2013

XVI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30 – 31 жовтня 2013 р.

Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД

Секції:

Біологічні науки
Географія та геологія
Державне управління
Екологія
Економіка
Історія
Математика
Мистецтво
Педагогіка
Політологія
Право
Психологія
Соціологія
Сучасні інформаційні технології
Фізична культура та професійний спорт
Філологічні науки
Філософія

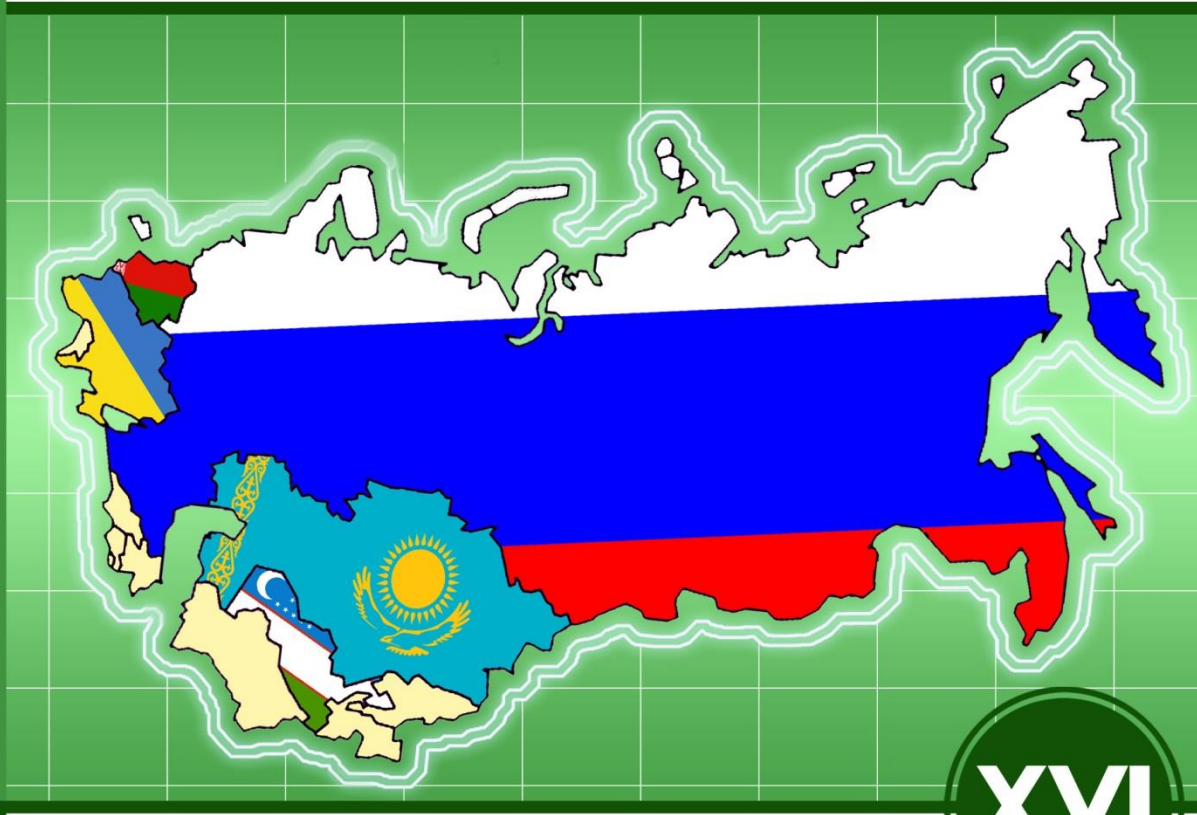

XVI

Переяслав-Хмельницький
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»

30 – 31 жовтня 2013 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав-Хмельницький – 2013

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XVI Международной научно-практической интернет-конференции
«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»

30 – 31 октября 2013 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Переяслав-Хмельницкий – 2013

Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 352 с.

Материалы XVI Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. - Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. – 352 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
С.М. Рик к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко д.і.н., професор;
Т.М. Боголіб д.е.н., професор;
Г.Л. Токмань д.п.н., професор;
Н.В. Ігнатенко к.п.н., професор;
В.В. Куйбіда к.біол.н. доцент;
В.А. Вінс к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік к.і.н.;
С.М. Кикоть к.і.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
С.М. Рик *к.ф.н., доцент;*
Я.О. Потапенко *д.и.н., профессор;*
Т.М. Боголиб *д.э.н., профессор;*
Г.Л. Токмань *д.п.н., профессор;*
Н.В. Игнатенко *к.п.н., профессор;*
В.В. Куйбида *к.биол.н. доцент;*
В.А. Винс *к.псих.н.;*
Ю.В. Бобровник *к.и.н.;*
С.М. Кикоть *к.и.н.*

Члени оргкомітету інтернет-конференції:
Ю.В. Бобровнік,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:
Ю.В. Бобровник,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:
Ю.В. Бобровнік,
Ю.С. Табачок.

Составители сборника:
Ю.В. Бобровник,
Ю.С. Табачок.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Құралай Бөксенова, Жадырасын Нұрбекова,
Максим Сутула
(Астана, Қазақстан)

ВИРУСТАР-ӨСІМДІК АУРУЛАРЫН ҚОЗДЫРУШЫЛАР РЕТІНДЕ

Вирустар – адамдарда, жануарларда және өсімдіктерде инфекциялық ауруларды тудыратын, жасушалық құрылымы жоқ және тек қана тірі иелік ағзада көбейе алатын, кішкентай (субмикроскопиялық) қоздырғыштар. Өсімдіктерде паразиттелуге қабілетті шамамен 600-дей вирус түрлері бар. Вирустық аурулар дәнді және бұршақ культураларында, сонымен қатар астық және жеміс өсімдіктерінде кең таралған. Вирустар пасленовты туысына жататын өсімдіктер түрлеріне-картоп, қызанақ, темекіге өте үлкен зиян келтіреді. Темекідегі біркелкі жапырақтардың боялмауымен сипатталатын мозайкалық ауруды зерттеу арқасында 1982 жылы вирустар ашылған болатын. Бұл жаңалықтың ашылу приоритеті орыс ғалымы Д. И. Ивановскийге тиесілі, ол сонымен қатар, вирустардың өте кішкентай мөлшерін анықтады және олардың жұқпалы (инфекциалы), көбеюге қабілеттілігін (жинақталу) және арнайы жасушаішілік қосылыстарды (қазір оларды Ивановский кристалдары деп атайды) анықтады. [1]

Өсімдік аурулары – өсімдік ағзасында әр түрлі себептердің әсерінен – түрлі ауруларды қоздыратын және ортаның қолайсыз жағдайларынан болатын процесстер, функциялардың бұзылуынан көрінеді (фотосинтез, тыныс алу,пластикалық заттардың синтезі, нәрлі заттардың және су ағысының), ағза құрылымы және өсімдіктің мерзімінен бұрын өліміне немесе жеке мүшелерінің зақымдануына алып келеді.Өсімдіктердің вирустармен инфицирленуі ешқандай экономикалық маңыздылыққа ие болмауы мүмкін (потивирустар, томбусвирустар). Сонымен қоса, бірнеше қатар өзге вирустар ауылшаруашылық дақылдарға үлкен зиян тигізуде. Бұл аурулар жемістік культураларды және жүзімдерді, бақшалық және бидай культураларын зақымдай отырып, жылыжай өндірісіне және алқаптарға зиянын тигізіп отыр.

Өсімдік вирустарының сипаттамасы

Вирусты бөліктердің пішіндері. Вирусты бөліктер (вирион) әртүрлі вирустарда әртүрлі пішінге ие. Көптеген фитопатогенді вирустар таяқша тәрізді (темекі теібіл вирусы, қиярдың ақ мозайкалы вирусы және т.б) немесе жіпше тәрізді (А1-картоп вирусы, жуа мозаикалы вирусы, қант қызылшасының вирусы), дегенмен олар шар тәрізді немесе көп өлшемді болуы мүмкін (қызанақ күлгін вирусы, шиенің сақина тәрізді дақ вирусы, жүзімнің қысқа мұртшалы вирусы), сонымен қатар олар бацилла тәрізді (бидайдың кесінді мозайкалы вирусы, картоптың сары бойшаңдық вирусы) бола алады. Вирусты бөліктерінің өлшемдері олардың құрылымына және пішініне, вирус түріне, даму фазаларына байланысты болады. Жасушада пайда болуынан кейін өмір сүруін тоқтататын ескі вирус пішіндері келесідей өлшемдерге ие болады: темекі теңбіл вирусының вирионы 300х15 нм, жасыл қатпарлы (ағылшын) қияр мозаикалық вирусы (Cucumis virus 2) 280х16 нм, картоптың Х-вирусы 520х10 нм, қызылша мозаикалық вирусы 730х60 нм. Өріктің Х-вирусының шар тәрізді пішінге ие, вирионы 50нм, турнепс сары мозаикалық вирусы 20 нм, қиярдың қарапайым (егістіктік) вирусы (Cucumis virus 1) 35 нм. Қазіргі кезде өсімдік ауруларын тудыратын бірнеше вирустар бар. Оларға жалпы сипаттама төменде келтірілген [2].

Қияр мозаикасы. Қоздырушысы- ***Cucumber mosaic virus.*** Вирус in vitro жағдайында бөлме температурасында 18 сағаттан 14 тәулікке дейін инфекциялы болып табылады, 5 –тен 15°С-қа дейін температурада 2–5 айға дейін инфекциялығын сақтайды. Қиярдың құрғақ мозаикалық жапырақтарында инфекция 5-тен 60 күнге дейін сақталады, 35°С-та қиярдың мозаикалық жемістерінде 30 күнге дейін сақталады. Өсімдік ҚМВ-мен зақымдалғанда жапырақтардың өзектеріннің арасында, кейде өзектерінде де сары-жасыл дақтар пайда болады. Бұл дақтар ҚЖҚМВ-мен зақымдалғандағыдай жапырақтың қою бөліктерінен анық бөлінбейді. Жас жапырақтарда деформация болады және олардың мөлшері кішірейетіндері байқалады. Жапырақ ұштары және сабақ аралықтары кішірейеді. Жемістерде көбінесе симптомдар байқалмайды, дегенмен кейде ашық түсті дақтар байқалады. ҚМВ табиғатта тұрақты циркуляциясы бар қарапайым табиғи-ошақтық вирусқа жатады. Оның резерваторлары жабайы және мәдени өсімдіктердің көптеген түрлері болып табылады. Бір жылдық және көп жылдық өсімдіктер ішінде вирус дельфиниумде, аквилегиде, настурцида, фиалкада, люпинде, цинниде, календулада, примулада, лобелиде, петунияда, глоксинияда, георгинияда, гладиолусде, флоксада, лилияда, нарциссте, каннада бар екені анықталды. Көкөністертер ішінен қиярдан басқа, қызанақты, бұрышты, бұршақты, саумалдықты, петрушканы, укропты зақымдайтыны анықталған. Вирус шырын арқылы және механикалық жолмен көптеген шіркей түрлері арқылы да тасымалданады. Вирусты жабайы өсімдіктерден мәдени өсімдіктерге белсенді емес жолмен тасымалдай алатын шіркейлердің 20-дан астам түрлері бар. Біздің мемлекетімізде эпифитиялық жағдайды *Aphis gossypii, A. fabae, A. craccivora, Myzus persicae* секілді шіркей түрлері анықтайды. Тасымалдаушылар болған жағдайда үлкен өсімдік–иелерінің шеңберіне ҚМВ өте тез таралады. Қияр тұқымдары арқылы вирус тасымалданбайды. Вирус инфекциялылығы тұқымды өсімдіктердің өнімділігін төмендетеді. Жылыжайлық қиярлардың ҚМВ-мен зақымдалған жағдайда өнім 50–96% дейін төмендейді және өнім өсімдік түріне және зақымдану кезіндегі өсімдіктің жасына байланысты болады. Вирустың таралуын және зияндылығын төмендету үшін төмендегідей шаралар қолданалады:

- Культиверленуші өсімдіктерді инфекция көздерінен кеңістіктік изоляциялау
- арап шөптерді –вирустар резерваторларын жою
- вирустарды тасымалдаушылармен күресетін химиялық заттарды қолдану
- төзімді сорттарды қолдану

Қызанақтың вирустық аурулары

Украинада қорғалған грунттарда қызанақтарға ең көп таралатын вирус бұл- қызанақтың мозаикалық вируссы болып табылады (ҚМВ). Дегенмен, қазіргі уақытты негізінен ҚМВ-на төзімді қызанақ гибридтері қолданылса да, қызанақты бұл вирустан қорғау әлі де сақталынған. Стресстік факторлардың әсерінен, аралас инфекциялар немесе вирустың жаңа штаммдары шыққан жағдайда қызанақтың ҚМВ-на төзімділігі жоғалады. **Соңғы жылдары шетел зерттеушілері** *Pepino mosaic virus, Tomato yellow leaf curl virus, Pelargonium zonale spot virus* және т.б. вирустар әсерінен болған қызанақтағы эпифитті жағдайды ерекше атап өтті, осыны Украинадағы қорғалған жерлерде вирустық аурулар фитомониторингин жүргізгенде есепке алу керек екендігін көрсетеді. **Қызанақ мозаикасы тұқымдарымен берілетін қызанақ ауруы. Қоздырушысы-** ***Tobacco mosaic virus***. Вирустың өсімдік-иелері өте көп. Украина және Ресей мемлекеттерінің әртүрлі аудандарында жылыжайлық қызанақ өсімдіктерінде

мозаикалардың, жемістердің ішкі некроздарының әртүрлі түрлері кездеседі. Қызанақтың ҚМВ-мен зақымданғандағы белгілер қандай?

Жасыл мозаика. Ең көп таралған аурулардың бірі болып табылады. Ауру өсімдіктердің жапырақтары қою-сары және ашық-сары аралас түске ие болады, жемістерінде кейде сары дақтар пайда болады. Вирус мозаикасының белгілері үстіңгі және ортаңғы жапырақтарда дамиды. Төменгі жапырақтар түстерінің өзгеруі физиологиялық себептермен, қартаю процестерімен байланысты болады, сондықтан төменгі жапырақтардың зақымдалу белгілері вирустық инфекцияның белгілері болып табылмайды. Энационды мозаика. Энацийдің жапырақ тәрізді өсінділеріне спецификалы жапырақтардың төменгі жақтарында түзіледі. Олар вирус секілді пішінге ие, олардың мөлшері шамамен 1 см болады. Бұл түзілулер мозаикалық жапырақтарда деформация түрінде пайда болады. Энационная мозаика – қызанақтың ҚМВ-мен зақымданған кездегі ең зиянды формасы болып табылады. Бұл түр өсімдіктердің вируспен зақымдалуында анық маркер болып табылатынын ескере кеткен жөн. Вирустық сипаттағы бастапқы патология белгісіз.

Сызықтылық (штрихтілік). Жапырақтарда, сабақтарда жалпақ және жіңішке

сызықтар, штрихтар түрінде өлген ұлпа бөліктері пайда болумен сипатталады. Жемістер де зақымдалуы мүмкін- олар беттік некрозды дақтармен жабылуы мүмкін. Ауру қызанақты өсіру кезінде режим бұзылған дамиды (температураның кенеттен ауысуы, жарықтың жетіспеуі, өсімдіктерге азоттық қоректің жетіспеуі) ВМТ + Х- картоп вирусы, ВМТ + қияр мозаикалық вирусы. Бұл кезде ауруды ҚМВ–мен зақымдалғаннан өзгеше «қиын» немесе «екі қабатты сызық» деп атайды. Қызанақ жемістерінің ішкі некроздары. Зақымдалған жемістерде ең алдымен, олардың негіздерінде, жемістің ішінде емес, жоғарғы бөліктерінде өлген қоңыр бөліктер пайда болады, дегенмен олар жасыл жемістерде анық көрінеді. Күмәнді жағдайларда жемістің ішкі зақымдалуын нақты анықтау үшін жемісті сабаққа бекінетін жерінен кесіп тастау қажет. Ішкі некроз белгілері бар жемістер көбінесе қараңғы және ылғалды ауа жоғары болған жағдайда төменгі қабат жапырақтарының астыңғы жақтарында пайда болады. Осындай жағдайдағы ҚМВ-ның көрінуінде жапырақтарда ешқандайдай белгілер көрінбеуі мүмкін. Ауру қызанақ тұқымдары, топырақ арқылы, сонымен қатар әртүрлі инфекциялық қарым-қатынастарда тасымалдныуы мүмкін. ҚМВ-мен күресі шаралары-төзімді сорттарлың сау тұқымдарын қолдану. Шіркейлермен тасымалданатын қызанақ аурулары. Шіркейлермен тасымалданатын қызанақтың бірнеше аурулары белгілі. Олар қияр мозаикасы, аспермия (тұқымсыздық) және т.б. Қияр мозаикалық вирусы жөнінде толығырақ жоғарыда сипатталған. Қызанақ өсімдігінің зақымдалуының негізгі белгілері-жапырақтардың жіпше тәрізді және папоротник тәрізді болуы. Аурудың бұл белгілері ҚМВ–мен салыстырғандағы жапырақтардың жіпше тәрізді белгілеріне қарағанда сирек кездеседі. Қынақтағы ҚрМВ және ҚМВ әсерлері арқылы пайда болған белгілер арасындағы негізгі айырмашылық-ҚРМВ тудырған жапырақтарда жіпшелердің пайда болуы кезінде энациялар пайда болмайды. ҚМВ-ның Қызанақ жемістерінің тамырларында некроз тудыратын және өсімдіктің ең төбесін өлімге әкелетін некротикалық штамдары бар екені белгілі. Қызанақ аспермиясы (ҚАВ). Қоздырушысы – ***Tomato aspermy virus***.Қазіргі уақытта бұл ауру Европа, АҚШ, Жапония, Аустралия мемлекеттерінде белгілі. Бұл ауру Латвия, Эстония мемлекеттерінде жақсы зерттелген. Қызанақтың аспермиямен ауруы Ресей, Украина және Армения мемлекеттерінде тіркелген. ҚАВ-ның бірнеше штаммдары сипатталған. Бұл вируспен зақымдалған жағдайда қызанақ жапырақтары деформацияға ұшырайды, мозаикалы болады, өсімдіктердің өсуі тоқтайды, бұтақтанады. ҚАВ-мен зақымдалған қызанақ жемістерінің түзілуі күрт төмендейді. Ауру көбінесе жылыжайларда кең таралған, инфекция көзі декоративтік өсімдіктер болып табылады. Күресу жолдары- қызанақты декоративтік өсімдіктерден кеңістік алшақтату, вирус тасымалдаушылары-шәркейлермен күресу. Қызанақ өсімдігінің төбесінің сарғаюы. Қоздырушысы – ***Tomato yellow top virus.*** шіркейлермен тасымалданатын қызанақ ауруларының түріне жатады, дегенмен ол әлі Украина мемлекетінде тіркелмеген. Қызанақтың бұл ауруы **whitefly тасымалданады.** Қызанақ жапырақтарының хлоротикалық қатпарлануы. Қоздырушысы- ***Tomato leaf curl***. Ең алғашқы мәлімет 1993 жылы Калифорниядан келген, 1994 жылы ол Түркменстанда ВИЗР мамандарымен және Түркменстан мекемелерімен толықтай зерттелген болатын, 1997 жылы вирус Солтүстік Каролина және Италия-ның қызанақ жылыжайларынан бөлініп алынды. Украинада тіркелмеген. Зақымдалған өсімдіктер өлшемдерінің кішіреюімен, қатты деформациялануымен, жапырақтарының ұсақтануымен сипатталады. Өзектер арасындағы ұлпалар әжімделген, түссізденген, бұл белгілер соның ішінде жапырақтар шеттерінде айтарлықтай дәрежеде байқалады. Сонымен қатар, жиі гүлдердің түсуі байқалады, діңгектерімен салыстырғанда олардың құрылысы өзгермейді. Түспеген жемістер өте ұсақ және қатты болады, егер олар қатты зақымдалса вегетациялану кезінде де өзгермей, осы қалыпта қалады. Вирус қызанақты өсімдіктің барлық даму кезеңдерінде зақымдайды; эпифитотитті зақымдалу көбінесе тұрақты орынға көшеттерді отырғызғаннан соң шамамен бір айдан кейін пайда болады. Сондықтан өнімнің түсуі шамамен 17-ден 100%-ға дейін болуы мүмкін. Вирус қызанақтан басқа, картопты, салатты, петуняны зақымдайды. Вирус жылыжайлық *Trialeurodes vaporariorum whitefly-мен беріледі. Whitefly* (*Bemisia spp.*) басқа түрлерімен вирус механикалық жолмен берілмейді. Иммунды сорттар дәне гибридтер алынбаған. Зақымдалу деңгейі белгілі бір деңгейде қызанақты себу уақытына байланысты [3].

Вирустардың өсімдіктерде таралуы. Вирустық бөлшектер жасушадан жасушаға плазмодесма арқылы тасымалданады, осы жол арқылы вирустық нуклеин қышқылдары да транспортталады, флоема зақымдануы кезінде вирустық бөлшектер қоректік заттар арқылы бүкіл өсімдік бойына таралады, соның салдарынан өсімдіктің жүйелік зақымдануы болады, өсімдіктің гүлденуі кезінде генеративтік мүшелерге қоректік затардың көп мөлшерде берілуі байқалады, сол кезде вирустар төменнен жоғары қарай таралады, аз мөлшерде вирустар ксилема ұлпасы арқылы таралуы мүмкін [4].

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Мишустин Е.Н., Емцев.В.Т. Микробиология.-3-изд.,перераб.и доп.-М.:Агропромиздат,1987.-368с.: ил. - (Учебники и учеб.пособия для высш.учеб.заведений).
2. Ю.А.Чикин. Общая фитопатология (часть 1):учебное пособие.- Томский госуниверситет-Томск,2001-170 с.
3. Журавлев И.И. Болезни цветочных культур-Ленинград: изд. Ленинградского университета, 1973.
4. Нетрусов А.И., Котова И.В. Микробиология, Вирусология 2006 г.

Ғылыми жетекші:
биология ғылымдарының кандидаты, PhD, профессор Омаров Рүстем Тукенович

Құралай Бөксенова, Жадырасын Нұрбекова, Максим Сутула
(Астана, Қазақстан)

РНҚ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ МЕХАНИЗМІ

Рнк интерференция ашылу тарихы

Бұдан жиырма жыл бұрын молекулярлы биология РНК-интерференция секілді таңғаларлықтай феноменді білмеген болатын. Қазіргі таңда бұл құбылыс барлық тірі ағзалардағы физиологиялық процестердің кең спектрінде қатысатындығы, ал олардың молекулярлық делдалдары-қысқа РНКлар –өздерінің әртүрлілігіне және арнайылылығы бойынша қан антиденелерінен қалмайтындығы анықталған. Қарапайымдыларда РНК-интерференция құбылсы иммунитетті қалыптастырады, көбінесе вирустардан қорғануды қамтамасыз етеді. Басқа салыстырмалы түрде дамыған ағзаларда бұл механизм тек сыртқы паразиттермен ғана емес, сонымен қатар ішкілерменде күресі үшін қосылады және гендердің белсенділігін реттеуші болып табылады. Қазіргі тағда мыңдаған қысқа реттеуші РНК-лар анықталған болатын, ал РНК-интерференция механизмі айтарлықтай дәрежеде зерттелді, дегенмен біз бұл айсбергтің ең биік шыңын ғана бақылап отырмыз. РНК-интерференция құбылысының ашылуы молекулярлы биология және генетика ғасырындағы ең негізгі жаңалықтардың бірі болып табылады, сонымен қатар бұл ашылудың маңызды бөлігі-жаңа фундаменталды механизмдер көмегі арқылы РНК молекулалары гендер экспрессиясына әсер ете алатындығы анықталды. Сонымен қатар, бұл әдіс гендер қызметін анықтау үшін лабораториялық әдіс ретінде, сонымен қатар адам геномын зерттеуде кеңінен қолданылып жатыр. Жақын болашқата РНК-интерференция принципіне негізделген тек қана нақты бір генге әсер ететін және онымен коделенетін ақуыз синтезін сөндіретін жаңа ұрпақтың дәрісі шығуы мүмкін. Бұндай РНК-интерференция нысана ретінде, мысалы, ісіктер жасушаларындағы белсенді гендер немесе вирустардың көбеюін қамтамасыз ететін гендер бола алады. Ең алғаш рет жаңалық 1998 жылдың ақпан айында жарық көрген болатын, яғни бұрын түсініксіз болған тәжірибелік зерттеу нәтижелерін Файер және Меллоу ең танымал генетикалық үлгі болып табылатын дөңгелек құрт Caenorhabditis elegans –қа зерттеу жүргзу арқылы «Nature» журналына мақала шығарып, түсіндірген болатын [1].

Осылайша, генетиктер петуня өсімдігінің одан да анық түсті түрін алу үшін олардың жасушаларына қызыл пигментке жауап беретін гендерді енгізген болатын. Қалымдардың таңғалысына орай, көптеген гүлдер қызыл түсті одан әрі күшейтудің орнына пигменттерін жоғалтты және ақ түске ие болды.

Кешірек Файер және Меллоу жұмыстарынан анық болғандай бұл парадокс негізде РНК интерференция құбылысы жатты. Басқада осыған ұқсас жаңдайларда тәжірибелік ағзаларда белсенділігі төмендеген жеке ДНК бөліктердің көшірмелері, яғни қысқа РНК көптеп пайда бола бастады. Қысқа РНК классына құрамында 20-дан 300-ге дейінгі нуклеотидтері бар молекулаларды айтады. РНК интерференция құбылысының эффектісіне небәрі 2128 нуклеотидтен тұратын ең қысқалары жауап береді. Бұл молекулалардың ерекшелігіне олардың көптеген жасушалық РНК-лар секілді тек қана бір тізбекті нуклеотидтер қатарынан емес, емес екі тізбекті РНК болуында. Екі тізбекті РНК тізбектерінің қарама-қарсы нуклеотидтері хромосомадағы екі тңзбекті ДНК секілді бір-бірімен байланысады. Шығу тегі белгісіз екі тізбекті РНК жасушаға түскенде соңғының жойылуы жүреді. Арнайы ақуыздар оны кішкентай бөліктерге бөледі, оны жасушамен пайда болған ферменттер жиынтығы қоршайды және ақпараттық РНК-ны бұзады.

Геннен берілетін белгі сөнеді, ақуыз шығарылмайды, ген өшеді. РНК интерференция процесі осылайша жүреді. Генетиктер тілінше оны екі тізбекті РНК болған жағдайдағы бір тізбекті ақпараттық РНК молеуласының арнайы дегредациясы деп атайды. Әлемдегі ең жоғарғы премия лауреаттары ббелгілі болды. «МГ»-да аталып өткендей, 2006 жылы физиология және медицина бойынша Нобель премиясы биомедициналық зерттеулер ғасырына жаңа баспалдақ салған екі американдық ғалым – 47 жасар Эндрю Файер (Массачутетс технологиялық институты) және 46 жасар Крейг Меллоуге (Массачутетс университетінің медициналық колледжі) берілген болатын.

Нобель лауреаттарымен ашылған жаңалық көптеген ағзаларда кеңінен таралған. РНК интерфренция құбылысының мүмкін түсіндірулердің біріне ағзаның РНК-лы вирустаран немесе РНК арқылы енетін мобильді элементтерден қорғануы болып табылады. Осылайша, екі тізбекті РНК бөтен РНК-ны танитын және ликвидациялайтын иммундық жүйенің маңызды звеносы болып табылады. Егерде жасушаға РНК-лы вирустар енетін болса, осындай қорғаныс жүйесі оның көбеюіне жол бермейді. Егер вирус құрамында ДНК болса, онда екі тәзбекті РНК-лар оған вирустық ақуыздарды түзуіне кері әсерін тигізеді. Жасушаны вирустардан және мобильді генетикалық элементтерден қорғаушы механизмді терапиялық мақсаттарға қолдануға болады [2].

РНК интерференцияның кілтті сатылары

Қалыпты жұмыс жасайтын жасушада әрбір ген өзіне ғана тиесілі қызметті атқарады, мысалы мРНК ақыздың синтезделуіне және оның басқада реттуші ақуыздармен байланысуына жауап береді. Бұнда жасушадағы геннің қалыпты экспрессиясы (от лат. expressus-анық) жайында айтылып отыр. Егер нақты бір геннің өнімі азайса, (мысалы, ақуыз) осы геннің экспрессиясының төмендегені болып табылады. Белгілі бір нақты гендер экспрессиясын қысқа РНК-лар арқылы "сөндіру " эффектісі РНК-интерференция деген атқа ие болды, ал оның пайда болуына әсерін тигізетін молекулалар siRNA (small interfering RiboNucleic Acids–қысқа интерферлеуші рибонуклеиндік қышқылдар) деп аталады. Bernstein басқа авторлармен бірге құрамында РНКаза III және dsRBD домендері бар дрозофиланың бірнеше ақуыздарының екі тәзбекті РНК-ның siRNA процессингіне қатысуының потенциальды мүмкіндіктерін зерттеді.

Экспрессиядан кейін тазартылған, құрамында РНКазаIII және dsRBD домендерінен басқа, РНК-хеликазды және PAZ-домендері бар E.coli ақуызы екі тізбекті РНК-ны 21-22 нуклеотидтен тұратын қысқа РНКларға ыдыраты алады, ал басқа ақуыздар қабілетке ие емес. Сәйкесінше бұл ген Dicer деп аталды (ағылшыннан қысқа бөліктерге бөлу). Dicer-ге қарсы алынған антиденелерді жасушасыз жүйелерге енгізу екі тізбекті РНК процессингіне қажетті белсенділікті ингибирлейді. Қазіргі таңда Dicer ақуызы екі доменінің біреуі арқылы екі тәзбекті РНК молекулаларының ұшын “заякорить” ететіндігі, ал 20-25 жұп нуклеотидтік арақашықтықта тұратын басқа домен екі тізбекті ДНК-нің екі тізбегінде де бөлінулер жасайтындығы анықталды. Осылайша, Dicer қысқа екі тізбекті РНК-ны берілген өлшеммен және нақты құрылымдық ерекшеліктермен қатесіз өлшейтін және белгілейтін “молекулярлы сызғыш ” секілді әсер етеді. Содан кейін Dicer қысқа РНК-ларды құрыманда Argonaute туысына кіретін ақуыздары бар жиынтыққа береді. Келесі кезеңде қысқа РНК дуплексінің айырылуы жүреді, олардың бір тізбегі жасушада өзіне комплементарлы РНК молекулаларын таниды, нәтижесінде Argonaute ақуызы олардың экспрессиясының катализдейді. Ақуызадардың “Argonaute” деп аталуының себебі: өсімдіктердегі сәйкес гендерде бірінші сипатталған мутациялар өсімдіктер жапырақтырының ерекше пішініне-арганавт жәндіктеріне ұқсас пішінге әкелді. “Argonaute” ақуыздары қысқа интерферлеуші РНК-ларды (siRNA) байланыстырады және siRNA фрагментіне комплементарлы

байланысқан мРНК-ларға эндонуклеазалық белсенділікпен әсер етеді. РНК-ның Argonaute ақуыздарымен байланысуының молекулярлы механизмдері РНК-байланыстырушы доменнің рентгенқұрылымдық кристаллографиясы көмегімен жасалған болатын. РНК тізбектің фосфорлы 5' ұшы негізгі консервативті ұяшыққа түседі және екі валентті катиондар (мысалы, Mg++) және siRNA-дағы 5' нуклеотидтер арасындағ ароматикалық стэкинг және тирозиннің консервативті қалдықтары арқылы байланыс түзеді.

Бұл сайт siRNA және оның мРНК нысанасымен байланысу үшін «нуклеация сайтын» түзеді. Эукариоттарда Argonaute ақуыздары мРНК бұзылулары жүретін цитоплазмалық денешіктер деген атпен белгілі жасушаның цитоплазмалық бөліктерінде жоғары концентрацияда идентифицирленген.

Argonaute ақуыздары микроРНКлардың белсенділігін реттеу және түзілуіне қатысады.

Сонымен, РНК-интерференцияның негізі жасуша цитоплазмасында циркулирленуші siRNA – қысқа екі тізбекті РНК-лардың ген құрылымы туралы ақпаратты тасымалдаушы бір тізбекті РНК молекулаларына қосылуы арқылы, оларды ингибирлеу жатыр. Қысқа РНК-лар класстарына 20-дан 300-ге дейінгі нуклеотдтік жиынтыққа ие молекулаларды жатқызады. РНК-интерференция эффектісіне небәрі 21-28 нуклеотидтен (сүтқоректілерде 21-23) тұратын ең қысқа siRNA жауап береді. siRNA эволюция жағынан ең ескісі және ол көбінесе өсімдіктерде біржасушалы ағзаларда және омыртқасыздарда кеңінен таралған.

Әртүрлі жасанды түрде синтезделген siRNA –ды дрозофиланың эмбриональды экстрактісіне қосу арқылы олардың белсенділігін өлшей отырып, авторлар келесідей жағдайларды көрсеткен:

- Белсенді дуплекстер 2 нуклеотидтен бастаушы 3'- ұштарға ие болуылары қажет;
- Осындай 3'-ұштарға ие болған жағдайда 21 нуклеотидтік siRNA-лар

салыстырмалы түрде белсенді болады; 24 және 25 нуклеотидтік өлшемдегі siRNA РНК-интерференцияның детектирлі эффектісін тудырмайды;

- siRNA-дың 3'- бастаушы ұшында дезоксинуклеотидтер болуы мүмкін, ол РНК-интерференция эффективтілігіне айтарлықтай дәрежеде әсер етпейді, толықтай алғанда бір siRNA тізбегінде 8 –ге дейін дезоксинуклеотидті қалдықтар болуы мүмкін, сондай – ақ ДНК-ның толықтай бір тізбегінің ауыстырылуы siRNA дуплексінің белсендірілілмеуіне алып келеді;
- siRNA –дың соңғы 3'-нуклеотидтік қалдығы РНК-нысананы тануда мағызды рөл атқармайды, дегенмен соңғының алды тануға қатысады;
- siRNA тізбектерінің және РНК-нысанның айтарлықтай дәрежеде сәйкес келмеуі РНК-интерференцияның бұзылуына алып келеді, соның ішінде siRNA-дің 3'-ұшы мен ортасында орналасқан ауысулар маңызды рөл атқарады [3].

РНК-нысанның ыдырау сайтына қарама-қарсы орналасқан бір ғана нуклеотидтің ауысуы siRNA-дың толықтай белсенсіз болуына әсерін тигізеді. Бұл молекулалардың ерекшелігі басқа жасушалық РНК секілді бір ғана нуклеотидтер тізбегінен емес, екі тізбектен тұрады. siRNA тізбектерінің қарама-қарсы нуклеотидтері бір-бірімен хромосомадағы екі тізбекті ДНК секілді байланысады. Сонымен қатар, siRNA-дің шеттерінде әрқашан байланыспаған нуклеотидтер қалады. Негізінен, siRNA жасушаны зақымдаған РНК негізінде синтезделеді, яғни антиделерге қарағанда олар нақты инфекция түріне «сәйкестендіріледі». Жасушадан тыс РНК-интерференция жұмыс жасамағанымен, ол жасушаішілік иммунитетті қанағаттандырарлықтай қамтамасыз етеді. Ең алдымен, siRNA зақымдалған ағзалардағы (мысалы, өсімдіктердегі киРНК осылай анықталған болатын) мРНК-ны немесе немесе геномды РНК-ны жою арқылы антивирусты иммунитет қалыптастырады. Вирусті РНК-ны енгізу вирусты РНК-ның молекулалық затравкасының негізінде арнайы siRNA-дың амплификациясын тудырады. Сонымен қатар, siRNA әртүрлі млбильді генетикалық элементтердің (МГЭ) экспрессиясын бәсеңдетеді, ал ол эндогенді «инфекциялардан» қорғануды қамтамасыз етеді. RISC-жиынтығындағы гендер мутациясы МГЭ-нің жоғары белсенділігі әсерінен геномның тұрақсыздығының жоғарлауына алып келеді; siRNA өздерінің гендерінің гиперэкспрессиясына жауап ретінде сол өдерінің гендерінің шектеушісі болады. Гендер жұмысын реттеу тек қана трансляция деңгейінде ғана емес, сонымен қатар транскрипция кезінде – Н3 гистоны бойынша гендерді метилирлеу арқылы жүреді. Алғашқы 4 деңгей барлық ағзаларға ортақ болып табылады. Алдымен siRNA молеклаларымен хеликаза және нуклеазалар ақуыз-ферменттері байланысады (1 кезең), RISC жиынтығы (RNA-induced silencing complex; silence – ағыл. сөйлемеу; silencing – тыныштық, арнайы және ағылшын әдебиетінде генді «өшіру» процесі осылай аталады) пайда болады. Хеликаза siRNA жіпшелерін ажыратады, нәтижесінде олар ажырайды (2 кезең). Арнайы аты арганавт болып табылатын нуклеза ферменті байланысқан жіпшелердің біреуі бір тізбекті мРНК –ның комплементарлы (нақты сәйкес келетін) бөлігімен байланыса отырып, нуклеазаларға оларды кесуга рұқсат береді (3 кезең), кесілген мРНК бөліктері басқа да жасушалық РНК-аз әсерлеріне түсіп, одан да кішкентай бөліктерге бөлінеді (4 кезең).

РНК-интерференция механизмінің жалпы үлгісі екі негізгі кезеңдерден тұрады деп ұсынылады: бірінші кезеңде екі тізбекті РНК-ның қысқа 21-23 нуклеотидті РНК-ға айналу процессингі жүреді, екінші кезеңде siRNA ақуыздармен бірге гомологиялық мРНК-ны таниды және оны дегредацияға ұшыратады [4].

Әбедиеттер тізімі:

1. Fire, A., Xu, S., Montgomery, M. K., Kostas, S. A., Driver, S. E., and Mello, C. C. (1998) Potent and specific genetic interference by double-stranded RNA in Caenorhabditis elegans. Nature 391, 806-811.
2. Deleris, A., Gallego-Bartolome, J., Bao, J., Kasschau, K. D., Carrington, J. C., and Voinnet, O. (2006) Hierarchical action and inhibition of plant Dicer-like proteins in antiviral defense. Science 313, 68-71.
3. Ding, S. W., and Voinnet, O. (2007) Antiviral immunity directed by small RNAs. Cell 130, 413-426.
4. Moissiard, G., Parizotto, E. A., Himber, C., and Voinnet, O. (2007) Transitivity in Arabidopsis can be primed, requires the redundant action of the antiviral Dicer-like 4 and Dicer-like 2, and is compromised by viral-encoded suppressor proteins. RNA 13, 1268-1278.

Мархамат Исмайилова, Бахритдин Бозоров, Бустаной Эшболтаева
(СамГУ, Узбекистан)

ИССЛЕДОВАНИЕ ТИРЕОИДНОГО И ЭЛЕМЕНТНОГО СТАТУСОВ ПРИ КАНЦЕРОГЕНЕЗЕ В УСЛОВИЯХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ГИПОТИРЕОЗА И ТИРЕОТОКСИКОЗА

Актуальность темы. В настоящее время проблема борьбы со злокачественными новообразованиями не только является одной из наиболее актуальных в медицине, но и затрагивает многие аспекты социальной жизни общества. Высокие показатели смертности от злокачественных новообразований и связанные с этим значительные социально-экономические потери позволяют обоснованно рассматривать борьбу со злокачественными новообразованиями как государственную проблему.

В последние годы проводятся исследования, результаты которых позволяют утверждать, что влияние тиреоидных горомнов на различные метаболитические процессы, протекающие в органах и тканях организма, может приводить к индуцированию апоптоза и снижению пролиферативной активности в клетках различной этиологии [3]. В то же время, существуют данные об участии L-тироксина в возникновении злокачественных новообразований при нарушении секреции этого гормона щитовидной железой. Так, при заболеваниях молочной железы, в том числе и рака молочной железы, лежит каскад нарушений гормонального статуса организма женщин, складывающийся из изменений секреции стероидных гормонов и снижения экспрессии рецепторов к эстрогенам и прогестерону, в основе которого заложены патологии щитовидной железы, приводящие к существенному уменьшению выработки L-тироксина.

Методика исследования. Результаты определения эндогенного T_4 в сыворотке крови экспериментальных животных опытных групп на протяжении 21 дня представлены в табл. 1. Как видно из полученных данных, концентрация T_4 у интактных (здоровых, без имплантации опухоли – группа IV) животных на всем протяжении эксперимента оставалась высокой (в пределах 50 нмоль/л). Это говорит о том, что тиреоидные гормоны, и, в частности, T_4 играют немаловажную роль в развитии канцерогенеза и концентрация этих гормонов изменяется с течением патологического процесса.

В опытной группе I нами был моделирован гипотиреоз, следствием чего стало значительное падение содержания T_4 в сыворотке крови экспериментальных животных – концентрация гормона к концу опытного периода (21 день) уменьшилась более чем в 14 раз (до 3,4±0,5 нмоль/л). При моделировании состояния тиреотоксикоза в опытной группе II концентрация T_4 к концу эксперимента достигла 113,4±3,17 нмоль/л, что значительно превышает норму содержания этого гормона в сыворотке крови мышей. Проведенное исследование уровней T_4 в сыворотке крови экспериментальных животных позволило установить, что модельные состояния гипотиреоза и тиреотоксикоза у мышей были созданы корректно и дали адекватную картину тиреоидного статуса.

Кроме того, была продемонстрирована значительная роль тиреоидных гормонов в развитие канцерогенеза: с увеличением времени роста опухоли содержание T_4 в сыворотке крови значительно снижается. Микро- и макроэлементы являются структурными компонентами ферментов, их активными каталитическими центрами, коферментами или кофакторами для других микронутриентов, в частности витаминов. Особенно востребованы неорганические ионы иммунной системой, так как большая часть составляющих ее компонентов не может полноценно выполнять свои функции без активной работы ферментативных систем. Так, дефицит цинка приводит к ингибированию Th1-ответа иммунной системы за счет снижения продукции интерферона-γ, TNF-α, IL-2 при сохранении напряжения синтеза IL-4, IL-6 и IL-10 мононуклеарными клетками [2]. Дефицит железа в организме приводит к выраженному нарушению клеточного иммунитета в связи с тем, что ионы железа играют ведущую роль в работе механизмов, регулирующих функциональную активность Т-лимфоцитов [1, 4]. Участие магния необходимо для адекватного функционирования иммунной системы [2], а наличие дефицита меди при инфекционно-воспалительных заболеваниях сопровождается снижением продукции IL-2 Т-лимфоцитами и активности Th1-ответа [4].

Таблица 1

Концентрация тироксина в сыворотке крови мышей линии BALB/c со дня имплантации опухоли АКАТОЛ

Группы	Концентрация T_4 в сыворотке крови в течение всего срока проведения эксперимента (21 день), нмоль/л				
	0 дней	7 дней	10 дней	14 дней	21 день
Группа I. Гипотиреоз	49,8±0,99	23,0±1,42	16,9±0,87	12,0±0,66	3,4±0,5
Группа II. Тиреотоксикоз	48,1±0,86	55,5±0,88	60,0±0,76	78,1±1,06	113,4±3,17
Группа III. Контроль – животные-опухоленоси-тели	52,7±1,86	48,4±1,94	41,0±2,01	33,7±2,03	4,9±2,05
Группа IV. Здоровые животные без импланта-ции опухоли	50,5±4,30	50,5±4,15	49,2±4,43	49,3±4,53	52,1±4,30

В тоже время, нехватка или избыток тиреоидных гормонов может привести к нежелательным побочным эффектам, в основном это касается нарушений метаболизма макро- и микроэлементов в крови и костной ткани [1]. Исходя из вышеизложенного, а также учитывая важную роль микро- и макроэлементов в развитие канцерогенеза, мы посчитали нужным рассмотреть влияние гипо- и гипертиреозных состояний организма экспериментальных животных на изменение в элементном составе костной ткани и сыворотки крови в условиях модельной канцеросистемы.

Моделирование в эксперименте гипотиреозного состояния (группа I) привело к снижению содержания в сыворотке крови и костной ткани таких элементов, как Cl, Cr, Fe, Mg и Na. Костная ткань является донатором ионов натрия (при гипонатриемии, гипохлоремическом ацидозе) или их акцептором (при гипернатриемии, натриевой нагрузке, алкалозе). Кость – лабильный резервуар натрия: при ацидозе он поступает в межклеточную жидкость, при алкалозе и избытке в пищевом рационе накапливается в кости. В нашем случае, по-видимому, при недостатке тиреоидных гормонов, происходит закисление костной ткани за счет выделения в межклеточное пространство лактата и цитрата, что приводит к повышению активности гидролитических ферментов, в том числе лизосомальных протеиназ. Резорбционные процессы в костной ткани при гипотиреозе характеризует также снижение содержания

микроэлемента Cr. Примечательно, что одновременно со снижением Cr в костной ткани уменьшаются также количество Fe, которое в виде хелатирующих соединений может выступать в роли синергиста Cr. Вместе с уменьшением содержания ряда макро- и микроэлементов в условиях гипотиреоза наблюдается гиперкальциемия, что является характерным проявлением канцерогенеза.

Моделирование в эксперименте тиреотоксикоза (группа II) привело к снижению содержания в сыворотке крови таких элементов, как Cl, Cr, Fe и Na, а в костной ткани – Fe, K, Mg. В то же время, в отличие от данных полученных для группы I, наблюдалось увеличение концентрации Cl, Na и Sr в костной ткани. Известно, что Sr участвует в процессах стимуляция выработки остеопротегерина остеобластами, что приводит к подавлению активности остеокластов, одновременно с этим стимулируя созревание и усиление активности остеобластов [2]. Увеличение содержания элементов Sr и Na в костной ткани можно характеризовать как фактор уменьшения костной резорбции. При анализе содержания макро- и микроэлементов у экспериментальных животных группы III было установлено, что в сыворотке крови снижается концентрация элементов Cl, Cr, Fe и повышается концентрация K и Cl. В костной ткани наблюдалось уменьшение содержания Mg и увеличение содержания Ca, Cl, Fe и Na. При моделировании состояний гипотиреоза и тиреотоксикоза у экспериментальных животных в условиях экспериментального канцерогенеза позволило установить, что при недостатке тиреоидных гормонов наблюдается гиперкальциемия, гипонатриемия, снижение концентрации в сыворотке крови и костной ткани таких элементов, как Cl, Cr, Fe, Mg. В случае тиреотоксикоза на фоне неоплазии концентрация Cl, Na и Sr в костной ткани увеличивается, что говорит в пользу уменьшения костной резорбции. Уменьшение содержание таких элементов как Cr, Fe, Mg негативно сказывается на эффективной работе иммунной системы. Таким образом, процессы развития канцерогенеза вносят коррективы в биологические эффекты тиреоидных гормонов в отношении элементного состава сыворотки крови и костной ткани экспериментальных животных с имплантированной опухолью АКАТОЛ.

Литература:

1. Абдувалиев А.А., Исмайилова М.А., Гильдиева М.С., Саатов Т.С. Элементный состав костной ткани при сочетанном применении тироксина и диазепама в условиях модельной канцеросистемы у мышей. // Проблемы эндокринологии. – 2010. – №3. – С.31-33
2. Абдувалиев А.А., Гильдиева М.С., Саатов Т.С. Тироксиновая регуляция пролиферации эстроген- и прогестеронотрицательных клеток рака молочной железы. // Российский онкологический журнал. – 2006. – №2. – С. 15-18
3. Абдувалиев А.А., Гильдиева М.С., Саатов Т.С. Биологические эффекты тироксина в экспериментальном канцерогенезе. // Проблемы эндокринологии. – 2005. – №1. – С.46-49
4. Агол В.И. Генетически запрограммированная смерть клетки // Соросовский образовательный журнал. – Москва, 1996. – №6. – С.20-24

Ганна Коротєєва
(Київ, Україна)

ВИЯВЛЕННЯ ВІРУСУ АСПЕРМІЇ ТОМАТІВ У РОСЛИНАХ ГЛАДІОЛУСІВ ВІДКРИТОГО ҐРУНТУ

Гладіолуси користуються широкою популярністю у квітникарстві в усьому світі. Вони ціняться за високі декоративні якості, тривалість цвітіння та добре зберігання у зрізі. Вірусні хвороби гладіолусів, як правило, поширюються дуже швидко, викликають спотворення зовнішнього вигляду рослин, і, як наслідок, значні економічні втрати [1]. Ознаки ураження вірусами на гладіолусах проявляються різноманітно: зміна забарвлення квіток, скручування листків, чітка або розмита плямистість на листках і пелюстках, мозаїка, деформація бульбоцибулин і зміна їх внутрішнього забарвлення, карликовість або, навпаки, сильне розростання пагонів [1, 4, 7]. Симптоми розвиваються з різним ступенем вираження залежно від сезонних умов.

Нині на гладіолусах детектуються вірус тютюнової мозаїки (ВТМ), вірус огіркової мозаїки (ВОМ), вірус мозаїки томатів (ВМТ), вірус жовтої мозаїки квасолі (ВЖМК), вірус жовтяниці айстр (ВЖА), вірус кільцевої плямистості томатів (ВКПТо), вірус кільцевої плямистості тютюну (ВКПТ), вірус погремковості тютюну (ВПТ) та вірус аспермії томатів (ВАТ) [2, 3, 5, 7]. Віруси можуть передаватися від рослини до рослини комахами-переносниками або механічно – при догляді за насадженнями. Джерелом інфекції, крім надземної частини рослин, можуть бути й бульбоцибулини. Для підвищення якості посадкового матеріалу і мінімізації зараження вірусами різних сортів важливе значення набуває своєчасна діагностика. Таким чином, виявлення джерела інфекції, зокрема наявності збудника у посадковому матеріалі, є перспективним для зупинки поширення вірусів гладіолусів та припинення розвитку епіфітотій.

Саме тому, метою нашої роботи було виявлення та ідентифікація збудників рослин роду *Gladiolus*.

Матеріали та методи дослідження.

Досліджували рослини роду *Gladiolus* сортів «Ніжність», «Нічний блюз», «Асоль» що вирощувалися у відкритому ґрунті (смт. Баришівка) у 2012 році.

Віруси ідентифікували за допомогою непрямого імуноферментного аналізу (ІФА) та в модифікації “сендвіч” (DAS-ELISA). Для проведення ІФА зразки гладіолусів гомогенізували з додаванням 0,1М фосфатно-сольового буферу (pH 7,4) у співвідношенні 1:3 (m/v). Низькошвидкісне центрифугування здійснювали за допомогою центрифуги РС-6 при 5000 об/хв протягом 20 хв. Для діагностики вірусної інфекції використовували сироватки до ВТМ (сироватка отримана на кафедрі вірусології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, чутливість та специфічність підтверджені експериментально), ВОМ, вірусу м’якої плямистості перцю (ВМПП), ВКПТо, ВКПТ, ВПТ, ВАТ, вірусу мозаїки гусимця (ВМГ), вірусу плямистого в’янення томатів (ВПВТ) (Loewe, Германія) та вірусу мозаїки турнепсу (ВМТ) (люб’язно надана Lesemann D.E., Julius Kühn Institute, Federal Research Center for Cultivated Plants, Institute for Epidemiology and Pathogen Diagnostics, Germany).

Біологічні властивості вірусів вивчали на спектрі рослин-індикаторів: *Nicotiana tabacum, Cucumis sativus, Licopersicon esculentum, Phaseolus vulgaris, Capsicum annum, Tetragonia expansa.* Ураження росин-індикаторів проводили на ранніх стадіях розвитку методом механічної інокуляції.

Метод електронної мікроскопії було застосовано для виявлення вірусних часток у соці гладіолусів та підтвердження результатів ІФА. Морфологію віріонів вивчали методом трансмісивної електронної мікроскопії за

допомогою електронного мікроскопу JEOL-1400 (Японія), при інструментальному збільшенні 40000 та 60000. Препарати контрастували 2-% водним розчином ураніл ацетату.

Результати досліджень та їх обговорення.

Симптоми, що з'являються на рослинах гладіолусів внаслідок вірусних інфекцій, не є характерними при ураженні певним вірусом. Хоча попередньо за такими специфічними симптомами як кільцева плямистість, мозаїка та некрози можна діагностувати вірусну інфекцію, проте ідентифікувати збудник вкрай важко, а іноді – неможливо. Крім того, незбалансованість елементів мінерального живлення, їх нестача, висока інтенсивність освітлення, пошкодження комахами та кліщами, бактеріальні, мікоплазмені та грибні ураження або генетичні порушення можуть викликати симптоми, схожі з симптомами, що обумовлені вірусною інфекцією. Саме це спонукало нас звернути увагу на патологічні зміни рослин роду *Gladiolus*.

При обстеженні насаджень гладіолусів (сорти «Ніжність», «Ночний блюз», «Асоль»), що вирощувалися у відкритому грунті (смт. Баришівка) у 2012 році, були виявлені симптоми мозаїки та некрозів на листках (рис.1), строкатості пелюсток квітів.

Найчастіше строкатість пелюсток квітів виникає внаслідок ураження вірусом огіркової мозаїки [1, 8]. На листках рослин гладіолусів сорту «Ніжність» спостерігалася прижилкова зелена мозаїка та некротичні симптоми, а також смугаста мозаїка (рис. 1, А). Симптоми мозаїки можуть бути спричинені широким колом вірусів, проте у гладіолусів найчастіше ці симптоми викликають віруси жовтої мозаїки квасолі та погремковості тютюну [5, 6]. Дані симптоми не можуть однозначно інтерпретуватися як вірусні, оскільки, як вже згадувалося раніше, смугастість викликаються не лише патогенами вірусної природи. На рослинах з вищезазначеними симптомами у деяких випадках були зареєстровані шкідники, зокрема нематоди та попелиці, які можуть бути переносниками вірусних інфекцій. Крім того, наявність шкідників і хвороб спричиняє погіршення фізіологічного стану рослин, що, в свою чергу, призводить до зниження стійкості гладіолусів до вірусів.

А

В

Рис. 1 Прижилкова жовто-зелена мозаїка (А) на листках гладіолусів сорту «Нічний блюз» та некротичні (В) симптоми на листках гладіолусів сорту "Ніжність"

З метою біологічної характеристики вірусів були проведені тести з використанням рослин-індикаторів. Для ураження було відібрано рослини трьох сортів з вірусоподібними симптомами. У результаті біологічного тестування зразків гладіолусів, були отримані результати, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Реакція рослин-індикаторів на інокуляцію соком відібраних рослин

Вид рослин, що досліджувалися	**Симптоми на рослинах-індикаторах**					
	Nicotiana tabacum	***Cucumis sativus***	***Licopersicon esculentum***	***Tetraggonia expansa***	***Capsicum annum***	***Phaseolis vilgaris***
Gladiolus «Ночний блюз»	-	M	-	-	-	N
Gladiolus «Ніжність»	M	N	M, D	-	-	N
Gladiolus «Асоль»	-	M	-	-	-	-

M – мозаїка; N – некрози; D- деформація листків;

– симптоми відсутні.

Мозаїчні симптоми, які спостерігалися на рослинах *Nicotiana tabacum,* інокульованих соком *Gladiolus* сорт «Ніжність», є характерними для багатьох відомих вірусів гладіолусів, зокрема для ВАТ, ВОМ. Проте, некротичні симптоми, що реєструвалися на несправжніх листках *Cucumis sativus,* є типовими для вірусу аспермії томатів. До того ж, вірусу аспермії також може спричинити локальну некротичну реакцію на рослинах квасолі [7].

Симтоми, які з'являлися на рослинах тютюну (*Nicotiana tabacum*) та квасолі звичайної (*Phaseolus vulgaris*), є характерними при ураженні ВЖМК [6].

Таким чином, на рослинах-індикаторах було встановлено інфекційну природу збудників захворювання рослин роду *Gladiolus*. Відсутність реакції інших рослин-індикаторів на інокуляцію соком відібраних рослин, на нашу думку, не може бути свідченням неінфекційної природи захворювання, оскільки патоген, з одного боку може не передаватися механічною інокуляцією, з іншого – мати інше коло рослин-індикаторів.

Спираючись на результати біотестування увага була сконцентрована на рослинах *Gladiolus* сорту "Ніжність", вірогідно заражених інфекційними агентами.

Для ідентифікації вірусів у зразках гладіолусів було проведено імуноферментне тестування з використанням сироваток до ВТМ, ВОМ, ВПМП, ВКПТо, ВКПТ, ВПТ, ВАТ, ВМГ, ВПЗТ та ВМТ.

Для зразків сорту "Ніжність" був отриманий позитивний результат з сироваткою до ВАТ, в той час як результати тестування зразків сортів "Нічний блюз" та "Асоль" з цією сироваткою були негативними. Результати тестування зразків усіх сортів з сироватками до ВМГ, ВОМ, ВПТ, ВМТ, ВПМП, ВПЗТ, ВКПТо, ВКПТ виявилися негативними.

Для підтвердження припущення про інфікування рослин вірусами, а також для визначення морфології збудника застосували трансмісивну електронну мікроскопію. Для проведення аналізу відбирали сік уражених рослин гладіолусів з симптомами смугастої мозаїки листків.

У соці усіх відібраних рослин сорту "Ніжність" були зареєстровані сферичні вірусні частки діаметром близько 30 нм (рис. 2). Розміри сферичних часток відповідають розмірам вірусу аспермії томатів. Враховуючи результати ІФА, можна припустити, що вірусоподібні частки, діаметром приблизно 30 нм, є віріонами вірусу аспермії томатів.

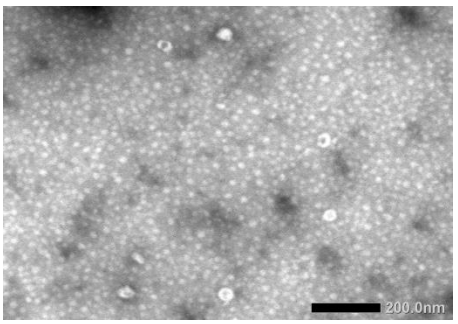

Рис.2 Електроннограма соку обстежених рослин гладіолусів сорт “Ніжність”, лінійка – 200 нм.

Отже, встановлено інфекційну природу ураження гладіолусів, відібраних у відкритому ґрунті смт. Баришівка. Методом трансмісійної електронної мікроскопії у зразках рослин виявлено сферичні вірусоподібні частки діаметром близько 30 нм. Детектований патоген, за результатами ІФА та електронної мікроскопії, визначено як вірус аспермії томатів.

Проблема вірусного ураження становить небезпеку у зв’язку з інтенсивним обміном нетестованими на вірусоносійство рослинами між різними господарствами. При цьому, якщо вегетативне розмноження гладіолусів здійснюється без вірусологічного моніторингу, то може відбуватися неконтрольоване поширення інфекції, і як наслідок, збільшення в колекціях уражених вірусами рослин.

Література:

1. Arneodo J.D. Detection of *Bean yellow mosaic virus* and *Cucumber mosaic virus* infecting gladiolus in Argentina / Arneodo J.D., S. de Breuil, Lenardon S.L., Conci V.C, Conci L.R. // Agriscentia. – 2005.- Vol. XXII (2).- P. 87-89.
2. Bozarth R.F. Virus diseases of gladiolus in Florida / Bozarth R.F., Corbett M.K. // Florida state agricultural experiment stations journal series. – 1957.-N. 661.- P. 363-370.
3. Dubey V.K. Molecular characterization of *Cucumber mosaic virus* infecting *Gladiolus*, revealing its phylogeny distinct from the Indian isolate and alike the Fny strain of CMV / Dubey V.K., Aminuddin, Singh V.P. // Virus Genes. – 2010.- N. 41. – P. 126–134.
4. Katoch M. An overview of diagnostics for viruses infecting gladiolus / Katoch M., Abdin M.Z., Ram R., Zaidi A.A. // Crop Protection. – 2003.- N. 22. – P. 153–156.
5. Katoch M. First report of *Tobacco rattle virus* occurring in gladiolus in India / Katoch M., Abdin M.Z., Zaidi A.A. // Plant Pathology. -2004.- N. 53.- P. 236.
6. Katoch M. Status of *Bean yellow mosaic virus* on Gladiolus / Katoch M., Ra R., Zaid A.A., Garg I.D. // Crop Protection. – 2002.- N. 21.- P. 861–865.
7. Raj S.K. First report on molecular detection and identification of *Tomato aspermy virus* naturally occurring on gladiolus in India / Raj S.K., Kumar S., Verma D.K., Snehi S.K. // Journal of Phytopathology. – 2011.- Vol. 39, № 3.- P. 303-307.
8. Raj S.K. Characterization of *Cucumber mosaic virus* isolate infecting *Gladiolus* cultivars and comparative evaluation of serological and molecular methods for sensitive diagnosis / Raj S.K., Srivastava A., Chandra G., Singh B.P. // Current Science. – 2002.- N. 83.- P.1132–1137.

Алеся Крицкая
(Гомель, Беларусь)

КАРАБИДОКОМПЛЕКСЫ ОКРЕСТНОСТЕЙ ОТВАЛОВ ФОСФОГИПСА ГОМЕЛЬСКОГО ХИМИЧЕСКОГО ЗАВОДА

Становление цивилизации характеризуется строительством различных промышленных комплексов. Такие комплексы изменяют микроклимат, состав атмосферного воздуха и влажность [1, с. 58-77]. Эти факторы влияют на численность, видовой состав, распространение и структуру фауны. Изучение животных, обитающих в промышленных районах, дает возможность оценить состояние городских экосистем. Среди животных, быстро и адекватно реагирующих на изменения в окружающей среде, особую группу составляют беспозвоночные – герпетобионты [2,с. 35-43]. Наиболее богатый видами отряд живых организмов на Земле, которые обитают в подстилке и верхних слоях почвы – жесткокрылые [3]. Актуальность изучения этих насекомых диктуется их обилием и важной ролью в биоценозах, чуткостью к изменениям природных режимов. Наиболее удобным объектом изучения и индикатором состояния окружающей среды [4, с. 204-211] являются жужелицы (Carabidae).

Жужелицы – важный компонент наземных и почвенных экосистем, который играет важную роль в процессах регуляции численности различных видов растительноядных беспозвоночных, в том числе вредителей сельского и лесного хозяйства. В связи, с чем изучение их видового состава и структуры сообществ на территориях подвергающихся сильному антропогенному воздействию представляет существенный интерес.

Данные по экологии населения жужелиц промышленных районов могут быть, кроме всего прочего, использованы в области экологического мониторинга городских биоценозов. Они также могут послужить основой для проведения мероприятий по улучшению экологической обстановки в городе.

Материал и методика

Исследования проводились в период с мая по сентябрь 2011 года на участке, непосредственно прилегавшем к отвалам фосфогипса Гомельского химического завода. Верхний горизонт почвы на глубину 3-5 см представлял собой сплошной слой фосфогипса. Растительность скудная, была представлена преимущественно дикорастущими злаками. Из древесных насаждений – береза повислая, тополь пирамидальный. Встречались небольшие кустарники. Недалеко от стационара находился оградительный водный канал.

Для сбора жужелиц использовались почвенные ловушки, фиксатор – 9% раствор уксусной кислоты. Идентификация видов жесткокрылых проводилась с использованием определительных таблиц. Типология ареалов нами принята по Городкову [5].

Результаты и их обсуждение

Для анализа карабидокомплексов нами рассматривался анализ видового состава, распространение видов и спектр гигропреферендумов.

В ходе нашего исследования за 2011 год на стационарах нами было обнаружено 34 вида жужелиц. При анализе видового состава были выявлено, что на окрестностях отвалов доминировали два вида *Calathus erratus* (относительное обилие – 43,9%) и *Microlestes minutulus* (относительное обилие – 30,5%). Субдоминантом явился вид *Harpalus rufipes* (относительное обилие – 4%).

Традиционно жесткокрылые являются объектом зоогеографических исследований. Изучение ареалов видов, процессов их формирования и динамики является основой для прогнозирования изменений в фаунистических комплексах, для составления схем рационального природопользования. Такого рода исследования проводились также и в Белорусском Полесье, где для этого региона О.Р. Александровичем было выделено 29 типов ареалов, объединенных в 5 групп [6, с. 16].

Исследования, касающиеся влияния промышленных предприятий Гомеля на жесткокрылых единичны [7, с. 185-192]. Первые попытки изучения сообществ беспозвоночных животных, обитающих на территориях непосредственно прилегающих к отвалам Гомельского химического завода, проводились нами ранее [8, с. 118-121; 9, с. 181-182], что в совокупности с настоящими исследованиями позволяет нам провести предварительную оценку зоогеографических особенностей сообществ герпетобионтных жесткокрылых рассматриваемых территорий.

Всего в результате исследований на стационарах нами было обнаружено 34 вида жужелиц. При оценке распространения нами было выделено 12 зоогеографических элементов (41 % от всех типов ареалов, отмеченных для Белорусского Полесья), объединенных в 4 группы: циркумареалы, трансареалы, западно-центрально-палеарктические и западнопалеарктические. Подобное представительство групп ареалов в целом характерно для данного региона.

Таблица 1 – Распространение герпетобионтных жесткокрылых и исследованных сообществ

Типы голарктического распространения и зоогеографические элементы	Доля видов, %
Циркумареалы	***14,7***
Субголарктический	2,9
Циркумтемпературные	11,8
Транспалеарктические ареалы	***23,5***
Транспалеарктический полизонально-южносибирские	8,8
Трансевразиатский суббореальные	5,9
Трансевразиатский температно-южносибирские	8,8
Западно-центрально-палеарктические ареалы	***41,1***
Собственно западно-центрально палеарктические	8,8
Евро-сибиро-центральноазиатские	14,7
Евро-байкальские	8,8
Евро-казахстанские	8,8
Западнопалеарктические ареалы	***20,6***
Европейские	11,8
Евро-кавказские	8,8
Всего видов	**34**

Виды, занимающие циркумареалы, не были широко представлены (14,7%) и включают представителей субголарктических и циркумтемпературных видов. Субголарктический тип представлен всего одним видом – *Asaphidion flavipes*.

Группа транспалеарктических зоогеографических элементов составляет 23,5%, что имеет практически такое же значение как и в целом по всем экосистемам Белорусского Полесья (25,4%) и включала транспалеарктические и трансевразиатские области распространения, подразделяющиеся на географические зоны.

Трансевразиатский тип распространения включал в себя трансевразиатские суббореальные виды и трансевразиатские температно-южносибирские. Ареалы суббореальных видов чаще более узкие из-за значительного дефицита влаги в центральных районах в пределах пояса.

Западно-центрально-палеарктическая группа ареалов вблизи отвалов составила 41,1% от всех собранных видов из семейства жужелицы. При зоогеографическом анализе видов, собранных нами ранее данная группа была наиболее встречаемой. К этой области распространения принадлежит ряд видов, среди которых нередки обычные, широко распространенные в лесных районах Европы.

Западнопалеарктическая группа ареалов (20,6%) была представлена 2 типами зоогеографических элементов: европейский и евро-кавказский. К данной группе относится ряд видов, довольно широко распространённых в умеренной Европе, куда и относится Беларусь.

Подводя итог данных, полученных в ходе нашего исследования, можно отметить, что в сообществах карабидокомплексов в окрестностях Гомельского химического завода преобладали виды с западно-центрально-палеарктическими ареалами. Это можно, с нашей точки зрения, объяснить тем, что отходы химического производства, которыми и являются отвалы фосфогипса, значительно обедняют фауну, вынуждая селиться в подобных условиях виды с широкими областями зоогеографического распространения, то есть достаточно экологически пластичных, чтобы выживать в подобных экстремальных условиях.

Спектр гигропреферендумов жужелиц в окрестностях Гомельского химзавода достаточно широк и представлен всем спектром форм: от гигрофилов до ксерофилов. Преобладающими были мезофильные виды, предпочитающие места с нормальным увлажнением (относительное обилие – 47%). Субдоминантами по видовому составу и по относительному обилию являлись мезогигрофильные и гигрофильные виды (14,7%). Гигрофильные

виды присутствуют на данной территории, так как неподалёку располагался обводной защитный канал. Меньше всего было встречено видов, предпочитающих сухие местообитания (ксерофилы и мезоксерофилы – относительное обилие составило по 11,8%).

Выводы. Подытоживая результаты предварительной оценки карабидокосплексов, обитающих вблизи терриконов фосфогипса, можно заключить следующее:

1. При анализе исследованных территорий нами было выявлено 34 вида жужелиц. Доминировали два вида *Calathus erratus* и *Microlestes minutulus*. Субдоминантом явился вид *Harpalus rufipes.*

2. На основании изучения зоогеографического распространения жесткокрылых-герпетобионтов на контрольном участке и вблизи отвалов фосфогипса выделено 12 зоогеографических элементов, объединенных в 4 группы. В сообществах герпетобионтных жесткокрылых в окрестностях Гомельского химзавода преобладали виды западно-центрально-палеарктичес-кого типа распространения.

3. Для данного сообщества характерно преобладание мезофильных экологически гибких видов.

Литература:

1. Стадницкий, Г. В. Растительноядные наземные насекомые и загрязнение среды / Г. В. Стадницкий // Биологические методы оценки природной среды. – М.: Наука, 1978. С. 58-77.
2. Анюшин, В.В. Экологический состав и классификация сообществ герпетобионтных насекомых ленточных боров Средней Азии / В.В. Анюшин. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1988. – С. 35-43.
3. Захаров, А.А. Почвенные беспозвоночные – индикаторы состояния рекреационных ельников Подмосковья / А.А. Захаров, Ю.Б. Бызова, А.Я. Друк // Биоиндикация состояния окружающей среды Москвы и Подмосковья / А.А. Захаров, Ю.Б. Бызова, А.Я. Друк. – Москва: Наука, 1982. – С. 40-53.
4. Приставко, В.П. Состояние энтомофауны как элемент экологического мониторинга: реакция жужелиц (Coleoptera, Carabidae) на загрязнение среды нефтепродуктами / В.П. Приставко // Фауна и экология жесткокрылых Белоруссии / В.П. Приставко. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – С. 204-211.
5. Городков, К.Б. Типы ареалов насекомых тундры и лесных зон Европейской части СССР / К.Б. Городков // Ареалы насекомых Европейской части СССР. Атлас. Карты 179-221. – Ленинград: Наука, 1984. – С. 3-20.
6. Aleksandrowicz, O.R. Zoogeographical analysis of the Byelorussian Polesye beetle fauna (Insecta, Coleoptera) / O.R. Aleksandrowicz, S.A. Kaptsiuh // Acta Agrophysica. – V. 67, 2002. – P. 15-23.
7. Молодова Л. П. // Фауна и экология жесткокрылых Белоруссии. – Мн.: Навука і тэхніка, 1991. – С. 185–192.
8. Галиновский, Н.Г. Карабидокомплексы окрестностей отвалов фосфогипса Гомельского химического завода / Н.Г. Галиновский, А.Н. Крицкая, А.С. Самарченко // Известия ГГУ. – № 3, Ч. 1. – Гомель, 2009. – С. 118-121.
9. Галиновский, Н.Г. Зоогеографическое распространение жесткокрылых-герпетобионтов, обитающих на терриконах фосфогипса Гомельского химического завода / Н.Г. Галиновский, А.Н. Крицкая, А.С. Самарченко // Сахаровские чтения 2010 года: экологические проблемы XXI века: материалы 10-й междунар. науч. конф. 20-21 мая 2010 г., г. Минск, Республика Беларусь. В 2 Ч. – Ч. 1/ редколл.: С.П. Кундас (гл. ред) [и др.]. – Мн.: МГЭУ им. А.Д. Сахарова, 2010. – С. 181-182.

Научный руководитель:
кандидат биологических наук Гилиновский Николай Геннадьевич.

Акмарал Садвакасова
(Костанай, Казахстан)

ИММУНОГЕНЕТИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ КРОВИ И МОЛОЧНАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ КОБЫЛ КОСТАНАЙСКОЙ ПОРОДЫ

Анализ литературных данных свидетельствует, что генные частоты могут служить характеристикой не столько отдельных пород, сколько хозяйственных типов лошадей.

В поиски возможных связей генных частот с хозяйственно-полезным признаком как молочная продуктивность, нами были проведены исследования по выявлению связи между аллельными генами и данным продуктивным признаком.

Изучение генетической структуры лошадей костанайской породы проводилось по полиморфным системам крови, путём тестирования 37 кобыл. Выявлены характерные особенности распределения генотипа и аллельных частот.

В крови обследованных кобыл костанайской породы с разной молочной продуктивностью установлено 6 типов трансферрина детерминированных аллелями D, F, O, H, это: DD, FF, DF, DO, FH, FO; 3 типа альбумина AA, BB, AB – аллели A и B; 3 типа эстеразы II, IS, FI – аллели I, F и S (таблица 1).

По фактическому распределению генотипов были определены частоты аллелей. Распределение аллельных частот у кобыл костанайской породы представлены в таблице 1.

Таблица 1- Распределение аллельных частот у кобыл костанайской породы

Система	Аллель	Частота встречаемости аллелей (дол.ед.) (n=37)
Трансферрин (Tf)	F	0,486
	D	0,351
	O	0,135
	H	0,027
Альбумин (Al)	A	0,473
	B	0,527
Эстераза (Es)	I	0,973
	S	0,0135
	F	0,0135

У костанайской породы лошадей в локусе трансферрина наиболее распространена аллель Tf F (0,486) и Tf D (0,351). В локусе альбумина чаще встречаются лошади с аллелью B (0,527), а с аллелью A меньше (0,473). В локусе эстеразы очень высокую частоту встречаемости имеет аллель I (0,973), единичную встречаемость аллели F (0,0135) и S (0,0135).

Для изучения связи аллельных частот с молочностью кобыл, мы разделили опытное поголовье на 2 группы по уровню молочной продуктивности

кобыл: молочные и низкомолочные. Распределение аллельных частот у кобыл с разной молочной продуктивностью представлены в таблице 2.

Таблица 2- Распределение аллельных частот у кобыл с разной молочной продуктивностью

Система	Аллель	Частота встречаемости аллели (р)	
		Молочные (n=19)	Низкомолочные (n=19)
Трансферрин (Tf)	D	0,132	0,583
	H	0,053	-
	O	0,079	0,194
	F	0,737	0,222
Альбумин (Al)	A	0,474	0,472
	B	0,526	0,528
Эстераза (Es)	I	0,974	0,972
	S	0,026	-
	F	-	0,028

В результате опыта практически не установлено в локусе альбумина различии частот аллелей A и B у молочных и низкомолочных кобыл. У молочных и низкомолочных кобыл частота встречаемости аллелей соответственно A (0,474) и A (0,472), B (0,526) и B (0,528). В локусе эстеразы у обеих групп наблюдается преобладание аллели I. Различаются две сравниваемые группы тем, что в локусе эстеразы аллель S встречается только у молочных, а аллель F только у низкомолочных. В локусе трансферрина у молочных кобыл наибольшую частоту встречаемости имеет аллель F (0,737), низкую частоту встречаемости имеют аллели H (0,053), O (0,079), D (0,132). У низкомолочных в локусе трансферрина набольшую частоту встречаемости имеет аллель D (0,583), в меньшей степени присутствуют аллели F (0,222), O (0,194), а аллель H вообще отсутствует в данном локусе. Генетический профиль представлен на диаграмме 1.

Диаграмма 1- Генетический профиль аллельных частот трансферрина у кобыл с разной молочной продуктивностью

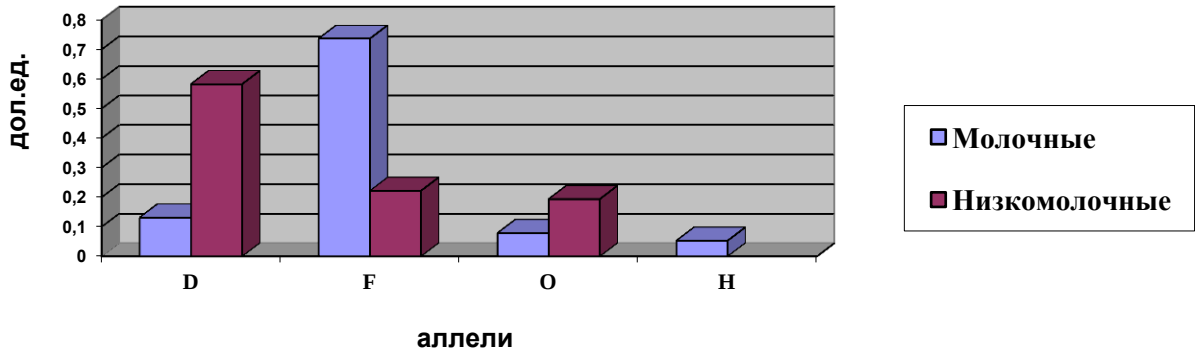

Для более детального исследования нами была изучена зависимость молочной продуктивности от генотипа трансферрина и от разновидности аллелей. Молочная продуктивность в зависимости от генотипа трансферрина представлена в таблице 3.

Таблица 3- Зависимость молочной продуктивности от генотипа трансферрина,

Генотип	Молочная продуктивность, л/сутки
	M±m
FH	15,8±0,17
FO	12,7±2,67
FF	10,8±0,72
DF	10,7±1,62
DD	8,8±0,44
DO	7,8±1,44

Установлено, что высокую продуктивность имеют кобылы, у которых в полиморфной системе трансферрина присутствует генотип FH (15,8 л/сутки), FO (12,7 л/сутки), FF (10,8 л/сутки), DF (10,7 л/сутки), DD (8,8

л/сутки), DO (7,8 л/сутки). На диаграмме 2 представлена зависимость молочной продуктивности от генотипа трансферрина.

Диаграмма 2- Связь молочной продуктивности кобыл с аллелями трансферрина

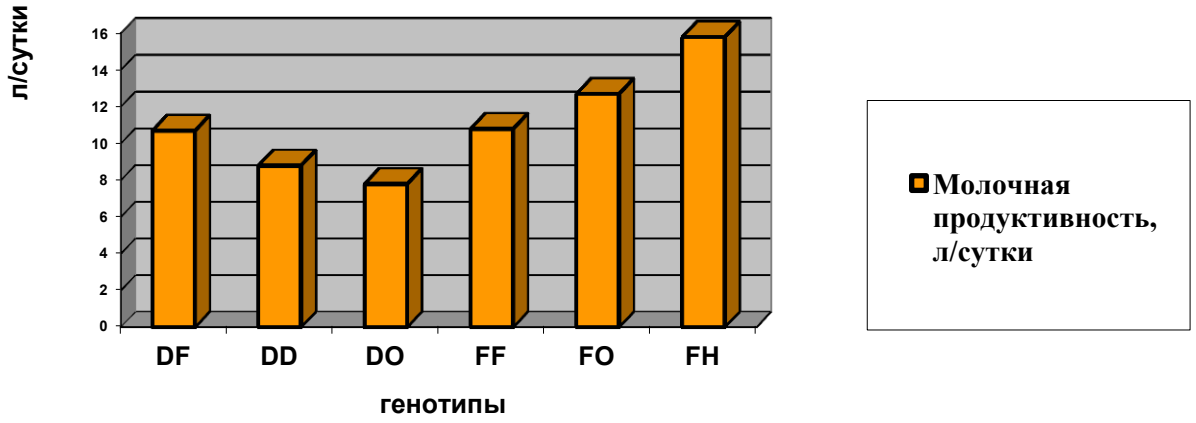

По результатам исследований полиморфных систем крови, определена связь молочной продуктивности с аллелями трансферрина (таблица 4).

Таблица 4- Связь аллелей трансферрина с молочной продуктивностью кобыл

Система	Аллель	Молочная продуктивность, л/сутки
		M±m
Трансферрин (Tf)	D	8,9±0,87
	H	15,8±0,17
	O	8,8±1,37
	F	11,0±0,76

Из данных таблицы 4 видно, что у кобыл с аллелью H молочная продуктивность составляет 15,8±0,17 л/сутки, с аллелью F – 11,0±0,76 л/сутки, с аллелью D – 8,9±0,87 л/сутки, а с аллелью O кобылы имеют молочность 8,8±1,37 л/сутки.

Таким образом, при исследовании было установлено, у молочных кобыл самую высокую частоту встречаемости имеет аллель F (0,737), а у низкомолочных – аллель D (0,583). Наибольшую молочную продуктивность имеют кобылы, у которых в полиморфной системе трансферрина присутствует генотип FH (15,8 л/сутки), FO (12,7 л/сутки). При исследовании связи иммуногенетических маркеров с молочной продуктивностью кобыл костанайской породы было установлено, что аллель F имеет высокую частоту встречаемости у молочных кобыл, а аллель D – у низкомолочных кобыл.

Научный руководитель:
кандидат сельскохозяйственных наук Бугубаева Алия Узбековна.

Наталия Тарасовская, Булат Жумадилов, Динара Мамонова
(Павлодар, Казахстан)

ВИДОВОЙ СОСТАВ СОРНЫХ РАСТЕНИЙ В ДАЧНЫХ МАССИВАХ Г. ПАВЛОДАРА

Сорные растения (рудеральные и сегетальные) причиняют значительный экономический ущерб и неудобства во всех типах агроценозов. Наиболее динамичным является видовой состав сорняков на дачных участках и огородах – с разнообразием выращиваемых культур. В Павлодарской области и окрестностях самого областного центра разнообразие ландшафтных условий приводит к разнообразию рудеральных и сегетальных растений, адаптированных к дачным участкам. В условиях дач и огородов можно было бы организовать заготовку сорных растений, имеющих сырьевое и лекарственное значение. А для этого нужно уточнение видового состава сорняков в отдельных дачных массивах с выявлением доминирующих и субдоминирующих видов.

Мы изучили видовой состав сорных растений на дачных участках и в окрестностях дач четырех садоводств г. Павлодара – с регистрацией сорной флоры в полевом дневнике несколько раз за бесснежный период.

В окрестностях дач «Металлург» отмечены следующие виды сорных растений.

Валериана лекарственная (Valiriana officinalis)
Хрен обыкновенный (Armoracia rusticana)
Латук компасный (Lactuca seriola) и татарский (Lactuca tatarica)
Полынь горькая (Artemisia absinthium)
Лебеда лоснящаяся (Atriplex nitens)
Марь белая (Cnenopodium alba)

Горец птичий (Polygonum aviculare)
Хмель (Humulus lupulus)
Конопля сорная (Cannabis ruderalis)
Мыльнянка лекарственная (Sapponaria officinale)
Вьюнок полевой (Convolvulus arvensis)
Люцерна посевная (Medicago falcata)
Мелколепестник канадский (Erigeron canadensis)
Мелколепестник малоголовый (Erigeron oligocephala)
Чистотел большой (Chelidonium majus)
Лопух большой (Arctium major)
Мышиный горошек (Vicia cracca)
Дурнишник обыкновенный (Xanthium strumarium)
Клоповник сорный (Lepidium ruderale)
Жерушник болотный (Roripa palustris)
Крапива двудомная (Urtica dioica)
Крапива коноплевая (Urtica cannabina)
Икотник серый (Berteroa incana)
Трехреберник непахучий (Tripleurospermum inodorum)
Пустырник пятилопастной (Leonurum quinquelobatus)
Качим метельчатый (Gypsophila paniculata) и раскидистый (G.prostrata)
Щирица запрокинутая (Amaranthus retroflexus)
Мать-и-мачеха (в небольшом количестве) (Tussilago farfara)
Цикорий обыкновенный (Cichorium intybus)
Люцерна серповидная (Medicago falcata)
Осот полевой (Sonchus arvensis)
Хмель (Humulus lupulus)
Кульбаба осенняя (Leontodon hispidum)
Лисохвост луговой (Allopecurus pratensis)
Паслен черный (Solanum niger)
Крестовник обыкновенный (Senecio vulgare)
Звездчатка злачная (Stellaria graminea)
Манжетка семиугольная (Alchemilla heptagona)
Ноготки лекарственные (Calendula officinalis)
Мята перечная (Mentha piperita)
Циклахена дурнишниколистная (Cyclachena xanthifolia)
Ситник обыкновенный (Juncus vulgaris)
Дикая редька (Raphanus raphanistrum)

Выявить доминирующие виды сорняков в этом дачном массиве было довольно сложно; на разных участках были свои преобладающие виды (по типу «лоскутного одеяла»). Интересным является факт выявления крапивы коноплевой – вида, приуроченного в основном к горной местности, который в Павлодарской области отмечен только в данном дачном массиве. Крапива двудомная произрастает на всех дачных участках (особенно заброшенных); крапива жгучая на дачах встречается крайне редко, но является довольно обычной на городских газонах. Редко встречается на дачах и мелколепестник малоголовый, засоряющий многие городские дворы и газоны.

В окрестностях дач «Авиатор» (юго-восточная окраина г. Павлодара) и на самих дачных участках выявлены следующие виды сорных растений.

Икотник серый (Berteroa incana)
Полынь горькая (Artemisia absinthium)
Бодяк обыкновенный (Cirsium arvense)
Вьюнок полевой (Convolvulus arvense)
Чистотел большой (Chelidonium majus)
Рогач песчаный (Ceratocarpus arenarium)
Качим метельчатый (Gypsophila paniculata)
Осот полевой (Sonchus arvensis)
Латук татарский (Lactuca tatarica) и латук компасный (Lactuca seriola)
Одуванчик лекарственный (Taraxacum officinale)
Подорожник большой (Plantago major) и средний (Plamtago media)
Клоповник сорный (Lepidium ruderale)
Лебеда лоснящаяся (Atriplex nitens)
Мелколепестник канадский (Erigeron canadensis)
Горец птичий (Polygonum aviculare)
Мышиный горошек (Vicia cracca)
Хрен обыкновенный (Armoracia rusticana)
Хмель (Humulus lupulus)
Лапчатка вильчатая (Potentilla bifurca)
Марь белая (Chenopodium alba)
Портулак огородный (Portulaca oleracea)
Кохия веничная (Kochia scoparia)
Трехреберник непахучий (Tripleurospermum inodorum)
Гулявник лекарственный (Sisymbrium officinale)
Лапчатка серебристая (Potentilla argentea) и распростертая (P. prostrata)
Мыльнянка лекарственная (Sapponaria officinale)
Гайлардия (Gailardia sp.)
Донник белый (Melilotus albus) и лекарственный (Melilotus officinalis)
Полынь эстрагон (Artemisia dracunculus)

Крапива двудомная (Urtica dioica)
Лопух большой (Arctium major)
Щирица запрокинутая (Amaranthus retroflexus)
Люцерна серповидная (Medicago falcata)
Ситник обыкновенный (Juncus vulgaris)
Портулак огородный (Portulaca oleracea)

Следует отметить, что на суукцессионной насыпи железнодорожной ветки, проходящей вблизи от дачного массива «Авиатор», видовой состав рудеральной флоры несколько иной, чем на дачных участках и в их ближайшем окружении. На железнодорожной насыпи обнаружены вейник наземный, волоснец гигантский, ковыль перистый, козелец восточный, рогач песчаный, ласточник сибирский, льнянка обыкновенная, василек ползучий, которых не было на дачных участках, и только здесь отмечен горец бальджуанский (который также однократно встречался в городе).

В окрестностях дач «Нефтяник» и «Здоровье» (северо-западная окраина города) отмечены следующие виды сорных растений.

Горец птичий (Polygonum aviculare)
Лебеда лоснящаяся (Atriplex nitens)
Марь белая (Chenopodium alba)
Кохия веничная (Kochia scoparia)
Дурнишник обыкновенный (Xanthium strumarium)
Вьюнок полевой (Convolvulus arvense)
Полынь горькая (Artemisia absinthium), серебристая (Artemisia argentata) и эстрагон (Artemisia dracunculus)
Латук компасный (Lactuca seriola) и татарский (Lactuca tatarica)
Клоповник сорный (Lepidium ruderale)
Пырей ползучий (Agropyron repens)
Житняк гребневидный (Agropyron prctiniforma)
Ласточник сибирский (Vincetoxicum sibiricum)
Конопля сорная (Cannabis ruderalis)
Портулак огородный (Portulaca oleracea)
Полынь обыкновенная (Artemisia vulgaris)
Икотник серый (Berteroa incana)
Сурепка (Barbarea vulgaris)
Чистотел большой (Chelidonium majus)
Лопух большой (Arctium major)
Щирица запрокинутая (Amaranthus retroflexus)
Мыльнянка лекарственная (Sapponaria officinale)
Ситник обыкновенный (Juncus vulgaris)
Люцерна серповидная (Medicago falcata)
Мышиный горошек (Vicia cracca)
Гулявник лекарственный (Sisymbrium officinale)
Пастушья сумка (Capsela bursa-pastoris)
Трехреберник непахучий (Tripleurospermum inodorum)
Осот полевой (Sonchus arvensis)
Мелколепестник канадский (Erigeron canadensis)
Мелколепестник малоголовый (Erigeron oligocephala)
Костер безостый (Bromus inermis)
Циклахена дурнишниколистная (Cyclachena xanthifolia)
Хмель (Humulus lupulus)
Звездчатка средняя (Stellaria media)
Подорожник большой (Plantago major) и средний (Plamtago media)
Мелисса лекарственная (Melissa officinale)
Одуванчик лекарственный (Taraxacum officinale)
Ромашка ободранная (Matricaria recutita)
Мать-и-мачеха (Tussilago farfara)
Валериана лекарственная (Valiriana officinalis)

Как видим, существенной разницы в видовом составе сорных растений в разных дачных массивах г. Павлодара нет. В отдельных садоводствах трудно выявить доминирующие виды сорняков, можно лишь выделить ассоциации с преобладающими видами на отдельных небольших по площади участках. Небольшие различия видов сорной флоры можно объяснить либо различиями во влажности и ландшафтных условиях, либо первичностью заселения сегетальными и рудеральными растениями данных участков. Имеет также значение число заброшенных дачных участков, являющихся рассадниками сорных растений, и разводимые садоводами культурные и интродуцированные виды, которые часто при отсутствии контроля становятся сорняками.

Обращает на себя внимание тот факт, что среди дачных сорняков отмечено не так много видов семейства крестоцветных, и они не занимают там доминирующего положения. Дело не только в том, что многие рудеральные крестоцветные имеют короткий период цветения и вегетации, а, возможно, они вытесняются другими видами – более адаптированными или заселившими дачные участки раньше (по принципу первичности). Зато крестоцветные являются доминантами сорной флоры многих городских газонов, пустырей, а также суукцессионных участков поймы р. Иртыш и припойменных биотопов, в том числе осыпей и берегов.

По происхождению сорная флора, отмеченная нами в дачных массивах, весьма различна. На основании описанного видового состава сорных растений городских дач мы выделяем следующие группы:

1) Сегетальные растения, встречающиеся исключительно или преимущественно в агроценозах (мелколепестник канадский, звездчатка средняя (мокрица), лебеда лоснящаяся).

2) Рудеральные растения, широко распространенные на пустырях и сукцессионных биотопах; такие виды чаще встречаются не на самих дачных участках, а рядом с ними (донник белый и лекарственный, крапива, лопух).

3) Культурные растения, легко переходящие в сорную флору (хмель, мелисса, гайлардия, мыльнянка, хрен, укроп).

4) Дикорастущие интродуцированные и культивируемые лекарственные растения, ставшие сорняками (чистотел большой, пустырник, валериана, мята).

Среди факторов регуляции численности сорняков на дачных участках и в их окрестностях можно назвать следующие:

1) Целенаправленные агротехнические мероприятия, направленные на механическое или химическое уничтожение сорняков (обычно прополка).

2) Посев на зиму ржи, горчицы и других растений как натурального удобрения, препятствующих распространению сорняков.

3) Сохранение биоразнообразия естественной флоры в окрестностях дачных участков, особенно дерновины, препятствующей распространению сорных растений.

4) Зерноядные птицы, обитающие в дачных массивах (полевые воробьи, чижи, чечетки, коноплянки). В зимнее время преимущественно семенами сорных растений питаются серые куропатки, зимующие, по нашим наблюдениям, в окрестностях дач и рядом с частными домами на окраинах города (они потребляют в первую очередь семена крестоцветных и маревых).

Наталия Тарасовская, Булат Жумадилов, Мадина Камзина
(Павлодар, Казахстан)

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ И ЛЕКАРСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ КУЛЬТИВИРУЕМЫХ И РУДЕРАЛЬНЫХ ГУБОЦВЕТНЫХ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Растения семейства губоцветных (Labiatae, seu Lamiaceae) играют важную роль как сырьевые (эфирномасличные), пряные и лекарственные, а наиболее значимые из них имеют уже длительную историю культивирования. Однако введение в культуру как приближение практически значимых растений к человеку может иметь свою негативную сторону – одичание и переход в списки рудеральной флоры, на борьбу с которой приходится затрачивать значительные усилия. При этом, по нашему мнению, основную массу рудеральных губоцветных растений можно было бы использовать в качестве лекарственного и технологического сырья, или хотя бы организовать использование частными лицами на бытовом уровне. Пока же сорные полукультурные губоцветные в Павлодарской области не используются никак, их основная масса уходит на свалку, в лучшем случае – вместе с другими сорняками закладывается в компост.

Из традиционно культивируемых растений семейства губоцветных на огородах и дачных участках Павлодарской области широко распространены пустырник пятилопастной, мята перечная, мелисса лекарственная, базилик. В садоводческих магазинах часто продаются семена тимьяна (чабреца), однако он не пользуется спросом, и его культивируют лишь немногие садоводы-любители. Крайне редко высаживают на дачных участках шалфей лекарственный и душицу, хотя это традиционные лекарственные растения, введенные в культуру во многих странах (душица используется как пряность в Европе под названием «орегано)», а в Южно-Казахстанской области занимают большие площади как сырье для фармацевтического предприятия.

Из четырех широко распространенных видов культивируемых губоцветных 3 вида – мята, мелисса, пустырник – часто становятся сорными видами в сельских населенных пунктах, в окрестностях дач и на самих дачных участках. При этом мята как рудеральное растение распространяется умеренно, не занимая больших площадей. Мелисса широко распространяется как самосейка в сельских населенных пунктах, окрестностях дач и на городских газонах, занимает большие площади, успешно конкурируя с местными сорняками. Она также распространяется вширь благодаря мощным подземным побегам. Цветет и образует молодые побеги до глубокой осени (до октября-ноября). Мы сами наблюдали, как семена мелиссы прорастали в большом количестве даже после того, как надземная часть растения была заварена в чай (то есть им не повредило термическое воздействие кипятка). Пустырник как корневищное растение широко распространяется в окрестностях дач во многих садоводствах г. Павлодара, нередко стоит сплошной стеной, вытесняя все другие растения, и вегетирует до глубокой осени.

Из числа широко культивируемых губоцветных в число сорняков никогда не переходит базилик. Это относительно хрупкий однолетник, который для возобновления требует ежегодного высева семян и не выдерживает конкуренции с сорняками-самосейками (в том числе полукультурными губоцветными).

Среди сорняков, выполотых владельцами дач садоводств «Металлург», «Строитель» и «Энтузиаст», основная масса является одичавшими и ненужными культурными растениями (укроп, хрен, пустырник, мелисса). Практически никто из садоводов не предпринимает попыток сдать траву пустырника и мелиссы в аптеки и на местное фармацевтическое предприятие. С одной стороны, соответствующие организации не создают условий для заготовок лекарственного сырья и не дают соответствующей рекламы, с другой – сами садоводы не заинтересованы в сдаче такого сырья. Личные потребности дачников в этих растениях обычно не так велики. Из бесед с садоводами мы выяснили, что чай с мятой или мелиссой любят не все, а у мелиссы для чая используют в основном цветки, реже – молодые цветущие побеги, считая их наиболее ароматными; основную массу растений попросту выкидывают.

При этом, как мы выяснили, осведомленность дачников о лечебно-профилактическом действии и возможном бытовом применении губоцветных растений не всегда полная и соответствующая истине. В частности, многим известны противовоспалительные и успокаивающие свойства мяты и мелиссы, но никто не знал о противорвотном действии мяты, а также о применении мелиссы в качестве лактогонного средства для животных или кормящих матерей. Пожилые дачники скептически отнеслись к предложению отдать лишнюю мелиссу владельцам дойных коров или коз (а также выполотую мокрицу – звездчатку среднюю, обладающую выраженным молокогонным действием). Никто не знал об обезболивающих свойствах базилика и его способности быстро прекращать кровотечение в критических ситуациях. Среди причин неполной осведомленности садоводов-любителей о свойствах культурных губоцветных можно назвать, с одной стороны, не слишком широкую доступность ряда сведений, которые можно получить лишь при целенаправленном изучении соответствующих источников (в частности, материалы о молокогонном действии мелиссы и ее применении для лечения заболеваний пародонта мы

обнаружили лишь в патентном фонде, в авторских свидетельствах СССР на изобретения); с другой – использование непроверенных популярных литературных и электронных источников без их критического анализа.

Очевидно, что для повышения экологической и прикладной осведомленности садоводов нужна региональная литература по рациональному использованию культивируемых, дикорастущих и рудеральных растений. Если сорные растения будут рационально использоваться хотя бы отдельными садоводами-любителями, это уже будет хорошее начало в экологическом воспитании всего населения. А если применение огромной массы сегетальных и рудеральных растений (злостных сорняков или относительно безобидных обитателей заброшенных огородов) будет организовано в масштабах региона и страны, то во многом будет решена проблема рационального использования площадей агроценозов и трансферта углерода в них.

Ниже мы приводим обзор видов культивируемых и рудеральных губоцветных Павлодарской области – с указанием о возможностях их технологического, лекарственного и бытового применения.

Мята перечная находит самое широкое применение как пряное и лекарственное растение и как сырье для пищевой и парфюмерной промышленности. В пойменных биотопах р. Иртыш в диком состоянии произрастает мята длиннолистная, которая на примыкающих к пойме дачных участках нередко образует гибриды с культивируемыми формами перечной мяты. Эфирное масло мяты, содержащее ментол, обладает антисептическим, сосудорасширяющим, спазмолитическим, противовоспалительным действием. Благодаря этому препараты мяты перечной широко используются для лечения сердечно-сосудистых и воспалительных заболеваний, неврозов, бессонницы, болезненных менструаций. Мята быстро прекращает тошноту и приступы рвоты, в том числе транспортную тошноту, позывы на рвоту при токсикозе беременных, тошноту при дисфункциях вестибулярного аппарата при совершении сложных и непривычных движений. Препараты мяты обладают спазмолитическим, седативным, желчегонным, сокогонным, противовоспалительным, сосудорасширяющим действием, традиционно используются при бессоннице, судорогах, гипертонии, спазмах желудочно-кишечного тракта, застое желчи, сердечных неврозах, бронхиальной астме.

В средствах гигиены полости рта мята занимает самое почетное место. И это – не только эстетика, но и мощное оздоровительное воздействие на десны за счет антимикробных свойств и улучшения кровообращения. В терапевтической стоматологии мята используется при зубной боли [1]. Водный настой листьев мяты (2 чайных ложки на стакан кипятка) рекомендован для устранения неприятного запаха изо рта и регулярного гигиенического полоскания рта после еды [2]. Для устранения острой зубной боли в одном из руководств по народной медицине дается такой рецепт: измельченные листья малины и мяты залить 30 г винного уксуса, настаивать 3 дня, процеженной настойкой полоскать рот [3]. Спиртовой экстракт листьев мяты входит в состав лечебной мази Белова, которая рекомендована при широком спектре воспалительных заболеваний (предварительный патент РК № 1038 от 15.09.94, кл. А 61 К 9/06). Масло мяты содержится в одном из средств для лечения заболеваний пародонта (патент РФ № 2195918 от 10.01.2003 Вещество для лечения заболеваний пародонта, кл. А 61 К 6/00, А 61 К 7/26). В одном из патентов периодическое полоскание рта 5%-ным настоем мяты и прием этого настоя внутрь из расчета по 3-4 г на 1 кг веса 2 раза в неделю за полчаса до еды в течение месяца предлагалось для профилактики кариеса у детей (патент РФ № 2019169 от 15.09.1994, бюл. № 15, кл. А 61 К 6/00, А 61 К 35/78). Листья мяты в виде сухой измельченной травы входят в состав биологически активной пищевой добавки Анти-кариес Леовит» (Предварительный патент РК № 18429 Биологически активная добавка к пище «Анти-кариес Леовит» /Пилат Б.В. – Опубл. 15.05.2007, бюл. № 5. – 5 с.).

Мелисса лекарственная в населенных пунктах Павлодарской области встречается в основном в культуре, хотя на заброшенных дачных участках успешно конкурирует с сорняками. Растение широко используется как пряность и ароматическая добавка к напиткам. В лечебных целях мелисса традиционно применяется для лечения воспалительных заболеваний верхних дыхательных путей, сердечно-сосудистых заболеваний, снятия стресса, полового и нервного возбуждения, в одном из авторских свидетельств предлагается использовать траву мелиссы в качестве лактогонного средства (а.с. СССР № 683747, кл. А 61 К 35/78, 1977 г.). Молокогонное действие мелиссы успешно апробировано нами для устранения гипогалактии у первородящих женщин (в том числе с наследственной предрасположенностью к гипогалактии по женской линии). Способность препаратов мелиссы позитивно влиять на женский гормональный баланс мы неоднократно использовали для коррекции овариально-менструального цикла в преклимактерический период (когда промежутки между менструациями удлиняются или укорачиваются).

В одном изобретении авторами предлагается использовать спиртовой раствор густого экстракта мелиссы как антиоксиданта для лечения мягких тканей полости рта – с клинически подтвержденными результатами (предварительный патент РК № 10283 Способ лечения пародонтита от 15.06.2001, кл. А 61 К 6/00, А 61 К 35/78). В связи с доступностью и экономической целесообразностью заготовки сырья препараты мелиссы можно было бы рекомендовать для промышленного выпуска, а также для самостоятельного использования пациентами для лечения и профилактики заболеваний десен – в виде водных отваров.

Базилик культивируется во всех регионах Казахстана, в том числе в Павлодарской области, как пряность и ароматическая добавка к чаю. Обладает выраженными противовоспалительными и спазмолитическими свойствами, благодаря чему используется для лечения заболеваний верхних дыхательных путей и желудка, нервных расстройств, бессонницы. Как народное средство базилик использовался против зубной боли и при ангинах – в виде водного настоя [3]. Единственным предостережением использования отваров и настоев базилика в стоматологии может быть окрашивание пломб из композитных полимерных материалов светового отверждения, поставленных ранее чем за 2-3 дня до применения препаратов этого растения.

Обезболивающие свойства базилика могли бы найти место в симптоматическом лечении заболеваний желудочно-кишечного тракта (нами это проверено даже при уходе за онкологическими пациентами). За счет раздражающего действия эфирных масел базилик повышает аппетит, стимулирует моторную функцию желудочно-кишечного тракта, устраняя старческую атонию кишечника (как диарею, так и запоры). Может использоваться (благодаря специфическому вкусу) как заменитель перца для больных с язвой желудка. За счет содержания камфорного масла стимулирует работу сердца, снижает тяжесть любой интоксикации, применяется при болезнях почек. Кроме того, в последнее время появились сообщения о сильных коагулирующих свойствах препаратов базилика [4]. Этот природный гиперкоагулянт может быстро прекратить любое опасное для жизни кровотечение, но в то же время противопоказан в большом количестве для пожилых лиц, особенно перенесших острые сосудистые патологии. Это свойство проверено нами в отношении девушек и женщин с длительной менструацией: с 7-8 дней ее сроки удалось сократить до 3-5.

Пустырник пятилопастной в Павлодарской области начал свое существование как культивируемое лекарственное растение, откуда он перешел в рудеральную флору. В надземной части содержатся рутин, эфирное масло, аскорбиновая кислота, следы ретинола, алкалоид стахидрин. Традиционно используется при кардионеврозах, гипертонической болезни, патологическом климаксе, для симптоматического лечения базедовой болезни (снижает частоту сердечных сокращений и улучшает сон при гиперфункции щитовидной железы). Имеются также сведения, что пустырник снижает частоту приступов эпилепсии и положительно влияет на повышение потенции у мужчин [4].

Таким образом, рациональное использование культурных и рудеральных губоцветных, широко распространенных в одной из северных областей Казахстана, позволило бы обеспечить сырьем местную фармацевтическую промышленность и наладить выпуск натуральных лекарственных и оздоровительных препаратов.

Литература:

1. Лавренова Г.В. Домашний травник. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2010. – 640 с.
2. 102 рецепта от болезней зубов /Сост. Н.Н.Уразаева. – Алма-Ата: Казахстан; ПКМП «ЭЛЬТА». – 30 с.
3. Лечение травами. 365 вопросов и ответов. – М.: АСТ; СПб.: Сова; Владимир: ВКТ, 2010. – 352 с.
4. Лавренова Г.В. Полная энциклопедия лекарственных растений /Лавренова Г.В., Лавренова В.К. – М.: АСТ; Донецк: Сталкер, 2008. – 416 с.

Наталия Тарасовская, Айсулу Раскильдинова
(Павлодар, Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РУДЕРАЛЬНЫХ И СЕГЕТАЛЬНЫХ РАСТЕНИЙ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ ДЛЯ ОЗДОРОВЛЕНИЯ ЖЕНСКОГО ОРГАНИЗМА

Пожалуй, все согласятся с тем, что природа многое создала для женской красоты и здоровья. Но мало кто знает, что сорные растения, которые не вызывают у большинства людей эстетических чувств или мыслей о пользе, могут успешно использоваться для оздоровления женского организма в разные возрастные периоды. В дачных массивах г. Павлодара и ряде населенных пунктов Павлодарской области мы выявили следующие виды наиболее распространенных сорных и рудеральных растений, которые могут быть использованы для оздоровления женского организма.

Мыльнянка лекарственная является широко распространенным и неприхотливым декоративным растением, а в окрестностях дач, населенных пунктов и предприятий часто растет как сорняк. Наружно применяется при кожных заболеваниях; ее отвар может быть использован для протирания лица при юношеской угревой сыпи (которая у молодых девушек часто усиливается накануне менструации). В виде спринцеваний отвар корней и надземных частей мыльнянки мы рекомендуем при воспалительных заболеваниях, а также климактерических кровотечениях (по нашим наблюдениям, сапонины мыльнянки, подобно перекиси, останавливают кровь за счет гемолитических свойств).

Чистотел большой в Павлодарской области распространен главным образом в культурных и полукультурных ландшафтах, где он сначала культивировался как интродуцированное лекарственное растение, а затем перешел в разряд сорняков. Он был завезен в Павлодар в 70-е годы четой садоводов-любителей, а потом начал самостоятельно распространяться по городу и дачным участкам.

Основной алкалоид чистотела – хелидонин – по действию отчасти сходен с алкалоидом мака морфином: он также обладает обезболивающим действием, но не вызывает галлюцинаций и привыкания [1]. Традиционно чистотел применялся наружно для лечения широкого спектра кожных заболеваний, в последнее время он рекомендуется (но с определенной осторожностью) и для внутреннего применения. В женской практике сок чистотела может использоваться в виде тампонов и спринцеваний как противовоспалительное средство, для прижигания эрозий и папиллом.

Вьюнок полевой встречается в Казахстане повсеместно – практически во всех агроценозах, антропогенных и природных биотопах – как сорное и рудеральное растение. Злостный корневищный сорняк. В научной медицине практически не нашел применения. В народной медицине используется в основном наружно – для лечения нарывов и ран. Листья вьюнка обладают болеутоляющим действием. По нашему мнению, сок и кашица свежих листьев вьюнка могут успешно использоваться для лечения эрозий и воспалительных заболеваний женской половой сферы (в виде тампонов и спринцеваний).

Крапива двудомная широко распространена как сорное и рудеральное растение. В Павлодарской области встречается в пойменных лесах, дачных массивах, многих сельских населенных пунктах с достаточно влажным климатом. В гинекологии крапива может применяться как противовоспалительное и кровоостанавливающее средство при маточных кровотечениях, для регуляции менструального цикла и увеличения молока у кормящих женщин. Блюда из крапивы отличаются высокой питательной ценностью и сбалансированным содержанием витаминов и микроэлементов, за счет чего могут быть использованы для увеличения веса и налаживания овариально-менструального цикла у истощенных женщин. Единственным предостережением длительного приема препаратов крапивы может быть повышенная угроза образования тромбов у пожилых лиц, а также у женщин среднего возраста, пользующихся гормональными контрацептивами (которые увеличивают всертываемость крови и повышают риск тромбозов).

Звездчатка средняя (мокрица) распространена на увлажненных дачных участках. С лечебной целью используется свежая трава, ее крепкий отвар и сок: при различных наружных и внутренних воспалительных процессах, травмах, ожогах, для снятия боли при ревматизме и подагре, для увеличения количества молока у кормящих матерей (особенно при гипогалактии у первородящих молодых женщин). Фермеры могут использовать эту траву для увеличения удойности коров и коз.

Пастушья сумка распространена повсеместно, зачастую растет как сорное и рудеральное растение, осваивая огороды, поля, пустыри, задворки дач и городские дворы и газоны. С лечебной целью используются все части растения. Традиционно используется для остановки маточных и других внутренних кровотечений. Препараты

травы пастушьей сумки задерживаеют овуляцию, за счет чего могут использоваться для регуляции овариально-менструального цикла.

Клоповник сорный часто является обитателем пустырей и заброшенных дач. Как и многие крестоцветные, клоповник обладает противовоспалительными и противоцинготными свойствами, может быть использован для коррекции обмена веществ и при воспалениях десен, а также для устранения тромбофлебитов у беременных женщин – за счет укрепления стенок кровеносных сосудов.

Щирица запрокинутая, один из наиболее распространенных и злостных сорняков, является предком петушиного гребня (амаранта) – декоративной и пряной культуры и свободно скрещивается с ним. Семена дикой щирицы могут быть использованы как пряность. Растение богато белком и представляет кормовую ценность для скота. Надземные части содержат терпеноиды и сапонины, за счет чего обладают антисептическим действием.

Портулак сорный и огородный часто засоряют дачи и огороды. Используется как противовоспалительное и антибактериальное средство при венерических заболеваниях.

Череда трехраздельная широко распространена в увлажненных биотопах, местами растет как сорное и рудеральное растение. В женской практике отвар череды может быть использован (в виде спринцеваний и сидячих ванн) при воспалительных процессах, наружно – для устранения угревой сыпи, неизбежной в период полового созревания девушек-подростков.

Пижма обыкновенная растет в степных и луговых биотопах, часто встречается близ жилья и на дачах как сорное растение. В женской практике особенно ценится свойство алкалоидов пижмы сокращать миометрий. Отвар пижмы употребляется внутрь при обильных менструациях, климактерических и послеродовых кровотечениях, воспалительных процессах.

Однако употребление отваров пижмы внутрь может вызвать выкидыши у беременных женщин вследствие сокращения мускулатуры матки. В то же время препараты этого растения показаны при задержках месячных вследствие воспалительного процесса.

Полынь горькая и обыкновенная растут в степных биотопах повсеместно, в окрестностях дач встречаются как сорные и рудеральные растения. Используются при для регуляции менструального цикла, устранения болезненных месячных и ускорения родов. Свойство алкалоидов полыни сокращать миометрий используется для прекращения климактерических кровотечений и лечения воспалительных процессов. На мускулатуру матки препараты полыни действуют менее сильно, чем препараты пижмы, однако при передозировке могут вызвать выкидыши у беременных женщин.

Лопух большой в окрестностях городских и сельских населенных пунктов Павлодарской области произрастает практически повсеместно – как сорное и рудеральное растение. Наружно препараты лопуха могут быть использованы против угревой сыпи (в подростковом возрасте и на определенных этапах овариально-менструального цикла), внутрь – при маточных кровотечениях, обильных менструациях, онкологических заболеваниях.

Мелколепестник канадский в Павлодарской области тяготеет к населенным пунктам и агроценозам. Злостный сорняк, который был когда-то завезен из Канады (как свидетельствует название), сейчас успешно конкурирует с местными сорными и рудеральными растениями.

Настой и отвар травы обладают кровоостанавливающими свойствами и применяются при маточных, климактерических, послеродовых кровотечениях. Применение препаратов мелколепестника целесообразно при затяжных менструациях, в том числе в подростковом периоде.

Лебеда лоснящаяся является наиболее обычным сорным растением в окрестностях любых населенных пунктов, встречается она и на городских газонах. Настой и отвар травы в народной медицине Средней Азии используется кровоостанавливающее средство, в том числе при климактерических и других патологических маточных кровотечениях.

Донник белый и лекарственный повсеместно растет в луговых и степных умеренно увлажненных биотопах; на дачных участках – как сорняк, легко заселяет пустыри и заброшенные огороды. В женской практике донник целесообразно использовать при приеме гормональных противозачаточных средств, которые повышают вязкость и свертываемость крови, особенно у женщин среднего возраста. Свойство донника растворять тромбы может быть использовано при варикозном расширении вен и тромбофлебитах у беременных женщин. Нами практиковалось использование отваров донника при болезненных менструациях, однако принимать этот отвар желательно лишь в первые сутки, когда болевые ощущения максимальные, а выделения еще незначительные. При обильных менструациях чай из донника лучше не употреблять. Как антикоагулянт прямого действия донник противопоказан при климактерических и послеродовых кровотечениях, обильных и длительных менструациях.

Горец птичий, или спорыш часто растет вдоль дорог и тропинок, устойчив к вытаптыванию. На пустырях и дачных участках нередко разрастается как сегетальное и рудеральное растение. Будучи легким мочегонным средством, отвары спорыша устраняют отеки любого происхождения (в том числе отеках беременных женщин) и в то же время, в отличие от синтетических диуретиков, не приводят к обезвоживанию организма. В народной медицине трава спорыша рекомендуется для увеличения аппетита и веса у истощенных больных [2], в том числе для приготовления салатов, супов, пюре. Использование этого растения для увеличения веса и содержания жировой ткани в теле актуально для девушек и женщин, у которых бесплодие и нарушение овариально-менструального цикла связаны с недостатком веса и истощением (независимо от его причины).

Хмель, который выращивается многими садоводами-любителями как декоративное растение для формирования беседок, часто превращается в сорняк, выходящий даже далеко в природные биотопы. В литературе имеются данные, что хмель содержит аналоги женских гормонов [2], в результате чего оказывает антиандрогенное действие. Отвары шишек хмеля могут использоваться для коррекции раннего и патологического климакса (за счет успокаивающих свойств и коррекции гормонального фона), устранения гирсутизма (в том числе в подростковом и климактерическом периоде).

Мелисса широко распространилась в окрестностях дач и населенных пунктов и повсеместно растет как сорняк-самосейка. В лечебных целях мелисса традиционно применяется для лечения воспалительных заболеваний верхних дыхательных путей, сердечно-сосудистых заболеваний, снятия стресса, полового и нервного возбуждения, в одном из авторских свидетельств предлагается использовать траву мелиссы в качестве лактогонного средства (а.с. СССР № 683747, кл. А 61 К 35/78, 1977 г.). Препараты мелиссы успешно апробировано нами для устранения гипогалактии у первородящих женщин (в том числе с наследственной предрасположенностью к гипогалактии), а также для коррекции менструального цикла в преклимактерический период.

Ромашка лекарственная и ободранная часто растут на влажных задворках дач и улицах населенных пунктов (в г. Павлодаре на отдельных улицах и школьных дворах в 2013 г. даже стали доминирующими рудеральными растениями). В женской практике оба вида ромашек традиционно применяются при широком спектре воспалительных заболеваний – в виде спринцеваний и ванн. В косметических целях отвар ромашки используется при подростковой угревой сыпи и для мытья светлых волос, которые приобретают золотистый оттенок (при этом даже возможно закрашивание небольшой седины у светловолосых женщин).

Дурнишник обыкновенный в народной медицине наружно используется для депиляции (в том числе удаления волос на лице при женском гирсутизме), а внутрь – для нормализации обмена веществ при гиперфункции щитовидной железы и связанном с ней истощением.

Проломник северный растет в степях и на суходольных лугах. В последнее время стал распространенным сорняком городских газонов. В народной медицине рекомендуется как средство для лечения вагинальных кандидозов, воспалительных и венерических заболеваний, а также как противозачаточное средство, губительно действующее на сперматозоиды [3], в том числе при приеме внутрь.

Литература:

1. Йорданов Д., Николов П., Бойчинов Асп. Фитотерапия. Лечение лекарственными травами. Четвертое русское издание. – София: Медицина и физкультура, 1976. – 349 с.
2. Лавренова Г.В. Домашний травник. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2010. – 640 с.
3. Кортиков В.Н. Полная энциклопедия лекарственных растений /В.Н.Кортиков, А.В.Кортиков. – Ростов-на Дону: Феникс, 2008. – 797 с.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

Владимир Демин, Наталья Немова,
Ержан Абдикашев, Аслан Ибраев,
Жанат Темиралыев, Болат Жанболатов
(Караганда, Казахстан)

ОБОСНОВАНИЕ СПОСОБА РАЗМЕЩЕНИЯ ПОРОДЫ В ШАХТЕ И ПОДХОД ПРИ СОЗДАНИИ ДОЗИРУЮЩИХ УСТАНОВОК МЕХАНИЧЕСКИХ СМЕСЕЙ В ТРАНСПОРТНЫЙ ТРУБОПРОВОД

Усложнение условий разработки угольных месторождений по мере углубления горных работ, вызванный этим рост интенсивности проявлений горного давления и газодинамических явлений, а также значительное повышение трудовых и материальных затрат на выдачу из шахт породы, количество которой непрерывно увеличивается, обуславливают необходимость выработки механизмов рационального использования попутно добываемой шахтной породы и в первую очередь эффективного применения ей в подземных условиях.

При разработке угольных пластов порода может получаться от: подрывки боковых пород при проведении выработок по пластам и по породе, камер и других вспомогательных выработок; восстановления и ремонта горных выработок, а также из лав. Объем породы, получаемой при проведении горных выработок, на ряде шахт достигает 50% общего баланса породы по шахте, и её количество непрерывно растет.

Количество породы, выдаваемой из шахт в разных странах, постоянно увеличивается, так например, в США 80 – 100 млн. т, Германии 52 – 55 млн. т, Польше 40 – 45 млн. т, Остравско – Карвинском бассейне Чехии 14 – 16 млн. т в год [1]. Выдача большого количества породы весьма отрицательно сказывается на всем технологическом процессе добычи угля и связана со значительными затратами труда и средств на транспортировку, подъем и размещение породы на поверхности.

Размещение породы в шахте вызывает некоторые дополнительные затраты, но дает в целом экономический эффект: разгружается подземный транспорт и подъем и следовательно, увеличивается производственная мощность шахты; ликвидируются породные отвалы на поверхности; появляется возможность отрабатывать законсервированные запасы коксующихся углей в целиках; более безопасно осуществляется отработка самовозгорающихся пластов. Это привело к необходимости решения технических и технологических вопросов по размещению попутно добываемой породы при проведении выработок, на месте её получения с целью решения экономических и природоохранных задач в угольной промышленности.

Затраты на поддержание подготовительных выработок при системах разработки с оставлением выработок позади лавы составляют 135–160 долл. США на метр (за 2-3–х летний) срок их поддержания и практически достигают стоимости их проведения. Проведение выемочных выработок по пластам смешанным забоем приводит к большим дополнительным затратам по выдаче породы на поверхность со значительными объемами 15 – 20 тыс. т в год на 1 забой.

Из сравнения технико-экономических показателей различных способов возведения околоштрековых охранных сооружений следует, что бутовые полосы экономичнее других способов и обладают большей технологичностью при их возведении [2]. Увеличение первоначальных затрат на возведение полос по сравнению с кострами и органными рядами компенсируется экономией за счет снижения стоимости поддержания выработок. Одним из главных вопросов при разработке методов размещения породы в технологическом подземном пространстве шахт является обоснование способа транспортирования. Обоснование конкретной технологической схемы транспортирования зависит от свойств отходов, вида подземного транспорта и от назначения несущего породного массива. Теоретические и технические аспекты размещения в подземном пространстве шахтной породы в ряде зарубежных стран и в отечественной практике решены и имеется достаточно убедительная практика реализации технологии гидравлической, пневматической, механической и самотечной закладки выработанного пространства породой.

По результатам ряда промышленных испытаний технологии возведения искусственных массивов [3] можно сделать вывод об эффективности пневматического и гидравлического способов по величине коэффициентов заполнения выработанного пространства ($к_{зап}$), зависящего от коэффициента неполноты закладки; учитывающего конструктивные особенности возведения ($к_1$); уплотнения массива ($к_2$); коэффициента их совместного влияния ($к_3$).

Произведенная структурная оценка способов и средств возведения породных охранных массивов показала целесообразность применения пневматического (для более качественных параметров массива) способа возведения охранных сооружения, как наиболее полно вписывающегося в технологическую схему ведения очистных работ и соответствующих типу используемой породной массы.

Исследованиями [4] установлено, что конечная конвергенция выемочных выработок при охране их породными полосами составляет 35-40% от их первоначальной высоты, в которые входит конвергенция – 5-10% в зоне опорного давления впереди лавы; 10-15% – на сопряжении с лавой; 5-10% – участок в 40м за лавой. Конвергенция породной полосы составляет 15-20% от конечной конвергенции выработки. Пучение боковых стенок выемочной выработки менее интенсивно (30-40% от общей величины) с обоих сторон – перед лавой и более интенсивно за лавой (60-70% от общей величины выдавливания стенок выработки) и определяется пучением, в большой степени, с угольной стенки.

При ведении очистных и подготовительных работ на тонких и средней мощности пологих и наклонных пластах для поддержания выемочных выработок могут выкладываться бутовые полосы из породы. Экспериментальными исследованиями установлено [5], что жесткость бутовых полос незначительная, и они начинают воспринимать массу вышележащих пород только после усадки на 0,4-0,6 мощности пласта. Такие опускания пород кровли на пластах мощностью более метра превышают конструктивную податливость многих крепей, приводят к неравномерному их нагружению и быстрому выходу из строя. Средства механизации выкладки бутовых полос – дробильно-закладочный комплекс «Титан-1», пневмозакладочные и скреперные установки не всегда мобильно вписываются в технологические схемы очистных работ. Работы по возведению бутовых полос небезопасны, значительно повышают трудоемкость работ на концевых операциях и часто сдерживают подвигание очистных забоев.

Одним из основных направлений совершенствования охраны повторно используемых выработок являются повышение жесткости искусственных ограждений и разработка средств механизации их возведения. Этим

требованиям удовлетворяет способ охраны выработок полосами из твердеющих материалов. При этом способе производится механизированное возведение за контуром выработки полосы из твердеющего материала шириной, соответствующей мощности пласта. После твердения полоса воспринимает массу вышележащих пород, обеспечивая обрушение пород кровли в выработанном пространстве и поддержание выработки. Однако полосы из твердеющих материалов являются дорогостоящими конструкциями и их применение целесообразно лишь при разработке ценных полезных ископаемых.

Проблему снижения расходов на поддержание горных выработок можно решить путем создания бутовых охранных сооружений с повышенным качеством искусственных массивов. Целью выполненных исследования является создание жестких породных охранных сооружений за счет совершенствования технологии их возведения и эффективных конструктивных схем дозирующих устройств.

Современная технология возведения бутовых массивов представляет собой совокупность производственных процессов, осуществляемых различными машинами и механизмами, постоянное совершенствование которых является необходимым условием для эффективного их выполнения.

Технология подготовки шахтной породы сводится к совокупности различных процессов – дробления и сортирования в случае использования пневматического транспорта. Сочетание дробильного узла, ленточного конвейера и производительной закладочной установки может быть экономичным и эффективным. Из трех распространенных типов пневмозакладочных машин: с дозирующим барабаном, камерных и эжекторных, за рубежом распространены первые.

Совокупность функциональных элементов, обеспечивающих надежное установок (машин) для дозирования механических смесей в транспортный трубопровод включают в себя системы: нагнетающие насыпные механические смеси в зону смешения; герметизирующие зону с избыточным давлением транспортирующей среды от атмосферного давления; преобразования и регулирования параметров эксплуатации. К основным критериям, которые минимизируются или максимизируются при создании систем нового поколения, относятся: масса установки – $J_1(r_y)=\min\sum m_i$, где m_i – массы функциональных ее узлов; ресурс работы звеньев машины – $J_2(r_y)=\max C_i$, где C_i – изноустойчивость узлов машины; стабильность (надежность) работы при ротации характеристик дозирующего материала – $J_3(r_y)=\max [A_M^{max} \leftrightarrow A_M^{min}]$, где A_M^{max} и A_M^{min}- максимальное и минимальное значение: влажности, содержания глинистых частиц, крупности, твердости материала; энергонасыщенность установок – $J_4(r_y)= \min\sum m_i[\sum N_{3i}]^{-1}$, где N_{3i} – мощность приводных двигателей, кВт; удельное энергопотребление на транспортированные (дозирование, производство сжатого воздуха) – $J_5(r_y)= \min H_w$; техническая производительность по транспорту – $J_6(r_y)=\max Q_T$.

Определение характеристик дозирующей установки, регламентируемых критериями ее уровня и качества, осуществляется при рассмотрении ее работы в диапазоне установленных параметров, области применения, во взаимосвязи с функциональным оборудованием всего комплекса, горно – геологическими и горно – техническими условиями ее применения.

Дозирующие (закладочные) устройства не должны ограничивать темпы ведения очистных работ, учитывая высокие скорости подвигания лав (более 10 – 15 м/сут), должны обладать мобильностью в подземных условиях, приспособляемостью и живучестью к изменяющимся горно-геологическим условиям, соответствовать типу закладочного материала, обеспечивать минимальные эксплуатационные затраты.

На основе известных методик оценки эксплуатационных качеств очистного и закладочного оборудования нами рекомендован следующий методический подход в виде комплексного критерия совершенства ($K_{сзу}$), для выбора рационального типа закладочной (дозирующей) машины (устройства)

$$K_{сзу} = [K_1] \leftrightarrow \left[\frac{1}{K_2}\right] \leftrightarrow [K_3] \leftrightarrow [K_4],$$

где $K_1 = Q_T \cdot S_3$ – интенсивность нагрузки на технику (машину), м^2; Q_T - производительность машины, м^3/ч; S_3 – площадь закладки, м^2; $\frac{1}{K_2} = \frac{S_3}{N_3}$ – энергоемкость при ведении закладочных работ, м^2/кВт; N_3 – установленная мощность электродвигателей, кВт; $K_3 = \frac{Q_T \cdot C}{N_3}$ - удельный ресурс, т/кВт; *С* – срок службы дозирующего устройства, лет; $K_4 = \frac{L_{òð}}{q_{â} \cdot Ð_{ó} \cdot Ï_{â}}$ – обобщенный эксплуатационный показатель, учитывающий расход сжатого воздуха, $q_в$, м^3/м^3; длину транспортирования $L_{тр}$, м; $P_у$ – вес дозирующего устройства, т; $П_в$ – потери воздуха, %.

Разработанный методический подход позволит совершенствовать существующие и создать перспективные конструктивные схемы дозирующих установок механических смесей в транспортный трубопровод.

Литература:

1. Руппель О. Особенности применения анкерной крепи на высокопроизводительных добычных участках в аспекте международного сравнения // Глюкауф, 2000, сентябрь, № 2(3), С. 31-37.
2. Андиенко В.М., Клещенков В.М., Шор Б.С. Устойчивость подготовительных выработок, проводимых за лавой // Уголь Украины, 1987, № 10, С. 11-12.
3. Солдатов В.И., Кравец В.Г. Оставление породы в шахте (опыт проектирования) // Уголь, 1992, № 2, С. 23-26.
4. Демин В.Ф., Тулепов Н.Н. Определение напряженно – деформированного состояния в контурах подготовительных выработок с охранными бутовыми полосами /Вестник Карагандинского университета № 2(38)/2005. Серия физика. С. 65 – 69.

5. Воронин Б.И., Антоненко С.В., Гордиенко В.П. Исследование и разработка технологических схем выемки тонких угольных пластов Карагандинского бассейна в сложных горно-геологических условиях// В кн. Совершенствование средств и технологии разработки мощных пологих пластов. // Научн. труды КНИУИ, Караганда, 1981, С. 20-27.

Научный руководитель:
Д.т.н, проф. каф. РМПИ Демин Владимир Федорович.

Николай Дрижд, Ирина Шмидт,
Руслан Ситников, Наиль Замалиев, Ахмет Даулет,
Рашид Жулдыз
(Караганда, Казахстан)

СПОСОБ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ВЫБРОСОВ И ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕГАЗАЦИИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫХ ВЫРАБОТОК

В настоящее время шахты Карагандинского бассейна, разрабатывающие особо выбросоопасный пласт $Д_6$, применяют полевую подготовку с целью осуществления его дегазации скважинами, пробуренными из полевых выработок [1]. Для определения параметров заложения полевых выработок и бурения дегазационных скважин разработаны соответствующие методические указания [2], которые получили практическое использование на шахтах.

Применение данного метода дегазации даёт возможность заблаговременно извлечь значительные количества газа, что позволяет увеличить темпы проведения подготовительных выработок по углю и сократить время ввода в работу очистных забоев.

Дегазация пласта в зоне будущего проведения пластовых выработок в зависимости от технологии подготовки пласта может производиться из полевого штрека и из полевых наклонных выработок.

Полевая выработка располагается под будущей пластовой выработкой соосно и параллельно ей. В частности, дегазация из полевого штрека осуществляется по схеме, приведенной на рисунке.

Определение параметров заложения полевой выработки и бурения дегазационных скважин производится с использованием фактических данных газодинамических свойств пласта угля, прочностных свойств вмещающих пород, горнотехнологических условий, а также времени дегазации и необходимого объёма газа для его извлечения.

В условиях вариаций свойств пласта угля и вмещающих пород, зачастую непредсказуемых, необходимо контролировать процесс дегазации и оценивать её эффективность; при необходимости, вводить корректировку в проектные решения.

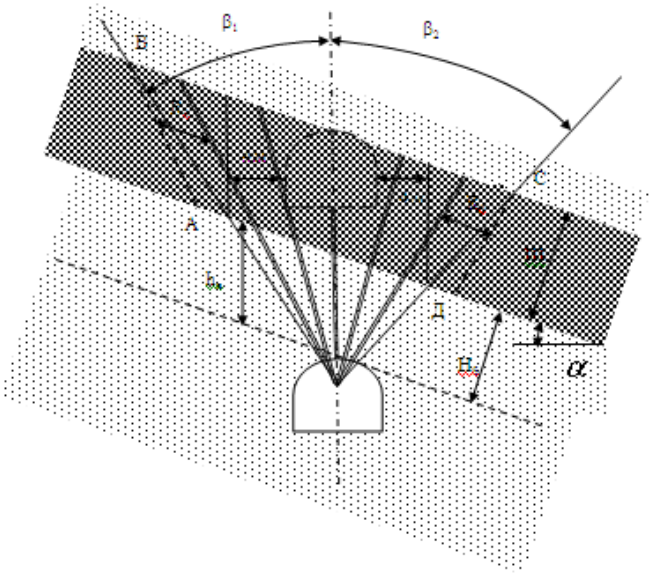

Схема дегазации пласта в области будущей подготовительной выработки скважинами, пробуренными из полевого штрека

Величина потребного снижения природной газоносности угольного массива ($X_{дп}$) до безопасного значения по выбросам определяется из выражения:

$$X_{дп} = X - X_б = \frac{\sum Q}{M}, \quad (1)$$

где X – природная газоносность пласта угля, м^3/т; принимается по данным геологоразведки или определяется по формулам [3];

$X_б$ – величина безопасного по выбросам значения газоносности пласта угля, м^3/т; рассчитывается по [4];

$\sum Q$ – требуемый объём каптируемого метана, м^3;

M – масса дегазированного угля, т.

Масса дегазируемого объёма угля определяется из выражения:

$$M = S_{ABCД} * L_д * \gamma, \quad (2)$$

где $S_{ABCД}$ – площадь поперечного сечения дегазируемой области угольного пласта (см. рисунок), м^2;
$L_д$ – протяжённость (длина) дегазируемой области угольного пласта, м;
γ – плотность угля, т/м^3.

В соответствие с расчетными параметрами дегазации [2] площадь $S_{ABCД}$ может быть определена из выражения:

$$S_{ABCД} = \frac{(n_{ск} - 1)\left(1 + \frac{h_в}{h_в + \frac{m}{\cos\alpha}}\right) + 2{,}84}{2} mR, \quad (3)$$

где $h_в$ – расстояние между кровлей полевой выработки и почвой пласта по вертикали, м, (расчётная величина);
m – мощность пласта, м.
R – расстояние между кустами скважин, м,
α – угол падения пласта, град.

Оценка эффективности дегазации выполняется путём определения требуемого объёма каптируемого метана из ф.(1):

$$\sum Q = (X - X_б)M, \quad (4)$$

При достижении фактического съёма газа величины, равной расчетному значению правой части ф.(4), остаточная газоносность массива угля в зоне будущей пластовой выработки не будет превышать безопасного значения по выбросам ($X_б$).

Ранее описываемый способ подготовки выбросоопасных пластов путем проведения полевой выработки на расстоянии 8 – 12 метров по вертикали от почвы пласта под контуром проводимой будущей пластовой выработки. [Баймухаметов С. Проблемы безопасности разработки высокогазоносных угольных пластов Карагандинская Полиграфия 2006, стр. 112]

Недостатком данного способа является низкая эффективность дегазации, при проведении выработок по пластам с низкой их газовой проницаемостью.

Цель изобретения – повышение эффективности дегазационных скважин, пробуренных с полевой выработки в контур будущей проводимой пластовой выработки, путем гидродинамического воздействия на горный массив, уменьшением затрат (средств и времени) на бурение скважин, а также повысить безопасность рабочих.

Техническим результатом изобретения является повышение эффективности снижения горного и газового давления для безопасного проведения пластовой выработки и исключение вероятности газодинамических проявлений при ведении горных работ.

Техническим результат достигается за счет того, что путем бурения скважины с полевой выработки в контур будущей проводимой (пластовой выработки) выработки на расстоянии 10-12м скважина располагается таким образом, чтобы она вошла в угольный пласт со стороны почвы. Далее производится обсадка породной части скважины путем последовательного соединения труб, (диаметром 60-80мм). Осуществляется установка соединительных сегментов (фланца, коллектора), после чего производится герметизация устья скважины. Производится соединение коллектора скважины с насосными установками высокого давления предназначенными для гидродинамического воздействия на угольный массив.

Способ бурения скважин из-под полевой выработки (рис.1)

На рис. 1 общий вид расположения скважин под пластом, скважина 1, состоящая из герметизатора 5, обсадной колонны 3, эксплуатационной колонны 6, насоса высокого давления 2, трубостава 4.

Скважины 1, бурятся кустами по 3-5 штук с перебуриванием пласта до входа скважин в породы кровли. Расстояния между кустами не больше 4 метров. Далее производится обсадка 3, породной части скважины путем последовательного соединения труб, установка соединительных сегментов (фланца, коллектора), (условно не показан) после чего производится герметизация 5, устья скважины. Производится соединение коллектора скважины с насосом 2, высокого давления предназначенного для гидродинамического воздействия на угольный массив, в скважину подается вода. При достижении в скважине давления воды от 3-8 Мпа производиться сброс воды и подключения данной скважины к шахтному газопроводу 6.

Результатом гидродинамического воздействия на горный массив является разгрузка зоны влияния скважины от горного и газового давления, а также появление большого количества трещин, способствующих миграции метана из угольного пласта в дегазационную сеть шахтного газопровода.

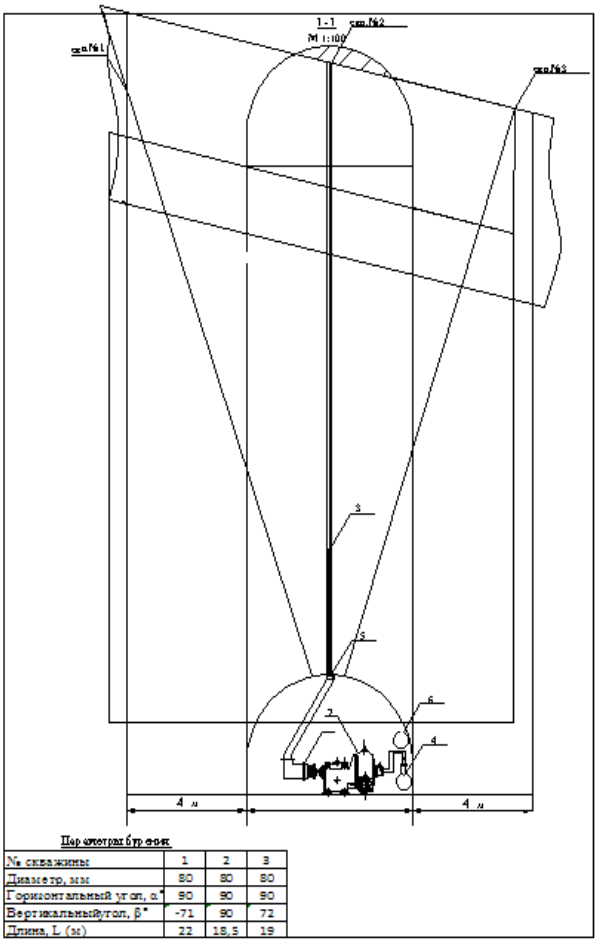

Параметры бур-скв.

№ скважины	1	2	3
Диаметр, мм	80	80	80
Горизонтальный угол, α°	90	90	90
Вертикальный угол, β°	-71	90	72
Длина, L (м)	22	18,5	19

Рисунок 1 – Гидродинамическое воздействие на горный массив

Так же, особенностью этого способа является исключения нахождения людей в полевой газодренажной выработки в момент подачи воды и сброса давления воды, так как гидровоздействие на массив может спровоцировать проявление газодинамических явлений в угольном массиве, а сброс давления воды со скважины сопровождается повышенным газовыделеним.

Литература:

1. Баймухаметов С. К., Полчин А. И. Новые методы увеличения темпов проходки по особо выбросоопасному пласту $Д_6$ на шахтах Карагандинского бассейна / Журнал «Индустрия Казахстана». – №12. – 2004. – С. 30-32.
2. Руководство по проектированию вентиляции угольных шахт. – Алматы, 1997. – 258 с.
3. Инструкция по безопасному ведению горных работ на пластах, опасных по внезапным выбросам угля и газа. – Караганда, 1995. – 177 с.

Научный руководитель:
д.т.н, профессор кафедры РМПИ КарГТУ Дрижд Н.А.

Аскар Имашев, Наталья Немова,
Гульзат Рахимбекова, Мухаммедрахым Рабатулы,
Роман Закиров, Абдулла Курманбаев
(Караганда, Казахстан)

ИССЛЕДОВАНИЕ ТРЕЩИНОВАТОСТИ ГОРНЫХ ПОРОД ЗАКОНТУРНОЙ ЧАСТИ МАССИВА

На руднике «Ушкатын – 3» на контуре выработки, проходимой по рудному телу 4 горизонта +192 м происходит отслаивание горных пород в прибортовой части карьера, т.е. в десяти метрах от устья штольни (портала). С уходом вглубь массива, где отсутствует, влияние открытых работ на подземные отслоения пород в приконтурной части выработки не наблюдаются. Большая интенсивность трещин на контуре выработки в прибортовой части карьера является следствием развития существующих (естественных) трещин под влиянием массовых взрывом на карьере.

Влияние трещиноватости на устойчивость массива горных пород при подземной отработке рудных тел стало значительным фактором, так как трещиноватость горных пород способствует снижению прочности горного массива [1]. Глубина расположения горных выработок, в которых проводились натурные наблюдения, составляет 150 м. На горных выработках, горизонта +192 м были установлены 9 наблюдательных участков. На каждом наблюдательном участке выделялся фрагмент поверхности выработки размерами 1 х 1 м.

На первом этапе наблюдения были сняты данные о трещине на рассматриваемых участках. К числу данных входили: количество трещин на выделенном фрагменте, их ориентировка, угол наклона, протяженность, расстояние между ними и величина раскрытия трещин.

Дальнейшие этапы наблюдения заключаются в определении интенсивности развития трещин в приконтурной части массива горных пород. Замеры трещин производились ежемесячно, на протяжении 1 года. Результаты съемок приведены в таблице 1.

На рудных месторождениях трещиноватость горных пород оценивают по показателю интенсивной трещиноватости, т.е. числу трещин, приходящихся на 1 м длины. Интенсивность трещиноватости определялась с помощью измерительных инструментов и визуально [2].

Снижение прочности горных пород, в массиве вызванное трещиноватостью оценивается коэффициентом структурного ослабления K_c, равным отношению сцепления отдельного куска руды (породы) при отрыве от массива к сцеплению ее в образце (куске). Сцепление по трещинам и тектоническим нарушениям в изверженных и метаморфических породах обычно составляет 0,05 – 0,1 МПа. Сцепление отдельностей, образуемых трещинами и ослаблениями, из-за неровностей и изменения направления последних может быть и более значительным [3]. Классификация руды и породы по степени трещиноватости приведена в таблице 2 [3]:

Таблица 1 – Результаты съемок трещиноватости массива

№ Наблюдательного участка	Количество трещин на участке	Среднее расстояние между трещинами, см	Угол наклона трещин, град	Раскрытия трещин, мм
1	2	3	4	5
1	6	15	82	0,5
2	4	25	83	0,3
3	3	35	85	0,5
4	4	25	70	0,3
5	2	45	87	0,2
6	3	32	80	0,2
7	4	25	70	0,3
8	6	15	82	0,5
9	6	15	78	0,3

По данным методике ВНИМИ, при косвенной оценке структурных ослаблений массива пород значение коэффициента R_c можно определить по показателю дизъюнктивной нарушенности массива в районе размещения выработки (таблица 3) [4].

Таблица 2 – Классификация руды и породы по степени трещиноватости

Степень нарушенности	Количество трещин на 1 м длины	Коэффициент структурного ослабления K_c
Чрезвычайно трещиноватые	> 10	0,01 – 0,065
Сильнотрещиноватые	2 – 10	0,05 – 0,15
Среднетрещиноватые	1 – 2	0,15 – 0,5
Малотрещиноватые	0,65 – 1	0,5 – 0,9
Монолитные	<0,65	0,8 – 0,98

Если свести полученные результаты съемки естественной трещиноватости по показателям таблицы 2 и 3 для определения коэффициента ослабления массива, то эти значения даже на одном наблюдательном участке колеблется в различных диапазонах (таблица 4) [3, 4]. Например, для наблюдательного участка №1 коэффициент ослабления по числу трещин на 1 м составляет 0,1, а по среднему расстоянию между трещинами составляет 0,225. Хотя участок исследования один и тот же и породы одинаковы, но результат по этим методикам получается разным. Такие расхождения получились и для остальных участков исследования. С целью более корректного определения коэффициента ослабления для условий рудника «Ушкатын-3» необходимо определить развитие трещин вглубь массива за контуром выработки.

Исследование зоны трещиноватости горных пород вглубь массива проводилось геофизическим методом на основе цифровой радиотомографии (геосканирование) с использованием геотомографа (георадара), которое позволяет проводить работы, не оказывая на массив механическое воздействие.

В основе геофизического исследования породного массива лежит получение достоверных качественных и количественных данных о слагающих его породах. В ряде случаев обычные методы разведки и изучения, такие как бурение скважин или шпуров, не целесообразны или не возможны. Кроме того, они ведут к нарушению сплошности массива, что часто недопустимо, особенно в подземных горных выработках опасных по горным ударом.

Также предоставляя для изучения образцы разрушенной породы, они не позволяют в должной мере судить о структурных особенностях залегания, трещиноватости и состоянии горных пород в массиве [5].

В горных выработках горизонта +192 м в районе расположения наблюдательных точках, где была снята естественная трещиноватость горных пород, проводилось сканирование массива с помощью геотомографа.

Таблица 3 – Показатель нарушенности массива по расстоянию между плоскостями ослабления

Породы массива	Среднее расстояние между поверхностями ослабления пород, м	Коэффициент R_c
Практически монолитные	>1,5	0,9
Мало трещиноватые	1-1,5	0,8
Средне трещиноватые	0,5-1	0,6
Трещиноватые	0,1-0,5	0,4
Весьма трещиноватые	<0,1	0,2

Таблица 4 – Определение коэффициента ослабления

№ наблюдательной точки	Количество трещин на участке	$K_{осл}$ по таблице 3.5	Среднее расстояние между трещинами, м	$K_{осл}$ по таблице 3.7
1	2	3	4	5
1	6	0,1	0,15	0,225
2	4	0,126	0,25	0,275
3	3	0,137	0,35	0,325
4	4	0,126	0,25	0,275
5	2	0,15	0,45	0,375
6	3	0,137	0,32	0,31
7	4	0,126	0,25	0,275
8	6	0,1	0,15	0,225
9	6	0,1	0,15	0,225

Карта проведения сканирования массива показана на рисунке 1.

Полученные результаты исследования трещиноватости массива приведены ниже согласно номерам (1 – 9) исследуемых участков. На данных участках сканирования встречаются несколько типов горных пород. При обработке результатов сканирования была принята среднее значение относительной диэлектрической проницаемости, для горных пород – 18. Скорость частоты сканирования была близка к значению 7 см/нс.

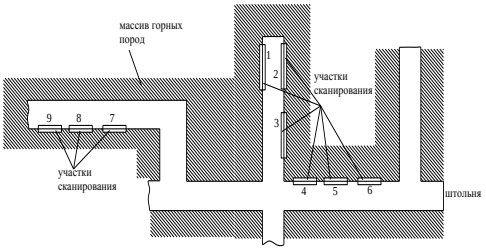

Рис 1 – Участки сканирования на горизонте +192 м

Результаты обработки сканирования геотомографом сведены в таблицу 5.

Трещиноватая зона приконтурной части массива горных пород при постоянном воздействии взрывных работ при комбинированной отработке рудных тел может характеризоваться как зона разрушенных пород. Породы, заключенные в такой зоне подвергаются неупругому деформированию, вследствие чего, будут создавать нагрузку на кровлю выработки.

Для сравнения результатов геотомографии с данными численного анализа было проведено математическое моделирование методом граничных интегральных уравнений с поэтапным нагружением массива при существующей крепости пород с целью определения корректного коэффициента ослабления для горных пород рудника «Ушкатын-3».

В качестве исходных данных были приняты следующие физико-механические значения горных пород, которые приведены в проекте [6]: площадь поперечного сечения выработки – 15,7 м^2; глубина расположения выработки – 400 м;предел прочности на растяжение пород – 10 МПа, при соотношениях $\gamma H / \sigma_{сж}$ – 0,92; объемный вес горных пород – 2,7 т/м^3; угол внутреннего трения – 30^0 или 0,58; сцепления пород – 11,5 МПа, при соотношениях $\gamma H / \sigma_{сж}$ – 1,06.

Также при моделировании учитывались 3 поверхности ослабления, которые имитировали трещиноватость горных пород.

При существующей крепости горных пород зона разрушения не наблюдается, результат моделирования приведен на рисунке 2.

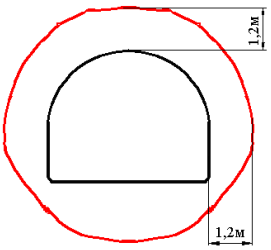

Рисунок 2 – Зона разрушения при прочности пород на растяжение 4 МПа

Наличие отслоений горных пород, которые имели место, подтвержденные геотомографической съемкой и визуальное наблюдение существующих трещин в приконтурной части массива не позволяет обосновать полученный результат математического моделирования, проведенного при существующей прочности горных пород на руднике «Ушкатын-3».

В этом случае возникает вопрос о таком значений коэффициента ослабления массива, которое могло бы способствовать получению реальной зоны разрушения горных пород с учетом результатов лабораторных и шахтных исследовании. Дальнейшие исследования по определению зоны разрушения проводились при снижении прочности горных пород на растяжение и сцепление. Исходные данные математического моделирования приведены в таблице 6. Результаты математического моделирования методом граничных интегральных уравнений с поэтапным нагружением массива приведены на рисунке 2 и сведены в таблицу 7.

Таблица 6 – Исходные данные для моделирования

Поперечное сечение выработки, м^2	Предел прочности на растяжение		Сцепление горных пород		Угол внутреннего трения, град	Объемный вес пород, т/м^3
	МПа	$\gamma H / \sigma_{сж}$	МПа	$\gamma H / \sigma_{сж}$		
15,7	8	0,74	9	0,83	30 или 0,58	2,7
	6	0,55	7	0,65		
	5	0,46	6	0,55		
	4	0,37	5	0,46		
	2	0,18	3	0,27		

Таблица 7 – Результаты математического моделирования

Предел прочности на растяжение		Сцепление горных пород		Размеры зоны разрушения, м
МПа	$\gamma H / \sigma_{сж}$	МПа	$\gamma H / \sigma_{сж}$	
8	0,74	9	0,83	0,15
6	0,55	7	0,65	0,4
5	0,46	6	0,55	0,8
4	0,37	5	0,46	1,2
2	0,18	3	0,27	1,6

По результатом исследований геотомографом была установлена связь между поверхностной трещиноватостью горных выработок с трещинами внутри массива.

На основании проведенных исследовании была разработана методика оценки геомеханического состояния массива горных пород для условий рудника «Ушкатын-3».Результаты, полученные по данной методике, позволяют оценивать устойчивое состояние техногенных обнажений, также выбрать рациональный вид и параметр крепления для поддержания капитальных и подготовительных выработок с учетом горно-геологических условий рудника «Ушкатын-3».

Таким образом, при обосновании параметров устойчивости техногенных обнажений в условиях рудника «Ушкатын-3» при проведении математического (численного) моделирования с учетом горно-геологической обстановкой месторождения необходимо вводить коэффициент структурного ослабления 0,4. При количестве поверхностной трещиноватости контура выработки до 10 размеры условной зоны трещиноватости внутри массива составляет 1,3 м.

Литература:

1. Имашев А.Ж., Судариков А.Е., Бахтыбаев Н.Б., Тилеухан Н. Влияние трещиноватости горных пород на размеры зоны разрушения при математическом моделировании // Промышленность Казахстана, №6, 2012, стр. 78-81.
2. Кузьмин Е.В., Хайрутдинов М.М., Зенько Д.К. Основы горного дела. Учебник для ВУЗов. Москва, 2007.
3. http://www.miningexpo.ru/useful/4905.
4. Каретников В.Н., Клейменов В.Б., Нуждихин А.Г. Крепление капитальных и подготовительных горных выработок. Справочник. – М.: Недра, 1989. 571 с.
5. Оленюк С.П. Совершенствование методик решения прикладных маркшейдерских задач с использованием современных цифровых технологий. Автореферат канд. техн. наук. Караганда, КарГТУ, 2010. 21 с.
6. Проект отработки железомарганцевого месторождения Ушкатын-III комбинированным способом. Том I. Книга 2. Жезказган. 2006. 94 с.

Научный руководитель:
Старший преподаватель кафедры РМПИ Имашев Аскар Жанболатович.

Айбек Мусин, Нурбол Хуанган,
Дана Акбомбетова, Асель Нургалиева,
Айнура Тулганбаева, Мади Осажанов
(Караганда, Казахстан)

ИССЛЕДОВАНИЯ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМАЦИОННОЕ СОСТОЯНИЯ МАССИВА ГИДРОРАЗРЫВОМ СКВАЖИН

Идея гидроразрыва скважин принадлежит акад. Христиано-вичу С.А. При этом определя-ются величины и направление действия напряжений в плос-кости, перпендикулярной оси скважины (рис. 1).

При первичном нагнетании внутреннее давление P_c разры-вает скважину по направлению действия максимальных напря-жений σ_{max}.

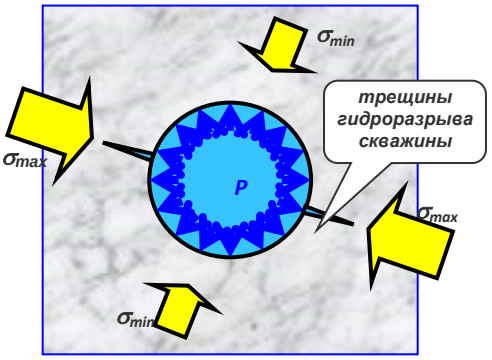

Рис. 1. Принцип гидроразрыва

После образования трещины давление в скважине падает до уровня P_s, при котором минимальное напряжение σ_{min} запирает (закрывает) трещину гидрораз-рыва (рис. 2). При повторном нагнетании давление в скважине поднимается только до величины P_rповторного раскрытия трещины.

В соответствии с классическим решением Кирша Б. о распределении окружных напряжений на контуре цилиндрической выработки (скважины) имеем:

$$P_c = 3\,\sigma_{min} - \sigma_{max} + \sigma_t \qquad \sigma_{min} = P_s$$
$$P_r = 3\,\sigma_{min} - \sigma_{max} \qquad \sigma_{max} = 3P_s - P_r \quad (1)$$
$$P_s = \sigma_{min} \qquad \sigma_t = P_c - P_r$$

где σ_t – прочность породы в стенке скважины на разрыв.

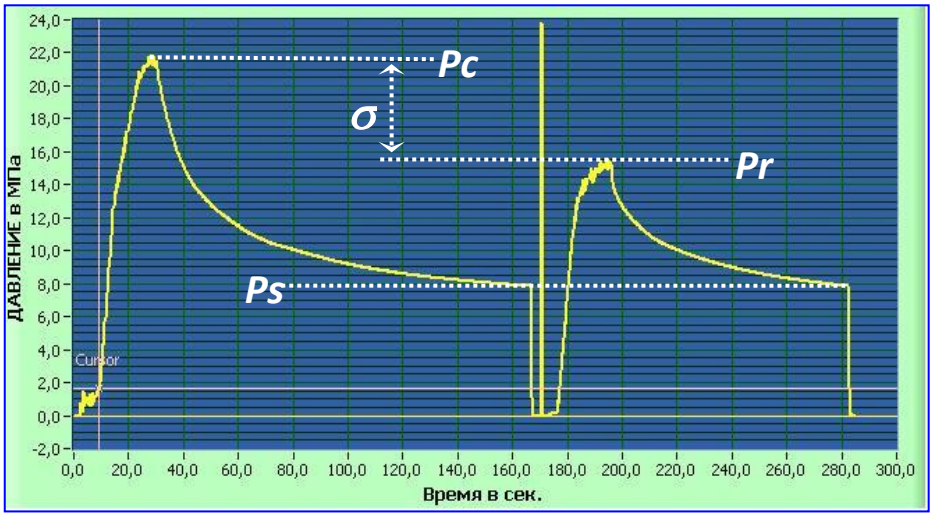

Рис. 2. Компьютерная запись измерений давления в скважине

Результаты измерений являются корректными, если на интервале нагружения между пакерами на стенках скважины нет природных трещин, и при нагнетании происходит разрыв монолитного массива в стенках вдоль оси скважины по направления действия σ_{max}. Только в этом случае справедлива и корректно работает расчетная модель гидроразрыва (1).

Чтобы идентифицировать вертикальные напряжения, вычислим величину гравитационного давления налегающей толщи γH на участке измерения напряжений. Отметка земной поверхности в данном районе – 560 м. Отметки измерительных скважин – 180 м. Глубина, на которой производились измерения, – 380 м. Средний удельный вес пород – 2,76 т/м^3. Тогда γH = 10,49 МПа.

В 10 скважинах разного направления произведено 138 измерений.

Измерения действующих напряжений производились в скважинах, пробуренных из подземных горных выработок, которые изменяют природное напряженное состояние массива. Измерительные скважины запроектированы и пробурены по направлениям действия в массиве главных напряжений.

Чтобы идентифицировать вертикальные напряжения, вычислим величину гравитационного давления налегающей толщи γH на участке измерения напряжений. Отметка земной поверхности в данном районе – 560 м. Отметки измерительных скважин – 180 м. Глубина, на которой производились измерения, – 380 м. Средний удельный вес пород – 2,76 т/м^3. Тогда γH = 10,49 МПа.

Сводные данные действующих вертикальных напряжений, полученные в скважинах № 1÷8 показаны на рис. 3. Для сопоставления экспериментальных данных с аналитическим решением Кирша Б. глубина измерений от устья скважин пересчитана в относительную координату r/R, где R– приведенный радиус выработки ($R = \sqrt{S/\pi}$, где S – площадь поперечного сечения выработки); r – текущий радиус от центра выработки до точки измерения напряжений.

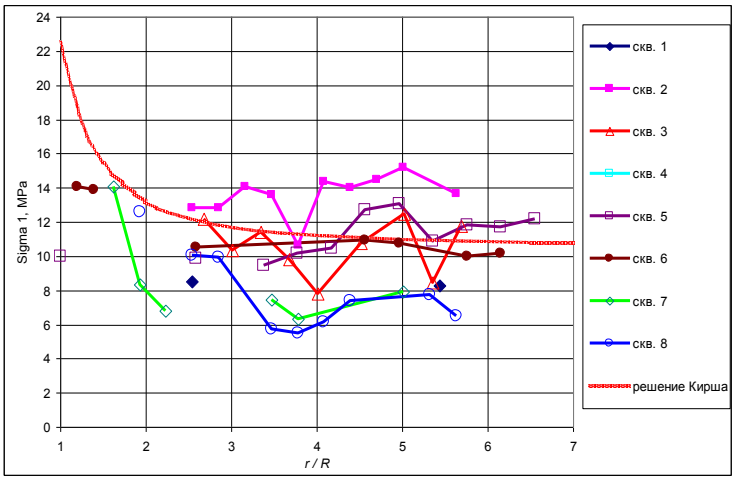

Рис. 3 Сводные данные по величинам вертикальных напряжений

Из-за крупноблочной структуры массива, нарушенного крупными трещинами, распределение вертикальных напряжений имеет существенные отклонения от аналитического решения Кирша Б., в первую очередь – вблизи контура выработок при *r/R* =1,0÷2,5. Скорее всего, в приконтурной зоне массив разгружен от высоких напряжений подвижками блоков по имеющимся трещинам в выработку.

Геометрию и размеры неустойчивых блоков в приконтурном массиве вокруг выработок при известных системах трещин (см. рис. 2) можно оценить с помощью программы *Unwedge*. На рис. 12 показана геометрия блоков вокруг штрека шириной 5,5 м, подсеченных по трещинам разных систем, представленных на руднике Нурказган /5/. Видно, что область неупругого поведения массива может распространяться от контура выработки вглубь массива до 2,5 м (*r/R* =1,8).

В итоговую выборку вертикальных напряжений вошло 54 значения. Плотность их распределения близка к нормальному закону (рис. 13). Среднее значение вертикальных напряжений равно $\sigma_в$ = 10,60 МПа со среднеквадратичным отклонением 2,58 МПа (коэффициент вариации 24%).

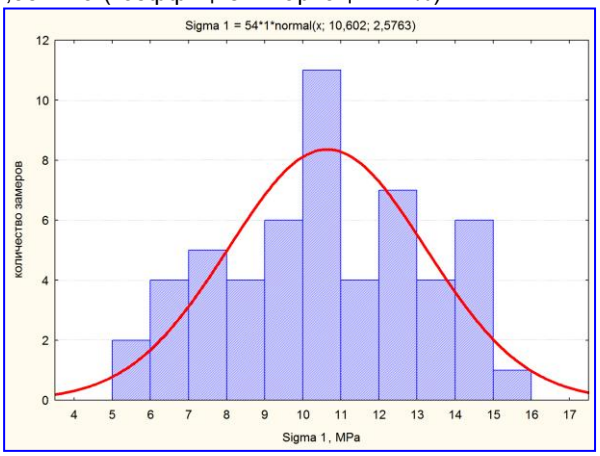

Рис. 4. Гистограмма замеренных величин вертикальных напряжений в массиве

Соотношение $\sigma_в$ / γH = 10,60 МПа / 10,49 МПа = 1,01. Т.е. отклонение средней величины измеренных вертикальных напряжений в массиве $\sigma_в$ от гравитационного давления налегающей толщи γH составляет всего 1%, хотя разброс отдельных значений досточно широк. Это свидетельствует о значительной неоднородности напряженного состояния массива, вызванной его блочной структурой. Степень данной неодродности характеризуется достаточно значительным (хотя и обычным для горной практики) коэффициентом вариации 24%.

Как показал последующий анализ, вертикальные напряжения $\sigma_в = \gamma H$ являются наибольшими по величине среди трех главных компонент природного поля напряжений. Поэтому им присваиваем ранг максимальных напряжений $\sigma_1 = \gamma H$.

Из полученных оценок величин главных компонент (4) необходимо составить модель природного напряженного состояния массива с учетом глубины *H*. Возможны два варианта такой модели:

модель А

$$\sigma_1 = \gamma H$$
$$\sigma_2 = \lambda_2 \cdot \gamma H$$
$$\sigma_3 = \lambda_3 \cdot \gamma H$$

где $\lambda_2 = \sigma_2 / \sigma_1$;

$\lambda_3 = \sigma_3 / \sigma_1$

$\gamma = 0,0276$ МН/м^3

модель В

$$\sigma_1 = \gamma H$$
$$\sigma_2 = \xi \gamma H + T$$
$$\sigma_3 = \xi \gamma H + \psi T$$

$\xi = \nu / (1 - \nu)$;

$T = \sigma_2 - \xi \cdot \gamma H$;

$\psi = (\sigma_3 - \xi \cdot \gamma H) / T$

по результатам проведенных исследований:

$\lambda_2 = 0,88 \sim 0,9$

$\lambda_3 = 0,82 \sim 0,8$

$\nu = 0,22$; $\xi = 0,28$;

$T = 6,35$ МПа; $\psi = 0,91 \sim 0,9$

В приведенных выше формулах обозначено:

γ–средний удельный вес пород налегающей толщи;

λ_2, λ_3– коэффициенты бокового давления, соответственно, по простиранию залежи в направлении С-Ю и по падению залежи в направлении З-В;

ν – коэффициент Пуассона (по данным лабораторных испытаний образцов керна из скважин гидроразрыва динамическим методом, ВНИИцветмет 2011 г.);

ξ – коэффициент бокового распора по Диннику А.Н.;

T – тектонические напряжения;

ψ – эмпирический коэффициент, характеризующий боковой распор вкрест действия тектонических напряжений *T*.

Рекомендуемая (до получения новых экспериментальных или натурных данных) модель природного поля напряжений на руднике Нурказган имеет вид:

$\sigma_1 = \gamma H$

$\sigma_2 = 0,88 \cdot \gamma H$

$\sigma_3 = 0,82 \cdot \gamma H$

Литература:

1. Отчет по поисково-разведочным работам на месторождении Нурказган с подсчетом запасов по состоянию на 01.07.2004. Т. 4. – АО Жезказган-геология; ГР № 6-96-41/1. 2005.
2. Гзовский М.В. Основы тектонофизики – М., Наука, 1975.
3. Макаров А.Б. Практическая геомеханика – М., Горная книга, 2006.
4. Джонсон Н., Лион Ф. Статистика и планирование эксперимента в технике и науке – М., Мир, 1980.
5. Куанышева Л.Б., Макаров А.Б. Предварительная геомеханическая оценка возможности отработки месторождения Нурказган системой этажного самообрушения руды – Темиртау, ПО Карагандацветмет, 2011.
6. Laubscher, D.H. (2001). Cave mining – state of the art, Chapter 55 in Underground Mining Methods, edHustrulid and Bullock, SME, pp 455-463.

Научный руководители:
К.т.н., профессор каф РМПИ КарГТУ Камаров Р.К.,
Ведущий инженер-геотехник Комплекса Развития Производства Корпорация «Казахмыс» Федянин А. С.

Анастасія Павловець
(Донецьк, Україна)

РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ ТА ЇХ МОНІТОРИНГ

Україна знаходиться в стані глибокої екологічної та економічної кризи. Формування ринкових основ господарювання, створення самостійного цілісного народногосподарського комплексу не призвели до позитивних зрушень в природокористуванні і природоохоронні. У сучасних умовах ми маємо неефективний, застарілий еколого-економічний виробничий потенціал, недостатню правову базу природоохорони, недостатню систему управління, недостатній мірі діючі економічні стимули раціоналізації природокористування. Така ситуація є наслідком багаторічного господарювання витратного ресурсномісткого виховання членів суспільства. [1]

Метою роботи є визначення поняття екологічних проблем і причини їх виникнення, а саме біотичні, ландшафтні, геолого- морфологічні, ґрунтові, водні, аналіз виникнення екологічних проблем безпосередньо для України, і визначення показників екологічної ситуації на даний момент, детальне розкриття регіональних проблем України, а саме проблеми Полісся, Карпат, Донецько – Придніпровського району, проблеми річок і морів.

Актуальність цієї теми полягає у тому, що питання екології надзвичайно гостро ставиться до України, дуже дорогою ціною нам обходяться всі «земні блага». Технологічний прогрес не стоїть на місці, що вельми задовольняє потреби населення, але ніхто не замислюється про наслідки цього процесу і про те, що ми в результаті залишимо нашим спадкоємцям.

Екологічна проблема – це зміна природного середовища в результаті антропогенних впливів, що веде до порушення структури і функціонування природи. Об'єктивний аналіз сучасної економічної ситуації, причин і джерел погіршення екологічної обстановки навколишнього середовища України, погіршення здоров'я людей, поява демографічної кризи стало дійсним тільки кілька років тому завдяки розсекреченими матеріалами і допоміг чітко визначити основні причини, джерела динаміку і напрям розвитку екологічної ситуації в рамках нашої країни. [3]

Сучасний напружений екологічний стан більшості регіонів України (Центральне Полісся, Прикарпаття, Причорномор'я, Крим, Азовське море, Центральне Придніпров'я і Донеччина) є спадком помилковою екологічної політики наших правителів протягом останніх десятків років: розвиток територіальних промислових комплексів, енергетики, сільського господарства без обліку специфіки природних умов краю, інтересів українського народу, екологічних законів. Для підтвердження сказаного наведемо деякі факти про забруднення і шкоду навколишньому середовищу України від основних видів виробничої діяльності на її території.[2]

Підприємства металургії й енергетики щорічно викидають у повітря відповідно 35 % і 32 % всіх забруднень від стаціонарних джерел, є головними забруднювачами повітря України (міста Макіївка, Маріуполь, Харцизьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Дніпродзержинськ та ін.) Металургійні підприємства оснащені очисними спорудами лише на 30-50 %, яке до того ж застаріле або не діє зовсім.[7]

Головними джерелами довкілля важкими металами є підприємства кольорової металургії; вони ж забруднюють довкілля сірчаної та азотної кислотами (м. Костянтинівка – завод " Укрцинк ", м. Запоріжжя – Дніпровський, Микитівський ртутний комбінати та ін.)[6]

Найбільше забруднення навколишнього середовища об'єкти енергетики, у першу чергу ТЕС і ГЕС. Споживаючи велику кількість нафтопродуктів, газу й вугілля, вони викидають в атмосферу мільйони кубічних метрів шкідливих газів, аерозолів і сажі, займають сотні гектар землі шлаком і золою.[2]

Іншим джерелом забруднення природи України є транспорт-автомобільний, повітряний, водний, залізничний. У всіх великих містах України частина забруднення повітря від автотранспорту остання час становить 70-90 % загального рівня забруднення.

Для наших сільськогосподарських районів найбільш характерним джерелом забруднення природних вод і ґрунтів є надлишок мінеральних добрив і пестицидів, які десятками років у величезних кількостях використовувалися на частках. Лише 5-10 % їх йшло на користь (поглиналося рослинами), а 90 % змивалося дощовими та сніговими водами, здувалося вітрами і осідало в річках, озерах, ґрунтах і ґрунтових водах, стаючи шкідливими компонентами екосистеми.[5]

Шкідливими компонентами довкілля є й об’єкти, що генерують потужні фізичні поля – електромагнітні, радіаційні, шумові, ультразвукові та інфразвукові, теплові, вібраційні (великі радіостанції, теплоцентралі, РЛС, трансформаторні підстанції, ЛЕП, ретрансляційні станції, спеціальні фізичні лабораторії й установки, кібернетичні центри, АЕС).[6]

Дуже напружена екологічна ситуація склалася навколо (в радіусі кількох кілометрів) великих тваринницьких комплексів України. Найбільші з них (свиноферми і тваринницькі господарства, де вирощують 30-100 тис. голів і більше) вирощують щодоби до 2-3 тис.т екскрементів, які ці господарства не встигають переробити. В результаті їх розкладу і гниття виділяються великі маси аміаку, азоту, сірководню, органічних кислот, шкідливих мікроорганізмів, що забруднюють навколишнє середовище і приносять хвороби, епідемії і загибель в ґрунтових водах, річках і

ставках риби, цілих біотичних угруповань. На кілометри від комплексів повітряними масами розносяться сморід, патогенні мікроби, гельмінти.[5]

Дуже негативним з екологічної точки зору є наявність на території України п'яти АЕС (14 енергоблоків) – Чорнобильської, Рівненської, Хмельницької, Запорізької та Південноукраїнської. Зберігається не тільки більша небезпека нових аварій на АЕС, а й додається дуже складна проблема поховання відходів ядерного палива і, в недалекому майбутньому, після відпрацювання належного ресурсу – поховання і ліквідація самих АЕС дуже складний, небезпечний і дорогий процес.[3]

Фахівцями в зонах активної антропогенної діяльності зафіксовано вже 13, 8 тис. зсувних ділянок та 2,5 тис. карстово-суфозійно об'єктів. У Криму, Карпатах, Закарпатті та Прикарпатті на 70 % гірських водозборів і схилів розвинулися селеві процеси. У Поліссі мають місце процеси підтоплення, на півдні України 11-25 % площ угідь терплять від засолення, викликаного неправильним зрошенням. Антропогенна діяльність уздовж Чорноморського й Азовського узбережжя повсюдно супроводжується активізацією морської абразії берегів.

У річки Сіверський Донець і Дністер щорічно скидається близько 200 млн.м3 забруднених стоків. Крім того, Дністер опинився на грані виснаження через непосильні для нього обсяги водозабору для потреб промисловості та меліорації – стік її зменшився з 6 до 3 млн.м3 роком. [2]

За останні роки в атмосферу України викинуто понад 100 млн.т шкідливих речовин. Через різке погіршення екологічного стану акваторії в Чорному морі за останні 100 років стадо дельфінів зменшилося в 1 млн. до 80-90 тис.[6]

Понад 800 сіл України нині втратили власні джерела питної води. Особливо гостро ця проблема відчувається на Донбасі, Криворіжжі і Дніпропетровщині.

Особливе значення має вирішення екологічних проблем, для великих міст та й усіх вугільних міст. Забруднення понад припустимі норми атмосфера, вода, ґрунт, величезні простори зайняті відвалами промислових відходів. Однак в умовах кризового стану економіки, обмеженості фінансових коштів підприємств успішна реалізація в стислі терміни даного напрямку промислового розвитку малоймовірна.[2]

Перспективним напрямком слід вважати фронтальну екологізацію виробництва на основі докорінної технічної і технологічної реконструкції, в першу чергу, підприємств чорної металургії, вугільної та хімічної промисловості, електроенергетики; впровадження ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій.

Особливу увагу слід приділити мерам з організації виробництва залізобетонних виробів, шлакоблоків, цегли, меблів, використанню відходів для дорожнього будівництва, зведення гідротехнічних споруд тощо.[3]

До термінових заходів з оздоровлення екологічної ситуації в Україні відносяться такі: активізація екологічної освіти в школах, вузах та екологічного виховання населення за допомогою телебачення, преси, кіно, природоохоронних товариств та ін.; проведення незалежних наукових комплексних екологічних експертиз з метою складання екологічного прогнозу та виготовлення рекомендації локального масштабу (у всіх регіонах силами місцевих екологів); збільшення витрат на охорону природи і прискорення темпів будівництва природоохоронних об'єктів, обладнання; заборона будь-яких відхилень від проектів, на шкоду навколишньому середовищі, суворе дотримання рекомендацій ОВНС; негайне створення економічних стимулів для проведення екологічних заходів, як це вже ефективно практикується в США, Німеччині, Японії (заохочення комплексного використання сировини, відходів, вторинної сировини, переходи на маловідходні та безвідходні технології); облік громадської думки при вирішенні питань будівництва промислових, енергетичних, військових об'єктів тощо; активізація правоохоронних і природоохоронних органів, захист і підвищення прав останніх, перегляд розмірів штрафів і характеру покарань за екологічні злочини відповідно до діючих на заході нормами (США, Німеччина); активна пропаганда передового екологічного досвіду у центральній і місцевій пресі, по телебаченню.

Роблячи висновки, можна сказати, що Україні терміново вимагають замислитися про шляхи подолання екологічної кризи, а саме: формувати новий екологічний світогляд, реалізувати державну екологічну політику, формувати нову законодавчу базу, ввести органи контролюючі екологічне законодавство, забезпечити оптимальне фінансування установ, які є «злісними» забруднювачами навколишнього середовища, більше часу приділити навчанню нового покоління екологів і т.д.

Однак навіть володіючи організаційними, людськими, матеріальними та іншими ресурсами для вирішення питань охорони навколишнього середовища, люди повинні знайти необхідну волю і мудрість, щоб адекватно використовувати ці ресурси.

Література:

1. Белявський Г. Основи екологічних знань / Г. Белявський, Р. Бурдуй. – К., 2007. – 640 с.
2. Заржицкий О.В. «Концепція регіональної екологічної політики України: який їй бути » «Право України » № 7, 2010
3. Зубков Р.М., Матлак Є.С. Екологічна обстановка в донецькій області / / Одеський гідрометеорологічний інститут. Матеріали III Всеукраїнської наукової студентської конференції "Екологічні проблеми регіонів " (м. Одеса, 25 26 квітня 2001) – с. 30 32.
4. Зубков Р.М., Аверін Г.В. Енергетичні проблеми демінералізації шахтних вод / / ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО середовища та раціональне Використання природніх ресурсів / Збірка доповідей I Міжнародної Наукової конференції аспірантів та студентів. Т.1 – Донецьк: ДонНТУ, ДонНУ, 2002. – С. 90 91.
5. Кононов І.Ф., Кононова Н.Б., Денщик В.А. Криза і самоорганізація: Шахтарські міста Донбасу в період реструктуризації вугільної промисловості: соціальний та екологічний виміри. – Луганськ: Альма -матер, 2001.
6. Коробкін В. І., Передельський Л.В. Екологія С- Пт: Пітер – 2009 – С. 227
7. Матеріали « Річного звіту Держуправління екології та природних ресурсів в Луганській області про стан навколишнього природного середовища за 2000 рік».
7. Несмашна А.Є., Андрєєва Н.А. Динаміка ґрунтових процесів в умовах підтоплення шахтними водами / / Матеріали наук. – практ. конференції «Екологічна безпека техногенно перевантаження регіонів та раціональне Використання надр », 17 21 вересня 2001 року, АР Крим, м. Коктебель.
8. Звернення голови Донецької обласної ради Б.В.Колеснікова до президента України Л.Д.Кучми, голові Верховної Ради України В.М.Литвина, прем'єр – міністру України А.К.Кінаха 30 серпня 2002.
9. Тищенко С. Цивілізоване самогубство / / Газета 188 (20327) від 12.10.2002.

Науковий керівник: викладач Тішкіна Яна Олександрівна.

Андрей Хлыбов
(Астана, Казахстан)

«ЧАРЫНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПАРК– ОБЪЕКТ ПРИРОДНОГО НАСЛЕДИЯ ЮНЕСКО»

Международная организация ЮНЕСКО (Организация Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры) играет исключительно важную роль, прежде всего, в решении проблем сохранения Всемирного культурного и природного наследия. К сожалению, данная организация не в силах помочь всем природным объектам мира, у этой организации есть определенные критерии для выделения уникальных объектов природного наследия мира, которые могут находиться под охраной ЮНЕСКО[1].

Территория Казахстана обладает уникальным набором ландшафтных комплексов: от пустынь до высокогорий и экосистем внутренних морей. В условиях нарастающих темпов экономического развития страны и усиления использования природных ресурсов, актуальным становится вопрос дальнейшего совершенствования системы территориальной охраны природного богатства. Выполнение этих сложных задач приходится решать в условиях жесткого антропогенного воздействия. Природное наследие относятся к бесценному и невосполнимому достоянию не только каждого народа мира, но и всего человечества в целом. И поэтому утрата любой его части вследствие разрушения или исчезновения уменьшает наследие всех народов мира. В силу присущих им исключительных достоинств некоторые объекты этого наследия могут быть отнесены к разряду выдающегося мирового достояния, и в качестве таковых заслуживают особой защиты от все возрастающей угрозы их существованию.

В нашей стране такие объекты есть, которые подтверждают данные критерии и могут попасть под охрану ЮНЕСКО. Одним из таких уникальных объектов, который подходит под критерии природного наследия ЮНЕСКО является Чарынский государственный национальный природный парк, образованный согласно постановлению Правительства РК от 23 февраля 2004 года за № 213. Объект расположен в долине реки Чарын на границе Уйгурского, Райымбекского и Энбекшиказахского, района Алматинской области Казахстана – координаты: 43°21′00″ с.ш. 79°04′00″в.д. Территория парка, общей площадью 127 050 га, расположена в центре Илийской межгорной котловины, в 193 км. от города Алматы и является особо охраняемой территорией Республики Казахстан (РК).

Чарынский национальный парк отличает высокая степень биологического разнообразия. На территории национального парка расположен Чарынский каньон, он образовался, по мнению ученых около 30 миллионов лет назад в эпоху палеогена. Чарынский каньон протянулся на 154км. вдоль реки Чарын. Глубина отвесных гор каньона составляет от 150 до 300 м., ширина – до 80м. Это естественный природный комплекс, уникальный в своем роде не только в Казахстане, но и во всем мире. В Чарынском каньоне благодаря редкому сочетанию ряда геологических факторов сохранились интересные местонахождения древнейших, ныне вымерших представителей фауны и флоры. В обрывах Чарына найдены богатые скопления окаменелых костей (мастодонты, слоны, носороги, лошадь Стенона, гиены и многие другие), а также оригинальные флористические пыльцевые комплексы. Территория национального парка обладает высоким эстетическим потенциалом и значительными рекреационными ресурсами. Здесь проложены автомобильные, водные и пешеходные туристические маршруты. Деятельность этого природного парка может быть направлена не только на сохранение уникальных природных комплексов, но и на восстановление численности некоторых редких видов. Например, урочище Актогай пригодно для воссоздания популяции тугайного благородного оленя (Cervus elaphus bactrianus) – подвида, занесенного в Красные книги Международного союза охраны природы и Казахстана. Долина близ населенного пункта Аксай удобна для создания питомника по разведению редких птиц – джека (Chlamidotis undulata) и сокола балобана (Falco cherrug Grayx) [2].

Как указано в работе Джаналеевой Г.М., оригинален набор геологических формаций различного возраста – изверженные кристаллические и метаморфические породы палеозоя, выходы пестроцветов эпохи неогена и покрывающие их современные четвертичные отложения. Все это в комплексе обуславливает уникальное ландшафтное разнообразие территории. Своеобразны как ландшафты в целом – горные, предгорные и межгорно-котловинные, так и их отдельные неповторимые компоненты. Ландшафтная карта национального парка насчитывает 100 выделов на уровне урочищ и типов местности. К числу уникальных относятся-ясеневая роща в урочище Сарытогай, красные и желтые каньоны Чарына, долина Замков, своеобразные бедленды, образованные отложениями Илейской свиты, каменистые гамады нижней части впадины и др.

Климат на территории парка пустынный континентальный. Среднегодовая температура около +5˚С, самого холодного месяца (января)-6˚С, самого теплого (июль) – около +27˚С. Продолжительность безморозного периода в воздухе – 180 дней, атмосферной засухи – около 40 дней. Снежный покров неглубокий (10-20см.), держится около 60 дней: устанавливается в среднем 20 декабря, разрушается 20 февраля. Общая сумма осадков около 150мм. в год.

Необыкновенно разнообразен и достаточно оригинален набор почв степного (черноземы, каштановые) и пустынного почвообразования (бурые, серо-бурые, крайнеаридные). Среди интразональных почв особо выделяются лесолуговые пойменные под ясеневым лесом и крайнеаридные почвы центральноазиатского (гобийского) типа.

Главная водная артерия река Чарын является крупнейшим левобережным притоком р. Или. Это река горного типа. Истоки ее расположены выше снеговой линии, на южном склоне хребта Узынкара. Таким образом, река пересекает все вертикальные пояса. Река спускается с гор бурными потоками, русло ее загромождено огромными камнями, поэтому стремительное течение часто образует большие живописные пороги и водопады. За прошедшие миллионы лет река прорезала мощные слои древних отложений эпохи карбона и изверженных пород. В итоге образовался огромный совершенно уникальный каньон – главная достопримечательность национального парка. На протяжении последних десятилетий он имеет самый высокий рейтинг по посещаемости туристами.

Флора национального парка насчитывает 940 видов высших растений, что сопоставимо, с богатством флор отдельных горных территорий. В ее составе представлены более 60 эндемичных, субэндемичных и редких видов, относящихся к 20 семействам и 39 родам. Чарынский национальный парк отличает высокая степень биологического разнообразия. Богатство и своеобразие растительного покрова обусловлено пограничным положением территории между казахстанскими и джунгарскими пустынями, влиянием крупных горных сооружений Северного Тянь-Шаня, наличием экологически контрастных местообитаний и благоприятных условий существования для растительности в долинах рек. Здесь представлено семь типов растительности (степной, пустынной, кустарниковой, лесной,

тугайной, луговой и болотной), более 70 формаций и многочисленных, часто неповторимых по составу, растительных сообществ. Одной из главнейших достопримечательностей парка является реликтовый широколиственный ясеневый лес в урочище Сарытогай площадью 5,014тыс. га. Он охраняется в ранге государственного памятника природы с 1964г. Доминант этого леса – один из древнейших видов современной флоры – ясень согдийский (Fraxinus sogdiana), сохранившийся здесь с эпохи палеогена. Ясень образует густой древостой, часто мертво покровный или с разреженным травяным ярусом из вейника, спаржи и ежевики. Ясень согдийский представляет собой дерево высотой около десяти метров. Три вида (ферула илийская, пустынноколосник Зинаиды (Eremostachys zenaidae) и кермек Михельсона (Limonium michelsonii Lincz.) являются реликтовыми эндемами, т.е. видами, которые имели в прошлом более широкие ареалы, но к настоящему времени сохранились на данной территории. Уэкоэндемичных видов – 8, три из них (остролодочник Недзвецкого, ферула сюгатинская, солонечник скальный) являются редкими и занесены в Красную книгу Казахстана. Особенно интересны два редких представителя монотипных (одновидовых) родов – иконниковия Кауфмана (Ikonnikovia kaufmanniana) и плагиобазис васильковый. Всего красно книжных видов 21[3].

Животный мир национального парка тоже очень богат. Здесь встречается 36 видов млекопитающих, из которых наиболее обычны лиса, корсак, заяц-толай, кабан, горный козел, ласка, горностай, тушканчики и песчанки. Пять видов занесены в красную книгу Казахстана: джейран, каменная куница (kunica), перевязка (Vormela peregusna), манул, и среднеазиатская речная выдра. Разнообразен мир птиц – более 200 видов, в том числе 111 – гнездящихся. В ясеневой роще преобладают обитатели древеснокустарниковых насаждений – голуби (вяхирь и бурый), горлицы, иволга, южный соловей, сплюшка, славки (ястребиная и завирушка), синицы (большая, серая, князек). Пресмыкающихся в резервате 18 видов. Из ящериц наиболее обычный алайский гологлаз, агама, серый геккон, из змей – щитомордник, узорчатый и разноцветный полозы, а в прирусловых биотопах водяной уж. Основу его питания составляют, рыбы, которых в водоемах парка обитает 10 видов. Семь из них – типичные аборигены нагорноазиатской фауны, а один (илейская маринка) занесен в красную книгу Казахстана. К категории краснокнижных относятся также пестрая круглоголовка и центральноазиатская лягушка. Из всего многообразия насекомых, видовой состав которых практически не изучен, летом привлекают внимание яркие дневные бабочки-крапивница, многоцветница, адмирал, апполон-мнемозина, желтушка луговая и крупная металлически-зеленая жужелица-красотел пахучий. Краснокнижных насекомых на территории парка не менее 10 видов, в том числе стрекозы (красотка девушка и дозорщик-император), саранчовые (темнокрылый кузнечик, дыбка степная), жуки (красотел Семенова, дровосек мускусный илийский, точечная коровка) и др.[2].

Чарынский государственный национальный парк является одним из красивейших мест Казахстана, который нуждается в защите. В настоящее время, главной угрозой является, воздействие гидротехнических сооружений (Мойнакской ГЭС), которые нарушают естественный гидрологический режим реки, отрицательно влияют на сохранение и естественное возобновление Ясеневой рощи, что в конце концов, может привести к полной утрате этого уникального природного объекта, так как Ясень согдийский – вид влаголюбивый, и даже незначительный отбор воды или снижения уровня грунтовых вод, может влиять на процесс роста и возобновления ясеня. А также, окажет отрицательное воздействие на экологические системы каньона Чарын. Второй серьезной проблемой является то, что водохранилище и гидроэлектростанция находятся в зоне высокой сейсмической опасности – свыше 8 баллов. При землетрясении возможно разрушение плотины, что может привести к непредсказуемым результатам. В последние годы ухудшилось и экологическое состояние охраняемого природного объекта, так как посещение туристов влечет за собой свалки мусора. Управлять процессом влияния туристов на природу можно путем двух вариантов прямого и косвенного. Вариант прямого управления включает: ограничение общего числа посетителей, закрытие для посещения особо ценных природных объектов и территорий, использование современных технических средств и новейших технологий, позволяющих минимизировать загрязнение окружающей среды (установка специализированных урн). Косвенный вариант управления основывается на изменении поведения туристов, повышения уровня образования, путем предварительного общения с туристами, а также распространение специальных листовок с приглашением к сотрудничеству, к помощи, превратить национальный парк в наиболее экологически безопасное место. Например, в этой листовке будет содержатся просьба к бережному и гуманному отношению к животным и растениям в посещаемой ими местности. Оба метода крайне важны в настоящее время для сохранения природы и экологии национального парка.

Работа, проводимая ЮНЕСКО по популяризации природного наследия носит положительный аспект. Проекты и мероприятия ЮНЕСКО, как в мире, так и в Казахстане несут в себе гигантский потенциал для развития природного наследия в целом. Связь правительства нашей страны и этой международной организации, их взаимовыгодные отношения дают надежду на то, что Чарынский государственный национальный природный парк и многие другие природные объекты, находящиеся сейчас в удрученном состоянии, не исчезнут навсегда с лица земли, а заново возродятся, и будут радовать своей красотой и величием не одно поколение.

Литература:

1. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия, Париж, 16 ноября 1972. –1-16 с.
2. Г.М. Джаналеева, К.Ш. Оразымбетова, Г.Ш. Нагуманова и др. Физическая география Республики Казахстан – Астана, 2010. – 549-554с.
3. А.А. Иващенко Растительный мир Казахстана – Алматыкітап, 2009.- 105-110 с.

Научный руководитель:
Кандидат биологических наук, доцент Инкарова Жанслу Ишановна.

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Оксана Архипова
(Ростов-на-Дону, Россия)

СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Сложные и противоречивые процессы, происходящие в современной России, вызывают потребность решении ряда задач, в первую очередь связанных с осмыслением условий и факторов, способствующих либо препятствующих демократизации системы государственного управления, повышению эффективности функционирования политических институтов, внедрению транспарентных форм и механизмов взаимодействия органов власти и развитию гражданской инициативы.

Как свидетельствуют отечественный опыт модернизационных преобразований и политические реформы в различных регионах мира, одним из основных факторов, определяющих специфику политического процесса, выступает уровень коррупции, а также эффективность национальных моделей антикоррупционных практик, направленных на реализацию и защиту интересов граждан, социальных групп и общества в целом.[1, с. 210]

Кроме того, во многих странах происходит переосмысление основ государственного управления, поскольку традиционная модель испытывает тенденцию снижения доверия со стороны граждан. Широкое распространение получили идеи «постбюрократической организации», то есть отказа от традиционной иерархической структуры управления в пользу горизонтальных отношений партнерства, перехода от «логики учреждения» к «логике обслуживания», к развитию «нового государственного менеджмента», где гражданин рассматривается как «клиент» государственных учреждений, реализующий свои права потребителя государственных услуг. Приобрели новую актуальность вопросы участия граждан в управлении, открытости управленческих структур. Все это приводит к поиску новых форм административной организации и государственного управления, новых форм и технологий организации государственно-административного управления в частности.

Наряду с другими составляющими проектов реформирования государственного управления широкое распространение получила концепция «электронного правительства» (e-government), призванная усовершенствовать процессы государственно-административного управления.

Согласно формулировке SAGA (Германия), «электронное правительство» охватывает все аспекты управленческих процессов (принятия решений), *в* том числе процессов оказания услуг в той степени, в какой эти процессы опираются на использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Данный термин охватывает широким спектр явлений, начиная от модернизации управленческих процессов на основе менеджмента «потоков работы», обеспечения доступа к. правительственным информационным ресурсам через Интернет-порталы государственных ведомств до осуществления сложных транзакций и интерактивных сервисов для граждан через Интернет.[2]

В государственной стратегии США по внедрению «электронного правительства» оно понимается как использование продвинутых Интернет-технологий для облегчения взаимодействия граждан и бизнеса с правительством, сохранения средств налогоплательщиков и рационализации связей государства и населения. При этом подчеркивается, что «электронное правительство» не сводится лишь к простому размещению различного числа форм официальных документов в Интернете, а означает обеспечение полного доступа населения и бизнеса к сервисам и информации на основе использования ИКТ.[3]

В официальных документах Правительства Канады «электронное правительство определяется как обеспечение доставки услуг гражданам с помощью электронных технологий. При этом онлайновое правительство подразумевает предоставление услуг клиенту вне зависимости от ведомственной ответственности за эту услугу. Иначе говоря, гражданин или экономический субъект получает необходимую ему услугу через единый правительственный портал, а не через какое-то конкретное государственное агентство или ряд агентств.[4, с. 116]

В руководящих документах правительственных органов Дании подчеркивается, что «электронное правительство» является нечто большим, чем просто реализация новой технологии. «Электронное правительство» – метод, с помощью которого правительство может трансформировать способы взаимодействия с гражданами. Трансформация связана не с перемещением услуг в интерактивный режим, а с фундаментальной реструктуризацией организации публичной администрации и интеграции рабочих процессов правительственных агентств для того, чтобы поместить гражданина в центр внимания и упростить взаимодействие, снизить стоимость и улучшить сервис.[5, с. 117]

В обзоре проводимых работ по внедрению «электронного правительства» в странах ОЭСР отмечается, что **сам** термин e-government («электронное правительство») относится больше к правительству, чем к электронным технологиям. В широком смысле, «электронное правительство» – это лучшее правительство по своей результативности, высокому качеству сервисов, тесному взаимодействию с населением и бизнесом. При этом делается упор на использование ИКТ для трансформации структуры, операций и, что еще более важно, культуры государственного управления.[6, с. 11]

Таким образом, общим практически во всех вышеприведенных определениях является акцентирование приоритетности модернизации государственного управления, включая преодоление внутриведомственных к межведомственных барьеров, перестройки **управленческих процессов, центрирования основного** внимания на **потребностях граждан в государственных услугах. При** этом **использование ИКТ рассматривается не как самоцель,** а, **прежде** всего, **как инструмент, метод решения задач по повышению эффективности государственного управления.** Вместе с тем, необходимо отметить, что в соответствующих российских публикациях, официальных документах, а также в **общей** направленности работ, осуществляемых в рамках формирования «электронного правительства», данный термин толкуется преимущественно в духе информатизации государственных органов, автоматизации ряда **управ**ленческих процессов, со всеми выходящими отсюда практическими последствиями.[7, с. 178]

В процессе реализации политики информатизации государственного управления в рамках формирования модели "электронного правительства" рассматривается три сферы взаимодействия:

1. Взаимодействие между органами управления: органы управления – органы управления(G2G);
2. Взаимодействие между органами управления и бизнесом: органы управления – бизнес(G2B);

3. Взаимодействие между органами управления и гражданами: органы управления – граждане(G2C).

Началом реформирования государственного управления в России посредством внедрения информационно-коммуникационных технологий можно считать подписание в 2000 году В.В. Путиным совместно с другими лидерами «Большой восьмерки» Окинавской Хартии глобального информационного общества, после этого на федеральном и региональном уровне принят и реализован ряд нормативно-правовых документов, способствующих осуществлению государственной политики в области информатизации общества.[8, с. 31] В настоящее время действуют: стратегия развития информационного общества в Российской Федерации, утвержденная Президентом Российской Федерации от 7 февраля 2008 г. № Пр-212 [9], государственная программа Российской Федерации «Информационное общество (2011-2020 годы)»[10], утвержденная распоряжением Правительства Российской Федерации от 20 октября 2010 г. № 1815-р, Федеральный закона от 09.02.2009 № 8-ФЗ «Об обеспечении доступа к информации о деятельности государственных органов и органов местного самоуправления» и т.д.

Одним из препятствий планомерного внедрения электронного правительства во всех субъектах Российской Федерации является дифференциация таких показателей как материальная обеспеченность, уровень компьютерной грамотности населения, площадь покрытия сетей и др. Информатизация общества – это не только технологический процесс, но и социальный; осуществлять подобные преобразования необходимо в контексте социально-экономического развития территории. Внедрение инструментов информатизации государственного управления – это всего лишь начальный этап намеченных преобразований, затем необходима непрерывная работа по совершенствованию и оптимизации, нацеленная в первую очередь на повышение уровня жизни населения.

Управлять процессом внедрения электронного правительства в действительности затруднительно как по направлению вертикального, так и по направлению горизонтального уровня взаимодействия между органами управления. Большое количество информации и данных, которые могли бы использовать властные структуры субъектов Российской Федерации, генерируется на федеральном уровне власти.

Отсюда вытекают проблемы, касающиеся чрезмерной самостоятельности принятия решений на региональном уровне. Мероприятия, проводимые субъектами Российской Федерации, часто не соответствуют государственной политике информатизации. Для регионов первоочередными являются их внутренние задачи, поэтому процесс реализации управленческого решения носит обособленный характер.

Некоторые регионы, не дожидаясь поручений федерального уровня, за счет использования собственной ресурсной базы с привлечением федеральных субсидий самостоятельно осуществляют политику информатизации. В силу этого практика показывает неравномерность информационного развития регионов.[11, с. 102]

Вместе с тем прослеживается ограниченность номенклатуры оборудования и программного обеспечения, а также отсутствие единого перечня необходимого программного обеспечения, что впоследствии приводит к несовместимости программ в региональной системе электронного правительства.

Очевидно, что внедрение электронного правительства в России на современном этапе принесет больший эффект если станет масштабной концепцией с разработкой программных продуктов для всех уровней власти и между субъектами, с учетом социально-экономического развития территории, направленной на развитие уровня жизни населения. Затратные сметы при внедрении электронного взаимодействия власти и общества, конечно внушительны, но общие издержки на осуществление государственного управления значительно снизятся. Причем уменьшение этих затрат станет заметным тогда, когда повысится качество обслуживания населения.

Нельзя оставить без должного внимания низкий уровень готовности российских граждан к получению государственных и муниципальных услуг в электронном виде. Необходимо массовое освещение в средствах массовой информации возможностей системы и правил её использования для населения.

Создание правового поля в области оказания электронных услуг является необходимой мерой исключения пробелов. При всей очевидности приоритетного значения принципа законности приходится констатировать тот факт, что информационно-коммуникационные технологии опережают процесс законотворчества. Возможно, стратегически необходимо принятие отдельного нормативно-правового акта федерального значения, при помощи которого получится регламентировать процесс информатизации более тщательно.

Учитывая масштабную информатизацию населения России, правительство должно предпринимать решительные меры в направлении совершенствования данного процесса. В данном случае зарубежное сотрудничество играет важную роль. Апробированные зарубежные разработки помогут России если не занять лидирующие позиции, то хотя бы поднять свой уровень в рейтинге развития электронного правительства.

Литература:

1. Лукина В.А. Зарубежный опыт предоставления государственных услуг.// Социология власти.-№2. – 2010. –С.210.
2. SAGA: Standards and Arhitectures for e-government Application.- KBSt. – 2003.-V.59. – P. 37. См. также The E-Government Glossary. Practical Definitions, Explanations of Terms and List of Abbreviations.-Bonn, E-Government Proejct Team Federal Office for Information Security (BSI), 2002. -30 p. – http://www. e-government-handbuch.de.
3. E-Government Strategy: Implementing the Presidents Management Agenda for E-Government. – Office of Management and Budget, 2002. – 34 p.
4. Разработка типовых требований к процессам информатизации органов государственной власти, включая разработку единой методологии построения «электронного правительства». Отчет о научно-исследовательской работе. Часть 1 – М., Министерство экономического развития и торговли РФ, 2003. – С. 116.
5. Разработка типовых требований к процессам информатизации органов государственной власти, включая разработку единой методологии построения «электронного правительства». Отчет о научно-исследовательской работе. Часть 1 – М., Министерство экономического развития и торговли РФ, 2003. – С. 117-118.
6. The E-Government Imperative. OECD E-Government Studies. – OECD, 2003.- P. 11-17.
7. Юртаев А.Ю. Электронное правительство: концептуальные подходы к построению. /А.Н. Юртаев – Казань: казанский государственный университет им В.И. Ульянова – Ленина, 2007.
8. Губарева Т.В. Особенности информатизации Российской Федерации в XXI веке// Проблемы социально-экономического развития Сибири. №4-2011.- С.31-46.
9. Российская газета: Стратегия развития информационного общества в Российской Федерации от 7 февраля 2008 г. N Пр-212.//Электронный ресурс. Интернет – ресурс: http://www.rg.ru/2008/02/16/informacia-strategia-dok.html

10. Гарант: Распоряжение Правительства РФ от 20 октября 2010 г. № 1815-р «О государственной программе Российской Федерации "Информационное общество (2011 – 2020 годы)».//Электронный ресурс. Интернет – ресурс: http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/99708/
11. Мамедова Н. От ведомственной информатизации к системе оказания электронных государственных услуг. //Проблемы теории и практики управления. – №8. – 2011. – С. 102-107.

Научный руководитель:
доктор экономических наук, профессор Некрасов Виталий Николаевич.

Андрей Моисеенко
(Ростов-на-Дону, Россия)

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СДЕРЖЕК И ПРОТИВОВЕСОВ В СИСТЕМЕ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ ГОРОДСКИМИ АГЛОМЕРАЦИЯМИ

Формирование городских агломераций – результат процессов экономического и социального развития, в частности процесса углубления территориального разделения труда, способствует более полному использованию выгод экономико-географического положения и предпосылок роста крупного города вместе с окружающим его ареалом. Экономической предпосылкой относительно быстрого развития городских агломераций являются так называемый агломерационный эффект (эффект ближних связей): высокая степень концентрации производства; концентрация квалифицированных кадров, и тесная связь производства с наукой и учебными центрами, максимально эффективное использование производственной и социальной инфраструктуры.[1, с. 26]

Сегодня агломерирование становится ключевым инструментом развития страны и ее территорий, повышающим конкурентоспособность России как единого целого, связанного с опорным каркасом системы расселения, транспортной и энергетической инфраструктурой, высоким качеством жизни и ориентированным на инновационный сценарий развития.

Хотя формирование городских агломераций, во многом естественный процесс, происходящий в связи с объективными тенденциями развития системы расселения, необходимо формирование оптимальных механизмов управления, способствующих максимальному раскрытию потенциала агломерационных процессов, что приведет к социально-экономическому развитию территории и повышению качества жизни населения.

В контексте развития городских агломерации, на наш взгляд, целесообразно создание механизма публичного управления, как взаимодействия общества, государства и бизнеса. [2, 3] Согласно мнению исследователей, современное общество как самоорганизующаяся система, поддерживает свою структуру двумя основными способами: властным управлением и нормативным регулированием. Таким образом, при рассмотрении механизма публичного управления следует акцентировать внимание на двух основных аспектах: выработке оптимальных норм, регулирующих агломерационные процессы, а также на механизмах организации публичной власти.

При этом не следует забывать, что в отличие от государственной власти, задача публичной власти заключается в том, чтобы наилучшим образом соединить управление «сверху» с саморегулированием «снизу».

Необходимо отметить, что агломерация занимает промежуточное место между муниципальными образованиями и субъектом федерации, таким образом, целесообразно говорить о промежуточном месте института управления городской агломерацией между уровнем местного самоуправления и региональным уровнем государственного управлением.

При этом, наша позиция заключается в том, чтобы признанные права населения на доступность местного самоуправления не уменьшалась в сторону дополнительного государственного регулирования, дополнительной централизации, а наоборот увеличивалась доступ широких слоев населения к обсуждению вопросов формирования своего будущего.

На сегодняшний день, отсутствует законодательное определение «городская агломерация», в связи с вышеизложенным, целесообразно внести ряд изменений в Градостроительный кодекс Российской Федерации, в Федеральный закон от 06.10.2003 N 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации».[4] Кроме того возможно принятие на региональном уровне закона «О развитии городских агломераций на территории субъекта Российской Федерации». Однако, указанный закон в обязательном порядке должен быть одобрен Конституционным судом Российской Федерации.

Совершенствования нормативно-правового регулирования развития городских агломераций, на наш взгляд, предусматривает выработку унифицированных процедур взаимодействия муниципальных образований, входящих в городскую агломерацию, законодательных и исполнительных органов государственного власти на региональном уровне, полномочных представителей президента Российской Федерации в федеральных округах, а также федерального уровня власти для подготовки, принятия и реализации решений по следующим направлениям:

- территориальное планирования, градостроительного зонирования, планировки территории, архитектурно-строительного проектирования, создание условий для общественного контроля за выработкой и реализацией градостроительных регламентов, правил землепользования и застройки, что обеспечит безопасность и благоприятные условия жизнедеятельности человека, ограничение негативного воздействия хозяйственной и иной деятельности на окружающую среду и обеспечение охраны и рационального использования природных ресурсов;

- разработка и реализация программ комплексного развития систем коммунальной инфраструктуры территории городской агломерации, документов, устанавливающих перечни мероприятий по строительству, реконструкции систем электро-, газо-, тепло-, водоснабжения и водоотведения, объектов, используемых для утилизации, обезвреживания и захоронения твердых бытовых отходов;

- совместная работа по созданию оптимальной транспортной инфраструктуры, развитию различных видов транспорта, отвечающего экологическим требованиям, транспортно-пересадочных узлов, создающих условия для комфортного передвижения между муниципальными образованиями внутри агломерации, что создаст условия для маятниковой трудовой миграции, так как на сегодняшний день, большое количество лиц, трудоспособного возраста, населяющих спутниковые зоны, работает в организациях, территориально расположенных в ядре агломерации, кроме того наметилась тенденция к переезду жителей ядра агломерации в пригороды, в связи с увеличением

темпов индивидуального жилищного строительства, а также уровнем шума и экологической ситацией в центральных районах.

В рамках властного управления, на наш взгляд, необходимо создать систему сдержек и противовесов, разделив процесс выработки и принятия решений от реализации указанных решений и контроля за их реализацией:

так создается при администрации центра агломерации специализированных орган, в котором участвует представители всех муниципальных образований, входящих в агломерации, на заседаниях указанного органа обсуждаются вопросы, выносимые на голосование, и принимаются решения, указанные решения должны быть одобрены в законодательном органе субъекта, после чего реализуется муниципальными образованиями, деятельность которых координируется специализированным министерством (министерство территориального развития) при исполнительном органе региональной власти. Контроль за реализацией указанных решений и процессом их реализации осуществляет полномочный представитель президента Российской Федерации в федеральном округе.

Таким образом, на сегодняшний день, в контексте развития городских агломераций, как опорных точек социально-экономического развития Российской Федерации, на наш взгляд, целесообразно создание механизма публичного управления городскими агломерациями, при котором реализуется право населения на осуществление местного самоуправления, осуществляется взаимодействие ветвей власти на местном, региональном и федеральном уровне, что поспособствует стабильному развитию непосредственно городских агломераций, смежных к агломерациям территорий, субъектов Федерации, федеральных округов, что поспособствует.

Литература:

1. Перцик Е.Н. Крупные городские агломерации// Проблемы развития агломераций России. – М: КРАСАИД, 2011 с. 26.
2. Чиркин В. Публичное управление. Юристъ, 2004. С. 42.
3. Цатурова А.С. Публичное управление национальной образовательной системой.: Монография. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮРИФ РАНХиГС, 2011.-104С.
4. Российская газета: Федеральный закон Российской Федерации от 6 октября 2003 г. N 131-ФЗ "Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации".//Электронный ресурс. Интернет – ресурс: http://www.rg.ru/2003/10/08/zakonsamouprav.html

Научный руководитель:
доктор экономических наук, профессор Онопченко Татьяна Юрьевна.

Любов Титаренко
(Одеси, України)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Актуальність теми полягає в тому, що зі зміною суспільного устрою України, постає проблема вдосконалення кадрової політики в напрямку зміни концепції підготовки кадрів, як інструменту формування владної еліти. На сучасному етапі трансформації суспільства відбувається реформування його інститутів. В зв'язку з цим, відповідно до вимог соціально-ринкових відносин, змінюються також завдання державного управління. Актуалізується необхідність переосмислення існуючої системи підготовки державних службовців, яка визначається потребою оновлення кадрового потенціалу відповідно до вимог сучасного українського суспільства, формування нової управлінської філософії і її постійного вдосконалення, обмеження влади бюрократії [4, с.102].

Ключові слова: інститут державного управління, психологія управління, суспільні реформи, державна кадрова політика, якісний склад кадрового потенціалу, кадри державного управління.

Постановка проблеми. Зі зміною суспільно-політичного устрою країни постає необхідність забезпечення якісної підготовки управлінських кадрів, орієнтованих на удосконалення державної кадрової політики в напрямку виконання державою соціально-захисної функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені у працях вітчизняних вчених: О. Воронько, С. Дубенко, Н. Нижник, В. Лугового, В. Малиновського, В. Майбороди, В. Олуйко, Г. Псарьова, О. Якубовського і ін. і ін. В центрі уваги цих авторів знаходиться система освіти та її спрямованість на формування і удосконалення корпусу кадрів державного управління.

Невирішена раніше частина проблеми. Вибір даної теми зумовлений тим, що формування системи підготовки магістрів державного управління потребує вивчення тих проблем, що існують в цій галузі. Як зазначають вчені, ефективність діяльності управління визначається взаємозв'язком суспільних реформ з пріоритетними напрямками державної політики та якісним складом її кадрового потенціалу [1; 2; 3]. Науковцями розглядаються різні підходи щодо співвідношення практичної діяльності державних службовців: політичного, економічного та соціального аспектів розвитку суспільства. Ці питання не втратило актуальності, і на сьогоднішній день потребують подальшого розгляду та вирішення.

Метою статті є дослідження соціально-психологічної спрямованості підготовки управлінських кадрів на організацію їх практичної діяльності та аналізу раціонального використання кадрів, їх потенціалу в напрямку підвищення суспільного добробуту населення.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про функціонування інституту державного управління, його величну місію формувати кадри управлінської сфери, необхідно звернутись до наукового виміру психологічного аспекту.

Психологічні аспекти і закономірності управлінської діяльності вивчає психологія управління. Як наука, психологія продукує знання, охоплюючи коло завдань управлінської діяльності, спрямованої на організацію практичного виконання завдань державними службовцями[1, с. 33]. Соціально-психологічна спрямованість підготовки управлінських кадрів уособлює (функціональний зміст управління, себто з урахуванням чинників, що впливають на її ефективність, мотивацію отримання теоретичних знань і реалізацію їх в безпосередній практичній діяльності).

Пояснюючи спрямованість навчального процесу на організацію практичної діяльності державних службовців ми розглядаємо: психологічні основи добору та навчання управлінських кадрів; психологію вирішення управлінських завдань; психологію прийняття управлінських рішень; соціально-психологічні аспекти кадрової політики в розвитку життєдіяльності суспільства.

Тому особливої актуальності нинішній час набуває те, що державна кадрова політика постає стратегією держави з формування і раціонального використання її кадрового потенціалу.

Суттєві зміни в системі суспільно – політичного устрою порушують питання про те, чи стає державна служба типом професійної управлінської діяльності, спрямованим на задоволення першочергових соціальних потреб суспільства. За цих умов виникає необхідність у формуванні якісно – нової особистості працівника державної служби.

При цьому особливої ваги набуває виявлення зв'язків між громадянським суспільством і державною владою. Сьогодення вимагає від кадрів державної служби вміння визначити і пред'явити суспільству новітні технології відповідного управління – спроможність критично оцінювати проблеми суспільства і успішно їх розв'язувати[4, с. 5]. Першочерговість завдань і функцій, що виконують державні службовці, вимагає постійного професійного удосконалення, нових підходів до навчальних програм і системи підвищення кваліфікації загалом.

Пріоритетні цілі та завдання формування і реалізації державної кадрової політики визначені у запропонованій Президентом України В.Ф.Януковичем національній стратегії державної кадрової політики на 2011-2020роки [6, с. 8].

Важливим чинником розв'язання проблем кадрової політики у сфері державної служби є нова редакція Закону України «Про державну службу». У положеннях Закону визначено інноваційні підходи, які співпадають із цілями Стратегії державної кадрової політики на 2012-2020 роки та сприятимуть виконанню її завдань. Так, у Законі застосовано компетентнісний підхід до оцінювання здатності державних службовців виконувати посадові обов'язки, визначені у посадовій інструкції. На законодавчому рівні закріплено нові поняття (терміни): профіль професійної компетентності посади державної служби (комплексна характеристика посади державної служби, що містить визначення змісту виконуваної за посадою роботи та перелік спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних державному службовцю для виконання посадових обов'язків) та рівень професійної компетентності особи (характеристика особи, що визначається її освітньо-кваліфікаційним рівнем, досвідом роботи та рівнем володіння спеціальними знаннями, уміннями та навичками)[5, с. 62].

Профіль професійної компетентності розширює критерії, встановлені до посади кваліфікаційними вимогами, беручи до уваги не лише освітній та освітньо-кваліфікаційний рівень і стаж, а й досвід роботи, володіння спеціальними знаннями, уміннями і навичками, необхідними для ефективного виконання посадових обов'язків.

Існує загальнонаукова точка зору відносно безпосередньої залежності надійного і стабільного розвитку держави від якісного складу її кадрового корпусу [3, с. 69]. Відповідність працівників державної служби вимогам управлінської діяльності ефективно забезпечується використанням професіограми. Це характеристика вимог, висунутих професією до фахівця, його психологічних та інтелектуальних якостей; перелік та опис загальних і спеціальних умінь та навичок, необхідних для управлінської діяльності. В аналітичну професіограму ми пропонуємо включати два блоки: опис об'єктивних характеристик, необхідних для конкретної професійної діяльності, і опис діяльності конкретної людини та її якостей [2, с. 103].

Загальні вимоги для розробки професіограми державного службовця як керівника і спеціаліста різних категорій, рангів вказані в Законі України "Про державну службу". Враховуючи ці вимоги, пропонуємо методику складання професіограми державного службовця сучасного типу, яка включає психологічні компоненти:

- самооцінку глибини знань за основними дисциплінами, які він прослухав у навчальному закладі;
- самооцінку своїх вмінь за 10-ти бальною шкалою;
- експертну оцінку за тими ж самими критеріями.
- далі здійснюється порівняння самооцінки з оцінкою експерта.

Табл1.1.

Оцінка знань державного службовця (заповнює держслужбовець)

№	Необхідні знання	Оцінка знань: глибокі	Оцінка знань: задовільні	Оцінка знань: несистемна-тизовані
1	2	3	4	5
1	Теорія держави і права			
2	Нормативні акти України			
3	Теорію і практику державного управління			
4	Основи національної культури і духовності			
5	Основи науки загального управління, НОП			
6	Основи економіки і організації виробництва			
7	Основи соціології, загальної і соціальної психології			
8	Основи психології, педагогіки державної служби, етики державного службовця			
9	Останні досягнення науки і техніки			
10	Свої права і обов'язки			
11	Події внутрішньополітичного і міжнародного життя			
12	Новинки сучасного мистецтва і культури, духовності суспільного життя			

Таблиця 1.2.

Оцінка вмінь державного службовця (активно-динамічна модель)

№	Держслужбовець повинен вміти.
1	Оволодівати нормами творчої, професійної діяльності.
2	Реалізовувати особисту програму самореалізації:
3	- спрямовувати власний потенціал на єдність раціональності, духовності та чутливості,
4	- розбиратися в процесах і явищах суспільного життя,
5	- особисто підвищувати науково – професійний розвиток,
6	- нести відповідальність за наслідки своїх вчинків.
7	Цілеспрямовано збагачувати особисту компетентність.
8	Викликати інтерес до своєї професійної діяльності, бути конкурентноздатним.
9	Створювати позитивний емоційний настрій, знати професіограму своєї професії.
10	Систематично підвищувати професійно-культурний рівень.
11	Враховувати власну індивідуальну своєрідність соціально-психологічних властивостей та співробітників.
12	Оволодівати навиками саморегуляції і постійно їх використовувати.
13	Вміти керувати власною поведінкою в умовах стресових ситуацій.
14	Прогнозувати та програмувати кадрову політику на перспективу.
15	Спрямовувати інтелектуальну енергію на виконання управлінських функцій.

Висновки, які ми можемо отримати внаслідок застосування цієї методики дозволяють:

- оцінити здатність державного службовця аналітично визначити свої професійні та особистісні якості, використовувати методику як орієнтир для професійного самовдосконалення;
- отримати дані стосовно відповідності професійних якостей кандидата до функціональних вимог;
- кожен керівник може використовувати методику професіограми для розроблення кваліфікаційних вимог відбору та оцінювання управлінського персоналу.

В кінцевому результаті професіограма націлена на те, щоб забезпечити використання всієї гами можливостей і професіональних здібностей фахівців у професійної діяльності та застосування в різноманітних сферах життя.

Нагальною потребою сьогодення стає всебічне осмислення орієнтирів і детермінант розвитку особистості, як суб'єкта управління. Для оптимізації процесу підготовки кадрів доцільно враховувати потреби суспільства у спеціалістах відповідного профілю, а також визначати сфери їх використання. У зв'язку з цим набувають актуальності проблеми вивчення специфіки мотиваційної сфери управлінських кадрів, їх професійної підготовки. Таким чином, наукові програми актуалізують необхідність постійного оновлення професійної підготовки кадрів управління відповідно потреб економічного та соціального розвитку країни, становлення громадянського суспільства.

Забезпечення державного управління висококваліфікованими спеціалістами – це складний безперервний процес, який передбачає підвищення ефективності всієї системи державної служби. Важливим завданням навчального процесу на організацію практичної діяльності державних службовців є формування професійно підготовлених, високоморальних та демократично орієнтованих державних службовців.

Література

1. Державна служба в Україні: актуальні проблеми та шляхи модернізації: наук. розробка / авт. кол.: Р.А. Науменко, Л.М. Гогіна, В.Д.Бакуменко та ін. – К.: НАДУ, 2010. – 43 с.
2. Державна служба в Україні: соціально-правовий та організаційний аспекти: навч. посіб. / Ю.П. Сурмін, Т.В. Мотренко, Р.А. Науменко [та ін.]. – К.: НАДУ, 2011. – 204 с. - (Серія "Бібліотека магістра"). – Бібліогр.: С. 157-178.
3. Досвід професійної підготовки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування / за заг. ред. Т.В. Мотренка, С.М. Серьогіна. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2010. – 235 с.
4. Титаренко Л.М. Професійність фахівців державного управління за умов становлення громадянського суспільства (особливості підготовки кадрів) // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. №1 – 2, січень-квітень, 2008. – С. 101-105.
5. Якубовський О.П. Регіональна політика на сучасному етапі державотворення: проблеми децентралізації, ризики та перспективи впровадження: матеріали щоріч. загальноінститут. наук.-практ. конф., 31 жовт. 2006 р. / голов. ред. М. М. Іжа. – О., 2006. – С. 62-64.
6. www/president. gov.ua/ Прес-служба Президента України В.Ф. Януковича.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Назгуль Аужанова
(Талдықорган, Казахстан)

ПРОВЕДЕНИЕ ЭКСКУРСИИ «РАСТИТЕЛЬНЫЙ МИР КУЛЬТУРНЫХ ЛАНДШАФТОВ»

Цель экскурсии:

1. Познакомить с флорой парка, рощи.
2. Научиться определять растения и животных в природе.
3. Воспитывать любовь к родному городу, родной природе.

Подготовка руководителя к экскурсии

Руководитель заранее посещает место проведения экскурсии, разрабатывает маршрут, знакомится с объектами экскурсии, составляет план, разрабатывает задания для самостоятельной работы кружковцев.

Подготовка учащихся к экскурсии

На занятиях повторяются правила поведения на экскурсии:

- бережно относиться к природе, памятникам архитектуры, памятникам города, памятным местам.
- не рвать, не топтать, не пробовать ничего на вкус.

Учитель напоминает правила поведения на экскурсии [1].

Экскурсия в Центральный парк культуры и отдыха им. М.Горького г. Алматы.

Центральный парк культуры и отдыха им. М.Горького расположен в Медеуском районе г. Алматы на территории свыше 100 га. Он был заложен в 1856 году; первоначальное название «Казённый сад». В парке выращивается свыше 2 000 видов растений, созданы искусственные водоёмы (лодочные станции, водные аттракционы), функционируют 30 крупных аттракционов, спортивный комплекс (стадион, велотрек, теннисные корты и пр.), детская железная дорога «Малый Турксиб».

История парка восходит к возникновению гражданских поселений вокруг укрепления Верное и развитию промыслов. «Казённый сад» или питомник имел целью разведение плодовых и декоративных растений; овощей; выращивание шелковичных грен; создание пасек и пр.

В 1859-1875 гг. построена оранжерея, разбиты цветники, создан питомник посадочного материала, открылась школа садоводства на 10-15 учеников. С созданием города Верного парк стал местом отдыха горожан; здесь построили танцплощадку, беседки, установили юрту для бильярда и столики для игр. В восточной части на бывших клеверных участках создали зоопарк, ныне самый большой в Средней Азии.

Парк – свидетель многих памятных и исторических событий. В годы первой русской революции 1905-1907 гг. рабочие предприятий Верного проводили в логах маёвки, митинги и сходки. В 1935 г. парк получил наименование «Центральный парк культуры и отдыха им. М.Горького», установлен памятник М.Горькому (1940 г.).

Пройдите центральный бело-колонный вход, и вы увидите разноцветные клумбы-ковры, расцвеченные казахским орнаментом из цветов. В глубь парка ведут асфальтные дорожки, мимо центральной летней эстрады, мимо теннисных кортов и аттракционов. Ветви акаций, карагачей и берёз, посаженных около 100 лет назад учениками Верненской лесной школы, создали высоко над головой зелёную крышу.

Вдоль аллей парка вы встретите акации, карагачи, берёзы, посаженные ещё учениками Верненской лесной школы. Часть аллей украшены баскетами из граба обыкновенного или бордюром из можжевельника – это вечнозелёное растение.

В наши дни парк отличается большим богатством и разнообразием древесно-кустарниковой растительности. В видовом составе его насчитывается свыше 80 наименований древесных пород.

- Желанный гость в парках и скверах нашего города – клён. Он быстро растёт, им обсаживают дороги, на этого крепыша не нападают полчища вредных насекомых. Клён хороший медонос, кленовый мёд светлый. Есть клён остролистный – большое красивое дерево с густой кроной, клён-явор, серебристый и красный, клён из Северной Америки, клён татарский, крылатки которого ещё издали, привлекают своим ярко-розовым цветом. Все они очень декоративны и широко применяются в озеленении.

Учащиеся получают задание: научиться определять различные виды клёна, собрать материал для коллекции и материал для игры: найди пару – крылатки и листья различных видов клёнов[4, 5].

- Среди бобовых привлекают внимание софора японская и гледичия. Осенью с веток гледичии свисают спирально закрученные красно-коричневые длинные бобы, а у софоры – они светло-зелёные. Обычно для наших парков характерна акация белая, а правильнее Робиния лжеакация, и мало кто знает, что происходит она из Северной Америки, и своё название получила по имени французского ботаника Жана Робина, который в 1601 году привёз это растение в Европу.
- В парке поселилась целая семья орехов. Всем, конечно, известен грецкий орех. Кроме грецкого ореха существуют серый, чёрный, маньчжурский, орех Зибольда. Учащиеся собирают опавшие плоды для составления коллекции.

Несколько слов нужно сказать о значении ореховых в жизни человека. Пищевой продукт, древесина, красители, лекарственное значение листьев.

- Можжевельник обыкновенный, высокий кустарник или большое деревце с прямым стволом, округлыми шишко-ягодами сизого цвета и мелкими семенами. Долговечен, живёт до 2 000 лет. Древесина – с приятным смолистым запахом, употребляется на различные поделки. Плоды употребляются в медицине. Многие виды можжевельника занесены в Красную книгу.
- Всем известны каштаны. Кроме каштана конского бывают ещё каштаны розовый, красный, которые отличаются окраской цветков.
- Основные древесные растения парка – хвойные: сосна, ель, пихта, туя. Сосна Веймутова родом из Северной Америки, в пучке у неё 5 хвоинок, удлинённые шишки похожи на шишки ели. У лиственницы же листья удлиненны, в пучке до 25 штук, на землю опадают [3].
- Лиственные: дуб, карагач, липа, клён, тополь. Встречаются вяз, бук, ясень. Особенно красиво в парке весной, когда цветут вишня японская (махровые, розовые цветки), керрия японская (крупные жёлтые цветки), жимолости.

• Встречается в парке и вечнозелёный стелющийся кустарник с плотными зелёными листьями. Это барвинок. В мае раскрываются его цветы небесной голубизны. Неувядающая зелень листьев, необыкновенные по окраске цветки и исключительная живучесть – эти качества полюбились людям. Считалось, что барвинок, посаженный в саду, приносит счастье, а в букете означает верную любовь.

• Из травянистых растений, перечислить которые нет возможности, привлекают внимание розы, ирисы, пионы, гладиолусы, различные виды шафрана, тюльпаны, канны.

Можно привести легенды, песни и стихи ещё о многих растениях, произрастающих в парке.

Учащиеся собирают материал для поделок, коллекций: шишки, листья, плоды, короткие стебли, опавшие ветви хвойных пород.

В конце экскурсии ребятам можно дать полезные советы о растениях.

Роща Баума

В 1878 году Верный посетил известный ботаник А.Э.Регель, который справедливо отнёс «обилие в городе зелёных насаждений и правильность их посадки» на счёт усилий учёного-лесовода Баума. Эдуард Оттонович Баум (1850-1921г.г.) впервые появился в Верном в 1874 году. Роща под названием Верненская уже существовала шесть лет, как он писал «в беспорядочном, невозможном облике».

В 1894 году он представил в городскую думу проект «о раскорчёвке гибнущих деревьев и посадке новых». Именно Баум дал роще жизнь, добившись того, что она «стала неизмеримо прекрасной и щедрой на зелень». По его инициативе в роще создали нижний пруд и проложили сеть арыков. В весьма короткий срок было положено начало зелёному ожерелью Алматы: дубы, клёны, липы, итальянский карагач, т.е. пирамидальный тополь (но никак не чёрный тополь, потому что он давал много семенного пуха загрязнявшего улицы и являющийся аллергеном на сегодняшний день). Мало кто знает, что карагачи, растущие по берегам головного арыка по проспекту Абая, посажены по проекту знаменитого лесовода.

Поразительно, что, имея два высших специальных образования – Петровской земледельческой и Лесной академии со степенью кандидата лесоводства, он не остался в Петербурге, а стремился в «очень далёкий Верный, край экзотик и редких, зачастую скрытых от человека растений и природных явлений».

Эдуард Баум боготворил и преклонялся перед природой, ему принадлежит высказывание: «Дерево – самый драгоценный дар человеку». Он был уверен, что зелёный мир «очищает и облагораживает пространство, в котором живёт человек».

Вопросы викторины

Город-сад, город-парк – такое название носит наш город по праву. Что вы знаете о своём городе?

1.Какие деревья и кустарники растут вокруг нас? *(Дуб, берёза, липа, осина, сирень, карагач, тополь, можжевельник и др.)*

2.Какие парки и скверы вы знаете? *(Парк культуры и отдыха им. М.Горького, парк им. 28-гвардейцев-панфиловцев, парк культуры и отдыха Ауэзовского района, сквер Победы, сквер им. Гагарина, роща Баума)*

3.Когда был разбит первый парк в Алматы и как он назывался? *(В 1856г. на территории нынешнего Медеуского района и назывался «Казённый сад».)*

4.Какие птицы встречаются в садах и парках Алматы? *(Синицы, дрозды, соловьи, горлицы, зяблики, овсянки, трясогузки и др.)*

5.Животные города. Каких животных вы можете назвать? *(Белка, ёж, крот, мышевидные грызуны и др.).*

6.Сколько в городе Ботанических садов? (*Один – Главный Ботанический сад АН РК).*

7.Когда был основан Зоологический парк? *(1937 году под руководством В.М.Назарова).*

8.Сколько видов животных экспонируются в зоопарке? *(95 видов млекопитающих, 48 – птиц, 47 – пресмыкающихся, 40 видов рыб).*

9.Какие птицы зимуют в Алматы? *(Грачи, вороны, синицы, воробьи, овсянки).*

10.Какие цветы высаживаются на площадях и улицах, в садах и парках для украшения города? *(Тюльпаны, розы, канны, георгины, ирисы и др.).*

11.Как называются профессия людей, которые занимаются оформлением клумб? *(Архитекторы зелёного строительства)*

12. Какое растение является эмблемой нашего города? *(Яблоко)*

Викторина

1. Почему под грецким орехом не растут сорняки? *(Падающие листья выделяют токсины)*
2. Какой вид сосны является экзотическим, происходит из Северной Америки? *(Сосна Веймутова)*
3. Где находится центр всех ореховых лесов мира?
4. С какими видами клёнов познакомились в парке?

Подведение итогов игры.

После подсчёта очков на игровых этапах выявить отряд – победитель. Всем ребятам этого отряда надевают ленты, дарят открытки о природе или другие интересные сувениры. Ребятам особо отличившимся присваивается звание «Знатока природы», им дарят книги.

Знаешь ли ты местную флору?

На привале можно провести игру [2]. Учитель обращается к детям с небольшим рассказом или стихотворением о местной флоре и призывает ребят вспомнить растения, которые встречаются в данной местности в дикой природе или культурные растения, выращиваемые людьми на полях, приусадебных участках.

Затем учитель называет растения, а ребята выбирают из них только те, которые растут у нас в Казахстане. Если растение местное, то ребята должны хлопнуть в ладоши, если нет, то молчать. Учитель называет растения сначала медленно, затем ускоряет темп.

Дополни ответ товарища

Класс предварительно делится на команды. Учитель показывает учащимся одно из культурных растений называет его и предлагает учащимся назвать способ его опыления. Команда, давшая правильный ответ первой, получает один балл.

Затем командам предлагается составить список известных им самоопыляющихся растений. Примерно через 5 минут работа прекращается и каждая команда зачитывает свой список. Выигрывает команда, назвавшая большее число растений и сделавшая наименьшее количество ошибок.

Игру можно продолжить, только теперь уже с перекрёстно-опыляемыми растениями.

Литература:
1. Аужанова Н.Б. Внеклассная работа по биологии. – Алматы: ЖШС «Даир». – 240 с.
2. Аужанова Н.Б. Игра как средство развития интереса к биологии. Методическое пособие для учителей-биологов. – Алматы: ТОО «Даир». 2009. – 90 с.
3. Багрова Л.А. Я познаю мир: Детская энциклопедия: Растения. – М.: АСТ, 1999. – 670 с.
4. Лесная энциклопедия. 2 т. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 386 с.
5. Лившиц И.А. Природы мудрые советы. – Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, 1992.

Інна Дітяшова
(Черкаси, Україна)

МАКРОСКОПІЧНІ ЗМІНИ ДЕРЕВНИХ РОСЛИН В УРБОТЕХНОГЕННИХ ЛАНДШАФТАХ

Прямий вплив атмосферних забруднювачів на рослини починається з моменту контакту і сорбції їх наземними органами рослин. Асиміляційні органи, що мають найбільш розвинену поверхню обміну з оточуючим середовищем, поглинають і осаджують з повітря найбільшу кількість атмосферних домішок, порівняно з іншими органами рослин, і відповідно найбільше відчувають вплив аеротехногенного забруднення довкілля, тому токсичність забруднювачів атмосферного повітря визначають за їх дією на листову пластину рослин.

Характерними ознаками антропогенної трансформації навколишнього середовища і особливо газового складу атмосфери є поява хлорозів і некрозів різної етимології, коливання морфометричних показників (довжини хвої, пагонів поточного року і минулих років, їх товщини, розміру шишок, скорочення величини і числа закладених бруньок), а також зменшення галуження пагонів. Забруднення міських урбосистем знижує продуктивність рослин та викликає появу стерильних особин.

Пошкоджені частини листової пластинки стають візуально відмінними, деформованими, містять некротичні та депігментовані плями.

Механізм надходження токсичних газів в листки рослин умовно можна поділити на три фази: сорбція кутикулярним шаром і клітинами епідермісу; дифузія через продихові щілини всередину листка і розчинення в цитоплазмі; переміщенні від місць поглинання до сусідніх тканин і накопичення всередині клітин. Зазначені фази можуть бути розділені або об'єнані в часі у відповідності до концентрації, токсичності та тривалості проникнення токсичних газів.

Вплив на хвойні рослини аерополютантів в денний період викликає ушкодження в першу чергу листків середнього віку, а в меншій мірі – старих, а молоді, наростаючі листки залишаються неушкодженими. Інший характер розподілу ушкодженості різновікових листків у темноті: такими, що зазнають найбільшого ушкодження є молоді листки, які ще не сформували товстий шар захисних покривних тканин.

Зміни забарвлення листків в рослинах в більшості випадків характеризує неспецифічні реакції на різні стресори.

Хлороз проявляється знебарвленням ділянок листкової пластинки, наприклад, у рослин, які знаходяться на територіях, де нагромаджені відходи важкої промисловості або у хвої сосни під дією оксидів сірки та азоту. Наявність в атмосфері хлоридів спричиняє пожовтінню країв або окремих ділянок листових пластинок.

Побуріння або побронзовіння у листяних дерев вказує на початкову стадію некротичного пошкодження. Некроз – відмирання певних ділянок тканин. Розрізняють такі некрози:

- крапкоподібні і плямисті некрози – це відмирання ділянок тканин листкової пластинки у вигляді крапок або плямок (сріблясті плями, що проявляються після дії озоном на листки деяких видів табаку);
- міжжилкові некрози – відмирання листкової пластинки між боковими жилками першого порядку;
- крайові некрози – пошкодження країв пластинки листка (характерні для липи, пошкодженої дією речовин суміші проти ожеледиці). Поєднання міжжилкових та крайових некрозів приводить до появи візерунку скелетного типу;
- верхівкові некрози – на кінчиках листка (проявляються найчастіше у однодольних та хвойних рослин).
- некрози оплодня. (після дії діоксиду сірки на насінні плоди, особливо поблизу суцвіття чи квітки).

При некротичних ушкодженнях спершу спостерігається зміна забарвлення. Уражені ділянки листової пластинки висихають і за рахунок виділених дубильних речовин набувають бурого кольору або за декілька діб знебарвлюються. Некротичні плями часто мають темні краї.

Кількісну оцінку некрозів найчастіше проводять шляхом визначення відсоткової частини пошкодженої листкової поверхні.

Морфологічним проявом впливу фітотоксикантів на деревні форми є зменшення тургору та дефоліація – опадання листків. Ці процеси найчастіше спостерігаються після виникнення некрозів та дехромаційних проявів. Прикладом такого явища може бути зменшення тривалості життя хвої, її опадання у ялини, скидання вкорочених пагонів у сосни, передчасне скидання листя у лип та каштанів, зокрема, під впливом засобів проти ожеледиці, що використовуються для пришвидшення процесу танення льоду на міських вулицях.

Дефоліація призводить до скорочення асимілюючої площі, і відповідно, зменшення біомаси, а інколи до несвоєчасного розкривання бруньок та утворення нових пагонів.

Часто під дією сумарного впливу забруднювачів довкілля відбувається зміна лінійних розмірів наземних органів рослин, що має неспецифічний характер. Так, на територіях підприємств по виготовленню добрив, у сосни під дією нітратів збільшується довжина хвої, а під дією сірчистого ангідриду – спостерігається її вкорочення.

Зміна продуктивності в умовах дії антропогенних факторів спостерігається в багатьох рослин, особливо на територіях, де домінуючими є аеротехногенні забруднювачі.

Зміни приросту біомаси можуть характеризуватися як неспецифічні та широко застосовуватися в біоіндикації, оскільки ці зміни є більш показовими, ніж некрози, і сприяють безпосередньому визначенню ступеня спаду продуктивності рослин.

Під впливом викидів в клітинах відбувається плазмоліз – цитоплазма відшаровується від клітинної стінки.

Збільшення кількості продихів, товщини кутикули і листка, щільність опушення і ступеня сукулентності, тобто відношення сирої ваги до сухої, – все це форми протидії щодо надходження газоподібних викидів.

При пошкодженні тканин речовинами, що входять до складу газоподібних викидів, продихи слугують вхідним каналом для них, а клітини мезофілу, що розташовані навколо міжклітинних повітряних порожнин, першочергово піддаються безпосередньому впливу.

Використовуючи симптоми ранньої індикації рослинних пошкоджень, слід мати деякий досвід, щоб не плутати їх і вміти правильно оцінювати вплив клімату, ґрунту, стадії розвитку пошкодження, пори року. Деякі фактори можуть викликати симптоми, подібні до антропогенних стресів. Тому при роботі з біоіндикаторами необхідно враховувати можливість присутності аеротехногенних полютантів та мікрокліматичні умови.

Таким чином, використання ранньої індикації в дослідженнях різноманітних негативних впливів на рослини як індикатори доводить, що одержати точні кількісні дані щодо динаміки і величини стресових впливів на основі морфологічних змін органів і тканин рослин можна доволі точно оцінити біологічні наслідки техногенного забруднення міських екосистем.

Рання індикація пошкоджень є часто вирішальною, якщо постає необхідність запобігти незворотнім змінам в екосистемах та організмах.

Біохімічні та фізіологічні параметри можуть виявити дуже незначні концентрації стресора.

За допомогою біохімічних і фізіологічних методів дослідження виступають насамперед причинно-аналітичні дослідження, які дозволяють з'ясувати механізм дії стресора. Важливість цих механізмів полягає в наступному:

1) видимі симптоми якого-небудь пошкодження є результатом глибоких змін в обміні речовин, причина яких важлива для висвітлення подібних явищ;
2) чітке знання і аналіз механізму цих впливів дозволяє провести ранню діагностику пошкоджень.

За допомогою цих методів можна проаналізувати адаптаційні механізми і застосувати захисні засоби, спрямовані на те, щоб можна було попередити розвиток незворотних змін.

Таким чином, морфологічні макроскопічні зміни окремих органів чи цілого рослинного організму є зручною наочною біоіндикаційною ознакою, яка з успіхом може використовуватися в біомоніторингових дослідженнях екосистем, які зазнали значного антропогенного навантаження.

Література:

1. Слободян В. О. Біоіндикація: навчальний посібник. / В. О. Слободян. – Івано-Франківськ: Видавництво «Полум'я», 2004. – 196 с.
2. Шуберт Р. Биоиндикация загрязненных наземных экосистем: Пер. с нем./ Р. Шуберт. – М.: Мир, 1988. – 350 с.
3. Стольберг Ф. В. Экология города: учебник. / Ф. В. Стольберг. – К.: Либра, 2000. – 464 с.
4. Мелехова П. О. Биологический контроль окружающей среды: биоиндикация и биотестирование: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / П. О. Мелехова, Е. И. Егорова. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 288 с.

Науковий керівник:
старший викладач, Корнелюк Надія Миколаївна.

Анастасия Иванисенко
(Курск, Россия)

НРАВСТВЕННОСТЬ – ОСНОВА ЭКО-КУЛЬТУРЫ МОЛОДЁЖИ

Деятельность человечества в течение последнего столетия привела к серьезному загрязнению нашей планеты разнообразными отходами производства. Мы стоим на пороге кризиса цивилизации, кризиса как экологического, так и социального. Дальнейшее существование и прогресс человеческой цивилизации станет возможным только лишь при формировании бережного отношения к окружающей среде. Это требует воспитания экологической культуры и ответственности за свои поступки.

Важную роль в развитии общества занимает экологическое воспитание школьников и молодёжи, которое, наряду с чистым обретением знаний формирует общественное мнение и политическую волю граждан. В сущности, речь идет об обеспечении через систему образования нового, ориентированного на будущее, экологического мышления. В образовательных учреждениях России накоплен обширный опыт теоретического и практического воплощения различных подходов и моделей экологизации образования. Экологическое образование и воспитание – это целенаправленный, организованный процесс формирования системы экологических знаний, навыков, взглядов и убеждений, обеспечивающих развитие бережного ответственного отношения к природе.

В становлении экологической культуры человека основополагающую роль играет нравственная составляющая. Окружающая природа загрязнена подобно внутреннему миру современного человека. Люди не всегда в состоянии это разглядеть. Бережное отношение к природе необходимо прививать с момента становления будущего полноправного гражданина общества как личности. Специфика процесса воспитания экологической культуры молодежи заключается в его рассмотрении в системе отношений человек–природа–общество. Как говорил В.И. Вернадский: «Человек – часть живого вещества, подчиненного общим законом организованности биосферы, вне которой оно существовать не может. Человек является частью природы», тогда что же заставляет его вести себя столь низко? Окружающий мир и порядок зависит прежде всего от самого человека, его внутренней самоорганизации, ведь личность – это отражение внутреннего мира человека, отбрасываемое на зеркальную поверхность внешнего мира. Лишь после проведения самоанализа, избавившись от «внутренней грязи», люди станут полноценными гражданами общества в широком смысле.

Экологическая культура личности является целью экологизации образования. Она характеризует уровень общей культуры личности, основанный на экологическом мировоззрении. Особенность экологической культуры – доминирование духовности – приоритета духовных творческих ценностей над материальными. Так, неотъемлемой частью процесса их формирования является общение с природой, содействие, сострадание ей.

Результатом экологического воспитания, осуществляемого в русле культурологического подхода, становятся такие параметры духовной культуры личности, как:

- экологическое мировоззрение

- жизненные ценности как основа для моделирования экосообразного образа жизни
- установка на разумное поведение, помощь и созидание в социоприродной среде

Таким образом, нравственность является основой всех основ. В зависимости от того, что вложено в душу человека в юности, будет зависеть, что возведет он сам в дальнейшем, как будет строить свои отношения с окружающими. Воспитать доброго, отзывчивого человека можно только через общение с природой. Экологическая культура нужна каждому, кто собирается жить в 21 веке.

Литература:

1. Алексеева Т.И. Адаптация человека в различных экологических нишах земли. М., 1998.
2. Захлебный А. Н. Школа и проблемы охраны природы.-М.: Педагогика, 1981.
3. http://www.ecovospitanie.ru/ Раздел «Экологическое воспитание как важнейший механизм социализации детей и молодежи»

Юрій Караван, Алла Саницька, Мирослава Ташак
(Львів, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

Процес входження України до Європейської співдружності передбачає корінні зміни в екологічному вихованні молоді, адже сформована екологічна свідомість громадян – це запорука високого рівня розвитку держави.

Актуальним питанням сьогодення є розв'язання екологічних проблем глобального масштабу. Для ефективного вирішення цих проблем слід розуміти причини, що лежать в основі їх виникнення, причому не безпосередні причини, якими є діяльність людини, а фундаментальні причини, що визначають такий тип діяльності. Однією з фундаментальних причин є екологічна свідомість, яка і визначає певний спосіб існування людства протягом багатьох століть.

Особливості людської діяльності породжують сучасну кризу у взаємовідносинах суспільства та природи і вони ж дають головні передумови для уникнення глобальної екологічної катастрофи. Людська діяльність має свідомий, доцільний характер і її особливості, в значній мірі, зумовлені специфічними рисами свідомості.

Екологічна свідомість як специфічна, самостійна форма суспільної свідомості виникла лише в XX ст. нашої ери як наслідок відображення загрози глобальної екологічної катастрофи та наростання кризових явищ у взаємовідносинах суспільства та природи в цілому. Вона зформувалась на основі пізнання як тих законів, що забезпечують цілісність природного середовища, так і тих, що повинні обумовлювати людську діяльність з метою збереження і покращання придатного для людського існування стану природи.

Екологічна свідомість – це вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія щодо місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі. Єдиного тлумачення поняття екологічної свідомості немає. Існують кілька визначень, зокрема:

– науково-практичне відображення зв'язку людини та суспільства з теперішнім і майбутнім навколишнім середовищем, необхідність гармонізації відносин між ними;

–... звичайна буденна людська свідомість, змістовно спрямована екологічними сенсами;

– сукупність екологічних уявлень, ставлень до природи, стратегій і технологій взаємодії з нею [3, с. 27].

Також існує кілька підходів щодо типізації екологічної свідомості. Найбільш поширеним є підхід, згідно з яким екологічну свідомість поділяють на три типи залежно від домінуючого елементу середовища – людини, природи чи їх співіснування [3, с. 48]: антропоцентрична, природоцентрична, екоцентрична екосвідомість.

Антропоцентрична екологічна свідомість складається із сукупності уявлень про людину як надістоту, що володіє безмежними можливостями у підкоренні природи. Характерним для даного типу екосвідомості є суто прагматичний характер взаємовідносин суспільства з природою, що обумовлений, перш за все, економічним зиском.

Природоцентрична екологічна свідомість – це система уявлень про світ, що базуються на ідеї залежності соціуму від природи. Свідченням проникнення природоцентричних установок у буденну свідомість є, наприклад, радикалізація діяльності "зелених" у Західній Європі.

На перший план екоцентричного типу екологічної свідомості ставиться взаємозв'язок, взаємодія, взаєморозвиток людини й природи. Екоцентричний тип можна визначити висловом А. Швейцера: "Я є життя, яке воліє жити. Я є життя серед життя, яке воліє жити".

Протягом багатьох десятиліть у людини формувалась саме антропоцентрична екологічна свідомість. До яких наслідків це призвело – відомо. Тому на даному етапі розвитку суспільства постає потреба у формуванні екологічної свідомості екоцентричного типу. Ні наявність матеріальних передумов, ні можливість змоделювати та спрогнозувати можливі варіанти майбутнього у взаємовідносинах суспільства та природи не можуть самі по собі, автоматично забезпечити вихід з сучасної екологічної кризи та запобігти глобальній екологічній кризі. Екологічна свідомість сприяє подоланню утилітарно-прагматичного ставлення до оточуючого природного середовища.

Становлення екологічної свідомості на сучасному етапі, на думку багатьох учених, йде за чотирма основними напрямками:

– науковим, що виражається в прагненні реалізувати на практиці наявні теоретичні і практичні знання про існуючі у природному світі зв'язки, про те, як можна уникнути їх порушення в ході виробничої діяльності людини;

– економічним – виражається в усвідомленні економічної невигідності виробничої діяльності, що руйнує оточуюче природне середовище;

– культурним – проявляється в прагненні зберегти природне середовище як елемент культурного середовища;

– політичним – знаходить вияв у прагненні людей створювати умови існування, відповідні гідності людини.

Основною функцією екологічної свідомості є забезпечення оптимізації взаємовідносин у системі "суспільство-природа", запобігання глобальній екологічній катастрофі, розв'язання глобальної екологічної кризи. Тому не можна недооцінювати значення та необхідність формування у підростаючого покоління екологічної свідомості.

Екологічні знання мають особливе значення для студентів вищих навчальних закладів як майбутніх природокористувачів. Опанування будь-якою професією повинно спиратись на пріоритетну роль екологічних знань і

відповідних умінь, що дозволить прогнозувати наслідки своєї професійної діяльності. Крім того, це сприяє включенню самих студентів у креативну пізнавальну діяльність.

Формування екосвідомості у студентів здійснюється в ході навчально-виховного процесу. Як показують дослідження, обізнаність молоді з екологічною проблематикою є фрагментарною, недиференційованою, вони краще орієнтуються в глобальних екологічних проблемах, ніж у проблемах своєї місцевості. Значна частина студентів вважають себе непричетними до вирішення проблем довкілля. Тому, необхідними умовами формування у студентів екологічної свідомості повинні бути:

– розуміння власної відповідальності за стан навколишнього середовища та залежності від нього;

– формування системи цінностей, що включає природу;

– формування практичних навичок, певної стратегії поведінки.

Однією з умов формування екосвідомості є формування іншої системи цінностей, визнання за природою “права голосу”, надання цінності розвитку кожної людини, а також зміни в області управління та виховання [1, с. 4]. Нині на перший план виходять цінності життя, пошук шляхів та засобів виживання людства за умов прогресуючого погіршення екологічної та соціальної ситуації. “У зв’язку з цим активно здійснюють перегляд традиційного ставлення як до людини, так і до природи, пошук нових духовних засад подальшого цивілізаційного розвитку, формування нових ідеалів людської діяльності й нового розуміння перспективи людини” [2, с. 282].

Одним із важливих завдань освіти має бути формування екологічної свідомості екоцентричного типу, тому що свідомість визначає поведінку людини, її діяльність, екологічну культуру, що в свою чергу приведе до належного рівня розвитку нашої країни. Екологічна свідомість формує активну громадянську позицію. Людина не може бути байдужою до оточення (як природного так і соціального), в якому вона живе.

Формування екологічної свідомості і поведінки студентів здійснюється на основі міждисциплінарного підходу, коли відповідна інформація включена до змісту різних навчальних дисциплін, насамперед, природничого циклу. Зміст екологічної освіти і виховання базується на знаннях загальнонаукового, глобального і регіонального рівнів, тоді як інформація стосовно побутово-повсякденного рівня, що входить в зону компетенції студентів, практично відсутня. Зміст шкільної екологічної освіти фактично не справляє впливу на формування світоглядних позицій молоді щодо місця і ролі людини в природі. Таким чином, основними причинами низької екологічної свідомості є:

1. Трансформація й руйнування дикої природи як середовища для виховання.

2. Руйнування системи народних знань і традицій, відповідно – заміна традиційної виховної системи спотвореними стереотипами поведінки.

3. Пасивність, байдужість суспільства щодо відстоювання інтересів навіть власної екологічної безпеки, вже не кажучи про захист інтересів природи за рахунок власної самопожертви.

4. Культивування авторитарними державно-політичними системами технократичного, економічного та антропоцентричного світогляду споживацького типу.

Освіта не повинна зупинятися на стадії простої поінформованості (навчання), а виходити на складні і проблематичні процеси виховання, цілеспрямованого формування особистості. Тому дуже важливим в педагогічній діяльності викладача є використання таких форм і методів роботи, які б дозволили, незважаючи на недосконалість навчальних програм, як можна більше забезпечувати формування у студентів екологічної свідомості.

Найпоширенішими методами екологічної освіти є бесіда, підготовка рефератів, повідомлень, тобто ті, що сприяють виробленню вмінь здобувати і систематизувати інформацію. Проте, для формування екологічної свідомості у студентів доцільно використовувати форми і методи роботи, спрямовані на розвиток мотиваційно-ціннісних і поведінково-діяльнісних складових екологічної свідомості та поведінки, зокрема:

1) дослідження;

2) постановка проблемних запитань, відповіді на які студенти знаходять протягом заняття, аналізуючи та узагальнюючи отриману інформацію;

3) інтерактивні методи: мозковий штурм, вивчення конкретних ситуацій, обговорення критичного явища, групова дискусія, рольова гра, імітація, семінар, групові проекти, завдяки яким джерелом інформації, носіями екологічних норм і вимог виступають самі студенти, екологічні норми і вимоги сприймаються як їх власний вибір і рішення, що є значно потужнішим стимулом, ніж зовнішнє примушування;

4) використання інформаційних комп’ютерних технологій, зокрема, мультимедійного супроводу навчальних занять;

5) залучення студентів до громадського екологічного руху, активної участі у різноманітних природоохоронних заходах;

6) позаудиторна робота: конференції, семінари, вікторини, гурткова робота, факультативи.

Саме такі форми роботи дають можливість вийти за межі навчальної програми, доповнити знання, уміння, досвід студентів та передбачають вибір і прийняття рішень, аналіз і оцінку ситуацій, сприяючи формуванню екологічно доцільної поведінки.

Отже, формування екологічної свідомості є складним і ще недостатньо дослідженим процесом. Екологічна свідомість поєднує в собі сукупність знань про навколишній світ, природоохоронні уміння, психічні дії, які забезпечують узагальнене й цілеспрямоване відображення зовнішнього світу, прогнозування їхніх наслідків, контроль та управління поведінкою особистості.

На сучасному етапі слід спрямовувати зусилля викладачів у напрямку пошуку методів і мотивацій для серйозної перебудови суспільної та індивідуальної свідомості, із заміною антропоцентричної парадигми та економічних пріоритетів на парадигму екоцентричну (рівноправності людини з усіма іншими живими істотами) з духовними пріоритетами. Екологічна освіта та виховання можливі лише при умові, якщо зміст навчальних дисциплін сприятиме розвитку екологічно ціннісних орієнтацій, допомагатиме зрозуміти, що людина – це частина природи, її призначення – пізнати закони, за якими живе й розвивається природа, і в своїх діях керуватися цими законами. Від рівня екологічної свідомості людства, в першу чергу молоді, залежить вирішення проблеми глобальної екологічної кризи, збереження природних умов існування цивілізації.

Література:

1. Варго О.М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства: дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / Харківський ун-т повітряних сил ім. Івана Кожедуба. – Х., 2006.
2. Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. – К., 2000. – 320 с.

3. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.

Владислав Курятников
(Одесса, Украина)

МИГРАЦИЯ РАДИОНУКЛИДОВ В ГРУНТЕ

Независимо от путей проникновения в окружающую среду, радионуклиды попадают в почву. Попадая различными путями на земную поверхность, радионуклиды включаются в биогеохимические процессы миграции, перераспределяются в почвенном покрове, в системах почва – грунтовые и поверхностные воды, почва – растение и далее в пищевых и биологических цепях. Скорость и направленность процессов миграции радионуклидов определяется совокупностью различных факторов, и, в первую очередь, физико-химическими свойствами радионуклидов и природными условиями (главным образом типом и состоянием почвенного покрова и биоценоза).

Решение экологических проблем земледелия невозможно без детального учитывания почвенно-климатических условий, хозяйственно-экономических особенностей агроэкосистемы, качественного и количественного состояния всех составляющих ее блоков.

Так как почва неоднократно подвергается влиянию радионуклидов, то создаются благоприятствующие условия для их миграции в смежных средах (растения, вода, воздух). Это небезопасно для природных систем, а также и для среды обитания человека.

Целью данной работы является изучение особенностей поведения и закономерностей миграции радионуклидов в почвенном покрове, являющемся первым звеном в биогенотической цепи.

В результате миграции происходит их перераспределение по профилю почвы. Радионуклиды вовлекаются в процессы вертикальной и горизонтальной миграции, вымывания из почвы грунтовыми водами и осадками. Горизонтальная миграция обусловлена почвенной эрозией и влиянием механической обработки земли.

Радионуклиды мигрируют в почве как в результате перемещения частиц, в состав которых они входят, так и за счет конвективного и диффузионного переноса растворенных и коллоидных форм в поровом растворе. Движение частиц в верхнем слое почвы обусловлено просыпанием по порам, трещинам или полостям в почве (лессиваж) и ее перемешиванием, связанными с жизнедеятельностью почвенных животных и корневых систем растений.

Большая часть радиоактивных загрязняющих веществ, выброшенных в результате аварии на Чернобыльской АЭС, попала в почву и находится там до этого времени. Поэтому существует необходимость в математическом моделировании процессов миграции радионуклидов и почвенно-экологического мониторинга.

Методы математического моделирования вертикальной миграции загрязняющих веществ, растворенных в почве, развиваются в последние десятилетия, в то время как большинство авторов [1-3] склонны считать, что физически обоснованное моделирование механического переноса в настоящее время невозможно из-за его недостаточной изученности. Поэтому в большинстве моделей механическими процессами пренебрегают, что, по-видимому, вполне оправдано при прогнозировании проникновения радионуклидов на глубины порядка десятков сантиметров и более.

Большинство авторов в изучении вопросов по механизму миграции радионуклидов в почве идут по пути создания моделей физических процессов миграции (модель диффузионно- конвективного переноса). Но такие модели могут быть применены на сравнительно небольших пространственно – временных масштабах, где состав почвы и ее физико-химические характеристики можно считать постоянными и поэтому допустимо вводить эффективные значения коэффициентов, которые называют коэффициентами диффузии. Уравнения диффузии записывают применительно к многофазной системе. Такие модели сложны по своему характеру, не имеют физического содержания и не дают нужной информации при переходе к большим пространственно-временным масштабам.

Почва это сложная многофазная экологическая система, где переплетается множество различных механизмов и характер скорости миграции связан со многими физическими, химическими, геологическими и другими факторами. В связи с этим в нашем подходе решаемой задачи такие процессы рассматриваются как процессы эволюции системы и описываются эволюционными уравнениями.

Для этой цели лучше всего подходят так называемые “камерные“ модели, в которых система разбивается на ряд подчиненных друг другу элементов, называемых камерами. Каждая из камер представляет собой “черный ящик“, о котором судят только по двум факторам: константа транспортировки и константа проникновения. Каждая камера этой системы соответствует определенному ландшафту.

Самым мелким природно-территориальным комплексом, в котором все компоненты (почвообразующие породы, почвы, воды и так далее) связаны между собой обменом вещества и энергии, является элементарным ландшафтом. На наиболее возвышенных участках процессы внутриландшафтной миграции радионуклидов практически не зависят от окружающей местности.

Такие ландшафты называются автономными. Вынесенные из них радионуклиды поступают в нижерасположенные по рельефу ландшафты, которые являются геохимически подчиненными. Связь последовательно расположенных элементарных ландшафтов называется геохимическим сопряжением.

В почвах подчиненных ландшафтов концентрация радионуклидов может от сопряженных автономных ландшафтов изменяться в большую или меньшую сторону в зависимости от того, является ли соподчиненный ландшафт транзитным или выполняет функцию геохимического барьера.

При описании кинетики распределения радионуклидов на ландшафтах, последние можно рассматривать как совокупность камер. Для этого воспользуемся уравнениями, определяющими изменение концентрации радионуклида во времени:

$$\frac{dC_1}{dt} = -(f_1 + \lambda_{mp,1} + \lambda)C_{1,}$$

$$\frac{dC_2}{dt} = (f_1 + \lambda_{mp,1} + \lambda)C_1 - (f_2 + \lambda_{mp,2} + \lambda)C_{2,}$$

$$\frac{dC_3}{dt} = (f_2 + \lambda_{mp,2} + \lambda)C_2 - (f_3 + \lambda_{mp,3} + \lambda)C_3$$

Начальные условия: t=0, $C_1(0)=C_{10}$, $C_2(0)=C_{20}$, $C_3(0)=C_{30}$

Решение этой системы уравнений:

$$C_{1-} = C_{10}e^{-(F_1+\lambda_{mp,1}+\lambda)t}$$

$$C_2 = C_{20}e^{-(F_1+\lambda_{mp,1}+\lambda)t} + \frac{(F_1 + \lambda_{mp,1} + \lambda)C_{10}}{F_2 - F_1}(e^{-(F_1+\lambda_{mp,1}+\lambda)t} - e^{-(F_2+\lambda_{mp,2}+\lambda)t})$$

$$C_3 = C_{30}e^{-(F_3+\lambda+_{mp,3}\lambda)t} + \frac{(F_2 + \lambda_{mp,2} + \lambda)C_{20}}{F_3 - F_2}(e^{-(F_2+\lambda_{mp,2}+\lambda)t} - e^{-(F_3+\lambda_{mp,3}+\lambda)t}) +$$

$$\frac{(F_1 + \lambda + \lambda)C_{10}}{F_2 - F_1}(e^{-(F_1+\lambda_{mp,1}+\lambda)t} - e^{-(F_2+\lambda_{mp,2}+\lambda)t})$$

где, $\lambda_{тр-}$ константа скорости транспортировки радионуклида,$ч^{-1,}$

F- константа проникновения радионуклида, C- концентрация радионуклида

Расчеты изменения концентрации в зависимости от времени проведены для каждой камеры. Начальная концентрация бралась постоянной C_0=0,02 (Ки/км^2) и постоянная радиоактивного распада λ =0,025 (1/час).

В расчетах учитывалось различное соотношение констант транспортировки и проникновения.

1. $F_1<F_3<F_2$, $\lambda_{тр,3} < \lambda_{тр,1} < \lambda_{тр,2}$ (табл.1)

F_1 =0, F_2=0,01, F_3=0,2 $\lambda_{mp,1} = 0{,}1, \lambda_{mp,2} = 0{,}7, \lambda_{mp,3} = 1$

Таблица 1

t	C_1	C_2	C_3
0	0,020	0,020	0,020
1	0,018	0,111	0,121
2	0,016	0,142	0,150
3	0,014	0,147	0,154
4	0,012	0,139	0,142
5	0,011	0,128	0,129
6	0,009	0,115	0,116

2. $F_2<F_1<F_3$ $\lambda_{тр,2} < \lambda_{тр,3} < \lambda_{тр,1}$ (таблица 2)

F_1=0,1 F_2=0,01 F_3=1 $\lambda_{mp,1} = 1, \lambda_{mp,2} = 0{,}1\lambda_{mp,3} = 0{,}5$

Таблица 2

t	C_1	C_2	C_3
0	0,020	0,020	0,020
1	0,007	0,155	0,143
2	0,002	0,179	0,167
3	0,0007	0,171	0,160
4	0,0002	0,155	0,145
5	0,00008	0,136	0,127
6	0,00002	0,120	0,112

3. $F_1<F_3<F_2$ $\lambda_{тр,3} < \lambda_{тр,1} < \lambda_{тр,2}$ (таблица 3)

F_1=0,001 F_2=0,1 F_3=0,05 $\lambda_{тр,1} = 0{,}1\lambda_{тр,2} = 0{,}7\lambda_{тр,3} = 0{,}01$

Таблица 3

t	C_1	C_2	C_3
0	0,020	0,020	0,020
1	0,018	0,021	0,189
2	0,016	0,022	0,255
3	0,014	0,019	0,264
4	0,012	0,018	0,254
5	0,011	0,016	0,240
6	0,009	0,014	0,222

Расчеты, проведенные в соответствии с этой моделью, показали, что на автономных ландшафтах всегда наблюдается снижение концентрации радионуклида во времени, обусловленное соответствующими значениями констант транспортировки и проникновения, из которых наибольшая роль отводиться первому фактору (константе транспортировки). На геохимически подчиненных ландшафтах происходит перераспределение радионуклидов и накопление их во времени.

При максимальных значениях константы транспортировки наблюдаются минимальные значения концентрации на автономном ландшафте. Концентрация на геохимически подчиненных ландшафтах ведет себя по-разному и, исходя из этого, можно определить какой из ландшафтов является геохимическим барьером, а какой транзитным.

Вклад в общую дозу рассмотренных радионуклидов определяется в первую очередь радионуклидом ^{137}Cs, т. к. у него более высокая активность по сравнению с ^{103}Ru и ^{144}Ce. Эти радионуклиды также содержатся в грунтах в большем количестве и степень миграции их больше, чем у других радионуклидов.

Выводы

1. Рассмотренная модель миграции при своей очевидной простоте достаточно хорошо описывает миграцию радионуклидов и их перераспределение в сложных ландшафтах, о чем свидетельствует соответствие полученных результатов известным экспериментальным данным и фактам.

2. Для более точного определения зависимости концентрации радионуклидов от константы их проникновения необходимо учитывать физико-химические свойства почвы и ее тип, что позволяет использовать модель для прогнозирования накопления радионуклидов в почве.

Литература:

1. Основы сельскохозяйственной радиологии. / Б.С. Пристер, Н.А. Лощилов, О.Ф. Немец, В.А. Поярков-2е. изд., перераб. и доп. / - К.: Урожай, 1991г.- 472 с.
2. Сельскохозяйственная радиоэкология./ Р.М. Алексахин, А.В. Васильев, В.Г. Дикарев и другие ; Под ред. Р.М. Алексахина, Н.А. Корнеева / - М.: Экология, 1992 г. – 400 с.
3. Прохоров В.М. Миграция радиоактивных загрязнений в почвах. Физико-химические механизмы и моделирование. / Под ред. Р.М. Алексахина- М.: Энергоиздат, 1981 с. – 98 с.

Александр Мартышов, Светлана Горюнова
(Москва, Россия)

ОЦЕНКА ЭКОЛОГО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ЗАНЯТИЙ КАРАТЭ НА АДАПТАЦИЮ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К УСЛОВИЯМ СРЕДЫ МЕГАПОЛИСА

В современном мире обучение детей навыкам восточных единоборств получает все более широкое распространение. В ряде стран занятия каратэ, по сути, вошли в программу школьного обучения. Поскольку основной мотивацией этих действий в настоящее время является привитие детям навыков самозащиты, в соответствии с этим происходит и организация учебно-воспитательного процесса, а также прогноз и оценка его результатов.

Однако изначально становление и дальнейшее развитие школ восточных единоборств происходило не столько с целью приобретения навыков рукопашного боя, но и как одна из форм совершенствования духовной сферы человека, достижения им гармонии с окружающим миром, прежде всего с природой [1]. Важнейшее значение при этом имели религиозно-культовые и философские аспекты. Впоследствии, в ходе массового распространения каратэ в западных странах, эта сторона была во многом утрачена. В результате само по себе изучение каратэ, не как элемента физической подготовки, а как важного фактора формирования среды обитания человека, воспринимается как нонсенс [2].

Вместе с тем, исследование этого вопроса по ряду причин весьма актуально. Во-первых, как всякий массовый вид физической культуры, каратэ, даже без учета других аспектов, способен оказать значимое влияние на процесс развития детского организма, в т.ч. вызвать нежелательные последствия. Во-вторых, приобретаемая детьми физическая самодостаточность способствует формированию у них поведенческой модели, повышающей их устойчивость к воздействию неблагоприятных факторов среды и увеличивающей шансы выживания в чрезвычайных ситуациях. В-третьих, правильно ориентированное обучение каратэ предполагает отказ от вредных привычек и асоциального поведения и, напротив, создает предпосылки для укрепления позитивных общественных отношений (помощи и защиты слабых и др.). В-четвертых, анализируя характер взаимоотношений человека и среды его обитания, необходимо учитывать, что комфортность его существования определяется не только набором существующих физико-химических, биологических и социальных условий, но и их восприятием [3, 4]. Таким образом, организованный процесс массового обучения детей каратэ может рассматриваться как один из инструментов формирования благоприятной среды обитания современного человека, создающей условия улучшения физического и духовного здоровья населения.

Особенно актуальным представляется оценка и оптимизация эколого-физиологического воздействия занятий каратэ в условиях мегаполиса на адаптацию младших школьников к условиям среды мегаполиса. Под термином «эколого-физиологическое воздействие» мы понимаем всю совокупность наблюдаемых эколого-физиологических и психологических изменений, возникающих в результате психофизических занятий и способствующих повышению устойчивости детского организма в существующих условиях окружающей среды.

Заболеваемость детей в России за последние годы выросла почти на 20%. Больше половины – не просто часто болеют, а имеют в целом ослабленное здоровье. В настоящее время здоровыми признаны чуть более 20% российских школьников; две трети из 16,3 миллиона российских детей школьного возраста имеют различные отклонения по состоянию здоровья. Среди контингента детей, поступающих в школу, более 20% имеют дефицит массы тела, 50% – хронические заболевания. Первое место занимают болезни костно-мышечной системы (сколиоз и др.). Существенно возросли эмоционально-психологические и функциональные нагрузки для детей младшего школьного возраста. Число детей школьного возраста с признаками отклонения в состоянии здоровья постоянно увеличивается, причем нарушение формы осанки является наиболее распространенным. Проблема сохранения и

укрепления здоровья подрастающего поколения является одной из самых важных социальных, медико-биологических, экологических и политических задач, стоящих перед обществом.

Все возрастающая популярность единоборств среди учащихся делает актуальным вопрос создания методик использования средств этого вида спорта в качестве прикладной спортивной физической подготовки современных школьников младшего возраста, что, безусловно, должно способствовать повышению общей резистентности организма детей. Именно каратэ обладает большим развивающе-оздоровительным, а также коррекционно-профилактическим потенциалом, формирует взаимодействие человека с окружающей средой, способствует повышению адаптационных возможностей организма к неблагоприятным воздействиям мегаполиса [5, 6].

Основной целью данного исследования являлось изучение эколого-физиологического воздействия занятий каратэ на двигательную активность и процессы адаптации младших школьников в условиях столичного мегаполиса.

Основным материалом для работы послужили результаты, полученные при исследовании, проводившемся с ноября 2007 г. по ноябрь 2011 г. на базе государственного бюджетного образовательного учреждения Западного административного округа города Москвы: в центре образования №1432 «Новая школа». Исследование проводилось в двух группах младших школьников, занимающихся каратэ – контрольной (занятия велись по обычной методике) и контрольной (по предложенной авторами методике, с включением специального комплекса упражнений).

Как отмечает Китайкина Н.А., осанка имеет неустойчивый характер в период усиленного роста тела ребенка, который приходится на младший школьный возраст. Это связано с неодновременным развитием костного и суставно-связочного аппаратов и мышечной системы ребенка: кости и мышцы увеличиваются в длине, а рефлексы статики ещё не приспособились к этим изменениям. Дефектная осанка создаёт условия для проявления заболеваний позвоночника и других органов опорно-двигательного аппарата, приводящих к расстройствам деятельности внутренних органов. У детей с нарушениями осанки снижена жизненная емкость легких, уменьшена экскурсия грудной клетки и диафрагмы, что неблагоприятно отражается на деятельности сердечно-сосудистой и дыхательной систем [7].

Именно поэтому в течение всего периода исследования в режим занятий каратэ был включен специальный комплекс упражнений, направленный на профилактику и коррекцию нарушений осанки (укрепление мышц живота, шеи и спины), на 50% заимствованный из курса лечебной гимнастики. В комплекс включены упражнения на расслабление и «самовытяжение», выравнивание на основе принципа Пилатеса. На выполнение каждого упражнения комплекса учениками было затрачено примерно 90 секунд, отдых между упражнениями составлял 5 секунд. К четвёртому году занятий каратэ ученикам предлагалось выполнять каждое упражнение комплекса в течение 3 минут. Увеличение дозировки по времени выполнения упражнений комплекса происходило в зависимости от степени овладения данными упражнениями.

При контрольном обследовании учащихся опытной и контрольной групп, проведенном в конце исследования, была отмечена положительная динамика в исправлении нарушений осанки. Нарушения осанки в сагиттальной и фронтальной плоскостях были исправлены в обеих группах, однако у учащихся опытной группы тенденция к улучшению была наиболее заметна (у 64% учащихся нарушения осанки удалось исправить, в тяжелых случаях с привлечением мануального терапевта, тогда как в контрольной группе исправлены нарушения осанки лишь у 8% учащихся).

На основании проведенных исследований можно констатировать, что данный метод позволил значительно исправить нарушения осанки у учащихся опытной группы младшей возрастной группы при систематическом и правильном выполнении ими специальных упражнений. Метод практически универсален и не требует особых условий и квалификации преподавателя. Комплекс можно выполнять в домашних условиях, поскольку он не требует от учащихся специальной подготовки и содержит простые упражнения.

Реализация в течение нескольких лет новой методики физической подготовки детей (условно названной нами «тренинговые занятия по каратэ») позволила в значительной степени повысить уровень физического здоровья у учащихся опытной группы, снизив количество заболевших детей до 4% от общего количества младших школьников, занимающихся в группе.

В результате аттестации единоборцев (2 раза в год) в опытной группе количество единоборцев, сдавших на следующий пояс, достоверно выше (составляет 80% от общей численности группы), чем у единоборцев контрольной группы (55%), что может свидетельствовать как о более высоком уровне подготовки, так и о достаточно высокой степени эколого-физиологической адаптации к неблагоприятным факторам среды мегаполиса учащихся опытной группы.

Литература:

1. Ояма М. Что такое каратэ? – Петрозаводск: Центр, 1991. – 97 с.
2. Москвин Н. Г. Программно-методические основы развития нравственных и физических качеств подростков средствами каратэ-до в системе дополнительного образования: автореф. дис… канд пед. наук. – Йошкар-Ола, 2006.
3. Мотков О.И. Психология самопознания личности. Практическое пособие. – М.: Треугольник, 1993. – 97 с.
4. Агаджанян Н.А., Торшин В.И. Экология человека. – М.: КРУК, 1994.– 256 с
5. Передельский А.А. Искусство единоборств: боевые танцы как спортивное и прикладное единоборство // Теория и практика прикладных и экстремальных видов спорта. – М., 2009. – №1 (15). – С.41-44.
6. Mel`nychenko, M.H. Characteristics and dynamics of morbidity among population of down-town Kiev caused by the enhancement of anthropogenic chemical factors // Likars`ka sprava, 2004.– N 5-6. – P.19-25.
7. Китайкина Н.А., Сетяева Н.Н. Методика коррекции нарушений осанки у младших школьников средствами лечебной физической культуры // Физическая культура: воспитание, обучение, тренировка. – 2010. – №2. – С. 10-14.

Ольга Пчеленок, Александр Шушпанов
(Орел, Россия)

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ГЕРБИЦИДА ЛОНТРЕЛА НА БИОЛОГИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ ПОЧВЫ И ГАЗОВЫЙ СОСТАВ ВОЗДУХА

Основное содержание в почвенном воздухе представляет двуокись углерода. На содержание других газов приходится около 1 %. Внесение в почву таких биологически и химически активных субстратов как удобрения (минеральных и органических), и пестицидов изменяет не только количественный, но и качественный состав почвенного воздуха. Внесение удобрений увеличивает концентрацию углерода, соединений азота. Применение пестицидов привело к образованию чужеродных для почвы газообразных соединений: после внесения хлорорганических пестицидов – хлористого водорода и фосгена, производных карбаминовых кислот – изотиоцианатов, фософорсодержащих пестицидов – фосфина и др.[1, с.36]. В настоящее время широко используются пестициды нового поколения, которые позиционируются как малотоксичные и быстро разлагающиеся. В то же время данных по экологической оценке этих пестицидов недостаточно.

Цель наших исследований состоит в изучении влияния гербицида – лонтрела, производного пиридиновых кислот ($C_6H_3CL_2NO_2$), на биологическую активность почвы и газового состава воздуха, выделяющегося из почвы. Показано, что при внесении лонтрела в воздух выделяется высокотоксичный хлорсодержащий газ – фосген. Его концентрация в воздухе зависит от влажности почвы (максимум при 60% – ной влажности), наличия в почве остаточных количеств, применяемых в прошлом хлорорганических пестицидов, По нашим данным, ГХЦГ ингибирует процесс выделения фосгена. В то же время, в условиях повышенной радиации почвы интенсивность выделения фосгена возрастает.

Биологическая активность почвы после внесения лонтрела резко снижается. Ингибирующее действие продолжается более 1 месяца. Если в контроле (без внесения лонтрела) за 28 суток эксперимента разложилось 95-98 % хлопчатобумажной ткани, то в опытном варианте -2 – 3 %. В условиях повышенной радиации почвы биологическая активность почвы, по сравнению с контролем, увеличивается. Вероятно, это происходит, в основном, в результате деградирующего действия интенсивного радиоактивного излучения.

Таким образом, современный гербицид лонтрел, несмотря на то, что он рекламируется как малотоксичный и быстро разлагаемый, оказывает негативное влияние на окружающую среду в результате выделения высокотоксичного газа фосгена и подавления биологической активности почвы.

Литература:

1. Громова В.С. Некоторые закономерности образования токсичных газообразных продуктов деградации пестицидов [Текст] / В.С. Громова // Гигиена и санитария. − 1991. −№ 6. − С.36-38.

Научный руководитель:
доктор биологических наук Громова Валентина Степановна.

Діана Суінова
(Боярка, Україна)

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Суперечності економічних і екологічних інтересів, що загострилися в останні десятиліття, сприяли вивченню методів і постановки екологічної освіти. Воно представляється не тільки деякою сумою знань, але і здатністю в конкретних умовах виробити ясні уявлення про зв'язок людини з природою. Екологічна освіта повинна бути націлена на формування нової культури взаємовідношення з природою – культури, що поєднує право користування природними благами і відповідальність за стан навколишнього природнього середовища, засновану на розумінні цінності природи.[1,с. 32]

Актуальність теми обумовлена тим, що у взаємовідношеннях суспільства і природи стратегія гармонізації потребує узгоджувати дві залежності – людини від природи і природи від людини. Гармонізація цих взаємовідносин може настати лише в результаті трансформації екологічної свідомості й діяльності, а саме підвищення екологічної освіти шляхом формування екологічної культури. Ми свідомі того, що проблема екологічної освіти і виховання в Україні вкрай актуальна і має велике значення для сьогодення та майбутнього.

Тому, враховуючи великий досвід громадських організацій, науковців і педагогів, необхідно об’єднати зусилля з досвідом установ системи освіти у розв’язанні проблем екологічної освіти та виховання в Україні.

Екологічна освіта та виховання – актуальна соціально-економічна та психолого-педагогічна проблема, змістом якої є формування розуміння сучасних екологічних проблем, виховання відповідальності за стан довкілля, оволодіння навичками етичної поведінки в природі. Такої мети можна досягти лише спільними зусиллями громадських організацій та державних установ.

Неформальне навчання і освіта, в тому числі програми підвищення поінформованості громадськості, мають бути націлені на забезпечення кращого розуміння зв'язків між соціально-економічними і екологічними проблемами на місцевому і глобальному рівнях, включаючи тимчасову перспективу. Спільноти, сім’я, засоби масової інформації та НУО є важливими суб’єктами діяльності, спрямованої на підвищення поінформованості громадськості.[2, с. 88]

Екологічна культура, освіта і виховання – це категорії, які відображають певну етапність у формуванні людської особистості.

Екологічне виховання здійснюється посередництвом впливу на свідомість в процесі формування особистості з метою розвитку соціально-психологічних установок і активної громадянської позиції.

Екологічна культура – складова частина загальноосвітньої культури, характеризується глибоким і узагальнюючим осмисленням важливості екологічних проблем в майбутньому розвитку людства.

Екологічна освіта озброює людину необхідними знаннями про особливості взаємодії суспільства і природи, ходу природних процесів, впливу на них антропогенних навантажень і несприятливих наслідків такого впливу.

Триєдність екологічної освіти, виховання культури передбачає їх послідовний взаємопов'язаний розвиток. Кожен із названих компонентів займає відведену йому "екологічну нішу", а процес формування можна вважати цілеспрямованим за умови поточної реалізації освітніх і виховних екокультурних завдань.[3, с. 4]

Формування екологічної культури особистості як мети екологічної освіти передбачає комплексний вплив на сфери свідомості: когнітивну, афективну, діяльну. Отже, екологічна освіта повинна включати загальнонаукові, морально-естетичні і практичні аспекти.

Специфіка екологічної освіти полягає в тому, що вона повинна базуватись на принципі "випереджуючого відображення". Тобто у свідомості людини повинна відбуватись постійна оцінка можливих наслідків втручання у природу.

Специфіка екологічного виховання полягає у формуванні такого світоглядного становлення до цілісної суперсистеми "суспільство-природа", яке базується на діяльній участі особистості в її розвитку.

Мета екологічної освіти і виховання – формування системи наукових знань, поглядів і переконань, які закладають основи відповідального та дієвого ставлення до навколишнього природного середовища

Найвищим рівнем екологічної вихованості, однією з ефективних форм розв'язання екологічних проблем, раціоналізації взаємовідносин між суспільством і природою є належним чином організована концепція екологічної освіти і виховання, які останнім часом сформувалися в самостійну галузь педагогічної теорії і практики з відповідними принципами, методами і завданнями.[1, с.37]

Ефективність екологічного виховання й освіти в навчальних закладах безпосередньо залежить від педагогічних умов, організації про цесу екологічного виховання та навчання і передбачає розробку навчально-методичного забезпечення як форми фіксації змісту навчання і виховання на етапах професійної та екологічної підготовки. За умов оптимально організованої самостійної пізнавальної діяльності учнів та студентів ефективність цього процесу підвищується.

Суть екологічної освіти полягає в тому, щоб кожна людина могла усвідомити пріоритетні загальнолюдські цінності, щоб кожна людина знала про основні джерела порушення природної рівноваги, щоб кожна людина віддавала собі звіт за скоєне як перед самим собою, так і перед сім'єю, суспільством, державою в цілому. Все це виходить з того рівня загальнодержавної культури, яку закладено було освітою і вихованням, а саме від рівня екологічної культури.

Екологічна культура включає в себе процес формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, уявлень про природу, емоційно-почутевого і ціннісного відношення до неї (внутрішня культура) і відповідних умінь, навичков, потреб взаємодії (зовнішня культура), заснований на гармонізації взаємозв'язків у сістемі "природа-людина". Загальноприйнятою стає точка зору, відповідно до якої людство не може більше прогресувати у своєму розвитку, суттєво не підвищивши рівень екологічної культури. Підвищення рівня екологічної культури повинно починатися з молоді, бо саме від їх дій, залежить майбутнє світу.[4, с.11]

Проблемами підвищення екологічної культури молоді займаються такі вчені, як Абалкіна І.Л., Моткін І.О., Куруленко С.С., Курняк Л.Д., Науменко Г.Г., Пахомова Н.В., Процюк В.А. Вони вважають, що необхідність виховання екологічної культури в молоді пов'язана саме з реакцією на глобальну екологічну кризу. Негативні зміни в природному середовищі під тиском сукупної дії виробничих чинників істотно прискорились в останні десятиріччя. Тобто, збереження життя на Землі залежить тепер безпосередньо від рівня і темпів виховання екологічної культури в молоді, суспільства в цілому.

Дійовим засобом формування екологічної культури є екологічна освіта, екологічне виховання й екологічна діяльність. Беззаперечно, що вирішення проблеми підвищення екологічної культури молоді лежить у площині саме освіти. Визнано, що формування екологічної культури в процесі навчання – це оптимальний шлях екологічного виховання молоді.

Освіта з питань навколишнього середовища здійснюється в межах формальної і неформальної освіти. Формальна охоплює вихованців дошкільних закладів, учнів загальноосвітніх шкіл усіх типів, студентів середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, а також слухачів різних курсів підвищення кваліфікації.

Однією з найактуальніших проблем сучасності є взаємодія людини з природою. Важливим аспектом у вирішенні проблеми збереження природних ресурсів є освіта людей в області навколишнього середовища, екологічне виховання всього населення, а особливо підростаючого покоління. Екологічна проблема виростає в проблему перетворення стихійного впливу людей на природу, в свідомо, цілеспрямовано, планомірно розвиваючу взаємодію з нею. Така взаємодія може бути здійснена при наявності в кожній людині достатнього рівня екологічної культури, екологічної свідомості, формування яких починається з раннього дитинства і продовжується все життя.

Екологічне виховання – це організований і цілеспрямований процес формування системи наукових знань про природу і суспільство, поглядів і переконань, що забезпечують становлення відповідального ставлення молоді до природи, реальним показником якого є практичні дії учнів та студентів по відношенню до природного середовища, що відповідають нормам людської моральності. Екологічна освіта є сукупністю екологічних знань, екологічного мислення, екологічного світогляду, екологічної етики, екологічної культури. Однією з форм екологічної освіти школярів є створення статутів юних екологів, які, як правило, очолюють викладачі кафедр екології вищих навчальних закладів. Це сприяло вивченню молодим поколінням об'єктів і явищ у самій природі, отриманню навичок щодо визначення видів рослин і тварин, з'ясовуванню на практиці шляхів впливу людини на довкілля, видів природокористування, а головне – розширило кругозір молоді щодо сучасних дійсних природоохоронних проблем і шляхів їх розв'язання.[4, с.7]

З метою екологічного виховання школярів і студентів поряд з традиційними заняттями ефективними формами є: проведення екологічних фестивалів до Всесвітнього Дня Землі, конкурсів екологічного плакату, літературного твору. Власна праця над доглядом рослин і тварин, охорона природних об'єктів, водойм, парків, квітників, скверів, проведення Днів лісу, Днів птахів, відзначення професійних свят підвищують дієвість екологічного виховання школярів, сприяють перетворенню знань в екологічні переконання.

Отже, можна зробити висновок, що необхідність посилення впливу на духовну сферу особистості, формування етичного компоненту екологічної культури є необхідною умовою екологічного виховання молоді. Подолання екологічної кризи залежить від морального вдосконалення людини, її культури і відносин із природою та іншими людьми.

Література:

1. Курняк Л.Д. Екологічна культура: поняття і реальність. // Вища освіта України. – 2006. – №3. – С. 32-37.

2. Морозова Л. Виховання екологічної культури особистості /Л.Морозова// Вища освіта України. – 2001. – №2. – с. 88-92.
3. Половинко Г. Шляхи підвищення ефективності екологічного виховання школярів / Г.Половинко //Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2004. – № 16. – С. 4-5.
4. Пустовіт Г.П. Філософсько-культорологічний аспект у екологічній освіті. // Шлях освіти. – 2002. – № 3. – С. 7-11.

Ганна Фурса, Таїсія Пузир
(Київ, Україна)

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ЯК ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Однією з найактуальніших проблем сучасності є взаємодія людини з природою. Важливим аспектом у вирішенні проблеми збереження природних ресурсів є освіта людей в області навколишнього середовища, екологічне виховання всього населення, а особливо підростаючого покоління. Екологічна проблема виростає в проблему перетворення стихійного впливу людей на природу, в свідомо, цілеспрямовано, планомірно розвиваючу взаємодію з нею. Така взаємодія може бути здійснена при наявності в кожній людині достатнього рівня екологічної культури, екологічної свідомості, формування яких починається з раннього дитинства і продовжується все життя.

Сучасна молодь вступає в епоху не лише бурхливого розвитку науки та техніки, але й негативних наслідків науково-технічної революції і демографічного вибуху. Дедалі більше забруднення атмосфери, гідросфери та літосфери, накопичення величезних об'ємів відходів людської діяльності при одночасному виснаженні майже всіх видів природних ресурсів призвели до розвитку екологічної кризи. Людству потрібна нова філософія життя, висока екологічна культура і свідомість. Сьогодні в усіх розвинених країнах світу екологічна культура стає невід'ємною частиною функціональної грамотності населення.

На сьогодні екологічне виховання молоді є великою проблемою так як, в більшості, молодь не хоче замислюватись над проблемами екології, природи та біосфери в цілому. Наша молодь, нажаль, цікавиться зовсім іншим: новітніми технологіями. А наша екологія зараз знаходиться в стані катастрофи, і тому в першу чергу потрібно молодь направляти на збереження природи, природних ресурсів, екологічного стану Землі. Адже молодь це наше майбутнє, їм жити на цій планеті і слідкувати за її екологічним станом, і тому в першу чергу їх потрібно виховати екологічно свідомими.

Екологічне виховання є організованим і цілеспрямованим процесом формування системи наукових знань про природу і суспільство, поглядів і переконань, що забезпечують становлення відповідального ставлення молоді до природи, реальним показником якого є практичні дії студентів по відношенню до природного середовища, що відповідають нормам людської моралі [1, с. 32].

Екологічне виховання формує в особистості світогляд, що спрямований на забезпечення охорони довкілля та є достойною платформою для екологічної освіти, яка є сукупністю різноманітних екологічних знань, екологічного мислення, екологічного світогляду, екологічної етики, екологічної культури. Головною метою екологічної освіти є: оволодіння науковими знаннями про довкілля, складні взаємозв'язки в природі, що склалися протягом тривалого історичного розвитку; формування знань і вмінь дослідницького характеру, спрямованих на розвиток інтелекту, творчої і ділової активності; розуміння сучасних проблем навколишнього природного середовища і усвідомлення їх актуальності для себе; формування екологічної свідомості та культури особистості, усвідомлення себе частиною природи.

Сьогодні у сфері екологічної освіти та виховання молоді залишається актуальною проблема невідповідності екологічних знань молоді їхній поведінці у природі. Адже будь-яка діяльність людини безпосередньо або опосередковано впливає на стан природного середовища. Екологічно доцільна поведінка молоді є системою свідомо керованих дій і вчинків у сфері взаємодії з довкіллям, метою якої є узгодження потреб особистості з вимогами збалансованого розвиту суспільства. Поведінка особистості значною мірою залежить від виховання, яке в свою чергу є великою рушійною силою вдосконалення та розвитку особистості. Таким чином у молоді розвивається «екологічна совість», що змушує формулювати для себе моральні зобов’язання, здійснювати оцінку вчинків щодо об’єктів природи [2, с. 3].

Людині слід навчитися оцінювати стан навколишнього природного середовища, приймати адекватні та раціональні рішення для поліпшення його, передбачати небажані наслідки своєї діяльності, щоб не допускати шкідливих впливів у всіх видах суспільно-трудової діяльності. Привчати до прирородоохоронного бачення варто ще в дитячих садках, загальноосвітніх школах й продовжуватися у вищих навчальних закладах. Вже тоді дитина не повинна займати пасивну позицію, а приймати активну участь. Метою **природоохоронної освіти** на цьому етапі є формування розуміння того, що рослини і тварини є живими істотами, які вимагають певних умов життя, поняття про природу як спільну домівку для рослин, тварин та людину, яку треба оберігати і охороняти.

Молодь може взяти участь в створенні громадських екологічних організацій, проведенні масових природоохоронних акцій, організації акцій щодо збереження біорізноманіття, проведення конкурсів, конференцій, фестивалів та виставок, організації екологічних таборів.

Бездушне і безвідповідальне використання природних ресурсів загрожує людству розвитком світової катастрофи. Тому головне завдання екологічного виховання – виховати таку особистість, щоб природа набула для неї життєво важливого значення. Знання з екології сприяють формуванню в молоді дбайливого ставлення до природи, розвитку екологічної культури. Екологічні проблеми сучасності вимагають від системи освіти приділяти більше уваги формуванню екологічної свідомості, розуміння навколишнього світу і місця людини в ньому. Виховання екологічної культури молодого покоління допоможе відновити втрачену рівновагу і гармонію у відносинах «людина – природа» [3, с. 7-9].

Моральність кожної людини повинна бути високою і бездоганною. Надзвичайно важлива роль у екологічному вихованні молоді належить сьогодні навчальним закладам. Екологічний аспект має пронизувати всю навчально-виховну діяльність, у процесі якої формується екологічне мислення. В діяльності кожного закладу має займати одне з основних місць екологічне виховання, мають діяти гуртки по екологічному спрямуванню, тоді якщо активно втілювати це в навчальну програму, молодь нарешті навчиться слідкувати за станом навколишнього довкілля, його екологією.

Особливо важливу роль в екологічній освіті виконують дидактичні принципи (свідомості й активності, наочності, систематичності та послідовності, міцності, доступності, науковості і зв'язку теорії з практикою), урахування яких сприяє доцільному структуруванню змісту, обранню позицій та установок, з якими суб'єкти навчального процесу підходять до організації навчання, пошуку його оптимізації [4].

Отже, екологічне виховання сприяє формуванню та розвитку у особистості екологічної свідомості – здатності адекватно оцінювати стан навколишнього природного середовища та всіляко сприяти своїми вчинками його покращенню, або, як мінімум, не погіршувати його екологічно недружніми діями. Екологічна освіта має забезпечувати наявність компетентних спеціалістів, що володіють відповідними знаннями, навичками та вміннями. Разом взяті, екологічна освіта та виховання, є основою екологічного просвітництва – різноманітних формальних та неформальних заходів, що сприяють розвитку екологічної культури, високий рівень якої неможливо забезпечити без вільного доступу до екологічної інформації.

Подолання екологічної кризи залежить від морального вдосконалення людини, її культури і відносин із природою та іншими людьми. Якщо люди в найближчому майбутньому не навчаться дбайливо відноситися до природи, вони знищать себе. А для цього треба виховувати екологічну культуру і відповідальність.

Література:

1. Курняк Л.Д. Екологічна культура: поняття і реальність. // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 32.
2. Куценко В.І. Освіта: місце і роль у формуванні нового екологічного мислення в контексті вимог здорового життєвого середовища // Екол. вісник. – 03-04. 2009.
3. Пустовіт Г.П. Філософсько-культорологічний аспект у екологічній освіті. // Шлях освіти. – 2002. –№ 3. – С.7-11.
4. Гуренкова О.В. Формування екологічної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту в умовах кредитно-модульної системи навчання дис.. канд. пед. наук: 13.00.04 / Ольга Володимирівна Гуренкова. – К., 2010. – 273 с.

Науковий керівник:
викладач Пузир Таїсія Миколаївна.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Гулжан Абдраманова
(Астана, Казахстан)

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА КЛАСТЕРНЫХ ИНИЦИАТИВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации» отмечается, что кластер-ориентированное развитие экономики является одним из основных факторов обеспечения устойчивого экономического роста: «Мы выбрали модель конкурентоспособной экономики с приоритетными отраслями, имеющими экономический потенциал повышения конкурентоспособности, положив тем самым начало развитию системы казахстанских кластеров … в таких сегментах рынка, как туризм, нефтегазовое машиностроение, пищевая и текстильная промышленность, транспортно – логистические услуги, металлургия и строительные материалы. Они определят долгосрочную специализацию экономики страны в не сырьевых отраслях» [1].

Современная государственная политика в области формирования и развития кластеров, определяется многими национальными особенностями. Она может быть весьма разнообразной и выступать в виде:

– конкретной политики с четко установленной стратегией и выделенным бюджетом, которая может охватывать ряд промышленных секторов;

– политики, сфокусированной на отдельных аспектах развития кластеров, например, взаимодействия между бизнесом и исследовательскими организациями или бизнесом и государством;

– политики как составляющей других стратегий экономического развития;

В зависимости от проводимой политики определяются и направления, формы государственной поддержки кластеров, среди которых можно выделить прямую финансовую поддержку специфических проектов, снижение налогов на исследовательские расходы, организацию публичных мероприятий (ярмарки, торговые миссии и пр.), обеспечение передачи информации [2].

Для эффективного функционирования кластеров необходимо наличие соответсующей нормативно правовой базы. В последние годы в республике были приняты ряд законов, регламентирующих их создание и развитие. В их числе Закон РК «О науке», Закон РК «О специальных экономических зонах (СЭЗ) в Республике Казахстан», Закон РК «О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности» и др. Таким образом, можно сказать, что в республике создана нормативно-правовая основа для деятельности инновационных кластеров.

Зарубежный опыт свидетельствует о широком разнообразии правительственных организаций поддержки кластеров. Как правило, реализация кластерных стратегий предполагает наличие грантообразующих фондов (институтов, агентств), поддерживающих кластерные инициативы: например, Национальное агентство планирования DATAR (Франция), Информационная система поиска и классификации кластеров CASSIS (Люксембург), Национальный совет по конкурентоспособности (США), программа кооперации LINK (Великобритания). Кроме того, организовываются специальные институты, выполняющие функции по развитию, построению сетевых структур и их интернационализации. К ним можно отнести центры экспертизы (Финляндия), центры превосходства (США), консалтинговые, маркетингово – аналитические и брендинговые компании (Economic Competitiveness Group (США); институты и агентства, входящие в кластерные инициативы (Мюнхенский технический университет). Неотъемлемой частью инфраструктурного обеспечения кластерных стратегий является создание бизнес-инкубаторов, технопарков, особых экономических зон, которые, по сути дела, являются катализаторами образования региональных кластеров [3].

Формирующаяся в Казахстане государственная кластерная политика использует инструменты, как либеральной, так и дирижистской модели.

Формирование и развитие региональных кластеров в каждом отдельном случае является процессом поиска компромисса интересов всех его участников, которых можно свести к триаде «бизнес-государство-наука».

В зависимости от степени диверсификации регионы нуждаются в различной степени государственной поддержки.

В Республики Казахстан была принята государственная программа «Стратегия индустриально – инновационного развития на 2004-2014 годы», которая направлена на формирование государственной экономической политики Республики Казахстана и нацелена на достижение устойчивого развития страны путем диверсификации отраслей экономики и отхода от сырьевой направленности развития к перерабатывающей [4].

С целью диверсификации экономики, а также повышения производительности труда был создан проект "Казахстанская кластерная инициатива", реализация которого началась в июне 2004 года. Эта инициатива будет способствовать быстрому росту и диверсификации недобывающих секторов казахстанской экономики. В рамках проекта Правительство создало Центр маркетинго-аналитических исследований. Данный центр в течение года вместе с привлеченными международными специалистами (включая Майкла Е. Портера), отечественными учеными, предпринимателями, бизнес-объединениями провел предварительную работу по оценке перспектив отраслей экономики Казахстана на внутреннем и мировом рынках.

В Казахстане существует много кластеров, которые потенциально могут добиться процветания. Избрание 23 кластеров для аналитического исследования и 7 кластеров для развития и реализации проекта основано на применении критерия вероятности того, что у них хороший потенциал для достижения успеха. По семи пилотным кластерам были разработаны и приняты планы развития кластеров, утвержденные постановлением правительства Республики Казахстан от 25 июня 2005 года. В эти кластеры входит туризм, пищевая промышленность, транспорт и материально – техническое обеспечение, текстильная промышленность, производство нефтегазового оборудования и др. [5].

Зернопродуктовая отрасль отнесена к одному из приоритетных направлений формирования пищевых кластеров и представляет интерес для развития пищевой отрасли АПК Казахстана на ближайшую перспективу.

Президент Казахстана Н.А. Назарбаев, выступая в университете, названном его именем, указал, что одним из основных приоритетов в повышении эффективности и конкурентоспособности национальной экономики является реализация Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию РК на 2004-2014годы, предусматривающей в числе прочих мероприятий создание сети инновационных кластеров [4].

Необходимость перехода от традиционных кластеров к инновационным объясняется тем, что XX век был веком высоких технологий в промышленности, а XXI будет веком высоких инновационных технологий, направленных на развитие человеческого капитала.

Как показывает мировой опыт, кластеры позволяют государству регулировать направления социально-экономического развития территорий, рационально распределять материальные, человеческие и финансовые ресурсы, используемые в несырьевых секторах экономики, способствуют привлечению иностранных инвестиций.

Кластеры обладают большей способностью к нововведениям, чем другие хозяйствующие субъекты, по следующим причинам:

– способность фирм – участников кластера более адекватно и быстрее реагировать на потребности покупателей;

– облегчение участникам кластера доступа к новым технологиям;

– включение в инновационный процесс поставщиков и потребителей, а также предприятий других отраслей;

– уменьшение в результате межфирменной кооперации издержек на научные исследования и разработки;

– интенсивное конкурентное давление на фирмы, участвующие в кластере.

Первоначально кластеры создавались по производственному принципу. В настоящее время приоритет за инновационными кластерами, поскольку, как показывает мировой опыт, наиболее успешные кластеры формируются там, где осуществляется или ожидается «прорыв» в области техники и технологии производства с последующим выходом на новые «рыночные ниши».

В отличие от традиционных отраслевых кластеров, инновационные кластеры представляют собой систему тесных взаимосвязей не только между фирмами-участниками кластера, их поставщиками и потребителями, но и крупными исследовательскими центрами и университетами, которые являясь генераторами новых знаний и инноваций, обеспечивают высокий образовательный уровень региона.

Это делает возможной координацию усилий и финансовых ресурсов для создания нового продукта и технологий, а также выхода с ними на рынок. В результате в рамках кластера выстраивается замкнутая технологическая цепочка – от создания инновационного продукта до его производства и вывода на рынок.

Другое отличие инновационных кластеров от традиционных промышленных состоит в создании в рамках кластеров преимущественно экспортно-ориентированной продукции и технологий, поскольку внутрикластерные конкурентные преимущества становятся значимыми в международном масштабе.

Кластерная форма организации инновационной деятельности приводит к созданию особой формы инновации – совокупного инновационного продукта, который является продуктом деятельности нескольких фирм или исследовательских институтов. Это позволяет ускорить распространение инноваций в региональном экономическом пространстве. Кроме того, объединение участников кластера на основе вертикальной интеграции приводит не к формированию спонтанной концентрации разнообразных технологических изобретений, а способствует созданию определенной системы распространения новых знаний и технологий. При этом важнейшим условием эффективной трансформации изобретений в инновации, а инноваций – в конкурентные преимущества является формирование сети устойчивых связей между всеми участниками кластера [2].

Создание в республике сети инновационных кластеров имеет чрезвычайно важное значение для перевода национальной экономики на инновационный путь развития. Кластеры являются движущей силой социального развития и источниками долгосрочного экономического роста. Это объясняется тем, что, во-первых, кластеры характеризуются динамичностью, способностью расширяться, углубляться, постоянно присоединять к себе новые элементы, во-вторых, производства внутри кластера оказывают друг другу поддержку, создавая тем самым синергетический эффект и обеспечивая непрерывное поступательное развитие.

Литература:

1 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации», февраль 2005 г
2 Кайгородцев А.А., Инновационный кластер – магистральный путь развития экономики // Научные труды, Алматы, 2005
3 Ахметжанова С.Б. О Кластерном подходе к развитию отрасли // Вестник КазГАУ, 2001, № 1
4 Государственная программа «Стратегия индустриально – инновационного развития на 2004-2014 годы»
5 Новые формы организации инновационного процесса // Журнал «Экономика», http://www.subcontract.ru

Мирослава Барилюк, Юлія Лисик
(Ірпінь, Україна)

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Важливу роль у розвитку економіки країни відіграє ринок фінансових послуг та його складова частина – страховий ринок. Адже, сьогодні діяльність суб’єктів господарювання безпосередньо пов’язана з ризиками. Потенціал страхового ринку України використовується не повністю, що пов’язано з низькою інтенсивною привабливістю інвестиційних інструментів. Тому, аналіз ринку страхових послуг є досить актуальним в наш час.

Метою даної роботи є аналіз стану і динаміки розвитку ринку страхових послуг в Україні.

В економічні літературі питанням розвитку ринку страхових послуг займались я к вітчизняні, так і зарубіжні вчені: Базилевич В.Д., Гутко Л.М., С.С. Осадець, О.І. Барановський, Ф.М. Фурман, Н.М. Внукова та інші. Але завжди актуальним залишається розвиток нових тенденцій розвитку страхового ринку, тому звідси і випливає актуальність даного дослідження.

Страховий ринок – це особливе соціально-економічне середовище, певна сфера економічних стосунків, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист. В економічних джерелах встановлюються різні думки відносно чинників, що впливають на розвиток ринку страхування. Основними факторами можна назвати фактори соціально-економічного, економічного та політичного характеру.

Український страховий ринок перебуває на шляху поступової інтеграції у світовий, що підтверджується вступом України до СОТ. Так, станом на кінець 2012 року в Україні працювали 414 страхових компаній, що на 28

менше ніж у 2011 році (або на 6,7%) Ще близько 200 страхових компаній знаходяться в замороженому стані (сукупно на них припадає менше 1% ринку) і навряд чи зможуть найближчим часом створити конкуренцію на ринку.[4] За 10 років кількість страхових компаній збільшилася на 18,4% (у 2002 році було зареєстровано 338 страхових компаній). На рис. 1 зображено динаміку кількості страхових компаній протягом 2002-2012 років.

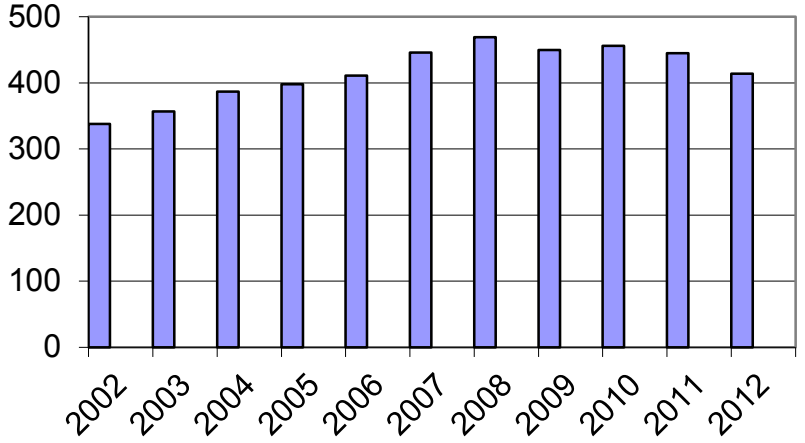

Джерело: складено автором за даними Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://www.dfp.gov.ua/734.html

Рис.1 Кількість стахових компаній протягом 2002-2012 років

Так, протягом 7 років кількість страховиків стабільно збільшується (до 2009 року). Надалі відбулося зменшення страхових компаній на 19 одиниць, на що безпосередньо вплинула економічна криза, яка почалася у 2008 році. У наступні роки значних змін не відбулося [2, с. 10].

Лідерами на ринку страхових послуг є «АХА Страхування», ЗАТ «Провідна», СК «Уніка» [1, с. 262].

Проаналізуємо показник валових страхових виплат протягом 2001-2012 років (табл. 1)

Таблиця 1

Валові страхові виплати та валові страхові премії протягом 2001-2012 років

Роки	Валові страхові виплати, млн. грн	Валові страхові премії, млн. грн
2001	424,0	3031,0
2002	541,3	4442,1
2003	679,7	10295,8
2004	1540,3	19431,4
2005	1894,2	12853,5
2006	2599,6	13829,9
2007	4213,0	18008,2
2008	7050,7	24008,6
2009	6737,2	20442,1
2010	6104,6	23081,7
2011	5151,0	22694,0
2012	4847,1	21508,0

Джерело: Корнілова О.М. Статистична оцінка ринку страхових послуг в Україні / О.М. Корнілова, Буршитіна Ю.В. //Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2013. – 6(3). – с.23 – 29

Так, протягом 2001 – 2008 років ми спостерігаємо зростання валових страхових виплат і валових страхових премій, що пов'язано із становленням і закріпленням ринку страхових послуг в Україні. З 2008 року, внаслідок економічної кризи, страхові виплати поступово знижуються і станом на 2012 рік цей показник зменшився, порівняно з 2008 роком на 68,7%. У 2008 році валові страхові виплати зросли у 17 разів порівняно з 2001 роком.

Стану та динаміку розвитку страхового ринку здійснимо за допомогою аналізу показника «Валові страхові виплати». Адже, низький рівень страхових виплат негативно впливає на імідж вітчизняних страхових компаній та ринку загалом – посилює недовіру з боку страхувальника, і над цією проблемою варто працювати усім суб'єктам ринку.

Основну тенденцію валових страхових виплат визначимо за допомогою методу найменших квадратів.

В результаті аналізу тупу тенденції динаміки показника «Валові страхові виплати» ми встановили прямолінійну залежність, приблизно з постійним прискоренням, то форма тенденції виражається рівнянням параболи другого порядку:

$$Y_t = a_0 + a_1 * t$$

Для знаходження параметрів рівняння вирівнювання розв'яжемо систему нормальних рівнянь:

$$\begin{cases} \sum t = 0 \\ na_0 + a_1 \sum t = \sum y \\ a_0 \sum t + a_1 t^2 = \sum yt \end{cases} \quad \begin{cases} na_0 = \sum y \\ a_1 \sum t^2 = \sum yt \end{cases}$$

12 a_0=41782,7 182a_1=3638919

a_0= 3481,892 a_1=542,878

Отже, прямолінійна функція вирівнювання має вигляд: $\overline{y} = 3481{,}892 + 542{,}878 \cdot t$

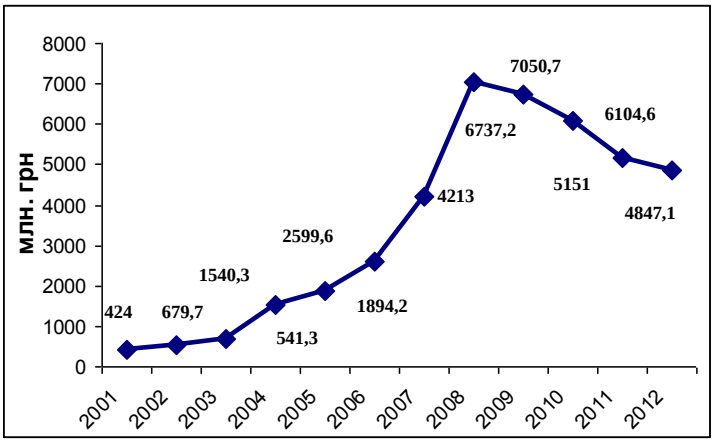

Джерело: складено автором за даними Корнілова О.М. Статистична оцінка ринку страхових послуг в Україні / О.М. Корнілова, Буршитіна Ю.В. //Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2012. – 6(3). – с.23 – 29

Рис. 2 Валові страхові виплати протягом 2001-2012 рр.

Зробимо прогноз показника «Валові страхові виплати» на 3 роки.

$$\overline{y}_{2013} = 3481{,}892 + 542{,}878 \cdot 7 = 7282{,}038$$

$$\overline{y}_{2014} = 3481{,}892 + 542{,}878 \cdot 8 = 7824{,}916$$

$$\overline{y}_{2015} = 3481{,}892 + 542{,}878 \cdot 9 = 8367{,}794$$

Отже, провівши аналіз ринку страхових послуг (за показником валові страхові виплати) за останні кілька років, можна зробити висновок, що економічна криза, яка вплинула на всі сфери економіки, досить суттєво позначилось на розвитку страхування в Україні. Недосконалість системи страхування, як у будь-якій країні пов'язана з відсутністю державної політики у соціально-економічному розвитку, недоліках податкового законодавства та нестабільністю фінансового середовища країни в цілому.

Здійснивши прогноз на наступні 3 роки, ми можемо зробити висновок, що при збереженні більш-менш стабільної ситуації в країни, валові страхові виплати матимуть тенденцію до збільшення. Так, у 2015 році прогнозоване значення дослідженого показника становитиме 8367,794 млн. грн.

Література:

1. Дудченко Н.В. Новітні тенденції у розвитку вітчизняного страхового ринку / Н.В. Дудченко // Інноваційна економіка. – 2012. – №3. – с. 261-263
2. Каламбет С.В. Сучасний стан страхового ринку та проблеми його розвитку / С.В. Каламбет, Гальченко О.С., Каламбет К.М // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2012. – №3. – с. 10-14
3. Корнілова О.М. Статистична оцінка ринку страхових послуг в Україні / О.М. Корнілова, Буршитіна Ю.В. //Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2013. – 6(3). – с.23 – 29
4. За підсумками 2012 року кількість страхових компаній в Україні скоротилася на 28 установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://ua.prostobank.ua/finansoviy_gid/strahuvannya/novini/za_pidsumkami_2012_roku_kilkist_strahovih_kompaniy_v_ukrayini_skorotilfsya_na_28_ustanov
5. Показники діяльності страхових компаній, що діють на страховому ринку України [Електронний ресурс] // Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері фінансових послуг: http://www.dfp.gov.ua/. – Режим доступу. – http://www.dfp.gov.ua/734

Науковий керівник:
старший викладач, Параниця Надія Володимирівна.

Тетяна Батирєва
(Київ, Україна)

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Готельне господарство – одна зі складових частин туристичної індустрії. Матеріальна база, призначена для розміщення туристів, посідає одне з перших місць під час формування туристичної інфраструктури, а якість проживання та відповідне обслуговування впливають на рівень туристичного сервісу. Тому готельна індустрія стрімко розвивається, що приносить значні грошові надходження, у тому числі валютні.

Вітчизняна готельна галузь стає невід'ємною складовою частиною світового готельного господарства. Такий швидкий темп інтеграції до європейських стандартів пояснюється зручним географічним положенням України, яка розміщена в центрі Європи, та не менш швидким зростанням українського бізнесу, що також активізує розвиток ділового туризму. Тому сьогодні актуальним є підвищення економічної ефективності готельного сектора зокрема й туристичної індустрії загалом.

Мета полягає у аналізі впливу туризму на розвиток готельного господарства. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати низку завдань: розкрити поняття „туризм" та „туристична індустрія"; показати значення туризму для розвитку світової та української економіки, охарактеризувати сутність та специфіку розвитку готельного господарства.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблемам туристичної індустрії присвячено роботи багатьох українських науковців. О. О. Бейдик, М. І. Долішній, О. О. Любіцева, Н. П. Крачило, М. П. Мальська, Я. Б. Олійник, В. В. Шмагина глибоко характеризують поняття „туризм" та „туристична індустрія", аналізують проблеми, пов'язані з бізнесовими аспектами туризму, і сучасний стан розвитку туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Туризм – найдинамічніша сфера людської діяльності, чинник економічного та культурного розвитку, захисту навколишнього середовища й історико-культурної спадщини, міжнародного взаєморозуміння, миру, дотримання прав людини й основних свобод без різниці в расі, статі та релігії. Туризм також – суттєве джерело прибутку, створення нових робочих місць, розвитку інфраструктури та промисловості [1,с.161].

Функціонування сфери туризму в сучасних умовах господарювання характеризується певною активізацією, однак існує цілий ряд вагомих стримуючих факторів. Найбільше значення серед них має недосконалість нормативно-правової бази, суперечливість і неузгодженість окремих її положень, відсутність дієвої державної програми регулювання туризму, як перспективного напряму розвитку сфери, чітко розроблених методик і механізмів її реалізації [3,с.49].

Основна увага запропонованих матеріалів приділяється регулюванню окремих аспектів функціонування сфери туризму. Аналіз їх змісту свідчить про те, що вони різняться залежно від ієрархічного рівня та охоплюваної території, глибини обробки матеріалів, методичними підходами до їх розробки.

Більшість діючих програм розвитку туризму носять декларативний характер, що зазначає більшість науковців [2,с.92], містять загальну інформацію про стан галузі, основні проблеми, наявний ресурсний потенціал, що може бути використаний з метою їх вирішення, сукупність запланованих заходів. Однак, негативним фактом є відсутність визначення джерел отримання ресурсів для здійснення запланованих заходів, критеріїв для перевірки стану їх виконання, а також відповідальних осіб.

Крім того, як свідчать проведені дослідження, в діючих нормативно-правових актах не визначені питання щодо налагодження взаємодії між державними органами влади і підприємницькими структурами, їх роль і значення в процесах розвитку сфери туризму.

В результаті здійснення певних змін в структурі державної влади в Україні з 2011р. основним профільним органом, що регулює сферу туризму в Україні, є – Міністерство інфраструктури України. Відповідно центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів, є Державне агентство України з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України) [4,с.53]. Серед напрямків його діяльності найбільш пріоритетними є наступні:

– підтримка нової моделі науково-технологічних перетворень українського туризму, що орієнтовані на інноваційний розвиток та забезпечення сталих конкурентних переваг українського туристичного продукту на світовому ринку;

– забезпечення розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, курортів;

– децентралізація, підтримка місцевих ініціатив в розвитку туризму;

– досягнення ефективного державно-приватного партнерства;

– державне стимулювання кластерних регіональних утворень, що беруть активну участь у міжнародному туризмі;

– поширення інформації про Україну і її туристичні можливості на міжнародному туристичному ринку та всередині держави;

– організація створення загальнодержавної інформаційної мережі у туристичній і курортній сферах;

– підтримка різних форм міжнародного кооперування в сфері міжнародного туристичного обміну [6,с.102].

В цілому протягом останніх років (2008 – 2011 рр.) політика держави в напрямку фінансування туризму не є стабільною. Основними статтями, пов'язаними з фінансуванням сфери туризму (рис. 1), в рамках державного бюджету України є наступні:

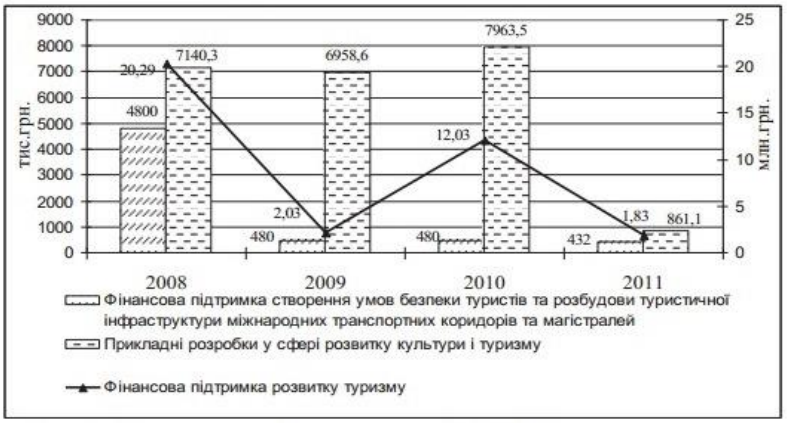

Рис. 1 Фінансування сфери туризму в 2008-2011 рр. за рахунок коштів державного бюджету України.

Джерело: Фактори розвитку готельного бізнесу в Україні // www.maygerconsulting.com

– фінансова підтримка створення умов безпеки туристів та розбудови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей;

– фінансова підтримка розвитку туризму;

– прикладні розробки у сфері розвитку культури і туризму.

Найбільш сприятливим в напрямку фінансування сфери туризму в Україні був 2008 р. (див. рис. 1), оскільки державним бюджетом було передбачено виділення найбільшої кількості коштів для фінансування галузі. В наступні роки (2009 – 2011 рр.) сума коштів була зменшена майже в 10 разів: на фінансову підтримку створення умов безпеки туристів та розбудови туристичної інфраструктури з 4800 тис. грн. в 2008 р. до 432 тис. грн. в 2011 р., на фінансову

підтримку розвитку туризму з 20,29 млн. грн. до 1,83 млн. грн. відповідно [5,с.36]. Одночасно з цим кошти на прикладні розробки у сфері розвитку культури та туризму залишалися майже незмінними в період 2008 – 2010 рр. (в середньому на рівні 7,5 млн. грн.), однак в 2011 р. їх сума також була зменшена майже в 10 разів (861 тис. грн.). Слід також зазначити, що в дані роки бюджетом не було передбачено створення жодних спеціальних фондів для фінансування сфери туризму.

Реалізація запропонованих напрямів державного регулювання забезпечить створення сприятливих умов для ефективного розвитку сфери туризму в цілому. З метою забезпечення виконання концептуальних напрямків необхідно систематично здійснювати контроль і аналіз досягнутих результатів, виявляти відхилення від планів. В якості базових критеріїв оцінки ефективності їх реалізації можна визначити наступні: обсяги надходжень грошових коштів до місцевого і державного бюджетів за рахунок збільшення розмірів податкових платежів суб'єктів господарювання, а також доходів від реалізації туристичних послуг і продуктів в напрямках внутрішнього та в'їзного туризму; стан діяльності основних учасників сфери туризму, рівень їх прибутковості [6,с.89].

Ефективність діяльності кожного окремого суб'єкту свідчить про ефективність сфери загалом. Досить важливим є аналіз всіх зазначених критеріїв у динаміці з метою попередження збоїв у функціонуванні сфери, виявлення напрямів для здійснення державної підтримки та побудови прогнозів на майбутнє.

Висновки. В результаті проведеного дослідження сану державного регулювання сфери туризму в Україні, можна стверджувати про існування нагальної необхідності чіткої конкретизації на загальнодержавному рівні базових стратегічних, тактичних та оперативних напрямків розвитку сфери туризму з одночасним визначенням способів та критеріїв їх досягнення, відповідальних осіб, строків реалізації.

Відповідно узагальнені в роботі концептуальні напрямки регулювання сфери туризму спрямовані на забезпечення її розвитку як перспективної сфери національного господарства за рахунок:

– лібералізації відносин між державними органами влади і приватним сектором економіки;
– забезпечення доступності туристичних послуг, належного рівня їх якості;
– зберігання, відновлення, ефективного використання природних та рекреаційних ресурсів;
– розвитку і розбудови туристичної інфраструктури;
– удосконалення інвестиційної політики в сфері туризму;
– розвитку периферійних туристичних територій;
– активізації діяльності приватного сектору, детінізації туризму;
– підвищення рівня кадрового потенціалу, модернізації наукової бази.

Література:

1. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг./О.О. Любіцева – К.: Альтерпрес, 2009. – 436 с.
2. Мальська М. П., Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник/ Н.В. Антонюк, Н.М.Ганич – К.: Знання, 2010. – 661 с.
3. Роглєв Х. Й. Основи готельного менеджменту: навч. посіб./Х.Й. Роглєв – К.: Кондор, 2009. – 408 с.
4. Шкапова О. М. Маркетинг послуг: навч. посіб./О.М. Шкапова – К.: Кондор, 2010. – 304 с.
5. Ядощук В. В. Удосконалення туристської інфраструктури єврорегіону „Буг" // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Інноваційний розвиток економіки: зб. наук. пр. – Вип. 6: у 4 ч. / НАН України ; відп. ред. М. І. Долішній. – Л.: ІРД НАН України, 2009. – Ч. 4. – С. 272–281.
6. Фактори розвитку готельного бізнесу в Україні – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.maygerconsulting.com

Науковий керівник: Параниця Н.В.

М.Л. Бобось, В.О. Білошкап
(Київ, Україна)

СТАН ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ

Протягом десяти останніх років Україна переживає винятково важливий та складний період радикальних реформ. Їх головна мета – вихід країни на магістральний шлях світового розвитку, ліквідація застарілої системи господарювання і управління. За останні роки багато зроблено для впровадження ринкових механізмів, структурної перебудови економіки, появи конкуренції товаровиробників, розвитку різних форм власності.

Теоретичні та практичні питання щодо інвестиційного клімату та процесу інвестування втілено у працях таких вчених, як: В. Артеменко, В. Бочарова, В. Гейц, Б. Губський, А. Колосова, І. Лукінова, В. Марцин, В. Михайлова, М. Найденова, І. Павленко, В. Ревазова, М. Чумаченко та інші. Але питання розвитку інвестиційного процесу та формування сприятливого інвестиційного клімату є недостатньо вивченим, що зумовлює актуальність теми.

На сьогодні збільшення обсягів інвестиції є передумовою поступового відновлення економічного зростання шляхом формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні та її регіонах.

Розвиток інвестиційного потенціалу країни та її регіонів, зниження інвестиційних ризиків створюють сприятливі умови для підвищення конкурентоспроможності економіки України. Це забезпечить розширення, розвиток та зміну структури виробництва; відновлення основних виробничих фондів; підвищення технологічного рівня виробництва й умов праці тощо. Недосконалість законодавчої бази, відсутність чіткої системи оподаткування зумовили різке скорочення внутрішніх інвестиційних ресурсів та відтік капіталу за кордон.

А. Бутенко розглядає інвестиційний клімат як важливу складову інвестиційної привабливості, який являє собою комплекс об'єктивних умов здійснення інвестицій, виходячи з економічного та політичного розвитку країни. Характер інвестиційного клімату залежить від дії комплексу взаємопов'язаних чинників: стабільності законодавства, ефективності інвестиційної політики держави щодо розвитку національної економіки країни, регіонів та суб'єктів господарювання, наявності системи управління інвестиціями [3].

І. Сазонець, В. Федорова вважають, що поняття інвестиційного клімату означає наявність таких умов інвестування, що впливають на переваги інвестора у виборі певного об'єкта інвестування. На макрорівні це поняття містить показники політичного, економічного та соціального середовища для інвестицій. На мікрорівні інвестиційний клімат виявляє себе через двосторонні відносини інвестора і конкретних державних органів, господарських суб'єктів-

постачальників, клієнтів, банків, небанківських фінансових структур, а також профспілок і трудових колективів держави-реципієнта інвестицій [6].

До основних характеристик інвестиційного клімату належать інвестиційний потенціал та інвестиційний ризик. Крім цього, інвестиційний клімат формує та безпосередньо впливає на інвестиційний імідж, який відображає комплексне бачення інвестиційного клімату, що характеризується системою інвестиційних потенціалів і ризиків, з точки зору інвесторів.

За регіонами України спостерігається непропорційний розподіл обсягів залучення прямих іноземних інвестицій та інвестицій в основний капітал (табл. 1). До восьми регіонів: Дніпропетровської, Харківської, Донецької, Київської, Львівської, Одеської, Запорізької областей, АР Крим та до м. Київ надходить найбільша частка іноземних інвестицій – 89,2% всіх залучених прямих іноземних інвестицій. Найбільш активно освоювались капіталовкладення в Кіровоградській області, де обсяги освоєння інвестицій зросли в 1,9 раза; в АР Крим та Донецькій області – у 1,8 раза; у Вінницькій області – в 1,7 раза. Найбільший спад інвестиційної активності відбувався в Івано-Франківській області (64,2% порівняно з відповідним періодом попереднього року), Запорізькій області (67,8%), Одеській області (75,1%) [2].

Таблиця 1

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	У фактичних цінах, млн.грн.						
Усього	125254	188486	233081	151777	189061	259932	293692
У тому числі за рахунок коштів державного бюджету	6846	10458	11576	6687	10952,2	18394,6	17141,2
Коштів місцевих бюджетів	5446	7324	9918	4161	6367,7	8801,3	9149,2
Власних коштів підприємств та організацій	72337	106520	132138	96019	114964	152279	175424
Кредитів банків та інших позик	19406	31182	40451	21581	23336,2	42324,4	50104,9
Коштів іноземних інвесторів	4583	6660	7591	6859	4067,7	7196,1	5040,6
Коштів населення на будівництво власних квартир	7019	9879	9495	4792	4654,2	4470	3651
Коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	5110	8549	11589	5502	16176	15102,9	21975,1
Інших джерел фінансування	4507	7914	10323	6176	8543	11363,9	11206

Джерело: Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuportal.bank.gov.ua/

Динаміку інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування можна розглянути на графіку, на якому чітко бачимо поступове зростання інвестицій до початку фінансово-економічної кризи 2008-2009 р.р., після якої спостерігається різкий спад, з 2010 р. – покращення економічних показників, зростання інвестицій в основний капітал (рис 1).

Нині спостерігається відсутність системної державної політики щодо формування інвестиційного клімату, в результаті – недостатньо обґрунтовані основні напрямки інвестиційної політики. В умовах кризи, центральні владні структури, певною мірою, втратили контроль над визначенням пріоритетних напрямків зосередження іноземних інвестицій в основних галузях і видах виробничої діяльності [6].

Джерело: Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuportal.bank.gov.ua/

Рис 1. Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування (млн.грн.)

На думку міжнародних аналітиків, однією з найбільших проблем економіки України є необхідність поліпшення діяльності суспільних інститутів. Рівень бюрократизму та урядового регулювання бізнесу в Україні бізнесмени вважають одним з найвищих у світі. Це обумовлює необхідність захисту прав власності та мінімізації ризиків у залучені коштів і стимулюванні інвестиційної діяльності в країні [4].

Ще одним суттєвим недоліком інвестиційного клімату в Україні є надзвичайно високий рівень корупції. Вважається, що коли річний рівень ВВП на душу населення нижче 8 тис. дол., то така держава не може бути не корумпованою. В Україні ж, за всіма підрахунками, цей показник складає не більше 5 тис. дол. [3].

Оскільки інвестиційний клімат будь-якої країни визначається, в першу чергу, стабільністю її економічної та політичної ситуації, цілком зрозумілим є той факт, що Україну визнано однією з найризикованіших країн Східної Європи щодо вкладання інвестицій. Це обумовлено такими негативними чинниками [5]:

- неефективною економічною політикою держави;
- низькою привабливістю інвестиційного клімату внаслідок правової нестабільності, низької ефективності господарювання, корупції та неадекватного податкового тиску на товаровиробника;
- недостатнім рівнем розвитку комунікацій та інфраструктури інвестиційного ринку;
- нераціональною виконавчою дисципліною в органах влади та управління;
- низькою платоспроможністю більшості населення та кризою неплатежів;
- нерозвиненістю банківської діяльності, страхового ринку та інвестиційних фондів;
- відсутністю програми налагодження ефективного співробітництва із стратегічними іноземними партнерами.

Характеризуючи стан інвестування в економіку України в цілому, його можна визначити як кризовий в порівнянні з динамічними процесами, що відбуваються в міжнародній економіці. Сучасні обсяги інвестицій залишаються недостатніми для кардинального поліпшення економічної ситуації в країні, так за розміром іноземних інвестицій на душу населення Україна поступається навіть Албанії та Казахстану.

Інвестиційну проблему в економіці України на нинішньому етапі його розвитку можна розв’язати шляхом забезпечення еквівалентності обміну між галузями і сферами економіки, встановлення взаємовигідних цін на інвестиційні ресурси та визначення пріоритетних напрямків іноземного інвестування, які б забезпечили прискорений вихід економіки з кризового стану. З огляду на це, державна політика щодо формування інвестиційного клімату потребує докорінних змін і має проводитися на якісно вищому рівні. Вона має базуватися на забезпеченні стійкого підйому економіки України шляхом реформування фінансово-кредитної системи, удосконалення відносин власності, приватизаційного законодавства, а також створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення іноземних інвестицій [5].

Варто зауважити, що з 2011 році Україна почала демонструвати позитивні ознаки створення сприятливих умов для зростання бізнесу та поліпшення інвестиційного клімату. Так, з метою сприяння залученню й ефективному використанню вітчизняних та іноземних інвестицій для забезпечення розвитку економіки України, прискорення її інтеграції в європейську і світову економічні системи, забезпечення права приватної власності і права на підприємницьку діяльність утворено Раду вітчизняних та іноземних інвесторів при Президентові України.

Крім цього, затверджено програму розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні на 2011-2015 рр., основним завданням якої є створення сприятливих умов для залучення інвестицій з метою забезпечення розвитку базових галузей економіки та інноваційної інфраструктури, підвищення ефективності механізму надання державної підтримки, збільшення обсягу інвестицій, кредитування економіки, державних капітальних вкладень та забезпечення їх концентрації на модернізації виробництва, впровадження високих технологій [1].

Таким чином, головним завданням на короткострокову перспективу можна виділити підготовку необхідної правової та організаційної бази для підвищення дієздатності механізмів забезпечення інвестиційного клімату й формування основи збереження та нарощування конкурентоспроможності вітчизняної економіки, а також створення умов для зацікавлення національних інвесторів вкладати кошти та використовувати прибутки всередині країни, не вивозячи їх за кордон.

Також пріоритетними цілями інвестиційної політики слід визначити розроблення заходів щодо активізації інвестиційної діяльності та мобілізації фінансових ресурсів, необхідних для інвестування, реалізацію комплексних державних програм будівництва, забезпечення структурних перетворень та підвищення ефективності капітальних вкладень, скорочення термінів окупності витрат. Реалізація запропонованих заходів щодо державного регулювання і стимулювання інвестиційної діяльності дозволить підсилити інвестиційний потенціал української економіки не тільки в короткостроковому періоді, але і на перспективу, що є важливою умовою переходу української економіки до стадії стійкого росту.

Отже, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні залишається питанням стратегічної важливості, від реалізації якого залежать соціально-економічна динаміка, ефективність залучення в світовий поділ праці, можливості модернізації на цій основі національної економіки.

Література:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuportal.bank.gov.ua/
3. Бутенко А.І. Інвестиційна привабливість підприємницького середовища як джерело ринкової трансформації економіки / А.І. Бутенко, О.С. Павлова // Прометей: зб. наук. праць. – 2010. – № 3 (33). – С. 63-68.
4. Гаврилюк О.В. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України / О. В. Гаврилюк. – Фінанси України. – 2008. – №2. – С. 68-81.
5. Іноземні інвестиції в Україні: бар’єри, можливості і шанси // Економіст. – 2010.– №4. – С. 54.
6. Сазонець І.Л. Інвестування [Текст]: підручник / І.Л. Сазонець, В.А. Федорова. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 312.

Науковий керівник:
старший викладач, Параниця Надія Володимирівна.

Петро Боровик, Вікторія Онищенко
(Умань, Україна)

АКЦИЗНИЙ ПОДАТОК: ПРОБЛЕМИ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Значна кількість неякісних підакцизних товарів на вітчизняному ринку та часті випадки контрабандного ввезення зазначених товарів в Україну свідчать про недостатній рівень державного (в тому числі і податкового) регулювання вітчизняного ринку зазначеної продукції. З цієї причини механізми акцизного оподаткування потребують посиленої уваги з боку науковців, завданням яких, насамперед, є посилення регулюючих властивостей акцизного оподаткування та обмеження через податкові механізми незаконного виробництва та тіньового обігу алкогольних, тютюнових виробів та інших підакцизних товарів

Варто зазначити, що акцизний податок (до 2011 року – акцизний збір) завжди був і залишається вагомим джерелом надходжень державної казни та є суттєвим важелем державного регулювання виробництва і обігу в Україні підакцизних товарів.

В той же час, з прийняттям Податкового кодексу України [1] та набуттям чинності Закону України від 06.12. 2012 року № 5519/VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо подальшого удосконалення адміністрування податків і зборів» [2] механізм справляння акцизного податку зазнав значних змін, основними з яких є розширення переліків підакцизних товарів та платників акцизного податку а також підвищення, порівняно з періодом до 2011 року, ставок цієї податкової форми.

Варто зазначити, що акцизний податок формує значну частину доходів зведеного бюджету України. В той же час, навіть після введення в дію Податкового кодексу України та внесення до нього ряду змін, пов'язаних з оподаткуванням підакцизних товарів, механізм справляння акцизного податку має цілий ряд недоліків, пов'язаних зі зростанням фіскальних властивостей цієї податкової форми та зменшенням її регулюючого впливу на виробництво і обіг підакцизних товарів.

З цієї причини сучасний порядок вітчизняного акцизного оподаткування потребує суттєвого вдосконалення, завданням якого, на наше переконання, повинно бути з одного боку унеможливлення тіньового обігу підакцизних товарів, а з іншого – забезпечення виконання цим платежем не лише фіскальних завдань, але й регулюючих функцій.

При цьому, основними кроками на шляху вдосконалення механізму справляння акцизного податку, на наше переконання, повинні бути:

– забезпечення стабільності ставок цього платежу протягом тривалого періоду (як мінімум – 3-5 років);

– запровадження більш захищених від підробок акцизних марок на алкогольні і тютюнові вироби;

– розширення прав та підвищення рівня відповідальності працівників податкових та митних органів, задіяних у сфері контролю за виробництвом і обігом підакцизних товарів;

– суттєве збільшення переліку підакцизних товарів за рахунок ювелірних виробів, дорогих імпортних автомобілів та інших предметів розкоші.

Практична реалізація пропонованих нами напрямів реформування механізму акцизного оподаткування призведе до формування прозорого і стабільного правового поля діяльності платників цього платежу, сприятиме становленню справедливого конкурентного середовища та, одночасно, спричинить зростання обсягів надходжень акцизного податку до державного бюджету, що буде наслідком розширення бази його справляння.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що, не дивлячись на суттєве вдосконалення механізму справляння акцизного податку, що відбулось в Україні в результаті прийняття Податкового кодексу та внесення цілого ряду змін до цього нормативно-правового акту, сучасний порядок справляння зазначеної податкової форми і нині не є досконалим. Основні проблеми його функціонування пов'язані, насамперед, зі зростанням фіскальних властивостей та зменшенням регулюючого впливу цього платежу. Тому, нагальною потребою сьогодення є необхідність суттєвого вдосконалення порядку нарахування і сплати акцизу шляхом посилення його регулюючих властивостей та розширення бази оподаткування.

Література:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755–VI. [Електронний ресурс]. Режим доступу: – // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/2755-17.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо подальшого удосконалення адміністрування податків і зборів: Закон України від 06.12.2012 року № 5519/VI. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://crimea.sts.gov.ua/media-ark/news-ark/88654.html.

Орися Василина, Світлана Колач
(Львів, Україна)

УКРАЇНСЬКА ШКОЛА ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ У КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Забезпечення продовольчої безпеки України є проблемою, яка щороку набирає все більшої актуальності. Диспропорції у виробництві сільськогосподарської продукції, низька її рентабельність, критично низький рівень технічного забезпечення сільського господарства, а також зростання чисельності населення світу та несприятливі кліматичні зміни, вказують на необхідність підтримки розвитку сільського господарства.

Аграрний сектор економіки України являє собою важливу складову національної економіки. Погіршення фінансового стану агропромислових підприємств, нестача фінансових ресурсів, неможливість використання сучасних технологій та техніки, низька рентабельність діяльності свідчать про наявність проблем, які створюють загрозу продовольчій безпеці та продовольчій незалежності України.[7].

На даний час Україні вдається балансувати на межі забезпечення населення продуктами харчування, незважаючи на неефективне сільськогосподарське виробництво та відсутність фактичної державної його підтримки.

Такий стан не буде тривати постійно, а тому потрібними є рішучі дії з боку державних органів влади.

Екстенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва знайшов відбиток в динаміці присутності України на світовому ринку продовольства. Обсяги експорту сільгосппродукції упродовж останніх десяти років демонстрували досить різкі коливання, що відбивали як кон'юнктуру ринків, так і динаміку врожайності.

М. Курик в інтерв'ю "Українській газеті плюс" висловив думку про те, що М. Руденко володів особливими знаннями про шляхи розвитку незалежної України. Зокрема, він вважав помилковим рішення про руйнацію системи сільського господарства, яка склалася. Очевидно, тут варто говорити про протистояння темних і світлих сил..." [2].

Неординарна постать М. Руденка, і його праці "Енергія прогресу", "Гносис і сучасність" потребують ширшого вивчення спеціалістів, мають широко пропагуватися серед управлінців, науковців і студентів. Його праці – це якісно нове слово в сучасному осмисленні теорії і практики еволюційного розвитку людства, оскільки з'явилися внаслідок інтегрування знань з багатьох галузей життя і дають ключ до майбутнього жителям планети, наляканим загрозами глобалізації. Правильність наукових передбачень М. Руденка щодо землеробства, зроблених майже сорок років тому, підтверджує доктор економічних наук, академік Української академії аграрних наук В. Трегобчук. Він б'є на сполох: у зв'язку з тотальною інтоксикацією природи й населення в індустріальних регіонах України, активізацією негативних процесів – водної та вітрової ерозії ґрунтів, зсувів, руйнацією берегів річок. "Поряд з цим прискорилася дегуміфікація ґрунтів, падає їх родючість, і, як наслідок, знижується продуктивність сільськогосподарських і лісових угідь. Посилилася ймовірність виникнення катастрофічних паводків і вітровалів. Гострою екологічною й соціально-економічною проблемою стали замулювання та зникнення малих річок, забруднення і зниження якості природних вод..." [5, с.15-21].

Концепція сталого розвитку економіки визнана світовою спільнотою народів домінантною ідеологією розвитку людської цивілізації у XXI ст., стратегічним напрямом забезпечення матеріального, соціального й духовного прогресу суспільства. Взагалі, М. Руденко також намагався досягти сталого соціально-економічного розвитку України і будь-якої іншої держави, що передбачає: задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб населення за умови раціонального та екологобезпечного господарювання й високоефективного використання природних ресурсів; підтримання сприятливих для здоров'я людини природо-екологічних умов життєдіяльності, збереження, відтворення і примноження якості довкілля та природоресурсного потенціалу суспільного виробництва.

Важливо застерегти авторів Національної програми сталого розвитку, щоб не робили наголос виключно на модернізації промисловості. Україна має унікальні ресурси – сільгоспугіддя. Їх слід у першу чергу оберігати, доглядати, підвищувати якість землеробства. Фінансовий потенціал нашої орної землі у рази більший за потенціал усіх заводів і фабрик разом узятих. Секрет доволі простий і розкривається він у статті М. Руденка «Глобалізація і Україна».

У цілому економічні показники сільськогосподарського виробництва в Україні за останнє десятиліття свідчать, що цей вид економічної діяльності поки що не набув таких важливих і дієвих стимулів для зростання. Так, зауважте, Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва в Україні у січні-вересні 2012 року порівняно з відповідним періодом 2011 року зменшився на 4,6%. За січень-вересень поточного року індекс обсягу виробництва продукції рослинництва порівняно з відповідним періодом 2011 року становив 92,1%, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – 86,9%, у господарствах населення – 97,1%. Зернових та зернобобових зібрано на 18,1% менше – 32,53 млн тонн. В основному це сталося за рахунок зменшення виробництва продукції рослинництва. При цьому, вкрай негативною тенденцією є диспропорційність структури виробництва рослинницької продукції. Якщо останніми роками зростає виробництво технічних культур, зокрема, цукрового буряка, насіння соняшнику, то виробництво таких культур, як картопля, овочі, зернові та зернобобові зменшується. А оскільки ці культури є основними щодо забезпечення продовольством населення, то, відповідно, зменшення їх виробництва призводить до погіршення стану продовольчої безпеки України.

Залишаються також негативними показники виробництва продукції тваринництва в Україні. Так, скорочується поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі корів. Водночас спостерігається деяка позитивна динаміка у нарощуванні виробництва продукції птахівництва.

Україна має значний і досить потужний потенціал для нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, оскільки у нас сприятливі природно-кліматичні умови, а також потужний людський потенціал. Якщо взяти територію України, то понад 70 % території становлять площі, зайняті під сільськогосподарські землі. І більше половини території припадає на ріллю.

Видатний український вчений С.А. Подолинський пізніше, розвиваючи значення цих ідей, визначив виробництво продуктів харчування та, зокрема зерна, найкращою діяльністю людини "які дають нагромадження енергії на землі" [2, с.308].

Втілення цих ідей академіком В.І.Вернадським в його ученнях про біосферу, а згодом – про ноосферу дозволило вести мову про виокремлення живого, неживого й розумного у суспільному бутті і господарюванні. За акад. В.І. Вернадським аграрне виробництво належить вважати провідною формою як господарювання націй і цивілізацій, так і освоєння ними біосфери [1, с.36-39].

Український Академік В.І. Вернадський підсумовуючи наукову ідеологію фізіократів вказував, що "…стислі, проте цілком виразні свідчення, думки і факти щодо енергетичної відмінності живого від мертвого у свій час не зрозуміли і не оцінили" [1, с.36-39].

У найближчій історії ці ідеї розвивались Героєм України М. Руденко.

За прогнозними експертними оцінками М. Руденка, Україна до 2012 року мала би продукувати щорічно до 100 млн. тонн товарного зерна. У можливості українського селянства зберігати у своїх зерносховищах понад 100 млн. тонн зерна мислитель вбачав пріоритетне завдання національної економічної стратегії України.

Розуміння зерна як найважливішого із абсолютних благ відкриває бачення шляхів принципово нового вирішення монетарних проблем. Якщо еталоном вартості зробити 1 т або 1 ц пшениці – "сотні мільйонів землян були б врятовані від голодної смерті", переконано стверджував М.Руденко [7].

Знаний в Україні фізіократ професор В.О. Шевчук в своїх працях переконливо доводить, що у реальному секторі економіки пріоритетною сферою реформ має бути сільське господарство, бо тільки воно дає незамінний для людської життєдіяльності ресурс – продовольство, роль якого безальтернативна.

Мету аграрних реформ слід вбачати у збільшенні надлишку зерна як найважливішого з абсолютних благ. Цим же критерієм належить вимірювати і результати реформ, розглядаючи їх ефективність як збільшення обсягів цього надлишку з одночасним нарощуванням родючості землі [**6, с.20**].

Сьогодні нарощування зерновиробництва в Україні є першочерговою передумовою реалізації запланованих аграрних реформ.

Міністерством аграрної політики та продовольства України спільно з Національною академією аграрних наук України у розвиток Програми Президента України "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" підготовлено галузеву програму "Зерно України – 2015". Програма передбачає науково обґрунтовану зміну структури посівних площ, використання новітніх технологій, передового насінництва, формування нової логістики ринку зерна та модернізації системи фінансового забезпечення. При реалізації цієї програми виробництво зерна у нашій країні в 2017 році буде збільшено до 80 млн. тонн.

Програма має послужити базою для виконання інших галузевих програм, реалізація яких дасть можливість підвищити рівень життя населення за рахунок доступних цін на харчові продукти. Намічається підвищення ефективності виробництва та наповнення державного бюджету за рахунок нарощування обсягів експорту зерна.

Незважаючи на розвиток світової економіки та підвищення рівня життя населення багатьох країн, продуктами харчування в необхідній кількості забезпечена лише третина населення планети. За даними Організації ООН з питань продовольства та сільського господарства (ФАО), майже 1 млрд. людей сьогодні хронічно голодує, а понад 2 млрд. – недоїдає. Насамперед це слаборозвинені країни Африки та Азії.

В цьому плані Україна розглядається світовим співтовариством як значний резерв збільшення обсягів виробництва та експорту сільськогосподарської продукції.

Місія України передбачає об’єднання зусиль провідних сільськогосподарських країн (Канада, Франція, Аргентина та ін.) для спільного донесення до світового співтовариства концепції визнання зерна в якості нового економічного еквіваленту росту і добробуту.

За теорією фізичної економії зерно не тільки може але і має бути мірилом багатства, або іншими словами його еквівалентом.

Немаловажним для утвердження ідеї є і інституціональна схильність українства до землеробства. Завдання Уряду полягає в тому, щоб сформоване на засадах інстутиціоналізму та фізичної економії мислення українства позиціонувати світові як новітнє глобальне економіко-філософське мислення. Місією України є не тільки входження у світовий науковий простір на базі доробок фізіократичної економіко-філософської думки С. Подолинського, В. Вернадського, М. Руденка, а у першу чергу, становлення новітніх фундаментальних досліджень розвитку, багатства та цінностей на противагу руйнівному, віртуально-фінансовому та технократичному глобалізму.

Вітчизняні наукові інституції здатні ініціювати принципово нові фундаментальні та прикладні дослідження, новаторські прогнози, піонерні видавничі проекти, конгреси, конференції, семінари та інші заходи, покликані активізувати оновлення мислення, господарювання та урядування.

Головною метою аграрних реформ та їх результативністю з позиції сталого розвитку є збільшення виробництва й надлишку зерна, як найважливішого з абсолютних благ у світі.

Нарощування зерновиробництва є основою реалізації глобальної місії України. Державницька політика щодо надлишку зерна має призводити не до падіння внутрішніх цін на зерно, а до розквіту аграрно-продовольчої сфери, фінансово-грошової стабільності, енергетичної незалежності та світового лідерства.

Література:

1. Жук В.М. Концептуальні підходи вирішення поверхневих та глибинних проблем обліку інноваційної діяльності / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 1. – С.36-39.
2. Олійник Т. Микола Руденко знав, як врятувати людство / Т. Олійник // Українська газета плюс. – 2008. – 17-23 квітня
3. Подолинський С.А. Вибрані твори / С.А. Подолинський; упоряд., передм. і прим. Л.Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000. – 328 с.
4. Микола Руденко. Глобалізація і Україна/ М. Руденко//«Дзеркало тижня» №26, 13 липня 2002.
5. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку України / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2.
6. Шевчук В.О. Аграрне виробництво як освоєння біосфери: традиції і трансформації / В.О.Шевчук // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві: Збірник матеріалів Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 25-26 лютого 2010 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2010. – 618 с.
7. www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2009
8. www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sk/2010

Каріна Вдовика
(Біла Церква, Україна)

СУТНІСТЬ КВАЗІФІСКАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

В Україні набули значного поширення квазіфіскальні операції державних підприємств, установ і організацій. Вони є одним з важливих чинників, що впливають на стабільність державних фінансів у довгостроковому періоді.

Наявність значних за масштабами обсягів квазіфіскальних операцій знижує роль показника дефіциту бюджету як індикатора стану державних фінансів, оскільки квазіфіскальні операції не відображаються у складі доходів і видатків органів державного управління. Це унеможливлює здійснення достовірних оцінок ролі держави в економіці і соціальній сфері України.

За визначенням Міжнародного валютного фонду, квазіфіскальні операції – це операції, які здійснюють фінансові і нефінасові державні установи, а іноді приватний сектор, на вимогу уряду, які є фіскальними за характером. Таким чином, це операції, які можуть бути дубльовані спеціальним фіскальним заходом, як-от за рахунок податків, субсидій або прямих видатків, хоча в окремих випадках дуже важко чітко оцінити їхню вартість [1, с. 3].

Статтею 2, ч. 1, п. 26 Бюджетного кодексу України квазіфіскальні операції визначаються як операції органів державної влади і місцевого самоврядування, Національного банку України, фондів загальнообов’язкового державного соціального і пенсійного страхування, суб’єктів господарювання державного і комунального секторів

економіки, що не відображаються у показниках бюджету, але можуть призвести до зменшення надходжень бюджету та/або потребувати додаткових витрат бюджету в майбутньому [4].

Квазіфіскальній операції можуть проводитися центральним банком, державними фінансовими установами та нефінансовими державними підприємствами. На відміну від прямих фіскальних операцій, квазіфіскальні операції часто вводяться простим адміністративним рішенням, не відображаються в бюджетах чи бюджетній звітності і, як правило, на них не поширюється законодавча і громадська перевірка. Вони вводяться органами державного управління для досягнення різноманітних цілей, таких як стимулювання певних видів діяльності, перерозподіл доходів або збір доходів.

Квазіфіскальні операції можуть супроводжуватися здійсненням заходів бюджетно-податкової політики – наданням бюджетних субсидій, податкових пільг, списанням заборгованостей, з метою відшкодування їх вартості виробникам (постачальникам) відповідних товарів або послуг. У деяких випадках витрати на проведення квазіфіскальних операцій не відшкодовуються державою і фінансуються за рахунок власних доходів підприємств, установ і організацій, які постачають товари чи надають послуги визначеним категоріям споживачів, або ж приймають форму збитків таких підприємств, які покриваються кредиторами підприємства та фінансуються через залучення позик або поповнення статутного капіталу державою.

Нефінансові державні підприємства і установи під тиском органів державного управління можуть надавати квазіфіскальні послуги некомерційного характеру, які зазвичай реалізуються через встановлення пільгових цін для споживачів. Фінансування витрат на надання квазіфіскальних послуг некомерційного характеру здійснюється або іншими категоріями споживачів – методом перехресного субсидіювання, або ж шляхом бюджетних відшкодувань чи залучення позик [2, с. 5].

Існує ряд причин, які можуть визначити, дати кількісну оцінку і надати інформацію про квазіфіскальні операції. По-перше, в тих випадках, коли квазіфіскальні операції носять маштабний характер, сальдо бюджету перестає бути надійним показником фінансового становища органів державного управління, що ускладнює розробку податково-бюджетної політики. По-друге, офіційна статистика доходів і видатків органів державного управління не точно відображає фактичні масштаби діяльності органів державного управління. По-третє, квазіфіскальній операції можуть породжувати непрямі умовні зобов'язання. Це відбувається, наприклад, якщо орган державного управління дає державній фінансовій установі вказівку надати гарантію за позикою, що може негативно вплинути на його рентабельність і в кінцевому підсумку зажадати вливання капіталу з боку держави. І нарешті, оскільки квазіфіскальні операції часто мають перерозподільний ефект, важливо, щоб вони піддавалися уважному громадському розгляду.

Квазіфіскальні операції поділяють на такі основні види:

1. Операції, що відносяться до фінансової системи:
- субсидійоване кредитування;
- встановлювані в директивному порядку процентні ставки за кредитами;
- практика переобліку на пільгових умовах;
- недостатньо забезпечені позички і позички нижче номіналу;
- гарантії за позиками;
- обов'язкові резерви, проценти на які нараховуються за зниженою ставкою;
- граничні розміри кредитів;
- операції з надання екстреної фінансової допомоги.
2. Операції, що відносяться до валютної системи:
- множинні обмінні курси;
- імпортні депозити;
- депозити для придбання іноземних активів;
- гарантії обмінного курсу;
- субсидоване страхування валютного ризику.
3. Операції, що відносяться до сектору комерційних підприємств:
- встановлення цін нижче комерційних;
- надання некомерційних послуг (наприклад, соціальних послуг);
- ціноутворення, що виходить з цілей забезпечення доходів бюджету;
- платежі постачальникам за цінами, що перевищують комерційні.

Основними суб'єктами проведення квазіфіскальних операцій є:

- підприємства, установи і організації фінансового сектору та сектору нефінансових корпорацій, які надають певні послуги чи постачають товари визначеній категорії бенефіціарів безоплатно або за пільговими цінами (тарифами);
- органи загального державного управління, які надають вимогу чи доручення підприємствам, установам чи організаціям фінансового сектору або сектору нефінансових корпорацій проводити відповідні операції;
- бенефіціари квазіфіскальних операцій, на яких спрямовуються цілі державної політики і які отримують неявні субсидії від підприємств, установ і організацій фінансового сектору та сектору нефінансових корпорацій.

Основними видами квазіфіскальних операцій в Україні є постачання (продаж) певних товарів і послуг за заниженими цінами (які не покривають витрати виробництва і обігу, або є нижчими від звичайних ринкових цін) і надання безоплатних послуг пільговим категоріям споживачів [3, с. 4-5].

Обсяги квазіфіскальних операцій здебільшого оцінюються на основі вартості субсидій, які отримує споживач від виробника (постачальника), що надає безоплатні послуги чи продає товари (послуги) за заниженими цінами.

У даний час в Україні здійснюються такі основні види квазіфіскальних операцій:

1) відпуск електроенергії населенню і населеним пунктам за заниженими тарифами, порівняно з тарифами промисловим споживачам (суб'єкти квазіфіскальних операцій – обленерго, "Київенерго", "Харківенерго");

2) продаж природного газу населенню і теплокомуненерго за заниженими цінами, порівняно з цінами промисловим споживачам ("Газ України");

3) накопичення дебіторської заборгованості за продаж природного газу населенню і теплокомуненерго ("Газ України");

4) безоплатне перевезення пільгових категорій пасажирів Укрзалізницею та встановлення тарифів на пасажирські перевезення залізничним транспортом на рівні, нижчому від собівартості (Укрзалізниця);

5) надання безоплатних чи частково сплачуваних послуг ВАТ "Укртелеком" населенню по оплаті послуг телефонного зв'язку і встановленню квартирних телефонів визначеним категоріям споживачів (ВАТ "Укртелеком");

6) діяльність ДП “Фінансування інфраструктурних проектів”, пов’язана з фінансуванням несамоокупних інвестиційних проектів (будівництвом і розширенням об’єктів некомерційного характеру, які не генерують постійної доходності – ДП “Фінансування інфраструктурних проектів”);

7) надання Ощадбанком і Укрексімбанком кредитів НАК “Нафтогаз України” за пільговими відсотковими ставками (Ощадбанк і Укрексімбанк) [5].

Отже, квазіфіскальні операції здійснюють значний вплив на розвиток фіскальної системи, а тому потребують врахування в проведенні державної фінансової політики.

Література:

1. Tchaidze R. Quasi-Fiscal Deficit in Nonfinancial Enterprises / R. Tchaidze // ISET Policy Briefs. – 2006. – p. 13.
2. Tochitskaya I. Quasi-Fiscal Activity in the Energy Sector in Belarus / I. Tochitskaya // German economic team in Belarus. – 2007. – № 8. – p. 9.
3. Богдан Т. П. Квазіфіскальні операції та їх роль у формуванні бюджетного дефіциту / Т. П. Богдан // Фінанси України. – 2011. – №9. – С. 3-17.
4. Бюджетний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – С. 534.
5. Про затвердження переліку квазіфіскальних операцій і органів влади (управління), відповідальних за проведення оцінки можливого впливу таких операцій на показники бюджету: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 серп. 2012 р. № 692-2012р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=352915&cat_id=54063.

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор Кудряшов Василь Павлович.

Алексей Власов
(Ярославль, Россия)

РАЗРАБОТКА КОНЦЕПЦИИ ТЕАТРАЛЬНОГО РЕСТОРАНА «КРАСОТА ИГРЫ»

Цель данного исследования – разработка концепции театрального ресторана «Красота игры» в г. Ярославле. Задачи, которые были поставлены для достижения цели: исследование рынка ресторанных услуг Ярославля; определение целевой аудитории будущего ресторана; разработка составных элементов концепции.

Ресторан «Красота игры» предполагается разместить на родине первого театра России в г.Ярославль, в максимальной близости от драматического театра имени Волкова. Конкуренты проектируемого ресторана определены по следующим критериям: местоположению, реализуемой продукции и услуг, интересам потребителей, среднему счёту. На этом этапе проведено исследование методом телефонного интервью администраторов ярославских ресторанов. Анализ показал отсутствие прямых конкурентов будущего ресторана.

Далее определена целевая аудитория ресторана «Красота игры». Исследование проведено методом анкетирования в двух ведущих ресторанах города. По результатам исследования составлена таблица по методу Шеррингтона, которая даёт целостный портрет целевой аудитории. Далее следует вопрос-ответ. Что (тип услуги) – Ресторанные услуги, консультационные услуги, театральные выступления. Кто (тип потребителя) – Творческие люди, ценители искусства, туристы (гости города), музыканты, артисты театра и кино. Почему (тип мотивации) – Оригинальность идеи, актуальность местоположения, достойное качество блюд и обслуживания, страсть к познанию. Когда (в какое время) – Полный год, ежедневно с 12.00 до 00.00. Где (каналы реализации) – Предложение на ярославский рынок и городов России, совместно с рекламой ярославского театра.

Таблица 1

Целевая аудитория ресторана «Красота игры»

Вопрос	Ответ
Что-what-тип услуги	Ресторанные услуги, консультационные услуги, театральные выступления
Кто-who-тип потребителя	Творческие люди, ценители искусства, туристы (гости города), музыканты, артисты театра и кино
Почему – why – тип мотивации	Оригинальность идеи, актуальность местоположения, достойное качество блюд и обслуживания, страсть к познанию
Когда – when – в какое время	Полный год, ежедневно с 12.00 до 00.00
Где – where – каналы реализации услуги	Предложение на ярославский рынок и городов России, совместно с рекламой ярославского театра.

Следующий этап – это выбор наименования для проектируемого ресторана. Важно чтобы имя ресторана совпадало с планируемым профилем заведения. Название это в первую очередь интуитивная находка, идея. Остановимся на названии «Красота игры». Далее было проведено ассоциативное исследование на словосочетание «красота игры». Дополнительно проведён анализ по следующим пунктам: 1)соответствие наименования представлениям целевой аудитории; 2) ассоциации представителей целевой аудитории на словосочетание; 3)морфология ключевых слов; 4) уровень запоминаемости названия ресторана; 5) соответствие названия категории ресторана; 6) поиск аналогов ресторана; 7) произношение названия ресторана на английском, французском и немецком языках. В результате исследования было выявлено следующее соотношение по ассоциациям: спорт – 14%; интрига – 12%; музыка – 10%; жизнь – 8%; личностные качества – 4%; казино – 6%; отношения – 12%; какой-либо процесс – 6%; авантюра – 4%; театр, актёрское мастерство – 24%. Отсюда, большая часть опрошенных, выбрала ассоциацию, связанную с игрой актёров (актёрское мастерство), что согласуется с основной ассоциацией наименования заведения.

Далее были разработаны элементы концепции ресторана «Красота игры»: торговая марка, экстерьер здания, дизайн интерьера ресторана, меню (авторская кухня, а ля карт, оформление под фирменный стиль).

Отличительной особенностью ведения бизнеса в данном ресторане станет использование консультационной услуги (обучение сервировке, приготовлению блюд кухни, курсы сомелье). Другой особенностью проектируемого ресторана будет характер организации труда официантов – бригадный. Также предполагается разработка тематики театральных выступлений.

Научный руководитель:
доктор исторических наук Иерусалимский Юрий Юрьевич.

Наталія Зеліско
(Львів, Україна)

ОСВІТА ЯК ЧИННИК СТВОРЕННЯ І НАКОПИЧЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Наявність висококваліфікованих кадрів є запорукою сталого інноваційного розвитку та розбудови конкурентоспроможної економіки держави. Освіта та професійна підготовка сприяють формуванню, розвитку та нагромадженню конкурентоспроможного людського капіталу, від якісного рівня якого значною мірою залежить соціально-економічний розвиток країни.

Згідно із законом України «Про освіту» [3] метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних рис, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими працівниками.

Провідна роль системи освіти та інтегруючий характер її впливу практично на всі сфери суспільної життєдіяльності актуалізують потребу у ґрунтовному вивченні особливостей освітянського процесу.

Освіта, будучи важливим чинником формування людського капіталу, виступає об’єктом активних досліджень вітчизняних та зарубіжнихних вчених. Серед праць вітчизняних вчених слід виділити роботи Антонюка В. П. [1], Богині Д.П., Каленюка І.С., Хомич С.В. [7], Трофімчука Т. І. [6], Шевчук Л.Т., що відстоюють ідею безперервної освіти та ключової ролі освіти у економіці знань.

Процедуру оцінювання ефективності інвестування освіти, як головної складової інвестування у людський капітал, досліджує О.А. Грішнова [2, с. 39-46].

Значна кількість науковців та вчених, які займаються дослідженнями глобальних суспільних трансформацій, вважають, що інформаційне суспільство перейшло в нову фазу свого розвитку – суспільство знань. Цей процес аналізували такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені як В.П. Андрущенко, Д.І. Дзвінчук, П.Ф. Дракер, М.З. Згуровський, К.В. Корсак, М.І. Михальченко, А.М. Новіков, А.Л. Сбруєва. Методологічні засади оцінки ефективності інвестицій в освіту розробили такі зарубіжні вчені, як Б.С. Блум [10], Д. Кіркпатрік [12] та ін.

Сучасні умови ринкової економіки та її переходу до інформаційної дедалі більше звертають увагу на використання людського капіталу. Він створює для підприємства конкурентні переваги у вигляді ноу-хау, інновацій, специфічних знань та компетенцій при відносно рівних обсягах основних фондів. Рівень освіти та професійної підготовки людського капіталу – це один із факторів підвищення продуктивності, конкурентоспроможності та сталого розвитку підприємств. Саме тому він потребує розробки новітньої концепції професійної підготовки кадрів на основі здійснення довгострокових капіталовкладень. Досвід економічно розвинених країн світу свідчить, що інвестування у людський капітал навіть у незначних обсягах дозволяє отримати набагато більшу економічну віддачу у довгостроковій перспективі, ніж значні вкладення коштів у технічний розвиток підприємства.

Інвестиції в людський капітал насамперед починаються з макрорівня у вигляді витрат державних коштів на освіту, оскільки уряд упевнений: добра освіта населення прискорює розвиток країни.

За даними ЮНЕСКО, 60 % різниці в доходах людей залежить від рівня освіти, а 40% – від усіх інших факторів (здоров'я, природні здатності, соціальне походження, ціннісні установки, стереотип поводження) [9, с.98].

Згідно досліджень Артура Меддісона, збільшення асигнувань в освіту на 1 % збільшує ВВП країни в середньому на 0,34%. В 2004 році експерти ОЕСР дійшли до висновку, що збільшення середньостатистичного терміну навчання жителів певної країни на 1 рік призводить в довготерміновій перспективі до збільшення ВВП на 3-6 % [7, с. 3]. Особливістю таких вкладень в людський капітал є те, що ці витрати опосередковано примножують знання і досвід людей, сприяють зростанню продуктивності капіталу, втіленого в людях. Загальна і фахова освіта поліпшує якість, підвищує рівень і запас знань людини, тим самим збільшує обсяг і якість людського капіталу.

Віддача інвестицій залежить безпосередньо від терміну використання людського капіталу тобто обмежується часом, що залишився до закінчення працездатного періоду діяльності людини. Отже, чим раніше здійснюються інвестиції в людину тим довше вони даватимуть віддачу.

Дослідження процесу інвестицій в людський капітал дозволили виділити вигоди від освіти (доходи носія людського потенціалу) та витрати, необхідні для її одержання (рис. 1).

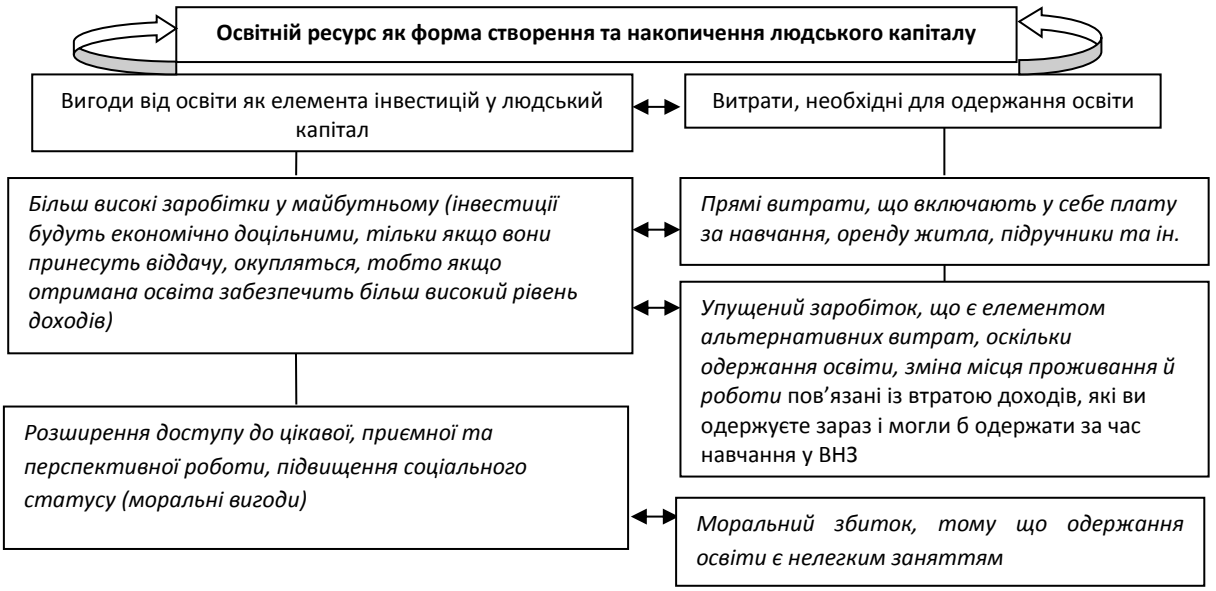

Рис. 1 – Вигоди та витрати, повязані з здобуттям освіти*
***** Розроблено автором

Західні економісти визнають, що створення людського капіталу вимагає активних трудових зусиль від «інвестора».

Видатки на освіту відносяться до поточних видатків бюджету. Стаття 61 Закону України «Про освіту» визначає необхідний обсяг бюджетних асигнувань на сферу освіти у розмірі не менше 10% від валового внутрішнього продукту [3]. Проте, жодного разу, з моменту набуття незалежності України не вдалося вийти на такий рівень фінансування освіти.

Видатки зведеного бюджету на освіту в Україні у 2012 році становлять 93,2 млрд. грн., що на 15,9 % більше ніж у 2011 р. У 2011 р. видатки на потреби освіти склали близько 6 % ВВП – проти відповідних 12 % у Німеччині та 15 % у США. Слід відмітити значне недофінансування даної сфери, що негативно впливає на конкурентоспроможність людського капіталу України.

Основними витратними статтями бюджету були і залишаються асигнування на середню освіту, вищу освіту, дошкільну освіту та професійно-технічне навчання. 4 % витрачається на позашкільну освіту й роботу з дітьми, ще 1 % – на післядипломну освіту. Така структура видатків є досить раціональною, але зважаючи на неналежне фінансування, є недостатньою для забезпечення гідної освіти.

Основною проблемою української вищої освіти є її значна невідповідність потребам суспільства, а саме:

- структура підготовки спеціалістів не враховує реальні потреби ринку праці;
- значна частина випускників не працює за спеціальністю і змушена витрачати час і гроші на перепідготовку;
- багато студентів розглядають вищу освіту лише як шлях до одержання диплому незалежно від здобутої спеціальності.

Крім загальної і професійної освіти, вирішальне значення для формування і розвитку людського капіталу відіграє перехід до системи безперервного навчання. Найчастіше в Україні останнє проявляється у навчанні в процесі виробництва та підвищення кваліфікації. Так у 2010 році тільки 6,2 % зареєстрованих безробітних проходили професійне навчання.

Досить гостро стоїть проблема підвищення кваліфікації працівників. В 2010 році лише 943 900 осіб пройшли курс підвищення кваліфікації, що становить 8,6 % від усієї облікової кількості штатних працівників. 50,4 % працівників проходили підвищення кваліфікації у навчальних закладах, решта – безпосередньо на виробництві. За даними Федерації профспілок України, періодичність підвищення кваліфікації становить один раз на 12,5 років, хоча в країнах ЄС підвищення кваліфікації відбувається раз на 2-3 роки, Росії – раз на 7 років. Провідні зарубіжні компанії витрачають на професійний розвиток персоналу і підготовку кадрів на виробництві від 2 до 10 % від розміру фонду оплати праці. В Україні цей показник становить 2 %, а щомісячні витрати на професійне навчання одного працівника становлять менше двох гривень [5, с. 26]. Така ситуація підриває конкурентні переваги України, оскільки можливості модернізації та перебудови економіки держави безпосередньо залежать від рівня розвитку освітньої складової людського капіталу.

Висновки. В умовах зростаючого обсягу фінансування сектору освіти в Україні актуалізується питання якості освітньої підготовки, що має визначальне значення для формування конкурентоспроможної робочої сили та високої якості населення. Враховуючи вищесказане, подальший розвиток освітніх інвестицій має охоплювати наступні напрямки:

- Підвищення ефективності видатків з метою забезпечення належної якості освітніх послуг та можливостей рівного доступу населення до їх отримання впродовж всього життя, а не просте їх нарощування.
- Державного регулювання приватних платежів населення за освітні послуги, оскільки їх значні обсяги не лише призводять до існування нерівності, а й перешкоджають ефективному управлінню ресурсами на рівні відповідних закладів.
- Спрямування інвестиційних ресурсів на перенавчання існуючого трудового потенціалу більш конкурентоспроможним професіям, перепрофілювання, підвищення кваліфікації.
- Заохочування та підтримка бажання персоналу здобувати вищу освіту, створення умов для підвищення його культурного рівня, охорони здоров'я.

➢ Сприяння ліквідації заборгованості та підвищенню заробітної плати як основного джерела відтворення та нагромадження людського капіталу в усіх сферах докладання праці, оскільки низька заробітна плата та недотримання термінів її виплати суперечить якісному відтворенню як робочої сили, що нині функціонує на ринку праці, так і тієї, що прийде їй на зміну в майбутньому.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці методики оцінювання ефективності вкладання інвестицій в людський капітал та визначення зв'язку між інвестиціями в людський капітал та рівнем конкурентоспроможності робочої сили.

Література:

1. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія / В. П. Антонюк. – Донецьк, 2007. – 348 с.
2. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / Олена Анатоліївна Грішнова. – К.: Т-во „Знання", КОО, 2001. – 254с.
3. Про освіту: Закон України від №1060-XII, із змінами від 19.12.2006 // www.osvita.org.ua.
4. Сидорко Н.Л. Роль інвестицій у формуванні людського капіталу (методологічний аспект) // Бізнес-навігатор. Науково-виробничий журнал. – 2010.-№2.-С.11-12.
5. Статистичний щорічник України за 2012 / за ред. О.Г. Осауленка. – Київ.: Державна служба статистики України, 2013. – 560 с.
6. Трофімчук Т. Проблеми та чинники реалізації людського капіталу на ринку праці України // Україна: аспекти праці. – 2010. – №5. – С.25-29.
7. Хомич С.В. Економічні наслідки освіти // http://ekibernetika.org.ua/ – офіційний сайт кафедри Економічної кібернетики Рівненського державного гуманітарного університету.
8. Хромов М.І. Економічний розвиток єдності процесів формування та використання людського капіталу // Економіка і держава. – 2010. – №1. – С.57-61.
9. Шило К.М. Підходи щодо оцінки ефективності інвестицій у людський капітал // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2009. – №2 (6). – С. 97-101.
10. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals, by a committee of college and university examiners / Benjamin S. Bloom, David R. Krathwohl / Handbook I: Cognitive Domain. – N.Y.: Longmans, Green, 1956.
11. Kirkpatrick D.L. Evaluating training programs: the four levels / D.L. Kirkpatrick. – San-Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc., 1998. – 285 p.

Юрий Кривуц
(Харьков, Украина)

ПРИБЫЛИ ХИТРЫЕ ГОСТИ МОРЕЙ, ФИНИКИЙСКИЕ ЛЮДИ

На восточном побережье Средиземного моря у подножия Ливанских гор неожиданно появляются выходцы из края песков и бесплодных гор Синайского полуострова. Они оседают то в одном месте, то в другом, тесня местных землевладельцев и пастухов. Со временем пришельцы становятся хозяевами побережья и прилегающей земли. В I тысячелетии до н. э. за этой территорией закрепилось название Финикия. Проживавшие там превосходно использовали выгодное географическое положение и природные ресурсы края.

По преданию, однажды вблизи Тира собака пастуха разгрызла раковину какого-то моллюска, и ее морда окрасилась в ранее невиданный красновато-фиолетовый цвет. Назвали краску – пурпур. К сожалению, для предприимчивых финикийцев две капли из каждой раковины представлялись, как говорится, каплями в море, и они начали поиск моллюска в других местах. Нашли в южной части Пелопоннеса. Стали монополистами пурпура.

На побережье Средиземного моря рыбу ловили у берега для удовлетворения собственных потребностей. Поскольку рыба буквально кишела в прибрежных водах, находчивые пришельцы решили сделать ее предметом обмена. Для этого нужно было научиться ее сохранять. Таким консервантом явилась соль. Ее стали караванами вывозить из района Мертвого моря [1, с. 8].

Фрикийцы отличались смекалкой и умением. Геродот в книге седьмой "Истории" приводит рассказ о том, как персидский царь пожелал превратить материковые города в островные, отрыв глубокие каналы "Финикияне… и здесь показали себя сметливыми, как, впрочем, и в других работах…" [2, с. 442]. Тем же находчивым и трудолюбивым людям "было приказано построить мост на реке Стримоне". Кроме того, было повелено изготовить канаты для мостов из волокна папируса и «белого льна» (конопли – Ю.К.) [2, с. 442].

Финикийцы обратили внимание на особенности ливанского кедра: его древесина не поддается гниению. Из нее стали строить такие суда крутобокие, на каких выход в открытое море не был столь опасен, как на утлой лодчонке [1, с. 9].

Вполне логично, что жители Финики "пускались в дальние морские путешествия". Самое древнее свидетельство о таком морском плавании относится к эпохе египетского фараона Сиофру (IV династия, 2758 г. до н. э.), когда сорок кораблей с грузом ливанского кедра из порта Библ пришли в устье великого Нила.

Геродот в книге четвертой описывает еще более продолжительное плавание отважных мореходов по приказу фараона Нехо II (609-643 гг.до н.э.): "Вы совершите великую экспедицию в мою честь. Выйдя из Красного моря, обогнете Ливию (прежнее название Африки – Ю.К.), вернетесь в Северное (Средиземное) море, пройдете Геракловы Столпы (Гибралтар) и прибудете в Египет".

Знание навигации, направления ветров и течений, климатических условий – все обеспечивало успех морских экспедиций. Финикийцы много позаимствовали у других: у египтян – конфигурацию длинных (до 40 м) гребных лодок с короткими, а затем длинными веслами; у критян – киль, широкий подвижной парус. Отказались от стяжки стволов корпусов канатами.

Финикия никогда не была цельным государством. Она состояла из отдельных городов-государств. Они могли получать необходимое не столько силой, сколько путем обмена. Финикийские города-государства славились изделиями из стекла, пурпурными тканями, ювелирными украшениями, а также дарами Ливанских гор – кедром, кипарисом, елью – и, конечно, дарами морей. Еще в середине IV тысячелетия до н. э. мастера Египта использовали

древесину ливанского кедра как материал для скульптур. В III тысячелетии до н. э. из Библа в долину Нила поступали, кроме кедра и кипариса, лазурит и смола, а в обратном направлении шли благовония, керамика, папирус, сосуды. Из более дальних территорий привозили золото и серебро, кость слоновую и птиц диковинных, а позже – железо, олово, свинец.

Народ смелых и одновременно расчетливых людей, извлекавший пользу из практически любой ситуации и не упускавший никакой возможности, сыграл непреходящую роль в политической, экономической и культурной жизни стран древнего мира. Все началось с создания флота. С его появлением караваны Востока устремились в Финикию, которая становится незаменимым посредником.

Помимо древесины, дважды в год из Финикии в Египет привозят вино в глиняных сосудах. “Каждый староста общины обязан собирать все (порожние) глиняные сосуды в своем городе и отправлять их в Мемфис. Из Мемфиса же, наполнив водой, их отправляли в… безводную Сирийскую пустыню», что между Египтом и Палестиной [2, с. 183].

По всей ойкумене финикийцы развозят египетское зерно; не брезгуют перевозить “ассирийские товары во многие страны”. Случалось, читаем в поэме Гомера “Одиссея”, “что в Сиру прибыли хитрые гости морей, финикийские люди, Мелочи всякой привезши в своем корабле чернобоком” [3: XV, 414-415].

Обычно обменные операции осуществлялись вблизи корабля с выставлением привезенного для осмотра и выбора необходимого в течение нескольких дней. Сама процедура описана Геродотом так: "Всякий раз, когда... прибывают к тамошним людям, они выгружают свои товары на берег и складывают в ряд. Потом опять садятся на корабли и разводят сигнальный дым. Местные же жители, завидев дым, приходят к морю, кладут золото за товары и затем уходят. Тогда [прибывшие] опять высаживаются на берег для проверки: если они решат, что количество золота равноценно товарам, то берут золото и уезжают. Если же золота, по их мнению, недостаточно, то... опять садятся на корабли и ожидают. Туземцы тогда вновь выходят на берег и прибавляют золота, пока купцы не удовлетворятся. При этом они не обманывают друг друга: купцы не прикасаются к золоту, пока оно неравноценно товарам, так же как и туземцы не уносят товаров, пока те не возьмут золота” [2, с. 323].

При “немом” обмене участники сделки лично не встречаются, но “торгуются”, стремясь к эквивалентности обмениваемых продуктов (не по стоимости, а на глазок).

Финикийцы “торговали” не только результатами собственного труда, но и перепродавали вещи и предметы, поступавшие из других стран и территорий, например, сирийскую шерсть, в том числе окрашенную финикийским пурпуром, милосский обсидиан и т. д. Одним из существеннейших объектов обмена являлось захваченное имущество, мужчины, женщины и дети. Вот почему, подметил Геродот, “когда мореходы приставали к берегу, жители покидали свои селения и убегали в горы” [2, с. 271]. Пираты – любители и профессионалы – поджидали добычу. Если она оказывалась не очень сильной, ее захватывали днем “… при известии, что финикияне стоят у Тенедоса, Мильтиад погрузил на пять триер все свои сокровища и отплыл в Афины.... Но тут, огибая Херсонес, он встретил финикийские корабли. Самому Мильтиаду с четырьмя кораблями удалось спастись бегством... Пятый же корабль во время преследования попал в руки финикиян [2, с. 8].

Если же судно имело многочисленный экипаж и было вооружено, то его захватывали на ночной стоянке.

Финикийцы предоставляют свои суда и своих моряков всем, кто нуждается в их услугах [1, с. 10]. В такой услуге нуждался, как свидетельствует Третья книга Царств, израильский царь Соломон.

Цари – Соломон и Хирам – “заключили между собою союз”. Он предусматривал не только обмен важнейшими для сторон благами, но и развитие судоходства.

Соломон в северной части Красного моря построил порт Ецион-Гевер. Здесь не строились, а собирались “фарсисские корабли” из стандартизированных элементов. Отсюда корабли с тирскими подданными, “знавшими море, с подданными Соломоновыми и отправлялись в Офир. В главе 10 Библии читаем: “И корабль Хирамов, который привозил золото из Офира, привез... великое множество красного дерева и драгоценных камней” [4, с. 373]. Всего в каждый “год приходило Соломону шестьсот шестьдесят шесть талантов* золота”; в три года раз приходил Фарсисский корабль, привозивший золото и серебро, и слоновую кость, и обезьян, и павлинов” [4, с. 374].

Финикийцы понимали: кто обменивается дарами природы и продуктами труда, не воюет.

Подтверждение тому и активные отношения между финикийцами и греками. Последние охотно принимали поделки стеклянные, ткани пурпурные, украшения ювелирные, выработанные финикийскими умельцами.

Немногочисленный народ был всюду и везде. Побережье Средиземного моря буквально пестрило гаванями со стапелями, опорными пунктами для ведения обмена.

В 823 до н. э. был основан Карфаген. Его основали выходцы из Тира. Вот как передает финикийский миф появление города-колонии: царь ливийцев “Гиарб враждебно встретил переселенцев и даже воспрепятствовал их высадке. Тогда Элисса (представительница царского рода, возглавившая переселение – Ю.К.) попросила царя продать ей такой кусок земли, который был бы равен бычьей шкуре. Царь посмеялся над этой просьбой, потому что никак не мог представить, как такое количество народа может уместиться на участке, равном шкуре быка. Но ночью по приказу Элиссы тирийцы разрезали шкуру на мелкие кусочки и покрыли этими кусочками довольно большое пространство. И наутро изумленный ливийский царь был вынужден отдать Элиссе эту территорию. На ней и был основан город” [6, с. 157-158]. Вскоре Карфаген стал крупным центром посреднического обмена. Слоновая кость и рабы из внутренних областей Африки, ковры и дорогие ткани – из стран Передней Азии, золото и серебро – из Испании, олово – из Британии, воск – с Корсики, вино – с Балеарских островов, масло, вино – из Сицилии, а позже и изделия греческого художественного ремесла – таков далеко не полный перечень предметов, поступавших в город-порт, являвшийся колонией Тира, но основавший в VIII-VII вв. до н. э. сам ряд колоний на средиземноморском побережье Северной Африки и на о. Эбле.

Вели финикияне и активный обмен на суше, но объемы не шли ни в какое сравнение с морской [7, с. 60-62].

Карфагеняне очень беспокоились о сохранении своей торговой монополии, пытались закрыть свои рынки от соперников, даже преувеличивая опасности, которые могли поджидать смельчаков-конкурентов. В “Путешествиях Гамилькона и Ганнона” содержится такая картинка ужаса: “Проплыв еще четыре дня, карфагеняне ночью… увидели страшный огонь. Огнем была залита вся земля, а в середине огромным костром поднималось еще более высокое пламя, которое, казалось, достигало звезд… Корабли двинулись мимо.., минуя, врывающиюся в море потоки пламени” [6, с. 198].

---

* Число 666 надо понимать как округленное и символическое, как число сказок из 1001 ночи

Финикийские города, с одной стороны, были достаточно богатыми, чтобы возбуждать хищные аппетиты соседей, а с другой – в военном отношении весьма слабыми, чтобы отстаивать свою независимость. Приблизительно в середине II тысячелетия до н. э. тут свою власть установили египетские фараоны, в первой половине XIII в. до н. э. их сменили хетты. Во второй половине VIII в. до н. э. финикийские города-государства становятся жертвами ассирийских царей, затем Вавилона. После нескольких месяцев осады пал и Тир, признав власти Александра Македонского, но сохранив значение международного центра обмена, как и ряд других финикийских городов. По твердому мнению Геродота, “финикияне… принесли много наук и искусств и, прежде всего, письменность”

Литература:

1. Блон Ж. Великий час океанов… Средиземное море / Ж. Блон [Текст] – М.: Мысль, 1982
2. Геродот. История / Геродот [Текст]. – М.: АСТ, 2009
3. Гомер. Одиссея: перев. В. Жуковского / Гомер [Текст] – М.: Правда, 1985
4. Библия. Книга Священного писания Ветхого и Нового завета. Каноническое. – Христианское изд-во, 1992.
5. Байер Р. Царь Соломон. Серия “След в истории” / Р. Байер [Текст]. – Ростов на-Дону: Феникс, 1996.
6. Циркин Ю. Мифы Угарита и Финикии / Ю. Циркин [Текст] – М: АСТ, 2003
7. Всемирная история: В 24-х кн. – Кн. 3. Век железный [текст]. – Мн.: "Литература", 1996

Ирина Кузнецова
(Алексеевка, Россия)

ПРОБЛЕМЫ МУЛЬТИКОЛЛИНЕАРНОСТИ В РЕГРЕССИОННЫХ МОДЕЛЯХ

Целью данной статьи является изучение проблем мультиколлинеарности в регрессионных моделях, исследование некоторых приемов и методов оценки коэффициентов эконометрической модели в условиях сильной корреляционной зависимости (мультиколлинеарности) между объясняющими переменными и применение их в конкретных практических ситуациях.

Наибольшие затруднения в использовании аппарата множественной регрессии возникают при наличии мультиколлинеарности факторных переменных, когда более чем два фактора связаны между собой линейной зависимостью.

В решении проблемы мультиколлинеарности можно выделить несколько этапов:

1. Установление наличия мультиколлинеарности.
2. Определение причин возникновения мультиколлинеарности.
3. Разработка мер по устранению мультиколлинеарности.

При нарушении правил, лежащих в основе построения линейной модели множественной регрессии возникает мультиколлинеарность.

Мультиколлинеарность может проявляться в функциональной (явной) и стохастической (скрытой) формах. При функциональной форме мультиколлинеарности по крайней мере одна из парных связей между объясняющими переменными является линейной функциональной зависимостью. В этом случае матрица X'X особенная, так как содержит линейно зависимые векторы-столбцы, и её определитель равен нулю, т.е. нарушается предпосылка регрессионного анализа, это приводит к невозможности решения соответствующей системы нормальных уравнений и получения оценок параметров регрессионной модели [5].

Причинами возникновения мультиколлинеарности можно считать следующие:

1. Изучаемые факторные признаки характеризуют одну и ту же сторону явления или процесса. Например, показатели объема произведенной продукции и среднегодовой стоимости основных фондов одновременно включать в модель не рекомендуется, так как оба характеризуют размер предприятия.

2. Использование в качестве факторных признаков тех, суммарное значение которых представляет собой постоянную величину. Например, коэффициент годности и коэффициент износа основных фондов.

3. Факторные признаки, являющиеся элементами друг друга. Например, затраты на производство продукции и себестоимость единицы продукции.

4. Факторные признаки, по экономическому смыслу дублирующие друг друга. Например, прибыль и рентабельность продукции [1].

Для устранения или уменьшения мультиколлинеарности используется ряд методов.

1) Один из наиболее простых методов устранения мультиколлинеарности состоит в получении дополнительных данных. Однако на практике в некоторых случаях его реализация может быть весьма затруднительна [7].

2) Метод преобразования переменных, заключается в том, что вместо значений всех переменных, участвующих в модели (и результативной в том числе) можно взять их логарифмы: $\ln y = a+b_1\cdot\ln x_1+ b_2\cdot\ln x_2+\varepsilon$. Однако данный способ также не способен гарантировать полного устранения мультиколлинеарности факторов [3,6].

3) Метод сравнения значений линейных коэффициентов корреляции, состоит в том, что из двух объясняющих переменных, имеющих высокий коэффициент корреляции (больше 0,8), одну переменную исключают из рассмотрения. При этом, какую переменную оставить, а какую удалить из анализа, решают в первую очередь на основании экономических соображений. Если с экономической точки зрения ни одной из переменных нельзя отдать предпочтение, то оставляют ту из двух переменных, которая имеет больший коэффициент корреляции с зависимой переменной [2].

4) Метод включения факторов заключается в том, что в модель включаются факторы по одному в определенной последовательности. Из всего возможного набора факторных переменных включаются именно те, которые оказывают существенное влияние на результативную переменную.

Ниже предложен алгоритм, метода пошагового включения факторов, реализующий отбор информативных признаков по показателям мультиколлинеарности. Проведен обзор некоторых подходов к снижению факторного пространства и проведены эксперименты по исследованию эффективности методов устранения мультиколлинеарности.

По данным n=20 сельскохозяйственных районов требуется построить регрессионную модель урожайности на основе следующих показателей:

y – урожайность зерновых культур (ц/га);

x_1 – число колесных тракторов (приведенной мощности) на 100 га;

x_2 – число зерноуборочных комбайнов на 100 га;

x_3 – число орудий поверхностной обработки почвы на 100 га;

x_4 – количество удобрений, расходуемых на гектар;

x_5 – количество химических средств оздоровления растений, расходуемых на гектар.

Исходные данные для анализа приведены в таблице.

*Таблица1.***Исходные данные для анализа**

Номер наблюдения	y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
1	9.70	1.59	0.26	2.05	0.32	0.14
2	8.40	0.34	0.28	0.46	0.59	0.66
3	9.00	2.53	0.31	2.46	0.30	0.31
4	9.90	4.63	0.40	6.44	0.43	0.59
5	9.60	2.16	0.26	2.16	0.39	0.16
6	8.60	2.16	0.30	2.69	0.32	0.17
7	12.50	0.68	0.29	0.73	0.42	0.23
8	7.60	0.35	0.26	0.42	0.21	0.08
9	6.90	0.52	0.24	0.49	0.20	0.08
10	13.50	3.42	0.31	3.02	1.37	0.73
11	9.70	1.78	0.30	3.19	0.73	0.17
12	10.70	2.40	0.32	3.30	0.25	0.14
13	12.10	9.36	0.40	11.51	0.39	0.38
14	9.70	1.72	0.28	2.26	0.82	0.17
15	7.00	0.59	0.29	0.60	0.13	0.35
16	7.20	0.28	0.26	0.30	0.09	0.15
17	8.20	1.64	0.29	1.44	0.20	0.08
18	8.40	0.09	0.22	0.05	0.43	0.20
19	13.10	0.08	0.25	0.03	0.73	0.20
20	8.70	1.36	0.26	1.17	0.99	0.42

Предварительно, с целью анализа взаимосвязи показателей построена таблица парных коэффициентов корреляции R.

y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
1.00	0.43	0.37	0.40	0.58	0.33
0.43	1.00	0.85	0.98	0.11	0.34
0.37	0.85	1.00	0.88	0.03	0.46
0.40	0.98	0.88	1.00	0.03	0.28
0.58	0.11	0.03	0.03	1.00	0.57
0.33	0.34	0.46	0.28	0.57	1.00

Анализ матрицы парных коэффициентов корреляции показывает, что результативный показатель наиболее тесно связан с показателем x_4 – количеству удобрений, расходуемых на гектар ($r_{yx_4} = 0{,}58$).

В то же время связь между признаками-аргументами достаточно тесная. Так, существует практически функциональная связь между числом колесных тракторов x_1 и числом орудий поверхностной обработки почвы x_3 – $r_{x_1x_3} = 0{,}98$.

О наличии мультиколлинеарности свидетельствуют также коэффициенты корреляции $r_{x_1x_2} = 0{,}85$ и $r_{x_3x_2} = 0{,}88$.

Чтобы продемонстрировать отрицательное влияние мультиколлинеарности, рассмотрим регрессионную модель урожайности, включив в нее все исходные показатели:

$$\hat{Y} = 3{,}515 - 0{,}006x_1 + 15{,}542x_2 + 110x_3 + 4{,}475x_4 - 2{,}932x_5$$

(-0.01) (0.72) (0.13) (2.90) (-0.95)

В скобках указаны t_{b_j} – расчетные значения t – критерия для проверки гипотезы о значимости коэффициента регрессии H_0. Критическое значение $t_{табл.}$=1.76 найдено по таблице t – распределения при уровне значимости α = 0,1 и числе степеней свободы 14. Из уравнения следует, что статистически значимым является коэффициент регрессии только при x_4, так как $\left|t_{b_4}\right| = 2{,}90 > t_{табл} = 1{,}76$. Не поддаются экономической интерпретации отрицательные знаки коэффициентов регрессии при x_1 и x_5, из чего следует, что повышение насыщенности сельского хозяйства колесными тракторами x_1 и средствами оздоровления растений x_5 отрицательно сказывается на урожайности. Таким образом, полученное уравнение регрессии не приемлемо.

После реализации алгоритма пошагового регрессионного анализа с исключением переменных и учетом того, что в уравнение должна войти только одна из трех тесно связанных переменных x_1,x_2 и x_3, получаем окончательное уравнение регрессии: $\hat{Y} = 7{,}342 + 0{,}345x_1 + 3{,}294x_4$

(11.12) (2.09) (3.02)

В данное уравнение включен x_1,как определяющий из трех показателей.

Уравнение значимо при α=0.05, т.к. =266 > $F_{кр}$ =3.20, найденного по таблице F-распределения при α=0.05; γ_1=3 и γ_2=17. Значимы и все коэффициенты регрессии b_1 и b_4 в уравнении $\left|t_{b_j}\right| > t_{табл} = 2{,}11$ (α=0,05; v=17). Коэффициент регрессии b_1 следует признать значимым (b_1≠0) из экономических соображений, при этом $t_{b_1} = 2{,}09$ лишь незначительно меньше $t_{табл} = 2{,}11$. При α = 0,1 $t_{табл} = 1{,}74$ и b_1 статистически значим. Из уравнения регрессии следует, что увеличение на 1 числа тракторов на 100 га пашни приводит к росту урожайности зерновых в среднем на 0,345 ц/га (b_1=0,345).

Коэффициенты эластичности $Э_1$=0,068 и $Э_2$=0,161 показывают, что при увеличении показателей x_1 и x_4 на 1% урожайность зерновых повышается соответственно на 0.068% и 0.161%, $\left(Э_j = b_j \frac{\overline{x_j}}{\overline{y}}\right)$. Множественный коэффициент детерминации $r_y^2 = 0{,}469$ свидетельствует о том, что только 46,9% вариации урожайности объясняется вошедшими в модель показателями x_1 и x_4, то есть насыщенностью растениеводства тракторами и удобрениями. Остальная часть вариации обусловлена действием неучтенных факторов x_2, x_3, x_5. Средняя относительная ошибка аппроксимации $\overline{A_i} = 10{,}5\%$ характеризует адекватность модели, также как и величина остаточной дисперсии $S^2 = 1{,}97$ [4].

Литература:

1. Гореева, Н.М. Эконометрика: /Н.М. Гореева, Л.Н. Демидова, Л.М. Клизогуб, С.А. Орехов, Н.А. Сердюкова, С.Т. Швецова // Учебное пособие в схемах и таблицах. – М.: Эксмо, 2008. – С. 224.
2. Кремер, Н.Ш. Эконометрика:/ Н.Ш. Кремер, Б.А. Путко – М.: Юнити-Дана, 2010. – С. 328.
3. Магнус, Я.Р. Эконометрика: /Я.Р. Магнус, П.К. Катышев, А.А. Пересецкий // Начальный курс 3-е изд. – М.: Дело, 1997. – С.400.
4. Мхитарян, В.С. Эконометрика: / В.С. Мхитарян, М.Ю.Архипова, В.П. Сиротин // Учебно-методический комплекс. – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2008. – С. 144.
5. Орлов, А. И. Эконометрика: / А. И. Орлов – М.: Феникс, 2009. – С. 576.
6. Яковлева, А.В. Эконометрика. Конспект лекций:/ А.В. Яковлева – М.: ЮНИТИ, 2008. – С. 224.

Тетяна Курдельчук, Анна Сипкова
(Ірпінь, Україна)

МОНІТОРИНГ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ, КОРОТКОСТРОКОВИЙ ПРОГНОЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

На сьогодні стратегічно важливим залишається питання забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні, від реалізації якого залежать ефективність залучення в світовий поділ праці, соціально-економічна динаміка, можливості модернізації на цій основі національної економіки.

Теоретичний внесок у розв'язання цієї проблеми включає чималу кількість праць. Серед вчених, що розглядали дану тему такі: Єршова Г. В., Сімонова М. В., Носова О. В. та інші.

Починаючи з 1991 року приділялася увага проблемі покращення інвестиційного клімату на державному рівні. В наш час в Україні вже створено правове поле для здійснення інвестиційної діяльності. Перш за все, ця сфера діяльності регулюється низкою Законів України («Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування» тощо), понад 10 Указами Президента, а також Постановами та Розпорядженнями КМУ.

Відповідно до чинного законодавства в Україні передбачено рівні права і гарантії захисту інвестицій для всіх суб'єктів інвестиційної діяльності. Незалежно від зусиль у формуванні відповідних організаційно-економічних та правових засад зміцнення інвестиційного клімату, міжнародними експертами відзначається зниження інвестиційної привабливості України. **З**а версією Economist Intelligence Unit (EIU), Україна за показниками якості бізнес-середовища посідає 75 місце серед 82 країн. Незважаючи на прогнози цієї організації щодо зростання рейтингу протягом 2007-2011 рр. (на 5 позицій), Україна й надалі суттєво відставатиме від конкурентів за іноземні інвестиції на світовому ринку [3, с. 55].

Протягом 2006-2010 рр. Україна займала 10-місце як за кількістю інвестиційних проектів, так і за кількістю створених робочих місць. У 2012 році наша країна не покращила своє становище у контексті залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ): Україна залучила 31 проект ПІІ і створила 1150 робочих місць. Фактично, загальна вартість надходжень ПІІ в 2012 році скоротилася на 9 % до 4,15 млрд. дол. США.

Ентузіазм інвесторів та інвестиційний потенціал країни підривається невизначеністю України стосовно свого інвестиційного клімату. Занепокоєння інвесторів з приводу ділових можливостей в Україні було викликано зі скороченням ВВП більш ніж на 15 % в році. Ліквідність викликає занепокоєння інвесторів, так як банки тільки умовно відновлюють корпоративне кредитування, обмежуючи можливості інвесторів та їх місцевих партнерів започатковувати бізнес. Корупція, затримки на митниці та затримки в поверненні ПДВ набули ще більш загрозливих масштабів у бізнес-кліматі.

Відповідно до рейтингу журналу Euromoney на червень 2011 року Україна посідає у цьому рейтингу 85 місце серед 186 країн з інтегральним показником країнового ризику 44,08 бала, що на 3 позиції вище у порівнянні з рейтингом на березень 2011 р. (89 місце серед 186 країн світу з показником 43,97). За місцем у рейтингу Україна поступається Росії (58 місце), а також Сербії (84 місце), Гані (83 місце) та Вірменії (82 місце), натомість випереджаючи Білорусь (97 місце) та Молдову (114 місце). Інтегральний показник країнового ризику Euromoney визначається за 100-бальною шкалою, згідно з якою показник 100 означає відсутність ризику, а показник 0 – абсолютну схильність до будь-якого ризику.

Характерними особливостями, що стримують поліпшення інвестиційного клімату в Україні є:

1. Обмеженість потенціалу залучення ПІІ через приватизацію державних підприємств;
2. Низький рівень ефективності законодавства з питань корпоративного управління;
3. Відсутність сталої стратегії та відповідного національного плану дій;
4. Суттєве податкове навантаження;
5. Переобтяженість регуляторними нормами та складність податкової системи;
6. Недієздатність механізмів забезпечення ринкових прав і свобод інвесторів, а також низький рівень захисту інвесторів;
7. Негативний міжнародний імідж України [4, с. 17].

Використовуючи дані Державного комітету статистики України, слід зазначити, що інвестиції в основний капітал за рахунок державного бюджету незначні та мають тенденцію до зниження (з 10,5% у 2004 р. вони зменшилися до 6,3% у 2010 р., а у період 2005–2009 рр. вони коливались у межах 4–5% від загальної суми інвестицій в основний капітал, укладених в економіку України). Інвестиції в основний капітал у виробничу сферу за рахунок державного бюджету зменшилися з майже 76% у 2004 р. до 57,5% у 2010 р. від їх загального обсягу в економіку країни [2, с. 36].

Таблиця 1

Інвестиції в основний капітал за рахунок державного бюджету, млн. грн

Вид економічної діяльності	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Усього, економіка	7994,8	5076,8	6845,8	10458,1	11576,1	6686,7	10806,8	17482,7	17141
Промисловість	2476,3	1940	2490,3	2810,5	2851,7	1983,7	1259,5	2585,7	1733,5
Добувна промисловість	1336,2	1260,1	1436,4	1861,2	1831,3	1204,4	589,2	1443,3	858,8
Переробна промисловість	111	105,4	125,1	284,2	171,4	127,8	131,2	99,7	89,6
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	1029,1	574,4	928,8	665	849,1	651,5	539,2	1042,8	785,1
Будівництво	1673,4	656,5	617,2	1090,7	1710,7	575,4	1311,9	2625,9	500
Діяльність транспорту та зв'яку	1883	687,8	1155,7	3297,6	2443,7	1428,4	3645,4	6370,9	1343,4

Джерело: Капітальні інвестиції в Україні: стат. бюлетень. – К.: Держстат України (за відповідні роки) [1].

Побудуємо прогноз на наступні 3 роки економіки в цілому. Функція вирівнювання набере вигляду:

y=10452,1 +1299,2t.

Прогноз на 2013 рік:

y=10452,1 +1299,2*5 = 16948,1 млн. грн.;

Прогноз на 2014 рік:

y=10452,1 +1299,2*6 = 18247,3 млн. грн.;

Прогноз на 2015 рік:

y=10452,1 +1299,2*7 = 19546,5 млн. грн.;

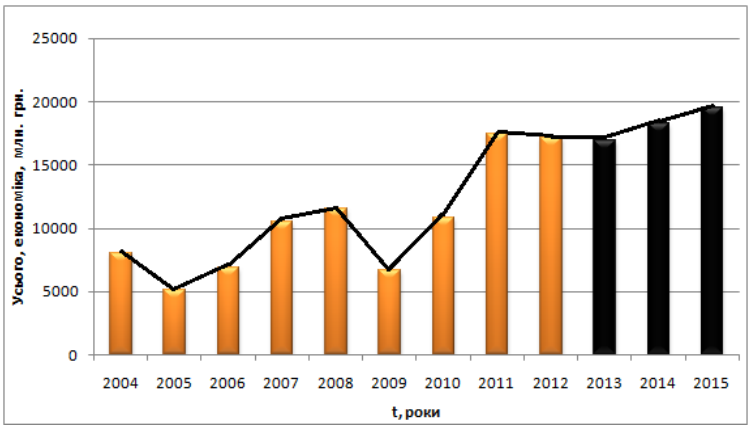

Рис. 1. Прогноз інвестицій в основний капітал економік за рахунок державного бюджету за період 2004-2015 роки

Отже, інвестиції в основний капітал економіки за рахунок державного бюджету на 2013 рік зменшиться, а в наступні 2 роки (2014-2015рр.) зростатимуть.

Враховуючи вище зазначене, можна зробити висновок, що на сьогодні актуальним завданням для уряду України є стимулювання інвестиційної діяльності за рахунок акумулювання внутрішніх фінансових ресурсів. Тому, на нашу думку, необхідно впровадити на рівні держави стратегічне планування інвестиційної діяльності як однієї зі складових стратегічного планування розвитку держави, яке у свою чергу буде спрямоване на розкриття потенціалу ринкових інвестицій (банківського кредитування, механізмів фондового ринку, фінансового лізингу тощо) та спрямування їх на активізацію інвестиційної діяльності в рамках обраних державою пріоритетів. Головною ідеєю при здійсненні стратегічного планування інвестиційної діяльності повинна бути орієнтація не на наявну «базу державних інвестиційних ресурсів», а на розробку плану дій, виходячи з бажаного результату. Це стимулюватиме більш широке застосування ринкових інвестицій та активізацію законодавчих ініціатив щодо розвитку інвестиційної інфраструктури

в Україні. Дані ідеї дадуть можливість розробити системний план заходів та підпорядкувати й систематизувати існуючі середньострокові державні програми розвитку (інвестиційної діяльності, промисловості тощо), спрямовуючи їх на реалізацію спільної мети – забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку країни.

Література:

1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Єршова Г. В. Інвестиційна активність підприємств та шляхи її забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2011_4/4_Ersh.pdf
3. Інвестиційний клімат України: проблеми формування та заходи поліпшення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/Monitor/Marrch/12.htm
4. Сімонова М. В. Оцінка інвестиційної привабливості України на основі аналізу методик, розроблених провідними міжнародними організаціями. – Вісник ЖДТУ. 2012. №1(59)

Науковий керівник:
старший викладач Параниця Надія Володимирівна.

Ірина Леонтьєва
(Київ, Україна)

ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ СУЧАСНОГО ВОДНОТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Важливою ознакою сучасного підприємства є увага до персоналу – провідного виробничого чинника, резерву економічного зростання. Сучасні підприємства водного транспорту потребують фахівців, здатних швидко адаптуватися до складних умов соціальної і професійної дійсності, самостійно й відповідально приймати рішення, зорієнтованих на успіх та постійне самовдосконалення. Але для будь-якого фахівця важливими є умови, створені на підприємстві для ефективної роботи. Саме від умов праці та вміння зацікавити працівників та знайти для них мотивацію і можливість для реалізації особистісного потенціалу залежить ефектива кадрова робота з підприємства.

Досвід передових економік світу доводить, що жодну із задач управління у будь-якій сфері діяльності неможливо реалізувати без зацікавленості в її вирішенні працівників. Мотивація праці персоналу, створення умов для його зацікавленості в результатах діяльності підприємства, розвиток соціального партнерства стають нагальними завданнями підприємства.

Класична школа менеджменту вчить, що необхідними умовами забезпечення успішної роботи компанії є вдале формулювання цілей, чітке доведення їх до кожного працівника та мотивація персоналу. Звернемо увагу на останню. Кожна людина, яка працює на роботі по 8 годин на день, повинна мати для цього певну мотивацію, яка може бути різною – грошовою, особистою вигодою, власними переконаннями, відчуттям обов’язку.

Аналіз наукового фонду засвідчує, що мотивація ефективної праці робітників займає одне з ключових місць у системі внутрішньофірмового управління. Вона доповнює адміністративне управління, що полягає в розробці і виконанні планових завдань, посадових та інших інструкцій, методичних положень і вказівок, наказів, розпоряджень і являє собою непряме, опосередковане управління через інтереси робітників з використанням специфічних форм і методів забезпечення їх матеріальної і моральної зацікавленості щодо праці, у досягненні високих її результатів [2, с.178].

Добре спланована система мотивації персоналу воднотранспортного підприємства в складних сучасних умовах економічного спаду та пов’язаного з цим високого рівня конкуренції дозволяє суттєво підвищувати ефективність роботи персоналу, збільшувати обсяги продажу, покращувати виробничий процес та обслуговування клієнтів, без особливо великих матеріальних затрат з боку компанії. Адже, коли працівник виконує свої посадові обов’язки з повною самовіддачею і його цілі саморозвитку включають розвиток підприємства загалом, тоді коефіцієнт корисної дії зростає в декілька разів. Цікавим способом удосконалення мотивації праці є мотивація вільним часом або модульна система компенсації вільним часом. Ця форма нематеріальної мотивації поки не одержала поширення у практиці українських водних підприємств, але досвід використання її зарубіжними підприємствами свідчить про вигідність впровадження системи компенсації вільним часом на підприємствах.

Традиційно виділяють три групи нематеріальних чинників мотивації:

- ті, що не потребують великих інвестицій з боку компанії, наприклад, поздоровлення з днем народження, грамоти найкращому співробітнику;
- ті, що потребують інвестицій та розподіляються безадресно – організація харчування за рахунок компанії, забезпечення співробітників медичним страхуванням, забезпечення проїзними квитками, надання форми на конкретних робочих місцях;
- ті, що потребують інвестицій компанії та розподіляються адресно наприклад, безвідсоткової позики на покращення умов проживання, придбання товарів тривалого користування, оплата відпусток, надання матеріальної допомоги, премій та бонусів [4, с.36 – 36]. Кожний з перелічених видів мотивації буде мати ефект, коли він застосований для кожного окремого співробітника з урахуванням особливостей його характеру та внутрішньої мотивації саме в цьому підприємстві.

При прийомі працівника воднотранспортного підприємства на роботу дуже важливо визначити, який вид мотивації для нього пріоритетний. Людина, для якої головне – матеріальна мотивація, буде проявляти меншу ініціативу у нововведеннях, творчих розробках, навчаннях, ніж особа, для якої гроші не є основним фактором, щоб працювати професійно та якісно, а для якої, наприклад, важливо працювати саме в галузі водного транспорту, з пов’язаною з цією галуззю морською романтикою, тощо.

Також на вибір засобів мотивації впливає стать та вік працівників, висновки були зроблені психологами з Оксфордського університету. Матеріальне заохочення впливає на незаміжніх жінок, що відсувають особисті питання на другий план, і на тих одружених чоловіків, які і далі дозволяють собі вести насичене особисте життя. На роботу заміжніх працівниць і неодружених чоловіків має позитивний вплив публічна похвала. Співробітники до 30 років дуже цінують знакові відмінності, наприклад, присвоєння звання «Кращий працівник року (тижня, місяця, відділу, тощо».

Такі висновки були зроблені після вивчення протягом шести років впливу різних видів заохочень на основні категорії працівників [1].

Виходячи з того, що об'єктом мотивування є працівники різних (вищого, середнього та нижчого) рівнів управління воднотранспортного підприємства, треба брати до уваги відмінність їх мотивації до виробничо-управлінської діяльності.

Директори, керівники воднотранспортних підприємств та організацій, виходячи із об'єму своїх компетенцій та відносної відсутності централізованого контролю, мають специфічні потреби та інтереси, які й визначають мотиви їх діяльності. Водночас для керівників підрозділів, відділів та спеціалістів визначальними, крім підвищення зарплати, є кар'єрний ріст, розширення участі в управлінні та прийнятті рішень, одержання організаційної свободи, розширення елементів творчості в процесі роботи.

Сучасна практика зарубіжних та деяких українських підприємств свідчить про тенденцію до суттєвих змін в системі мотивації персоналу. Для працівників, перш за все працюючої молоді, характерні інші ціннісні орієнтації спонукальних мотивів до трудової діяльності. При цьому на перший план висуваються самореалізація і саморозвиток (нематеріальна мотивація) [3, с.83].

Результативність праці конкретного працівника підприємства водного транспорту зумовлюється насамперед індивідуальними можливостями та особистою зацікавленістю, а також його усвідомленням власної ролі в колективних зусиллях. Обсяг затрат праці залежить від самооцінки працівника достатності рівня винагороди й упевненості в тому, що її буде отримано. Заохочування працівників підприємства до реалізації поставлених перед ними цілей і завдань є об'єктивною потребою, яку усвідомлюють всі керівники.

Найпоширенішим чинником, який на сьогодні використовують власники підприємств, в мотивації є гроші, премії, підвищення тощо. Вважається, що дані елементи є найголовнішим і повинні задовольняти потреби працівника у мотивації. Однак, для сучасних працівників, крім заробітної плати, важливими є й інші чинники, зокрема зміст праці, умови, за яких вони можуть цілковито проявити свої здібності, уміння та навички, чітка орієнтація кар'єрного зростання.

Основною причиною відсутності мотивації праці є незадовільна політика кар'єрного зростання. Особливо важливо зараз це для підприємств водного транспорту у зв’язку з загальною тенденцією скорочень через економічну кризу. Для вирішення даного завдання і уникнення можливих негативних наслідків, кожне підприємство повинно мати навіть в скрутні часи план кар'єрної політики і просування по службі, де доцільно вказувати послідовність посад, які може займати менеджер у перспективі, наприклад, після успішного подолання труднощів, пов’язаних з тимчасовою кризою. На жаль, на багатьох підприємствах у працівників відсутня фундаментальна мотивація щодо здійснення ефективної діяльності. Як наслідок, робітники не хочуть брати на себе відповідальність за прийняття та реалізацію управлінських рішень, не ототожнюють себе із підприємством, на якому працюють, не розуміють необхідності досягнення єдності особистих інтересів та інтересів підприємства [5, с. 59 – 60].

Отже, для того, щоб отримати максимальну віддачу від застосування методів мотивації та підвищити рівень продуктивності праці необхідно використовувати їх у комплексі. Це сприятиме тісному взаємозв’язку між ними, адже використання лише одного комплексу методів не дасть змогу стимулювати творчу активність персоналу на досягнення цілей підприємства.

Ефективне управління виробничо-господарською діяльністю підприємств значною мірою залежить від використання вміло налагодженого мотиваційного механізму. Враховуючи світовий досвід мотивації праці, можна стверджувати, що теоретична основа для створення такого механізму існує, однак його слід удосконалити з урахуванням результатів мотиваційного моніторингу і прилаштувати до своєрідної трудової ментальності українців, економічної ситуації в країні.

Успішність будь-якої діяльності залежить не тільки від знань, навичок і вмінь працівників, а й від їх мотивації. Тобто від прагнення працювати і досягати високих результатів. Отож, чим вищий рівень мотивації й активності, тим більше факторів спонукають працівника до діяльності, тим більше зусиль він схильний докладати.

Мотивація повинна бути постійним пріоритетом та частиною культури підприємства, яка базується на емоційних та внутрішніх потребах працівників, а не керівника. За загальними спостереженнями, середньостатистичний працівник віддає власне роботі не більше 50% свого часу. Тому оволодіння майстерністю мотивації здатне подвоїти ваші шанси на успіх та перемогу над середньостатистичним конкурентом.

Отже, найбільш важливими сучасними методами мотивації персоналу є наступні:

1. Формування чіткіх та прозорих критеріїв оцінки персоналу;
2. Аналіз реальних потреб працівників;
3. Створення диференційованої системи винагород;
4. Визнання заслуг підлеглих: персональна похвала, публічне визнання заслуг (на нараді, зборах), почесна грамота;
5. Надання «відгулів» за наднормову працю;
6. Поліпшення умов праці працівника;
7. Надання премії, цінних подарунків;
8. Надання (розширити) соціальний пакет;
9. Надання можливості для кар’єрного зростання або переведення у більш престижний підрозділ;
10. Розширення повноваження працівників, надання можливості для участі у прийнятті рішень.

Проте завжди потрібно мати на увазі, що люди швидко до всього звикають, і всі бонуси починають здаватися звичними. Тому важливо завжди залишати щось про запас або постійно вигадувати нові форми для їх заохочення.

В реальності люди самостійно знаходять для себе мотивацію, а на підприємстві завдання керівника – створити сприятливий грунт для розвитку мотивації. В її основі лежить вміння пов’язувати результат та винагороду з речами, які працівник цінує найбільше. Тому потрібно навчитись вивчати та аналізувати анкетні та ситуативні дані про свій персонал, розмовляти з ними, дізнаватись, що працівникам приносить задоволення та чим найбільше подобається займатись.

Навіть зараз, в складний економічний період, керівництву воднотранспортних підприємств України потрібно думати на перспективу, правильно будувати психологічний клімат та загальну атмосферу на підприємстві, не втратити зацікавленість працівників, які можуть внести значний вклад в розвиток підприємства після успішного подолання тимчасових труднощів.

Література:

1. Биканова О. Мотивація праці як важливий чинник забезпечення ефективного управління персоналом підприємства http://conf-cv.at.a/forum/53-482-1
2. Співак, В.В. Мотивація як засіб ефективного менеджменту персоналу підприємств / В. В. Співак // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – №6, Т.2. – С. 178-181.
3. Клименко М.П., Філатова О.О. Мотивація управлінського персоналу в реалізації загальної стратегії підприємства/ Клименко М.П., Філатова О.О.// Сталий розвиток економіки – 2011 – №5 – с. 81 – 85.
4. Іванов С.Л. Роль нематеріальних чинників мотивації праці у формуванні людського капіталу сучасного підприємства в Україні / С.Л.Іванов // Наукові праці НДФІ. – 2010. – № 5. – с. 34-38.
5. Різник В.В., Сучасні тенденції мотивації праці управлінського персоналу / Різник В.В // Економічний вісник університету, 15/1 – 2010. – №15/1. – с. 58 – 62.

Науковий керівник:
кандидат економічних наук, Войченко Тетяна Олександрівна

Станислава Макарова
(Орел, Россия)

ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ТЕОРИИ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Эволюция экономической мысли – процесс сложный и противоречивый, иллюстрирующий общественное развитие той или иной его стадии. На каждом из этапов развития общества доминирующими становились концепции, способные дать конструктивные ответы на актуальные вопросы экономической действительности определенной исторической эпохи. Среди многообразия социально-экономических отношений, подвергавшихся анализу различными школами экономической мысли, одно из центральных мест занимает феномен собственности, во многом определяющий функционирование хозяйственного процесса с помощью установления определенных правил игры при реализации хозяйственных отношений.

Актуальность трактовки собственности в экономической теории заключается в том, что данный элемент играет системообразующую роль, ориентирует социально-экономические отношения социума. По мере развития хозяйственной жизни общества представления о собственности в системе социально-экономических отношений подвергались корректировке в рамках предлагаемых экономическими школами концепций. Использование категории собственности в классическом и неоклассическом направлении во многом осуществлялось в тесной связи с ее юридическим определением. Основой концепции собственности как экономической категории послужила марксистская теория, где собственность представляет собой отношения между людьми по поводу владения, распоряжения и присвоения средств производства. Особое внимание категории собственности, рассматриваемой как возникший в ходе борьбы за имущество институт, уделяется в институциональном направлении экономической мысли. В 60-70-е годы XX века происходит в рамках неоинституционализма происходит оформление теории прав собственности в самостоятельный раздел политической экономии. С разработкой, становлением и развитием данной теории связаны имена Р. Коуза, А. Алчиана, Й. Барцеля, Л. де Алеси, Г. Демсеца, М. Йенсена, Д. Норта, Р. Познера, О. Уильямсона, Э. Фаму, С. Чена. В отечественной литературе теория прав собственности нашла отражение в работах Р. И. Капелюшникова, А. Е. Шаститко, В. Л. Тамбовцева, А. Н. Олейника и других ученых.

Неоинституциональное направление экономической мысли раскрывает категорию собственности через «право собственности». Согласно определению, предложенному И. Фьюруботном, «права собственности – это санкционированные поведенческие отношения между людьми, которые возникают в связи с существованием благ и касаются их использования… Права собственности охватывают полномочия как над материальными объектами, так и над нематериальными, а так же правами человека. Господствующая в обществе система прав есть сумма экономических и социальных отношений по поводу редких ресурсов, вступив в которые отдельные члены общества противостоят друг другу» [5, с 42]. С точки зрения неоинституционального подхода категория собственности не сводится к обозначению конкретного объекта, а отношения собственности выражаются не как отношения «человек-вещь», а как отношения между людьми. Особой чертой таких отношений является их исключающий характер, обеспечиваемый институтом прав собственности. Права собственности, которым придается поведенческое значение в рамках самостоятельного экономического выбора субъекта, имеют всеохватывающий характер, где в качестве объектов рассматриваются как материальные, так и нематериальные блага [2]. Элементами полного права собственности являются 11 правомочий, предложенных английским юристом А. Оноре, причем при определении прав собственности данные правомочия могут образовывать различные комбинации в зависимости от конкретных субъектов и объектов. Так же к важным теоретическим моментам теории прав собственности, помимо вышеуказанного «пучка правомочий» относится «теорема Коуза» и процессы спецификации и размывания прав.

В настоящее время в условиях глобализации существенную роль в мировом экономическом процессе наряду с товарами, работами и услугами играет интеллектуальная деятельность и ее результаты. По данным доклада ВОИС за 2012 год в среднем доля продуктов интеллектуальной деятельности, связанного с авторскими и смежными правами в общем объеме ВВП тридцати исследованных стран составила 5,4%, в том числе США – 11,1%, КНР – 6,4%, РФ – 6,1% [4]. В связи с этим, если изначально отношения собственности распространялись преимущественно на материальные объекты, то на современном постиндустриальном этапе развития общества в силу расширения круга объектов производственных отношений результатами интеллектуальной деятельности, явственно прослеживается актуализация внимания на права интеллектуальной собственности, в том числе и со стороны экономической науки. Использование основных положений неоинституциональной теории прав собственности при исследовании интеллектуальной собственности объясняется, прежде всего, возможностью учитывать не только сугубо экономические, но и политические, правовые аспекты данного явления, что способствует созданию целостной картины функционирования института прав интеллектуальной собственности и выработке механизмов и инструментов по повышению его эффективности. Более того, формой реализации отношений собственности в процессе экономической деятельности является институт интеллектуальной

собственности, что так же говорит о преимуществе использования методологии институционального направления экономической мысли, в частности теории прав собственности.

С точки зрения экономической теории интеллектуальная собственность подлежит рассмотрению как самостоятельная категория, которая представляет собой систему социально-экономических и правовых отношения по поводу создания, спецификации прав и коммерческой реализации результатов интеллектуальной деятельности [1, с. 22]. Продукты творческой деятельности людей, которые имеют объективную форму выражения и представляют коммерческую и информационную ценность, а так же приравненные к ним средства индивидуализации юридических лиц, продукции, работ, услуг являются результатами интеллектуальной деятельности человека и выступают в качестве полноценных субъектов экономических отношений. Примерами таких результатов являются произведения литературы, науки и искусства, изобретения, программы для ЭВМ, промышленные образцы, фирменное наименование, товарный знак и прочие.

Специфика интеллектуальной собственности и связанных с ней экономические отношения позволяют говорить о трансформации основных положений неоинституциональной теории прав собственности. Интеллектуальная собственность представляет собой совокупность правомочий на продукты интеллектуальной деятельности, однако, классическое понимание данных правомочий с учетом специфики объектов интеллектуальной собственности видоизменяется. Так, право владения на объект интеллектуальной собственности подразумевает персональное (интеллектуальное) владение. Особенность права пользования заключается в возможности неоднократного использования неограниченным кругом лиц без ущерба потребительским свойствам объекта интеллектуально собственности. Право управления, трактуемое как решение когда и кем объект может быть использован сопровождается наличием возможности частичного отчуждения прав в рамках лицензионного соглашения. Право на доход реализуется в виде возможности получения дохода или в форме выручки, или в форме роялти. Право на капитальную стоимость не передается окончательно в процессе обмена, что позволяет автору использовать объект в дальнейшей работе. Право на безопасность реализуется в соответствии и формальными нормами института защиты интеллектуальной собственности. Право на переход объекта по наследству или по завещанию подразумевает возможность передачи правопреемнику только имущественных прав на использование объекта. Право на бессрочность в случае интеллектуальной собственности ограничивается законодательно. Обязанность воздерживаться от использования объекта вредным для других способом реализуется с помощью формальных институтов и высоких издержек противоправного поведения. Специфика права на ответственность в виде взыскания заключается в том, что изъятию подлежат только имущественные права на использования, изъятие самого объекта невозможно. Право на защиту и восстановление нарушенных полномочий гарантируется институтом интеллектуальной собственности и решениями соответствующих судебных органов.

Таким образом, относительно объектов интеллектуальной собственности значительную роль играют, право управления, которое создает возможность исключить из доступа к объекту других агентов; право на использование, относящееся в большей степени к случаям промышленного использования объекта; право на получение дохода в нескольких формах позволяющее заключать контракты с другими агентами по поводу получения дохода; право на передачу права собственности, ограниченное областью имущественных прав на объект. Различные комбинации "пучка прав", принадлежащие разным субъектам создают основу для наиболее эффективного использования объекта интеллектуальной собственности. Реализация права интеллектуальной собственности происходит в форме расщепления (дифференциации) прав собственности, то есть с помощью обмена "пучками прав" между агентами [2]. Помимо дифференциации прав интеллектуальной собственности, являющейся простым процессом передачи правомочий другому лицу, условие эффективного использования объекта в экономической деятельности выдвигает на первый план процесс спецификации, позволяющий четко определить объект, субъект, объем полномочий определенной комбинации прав. Спецификация прав интеллектуальной собственности равно как и в случаях иных прав собственности может иметь как формальный, так неформальный характер. [3, с. 26]. Наибольшее значение для эффективного использования результатов интеллектуальной собственности в экономическом обороте имеет формальная спецификация.

Проблема формальной спецификации прав интеллектуальной деятельности заключается в сложности правовой идентификации объекта интеллектуальной собственности, что значительно снижает эффективность функционирования института интеллектуальной собственности, даже при превышении доходов над расходами от использования специфицированного объекта. Вследствие этого, экономические агенты с целью извлечения дохода от использования результатов интеллектуальной деятельности используя альтернативный неформальный способ спецификации прав без их оформления подвергаются значительным рискам и издержкам в частности по поводу охраны прав интеллектуальной собственности. Необходимость спецификации для эффективного функционирования экономики доказывается в институциональной теории прав собственности в рамках "теоремы Коуза". В отношении интеллектуальных продуктов теорема Коуза так же справедлива: рынок интеллектуальной деятельности способен к саморегулированию и обеспечению оптимального распределения интеллектуального ресурса исходя их оценки и способности приносить прибыль, то есть ресурсы распределяются по сферам таким образом, где они дают максимальную отдачу.

Исследование основных положений неоинституциональной теории прав собственности применительно к интеллектуальной собственности показало, что теорема Коуза задает векторы для анализа отношений интеллектуальной собственности и последующему развитию теории прав интеллектуальной собственности в направлениях трансформации классического "пучка правомочий", пределах спецификации прав интеллектуальной собственности, создания эффективного механизма спецификации прав интеллектуальной собственности. Развитие теории прав интеллектуальной собственности в данных направлениях создает теоретическую предпосылку для совершенствования института интеллектуальной собственности с учетом совокупности как правовых, так и экономических аспектов эффективного функционирования.

Литература:

1. Забелина И. Н. Интеллектуальная собственность: спецификация прав, экономический оборот, оценка / Монография / Под ред. д. э. н., профессора В. Т. Смирнова. / И. Н. Забелина – Орел: ОрелГТУ, 2010. – 188 с.
2. Капелюшников Р. И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем) / Р. И. Капелюшников // Москва, 1990.

3. Тамбовцев В. Л. Улучшение защиты прав собственности – неиспользуемый резерв экономического роста России? / В. Л. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 2006. – №1. – С. 22-38.
4. Доклад ВОИС «Мировые показатели интеллектуальной собственности за 2012 год». Режим доступа: http://www.wipo.int/export/sites/www/freepublications/en/intproperty/941/wipo_pub_941_2012.pdf
5. Furubotn, E.G. The economics of property rights / E. Furubotn, S. Pliovich. – Cambridge, 1974.

Научный руководитель:
доктор экономических наук, профессор Власов Федор Борисович.

Татьяна Маслова
(Орёл, Россия)

СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ ИННОВАЦИОННЫХ КАДРОВ

В то время как большая часть ресурсов организации представлена материальными объектами, стоимость которых со временем снижается, ценность человеческих ресурсов с годами должна возрастать. Поэтому для конкурентоспособности любой организации и экономики страны в целом необходимо построить эффективную систему подготовки инновационных кадров, которая состоит из следующих этапов:

– Определение потребности в обучении;
– Определение содержания и методов обучения;
– Оценка эффективности обучения. [1, с. 46]

Потребность в обучении может быть выявлена следующими методами:

1. Ежегодная оценка рабочих результатов (аттестация). В ходе ежегодной оценки рабочих результатов (аттестации) могут обнаружиться не только сильные, но и слабые стороны в работе конкретного человека. К примеру, низкие оценки у работников определенной профессиональной группы в графе "профессиональные знания" показывают, что для данной категории работников выявлена потребность в обучении. [1, с. 47]

2. Наблюдение за работой персонала и анализ проблем, мешающих эффективной работе. Выявленное в результате наблюдения несоответствие работы персонала установленным стандартам и требованиям может выступать индикатором потребности в проведении соответствующего обучения. [1, с. 47]

3. Экспертные оценки. Эксперт дает свое заключение о потребности в обучении, либо основываясь на собственном опыте, либо используя комплексный подход с опорой на различные методы. В качестве экспертов могут выступать как внешние консультанты, так и работники организации (руководители, специалисты кадровой службы, отдела обучения, представители высшего руководства). [1, с. 48]

Можно выделить четыре основные группы задач, решаемых в ходе подготовки инновационных кадров:

1) повышение уровня знаний, осведомленности;
2) развитие моторных навыков;
3) развитие навыков межличностного общения;
4) развитие навыков анализа проблем и подготовки решений.

При определении содержания и методов обучения следует в первую очередь исходить из потребности организации в приобретении ее персоналом новых знаний и навыков. [1, с. 54]

Выделяют следующие инновационные методы обучения:

1. Видео обучение

Видео обучение является наиболее простым видом обучения - для него не требуется ни инструктор, ни специальное помещение, ни определенное время - обучающийся учится там, тогда и так как ему удобно. Организации могут извлечь значительную пользу из самообучения при условии разработки и предоставления сотрудникам эффективных вспомогательных средств - аудио и видео кассет, учебников, задачников, обучающих компьютерных программ.

Преимущества видео обучения:

- Связь с практикой: в основе сюжетов лежат реальные события, происходившие на конкретных рабочих местах;
- Наглядность и доступность подачи материала;
- Возможность самообучения и повторения.

Недостатки видео обучения:

- Любой просмотр оставляет участников пассивными, не давая им возможности задавать вопросы, обсуждать. (Поэтому необходимо использовать видео как один из приемов организации групповой работы);
– При отсутствии внешнего контроля, когда никто не заставляет сотрудника «расти и совершенствоваться», довольно остро встает проблема внутренней мотивации. Для многих людей очень трудно бывает организовать себя, выделить время на учебу. [2, с. 103]

2. Дистанционное обучение

Дистанционное обучение получило широкое применение в подготовке инновационных кадров. Данная форма обучения предполагает использование телекоммуникационных технологий, которые позволяют обучать персонал на расстоянии. С помощью дистанционного обучения учащийся может самостоятельно организовывать свои занятия, выбирая удобное для этого время.

Преимущества дистанционного обучения:

- В учебный процесс можно вовлечь большое число сотрудников;
- Обучение осуществляется на рабочем месте;
- Сотрудники меньше отрываются от своих обязанностей;
- Возможность выбора удобного времени для обучения;
- Знания, приобретенные в процессе обучения можно тут же применить на практике в вашей компании. [2, с. 104]

3. Кейс-обучение

Рассмотрение практических ситуаций (кейсов) предполагает анализ и групповое обсуждение гипотетических или реальных ситуаций, которые могут быть представлены в виде описания, видеофильма и т.д. В

основе рассмотрения практических ситуаций лежит дискуссия, обсуждение, в котором обучающиеся играют активную роль, а инструктор направляет и контролирует их работу.

Преимущества метода:

- Каждый участник имеет возможность сопоставить свое мнение с мнением других участников;
- Актуальность решаемых проблем и их тесная связь с профессиональным опытом участников;
- Высокая мотивация и высокая степень активности участников.

Недостатки метода:

- Плохо организованное обсуждение может потребовать слишком много времени;
- Можно не достичь желаемых результатов, если участники не обладают необходимыми знаниями и опытом. [2, с. 104]

4. Деловая игра

Деловые игры – это такая форма обучения, когда отработка учебной тематики происходит на основе ситуаций и материала, моделирующих те или иные аспекты профессиональной деятельности слушателей. Деловые игры представляют собой метод обучения, наиболее близкий к реальной профессиональной деятельности обучающихся.

Преимущества деловых игр:

- Позволяют всесторонне исследовать проблему, подготовить и принять решение.
- Позволяют обучить сотрудников моделировать реальные ситуации, научить действовать, как в жизни, чтобы в реальной ситуации не растеряться, не наделать ошибок, действовать эффективно. [2, с. 105]

5. Баскет – метод

Это метод обучения на основе имитации ситуаций, часто встречающихся в практике работы руководителей. Обучаемому предлагают выступить в роли руководителя, которому требуется в срочном порядке разобрать накопившиеся на его столе деловые бумаги (корреспонденцию, докладные записки, отчеты, факсы, телефонограммы и т.д.), предприняв по ним определенные действия. Кроме того, он получает всю необходимую информацию об организации и о руководителе, от лица которого ему приходится выступать. Упражнение можно усложнить, включив в него телефонные звонки, визиты разных людей, незапланированные встречи, экстренные ситуации и т.п.

Преимущества метода:

– Высокий уровень мотивации участников;
– Высокая их включенность в решение поставленных задач. [2, с. 105]

6. Ролевая игра

Ролевые игры относятся к методам активного обучения. Чаще всего ролевые игры используют в ходе тренингов различного рода.

Особенно полезны ролевые игры при обучении навыкам межличностного общения, поскольку предполагают воспроизведение ситуаций, близких по своему содержанию к тем, в которые слушатели попадают в процессе межличностного взаимодействия с коллегами, руководством и подчиненными. Игровые ситуации обычно моделируют или воспроизводят реальные или типичные рабочие ситуации, где несколько обучающихся играют определенные роли (например, начальника и подчиненного, сотрудника организации и клиента) в определенных обстоятельствах, стараясь добиться решения поставленной учебной задачи.

Участие в ролевых играх может предваряться специальным инструктированием со стороны преподавателя (тренера), которое задает основные условия, в которых разворачивается игровая ситуация.

Преимущества ролевых игр:

- проигрывание ролей и последующее обсуждение результатов ролевой игры позволяют слушателям лучше понять мотивы поведения и того работника, чья роль проигрывается, и мотивы противоположной стороны;
- участие в ролевых играх помогает увидеть типичные ошибки, допускаемые в ситуациях. [2, с. 106]

6. Обучение действием

В последнее время одним из перспективных направлений подготовки инновационных кадров стало направление формирования «самообучающихся организаций». Вместе с ним пришла и технология обучения – «action learning» – «обучение действием». Метод обучения действием позволяет наиболее эффективно решать возникшие организационные проблемы, разрабатывать структуру и динамику организационных изменений.

Технология «action learning» является одним из самых популярных и эффективных способов обучения менеджеров без отрыва от повседневной работы. Он широко применяется в организациях по всему миру.

Основой в «обучении действием» является группа менеджеров, ключевых сотрудников компании, каждый из которых решает поставленную перед ним задачу. В данном подходе применяется сочетание регулярного анализа ситуации и постановка целей, продумывание шагов по их достижению с периодами реальных действий, осуществления запланированных шагов. Участники работают над реальными задачами, а не над упражнениями или искусственными ситуациями. Главная цель «action learning» – преодолеть разрыв между тем, что «говорят» в организации, и тем, что в ней «делают».

Преимущества обучения действием:

- Развитие навыков принятия решений;
- Развитие навыков планирования и постановки целей;
- Возможность решать производственные задачи;
- Повышение ответственности менеджерского состава за разработанные действия;
- Реальная возможность перейти от «слов» к «делу».

Оценка эффективности обучения является важным этапом процесса обучения инновационных кадров. Ее смысл состоит в том, чтобы установить, какую пользу от обучения работников получает организация, или выяснить, является ли одна форма обучения более эффективной, чем другая. [2, с. 107]

Информацию, полученную в результате оценки эффективности конкретных учебных программ, необходимо анализировать и использовать при подготовке и проведении аналогичных программ в будущем. Оценка эффективности обучения работников организации позволяет постоянно работать над повышением качества обучения, избавляясь от таких учебных программ и форм обучения, которые не оправдали возложенных на них надежд.

Можно выделить инновационные критерия, которые обычно используются при оценке эффективности обучения:

– Усвоение учебного материала;
– Эффективность затрат. [2, с. 245]

Усвоение учебного материала.

Именно полнота усвоения знаний и прочность приобретенных навыков является теми показателями, на основе которых оценивается успех обучения.

Оценить полноту усвоения учебного материала можно при помощи устных опросов, контрольных работ, тестирования, устных или письменных зачетов и экзаменов. Как письменная, так и устная форма проверки знаний предполагает, что обучающимся задают разнообразные вопросы.

Эффективность затрат.

Обучение должно быть выгодным для организации, то есть надо стремиться к тому, чтобы выгоды, которые будут получены по завершении обучения, превосходили затраты на проведение обучения. [2, с. 245]

Таким образом, построение эффективной системы обучения персонала в организациях является существенным фактором развития экономики в целом. Современное общество нацелено на получение прибыли именно за счет интеллекта, инновационной сферы, а не за счет материального производства. В современном мире именно инновационная экономика обеспечивает мировое экономическое превосходство страны, которая её создает.

Литература:

1. Веснин, В. Р. Управление персоналом. Теория и практика: учебник. – М.: Проспект, 2011. – 688 с.
2. Базарова, Т. Ю. Управление персоналом: учебник/ Т. Ю. Базарова, Б. Л. Еремена. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 703 с.

Научный руководитель:
кандидат экономических наук, доцент Семёнова Елена Михайловна.

Вера Накарякова
(Екатеринбург, Россия)

РОЛЬ КОНТРОЛЛИНГА В СИСТЕМЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ

В настоящее время стратегический менеджмент признается самой комплексной и адекватной системой управления для динамично развивающихся и изменяющихся условий бизнеса. В то же время внедрение стратегического управления сталкивается с рядом трудностей.

При стратегическом управлении возникает парадокс: с одной стороны, данная система управления не может дать четкого ответа на вопрос «Что делать?» в конкретной ситуации, а предлагает руководствоваться ситуационным подходом; с другой стороны, практика показывает, что попытка свести стратегическое управление к набору четких правил, процедур и схем не срабатывает: всегда появляются новые факторы, которые изменяют запланированную картину будущего предприятия. Существует ли разница между стратегическим планированием и реализацией намеченной стратегии. Кроме этого, условия турбулентной внешней среды увеличивают вероятность ошибки стратегического предвидения и выбора, и могут стать критическими для предприятий, так как способны нанести значительный финансовый ущерб и привести к потере рыночной доли предприятия. Внедрение процесса стратегического управления (из-за перестройки бизнес-процессов и создания служб, управляющих стратегическим процессом) требуют значительных финансовых, временных и управленческих затрат [2, с. 10].

Внедрения контроллинга на современном предприятии, является важным инструментом управления, нацеленным на повышение конкурентоспособности и долгосрочное развитие потенциала предприятия в условиях неопределенности и изменчивости внешней среды [4, с 45 с.]

К авторам, разрабатывающем тему контроллинга в стратегическом управлении предприятием, можно отнести Е.А. Ананькина, Ю.П. Анискина, Н.Г. Данилочкина, Е.В Данилочкину, С.В. Толкачеву, М.В. Павленкова, Л.В. Попову, Ф.И. Писчасова.

Законодательство России обязывает каждое предприятие вести бухгалтерский учет [1, с.4]. Но для принятия управленческих решений существует объективная необходимость организации в рамках системы контроллинга специального управленческого учета, который может быть либо совмещен с финансовым, либо выделен отдельным блоком.

Рассмотрим сущность понятия «контроллинг». Контроллинг – представляет собой систему управления процессом реализации конечной цели предприятия. Это – понятие очень широкое. В литературе разные авторы дают различное определение сущности контроллинга.

Контроллинг выступает как регулятор предпринимательской деятельности предприятия, потому выполняет специфичные функции: информационную – формируется информация, обеспечивающая методологию принятия решений и их координацию; управляющую – используются нормативные, плановые и фактические данные, отклонения, выявленные по предприятию и его структурным подразделениям в целях координации методов, способов и задач достижения конечной цели предприятия; контрольную – ориентируется на контроль экономичности работы предприятия и его подразделений [5, с. 37]. Функции контроллинга позволяют сформулировать его отличия от управленческого учёта и ревизии.

На большинстве российских предприятий система управленческого учета встроена в систему обычного финансового учета, интегрирован с бухгалтерским, так как в стандартном плане счетов предусмотрены счета для учёта производственных затрат и результатов деятельности.

Система контроллинга на предприятии включает в себя не только аналитические показатели и выводы. В системе контроллинга присутствует сильная организационная составляющая – люди, которые занимаются контроллингом, потоки информации между подразделениями предприятия и от подчинённых – к руководителям.

Служба контроллинга входит наряду с бухгалтерией, финансовым отделом, планово экономическим отделом в состав финанасово-экономических служб предприятия. Поскольку основная функция контроллинга на предприятии – анализ и управление затратами и прибылью, служба контроллинга должна иметь возможность

получать всю необходимую ей информацию и претворять её в рекомендации для принятия управленческих решений высшими руководителями предприятий.

При создании службы контроллинга на предприятии необходимо учитывать следующие основные требования: получать необходимую ей информацию из бухгалтерии, финансового отдела, планово-экономического отдела, службы сбыта и службы материально-технического обеспечения; иметь полномочия организовывать с помощью других экономических служб сбор дополнительной информации, требуемой ей для анализов и выводов, но не содержащейся в существующих документах финанасово-экономических служб; внедрять новые процедуры сбора аналитической информации на постоянной основе; оперативно доводить информацию до сведения высшего руководства предприятия; должна быть не зависимой от той или иной финанасово-экономических службы.

Служба контроллинга ставится в привилегированное положение, поскольку приказом заместителя директора по экономике остальные службы обязуются предоставлять службе контроллинга всю необходимую информацию. Поэтому не рекомендуется подчинять службу контроллинга начальнику планово-экономического отдела или главному бухгалтеру.

На предприятии должна проводиться работа по улучшению экономической деятельности, т.е. должен идти процесс непрерывных улучшений. Однако отслеживать весь этот процесс на практике руководители обычно не могут из-за отсутствия времени, загруженности текущей работой.

Для преодоления такой ситуации создаётся служба контроллинга.

Принципиальное отличие службы контроллинга от других финансово-экономических служб состоит в том, что она решает задачи улучшения экономической работы (стратегические задачи).

Аналитическая работа – это системная работа, и она требует системного подхода, работы на постоянной основе, ответственности за сроки и результаты. Тоже самое относится и к процессу непрерывных улучшений.

Поэтому оптимальным вариантом является организация службы контроллинга как отдельного подразделения, равноправного с бухгалтерией, плановым и финансовым отделами.

Самая важная задача службы контроллинга – обеспечение оперативного получения информации о выручке и затратах предприятия. Поэтому служба контроллинга не мешает бухгалтерии и работает с ней в единой команде.

Управление предприятием представляет собой процесс координации и регулирования его деятельности для достижения поставленной цели.

Управленческий учёт выступает составной частью информационной системы предприятия. Эффективность управления производственной деятельностью обеспечивается информацией о деятельности структурных подразделений, служб, отделов предприятия. Управленческий учёт формирует такую информацию для руководителей разных уровней управления внутри предприятия с целью принятия ими правильных управленческих решений. Содержание управленческого учёта определяется целями управления, они может быть изменено по решению администрации в зависимости от интересов и целей, поставленных перед руководителями внутренних подразделений [3, с. 58 с.].

Таким образом, сущность управленческого учёта можно определить как интегрированную систему учёта затрат и доходов, нормирования, планирования, контроля и анализа, которая систематизирует информацию для оперативных управленческих решений и координации проблем будущего развития предприятия.

Все составные части управленческого учёта взаимосвязаны» формирующийся в них перечень информации характеризует уровень организованности и совершенствования управленческого учёта на предприятии и системы управления в целом.

Под финансовым состоянием понимается способность предприятия финансировать свою деятельность. Оно характеризуется обеспеченностью финансовыми ресурсами, необходимыми для нормального функционирования предприятия, целесообразностью их размещения и эффективностью использования, финансовыми взаимоотношениями с другими юридическими и физическими лицами, платежеспособностью и финансовой устойчивостью.

Финансовое состояние предприятия зависит от результатов его производственной, коммерческой и финансовой деятельности.

Главная цель финансовой деятельности – решить, где, когда и как использовать финансовые ресурсы для эффективного развития производства и получения максимальной прибыли.

Главная цель анализа – своевременно выявлять и устранять недостатки в финансовой деятельности и находить резервы улучшения финансового состояния предприятия и его платежеспособности.

Одним из важнейших документов для анализа финансового состояния предприятия служит отчетный бухгалтерский баланс. Результаты его анализа во многом способствуют получению объективной оценки финансового состояния предприятия. В нашей стране бухгалтерский баланс имеет единую форму для внутренних и внешних пользователей и вследствие продолжающейся рыночной реформы претерпевает постоянные изменения.

В условиях рыночных отношений велика роль показателей рентабельности продукции, характеризующих уровень прибыльности (убыточности) её производства. Показатели рентабельности являются относительными характеристиками финансовых результатов и эффективности деятельности предприятия. Они характеризуют относительную доходность предприятия, измеряемую в процентах к затратам средств или капитала с различных позиций.

Показатели рентабельности – это важнейшие характеристики фактической среды формирования прибыли и дохода предприятий. По этой причине они являются обязательными элементами сравнительного анализа и оценки финансового состояния предприятия. При анализе производства показатели рентабельности используются как инструмент инвестиционной политики и ценообразования. Основные показатели рентабельности можно объединить в следующие группы:

- рентабельность продукции, продаж (показатели оценки эффективности управления);
- рентабельность производственных фондов;
- рентабельность вложений в предприятия (прибыльность хозяйственной деятельности).

К настоящему времени не разработано общепризнанной концепции контроллинга на предприятии. В литературе можно встретить различные подходы к раскрытию сущности и функций контроллинга на предприятии. Наиболее распространенными являются концепция контроллинга с ориентацией на систему бухгалтерского учета, концепция контроллинга с ориентацией на информацию, концепция контроллинга с ориентацией на координацию деятельности предприятия.

По нашему мнению, контроллинг на предприятии должен выполнять собственные функции, связанные с контролем и оценкой принимаемых плановых решений и подготовкой на этой основе конкретных предложений по корректировке плановых параметров. Он должен представлять собой непрерывно функционирующую систему контроля за процессом разработки и реализации планов в рамках предприятия, включая стратегический план. Следовательно, главной функцией контроллинга является процесс контроля.

Особое значение контроля в рамках предприятия связано с выявлением и оценкой успехов и неудач в его деятельности и причин их возникновения. На основе этого руководство предприятия получает возможность достаточно быстро адаптировать свою деятельность к динамично изменяющимся условиям окружающей среды и обеспечивать тем самым наибольшие темпы продвижения к запланированным целям развития.

Литература:

1. Налоговый Кодекс РФ
2. Анискин Ю.П.Планирование и контроллинг.–М.:Омега, 2007.– 530 с.
3. Карпова Т.П. Управленческий учёт: Учебник для вузов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 2008.– 350 с.
4. Концепция контроллинга /Под ред. Ю.А. Сидоренко. М., 2005.– 2008. – 345 с.
5. Контролинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, С.В. Данилочкин, Н.Г. Данилочкина и др.; Под ред. Н.Г. Данилочкиной.-М.: Аудит, ЮНИТИ, 2009.– 279с.
6. Павленков М. В. Контроллинг в системе менеджмента//Вопросы экономики. 2006. № 4. С. 69-73.
7. Писчасов Ф.И., Попов Е. Инструментарий контроллинга на предприятии // Проблемы теории и практики управления. 2003, № 5. С. 93-96.
8. Попова Л.В. Контроллинг // Дело и сервис, 2006, № 12. С. 16-19.
9. Управление по результатам: Пер. с финск./общ. ред. и предисл. Я.А. Лейманна. – М.: Издательская группа « Прогресс», 2006 – 432с.

Андрій Негоденко, Олександр Селін
(Київ, Україна)

ІМІТАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОБОТИ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕОРІЇ МАСОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

Лише в Україні працює більше ста страхових компаній, хоча порівняно успішними є лише декілька. Для того, щоби беззбитково працювати на страховому ринку, компанії необхідно налаштувати параметри своєї робочої моделі так, щоб максимізувати свій прибуток. Для проведення дослідження побудовано та реалізовано у програмному середовищі імітаційну модель, оскільки процес, що ми його розглядаємо, має стохастичну основу. Основним параметром, що відповідає за діяльність компанії, вважається розмір страхової ставки (а), тому другим кроком дослідження є оцінка розміру страхової ставки, за якого компанія би не збанкротувала. І, нарешті, основне завдання – це визначення розміру страхової ставки, при якій прибуток був би максимальним.

З теоретичної точки зору процес страхування може бути представлений у вигляді моделі резервуару. Характерна властивість цієї моделі полягає у тому, що надходження є регулярними, тоді як витрати (витік) з нього є вкрай нерегулярними і залежать від непередбачуваних подій, таких як аварії та стихійні лиха. Цей резервуар має стійкий приток (надходження) і так званий стохастичний відтік. Таким чином, страхування в деякому сенсі відрізняється від «природного резервуару», яким є, наприклад, водосховище гідроелектростанції. Відмітимо, що в страхуванні відтік має стохастичний або випадковий характер за двома причинами: по-перше, наперед невідомо, коли станеться страховий випадок, по-друге, невідомий розмір страхової виплати.

Хоч така проста модель може надати лише приблизну і неповну картину дійсності, але тим паче вона здатна описати багато (часто навіть усі) існуючі сторони практичної задачі.

Вважаємо, що ряд параметрів імітаційної моделі нам уже задано. До них відносяться: загальна кількість клієнтів на ринку, що розглядається, ймовірність настання страхового випадку, середня ставка страхування на ринку, середній розмір майна, що страхується, початковий капітал та видатки на утримання та видатки на обслуговування одного клієнта [1, с. 83].

Для того, щоб максимально наблизитись до життєвої ситуації у страхуванні з урахуванням складності математичного апарату, ми дійшли до деякого компромісу, яким і є побудована нами модель. В основі цієї моделі лежить динамічна модель розорення [2, с.85]. Розглядається деякий потік клієнтів, що приходять у нашу компанію впродовж усього часу її функціонування та укладають договори тривалістю один період, довжина якого задається користувачем як вхідний параметр моделі.

Попередньо також визначається ряд параметрів, що характеризує цю модель: початковий капітал, фіксовані та варіативні видатки, потік клієнтів, потік страхових подій, розмір втрат, франшиза, відсоткова ставка, мінімальний, максимальний та середній розмір страхування. Крім того, потрібно вказати не лише модельні настройки, а й часові рамки у загальних налаштуваннях. До них відносимо тривалість періоду, що розглядається, загальна кількість періодів, що нас цікавлять, та параметр, що відповідає за перерахунок отриманих даних.

Згідно з обраною структурою моделі, ми можемо відобразити формули для обчислення капіталу компанії на кінець досліджуваного періоду: $R = R_0 + \Pi$, де $\Pi = D - H - K$ – прибуток фірми на кінець періоду. Якщо $R < 0$, то компанія банкрутіє.

Описаний прибуток складається з доходу компанії за період D, з компенсацій, що виплачує страхова компанія за нещасними випадками K, та з накладних витрат, що враховуються кожного періоду та витрачаються кожного дня H. У нашій моделі ми визначаємо ці параметри не на період, а на кожен день використання.

Дохід компанії складається зі страхових премій, які виплачуються клієнтами при укладанні договору страхування:

$D = \sum_{i=1}^{n} aB_i$, де B_i – вартість майна, яку застрахував і-тий з n клієнтів, *а* – розмір ставки страхування.

Величина доходу є випадковою. Кількість клієнтів, що розглядаються, є випадковою величиною розподіленою за законом Пуассона з параметром λ. Даний розподіл був обраний з аналогічних міркувань, що й розподіл надходження страхових подій.

Основним параметром, що лежить в основі нашого дослідження, є ставка страхової премії, яка й відповідає за конкурентну спроможність компанії на ринку та її фінансову діяльність. Оскільки більшість інших параметрів моделі задає ринок, то основна задача полягає в тому, щоб визначити таке значення страхової ставки (за відомої середньої ставки на ринку), щоб максимізувати прибуток компанії, яка працює на цьому ринку. У роботі запропоновано функціональну залежність кількості клієнтів компанії від процентної ставки.

Цю функцію побудовано з урахуванням таких припущень:

1. Якщо ставка проценту дорівнює 0%, то 100% потенційних клієнтів ринку підуть укладати договори страхування у нашу компанію.
2. Якщо ставка проценту дорівнює середній ставці, що встановлена на ринку, то ми отримаємо свою рівню долю.
3. Якщо ставка проценту рівна 100% (можливо й набагато менше), то отримаємо нульовий потік клієнтів.

При проведенні дослідження були обрані дві функції для відображення залежності між кількістю клієнтів, що приходить до компанії та відсотковою ставкою, що встановлена останньою, оскільки неможливо було підібрати одного виду залежність на всіх проміжках. Дані графіки перетинаються у двох точках:

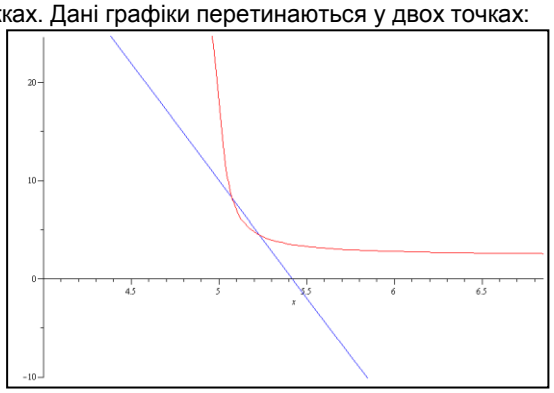

Рисунок 1 – Точки перетину графіків функцій $\lambda_1(a)$ та $\lambda_2(a)$

Переломною точкою з двох точок перетину була обрана друга, оскільки вважаємо, що відхилення значення середньої процентної ставки у бік збільшення матиме саме більш пологий вигляд. Графіки функцій перетинаються у точці $(5{,}2895;\quad 3{,}05)$

В роботі запропоновано таку емпіричну функцію:

$$\lambda(a)=\begin{cases}100, a=0,\\ 120\cdot\left(arcctg\left(0.2\cdot\left(a-a_{сер}\right)\right)-\dfrac{\pi}{2}\right)+10, 0<a\le 5.2985\\ 10\cdot\left(arcctg\left(20\cdot\left(a-a_{сер}\right)\right)-\dfrac{\pi}{2}\right)+17, 5.2985<a\le 7\\ 0, a>7.\end{cases}$$

Використовувати значення ставки більше семи не доцільно, оскільки перевищення середньої ринкової ціни складатиме більше двадцяти п'яти відсотків, і в такій ситуації ми не матимемо жодного клієнта. Подальші дослідження побудовано на тому, щоб знайти оптимальне співвідношення формату «ціна – якість», в нашому випадку це «ставка – кількість клієнтів».

Дослідимо як відбувається зміна капіталу при роботі моделі.

$\rho_k=\dfrac{\Delta R}{\Delta t}=R_{k+1}-R_k=a\sum_{i=1}^{l_k}b_i-\sum_{i=1}^{m_k}b_ic_{ri}-H_f-n_kH_v$ – величина, що показує зміну капіталу за k – тий день функціонування компанії, де $n_k=\sum_{i=1}^{d}l_i$ – загальна кількість клієнтів, що у нас є на k – тий день, а d – тривалість терміну страхування (у днях); $m_k=\mu n_k$ кількість страхових випадків, що сталися з людьми, яких обслуговує наша компанія.

Для правильного обрахунку ймовірності, знайдемо значення математичного сподівання для того, щоб мати можливість правильно інтерпретувати параметри:

$$c_r=\int_0^1 xf(x)dx+\int_1^\infty f(x)dx=c\int_0^1 xe^{-cx}dx+c\int_1^\infty e^{-cx}dx=-xe^{-cx}\,|_0^1+\int_0^1 e^{-cx}dx+c\int_1^\infty e^{-cx}dx= \quad (1)$$

$$=-e^{-c}-\frac{1}{c}e^{-cx}\,|_0^1-e^{-cx}\,|_1^\infty=-e^{-c}-\frac{1}{c}e^{-c}+\frac{1}{c}+e^{-c}=\frac{1}{c}(1-e^{-c})$$

де c відповідає за введене користувачем значення параметру, який характеризує частку втрат при страховому випадку.

Для того, щоб характеризувати швидкість зміни параметру (що характеризує зміну (приріст) капіталу), розглянемо наступну рівність:

$$\Delta\rho = \frac{\Delta\rho}{\Delta t} = \frac{\Delta^2 R}{\Delta t^2} = \rho_{k+1} - \rho_k = a(\sum_{i=1}^{l_{k+1}} b_i - \sum_{i=1}^{l_k} b_i) - (\sum_{i=1}^{m_{k+1}} b_i c_{ri} - \sum_{i=1}^{m_k} b_i c_{ri}) - (H_f - H_f) - H_v(n_{k+1} - n_k) =$$
$$= a(\sum_{i=1}^{l_{k+1}} b_i - \sum_{i=1}^{l_k} b_i) - (\sum_{i=1}^{m_{k+1}} b_i c_{ri} - \sum_{i=1}^{m_k} b_i c_{ri}) - H_v(n_{k+1} - n_k); \quad (2)$$

Для спрощення отриманого результату, знайдемо матсподівання:

$$E(\rho) = E(\frac{\Delta R}{\Delta t}) = E(R_{k+1} - R_k) = aE(l)E(b) - \mu dE(l)E(b)E(c_r) - H_f - dE(l)H_v;$$

$$E(\Delta\rho) = E(\frac{\Delta\rho}{\Delta t}) = E(\rho_{k+1} - \rho_k) =$$
$$= aE(\sum_{i=1}^{l_{k+1}} b_i - \sum_{i=1}^{l_k} b_i) - E(\sum_{i=1}^{m_{k+1}} b_i c_{ri} - \sum_{i=1}^{m_k} b_i c_{ri}) - (H_f - H_f) - H_v E(n_{k+1} - n_k) = \quad (3)$$
$$= a(\underbrace{E(l)E(b) - E(l)E(b)}_{0}) - (\underbrace{E(m)E(b)E(c_r) - E(m)E(b)E(c_r)}_{0}) - \underbrace{H_v(E(n) - E(n))}_{0} = 0;$$

Отже, незважаючи на відхилення, середнє значення прибутку буде сталим. Тобто навіть при значному коливанні значення капіталу (зменшення, збільшення), можна стверджувати, що за незмінних умов функціонування в подальшому буде спостерігатися його збільшення чи зменшення відповідно.

Для періоду, що йде перед насиченням, з кожним днем кількість клієнтів зростатиме в порівнянні з попереднім. Зміна значення капіталу:

$$\rho_k = a\sum_{i=1}^{l_k} b_i - \sum_{i=1}^{m_k} b_i c_{ri} - H_f - n_k H_v;$$

$$n_k = \sum_{i=1}^{k} l_i; m_k = \mu n;$$

Значення капіталу в точці насичення:

$$R_{нас} = \sum_{i=1}^{d} \rho_k \quad (4)$$

Середнє значення в точці насичення:

$$E(R_{нас}) = dE(\rho_k) = adE(l)E(b) - \mu\frac{d(d+1)}{2}E(l)E(b)E(c_r) - dH_f - \frac{(d+1)(d+2)}{2}E(l)H_v;$$

У перший період маємо зменшення швидкості приросту капіталу:

$$\Delta\rho_k = a(\sum_{i=1}^{l_{k+1}} b_i - \sum_{i=1}^{l_k} b_i) - (\sum_{i=1}^{m_{k+1}} b_i c_{ri} - \sum_{i=1}^{m_k} b_i c_{ri}) - (H_f - H_f) - H_v(n_{k+1} - n_k) \quad (5)$$

$$E(\rho_k) = aE(l)E(b) - \mu kE(l)E(b)E(c_r) - H_f - kE(l)H_v; \quad (6)$$

$$E(\Delta\rho_k) = aE(\sum_{i=1}^{l_{k+1}} b_i - \sum_{i=1}^{l_k} b_i) - E(\sum_{i=1}^{m_{k+1}} b_i c_{ri} - \sum_{i=1}^{m_k} b_i c_{ri}) - (H_f - H_f) - H_v E(n_{k+1} - n_k) =$$
$$= aE(b)(E(l) - E(l)) - E(b)E(c_r)(E(m_{k+1}) - E(m_k)) - H_v(E(n_{k+1}) - E(n_k)) =$$
$$= -\mu lE(b)E(c_r) - lH_v < 0 \quad (7)$$

Спираючись на проведені аналітичні дослідження, побудовано лінію тренду для періоду насичення. При порівнянні тренду та реально отриманих результатів роботи моделі можемо зробити висновок про адекватність моделі.

Виходячи з вище викладених теоретичних досліджень, ми маємо можливість побудувати лінії тренду капіталу в залежності від прийнятих параметрів.

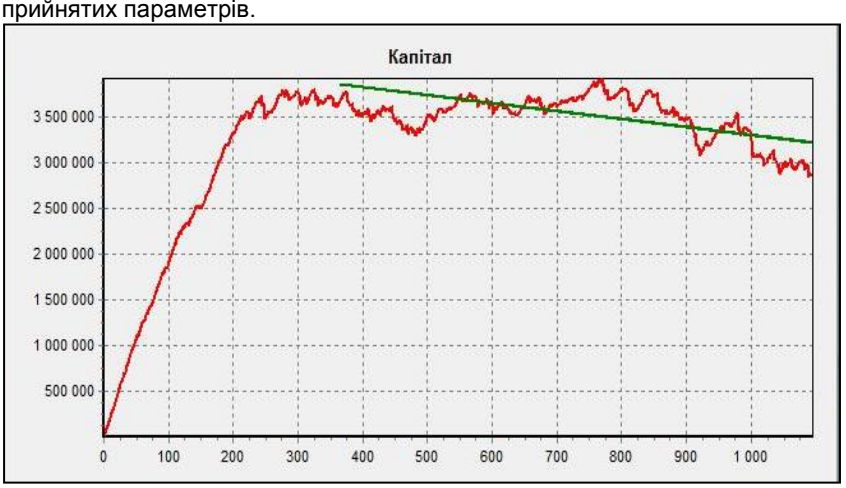

Рисунок 2 – Спадний тренд

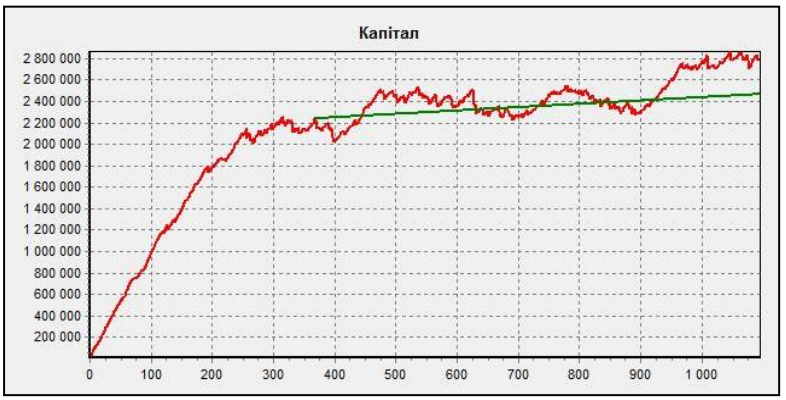

Рисунок 3 – Зростаючий тренд

В ході виконання роботи було побудовано модель та розроблено програмний продукт, побудований на основі досліджуваної моделі, що дозволяє оцінювати залежність потоку клієнтів від розміру страхової ставки, досліджено роботу компанії експериментально на базі імітаційної моделі.

Результати статистичного моделювання свідчать про те, що розмір сукупного капіталу набуває максимального значення, якщо відсоткова ставка при страхуванні обирається дещо меншою, ніж середня на ринку у нашому випадку – $0{,}95 \cdot a_{сер}$.

Література:

1. Фалин Г.И. Актуарная математика в задачах / Г. И. Фалин, А. И. Фалин. – Изд.2-е – М.:ФИЗМАТЛИТ, 2003. – 192 с. − ISBN 5-9221-0451-9.
2. Бондарев Б. В. Математические модели в страховании / Б. В. Бондарев. – Донецк: АПЕКС, 2002. – 116 с. – ISBN 966-96085-0-3.

Анна Нирка
(Миколаїв, Україна)

ФАКТОРИ АКТИВНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ В СИСТЕМІ ВІДНОСИН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ З ПОКУПЦЯМИ

З розвитком аграрних відносин в Україні у XXI ст. та зі збільшенням можливостей обміну досвідом вітчизняні сільськогосподарські підприємства стикаються з необхідністю вдосконалення виробничого процесу та всіх підсистем. При цьому вдосконалення потребують ті сторони аналітичного, облікового та управлінського процесів, які забезпечують віддачу авансованого капіталу та нівелюють природно-кліматичні ризики. Звідси політика підприємства, особливо ціноутворення, повинна бути гнучкою, тобто пристосованою до зміни ринкових умов господарювання. Переважна більшість сільськогосподарських підприємств використовують витратні методи ціноутворення, проте все більшої актуальності набувають методи, орієнтовані на вподобання споживачів та потреби ринку. Недостатній рівень дослідження даного питання призводить до нестачі практичного досвіду їх застосування, а тому набуває актуальності.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблемні аспекти ефективного ціноутворення розглядали у своїх працях Р. Дж. Долан, Г. Саймон, формування попиту на агропромислову продукцію – М. Гофман, Є.Мазур та інші дослідники. Однак, невирішеними залишаються питання систематизації факторів ціноутворення на продукцію сільськогосподарського виробництва.

Метою статті є дослідження впливу на ціну попиту, а також виділення та обґрунтування основних факторів активного ціноутворення в галузі сільського господарства.

Сьогодні формування ціни нерозривно пов’язане зі споживацькими вподобаннями покупців, тому вченими виділено окреме поняття активного ціноутворення.

Активне ціноутворення – це управління цінами, за допомогою якого досягається потрібна величина продажів і відповідна їй величина середніх витрат, що в результаті виводить фірму на бажаний рівень прибутковості. Його використовують фірми-ціношукачі. Активне встановлення ціни ґрунтується на вивченні попиту і вимог покупця до якості з метою їхнього урахування в ціні [1].

Підприємства, які володіють активною політикою ціноутворення, здійснюють вплив на ціни за рахунок низьких витрат або інших конкурентних переваг для їх зміни в галузі. Недоліком витратного ціноутворення є встановлення завищених або занижених цін. Політика активного ціноутворення згладжує дане упущення та встановлює оптимальну ціну.

Ціна попиту (покупця) – ціна, за якою покупець готовий придбати товар, вона оголошується покупцем перед укладенням контракту. Вона є максимальною ціною, на яку згоден покупець [1]. Передбачити її досить складно, адже навіть менеджери крупних компаній не в змозі точно передбачити реакцію споживачів на встановлені ціни (рис. 1). %

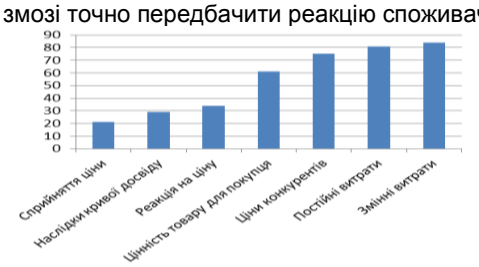

Рисунок 1 – Інформованість менеджерів про фактори визначення ціни

Джерело: побудовано за матеріалами [3]

Згідно із результатами дослідження, інформація про постійні і змінні витрати є найдоступнішою для менеджерів (понад 80%). Оскільки інформація про ціни конкурентів не є конфіденційною, то рівень обізнаності про них також досить високий. Отже, 75% менеджерів вважають себе загалом добре поінформованими. З другого боку постають категорії, інформованість про які є значно нижчою. Так, про цінність товарів для споживачів поінформовані лише 61% управлінців. А коли йдеться про більш деталізовані відомості – про реакцію покупців на ціну – інформованість різко знижується. Лише 21% менеджерів вважають себе добре обізнаними в найважливішому питанні сприйняття покупцями різних рівнів цін.

На сільськогосподарських підприємствах чіткої залежності попиту від ціни не спостерігається (рис.2). У практиці реальна крива попиту рідко має форму прямої або навіть плавний, безперервний вигляд. Найчастіше вона має різкі злами – цінові точки (пороги), в яких лінія попиту робить стрибок вниз. Найвищий прибуток досягається саме в цих точках. Це відбувається тому, що вище за цінову точку обсяг продаж різко знижується, значно скорочуючи прибуток. Нижче за цінову точку рівень продаж або не змінюється зовсім, або змінюється несуттєво, проте оскільки ціна знижена, то прибуток знов скорочується.

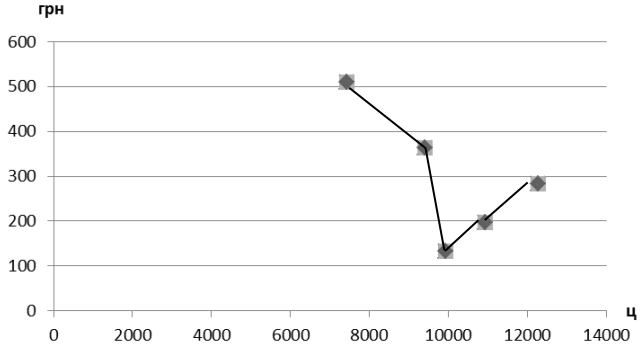

Рисунок 2 – Попит на насіння соняшнику у СТОВ «Жовтневе» Березнегуватського району

Джерело: побудовано на основі власних досліджень автора

Тому на ціну необхідно впливати опосередковано за допомогою низки факторів (табл. 2).

Таблиця 2. Чинники ціноутворення, які впливають на попит

Науковець	Види факторів	Фактори, які виділив науковець
Д. Хайман	Цінові фактори	- ціни товарів-замінників; - ціни товарів-комплементарів; - очікування змін цін в майбутньому
А. Григорук	Нецінові фактори	- середній рівень доходу споживача; - чисельність населення; - ціни і доступність споріднених товарів; - смаки і вподобання споживачів
С. Василь-чак	Економічні чинники	- платоспроможний попит населення; - ціна реалізації одиниці продукції
	Демографіч-ні чинники	- чисельність населення; - його вік, смаки, звички, місце проживання
	Маркетингові чинники	- якість продукції; - споживчі властивості; - призначення продуктів; - способи їх використання; - організація рекламних звернень
Є. Мазур		- рівень доходів населення; - рівень заощаджень; - місткість ринку; - споживчі властивості товару; - корисність товару; - структура потреб потенційних покупців; - товари-субститути та комплементарі; - організація сервісу; - авторитет; - реклама; - умови конкуренції
	Макроеконо-мічні фактори	- політична стабільність; - ресурсний потенціал; - ринкове середовище; - державне регулювання цін; - досконалість податкового законодавства; - зовнішня економічна політика

Джерело: побудовано автором з використанням матеріалів [1], [2].

В умовах нееластичності попиту на сільськогосподарську продукцію вплив конкурентного середовища, виділений Є. Мазуром, може бути недоречним для дослідження сільськогосподарського виробництва. Щодо вирощування основних видів сільськогосподарської продукції (пшениця, насіння соняшнику), то їх виробникам доводиться шукати покупця без вагомого впливу на діяльність потенційних конкурентів. Лише окремі види продукції можуть бути реалізовані переробним підприємствам (враховуючи конкретні якісні характеристики продукту). Зокрема, це стосується галузі тваринництва.

Зважаючи на особливості сільськогосподарського виробництва можна виділити такий фактор ціноутворення як природні умови. Він не належить до факторів прямого впливу, проте чинить опосередкований вплив на ситуацію на ринку, наявність ресурсів та зміну цін у майбутньому. Так, посуха і, як наслідок, неврожай призводять до недостатності продукції, а отже і її подорожчання. З другого боку виникає парадокс Гіффена: побоюючись подальшого здорожчання продукції, попит на неї різко зростає.

Враховуючи вищесказане, фактори впливу на ціну попиту на сільськогосподарську продукцію необхідно уточнити та роз'яснити (рис. 3). Вивчення даних факторів відбувається в кількох напрямах:

- аналіз фактичних даних поведінки покупців (дослідження даних про продаж, створення спеціальних груп обліку придбаної продукції та аналіз панельних даних);
- вивчення намірів покупців та їх вимог до якісних характеристик продукції (анкетування, аналіз імітованих закупівель, експертні оцінки).

Таким чином, розуміючи, яким чином здійснюється вплив на ціну попиту, виробники сільськогосподарської продукції мають змогу прогнозувати реакцію покупця на зміну ціни, обирати напрям впливу на ціну для максимізації прибутку, модифікувати ціну залежно від асортименту продукції та запропонованих умов продажу, управляти її життєвим циклом.

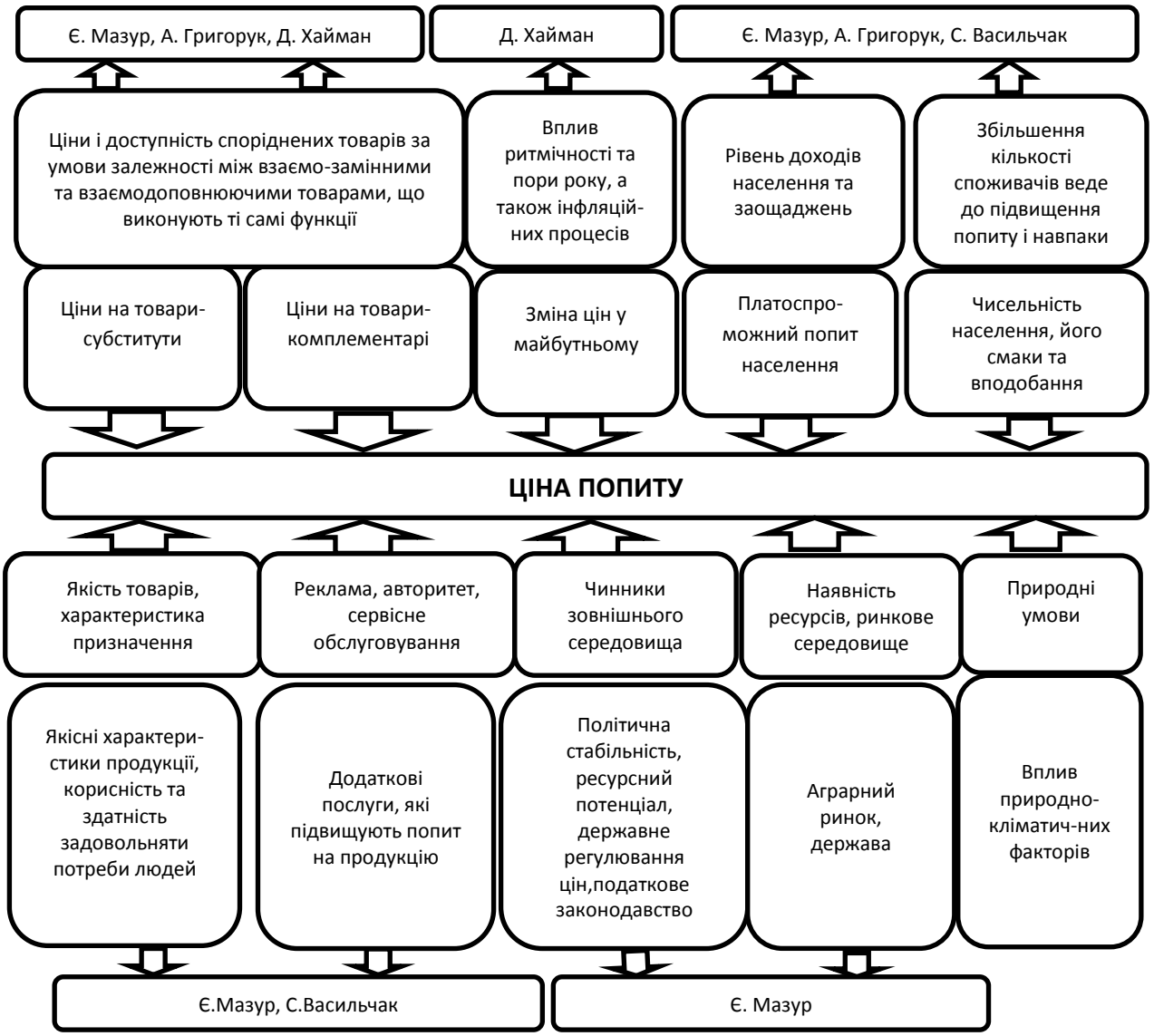

Рисунок 3 – Чинники активного ціноутворення в аграрному секторі

Джерело: побудовано автором з використанням матеріалів [1], [2].

Отже, активне ціноутворення є досить складним процесом, який потребує врахування низки чинників. Ціни на продукцію сільськогосподарського виробництва можуть змінюватись під впливом таких основних факторів як природні умови, ціни на товари-субститути, ціни на товари-комплементарі, зміна цін у майбутньому, платоспроможний попит населення, чисельність населення, його смаки та вподобання, якість товарів, його характеристики, призначення, реклама, авторитет, сервісне обслуговування, чинники зовнішнього середовища, наявність ресурсів, ринкове середовище. Тому управління процесом ціноутворення необхідно здійснювати шляхом проведення досліджень зазначених чинників та внесенням власних коректив.

Література:

1. Мазур О. Є. Ринкове ціноутворення: навч. посіб. / О. Є. Мазур. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 480 с.
2. Гофман М. О. Формування попиту споживачів на агропромислову продукцію / М. О. Гофман // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua

3. Долан Р.Дж. Эффективное ценообразование / Р. Дж.Долан, Г. Саймон. – М: Изд-во «Экзамен», 2005. – 416 с.

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор Сіренко Наталя Миколаївна**.**

Яна Палешко
(Запоріжжя, Україна)

АНАЛІЗ БОРГОВОГО ПОРТФЕЛЯ УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ ТА СУЧАСНІ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНІМ БОРГОМ КРАЇНИ

В Україні за роки її незалежності формування боргу відбувалося значною мірою під впливом потреб оперативного фінансування поточних бюджетних видатків, що зумовило його структуру та обсяги. До основних причин швидкого зростання державного боргу України можна віднести: необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення стабільності національної грошової одиниці; значні бюджетні дефіцити; залежність від імпорту енергоносіїв; потреби технічного переозброєння більшості галузей національної економіки.

Формування зовнішнього державного боргу України розпочалося після здобуття незалежності. На момент розпаду СРСР Україна не мала зовнішніх зобов'язань щодо союзних боргів, оскільки Росія взяла на себе відповідальність за всі борги радянської держави. Зважаючи на складну фінансово-економічну ситуацію в державі в перші роки її незалежності, відбулося динамічне зростання зовнішнього державного боргу.

З 1992 по 1996 рр. державний борг України зріс з 3,3 млрд дол. до 10,4 млрд дол. США. Таке зростання пояснюється відсутністю внутрішніх ресурсів для здійснення державних запозичень.

До 1999 р. зовнішній державний борг зростав досить високими темпами, досягнувши у 1999 р. 12,5 млрд дол. США. У наступні роки частка зовнішньої заборгованості в загальній сумі боргового портфеля дещо зменшувалася і в 2004 р. становила 75,4 %. Цьому сприяли як зміни у борговій політиці держави – вона стала більш зваженою, – так і призупинення кредитування України з боку МВФ і МБРР у 2000 р., що позначилося і на діях інших кредиторів.

У 2005 р. державний прямий зовнішній борг зменшився на 2,77 млрд грн (5,9 %), або на 103,5 млн дол. США (1,2 %). Зменшення державного прямого зовнішнього боргу за 2005 р. спричинене зниженням курсів євро та долара США відносно гривні.

Упродовж 2007 р. державний зовнішній борг збільшився на 3,98 млрд грн (8,04 %), або на 788,47 млн дол. США, що пов'язано з випуском ОЗДП 2007 р. для фінансування державного бюджету.

У 2008 р. внаслідок негативного впливу світової фінансової кризи державний зовнішній борг збільшився на 32,5 млрд грн (60,82 %) внаслідок зростання курсів іноземних валют до гривні.

За даними Міністерства фінансів України, станом на 31.12.2009 р. державний зовнішній борг становив 135,9 млрд грн. Протягом року він збільшився на 49,9 млрд грн (58,01 %) переважно за рахунок отримання другого траншу позики МВФ (на суму 36,9 млрд грн), зростання курсів іноземних валют до гривні (на суму 3,0 млрд грн) та віднесення на державний борг України коштів МВФ, отриманих Україною внаслідок спеціального розподілу СПЗ (на суму близько 15,7 млрд грн).

За 2011 рік обсяг валового зовнішнього боргу України збільшився на 5.8 млрд. дол. США (на 4.9%) і на кінець року становив 123.1 млрд. дол. США.

До основних чинників, що активізували зовнішні запозичення в Україні, належать незбалансованість державних фінансів і хронічний дефіцит поточного рахунку платіжного балансу; нестабільність грошової одиниці; відсутність ефективної енергоощадної політики і надмірна імпортна енергетична залежність; істотна потреба в інвестиціях на фоні тотального зниження інвестиційної активності; неможливість залучення коштів населення у банківський сектор; значний відтік капіталу за межі України і брак коштів для реалізації соціально-економічних перетворень.

На сьогодні існує декілька основних теоретичних концепцій, у межах яких розглядається проблема управління зовнішніми запозиченнями. До таких концепцій належать ортодоксальна теорія, неокласицизм, кейнсіанство, монетаризм, інституціоналізм і неокласичний синтез.

Ортодоксальний підхід, який базується на тому, що зовнішній борг «вимиває» ресурси з економіки, а тому він є вкрай небажаним. Натомість внутрішній борг, на думку економістів-ортодоксів, не створює тягаря в майбутніх періодах.

Представники неокласичної школи не розрізняють внутрішніх і зовнішніх кредиторів, вони концентруються тільки на ціні кредиту. Виходячи з цього, управління зовнішніми запозиченнями на макрорівні у неокласиків зводиться до побудови фінансової стратегії, яка дала б можливість мінімізувати ціну залучених ресурсів для національних позичальників з урахуванням розміру відсоткової ставки, строків та валюти кредитування, інших суттєвих умов кредитного договору. Неокласична теорія, яка розглядала зовнішні запозичення в контексті механіки ринкової рівноваги, не враховувала економічних ефектів неринкового характеру, які існують в реальному житті. Представники даної економічної школи працювали з ідеальною моделлю, яка давала відповідь на багато концептуальних питань, але була фактично непридатною для практичного застосування.

Кейнсіанці розглядають економічну систему та її розвиток на макрорівні, виділяючи стадії, які проходить будь-яка економіка в межах економічного циклу. Представники даної економічної школи зазначають, що у багатьох випадках ринкове саморегулювання є неможливим через політичні, правові, соціальні та інші обмеження. Ці обмеження не дають можливості суб'єктам економічної системи адекватно коригувати параметри власної діяльності (такі, наприклад, як витрати на заробітну платню), коли економічна система вступає у фазу спаду. Цим обґрунтовується роль держави, яка має застосовувати фіскальну політику для «охолодження» економіки в умовах підйому та стимулювання її в умовах спаду.

Управління зовнішньою заборгованістю монетаристи пропонують здійснювати за рахунок інструментів монетарної політики, тобто змінюючи облікову ставку відсотка (її підвищення робить зовнішні запозичення більш привабливими і навпаки), регулюючи внутрішню пропозицію грошей (чим більше грошей в економіці, тим менше стимулів для їх пошуку за кордоном і навпаки) та здійснюючи валютно-курсову політику (девальвація національної валюти робить зовнішні запозичення більш дорожчими і навпаки).

Аналіз різних економічних концепцій дає змогу зробити висновок, що всі вони базуються на досить міцній теоретичній базі, але розглядають тільки окремі аспекти зовнішньої заборгованості та управління нею. У середині XX ст. з'явилися перші спроби сформувати комплексний погляд на проблему зовнішньої заборгованості. Рішення було знайдене у межах концепції неокласичного синтезу – теорії, яка покликана об'єднати представників різних економічних шкіл і створити єдину, комплексну систему економічних поглядів. При дослідженні управління зовнішньою заборгованістю представники школи неокласичного синтезу враховують всю систему економічних чинників, які впливають на цей процес, з урахуванням позиції монетаристів щодо управління зовнішньою заборгованістю через зміну грошової пропозиції та облікову ставку і позиції кейнсіанців щодо управління зовнішнім боргом через збалансування державного бюджету. При цьому основним чинником, який має впливати на рішення держави або приватного суб'єкта щодо здійснення зовнішніх запозичень має ґрунтуватись на суттєвих умовах залучення кредиту, таких як відсоткова ставка, строк кредитування, валюта кредиту тощо.

Для України з урахуванням низки чинників неекономічного характеру (політичних, соціально-психологічних тощо) найбільш адекватною теоретичною основною управління зовнішньою заборгованістю є поєднання неокласичного синтезу з елементами неоінституціональної теорії, яка вивчає вплив неекономічних чинників на економічну поведінку та наслідки такої поведінки на мікро та макрорівні.

Таким чином, зовнішні державні запозичення здійснюють двоякий вплив на національну економіку. З одного боку виділяють негативні форми впливу зовнішнього державного боргу на економіку країни: залежність національної економіки від країн-кредиторів, ризик дестабілізації фінансової системи, посилення податкового навантаження за умов загострення проблем обслуговування зовнішнього державного боргу, ревальвація обмінного курсу національної валюти, «ефект витіснення» приватних інвестицій, підрив стабільності валютної і банківської системи, можливість настання боргової кризи за умов здійснення нераціональної структури іноземних запозичень. З іншого боку державні запозичення на міжнародному фінансовому ринку можуть стати стимулом для внутрішніх капіталовкладень, за умови дії ефективного боргового менеджменту, надходження додаткових ресурсів, які можуть стати інструментом економічного зростання під час економічних спадів. Чіткий аналіз зовнішньої заборгованості України дає змогу проаналізувати фінансові загрози, які стоять перед Україною в умовах глобальної кризи та виробити єдину концепцію для подолання зовнішньої заборгованості країни.

Література:

1. Горобець О. Державний борг України та його вплив на розподіл валового внутрішнього продукту / О. Горобець // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №3. – С. 17–19.
2. Загорський В. Боргова політика: концепції та реалії / В. Загорський // Економіст. – 2006. – №3. – С. 24–26.
3. Козюк В. Макроекономічний аналіз зовнішнього боргу України за ринкової трансформації / В. Козюк // Вісник ТАНГ.– 2000.– Вип. 7. – С. 29–37.
4. Зражевська Н.В. Зовнішній державний борг у фінансовій системі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01/ Н.В. Зражевська. – К., 2006. – 20 с.
5. Лютий І.О. Державний кредит та боргова політика України / І.О. Лютий – К.: Центр навч. літ-ри, 2008. – 352 с.

Лариса Першко, Лілія Гурська
(Ірпінь, Україна)

ЗНАЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Інвестиції відіграють вагому роль для розвитку будь-якої країни, особливо гостро це можна відчути у період економічної кризи. Економіка нашої держави, на жаль, не може забезпечити належного рівня інвестиційної активності. Інвестиції усередині країни сповільнюються за рахунок таких факторів, як: недостатня розвиненість вітчизняного фондового ринку, недовіра з боку вітчизняних інвесторів, розшарування доходів населення країни.

На даному етапі економічного розвитку в Україні інвестиції – це одне із шляхів вирішення багатьох проблем: підвищення рівня розвитку економіки, підвищення якісних показників господарської діяльності різних рівнів. Саме тому, дослідження впливу інвестицій, зокрема іноземних, на економіку України є актуальним.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Дослідження проблематики іноземних інвестицій закордоном займалися такі вчені: Борсук.Р, Разін А., Брігхем Є., Фішера П. Серед вітчизняних вчених, які проводили дослідження щодо питань інвестування, можна виділити: Пересаду А., Коваленко Ю, Філіпенка А., Лук`яненка Д.,Бойко Є., Волошина В., Мозгового О. та інших вчених. Незважаючи на значну кількість досліджень, ряд питань, зокрема вплив на економіку України, потребують більш детального дослідження.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження впливу іноземних інвестицій на економіку України.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі становлення вітчизняної економіки досить вагому роль відіграють прямі іноземні інвестиції. Іноземні інвестиції – цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [6].

В останні роки спостерігається зниження обсягу залучених іноземних інвестицій у економіку країни, що спричинено рядом проблем. Основними з них є: неналежно розвинений механізм захисту прав власності; несприятливий фіскальний простір; низька ефективність ринків товарів і послуг тощо. Зниження обсягу залученого іноземного капіталу потрібно припинити, а для цього потрібно зробити багато нового. Бо саме за допомогою інвестицій відбувається не тільки піднесення економіки, а у результаті і підвищення добробуту населення.

Іноземними інвесторами приділяється досить суттєва увага сільському господарству, металургійній, харчовій промисловості і надзвичайно мізерна частка припадає на підприємства інноваційного спрямування, що не є дивним оскільки фінансування в такому напрямку означало б вихід економіки на новий, високий рівень у зв'язку з оновленням уже існуючих технологій і встановлення нових. Україна у період на 2012р. має в 2,6 рази меншу частку товарів високотехнологічних видів промислової діяльності в структурі виробництва. Загалом технологічна структура експорту країни є неконкурентоспроможною – частка товарів промисловості з низьким рівнем технологічності та середньо – низько технологічних становить 72,5%, тоді як частка середньо – високотехнологічних товарів складає лише 27,5% [4].

У 2012 році дещо знизився обсяг залучення іноземних інвестицій в українську економіку. За офіційними даними Державного комітету статистики України, скорочення надходжень іноземних інвестицій становило 7,2% обсягів 2011 року [4]. Найбільшу частку іноземних інвестицій було вкладено у промисловість – приблизно 50,8% загального припливу коштів акціонерного капіталу (2136,8 млн.дол., що майже що майже вдвічі більше порівняно з 2011 роком). Пріоритетними для іноземних інвесторів залишаються посередницькі сектори економіки. За останні роки значна частина всього обсягу прямих іноземних інвестицій спрямовуються у фінансовий сектор (станом на 01.07.2012р. частка іноземних інвестицій становить 31 (),2%) (рис. 1 Назва «Структура прямих інвестицій України за видами економічної діяльності 01.07.2012»).

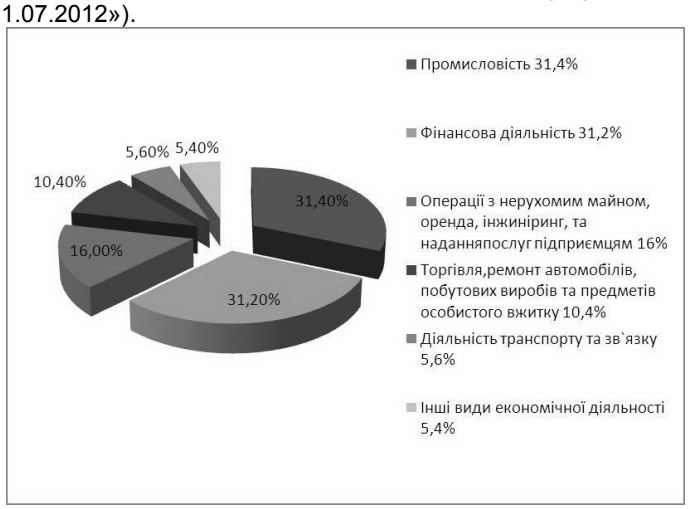

Залучення іноземного капіталу у вигляді інвестицій призводить до ряду дефектів у економіці, а саме:

- соціально економічний ефект. Розвиток сектору з іноземною участю має мультиплікативний ефект для всієї економіки, тому що супроводжується підключенням до нього місцевих постачальників, виявляє додатковий попит на кваліфіковану робочу силу;
- «експортний ефект». Розширення експорту, покращення його структури за рахунок продукції сучасного машинобудівного комплексу, автомобільної й електронної промисловості, телекомунікацій та інших галузей високих технологій;
- «ефект доповнення» відбувається, коли іноземні підприємства не виступають конкурентами місцевим компаніям, а посідають власну нішу;
- інноваційний ефект. Оскільки прямі іноземні інвестиції забезпечують трансферт технології, ноу-хау, передових методів управління та маркетингу, вони сприяють підвищенню ефективності використання виробничих ресурсів як у компаніях з іноземною участю, так і в національних фірмах приймаючої країни;
- «ефект капіталовкладень». На відміну від іноземних позик і кредитів іноземні інвестиції не стають тягарем зовнішнього боргу, а сприяють його погашенню.

Ефективно використані в перехідних економіках прямі іноземні інвестиції можуть стати найважливішим фактором прискорення темпів економічного зростання, оптимізації економічної структури, підвищення конкурентоспроможності продукції й країни в цілому, становлення нової інституціональної структури ринкової економіки [1].

Великий вплив на національну економіку мають іноземні інвестиції транснаціональних компаній (ТНК). Прихід іноземних ТНК на український ринок розпочався одразу ж після проголошення незалежності України. Без інвестицій неможливе створення капіталу, забезпечення конкурентоздатності товаровиробників на зовнішніх і внутрішніх ринках. Світовий досвід показує, що залучення іноземного капіталу у вигляді прямих інвестицій має низку суттєвих переваг для приймаючої країни порівняно з іншими формами економічного співробітництва. Прямі іноземні інвестиції є способом підвищення продуктивності й технологічного рівня вітчизняних підприємств [6, с. 267].

Порівнюючи два останні роки можна спостерігати тенденцію зменшення надходжень від прямих іноземних інвестицій. Так за даними офіційного сайту Держкомстату [4] приріст прямих інвестицій (акціонерного капіталу) за січень – березень 2013 р. склав 736,6 млн. дол. США (торік 846,9 млн.дол.). Найбільші країни інвестори на січень – березень 2013року: Кіпр – 17692,2 млн. дол. (31,8%); Німеччина – 6124,0 млн. дол.(11,0%); Нідерланди – 5260,8 млн. дол. (9,4%); Російська федерація – 3814,8 млн. дол. (6,8%).

Висновки. Отже, збільшення обсягу іноземного капіталу за рахунок іноземних інвестицій є позитивним явищем як для країни у яку надходять кошти (підвищення економічного розвитку), так і для іноземного інвестора (додатковий прибуток). Завданням держави на даному етапі є: створення сприятливого бізнес – клімату для припливу іноземних інвестицій в різні галузі економіки, організувати різноманітні структури підтримки іноземного інвестування. Стимулювання іноземних інвестицій є одним із основних пріоритетів сучасної економічної політики. В посткризовому періоді, не враховуючи кредитів Міжнародного валютного фонду, іноземні інвестиції стають основним джерелом валютних та фінансових вливань. Оскільки на відміну від кредитів інвестицій не стають фінансовим тягарем, тобто сумою коштів яку потрібно повернути і на яку наростають відсотки. Іноземні інвестиції справляють відчутний вплив на економіку України у виробництві, зайнятості, доходах, цінах, експорті, імпорті, платіжному балансі, економічному зростанні та загальному добробуті населення країни.

Література:

1. Бородіна О.М., Бурлай Т.В., Горшкова Н.І., та інші. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / ін-т економіки та прогнозування НАН України/ І.В.Крючкова(ред.). – К:.Основа, 2007. – 488с.
2. Данилишин Б.М. Інвестиційна політика в Україні: монографія/ Б.М.Данилишин, М.Х.Корецький, О.І.Дацій. – Донецьк: «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 292с.
3. Філіпенко А.С. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. – К.: Либідь. – 2002. – 470 с.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

5. Пітель Н.Я. Проблеми формування інвестиційного клімату України [Електронний ресурс]/ Н.Я.Пітель// Бізнес – навігатор. – 2010. – №3. – Режим доступу:ttp://www.nbu.gov.ua/portal/Sok_Gum/Biznes/2010_3/2010/03/ 100315.pdf
6. Про режим іноземного інвестування: Закон України (від 19.03.1996 №9396 – XIV зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80

Лариса Першко, Олена Підкаура
(Ірпінь, Україна)

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПОДАТКОВОЇ АМНІСТІЇ В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Податкова амністія є досить поширеним явищем у даний час, адже багато платників податків прагнуть ухилитись від сплати податків або ухилитись від декларування валютних цінностей.

Головною метою податкової амністії є погашення боргових зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами, а також порядку валютного регулювання та валютного контролю.

Прихильники такого кроку з боку органів державної влади наполягають, що «оподаткування та легалізація доходів минулих періодів має бути важливим завданням фіскальної та економічної політики в Україні» і визнають необхідність «надання стимулів тим, хто ухилився від сплати податків, задекларувати їх доходи, отримані протягом минулих періодів. Але ці стимули необхідно надавати дуже обережно, щоб водночас з цим не завдати шкоди економічному розвитку в Україні» [2]. Останнє застереження, серед іншого, пов'язане з тим, що податкова амністія є доволі неоднозначним інструментом збільшення доходів держави, особливо у контексті довгострокового впливу на дотримання вимог податкової дисципліни [3]. З іншого боку, відмова держави від притягнення недобросовісних платників податків до відповідальності може бути сумнівною не лише з точки зору її неоднозначних економічних наслідків, але і з точки зору рівності всіх перед законом.

Дослідженням податкової амністії займалися такі вітчизняні вчені, як Л.М.Касьяненко, Т.А. Коляда, Н.М. Краус, І.Є. Криницький, А.М. Новицький, Н.Г. Поплічева та інші науковці. Проте, окремі аспекти проведення податкової амністії потребують більш детального дослідження.

Метою даної статті є обґрунтування сутності податкової амністії, а також дослідження наслідків проведення податкових амністій у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. У 2014 році влада України хоче реалізувати масштабну ідею: запровадити загальне декларування доходів фізичних осіб і одночасно провести податкову амністію.

Дана ініціатива уряду логічна в даний час. Адже тіньових грошей в Україні багато і їхня легалізація допомогла б оздоровити економіку та допомогти владі залатати бюджетні діри, а також знизити податки та збільшити соціальні виплати. Ця практика є досить поширеною, яка сприяє поповненню бюджету. І розвинені країни часто звертаються до цього методу, що приносить різні результати.

Завдяки проведенню податкової амністії в 1988 році в Ірландії у бюджет було поповнено 1,5 млрд доларів (2,5% ВВП країни). В Італії у 2001-2002 роках, де одночасно проводилася податкова амністія і амністія капіталів, уряду вдалося поповнити бюджет близько 73 млрд євро.

Серед пострадянських країн ефективно провів дві податкові амністії Казахстан. В 2001 під час амністії капіталу було легалізовано 480 млн доларів. [4,с.1]. У 2005-2007, коли громадяни Казахстану могли задекларувати майно, було виведено з тіні близько 6,7 млрд доларів.

У той же час існує величезна кількість невдалих податкових амністій. Так, наприклад, у Росії в 1993 році проведення податкової амністії повністю провалилася, а в 2007 році – результати проведення податкової амністії не виправдали очікування.

У Грузії в 2005 році податкова амністія також «провалилася» повністю. Населення не здавало гроші державі навіть під низьку процентну ставку.

В Україні податкову амністію збираються провести з 2000-х років. У Верховній Раді України тривалий час лежить на розгляді Проект Закону «Про податкову амністію». Успіх податкової амністії ґрунтується на декількох факторах. Так, громадяни повинні розуміти, що після амністування капіталів надалі з них запитають у всій строгості закону і не платити податки вже буде не можна. Для того, щоб громадяни платили винагороду державі, необхідно, щоб цей процес став легким, простим і зрозумілим. Крім того, громадяни повинні довіряти державі і владі. Якщо громадянин країни буде розуміти, що із всіх дорогих автомобілів, будинків, убрань українських держслужбовців дійсно заплачений податок, у неї буде більше стимулів заплатити державі та вивести свій капітал з тіні.

Будь якому економічному явищу притаманні наслідки, так само і податковій амністії, як позитивні так і негативні. Зараз, коли податкове навантаження значно знижено, відсоток сплати податків збільшився. Податкова амністія допоможе змінити думки підприємців і додати їм впевненості у завтрашньому дні, ставши реальним кроком до нормалізації відносин між державою і бізнесом.

Проведення податкової амністії у 2014 році може значно поповнити бюджет України, стати реальним джерелом збільшення його доходів. Є невпевненість в результатах амністії. Існують приклади більш (Бельгія, Ірландія, Казахстан) і менш (Німеччина, Франція та США) вдало проведених амністій. Важливо врахувати причини негативних результатів, наприклад, невигідні умови, недовіра громадян державі, неясності закону про амністію, несправедливі рішення державних чиновників.

Міжнародний досвід свідчить, що для результативного проведення податкової амністії в Україні необхідним є дотримання поставлених умов:

- одноразове проведення амністії;
- неконфіскаційний характер амністії;
- достатні гарантії щодо звільнення від відповідальності за задекларовані суми;
- поєднання амністії з більш жорстокими умовами відповідальності у випадку подальшого приховування доходів;
- неохідною є розробка інституційного забезпечення,що включає: кадрове, організаційне, правове;
- активна пропаганда, рекламна компанія у всіх засобах масової інформації;
– гарантування на законодавчому рівні, що інформація про податкові правопорушення, осіб, що зважились, на легалізацію капіталів,буде конфеденційною.

Висновки. Проведення податкової амністії може стати реальним джерелом доходів державного бюджету, але набагато ефективніше було б провести першу амністію, підготувавши до неї відповідне законодавче підґрунтя, щоб ефект був максимальним і даний метод став новим етапом у розвитку економічної системи країни, а не просто спробою поповнення бюджету.

Література:

1. Який вид податкової амністії потрібен Україні? / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні [Електронний ресурс]. – 8 с. –режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/ publications/Policy_papers/German advisory group/2013/S32_ukr.pdf.
2. Продан О. Бізнес вимагає залишити в Україні сім податків і провести фінансову амністію / О. Продан [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://vkurse.ua/ua/business/ostavit-v-ukraine-semnalogov-i-provesti-finansovuyu-amnistiyu.html.
3. Ordower H. Restricting the Legislative Power to Tax: Intersections of Taxation and Constitutional Law / H. Ordower [електронний ресурс] // Electronic Journal of Comparative Law. – December 2012. – Vol. 11.3. – 17 p. – режим доступу: http://www.ejcl.org/113/article113-31.pdf.
4. Жарко Р. П. Теоретико-методичні засади удосконалення податкового регулювання підприємницької діяльності [Текст] / Р. П. Жарко: Автореф. дис. канд. екон. наук. – К., 2012. – 24 с.
5. Іванов Ю. Б. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування [Текст]: Монографія / Ю. Б. Іванов. – Х: ВД “ІНЖЕК”, 2012. – 448 с.
6. Крисоватий А.І. Гармонізація оподаткування у парадигмі загальнодержавних інтересів [Текст] / А. І. Крисоватий, Т.В. Кощук // Фінанси України. – 2004. – № 2. – С. 109–117.

Оксана Подольская
(Гомель, Беларусь)

ВОПРОСЫ УСТОЙЧИВОСТИ И РАВЕНСТВА В ПРОДВИЖЕНИИ КОНЦЕПЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Понятие устойчивого развития впервые было сформулировано в 1987 году Международной комиссией по окружающей среде и развитию (Комиссия Г.Х. Брундтланд) в докладе «Наше общее будущее». Согласно данной формулировке, устойчивое развитие означает такое развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, но не ставит под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности [2, с. 50].

Со стороны ученых данное определение критикуется за нечеткость и антропоцентризм, так как оно не учитывает интересы природной среды. Также спорным моментом является интерпретация понятия «потребности», под которыми часто понимаются базовые потребности. По мнению многих специалистов, базовые потребности, положенные в основу определения устойчивого развития Международной комиссией по окружающей среде и развитию, имеют слишком узкое значение. После появления Доклада Комиссии Брундтланд ученые предложили новые определения устойчивого развития, в том числе и с акцентом на природной составляющей.

Мы же в своей работе будем опираться на формулировку устойчивого развития, предложенную Робертом Солоу в 1993 году. Согласно Солоу, «устойчивое развитие для национальной экономики – это такое развитие, которое позволит каждому будущему поколению жить также хорошо, как живет нынешнее поколение. Целью устойчивого развития является завещание последующим поколениям не каких-то конкретных вещей, а обеспечение их всем необходимым для достижения уровня жизни, по крайней мере, не хуже, чем у нынешнего поколения, и для того, чтобы они аналогичным образом относились к своим потомкам» [3, с. 168].

В целом большинство дефиниций устойчивого развития говорят о том, что возможности, которые откроются перед людьми завтра, не должны отличаться от тех, которые предоставляются им сегодня, но в целом недостаточно полно отражают концепцию устойчивого человеческого развития. В данных определениях не упоминается о расширении спектра выбора, свобод и возможностей, которые необходимы для человеческого развития [1, с. 17].

На наш взгляд, более полным является определение устойчивого развития, представленное в работах Ананда и Сена: «устойчивое развитие человека – это расширение реальных свобод живущих сегодня людей с одновременным приложением разумных усилий для недопущения серьезного подрыва подобных свобод у будущих поколений» [1, с. 18]. Следовательно, поддержание свобод и возможностей, которые позволяют людям вести содержательную жизнь, являются основными целями развития. Дефиниция устойчивого человеческого развития, приведенная в Докладе о человеческом развитии 2011, носит нормативный характер: развитие есть стремление к стабильности не любого состояния, но лишь такого, которое расширяет существенные свободы. Поэтому несправедливое развитие не может быть устойчивым [1].

Таким образом, на современном этапе развития общества, необходимо рассматривать устойчивость и равенство возможностей в тандеме. Схожесть данных понятий заключается в том, что они предполагают соблюдение справедливости при распределении.

Первыми, кто настоятельно рекомендовал изучать вопросы устойчивого развития и равенства возможностей в сочетании друг с другом, были Судхир Ананд и Амартия Сен. Также похожие темы были подняты в Докладе Комиссии Брундтланд в 1987 году и в серии международных деклараций, начиная со Стокгольмской в 1972 году и до Йоханнесбургской в 2002 году. Но сегодня многие разговоры об устойчивости обходят тему равенства, рассматривая ее как отдельную и не связанную с экологией проблему. Такой взгляд на данную проблему является неполным и контрпродуктивным [1, с. 1].

Что же касается определения равенства, то, согласно ранним концепциям, индивидуумы должны вознаграждаться в соответствии с тем вкладом, который они вносят в общество. Современное определение равенства было представлено в работах американского философа Джона Роулза. Согласно Роулзу, справедливыми исходами являются те, на которые люди соглашаются «под покровом неведения» – то есть когда они не знают, какое положение займут в обществе [1, с. 18]. Идея справедливости по Роулзу заключается в гарантии базовых свобод и процедурного равноправия и допускает неравенство в том случае, когда можно в

разумной мере ожидать, что они будут выгодны всем, а их устранение ухудшит положение каждого. Амартия Сен в 1979 году предложил думать о равенстве с точки зрения способностей и возможности их реализовать.

Итак, продвижение человеческого развития основано на взаимосвязи устойчивости и равенства возможностей. Продвижение человеческого развития влечет за собой обращение к проблемам локальной, национальной и глобальной устойчивости и их решение может – и должно – быть справедливым и расширяющим возможности. Таким образом, важнейшим императивом концепции развития человека является расширение возможностей и спектра выбора людей.

Тем не менее, совместно анализируя устойчивость и равенство возможностей, нельзя утверждать, что данные понятия тождественны. Концепция устойчивого развития рассматривает один тип равенства возможностей – среди людей, родившихся в разное время, – что отличается от изучения сегодняшнего распределения результатов, возможностей или способностей и возможности их реализовать.

Пристальное внимание к взаимосвязи между устойчивым развитием и равенством возможностей вызвано по причине того, что данная связь носит не только нормативный, но и эмпирический характер. Эмпирический подход помогает понять эти связи – то, как они усиливают друг друга в некоторых случаях и какие компромиссы могут появляться. Компромисс между устойчивым развитием и равенством возможностей – это обмен уступками в области благосостояния между двумя неблагополучными группами. Но, как известно, никакой компромисс не может быть изолирован от структурных и институциональных условий в обществе. Следовательно, политика любого государства в области обеспечения устойчивого развития и равенства возможностей должна быть нацелена не только на нахождение позитивных синергий между двумя этими явлениями, но и на выявление путей их создания. То есть необходимо найти беспроигрышные решения, которые благоприятны для окружающей среды и способствующие продвижению равенства возможностей и человеческого развития.

Но следует отметить, что различные политические меры могут иметь неодинаковые последствия для устойчивости и равенства возможностей. Конечно, там, где позволяют условия, необходимо принимать такие решения, которые были бы благоприятны для окружающей среды и одновременно содействовали равенству возможностей и человеческому развитию. Но следует также учесть тот факт, что стремление одновременно обеспечить устойчивое развитие и равенство возможностей не означает, что они должны взаимно подкреплять друг друга: во многих случаях этого не произойдет. Поэтому очень часто наиболее жизнеспособная альтернатива включает в себя компромисс между устойчивостью и равенством возможностей и требует тщательного анализа и четкого, взвешенного изучения.

Таким образом, подытоживая все вышесказанное, можно заключить следующее.

1. Между устойчивым развитием и равенством возможностей существует неразрывная связь. Эти два фактора играют определяющую роль в продвижении концепции человеческого развития и расширении свобод и возможностей человека для нынешнего и будущего поколений.

2. Прогресс в области устойчивого человеческого развития не может быть достигнут, если не будут осуществлены значительные шаги в мировом масштабе, нацеленные на снижение экологических рисков и неравенства.

3. Основной целью любого современного общества на пути продвижения к устойчивому развитию и равенству возможностей является выявление позитивного синергетического эффекта от взаимодействия устойчивости и равенства возможностей, а также определения способов и путей создания такого эффекта.

Литература:

1. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех. / Пер. с англ.; ПРООН. – М., Издательство «Весь Мир», 2011. – 188 с.
2. Наше общее будущее. – М., 1989.
3. Solow, R.M. An almost practical step toward sustainability // Resources Policy. – 1993. – № 19. – С. 162-172.

Научный руководитель:
доктор экономических наук, профессор Давыденко Леонид Николаевич.

Дмитрий Радушинский
(Санкт-Петербург, Россия)

РОЛЬ БРЕНД-МАРКЕТИНГА В ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ

Традиционно считалось, что бренд создается с целью идентификации и дифференциации товаров от товаров конкурентов, а дополнительной целью, с которой создается бренд (торговая марка), является формирование доверия покупателей. Однако, уже в определении Т. Нильсона *формирование доверия покупателей* становится основной целью создания торговой марки: «торговая марка – это символ компании или товара(ов) и инструмент формирования их репутации и доверия к ним»[1].

Последнее определение отражает важную и даже ключевую роль нематериальной составляющей – репутации и доверия – при создании бренда. Именно данная особенность формирует современный контекст, связанный с брендами и брендингом и используется на практике. Так, в определении О. Чернозуба, руководителя компании V-Ratio, «бренд – это совокупность представлений и ожиданий потребителя в отношении данного «брендированного» товара (для товарного бренда); для корпоративного бренда необходимо добавить поставщиков, дилеров, профессиональное сообщество, поставщиков капитала и т. д.»[2].

Питер Дойль, предложил формулу бренда (успешной торговой марки):

S = P*D*AV,

где S – успешная марка,

P – качество товара,

[1] Нильсон Т. Конкурентный брендинг.: Пер. с англ. - СПб.: Питер, 2003, с. 14.

[2] Чернозуб О. Л. Стоимость бренда: реальность превосходит мифы // Маркетинг и маркетинговые исследования - 2003 - №1 (43) - с. 42.

D – четкие отличия,

AV – добавленная ценность[3].

При этом успешная марка (бренд) отличается от обычной марки (товар + отличительные знаки поставщика) тем, что она не только отвечает функциональным ожиданиям потребителей как любой товар, но и представляет для них некую дополнительную ценность, удовлетворяя определенные психологические потребности. Основа этой добавленной ценности – уверенность в том, что данная марка качественнее и предпочтительнее конкурентов. Следовательно, *бренд возникает только при наличии всех трех составляющих***.**

Важно отметить, что маркетинг, сформировавшийся как экономическая дисциплина и концентрирующийся на товарах и услугах, с переходом на новый цикл развития также претерпевает изменения и обретает новую форму, ориентированную именно на бренд. Именно сейчас мы наблюдаем формирование бренд-маркетинга, для которого основным приоритетом является не манипулирование потребителями, а создание отношений с ними и приобщение их к ценностям бренда[4].

Бренд (торговая марка) фирмы является ее основным репутационным активом, в том числе и в рамках создания новых, инновационных товаров. В отличие от научно-технического прогресса, инновационный процесс не заканчивается так называемым внедрением, т.е. первым появлением на рынке нового продукта, услуги или доведением до проектной мощности новой технологии. Этот процесс не прерывается и после внедрения, ибо по мере распространения (коммерциализации) новшество совершенствуется, делается более эффективным, приобретает новые потребительские свойства. Это открывает для него новые области применения, новые рынки, а следовательно, создает и новых потребителей, которые воспринимают данный продукт, технологию или услугу как новые именно для себя. Данная модель называется *«коммерциализация инноваций»*[5].

Инновационный процесс наиболее адекватно может быть представлен как результат тесного взаимодействия технологических возможностей и рыночных потребностей (рис. 1)[6].

Рисунок 1. Инновационный процесс как взаимодействие двух факторов – технологических возможностей и рыночных потребностей.

В качестве комментария к рисунку отметим, что технический прогресс часто принимает форму мелких нововведений, в совокупности обладающих кумулятивным эффектом, при незначительности каждого отдельно взятого нововведения. Это значит, что итоговый значительный сдвиг связан с последовательными малыми усовершенствованиями действующей технологии. Именно малые усовершенствования в наибольшей степени отвечают запросам промежуточного и конечного потребителя (особенно такому типу как «инноваторы»), для которого является важным ощущение разнообразия или прогресса, пусть даже мнимого.

Текущие нововведения концентрируются вокруг базовой конструкции, которая остается неизменной в течение длительного времени.

Переход от одной базовой конструкции к другой происходит по мере достижения технических пределов. Поэтому процесс разработки и поддержании инновационного бренда будет связан с осуществлением усилий в следующих направлениях:

---

[3] Дойль П. Маркетинг-Менеджмент и стратегии. СПб: Питер, 2002, с.215.

[4] Корзун А. В. Эволюция бренда (Часть 2) // Бренд-менеджмент - 2007 - №3 - с. 68.

[5] Батрутдинов А.С., Федосеев И.В. Основные модели инновационного процесса и классификационные признаки инновации // Проблемы современной экономики - 2008 -N 2.

[6] Лобастова О.В. Маркетинг инноваций — главный объект интеллектуальной собственности предприятия // Проблемы современной экономики - 2009 - N1.

1. Обеспечить более полное заполнение имеющихся рынков «старой» продукции, в производстве которой используются результаты НИОКР данной научно-технической организации. Это, как правило, незначительные усовершенствования, которые не приводят к получению новой продукции;

2. Способствовать выведению «старой» продукции на новые рынки;

3. Систематически обновлять продукцию на «старых» (традиционных) рынках. Это наиболее ответственная часть функций научно-технической организации, поскольку работа на данных рынках приносит ей основную долю доходов. Здесь концентрируются все аспекты научно-технической деятельности: новые концептуальные разработки в данной области знаний, изобретения, текущие усовершенствования;

4. Создавать научно-технические продукты, которые позволят производителю выйти на новые для него рынки с новыми изделиями или технологиями.

Консолидируя рыночный и научно-технический аспекты своей деятельности, при разработке и продвижении инновационного бренда следует определить:

• какую часть бюджета времени и ресурсов следует направить на проведение традиционных для нее исследований;

• каким образом их необходимо модифицировать и сколько средств целесообразно затратить на научные усилия в этих модифицированных направлениях;

• какие принципиально новые направления деятельности могут разрабатываться;

• какие усилия для этого потребуются.

Важно осознавать, что *процесс формирования «инновационного спроса» – питательной среды для реализации инноваций – во многом связан с фактором бренда, а именно с формированием смыслов, которыми бренд нагружает товар.* С точки зрения коммуникативной концепции маркетинга (маркетинга взаимодействия) основным инструментом которой является бренд, роль инноваций по сравнению с чисто технической приобретает новое значение, помогая формировать устойчивые отличительные образы бренда в сознании потребителя (см. рис. 2).

Рисунок 2. Стадии создания бренда (пер с англ. снизу вверх): инновация, стандартизация, создание репутации, формирование лояльности, появление бренда.

Благодаря индустриальной революции и научно-техническому прогрессу производственно-логистические системы достигли такого уровня развития, который обеспечивает наличие на рынке и доступность для потребителя большого количества товаров со схожими функциональными характеристиками.

В начале XXI в. практически на всех экономических рынках (особенно на развитых) инновация содержательного характера превращается в инновацию форм и образов, которые формируются в воображении потребителя. Это значит, что *уместно говорить о формировании нового представления об инновациях в рамках коммуникативной концепции формирования конкурентных преимуществ – о потребительской инновации*[7].

Потребительская инновация – это продукт коммуникационной деятельности предприятия, который с точки зрения потребителя обладает достаточной степенью новизны. Основная идея концепции потребительской инновации заключается в том, что в информационном обществе целью и способом инновационной деятельности становится формирование сильных брендов. Они позволяют потребителю делать выбор на рынке, перенасыщенном товарами одинаковой цены со схожими характеристиками качества. Напомним, что сильный бренд (основной инструмент конкурентной борьбы за потребителя) формируется путем развития устойчивых положительных образов и ассоциаций, связанных с ним.

Традиционная инновационная деятельность является лишь необходимым фундаментом выживания компании в конкурентной среде информационного общества. «Острие» данного потока составляют наукоемкие сферы бизнеса (микроэлектроника, ракетостроение и т. д.), где традиционные инновации, связанные с максимальными затратами на НИОКР, обеспечивают конкурентоспособность компаний. Однако и на этих рынках традиционные инновации уже не столь значимы, а роль брендов, напротив, становиться все более и более значительной. Примером могут служить бренды Microsoft, General Electric, Samsung, Nokia и др., которые уже сейчас обеспечивают конкурентоспособность товаров фирм, работающих на наукоемких рынках.

Можно сделать вывод, что инновационная деятельность неразрывно связана с брендом, который выполняет управляющую функцию. Бренд-маркетинг как прием менеджмента потребительских инноваций – это управление процессом реализации новых продуктов и их продвижением.

Литература:

1. Батрутдинов А.С., Федосеев И.В. Основные модели инновационного процесса и классификационные признаки инновации // Проблемы современной экономики – 2008 – N 2.
2. Дойль П. Маркетинг-Менеджмент и стратегии. СПб: Питер, 2002, с.215.
4. Корзун А. В. Эволюция бренда (Часть 2) // Бренд-менеджмент – 2007 – №3 – с. 68.
5. Кузьменко В. Потребительская инновация: новый взгляд на инновационную деятельность на рынках потребительских товаров в условиях современного общества // Бренд-менеджмент – 2004 – №1 с. 51.

[7] Кузьменко В. Потребительская инновация: новый взгляд на инновационную деятельность на рынках потребительских товаров в условиях современного общества // Бренд-менеджмент - 2004 -№1 с. 51.

6. Лобастова О.В. Маркетинг инноваций – главный объект интеллектуальной собственности предприятия // Проблемы современной экономики – 2009 – N1.
7. Нильсон Т. Конкурентный брендинг.: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2003, с. 14.
8. Чернозуб О. Л. Стоимость бренда: реальность превосходит мифы // Маркетинг и маркетинговые исследования – 2003 – №1 (43) – с. 42.

Анна-Марія Сабов
(Київ, Україна)

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Однією з визначальних ознак розвитку національної економіки України на початку XXI століття є активізація інтеграційних процесів в світову економічну та, зокрема, агропродовольчу систему, що мало відображення в таких подіях як вступ до міжнародної продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) у 2003 році, до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2008 році та інших міжнародних економічних об'єднань, а також проведення переговорів щодо вступу України до Асоціації з ЄС.

Харчова промисловість в період становлення ринкової економіки є однією з найбільш динамічних галузей у темпах свого розвитку. Диспропорції між купівельною спроможністю населення та попитом, які враховую*ть* медичні норми споживання, вказують на необхідність реакції з боку держави. У зв'язку з цим, проблема державного регулювання розвитку харчової промисловості стала ключовою. Потрібно ґрунтовніше сформулювати цілі державного регулювання розвитку харчової промисловості, а також виправити недоліки в нормативно-законодавчій базі. Відсутні обґрунтовані рекомендації щодо підвищення ефективності адміністративно-організаційної структури управління харчовою промисловістю в Україні. Потребує вдосконалення модель регіональної концепції державного регулювання харчової промисловості. Ці фактори роблять тему актуальною.

Сучасна економіка характеризується швидким розвитком, особливим акцентом в якому є інноваційний тип, що базується на глибоких і конкретних знаннях. Її основу складають всі види інтелектуальних ресурсів – інтелектуальний капітал (ІК), наука, трансфер результатів інтелектуальної діяльності у виробництво.

В умовах України для підвищення ефективності використання наукових розробок, активізації інноваційних процесів на підприємствах необхідна розробка заходів щодо стимулювання цих процесів. Незважаючи на те, що Україною задекларовано інноваційну модель розвитку економіки, її промисловість входить у світовий ринок з неоптимальною структурою видів економічної діяльності і структурою капіталу, з високою часткою морально і фізично застарілих потужностей, неефективних і енергоємних виробництв.

Таблиця 1

Наукові кадри та кількість організацій

	Кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки	Чисельність науковців, осіб
2008	1378	94138
2009	1340	92403
2010	1303	89534
2011	1255	84969
2012	1208	82032

Частка інноваційно активних підприємств в обробній промисловості країни у 2011 та 2012 рр. становила, відповідно, 15,41 та 13,3%, в т. ч. у харчовій промисловості – 12,28 та 9,87%. У харчову промисловість вкладають більше 20% сукупних інвестицій і найбільший обсяг іноземних інвестицій від загального їх обсягу в економіку України. Наведені дані підкреслюють інвестиційну привабливість харчової промисловості України, але низьку її інноваційну активність.

Таблиця 2

Організації, які виконують наукові та науково-технічні роботи, за секторами діяльності (одиниць)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Усього	1510	1452	1404	1378	1340	1303	1255
державний сектор	501	511	496	496	499	514	508
підприємницький сектор	837	767	729	698	658	610	570
сектор вищої освіти	172	173	178	182	181	178	176
приватний неприбутковий сектор	0	1	1	2	2	1	1

На сьогодні харчова промисловість входить в першу п'ятірку галузей по наповненню державного бюджету, і посідає друге місце (після металургії та оброблення металу) за обсягами виробництва продукції у структурі промислового виробництва України. Вона спроможна забезпечити внутрішні потреби в продовольчих товарах, має значний експортний потенціал (третина експорту продукції АПК і 4,3% загального експорту країни у 2012 р. припадало на готові харчові продукти) і позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Харчова промисловість посідає одне з перших місць за обсягом іноземних інвестицій, сума яких становить майже третину від загальних капіталовкладень в економіку України. Протягом останнього десятиліття галузь забезпечує одні з найвищих темпів росту обсягів

виробництва продукції серед інших галузей економіки, незмінно входячи в трійку лідерів (разом з машинобудуванням та металургією в 2012 році було забезпечено 68% приросту промисловості в цілому.

Таблиця 3

Харчова промисловість в структурі промислового комплексу України в 2012році

Показники	Промисловість	Харчова промисловість	Питома вага харчової промисловості, %
Кількістьпідприємств, одиниць	57814	10856	**18,8**
Обсягреалізованоїпродукції, *млн. грн.*	599113	85673	**14,3**
Вартістьосновнихзасобів за первісноювартістю на кінець року, *млн. грн.*	5961545	56423	**0,9**
Вартістьосновнихзасобів за залишковоювартістю на кінець року, *млн. грн.*	270582	33464	**12,4**
Інвестиції в основнийкапітал, *млн. грн.*	64341	11839	**18,4**
Прямііноземніінвестиції, *млн. дол. США*	8138	1564	**19,2**
Середньорічнакількістьнайманихпрацівників, *тис.чол.*	3287	454	**13,8**

На сьогодні одним з базових чинників, що гальмують структурні перетворення в харчовій промисловості, стримуючи темп економічного зростання, оновлення основних засобів підприємств, створюючи бар'єри у підвищенні попиту на продовольчому ринку, є інфляція. Інфляційні процеси породжують незадоволений попит харчових виробництв на дешеві кредитні ресурси, що примушує шукати їх за межами України. Внаслідок цього знижується рівень залучення інвестицій і гальмується перехід підприємств на інноваційну модель розвитку.

Таблиця 4

Фактори, що впливають на розвиток економіки України в сфері харчової промисловості

Спричиняють негативний вплив	Спричиняють позитивний вплив
недостатня робота уряду щодо розробки технічних регламентів і стандартів та їх гармонізації з вимогами Європейського Союзу та Російської Федерації	механізм рівноваги між виробництвом і споживанням спрямований на створення та підтримку зростаючого рівня життя населення країни
відсутність підтримки вітчизняного товаровиробника в напрямі забезпечення його відповідною якісною технікою	механізм перетворення капіталу в дохід і доходу в капітал – на підтримку на необхідному рівні ресурсів для розширеного відтворення
невідповідність системи документального оформлення відомостей про розташування і правовий режим природних об'єктів	мультиплікаційні механізми – на постійне підвищення ефективності економічної діяльності
невирішеність питання покращення інформування споживачів про властивості як вітчизняних, так і імпортованих харчових продуктів	механізми економічних циклів – на підтримку стабільності розвитку галузі
недотримання належного контролю за ввезенням на митну територію України продукції тваринницького походження	

Приєднання до СОТ має для України стратегічне значення. Україна стала офіційним членом СОТ 16 травня 2008 року.

Після 5 років членства в СОТ зовнішня торгівля сільськогосподарськими товарами показує позитивну динаміку з додатніми показниками сальдо – 4,4 млрд. дол. США. Але лібералізація імпортних тарифів дуже вплинула на збільшення імпорту окремих товарів в Україну. Це особливо вірно для свинини та м’яса птиці (загальний об’єм імпорту 49% та 41% відповідно).

П’ять років членства в СОТ показали, що важливо розвивати внутрішнє споживання експортних товарів з низьким і середній ступенем обробки, направляти потоки товарів в сектор виробництва з вищою додатною вартістю, щоб у випадку погіршення кон’юнктури на зовнішніх ринках сировини диверсифікувати ризики і стабілізувати цінову ситуацію на зовнішньому ринку.

Наприклад, для України перспективним є розвиток великотоварного виробництва в м’ясній і молочній сфері. Це дало б можливість виправити внутрішній дисбаланс між сільським господарством і споживанням, а також розробляти перспективні напрямки експорту. Позитивним є досвід українських виробників м’яса птиці, які в сегменті свіжої або охолодженої птиці майже витіснили імпортну продукцію з внутрішнього ринку, а з 2008р. почали великомасштабні експортні поставки, майже подвоюючи їх щорічно.

Важливо навчати українських споживачів культурі харчування і підвищувати інформованість суспільства щодо функціонуючої в країні системи контролю безпечності продукції, особливо продовольчих товарів, що являється немаловажливою складовою конкурентоспроможності вітчизняних товарів, порівняно з імпортними.

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної харчової промисловості та конкурентноздатності її продукції є основним засобом, що дозволяє максимізувати позитивні ефекти та мінімізувати загрози та ризики.

Таблиця 5

Карта конкурентоспроможності харчової промисловості

Конкурентні недоліки	**Галузь**	**Чинники конкурентоспроможності**
Низький рівень конкуренції, олігополізація ринку, залежність від імпортної сировини та технологій	Пивоварна	Модернізація виробництва за рахунок входження в ТНК
	Тютюнова	
	Кондитерська	Модернізація виробництва, в т.ч. за рахунок іноземних інвесторів
	Виробництвобезалкогольнихнапоїв	
	Плодоовочеконсервна	
Високий рівень тіньового сектора	Виробництвоалкогольнихнапоїв	
Нестача сировини, відставання розвитку сировинних баз	М'ясна і молочна	Швидкий ріст ринку
	Цукрова	Державна підтримка
Відсталий технічний рівень	Борошномельно-круп'яна	
	Хлібопекарська	
Високий рівень тіньового сектору	Спиртова	

При визначенні стратегічних пріоритетів слід також враховувати, що загострення конкуренції актуалізуватиме потребу в суттєвій модернізації виробництва та якості готової продукції, що вимагає реалізації інноваційної моделі розвитку галузі.

Технологічний напрям інноваційного розвитку галузі пов'язаний з реалізацією наступних пріоритетних завдань: розробка і впровадження технологій зберігання сільгоспсировини; застосування ресурсозберігаючих технологій; вдосконалення технологічних процесів для зменшення часу виробничого циклу без втрати якості продукції; розробка і впровадження власних пакувальних ліній, що відповідають специфіці продукції; вдосконалення методів транспортування.

Серед пріоритетів асортиментного напряму: розробка і виробництво екологічно чистих продуктів; виробництво функціональних продуктів із врахуванням сучасних медико-біологічних вимог для покращення структури харчування населення; розробка продукції для дитячого харчування і особливих груп населення.

Характеристики сьогоднішньої харчової промисловості України засвідчують, що для неї інтеграція в ЄС є досить проблематичною і вимагає певних адаптивних заходів. З цією метою на національному і регіональному рівнях передбачається:

- тарифне і нетарифне регулювання експортно-імпортних операцій постачання продовольчих товарів і сільськогосподарської продукції;
- квотування і ліцензування (за необхідності) закупівель окремих видів сировини і продуктів харчування за імпортом;
- створення спеціальних митних режимів для певних видів продукції та обладнання;
- стимулювання інтеграційних і кооперативних зв'язків із зарубіжними партнерами на основі міждержавних угод про економічну і науково-технічну співпрацю;
- розширення експортної інфраструктури та продовольчого експорту в цілому.

Література:

1. Указ Президента України від 09.12.2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» зі змінами і доповненнями.
2. Кравченко Т.А. Концептуальні засади механізмів державного регулювання розвитку підприємств харчової промисловості // Теорія та практика державного управління: Збірник наукових праць. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2011. – №2 (14). – С. 127-131.
3. Зосько С.В. Организационно-экономический механізм стимулирования инновационного развития // Прометей: Зб. наук. праць. –Донецьк, 2012. – Вип. 2 (20). – С. 70 – 72.
4. Молина Е.В., Зосько С.В. Формирование рынка объектов интеллектуальной собственности в Украине // Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління: Зб. наук. праць. – Одеса, 2011. – Вип. 8. – С. 593 – 601.
5. Державний комітет статистики України-www.ukrstat.gov.ua/

Марина Слюсаренко
(Харьков, Украина)

ФИНАНСОВЫЕ РЕСУРСЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

Постановка проблемы. В условиях перехода к рыночной экономике все более существенное значение приобретает управление финансовыми ресурсами. Ключевое место здесь занимают проблемы достаточности оборотных средств, механизмов их планирования и пополнения, разумного использования, а так же проблемы капитальных вложений.

Анализ последних публикаций. Данная тема достаточно хорошо представлена в учебной и научной литературе. В данной статье использованы научные труды таких ученых, как Л.М. Бурмистровой, В.М. Семёнова, А.С. Волкова и др. Но принципам организации финансов предприятия уделено меньше внимания.

Цель статьи. Целью данной работы является рассмотрение финансовых ресурсов предприятия и источников их формирования. Цель работы определяет её задачи: рассмотрение принципов и особенностей организации финансов предприятий; анализ состава и структуры финансовых ресурсов предприятий; характеристика собственных источников финансирования предприятий; характеристика заемных источников финансирования предприятий.

Изложение основного материала исследования. Финансовые ресурсы предприятия – это находящиеся в распоряжении предприятия денежные средства, ценные бумаги, кредитные средства и другие доходы и поступления.

Финансы на предприятии выполняют две важные функции – распределительную и контрольную. Распределительная функция заключается в обеспечении каждого субъекта хозяйственной деятельности необходимыми ему финансовыми ресурсами. В качестве субъектов финансирования могут выступать самостоятельные предприятия различных форм собственности, территориальные органы управления, частные лица. Осуществляемый с помощью финансов распределительный процесс связан с налоговой системой, гражданским и хозяйственным законодательством, законодательством о банках и ценных бумагах и другими нормативными документами, утвержденными на государственном, территориальном и местном уровнях управления.[1]

Контрольная функция финансов состоит в том, чтобы сигнализировать о складывающихся пропорциях в распределении денежных средств. Реализовать контрольную функцию помогает финансовая информация, которая содержится в бухгалтерской, статистической и оперативной отчетностях промышленных предприятий. Анализ финансовых показателей дает возможность охарактеризовать все основные стороны деятельности предприятия, оценить достигнутые результаты и, если необходимо, разработать комплекс мер, направленных на устранение негативных факторов.

Формирование и использование финансовых ресурсов невозможны без системы управления финансами предприятий.[2]

Управление финансами– это деятельность, направленная на достижение стратегических и тактических целей функционирования данного предприятия.

Управление финансами предприятия включает в себя:

организацию и управление отношениями предприятия в финансовой сфере с другими предприятиями, банками, страховыми компаниями, бюджетами всех уровней, а также финансовыми отношениями внутри предприятия;

формирование финансовых ресурсов и их оптимизацию;

размещение капитала и управление процессом его функционирования;

анализ и управление денежными потоками на предприятии.[3]

Эффективность работы каждого предприятия во многом зависит от полной и своевременной мобилизации финансовых ресурсов и правильного их использования для обеспечения нормального процесса производства и расширения производственных фондов. В этой связи для каждого предприятия большое значение имеет правильная организация финансовой работы

Финансовая работа представляет собой систему экономических мероприятий по определению финансовых ресурсов в объемах, необходимых для обеспечения выполнения планов экономического и социального развития предприятий, осуществления контроля над их целевым и эффективным использованием.

Финансовая работа на предприятиях осуществляется на основании Хозяйственного кодекса, действующих законов Украины относительно предприятий и предпринимательской деятельности, уставов предприятий, на основе специальных инструкций и указаний финансовых и банковских органов по различным финансово-кредитным вопросам.

Выполняется финансовая работа на предприятиях работниками финансового отдела, а где его нет – работниками бухгалтерии.

Ответственность за организацию финансовой работы на предприятии несет начальник финансового отдела (службы) или главный бухгалтер (где нет финансовых отделов).

Распорядителем финансовых ресурсов, денежных средств и товарно-материальных ценностей, принадлежащих предприятию, является его руководитель, имеющий право первой подписи на всех денежных и расчетно-платежных документах.

При распределении прибыли, определении основных направлений ее использования, прежде всего, учитывается рыночная конъюнктура, которая может диктовать необходимость существенного расширения и обновления производственного потенциала предприятия. В соответствии с этим определяются масштабы отчислений от прибыли в фонды производственного развития, ресурсы которых предназначаются для финансирования капитальных вложений, увеличения оборотных средств, обеспечения научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, внедрения новых технологий, перехода на прогрессивные методы труда и т. п. Часть прибыли используется также на уплату процентов по кредитным инвестициям.

Главное требование, которое предъявляется сегодня к системе распределения прибыли, остающейся на предприятии, заключается в том, чтобы обеспечить финансовыми ресурсами потребности расширенного воспроизводства на основе установления оптимального соотношения между средствами, направляемыми на потребление и накопление.[4]

Вывод. Поскольку финансы предприятия как отношения являются частью экономических отношений, возникающих в процессе хозяйственной деятельности, принципы их организации определяются основами хозяйственной деятельности предприятий. Исходя их этого, принципы организации финансов можно сформулировать следующим образом: самостоятельность в области финансовой деятельности, самофинансирование, заинтересованность в итогах финансово – хозяйственной деятельности, ответственность за ее результаты, контроль за финансово – хозяйственной деятельностью предприятия.

Состав финансовых ресурсов, их объемы зависят от вида и размера предприятия, рода его деятельности, объема производства. При этом объем финансовых ресурсов тесно связан с объемом производства, эффективной работой предприятия. Чем больше объем производства и выше эффективность работы предприятия, тем больше величина собственных финансовых ресурсов, и наоборот.

Наличие в достаточном объеме финансовых ресурсов, их эффективное использование, предопределяют хорошее финансовое положение предприятия платежеспособность, финансовую устойчивость, ликвидность. В этой связи важнейшей задачей предприятий является изыскание резервов увеличения собственных финансовых ресурсов и наиболее эффективное их использование в целях повышения эффективности работы предприятия в целом.

Прибыль – один из основных источников финансовых ресурсов предприятий, формирования централизованных и децентрализованных фондов денежных средств.

Основной составной частью прибыли предприятия является прибыль от продажи товарной продукции. Она определяется в виде разницы между выручкой (без акцизов, налога на добавленную стоимость и экспертных тарифов) и себестоимостью проданной продукции и услуг.

В составе факторов, влияющих на величину прибыли от продажи товарной продукции и находящихся в компетенции предприятия, важнейшим является изменение объема производства и продажи продукции. Чем больше объем продажи продукции, тем, в конечном счете, больше прибыли получит предприятие, и наоборот. Отсюда вывод о необходимости принятия неотложных мер по обеспечению роста объема производства продукции на основе возобновления работы остановленных предприятий, технического перевооружения и повышения эффективности производства.[5]

Существенным фактором, влияющим на величину прибыли от продажи товарной продукции, является изменение уровня себестоимости продукции. Вопреки прямо пропорциональной связи влияния объема реализации товарной продукции на уровень прибыли, связь между величиной прибыли и уровнем себестоимости обратная. Чем ниже себестоимость продаваемой продукции, определяемая уровнем затрат на ее производство и продажу, тем выше прибыль, и наоборот.

Литература:

1. Володин А.А. Управление финансами (Финансы предприятий): учебник. / А.А. Володин. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 510 с.
2. Семёнов В.М., Набиев Р.А., Асейнов Р.С. Финансы предприятий: книга. / В.М. Семенов и др. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 240 с.

3. Бурмистрова Л.М. Финансы организаций (предприятий): Учеб. пособ. / Л.М. Бурмистрова. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 240 с.
4. Волков А.С. Искусство финансирования бизнеса. Выбор оптимальных схем: книга. / А.С. Волков. – М.: Вершина, 2006. – 328 с.
5. Шегда А.В., Голованенко М.В. Ризики в підприємництві: оцінювання та управління: Навч. посіб./А.В.Шегда, М.В. Голованенко; за ред. А.В. Шегди. – К.: Знання, 2008. – 271 с.

Научный руководитель:
кандидат юридических наук, доцент кафедры экономики предприятия Харьковского национального автомобильно – дорожного университета Ерофеенко Лариса Васильевна.

Шавкат Сунакбаев
(Туркестан, Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫМ ПРОЦЕССОМ

Предпринимательский сектор отечественной экономики в настоящее время развит недостаточно. Имеется несовершенный рынок с достаточно высокой степенью монополизма и слабой интеграцией в мировое хозяйство.

Центральная роль в будущем процветании общества принадлежит инновациям, повышающим производительность труда и вложенного капитала. Развитие инноваций осуществляется в условиях накопления новых знаний, создания и продуктивного использования новых технологий. Несмотря на то, что Казахстан располагает многими современными технологиями, имеет мощную базу фундаментальной науки и политехнического образования, для осуществления качественных социально-экономических преобразований необходимо создание новых знаний, новых эффективных технологий и развитие образования.

Инвестиции в новые предпринимательские инициативы в западных странах осуществляются в настоящее время в условиях либерализации финансовых рынков и развития многообразных венчурных механизмов привлечения финансовых ресурсов. Современная система венчурного финансирования создает условия для тесной связи предпринимателя с фондовыми рынками. Отсутствие же эффективного, высоко капитализированного фондового рынка, а также неразвитость отечественной кредитной системы не только тормозят межотраслевой перелив капитала и замедляют рост инвестиций, но и являются фактором, блокирующим развитие инноваций.

Таким образом, в настоящее время многие отечественные предприятия являются неконкурентоспособными на мировом рынке, все более ориентирующемся на новую экономику. Сегодня жизненно важным является переход страны от факторной стадии конкурентного развития к инвестиционной стадии, совмещенной с инновационной стадией. Этот переход вполне оправдан, так как переход к одной лишь стадии развития на основе инвестиций, вялый процесс которого наблюдается в настоящее время в Казахстане, характеризуется капитальными вложениями не в повышение конкурентоспособности отдельных отраслей, а в их простое воспроизводство. В казахстанской экономике сегодня технический уровень подавляющей массы основных фондов значительно отстает от мирового, и тратить средства на их воспроизводство. Приоритет должен быть отдан развитию на основе активизации инновационной деятельности в базовых наукоемких отраслях народного хозяйства. Факторы производства и инвестиции являются не целью, а средством научно обоснованной инновационной деятельности, обеспечивающей подъем технико-экономического развития страны и повышение качества жизни населения.

Представляется, что основной предпосылкой для развития инновационной деятельности в отечественном предпринимательстве является необходимость объединения под единым управлением инновационной и инвестиционной функций. Устранение многократных издержек, возникающих обычно из-за разделенности функций инноваций и инвестиций и подчиненности их разным руководителям, обеспечивает ускорение процесса создания объекта инновации. Инвестиционный процесс, являющийся отражением общего состояния экономики, определяет динамику ее развития и формирует основы успешного функционирования в будущем. Резкое падение инвестиционной активности в последнее время привело к снижению производственного потенциала страны. Одной из основных причин этого явилось отсутствие необходимого взаимодействия между федеральным, региональным уровнями управления и предприятиями, являющимися наиболее активными субъектами рынка. Анализ объективных предпосылок активизации инвестиционного процесса показывает, что в последние годы в стране наблюдаются позитивные сдвиги в экономике, создающие условия для повышения эффективности инвестирования. Вместе с тем, центр тяжести экономических реформ переносится с федерального уровня управления на региональный уровень. Тенденции развития именно территориальных образований определяют способность страны выйти из кризиса и осуществить качественные социально-экономические преобразования. Инновационный подход в формировании эффективного механизма управления инвестиционным процессом в регионе может быть реализован в условиях структурно-функциональных преобразований в экономике регионов. Инновационный процесс неоднороден и имеет отличительные особенности в различных сферах деятельности. Инновационная деятельность – это не просто создание и применение новых технологий, а, прежде всего, целенаправленное формирование и воспроизводство инвестиционного потенциала региона. Процесс развития на инновационной основе не только объективно необходим, но и реально возможен.

В настоящее время все отчетливее видно, что важнейшее место в развитии отечественного предпринимательства занимает региональная инновационно-инвестиционная политика.

Итак, инновационные инвестиции формируются как за счет собственных, так и заемных источников финансирования, причем для финансирования инноваций предприятия, крайне нуждаются в привлечении значительного объема заемных ресурсов. Методология управления инвестиционным процессом в условиях переходной казахстанской экономики развивалась в направлении совершенствования методов оценки инвестиционных проектов на основе зарубежных методических разработок, а вопросы выбора проектов и формирования бюджета капитальных вложений предприятий практически не рассматривались. Поэтому управление инновационно-инвестиционным процессом в настоящее время необходимо рассматривать как деятельность, направленную, в первую очередь, на создание инноваций разных типов, на обеспечение наиболее эффективного вложения финансовых средств в инновационные инвестиции и получения ожидаемых результатов. Эффективное управление инновационно-инвестиционным процессом предполагает разработку, принятие и

реализацию обоснованных управленческих решений по выбору эффективных инновационно-инвестиционных проектов.

Активные нововведения обеспечивают и конкурентоспособность, и высокую доходность бизнеса. Необходим политический акцент со стороны государства на поддержку и стимулирование инновационного процесса.

Логика построения концепции любого закона выглядит таким образом, что на первых этапах ее разработки определяются сфера действия, объекты и субъекты правоотношений. Иными словами, для каждого закона устанавливаются своя правовая и экономическая среда (включающая взаимодействие законодательных актов по обеспечению данного вида деятельности, а также набор конкретных объектов и круг субъектов – получателей устанавливаемых и регулируемых законом прав), являющаяся основой для разработки конкретных механизмов, посредством которых будет впоследствии реализовываться государственная политика. Значение конкретизации такой среды огромно, т.к. это позволяет сконцентрировать административные, материальные, финансовые и другие ресурсы на нужном направлении и избежать их распыления. В то же время потенциальный (и тем более, реальный) участник регулируемого процесса сможет найти свое место в иерархии правоотношений, а следовательно, и свои преимущества при наращивании активности в данной сфере.

Поскольку любая инновация – вид предпринимательской деятельности, то на государственном уровне правильнее ставить вопрос не о контроле над инновационным процессом, а о создании благоприятного климата для его активизации.

Фаза научных разработок предполагает государственную поддержку в форме прямого выделения бюджетных ресурсов для выполнения научных исследований и косвенного финансирования в виде предоставление налоговых льгот научным организациям и организациям – заказчикам НИР. Такая поддержка научной деятельности установлена в РК Налоговым кодексом.

Налоговым кодексом РК предусмотрено освобождение от НДС и налога на прибыль целевых поступлений на научно-исследовательские работы (в том числе займы и кредиты под такую деятельность). В состав затрат включаются средства, направляемые на подготовку и освоение (в т.ч. авторский надзор) новых производств, а также совершенствование существующей технологии производства; затраты на НИОКР также разрешено относить на себестоимость (полностью – для успешно завершенных научных исследований, частично – в случае получения отрицательного результата). Для хозяйствующих субъектов указанные меры налогового законодательства являются существенной льготой при налогообложении, а также важны для механизма ценообразования.

Законодательством на региональном уровне деятельности в фазе организации промышленного освоения обеспечена лишь частично в сфере малого предпринимательства (например, Законом “О государственной поддержке малого предпринимательства в РК”, “Об инвестиционной деятельности в РК”, Закон РК от 03.07.2002 №333-2 «Об инновационной деятельности».

В соответствии с данными законодательными актами разрешена передача на льготных условиях субъектам малого предпринимательства результатов НИОКР; Налоговым кодексом установлены нормы отнесения на себестоимость платежей за пользование объектами интеллектуальной собственности, ускоренной амортизации и учета нематериальных активов, что, несомненно, облегчает доступ к инновационном ресурсам.

Однако ни одна из перечисленных юридически обустроенных сфер экономики и государственной политики не содержит акцента на приоритетах инноваций и наукоемкого производства, которые, являясь наиболее рискованной сферой деятельности экономики, требуют особого внимания со стороны государства. Для инновационных фирм и предприятий в научно-технической сфере, например, не предусмотрена особая позиция при расчете платежей за пользование государственным или муниципальным имуществом.

Из вышесказанного следует, что инновационный процесс в РК законодательно обеспечен в той или иной мере. Фазы научных исследований и распространения инноваций требуют лишь приведения в соответствие между собой законов и подзаконных актов, а вот фаза организации промышленного освоения нуждается, помимо совершенствования действующей правовой базы, в разработке специального закона.

Крайне важно, чтобы в обществе сформировалась инновационная культура. Создание специализированных инновационных Институтов, готовящих специалистов для инновационного производства является важным шагом на пути создания такой культуры. Необходимо привлекать молодежь в науку, чтобы ей было интересно как в творческом, так ив материальном плане. Даже страны Западной Европы, имеющие развитые рыночные структуры и финансовые средства, сталкиваясь с инновационным застоем, ищут пути его преодоления.

Только воздействие на культурную среду через образование, науку, правовую базу, общественное мнение, организацию профессионального обучения позволит казахстанской экономике реально перейти на инновационный путь развития.

Вопрос о том, быть или не быть Казахстану передовой в научно-технологическом отношении державой, безусловно, относится к разряду наиважнейших, важные для будущего страны решения должно принимать только государство.

Остается актуальной проблема нехватки у государства финансовых ресурсов, при этом вопрос об активизации инновационной деятельности как о действительном приоритете современной государственной политики также может быть решен только на государственном уровне.

Значительные финансовые ресурсы в Казахстане имеются у частного капитала и крупного промышленного бизнеса, однако у них не воспитан вкус к инновациям. Подтолкнуть их к инвестированию инноваций – тоже прерогатива государства.

Таким образом, необходимо еще раз подчеркнуть, что только взвешенная политика со стороны государства в поддержку научной и инновационной деятельности сегодня способна предотвратить реальную угрозу превращения Казахстана в заурядную страну с сырьевой ориентацией экономики.

Активизация государственной инновационной политики в РК предполагает осуществление комплекса мер по таким направлениям, как создание нормативно-правовой базы, финансово-экономическое, организационное и инфраструктурное обеспечение инновационного развития. Государственный протекционизм по отношению к науке, технологическим и иным инновациям, инновационному предпринимательству и другим субъектам инновационной деятельности должен стать нормой и обязательным компонентом проводимой в регионах социально-экономической политики, включая финансово-инвестиционную, кредитную, налоговую, амортизационную, лизинговую.

Литература:
1. Закон РК от 03.07.2002 №333-2 «Об инновационной деятельности»
2. Исахметов Г. Механизмы совершенствования инновационной политики в современных условиях//Қаржы – қаражат.-2010.
3. Салимова Г. Инновационные факторы развития промышленности Казахстана// Саясат.-2011.
4. Толыбаев А. Инновационная деятельность в Казахстане: Состояние и основные тенденции развития// Транзитная экономика.-2009.

Борис Супіханов
(Київ, Україна)

РИНОК НІШЕВИХ КУЛЬТУР

На очах лише одного покоління деякі рослинницькі культури, які здавна відігравали значну роль у харчовому ланцюгу людини, перетворилися на так звані нішеві культури. Багато в чому це було пов'язане зі стрімким розвитком виробництва таких головних культур, як пшениця, кукурудза, рис. Збільшуючи площі цих культур, аграрії в багатьох країнах вимушені були зменшувати площі інших культур, які в кінці кінців отримали назву нішевих. Але нині ситуація змінилася і ці культури приваблюють все більшу увагу виробників з різних причин, включаючи й зміни клімату, що стає все більш посушливим.

Як зазначає І. Ходорова, повернення інтересу до цих культур визначається суттєвими вигодами по кожному з них: сорго – фураж у посушливих районах; гречка, просо, овес, жито – стабільний ринок збуту; горох – збільшення врожайності культур-наступників; нут – високі ціни на зовнішніх ринках; льон – очищення посівів від шкідливих речовин [1].

Зростання інтересу до вирощування нішевих культур в Україні викликало проведення у 2012 році спеціальної конференції, а журнал «Агро$гроші» перший номер 2013 року повністю присвятив цим культурам [2].

Підвищення попиту на більшість нішевих культур зумовило значне зростання обсягів їх експорту (табл. 1).

1. Експорт нішевих культур у світі, тонн [3]

Культура	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р. до 1990 р., %
Гречка	115744	166907	158241	137013	124728	107,7
Нут	41129	1973	4800	2748	2732	6,6
Насіння льону	626151	1062140	849056	913580	1186269	189,4
Просо	189802	244461	249411	359529	357320	188,3
Гірчиця	146892	217828	265624	275058	262077	178,4
Овес	2063428	2392869	2727941	2603610	2759310	133,7
Горох	2702555	3633527	3384675	3978649	4482481	165,9
Зелений горох	74927	124618	111597	173819	199219	265,9
Сорго	8864490	6660690	7494790	5304620	6072700	91,2
Жито	885056	3036117	2296416	2015962	1385128	156,5
Могар	489	1583	1478	5106	15363	3141,7

Винятки становлять лише нут, експорт якого у 2010 році порівняно з 1990 роком знизився з 41,1 до 2,7 тис. тонн, або в 15 разів, і сорго – падіння майже на 2,8 млн тонн.

Далі зосередимо увагу на ринку двох круп'яних культур: гречки та проса.

Аналіз обсягів експорту гречки по георегіонах світу показав, що головним експортером є Азіатський континент, який у 2010 році експортував 70,9 тис. тонн гречки при деякому зменшенні (на 528 т), але внаслідок зростання експорту іншими георегіонами (Африкою на 6,1 тис. т; Європою на 12,5 тис. т, у тому числі ЄС на 9,6 тис. т) його питома вага у світі зменшилася на 4,8 пункта, але, як і в 1990 році, становить понад половину світового.

Зазначимо також, що майже весь обсяг експорту гречки Азіатського континенту здійснюється георегіоном «Східна Азія», питома вага якого у 1990 році становила 100%, а в 2010 році майже 97% експорту країнами континенту. При цьому зменшення його питомої ваги відбулося за рахунок зростання експорту георегіоном «Південна Азія» і входження на ринок інших георегіонів континенту.

Слід зазначити значне падіння експорту гречки георегіонами Американського континенту – «Північна Америка» – на 5,5 тис. тонн при зниженні питомої ваги до світу на 6,4 пункта «Південна Америка» – відповідно на 4,4 тис. тонн і 3,8 пункта (табл. 2).

Головними експортерами гречки є дві країни: Китай і США, питома вага яких на світовому рівні становила відповідно у 1990 році 61 і 15,1 % при зменшенні цього показника у 2010 році для Китаю на 5,9 пункта і підвищення для США на 3,4 пункта, а в цілому, по країнах-лідерах при зменшенні ними обсягів експорту на 9,8 тис. тонн відбулося зниження їх питомої ваги у світі з 87,8 до 73,6 %, або на 14,2 пункта.

Зазначимо, що у 2010 році до країн-експортерів гречки приєдналися Танзанія – 6,2 тис. тонн і 5% питомої ваги, Росія – 1,8 тис. тонн і 1,5%, Непал – 1,2 тис. тонн і 1%, Австрія – 1,1 тис. тонн і 0,9% і Латвія – 2 тис. тонн і 1,6%, а вибули Бразилія, Чилі, ПАР, Австралія та Німеччина при різкому зменшенні експорту Канадою (-11,2 тис. т) (табл. 3).

2. Експорт гречки регіонами світу

Регіон, світ	1990 р.		2000		2010 р.	
	тонн	% до світу	Тонн	% до світу	тонн	% до світу
Африка	197	0,2	150	0,1	6356	5,1
Східна Африка					6277	5,0
Північна Африка			86	0,05	37	0,03
Південна Африка	197	0,2			42	0,03
Західна Африка			64	0,04		
Америка	35684	30,8	21580	13,6	25707	20,6

Продовження табл.

Північна Америка	31021	26,8	21348	13,5	25472	20,4
Південна Америка	4663	4,0	232	0,1	235	0,2
Азія	71444	61,7	105615	66,7	70916	56,9
Центральна Азія			7		89	0,1
Східна Азія	71444	61,7	105590	66,7	68738	55,1
Південна Азія			18	0,01	1368	1,1
Південно-Східна Азія					225	0,2
Західна Азія					496	0,4
Європа	8245	7,1	29566	18,7	20741	16,6
ЄС	8245	7,1	21377	13,5	17846	14,3
Океанія	174	0,1	1330	0,8	1008	0,8
Світ	**115744**	**100,0**	**158241**	**100,0**	**124728**	**100,0**

3. Експорт гречки країнами – основними експортерами

1990 р.			2010 р.			2010 р. до 1990 р., ± тис. т
Країна	Обсяг, тис. т	% до світу	Країна	Обсяг, тис. т	% до світу	
Китай	70,6	61,0	Китай	68,7	55,1	-1,9
США	17,5	15,1	США	23,1	18,5	+5,6
Канада	13,5	11,7				
Нідерланди	4,5	3,9				
Разом	101,6	87,8	Разом	91,8	73,6	-9,8
Світ	**115,7**	**100,0**	**Світ**	**124,7**	**100,0**	**+9,0**

Що стосується імпорту гречки, то при збільшенні її обсягів на світовому рівні з 122,4 до 180,5 тис. тонн, або на 47,4%, основними імпортерами залишаються георегіони «Північна Америка» (+ майже 4,2 тис. тонн), «Східна Азія», яка зменшила імпорт з 92,5 до 73,9 тис. тонн, або на 21,1%, і Європа (+25,3 тис. тонн) при її головному складовому ЄС, який збільшив імпорт гречки з 24,8 до 51,1 тис. тонн, або більше, ніж у два рази. Але слід зазначити, що найбільший приріст обсягів імпорту гречки, як у фізичному (+ майже 41,9 тис. т), так і у відносному показнику (+23,19 пункта) дав георегіон Океанія (табл. 4).

4. Імпорт гречки регіонами світу

Регіон, світ	1990 р.		2000 р.		2010 р.	
	тонн	% до світу	тонн	% до світу	тонн	% до світу
Африка	243	0,20	25705	11,91	169	0,09
Північна Африка	200	0,16	39	0,02	94	0,05
Південна Африка			178	0,08	71	0,04
Західна Африка			25463	11,79	1	
Америка	2458	2,01	6179	2,86	6681	3,70
Північна Америка	2458	2,01	6157	2,85	6633	3,67
Південна Америка			22	0,01	44	0,02
Азія	92685	75,69	130647	60,51	79376	43,97
Центральна Азія			5782	2,68	932	0,52
Східна Азія	92461	75,51	100954	46,76	73886	40,93
Південна Азія	1		323	0,15	955	0,53
Південно-Східна Азія	3		21164	9,80	449	0,25
Західна Азія	220	0,18	2424	1,12	3154	1,75
Європа	27047	22,09	40706	18,85	52400	29,03
ЄС	24812	20,26	34983	16,20	51156	28,34
Океанія	21	0,02	12661	5,86	41894	23,21
Світ	**122454**	**100,0**	**215898**	**100,0**	**180520**	**100,0**

Цікаво те, що при значному зростанні обсягів імпорту гречки основними імпортерами (+40,9 тис. т, або на 45,3%) відбулося деяке зниження їх питомої ваги до світу (-1,1 пункта) (табл. 5).

5. Імпорт гречки країнами – основними імпортерами

1990 р.			2010 р.			2010 р. до 1990 р., ± тис. т
Країна	Обсяг, тис. т	% до світу	Країна	Обсяг, тис. т	% до світу	
Японія	90,1	73,6	Японія	70,3	38,9	-19,9
			Папуа Нова Гвінея	41,0	22,7	41,0
			Італія	19,7	10,9	18,4
Разом	90,1	73,6	Разом	131,0	72,5	+40,9
Світ	**122,5**	**100,0**	**Світ**	**180,5**	**100,0**	**58,1**

При загальному зростанні експорту проса у світі на 167,5 тис. тонн, або на 88,2%, головну роль у цьому зіграли георегіони: «Південна Азія» – +150,4 тис. тонн та «Європа» – +75,5 тис. тонн, у той час, як «Африка» зменшила експорт проса на 17,1 тис. тонн, в основному за рахунок георегіону «Західна Африка» – – 19,1 тис. тонн, «Північна Америка» – на 14,4, «Південна Америка» – на 42,7 та «Океанія» – на 3,7 тис. тонн.

В цілому, якщо понад половину експорту проса у 1990 році припадало на Американський континент, то у 2010 році – вже на Азіатський при водночас підвищенні питомої ваги Європи з 16,6 до 29,9 %, або на 13,3 пункта (табл. 6).

6. Експорт проса регіонами світу

Регіон, світ	1990 р.		2000		2010 р.	
	тонн	% до світу	тонн	% до світу	тонн	% до світу
Африка	21484	11,32	27636	11,08	4398	1,23
Східна Африка	1481	0,78	1192	0,48	2637	0,74
Середня Африка					503	0,14
Північна Африка			432	0,17	310	0,09
Південна Африка			183	0,07	36	0,01
Західна Африка	20003	10,54	25829	10,36	912	0,26
Америка	108765	57,30	64001	25,66	51643	14,45
Північна Америка	62805	33,09	45715	18,33	48420	13,55
Південна Америка	45951	24,21	18262	7,32	3200	0,90
Азія	16419	8,65	35228	14,12	186319	52,14
Центральна Азія			2050	0,82	856	0,24
Східна Азія	6828	3,60	17661	7,08	14899	4,17
Південна Азія	7449	3,92	14796	5,93	157983	44,21
Південно-Східна Азія	1533	0,81	12	0,00	9623	2,69
Західна Азія	609	0,32	709	0,28	2958	0,83
Європа	31480	16,59	98324	39,42	107015	29,95
ЄС	31018	16,34	42834	17,17	58518	16,38
Океанія	11654	6,14	24222	9,71	7945	2,22
Світ	**189802**	**100,00**	**249411**	**100,00**	**357320**	**100,00**

Зазначимо, що у 2010 році порівняно з 1990 роком відбулися значні зміни серед країн – лідерів за обсягами експорту проса. Крім входження до групи лідерів Нової Незалежної Держави України (42,3 тис. т), до неї ввійшли Франція (+21,8 тис. т) і Китай (+11 тис. т), але вибули Аргентина (-42,8 тис. т), Малі (-17,2 тис. т), Нідерланди (-8,2 тис. т), Австралія (-3,8 тис. т), тоді як Індія. додавши 149,7 тис. тонн, або збільшивши експорт проса у 21,5 раза, посіла у 2010 році перше місце (табл. 7).

7. Експорт проса країнами – основними експортерами

1990 р.			2010 р.			2010 р. до 1990 р., ± тис. т
Країна	Обсяг, тис. т	% до світу	Країна	Обсяг, тис. т	% до світу	
США	58,8	31,0	Індія	157,0	43,9	+149,7
Аргентина	46,0	24,2	США	45,6	12,8	-13,2
Малі	20,0	10,5	Україна	42,3	11,8	-
Нідерланди	13,1	6,9	Франція	24,2	6,8	+21,8
Австралія	11,7	6,1	Китай	14,9	4,2	+11,0
			Австрія	11,6	3,2	+11,5
Разом	149,6	78,8	Разом	295,6	82,7	+146,0
Світ	**189,8**	**100,0**	**Світ**	**357,3**	**100,0**	**+167,5**

Зазначимо, що група країн основних експортерів проса збільшила його експорт з 149, до 295,6 тис. тонн, або майже у 2 раза при зростанні їхньої питомої ваги з 78,8 до 82,7%. Що стосується регіональних змін обсягів імпорту проса, то всі регіони планети, за винятком Європи та ЄС, збільшили імпорт цієї культури при лідерстві у фізичному вимірі Азії – на майже 160 тис. тонн, або у 4,7 раза, яка за питомою вагою посіла у 2010 році перше місце, посунувши на другу позицію Європу, яка крок за кроком здавала свої позиції (табл. 8).

8. Імпорт проса регіонами світу

Регіон, світ	1990 р.		2000 р.		2010 р.	
	тонн	% до світу	тонн	% до світу	тонн	% до світу
Африка	89	0,04	1251	0,5	18981	4,0
Середня Африка	47	0,02	129	0,05	1422	0,3
Північна Африка			904	0,4	69426	14,5
Південна Африка	4		1021	0,4	7866	1,6
Західна Африка	18666	9,1	27792	11,5	43585	9,1
Америка	11547	5,7	15919	6,6	22517	4,7
Північна Америка	7184	3,5	7009	2,9	11857	2,5
Центральна Америка	1292	0,6	4405	1,8	6465	1,3
Південна Америка	3071	1,5	4483	1,9	4048	0,9
Азія	42789	21,0	63417	26,4	201955	42,2
Центральна Азія			185	0,08	135	0,03
Східна Азія	33399	16,4	36867	15,3	42442	8,9
Південна Азія	1529	0,7	2315	1,0	27557	5,8
Південно-Східна Азія	6981	3,4	16805	7,0	82240	17,2
Західна Азія	880	0,4	7245	3,0	49581	10,4
Європа	130139	63,8	129277	53,7	111299	23,3
ЄС	119894	58,8	118384	49,2	106562	22,3
Океанія	646	0,3	844	0,3	1205	0,3
Світ	**203927**	**100,0**	**240554**	**100,0**	**478256**	**100,0**

Кардинальні зміни відбулися серед країн-лідерів (не менше 10 тис. т) за обсягами імпорту проса. **По-перше**, при межі не менше 10 тис. тонн річних обсягів імпорту цієї культури кількість країн-лідерів у 2010 році становила 18

проти п'яти у 1990 році. **По-друге**, якщо у 1990 році країни-лідери разом імпортували 117 тис. тонн проса, або 57,4% загальносвітового обсягу, то у 2010 році їх обсяги зросли до 389,3 тис. тонн, або у 3,3 раза, а питома вага зросла до 81,3%. **По-третє**, входження до групи лідерів низки країн африканського континенту: Судан – +67,2 тис. тонн; Нігер – +36; Кенія – +17; Йемен – +11,4 тис. тонн, та Азійського континенту: Філіппіни – +62,6; Південна Корея – +14,8; Китай – +8,2; Непал – +11; Іран – +10,8; Індонезія – +8,9 тис. тонн. **По-четверте**, повна заміна трьох лідерів 1990 року у 2010 році, коли Німеччина з першого місця перейшла на п'яту позицію, Японія – з другого на сімнадцяту, а Нідерланди – з третього на восьму (табл. 9).

9. Імпорт проса країнами – основними імпортерами

1990 р.			2010 р.			2010 р. до 1990 р., ± т
Країна	Обсяг, тис. т	% до світу	Країна	Обсяг, тис. т	% до світу	
Німеччина	31,2	15,3	Судан	67,2	14,0	+67,2
Японія	26,2	12,8	Філіппіни	62,8	13,1	+62,6
Нідерланди	25,6	12,6	Нігер	43,0	9,0	+36,0
Бельгія	19,1	9,4	Бельгія	26,7	5,6	+7,6
Велика Британія	14,9	7,3	Німеччина	23,1	4,8	-8,1
			ОАЕ	17,9	3,7	+17,9
			Кенія	17,0	3,5	+17,0
			Нідерланди	16,1	3,4	-9,5
			Південна Корея	14,9	3,1	+14,8
			Велика Британія	12,0	2,5	-2,9
			Китай	11,8	2,5	+8,2
			Італія	11,4	2,4	+1,8
			Йємен	11,4	2,4	+11,4
			Непал	11,1	2,3	+11,0
			Канада	10,9	2,3	+4,5
			Іран	10,8	2,3	+10,8
			Японія	10,7	2,3	-15,6
			Індонезія	10,5	2,2	+8,9
Разом	117,0	57,4	Разом	389,3	81,4	+272,3
Світ	**203,9**	**100,0**	**Світ**	**478,3**	**100,0**	**+274,4**

Таким чином, аналіз ринку гречки та проса показав значні динамічні зміни обсягів їх експорту не тільки за георегіонами планети, а й у змінах обсягів торгівлі країнами-лідерами.

Література:

1. І. Ходорова. Шукати виходи /І. Ходорова //Агро$гроші, 2013. – №1. – С. 10–11.
2. Агро$гроші, 2013. – № 1(14).
3. www.fao.org

Аліна Тарапата, Людмила Бурсак, Аліна Петльована
(Ірпінь, Україна)

ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

Постійна боротьба банків за поповнення клієнтської бази вимагає неодмінного впровадження новітніх методів та технологій роботи з клієнтами, тому останнім часом в Україні спостерігаються значні темпи розвитку інноваційних банківських послуг. Одним з основних напрямів розвитку є активне впровадження Інтернет-банкінгу. Це пов'язано перш за все з потребами клієнтів, оскільки більшість послуг потребують значних затрат часу у відділеннях банків, зокрема: внесення щомісячної плати на погашення кредитної заборгованості, оплата комунальних послуг, грошові перекази, оформлення депозиту та інші.

Проблеми сучасного банківського обслуговування у напрямі Інтернет-банкінгу викладені у працях Р. Поппель. Б. Голдстайн, Р. Треверс. Е. Крол, О. Чуб, В.Огієнко, Т. Говорушко. Проте, зважаючи на постійні зміни внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на банківську систему, необхідно постійно досліджувати, вивчати та аналізувати розвиток Інтернет-банкінгу в Україні. Тому дана тема є актуальною і своєчасною у зв'язку з підвищенням попиту на цей вид послуг.

Інтернет-банкінг – це один із видів дистанційного банківського обслуговування, засобами якого є доступ до рахунків та операцій з ними в будь-який час та з будь-якого комп'ютеру через Інтернет. Інтернет-банкінг являється додатковим каналом обслуговування в банку, за допомогою якого можливо на відстані керувати своїми поточними та картковими рахунками, відкривати депозити, гасити кредити, здійснювати платежі та інші операції. Можна самостійно здійснювати більшість традиційних банківських операцій безперервно при наявності комп'ютера, ноутбука або смартфона із підключенням до Інтернету [1].

На сучасному етапі розвитку Інтернет-банкінг в цілому знаходиться на стадії активного формування. Хоча ще до недавнього часу за допомогою доступу до рахунку за допомогою Інтернету переважно використовувалися системи пасивного Інтернет-банкінгу, які дозволяли отримувати інформацію про стан рахунків, але не мали функцій управління ними. Зараз все більша кількість банків надають послуги зі здійснення операцій через Інтернет-мережу.

В українських банках, які використовують Інтернет-банкінг, в основному клієнти здійснюють такі види Інтернет-послуг, як запит залишків за рахунком; грошові перекази; отримання виписок за рахунками; виставлення і сплата рахунків; оформлення депозиту; конвертація валюти; додаткові послуги по платіжним карткам.

Лідируюче місце на ринку в кінці 2012 року посідав ПриватБанк (540 тисяч клієнтів користується його Інтернет-банкінгом), друге місце належить банку ПУМБ (91 тисяча користувачів), третє – Укрексімпбанк (81 тисяча користувачів), далі йде ОТП Банк (50,8 тисяч користувачів) і VAB Банк (43 тисячі клієнтів). Також не менш завзято

працюють у відповідному напрямкові Альфа-банк, Укрсоцбанк, СЕБ Банк і Банк Фінанси та Кредит. При цьому щомісячний приріст користувачів Інтернет-банкінгу дорівнює 3 тисячі чоловік, що є не досить значним результатом для банків на думку банкірів [2].

Щодо розвинених країн світу, то в них Інтернет-банкінг досить швидко набув популярності серед клієнтів, головним чином фізичних осіб та малого бізнесу. За оцінками ЮНКТАД (Конференція Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку), в Західній Європі зростання користувачів Інтернет-банкінгу становитиме 20% на рік. За даними досліджень «comScore», в США у сфері Інтернет-банкінгу кількість власників депозитів десяти найбільших банках країни зросла до 65 млн. А всього сплачують різні рахунки через мережу близько 66 % американських споживачів [3].

Варто зазначити, що найбільш розвиненим Інтернет-банкінг є у Великобританії та Німеччині, де цією системою банківських операцій користуються досить велика кількість громадян. Варто зазначити, що європейські банки постійно збільшують послуги в системі Інтернет-банкінгу і вже на сьогодні їх кількість сягає понад 1 200, у Латинській Америці – близько 260 таких банків, в Африці – 25, лідерство в цій сфері займають банки США, де майже 1 400 банківських установ забезпечують надання послуг за допомогою Інтернет-банкінгу. Найбільші банки світу, такі як "Doutsche Bank" та "Bank of New York" вже сьогодні забезпечують здійснення понад 80 % банківських платежів за допомогою системи "Інтернет" [6].

Різниця в розвитку Інтернет-банкінгу за кордоном та в нашій державі, полягає у використання стимулюючих важелів впливу на населення, тобто методів залучення клієнтів до такого виду надання банківських послуг. Тому особливістю розвитку Інтернет-банкінгу в розвинених країнах є значне зниження відсоткових ставок за кредитами та їх підвищення за депозитами. Це можливо через значне скорочення витрат на обслуговування даних послуг. Українські банки використовують іншу політику залучення клієнтів-вони зменшують або взагалі скасовують комісійні відрахування на обслуговування тих операцій, які можна провести за допомогою Інтернет-банкінгу. Послуги Інтернет-банкінгу включають в себе як продукти для корпоративних клієнтів, так і різні фінансові послуги для рядових споживачів, тобто через Інтернет можна отримати повний набір банківських послуг, за винятком видачі готівки [4].

У міжнародній практиці на цей час сформувалися дві моделі Інтернет-банкінгу. Перша включає традиційні банківські установи, які зазвичай проводять традиційні банківські операції та надають послуги, але часто свої послуги доповнюють он-лайн бізнесом, тобто поряд із традиційними послугами забезпечують виконання банківських операцій за допомогою Інтернету та мобільного телефонного зв'язку. Друга – це суто віртуальні банки, які працюють із клієнтами виключно через Інтернет і, на відміну від традиційних банків, не мають мережі філій [6].

Безперечно, першочерговою мотивацією банків у впровадженні Інтернет-банкінгу є підвищення конкурентоспроможності на ринку банківських послуг і відповідно зростання прибутку. Банки впевнено переводять частину своїх послуг у глобальну мережу, що дуже вигідно та зручно для їх клієнтів.

З одного боку, он-лайн обслуговування економить значні затрати часу клієнтами у відділеннях банку, оскільки споживачу банківських послуг не доводиться відвідувати їх, трансакції відбуваються протягом одного банківського дня. З іншого, собівартість надання банківських послуг через Інтернет є значно нижчою, ніж аналогічний показник для традиційних механізмів фінансового обслуговування, так як комісія за один платіж через касу банку може досягати 10-20 грн, в той час як віртуальні трансакції коштують 1-5 грн, а інколи – взагалі безкоштовні.

Також Інтернет-банкінг дозволяє контролювати та вести спостереження за власними рахунки навіть за межами України та ідеально підходить для надання послуг «у віддаленому режимі», оскільки не потребує присутності постачальника послуг і не супроводжується переміщенням матеріальних активів. Проте це не означає, що широке розповсюдження Інтернет-банкінгу дозволить повністю відмовитись від відкриття та утримання філій та відділень банку, бо при наданні високоризикових послуг необхідне особисте спілкування з клієнтами та ретельний їх відбір [5].

Теж однією з переваг Інтернет-банкінгу є розширення кола клієнтів банку незалежно від їх географічного положення, що є безперечним плюсом. Крім того, що можливо обслуговувати клієнтів у будь-якій точці світу, Інтернет-банкінг забезпечує доступ до потенційних споживачів послуг банку в інших регіонах.

Отже, для оптимізації та удосконалення власної роботи банки повинні розробити чіткий порядок дій, спрямованих на залучення клієнтів та підвищення прибутковості. Відповідно забезпечення прибуткової діяльності може бути досягнуто банком шляхом мінімізації витрат та підвищення рівня дохідності. А покращення обох показників можливе за рахунок розвитку альтернативних каналів продажу банківських продуктів та послуг, що забезпечить стабільний розвиток клієнтської бази. Розвиток альтернативних каналів продажу необхідно розпочинати із впровадження Інтернет-банкінгу, що дозволить охопити стрімко зростаючу цільову аудиторію. Оскільки основною перевагою Інтернет-банкінгу з точки зору клієнта є можливість здійснювати операції без будь-яких обмежень 7 днів на тиждень, 24 години на добу, у будь-якому місці, потрібно лише мати доступ до Інтернету.

Література:

1. Михайлюк Г.О. Розвиток Інтернет-банкінгу як нетрадиційної банківської операції [Електронний ресурс] // Г.О. Михайлюк. – Режим доступу: www.rusnauka.com/1_KAND_2010/Pravo/9_57264.doc.htm. – Назва з екрана.
2. Говорушко Т.А. Загрози і небезпеки розвитку Інтернет-банкінгу в Україні [Електронний ресурс] // Т.А. Говорушко. – Режим доступу: dspace. nuft.edu.ua. – Назва з екрана.
3. Огієнко В.І., Луняков О.В. Інтернет-банкінг як перспективний напрям розвитку ринку фінансових послуг [Електронний ресурс] // В.І. Огієнко, О.В. Луняков. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op =1&z=1217. – Назва з екрана.
4. Використання альтернативних каналів продажів банківських продуктів як фактор підвищення ефективності діяльності банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bulletin.uabs.edu.ua. – Назва з екрана.
5. Борисова І.С., Галінська Т.С. Інтернет-банкінг як перспективний напрям розвитку ринку банківських послуг [Електронний ресурс] // І.С. Борисова, Т.С. Галінська. – Режим доступу: www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/ 5.3/49.pdf. – Назва з екрана.
6. Мороз Л.В. Перспективи розвитку онлайн-банкінгу в Україні [Електронний ресурс] // Л.В. Мороз. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/ portal/chem_biol/nvnltu/22_13/218_Mor.pdf. – Назва з екрана.

Науковий керівник: старший викладач Параниця Надія Володимирівна.

Марина Чорна
(Київ, Україна)

ГНУЧКІСТЬ РИНКУ ПРАЦІ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Постановка проблеми. У перехідний період в Україні формування ринку праці неможливе без активного державного втручання. Основною формою його прояву в умовах сучасної економіки є державна політика регулювання ринку праці. У країнах з розвинутою ринковою економікою вона ототожнюється з комплексом заходів, що здійснюються мережею спеціальних державних установ з метою підтримання зайнятості, підвищення мобільності робочої сили, створення нових робочих місць, а також з селективними заходами щодо надання можливості безробітним отримати та зберегти роботу. Проведення ефективної державної політики на ринку праці сьогодні є особливо важливим завданням. Враховуючи, що національний ринок праці лише формується, пріоритетними у перехідній економіці України повинні бути ті заходи державної політики, що запобігають безробіттю, регулюють попит і пропозицію та підвищують гнучкість ринку праці, змінюють професійно-кваліфікаційну структуру робочої сили. Тобто головною передумовою становлення ефективного ринку праці в Україні є застосування інструментарію активної політики зайнятості.

Мета полягає у дослідженні методологічних і прикладних аспектів гнучкості ринку праці, аналіз використання окремих гнучких форм зайнятості в умовах фінансово-економічної кризи в Україні та обґрунтування напрямків формування потенціалу подальшого розширення нестандартних форм зайнятості.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Дослідженню даного питання присвячені праці зарубіжних учених, зокрема: Дж. Аткінсона, Р. Буає, М. Бехтеля, Р. Дарендорфа, Г. Зайгера, Г. Стендінга, М. Кастельса, Ч. Хенді, Р. Капелюшникова, Н. Никифорової, С. Рязанцева, О. Тучкова та ін. Серед вітчизняних науковців, які досліджували проблеми гнучкого ринку праці та відповідних форм зайнятості, слід відмітити Е. Лібанову, І. Бондар, В. Васильченка, А. Колота, О. Крушельницьку, В. Петюха.

Виклад основного матеріалу. Під гнучкістю ринку праці треба розуміти комплекс заходів соціально-економічного, виробничого та юридичного характеру для пристосування діяльності підприємства до мінливих умов господарювання [7,с.109]. Результатом заходів з гнучкості є створення в певній мірі більш або менш гнучкого ринку праці. В сучасних вітчизняних теоретичних працях гнучкий ринок праці характеризують з інституційної точки зору як інститут надання будь-яких форм реалізації економічної (трудової) активності, що передбачають вихід за межі нормальної тривалості робочого дня (тижня) і цілорічної зайнятості, підписання тимчасових (зокрема короткочасних) трудових контрактів тощо.

За результатами аналізу попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці України за 1999 – 2012 роки спостерігалась стійка тенденція до зменшення чисельності зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю. В 2012 році порівняно з 1999 роком, значно зменшилось навантаження на одне вільне робоче місце з 24 до 11 (табл.1).

Таблиця 1

Попит та пропозиція робочої сили на ринку праці України за 1999–2012 рр.

Роки	Чисельність зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, тис. осіб	Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць, тис. осіб	Навантаження на 1 вільне робоче місце, вакансію
1999	1204,6	50,7	24
2000	1188,0	68,2	17
2001	1028,8	96,9	11
2002	1055,2	123,9	9
2003	1003,7	138,8	7
2004	998,9	166,5	6
2005	903,5	186,6	5
2006	780,9	170,5	5
2007	660,3	169,7	4
2008	876,2	91,1	10
2009	542,8	65,8	8
2010	564,0	63,9	9
2011	501,4	59,3	8
2012	526,2	48,6	11

З точки зору системного аналізу гнучкий ринок праці – це складна система, яка складається з підсистеми гнучких форм зайнятості, підсистеми гнучких витрат на робочу силу та підсистеми всіх форм мобільності робочої сили [4,с.112].

Використовуючи складові підсистеми гнучких форм зайнятості, можна вирішити наступні завдання:

1. Вони надають можливість вибору працездатному населенню між робочим часом та відпочинком;
2. Вони допомагають підприємцям маніпулювати кількістю та якістю робочої сили, яка використовується на підприємстві, виходячи з потреб розвитку виробництва та економічної ситуації, що склалась, не створюючи соціальної напруженості при звільненні працівників;
3. Вони дають змогу ефективно розв’язувати проблеми праці жінок, пенсіонерів, працюючих студентів, іммігрантів;
4. Вони допомагають збільшити (або зберегти при скороченні обсягів виробництва) число зайнятих, не збільшуючи при цьому число робочих місць;
5. Зменшити рівень безробіття в депресивних регіонах зі слаборозвинутою промислово-виробничою інфраструктурою шляхом самозайнятості та (або) відкриття власного бізнесу [1,с.153].

Щодо підсистеми гучких витрат на робочу силу, то в Україні з початком ринкових реформ простежується тенденція до переходу від фіксованої заробітної плати до системи додаткових виплат, коли частка загального доходу працівника, яка залежить від дії ринкових сил, значно помітніша порівняно з тарифною частиною заробітку

[2,с.63]. В умовах ринкової економіки доцільніше всі витрати на робочу силу (дохід працівника підприємства) розподіляти за такими напрямами:

1. Оплата за тарифними ставками та окладами.
2. Ринкова компонента.
3. Доплати та компенсації.
4. Надбавки.
5. Премії.
6. Соціальні виплати.
7. Дивіденди [3,с.78].

В Україні в останні роки в структурі заробітної плати знизилася тарифна складова, що призвело до деякого зростання гнучкості у витратах на робочу силу. В організаційному плані гнучкість певною мірою забезпечувалась послабленням ролі тарифної системи оплати праці, введенням безтарифної системи оплати праці тощо. На жаль, процес посилення гнучкості заробітної плати супроводжується надмірним збільшенням частки доходу, не забезпеченого результатами діяльності, тобто зростанням продуктивності праці та зниженням витрат виробництва; посиленням інфляції; руйнуванням мотиваційного та стимулюючого механізму заробітної плати. Тому в Україні довелось відмінити деякі правові заходи посилення гнучкості, зокрема це стосувалось індексації заробітної плати та свободи підприємств у сфері формування фондів споживання [6,с.71]. Зміни на ринку робочої сили в Україні в напрямі посилення жорсткості стосувались встановлення мінімальної заробітної плати.

Третя підсистема – географічна та професійна мобільність робочої сили – означає створення умов для її рухливості між регіонами, підприємствами та професіями. Це можливо при відміні режиму прописки в Україні, достатньому розвитку ринку житла та ефективної системи безперервного навчання, яке дає змогу розширювати можливості виконання широкого кола суміжних функцій та операцій. Професійна мобільність забезпечує взаємозамінність працівників у періоди «пікових» навантажень, відпусток, хвороб і дозволяє виконувати кілька видів робіт протягом робочого дня, знижуючи при цьому монотонність роботи і підвищуючи інтерес до неї. В результаті підвищується продуктивність праці і заробітна плата [5,с.51]. Географічно та професійно мобільні працівники мають ширші можливості для працевлаштування.

Таким чином, вирішення завдань в кожній підсистемі наштовхує на думку про те, що найважливішою проблемою є визначення оптимального співвідношення гнучкості та жорсткості на ринку праці. Саме розробка показників гнучкості ринку праці в конкретних умовах соціально-економічного розвитку та подальших заходів держави і суб'єктів господарювання з її реалізації для досягнення цілей загальнодержавного та регіонального розвитку є одними з найважливіших факторів розвитку національного ринку праці, які повинні відображатися в працях провідних науковців.

Висновки. Отже, формування національного ринку праці неможливе без ефективної державної політики зайнятості. В умовах перехідного періоду вона повинна бути спрямована на забезпечення гнучкості ринку праці, зміну професійно-кваліфікаційної структури робочої сили, підвищення мобільності працівників, регулювання сегмента прихованого безробіття, легалізацію неформальної і нелегальноїзайнятості, а такожстимулювання трудової активності населення та попиту на працю.

Забезпечення зайнятості залежатиме від зростання обсягів виробництва та інвестицій, спрямованих на створення нових робочих місць, тому важливим напрямом державної політики у сфері зайнятості стає забезпечення взаємозв'язку заходів економічного розвитку, бюджетної та податкової політики. Основними напрямами державної політики у сфері формування професійно-освітнього потенціалу населення є оптимізація мережі навчальних закладів вищої, професійно-технічної, післядипломної освіти різних форм власності та розширення переліку професій для підготовки в них спеціалістів і робітників відповідно до потреб економіки та удосконалення механізму формування державного замовлення в системі вищої та професійно-технічної освіти з метою забезпечення потреб економіки у спеціалістах і кваліфікованій робочій силі та соціальної підтримки вразливих верств населення; запровадження системи безперервного навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації економічно активного населення працездатного віку. Отже, напрямами державної політики зайнятості на сучасному етапі розвитку повинні стати розширення сфери прикладання праці, формування сприятливого підприємницького середовища, підвищення соціальної захищеності громадян – усе це належить до стратегічних цілей державної політики.

Література:

1. Блайтон Поль. Гибкость / Управление человеческими ресурсами / Под ред. М. Пула, М. Уорнера. – СПб.: Питер, 2002. – С. 1015–1027.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» № 1533-III, 02.03.2000 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.nau.ua/doc.
3. Кодекс законів про працю України: чинне законодавство із змінами та допов. на 2 вересня 2011 року. – К.: Алерта, ЦУЛ, 2011. – 88 с.
4. Колот А.М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія / А.М. Колот. – К.: КНЕУ. 2010. – 251 с.
5. Методичні рекомендації щодо встановлення гнучкого режиму робочого часу (Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 04.10.2006 р. № 359) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.nau.ua/doc.
6. Новожилова Л.В. Аналіз застосування гнучких форм зайнятості в умовах ринково орієнтованого розвитку економіки України / Л.В. Новожилова // Економічний простір. – 2011. – №46. – С. 80–87.
7. Петюх В.М. Ринок праці: навчальний посібник. – К.КНЕУ, 2000. – 288с.

Науковий керівник: Параниця Н.В.

Тетяна Шабельник
(Донецьк, Україна)

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МАРКЕТИНГО-ОРІЄНТОВАНИХ ПІДХОДІВ ТА МЕХАНІЗМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ

Маркетингова діяльність сучасного фармацевтичного підприємства розглядається як пріоритетний напрям управління. Функції маркетинго-орієнтованих досліджень фармацевтичного підприємства обов'язково входять до процедур розробки корпоративної стратегії, в умовах коли ринковий успіх залежить не стільки від ефективності менеджменту виробництва фармацевтичних товарів, але й від ефективності менеджменту збуту. Від ефективного маркетингового управління залежить ступінь досягнення високої конкурентоспроможності та його втримання на протязі тривалого періоду часу.

На основі аналізу існуючих різних підходів та механізмів маркетинго-орієнтованих досліджень на фармацевтичному ринку [1-7] можна виділити певні особливості та подібні елементи між ними. На сьогоднішній день існує велика кількість визначених методів, але відсутнє чітке визначення критеріїв їх класифікації та обґрунтування випадків їх використання. Серед них є загальні маркетингові методи, що придатні для підприємств не залежно від їх галузевої приналежності, є і такі, що використовуються тільки для фармацевтичних підприємств.

Аналіз існуючих підходів і механізмів маркетинго-орієнтованих досліджень на сучасному фармацевтичному ринку дає змогу зробити їх узагальнення за випадками їх використання у маркетинго-орієнтованих бізнес-процесах фармацевтичного підприємства (рис.1.).

Отже метою роботи є узагальнення підходів і механізмів маркетинго-орієнтованих досліджень за випадками їх використання у маркетинго-орієнтованих бізнес-процесах фармацевтичного підприємства.

Рисунок 1 – Маркетинго-орієнтовані підходи та механізми дослідження фармацевтичного ринку

Методи дослідження ринку є дієвим засобом отримання первинної аналітичної інформації, щодо маркетингового середовища фармацевтичних товарів. Використання цієї групи методів забезпечує систему управління фармацевтичного підприємства інформацією, яка є вторинною у процесах оцінки ринкових перспектив, у виборі методів просування фармацевтичних товарів, у плануванні фармацевтичного асортименту, та, взагалі, у визначенні сильних та слабих сторін при формуванні оперативних та стратегічних напрямків розвитку підприємства.

До складу цієї групи можна віднести методики проведення маркетингового ситуаційного аналізу та методи сегментації ринку. Розглянемо їх детальніше.

Маркетинговий ситуаційний аналіз на фармацевтичному ринку охоплює оцінку динаміки внутрішніх і зовнішніх факторів діяльності фармацевтичних підприємств, що поєднує кількісні та якісні методи.

До основних методик проведення маркетингового ситуаційного аналізу відносяться SWOT – аналіз, BCG – аналіз, GAP – аналіз, Portfolio – аналіз, DPM – аналіз, модель п'яти сил Портера, модель «Дельта», матриця Ансоффа [1,4,6,7].

Кожна з цих методик поєднує, як кількісні, так і евристичні методи отримання та обробки інформації. Але ці методи дають змогу визначити тільки загальну маркетингову ситуацію фармацевтичного підприємства в даний момент часу. Останні лише частково оцінюють ступінь впливу зовнішнього середовища та визначають загальні пропозиції, щодо маркетингових управлінських рішень.

Розглянемо детально найпоширеніші сучасні методи сегментації фармацевтичного ринку. Сегментація на основі даних компаній з дослідження та аналізу фармацевтичних ринків (IMS, Morion). Такі компанії надають дані, щодо обсягів реалізації фармакотерапевтичних груп. Але ці дані описують досить загальну спрямованість та не

враховують лікувальної практики. Для більш детальної сегментації слід враховувати те, що лікар часто обирає препарат за симптомом захворювання, а не згідно фармакотерапевтичного класу. Існують лікарські засоби із різних терапевтичних груп, що використовуються для одного і того ж випадку. Тоді ці лікарські засоби конкурують між собою.

Інший вид сегментації – це сегментація за показаннями лікарських засобів. Така сегментація ґрунтується на конкретних групах сегментів, або на лікуванні конкретного захворювання. Тобто в результаті оцінюється одиниці продукції, що споживається, та зовсім не оцінюється ринок у грошовому вираженні, тому не надає точних тенденцій фармацевтичного ринку.

Сегментація за позиціювання лікарських засобів на ринку теж має свої недоліки. Вже одна, або дві відмінні характеристики фармацевтичного товару призводять до відмінностей в його сприйнятті. Наприклад, позиціювання препарату як більш ефективного та дешевого.

Сегментація за групами споживачів починається з визначення того, хто є споживачем. Але лікар загальної практики, та лікар стаціонару мають різні завдання. Для першого це ефективність, безпечність, зручність використання, економічна доступність, наявність. Для другого це збільшення койко обороту, зниження собівартості койко дня, тощо.

Прогнозування та аналіз попиту на фармацевтичні товари є однією з важливих ланок аналізу функціонування фармацевтичного підприємства.

Серед методів аналізу та прогнозування попиту фармацевтичних товарів поширення набули евристичні методи [1,3], наприклад, методи експертних оцінок, анкетування, презентації, спільна думка досвідчених торгових агентів та економіко-математичні методи [4,7,6], наприклад, методи прогнозування на основі моделювання тенденцій розвитку, казуальне прогнозування, прогнозування на основі нейронних мереж, імітаційне моделювання, дисперсійний аналіз тощо. Спільними рисами евристичних методів є те, що вони ґрунтуються, переважно, на інтуїції та досвіді, їх використовують при відсутності числових даних, або їх отримання є дуже витратним. Використання евристичних методів аналізу і прогнозування попиту фармацевтичних товарів ускладнюється досить тривалим часом обробки апріорної інформації.

Економіко-математичні методи передбачають формалізацію певних ринкових факторів та зв'язків, дозволяють оцінити кількісно фармацевтичний попит та ймовірні тенденції його змін. Але при використанні цих методів слід враховувати, що не всі фактори піддаються чіткій формалізації, а вплив стохастичних факторів, взагалі, повністю врахувати неможливо. Завжди існує ймовірність недостовірності маркетингової статистичної інформації, що приводить до проблем адекватності побудованої економіко-математичної моделі. Також слід враховувати, що якісне використання наведених методів потребує наявність інформаційних даних за досить тривалий період часу. І евристичні методи аналізу та прогнозування попиту на фармацевтичному ринку, і економіко-математичні для якісної та достовірної реалізації потребують використання спеціалізованого програмного забезпечення прикладного рівня. Так, евристичні методи мають за мету оброблювати великі масиви даних якісних і кількісних параметрів. Економіко-математичні методи мають розв'язувати завдання із великою кількістю вхідних параметрів, що можуть бути, як детермінованими, так і стохастичними.

На основі аналізу наведених підходів та механізмів маркетинго-орієнтованих досліджень на фармацевтичному ринку можна зробити висновок, щодо ступені і можливостей використання кожного класу методів. На даний час існує велика видова різноманітність методів для реалізації функцій маркетингових досліджень, але кожний конкретний метод використовується для розв'язання тільки конкретного локального завдання, і не існує механізму, який би поєднував процеси прийняття управлінських рішень від етапу формування фармацевтичного асортименту до етапу надання фармацевтичної послуги з метою оптимізації маркетинго-орієнтованих бізнес-процесів.

Література:

1. Азарян О. М. Споживчий ринок України: маркетингові дослідження: монографія / [О. М. Азарян та ін.] ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, [під наук. ред. О. М. Азарян]. – Донецьк: [ДонНУЕТ], 2012. – 535 с.
2. Дихтль Е., Хершген Х. Практический маркетинг: учебное пособие / Е.Дихтль, Х. Хершген; пер. с нем. А.М. Макарова. – М.: Высшая школа, 2005. – 614с.
3. Дуброва Т.А. Статистические методы прогнозирования: учеб пособ. Для вузов / Дуброва Т.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 206с.
4. Копич І.М., Сороківський В.М., Стефаняк В.І. Математичні моделі в менеджменті та маркетингу: навч. посіб. – Львів: «Науковий Світ», 2011. – 376с.
5. Лысенко Ю.Г. Управление маркетинговым потенціалом предприятия: Монография / Ю.Г. Лысенко, Н.Г. Гузь, А.А. Садеков и др. – Донецк: Юго-Восток, 2005. – 350с.
6. Рамазанов С.К. Математечні моделі в менеджменті та маркетингу: навч. посіб./ Рамазанов С.К., Н.О. Рязанцева, Т.В. Ляшенко та ін. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 311с.
7. Федосеев В.В. Экономико-математические методы и модели в маркетинге / Федосеев В.В., Эриашвили Н.Д. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 159с.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Юрій Бобровнік
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ (1991 – 2013 РР.)

Успішність організації залежить від рівня ефективності висвітлення її діяльності. Із проголошенням незалежності України кожна громадська ініціатива отримала право висвітлювати свою роботу будь-яким чином та засобами, що не суперечили Конституції та законам України.

Загалом умовно можна виділити три періоди розвитку інформаційного простору молодіжних об'єднань:

І-й 1989 – 2004 рр. від виникнення регулярних самвидавських періодичних видань до заснування та розвитку власних молодіжних друкованих видань.

ІІ-й 2004 – 2008 рр. стрімке поширення в Україні персональних комп'ютерів та мережі користувачів мережі Інтернет спровокував виникнення власних сайтів та Інтернет видань, засновниками і власниками яких виступали молодіжні об'єднання.

ІІІ – й 2008 по сьогодні поширення мобільних пристроїв та гаджетів, сплеск популярності соціальних мереж.

До першого періоду відносимо такі видання: «Бюлетень» управи комітету української католицької молоді», «Смолоскип» Спілки української молоді Буковини, «НОАР» Київського міського єврейського молодіжного клубу, «Вірую: всеукраїнський молодіжний часопис», «Братство» Студентського братства Львова, «Молодий націоналіст» Львівської крайової організації СНУМ, «За волю» Полтавської Філії Спілки незалежної української молоді, «Замкова Гора» Київської організації СНУМ, «Поліська Січ» Житомирської крайового проводу СНУМ, «Гроно» Спілки української молоді «Сумщина», «Новая Волна: бюллетнь Обкома комсомола Днепропетровщины», «Смолоскип» Спілки української молоді Буковини, «Гомін Волі: інформ. Листок» Харківська управи Спілки української молоді, «Нова Україна» Молодіжної ліги, «Деснянські Хвилі» Чернігівської крайової спілки незалежної української молоді, «Ленінська Молодь» Львівської обласної комсомольської організації, «Українське студентство» Київської Крайової організації Української студентської спілки, «Деснянські хвилі» Чернігівської молодіжної групи Народного руху України, «Замкова Гора» Київської організації Спілки Незалежної Української Молоді, «Молодь Черкащини» Черкського обкому ЛКСМ України (МДС), «Спадщина: інформаційний вісник» Молодіжного історико-просвітянського товариства «Спадщина», «Клич України» Республіканської організації СНУМ, «Грюндік» Інформаційний сектор студентського братства Львівського політехнічного інституту, «Січ» Полтавської міської організації «Українська соціал-демократична молодь», «Трибуна: інформаційний вісник» Українського молодіжного клубу, ««Політика»: незалежне видання» Асоціації молодіжних організацій, «Будитель марец» Земляцтва закарпатських студентів у Львові.

Вище зазначені видання у переважній своїй більшості були засновані у період 1989-1991 рр. Редакції газет висвітлювали переважно діяльність засновників та загалом опозиційний рух, суспільно-політичні процеси які визначали вектор розвитку національно-визвольного руху, події, що передували проголошенню незалежності України.

З проголошенням незалежності та прогрішенням економічного становища більшість видань припинили свою діяльність. Другий період характеризувався пошуку нового формату висвітлення діяльності організацій, що мав максимально наблизити організацію до цільової аудиторії. З розвитком Інтернету процес поширення інформації став більш дешевим та простим, чим і скористалисть молодіжні об'єднання які в переважній більшості не володіли значними фінансами. Одними з перших хто створив власні сайти були: Асоціація «КВН України» (kvn.org.ua), Всеукраїнське дитяче творче об'єднання «Крокс» (www.kroks.org.ua), Асоціація гайдів України (girlguiding.org.ua), Клуб Української Елітарної Молоді (м. Рівне) (vrc.rv.ua), Комсомол України (komsomol.activity.org.ua), Молодий рух (mr.org.ua), Всеукраїнське об'єднання молодіжної організації РХП «Республіканська християнська молодь» (rcp-party.org.ua), Всеукраїнська асоціація молодіжного співробітництва «Альтернатива-В» (alternative-v.com.ua). Існування власних інтернет-сайтів не тільки дозволяло організації заявити про своє існування на увесь світ, а й давало можливість поширювати власну інформацію у режимі безперервного оновлення.

Третій період характеризувався сплеском виникнення сайтів організацій, такі ресурси створювали навіть регіональні організації, як: МГО «Незалежна асоціація молоді» (neasmo.org.ua), яка протягом першої половини 2009 р. видавала власну друковану газету «Новий погляд. Тижневик перспективної молоді», яка в перспективі переросла всеукраїнське інтернет-видання «Новий погляд» (np.org.ua). Виникнення соціальних мереж (Вконтакте, Однокласники, Фейсбук, Ютуб та інші), поширеня мобільних пристроїв та гаджетів, надали можливість молоді досить швидко поширювати інформацію про свою діяльності безпосередньо з місця подій, за лічені години мільйони людей у всьому світі мали можливість довідатись про діяльність будь-якого об'єднання. Особливо активними були органи студентського самоврядування ВНЗ: Студентська рада ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (studrada.in.ua), об'єднання Органів студентських самоврядувань у межах одного регіону Київська обласна студентська рада (studrada.kiev.ua) чи України в цілому Національний студентський союз (nss.org.ua).

Формування інформаційного поля молодіжних громадських організацій відбувалось у кілька етапів. Головним чином цей процес залежав від фінансових можливостей організацій та розвитку інформаційних технологій. За цей період молодіжні організації на базі власних друкованих видань створили власні інформаційні ресурси, що дозволило ефективно доносити інформацію до власної цільової аудиторії.

Література:

1. Акт проголошення комітету української католицької молоді // Бюл. / Управа комітету української католицької молоді. – К., 1990. – Лип. – С. 1.
2. Асоціація «КВН України». [Електронний ресурс]: Історія. – Режим доступу: http://www.kvn.org.ua/?pageid=history – Заголовок з екрану.
3. Братство / Студентське братсво м. Львова. – 1989. – № 3 (жовт.).
4. Братство / Студентське братсво м. Львова. – 1989. – № 6 (груд.).
5. Братство / Студентське братсво м. Львова. – 1989. – № 1 (верес.).
6. Братство / Студентське братсво м. Львова. – 1989. – № 2 (жовт.).
7. Братство / Студентське братсво м. Львова. – 1989. – № 4 (листоп.).
8. Братство / Студентське братсво м. Львова. – 1989. – № 5 (листоп.).
9. Будитель марец / Земляцтво закарпатських студентів у Львові. – 1990. – № 1. – С. 1.
10. Бюл. / Обком ЛКСМУ Днепропетровщины. – 1995. – № 3. – С. 1.
11. Вірую: всеукр. молодіж. часопис. – 1994. – Число 24 (листоп.).
12. Всеукраїнське дитяче творче об'єднання «Крокс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kroks.org.ua – Заголовок з екрану.
13. Всеукраїнське дитяче творче об'єднання «Крокс». Історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kroks.org.ua/about/ – Заголовок з екрану.
14. Вставай / Незалеж. профспілка студентів КДПІ ім. М. Драгоманова. – 1990. – Квіт. – С. 1.
15. Гомін Волі: інформ. листок / Харківська управа Спілки укр. молоді. – 1990. – № 1 (трав.).
16. Гроно / Спілка укр. молоді «Сумщина». – 1994. – № 2(55). – С. 4.
17. Грюндік / Львівський політехн. ін-т, Інформ. сектор студ. братсва. – 1990. – № 6 (верес.). – С. 1.
18. Демократія по Полтавському // За волю / Полтавська Філія Спілки незалеж. укр. молоді. – 1990. – Число 1 (трав.). – С. 3.
19. За волю / Полтавська Філія Спілки незалеж. укр. молоді. – 1990. – Число 1 (трав.). – С. 1.
20. Замкова Гора / Київська орг. СНУМ. – 1990. – Число 3 (квіт.). – С. 1.
21. Історія гайдівського руху в Україні [Електронний ресурс] / Асоціація гайдів України. – Режим доступу: http://www.girlguiding.org.ua/ua/about/agu – Заголовок з екрану.
22. Історія організації (1993–2000 рр.) [Електронний ресурс] / Молодіжна орг. «Нова генерація». – Режим доступу: http://youthspace.org.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=60 – Заголовок з екрану.
23. Клич України / Республіканська орг. СНУМ. – 1990. – Число 2 (лип.). – С. 1.
24. Клуб Української Елітарної Молоді (м. Рівне) [Електронний ресурс] / Волинський ресурсний центр. – Режим доступу: http://www.vrc.rv.ua/ua/ngo/kuem/2005/ – Заголовок з екрану.
25. Комсомол України діє... [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://komsomol.activity.org.ua/newhistory.shtml – Заголовок з екрану.
26. Ленінська Молодь / Львівська обл. комсомольська орг. – 1995. – № 1(4) берез. Спецвип. ЦК ЛКСМУ. – С. 1.
27. Молода Галичина / Молодіжна орг. Дрогобиц. об'єдн. від-ня Руху. – 1989. – № 1 (груд.).
28. Молода Україна / Львівська обл. організація СНУМ. – 1989. – № 1 (листоп.). – С. 1. – [Гасло «За вільну і незалежну Україну»].
29. Молодий націоналіст / Львівська крайова орг. СНУМ. – 1990. – № 3 (черв.). – С. 2.
30. Молодий рух. Всеукраїнська молодіжна громадська організація: історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mr.org.ua/about.php?ar=1 – Заголовок з екрану.
31. Молодь Черкащини / Черкський обком ЛКСМ України (МДС). – 1990. – 1–7 жовт. – С. 1.
32. Набат / Конфедерация анархо-синдикалистов. – Х., 1989. – № 1 (сент).
33. Наша молодь [Електронний ресурс]:Всеукраїнське об'єднання молодіжної організації РХП «Республіканська християнська молодь». – Режим доступу: http://www.rcp-party.org.ua/molodeg.htm – Заголовок з екрану.
34. НОАР / Киевский городской еврейский молодежный клуб «Бейт Га-Ноар». – 1993. – № 2 (1 мая). – С. 2.
35. Нова Україна / Молодіж. ліга (Харків–Суми). – 1993. – № 2 (461). – С. 1.
36. Поліська Січ / Житомирський крайовий провод СНУМ. – 1990. – Число 2. – С. 6.
37. Політика: незалеж. вид. / Асоц. молодіж. організацій. – К., 1989. – № 2 (листоп.). – С. 1.
38. Про нас [Електронний ресурс] / Всеукраїнська асоціація молодіж. співробітництва «Альтернатива-В». – Режим доступу: http://www.alternative-v.com.ua/ua/about/ – Заголовок з екрану.
39. Свобода / Укр. інформаційне агентство «Шлях». – 1990. – Число. 4 (лют.). – С. 1.
40. Свобода / Укр. студентська спілка. – 1990. – Число 1 (січ.). – С. 1.
41. Смолоскип / Спілка укр. молоді Буковини. – 1989. – Ч. 1.
42. Спадщина: інформ. вісн. / Молодіж. іст.-просвітян. т-во «Спадщина». – Львів, 1989. – М.1.Х. – С. 2.
43. Українське студентство / Київська Крайова організація Укр. студ. спілки. – 1990. – Ч. 1. – С. 3.
44. Християнсько-демократична молодь України [Електронний ресурс]: довід. всеукр. молодіжних та дитячих організацій. «Хто є хто в молодіжній політиці». – Режим доступу: http://www.whoiswho.org.ua/?pageId=116 – Заголовок з екрану.
45. Як все починалось? // Українське студентство. – 2000. – Жовт.

Лідія Болай
(Чортків, Україна)

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – БОРЕЦЬ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Історії ж бо пишуть на столі.
Ми ж пишем кров'ю на своїй землі.
Ми пишем плугом, шаблею, мечем,
Піснями і невільницьким плачем.
Могилами у полі без імен...

Л. Костенко «Маруся Чурай»

Сьогодні найактуальнішою темою досліджень у сучасній історичній науці є історія виникнення і становлення української державності, багатовікова боротьба українського народу за свою незалежність та суверенітет.

На сучасному етапі, з утворенням незалежної держави України, ми, молоде покоління, повинні чітко усвідомлювати і знати історію своєї держави, початки її державотворення та тернистий шлях до незалежності. Варто не забувати її славних героїв, досліджувати їх діяльність, з'ясовувати причини їх вчинків, правильно мотивуючи їх. Тому, на мою думку, варто більше уваги приділити вивченню даної проблеми.

У процесі українського державотворення важливе місце займає Українська козацька держава Б.Хмельницького. Постать Б.Хмельницького та події, що розгорталися під його керівництвом завжди привертали увагу багатьох істориків. Доба, зв'язана з діяльністю Б. Хмельницького й охрещена як Хмельниччина, порівнюючи з іншими моментами української історії дуже багата на історичні джерела. [1, с.903]

Богдан-Зіновій Хмельницький народився 1595 року, в Суботові, у сім'ї українського шляхтича Михайла Хмельницького.

З часом його призначено військовим писарем, а згодом чигиринським сотником. Стисла формула „шляхтич за походженням, козак за духом" якнайбільше відповідала соціально-психологічній характеристиці Богдана. Так виростав і формувався майбутній гетьман козацького війська.

Повернувшись одного разу з Варшави, Б.Хмельницький дізнався про те, що чигиринський староста заявив свої права на його рідний хутір Суботів, тероризував сім'ю, від чого дружина його смертельно захворіла і скоро померла. Те, що сталося з сім'єю Б.Хмельницького, було лише окремим з прикладів знущання польської шляхти над українцями. «Так вони відносяться не тільки до мене,– говорив він однодумцям,– так ляхи відносяться до всього народу українського, який вважають бидлом і схизматиками... Чого ми тільки не терпіли! Вольності наші знищені, землі відібрані, більша частина вільних лицарів перетворена у холопів...»

Чигирин. Музей Б. Хмельницького

Навіть привілейована здавна частина українського суспільства – козацтво у 1648 р. скаржилося польському сейму: "Їх милості пани, державці поводяться з нами, людьми лицарськими, гірше, ніж з невільниками. Хутори, луги, млини і все, що їм вподобається в домах козаків, забирають силою, мучать, убивають…» Автор одного з підручників з історії України І.К. Рибалка зауважує: польські шляхтичі "перешкоджали розвитку шкіл, освіти, української культури. Все це затримувало зростання продуктивних сил України, її економіки і культури, гальмувало розгортання творчих сил українського народу і стало основною причиною визвольної війни".

Терпінню українців настав кінець. Клич Хмельницького «З'єднаймося, браття, повстанемо за віру православну, відновимо волю народу нашого і будемо єдині!» дружньо підтримали. Разом з сином Тимофієм і найближчими товаришами він у грудні 1647 р. подався на Запоріжжя. Тут 19 квітня 1648 р. його було обрано гетьманом, звідси він звернувся до народу із закликом до боротьби проти панства.

Далі були битви під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями, а також Зборівська, Берестейська і Жванецька битви.

Починаючи повстання, ні Б. Хмельницький, ні його соратники не мали програми боротьби за створення незалежної держави. Але після воєнних

перемог 1648 р. гетьман почав усвідомлювати спадкоємне право Української держави на територіальну спадщину Київської Русі і висловлював прагнення повністю звільнити Україну від польсько-шляхетського панування.

Окремо слід зупинитися на деяких епізодах визвольної війни під проводом Хмельницького на території Тернопільщини.

Під впливом перших перемог військ Богдана Хмельницького у травні та на початку червня 1648 р. мешканці Тернопільщини почали активно виступати проти польської шляхти. Наші краяни самі створювали повстанські загони.

Наприклад у Зборові 20 бідних міщан об'єдналися в загін для боротьби зі шляхтою. Керував ними Грицько Турчиняк. Повстанці напали на місцевий костел, пограбували добро шляхти, яка в ньому переховувалася. Вони розправилися з деякими панами, стратили двірського писаря. З костельної хоругви зробили собі прапор проводили рейди по навколишніх околицях. [2,с.142 – 143]

У вересні 1648 р. повстало населення Теребовлянщини. Майже одночасно з теребовлянцями повстала міська біднота Хоросткова.

Богдан Хмельницький зрозумів, що він не просто ватажок збунтованих селянсько-козацьких мас, а вождь усього українського народу, який веде героїчну боротьбу як за національно-політичне визволення, так і за рішення важливих соціально-економічних питань. Перш за все – за землю і волю. Так, вперше за кілька років боротьби з польською шляхтою, з'явилась думка про створення Української козацької держави:

Богдан-Зиновій Хмельницький, який провів глибоку межу поміж добами історії України, поклав початок Української Козацької Держави, був найбільшим державним мужем, що його будь-коли мала Україна, – так характеризував його один з найвидатніших дослідників тієї доби, В. Липинський. [6, с.298]

Понад чотири століття український народ стогнав під тяжким пануванням іноземних феодалів, але не скорився й героїчно боровся за своє визволення. Козацтво, яке стало провідником національно-визвольної боротьби, інтенсивно формувало зародки національної державності. У процесі розгортання національно-визвольних змагань (1648-1657) у середовищі козацької еліти вперше в історії української суспільно-політичної думки було чітко сформульовано основи національної державної ідеї.

Аналіз джерел свідчить, що не відразу гетьман і його соратники висунули програму створення незалежної держави, а певний час дотримувалися, за словами В. Липинського, лінії "козацького автономізму", і не випадково. [6, с.293]

Б. Хмельницький досить обережно ставився до висунення гасла юридично незалежної козацької України, добре розуміючи небезпечність такого кроку за тодішніх політичних умов. Найбільше виявився талант Хмельницького як воєначальника, військового стратега, творця національних збройних сил, новатора військової справи. Його тонкий дипломатичний талант дозволив забезпечити прорив на шляху до міжнародного визнання козацької України.

Велич Богдана Хмельницького полягає у тому, що він створив могутню українську козацьку державу, без якої неможливе було б відродження української державності вже 1917 року. [3, с.566-567]

Слід також підкреслити, що з початку народного повстання Україна жила як самостійна незалежна держава. Формально козацька держава і підпорядковані їй землі звалися Військом запорізьким. У ній гетьман був главою, вождем, государем. А Україна мала всі ознаки тогочасної європейської держави. [5, с.393]

Що стосується загальної оцінки козацької держави, то слід підкреслити, що вона була, так би мовити, перш за все козацькою державою «де-факто», але, на жаль, не була проголошена «де-юре» українською державою. Ось чому переговори в Переяславській раді йшли від імені Війська запорізького, а не держави України.

Слід погодитися з зарубіжним істориком О. Субтельним, що після смерті Б. Хмельницького наступні гетьмани і старшини всього лише за 20 років зруйнували всі підвалини української національної державності.

Таким чином, створена Б. Хмельницьким велика козацька держава була, так би мовити, щаблиною в історії української державності. Ця держава, яка мала ознаки демократичної республіки, була закономірним явищем нової епохи європейського Відродження, світового Ренесансу.

Література:

1. Універсальна енциклопедія «Черкащина». Упорядник Віктор Жадько. – К., 2010. – 1148с.
2. Коваленко Сергій. Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Т.1–3. – Київ: Видавництво «Стікс», 2007–2009.-882 с.
3. Видатні діячі України минулих століть. К., 2001. – 620 с.

4. Сто найвідоміших українців. М.; К., 2002. – 246с.
5. Історія України в особах: IX–XVIII ст. К.:Видавництво «Україна», 1993, 396 с.
6. Яковенко Наталія. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – Генеза, 1997. – 380 с.

Науковий керівник:
викладач суспільних дисциплін, Бідна Світлана Іванівна.

Алексей Бутусов
(Ярославль, Россия)

ЯРОСЛАВСКАЯ ГУБЕРНИЯ В КОНЦЕ XIX ВЕКА

В 60 – 70-е гг. XIX в. в Российской империи были совершены значительные преобразования, существенно ускорившие движение страны по капиталистическому пути. Как и по всей России, в Ярославской губернии развивалась промышленность, появлялись её новые отрасли. Ярославль становится крупным железнодорожным и водным узлом. Рост примышленного потенциала края сопровождался развитием транспорта и путей сообщения. В частности, с середины 60-х гг. XIX века в России развернулось бурное железнодорожное строительство. Ярославская губерния, в свою очередь, оказалась включённой в железнодорожную сеть, центром которой являлась Москва. Значительные изменения наблюдались и в сельском хозяйстве. Они были порождены крестьянской реформой 1861 года и постепенно нарастали к концу XIX века.

Также в результате развития транспортного сообщения Ярославль и другие города губернии приобрели важное торговое значение. В Ярославле также было сосредоточено большое количество разнообразных грузов. Расширялась местная торговля, оптовая и розничная. Продолжали играть свою роль ярмарки. В губернии действовали три крупные ежегодные ярмарки – ростовская, рыбинская и ярославская [1].

Одновременно с этим во второй половине XIX века стремительно росло население города. По данным первой всероссийской переписи 1897 года население Ярославской губернии составляло 1 071 000 человек. Ярославль был крупнейшим городом в губернии и насчитывал 71 600 человек и занимал 23 место в Европейской России по этому показателю [2].

Стремительное развитие переживает промышленность в её различных отраслях. Из предприятий г. Ярославля наиболее крупными являлись: бумагопрядильная фабрика Карзинкина, (годовой оборот – 2 900 тысяч руб. в год), крупчатная мельница купцов Крохоняткиных (894 762 руб.), табачная фабрика купца Дунаева (189 139 руб.), табачная фабрика купца Вахрамеева (128 984 руб.), табачная фабрика торгового дома В. и Ф. Вахрамеевых (118 544 руб.), колокололитейные заводы купцов Оловянишникова и Ча – рышникова (202 650 руб.), свинцово-белильные предприятия братьев купцов Вахрамеевых (35 000 руб.) и купцов Сорокиных (50 347 руб.), маслобойный завод купца Спинина (22 500 руб.). Остальные 47 заводов в Ярославле в 1878 г. в общей сложности имели производство на 418 722 руб. [3].

Таблица 1. Сведения о соотношении отраслей промышленности в Ярославле в 1890 г. [4].

Отрасль	Число предприятий	Сумма производства (в тыс. р.)	Количество рабочих
Текстильная промышленность (обработка хлопка, льна, шерсти)	4	8054	7503
Пищевая и табачная промышленность	11	3829	1148
Химическая промышленность	10	426	342
Деревообрабатывающая промышленость	6	527	653
Машиностроительная и металлообрабатывающая промышленность	2	83	146
Итого:	14	12919	9792

Следует особо выделить такое предприятие как Ярославская Большая мануфактура. Она содержит в себе следующие производства: 1) бумагопрядильное – изготавливает низкие, средние и тонкие номера пряжи (основано в 1857 г.); 2) прядильное из угаров – отладочное; 3) ватное; 4) ткацкое (1868 г.); 5) крутильное (1877 г.); 6) мотальное.

Что касается первичного сырья для производства, то здесь нам видна следующая картина. Главное место принадлежит хлопкам русским, полученным с хлопкоочистительных заводов товарищества в Средней Азии и Закавказье. Весь объём хлопка, требующееся для производства, закупается в различных местах, иностранный хлопок – в Москве, Ливерпуле и частью прямо в Америке, русский хлопок почти полностью закупается в Средней Азии: Коканд, Андижан, Ташкент, Наманган и др..

Фабричные помещения состоят из двух отдельно стоящих фабрик, известных под именем «старой» и «новой», из которых первая, в свою очередь, представляет совокупность 4-х больших фабричных корпусов, непосредственно примыкающих друг к другу и вмещающих около 180 тысяч веретен.

Все здания каменные, в 5 и 6 этажей, обычного у нас для бумагопрядильных фабрик типа, крыты железом. Все здания имеют механическую искусственную вентиляцию, освещаются газом и электричеством.

Как мы видим, ЯБМ имеет высокие производственные возможности. Фабрика товарищества ЯБМ располагает следующим числом исполнительных механизмов: 185 754 мюльных веретен, 23 460 ватерно-прядильных веретен, 21 934 веретен ватерно-крутильных, 390 угарно-прядильных, 1568 ткацких станков.

Большинство машин прядильного и крутильного производства – английских заводов, по преимуществу завода братьев Платт (Одьдам, Англия), хотя впоследствии на фабриках была начата установка машин и других фабрикантов (Добсон и Барло, Аза-Лиз, Говард и Булло и др.), а также русского завода (Московского товарищества механических изделий). Что касается ткацких станков, то значительное количество их было изготовлено в России [5].

После реформы 1861 г. в сельском хозяйстве и аграрном производстве Ярославской губернии стал быстрее развиваться капитализм. Помещичье хозяйство сокращалось в размерах, хотя большинство земель по-прежнему принадлежало дворянам. В 1887 г. они владели 646 тыс. десятин земли, а крестьяне – 468 тыс. десятин. Часть помещиков перестроили свои хозяйства на новый капиталистический лад, использовали труд наемных работников, применяли машины, совершенствовали агротехнические знания. Другие, не сумев приспособиться к, новым условиям, продавали свои земли [6].

Такие условия как общая благоприятная экономическая конъюнктура, ссуды Крестьянского банка сельским жителям для покупки земельных участков и другие факторы, связанные с быстрым развитием капитализма, привели к росту цен на землю: если в 1863 г. средняя цена одной десятины в губернии составляла 17 руб., то в 1902 г. – 41 руб. В этих условиях дворянское землевладение стало сокращаться. В 1895 г. дворяне владели лишь 485 тыс. десятин земли, а крестьяне – уже 615 тыс. десятин, т.е. к концу века большинство земель губернии принадлежало крестьянскому сословию. Некоторые крестьяне даже стали жить в купленных ими барских усадьбах.

Также в ситуации после крестьянской реформы в России нам представляется сохранившееся общинное землевладение. В общине земля распределялась по количеству мужских душ и существовала круговая порука, т.е. если кто-то из общинников не мог заплатить налоги, то за него это делали более зажиточные соседи. Но, тем не менее, общинное землевладение не могло остановить процесс социальной дифференциации крестьянства. Постепенно вырисовывались два полюса капиталистического уклада – сельская буржуазия и бедняки, живущие наемным трудом. При этом уровень социальной дифференциации крестьянства в губернии был очень высок. В этом отношении край занимал четвертое место в империи после Московской, Владимирской и Петербургской губерний [7].

Следует отметить, что значительная часть расходов приходилась на благоустройство и развитие города. На городские органы самоуправления (городские думы и управы) стали возлагаться административно-хозяйственные задачи. До реформы 1870 г. городские учреждения занимались в основном взиманием налогов и сборов, а теперь взялись за главные муниципальные вопросы. Городские думы решали вопросы благоустройства города. В кругу задач присутствовали вопросы промышленности, кредита, образования, культуры, благотворительности и здравоохранения, принимали постановления о санитарных и противопожарных мерах, ведали проблемами организации рынков. Кроме того, предметом постоянных забот городских учреждений также были учебные, заведения, театры, приюты и богадельни.

Если рассмотреть в целом по России, то городские расходы на 1880 г. распределялись следующим образом (см. таблицу 9). На сумме расходов можно увидеть, что основная часть собранных средств шла на благоустройство российских городов (33 %). В связи с этим именно в данной сфере деятельность органов городского общественного управления была особенно успешной. Второй по размеру расходной статьей городских бюджетов было содержание полиции (11 %). Однако на местах могло иметь место некоторое перераспределение статей расходов, исходя из местных условий. В период с 1871 г. по 1890 г. доходы городов возросли с 19 до 56 млн. руб.. В 1890 г. на «обязательные расходы», включая содержание полиции и войск, по-прежнему шло 22 % средств [8].

Таблица 2. Структура городских расходов в России на 1880 год [9].

Статья расходов	Сумма (в рублях)	В процентах
Благоустройство	10 млн.	33%
Полиция	3,5 млн.	11 %
Воинские потребности	2.351.000	7,5%
Учебные и общественные	2.171.900	7%
Пожарная часть	1.832.200	6%
Благотворительные заведения	1.417.000	4,5 %
Уплата долгов	970.600	3 %
Прочие	8.550.267	28%

Если говорить о функционировании правительственных учреждений в Ярославской губернии, то здесь видны позитивные изменения. В Ярославской губернии в 1861-1877 гг. пост губернатора занимал И.С. Унковский, который всегда уделял большое внимание органам городского общественного управления. Это время совпало с введением в Ярославле Городового положения – в 1871 году [10]. В составе Ярославской городской думы было первоначально 66 человек, Первым городским головой стал купец 2-й гильдии, потомственный почетный гражданин Р.И. Кокуев. В 1874 г. его сменил А.П. Шубин, а в 1881 – 1886 и в 1895 1905 гг. городским головой Ярославля был И.А. Вахрамеев [11]. В 1871 г. И.С. Унковский отмечал, что новые городские управления, по примеру земств, уже успели заявить о пользе дарованной им самостоятельности, особенно активно помогая в прекращении эпидемии холеры [12]. В 1870-х гг. в Ярославле были достигнуты значительные результаты в области городского благоустройства: расчищены пруды, а также устроены сплошные мостовые в центральной части города [13]. И. С. Унковский всегда следил за состоянием местной промышленности и торговли, поддерживал благотворительные начинания, тесно сотрудничал с органами городского и земского

самоуправления [14].

Таким образом, нами были рассмотрены различные аспекты развития Ярославля в конце XIX века. Значительные изменения и развитие происходят в различных сферах жизни общества. Социально-экономическое развитие края в конце XIX века характеризовалось быстрым ростом промышленности, успешным развитием сельского хозяйства, формированием рабочего класса и буржуазии и усиливающейся социальной дифференциацией сельского населения.

Деятельность органов местного самоуправление – городских дум – в значительной мере была направлена на благоустройство города, вложение средств в социальную сферу. Решаются различные хозяйственные вопросы. Все эти различные изменения способствуют улучшению социально-экономической ситуации в губернии, повышению её статуса в различных взаимоотношениях с другими губерниями страны, переходу на либеральный путь развития.

Литература:

1. «К благу и выгодам жителей служить…». Из истории финансовой системы города Ярославля, Ярославль, Академия Смартбук, 2008, – 33 с.
2. История Ярославского края с древнейших времён до конца 20-х гг. XX века, Ярославль, 2000, – 175 с.
3. Обзор Ярославской губернии за 1878 год. Ярославль, 1879, – 12 с.
4. Сведения составлены на основании «Указателя фабрик и заводов Европейской России»/Сост. П. А. Орлов и С. Г. Будагов. СПб., 1894. – В них включены предприятия с числом рабочих 16 и более.
5. Ярославль. История города в документах и материалах от первых упоминаний до 1917 года, Ярославль, Верхне-Волжское книжное издательство, 1990, – 269 с.
6. Ярославский край. Сборник документов по истории края (XI в. – 1917). Под ред. П.И. Козлова. Ярославль, 1972., – 168 с.
7. История Ярославского края с древнейших времён до конца 20-х гг. XX века, Ярославль, 2000, – 166 с.
8. Нардова В.А. Городское самоуправление в России после реформы 1870 г. – 231 с.
9. Приводится по: Министерство внутренних дел: Исторический очерк, – 130 с.
10. Ярославль: История города в документах и материалах от первых упоминаний до 1917 г., – 277 с.
11. Тихомиров И.А. Граждане Ярославля. Из записок ярославского старожила. Ярославль, 1998. Комментарии. – 145 с.; Вахрамеев И.А. Речь ярославского городского головы И.А. Вахрамеева, произнесенная на заседании городской думы 21 апреля 1885 года, в день столетнего юбилея Городовой грамоты Екатерины II // Ярославская старина. Ярославль, 1995. Вып.2. – 59 с.
12. ГАЯО. Ф.73. Оп.1. Д.5860. Л.9. Деятельность органов местного самоуправления Ярославской губернии.
13. ЯГВ. 1876. Неоф. ч. 14 июня. №47. Направления деятельности органов губернского самоуправления.
14. И.С. Унковский (Некролог)// ЯГВ. 1886. Неоф. ч. 19 авг. № 64.

Научный руководитель:
доктор исторических наук Иерусалимский Юрий Юрьевич.

Інна Гайовська
(Чортків, Україна)

СЕРГІЙ БУБКА – ЛЕГЕНДАРНИЙ СИН УКРАЇНСЬКОГО СПОРТУ

Його полюбив увесь світ. Секрети його успіху та видатних спортивних результатів – не тільки у високих атлетичних якостях, вони криються в особистості спортсмена. Він любить повторювати: «Мені стає справді цікаво виступати лише тоді, коли планка піднімається трохи вище, ніж рекордна висота, і нічого з собою вдіяти не можу» [1]. Його виступи завжди видовищні й емоційні, і за це його цінують численні любителі спорту. Йому споруджено пам’ятник у місті Донецьку (у1999 році).

Він – легендарний син українського спорту. Він – Сергій Назарович Бубка.

Людство прагнуло навчитися літати ще у ті міфологічні часи, коли світом правили олімпійські боги. Та прагнення подолати земне тяжіння, як правило, закінчувалося невдачею. Міф про Ікара і Дедала пам’ятаєте?

Сьогодні серед нас є люди, яким вдалося поглянути на Землю з висоти шість і більше метрів без премудрих пристроїв чи механізмів.

Так, це Сергій Бубка, який народився 1963 року у селі Кам'яний Брід поблизу Луганська. Він з десяти років почав займатися легкою атлетикою. Рано обрав своєю спортивною спеціальністю стрибки з жердиною. Навчався в дитячих спортивних школах Луганська й Донецька. Його тренер на все спортивне життя – Віталій Афанасійович Петров – рано розпізнав у ньому талант стрибуна. Але перших значних результатів у стрибках з жердиною досяг його старший брат Василь, ставши майстром спорту у 1978 році.

У 1980 – Сергій Бубка також виконав норматив майстра спорту і став чемпіоном Радянського Союзу серед юнаків. 1981 року він уже срібний призер чемпіонату СРСР серед дорослих і включений до збірної країни. У Гельсінкі на чемпіонаті світу з легкої атлетики 1983 року Сергій завоював золоту медаль з результатом п’ять метрів сімдесят сантиметрів, йому присвоєно звання заслуженого майстра спорту.

Далі пішов цілий шквал його переможних виступів і рекордів. Бубка – шестикратний чемпіон світу. Йому належать фантастичні світові рекорди: шість метрів чотирнадцять сантиметрів на стадіоні та шість метрів п’ятнадцять сантиметрів у закритому приміщенні.

Після кожної перемоги журналісти писали захоплено: "Бубка – на шостому небі", "Бубка летить над Парижем", "Стрибок у XXI сторіччя", "Бубка – надлюдина жердини", "Легкоатлетичний космос підкорено".

Найбільші перемоги С.Н.Бубки:

- Олімпійський чемпіон 1988 р. (Сеул)

- Чемпіон світу 1983 р. (Гельсінкі), 1987 р. (Рим), 1991 р. (Токіо), 1993 р. (Штутгарт), 1995 р. (Ґетеборг), 1997 р. (Атени).
- Чемпіон світу у приміщенні 1985 р. (Париж), 1987 р. (Індіанаполіс), 1991 р. (Севілья), 1995 р. (Барселона).
- Переможець змагань на Кубок світу 1985 р., чемпіон Європи 1986 р.
- Переможець змагань на Кубок Європи 1985 р.
- Чемпіон Європи в приміщенні 1985 р.
- Переможець гран-прі IAAF у стрибках з жердиною, переможець гран-прі IAAF серед усіх видів 1991 р., 1993 р.
- Чемпіон СРСР 1984 р.

Завдяки його блискучим виступам Міжнародній федерації легкої атлетики вдалося збільшити річний бюджет з п’ятдесяти тисяч доларів до кількох сотень мільйонів.

У січні 1990 року Сергій Бубка прийняв незвичайне на той час рішення: відмовився від призначеної йому Державним комітетом спорту Радянського Союзу стипендії. Він пояснював це так: "Я не збираюся повторювати сумний досвід численних видатних радянських атлетів, які заробляли для держави десятки і сотні тисяч доларів, а самі наприкінці кар'єри залишалися біля розбитого корита. На Заході ніхто не вважає ганебним суміщати спорт і бізнес. І вам пора б уже замість порожньої балаканини про "масовість і майстерність", від якої не додається ані того ані іншого, починати жити за законами цивілізованого світу"[2].

Незабаром Сергій Назарович зареєстрував у Донецьку приватне підприємство "Спортивний клуб Сергія Бубки". Пріоритетним завданням клубу стала організація супертурніру стрибунів з жердиною. Сергій вже відтоді плекав свою честолюбну мрію – організувати такий турнір у Донецьку, що з часом перетвориться на змагання світового класу.

Перший турнір таки відбувся 17 березня 1990 року, і мав, можна сказати, французькі корені, і вдався на славу, а сам Бубка стрибнув на ньому на рекордну висоту – шість метрів п’ять сантиметрів. З цього часу починає відлік нова іпостась Бубки-спортсмена.

Турнір "Зірки жердини" набуває все більшої популярності. Сам Сергій, восьмиразовий переможець цього турніру, встановив на ньому ряд видатних результатів.

Спортивне довголіття Сергія Бубки – один з феноменів сучасного спорту. Він – незвичайна високоосвічена людина, а починалося все зі спортивного факультету Київського інституту фізичної культури.

Вже у 2001 році Сергій Назарович захистив кандидатську дисертацію на тему «Формування індивідуальних здібностей студентів у процесі фізичного виховання» в Інституті проблем виховання Академії педагогічних наук України.

Його тричі визнавали кращим спортсменом світу, С.Н.Бубка чотири рази очолював Десятку найкращих спортсменів Радянського Союзу.

За заслуги у спорті С. Бубку було нагороджено орденами СРСР – Трудового Червоного Прапора, Леніна, орденами України – «За заслуги» III ступеня (лютий 1994 року), «За заслуги» II ступеня (вересень 1997 року), I ступеня (лютий 1999 року), Почесною відзнакою Президента України. Сергій Назарович також має звання Героя України, орден Держави йому було вручено 4 лютого 2001 року. Він – почесний громадянин Донецька з 1993 року та Луганська з 2008 року. А також почесний громадянин Ріо-де-Жанейро (Бразилія), Братислави (Словаччина),Падуї (Італія), Абано Терме (Італія).

Крім спортивної кар'єри пану Бубці вдалося зробити і кар'єру політичну. У травні 2002 року його обрано Народним депутатом України четвертого скликання від блоку «За єдину Україну!». Сергій Назарович займав дванадцяте місце у виборчому списку. У червні 2002 року він став членом фракції «Регіони України».

Щодо олімпійської кар’єри, Сергій Бубка є членом Міжнародного Олімпійського Комітету з грудня 1999 року, організатором щорічного міжнародного турніру «Зірки жердини».

23 червня 2005 – Сергій Назарович президент Національного олімпійського комітету України, з 1999 року – Член Міжнародного олімпійського комітету, з 2000 – Член виконкому Міжнародного олімпійського комітету.

Врешті-решт, Сергій Бубка – тридцятип’ятиразовий рекордсмен світу, який побив рекорди на літніх змаганнях сімнадцять разів.

Спостерігаючи, як він завзято б’є рекорд за рекордом у спорті, політиці, в житті, починаєш вірити в те, що можливості людини безмежні, наші з вами можливості безмежні.

На мить забудемо, що Сергій Бубка – далекий родич митрополита Іларіона (Івана Огієнка), а один з предків, козак Максим Огієнко, в часи Коліївщини (1768 р.) став одним з ватажків Кліщинського повстання у 1767–1770 роках, Нехай сьогодні Сергій Назарович буде символом для нас, для тих, що прагнуть завжди бути на висоті.

[1] http://diaspora.ukrinform.ua/news.php?id=62
Категория: Особистості Метки: Бубка, Особистість, Спорт
[2] http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=1838&read=true

Література:

1. Дитячі роки Сергія описані в книзі для дітей «Національний олімпійський комітет України про легку атлетику та Володимира Куца, Юрія Сєдих, Валерія Борзова, Сергія Бубку, Наталю Добринську» / О. Мащенко. – 2-ге видання, доповнене – Київ: Грані-Т, 2011. – 104 сторінки. – (Серія «Життя видатних дітей»). – ISBN 978-966-465-276-3
2. Постаті. Нариси про видатних людей Донбасу. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. – 216 с.

Науковий керівник:
викладач Чортківського державного медичного коледжу, Кнобель Оксана Теодорівна.

Альона Геза
(Вишневее, Україна)

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ КІБЕРНЕТИКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ

Кібернетика – наука про загальні закони збереження, передачі та переробки інформації в складних системах управління різної природи – технічних, біологічних, адміністративних, соціальних тощо [1, С. 440]. Етимологія терміну «кібернетика» походить від грецького «кюбернетес», що спочатку означало «кермовий», «кормчий», пізніше – «правитель над людьми». Так, давньогрецький філософ Платон у своїх творах в одних випадках називає кібернетикою мистецтво керування кораблем або колісницею, а в інших – мистецтво правити людьми. Показово, що римлянами слово «кюбернетес» було перетворене на «губернатор» [2, С. 379].

З метою організації в Україні підготовки спеціалістів у галузі Автоматизованих систем управління (АСУ) у Київському політехнічному інституті в 1969 р. була створена кафедра технічної кібернетики (ТК). Завідуючим цієї кафедри став Всеволод Іванович Костюк, випускник 1954 р. кафедри автоматики та телемеханіки КПІ. З першого року існування кафедра ТК почала підготовку інженерів-системотехніків за спеціальністю «Автоматизовані системи управління» (АСУ). Перший випуск інженерів спеціальності АСУ (23 студента) відбувся у 1973 р. У 1978 році із складу кафедри ТК була створена кафедра «Автоматизовані системи управління виробництва».

Слід зазначити, що разом із впровадженням нових теоретичних курсів та підготовкою навчальних посібників для спеціальності АСУ створювалась лабораторна база з широким використанням електронно-обчислювальних машин для задач з моделювання, оптимізації, автоматизованого проектування, обробки інформації та управління. Так, навчальний курс «Оптимальні та самоналагоджувальні системи», вперше прочитаний В.І. Костюком в 1969 – 1970 навчальному році постійно вдосконалювався на базі науково-дослідницьких робіт, результати яких відображені у циклі монографій, яким присудили І премію КПІ у 1975 р. (автори В.І. Костюк, А.Г. Кіку, В.Є. Краскевич та ін.). Універсальні лабораторні стенди учбового курсу «Теорія автоматичного управління» та методичні забезпечення до них експонувались на міжнародних, всесоюзних та республіканських виставках (автором яких є С.В.Шпітом).

З 1979 р. кафедра ТК вперше в Україні розпочала підготовку студентів нового напряму «Робототехнічні системи в машинному приладобудуванні», «Системи управління РТС». У 1981 р. було здійснено перший набір студентів на спеціальність «Робототехнічні системи». З 1994 р. кафедра ТК веде підготовку бакалаврів, спеціалістів та магістрів за напрямом «Комп'ютеризовані системи, автоматика і управління» за спеціальностями «Комп'ютеризовані інтегровані системи та робототехніка» та «Інтелектуальні інтегровані системи», а з 1997 р. розпочала набір студентів за спеціальністю «Гнучкі комп'ютеризовані системи та робототехніка».

За тридцять років існування кафедри ТК підготовлено більше двох тисяч інженерів за фахом «Автоматика і телемеханіка», «Автоматизовані системи управління», «Робототехнічні системи», «Гнучкі комп'ютеризовані системи та роботехника». Кафедра технічної кібернетики є провідною кафедрою в Україні з підготовки фахівців у галузі гнучких комп'ютеризованих систем і робототехніки[3].

У Київському національному університеті ім. Т.Г. Шевченка було відкрито 6 травня 1969 р. факультет кібернетики з ініціативи академіка АН України В.М. Глушкова та декана механіко-математичного факультету професора І.І. Ляшка. Одразу ж після створення, факультет кібернетики став потужним центром підготовки фахівців в галузі обчислювальної математики та інформатики в СРСР. Нині факультет складається з 9 кафедр: обчислювальної математики, моделювання складних систем, дослідження операцій, теоретичної кібернетики, теорії та технології програмування, математичної інформатики, системного аналізу і теорії прийняття рішень, прикладної статистики, інформаційних систем, де працює 102 викладача. Науково-дослідна частина факультету складається з 4-х науково-дослідних лабораторій: НДЛ «Обчислювальних методів в механіці суцільних середовищ», НДЛ «Моделювання та оптимізації», НДЛ «Високопродуктивних систем обробки інформації», НДЛ «Ймовірнісно-статистичних методів» та з 3-х науково-дослідних секторів: НДС «Теоретичної кібернетики», НДС «Проблем програмування», НДС «Проблем системного аналізу», де працюють 64 науковці. На факультеті кібернетики за роки його існування сформувалися та активно працюють 5 наукових шкіл фундаментально-наукового та прикладного спрямування: «Школа математичної інформатики», «Школа математичного моделювання та теорії оптимальних рішень», «Школа теорії стохастичних систем і прикладної статистики», «Школа моделювання та оптимізації інформаційних систем» та «Школа програмології та її застосувань».

Кількість кафедр на факультеті з 5 на початку виросла до 11, станом на 2005 рік, а на 2009 рік зменшилася до 9. Незмінними з 1969 р., від заснування факультету, залишилися кафедри обчислювальної математики (ОМ), моделювання складних систем (МСС) та теоретичної кібернетики (ТК).

Нові кафедри виникали в зв'язку з необхідністю адекватно реагувати на потребу все більшої кількості висококваліфікованих спеціалістів в різних сферах виробництва і науки, куди проникали методи кібернетики, а також з відповідним поглибленням досліджень в галузі теоретичної кібернетики, розвитком нових напрямків в математиці, теорії і практиці програмування і поступовим нарощенням інформаційних технологій разом з прогресом в технології виробництва комп'ютерної техніки [4,5].

У Харківському національному економічному університеті з червня 1994 р. почала свою діяльність кафедра економіко-математичних методів на базі факультету економічної інформатики та автоматизованих систем управління. В тому ж році відбувся набір студентів за спеціальністю «Економічна кібернетика». У грудні 1997 р. кафедра була перейменована на кафедру економічної кібернетики. Слід відмітити, що з моменту створення кафедри економічної кібернетики та до сих пір кафедру очолює професор Т.С. Клєбанова– академік Міжнародної Академії інформації, член української академії економічної кібернетики, Міжнародної асоціації прикладної та індустріальної математики (GAMM), член Всеукраїнської асоціації економічної кібернетики.

Викладачі кафедри беруть участь у національних і міжнародних освітніх проектах, активно займаються науковою діяльністю. За час існування кафедри було видано 33 підручники і навчальних посібники, 30 монографій. Ведеться підготовка студентів за спеціальностями «Економічна кібернетика» (рівень підготовки –

бакалавр і магістр), та «Прикладна економіка» (рівень підготовки – магістр). Всього за роки існування кафедри було випущено більше 200 студентів. Випускники кафедри успішно працюють в різних сферах економічної діяльності: економістами-аналітиками великих виробничих компаній, аналітиками в банках і страхових компаніях, рекламних агентствах, податкової інспекції, керівниками приватних фірм, менеджерами вищої ланки, фінансистами та викладачами вузів [6].

Література:

1. Энциклопедия кибернетики. Под ред. В.М. Глушкова и др. Том 1. – К.: Главная редакция украинской советской энциклопедии, 1974. – 608 с.
2. Энциклопедический словарь юного техника. Ред. коллегия: Т.С. Хачатуров и др. – М.: «Педагогика», 1987. – 464 с.
3. Сайт кафедри технічної кібернетики КПІ: http://tc.kpi.ua/ru
4. Сайт факультету кібернетики Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка: http://www.cyb.univ.kiev.ua
5. Петрук В. Факультету кібернетики 40. Нарис історії (1969-2009): до 175-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Володимир Петрук. – Київ, 2009. –672с.
6. Сайт кафедри економічної кібернетики Харківського національного економічного університету: http://ekhneu.org.ua/content/kafedra

Науковий керівник:
доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії науки і техніки ЦДПІН ім. Г.М.Доброва НАН України Литвинко Алла Степанівна.

Олеся Горбатовська
(Черкаси, Україна)

АНГЛО–ФРАНЦУЗЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ В РАМКАХ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО ТЕАТРУ СЕМИРІЧНОЇ ВІЙНИ (1756 – 1763 рр.)

Актуальність проблеми. Франко–індіанська війна – поширена у США назва війни між Великою Британією та Францією у Північній Америці 1754–1763 рр. У 1756 р. війна набула загальносвітового масштабу Семирічної війни і стала вважатися її північноамериканським театром дій. У Канаді її зазвичай називають просто Семирічна війна, хоча серед франко–канадців вона відома як La guerre de la Conquête («Завойовницька війна»). У Європі немає спеціальної назви для північноамериканського етапу війни. Назва стосується головних ворогів британських колоністів: французьких королівських сил та союзних їм різноманітних індіанських племен, хоча на боці Великої Британії місцеве населення воювало також.

Дослідженнню даного питання були присвячені роботи таких вчених як А. Абакумов, Ф. Андерсон, С. Данилов, У. Фентон. Варто відмітити фундаментальну працю Ф. Андерсона, в якій автор подає не тільки детальний опис військової кампанії 1754–1766 рр., а й аналізує її наслідки для колоніальних імперій, що були на той час представлені у північноамериканському регіоні [3].

Метою статті є розглянути основні аспекти франко–індіанської війни.

Під час війни за австрійську спадщину (1740 – 1748 рр.) французи зуміли відбити удари американських колоністів, зруйнувавши цим їхні найближчі плани про напади на долину річки Святого Лаврентія, і провівши рейди в прикордонні райони кількох британських колоній. Але намагання повернути Акадію були марними, британський флот завдав величезної шкоди заморській торгівлі Нової Франції й майже зовсім перервав зв'язок з метрополією. Користуючись цим, британський флот оточив Луїсбург з моря, а англоамериканські колоністи із Массачусетсу і Коннектикута взяли в облогу його з суші. Фортеця, для будівництва якої пішло багато часу та коштів, протрималася набагато менше, ніж очікували французи і навіть їхні вороги – англійці. Подвійну роль в її долі зіграв військовий інженер Етьєн Верьєр. Він прослужив у Новій Франції понад двадцять років і керував модернізацією укріплень Луїсбурга. Але на час облоги Верьєр наполіг на тому, аби залишити ворогові сильніший бастіон, після чого падіння фортеці стало невідворотним (1745 р.). Щоправда, гіпотеза про підкуп інженера залишилася недоведеною. Поразка ж французької зброї виявилася важкою.

У той самий час Франція здобула ряд перемог у Європі та Індії. Тож за Аахенським мирним договором обидві держави зберегли колишні кордони. Луїсбург знову почав бути французьким. Проте англійці за 3 роки, що пробули у форті, звісно, вивчили її слабкі сторони. Подальша доля «американського Гібралтару» відтепер була вирішена [4, с. 90].

Вирішальний тур боротьби розвернувся у другій половині XVIII століття під час Семирічної війни (1756 – 1763 рр.). Готуючись до неї, британська влада спочатку примусово виселила з Акадії до інших британських колоній більшу частину франкомовних поселенців – близько 20 тис. людей [2, с. 258–259].

Військові дії в Північній Америці відкрилися цього разу за два роки до оголошення війни у Старому Світі – в 1754 р. Як сказав Вольтер, «стріли в Америці кинули на вогонь війни всю Європу» [1]. Поки на морі зберігалася рівновага, метрополія підтримувала Нову Францію, і перевага у боротьбі була на боці французів. Безграмотно, але сміливо діяв французький флот, коли ціною втрати кількох військових кораблів крім припасів і військових підрозділів допровадив у Квебек головнокомандувача – маркіза Луї де Монкальма, досвідчений військовий, що відзначився у Європі. Монкальм мав чин «польового маршала» (полковника) [2, 267].

Доля акадійців підігрівала стійкість і жорстокість франкоквебекців. Британія ж необачно довірила нести всі труднощі війни з французами американським колоністам та ірокезам[4, с. 341].

Британські губернатори і уряд у Лондоні занадто покладалися на потрійну перевагу в живій силі над супротивником та на активність дій, а про військове мистецтво забули. Атакуючі англоамериканці та їхні союзники

– ірокези дуже швидко поплатилися за це. Невеликий загін ополченців з Вірджинії та Південної Кароліни під керівництвом майора Дж. Вашингтона вторгся до долини Огайо, де був розбитий в бою французами і гуронами. Останні, діяли із засідок та майже не зазнали втрат. Вашингтон вимушений був здати ворогу оточений загін і тільки з великодушності французького командира його відпустили на свободу, уникнувши в такий спосіб в'язниць королівської Франції. Потім французи меншими силами розбили англо–американську бригаду генерала Бреддока поблизу Ніагари, убезпечивши Квебек з півдня на добрих п'ять років. Бреддок загинув у бою. Відбито було і напад англійців на Луїсбург (1756 р.). Французька ескадра, що вчасно прибула із метрополії, не розбила ворога, але змусила його відступити в Галіфакс [1].

У 1758 р. війська Монкальма, перейшовши південний кордон, розбили англо–американські сили «головнокомандувача і в Америці» генерала Д. Еберкрombі в майстерно проведеному оборонному бої при форті Карільйон (Тайкондерога). Французи втратили кілька сотень чоловік пораненими й убитими, противник – понад 4 тис. осіб. Англо–американські війська відступили до Массачусетсу. Король Людовік XV призначив маркіза в генерал–лейтенанти [3, с. 114–115].

У результаті операцій чисельна перевага англоамериканців було зведена нанівець франкоквебекцями, які вміло використали у бойових операціях болота, а ополченці–снайпери з вояжерів рідкісними, але точними пострілами вбивали офіцерів ворога, перетворюючи англійське військо у натовп.

На п'ятому році бойових дій – навесні 1759 р. – Нова Франція була відрізана метрополії. Кількісна перевага англоамериканців неухильно зростала. Їх налічувалося вже 60 тис. людей. Оснащені вони були також краще завдяки британському переважанню на морі. Розуміючи небезпеку, Монкальм марно вимагав у королівського двору підкріплення. Водрель тим часом мобілізував майже всіх дорослих чоловіків Нової Франції, але це дало лише 17 тис. людей. Становище колонії в цей час ускладнювалося розбіжностями між прибічником малої війни губернатором Водрелем і прибічником негайних великомасштабних боїв Монкальмом [3, с. 120].

У 1758 р. війська Монкальма, перейшовши південний кордон, розбили англо–американські сили «головнокомандувача і в Америці» генерала Д. Еберкрombі в майстерно проведеному оборонному бої при форті Карільйон (Тайкондерога). Французи втратили кілька сотень чоловік пораненими й убитими, противник – понад 4 тис. осіб. Англо–американські війська відступили до Массачусетсу. Король Людовік XV призначив маркіза в генерал–лейтенанти [1].

Битва під стінами Квебека 13 вересня 1759 р. була розпочата Монкальмом і програна ним. Рішучому тискові французів британці протиставили щільний вогонь і відмінну дисципліну. Французькі втрати склали 1,3 тисячі осіб, англійські – вдвічі нижчі. В бою були смертельно поранені обидва головнокомандувачі. Уолф помер того самого дня, Монкальм – наступного року. Загибель Монкальма оплакували як білі поселенці, так і гурони. «Канадська енциклопедія» засуджує Монкальма, що програв найбільшу в канадській історії битву. Частина зарубіжних і російських дослідників виправдовує сміливого маркіза, котрий вирішив запобігти посиленню англійців і розвантаження ними на суходіл артилерії, що спричинив би безнадійність становища французів [6, с. 109].

У результаті операцій чисельна перевага англоамериканців було зведена нанівець франкоквебекцями, які вміло використали у бойових операціях болота, а ополченці–снайпери з вояжерів рідкісними, але точними пострілами вбивали офіцерів ворога, перетворюючи англійське військо у натовп. Лондон вимушений був терміново спрямувати у Америку понад двадцять тисяч кадрових солдатів та відрядити більшу частину флоту на блокаду французьких гаваней. У морській битві біля Кібероні перемога через бездарність французького командування дісталася англійцям.

Влітку 1760 р. англійські сухопутні сили, наступали по трьом напрямкам, з боями досягли неукріпленого й погано оснащеного Монреаля. Бурламак і де Леві закликали продовжувати опір. Однак у Монреалі закінчувалося припаси. Восьмого вересня губернатор Водрель здався за умов, аналогічних здачі Квебеку протягом року. Партизанські загони продовжували боротьбу, але недовго [5, с. 74].

Двома роками пізніше французьке командування завдало несподіваного контрудару, висадивши десант в Ньюфаундленді. Загін застав ворога зненацька і швидко зайняв Сент–Джонс, але його потім оточений прибулими з Акадії англійськими військами і змушений був скласти зброю. У вересні 1762 р. боротьба припинилася. Втрата Нової Франції в французькому суспільстві виявилася «мало поміченою». Колоніальні війни були вже мало популярні в світі. Знать, буржуазія і інтелігенція були єдиної думки: воювати через «мільйони акрів снігу» втрачає сенс [6, с. 112].

Під час укладання Паризького миру французи вимагали повернути їм територіально незначні, зате багаті володіння в Вест–Індії, але з величезним Квебеком. Характерно, що англійці зробили подібну помилку – ладні були повернути ворогу Квебек, але намагалися утримати Вест–Індію. Керуючий переговорами із боку Франції герцог Етьєн–Франсуа Шуазель був переконаний, що незабаром усі північноамериканські піддані Британії зажадають незалежності, й що боротьба охопить і Нову Францію. Згідно із умовами миру Людовік XV відмовився від усіх прав на Нову Францію на користь Британії. Кількома розчерками пера європейських дипломатів, що будь–коли бували у Західній півкулі, 80 тис. людей перетворили на підданих короля Англії, Шотландії та Ірландії – Георга III [3, с. 820].

Отже, північноамериканський театр бойових дій Семирічної війни мав свої особливості, що були пов'язані не тільки з політичною кон'юнктурою, перебігом військової кампанії, а також і з тим, на якому боці виступало місцеве населення – індіанці.

Література:

1. Абакумов А. Разгром Брэддока 9 июля 1755 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://frenchandindianwar.narod.ru/Article/braddock.html
2. Аверкиева Ю.П. Индейцы и война за независимость/ Ю.П. Аверкиева// Война за независимость и образование США.– М., –1976.– С. 258–267.
3. Fred Anderson. Crucible of War: The Seven Years' War and the Fate of Empire in British North America, 1754–1766/ Anderson Fred – New York: Alfred A. Knopf, – 2000.– 862 pp.
4. Данилов С.Ю. Історія Канади /С.Ю. Данилов – М.: Видавництво «Всесвіт», 2006. – 672 с.

5. Стукалин Ю. Странные воины краснокожих /Ю. Стукалин // «Новый Акрополь», 2002.– № 3. – С.74–78.
6. Фентон У.Н. Ирокезы в истории / У.Н. Фентон // Североамериканские индейцы. – М., 1978. – С. 109–156.

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, Кірєєва Вікторія Олександрівна.

Володимира Дмитерко
(Чортків, Україна)

КНЯГИНЯ ОЛЬГА. У ПОШУКАХ ІСТИНИ І БЛАГОДАТІ

Серед жінок України-Руси княжої доби Ольга – чи не найяскравіша особистість. Те, що її по смерті було канонізовано, свідчить про велику шану до княгині тогочасного люду. Вона вирізнялася світлим характером, сильною волею та надзвичайною мудрістю в управлінні нашою державою.

«Держала сильною та зручною рукою державну систему й не дала її ослабнути ні розвалитися». Саме так охарактеризував Михайло Грушевський княгиню Ольгу [1, с.141].

Після смерті свого чоловіка, князя Ігоря, Ольга довгі роки сильною рукою правила великою державою від імени свого малолітнього сина Святослава. Прославилася княгиня мудрістю, мужністю і рішучістю. Була вона страшною для ворогів і любимою людьми за милостивість і благочестя, за праведність і доброту. Після смерті чоловіка вона вела стримане і доброчесне життя, перебуваючи у чистому удівстві, відмовляючись вдруге виходити заміж. Коли ж виріс і змужнів її син Святослав, вона передала йому управлінські справи, а сама, відійшовши від княжих клопотів, зосередилася на благодійності.

Найдавніший літопис Повість временних літ містить епічне сказання про помсту Ольги деревлянам за вбивство чоловіка (Ігоря). За цим сказанням деревляни надіслали до Києва послів, які запропонували княгині стати дружиною деревлянського князя Мала. Перше посольство княгиня живцем поховала в човні, друге – спалила в купальні; в чому дослідники вбачають відображення реальних поховальних обрядів тих часів. Третьою помстою став похід в землю деревлян, де під приводом тризни над могилою Ігоря київські дружинники «посікли п’ять тисяч» п’яних деревлян, після чого відбулась річна облога міста Іскоростень, яка завершилась спаленням міста.

Вже із самого початку князювання княгиня Ольга зрозуміла, що необхідно змінити довільний та безладний спосіб збирання данини, який спричинився до смерті Ігоря. Вона впровадила перші в Київській Русі «реформи», чітко окресливши землі, з яких через певні проміжки часу мала збиратися означена кількість данини. Княгиня водночас стежила за тим, щоб підлеглі не позбавлялися засобів до існування й відтак могли сплачувати данину. Аби краще знати свої неозорі володіння, Ольга часто подорожувала. Піддані відчували її рішучість і державну розсудливість.

В історії України Ольга постає як мудра правителька високого дипломатичного хисту, реформаторка внутрішнього життя своєї держави в різних площинах: економічній, культурній, ідеологічній.

Реформування економічного життя держави, усунення причин, які викликали невдоволення люду через обтяжливі побори, сприяло консолідації племен, зміцненню держави. І в цьому велика заслуга мудрої княгині Ольги.

За часів її правління в Києві будують церковні храми, збільшується кількість християн, бона не обходить своєю увагою важливі справи облаштування церкви. Очевидно, не завжди погоджуючись з впливом Константинополя на свою державу, Ольга шукає контактів з іншими державами Європи – Угорщиною, Германією, Римською імперією. Мудра і далекоглядна, вона намагається унезалежнитись від Візантії.

Княгиня Ольга зміцнює внутрішньодержавні стосунки, нарешті знаходить порозуміння з деревлянами, за гіпотезою, робить дочку древлянського князя Малушу своєю ключницею.

Успіхи в господарюванні, політиці, розбудові держави, міжнародних контактах принесли володарці київською Русі почесті, шанування, славу.

Нестор літописець порівнював княгиню Ольгу із зорею, що передує сходу сонця. Висока похвала княгині вміщена в творі Іакова Мніха: «Ой як похвалю блаженну Ольгу, братіє? Не бачивши її! Тілом жінка, мужеську мудрість маючи, просвячена святим духом, урозуміла бога істинного, творця неба і землі...» [2].

Велика мудрість святої Ольги виявилася і в тому, що вона прийняла християнську віру і саме цим сильно піднесла авторитет свій і своєї держави в очах Візантії та християнських володарів Західної Європи. «Княгиня Ольга, –вважає історик Микола Чубатий, – стоїть дійсно на перехресті релігійної та культурної історії Руси-України» [3, с. 79]. Її хрещення створило широкий шлях до християнізації нашої держави. Були різні спонуки, щоб схилити святу Ольгу прийняти християнську віру. Це передусім політичні, культурні й торговельні відносини Руси з християнською Візантією та християнськими державами Заходу.

Вона наладнала дипломатичні відносини з двома наймогутнішими імперіями Європи, представниками культури Середньовіччя. Хрещення Ольги, яке залишилося її приватною справою, дало підстави називати її «світанком перед сонцем», а сучасникам її внука Володимира казати, що вона була «наймудрішою серед чоловіків».

Християнська віра сильно вплинула на особисте життя Ольги і її оточення. Тепер вона творить багато справ милосердя. У деяких документах сказано, що ніби це вона збудувала в Києві церкву святої Софії і дала гроші на будову церкви святої Тройці у Пскові.

Старання Ольги навернути і свого сина Святослава на християнську віру не увінчалося успіхом. У Повісті временних літ читаємо: «Ольга живучи зі своїм Святославом, навчала його потреби охреститись, і він того не притримувався, ані не приймав до своїх ушей... Ольга часто говорила: «Я, мій сину, Бога пізнала і радуюся, коли ж і ти пізнаєш, то пічнеш радуватися". Він же не звертав уваги на те, кажучи: «Як я можу новий закон прийняти один? А дружина моя почне з цього сміятися». Вона ж говорила до нього: «Коли ти охрестишся, всі будуть робити

те сааме». Він же не послухав матері, творячи звичаї поганські. Одначе Ольга таки любила свого сина Святослава говорячи: «Нехай буде воля Божа. Коли Господь схоче помилувати мій рід та руську землю, хай вложить їм у серце навернутися до Бога, як і мені дарував Бог». Хоча не вдалося Ользі навернути сина, але все-таки її вплив на нього був великий. «Одне Ольга осягнула, – завважує історик М. Чубатий, – а саме, що її син Святослав був толерантний до християн і лояльний до неї, як до своєї матері. Крім розходжень у вірі в інших справах до самої смерти був він добрим та відданим сином» [3, с.124].

Немає сумніву, що Ольга, ставши християнкою, хотіла, щоб і її народ прийняв Христову віру, однак, з огляду на тодішні політичні обставини в державі, вона не наважилась приступити до загального хрещення своїх підданих. Це зробив її внук святий Володимир Великий.

Про християнське життя Ольги свідчить її остання воля, де вона просить, щоб її поховали за християнським звичаєм і на гробі не справляли поганської тризни. Померла вона у глибокій старості 969 року, маючи близько 75 років.

Наша Церква у богослуженні величає Ольгу такими похвалами: «Наче сонце, засяяла нам твоя преславна пам'ять, Ольго богомудра, мати князів руських, Христова мізинице... Ти наша велич і похвала, Ольго богомудра. Сильна наче львиця, одягнена силою Святого Духа... Чиста наставнице закону й учителько Христової віри, прийми похвалу від недостойних рабів, і молися до Бога за нас, що свято празнуємо твою пам'ять».

Література:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси: [В 11 т.] / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, Т. 1. – 1994. –736 с.
2. Іаков Мних. Пам'ять і похвала руському князеві Володимирові, як охрестився Володимир і дітей своїх охрестив і всю землю Руську від кінця й до кінця, і як охрестилася Володимирова бабуня Ольга раніше Володимира [архівний документ]
3. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. – ODFFU, New York – Paris, 1964. – 161с.

Науковий керівник:
викладач англійської мови, Ігнацевич Ірина Іванівна.

Роман Доскоч
(Чортків, Україна)

УКРАЇНО, ПРОСТИ, КОЛИ Є ЩЕ ЗА НАМИ ВИНА

(Закатованим у Чортківській в'язниці в липні 1941 року присвячено…)
…бо все гине –
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
і чиї ми діти.
Т. Шевченко

У Святому Письмі сказано: «Немає нічого таємного, щоб не стало явним». Правда у вогні не горить і у воді не тоне. Вона має властивість поставати з попелу. Людини, яка поважає себе повинна знати не тільки історію своєї нації в цілому, але й історію тих маленьких фрагментів, з яких складається велика розповідь про свій народ. Події у Чортківській тюрмі, які відбувалися тому не дають спокою краянам вже понад сімдесят років. Чимало горя в'язням, їхнім сім'ям та всій українській спільноті принесла саме вона.

Перед початком війни тюрми НКВС Західної України були переповнені в'язнями. Масові арешти, в основному серед місцевої української інтелігенції, прокотилися і Чортковом. Таким чином нова влада встановлювала своє панування у нещодавно приєднаних до України земель. Без усяких пояснень було схоплено більшість викладачів гімназії, правників, лікарів, активістів українських громадських організацій та партій. Лише у місті безслідно зникло біля 100 мешканців. Наведу лише окремі імена: професор української гімназії в Чорткові Василь Баран, викладачі Дм. Пігут, Михайло Кужіль, Михайло Марковський, Володимир Ільницький, адвокат Електрович, лікар П.Синенький, кооператор Іван Телепко, родина адвоката О.Юрчинського.

Коли фашистська Німеччина, зламавши опір радянських прикордонників, сунула військами в глиб країни, її правителі думали не про те, як зупинити ворога, а – кого із співгромадян негайно розстріляти. 23 червня 1941 року наказ № 2445 М наркома Держбезпеки СРСР Всеволода Меркулова зобов'язав НКВС поділити усіх в'язнів тюрем, що можуть опинитися під окупацією, на дві категорії. Одні підлягали депортації у концтабори ГУЛАГу на сході країни, інші – негайному знищенню. Цей наказ поставив останню крапку на життєвій дорозі сотень тисяч мешканців Західної України та багатьох жителів Уманщини. Звістка про масові страти в'язнів у Львові, Дрогобичі, Рівному, Чорткові, Луцьку, Вінниці, Умані облетіла увесь світ. У 1941 році про це повідомляли польські, французькі, італійські видання, писали найпопулярніші газети США – «Нью-Йорк пост» і «Нью-Йорк геральд триб'юн». А агенція «Ассошіейтед прес» навіть прислала до Львова власних кореспондентів.[2.с.124]

Гітлерівські війська наступали дуже стрімко, і 24 червня органи НКВС почали виконувати офіційний наказ про «звільнення» тюрем від ув'язнених. Першого липня з тюремних воріт вивели під конвоєм довжелезну колону арештантів і погнали у невідомому напрямку. Тієї страшної ночі 1-го липня 1941 року у Чортківській в'язниці з тюремних підвалів почали долинали постріли – щоб приглушити звуки катівської роботи, на подвір'ї цілодобово працювали потужні дизельні двигуни. Вночі 2 липня, перед самою втечею, оперативники НКВС влаштували

кривавий погром у приміщенні домініканського монастиря і підпалили приміщення. А вже 3 липня у місто увійшли солдати Вермахту. Того ж дня німці відкрили браму тюрми, підвали якої були переповнені. Зі свідчень очевидців: «В камерах було повно всюди закривавленого одягу. Навіть стеля була забризкана кров'ю! Там було багато крові, все обляпане кров'ю, а в одній камері на першому поверсі лежав на підлозі почорнілий труп чоловіка і дріт був простромлений через око і вухо.

Коли пробили діру в стіні, що замурувала двері, звідти вдарив страшний сморід – там були живцем замуровані люди. Спереду були в стоячому положенні, а всередині яма зробилася.»[2.с.314] Приведені до праці жиди з міста стали під вартою розкопувати величезне подвір'я і добувати трупи: все тюремне подвір'я було викладено тілами нещасних українських в'язнів. При викопуванні тіл виявилося, що енкаведисти посипали їх вапном, присипали землею і – накладали другий шар, потім і третій, бо трупи лежали в землі у трьох шарах. А над ними насипали землі, щоб приховати злочинства, і зверху посадили... квіти. Впізнані були лише одиниці з більш як восьмисот трупів. Більша ж частина їх була настільки спотворена катуванням та дією вапняного розчину, яким поспіхом заливали рови з тілами на подвір'ї, що впізнати їх було неможливо. Багато трупів мали відрізані вуха, носи і вибрані очі. Були між ними дві жінки, з яких одна мала відрізані груди, вирваний кліщами ніс і відтятий язик, а друга була обкручена дротом перепханим крізь тіло… Так, лишень за довгими русявими косами (таких не мав ніхто в окрузі) впізнали дочку чортківського адвоката Надію Юрчинську і ще декількох людей з сіл. [2. с.338] Родини в'язнів, оглядаючи понівечені тіла, довго не могли отямитись від побаченого. За свідченням очевидців, тіла жертв НКВС були ретельно сфотографовані та обстежені прибулою спеціальною комісією. Боячись епідемії, німці відвели для ідентифікації тіл лише одну добу.

Куди ж погнали колонну в'язнів, яка покинула ворота тюрми 1 липня ? Як з'ясувалося невдовзі, більшість в'язнів місцевої тюрми, що походили з Чорткова та прилеглих сіл пішки були відконвойовані на Умань. Колону оточували озброєні автоматами та гвинтівками енкавеесники. У колоні було 954 в'язні, всі виснажені нелюдськими умовами утримання в тюрмі, допитами та тортурами. Найстаршому – 62 роки, наймолодшому – ледве 18. [2.с.168]

Тюремні наглядачі та солдати будівельного батальйону Червоної Армії гнали етап без перепочинку, не годували, не давали води. Арештанти непритомніли від перевтоми, спраги і голоду. Тих, хто не міг підвестися, енкавеесники пристрілювали на місці й викидали у кювет. Напитися води в'язням вдавалося лише тоді, коли на шляху траплялася річка. Співробітники НКВС заганяли їх туди, як худобу. Самі дивились, як люди хлебтали скаламучену воду...

Якось у дорозі група в'язнів, членів ОУН, спробувала звільнитися. Через фізичне знесилення втеча не вдалася. Конвоїри на місці розстріляли 123 бунтарі. Проте шістьом приреченим таки пощастило вирватися з пекла. П'ятеро втекло на етапі, а шостий зміг пережити страту! Імена чотирьох втікачів відомі. Це мешканці села Шидлівці Михайло Шевчук та Михайло Демків, а також Василь Росолович із Копичинців Гусятинського району та Омелян Чернеча із села Мушкатівки Борщівського району Тернопільщини. Ім'я заарештованого, який пережив страту, поки що встановити не вдалося.[4.с. 232]

Маршрут етапу лежав через Тиврів, Скалу-Подільську, Кам'янець-Подільський, Вінницю, Жмеринку, Ситківці, Христинівку. Останньою трагічною пристанню стала Умань. До Умані етап із Чорткова дійшов увечері 19 липня, подолавши за 18 днів майже 400 кілометрів. Ледь живі, люди заснули на підлозі камер уманської пересильної тюрми. Вермахт уже наступав енкавеесникам на п'яти. Вагонів для пересилки не знайшли, і військовий прокурор Південно-Західного фронту та заступник наркома Держбезпеки УРСР Ткаченко розпорядилися стратити в'язнів з Тернопільщини просто в тюрмі. А разом з ними і жителів Уманщини, заарештованих до війни та на її початку.

В уманській тюрмі співробітники НКВС СРСР знищили 767 тернополян і близько 200 жителів Уманщини. Точна цифра закатованих місцевих мешканців невідома, бо, за різними даними, із підвалів тюрми дістали 874–899 тіл. Ще якась кількість залишалася замурованою у стінах... лише біля ста тіл загиблих було ідентифіковано..[4.с. 238]

Кілька сотень в'язнів за наказом НКВС було спалено у вагонах і потоплено у водах Дністра в Заліщиках, коли з тактичних міркувань було зруйновано залізничний міст через Дністер. З обох боків було направлено назустріч один одному два ешелони приречених на смерть. 470 осіб каральні органи вивезли ешелоном у місто Горький, де на них чекав розстріл..[4.с.396]

Спробую підбити страшний баланс: Чортків-8 сотень, Заліщики – 4 сотні., Умань – 7,5 сотень, Горький – 4,5 сотні. ВСЬОГО – 2 400 !!! наших краян було закатовано, винищено і заслано лише у перші дні війни1941 року.

У 1990 р. місцевим осередком Народного Руху на будівлі Чортківської тюрми було встановлено меморіальну дошку з надписом: «У казематах цієї тюрми у 1941 році загинуло понад вісімсот українських патріотів. Вічна їм память». У сквері поруч з будинком в'язниці згодом було встановлено пам'ятник Закатованим у липні1941. Тернопільський скульптор Іван Сонсядло створив обеліск у формі хреста із заґратованим тюремним віконцем у верхній частині та барельєфом Надії Юрчинської всередині. Вгорі напис: «Закатованим у Чортківській в'язниці в липні 1941 року.». На тильній стороні хреста – барельєф: „Ви будете жити в нашій пам'яті вічно!".

У липні 2001 року родичі вбитих встановили на цвинтарі дубовий хрест та скульптуру Богородиці. У 2011 році за розпорядженням місцевої влади Умані, споруджено пам'ятник жертвам політичних репресій. Зібравши свідчення очевидців, у 1989 році колишній політв'язень, голова Уманської крайової організації НРУ, нині кандидат історичних наук, доцент Уманського державного педуніверситету Богдан Чорномаз подав прокурору Умані заяву: відкрити карну справу за фактом масового знищення в Умані органами НКВС СРСР невинних людей. З прокуратури відповіли, що «...не виявлено достовірних даних, які б підтвердили причетність до вбивства осіб з числа НКВС чи окупаційної армії фашистської Німеччини». У 1999 році Богдан Чорномаз надіслав аналогічну заяву до Генпрокуратури України. Правоохоронці карну справу відкрили, але не провели жодних слідчих дій...

Щороку на початку липня і в Чорткові і в Умані відбуваються мітинги пам'яті біля пам'ятника жертвам. Чортківчани урочисто вшанують своїх земляків, закатованих енкаведистами влітку 1941 року. Біллю та скорботою за загиблими, гордістю за незламність духу української нації сповнені слова виступаючих. Скорботний меморіал – це знак пам'яті майбутнім поколінням про скоєне тут зло. Адже не назване, не засуджене зло має

здатність повертатися у забутих старих і цілком нових формах. Ми часто проходимо повз цей пам'ятник, йдучи бруківкою маленького парку, навіть не задумуючись про криваву ціну української державності.

З розказаної трагедії, звичайно ж можна простежити безліч моралей: про те, що для приборкання народу часто досить позбавити його мозку у вигляді інтелігенції і роби, що хочеш. І про те, що замало матеріалізувати пам'ять про загиблих за волю України у монументах і хрестах, І про те, що необхідно позбутися нашої байдужості. Це до нас відносяться слова: «Найгірше слід боятися байдужих, адже саме з їхньої мовчазної згоди робляться в цьому світі найгірші вчинки та справжні біди…»

Не дайте своїм душам зачерствіти до української історії та нашої країни, державність якої віками відстоювали справжні патріоти, згадані сьогодні.

"А кого ми не пом'янули через невідання, або забуття або через множество імен, ти сам пом'яни їх, Боже,що знаєш вік і ім'я кожного, кожного знаєш від лона матері його"

ВІЧНА ЇМ ПАМ'ЯТЬ!

Література:

1. «Західноукраїнська трагедія 1941», [Западноукраинская трагедия 1941], О. Романів, І. Федущак, Львів – Нью Йорк, 2002, НТШ, 430 с.
2. "Помилувати не можна розстріляти": В. Крупина // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2004. – № 1/2 (22/23). – С. 486-495. – укр.
3. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – № 1/2 (22/23). – 2004. – 510 с.
4. «Українська голгофа. Уманьський розстріл 1041 року.» Н.Мизак. додаток до серії «За тебе, свята Україно» Книга десята. Чернівці – Торонто.2011-260 с.

Науковий керівник:
викладач іноземної мови Паньків Світлана Василівна.

Дмитро Житарюк
(Чортків, Україна)

«НАРОДЖЕНИЙ ПІД ЗНАКОМ ПЕРЕМОГИ» АБО «КІЛЬКА ШТРИХІВ ДО ПОРТРЕТУ ВІДОМОЇ ЛЮДИНИ»

За понад 20 років, що українці прожили в умовах незалежності, можна без особливих зусиль перелічити імена, які викликають щире захоплення і прагнення до наслідування. Зазвичай, це люди, яких ми бачимо на екранах телевізорів, які виступають на сторінках преси, на великій сцені чи на спортивному рингу. При цьому ми рідко задумуємось над тим, що Україну творять люди, які живуть поруч, яких ми бачимо щодня, а їхня значимість від того не менша, а навпаки…

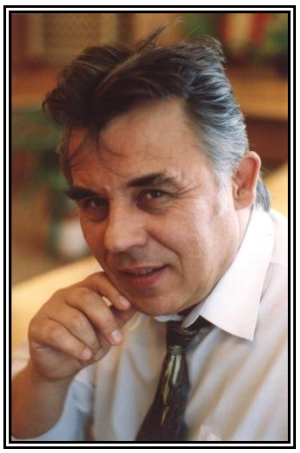

Є різні долі… Хтось відчуває свою провідну зірку з раннього дитинства, іншому його призначення відкривається пізніше. Але потім, озираючись на пройдений шлях, людина розуміє, що так чи інакше провидіння посилало свої знаки, які вибудовувались в одну чітку лінію. І в усьому бачиться доцільність, вказівки долі на те, що судилося на дорозі буття…

Саме такій людині і присвячене це дослідження. Мова піде про керівника нашого навчального закладу кандидата медичних наук, заслуженого лікаря України Любомира Степановича Білика.

На українців споконвіку великий вплив має родинне виховання, традиції та моральні засади, що проростають з материнської любові та батьківської мудрості. Душевний мир, злагода, щире піклування про кожного в тісному колі найрідніших людей закладають міцний підмурівок для зведення світлих храмів духу.

В такій українській родині і за духом і за традицією зростав та формувався майбутній заслужений лікар, науковець, директор престижного медичного вишу, для якого керівник не посада, а стан душі і справжнє покликання…

Трудову діяльність Любомир Степанович розпочав у 1976 році після закінчення лікувального факультету Тернопільського медичного інституту. До листопада 1992 року він працював лікарем і керівником закладів практичної охорони здоров'я. Вже відтоді яскраво виявляються його серйозні організаторські, господарські і новаторські якості.

Розквіт різносторонніх талантів Любомира Степановича як керівника, лікаря та науковця проявляються в період формування української державності. Навесні 1992 року за рішенням конкурсної комісії Любомира Степановича призначають на відповідальну посаду – директором Чортківського медичного училища.

Молодий керівник відразу розпочинає тривалу та напружену роботу з реформування провінційного навчального закладу та перетворення його на освітній заклад європейського взірця.

За порівняно невеликий проміжок часу йому вдалося відкрити нові відділення – "Стоматологія ортопедична" і "Медико-профілактична справа" у 1993 році та "Фармація" у 1999 р. Завдяки наполегливості та далекоглядності Любомира Степановича у 1994 р. було створено навчально-науково-виробничий комплекс, що поєднав Тернопільський державний медичний університет, медичне училище та лікувально-профілактичні заклади області. Це був справжній прорив в медичній освіті, оскільки одразу з'являється

можливість якісного росту наукового рівня викладачів та системного впровадження новацій у практичну медицину всієї області.

Далі керівник навчального закладу енергійно відгукується на державну програму щодо безперервності і наступності навчання. При навчальному закладі Любомир Степанович створює новий структурний підрозділ – медико-біологічний ліцей, що стає його особливою гордістю. В його відкриття він вклав усю свою душу. До ліцею вступають діти з малозабезпечених селянських родин, вихованці сиротинців та діти позбавлені батьківської опіки. Навчити, одягнути, нагодувати, добру пораду дати, від біди застерегти, зігріти теплом та спорядити в життя як своїх рідних дітей – ось яку ціль він перед собою поставив. А ще за рік ним було відкрито курси післядипломної освіти для молодших медичних і фармацевтичних спеціалістів з 24 циклів.

Керуючись моральними принципами, Білик Л.С. постійно здійснює масштабну програму соціального захисту студентів та працівників коледжу. Найперше це стосується дітей-сиріт і позбавлених батьківської опіки. Загальна кількість таких дітей щорічно варіюється від п'ятдесят осіб і більше. З моменту вступу до навчального закладу такі студенти потрапляють під повну опіку навчального закладу і особисто директора коледжу: безкоштовне проживання у гуртожитку; щоденне безкоштовне харчування в їдальні коледжу, оздоровлення і відпочинок в канікулярний період. Студенти вказаних категорій отримують адресну матеріальну допомогу, їм систематично виділяють кошти для придбання одягу і взуття. Закінчивши навчальний заклад, вони отримують допомогу на придбання святкового вбрання та кошти на особисті витрати. Працевлаштуванням таких випускників теж опікується керівник закладу.

Любомир Степанович турбується про ветеранів коледжу, їх постійно запрошують на різноманітні виховні заходи і урочистості, систематично виділяють суттєву матеріальну допомогу. Вони і члени їхніх родин безкоштовно відпочивають на оздоровчій базі в с.Більче-Золоте. Любомир Степанович вважає це християнським обов’язком і потребою душі. Така особиста турбота директора про людей, які потребують захисту є добрим прикладом для нас, майбутніх медиків.

Під керівництвом Білика Л.С. наш навчальний заклад успішно витримав всі етапи державної атестації, пройшов акредитацію. Враховуючи високий рівень підготовки спеціалістів, наявну матеріальну базу та кадровий потенціал Міністерство охорони здоров'я надало у 1996 році навчальному закладові статус базового в регіоні, а у 1998 році Чортківське медичне училище брало активну участь у міжнародній виставці престижних навчальних закладів України.

Новий відлік часу розпочався для директора і всього колективу у 2001 році, коли наш навчальний заклад отримав статус коледжу – "Чортківський державний медичний коледж" така його назва відтоді. В коледжі одразу розпочали підготовку медичних сестер-бакалаврів.

Зі зміною статусу почалися зміни в організації навчально-виховного процесу. Коледж стає базою для проведення конференцій молодих науковців та міжнародних симпозіумів з актуальних проблем сучасної медицини і питань організації охорони здоров'я.

Сам Любомир Степанович активно займається науковою роботою: є автором багатьох друкованих праць. Збірник алгоритмів виконання медичних маніпуляцій та підручник з анатомії використовують у вищих медичних навчальних закладах України. В листопаді 1996р. він успішно захистив дисертацію “Гепатотропні властивості і ефективність полісорбу, вітаміну Е і натрію селеніту при ураженнях печінки” і здобув наукову ступінь кандидата медичних наук.

З 2003 року – дійсний член, академік Української Екологічної Академії наук.

Для покращення умов навчального процесу Білик Л.С, як директор коледжу, розпочинає спорудження нового п'ятиповерхового навчального корпусу, яке успішно завершилось у 2006 році. Будівництво проводилось власними силами, без використання коштів державного бюджету. Нова споруда збудована за сучасними технологіями з продуманою системою енергозбереження. Нові лекційні зали та кабінети насичені стаціонарними технічними засобами навчання, що дає змогу проводити навчальний процес на високому, по справжньому європейському рівні.

2006 року колектив коледжу відсвяткував 60-річний ювілей. Свято стало воістину всеукраїнським – імениті гості, випускники усіх років навчання, численні нагороди та щирі вітання… Цього ж року на базі коледжу проходила Міжнародна наукову конференцію "Нобелівські читання" та Всеукраїнський мистецький конкурс "Ліра Гіппократа".

У 2008 році Міністерство охорони здоров'я України проводило на базі Чортківського державного медичного коледжу, як одного з найпрестижніших медичних навчальних закладів України, Всеукраїнську нараду директорів вищих медичних навчальних закладів.

Тим часом повсякденне життя коледжу, розв’язання навчально-виробничих завдань по наближенню теоретичних занять студентів до виробничих умов спонукають Любомира Степановича до реалізації нових ідей – за 3 неповних роки він відкриває одразу дві аптеки та лікарську амбулаторію, які функціонують за призначенням і одночасно є базою для проходження студентами практики з фармації та інших клінічних дисциплін. Лікарську амбулаторію обладнано відповідно до вимог часу, що дає можливість вести щоденний прийом 3 сімейним лікарям та лікарю-стоматологу. Загальна площа лікарської амбулаторії та аптеки №2 складає майже 700 кв.м. Паралельно з облаштуванням амбулаторії Любомир Степанович подбав про прилеглі до неї території – відремонтував дорогу та тротуари, розбив квітники, а студенти посадили квіти, дерева та кущі.

Відповідно до вимог часу і збільшення кількості студентів та працівників покращується матеріально-технічна база: для економії ресурсів у приміщеннях навчального корпусу та студентського гуртожитку поступово впроваджуються новітні енергозберігаючі технології; проведена заміна вікон, систем тепло – і водо забезпечення. 2013 року завершено облаштування шатрового поверху площею 520 м^2, де розмістилися лекційні аудиторії та навчальні кабінети, оснащені стаціонарним мультимедійним обладнанням, плазмовими панелями, системами озвучення, новими сучасними меблями.

Любомир Степанович оптиміст і великий життєлюб. Він переконаний, що скрутні часи не повинні впливати на бажання творити. Все, що народжується в його мозку, бере початок від серця, сповнене любові і впевненості в своїх силах.

Любомир Степанович вдало поєднує роботу керівника навчального закладу з науковою та громадською діяльністю. Впродовж п'яти скликань він був депутатом Тернопільської обласної ради. В обласній раді був заступником голови постійної комісії з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства та соціального розвитку; в останніх двох скликаннях був головою комісії з питань освіти, науки та інтелектуальної власності. Нині він успішно налагодив роботу комісії з питань екології Чортківської міської ради.

Незалежна Україна по достоїнству оцінила ефективну та конструктивну діяльність Любомира Степановича.

Ось далеко неповний перелік його державних нагород та відзнак:

Заслужений лікар України (1996), Почесна грамота Міністерства охорони здоров'я (1998), нагрудний знак "Відмінник освіти України" (1999), Орден "За заслуги" Ш ступеня (2002), Грамота Верховної Ради України (2004), відзнака «Кращий роботодавець області» Ордени Святого Юрія Переможця, Святого Володимира Великого, Лауреат Тернопільського обласного конкурсу "Людина Року-2008", Орден "За заслуги" II ступеня (2010), Почесний професор Тернопільського державного медичного університету (2013)…

Здавалось би, стільки добрих справ уже зроблено, є визнання, слава, авторитет… Та неспокійна натура, темперамент та бажання творити не зупиняють цю людину, бо він не з тих, хто "почиватиме на лаврах". Попереду напружена праця во благо людини, во благо народу, во благо Держави.

Завтра розпочнеться новий день. Він може внести в життя та плани Любомира Степановича зміни, які диктуватиме час. Незмінними залишаться лише його власні засади – Правди, Сміливості, Честі та Гідності…

Література:

1. Боднаренко, С. Ким приростає Україна / С.Боднаренко // Літературна Україна. – 2011. – 8 грудня
2. Білик та Гусейнов – лауреати премії імені Є.Чикаленка // Літературна Україна. – №50. – 2011. – 29 грудня
3. Економити на підготовці фахівців – безглуздо!: [Чортківський державний медичний коледж] // Фармацевт практик. – 2012. – №10. – С.38
4. Є енергія дерзання і творення // Ваше здоров'я. – 2009. – №49. – С.6-11
5. Лукащук, Л. У Чортківському медичному коледжі виховують не тільки професіонала, а й особистість / Л.Лукащук // Ваше здоров'я. – 2007. – №99. – 15 червня.
6. Любомир Білик, заслужений лікар України, кандидат медичних наук, директор Чортківського державного медичного коледжу: «Конкретні дії в контексті суспільних проблем» // Губернатор. – 2011. – №33. – С.54-58
7. Романчук, Л. Лікар Любомир Білик: людина народжена творити /Л.Романчук // Нова Тернопільська. – 2012. – №8. – 15 травня
8. Чібасова, М. Теорія на практиці / М.Чібасова // Ваше здоров'я. – 2012. – 15 червня
9. Щерба, М. Які закони діють в Чортківському медучилищі? Мудрі / М.Щерба, В.Берник // Ваше здоров'я. – 1997. – №83. – 15 листопада

Науковий керівник:
історик, спеціаліст вищої категорії,
викладач-методист Чортківського державного медичного коледжу, Панасюк Василь Богданович.

Денис Ільків
(Чортків, Україна)

АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ – ДУХОВНИЙ БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Якби ми хотіли назвати чотири українські постаті, що репрезентують найкраще ментальність українського народу, то прийшли б до такого висновку: поетично-ліричну сторінку нашої української психіки і характеру найкраще уособлює Тарас Шевченко. Вдумливість, народну мудрість і філософську думку – Григорій Сковорода... Найкраще втілення сильної духом, а водночас ніжної української жінки – Леся Українка... Врешті, найвизначнішим втіленням місіонера, духівника, релігійно-церковного велетня є митрополит Андрей Шептицький. Один із священнослужителів сказав, що цю неймовірно велику постать не може проминути мовчанкою ні приятель, ні ворог, ні убогий, ні багатий, ні політик, ні аполітичний тип, ні релігійна, ні безрелігійна людина, ні науковець, ні неписьменний; ніхто не може і не сміє. Такі люди дорогі для нації і складають її золотий запас [8, с. 728]. Саме тому ця велична особистість і стала об'єктом мого дослідження.

Родом Андрей Шептицький зі Львівщини. Майбутній митрополит отримав належні походженню прекрасне виховання і освіту. Спочатку вдома, згодом – у гімназіях Львова та Кракова. Студіював право та теологію у Вроцлавському та Краківському університетах. Одержав титул доктора права Ягеллонського (Краківський) університету, навчався на юридичному факультеті у Мюнхені та на філософському – у Відні.

Визначній постаті митрополита Андрея Шептицького належить важливе місце у формуванні націєтворчих і державотворчих процесів, зокрема – в царині консолідації української нації. Він, лишаючись на рідному українському ґрунті, переріс у постать вселюдського масштабу, ставши один із найвизначніших діячів української історії і культури XX століття. Усебічна обдарованість Великого Українця, глибоко аналітичний склад розуму асоціювалися з мудрою тактикою глави Церкви та громадського і політичного діяча. Андрей Шептицький – відважний політик, який не тільки провів галицьке українство через дві світові війни і жорна окупацій, але й залишив вражаюче актуальне бачення української держави, ставши духовним будівничим української нації. Недарма у народі називали його українським Мойсеєм.

Андрея Шептицького з-поміж політичних діячів вирізняла особлива сміливість. Він був здатний плисти проти течії тоді, коли вона, на думку митрополита, несла його народ у невірному напрямі. Його «земною» метою була українська державність. Шептицький розумів, що врятувати українців без держави неможливо, тому і був абсолютно послідовним у досягненні цієї мети.

Він постає в нашій уяві як символ нескоренного духу нації, її працелюбності, толерантності, незламності, мудрості. У посланні до духовенства „Наша програма" Андрей Шептицький писав: *„Я українець з діда-прадіда"* [9, с. 41]. Піклування про долю України було для митрополита Андрея справою всього його життя. Вражають останні прижиттєві слова патріота: *„Україна звільниться від свого упадку та стане державою могутньою з'єдениною, величавою, яка буде дорівнювати другим високорозвинутим державам. Мир, добробут, щастя, висока культура, взаємна любов і злагода будуть панувати в ній"* [11, с. 228].

Проявом глибокого патріотизму митрополита Андрея, на думку професора Анатолія Колодного, було те, що Україну він називав „Рідною Хатою". І це не просто образний вислів. Саме українська хата була тією колискою нашого народу, в якій від покоління до покоління передавалися його традиції, художні смаки, мораль, світобачення. Андрея Шептицького турбувало й те, що ця Хата хоч і рідна, але поділена ворогуючими братами. Проте, на його думку, український народ є одним народом і йому належить стати монолітом.

Думки й поучення митрополита Андрея у посланні „Як будувати Рідну Хату", мабуть, більш актуальні сьогодні, аніж тоді, коли він їх уперше писав, а це 1941 рік, тобто за 50 років до прийняття Акта про проголошення незалежності України. Україна, хоча вільна й незалежна, усе ще знаходиться у критичній ситуації під оглядом політичного, економічного життя разом із соціальними негараздами та, особливо, морального здоров'я своїх громадян. Документ „Як будувати Рідну Хату" містить вказівки, як вийти із важкого становища, як морально оздоровити жителів нашої держави. Тому потрібно, щоб український народ знайшов там розв'язки на різні проблеми й труднощі, що їх на даний момент має Україна.

Духовні заповіти Андрея Шептицького можуть сприяти консолідації сучасної української нації, нації політичної, державницької, але ментально розшарпаної, духовно розрізненої. А митрополит знав, як це робити. *„Ясно, як на долоні, що Рідна Хата не повстане, що не буде українського моноліту, коли українці-самостійники не зможуть, всупереч усім різницям, які їх ділять, завести поміж собою якнайбільшу єдність. Тієї єдності Україні треба, і ця потреба накладає на нас усіх обов'язки, від виконання яких залежить ціла будучність Батьківщини. Якщо хочемо всенаціональної Хати хотінням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися діяннями, і те діяння мусить вести до єдності"*[7, с. 32].

Культурно-просвітницька діяльність митрополита спрямовувалася на піднесення моралі й духовності народу до того рівня, на якому з'являється свідома масова готовність до практичної роботи заради національного державного будівництва. Це, в першу чергу, меценатська діяльність, допомога здібній молоді, консолідація творчих сил, виховна робота через освіту, просвітні й спортивні товариства, часописи і книги, масові заходи з обов'язковим поєднанням двох засад – національної і релігійної. *«Хто має владу, мусить дбати про добро тих, кому служить»*, – вважав митрополит.[7, с.19].

Для Андрея Шептицького Батьківщина, нація – поняття насамперед духовне і моральне, що перебувають в єдності і творять єдиний живий організм. *„Завдання українського народу буде в тому, щоб створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве й стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати тенденції внутрішнього розкладу й успішно захищати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та запевняючою щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли буде подібний до моноліта організм; словом, коли це буде не тільки матеріальне, але і моральне тіло"*[7, с. 6]. А опертися єдність хати має, на думку митрополита, на національну єдність. *„Український нарід є одним народом, дехто схоче навіть сказати: одним організмом, тому й належиться йому стати і суцільним національним твором"*, – стверджує Андрей Шептицький.

„Що ж робить якесь число людей народом? – запитує далі він. – *Передовсім мова. Всі, що по-українськи говорять, або що вважають українську мову за рідну, будуть становити український нарід"* [7, с. 11]. Отже, для митрополита мова є одним із чинників, що творять народ. Адже рідна мова закладена в людині на рівні національного генетичного коду. Крім мови, конституційним елементом національності буде, на думку Шептицького, стихійна, малосвідома воля всіх одиниць об'єднатися в одну організацію.

Пророчо і актуально звучать сьогодні слова митрополита Андрея з далекого 1941 року*: „Усі, хто почуваються українцями і хотять працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного … нашого економічного, просвітного і культурного життя. Тоді … на підвалинах солідарності і усильної праці всіх українців повстане соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других"*[7, с. 12].

Андрей Шептицький – це надзвичайно чітке бачення того, якою має бути держава Україна, як її треба будувати і які підводні камені траплятимуться на цьому шляху. Він не сумнівався, що Боже Провидіння дасть українському народові виконати його природне право – «вибрати собі й установити форму управи своєї Рідної Хати», але закликав до мудрості, моральності й інтелектуальної глибини у справі реалізації цього права. Тому доля Рідної Хати у наших із вами руках. Адже моральний обов'язок індивіда, на думку А.Шептицького, виконувати природний закон і бути клітинкою національного організму.

Література:

1. [7, с. 11].. Державно-церковні відносини як чинник розвитку громадянського суспільства // Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2002. – С. 147 – 186.
2. Васьків А. Митрополит Андрей Шептицький про проблеми політичної теорії та практики // Різдво Христове 2000. Статті й матеріали. – Львів: Логос, 2001. – С. 192 – 195.
3. Гайковський М. Митрополит Андрей Шептицький – честь і окраса церкви і українського народу // Берестейська унія (1596 – 1996). Статті і матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С. 198 – 204.

4. Калинець І. Митрополит Андрей – духовний будівничий нації // Матеріали конференції, присвяченої життю і діяльності митрополита Андрея Шептицького. – Львів, 1990. – С. 51 – 56.
5. Колодний А. Андрей Шептицький про будівництво рідної хати // Християнство і національна ідея. (Науковий збірник). – Київ – Тернопіль – Краків: Укрмедкнига, 1999. – С. 17 – 23.
6. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність Церква і церковна єдність Документи і матеріали 1899 – 1944. Том І. – Львів:Свічадо, 1995. – 521с.
7. Митрополит Андрей Шептицький. Як будувати рідну хату. – Львів: Гердан, 2003. – 48 с.
8. Пасічник М.С. Історія України: Навч.посібник. – 2 – е вид., стер. – К.: Знання, 2006. – 735 с.
9. Суханова З., Матлашенко Н. „Я буду за вас молитися” // Людина і світ. – 1990. – №11.
10. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації. – Львів, 1991. – С. 3 – 34.
11. Шкраб’юк П.В. Виноградник Господній: історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного /НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича. – Львів: Місіонер, 1995. – 280 с.

Науковий керівник:
Юрчак Людмила Валеріївна.

Юрий Кривуц
(Харьков, Украина)

ПРИБЫЛИ ХИТРЫЕ ГОСТИ МОРЕЙ, ФИНИКИЙСКИЕ ЛЮДИ

На восточном побережье Средиземного моря у подножия Ливанских гор неожиданно появляются выходцы из края песков и бесплодных гор Синайского полуострова. Они оседают то в одном месте, то в другом, тесня местных землевладельцев и пастухов. Со временем пришельцы становятся хозяевами побережья и прилегающей земли. В I тысячелетии до н. э. за этой территорией закрепилось название Финикия. Проживавшие там превосходно использовали выгодное географическое положение и природные ресурсы края.

По преданию, однажды вблизи Тира собака пастуха разгрызла раковину какого-то моллюска, и ее морда окрасилась в ранее невиданный красновато-фиолетовый цвет. Назвали краску – пурпур. К сожалению, для предприимчивых финикийцев две капли из каждой раковины представлялись, как говорится, каплями в море, и они начали поиск моллюска в других местах. Нашли в южной части Пелопоннеса. Стали монополистами пурпура.

На побережье Средиземного моря рыбу ловили у берега для удовлетворения собственных потребностей. Поскольку рыба буквально кишела в прибрежных водах, находчивые пришельцы решили сделать ее предметом обмена. Для этого нужно было научиться ее сохранять. Таким консервантом явилась соль. Ее стали караванами вывозить из района Мертвого моря [1, с. 8].

Фрикийцы отличались смекалкой и умением. Геродот в книге седьмой “Истории” приводит рассказ о том, как персидский царь пожелал превратить материковые города в островные, отрыв глубокие каналы “Финикияне… и здесь показали себя сметливыми, как, впрочем, и в других работах…" [2, с. 442]. Тем же находчивым и трудолюбивым людям “было приказано построить мост на реке Стримоне”. Кроме того, было повелено изготовить канаты для мостов из волокна папируса и «белого льна» (конопли – Ю.К.) [2, с. 442].

Финикийцы обратили внимание на особенности ливанского кедра: его древесина не поддается гниению. Из нее стали строить такие суда крутобокие, на каких выход в открытое море не был столь опасен, как на утлой лодчонке [1, с. 9].

Вполне логично, что жители Финики “пускались в дальние морские путешествия”. Самое древнее свидетельство о таком морском плавании относится к эпохе египетского фараона Сиофру (IV династия, 2758 г. до н. э.), когда сорок кораблей с грузом ливанского кедра из порта Библ пришли в устье великого Нила.

Геродот в книге четвертой описывает еще более продолжительное плавание отважных мореходов по приказу фараона Нехо II (609-643 гг.до н.э.): “Вы совершите великую экспедицию в мою честь. Выйдя из Красного моря, обогнете Ливию (прежнее название Африки – Ю.К.), вернетесь в Северное (Средиземное) море, пройдете Геракловы Столпы (Гибралтар) и прибудете в Египет”.

Знание навигации, направления ветров и течений, климатических условий – все обеспечивало успех морских экспедиций. Финикийцы много позаимствовали у других: у египтян – конфигурацию длинных (до 40 м) гребных лодок с короткими, а затем длинными веслами; у критян – киль, широкий подвижной парус. Отказались от стяжки стволов корпусов канатами.

Финикия никогда не была цельным государством. Она состояла из отдельных городов-государств. Они могли получать необходимое не столько силой, сколько путем обмена. Финикийские города-государства славились изделиями из стекла, пурпурными тканями, ювелирными украшениями, а также дарами Ливанских гор – кедром, кипарисом, елью – и, конечно, дарами морей. Еще в середине IV тысячелетия до н. э. мастера Египта использовали древесину ливанского кедра как материал для скульптур. В III тысячелетии до н. э. из Библа в долину Нила поступали, кроме кедра и кипариса, лазурит и смола, а в обратном направлении шли благовония, керамика, папирус, сосуды. Из более дальних территорий привозили золото и серебро, кость слоновую и птиц диковинных, а позже – железо, олово, свинец.

Народ смелых и одновременно расчетливых людей, извлекавший пользу из практически любой ситуации и не упускавший никакой возможности, сыграл непреходящую роль в политической, экономической и культурной жизни стран древнего мира. Все началось с создания флота. С его появлением караваны Востока устремились в Финикию, которая становится незаменимым посредником.

Помимо древесины, дважды в год из Финикии в Египет привозят вино в глиняных сосудах. “Каждый староста общины обязан собирать все (порожние) глиняные сосуды в своем городе и отправлять их в Мемфис. Из Мемфиса же, наполнив водой, их отправляли в… безводную Сирийскую пустыню», что между Египтом и Палестиной [2, с. 183].

По всей ойкумене финикийцы развозят египетское зерно; не брезгуют перевозить “ассирийские товары во многие страны”. Случалось, читаем в поэме Гомера “Одиссея”, “что в Сиру прибыли хитрые гости морей, финикийские люди, Мелочи всякой привезши в своем корабле чернобоком” [3: XV, 414-415].

Обычно обменные операции осуществлялись вблизи корабля с выставлением привезенного для осмотра и выбора необходимого в течение нескольких дней. Сама процедура описана Геродотом так: "Всякий раз, когда... прибывают к тамошним людям, они выгружают свои товары на берег и складывают в ряд. Потом опять садятся на корабли и разводят сигнальный дым. Местные же жители, завидев дым, приходят к морю, кладут золото за товары и затем уходят. Тогда [прибывшие] опять высаживаются на берег для проверки: если они решат, что количество золота равноценно товарам, то берут золото и уезжают. Если же золота, по их мнению, недостаточно, то... опять садятся на корабли и ожидают. Туземцы тогда вновь выходят на берег и прибавляют золота, пока купцы не удовлетворятся. При этом они не обманывают друг друга: купцы не прикасаются к золоту, пока оно неравноценно товарам, так же как и туземцы не уносят товаров, пока те не возьмут золота” [2, с. 323].

При “немом” обмене участники сделки лично не встречаются, но “торгуются”, стремясь к эквивалентности обмениваемых продуктов (не по стоимости, а на глазок).

Финикийцы “торговали” не только результатами собственного труда, но и перепродавали вещи и предметы, поступавшие из других стран и территорий, например, сирийскую шерсть, в том числе окрашенную финикийским пурпуром, милосский обсидиан и т. д. Одним из существеннейших объектов обмена являлось захваченное имущество, мужчины, женщины и дети. Вот почему, подметил Геродот, “когда мореходы приставали к берегу, жители покидали свои селения и убегали в горы” [2, с. 271]. Пираты – любители и профессионалы – поджидали добычу. Если она оказывалась не очень сильной, ее захватывали днем “… при известии, что финикияне стоят у Тенедоса, Мильтиад погрузил на пять триер все свои сокровища и отплыл в Афины.... Но тут, огибая Херсонес, он встретил финикийские корабли. Самому Мильтиаду с четырьмя кораблями удалось спастись бегством... Пятый же корабль во время преследования попал в руки финикиян [2, с. 8].

Если же судно имело многочисленный экипаж и было вооружено, то его захватывали на ночной стоянке.

Финикийцы предоставляют свои суда и своих моряков всем, кто нуждается в их услугах [1, с. 10]. В такой услуге нуждался, как свидетельствует Третья книга Царств, израильский царь Соломон.

Цари – Соломон и Хирам – “заключили между собою союз”. Он предусматривал не только обмен важнейшими для сторон благами, но и развитие судоходства.

Соломон в северной части Красного моря построил порт Ецион-Гевер. Здесь не строились, а собирались “фарсисские корабли” из стандартизированных элементов. Отсюда корабли с тирскими подданными, “знавшими море, с подданными Соломоновыми и отправлялись в Офир. В главе 10 Библии читаем: “И корабль Хирамов, который привозил золото из Офира, привез... великое множество красного дерева и драгоценных камней” [4, с. 373]. Всего в каждый “год приходило Соломону шестьсот шестьдесят шесть талантов* золота”; в три года раз приходил Фарсисский корабль, привозивший золото и серебро, и слоновую кость, и обезьян, и павлинов” [4, с. 374].

Финикийцы понимали: кто обменивается дарами природы и продуктами труда, не воюет.

Подтверждение тому и активные отношения между финикийцами и греками. Последние охотно принимали поделки стеклянные, ткани пурпурные, украшения ювелирные, выработанные финикийскими умельцами.

Немногочисленный народ был всюду и везде. Побережье Средиземного моря буквально пестрило гаванями со стапелями, опорными пунктами для ведения обмена.

В 823 до н. э. был основан Карфаген. Его основали выходцы из Тира. Вот как передает финикийский миф появление города-колонии: царь ливийцев “Гиарб враждебно встретил переселенцев и даже воспрепятствовал их высадке. Тогда Элисса (представительница царского рода, возглавившая переселение – Ю.К.) попросила царя продать ей такой кусок земли, который был бы равен бычьей шкуре. Царь посмеялся над этой просьбой, потому что никак не мог представить, как такое количество народа может уместиться на участке, равном шкуре быка. Но ночью по приказу Элиссы тирийцы разрезали шкуру на мелкие кусочки и покрыли этими кусочками довольно большое пространство. И наутро изумленный ливийский царь был вынужден отдать Элиссе эту территорию. На ней и был основан город” [6, с. 157-158]. Вскоре Карфаген стал крупным центром посреднического обмена. Слоновая кость и рабы из внутренних областей Африки, ковры и дорогие ткани – из стран Передней Азии, золото и серебро – из Испании, олово – из Британии, воск – с Корсики, вино – с Балеарских островов, масло, вино – из Сицилии, а позже и изделия греческого художественного ремесла – таков далеко не полный перечень предметов, поступавших в город-порт, являвшийся колонией Тира, но основавший в VIII-VII вв. до н. э. сам ряд колоний на средиземноморском побережье Северной Африки и на о. Эбле.

Вели финикияне и активный обмен на суше, но объемы не шли ни в какое сравнение с морской [7, с. 60-62].

Карфагеняне очень беспокоились о сохранении своей торговой монополии, пытались закрыть свои рынки от соперников, даже преувеличивая опасности, которые могли поджидать смельчаков-конкурентов. В “Путешествиях Гамилькона и Ганнона” содержится такая картинка ужаса: “Проплыв еще четыре дня, карфагеняне ночью… увидели страшный огонь. Огнем была залита вся земля, а в середине огромным костром поднималось еще более высокое пламя, которое, казалось, достигало звезд… Корабли двинулись мимо.., минуя, врывающиюся в море потоки пламени” [6, с. 198].

Финикийские города, с одной стороны, были достаточно богатыми, чтобы возбуждать хищные аппетиты соседей, а с другой – в военном отношении весьма слабыми, чтобы отстаивать свою независимость. Приблизительно в середине II тысячелетия до н. э. тут свою власть установили египетские фараоны, в первой половине XIII в. до н. э. их сменили хетты. Во второй половине VIII в. до н. э. финикийские города-государства

* Число 666 надо понимать как округленное и символическое, как число сказок из 1001 ночи

становятся жертвами ассирийских царей, затем Вавилона. После нескольких месяцев осады пал и Тир, признав власти Александра Македонского, но сохранив значение международного центра обмена, как и ряд других финикийских городов. По твердому мнению Геродота, “финикияне… принесли много наук и искусств и, прежде всего, письменность”

Литература:

1. Блон Ж. Великий час океанов… Средиземное море / Ж. Блон [Текст] – М.: Мысль, 1982
2. Геродот. История / Геродот [Текст]. – М.: АСТ, 2009
3. Гомер. Одиссея: перев. В. Жуковского / Гомер [Текст] – М.: Правда, 1985
4. Библия. Книга Священного писания Ветхого и Нового завета. Каноническое. – Христианское изд-во, 1992.
5. Байер Р. Царь Соломон. Серия “След в истории” / Р. Байер [Текст]. – Ростов на-Дону: Феникс, 1996.
6. Циркин Ю. Мифы Угарита и Финикии / Ю. Циркин [Текст] – М: АСТ, 2003
7. Всемирная история: В 24-х кн. – Кн. 3. Век железный [текст]. – Мн.: "Литература", 1996

Олена Куц
(Київ, Україна)

УКРАЇНСЬКЕ КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

XIX століття в українській історії прийнято називати добою культурно-національного відродження. Проте процес культурно-національного відродження виходить за хронологічні рамки XIX ст. і триває від кінця XVШ до початку XX ст. Видатний вчений І. Лисяк-Рудницький дотримувався думки, що особливості й закономірності суспільно-політичного та культурного розвитку цього явища дозволяють визначити його протяжність від кінця Козацької держави до Першої світової війни. Ставлячи в основу періодизації провідний суспільний рушій соціальних тенденцій, культурного змісту, стилів і напрямів, він розрізняв наступні етапи українського національного відродження:

- «дворянський» (кінець XVШ – 40-ві рр. XIX ст.);
- «народницький» (40-ві – 80-ті рр. XIX ст.);
- «модерний» (90-ті рр. XIX ст. – до Першої світової війни) [6, с. 33].

На першому етапі провідною суспільною верствою стало освічене панство, нащадки старих шляхетських родин. З одного боку, це було дворянство козацького походження на Лівобережжі, що отримало свої привілеї завдяки поширенню чинності на козацьку старшину «Жалуваної грамоти дворянству» («Грамота на права, вольності й переваги благородного російського дворянства») у 1785 р. З іншого, сполонізована шляхта на Правобережжі, в першу чергу молодь, поступово набувала українофільських настроїв.

Зацікавленість вітчизняною історією засвідчує поява козацько-старшинських літописів (Самовидця – 70-ті рр. XVП ст., Г. Грабянки – 1710 р., С. Величка – 1720 р.); таких праць, як «Краткие географические, политические и исторические сведения о Малой России» (1773), «Краткая Летопись Малыя России с 1506 по 1770 год, с из’явлением образа тамошнего правления» та «Землеописание Малыя России» (1777) Василя Рубана; рукописної «Истории Русов» (1829), «История Малороссии» (1842-1843) М. Маркевича.

У 1843 р. була заснована Тимчасова комісія для розгляду давніх актів (Археографічна київська комісія), яка фактично стала першою українознавчою науковою установою [2, с. 7]. Комісією було видано «Древности Юго-Западного края» (три зошити), «Памятники» (чотири томи), величезний «Архив Юго-Западной России», «Літопис Самовидця» тощо.

Здобутками української культурно-історичної спадщини стали «Описание свадебных обрядов в Малой России и Слободской Украинской губернии» (Г. Калиновський, 1777); перша «Грамматика малороссийского наречия» (О. Павловський, 1818); «Опыт собрания старинных песен» (М. Цертелєв, 1819); збірки: «Малороссійскія пъсни, изданныя М. Максимовичемъ» (1827); «Запорожская Старина» (І. Срезневський, 1833-1838), «Малороссийские и Червонорусские песни» (П. Лукашевич, 1839).

Харківський університет, заснований у 1805 р., об’єднав прихильників народознавчих досліджень – І. Срезневського, А. Метлинського, Л. Боровиковського, М. Костомарова, М. Гулака-Артемовського, Г. Квітку-Основ’яненка та ін. «Харків, російський Харківський університет, – підкреслює видатний вчений М.В. Попович, – став колискою нової української літератури і молодої романтичної культури» [7, с. 321].

На західноукраїнських землях процеси культурно-національного відродження очолили представники греко-католицької церкви – Львівський митрополит М. Левицький, Перемишльський єпископ І. Снігурський, крилошанин о. І. Могильницький тощо. Мовне питання – про рівноправність української мови – підіймало Товариство галицьких греко-католицьких священиків, йому присвячені праці о. І. Могильницького (з Перемишля) – «Буквар словено-руського язика» (1817), «Розправа про руську мову» (1829), «Відомості о руськом язиці» (1829) [2, с. 6-8].

«Руська трійця», організована на початку 30-х рр. М. Шашкевичем, І. Вагилевичем та Я. Головацьким, своєю діяльністю протистояла реакційній асиміляторській політиці правлячих кіл Австрійської монархії і польської шляхти в Східній Галичині. Розвиток самобутньої національної культури населення західноукраїнських земель в нерозривній єдності з культурою всього українського народу – одна з провідних ідей діячів «Руської трійці». Утвердженню цих принципів була підпорядкована вся дослідницька, літературна, видавнича і публіцистична діяльність «галицьких романтиків». Зокрема, яскравим проявом цієї тенденції стала збірка «Русалка Дністрова» (1837), що засвідчила доробок «Руської трійці» в розвиток етнографії та фольклористики [10, с. 6-10; 11, с. 83-95, 129-138].

На другому – «народницькому» **–** етапі культурно-національного відродження в Україні провідною суспільною верствою стає інтелігенція. «Розбудова повноцінної етносоціальної структури українського суспільства відбувалася не згори, а знизу: українське селянське середовище висувало нові покоління інтелігенції,

вчених та митців замість зденаціоналізованої еліти, – підкреслюють автори багатотомної «Історії української культури». – Саме на народній соціальній базі, – зазначають вони, – постає верства національної інтелігенції, яка розгортає пропаганду культурно-національної самобутності… з метою формування національної самосвідомості» [2, с. 12].

Основним центром культурно-національного руху цього періоду стає Київ. Заснування Київського університету (1834), діяльність відомих учених, викладачів та культурно-громадських діячів (М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, О. Марковича, В. Білозерського, Т. Шевченка) сприяють пробудженню зацікавленості українською історією та народознавством.

У 1846 р. з'являється перша загальнонаціональна громадська організація Кирило-Мефодіївське (за матеріалами слідства – Украйно-Слов'янське) товариство. Програмні положення братчиків були викладені у «Книзі буття українського народу», «Законі божому» і «Статуті Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія». В них чітко сформульовано українську національну ідею, культурно-політичні спрямування українського руху середини XIX ст. [4, с. 9]. У довідці Ш відділення («Третье отделение Собственной его императорского величества канцелярии») 1854 р. підкреслювалось: «Мета цього Товариства спочатку полягала в тому, щоб, відновлюючи народність, мову і літературу слов'янських племен, підготовлювати ці племена до з'єднання під одну державу, але оскільки всі члени товариства були уродженці Малоросії, то незабаром слов'янофільство їхнє обернулось на украйнофільство, і вони перейшли до намірів про відновлення Малоросії в тому вигляді, в якому вона була перед приєднанням до Росії... Украйно-слов'янське товариство... могло набрати напряму, небезпечного для державного спокою» [5, с. 322].

В програмних документах товариства знайшла своє відображення ідея возз'єднання усіх українських земель в одній державі. Відповідно до підготовленого проекту Україна входила до майбутньої слов'янської федерації як два штати: Східний (Лівобережжя) і Західний (Правобережжя), до якого мала бути приєднана українська Східна Галичина. По суті це був перший, висунутий суспільно-політичним рухом України XIX ст., проект возз'єднання східно – і західноукраїнських земель.

В українському культурно-національному житті брали участь багато видатних особистостей: істориків, народознавців, літераторів та художників. Проте серед них найвагоміша роль належить Т. Шевченку, який приєднався до Кирило-Мефодіївського товариства і був покараний найжорстокіше. «Це не випадок, – зазначає І. Лисяк-Рудницький, – що репрезентативним героєм України у 19 столітті був не державний муж або воїн, а поет – Тарас Шевченко. Його історичного значення не можна окреслити чисто літературними мірилами. Українська громадськість бачила і продовжує бачити в його особі пророка, який своїм натхненним словом торкає і перетворює серце свого народу» [6, с. 20].

Ідеї братчиків були підтримані й розвинуті провідними діячами національного громадсько-культурного руху, що спирався, головним чином, на представників передової інтелігенції. На Наддніпрянщині це був, в першу чергу, громадівський або українофільський рух.

Громади являли собою осередки української інтелігенції, що займалися національно-культурною й громадсько-політичною діяльністю в другій половині XIX – на початку XX ст. та об'єднували найвидатніших представників інтелігенції українських земель. Зокрема, до Київської громади входили історики В. Антонович і М. Драгоманов, етнографи Ф. Вовк і П. Чубинський, мовознавці П. Житецький та К. Михальчук, соціолог і економіст М. Зібер, історик права О. Кістяківський, статистик О. Русов, публіцист Н. Ковалевський, письменник і громадський діяч О. Кониський, письменниця О. Косач, філолог В. Науменко, лікар, соціолог С. Подолинський, фольклорист І. Рудченко, композитор М. Лисенко, письменник і театральний діяч М. Старицький та ін. У 1862 р. кількість членів Київської громади перевищувала 200 чол. Такі ж громади діяли в Полтаві, Харкові, Чернігові, Одесі та інших містах. Їх члени створювали недільні школи та викладали в них, збирали матеріали з етнографії та фольклору, видавали українську популярну та наукову літературу [9, с. 122-124].

У 70-90-х рр. XIX ст. почалося творення чіткої національної доктрини [8, с. 416-420]. Розробка обґрунтованої системи української політичної ідеології належить М. Драгоманову. Головною справою свого життя він вважав пропаганду ідей Кирило-Мефодіївського товариства, послідовно відстоював ідею інтеграції України в європейські політичні та культурні рухи. Українська політична думка тієї доби збагатилась висновком М. Драгоманова, що «прихильність до своєї країни й народу тільки виграє, коли вона… освітиться світлом вселюдського спрямування до поступу» [1, с. 494].

На західноукраїнських землях течією, аналогічною громадівському руху, стали «народовці» – суспільно-політична течія, що виникла в 60-х рр. XIX ст. на ґрунті ідей національного відродження та продовжила традиції «Руської трійці». «Народовці» головним чином займалися культурно-освітньою діяльністю: у 1861 р. у Львові організували товариство «Руська бесіда», у 1868 р. були засновані перші «Просвіти» – культурно-освітні громадські організації, у 1864 р. – український театр, у 1873 р. – з ініціативи О.Я. Кониського і М.П. Драгоманова товариство імені Т. Шевченка у Львові (у 1892 р. перетворене на Наукове Товариство імені Т. Шевченка).

З останньої декади XIX ст. розпочинається, за періодизацією І. Лисяка-Рудницького, третій, модерний період українського культурно-національного відродження. Репресивна політика самодержавства, спрямована проти учасників українофільського руху в Києві та на інших землях Наддніпрянщини (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.), спричинила переміщення центру національно-культурного життя зі Сходу на Захід. «Ідеї, що служили натхненням для українського відродження в Галичині, майже без винятку походили з Наддніпрянщини, – зазначає І. Лисяк-Рудницький. – …З другого боку, після того як указ 1876 року заборонив усяку легальну українську діяльність у Росії, Галичина стала притулком всього українського національного руху» [6, с. 34-35]. Із заснуванням Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ) Галичина набуває статус українського П'ємонту [2, с. 22; 3, с. 109]. В діяльності НТШ брали участь багато культурних та політичних діячів, серед яких в першу чергу необхідно згадати М. Грушевського та І. Франка.

Для формування національної ідеї, зростання національної самосвідомості потрібно було проаналізувати вітчизняну історичну спадщину. М. Грушевським була створена нова схема східноєвропейської історії, яка доводила існування українського народу з власною багатовіковою історією. Зі свого боку, І. Франко своєю

громадсько-політичною діяльністю та літературною творчістю визначав українську культуру як єдину спільну культуру українців Наддніпрянщини та Західної України, культуру світового значення.

Таким чином, поняття «українське культурно-національне відродження" відображає процес становлення й розвитку культурно-освітнього та громадсько-політичного життя України впродовж кінця XVШ – початку XX ст., пробудження та зростання національної самосвідомості.

Література:

1. Драгоманов М.П. Вибране («…мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К.: Либідь, 1991. – 685 с.
2. Історія української культури у п'яти томах. Т. 4, кн. 1. Українська культура першої половини XIX століття. – К.: Наукова думка, 2008. – 1007 с.
3. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Міжвідомчий збірник наукових праць, вип. 1. – К.: Наукова думка, 1992. С. 104-119.
4. Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах, т. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – 542 с.
5. Кирило-Мефодіївське товариство. У трьох томах, т. 3. – К.: Наукова думка, 1990. – 440 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, Меморіал, 1991. – 101 с.
7. Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: «АртЕк», 1998. – 728 с.
8. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVП – XX століть. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.
9. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / Інститут історії НАН України. – К., 2003. – 340 с.
10. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали / АН УРСР. Ін-т сусп. наук та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – 544 с.
11. «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К.: Наукова думка, 1987. – 338 с.

Айгуль Тисбаева
(Павлодар, Казахстан)

ИСТОРИОГРАФИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕМИПАЛАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВВ.

Обретение Казахстаном независимости и вступление в XXI век в качестве молодого суверенного государства ставит перед государством и обществом ряд важнейших проблем, нуждающихся в анализе. В связи, с чем в исторической науке актуальными становятся социально-экономические проблемы прошлых лет.

Социально-экономическое развитие казахстанского народа до сих пор не получило полного научного освещения. Следует отметить, что многие десятилетия в исторической науке (в особенности советской) акцент делался преимущественно на политические и социальные аспекты общественных явлений, в то время как история развития страны – это сложный комплекс взаимодействующих и взаимно влияющих друг на друга компонентов различного характера: политических, экономических, демографических. В этом смысле история Казахстана давно стала предметом научного исследования, но в связи с проводимой политикой советского правительства, беспристрастное и объективное изучение всех аспектов развития страны было затруднено.

Важной составляющей изучения социально-экономических проблем является освещение регионального аспекта, который представлял специфические черты развития, вместе с тем дополняет общую картину событий.

Всю историческую литературу, в которой были затронуты вопросы социально-экономического развития Семипалатинской области, можно разделить на группы, которые соответствуют состоянию исторической науки на том или ином этапе ее развития.

Первые работы казахстанских историков были посвящены главным образом вопросам социально-экономического развития Казахстана в дореволюционный период и имели обобщающий характер. В этот период проблемы социально-экономического развития изучены недостаточно [6]. Последующие исследования по данной проблематике освещали в целом социально-экономическую ситуацию Казахстана на определенных этапах советского периода, в общем, контексте упоминая и социально-экономическое развитие Семипалатинской области [1].

В Казахстане исследования социально-экономических проблем с позиции исторической науки становится систематическими и комплексными к концу 60-х гг. XX в. С этого времени началось изучение Казахстана второй половины XIX-начала XX вв., где так или иначе затрагиваются вопросы социально-экономического развития Казахстана. Это труды П.Г. Галузо, У. И. Искаков, Ж.К. Касымбаев, К. Есмагамбетов, С.З. Зиманов, М.С. Муканов, Ж.Б. Абылхожин [7].

В своих исследованиях авторы рассматривают вопросы социально-экономического развития в Казахстане, прослеживают изменения в этническом составе и социальной структуре населения, изменения в экономике Казахстана, определяется степень влияния экономических процессов на социально-демографическое развитие.

В условиях суверенитета казахстанские историки смогли приступить к концептуальному переосмыслению различных аспектов социально-экономического развития Казахстана, как прошлом, так и в настоящем. Так в 90-е годы появилось значительное количество научной литературы по социально-экономическому развитию в советский период, что является важным для понимания современных тенденций социально-экономического развития республики.

Первой обобщающей работой по социально-экономическому развитию Казахстана стала монография Касымбаев Ж.К. «Города Восточного Казахстана в 1861-1917 гг.: Социально-экономический аспект» [10]. В ней на

протяжении длительного исторического периода важные аспекты социально-экономического развития Казахстана рассматриваются как сложный, целостный, многогранный процесс в связи с радикальными политическими, социально-экономическими преобразованиями в Российской империи (судебно-административные реформы 60-90-х гг. XIX в., переселенческая политика царизма и тд.). Это одна из немногих работ посвященная изучению, кроме Акмолинской области, Семипалатинской области. Поэтому при изучении данного аспекта эта работа является одной из ведущих. В монографии Искаков У.И. изучается проблемы социально-экономического развития городов Казахстана на широкой источниковедческой и историографической базе [9].

При изучении данной проблематики встречается много работ посвященных социальному аспекту развития Казахстана. В исследовании Алексеенко А.Н. изучается население дореволюционного Казахстана в период с 1870 по 1914 гг. [2]. Монография Асылбекова М.Х., Галиева А.Б. «Социально-демографические процессы в Казахстане» рассматривает демографическое развитие Казахстана в период с 1917-1980 годы. [3]. Развитию народонаселения в эпоху капитализма (60-е гг. XIX в. – 1917 г.) посвящена работа Бекмахановой Н.Е. [5], в которой уделяется большое внимание демографическим процессам казахов. Учитывая актуальность, необходимость и новизну разработки темы национального аспекта в республике Базанова Ф.Н. выпустила монографию посвященная «Формирование и развитие структуры населения Казахской ССР (национальный аспект)» [4].

К сожалению работ посвященных социально-экономическому развитию Семипалатинской области в исследуемый период нет. Встречаются работы, рассматривающие отдельно экономическое развитие данного региона [8].

Из краткого обзора литературы видно, что социально-экономическое развитие Семипалатинской области в исследуемой области в различные периоды истории является до сих пор малоизученной темой.

Литература:

1. Абылхожин Ж.Б. Традиционная структура Казахстана. Социально-экономические аспекты функционирования и трансформации (1920-1930 гг.). Алма-Ата: Ғылым, 1991. – 240 с.
2. Алексеенко Н.В. Население дореволюционного Казахстана (численность, размещение, состав, 1870-1914 гг.) – Алма-Ата: «Наука» Каз ССР, 1981 – 111 с.
3. Асылбеков М.Х., Галиев А.Б. Социально-демографические процессы в Казахстане (1917 – 1980 гг.) – Алма-Ата: Гылым, 1991. – 192 с.
4. Базанова Ф.Н. Формирование и развитие структуры населения Казахской ССР (национальный аспект) – Алма-Ата: «Казахстан», 1987. – 154 с.
5. Бекмаханова Н.Е. Многонациональное население Казахстана и Киргизии в эпоху капитализма (60-е гг. XIX в. – 1917 г.) – М.: «Наука», 1986. – 242 с.
6. Галузо П.Г. Казахстан в канун Октября: сб. статей – Алма-Ата: «Наука» Каз ССР, 1968. – 284 с.
7. Галузо П.Г. Казахстан в канун Октября: сб. статей – Алма-Ата: «Наука» Каз ССР, 1968 г. – 284 с.; Искаков У.И. Города Казахстана: проблемы социально-экономического развития – Алматы: «Наука», 1985. – 160 с.; Касымбаев Ж.К. Города Восточного Казахстана в 1861-1917 гг.: Социально-экономический аспект. – АН Каз ССР: Институт истории, археологии и этнографии – Алма-Ата: Гылым, 1990. – 183 с.; Есмагамбетов К. Действительность и фальсификация – Алма-Ата: «Казахстан», 1976. – 200 с.; Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца XVIII – первой половины XX в. Алма-Ата: АН Каз ССР, 1960. – 296 с.; Муканов М.С. Этническая территория казахов в XVIII-начала XX вв. – Алматы: Казахстан, 1991. – 64 с.; Абылхожин Ж.Б. Традиционная структура Казахстана. Социально-экономические аспекты функционирования и трансформации (1920-30–е гг.) – Алма-Ата: Гылым, 1991. – 240 с.
8. Есенгалиева Г. Обрабатывающая промышленность Семипалатинской области в конце XIX – начале XX вв.: Автореф. канд. дисс. – Алма-Ата, 1961 г.
9. Искаков У.И. Города Казахстана: проблемы социально-экономического развития – Алматы: «Наука», 1985. – 160 с.
10. Касымбаев Ж.К. Города Восточного Казахстана в 1861-1917 гг.: Социально-экономический аспект. – АН Каз ССР: Институт истории, археологии и этнографии – Алма-Ата: Гылым, 1990 г. – 183 с.

Марія Шпак
(Чортків, Україна)

О, СИВОЧОЛИЙ, ДРЕВНІЙ МІЙ ЧОРТКОВЕ – СВІТЛИЦЕ МОГО ЩАСТЯ І ДОБРА!

За 76 км. від Тернополя, на берегах тихоплинної ріки Серет, серед мальовничих крутосхилів розкинулося старовинне місто Чортків. Воно, без перебільшення, неповторно красиве за будь-якої пори року. Коли пломеніє багряними барвами осінь чи мете хурделиця, коли напровесні розливає сонце свої перші сяйливі промені, а літо заворожує своєю гармонією та красою.

Місто овіяне легендами, багате пам’ятками давнини, культурними традиціями. Воно друге за величиною і кількістю населення після обласного центру, одне з найдавніших історичних осередків Галицького Поділля.

Багато віків на території Чортівщини жили люди різних національностей: українці, поляки, німці, вірмени… Зрозуміло, що кожен народ творив свою національну культуру, плекав рідну мову, шанував традиції і звичаї, але разом з тим толерантно і любовно ставився до національних звичаїв інших етнічних груп.

Чортківська земля – батьківщина уславленої Катерини Рубчакової, яка вистулала на сценах багатьох театрів світу, поета і театрального діяча Степана Чарнецького, автора гімну „Ой у лузі червона калина”, поета Івана Гушалевича, письменників Богдана Лепкого та Іларіона Грабовича, істориків Ісидора Нагаєвського і Теофіла Коструби, талановитого вченого в галузі медицини окуліста зі світовим ім’ям Івана Борискевича, видатного австрійського письменника Карла-Еміля Француза та багатьох інших визначних діячів науки, культури і мистецтва.

Сивочолий Чортків оспіваний у піснях і легендах, поемах та віршах. Це місто молодості, надії і краси, що нагадує розгорнуту книгу, яку хочеться читати і перечитувати знову і знову.

Уперше поселення над Серетом згадується в історичних джерелах 1427 року, де воно називається Чартковіче Теребовлянського повіту, що належить Іванові Пландотичу (Пландоті). Документально засвідчено, що шляхтич Іван Пландот із селища Чартки Серадзького воєводства отримав від короля Ягайла після Грюнвальдської битви 1410р. в довічне користування з правом передавати у спадок нове поселення на правому березі річки Серет. Пересилившись зі своєю родиною у це село, Іван Пландот дав йому назву того населеного пункту, у якому народився. Згодом нащадки шляхтича змінили прізвище Пландот на Чартковські.

У 1522 році король Сигізмунд І своїм привілеєм надав власникові села Єжі Чартковському грамоту на володіння цією територією, а поселенню над Серетом – статус міста і дозволив перейменувати на Чортків. [4, с.15]

Однак на цій території люди жили з давніх-давен. Про це свідчать археологічні розкопки. Тут виявлено пізньопалеолітичну стоянку, велику кількість крем’яних виробів. У княжу добу територія, на якій розташоване місто, належала до Галицько-Волинського князівства.

Упродовж століть Чортків ставав об’єктом зазіхань чужоземних загарбників, особливо татар, волохів і турків. Зайди грабували і спустошували багаті українські землі, а мешканців забирали в полон. Кожного разу, коли виникала загроза поневолення і фізичного знищення, наш волелюбний народ ставав на захист своєї землі, давав відсіч грізним нападникам. Після чергових набігів місто знову відроджувалось і як фенікс, воскресало з попелу, розвивались ремесла і вирувало нове життя.

Місто входило до складу різних держав: Речі Посполитої, Туреччини, Австрійської і Російської імперій, ЗУНР, Польщі, УРСР.

Чортів належить до тих провінційних міст, в яких пам’ятки минувшини становлять основу їх історичної забудови і не загубились в безликих спорудах нашої доби. Багато реліквій старовини знищили смерчі лихоліття і невблаганний час. Від колишнього Чортківського замку біля підніжжя Вигнанської гори, що був сторожею міста і його ровесником, уціліли тільки рештки стін і підземних лабіринтів.

Як домінанта міста, друга за віком, вважається Успенська церква – історико-архітектурна пам’ятка XVII ст. Тричі вона зазнавала страшних руйнувань під час пізніших нападів турків і татар, але кожного разу люди відновлювали її. Зовні церква Успіння Пресвятої Богородиці нагадує тридільний храм хатнього типу з двоспадовим дахом, який увінчує вежа з хрестом. Успенська церква належить до однієї з найстаріших на Поділлі. [2, с.24]

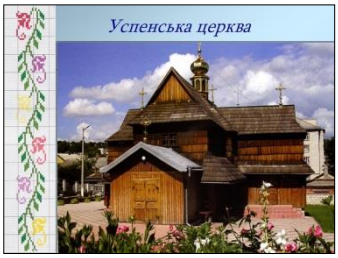

Своєрідним фрагментом історичної забудови природньо вписується в урбаністичний пейзаж Вознесенська церква – прекрасний витвір української дерев’яної архітектури. Протягом віків церква не раз піднімалася з руїн і милувала око своїм мистецьким силуетом. Після реставрації у 1996-97 роках їй повернули первісний вигляд. За планом це традиційно українська трьохзрубна споруда. Загальний стиль церкви піднесений і відображає той стан історії українського дерев’яного будівництва, коли воно отримало творче натхнення визвольних ідей козацької доби. [3, с. 67]

Впадає у вічі своїм величним вертикальним акцентом Домініканський костел, зведений разом з монастирем на початку XVII ст. і розширений на початку XX ст. Костел Святого Станіслава, як свідчать спеціалісти, нічим не поступається своєю архітектурою Львівському кафедральному костелу. Під час численних нападів татар на Чортків тут переховувалось місцеве населення, бо костел був оточений високими оборонними мурами. У 1663р. тут був проїздом польський король Ян Казимир, який взяв участь у святій Літургії. У 1683р. у костелі побував король Ян III Собеський. [4, с.18]

З ініціативи графа Станіслава Потоцького в 1697 році в Чорткові засновано монастир сестер милосердя. Стіни монастиря спочатку були дерев’яними, але згодом їх було ґрунтовно перебудовано і тоді ж споруджено костел, який сьогодні є Церквою Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії. З архівних документів дізнаємось, що при монастирі діяла фундація, яка була заснована останнім із родини Садовських – Гієронімом, котрий був власником замку і великого маєтку у Чорткові. Він заповів все своє майно разом із замком монастирю сестер милосердя.

З доходів фундації утримувався притулок для престарілих і калік. З 1994 року на базі фундації Гієроніма Садовського функціонує благодійна служба милосердя «Карітас», яка опікується людьми похилого віку, одинокими та дітьми-інвалідами. [1, с.28]

Церква святої Покрови під Вигнанською горою вражає ошатністю території, розквітшим розарієм. Побудована церква у 1903-05 роках у візантійському класично-романтичному стилі на кошти українців міста і навколишніх сіл. Нову дзвіницю вимурували у 1996р. ЇЇ висота сягає 40 м. Через два роки на дзвіниці було встановлено годинник. Головна його родзинка у тому, що о сьомій годині ранку і дев'ятнадцятій вечора із годинника лунає мелодія «Боже великий, єдиний». Біля церкви є капличка Божої Матері, де відбувається освячення води. Влітку 2001 р. неподалік від каплички Божої Матері забило нове джерельце. Цілюще джерело назвали джерелом Всецариці і спорудили над ним каплицю – три білосніжні ангели утримують на своїх німбах шестикутне склепіння із зображенням Божої Матері, а над ним височіє баня з хрестом.

В центрі міста, на Ринковій площі, збереглись торгові ряди XIX ст. у вигляді двоповерхової споруди з колонадою. Їхньою частиною є міська ратуша з годинниковою вежею. Зовнішній вигляд цієї споруди нагадує середньовічні будинки Північної Європи. Годинникова вежа була побудована з ініціативи бургомістра Чорткова Людвіка Носса на початку XX ст. Годинники було виготовлено за проектом інженера Френзеля Готтеншафтена відомою швейцарською фірмою „Аоста". Вежу можна назвати серцем міста, її своєрідним символом. Сюди сходяться дороги з усіх головних міських напрямків, щоб знову розбігтися у широкий світ.

Ратуша давно припала до душі кінематографістам: тут знімалися фільми „Вершники", „Діти підземелля", „Квартет Гварнері", „Вишневі ночі".

Новий магістрат розташований трохи далі – і теж прикрашений вежею з годинником. Будівлю звели у 1926-30рр. Споруда вийшла у так званому „блоковому стилі". Крім контор магістрату і кабінету бургомістра, тут розміщувалися повітова поліція, адміністрація пожежної команди міста і міське музичне товариство імені композитора Станіслава Монюшка. [1, с. 11]

Коли в Україні почали прокладати залізничні дороги, то вокзал нагадував своєрідне серце, що б'ється в унісон із зростаючим прогресом. Поїзди сприймалися як нечувана досі дивовижа, їх виходили зустрічати дорослі й діти, і це вносило в повільний і ніби застиглий плин життя певну різноманітність. За Австрії і Польщі залізниці приносили чималі доходи, і зрозуміло, що вокзали будувалися з відповідним розмахом. Саме такий вокзал і виріс у Чортові. Ми бачимо двоповерхове модерне приміщення, що могло вмістити сотню людей. Це приміщення збереглося до нашого часу.

Чортківщина багата на пам'ятки культури і архітектури, які звели геніальні зодчі, сьогодні вони приваблюють численних туристів з різних куточків України та світу. Реліквії минулого охороняє держава і народ. Відновлюються старовинні храми і собори, виростають пам'ятники і символічні знаки.

Місто Чортків постійно розширюється, розквітає і молодіє. Сьогодні – це сучасне місто, що впевнено дивиться у своє майбутнє.

Література:

1. Чорпіти О. та Я. Літературно-мистецька та наукова Чортківщина. – Тернопіль: ТзОВ "Терно-граф", 2007. – 111с.
2. Бубній П. Чортків. Туристичний путівник. – Тернопіль: Збруч, 2003. – 44с.
3. Чортківщина. Історико-туристичний путівник. (автор-упорядник В.Погорецький) – Тернопіль: ТзОВ АСТОН, 2007. – 181с.
4. Чорпіта Я. Чортків – Київ, 2002. – 65с.

Науковий керівник:
викладач суспільних дисциплін, Бала Алла Богданівна.

Наиль Янборисов
(Астрахань, Россия)

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ТУРЦИИ И ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИХ РЕСПУБЛИК (КАЗАХСТАН, КЫРГЫЗСТАН, ТУРКМЕНИЯ) НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Одним из лидером в отношениях государств Центральной Азии с южными соседями с момента их выхода на международную являлась Турция. Она была первой страной, признавшей государственный суверенитет пяти республик Центральноазиатского региона. За прошедшие с тех пор годы сотрудничество центральноазиатских республик с Турцией в политической, военно-технической, торговой, экономической, культурной и других областях получило значительное развитие. К стабильности взаимоотношений стремятся как центральноазиатские государства, так и Турция, хотя интересы сторон далеко не во всем совпадают.

Многогранны отношения Казахстана с Турцией. Стремление сторон к укреплению контактов в политической, торгово-экономической, военно-технической, научно-технической, экологической, культурной, информационной и других областях на долговременной основе нашло свое отражение в одном из первых казахстано-турецких документах – соглашении о сотрудничестве, подписанном по итогам визита президента Турции Т. Озала в Казахстан в марте 1991 г. В процессе последующих интенсивных казахстано-турецких контактов на высшем и других уровнях параметры сотрудничества двух государств на вышеуказанных

направлениях были конкретизированы в нескольких десятках соглашений и других двусторонних документов [2, с. 50].

В середине 90-х годов в приоритетах политики Турции в Центральной Азии произошел сдвиг в сторону Казахстана, связанный со стремлением обрести доступ к богатым запасам углеводородного сырья нового независимого государства. В планы Анкары входит также получение дивидендов от транспортировки углеводородов из Казахстана и некоторых других постсоветских республик по территории Турции в страны Европы.

Турция, опираясь на поддержку США, включилась в борьбу за контроль над экспортом углеводородного сырья из государств Центральной Азии еще на стадии становления отношений с ними. В свою очередь, США оказывали и продолжают оказывать давление на Казахстан, добиваясь его согласия на экспорт нефти по будущему трубопроводу Баку-Тбилиси-Джейхан.

Что касается Астаны, выступая за многовариантность трубопроводных путей и не отвергая возможности использования в перспективе проектируемого нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан для перекачки казахстанской нефти, руководство Казахстана избрало российский маршрут.

Турция участвует в разведке и добыче нефти на территории Казахстана. Компания «Казахтуркмунай», созданная в 1993 г. совместно с государственной Турецкой нефтяной компанией (ТПАО), выполняет полный цикл нефтяного производства на нескольких месторождениях в Западном Казахстане – разведку, добычу, транспортировку и реализацию углеводородного сырья.

Турецкий капитал активен в строительной отрасли Казахстана. С середины 90-х годов Турецкое агентство международного сотрудничества (ТИКА) и другие официальные ведомства Турции поддерживают тесные контакты с соответствующими структурами Казахстана, в ведении которых находятся вопросы, связанные с переводом столицы из Алма-Аты, а ныне – с обустройством Астаны. По данным казахстанских средств массовой информации, к обустройству Астаны было привлечено около 25 турецких фирм.

Казахстан и Турция осуществляют сотрудничество в военно-технической сфере. Его активизации способствует участие Казахстана в программе НАТО «Партнерство во имя мира». В рамках участия Казахстана в этой программе была подготовлена программа взаимодействия Анкары и Астаны в военной области до 2010 г. Она предусматривает оказание турецкой стороной помощи вооруженным силам Казахстана в размере 10 млн. долл., используемой на приобретение транспортных средств для подразделений специального назначения, военной техники, на закупку и модернизацию военных судов [6].

При сохранении многоплановости сфер сотрудничества Казахстана и Турции основной составляющей их взаимоотношений на современном этапе, как и в 90-е годы, является торгово-экономическое сотрудничество.

Турция занимает одно из приоритетных мест в системе межгосударственных связей Киргизии, входя в круг ее основных доноров; турецкие кредиты предоставляются льготных условиях [2, с. 50]. В апреле 1992 г. президенты Киргизии А. Акаев и премьер-министр Турции С. Демирель достигли договоренности о выделение Бишкеку турецкой стороной товарных кредитов и займов в размере 75 млн. долл. Бишкек использовал полученные средства на закупку турецких потребительских товаров и импортов продовольствия. Для Киргизии, экономика которой в тот период переживала кризис, это была весомая поддержка, оцененная А. Акаевым как вклад в становление государственности молодой суверенной республики [1, с. 346].

Киргизия оказалась привлекательной для малого и среднего турецкого бизнеса. Созданные с участием турецких партнеров совместные предприятия действуют в сфере торговли и услуг, в пищевой и текстильной отраслях промышленности, осуществляют переработку сельскохозяйственного сырья, выполняют заказы на строительно-подрядные работы [4]. Торговый оборот между Киргизией и Турцией не превышает 30 млн. долл. в год.

Турецкая сторона проявляет активность в укреплении контактов с Киргизией в гуманитарной сфере. С июня 1992 г. – всего через полгода после установления дипломатических отношений между двумя странами – в Киргизии началась регулярная трансляция передач турецкого телевидения. Одна из форм укрепления связей между Турцией и странами Центральноазиатского региона, в том числе с Киргизией, на уровне общественности – конференции, симпозиумы и другие мероприятия по линии культуры, науки и техники, систематически проводимые Анкарой под лозунгом единения тюркских стран. С 1998 г. в Бишкеке действует киргизско-турецкий университет, созданный при содействии турецкой стороны.

Руководство Киргизии тесно увязывает обеспечение национальной безопасности с взаимодействием в рамках Договора о коллективной безопасности СНГ, в особенности в условиях нарастающей угрозы со стороны международного терроризма и экстремизма. В тоже время Бишкек придает важное значение сотрудничеству с Турцией, как и с другими странами – участницами НАТО, в рамках программы «Партнерство во имя мира». В 2000 г. Анкара взяла на себя обязательство оказать помощь Бишкеку военно-техническую помощь в объеме 150 тыс. долл. для укрепления южной границы республики и выделить 1 млн. долл. в качестве безвозмездной помощи для борьбы с терроризмом [7]. Небольшая страна, пережившая осенью 1999 г. вторжение боевиков ИДУ и ожидавшая новых рейдов исламистов, нуждалась во внешней помощи.

Согласие Бишкека на оказание содействия силам антитеррористической коалиции в военной операции Афганистана вызвало позитивную реакцию Анкары. В марте 2002 г. высокопоставленные представители оборонных ведомств двух стран подписали соглашение об оказании Кыргызстану военно-технической помощи в размере 1,1 млн. долл. в форме поставок средств технической связи и обмундирования; в соглашении также предусмотрено продолжение практики обучения молодежи из центральноазиатских республики в военных учебных заведениях Турции. В свою очередь, 14 марта 2002 г. парламент Киргизии – Жогорку Кенеш – узаконил размещение на территории страны воинских подразделений Турции (и других государств-участников антитеррористической операции в Афганистане [5]).

Основная составляющая отношений Туркменистана с Турцией – экономическое сотрудничество. Турция является одним из ведущих партнеров центральноазиатской республики в этой сфере. В 90-ые годы в Туркменистане действовало 270 турецких фирм, занятых практически во всех ключевых отраслях экономики [2, 59]. Турецкий бизнес особенно активен в сфере строительства. С его участием построены многие объекты

хозяйственного и социально-культурного назначения в Ашхабаде и на периферии, в том числе международный аэропорт и ряд зданий правительственных учреждений в столице, гостиницы, промышленные предприятия. По данным на конец 90-х годов, из вложенных в развитие Туркменистана 10,5 млрд. долл. более 5 млрд. долл. было освоено при участии турецких компаний [4]**.** Турецкий капитал контролирует свыше 90 % текстильной промышленности Туркменистана [3, с. 197 – 200]**,** значима его роль также в производстве строительных материалов, гостиничном бизнесе и некоторых других отраслях.

Ашхабад и Анкара заинтересованы в сотрудничестве в сфере энергетики. Существует два основных варианта экспорта туркменского газа в Турцию. Наиболее перспективный из них – транспортировка углеводородного сырья в Турцию транзитом через территорию Ирана. Туркмено-иранский газопровод по маршруту Корпедже – Курт-Куи был сдан в эксплуатацию в декабре 1997 г.; его продолжение до ирано-турецкой границы позволит перекачивать сырье, добытое в Туркменистане, также в Турцию.

Турция одна их первых стран признала их суверенитет, и начала устанавливать отношения с ними. Главной целью Турции было политическое, экономическое и культурное господство в четырех тюркских республиках. На начальных этапах у Турции все довольно успешно получалось, она при поддержке Запада выделяла кредиты, делала вложения в экономики центральноазиатских стран. Ценатральноазиатским странам на тот период эти средства были необходимы. Открывались турецкие фирмы на территории Центральной Азии. Турецкий бизнес играл немаловажную роль с развивающейся экономики Центральной Азии, но ввиду того, что лидеры центральноазиатских стран не хотели иметь над собой политического лидера или руководителя – в лице Турции, и в принципе они не хотели, что бы ими кто-то командовал. Они стремились к полной независимости. К концу 90-х годов XX века в Турции начался экономический кризис, и она решила на время отказаться от политики направленной на Центральную Азию, т.е. проводились определенные мероприятия, но они не были столь значительными, но по-прежнему Турция занимает одно из главенствующее мест в тюркском мире.

Литература:

1. Акаев А., «Памятное десятилетие», 2002,.
2. Мукимджанова Р.М., «Страны Центральной Азии. Азиатский вектор притяжения» – М., 2010.
3. Каменев С. «Экономика Туркменистана на современном этапе» / / «Центральная Азия и Кавказ», № 3 (21), 2002.
4. Ниязов С. Внешняя политика нейтрального Туркменистана / / Речи, выступления и интервью президента Туркменистана С. Ниязова», с. 135.Деловой мир, 22.12.1995.
5. Казахстанская правда, 15.03.2002.
6. Независимая газета, 07.08.2001.
7. International Crisis Group Report / / Central Asia: Fault Lines in the New Security Map, № 20, 04.07.2001.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Лаззат Дюсембаева, Жібек Қуанышева
(Астана қаласы, Қазақстан)

ДАЛАМБЕР ӘДІСІ БОЙЫНША ІШЕК ТЕРБЕЛІСІ ТЕҢДЕУІНІҢ ШЕШІМІ

Ішек дегеніміз – жеңіл бүгілетін жіңішке тізбек. Ішек бастапқы T_o күйінде қатты тартылып тұр деп есептейік. Егер ішекті тепе-теңдік күйден шығарсақ және белгілі бір күшпен әрекет жасасақ, онда ішек тербеле бастайды.(1-сурет).

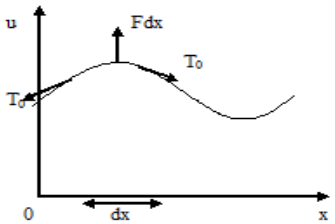

1-сурет

Тек кішігірім көлденең және жазық тербелістерді қарастырайық, яғни ішектің нүктелерінің тыныш күйінен ауытқуы аз, кез келген уақыт мезетінде ішектің барлық нүктелерінен бір жазық бойында және тыныш күйдегі ішек түзуіне бір перпендикуляр күйде ішектің әр нүктесі тербеледі.

Бұл түзуді O_x осі деп алып t уақыт мезетіндегі тепе-теңдік күйінен ішек нүктелерінің ауытқуын $u = u(x,t)$ деп белгілейміз. Әрбір t мәндері кезінде $u = u(x,t)$ функция графигі xOu жазықтығында t уақыт мезетіндегі ішек пішінін көрсетеді. $u = u(x,t)$ функциясы мына дифференциал теңдеуімен сәйкес келеді:

$$\frac{d^2U}{dt^2} = \frac{d^2U}{dx^2} + f \quad (1)$$

Мұндағы $a^2=T_0/\rho$, f=F/ρ, ρ – ішектің сызықтық тығыздығы, f – абсцисса осіне перпендикуляр және ұзындық бірлігімен сәйкес ішекке әсер ететін күш.

Егер сыртқы күш болмаса, яғни f=0, онда ***ішектің еркін тербелістерінің теңдеуі*** шығады:

$$\frac{d^2U}{dt^2} = a^2 \frac{d^2U}{dx^2} \quad (2)$$

Ішектің қозғалысын толық анықтау үшін бастапқы мезетте форма мен жылдамдығы беріледі, яғни оның нүктелерінің орналасуы және *x* абсцисса түріндегі жылдамдығы. $U|_{t=0} = \varphi(x)$ $\frac{dU}{dx}|_{t=0} = \psi(x)$ болсын. Бұл шарттар есептің бастапқы шарттары.

$\frac{d^2U}{dt^2} = a^2 \frac{d^2U}{dx^2}$ теңдеуін канондық түрге келтіріп,

$$\frac{d^2U}{d\varepsilon d\eta} = 0 \quad (3)$$

теңдеуін аламыз, мұндағы $\varepsilon = x - at$, $\eta = x + at$. Соңғы теңдеудің жалпы шешімі былай жазылады:

$$U = \theta_1(\varepsilon) + \theta_2(\eta) \quad (4)$$

мұндағы $\varepsilon = x - at$, $\eta = x + at$.

Θ_1, Θ_2 – функцияның туындылары.

Осылайша, теңдеудің еркін тербелістің дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімі мынадай түрге келеді:

$$U = \theta_1(x - at) + \theta_2(x + at) \quad (5)$$

Θ_1, Θ_2 функцияларын таңдаймыз. Мұнда u=u(x,t) функциясы бастапқы келтірілген шарттарын қанағаттандыра алу керек, содан кейін бастапқы дифференциалдық теңдеудің шешіміне келеміз, яғни Даламбер әдісімен негізгі ішек теңдеуінің шешіміне келеміз:

$$U = \frac{\varphi(\mathrm{x - at}) + \varphi(x + at)}{2} + \frac{1}{2a}\int_{x-at}^{x+at} \psi(z)dz \quad (6)$$

Бірнеше мысал келтірейік:

1-мысал.

$\frac{d^2U}{dt^2}=\frac{d^2U}{dx^2}$ теңдеуінің шешімін табу керек, егер $U|_{t=0}=x^2$ $\frac{dU}{dx}|_{t=0}=0$

Шешуі:

Мұнда a=1, ал $\psi(x)=0$ тең болғандықтан,

$$U=\theta_1(x-at)+\theta_2(x+at)$$

деп аламыз, мұндағы $\varphi(x)=x^2$. Сонда (6) формулаға мәндерді қоя отырып, жауабы:

$U=\frac{(x-t)+(x+t)}{2}$ немесе $u=x^2+t^2$ болып шығады.

2-мысал.

$\frac{d^2U}{dt^2}=4\frac{d^2U}{dx^2}$ теңдеуінің шешімін табу керек, егер $U|_{t=0}=0$ $\frac{dU}{dx}|_{t=0}=x$

Шешуі:

a=2,

ал $\psi(x)=x$,

$\varphi(x)=0$

тең болғандықтан, $U=\frac{\varphi(x-at)+\varphi(x+at)}{2}+\frac{1}{2a}\int_{x-at}^{x+at}\psi(z)dz$ (6) формуласы арқылы

мынадай теңдеу аламыз:

$$u=\frac{1}{4}\int_{x-2t}^{x+2t}zdz=\frac{1}{8}z^2\Big|_{x-2t}^{x+2t}=\frac{1}{8}\left[(x+2t)^2-(x-2t)^2\right]$$

яғни жауабы: u=xt.

3-мысал.

$\frac{d^2U}{dt^2}=\frac{d^2U}{dx^2}$ теңдеуінің шешімін табу керек, егер $U|_{t=0}=x$, $\frac{dU}{dx}|_{t=0}=-x$ болса.

Берілген теңдеуден

a=1,

ал ψ(x)=-*x*,

φ(x)=*x* екенін білеміз,

Даламбер әдісін қолданып, $U=\frac{\varphi(x-at)+\varphi(x+at)}{2}+\frac{1}{2a}\int_{x-at}^{x+at}\psi(z)dz$ (6) формуласына қоямыз, сонда

$$U=\frac{(x-t)+(x+t)}{2}-\frac{1}{2}\int_{x-t}^{x+t}xdz=\frac{2x}{2}-\frac{1}{2}\int_{x-t}^{x+t}xdz=x-\frac{1}{2}xz\,|_{x-t}^{x+t}=x-\frac{1}{2}\left(x^2+xt-x^2+xt\right)=x-xt$$

яғни жауабы: $x(1-t)$ болып шығады.

4-мысал.

$\frac{d^2U}{dt^2}=\frac{d^2U}{dx^2}$ теңдеуі арқылы берілген ішектің $t=\pi$ мезетіндегі формасын анықтау керек бұл жерде егер $U|_{t=0}=\sin x$ ал $\frac{dU}{dx}|_{t=0}=\cos x$ болған кездегі формасы.

Шешімін табу үшін

$\varphi(x)=\sin x$, $\psi(x)=\cos x$ деп алып, $U=\frac{\varphi(x-at)+\varphi(x+at)}{2}+\frac{1}{2a}\int_{x-at}^{x+at}\psi(z)dz$ (6) формуласына қоямыз.

Сол кезде мынандай теңдік шығады:

$$U=\frac{\sin(x+at)+\sin(x-at)}{2}-\frac{1}{2}\int_{x-t}^{x+t}\cos xdz=\sin x\cos at+\frac{1}{2}\cos xz\,|_{x-at}^{x+at}$$

$$U = \sin x \cos \pi a + \frac{1}{2a} \cos x\left(x + at - x + at\right)$$

$$U = \sin x \cos \pi a + t \cos x$$

t мен π орнына мәндерін қойсақ, $U = -\sin x - 0 \cos x$ береді, яғни Даламбер әдісі арқылы табылған жауабы $U = -\sin x$ тең болып шығады.

Қорытындылай келе ішектің теңдеуін және оның формасының теңдеуін Даламбер әдісі арқылы шығару тиімді екенін байқаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. П.Е.Данко, А.Г.Попов, Т.Я.Кожевникова – Высшая математика в упражнениях и задачах: учебное пособие для студентов вузов. В2-ч. испр идоп. – Высш. шк., 1986
2. Высшая математика: Учеб. для вузов: В 3 т. / Я. С. Бугров, С. М. Никольский; Под ред. В. А. Садовничего. – 6-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2004. – (Высшее образование: Современный учебник).

А.С. Нишонбоев, Ш.К. Каримкулова
(Фергана, Узбекистан)

О НЕКОТОРЫХ КРАЕВЫХ ЗАДАЧАХ СО СМЕЩЕНИЕМ ДЛЯ ОБОБЩЕННОГО УРАВНЕНИЯ ТРИКОМИ

В ведем оператор дробного интегродифференцирования от функции $\varphi(x)$ по функции $g(x)$ порядка $|l|$ в следующем виде [1].

$$D^{a}_{x,1;g(x)}j\ (x) = \begin{cases} \dfrac{1}{\tilde{A}(-\ l)} \int_x^1 [g(t) - \ g(x)]^{-\ l-1} j\ (t) g'(t) dt, & a < 0, \\ j\ (x), & a = 0 \\ (-\ 1)^n \dfrac{1}{g^{(n)}(x)} \dfrac{d^n}{dx^n} \left\{ D^{a-\ n}_{x,1;g(x)} j\ (x) \right\}, & n - \ 1 < a \ J\ 1, \end{cases} \quad (1)$$

здесь $\varphi(x) \in L(0,1)$, $g(x)$ – монотонная функция, имеющей непрерывную производную.

Рассмотрим обобщенного уравнения Трикоми

$$y^m u_{xx} - u_{yy} = 0,\ y > 0,\ m = const > 0, \quad (2)$$

в области D, ограниченной характеристиками

$$AC:\ \ x - \frac{2}{m+2} y^{\frac{m+2}{2}} = 0,\ BC:\ \ x + \frac{2}{m+2} y^{\frac{m+2}{2}} = 1$$

и отрезком $AB = \{(x, y) : y = 0, 0 < x < 1\}$ прямой $y = 0$.

Задача. Найти функцию $u(x, y)$ со следующими свойствами:

1) $u(x, y) \in C(\bar{D}) \cap C^1(D \cup AB) \cap C^2(D)$;

2) $u(x, y)$ –регулярное решение уравнения (2) в области D;

3) $u(x, y)$ удовлетворяет краевым условиям

$$u(x, 0) = \tau(x),\ 0 \le x \le 1 \quad (3)$$

$$D^{l}_{x,1;x^n} u[\theta(x)] = a(x) u_y(x, 0) + b(x),\ 0 < x < 1 \quad (4)$$

где $\beta = m/(2m+4)$, l -заданные действительные числа, n – натуральные числа, $\theta(x)$-аффикс точки пересечения характеристики уравнения (2), выходящей из точки $(x, 0) \in AB$, с характеристикой BC; $\tau(x),\ a(x),\ b(x)$ – заданные непрерывные функции.

Это задача при $l = 1 - \beta,\ n = 1$ исследована А.М. Нахушевым [2], а при $l < 1 - \beta,\ n = 1$ исследована И. Оразовым [3].

В данной работе рассматривается случай $n \ge 2$.

Имеет место следующая

Теорема 1. Если $u(x,y)$ регулярное решение задачи (2)-(4), то $u_y(x,0)=\nu(x)$ удовлетворяет уравнению.

$$a(x)\nu(x)-\gamma_1 g_1(x)=\gamma_2 g_2(x)-b(x),\ 0<x<1 \tag{5}$$

где

$$g_1(x)=n^{-\beta}\int_x^1 G_{n,n}^{n,0}\left(\frac{1-y^n}{1-x^n}\left|\begin{matrix}1,\frac{1}{n}+l,\dots,\frac{n-1}{n}+l\\ l+\frac{\beta}{n},l+\frac{\beta}{n}+\frac{1}{n},\dots,\frac{n-1}{n}+l+\frac{\beta}{n}\end{matrix}\right.\right)(1-y^n)^{-l-\frac{\beta}{n}}\nu(y)dy$$

$$g_2(x)=n^{-\beta+1}\int_x^1 G_{n+1,n+1}^{n+1,0}\left(\frac{1-y^n}{1-x^n}\left|\begin{matrix}1,l+\frac{2\beta}{n},\dots,1+l+\frac{2\beta-1}{n}\\ 1+l,l+\frac{\beta}{n},\dots,l+\frac{\beta}{n}+\frac{n-1}{n}\end{matrix}\right.\right)(1-y^n)^{\frac{\beta}{n}-l-\frac{1}{n}}\tau(y)dy$$

$$\gamma_1=\left(\frac{m+2}{2}\right)^{1-2\beta}\frac{\tilde{A}(2-2\beta)}{\tilde{A}(1-\beta)},\ \gamma_2=\frac{\tilde{A}(2\beta)}{\tilde{A}(\beta)}$$

Доказательство. В силу однозначной разрешимости задачи Коши [4] для уравнения (2) в области D решение задачи (2)-(4) в искомом классе функций представимо в виде

$$u(x,y)=\frac{\tilde{A}(2\beta)}{\tilde{A}^2(\beta)}\int_0^1\tau\left[x+\frac{2}{m+2}y^{\frac{m+2}{2}}(2t-1)\right]\left[t(1-t)\right]^{\beta-1}dt+$$

$$+\frac{\tilde{A}(2-2\beta)}{\tilde{A}^2(1-\beta)}y\int_0^1\nu\left[x+\frac{2}{m+2}y^{\frac{m+2}{2}}(2t-1)\right]\left[t(1-t)\right]^{-\beta}dt \tag{6}$$

где $\tilde{A}(z)$–гамма функция Эйлера [1].

Пользуясь формулой (6), получим

$$u[\theta(x)]=\gamma_2(1-x)^{1-2\beta}D_{x,1}^{-\beta}(1-x)^{\beta-1}\tau(x)-\gamma_1 D_{x,1}^{\beta-1}(1-x)^{-\beta}\nu(x) \tag{7}$$

здесь $D_{x,1}^{\beta}$ – оператор дробного интегродифференцирования порядка $|l|$ [5].

Подставив $u[\theta(x)]$ в краевой условие (4), имеем

$$\gamma_2 D_{x,1;x^n}^{l}(1-x)^{1-2\beta}D_{x,1}^{-\beta}(1-x)^{\beta-1}\tau(x)+$$

$$+\gamma_1 D_{x,1;x^n}^{l}D_{x,1}^{\beta-1}(1-x)^{-\beta}\nu(x)=a(x)\nu(x)+b(x) \tag{8}$$

Отсюда применяя преобразование Меллина [1]

$$f^*(s)=M\left\{f(x);s\right\}=\int_0^\infty f(x)x^{s-1}dx \tag{9}$$

и формулу

$$\tilde{A}(np)=\sqrt{\frac{n^{2np-1}}{(2\pi)^{n-1}}}\tilde{A}(p)\tilde{A}(p+1/2)\dots\tilde{A}(p+\frac{n-1}{n}), \tag{10}$$

получаем равенство

$$D_{x,1;x^n}^{l}D_{x1}^{\beta-1}(1-x)^{-\beta}\nu(x)=$$

$$=n^{-\beta}\int_x^1 G_{n,n}^{n,0}\left(\frac{1-y^n}{1-x^n}\left|\begin{matrix}1,\frac{1}{n}+l,\dots,\frac{n-1}{n}+l\\ l+\frac{\beta}{n},l+\frac{\beta}{n}+\frac{1}{n},\dots,\frac{n-1}{n}+l+\frac{\beta}{n}\end{matrix}\right.\right)(1-y^n)^{-l-\frac{\beta}{n}}\nu(y)dy \tag{11}$$

Аналогично можно доказать справедливость следующего соотношения

$$D_{x,1;x^n}^{l}(1-x)^{1-2\beta}D_{x1}^{-\beta}(1-x)^{\beta-1}\tau(x)=$$

$$= n^{-\beta+1}\int_x^1 G_{n+1,n+1}^{n+1,0}\left(\frac{1-y^n}{1-x^n}\left|\begin{matrix}1,l+\frac{2\beta}{n},...,1+l+\frac{2\beta-1}{n}\\ 1+l,l+\frac{\beta}{n},...,l+\frac{\beta}{n}+\frac{n-1}{n}\end{matrix}\right.\right)(1-y^n)^{\frac{\beta}{n}-l-\frac{1}{n}}\tau(y)dy \quad (12)$$

где $G_{m,n}^{p,q}$ – функция Мейера [1].

В силу (11)-(12) из (8) следует (5)

Теорема 2. Пусть $a(x)$, $b(x)\,\mathrm{O}\,C[0,1]$, $t(x)\,\mathrm{O}\,C[0,1]\,3\,C^3(0,1)$. Тогда, если $l+\beta-1<\frac{n-1}{n}$ и $a(x)\neq 0$, то решение задача (2)-(4) существует и единственно.

Доказательство. При выполнении условий теорема 2 уравнение (6) преобразуется в следующее интегральное уравнение Вольтерра относительно $\nu(x)$

$$\nu(x)+\int_x^1 K(x,t)\nu(t)dt = g_3(x) \quad (13)$$

здесь

$$K(x,t)=a_1(x)G_{n,n}^{n,0}\left(\frac{1-y^n}{1-x^n}\left|\begin{matrix}1,\frac{1}{n}+l,...,\frac{n-1}{n}+l\\ l+\frac{\beta}{n},l+\frac{\beta}{n}+\frac{1}{n},...,\frac{n-1}{n}+l+\frac{\beta}{n}\end{matrix}\right.\right)(1-y^n)^{-l-\frac{\beta}{n}}$$

$$a_1(x)=\frac{\gamma_1}{a(x)},\ g_3(x)=\frac{\gamma_2}{a(x)}g_2(x)-\frac{b(x)}{a(x)}$$

Уравнение (13) является интегральным уравнением Вольтерра второго рода со слабой особенностью, которое безусловно и однозначно разрешимо.

Решая (13), найдем функцию $\nu(x)$, а затем, подставляя ее в (6), найдем функцию $\tau(x)$. После этого решение задачи $u(x,y)$ в области D можно получить как решение задачи Коши по формулам (6).

Теорема доказана.

Аналогично исследуется

Задача 2. Определить функцию $u(x,y)$ со следующими свойствами:

1) $u(x,y)\in C(\bar{D})\cap C'(D\cup AB)\cap C^2(D)$; 2) $u(x,y)$ –регулярное решение уравнения (2) в области D; 3) $u(x,y)$ удовлетворяет условиям

$$u_y(x,0)=\nu(x),\ 0<x<1 \quad (14)$$

$$D_{x,1;x^n}^{l}u[\theta(x)]=c(x)u(x,0)+d(x),\ 0<x<1 \quad (15)$$

где $\nu(x), c(x)$ и $d(x)$ – заданные функции; n – заданные действительные числа.

Литература:

1. Самко С.Г., Килбас А.А., Маричев О.И. Интегралы и производные дробного порядка и некоторые их приложения. Минск. Наука и техника. 1987, 702 с
2. Нахушев А.М. Новая краевая задача для одного вырождающегося гиперболического уравнения // Докл. АН СССР. 1969. Т. 187, №4. С. 736-739.
3. Оразов И. Об одной краевой задаче со смещением для обобщенного уравнения Трикоми // Дифференциальные уравнения. 1981, т. 17 №2.С. 339-344.
4. Гордеев А.М. Некоторые краевая задача для обобщенного уравнения Эйлера-Пуассона-Дарбу // Ваежский математический сборник, вып. 6, 1968. С. 56-61.
5. Смирнов М.М. Уравнения смешанного типа. –М.: Высш. шк., 1985, – 304 с.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Інна Чорнобай, Тетяна Кобринчук
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

Радикальні зміни в незалежній Україні суттєво вплинули на стан культури. Складається нова соціокультурна реальність, зростає інтерес до національних і зарубіжних культурних цінностей. Сучасна вітчизняна хореографія розвивається за двома напрямами: вдосконалюються форми класич-ного балету і водночас утверджується мова новітнього танцю. Нові форми в хореографічній культурі першої половини ХХ ст. зумовили появу таких терміно-логічних кліше, як: „ритмопластика", „танець модерн", „експресивний танець", „фокінізм", „перфоманс", „дунканізм", „естрадний танець". Власне, цими назвами окреслено новаторське втілення неакадемічного сценічного образу засобами специфічної танцювальної техніки.

У другій половині ХХ ст. більшість танцювальних і балетних форм, що розвивались під впливом певної художньої стилістики чи течії, набули самостійності, завершеності [1,с.3]. Серед них – неокласика, постмодерний балет, постмодерністський танець, модерн джаз танець, контемпорарі данс, буто, теп, хіп-хоп тощо, які суттєво відрізнялись від класичного балету, народного та бального танців. Однак їх поєднувало те, що вони розвивались протягом ХХ ст., а їх репрезентація точно відповідала всім вимогам сучасності. Тобто є підстави вважати їх різновидами сучасної хореографії як одного з видів хореографічного мистецтва взагалі.

Нові явища в сучасній хореографії викликають інтерес вітчизняних фахівців до нових стилів і напрямів мистецтва ХХ ст. Однак дослідження стримується недостатністю теоретичної бази для визначення характерних ознак, напрямів, стилів, видів сучасної хореографії, ускладнюючи класифікацію й характеристику особливостей нерегламентованих художніх форм танцю.

Наукові дослідження цієї проблематики здійснювались в руслі мистецтвознавства. У працях більшості авторів (Пастух В.В., Кохан Т.Г., Васильєва Л.Л., Романко В.І., Білаш П.М., Бернадська Д.П., Шкарабан М.М.) розглядались окремі танцювальні форми модерністського, імпресіоністичного танцю, музичні форми джазу, року, а також балетмейстерське мистецтво в Україні початку ХХ ст. Культурологічні аспекти мистецтва ХХ ст. розкрито у працях Безклубенка С.Д. і Афанасьєва Ю.Л. Естетика мистецтва ХХ ст., його течії, напрями і стилі розглянуто в роботах Левчук Л.Т., Лозового Л.В. Теоретичні дослідження з хореографії здійснювались ще у 20 – 50-ті рр. (М. Фокін, Ф. Лопухов, К. Голейзовський), в яких автори порушували питання про необхідність оновлювати балетну лексику шляхом впровадження нових на той час модерністських виражальних засобів (експресіонізму, абстракціонізму, кубізму тощо). Дослідження процесів зародження та розвитку ритмопластичної системи; аналіз робіт Ф. Дельсарта, Е. Жак-Далькроза, їх особливостей і впливу на візуальні форми (виражальний рух, пластика, поєднання руху та ритму) здійснено в монографіях М. Шкарабана. Він розглянув історію розвитку та специфічні ознаки японського танцю другої половини ХХ століття – буто [3,с.16].

У дослідженнях другої половини ХХ століття відбувається переосмислення позицій традиції та фольклору в сучасній культурі в наукових працях А.Р. Абдулліна, С.А. Арутюнова, К.А. Богданова, А.В. Захарова, А.С. Картина, Л.М. Михайлової, СЮ. Неклюдова, Н.С. Ніколаєвої, Е.Ф. Тарасова, Н.А. Хренова та ін. [4,с.5].

Пласт загальнотеоретичних досліджень хореографічного мистецтва представляють роботи Л.Д. Блок, С.Л. Григор'єва, В.М. Красовської, С. Лифаря, Б.А. Львова – Анохіна, І.В. Мухіна, Л.Ф. Мясіна, М.М. Фокіна, Н.М. Фореггер, Ю.М. Чурко, Т.А. Шкурко; естетичні та філософські проблеми містять праці теоретиків і практиків танцю Р. Акопян – Шупп, Л. Барикін, О. Гердт, В. Гіглаурі, Н. Джексон, Ю.А. Кондратенко, П.П. Косі, Л.П. Морін, Е.Т. Нюне, К. Родез, І.Є. Сироткіної, О. Стоквіс та ін.[1,с.7].

Тенденції розвитку сучасного балету у 60 – 90-х рр. досліджували Дж. Баланчин, Ф. Мейсон, М. Гваттеріні, Ю. Станішевський [2, с.329]. Постмодернізм як напрям в художній культурі та науці, його вплив на танець розглядала Н. Маньковська; контемпорарі данс, імпровізацію, неокласику та неокласицизм – Ф. ле Моль, М. Марсель, І. Жіно [2, с.332]. Розвиток модерністських та постмодерністських тенденцій, модерн-танцю та, перфомансів-експериментів зарубіжних хореографів у 1990 – 2000-х рр. розглянуто у працях Агнес де Міль, Рудольфа фон Лабана, Роз Лі Голденберг[2, с.337].

Сучасна хореографія – це новітній вид хореографічного мистецтва, сформований під впливом соціально-політичних, філософських, технологічних, стилістичних характеристик культури ХХ ст., що виявили в танці імпровізаційність та індивідуальність, а також стабілізували його синтезовану структуру [5,с.26]. Д. Шариков визначив чинники і особливості сучасної хореографії.

Перший чинник – це соціально-політичні перетворення в США та країнах Західної Європи протягом ХХ ст. Демократизація західного суспільства, а також рок-музика, сприяли зародженню серед молоді масової культури, що сприяла становленню рок-і-популярних тенденцій в танці. Вони виявились в розважальній молодіжно-побутовій, вуличній манері демонстрації себе в суспільстві, а саме: в еротизації та сексуальній розкутості у взаєминах та в одязі, агресивній репрезентації власного потенціалу, акцентуванні стилю танцю як відображення музики, у виразному динамічному русі.

Другий чинник – це філософські ідеї ХХ ст.: психоаналіз З. Фрейда, К. Юнга викликав інтерес до свідомих та підсвідомих психологічних процесів, фантазій, неврозів, агресій та сексуальності, колективного підсвідомого. Ці особливості сприяли появі авангардних течій (футуризму, сюрреалізму, дадаїзму), що паралельно з рок-і-поп стилями танцю увійшли в хореографію ХХ ст. Інтуїтивізм А. Бергсона сприяв вивільненню митця від суспільно колективних штампів та законів, віддаючи перевагу авторському баченню та втіленню у творчості. Ці ідеї вплинули на формування імпресіоністичних, неокласичних, модерних, пізніше – постмодерністських форм танцю. Естетика екзистенціалізму з її головними модусами людського існування, за М. Хайдеггером (страх, смерть, совість, емоції), а також філософія абсурду А. Камю сприяли входженню експре-сіонізму в хореографію. Філософська постмодерна деконструкція Ж. Дерріда сприяли розвитку постмодернізму та постмодерну в балеті.

Російський космізм Ф. Достоєвського, В. Соловйова вплинув на становлення неокласичних танцювальних тенденцій в Росії та в країнах Західної Європи.

Третій чинник – це формально-технічні пошуки Ф. Дельсарта і Е. Жак-Далькроза у сфері ритму й руху та зв'язку руху й музики. Їх ритмопластика набула технічного застосування в джаз-танці, імпресіоністичних, неокласичних, модерних та модерністських тенденціях в танці, що поєднували музичний ритм і пластику, виразний рух.

Четвертий чинник – це вплив стилістики образотворчого мистецтва та музики. Поява в американський музичній культурі джазу, а також прояви архітектури модерну в танці, імпресіонізму в музиці і образотворчому мистецтві, що знайшли своє переломлення в імпресіоністичних танцювальних тенденціях (як імпровізації на вільну тему, показ свіжості, вібрації світла, фіксація миті) в модерн-танці як символічність та орнаментація, активне застосування стилізації різних стилів, форм.

П'ятий чинник – це авангардні течії в мистецтві: експресіонізм, що надав танцю виразності руху й жесту, трагічності, емоційної напруги, психологічності; футуризм, який зумовив впровадження в танець атрибутики, чужої художньої реальності (плакати, маніфести); дадаїзм, що заперечував традиційні принципи хореографії; сюрреалізм, що сприяв показу підсвідомого і реального світу та вчинків; абстракціонізм, що сформував у танці візуальні асоціації від музичного твору чи задуму хореографа; кубізм, що визначив у танці появу кутових позицій, положень, форм; конструктивізм, що виявив у танці візуальний показ механічних процесів. Всі ці прояви принципово нові для танцю, вони значною мірою трансформували і синтезували традиційний балет [5,с.66].

Особливість сучасної хореографії, що є імпровізаційно-синтезованою структурою у дослідженнях Д. Шарикова [5,с.72], втіленою як:

– імпровізація в танцювальних формах (вільна пластика, класичний, народний, бальний танець – позиції та положення корпусу, рук, ніг, голови, нахили, скручування та перегинання тулуба, кроки, стрибки, біг, оберти);

– синтез балетної традиції кінця XIX ст. (створення балету: libretto, музичне оформлення, хореографія та постановка – pas de trois, divertisments, danse d'action, класичний, характерний танець, танцювальна пантоміма, художнє оформлення – сценографія та костюми, професійне навчання на основі класичної системи танцю – danse d'ecole) з танцювальними інноваціями першої половини XX ст. (модерн-танець, джаз-танець, хіп-хоп танець, імпровізація з тканиною, відтворення миттєвості, показ потворного, еротизація, символізація та асоціативний образ, перфоманс);

– новітні форми взаємодії хореографії з іншими мистецтвами, серед яких – синтез, симбіоз, концентрація, трансляційне сполучення;

– синтез всіх видів хореографії: народної – російського, українського, іспанського, польського, італійського, угорського, давньоруського, давньоєгипетського, східного, індійського танцю тощо; класичної – академічних балетних зразків, pas de deux (entrèe, adagio, variations, coda); бальної – європейського стандартного танцю (повільний вальс, танго, віденський вальс, фокстрот, квікстеп; латиноамериканського танцю (самба, ча-ча-ча, румба, пасадобль, джайв);

– синтез інших видів мистецтва: образотворчого (живопис, скульптура, дизайн), музики (оперна, церковна, рок, популярна, романс), театру (ляльковий, оперета, пантоміма, театр тіней, інтерактивний), принципів поетики кіно (стоп-кадр, зворотній рух дії), відео-арт.

Література:

1. Берданська Дарія Петрівна. Феномен синтезу мистецтв в сучасній українській сценічній хореографії: дис... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2005.
2. Бутрова Т. От Системы к Методу // Западное искусство XX век. Проблема развития западного искусства XX века. – СПБ., 2001. – С. 328–349.
3. Про Дельсарта див.: Шкарабан М. Людина однієї ненаписаної книги // Український театр. – 2000. – №1/2. – С. 16–18
4. Устяхин Сергей Владимирович. Феномен фолк-модерн танца в современной хореографии: автореф. дис…кандидата культурологии: 24.00.01. – Саранск, 2006. – 19 с.
5. Шариков Д. І. Теорія, історія та практика сучасної хореографії: Монографія / Шариков Д. І. – К.: КиМУ, 2010.

Науковий керівник: Чупрун Н.Ф.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Larisa Koval
(Donetsk, Ukraine)

INDIVIDUALIZATION OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN ENGINEERING-PEDAGOGIC WORKERS BY MEANS OF INFORMATION TECHNOLOGIES

Professional competence of the teachers and their professionalism have a significant influence on keeping and developing the potential of educational space, on the adaptation of educational institutions to constantly changing conditions, on innovative activities, on the maintenance of optimum functioning of educational process. It essentially lies with them to what extent and how the pupil's possibilities and abilities will be revealed, what prospects of interaction and specific forms of cooperation between the pupil and the teacher are. The modern teacher must possess not only the system of professional knowledge and skills but also professionally important properties of the individuality and personality qualities.

The teacher's professional development has become the subject matter of many researchers, namely: Ukrainian ones (I. Zyazun, V. Molyako, V. Palamarchuk, N. Tarasevich, V. Semichenko and others), Russian ones (M. Potashnik, L. Mitina, L. Smolova and others), foreign ones (L. Kremer-Hayon, R. Fessler, R. Stiefel, M. Verbek, A. Lange, F. Polak, A. Toffer and others). In their works, the essence of the concept of the teacher's professional development is revealed; the ways and conditions for improving professional competence are highlighted.

The issues of improvement of professional development in the pedagogic staff during advanced training courses have been analyzed in the works by N. Nichkalo, I. Vorotnikova, I. Negovskiy, M. Voytsekhivskiy, O. Pekhota and others. These studies and those of other researchers have made efforts to disclose the essence of the concept "the teacher's professional development" and define its components.

The literature analysis enables to state that the issue of individualization of the teacher's professional development is quite topical and difficult to solve at the same time.

The necessity of the issue in question is also connected with differences in approaches to individualization of the educational process as a pedagogic phenomenon, with a variety of classification of forms and insufficient research into the content and methods of organization of individualized academic work under the conditions of advanced training, particularly when teaching the subjects of pedagogic cycle.

The aim of the article is to define the concept "the teacher's professionalism" and factors that influence their development.

According to the aim, the following objects have been set: to define the concept "professional development of the teacher"; study out the role of information technologies in the individualization of the teacher's professional development.

Professionalism is the skill to solve standard professional tasks. O.S. Anisimov distinguishes the following levels of professional activities [1, p. 54]: formation of activities; successful performance of a fixed norm; performance of the norm with adequate reflection; reflexive accompaniment of the action with problem fixation and norm correction; cooperation in problem statement or withdrawal; full reflexive self-organization.

According to B.N. Gerasimov, the teacher's professionalism level is connected with three groups of factors: with existence of individual peculiarities and their correction in the process of vital activity; with introduction of the teacher into the socio-cultural environment; with demonstration of handling socio-cultural norms in the studies and educational process [2, p. 46].

Favourable conditions for consideration and development of individual qualities of the teacher, their inner potential are provided at the advanced training courses. Individualization of professional-pedagogic training is understood as an organization of the process of communication of relevant special knowledge to the listeners, and the formation of skills with regard to their individual peculiarities creates optimum conditions for implementation of potential possibilities of each student. Individualization of professional-pedagogic training does not allow leveling differences between pupils, promotes development of their unique capabilities by each listener, aims at highly-qualified training for professional activities.

Individualization of professional-pedagogic training means: providing conditions for development of all individuals of educational process; creating efficient stimuli of professional development in the individuals of educational process; introduction of modern pedagogic and psychological technologies for personality development into the professional-educational process; ensuring monitoring the professional development of all individuals of education, i.e. regular and prompt diagnostics which is a part of the feedback system in the process of individuality development; development of variative education aimed at extension of professional self-determination and at self-development of the teacher's personality; correction of social and professional self-determination of the personality as well as professionally important characteristics of the teacher. [3, p. 184].

Thus, individualization of professional training can be implemented at different levels: methodical one, technologic one, common pedagogic one, social one. Different pedagogic conditions can promote individualization of professional-pedagogic training.

Fast development of computing equipment and expansion of its functional capabilities enables to widely use computers at all stages of the studies process: during lectures, practical or laboratory classes, when self-preparing and for checking and self-checking the level of mastering the educational material. At present, the electronic base of learning aids, textbooks, methodical packs, academic programmes with relevant methodical material necessary for the teacher is being expanded at a quick rate.

Electronic learning-methodical pack (ELMP) is understood as a information educational resource where instructions to the user are offered, the content of the course of studies is covered, an electronic textbook, a pack of testing and practical tasks, training exercises, laboratory works, tests and credit works, recommendations for self-assessment and self-development are offered.

Studying scientific sources and experience of development and use of ELMP in the studies and educational process at the advanced pedagogic training courses have confirmed the rightness of the selected approaches to determination of its components:

1) annotation;
2) listing the modules and thematic plans;
3) school book (in the form of an interactive computer application; Internet-resource);
4) methodical guidelines and tasks to practicals;
5) questions to be discussed at seminar classes;
6) methodical guidelines and tasks for doing independent work of listeners;
7) visual aids;
8) tests for self-checking of knowledge;
9) glossary;
10) list of recommended literature, hyperlinks to Internet resources;
11) hyperlinks to the institute's electronic library;
12) methodical guidelines as for using this pack;
13) help.

Didactic requirements to ELMP as a means of new information technologies lie in the following:

1. Capacity of ensuring the highest level of fulfilling the traditional requirements such as scientific character of education, problem character, visual aids, activity and consciousness of the advanced training course participants in the process of studies, systematic character and training sequence, high acquisition of knowledge, unity of studies, developmental and educational functions of learning.
2. ELMP must ensure fulfilling the requirements of individuality, interactivity and adaptability of learning.
3. Consistency and structural-functional coherence of teaching material presentation in the electronic textbook, which is a part of the ELMP structure.
4. Ensuring completeness (integrity) and continuity of a didactic cycle of teaching.

Designing pedagogically efficient electronic teaching materials is impossible without taking into account psychological aspects of interaction between the individual and the computer.

Development of structural chart for applying ELMP in the process of psychological-pedagogic training of the participants (engineering-pedagogic workers) at the advanced training courses has been performed on the basis of fundamental principles of the textbook theory, study of pedagogic experience in applying computer teaching aids, analysis of didactic possibilities of modern hypertext and network technologies,.

Applying ELMP in the process of psychological-pedagogic training of the participants at the advanced training courses is a system of organization of psychological-pedagogic training that contains the following components:

– the conceptual component that includes the constituents defined by the content of professional training (regulatory documents, educational-professional programmes that define curriculums, on which ELMP is based);

– the content component of psychological-pedagogic training has been modified taking into account the aims of improving the teaching process that define systematization and generalization of knowledge by means of ELMP;

– the technologic component of psychological-pedagogic training has been designed with regard to decomposition of the aims of improving the teaching process for objectives that define teaching forms and methods with the ELPM use;

– the evaluation component performs the function represented by test check, self-check with the use of information technologies and knowledge correction.

It has been suggested applying both common didactic methods and specific methodic techniques (of the precedent and information resource). Educational forms at the intramural stage of participants' learning have been suggested keeping lectures, seminars and practical training sessions. Depending on a class subject, according to the classification on the interaction character, the teaching forms can be: collective, group, microgroup or individual ones.

The studies process is organized in such a way that 70% of teaching material is allocated to the independent handling (extramural stage) with the use ELPM on pedagogics and psychology of professional education, integrated learning, problem-based learning, and latest information technologies during independent learning activities of the engineering-pedagogic worker.

All the tasks are of one-off nature, contain elements of contradiction and novelty to increase the participants' motivation, create positive psychological atmosphere, increase interest in the learning activities and activate creative potential.

Questions and testing tasks for knowledge self-check are given at the end of each topic with the purpose of self-assessment. The final check is conducted with the help of interactive testing tasks on the psychological-pedagogic course with automatic knowledge evaluation.

ELPM provides for the use of audio, video tools and availability of free access (on-line) to the resources of relevant departments, electronic-resource centre, electronic library stock.

The use of hypertext technology enables to meet conformity with the main requirements to ELPM: structuredness, circulation convenience, visual aids of the material taught.

The main didactic principles you must follow when creating ELPM for organization of the learning activity on the basis of modern information teaching technologies are: the principle of quantification, completeness, visual aids, branching-off, regulation, adaptability, computer support, and completability.

Appropriateness and efficiency of creating ELPM are stipulated for the tendency of increasing the extent of independent work in the participants at the advanced training courses with the simultaneous decrease in quantity of classroom-based hours, insufficient amount of literature in libraries. Besides, the offered ELPM is irreplaceable for extramural and online study mode of learning.

References

1. Анисимов О.С. Акмеологическая парадигма / О.С. Анисимов. М., 2007 - 762 с.

2. Герасимов Б.Н. Управление качеством: Учебное пособие / Б.Н. Герасимов, Ю.В. Чуриков. // Изд-во: Вузовский учебник, ИНФРА-М, 2011. – 304 с.
3. Профессиональная педагогика: [Учебник]. М.: Ассоциация "Профессиональное образование", 1997. – 512 с.

Назгуль Аужанова
(Талдықорган, Казахстан)

СЦЕНАРИЙ ВЕЧЕРА ДЛЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ «МИР ТВОИХ УВЛЕЧЕНИЙ»

Вестибюль и зал школы празднично украшен, звучат песни, музыка. Участники вечера приглашаются в актовый зал. В зале отведены места для гостей, членов жюри.

Ведущий: Итак, «Мир твоих увлечений». У каждого из нас он свой. Но к природе мы все неравнодушны. Хотя бы потому, что человек – её частица и, как считают многие, её венец.

Стремление человека узнать окружающий его мир и понять самого себя – извечно. Многому мы научились. Нашли ответ на тысячи «почему?» и «как?». Но каждый раз эти ответы рождают новые вопросы.

И это хорошо. Не бойтесь задавать себе вопросы, ищите на них ответы и вскоре вы убедитесь, что на многие из них вы можете отвечать сами.

Если вы жаждете приключений и стремитесь к исследованию неведомого – присоединяйтесь к нам сегодня. Мы отправляемся в длительную экспедицию. Цель – познать тайны природы.

Открывается занавес.

На сцене живые картинки:

- юный медик измеряет артериальное давление у доктора Айболита;
- юный зоолог и факир работают с дрессированным полозом, ужом;
- юный микробиолог и Левенгук рассматривают под микроскопом и в лупу микропрепараты;
- юный натуралист и знахарка – Баба-Яга рассматривают лекарственные травы, готовят снадобья;
- юный биохимик и алхимик «колдуют» над колбами и пробирками.

Все герои живых картинок неподвижны. Тихо звучит музыка. Луч прожектора освещает первую картинку (во время комментариев действующие лица каждой картинки оживают).

Ведущий: Нет границ познания: те методы лечения, которыми владел доктор Айболит, теперь вызывают снисходительную улыбку. Практически доказана возможность жизни человека с не родственным сердцем, решена проблема близорукости, медицина полна величайшими открытиями. Но пойдём ещё дальше. Так, смелее дерзайте, друзья. Картинка «замирает».

Луч прожектора освещает вторую картинку.

Ведущий: Давно ушли в прошлое заклинатели змей, гадалки на морских свинках. Нынешних зоологов интересуют настоящие загадки животного мира [1].

1. Как ориентируются птицы при миграциях?
2. Почему нет белых медведей в Антарктиде?
3. Обладают ли мышлением наши «меньшие братья»?

Картина замирает. Луч прожектора освещает третью картинку.

Ведущий: Виднейший учёный своего времени Левенгук мог только мечтать о чудо-микроскопах, такими, с какими работают современные микробиологи. Достижения XX века – электронный микроскоп, помог ещё глубже заглянуть в тайны живой природы. Картинка «замирает». Луч прожектора освещает четвёртую картинку.

Ведущий: Нелепыми кажутся нам все затеи Бабы-Яги, заклинания и снадобья знахарок. Юных ботаников привлекает совсем иное. Куда интереснее заглянуть в тайны фотосинтеза или селекции новых сортов растений. Картинка «замирает». Луч прожектора освещает пятую картинку.

Ведущий: Все старания алхимиков сводились к одному: как добыть самый дорогой металл – золото. Биохимики наших дней успешно раскрывают секреты самого дорогого в каждом из нас – закономерности жизненных процессов в организме. Картинка «замирает». Закрывается занавес [2].

На сцену выходят ведущие.

Ведущий: А сейчас на сцену приглашаются самые любознательные, весёлые, остроумные и находчивые. Звучит музыка, и команды занимают места на сцене.

Ведущий: Итак, в научной экспедиции примут участие 2 команды. Определяются названия команд. Ведущий представляет капитанов. Затем капитаны представляют членов команд.

Ведущий: Любое путешествие имеет свои этапы. Не исключение и наше. На каждом этапе наши путешественники встречаются с определёнными трудностями, их необходимо быстро преодолеть. Правильно или неверно – будут решать наши гости (представляют гостей). Ведущий обращает внимание участников команд и болельщиков на два бутафорских деревца (например, на сцене могут быть 2 синтетические ёлочки), на которых будут вывешиваться шары за правильные ответы. Можно предложить и другую любую понравившуюся форму подсчёта баллов.

Ведущий: Итак, первый конкурс

«Что возьмёшь с собой в дорогу?»

Сейчас участникам команд предстоит отправиться в комплексную биологическую экспедицию. Возьмите с собой в дорогу всё необходимое, но этого мало – правильно сложите всё в рюкзаках. Время – 3 минуты.

Оценивает работу команд – инструктор по туризму.

Команды приступают к выполнению 1 задания. В это время юный турист знакомит зал с заповедями туристов:

- не бери в поход слишком тяжёлый рюкзак;
- собираясь в поход, не ешь селёдку, а лучше соли съешь щепотку или курт;
- умей дорогу найти без дороги;

- разводить костёр у входа в палатку – значит ночевать под открытым небом;
- помни, не всякий гриб сыроежка, не всякая ягода – малина, не всякий цветок – роза;
- в походе больше думай о товарищах, тогда и они будут больше думать о тебе;
- не устанавливай палатку в низине; утром понадобится лодка, чтобы вырваться из неё;
- если чувство дружбы тебе не знакомо, то лучше всего посидеть тебе дома.

Через 3 минуты жюри оценивает результаты 1 конкурса. Звучит фонограмма – рык снежного барса.

Ведущий: Следующий наш конкурс:

«Зубастые, клыкастые и не очень»

Не секрет, что наших путешественников уже ожидают всевозможные неожиданности. И в первую очередь – встреча с животными [4].

Ведущий: Приглашает двух представителей команд, хорошо знающих животный мир. Помощники выносят на сцену 2 панно с изображениями животных. Условия конкурса: представители команды должен задать не более 5 вопросов характеризующих признаки изображенных животных, представителям команды-соперницы. Ответы могут быть только «да» или «нет». За правильное и быстрое распознавание изображенного животного, команда получает один шар. Музыкальная пауза. Номер художественной самодеятельности. Жюри подводит итоги конкурса. Помощники выносят на сцену телефон. Звучит резкий телефонный звонок. Ведущий поднимает трубку: «Алло, да, скорая помощь, записываю, вызов принят, ждите!»

Ведущий: Кто бывал в походах, тот знает, что здесь всё может случиться: кто-то натёр мозоль, а кто-то вывихнул ногу. Как здесь обойтись без «великих медиков». Сейчас представляется возможность проверить медицинскую подготовку наших путешественников. Ведущий вручает записки с указанием координат «пострадавших» в зале, даёт задание поставить диагноз и оказать необходимую медицинскую помощь. Пока медики оказывают помощь, звучит песня. Жюри подводит итоги конкурса.

Ведущий: Продолжим наше путешествие, наша экспедиция попала на необитаемый остров.

Конкурс «Робинзон»

Задание: обитающие на острове растения и животные помогут вам найти пресную воду, излечить себя от разных недугов и, наконец, вернуться домой.

Командам предлагаются растения в любом виде, в любом наборе: папирус, пальма и пионы, кокосовый орех, чилим, бирючина, морская капуста, мелисса, каштан съедобный, физалис, мох-сфагнум, лён, конопля, рогоз, крапива, ландыш, шалфей, календула, крушина, одуванчик, подорожник, кровохлебка, пижма. Животные: черепаха, птицы [3].

Вопрос: Какое применение найдут у вас, имеющиеся на острове объекты?

Ответ: В пищу используется: морская капуста, каштан, лист одуванчика (салат), орех кокосовый, крапива и др. (в первые блюда). Перевязочный материал – мох-сфагнум. Для заживления ран – подорожник.

Ландыш – сердечное средство, шалфей, календула, крушина – слабительное и т.д. Черепаха поможет отыскать пресную воду, если пойти по её следам.

Рогоз растёт на влажных местах. Из папируса и пальмы изготавливают лодки.

Жюри подводит итоги.

Ведущий: Кажется все «ЧП» позади. Находчивость, сообразительность, а где это сделаешь лучше, если не у костра?

В центре сцены – костёр, палатка, на брёвнах – участники.

Ведущий: Итак, конкурс.

«У костра»

Это конкурс головоломок, небылиц и песен. И сейчас новое задание: найдите биологические ошибки в невероятных причинах, «бывалого путешественника» (ведущий читает текст, в котором имеются биологические ошибки) [4].

Жюри оценивает конкурс.

Ведущий: Приглашаем наших отважных путешественников, принять участие в заключительном музыкальном конкурсе. Домашнее задание – напоминание условий конкурса: мотив походной песни, по усмотрению, но слова обязательно свои, чтобы были в них шутка, дружба, научность и … намёк.

Жюри оценивает результаты конкурса. Ведущие подводят итоги, поздравляют победителей и вручают награды.

Литература:

1. Акимушкин И. Мир животных. – М.: Мысль, 1995.
2. Аужанова Н.Б. Внеклассная работа по биологии. – Алматы: ЖШС «Даир». – 240 с.
3. Аужанова Н.Б. Игра как средство развития интереса к биологии. Методическое пособие для учителей-биологов. – Алматы: ТОО «Даир». 2009. – 90 с.
4. Молис С.А. Книга для чтения по зоологии. – М.: Просвещение, 1981.
5. Жукова Т.И. Часы занимательной зоологии. – М.: Просвещение, 1973.

Назгуль Аужанова
(Талдықорган, Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРНОГО МАТЕРИАЛА ПРИ ИЗУЧЕНИИ «КЛАСС РЫБЫ»

За годы работы мы собрали большое количество загадок, пословиц и поговорок, шарад о природе, анаграмм, метаграмм, которые можно использовать на уроках и во внеклассной работе.

Работа с загадками, пословицами и поговорками, помогает развивать у школьников наблюдательность, сообразительность и находчивость. Для того чтобы отгадать загадки, или назвать пословицы и поговорки,

учащиеся должны хорошо знать материал школьного учебника, программы, читать дополнительную литературу [3, 4].

Загадки можно использовать при закреплении нового материала, опросе учащихся, на обобщающих уроках. При этом необходимо требовать не только отгадку, но и ответить на соответствующие вопросы. Например: К какому семейству относятся эти рыбы? К какому классу? Назвать общие признаки класса, семейства? Что знаете об этих рыбах? Каких рыб относящихся к этому семейству, ещё можете назвать? [1].

Необходимо добиваться не просто однозначного ответа на загадку, а с помощью дополнительных вопросов ребята могли устанавливать причинно-следственные связи, уметь анализировать и использовать ранее полученные знания [5].

Брёвна не пилит рыба-пила,
шить не умеет рыба … *(Игла).*
Есть голова, да нет волос,
Есть глаза, да нет бровей,
Перья есть, да не летает,
В холоде не зябнет и жары не боится. *(Рыба)*
Прячусь я на дне речном,
Я усатый, но не сом.
Друг на друга мы похожи,
Но меня не путай с ним.
Видишь пятнышки на коже,
Значит, это я … *(Налим)*
Не летает, не поёт, а клюёт. *(Рыба)*
Драчун и забияка живёт в воде, когти на спине –
и щука не проглотит. (Ёрш).
На спине свой носит дом,
Не нуждается ни в ком.
При себе всегда пожитки
У медлительной … *(Улитки).*
Перепончатые лапки,
То ли лапки, то ли тапки,
Сам он – крупный, белый,
Рыболов умелый – он ныряет, как матрос,
Бойкий, шумный … *(Альбатрос)*
Крылья есть, а не летает,
Ног нет, а не догонишь. *(Рыба)*
Он в самом омуте живёт – хозяин глубины.
Имеет он огромный рост, а глазки чуть видны. *(Сом)*
Летом бежит, а зимой стоит. *(Река)*
Кто на себе свой дом носит? *(Улитка, рак-отшельник, черепаха)*
Идёт в баню чёрен, выходит красен. *(Рак)*
На узкой дорожке – голова да рожки.
Кто так медленно ползёт, на себе свой дом везёт? *(Улитка)*
Опасней всех в реке она!
Хитра, прожорлива, сильна.
Притом такая злюка!
Конечно это … *(Щука).*
Тётушка знакома мне, – дом таскает на спине.
При себе всегда пожитки.
Так удобно жить … *(Улитке)*
Как это скучно сто лет без движенья,
В воду глядеть на своё отраженье.
Свесила ветви с обрыва
Тихая, грустная … *(Ива)*
Когда ею пользуются, её бросают.
Когда не пользуются – на спине таскают. *(Сеть)*
Вы сказать мне не могли бы, как зовётся эта «рыба»?
Ты за хвост её возьмёшь, носом в оду окунёшь –
Воду в рот наберёт и к тебе отправит в рот.
Подумали немножко, не рыба это … *(Ложка)*
Еду, еду – следу нету; режу, режу – крови нету … *(Лодка)*
Однажды звездочёт Хусейн загадал своим друзьям загадку:
Скажи, о, друг мой молодой,
Кто он такой: шагает над водой,
Вода над головой его, но он
При этом сам не погружен? *(Зонт)*
В ответ Гном-Гастроном предложил свою задачу:
Семь парней съедят семь окуней за семь дней.
За сколько дней пятнадцать парней
Пятнадцать съедят окуней?
В этом домике жильцы
Все умелые пловцы.
Что за дом такой
До краёв налит водой? *(Аквариум)*
Ниточка на палочке
Палочка в руке,
А ниточка в воде. *(Удочка)*
В воде жива, на суше мертва. *(Рыба*)
На дне, где тихо и темно,
Лежит усатое бревно. *(Сом)*
В воде он живёт.
Нет клюва, но клюёт.
Колюч да не еж. *(Ёрш)*
Блещет в речке чистой
Своей спинкой серебристой. *(Лещ)*
У малюсенькой рыбинки
Ядовитая икринка. *(Маринка)*
Крылья есть, а не летает
Ног нет, а не догонишь. *(Рыба)*
В нём нет нитки и нет ушка,
Нет плавников среди брюшка,
Игла от года к году
Всё шьёт … морскую воду,
Шьёт, не спеша – куда спешить?
Ведь море всё равно не сшить! *(Морская игла)*
В море, в зарослях игривых,
Вьётся пламя огонька –
Раздувают воды гриву
Норовистого конька;
Видит он любую норку,
За добычей смотрит зорко,
Не зевай, глупыш – рачок: от врага один скачок. *(Морской конёк)*
Сероспинный, красногрудый,
В зимних рощах обитает,
Не боится он простуды,
С первым снегом прилетает. *(Снегирь).*
Прошлым летом на лужку
В ямке вывелся в пушку,
И обсохнуть не успел –
Комара и муху съел. *(Кулик).*

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ

- К тому, кто рано встаёт, рыба сама в руки идёт.
- Болтуна видать по слову, рыбака – по улову.
- Говори об ухе, когда рыба в руке.
- И в рыболовстве везение – это труд и терпение.
- После хорошего улова каждый хочет попытать счастья снова (польская).
- Пошли мне, боже, такую рыбу, чтобы хоть раз не надо было врать (английская).
- В чём держится душа у костлявого ерша?
- В июне плотва тянет, волочит, да поплавка не мочит.
- Ищи леща у хвоща, ерша у камыша, а окунь стоит под осокой.
- Кто снастью владеет, – любую рыбу одолеет.
- Клёв может быть хороший, а улов негожий.
- На зорьке не встал – рыбалку потерял.
- Надеешься на авось, так и рыбалку брось.
- На рыбалке как в ученье, нужны уменье и терпение.
- Оставь привычку ловить рыбу со спичку.
- Плохая снасть отдохнуть не даст.
- Насади на крючок бычка, – снимешь судачка.
- Где сазан разыгрался, там он и попался.
- Рыбаку прихвастнуть, что ершу хвостом вильнуть.
- На лёд поспешай, да на льду не оплошай.
- Хмурое небо – долгий клёв.
- Чтобы поймать добрую рыбу, надо сколоть льда глыбу.
- Щука в омуте, что боярин в городе.
- Пескарь у щуки не гостит.
- Кто удить не ленится, у того и рыба водится.
- Не вари ухи, не поймав, рыбы.
- Один пескарь идёт, другого ведёт.
- Рыбачил до вечера, а поужинать нечего.
- Заядлого рыбака поутру не толкают в бока.
- Хорош ерш в ухе, а лещ – в пироге.
- Севрюга для друга, а ёрш для врага.
- Рыбак душу не морит: рыбы нет, так чай варит.
- Рыба мелка, да уха сладка.
- Знает щука, в чём её наука.
- Как щука не востра, а не возьмёт ерша с хвоста.
- Где щуки нет, там карась – хозяин.
- Окунька – на малька, гольца – на живца, а пеструшку (форель) на мушку.
- Рак силён клешнёй, а рыбак пешней.
- Насадка заварена плотно, – рыба клюёт охотно.
- Крючок тупой – и садок пустой.
- Дать бы ёршу сил – всех бы со свету сжил.
- Отец рыбак – и сыны в воду лезут.
- Искал на удилище хворостину, – загубил леса десятину.
- На Руси не все караси, попадаются и ерши.
- Слаба душа у ерша, коли щетина дыбом.
- Чтоб червь не подох, клади его в мох.
- И у дохлой щуки живые зубы.
- Маленькая рыбка лучше большого таракана.
- Ловить рыбу для кошек – всё равно, что кошек для рыбы.
- Снимай ерша с крючка, не спеша.
- Купленная рыба – рыба, пойманная – трофей.
- На широкой речке рыба в узких местах, на узкой – в широких.
- По течению только дохлая рыба плывёт.
- Подводнику дождь не помеха.
- Пришел июнь – на удочки плюнь.
- Мясо с окуня – пальчики оближешь, а у колюшки – пальчики пососёшь.
- В глубокой реке лови на мели, в мелкой в омуте.
- Ищи рыбу сам: ты ей не нужен.
- Не от радости мальки из воды скачут – от щуки.
- Без свежего воздуха и рыба дохнет.
- Не погань реку – пригодится напиться.
- Какой рекой плыть, ту и воду пить.
- Знать бы ершу, когда щука зубы меняет.
- Всякая килька лезет в селёдки.
- Не учи рыбу плавать.
- Пуганая рыба и тени боится.
- Лучше рыба с костями, чем кости без рыбы.
- Готовь ласты зимой.

ШАРАДЫ

Сущность шарады заключается в том, что загаданное слово делится на части, причем каждая из них составляет самостоятельное слово. Сложив вместе отгаданные части, получаем искомое слово [2, 3].

Слог первый – восклицание,
Второй – достоин порицания.
А всё на севере далёком обитает,
И жителей тех мест и греет, и питает. *(О – лень).*
Первая нота, вторая – тоже,
А в целом на горох похожа. *(Фа – соль)*
На тропинках чудес так много,
Что верится порой с трудом.
Пример: союз и три предлога
Растут на дереве плодом. *(А – на – на – с)*
Местоимение, предлог,
Меж них фамилия поэта.
А целое известный плод,
Что зреет на исходе лета. *(Я – блок – о)*
Моё начало вы найдёте в поле,
Второе с третьим вы учили в школе,
Когда был по грамматике урок:
Одно из них союз,
Другое же – предлог
Затем вы, приложив старанье,
Найдёте дерева названье.
А в целом – имя города – героя,
Чьей мы гордимся славой боевой. *(Сев – а – с – тополь)*
Шараду запишите так:
Две ноты, буква, мягкий знак
Всё – куст, его вы без труда
Найдёте в парках и садах. *(Си – ре – н – ь)*
Чтоб отгадать – имей терпенье.
С «Л» – часть лица, а с «Б» – растенье *(Лоб – боб)*
Части слога моего на воле
Цветочками синеет в поле.
Ставь впереди предлог –
И вот уж дерево мой слог
Весной оно медовым соком одарит
А осенью багрянцем всё горит. *(К – лён).*
Мой первый слог во всём
известен мире:
Он бедствием звучит в эфире.
Второй – предлог. *(Сос – на)*

Литература:

1. Акимушкин И. Мир животных. – М.: Мысль, 1995.
2. Аужанова Н.Б. Игра как средство развития интереса к биологии. Методическое пособие для учителей-биологов. – Алматы: ТОО «Даир». 2009. – 90 с.
3. Жукова Т.И. Часы занимательной зоологии. – М.: Просвещение, 1973.
4. Молис С.А. Книга для чтения по зоологии. – М.: Просвещение, 1981.
5. Митрофанова В.В. Загадки. – М.: Наука, 1968.

Татьяна Валежанина
(Екатеринбург, Россия)

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТОВ КАК ВЕКТОР ДВИЖЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ НА ПУТИ К ПРОГРЕССУ

Подготовка высококвалифицированных и высокообразованных кадров, которые способны как к профессиональному росту, так и к профессиональной мобильности в условиях рынка, позволяет говорить о конкурентоспособности личности. Каждый человек в жизни, процессе обучения, подготовки, переподготовке, повышения квалификации имеет свои показатели конкурентоспособности, которые характеризуют его положение и перспективы. Высокий уровень развития способностей и квалификации позволяет личности выдержать конкуренцию со стороны реальных и потенциальных претендентов за достижение одной и той же цели.

Конкуренция – это взаимодействие, основанное на столкновении интересов, позиций, мнений или взглядов субъектов взаимодействия и вид интерактивного взаимодействия и вид интерактивного общения, организацией совместной деятельности, определяет тактики и стратегию взаимодействия. Субъектность проявляется в жизнедеятельности, общении, образовании, самосознании, а субъект как носитель активности, осуществляет изменения в других и в самом себе, обеспечивает потребности политического и экономического развития [1; 5].

Исследования показывают, парадигмальные изменения, происходящие в обществе, неповторимость и индивидуальность личности, свобода определяют и гармонию, и провал, и успех, а знание делает человека информированным, т.е. обученным и более конкурентоспособным [5].

Соперничество, конкуренция – это не только «центр тяжести» межличностных отношений, это фактор, определяющий требования рынка и рынка рабочей силы. А соответствие рабочей силы требованиям рынка

открывает возможность конкурировать на рынке труда, формирует и определяет конкурентоспособность работника, отношение к другому. Под конкурентоспособностью работника нами понимается совокупность характеристик, определяющая сравнительные позиции конкретного работника, на рынке труда, позволяющая ему претендовать на занятие определенных вакансий как в настоящий момент, так и в перспективе.

Как правило, конкурентоспособный специалист не испытывает длительных затруднений на рынке труда. Важнейший фактор конкурентоспособности – качественные параметры рабочей силы. Это совокупность свойств, обуславливающих способность выполнять определенные виды работ, адекватно ориентироваться в сложных процессах, осознанно в них участвовать и реагировать на трудности, возникающие в процессе выполнения задач. Конкурентоспособный специалист определяет конкурентоспособность организации. Сегодня многие страны связывают перспективы своего развития и свою безопасность с состоянием системы образования, ее способностью информировать, обучать, поддерживать высокий профессиональный уровень личности. Образование становится одним из главных факторов и показателем экономического и культурного потенциала организации, определяет способность к динамическому росту и является полем как международного сотрудничества, так и конкуренции [2;3].

Конкурентоспособность выпускника ВУЗа, зависит и от личностных характеристик и от качества образования. Это обуславливает его личностный, профессиональный и карьерный успех. Конкурентное преимущество вуза, его профессорско-преподавательского состава предопределяется конкурентоспособностью его выпускников. Поэтому каждое учебное заведение должно иметь обобщенную модель оценки конкурентоспособности и студента, и специалиста, разработанную на основе характеристик, учитывающих региональные, вузовские и личностные особенности.

В рамках глобализации конкуренции «нечеткий» индивидуализм становится системой ценностей, а возможность и умение принимать неопределенности и создавать технологии делает личность, организации, страны наиболее конкурентоспособными. «Разумный адаптируется к миру, а неразумный пытается адаптировать мир к себе. В результате стабильность зависит от разумных, а прогресс от неразумных» [5]. Поэтому человек и его знания – это решающий фактор конкурентного преимущества, единственного, которое всегда остается с ним.

В процессе формирования рыночного мышления активную роль играют конкретные экономические, управленческие дисциплины, экономическое воспитание и способность быть конкурентным, к примеру, находить своем место в жизни, и на рынке труда. Поэтому в образовательном процессе в постижении экономических дисциплин главным является понимание сущности явления, принципов, закона и др. Это относится и к категориям конкуренция и конкурентоспособность. И, в свою очередь человек открывается для самосовершенствования и развития. В соответствии с данным подходом меняется роль педагога. Его функции не просто передавать знания, формировать, умения и навыки, качества личности, а стимулировать к личностному росту, самосовершенствованию и самоактуализации. Для подготовки такого специалиста важно наиболее полно выявлять потенциал каждой личности, управлять качеством образования и конкурентоспособностью образовательных учреждений. Это, в свою очередь, включает решение таких вопросов как качество персонала, программ, качество подготовки студентов, качество инфраструктуры и учебной среды.

Содержание образование, состоящее из четырех структурных элементов, включает опыт познавательной деятельности, фиксируемый в форме знаний; опыт репродуктивной деятельности, фиксируемый в форме умений и навыков; опыт творческой деятельности, фиксируемый в форме проблемных ситуаций; опыт эмоционально-ценностных отношений. Межличностное взаимодействие, столкновение целей, интересов, позиций и мнений в современных условиях требует навыков работы с людьми и информацией, навыков интеллектуальной работы и навыков использования информационных технологий.

Ценность человека состоит как в его делах и поступках, так и в умении мотивировать и постоянно работать над собой, самосовершенствоваться, все более глубоко познавать свои возможности и способности, максимально использовать их в своей личной жизни и деятельности, и, следовательно, способствовать росту конкурентоспособности в динамичной и непредсказуемой социально политической обстановке. Известны случаи, когда люди, добившись определенных успехов, успокаивались, переставали работать над собой, в результате теряли даже то, что имели ранее. В обстановке рыночных отношений, требующей самостоятельности, гибкости, деловитости с одной стороны, и ориентации на общечеловеческие ценности, с другой, в рамках формирования конкурентоспособности следует различать и цели самоутверждения: быть не хуже других, быть лучше других, быть лучше, чем ты был и достигать более значимых результатов, чем ты достигал и т.д. Мотив «быть хуже, чем все» приводит к способам самоотрицания личности. Человек демонстрирует, что он не достоин внимания, не обладает талантом. В то же время это дает определенный выигрыш: человека начинают жалеть, сочувствовать, предоставлять ему определенные преимущества, а он через самоуничижение утверждается. Поэтому это тоже своеобразная «разновидность» конкурентоспособности [5].

Человек развивается по своим внутренним и внешним законам, под влиянием многочисленных факторов, природных и общественных, управляемых и неуправляемых, действующих стихийно и согласно определенным правилам с применением определенных средств. Подвергаясь воздействию разнохарактерных влияний, личность накапливает не только положительный, но и отрицательный опыт, требующий корректировки. Поэтому смысл воспитания и образования – формирование личности, способной гармонично влиться общество [3; 4].

Формируя конкурентоспособность у студентов необходимо развивать навыки и способности к научной деятельности, к обучению, и «организаторству». Для этого следует использовать творческие задания, деловые игры, тренинги, самостоятельную работу и т.д. Участие в тренингах, деловых играх, формирование социальной смелости и инициативы в контактах способствует формированию практических умений и навыков общения. Активные формы обучения позволяют активизировать творческий потенциал личности, сделать обучения интенсивным и результативным, в результате – способствуют формированию активной жизненной позиции, повышают конкурентоспособность личности на рынке труда, в предпринимательстве и конкурентоспособность общества в целом [5].

Знания и навыки самоменеджмента и самомаркетинга необходимы уже в процессе обучения, а тем более трудоустройства и развития карьеры, поскольку позволяют развить коммуникативные способности, совершенствовать анвыки самоуправления. В этой связи такие специальные дисциплины необходимо включать в учебную программу уже на начальном этапе обучения, что будет способствовать дальнейшей гуманизации образования и подготовки персонала.

Большинство шагов в жизни становится результатом выбора. Главное понимать, что достаточно способны, чтобы жить счастливо, а путь к хорошей жизни лежит через постижение себя, своего окружения и законов, по

которым все изменяется, а также через инициирование этих перемен и управление ими. Конкурентоспособным человек становится тогда, когда он более или менее осознанно начинает ставить цели по самоутверждению, самосовершенствованию, самореализации. Таким образом, определяет перспективы того, к чему он движется, чего добивается, что желает, или наоборот, не желает менять в себе [5].

Важно не контролировать, а испытывать и себя, и окружение, предоставляя свободу действий. Свобода действий личности – главный инструмент конкурентоспособности и успеха, что формирует будущее, которое принадлежит тем, кто его создает.

Литература:

1. Александров, Н.Н. Конкуренция и конкурентоспособность: содержание понятий и история их становления/ Н.Н. Александров, В.Д. Козлов, Д.В. Крючков. – Нижний Новгород: Изд–во Волго–Вятской академии государственной службы, 2004. – 176 с.
2. Борисова, О.В. Основные направления повышения конкурентоспособности выпускников ВУЗов на рынке труда / О.В. Борисова, Л.Г. Миляева // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). 2009. № 5(67).С. 157–161.
3. Днепров, С.А. Сущность и структура конкурентной работоспособности/ С.А. Днепров, А.В. Головкин // Образование и саморазвитие. – Казань: Центр инновационных технологий. №6(28). 2011. С. 31–34.
4. Жданко, Т.А. Формирование конкурентоспособности личности студента в образовательно–профессиональном пространстве вуза // Современные проблемы науки и образования. – 2008. – № 4 – С. 69–69
5. Савенкова Т.И. Конкуренция вузов и конкурентоспособность специалистов как вектор движения образования на пути к прогрессу [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.auditfin.com/fin/2007/1/Savenkova/Savenkova%20.pdf.

Людмила Валь, Тетяна Осадча
(Одесса, Україна)

МИСТЕЦЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Загальною позицією поглядів сучасних вчених-педагогів є думка, що мистецтво, як цілісний продукт культуротворчої діяльності людства здійснює вплив на духовний світ дитини найбільш ефективно. Тому розвиток мистецької освіти має здійснюватися через синтез та інтеграцію мистецтва, що в педагогіці отримало відображення в концепції створення поліхудожнього середовища. Основним шляхом у цьому процесі можна вважати концепцію художньо-естетичного виховання Л.Масол, в основі якої покладена ідея викладання музики в контексті її зв'язку з іншими видами художньої творчості людства. Це складає основний вектор сучасної загальноосвітньої парадигми за напрямком «Мистецтво».

Останнім часом уроки музики в загальноосвітній школі здобули іншого напрямку – уроки музичного мистецтва, що більш відповідає освітньому напрямку – мистецька педагогіка. Між тим, головним завданням шкільних уроків з мистецтва залишається формування грамотної, освіченої дитини в галузі художньої культури, тому музична грамотність і сьогодні вважається одним з стратегічних завдань, що продиктовано існуючими програмами. Ці завдання сприяють досягненню основної мети музичного виховання – формуванню у школярів музичної культури як важливої й невід'ємної частини духовної культури особистості.

Саме музична грамотність дозволяє розуміти музичну мову, зробити процес сприйняття музичного образу та музикування адекватними. Питання формування музичної грамотності у музичній педагогіці активно розглядалися та досліджувалися О.Апраксіною, Д.Кабалевським, К.Орфом, Г.Рігіною, М.Румер. Важливість опанування музичною грамотністю школярами також визначають таки науковці, серед яких М.Демчишин, Р. Марченко, О. Ростовський, Л.Хлебнікова, Е.Печерська й багато інших.

Сучасні науковці Масол Л.М., Очаковська Ю.О., Беземчук Л.В., Наземнова Т.О. ставляться до завдань навчання музичної грамотності як до фактору здобуття духовного досвіду, набуття музичної освіти. Безумовно, сучасна модель музичної грамотності має узагальнений характер, оскільки містить у собі усі найголовніші складники музичної культури, атрибути мислення та сфери музичного розвитку школярів. Між тим, варто враховувати зосередження О.Ростовського, що зміст музичної освіти має зазнати суттєвих змін – це не тільки визначений оптимальний обсяг знань чи перелік умінь і навичок музичної діяльності, якими мають оволодіти школярі, а насамперед ті особливі думки, почуття і переживання, що вони мають відкрити у собі й авторах музичних творів [2, с.241].

У контексті зміни напрямку уроків музики на уроки музичного мистецтва актуальності набувають питання формування музичної грамотності на основі інтеграції мистецтва, що стає основним принципом та інноваційною стратегією в художньо-освітніх процесів. У цьому аспекті важливо вказати на навчальний посібник «Загальна теорія музики» за авторством Побережної Г.І. та Щериці Т.В., який є яскравим прикладом до застосування інтеграційних зв'язків музики з іншими видами мистецтва [4]. Між тим, в практиці сучасних уроків музики бракує такого інтегрованого підходу, оскільки існують деякі протиріччя: між інноваційним та актуальним напрямком інтеграції мистецтва на уроках музики та відсутністю широко розповсюджених методичних рекомендацій до їх впровадження в реальні умови практики; між усталеним поглядом шкільної адміністрації на програмні вимоги, згідно яким мають проводитися уроки музики в школі, і творчим, експериментально-проектним стилем проведення уроків музики в інтеграційних інноваційних формах.

Поняття інтеграції, виникнувши в точних науках, сьогодні розглядається як процес, який є наслідком взаємообумовлених зв'язків, заснованих на взаємодії різнорідних елементів, що виникають між явищами і системами. Будь-якій інтеграції передують процеси зближення і встановлення контактів, які, у свою чергу, є наслідком виявлення і прояву схожості і спільності [5]. Отже, інтеграція мистецтва має достатньо сприятливі можливості для засвоєння музичної грамотності в контексті її художнього прочитання, тобто як різновиду художньої грамотності. Це сприяє розумінню музики як мистецтва, що має певні зв'язки з іншими видами мистецтва на рівні зіставлення засобів виразності, жанрів, стилів, історичних етапів розвитку мистецтва, породжених ними типових настроїв, образів та художніх картин світу. Таким чином, завдяки спиранню в процесі музичного навчання на інші види мистецтва, активізується синестезія сприйняття, асоціативні зв'язки художнього мислення, що забезпечує

засвоєння музичної грамотності більш ефективно завдяки більш яскравим враженням та емоційним переживанням. Систему застосування інтеграції різних видів мистецтва почали закладати вже на початок 20-х років XX століття Б.Яворський, Б. Асаф´єв, Е. Жак-Далькроз. Саме їх ідеї підготували створення системи масового естетичного виховання на базі загальноосвітньої школи Д.Кабалевським в галузі музики і Б. Неменським в галузі живопису. Система музичного виховання Д. Кабалевського, що перейменувала "урок співу" в "урок музики" знайшла відображення й на Україні. Її модифікований варіант на матеріалі української музичної спадщини створили О.Я.Ростовський та Л.О.Хлебнікова [6]. Продовжують ці традиції, але з активізацією інтегративного компоненту О.П.Щолокова, Л.М.Масол, О.О. Очаковська, Л.В Беземчук, Т.О.Наземнова [1]. Автором нової інтегрованої концепції вважається Б.П.Юсов, Про принцип інтеграції говорили і пишуть досі Л.Ващенко, Т.Дорошенко, Н.Коляденко, А.Любомудрова, Л.Масол, Т.Надолинська, Г.Ніколаї, В.Суслова, Н.Терентьєва, О.Ценко. Нині принцип інтеграції активно впроваджується в художньо-естетичну освіту школярів, Нагадаємо, що поняття грамоти і грамотності стосовно мистецтва для нас виявляються не тотожними, а схожими. Так, художня грамотність для нас представляється як феномен, який пояснює процес і результат освоєння та осягнення усіх художньо-образних основ мистецтва. Художня грамота – це поняття, яке визначає елементи мови мистецтва, фіксовані тим чи іншим способом, що в сукупності представляє собою систему знаків, які відображують закономірності передачі образів дійсності художніми засобами [6].

Художня грамотність формується під час ознайомлення учнів з творами мистецтва. Отже умовою такого процесу стає інтеграція мистецтв на уроках музичної культури. Цей процес сьогодні відноситься до інноваційних стратегій освіти, між тим, інтеграція видів мистецтва – явище культури, що має стародавні корні походження.

Найбільш суттєвим чинником розвитку художньої грамотності можна вважати процес сприйняття мистецтва, розуміння його мови та засобів виразності. Питаннями сприйняття в музичній педагогіці займалися Ю.Алієв, В.Бєлобородова, Костюк, Г.Рігіна, О.Ростовський, О.Рудницька, З.Ринкявічус, О.Олексюк, ін. В контексті проблематики що розглядається, формування у школярів навичок сприйняття різних засобів музичної виразності – строю, тембру, динаміки, гармонії велися дослідження Ю.Алієвим, Г.Рігіною.

Художня грамотність саме й спрямована на формування здібності сприймати та розуміти не лише один вид мистецтва, а через розуміння одного виду мистецтва глибше розуміти інше; не лише розуміти і переживати художні образи інших видів мистецтва, але й усвідомлювати свої враження, свої ставлення до них; володіти основами критичного мислення в галузі мистецтва, яке може бути вироблене лише на основі художньої грамотності особистості. Крім того, саме художня грамотність стає основою художньо-естетичної культури особистості.

Формування музичної грамотності як різновиду художньої здійснюється на основі інтеграції різних видів мистецтва. Така інтеграція може мати декілька напрямів: синтез різної техніки, засобів виразності, стилів і напрямів в окремих видах мистецтва; синтез різних видів мистецтва; синтез мистецтва з іншими формами прояву культури (спортом, наукою, освітою, релігією, філософією і так далі).

Якщо розглянути технологію застосування взаємодії мистецтв в навчальному процесі, то можна визначити три види такої технології: міжпредметні зв'язки, взаємне ілюстрування, інтеграція мистецтв. Перший вид найбільш простій, традиційний, коли на урок літератури вчитель приносить вироби народного ремесла, вишивки, мотрійки, картини художників, платівки з музикою класичною і народною. Чи – на уроці малювання учні також слухають музику, а наприкінці уроку діти надягають розфарбовані ними кокошники, влаштовують хоровод. Це монохудожнє викладання, але із залученням інших видів мистецтв. Більш складний другий вид, коли обговорюється стилістична єдність та історична відповідність творів музики чи літератури із загальною культурою епохи й аналогіями з інших видів мистецтва: вони взаємно збагачують один одного. Простежуються трансхудожні магістралі при створенні опери чи екранізації на сюжет літературного твору, серії картин на сюжет відомих сказань, дум, билин [7, с.220]. Третій вид – це інтегровані програми, у яких прослідкуються внутрішні зв'язки слова, звуку, кольору, руху, простору, форми, жесту – на рівні творчого діяльності дітей.

Усі мистецтва мають єдину основу, їх пронизують єдині закони сприйняття. Основним методичним принципом педагогіки взаємодії мистецтв є інтегрований підхід. Дитина споконвічно поліхудожня (полі мовна), здатна до усіх видів художніх занять. Інтеграція мистецтв ефективніше монохудожнього підходу навіть при спеціалізації [7, с.217]

Якщо використання синтезу мистецтв або взаємодії мистецтва здійснюється усвідомлено, цілеспрямовано, то у різних сферах особистості дитини виникають позитивні кількісні і якісні зміни, зокрема у таких сферах:

у розумовій сфері (від пізнання предметів та явищ – до усвідомлення їх сутності та взаємозв'язку); в емоційній сфері (від простих емоцій – до здатності співчувати та переживати духовні стани); у моральній сфері (від егоцентризму до гуманізму, альтруїзму); у діяльнісно-вольовій сфері (від мимовільних дій до цілеспрямованості, саморегуляції, духових вчинків); в естетичній сфері, в естетичному світосприйнятті (від споглядання естетичних об'єктів через ефект катарсису до потреби створювати красу) [3].

Саме в такому ракурсі, в нових умовах формування музичної грамотності набуває іншого функціонального значення, мета якої стає – розуміння мови музики як мови мистецтва серед інших його видів. Кожен вид мистецтва – неповторна художня цінність, що має свої специфічні особливості й своєрідний вплив на особистість школяра. Сфери вираження мистецтв не замикаються в колі своєї своєрідності, вони взаємозбагачують один одного.

Спирання на інтеграцію та синтез мистецтва в процесі засвоєння музичної грамотності дозволяє рельєфніше відчути сутність засобів виразності мови мистецтва в порівняні між собою. Це створює ефективні чинники не лише засвоєння музичної грамотності, але й і творчого розвитку школярів. Цей висновок зроблений на основі отриманих даних після застосування в експериментальному режимі наступних методів: міжпредметних зв'язків; групи методів активізації художнього мислення; методів активізації творчої діяльності: творчих завдань, мініторів, рольових ігор тощо. Обравши комплекс методичних засобів, серед яких педагогічна умова – інтеграційне навчання (відповідні до неї принципи, спеціально розроблені методи та додаткові методи, пропоновані Г.Побережник та Т.Щерицею), було проведено декілька уроків. Отримані результати підтвердили ефективність застосування інтеграційного навчання в формуванні музичної грамотності школярів, оскільки зросли результативні показники. Найбільш вдалими виявилися ігрові форми навчання, методи активізації логічного та образного мислення, проблемні завдання та міжпредметні зв'язки.

Інноваційні тенденції в мистецькій освіті актуалізували проблему застосування синтезу мистецтв, інтеграції мистецтв. Це знайшло відображення в новому форматі уроків музики, яки здобули назву « уроки музичного мистецтва». Такій формат підсилює міжпредметні зв'язки музики та актуалізує домінуючу роль принципу інтеграції мистецтва Подальшої проблемою дослідження питання інтеграції можуть стати розробки та експериментальні

перевірки інтеграційних методів навчання музики в сукупності з іншими видами мистецтва в контексті формування художньої компетентності школярів.

Література:

1. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі / Л.М.Масол. – Х: Веста, 2006. – С. 44-45.
2. Мистецька освіта в Україні: теорія і практика / О. П. Рудницька [та ін.]; заг. ред. О. В. Михайличенко, редактор Г.Ю. Ніколаї. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 255 с.
3. Мун Л.Н. Синтез искусств как системообразующий фактор художественного образования / Л.Н. Мун: Автореф.дис. на соискание ученой степени доктора пед.наук спеціальности 13.00.02 – теория и методика обучения и воспитания (художественное воспитание в дошкольных учреждениях, общеобразовательной и высшей школе),М.-2009, – 42с.
4. Побережна Г.І. Загальна теорія музики: Підручник / Г.І.Побережна, Т.В.Щериця. – К.: Вища школа,2004. – 303 с.
5. Профессиональная педагогика. М.: 1997. – С.497
6. Ростовський О.Я. Музична освіта в Україні на межі тисячоліть: стан, проблеми, перспективи / О.Ростовський //Мистецтво та освіта.-2000.-М.-С.2-6.
7. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька / О.П.Рудницька. – Київ, – 2002. – 266 с.

Лилия Васильева
(Санкт-Петербург, Россия)

ТРАДИЦИИ КАК ОСНОВА ИННОВАЦИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Сегодня, в современном мире, формируется новая система ценностей, где развитие человечества перешло в информационную эпоху. Как быстро мы привыкаем ко всяким умным вещам, различным гаджетам и прочее. Прогресс не стоит на месте, а развивается день ото дня. То, что раньше казалось из разряда фантастики, сейчас плотно вошло в нашу повседневную реальность.

Таким образом, справедливо, много говорить об инновациях. Без качественных, существенных прорывов в технологиях, технике и соответствующем мышлении не может быть развития цивилизации. Но для любого образовательного, культурного, научного и бизнес – пространства, очень важно помнить и о традициях, традиционном мышлении, и не просто помнить, но и развивать и то и другое одновременно [1].

Рассмотрим понятия «традиция» и «инновация». Термин «традиция» в научной литературе достаточно разнопланов. Традиция (от лат. «*tradition»* передача, повествование) – нормы и правила жизни людей, передающиеся от поколения к поколению. Традиция отражает преемственную связь в развитии, связь времен и эпох, формирующая образ цивилизации. Понятие «инновация», происходит от лат. *«novatio»*, что означает «обновление» (или «изменение»), впервые термин появился в научных исследованиях XXI в., также стоит отметить, что существенной характеристикой инновационных процессов являются идеи, выведенные из богатого традициями прошло [2]. *Следовательно,* возникшие в глубокой древности традиции играют определяющую роль в воспитании и образовании новых поколений.

Наше время – удивительное и динамичное время инноваций в российском образовании. Обучение становится индивидуализированным, стимулирующим и вдохновляющим, способствующим развитию творчества, инициативности, ответственности. В связи с чем, глобальные изменения переживает вся российская школа, но особенно – среднее образование. Это и переход на новые механизмы финансирования, оплаты труда педагогов, повсеместное внедрение новых форм и технологий обучения, переход на новые образовательные стандарты. Школа постоянно обновляется, отвечая на новые вызовы времени и потребности учеников и их семей. Она реализует программу развития, обучаясь на своем опыте, где педагогическая инноватика – это особая сфера научного знания, изучающая процессы развития школы, связанные с созданием новой практики образования.

Таким образом, говоря об инновациях, не стоит забывать, что стартовать в светлое инновационное будущее, находясь в рамках «голого» интеллектуального пространства, невозможно. Нельзя без традиций формировать инновационное мышление. Традиции – это тот базис, та платформа, на которой только и возможно движение вперед. Это естественный и очень мощный механизм передачи информации и обучения жизненным стратегиям. В настоящее время он незаменим, как самый экономичный способ воспитания счастливого человека.

Литература:

1. Тумалев А.В. Традиции, инновации и причины неудач инноваций // Потенциал инновационного развития. Сборник научных статей аспирантов и студентов. – СПб.: Институт бизнеса и права. – 2011. – С. 32 [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.ibl.ru/konf/070411/10.html (Дата обращения 25.10.2013)
2. Мациевский Г.О. Инновации и традиции в образовании // Успехи современного естествознания. – 2010. – №9. – С. 160-162. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.rae.ru/use/?section=content&op=show_article&article_id=7785193 (Дата обращения 25.10.2013)

Научный руководитель:
доктор философских наук, профессор Гелих Олег Яковлевич.

Марія Данюк
(Чортків Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «БІОЕТИКА» В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сучасні орієнтири виховання підростаючого покоління відображені у державних документах (Законі України про освіту, Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”, Концепції національного виховання,

Концепції екологічної освіти та ін.). Їх аналіз засвідчив, що існує нагальна потреба включення етичного компонента у всі процеси взаємодії людини з природним оточенням. Біологічна етика, як наука про етичне ставлення до всього живого, вивчає проблеми взаємовідносин людей, використання новітніх біотехнологій, допустимість маніпулювання людським матеріалом, а також проблеми взаємовідносин людини і тварин. Виховання гуманного ставлення до людей та тварин формує у майбутніх молодших медичних працівників такі професійно важливі якості, як доброта, милосердя, співчуття, співпереживання, любов. Це обумовлює актуальність дослідження, **завданням** якого є обгрунтування доцільності біоетичного виховання студентів медичного коледжу.

Значна частка проблеми етичного виховання молоді пов'язана з екологічною освітою школярів. Зокрема, взаємозв'язок естетичного, морального та екологічного виховання висвітлений у роботі Л.Печко; етичне виховання учнів основної школи у процесі вивчення живої природи було предметом вивчення І.Назарко; ця ж проблема, але стосовно учнів старшої школи досліджувалась О.Троцькою; екологічне виховання школярів на засадах «глибинної екології» розглядалось М.Колесник. Їх дослідженнями встановлено, що етична вихованість не формується спонтанно, вона є результатом цілеспрямованої та систематичної роботи учасників освітньої взаємодії. Тому вивчення особливостей цього процесу на кожному з етапів соціогенезу та становлення особистості є нагальним завданням сучасної педагогічної теорії і практики.

Етичність визначається соціальним досвідом, який нагромадило людство, тобто культурою. Остання, принаймі європейська, завжди була антропоцентриською, визнавала моральні обов'язки лише перед людьми. Над її ставленням до живих організмів панував дух завоювання, підкорення, бездумного пристосування до нагальних потреб. Насильно підкорюючи природу, людина підрубала своє власне коріння, позбавила себе цілісності. Людству стало очевидним те, що необхідні нові світоглядні орієнтири, які б не протиставляли людині природу. Тому, антропоцентризм уже розглядається як негативна форма світогляду, що є різновидністю дискримінаційних поглядів людей, які н не відповідають істинній етиці, яка базується на науковому розумінні природи на сучасному етапі її пізнання. Він орієнтує суспільство на максимальне споживання, при цьому людина розглядає природне середовище, рослини та тварини як свою комору, як невичерпне джерело матеріальних благ. Розвиток технології, розкрадання природних багатств, забруднення довкілля привело до виснаження природних ресурсів і поставило людство перед глобальною екологічною кризою. Антропоцентризм неправомірно звеличує сутність людини над іншими природними системами того ж рівня організації життя.

Сучасні уявлення про живу і самоорганізуючу систему Землі; переконливі докази існування необхідності та випадковості; модель нової самоорганізуючої «творчої» картини світу, яка включає всебічний взаємозв'язок всіх матеріальних, енергетичних та інформаційних феноменів, в тому числі і суб'єктивно-суб'єктивні стосунки; обгрунтування можливості стабільного розвитку людства лише в рівноважній (недеградованій) біосфері переконливо свідчать про те, що самим важливим для виживання сучасної цивілізації на планеті Земля є вирішення проблеми зміни людських цінностей. На їх основі необхідно здійснити формування стратегії поведінки в біосфері, структуру особистості, яка б приймала те, що мистецтво людського буття полягає в дотриманні правил, при яких сила самоорганізації в системах природи (включаючи і людський організм) може проявляти свою конструктивну дію, оскільки в людині закладений вищий параметр порядку, який концентрує творчий потенціал. Недотримання цих правил приводить до порущення рівноваги, що і відбулося в наш час.

Проведений аналіз літературних джерел засвідчив, що в основу біоетичного виховання майбутніх молодших медичних працівників доцільно покласти такі положення:

1.У природі існує ієрархія систем різного рівня складності. Життя – це метасистема, в якій чітко виражене поступове поєднання. Ця наступність організована за принципом ієрархічної підлеглості: більш високий рівень ієрархії проявляє спрямовуючу дію на нижче розміщений, підкоряючи його собі. Він стимулює в компонентах цього рівня нові властивості, які в ізольованому стані їм не притаманні.

2.Послідовна субординація біологічних систем проявляється у співвідношенні законів, що діють на цих рівнях: загальний напрям дії законів системи даного рівня визначається більш загальними законами системи наступного рівня.

3.Відкриті системи, такі, як біологічні та соціальні, обмінюючись із зовнішнім середовищем речовинами, поглинаючи інформацію та енергію, існують в стані динамічної рівноваги. Зміна одного із показників викликає зміну інших, які ніби компенсують відхилення, що виникли.

4. Одні підсистеми створюють передумови для успішного розвитку та саморегуляції інших і забезпечують, координуючи свої функції, можливості динамічного розвитку всієї системи. Зовнішні впливи, насамперед, руйнують слабкі ланки, що виводить із ладу систему в цілому.

5.Еволюція підсистем є основою стабільності систем більш високого порядку (біосфери), тобто функціонування біосфери як цілісності спрямоване на збереження її стабільності. Якщо певні структурні одиниці системи не функціонують в заданому системою вищого порядку напрямку, то включаються механізми на приведення їх до норми, або, якщо це неможливо, до їх знищення.

6. Єдність на рівні цілісності системи проявляється в наявності нових властивостей системи, що відсутні у її окремих елементів (тобто неаддитивність властивостей системи у відношенні до властивостей елементів її підсистем).

7.У структурі живої природи виділяють три складові буття: фізичну, енергетичну та інформаційну. Тлумачення організмів як складних інформаційно-біоенергетичних систем переконливо свідчить про необхідність включення їх на суб'єктному рівні до змісту людського буття. Відповідні знання повинні формувати емоційно-ціннісне суб'єктне ставлення до природи як елемента життя. В цьому випадку природа виступає рівноправним компонентом у взаємодії «природа – людина», тобто взаємозв'язок відбувається не на рівні відношень «об'єкт – суб'єкт», що характерно для сучасного процесу вивчення живої природи, а в межах «суб'єкт – суб'єктних» відношень. Це дає змогу усвідомити відчуття чуттєвої спорідненості з природою, переконатись, що людина не стоїть над нею, а є елементом природи, так само, як і остання розчинена в людині.

8. Суть біологічної системи не можна зрозуміти, обмежуючись лише дослідженням закономірностей, що проявляються в ній. Закономірності системи виявляються лише у її відношеннях, взаємодії із зовнішнім предметом діяльності [1].

Проведений аналіз літературних джерел свідчить, що сформувати етичне ставлення до всього живого можливо за умови, коли людина пройметься новим екологічним, біосферним мисленням, перейде до рівноправного співробітництва з природою, усвідомить те, що не має права піднімати руку на те, що нею не

створено. Вся діяльність людини в біосфері, як глобальній екосистемі, повинна полягати в гармонійному співіснуванні людини з природою на основі функціонування за її законами. Сформувати таку поведінку, навчитися жити згідно до загальних законів природи, враховувати їх у своїй щоденній діяльності ми можемо лише на основі глибокої переконливості, усвідомленості цілісності живої природи. Ще в 1924р. А. Чижевський писав, що життя на Землі ми повинні розглядати як життя одного загального організму. Лише при такому підході ми зможемо усвідомити себе невід'ємною частинкою біосфери, маленьким гвинтиком цього великого і могутнього механізму, який може працювати лише злагоджено, інакше ламається або сам гвинтик (це в кращому випадку), або якщо це стосується сукупної діяльності людства як виду організмів, може вийти з ладу весь механізм (глибока екологічна катастрофа). Адже згідно еволюційного ряду систем, якщо складова системи функціонує не загальними законами відповідної системи, то в останній включаються механізми на усунення «неслухняної» частини. Наприклад, якщо клітини людського організму за певних умов перестають нормально функціонувати і утворюється ракова пухлина, людина як система вищого порядку стосовно до клітин, спочатку намагається їх нейтралізувати за допомогою хірургічного втручання чи певних інших заходів. Якщо усунути небезпечний вплив ракової пухлини в такий спосіб не вдається, тоді в кінцевому результаті вибуває з ладу весь людський організм.

Високо розвинуте почуття відповідальності за функціонування відповідно до законів природи – умова гармонійної коеволюції суспільства і природи. Необхідний цілісний системний підхід, який повинен будуватися за принципом: від загального до часткового, а не навпаки. В центрі уваги повинно стояти функціонування цілого – біосфери, а не окремих її компонентів. В цьому ракурсі виникають нові аспекти проблеми клонування людей, штучного запліднення тощо. В даному випадку людина намагається втручатись у функціонування системи вищого порядку: популяції, виду. Адже основним законом саме популяційно-видового рівня організації життя є розмноження. Ще в середині минулого століття І. Шмальгаузен, розглядаючи таке фундаментальне поняття, як еволюція органічного світу з позицій кібернетики, обґрунтував, що біогеоценоз виступає по відношенню до всіх популяцій та видів, що його формують, керуючим пристроєм. Контроль і регуляція взаємозалежностей популяцій різних видів один від одного і з неживими компонентами біогеоценозу здійснюється через відбір, або диференційовану участь особин в відтворенні наступного покоління. Загибель, повне або часткове усунення від розмноження всіх, хто не може виконувати біогеохімічну функцію, підтримує стійкість процесів циркуляції речовини та енергії в біоценозі і разом з тим забезпечує еволюцію окремих видів.

Згідно до теорії стабілізуючого відбору, відбір не лише перетворює певний вид організмів, але і сприяє стабілізації уже досягнутих пристосувань. Переважна участь у відтворенні наступного покоління особин, що відрізняються від норми, веде до видозміни виду. В цьому випадку виступає на сцену відбір в його творчій формі. Втручаючись в регуляцію чисельності населення, збереження певних генофондів людина перебирає на себе функції системи вищого порядку. А відповідно до законів ієрархії це є недопустимим і наказовим. Звичайно, людина є біосоціальною істотою і її функціонування визначається крім законів біологічної форми руху матерії ще і законами вищої, соціальної форми. Проте і вони теж повинні відповідати всезагальним законам природи.

З метою дослідження стану реалізації проблеми біоетичного виховання студентів у практиці роботи медичних коледжів ми проаналізували навчальну програму та підручники з біології. Так, у програмі (2005 р.) акцентується увага на тому, що вивчення біології повинно сприяти вихованню особистості, яка усвідомлює власну відповідальність перед суспільством за збереження життя на Землі, формуванню екологічної культури [2]. Передбачено реалізацію таких завдань: розвиток умінь встановлювати гармонійні стосунки з природою на основі поваги до життя як найвищої цінності та всього живого як унікальної частини біосфери; становлення наукового світогляду; формування емоційно-ціннісного ставлення до природи, до себе, до людей, до загальнолюдських духовних цінностей. Проте, окремих тем для висвітлення вищенаведених завдань у змісті навчального матеріалу з біології немає, лише деякі теми частково стосуються цієї проблеми та концентруються зокрема у екологічному розділі „Надорганізмові системи": „Вплив діяльності людини на стан біосфери", „Ноосфера", „Основні екологічні проблеми сучасності, шляхи їх вирішення", „Природоохоронне законодавство України", „Міжнародна співпраця у справі охорони природи", але, здебільшого, вони є підсумково-узагальнюючими, однобічно спрямованими. Основна увага у них зосереджена на розкритті взаємозв'язків людини та природи, техногенному впливові на оточуюче середовище. Загалом у програмі з біології є 10 тем (8,4%), до змісту яких включена біо(еко)етична проблематика.

Не сприяє усуненню цих недоліків і зміст підручників. Так, у підручнику з біології авторів М. Кучеренко, Ю. Вервес, П. Балан при розкритті зв'язку екології з іншими науками біологічна та екологічна етика навіть не згадується [3]. У Розділі 3 „Основи екології. Людина і біосфера" подається набір наукових фактів, матеріал не має емоційного характеру. Теми „Закономірності дії екологічних факторів на живі організми" і „Біосфера та її межі", де вивчаються живі організми, в основному, стосуються питань їх існування, життєдіяльності, відтворення, а також значення у формуванні біогенної речовини. Крім того, акцент зроблено на їх ресурсному значенні, а не на внутрішній самоцінності життя. Частково проблеми біо(еко)етики розкриваються у параграфі „Вчення В.І. Вернадського про ноосферу", у якому зазначається, що людина як частина природи повинна підпорядковуватись її законам, а не намагатись змінити її, проте ця думка далі не розвивається.

Також ми з'ясували, що в контексті екологічних криз сьогодення зміст деяких параграфів підручника стосується проблем ставлення до живого та природи. Наприклад, у §70 „Діяльність людини та стан біосфери" вводиться поняття „екологічна совість", відповідальність перед наступними поколіннями, але далі у параграфі розповідається про основні екологічні проблеми лише з погляду точних наук, питання етики не розглядаються. Суперечливим є той факт, що у п. „Застосування екологічних знань у практичній діяльності людини", розкривається їх значущість лише для мисливського господарства, рибальства, акліматизації видів. У §72 „Охорона видового різноманіття організмів" детально описана Червона книга, питання природоохоронних територій, природоохоронне законодавство України, проте не згадується про Всесвітню Хартію природи, Конвенцію захисту прав тварин та ін. документи, що визнають право не лише на охорону а й на самодостатнє існування без втручання людини. Загалом з 94 параграфів підручника лише у 3-х частково розкриваються проблеми екологічної етики.

Отже, як засвідчив проведений аналіз, підручники висвітлюють лише наукову сутність процесів, що відбуваються у живій природі, не торкаючись питань формування етичного ставлення людини до природи. Найчастіше у підручниках з біології наведені завдання на репродуктивне відтворення матеріалу, іноді пропонуються проблемні запитання і такі, що стосуються бережливого ставлення до природи. Завдань на формування ціннісно-шанобливого ставлення до природи не виявлено. Кількість тем і завдань з біо(еко)етичним змістом у чинних

підручниках з біології незначна – від 1,48 % до 1,7 %.. Ми повністю згідні з думкою Г. Калинової, що з метою посилення особистісно-орієнтованої і практико-орієнтованої спрямованості підручника, збільшення його внеску в загальнокультурну підготовку учнів необхідно збільшити частку знань етичного, естетичного, морального характеру, що складають основу формування ціннісних орієнтацій до об'єктів живої природи, до людини – одного з об'єктів живої природи [4].

У процесі аналізу програми з біології та відповідних підручників, нами виявлено невідповідність тексту підручників деяким завданням програми (наприклад, формування емоційно-ціннісного ставлення учнів до навколишнього середовища на основі знань про живу природу) і положенням Держстандарту, зокрема про усвідомлення біосферної етики. Загалом, аналіз підручників свідчить про те, що їх зміст передбачає формування антропоцентричного світогляду, інформація про проблеми біоетики відсутня і, відповідно, даний аспект практично не висвітлюється.

Для вивчення думки викладачів щодо актуальності і доцільності біоетичного виховання та їх готовності до впровадження ідей біологічної етики у навчально-виховний процес, ми провели анкетування 42 викладачів біології загальноосвітніх та вищих навчальних закладів. Анкетування виявило, що 41 особа (98%) стверджувала, що знайома з поняттям „біоетика". Більшість респондентів (36 осіб (86%)) вважають, що основними труднощами, які виникають у процесі біоетичного виховання є недостатнє науково-методичне забезпечення та недостатня кількість годин, відведених на вивчення навчального предмету „Біологія", 3 особи (8 %) вказують на апатичність студентів та їх незацікавленість проблемами збереження довкілля.

На запитання „Чи достатньо, на Вашу думку, у підручниках матеріалу для повноцінного та ефективного виховання у студентів ціннісного ставлення до живої природи? " 32 чол. (92 %) опитаних відповіли – „Ні". Частина викладачів (39 осіб (68 %)) взагалі не знайомі із поняттям „суб'єктивізації", яке лежить в основі біоетичного вчення. 37 опитаних (89 %) зазначають, що студенти не виявляють зацікавленість до вивчення живої природи. На основі ранжування викладачами основних цінностей, які потрібно формувати у школярів, було виділено такі категорії цінностей: цінність життя, природа як самоцінність, альтруїзм, бережливість, доброта, краса природи та ін. Ефективними, на думку опитаних, методами біоетичного виховання є мозковий штурм, тренінг, метод проектів, дидактичні ігри. Отже, викладачі біології загалом недостатньо обізнані із сучасними проблемами біоетичного виховання студентів та не мають належного науково-методичного забезпечення для здійснення цього процесу.

Для діагностики рівня сформованості ціннісних орієнтацій та типу ставлення до живої природи студентам були запропоновані методики В. Скребця: „Методика незавершених речень" і „Тест екоціннісних диспозицій" [5]. З метою визначення ціннісних орієнтацій та типу ставлення до природи, студентам пропонувалось вибрати завершення твердження, наприклад: „Людина може проявляти у взаємостосунках з природою… а) повагу до неї, співчуття; б) байдужість; в) вдоволення своїх потреб; г) залежність від неї" та ін. Отримані наступні результати: у студентів соціальні-цінності становлять 60 % від загальної кількості; Я-цінності – 55 %; моральні-цінності – 54 %; домінують екологічні цінності – 42 %.

Серед опитаних не було таких, які б виявляли вороже ставлення до світу природи, проте більшість займали нейтральну позицію до процесів і явищ, які відбуваються в довкіллі. Тому сьогодні особливо актуальним є залучення школярів даного віку до творчої та практичної діяльності, щоб вони могли побачити реальний результат своїх знань і праці, усвідомити свою персональну відповідальність за стан довкілля, брати активну участь у природоохоронних заходах.

Крім означених цінностей, проведене опитування дало можливість отримувати індекси кількісного вияву екопсихологічних диспозицій, які займає випробовувана людина на момент дослідження. За цими екодиспозиціями прослідковується спрямованість дій та вчинків, як узагальнена риса особистості або потенційна схильність людини чинити так чи інакше щодо свого довкілля. Таких екодиспозицій є шість: колаборативна, несесітивна, індиферентна, совмісійна, совметральна, гашенарна [5]. Всі вони не зустрічаються у чистому вигляді і, як правило, у опитуваних виявляється сукупність кількох екодиспозицій.

Колаборативна екодиспозиція виявлена у 71 % респондентів – це студенти, які розуміють єдність людини з довкіллям та потребу оптимального врегулювання власних стосунків з природою. Але у 57 % опитаних проявляється і формально-споживацьке ставлення до природи, вони сприймають її як „невичерпне джерело ресурсів", у якій все для людини (несесітивна екодиспозиція). У 43 % студентів домінує індиферентна та совмісійна екодиспозиції. Перша проявляється у відстороненні від проблем природи, небажанні їх знати. Природа для цих респондентів існує ніби окремо від людини. У буденній свідомості індеферентна екодиспозиція чи не найпоширеніша річ, яка дозволяє не помічати, зневажати тим, що відбувається навкруги. Така екодиспозиція нерідко є наслідком браку знань про закони існування природи та людини у ній. Друга відображає слабкість людської істоти перед силами та стихіями природи.

У 14 % студентів присутня совметральна екодиспозиція, що характеризується чіткою установкою на приборкування природних систем задля задоволення своїх інтересів, насилля над природою з метою ефективнішої її експлуатації. При цьому у 20 % опитаних проявляється напівсвідома або підсвідома схильність наносити шкоду тим чи іншим природним об'єктам, руйнувати їх для забави, псувати дерева від нудьги тощо (гашенарна екодиспозиція). Останні дві екодиспозиції можна вважати похідними одна від одної. Наші дані повністю узгоджуються з результатами дослідження О. Троцької щодо сформованості екоетичної вихованості старшокласників [6].

Вивчення стану реалізації досліджуваної проблеми на різних рівнях конструювання змісту біологічної освіти дозволило нам зробити висновок, що проблемам етичного характеру недостатньо приділяється уваги в навчально-виховному процесі підготовки фахівців та виділити основні напрями удосконалення біоетичного виховання майбутніх молодших медичних працівників: переорієнтація змісту програмового матеріалу навчального предмета «Біологія» щодо тлумачення екологічних проблем з позицій антропоцентризму на біо(еко)центризм; включення додаткової інформації та завдань біоетичного спрямування.

Важливість проблем біологічної етики стимулює перегляд програми біологічної освіти майбутніх молодших медичних працівників та відображення в її змісті принципів біоетики. Чим краще студенти зрозуміють ці принципи, тим швидше вони усвідомлять ідею, що зберегти життя на Землі – це найвище моральне завдання і воно випадає на їх долю.

Література:

1. Степанюк А. В. Методологічні та теоретичні основи формування цілісності знань школярів про живу природу. дис. … д-ра пед. наук. 13.00.01 / А. В. Степанюк. – К., 2001. – 471 с.
2. Біологія. 7-11 кл.: програма для загальноосвіт. навч. закл. / [О. В. Данилова, П. Г. Балан, А. С. Вихренко та ін.]. – К.: Ірпінь, 2005. – 84 с.
3. Загальна біологія: підруч. [для учнів 10-11 кл. серед. загальноосвіт. шк.] / М. Є. Кучеренко, Ю. Г. Вервес, П. Г. Балан та ін. – К.: Генеза, 1998. – 464 с.
4. Калинова Г. С. Учебник биологии: состояние и проблемы / Г. С. Калинова // Биология в школе. – 2005. – № 7. – С. 60–62.
5. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи / В. О. Скребець. – К.: Видавничий дім „Слово”, 2004. – 440 с.
6. Троцька О. С. Біо(еко)етичне виховання: теорія і практика: Монографія / [О. С. Троцька, І. С. Назарко, А. В. Степанюк]. – Тернопіль: Вид-во «Вектор», 2012. – 244 с.

Павел Домбровский, Татьяна Домбровская
(Гродно, Беларусь)

ИНДИВИДУАЛЬНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ТРАЕКТОРИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ НА ДИСТАНЦИОННЫХ КУРСАХ

Создание условий для развития способностей личности, являющееся приоритетным направлением государственной политики, ставит во главу угла деятельность самого ученика, его внутреннее образовательное развитие. Образование в этом случае не столько передача ученику знаний, сколько образовывание, проявление его в самом себе, формирование себя, что предполагает: воспитание и развитие качеств личности, отвечающих требованиям информационного общества, инновационной экономики, задачам построения современного гражданского общества на основе принципов толерантности, диалога культур и уважения его многонационального, полилингвального, поликультурного и поликонфессионального состава; ориентацию на достижение цели и основного результата образования – развитие личности обучающегося на основе освоения универсальных учебных действий, познания и освоения мира. В связи с этим образование рассматривается в качестве условия для самоопределения и саморазвития учащегося, поэтому задачей педагога является создание необходимых условий для личностного развития каждого ребёнка, формирования у него умения распорядиться свободой, т.е. самостоятельно ставить личностно значимые цели, проектировать траекторию их достижения во всем социальном пространстве, прогнозировать возможные результаты, планировать время, самостоятельно находить необходимую информацию и т. п. [1,с.57].

Индивидуальная образовательная траектория – это персональный путь реализации личностного потенциала каждого ученика в образовании. Под личностным потенциалом ученика здесь понимается совокупность его способностей: познавательных, коммуникативных, творческих. Процесс выявления, реализации и развития данных способностей учащихся происходит в ходе образовательного движения учащихся по индивидуальным траекториям. Любой ученик способен найти, создать или предложить свой вариант решения любой задачи, относящейся к собственному обучению. Ученик сможет продвигаться по индивидуальной траектории в том случае, если ему будут представлены следующие возможности: выбирать оптимальные формы и темпы обучения; применять те способы учения, которые наиболее соответствуют его индивидуальным особенностям; осознавать полученные результаты, осуществлять оценку и корректировку своей деятельности.

На особенности индивидуальной траектории оказывает влияние огромное количество внешних и внутренних факторов. В качестве внутренних факторов выступают особенности познавательной сферы, интересы, мотивы и потребности, эмоциональное и физическое состояние ученика. К внешним факторам можно отнести любые (в том числе и сиюминутные) влияния на ребенка со стороны окружающей среды: поведение учителя и одноклассников, обстановка в классе, особенности самой ситуации выбора и т.п.

Современная система образования функционирует в строго алгоритмизированном режиме, где и обучающиеся и обучающие вынуждены выполнять четкие правила, по которым она организована: определены содержание образования в виде стандартов, последовательность его усвоения в виде учебного плана, формы итоговой аттестации и т. д.

Построение и реализация учащимися индивидуальных образовательных траекторий может в полной мере реализоваться при дистанционном обучении с помощью средств компьютерных информационных технологий (например, на дистанционных курсах по подготовке к централизованному тестированию), связанных с необходимостью и возможностью индивидуализации и персонализации процесса обучения. ИОТ дистантного ученика – *интегрированный результат последовательно задаваемых целей, творчески реализованных в ходе личностной продуктивной и самоорганизуемой дистанционной деятельности, выстраиваемой в образовательной среде с помощью средств компьютерных телекоммуникаций и тьюторского сопровождения.*

Включение слушателей в разработку их собственных образовательных траекторий позволяет сформировать у них умения самоопределения, прогнозирования, планирования без педагогического принуждения. Важной задачей здесь является предоставление обучающимся свободы в том объёме, за который они могут нести ответственность.

Использование индивидуальной образовательной траектории слушателем дистанционных курсов предполагает, что ученик при изучении темы может, например, выбрать один из следующих подходов: образное или логическое познание, углубленное или энциклопедическое изучение, ознакомительное, выборочное или усвоение темы в полном объёме. Сохранение структуры предмета и содержательных основ будет достигаться с помощью фиксированного объема фундаментальных образовательных объектов и связанных с ними проблем, которые наряду с индивидуальной траекторией обучения обеспечат достижение слушателями нормативного образовательного уровня. Образовательные продукты могут отличаться не только по объему, но и по содержанию. Данное отличие обусловлено индивидуальными способностями и соответствующими им видами деятельности. Преподаватель предлагает слушателям для усвоения различные виды деятельности, как эмоционально-образные, так и логические, но, если учитывать приоритетные виды деятельности индивидуально для каждого ребенка,

следует допустить возможность выбора этих видов при изучении одних и тех же образовательных объектов. В данном случае будет обеспечиваться индивидуальная траектория, приводящая слушателей к созданию личностных образовательных продуктов, отличающихся как объемом, так и содержанием. Даже при одинаковых знаниях об изучаемых объектах образовательные продукты разных слушателей различны, поскольку усвоенные ими виды деятельности и уровень их развития отличаются [4, С. 82–88].

Подводя итог, можно сказать, что понятие «индивидуальная образовательная траектория» – это сложное общее понятие. Физический термин, который педагогика не случайно позаимствовала, сохраняет сущностное деятельностное начало. Индивидуальная образовательная траектория как «некий интеллектуальный замысел» (Э. Кассирер) находит своё преломление в идее движения и его следа.

Предоставление слушателю (учащемуся) возможности для личностного самоопределения с целью удовлетворения образовательных, духовных, культурных и жизненных потребностей личности является признанием его субъектом учебно-воспитательной деятельности, а ставя слушателя в ситуацию выбора, мы приучаем его к тому, что выбор – это нормальное состояние человека.

Литература:

1. Александрова Е.А. Педагогическое сопровождение старшеклассников в процессе разработки и реализации индивидуальных образовательных траекторий// Ученые записки Педагогического института Саратовского государственного университета им. Н.Г. Чернышевского**. –** 2008**. –** №01-02..-Том 1. Серия: Психология Педагогика. – С.56-64
2. Индивидуальная образовательная траектория личности как субъекта поликультурного мира: сборник научных статей / Министерство образования Республики Беларусь, Учреждение образования "Витебский государственный университет им. П. М. Машерова"; [под общей редакцией С. Л. Богомаза]. – Витебск: Издательство ВГУ, 2007.-293с
3. Сманцер А.П. Индивидуальная образовательная траектория как средство профессионального саморазвития будущего специалиста// Актуальные проблемы современного образования: развитие, здоровье, эффективность: материалы VII Междунар. науч. конф., Москва, 7-8 июля 2011г. – М.:ПИ РАО, МГППУ, 2011. – С. 59-62.
4. Хуторской А.В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному?: пособие для учителя. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 383 с.

Марія Кодинець, Інна Сторожук
(Боярка, Україна)

КРОСВОРД, ЯК ЗАСІБ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ У ВНЗ І-ІІ РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формами організації навчального процесу в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу є: лекційні, практичні, семінарські, лабораторні та індивідуальні заняття, різні види практик та консультацій, виконання самостійних завдань студентів та інші форми і види навчальної та науково-дослідницької діяльності студентів.

Контроль успішності студента здійснюється з використанням методів і засобів, що визначаються кредитно-модульною системою. Академічні успіхи студента визначаються за допомогою системи оцінювання, що використовується у вищому навчальному закладі. Особливість остаточної оцінки за складання іспиту чи заліку супроводжується обов'язковим переведенням балів до національної шкали. [5, с.7]

Мета статті – розкрити особливості кросвордів, як одного із засобів перевірки знань студентів у ВНЗ І-ІІ рівня акредитації.

Виклад основного матеріалу. Письмові роботи як одна із форм обліку і контролю знань студентів відрізняється варіативністю видів і форм оцінювання [1].

Засоби оцінки знань студентів за якими ми маємо можливість оцінити:

1. Самостійна робота протягом 15-20 хвилин. Такі роботи проводять найчастіше на початку вивчення нової теми з тим, щоб виявити рівень засвоєння нового потоку інформації; цей вид перевірки, по-перше, допомагає викладачеві проконтролювати процес засвоєння нового матеріалу, по-друге, для тих, хто засвоїв певну тему, оптимальним засобом її закріплення.

2. Одним із видів письмових робіт є індивідуальне розв'язування задачі за зразком. Такі завдання навчають складати певний алгоритм розв'язання певного виду завдань і сформувати навички які дозволятимуть розв'язувати ці задачі в подальшому. Ця робота займає не більше 10 хвилин, але дозволяє викладачеві перевірити, як сприйнято новий матеріал не тільки окремими студентами, але й групою в цілому.

3. Однією із форм контролю знань є словникові диктанти для перевірки засвоєння основних понять і визначень. Вони займають незначну кількість часу (і виконання, і перевірка); при цьому об'єктивно розкривають рівень теоретичних знань студентів.

4. Актуальним залишається такий метод контролю, як тестування. Тести – один з ефективних інструментів здійснення перевірки знань студентів. Така методика контролю має низку переваг:

– охоплює контролем великий обсяг матеріалу;
– зменшує порівняно з традиційним опитуванням затрати часу на 50 %;
– зумовлює впровадження модульного навчання та системи рейтингового контролю;
– підвищує об'єктивність оцінювання знань;
– є мотивуючим чинником, оскільки студенти вивчають саме те, що оцінюється;
– контролює не тільки велику кількість теоретичних знань, але й практично-лабораторні навички.

В наш час активно практикується тестування в системі moodle або у інших програмних засобах, які дозволяють оцінити студента: AD Tester 2.88.4, My Test, Айрен тощо.

5. Одним з різновидів письмових робіт є заліково-модульні роботи, які проводяться наприкінці вивчення всього курсу. Тривалість таких робіт 1-2 академічних години; їх проводять за допомогою роздаткового матеріалу; варіанти завдань складаються диференційовано. [4]

Проте вище перелічені шляхи оцінювання є стандартними, тому впровадження кросвордових методів оцінки знань студентів є доцільними, нетрадиційними і дуже цікавими.

Застосування кросвордів у навчальному процесі є одним із засобів оцінювання студента, його можна застосовувати при перевірці підготовки студента до лабораторно-практичних занять, або ж закріплення лекційного матеріалу. Невід'ємним атрибутом виступає самостійна робота студента, яку також потрібно оцінити, і цим засобом оцінки є кросворд який складається з однієї або більше тем дисципліни, що, може скласти викладач, або ж студент як вид самостійної (домашньої, позаурочної, гурткової, додаткової) роботи.

Якщо впровадити створення кросвордів у навчальний процес, студент має безліч варіантів для вирішення цієї задачі, адже він у поміч може використати цілий ряд автоматизованих засобів (програмне забезпечення), що є актуально в наш час:

- Інтернет ресурс http://cross.highcat.org/ru_RU/;
- Інтернет ресурс http://crosswordus.com/ru/puzzlemaker;
- Складання кросвордів програмним засобом crossx;
- EasyCross 9.9.0.111;
- CROSSWORD POWER;
- Super Crosswords Creater;
- "Люксворд";
- Magnum Opus та ін.

Найрізноманітніші методи навчання у теперішній час широко розповсюджуються між викладачами навчальних закладів, використання інноваційних методик навчання поділяється на: активні, аудійні, візуальні, кін естетичні та найрозповсюдженішим методом виступає полімодальний метод – це такий метод, за допомогою якого інформація рухається по декількох каналах сприйняття студентом матеріалу дисципліни, чи то є лекційне заняття, чи то є практично – лабораторна робота або ж семінарське заняття, на яких студент засвоює матеріал. [3]

Новітнім, нетрадиційним та цікавим засобом перевірки знань студентів є тестові завдання у вигляді кросвордів:

- в них виключені не прямолінійні формулювання;
- вони вносять у процес тестування ігровий і змагальний елементи, змушуючи студентів інтенсивно обмірковувати різні комбінації з використанням отриманих ними знань.

До того ж кросворди не вимагають застосування комп'ютерної техніки, мобільних пристроїв, гаджетів, планшетів, адже для оцінки рівня підготовки, оскільки по мірі заповнення їх сітки можна миттєво оцінити рівень знань студентів, що тестуються. Тести-кросворди особливо зручні для проведення поточних рейтингів на практичних або лабораторних заняттях. [2, с.341]

Задача для студента побудована так, щоб він чітко знав і орієнтувався в області тематики кросворду, і ніякий інтернет ресурс (при пошуку у пошукових системах) студенту не допоможе, адже поставленого кросвордового питання не існує у web ресурсі, студент може скористатися лише своїми власними знаннями.

Перетворення інформації в знання нагадує розгадування кросворду: за пошуком не пов'язаними одне з одним визначеннями потрібно знайти зв'язану певним чином систему змістів. Особливість розв'язування звичайного кросворду показує наскільки непрямий тут шлях: кросворд неможливо відгадати, рухаючись послідовно від першого пункту до останнього. Процес роздумів над питаннями кросвордів йде шляхом численних повернень у вже пройдені пункти, у яких можливі сенсові зв'язки іноді наштовхують на впізнання змістів, що стоять за раніше нерозкритими визначеннями. А якщо враховувати, що сенсовий простір у реальності освітнього процесу є багатомірним, то зрозуміло, що хід пізнання в цьому просторі набагато складніший, ніж при розгадуванні кросворду. Таким чином, необхідно знайти єдиний сенсозмістовний зв'язок. [6, с.123]

Складання кросвордів не проста задача, сам процес розробки потребує від автора теоретичних знань, чіткого їх формулювання, граматичної грамотності, уваги, фантазії. Цей вид завдання розвиває уяву, потребує повторення (а значить – і закріплення) вивчені теми; сприяє формуванню відчуття краси розумової праці, виховує у студентів такі моральні риси особистості, як волю, наполегливість у досягненні мети, точність, активність, культуру мовлення. [6, с.199]. Кросворди тісно пов'язані з тестовими завданнями і застосовуються на уроках у процесі оволодіння нових потоків інформації або повторення пройденого матеріалу. Інтеграція тестів з кросвордами дозволяє викладачеві досягти найбільшого ефекту в закріпленні студентами навчального матеріалу, значного підвищення якості знань. [1, с.5]

Кросворди дозволяють одночасно освіжити в пам'яті існуючі знання, а також здобути нові. По суті, це вікторина з підказками, для рішення якої студенти спочатку можуть користуватися підручниками, довідниками, конспектами та іншими джерелами.

Саме в тренуванні пам'яті та засвоєнні нових знань полягає очевидна перевага кросвордів. Розгадування кросвордів розширює кругозір студентів, а постійна напруга пам'яті тримає мозок у тонусі й навчає працювати з інформацією. Рішення кросвордів позбавлене інформаційної монотонності, що часто супроводжує інші логічні або інтелектуальні ігри, тому сам процес їх розробки або рішення досить цікавий і заохочується додатковими балами. Студентам вивчати новий матеріал і повторювати пройдений, відповідаючи на питання кросвордів, набагато цікавіше, також розгадування кросвордів є засобом для систематизації знань.

Процес закріплення нових знань відбувається найкраще тоді, коли студенти не тільки вирішують, але й самостійно складають кросворди. У процесі цієї творчої роботи їм необхідно спочатку ще раз прочитати й осмислити пройдений курс, щоб сформулювати лаконічне і досить точне питання кросворда. У такий спосіб забезпечується застосування різноманітних підходів до навчання, орієнтованих на грамотність студента, а саме: розвиваючої, дослідницької, комунікативної та рефлексивної активності. Це сприяє розвитку таких необхідних сьогодні основних якостей для молодих кваліфікованих спеціалістів, як креативність, принцип самонавчання, активного творчого саморозвитку, інтелектуальної самостійність. Результатом такого підходу до навчальної роботи є значна активізація розумової діяльності студентів на уроках. [1, с.8]

У процесі осмислення питання студент ще раз мимоволі згадує пройдений матеріал і шукає слово, в якому втілюється задане питання.

Розгадування кросвордів, пошук слів (технічних термінів) тренують і поліпшують пам'ять студентів, сприяють розвитку кмітливості, мислення, дозволяють засвоїти знання, запам'ятати слова в ігровій формі, вчать працювати з підручниками та довідниками, забезпечують самонавчання і, найголовніше, створюють умови для розвитку й самореалізації особистості в процесі навчання.

Технічні кросворди можна використовувати в теоретичному та лабораторно-практичному навчанні під час різних видів діяльності студентів, а саме:

- для проведення нетрадиційних занять;
- під час організації групових та індивідуальних практичних робіт;
- для організації самостійних робіт пошукового типу;
- під час проведення різних позаурочних заходів;
- під час проведення проміжного та остаточного контролю знань. [1, с.9]

Отже, залучення до навчального процесу кросвордів різних форм є актуальним рішенням для підвищення активності розумових здібностей студентів.

Література:

1. Болтенко О.І. Навчальний посібник Збірник тестів та кросвордів з матеріалознавства та технології машинобудування / Болтенко О.І. – директор ДПТНЗ ≪Краматорський центр професійно-технічної освіти≫. Викладач-методист – Донецьк 2011. – 122 с.
2. Г.А. Оборский. Праці Одеського політехнічного університету, 2012. Вип. №1 (38) / Г.А. Оборский, В.И. Ковальков, А.П. Гнатюк. – (Стаття Особенности рейтингового контроля уровня подготовки студентов по техническим дисциплинам метрологической направленности.)
3. Використання інноваційних методик навчання / Публікація / [Електронний ресурс] / Кисіль Ольга Вікторівна // Журнал «Відкритий урок» Режим доступу до вид.: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/20409/ (11.07.2011) – Назва з екрану.
4. Мельниченко О.П. Сучасні методи оцінювання знань., Білоцерківського національного аграрного університету – 5 с.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про проведення педагогічного експерименту з кредитно-модульної системи організації навчального процесу» № 48 від 23.01.2004р., Офіц. вид. – К.: – 13 с.
6. Наукові записки. – Випуск 39 [Збірник наукових праць є результатом окремих наукових пошуків дослідників теоретичних та методичних аспектів педагогічних проблем] – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – 203 с.

Ольга Красницька
(Київ, Україна)

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ НА РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

У різних галузях науки термін депривація активно використовується як явище, що впливає на різні сторони людської особистості та означає позбавлення або ж обмеження людини в життєво важливих і необхідних потребах упродовж певного часового відрізку. Депривація не тільки впливає на психічне здоров'я людини, а й на фізіологічне, що, у свою чергу, впливає на соціальну поведінку людини, часто призводить до конфліктних ситуацій та дезінтеграції особистості в соціумі. Депривація спричиняє різноманітні деструктивні наслідки і для особистості, яка зазнала її впливу, і для її соціального оточення.

Як показують психологічні дослідження і психолого-педагогічна практика, виділяють три підходи, які можуть пояснити причини та описують наслідки депривації:

1. Теорія навчання, яка передбачає, що розвиток повністю або майже повністю залежить від зовнішньої стимуляції. Тобто, дитина з самого початку відстає в розвитку через депривацію зовнішніх чинників, але, якщо їй забезпечити відповідні умови для навчання, які будуть відповідати нормам, надати достатньо часу, то вона зможе досягти певних успіхів у процесі навчання, вивчити те, що не було вивчено раніше.

2. Позиція психоаналізу, яка припускає, що ранній досвід може покласти початок певним динамічним процесам, які міцно вкорінюються і тривають незважаючи на подальші зміни в реальній ситуації. Якщо дитина переживає материнську депривацію у ранньому віці, то у неї можуть розвиватися захисні дії від хворобливих переживань і страждань. Одного разу закріпившись, захисна дія прагне до самозбереження, ізолюючи при цьому дитину від взаємодії зі світом, який може надати їй підтримку. Тому в майбутньому дитині буде складно пристосовуватися до зовнішніх умов, до життя в суспільстві. Оборотність процесів залежить від успіху спроб розбити той захисний процес.

3. Психологічний підхід, який передбачає «сензитивні фази» або критичні періоди. У ході розвитку дитини є фази, протягом яких певні процеси при адекватних умовах проходять нормально. Але якщо умови відсутні, як, наприклад, в закладах закритого типу, розвиток цих процесів може спотворюватися, а подальша стимуляція не завжди може активізувати цей розвиток [7].

Феномен соціальної депривації висувається в ранг найактуальніших проблем сучасної соціально-педагогічної науки насамперед через негативний вплив на становлення і розвиток особистості дитини, а також на її соціальне становлення.

Соціальна депривація – це відхилення від реальних соціальних норм у суспільстві та в різних соціальних спільнотах, які відображають певний ступінь ізоляції індивіда від соціального кола та соціального середовища [2, с. 335], результатом чого є незасвоєння індивідом певних соціальних ролей та, відповідно, неможливість їх відтворення.

Більшість дослідників окресленої проблематики розглядають соціальну депривацію паралельно із перебуванням дітей в інтернатних закладах.

Загальноосвітні інтернатні заклади – це навчальні заклади, що забезпечують дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя. Інтернатні заклади створюються для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у яких вони перебувають від трьох років до здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, а в разі необхідності – до повноліття [4].

Тут ми говоритимемо безпосередньо про соціальну депривацію дитини, яку Л. Мардахаєв вбачає у позбавленні, обмеженні, нестачі тих чи інших умов, матеріальних і духовних ресурсів, які необхідні для виживання і соціального розвитку дитини [5, с. 66].

Інтернатний заклад, залишаючись досить закритою соціальною системою, породжує явище депривації, що негативно впливає на фізичний та психічний розвиток [8, с. 3]. Я. Гошовський відзначає, що сам факт вступу дитини до навчально-виховного закладу закритого типу є значною, здебільшого болісною і конфліктною подією в її житті, особливо, якщо раніше вона мала повноцінну сім'ю. Момент вступу до інтернату дитина найчастіше сприймає як особистісну трагедію, катастрофічну подію і відображається розпачем, сльозами, відчуттям приреченості [1, с. 46].

Вчений також визначав самі умови проживання і виховання дітей в інтернатних закладах як депривaційні, відірвані від широких соціокультурних зв'язків у суспільстві.

Перебуваючи кілька років в інтернатному закладі, діти набувають комплексу негативних властивостей та якостей, які є наслідками впливу соціальної депривації.

Соціальна депривація виявляється в обмеженому колі спілкування дитини, стихійному характері зв'язків і відношень, уникненні об'єктивних соціальних ролей, які дитина повинна виконувати відповідно до віку в різних видах діяльності. В інтернатному закладі депривація супроводжується ізоляцією дитини від батьків, від середовища ровесників, від сприятливих умов соціального розвитку. Діти позбавлені спілкування з іншими людьми за стінами інтернату, не відчувають доброзичливого ставлення до себе як з боку близьких, так і з боку інших людей, не можуть навіть із дорослих знайти собі «рідну дюдину» в інтернаті, так як вихователі часто змінюються. Вони отримують набагато менше необхідної їм стимуляції для розвитку почуттів.

Недостатність адекватних соціальних та емоційних стимулів у дітей, які виховуються в подібних умовах, призводить до відставання у фізичному, психічному, інтелектуальному та соціальному розвитку, у формуванні недоброзичливого й недовірчивого ставлення до інших.

Вітчизняні вчені проаналізували й виділили ряд потреб дітей, які виховуються в інтернатних закладах. До них відносять наступні:

- базові матеріальні потреби;
- в особистій увазі, у батьківському теплі;
- у власному просторі;
- у навчанні та у всебічному розвитку;
- в соціалізації, пристосуванні до зовнішнього світу;
- у трудовому вихованні;
- самовизначення;
- у повазі до особистості, думок дітей;
- у статевому вихованні [6, с. 8-46].

Отже, в інтернатних закладах нині складається негативна соціальна ситуація розвитку, яка безпосередньо впливає на процес формування особистості та соціального становлення дитини, входження її в суспільство, є основним фактором соціалізації особистості.

Проаналізувавши численні дослідження українських та зарубіжних вчених, ми виділили ряд проблем, з якими стикаються вихованці інтернатних закладів, і які є наслідком впливу соціальної депривації, а саме:

1. Проблеми інтернатного закладу.
2. Проблеми соціалізації вихованців.
3. Проблеми розвитку вихованців.
4. Проблеми, з якими стикаються вихованці після закінчення інтернатного закладу.

До проблем інтернатного закладу належать наступні:

- проблеми з реалізації змісту освіти;
- проблеми удосконалення форм і методів навчання і виховання;
- проблеми методичного забезпечення навчально-виховного процесу.

Серед проблем соціалізації вихованців виділяють:

- проблему пристосування до інтернатних умов, нового соціального оточення;
- проблему жорсткої регламентації життєдіяльності;
- проблему впливу на дітей комплексу різних видів депривації;
- проблему незасвоєння і, як наслідок, невиконання певних соціальних ролей;
- проблема оволодіння конкретними видами соціального досвіду;
- проблема засвоєння ціннісних орієнтацій, моральних норм та правил;
- проблему незадоволення потреби у самовираженні та прагнення у визнанні;
- проблема виконання різних видів побутової діяльності;
- проблему формування споживацького світогляду («діти звикають до того, що вони «інтернатські» і щось їм повинні дати. Відбувається перекіс у відносинах у споживацький бік – «мені повинні»»);
- проблему самовизначення, постановки мети і завдань на подальше життя, усвідомлення сенсу життя;
- проблему девіантної та деліквентної поведінки як головного наслідку депривації;

До проблем розвитку вихованців інтернатних закладів належать:

- проблеми інтелектуального розвитку;
- проблеми морального розвитку особистості дитини;
- проблеми емоційного розвитку, які проявляються в підвищеній емоційній збудженості, вередливості, пригніченості, часто перемінному настрої.

До проблем, з якими стикаються вихованці після закінчення інтернатного закладу, відносять:

- проблему отримання освіти вихованцями після закінчення інтернатного закладу;
- проблему працевлаштування випускників закладу без спеціальної освіти.
- проблему відсутності власного житла;
- проблему створення власної сім'ї та виховання дітей.

При цьому, як відзначають Л. Волинець, О. Антонова-Турченко, І. Іванова та ін. «абсолютна більшість випускників упевнені в тому, що їх проблеми можна було б вирішити шляхом зміни існуючих систем виховання в інтернатних закладах» [3, с 7].

Саме тому ми вважаємо, що є велика необхідність залучення більшої кількості соціальних педагогів, психологів до роботи в інтернатних закладах, підвищення рівня кваліфікації педагогів, вихователів, приділення значної уваги соціальному вихованню дітей, підготовки їх до самостійного життя, відвідування масових культурних заходів, музеїв, різноманітних виставок, залучення дітей до занять спортом, проведення вільного часу разом з

однолітками, які виховуються в родинах. А також потрібно розробити комплекс технологій з подолання соціальної депривації вихованців інтернатних закладів, що є нашим подальшим науковим завданням.

Література:

1. Гошовський Я. О. Становлення образу Я в підлітків школи-інтернату в умовах депривації батьківського впливу: дис.... канд. психол. наук: 19.00.07 / Гошовський Ярослав Олександрович. – К., 1995. – 177 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звєрєвої. – 2-ге видання. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
3. Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у дитячих інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини / [упор.: Л. С. Волинець, О. Г. Антонова-Турченко, І. Б. Іванова, Н. М. Комарова, І. В. Пєша, С. М. Трусова] – К.: Студцентр, 1998. – 190 с.
4. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12.
5. Словарь по социальной педагогике: учеб. пос. [для студентов высших учебных заведений] / [авт.-сост. Л. В. Мардахаев]. – М.: Академия, 2002. – 368 с.
6. Соціальні та психологічні потреби дітей, які виховуються в інтернатних закладах: знання, ставлення, поведінка, практика діяльності. Результати дослідження серед фахівців соціальної сфери та дітей-вихованців інтернатних закладів. – К.: Компанія Лік, 2006. – 63 с.
7. Фурманов И. А. Психология депривированного ребенка: пособие [для психологов и педагогов] / И. А. Фурманов, Н. В. Фурманова. – М.: Гуманитарный центр «Владос», 2007. – 246 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://royallib.ru/read/_/psihologiya_deprivirovannogo_rebenka_posobie_dlya_psihologov_i_pedagogov.html
8. Хархан Г. Д. Підготовка дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Г. Д. Хархан. – Луганськ, 2011. – 20 с.

Ольга Куцина
(Талдыкорган, Казахстан)

ТВОРЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ МУЗЫКИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ

Педагогический труд во все времена был творческим, ведь основное его назначение – сотворение, созидание личности, развитие, утверждение человеческого в человеке. Кроме того, деятельность учителя всегда осуществляется в постоянно изменяющихся ситуациях, требует учета всех условий, всегда разных. Стремительно меняющийся мир, глобализация экономки и политики, новые педагогические технологии – все это требует новых подходов к содержанию школьного образования и возможно при соблюдении некоторых условий. Прежде всего – это компетентность педагога, знание наиболее эффективных приемов педагогического воздействия, владение методикой развивающего обучения, направленной на развитие творческих качеств учащихся.

Сегодня в области образования учителям дана возможность самим моделировать и осуществлять воспитательные системы, адекватные природе детства, национальным и культурным традициям. Новые реалии требуют переосмысления проблемы построения уроков музыки, разработки методов выявления и развития одаренности и талантливости детей. В этой связи основной задачей учителя музыки является творческое развитие школьников, позволяющее осуществлять учебно-творческую деятельность, нестандартно мыслить, принимать самостоятельные оригинальные решения.

Существуют многочисленные работы по развитию творческой личности школьника в процессе обучения, развитию его творческих способностей и задатков. Большой вклад в разработку проблемы творческого подхода личности к своей деятельности, внесли психологи и педагоги: М. Бернштейн, Н.С. Лейтес, Е.А. Пономарев, С.Л. Рубинштейн, Б.М. Теплов, А.С.Макаренко, С.Т. Шацкий и др. В этих работах анализируется механизм творчества, как психолого-педагогического процесса.

Проблема творческого развития личности в процессе обучения музыке также получила свою интерпретацию в деятельности музыкантов-педагогов: В.Н. Шацкого, Н.Л. Гродзенского, О.А. Апраксиной, Д.Б. Кабалевского, Н.А. Ветлугиной, М.Х. Балтабаева, Ш.Б. Кульмановой, Н.А. Гончаровой и др. Исследователями отмечается зависимость творческого развития личности от содержания деятельности, в которую она включена.

Идея развивающего обучения имеет глубокие исторические корни. Она была сформирована динамическим, многосторонним и необычайно богатым развитием педагогической и психологической теории и практики школ в 50-е годы, и остается актуальной в настоящее время. Значение развивающего обучения в системе музыкального образования огромно. Оно направлено на развитие продуктивного, самостоятельного мышления и высокого темпа психического развития учащихся. Однако развивающее обучение не может возникнуть на пустом месте. Оно зависит от творчества учителя и учащихся, при этом главным требованием является организация обучения, при котором у ученика возникает активная мыслительная деятельность, приводящая к самостоятельному решению задач.

Анализ источников по проблеме развивающего обучения выявил, что его главной задачей является обеспечение условий для становления ребенка как субъекта учебной деятельности, заинтересованного в самоизменении, и способного к нему [1, 2]. Идеи развивающего обучения стимулируют разработку проблем, связанных с сущностью процесса усвоения, формирования личностных сил и способностей ученика в ходе обучения.

Основные положения развивающего обучения выражаются в следующем: ученик становится активным партнером учителя, субъектом сотрудничества с педагогом; субъектная позиция ученика проявляется в его творческом отношении к обучению, осознанием своей ответственности; существенно изменяется воспитательный потенциал обучения; учебный материал отвечает целенаправленной деятельности учащихся по усвоению системы знаний, формированию умений и навыков на творческом уровне; осуществляется постоянный поиск путей и средств допустимых видоизменений методической системы; у учащихся формируются знания о рациональных способах творческой деятельности [2]. Теоретическое осмысление вышеуказанной концепции в настоящее время стимулирует создание новых технологий обучения.

Движущей силой развивающего обучения является принцип проблемности. Проблемным называется такое обучение, при котором «усвоение знаний и начальный этап формирования интеллектуальных навыков происходит в процессе относительно самостоятельного решения системы задач-проблем, протекающего под общим руководством учителя» [3, с.19].

Выражение принципа проблемности на уроках музыки происходит путем: проблемных задач; проблемных ситуаций; противоречий; проблемных вопросов. Систематическое привлечение учащихся к решению проблемных ситуаций и задач, построено на содержании программного материала – это и есть проблемное обучение.

Опытно – экспериментальная работа позволила нам прийти к основному выводу, *что развивающий эффект обеспечивают лишь те задачи – проблемы, которые соответствуют уровню умственного и музыкального развития учащегося*. Слишком легкая и слишком трудная для ученика задача не может вызвать активную деятельность, т.е. стать для школьника проблемой, вызвать проблемную ситуацию. Основные изменения в построении урока музыки вызваны необходимостью повысить развивающую и воспитательную функции обучения.

В связи с этим, экспериментальное изучение проблемы осуществлялось с использованием трех взаимосвязанных *методов:* 1) обобщение целостного педагогического опыта по построению уроков музыки; 2) наблюдение и анализ деятельности передовых и молодых учителей по творческому использованию концепции развивающего обучения на уроках музыки; 3) поисковая работа, направленная на разработку на этой основе методики творческого построения уроков музыки.

Обобщение педагогического опыта дало возможность создать конкретное представление о состоянии исследуемой проблемы в школе, о достижениях и недостатках творческого применения концепции развивающего обучения на уроках музыки. С целью исследования состояния проблемы нами было проведено анкетирование учителей музыки и учащихся. В ходе него мы пришли к выводу о том, что в настоящее время не полностью используются потенциальные возможности концепции развивающего обучения. Нами были сделаны некоторые выводы:

– в настоящее время недостаточное внимание уделяется систематической и целенаправленной работе по музыкально-творческому развитию детей;

– на уроках не осуществляется в полной мере реализация принципа проблемности, дети зачастую пассивные и инертные;

– отдается предпочтение устоявшимся формам работы, которые не ведут к проявлению самостоятельности и творческой активности учащихся.

На констатирующем этапе экспериментальной работы нами был выявлен первоначальный уровень творческого развития школьников, который был определен как низкий. Мы сделали вывод, что традиционная система обучения не развивает личность творчески, не приучает ее нестандартно мыслить, самостоятельно добывать знания. В связи с этим, формирующий этап экспериментальной работы был направлен на апробацию нашей авторской методики. Содержание формирующего эксперимента включало в себя: составление системы вопросов по каждой теме; использование проблемных задач и ситуаций; применение творческих заданий и упражнений (ребусов, кроссвордов, вокальных импровизаций); использование интерактивных методов обучения.

Остановимся на приемах составления системы вопросов. Например, после прослушивания знакомой ребятам музыки – «Әлди-әлди» (казахская народная песня), мы задавали серию вопросов: «Кто из вас помнит название этой музыки? Почему вы решили, что это песня? Каков характер песни? Почему ты так думаешь? Почему композитор использовал в музыке смену характера? С чем это связано?». Школьная практика свидетельствует, что нередко на музыкальных занятиях учителю приходится «на ходу» перестраиваться в подборе вопросов учащимся по различным видам работ: анализу певческого материала, слушанию произведений, разбору элементов музыкальной грамоты, при проверке домашнего задания, обобщения урока и т.д. В этих случаях важно, чтобы любой вопрос, любая проблемная ситуация была разрешена школьниками самостоятельно. В связи с чем мы предлагаем *метод «Передай проблему».* Действие метода заключается в следующем: класс разбивается на группы, в среднем по пять человек. Каждой группе предлагается обсудить какую-то проблему, вопрос, например: «В чем заключается воспитательное значение творчества Абая». После недолгого обсуждения группа останавливается на каком-либо ответе, записывает его своим цветом маркера и передает другой группе, которая также отвечает на поставленный вопрос. И так до тех пор, пока лист не вернется к той группе, которая написала свой ответ первой. Эта группа выбирает со всех ответов самый лучший, по их мнению, и определяет победителя. Метод активизирует школьников, развивает у них творческое мышление и активность.

Мы пришли к выводу, что учителю музыки необходимо совершенствовать свои навыки составления аналогичных по смыслу вопросов. В целях проверки эффективности задаваемых учащимся вопросов, мы составляли и предполагаемые на них ответы. Данный прием помогал нам критически подойти к оценке составленных формулировок, определить достоинства и недостатки отдельных вопросов. При этом правильное составление вопросов и формулировка ответов опирается на глубокий анализ материала. Учитель заставляет себя думать, искать, вспоминать пройденное, устанавливать связь между различными темами, предметами и эта внутренняя творческая инициатива становится одним из активных средств формирования его самостоятельности.

Далее рассмотрим создание проблемной ситуации на примере знакомства с ораторией «Голос веков» С. Мухамеджанова. После краткой беседы мы предлагаем учащимся не только самостоятельно услышать и узнать в оратории казахскую народную песню «Елім-ай», но и попытаться исполнить ее каноном. С помощью проблемных вопросов ребятам необходимо определить: какие инструменты исполняют данную тему в оратории, сколько раз она звучит на протяжении всего произведения и как видоизменяется др.

Мы считаем, что построение уроков музыки невозможно без использования различных творческих заданий типа: ребусы, кроссворды на музыкальном материале, музыкальная викторина, вокальные и инструментальные импровизации. Например, при разучивании казахской народной песни «Әлди-әлди», мы сначала выучили ее с детьми одноголосно, а далее предложили школьникам исполнить песню с подголосками. После этого был организован конкурс на лучшее сочинение подголосков к данной песне. Ребята с удовольствием справились с заданием, хотя для некоторых оно вызвало значительные затруднения. Рассмотрим другой пример вокальной импровизации: «музыкальный разговор», технология проведения которой заключается в следующем: учитель поет вопрос от имени какого-либо животного или сказочного персонажа (например – Буратино), ученик – пропевает ответ (например – от имени Пьеро). Причем ответ должен максимально по характеру соответствовать своему герою.

В основе нашей методики лежат интерактивные методы обучения, а именно: 1) проблемные методы; 2) методы работы в командах; 3) метод ассоциаций, заключающийся в том, что школьникам предлагается составить

ассоциацию к ключевому слову или фразе, например, к слову «Полька». Это слово записывается в центре листа, а вокруг него – все ассоциации, рождаемые в связи с ключевым понятием (весело, легко, танец, бабочка и т.д.). Школьникам необходимо определить между ассоциациями и ключевым словом связь и обосновать свой ответ. Этот метод активизирует учащихся, стимулирует их творческое воображение и мышление, учит анализировать и обобщать; 4) метод моделирования художественно-творческого процесса, который углубляет проблемный метод, направляя учащихся в русло самостоятельного поиска еще неизвестных связей внутри явления; 5) технология Канбан (отличается от других гибких интерактивных технологий в первую очередь ориентацией на решение задач, а также использованием информационных карточек, обеспечивающих визуализациию учебного процесса).

Итак, в основе методики творческого использования развивающего обучения на уроках музыки лежит активизация музыкально-творческой деятельности учащихся, как на первоначальных, так и на верхних уровнях познания. Результаты экспериментальной работы подтвердили эффективность разработанной нами методики. Это проявилось в повышении познавательного интереса школьников, в развитии их творческого мышления, воображения, самостоятельности и творческой активности.

Литература:

1. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М.: Педагогика, 1987. – 239с.
2. Калмыкова З. И. Психологические принципы развивающего обучения. – М., Знание, №5, 1999. – С.-22-24.
3. Оконь В. Основы проблемного обучения. – М.: Просвещение, 1996. – 66с.

Ольга Лавріненко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Об’єкт дослідження – процес формування у молодших школярів загальнонавчальних умінь і навичок, а предмет – дидактичні умови використання гри як засобу формування в учнів початкової школи уміння вчитися.

Мета статті полягає у висвітленні дидактичної гри як засобу формування загальнонавчальних умінь і навичок молодших школярів.

Завдання: визначити дидактичні умови використання гри як засобу формування загальнонавчальних умінь і навичок.

Аналіз дослідження: Ефективність застосування дидактичних ігор у навчанні молодших школярів переконливо доведено в роботах Ш. Амонашвілі, Н. Бібік, М. Вашуленка, Б. Друзя, Ю. Калинецької, С. Короткова, Н. Кудикіної, М. Микитинської, Р. Осадчук, Н. Підгорної, О. Савченко, Г. Цукерман, Н. Чканікова, Т. Шмакової та інших учених.

Основна частина. Поняття «уміння вчитися» Ю.К. Бабанський трактує як володіння сукупністю основних загальнонавчальних (міжпредметних) умінь і навичок. Деталізує його зміст О. Савченко: «Учень вміє вчитися, якщо він визначає сам або приймає мету, яку ставить вчитель, відповідно до неї планує і виконує необхідні дії, контролює їх та оцінює свої результати».

Вивчення розвитку дітей доводить, що у грі ефективніше, аніж в інших видах діяльності, розвиваються усі психічні процеси, формуються відповідні вміння і навички. Л. Виготський, розглядаючи роль гри у психічному розвитку дитини, відзначив, що у зв’язку з переходом у школу гра не лише не зникає, але й навпаки, – пронизує собою усю діяльність школяра. «У шкільному віці, – писав він, – гра не лише не вмирає, а проникає у відносини до дійсності. Вона має своє продовження у шкільному навчанні та праці…».

Гра супроводжує школярів не лише у першому – другому класах, а й упродовж усього навчання. Тому потрібно пам’ятати: граючись, дитина – навчається.

Гра – найбільш засвоєна дітьми діяльність. У ній вони черпають взірці для вирішення нових життєвих завдань, які виникають у пізнанні, у праці, у художній творчості. Тому «опора на гру (ігрову діяльність, ігрові форми, прийоми) – це найважливіший шлях включення дітей у навчальну роботу, спосіб забезпечення нормальних умов життєдіяльності».

Уміння вчитися змінює стиль мислення і життя особистості. Оволодіваючи таким умінням досконало, людина стає більш автономною, незалежною від будь-яких зовнішніх впливів. Для всіх етапів шкільної освіти можна виділити такі характеристики самостійного учіння учня: учень, який вміє вчитися, сам визначає мету діяльності, або приймає ту, яку визначить учитель; виявляє зацікавленість до навчання, докладає вольових зусиль для досягнення результату; вміє організувати свою працю, знаходить потрібні знання, способи для розв’язання задач, виконує у певній послідовності розумові або практичні дії, прийоми, операції; усвідомлює свою діяльність, уміє її проаналізувати й прагне удосконалити.

Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Савченко [2] розглядають ігрову діяльність як дидактичний засіб, який активізує здатність дітей самостійно мислити і діяти, створює атмосферу свободи, творчого розкріпачення в колективі та умови для саморозвитку, дає змогу повніше враховувати вікові особливості дітей 6 – 7-річного віку.

О. Савченко у своїй роботі «Дидактика початкової школи» зазначає, що кожна дидактична гра виконує різні функції: збагачує пізнавальний досвід дітей, розвиває мислення, мову, уяву, точність рухів, витримку. Але головна мета включення ігор у навчальний процес – викликати інтерес до навчання. Якщо гра захоплює дітей, вони виявляють максимальну активність, не відчувають втоми, їм хочеться досягти найкращого результату. Значущою для нашого дослідження є думка автора про те, що епізодично використовувані ігри суттєво не впливають на стійкість емоційно-позитивного ставлення дітей до навчального процесу. Отже, потрібна продумана насиченість уроків системою ігор на різних етапах навчання й емоційна підготовка дітей до засвоєння понять, розпізнавання їх суттєвих ознак і самостійного застосування засвоєних знань [2].

Дидактичні ігри, які використовуються в початковій школі, виконують різні функції: активізують інтерес та увагу дітей, розвивають пізнавальні здібності, кмітливість, уяву, закріплюють знання, вміння і навички, тренують сенсорні вміння, навички тощо. Правильно побудована цікава дидактична гра збагачує процес мислення індивідуальними почуттями, розвиває саморегуляцію, тренує вольові якості дитини. Не варто оцінювати дидактичну

гру лише з позицій навченості дитини. її цінність передусім у тому, що вона виконує роль емоційної розрядки, запобігає втомі дітей, знижує гіподинамію. Якщо вчитель часто використовує цікаві дидактичні.

Дидактичне завдання гри визначається відповідно до вимог програми з урахуванням вікових особливостей дітей. Наприклад, формування у дітей валелогічних уявлень, логічного мислення; розвиток мовлення; формування уявлень про природу, навколишнє середовище; розвиток оцінки та самооцінки, ініціативи, кмітливості, здатності виявляти вольові зусилля для досягнення поставленої мети, довільної уваги, зосередженості.

Ігровий задум – наступний структурний елемент дидактичної гри. Дидактичне завдання в грі свідомо маскується, воно постає перед дітьми у вигляді цікавого ігрового задуму. Дітей приваблюють відтворення уявного сюжету, активні дії з предметами, загадка, таємниця, перевірка своїх можливостей змаганням, рольове перевтілення, загальна рухова активність, кмітливість.

На створення ігрової атмосфери істотно впливає ігровий початок. Він може бути звичайним, коли вчитель повідомляє назву гри і спрямовує увагу дітей на наявний дидактичний матеріал, об'єкти дійсності, та інтригуючим, цікавим, захоплюючим, таємничим.

Ігрові дії – засіб реалізації ігрового задуму і водночас здійснення поставленого педагогом завдання. Виконуючи із задоволенням ігрові дії і захоплюючись ними, діти легко засвоюють і закладений у грі навчальний зміст.

Правила дидактичної гри діти сприймають як умови, що підтримують ігровий задум; їх невиконання знищує гру, робить її нецікавою. Без заздалегідь визначених правил ігрові дії розгортаються стихійно, і дидактичні завдання можуть лишитися невиконаними. Тому правила гри задаються вчителем до її початку і мають навчальний та організуючий характер. Спочатку дітям пояснюється ігрове завдання, а потім – спосіб його виконання.

Дидактичними умовами використання гри як засобу формування загально-навчальних умінь і навичок є:

– органічне включення гри у структуру уроку;

– посилення розвивальної спрямованості дидактичних ігор;

– вміле керівництво педагогом процесом ігрової діяльності.

Охарактеризуємо виділені підходи.

Складність використання гри у навчальному процесі пов’язана з її особливостями (двопланова поведінка, відсутність персональної відповідальності кожного за результат дій, спрощене уявлення про реальність), що потребує від учня зусиль для входження у гру. Потрібно, щоб учні зорієнтувалися на результати гри.

Особливо важливе поєднання гри з навчальною діяльністю в початкових класах, коли складний перехід від дошкільного дитинства до школи зумовлює поступову зміну провідних видів діяльності – ігрової на навчальну.

Пояснення вчителя під час проведення гри має бути лаконічним і зрозумілим, пробуджувати інтерес. І чим молодші учні, тим доцільніше не лише пояснювати, як грати, а й показувати, як це робити. Зрозуміло, що участь вчителя залежить від змісту гри. На зразок, гру «Відгадай», мета якої – розвиток зв’язного мовлення, вміння точно й коротко описати предмет, доцільно почати з розповіді-зразка, щоб діти зрозуміли, як розповідати про характерні ознаки предмета.

Готуючись до уроків, учитель має заздалегідь підготувати необхідний дидактичний матеріал, продумати послідовність ігрових дій, організацію учнів, тривалість гри, контроль, підведення підсумків і оцінювання.

Проводити ігри, створювати ігрові ситуації важливо на кожному уроці. Це особливо стосується І класу – перехідного періоду, коли учні ще не звикли до тривалої напруженої діяльності. Вони швидко стомлюються, притуплюється їхня увага набридає одноманітність. Тому гра повинна ввійти в практику роботи вчителя як один з найефективніших методів організації навчальної діяльності першокласників.[3]

Гру можна пропонувати на початку уроку. Ігри, що пропонуються на початку уроку, мають збудити думку учня, допомогти йому зосередитись і виділити основне, найважливіше, спрямувати увагу на самостійну діяльність.[1]

Висновок: Одже, гра, як відомо, є найприроднішою і найпривабливішою діяльністю для молодших школярів. Ще К.Д. Ушинський писав: “зробити серйозне заняття для дитини цікавим – ось завдання початкового навчання. Кожна здорова дитина потребує діяльності і до того є серйозної діяльності. З перших же уроків привчайте дитину полюбити свої обов’язки й знаходити приємність в їх виконанні”.

Саме в іграх розпочинається невимушене спілкування дитини з колективом класу, взаєморозуміння між учителем і учнем. У процесі гри в дітей виробляється звичка зосереджуватися, працювати вдумливо, самостійно. Розвивається увага, пам’ять, жадоба до знань. Задовольняючи свою природну невсипущу потребу в діяльності, в процесі гри дитини “добудовує” в уяві все, що недоступне їй у навколишн6ній дійсності, в захопленні не помічає, що вчиться – пізнає нове, запам’ятовує, орієнтується в різних ситуаціях, поглиблює набутий раніше досвід порівнює запас уявлень, понять, розвиває фантазію.

У грі найповніше проявляються індивідуальні особливості, інтелектуальні можливості, нахили, здібності дітей.

Гра належить до традиційних і визнаних методів навчання і виховання дошкільників, молодших школярів і підлітків. Цінність цього методу полягає в тому, що в ігровій діяльності освітня, розвиваюча й виховні функції діють у тісному взаємозв’язку. Гра як метод навчання організовує, розвиває учнів, розширює їхні пізнавальні можливості, виховує особистість.

Література:

1. Власенко А. Рол. гри у навчанні і вихованні молодших школярів //Початкова Школа-1997-6-С.40-45
2. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для педагогічних факультетів / Міжнародний фонд «Відродження». – К.: Абрис,1997. – 416 с.
3. Савченко О.Я. “Урок в початкових класах” (Київ “Освіта” 1993 р.).

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, Кодлюк Ярослава Петрівна.

Наталія Майборода
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

РОЗВИТОК ОСНОВ ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Постановка проблеми. Останнє десятиріччя в Україні позначене напруженим пошуком нових засобів і форм виховання дітей та юнацтва. Насамперед, визначальним є звернення до народної педагогіки, що є духовною скарбницею. Ідея відродження українських національних традицій визначає специфіку проблем формування основ гуманістичного світогляду у дітей молодшого шкільного віку. Тому значне місце в сучасній педагогіці і психології посідають проблеми формування національної самосвідомості, громадянської позиції молодого покоління.

Аналіз попередніх досліджень. Все активніше привертає увагу дослідників комплекс питань з гуманістичного і національного виховання дітей шкільного віку засобами культурно-дозвільної діяльності (О. Бездверна-Хомеріки, Б. Брилін, О. Гавеля, Л. Диненкова, Г. Загадарчук, Т. Зякун, В. Кірсанов, Н. Кутова, О. Миронюк, М. Поплавський, В. Салко, О. Сасихов).

Мета статті. Теоретичне обґрунтування та практична розробка педагогічної технології розвитку основ гуманістичного світогляду молодших школярів засобами українського національного виховання.

Відповідно до мети дослідження були визначені такі **завдання:**

– обґрунтувати зміст поняття “гуманістичний світогляд” у контексті педагогічних завдань;

– розкрити виховний потенціал художньо-творчої дозвільної діяльності;

– визначити критерії і рівні розвитку основ гуманістичного світогляду молодших школярів;

– обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови розвитку основ гуманістичного світогляду у молодших школярів засобами українського національного виховання.

Об’єкт дослідження – процес розвитку основ гуманістичного світогляду молодших школярів засобами українського національного виховання.

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку основ гуманістичного світогляду молодших школярів засобами українського національного виховання.

Виклад основного матеріалу. Для формування й розвитку основ гуманістичного світогляду молодших школярів необхідно розкрити особливості їх особистісного розвитку у цьому віці. При цьому сам процес виховання на засадах гуманізму необхідно розглядати як засіб і як мету виховання, адже людська мораль – змістовна сутність гуманістичного світогляду – засвоюється не стільки шляхом наслідування, навіювання, скільки у відповідній діяльності і є результатом свідомої волі й переконання.

Однією з рубіжних у розвитку українського національного виховання став початок XX століття (1910-13 роки), коли перед українським народом постала духовно-історична дилема: остаточна асиміляція й зникнення чи напруження сил для збереження власного природного єства й удосконалення його своєю творчістю. Саме на цей час припала невтомна наукова та громадська праця визначних педагогів – Софії Русової, Бориса Грінченка, Григорія Шерстюка, Спиридона Черкасенка, Івана Огієнка, Юрія Сірого та багатьох інших.. У ці роки розгортається й педагогічна діяльність Якова Чепіги (Зеленкевича). Суттєвою ознакою тієї доби став урядовий циркуляр 1910 року, що забороняв українські бібліотеки, клуби, навіть вивіски та афіші українською мовою. Таємна частина циркуляру забороняла брати українців на посади вчителів та викладачів університетів. У своїй науково-педагогічній діяльності Я. Чепіга звертав увагу на психолого-педагогічні засади української школи, її загальнолюдське значення, природовідповідність виховання й навчання, психофізіологічні особливості національної сутності людини [4]

Особливості національного виховання розроблені вченим, випливали з потреби народу й усього українського суспільства досягти незалежності, розвинути національну культуру. На думку Я. Чепіги, кожен народ знаходить власну раціональну, природну виховну систему, бо в ній народи бачать рятунок своєї культури[7]

Визначаючи школу як орган суспільства, Я. Чепіга підкреслював спорідненість її завдань і завдань суспільства, а саме: зберегти людську природу та удосконалити її, приблизивши до умов життя певного народу згідно з вимогами людської моралі. Передання досвіду попередніх поколінь, що здійснюється школою, має охоплювати не тільки зовнішні виміри свідомого, а й “внутрішні прагнення людського організму”, що є основою природних здібностей дитини, виявленням творчої сили, національного таланту. На цьому ґрунтується можливість культурного саморозвитку й самовиховання, здатність любити і охороняти себе, свої природні сили, зберігати й застосовувати набутий у дошкільному дитинстві досвід для подальшого творчого удосконалення своєї природи засобами освіти [5].

Звісно, час завжди вносить певні корективи у зміст виховання. Складні умови перебудови суспільно-політичного устрою й пошуку нових суспільно-культурних орієнтирів є характерними для сьогодення. Основою виховання визначено систему цінностей, що мають ідеальну природу і значною мірою залежать від національно-економічного та політичного устрою; радикальні зміни відповідного характеру викликають зміни і в системі цінностей.

Сучасна українська педагогіка, що переживає важкий, однак досить перспективний період перебудови, визначає, залежно від змісту, п’ять аспектів українського виховання: моральне, що випливає з потреб вселюдського життя; національне, що випливає з потреб національного життя; громадянське, що випливає з потреб демократичного суспільства; сімейне, що випливає з потреб створення міцної родини; особистісне, що випливає з потреб окремої людини.

Більш ретельний аналіз вітчизняної педагогіки доводить, що всі названі аспекти органічно поєднуються у сучасному українському вихованні. Дійсно, глибокої моральності, людяності сповнені народні виховні традиції, закодовані у народних казках, прислів’ях, притчах. Так, у казках завжди перемагає добро, на щастя заслуговує, як правило, найбідніший, одурений, скривджений.

На значення національного у вихованні звертав увагу К. Ушинський. В основі виховання, вважав він, повинен бути дух самого народу. Для сучасної української педагогіки фундаментальне значення мають два висновки К. Ушинського:

– по-перше, почуття національного є вродженим, вічним і властивим кожній людині. Воно ґрунтується на засвоєнні рідної мови, рідних звичаїв, рідної пісні, рідної історії, проходячи так званий етап етнічного самоусвідомлення;

– по-друге, стійкість і органічність національного в людині є основою системи виховання, опорою, яка не зрадить [3].

Одним з найважливіших аспектів національного виховання в Україні є сімейне. Запорукою цього є особливе духовне самовизначення родини. Між різними членами сім'ї є таїнство певних моральних зв'язків, поклик до єдності, до близькості, до здійснення цих таїнств для продовження життя. Головне завдання родинної етики – допомогти людині піднестись до духовного розуміння призначення сім'ї та своєї місії в ній, осягнути всю повноту любові в її фізичному, морально-чуттєвому і духовному вираженні. Традиційно родинна мораль втілювалась у сімейних ритуалах: хрещення, весілля, поховання, релігійні свята, а також свята, пов'язані з польовими роботами, які захищають від зла, повертають людину до добра.

Сучасне поєднання традицій народної педагогіки й наукових педагогічних інновацій лежить в основі нової концепції "Система національної освіти", створеної в Інституті українознавства Національного університету імені Тараса Шевченка. Вона містить засади української національної школи-родини. Ідея школи, більше схожої на родину, вперше висловлена К. Ушинським, вона стає реальною потребою суспільства. Вона є втіленням нового підходу до розуміння змісту освіти, нової педагогічної думки, поширенням філософії родинності на освітні заклади, привнесенням до них атмосфери чуйності, теплоти, душевності, необхідних для формування особистості дитини.

У суспільній свідомості поширена думка: "Національне виховання – то не те, що може бути, а може й не бути"; першооснова демократичних засад освіти й виховання, першооснова поваги держави до самої себе [6]. Національна система виховання має відбивати історичні, географічні, економічні особливості країни, психологічні особливості українського народу, бути адекватною його світосприйманню.

Сучасні вчені вважають, що людина може виявити загальнолюдське, тільки маючи духовно-національну сутність [1]. Саме загальнолюдські і національні цінності в їх органічній єдності визначають сучасний рівень гуманізації як особистості, так і суспільства у цілому.

Процес навчання дитини молодшого шкільного віку тісно пов'язаний з вихованням, що постає як багатоаспектне явище. Воно не зводиться до формування окремих дій та понять, а передбачає відповідну організацію усього життя і діяльності дитини в цілому.

У перших класах дитина входить у світ знань, тому головний наголос, звичайно, припадає на її інтелектуальний розвиток. У подальшому надто важливим є процес соціалізації: першими уроками соціальних відносин стають школа, позашкільні заклади. Тут дітей вчать гуманно ставитись до світу, до дійсності, знайомлять з правилами поведінки.

Вирішального значення набуває зміст виховного матеріалу, адже культурно-національна спадщина українського народу є невичерпним джерелом таких морально-етичних норм і вимог. У процесі аналізу закономірностей вікового розвитку психіки, пов'язаного з переходом від одного виду провідної діяльності до іншого, виявлено важливість засвоєння соціального досвіду, накопиченого попередніми поколіннями.

Характерними особливостями особистісного розвитку дітей шкільного віку є усвідомлене ними соціальних норм, правил поведінки і тих її зразків, які демонструє авторитарний дорослий – вчитель, вихователь.

У цьому віці формується теоретичне ставлення до дійсності та вміння вчитися. Мотивом до діяльності першокласника є оцінка вчителя чи вихователя сама по собі, тому вона важливіша за власні реальні досягнення. Характерним є інтенсивне становлення саморегуляції, переважне значення планування, обмірковування дії, а не сам результат [2]

В ході нашого дослідження ми дійшли таких висновків, що загально-цивілізаційні тенденції розвитку суспільства, науки, освіти в Україні є основою для виховання громадянина, духовного життя народу, формування національно-культурної самосвідомості.

Сучасне українське виховання передбачає повернення до традиційно-християнських засад, утвердження віри в добро навколо себе і у самому собі, служіння Україні як великому обов'язку людини-громадянина.

Література:

1. Ариарский М. А. Прикладная культурология как область научного знания и социальной практики. — СПб. — 1990. — 530с.
2. Арутюнян Ю. В. Социально-культурное развитие и национальное самосознание // Социс. — 1990. — №7. — С.42-49.
3. Берека В. С. Формирование у школьников культуры межнационального общения в контексте задач гражданского воспитания //Известия Академии педагогических и социальных наук. — М — Воронеж: НПО "Модэк", 2003. — С.104-107.
4. Диненкова Л. О. Педагогічні умови духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позашкільній роботі: Автореф. дис. канд. пед. наук — К.: КДІК, 1998. — 17с.
5. Іларіон. Мої проповіді. Вінніпег, 1975. – С.170-172.
6. Ушинский К. Д. О народности в гражданском воспитании: Педагогические сочинения: В 6-т. — К. Радянська школа, 1988. — Т.1. — С.15-44.
7. Чепіга Я. Проект української школи, групові постулати проекта // Світло, – 1997. – №3 (9). – С.66-69.

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук Федорченко Галина Миколаївна.

Айтжамал Нұғысова, Дархан Тойбазаров
(Талдықорған, Қазақстан)

БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМІН 12 ЖЫЛДЫҚ БІЛІМ БЕРУГЕ КӨШУГЕ КӘСІБИ ДАЯРЛАУ

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде мұғалімдерді кәсіби даярлау аса өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Болашақ маманның кәсіби іс-әрекеті оларды даярлау сапасына байланысты. Тек білікті маман ғана кәсіптік мәселелерді шешуге жауаптылықпен кірісе алады. Сондықтан жоғары оқу орнында болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлауға барлық мүмкіндіктер мен жағдайлар туғызу аса маңызды іс. Оның үстіне бүгінгі күнде мектептің жаңа реформалық жүйесі 12 жылдық білім беруге көшуді көздеп отыр[1], осы тұрғыда әрбір өзін кәсіби деңгейі жетілген деп есептейтін мұғалім, білім беру қызметкері бұл жүйенің қыр – сырын меңгермей, бала дамуының мәселелерін түгелімен меңгере алмайды. Сондықтан да білімнің жаңа үлгісі өзіне сәйкес заманауи

мұғалімдерді талап етеді. Олай болса, заманауи мұғалім шығармашылықпен жұмыс істей алатын жеке тұлға, педагогикалық қызметінің барлық жақтарын зерттеп меңгеруге ынталы, өзінің пәнін жетік меңгерген, кез келген педагогикалық ситуацияны өзінің білімділігі, біліктілігі, шеберлігі арқасында шеше алатын, педагогикалық үдерістің нәтижелерін жақсартуға ұмтылатын мұғалім болуы керек. Білім беру мен тәрбиелеудің негізі – ұстаз. Қазіргі таңда шығармашылық ізденістегі педагогикалық жаңа әдістерді жете меңгерген, кәсібілікке қалыптасқан педагог қажет.

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын жете меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Мұғалімдерге оқыту үдерісінде төмендегі технологияларды қолдану ұсынылады.

1. Дидактикалық қағидаларды – ұстанымдарды, әдістерді, құралдарды, формаларды және т.с.с.-ды таңдау технологиясы.

2. Дидактикалық бірліктерді ірілендіру технологиясы.

3. ЭЕМ-ді пайдаланып оқыту технологиясы.

4. Даралап оқыту технологиясы.

12 жылдық білім беру жүйесіне көшу қарсаңында мұғалімнің кәсіптік жетілуі мен дамуы көптеген мәселелерді қарастырып шешуді қажет етеді. Егер мұғалім өз саласы бойынша пәндік білімі жетік болса, педогогика мен психологияны толық меңгерсе, әр уақытта өз іс-әрекетін дұрыс ұйымдастырып отырса, онда біртіндеп өзінің педогогикалық шеберлігін кәсіби тұрғыдан шыңдай түсері сөзсіз.

Бүгінгі күн талабының мектеп реформасындағы 12 жылдық білім беруге көшу мәселесінің ерекшелігі сол – 12 жылдық білім беру орталығы ғалымдарының зерттеуі бойынша жаңа қоғамдық формациядағы мектеп пен мұғалімдер алдында тұрған негізгі мәселелер «Баланы оқытуға қалай үйрету керек?», «Ойлауға қалай үйрету керек?», «Қалай өз өмірінің менеджері болуға үйрету керек?» деген сұрақтарға жауап табатындай білім беруге бағытталып отыр. Сондықтан болашақ мұғалімді 12 жылдық білім беруге көшу жағдайында қызмет етуге кәсіби даярлау мұғалім даярлайтын жоғары оқу орындарының оқытушыларының алдында тұрған басты міндет. Бұл тұрғыда ең тиімді шешімдердің бірі – *арнайы курстар мен арнайы семинарлардың* әдістемелік кешендерін жасап, оларды болашақ мұғалімдерді даярлау жүйесіне енгізу.

Кез-келген іс-әрекет белгілі бір мақсатқа жетуді көздейді. Бұл мақсатқа жету – ол процесс және нәтиже. Мақсатты жүзеге асыру, оған қол жеткізу бір немесе бірнеше адамның іс-қимыл ретінен тұрады. Іс-әрекет құрылымы мынадай болады: іс-әрекет қажеттілігі, мақсаты, нысаны, құралы, мотиві, іс-қимылдар (әрекеттер, операциялар), нәтижелері.

Болашақ мұғалімдерді 12 жылдық білім беру жағдайында кәсіби іс-әрекетке даярлаудың мәні жоғары білімнің құндылық-мақсаттық бағытымен анықталады. Заманауи жоғары мектептің негізгі құндылық-мақсатты бағыты мынадай белгілермен сипатталады:

- жаңа ғылыми білімді, рухани құндылықтарды және адамгершілік нормаларын тудыратын міндеттерді жүзеге асыру;
- өзінің кәсіби іс-әрекеті аясында инновациялық өзгерістерге дайын мамандар даярлаудың озық сипатты түрлеріне бағдар алу.

Жоғары мектеп бұл міндеттерді іске асыру үшін мектеп мұғалімдерін даярлау жұмысына елеулі өзгерістер енгізуі тиіс.

12 жылдық білім жүйесіне көшуде мектеп алдында негізінен мынадай бағыттарды басшылыққа алады. Олар: бірінші бағыты – оқушының жеке қабілетін есепке ала отырып жеке даралық бағытта оқыту, екінші бағыты – оқушының әлеуеттік мүмкіндіктерін есепке ала отырып жеке даралық бағытта оқыту. 12 жылдық білім беру жүйесі бойынша бұл бағыттарды жүзеге асыру үшін мұғалім негізгі мынадай компоненттермен таныс болуы тиіс. Олар: инварианттық компонент – мемлекеттің базалық оқу стандарты талаптарының мазмұнында көрсетілгендей, оқу курстарының тереңділігін, оқытылатын пәндердің өзара байланыстылығын меңгерту, тұлғалық компонент – оқушылардың өзіндік зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруға байланысты мектеп ұсынған арнайы таңдау курстарын, оқу жоспарларын меңгеру.

Мұғалімнің әрбір сөзі мен ісі, қимылы, аяқ алысы, жүрісі, көзқарасы психологиялық және ізгілік тұрғысынан шәкірт жүрегінен үлкен орын алады. Сондықтан әрбір ұстаз үшін оқу мен тәрбие процесін ұйымдастыруда мол білімділікті, ақылдылықты, біліктілік пен дағдыларды қолдануды қажет етеді.

12 жылдық мектеп мұғалімі қандай болу керек? Мұғалім – маман: жеке көзқарасы бар, өз пәнін жетік білетін, жеке көзқарастарын қорғай алатын жігерлі тұлға, зерттеуші, ойшыл, әр күні мен ісіне есеп бере алатын болуы тиіс.

Мұғалім – нәтиже: ізденгіш, көп оқитын, көп білетін және сол білімін күнделікті өмірде шебер пайдалана алатын болуы керек.

Мұғалім-тұлға: педогогикалық ойлау қабілеті ғылыми түрде дамыған болуы қажет.

Мұғалімнің жетекші рөлі – оқушыны білім негіздерін өз бетінше оқып-үйренуге бейімдеу.

Моральдық, адамгершілік бет-бейнесі таза, саяси – идеялық ұстанымы жоғары, ұлттық құндылықтарды терең игеріп, инновациялық әдіс – тәсілдермен ұштастырып отыратын ұстаз болуы тиіс.

12 жылдық мектептің басты ерекшелігі – баланың жан-жақты дамуына, өз пікірі мен ойын ашық жеткізуіне, әр адамға табиғатынан берілген шығармашылық әлеуетін толық іске асыруына ықпал ететін, өзін-өзі танып, келешегін айқындауға саналы түрде дайын болуға, қоғамның экономикалық, мәдени, саяси өміріне белсенді араласуына мүмкіндік беретін психологиялық-педагогикалық институт ретінде қалыптасуында болып отыр.

Қазақстан Республикасы жоғары білімнің мемлекеттік стандартының мұғалім мамандығы бойынша даярлау деңгейіне қойылатын талаптар көрсетілген. Онда жоғары оқу орнын бітірушінің өзінің кәсіби іс-әрекетінің түрі мен сипатының өзгеруіне әдістемелік және психологиялық тұрғыдан дайын болу қажет екендігі жөнінде жалпы талап қойылады. Сонымен бірге оқылатын пәндер циклы бойынша олардың білімі мен білігіне талаптар нақтыланып қойылған. Олар:

– білім беру мен педагогикалық ғылымның негізгі бағыттары мен келешегін білу;

– озат педагогикалық тәжірибені талдау, қорыту және тарата білу;

– пәнді оқыту әдістемесі, педагогика және психология саласындағы зерттеу әдістерінің негізін меңгеру;

– қазіргі заманғы психологиялық – педагогикалық диагностиканың ғылыми-теориялық негіздерін білу және т.б.;

– оқытудың жаңа технологияларын білу.

Жоғары оқу орнында заманауи білім процесін құрумен байланысты кәсіби міндеттерді шеше білу, студенттердің-болашақ мұғалімнің өзіндік оқу іс-әрекетін дамытуға ықпал ететін жағдайлар жасай білу оқытушының

кәсіби біліктілігін қалыптастыру екендігі заңды құбылыс. Жоғары оқу орны оқытушыларының нақты іс-әрекеті өзара байланысты екі аспектіде қарастырылады: ғылыми (зерттеушілік) және педагогикалық (оқытушылық). Бұл екі аспект тұтас бірлікте болуы керек.

Ғылыми аспект студенттердің креативті интеллектуалдық қабілеттерін, дағдыларын және біліктерін қалыптастыруға, сөйтіп оларда жеткілікті түрдегі жоғары кәсіби әлеуетті қалыптастыруға бағытталған.

Педагогикалық аспект ғылыми білімді терең меңгеруді, психологиялық-педагогикалық құралдарды, әдістерді қолдану арқылы қабілеті мен дағдыларын қалыптастыруға бағытталған.

Бордовская Н.В., Титова В.Е [2,3] «Болашақ мұғалімнің кәсіби қалыптасуы – студенттерді педагогикалық даярлау жүйесіндегі арнайы курстар мен арнайы семинарлар туралы» деген мақаласында жаңа идеялар бар. Мысалы, Г.И.Щукина[4] педагогикалық жоғары оқу орындарының оқытушыларының үнемі алдында тұратын сұрағына жауап беруге тырысты және ол көптеген ғылыми-педагогикалық кеңестерде, симпозиумдарда, әдістемелік бірлестіктерде талқыланды. Ол сұрақ мынадай болды. «Ғылыми-педагогикалық білім қорын жүйелі түрде байыту мен қазіргі оқу жоспарлары аясында оны толық ашу мүмкіндігінің шектеулілігінің арасындағы айырмашылықты қалай жою керек?». Оны шешу жолдарының бірі – *арнайы курстар мен арнайы семинарлардың әдістемелік кешендерін жасап, оларды болашақ мұғалімдерді даярлау жүйесіне енгізу* деп жауап береді.

Арнайы курстар және арнайы семинарлардың мақсаты – мектеп мұғалімінің даярлауға бағытталуы тиіс.

Осы мақсатта біз университеттің мұғалім даярлайтын мамандықтарының күндізгі, сырттай және қашықтықтан оқыту технологиясы бойынша оқитын студенттер үшін үш арнайы курстың толық оқу-әдістемелік кешенінің негізінде оқу-әдістемелік құралын [5] дайындап оқыту процесіне енгіздік.

Құралдың бірінші бөлімінде болашақ мұғалімдерді 12 жылдық білім беру жағдайында кәсіби іс-әрекетке даярлаудағы арнайы курстардың ролі баяндалған және оларға қойылатын талаптар анықталған.

Басылымның екінші, үшінші және төртінші бөлімдері, сәйкесінше, «12 жылдық білім берудің нормативтік-құқықтық негіздері», «Болашақ математика мұғалімін 12 жылдық мектепте білім сапасын мониторингілеу жұмысына даярлау» және «12 жылдық мектепте оқушылардың өздік жұмыстарын ұйымдастырудың түрлері мен әдістері» пәндерін оқытудың теориясы мен әдістемесіне арналған.

Пәндердің оқу-әдістемелік кешендерінің құрылымы мен мазмұны І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің стандарты талаптарына сай жасалды. Пәндердің оқу-әдістемелік кешендері оқу-әдістемелік тұрғыда толық қамтамасыз етілген.

Пәндердің әрқайсысын оқып-үйренуге қажетті негізгі және қосымша әдебиеттердің тізімі, интернет ресурстары әрбір пәннің мазмұнында ұсынылған.

Оқу-әдістемелік құралдың «Қосымша» деп аталатын бөлімінде ұсынылған үш пән бойынша емтихандар қабылдау үшін тестік тапсырмалардың нұсқалары, баға қою саясаты, студенттің курс жөніндегі білімін баллға бөлу, үш кредиттік пән үшін баға қоюдың критерийлерінің үлгі нұсқасы берілген.

Оқу процесіне енгізілген арнайы курстар мен болашақ мұғалімдердің 12 жылдық білім беруге көшу жағдайында олардың кәсіби педагогикалық іс-әрекеті мен біліктілігін қалыптастыруға көмек болады және өзінің оң нәтижелерін береді деген ойдамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. –Астана: ҚР Білім және ғылым министрлігі, 2011. – 82б.
2. Бордовская Н.В., Титова В.Е. Преподаватель высшей школы. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2006. – 512с.
3. Бордовская Н.В., Титова В.Е. Методика оценки качества деятельности преподавателей вуза. СПб.; Архангельск, 2003.
4. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. РГПУ. – СПб., 1991. – 99 с
5. .Жолтаева Г.Н., Нұғысова А. Болашақ мұғалімді 12 жылдық білім беруге көшу жағдайындағы кәсіби іс-әрекетке даярлау. –Талдықорған. І.Жансүгіров атындағы ЖМУ. 2012. – 190б.

Сауле Нұрқасымова, Роза Аканова
(Астана қаласы, Казахстан Республикасы)

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА КРЕДИТТІК ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Елбасының «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан » атты жолдауында: «Біз бүкіл еліміз бойынша әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметін көрсетуге қол жеткізуіміз керек» десе, осы жолдаудың ІІІ тарауы, он сегізінші бағытының жетінші тармақшасында: «Ақпараттық технологиялар мен ақпаратты таратудың жаңа нысандарына бағытталған мамандандырылған білім беру бағыттарын құру міндеті де алдымызда тұр» делінген [1].

Егеменді еліміздің тірегі бұл – білімді ұрпақ болып саналады. ХХІ ғасыр – білімділер ғасыры. Қазіргі кезде біздің қоғам дамудың жаңа сатыларына көшу үстінде, бұл кезең ақпараттық технология кезеңі, яғни компьютерлік техника және оған байланысты барлық ақпараттық технологиялар мұғалімдер қызметінің барлық саласына кіріп, оның табиғи ортасына айналып отыр. Білім берудегі ақпараттық технология ұғымы «оқытудың жаңа ақпараттық технологиялары», «қазіргі ақпараттық оқыту технологиялары», «компьютерлік оқыту технологиялары» және т.б. тіркестерімен тығыз байланысты болып табылады.

Қазіргі кездегі жоғарғы оқу орнында кредиттік технология негізінде оқыту жүзеге асырылып келеді. Осының оқу нәтижесінде оқу пәндерін оқытудың әр түрлі формаларын ұйымдастыруында сағаттардың бөлінуіне өзгерістер енгізілді. Жалпы алғанда, дәрістік курстар сағаттары көлемінің азаюы және оқу курсы мазмұнының үлкен бөлігі студенттердің өздік жұмысына берілгені байқалады. Орта мектептің жоғарғы сыныптарында дәрістік сабақ беру тәжірибесі бірінші курс студенттерінің бірден дәрістік сабақтарға көңіл бөлуі, ғылыми дайындық деңгейінің төмендеуін, сонымен қатар олардың семестр бойы орындайтын жұмыстарының жүйелілігі мен біртектілігін бұзылмауына әкелетінін көрсетеді.

Педагогикалық және әдістемелік әдебиетті талдау қазіргі кездегі жоғарғы оқу орнындағы (ЖОО) дәрістің негізгі функцияларын бөлуге мүмкіндік берді.

Біріншіден, дәрістің ақпараттық функциясы. Оның мағынасында арнайы іріктелген және ерекше түрде құрастырылған оқу материалын студенттерге беру жатыр. Бұл функция қазіргі кезде маңызды өзгерістерге

ұшырады. Ол дәстүрлі дәрістің негізгі функциясынан қосымшаға айналды. Қазіргі кездегі дәріс пән туралы ғылыми білімдер жүйесін беруге емес, студенттерге материалды өздігінен жүйелеуге, оны түсінуіне және күрделірек мәселелерді шешуіне бағытталған. Қазіргі дәрісте ақпаратың өзі маңызды емес, ғылыми ойдың даму процесін қолма-қол бейнелейтін жаңа ғылыми мәліметтердің болуын қажет ететін дәрістің анализі маңызды.

Екіншіден, дәрістің дүниетанымдық (әдіснамалық) функциясы. Студенттердің жалпы дүниетанымдық ұстанымдарының қалыптасу функциясы оқытылып жатқан ғылыми саласы бойынша ғылыми көзқарастар мен пікірлердің қалыптасуымен байланысты болды. Дәріс студенттерді ғылыми ойлау зертханасына кіргізіп, ғылыми білімдердің негізін қалайды, зерттеудің әдісі мен әдіснамасымен таныстырады.

Үшіншіден, дәрістің әдістемелік (дайындаушылық, ұйымдастырушылық) функциясы. Оның мағынасы студенттер іс-әрекетіне әдістемелік басшылық етуде жатыр. Бұл функция ғылыми логика арқылы, сонымен қатар дәріс үстінде оқу материалымен жұмысы және сабақтың басқа түрлерімен ұйымдастыру сұрақтары бойынша әдістемелік ұсыныстар арқылы жүзеге асырылады. Әдістемелік функциясы дәрісті елеулі қылып, оның оқу процесінің басты буындарының бірі қылатыны үшін аса маңызды болып келеді. Оқу процесінің әр түрлі көптеген формалары мен әдістерінің болуына қарамастан тек қана дәріс күрделі таным процесінің барлық элементтерін біріктіріп, педагогикалық мақсаттарға жету үшін процестерді ұйымдастырып бағыттайды.

Білім беру ортасында дәріс маңызды орынға ие, өйткені тек дәрісте ғана процестің алуан түрлі элементтері қатаң жүйеге біріктіріледі, ғылымның әдіснамалық негіздері беріледі және оқытылатын мәселенің мазмұнды аспектілері айқындалып, дамытылады және толықтырылады, сонымен қатар студенттерді өздік жұмыс арқылы оқуға ынталандыруға болады.

Төртіншіден, дәрістің мотивациялық функциясы – студенттерде оқытылатын пәнге және нақты берілген тақырыпқа, оқу процесіне қатысты дұрыс мотивацияның пайда болуы. Дәріс теориялық материалға және алдағы практикалық әрекетке, терең өздік жұмысқа қызығушылықты қоздыруы қажет. Тиісті қызметті орындауға студент саналы түрде өз еркімен баруына қол жеткізу қажет, студент өздік жұмысы бойынша тапсырмаларды өз еркімен қабылдауы шарт.

Бесіншіден, дәрістің дамытушылық функциясы. Ол студенттердің танымдық белсенділігінің қалыптасуыменен байланысты болады, дәрістік оқытуын жүргізуді өзіндік шығармашылық таным процесі ретінде қажет етеді. Міндеті – студенттерді ғылыми ізденіс процесіне қосу, оларды алынған нәтижелерге өздігінен мойынданыуына әкеліп, олармен бірге осы процесті қайтадан түсіну. ЖОО-дағы кез келген дәріс тақырыпты ұғыну үшін қажетті белгілі бір ғылыми ақпараттар көлемін беруі тиіс, бірақ сонымен қатар студенттер алдында ғылыми білім дамуының шығармашылық мағынасын ашатын мәселелерді қою қажет. Әдетте дәрістің ғылыми мәселелігін және де оқыту немесе әдістемелік деп атайтын мәселесіе қарастырады. Бірінші жағдайда дәріс кезінде қазіргі кезде ғылымның толық ашылмаған, бірақ осы уақытта қарастырылып жатқан құбылыстар туралы талдау жөнінде айтылады. Бұл жағдайда дәрісте ғылыми тұжырымдамалардың талдауы, зерттеудің жолдары жіне ықтимал, мүмкін болатын нәтижелері беріледі. Оқыту (әдістемелік) мәселелігі дәріс үстінде студенттерге ғылымда белгілі, бірақ студенттердің танымдық қызметі процесін ұғыну үшін қажетті сұрақтарға өздігінен талдау жасауға мүмкіндік беретін сұрақтарды қою арқылы көрінеді. Дәріс оқушы бұл әрекетімен аудиторияны дербес зерделі әрекеттке итермелеп, өзі жақсы меңгерген, бірақ студенттеріне әлі таныс емес материал негізінде аудиторияның танымдық елсенділігін бағыттайды.

Алтыншыдан, дәрістің бағыттаушылық функциясы. Ол функция әр түрлі қайнар көздерден, яғни дәріс, практикалық сабақ, оқу және ғылыми әдебиеттері және т.б.-дан алынған ақпарат ағынына студенттерді бағыттайды. Ғылыми әдебиетке шолу жасай отырып, ғылыми мектептердің мағынасын аша отырып, теориялық ережелерді талдай отырып, дәріс оқушы негізгі және маңызды мәселені белгілейді, қажет еместі, артықты шегеріп тастауға көмектеседі, ғылыми ақпаратты нақты жүйеге келтіріді.

Дәріс оқыту процесінің маңызды кезеңі – оқу материалын жалпы бағыттау, оқытылатын пән туралы бастапқы түсініктің қалыптастыру кезеңі және білімді игеру процесіне қатысты қамтамасыз етушілік сипатта болады. Дәріс оқытудың негізгі мақсаты ол оқу ақпаратын болашақта меңгеру үшін студенттерде бағыттаушылық негіздірін қалыптастыру болып табылады, яғни дәріс – оқу материалының қабылдануын, оны алғашқы мүшеленуін және оқытылатын пән туралы бастапқы ұғымдардың қалыптасуын қамтамасыз етеді. Осы аталған айғақтар дәрісті оқу процесінің орталық элементі екенін білдіреді. Барлық оқыту жүйесінің жұмыс жасау қабілеті бағыттаушылық негіздің сапасына байланысты болып келеді.

Дәріс бағыттаушылық функциясын атқару үшін дәрістік материалды реттеу үшін мынандай амалдарды қолдануға болады:

– ғылыми іздену реттілігі, симметриялылық, ақпараттық материалдың жіктелуі;
– жалпы қолданылатын <блоктарды> құрастыру;
– оқу алгорифмдері мен тану алгорифмдерін пайдалану;
– өзара пән және пән аралық байланыстарды қолдану;
– материалды беру әдістері мен формаларын өзгерту жолымен материалды жіктеу видеоматериалды, құрылымдық логикалық ойлау қабілеттілігі, физикалық білімдерінің құрылымдылық элементтерін оқытудың жалпы жоспарларын қолдану жәнежаңарту т.с.с.

Мәліметтің топтастырылуы немесе оның жалпыланған блоктармен берілуі іс жүзінде расталады. Жекелеген факторлардың көп болуынан танымның негізгі міндетінің, яғни оларды есте сақтау жолдарын шешу қиынға соғады. Егер де әрбір айғақтар жиынтығын қандай да бір тұжырымдама немесе біреудің айтылған сөзі, жалпыланған формула << біріктірсе >> бұл міндет әлде қайда жеңіл болар еді.

Дәрістің бағыттаушылық функциясын тірек конспектілерін қолдану арқылы күшейтуге болады (В.Ф.Шаталов әдістемесі бойынша). Бұл жағдайда тірек конспектісі студенттерге негізгі тіректі ұғымдары және олардың өзара байланысты,тәуелділігі, есте сақтауға ыңғайлы сөздің немесе символдық белгілерді қолданумен болатын кіріспенің реттілігі бар ақпараттарды оқына ұсынылатын жалпыланған мағыналы қаңқа ретінде болады.

Осылайша қазіргі уақытта жоғары мектеп өмірінде дәріс өз маңыздылығын жоғалтқан жоқ. Ол білім негіздерін жалпыланған түрде қарастырудың және оқу материалдарын бағыттаудың айтарлықтай үнемді әдісі болып келеді. Курстардың кейбір бөлімдері мен тақырыптарды студенттедің өзіндік оқуы үшін өте қиын болып келеді және дәріс әр түрлі жолдар және түсіндірулерге нақты және объективті баға беру үшін қажетті болады. Кредиттік оқыту технологиясы шартында дәрістің келесі функцияларына ерекше көңіл аударған дұрыс:

1) мотивациялық; 2)бағыттаушылық; 3) дамытушылық; 4) дүниетанымдық; 5)әдістемелік; 6) ақпарттық.

Әдебиет:
1. http://www.akorda.kz/ Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы;
2. Ахметова Г.К.,Исаева З.А.,Педагогика.-Алматы, 2006.
3. Петровский А.В. и др. Основы педагогики и психологии высшей школы.-М.,1986.
4. Выбор форм организации обучения в вузе / Сост. Володарская И.А.,Кохановская Л.С.,Таранова Р.И. – Йошкар – Ола,1998.

Михаил Парфёнов
(Макеевка, Украина)

РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Социально – экономические изменения в украинском обществе обострили проблему формирования творческой личности, способной осознанно и самостоятельно определять собственные жизненные приоритеты, нести ответственность за результаты своих действий и поступков, умеющих самостоятельно принимать правильные решения, что повлияло на современный педагогический процесс во всех учебных заведениях. Появился спрос общественной педагогической практики на специалиста, способного к профессиональному самосовершенствованию, к активной преобразующей деятельности, что и определяет актуальность нашей проблемы. Поэтому одной из важнейших задач образования становится процесс создания таких условий обучения, которые наилучшим образом способствовали бы развитию самостоятельности обучаемых. Выполнение такой задачи обеспечивается целым рядом факторов, одним из которых является привитие интереса к самостоятельной учебной деятельности.

Трудно переоценить роль педагога, направленную на развитие самостоятельной деятельности обучаемых. Это обусловлено гуманизацией всей системы образования, ориентированной на развитие личности, на выявление ее индивидуальных особенностей; изменением идеологии образования, когда конечной целью его является становление обучаемого как субъекта деятельности.

На важность решения такой проблемы указывали педагоги – исследователи Л. Аристова, Е. Голант, Л. Данилов, П. Пидкасистый, В. Паламарчук Т. Шамова и другие.

Они придерживаются взглядов широкого применения самостоятельной работы в различных видах учебной деятельности, подчеркивая роль самостоятельности в учебном процессе как одного из условий воспитания мыслительной активности, познавательных способностей, сознательного и прочного усвоения знаний.

Ими сформулированы основные требования к проведению самостоятельных работ, сущность которых заключается в следующем:

– самостоятельная работа должна быть посильной;

– при выполнении самостоятельной работы необходимо соблюдение принципа сознательности;

– педагог готовит учащихся к выполнению самостоятельной работы, передавая им необходимые технические и организационные навыки для ее выполнения; ставит перед ними такие задачи, разрешение которых требует умственных усилий; дозирует время, отведенное для выполнения самостоятельного задания;

– педагог наблюдает за ходом выполнения самостоятельной работы, оказывает необходимую помощь;

– педагог осуществляет обязательную проверку выполнения учащимися самостоятельной работы;

– педагог способствует выработке навыков самоконтроля во время выполнения работы;

– педагог осуществляет индивидуальный подход к учащимся в процессе организации самостоятельной работы.

Принимая во внимание характеристику самостоятельной работы как учебной деятельности, мы поставили перед собой цель в данной статье выделить некоторые составляющие процесса развития интереса к самостоятельной учебной деятельности у студента как самого субъекта этой деятельности. С этой точки зрения выполнение самостоятельной работы требует достаточно высокого уровня самосознания, рефлексивности, самодисциплины и личной ответственности.

Идеи необходимости развития интереса к самостоятельной учебной деятельности отмечается в работах П.И. Пидкасистого. К самостоятельным действиям учащегося он относит выделение познавательной задачи, подбор и определение адекватных ее решению способов и действий, выполнение операций контроля над тем, решается ли выделенная задача применяемыми способами или нет и т.д.

Определяя типы самостоятельных работ и раскрывая их сущность, П.И.Пидкасистый подчеркивает, что при их выполнении по образцу учебная деятельность протекает на основе собственной практической деятельности, направленной на овладение способами работы, основными рабочими умениями для последующей самостоятельной деятельности.

На данном элементарном этапе самостоятельности уровень познавательной деятельности характеризуется совместными действиями педагога и обучаемого, которые составляют начальную стадию их сотрудничества.

В ходе выполнения эвристических работ обучаемые приобретают опыт поисковой деятельности, овладевают элементами творчества; а творческие работы дают возможность научиться раскрывать новые стороны изучаемых явлений, событий, высказывать собственные суждения.

Такая типология (воспроизведение самостоятельных работ по образцу, реконструктивно-вариативные, эвристические, творческие) даёт возможность «увидеть динамику интеллектуального развития и на этой основе определить пути совершенствования, планирования, организации и контроля самостоятельной работы». [4, 88-89]

Определяя самостоятельную работу как активную познавательную деятельность, Т.И. Шамова считает, что самостоятельная деятельность возможна только при условии, если четко поставлена цель работы, если она осознана и принята, и в процессе деятельности преодолеваются различного рода затруднения, если в результате работы закрепляются или приобретаются знания и способы деятельности; обучаемый развивает свои интеллектуальные и нравственные силы. [6]

Согласно С.У. Гончаренко, развитие интереса к самостоятельной учебной деятельности возникает, если получена целевая установка, выполнен отбор содержания работ, и обучаемые знакомятся с рациональными приёмами работы; они получают необходимые инструкции перед выполнением заданий, могут рассчитывать на

своевременное оказание помощи со стороны педагога. В результате этого они могут самостоятельно проанализировать выполненную работу, откорректировать её и дать объективную оценку. [3, 209]

Исследователи считают, что проблему развития интереса к самостоятельной учебной деятельности целесообразно начинать с перевода студентов с уровня безразличного отношения к ней к действенному, осознанному и ответственному уровням.

Считается также необходимым предоставить время для осмысления задания, уяснения требований к его выполнению; при этом особое внимание обращается на слабо подготовленных студентов, которым необходимы дополнительные разъяснения. Разрабатывая задания для самостоятельной работы, педагог должен предусматривать различную степень их трудности. Это позволит каждому студенту овладевать необходимым материалом, активно используя свои познавательные способности, что в конечном итоге помогает ему совершенствоваться в приобретении знаний, развивать необходимые навыки и умения, поставить себя в активную позицию.

Исследователи предлагают также классифицировать самостоятельные работы на полностью самостоятельные (когда учащийся, побуждаемый собственными мотивами, ставит учебные цели, планирует свою работу, выбирает способы и средства ее осуществления, выполняет определенные действия и контролирует их правильность) и частично самостоятельную, которая проявляется на определенных этапах обучения.

В практике первое встречается редко, второе – чаще. Наиболее распространен случай, когда студент способен самостоятельно осуществить часть деятельности под руководством преподавателя, и при этом переживать успех – успех понимания правильности своего выбора, успех возможного нахождения альтернативного варианта решения проблемы, что обеспечивает желание работать самостоятельно.

Исследователями отмечается еще одно важное условие самостоятельности: рефлексивность деятельности. Сделать деятельность рефлексивной помогают вопросы «Что я делаю? Как я делаю? Почему я делаю так, а не иначе?» Это возможно реализовать только в диалоге с преподавателем. Диалог обязательно предполагает взаимопонимание, возможность и необходимость принятия точки зрения оппонента. А это значит, что студента надо научить слушать и сравнивать своё мнение с мнением других, что предполагает контроль работы сначала со стороны преподавателя, потом однокурсников и самоконтроль; оценку не только результатов труда, но и самого процесса деятельности. При этом оценка должна быть продуктивной, т.е. ориентировать на перспективу.

Развитие у студентов интереса к самостоятельной учебной деятельности происходит при определенных условиях:

– если осуществляется совместная работа преподавателя и студента, их взаимное духовное обогащение на основе взаимоуважения, взаимопонимания в условиях благоприятного психологического климата, общей диалогической культуры, интеллектуального сотрудничества;

– если систематически осуществляется обучение студентов необходимым навыкам и умениям для самостоятельной учебной деятельности;

– если в ходе выполнения самостоятельной учебной деятельности создается ситуация успеха, которая реализуется в условиях позитивных мотивационных изменений.

Развивая интерес к самостоятельной учебной деятельности студентов, можно констатировать их стремление к преобразующей деятельности, которая направлена на совершенствование процесса подготовки их как специалистов, когда они избирают свойственную им стратегию и тактику учебной деятельности в решении педагогических задач, квалифицированно осуществляя выбор оптимальных решений из множества альтернативных вариантов. Эта творческая свобода самостоятельной учебной деятельности опирается на качественное усвоение специальных знаний, умений и навыков, возможность осуществлять рефлексивные действия, позволяет создавать новые модели и образцы, направленные на совершенствование учебного процесса в вузе.

Результатом всей деятельности педагога по развитию интереса к самостоятельной учебной деятельности явились не только новые знания, но и вновь сформированные умения самостоятельной учебной деятельности, развитие инициативы, интереса к неадаптированным источникам информации, познавательная активность в целом.

Литература

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Алексюк А.М., Аюрзанайн А.А., Підкасистий П.І. та ін. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання. – Київ, 1993. – 245 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
4. Пидкасистый И.П. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование. – М.: Педагогика, 1980. – 240 с.
5. Сущенко Т.І. Особливості особистісно орієнтованого педагогічного процесу // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. – Вип.19. – Київ – Запоріжжя, 2001. – С.3-6.
6. Шамова Т.И. Активизация учения школьников: Пособие. – М., 1976. – 101 с.

Ніна Руденко
(Київ, Україна)

НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАСТОСУВАННЮ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Завдяки ефекту новизни та оригінальності інтерактивних методів при правильній їх організації зростає цікавість до процесу навчання. Тому враховуючи «надзавдання» освіти XXI століття, яке український філософ – ректор Київського університету імені Бориса Грінченка В. Огнев'юк визначає як сприяння процесу еволюційного формування людини нового типу – "homo educates" (людини освіченої), особлива місія якої полягає в гармонізації свого життя і своєї духовної сфери з буттям світу [4, ст. 8], педагогічний колектив Університетського коледжу ставить метою своєї освітньої діяльності відповідну підготовку майбутнього спеціаліста, зокрема майбутнього вчителя початкової школи. Як зазначає М. Братко: «Університетський коледж – це інноваційний багатопрофільний вищий навчальний заклад І рівня акредитації, який є навчально-науковою складовою університетського комплексу та

здійснює професійну підготовку згідно з ОКР «молодший спеціаліст» у поєднанні з наданням повної загальної середньої освіти за спеціальностями, які погоджуються з напрямками підготовки університету» [2, ст.191].

Ми погоджуємось з визначенням дослідниці М. Братко, що «освітнє сере-довище університетського коледжу – це багатосуб'єктне та багато предметне утворення, що цілеспрямовано і стихійно впливає на професійно-особистісний розвиток майбутнього фахівця, забезпечуючи його готовність до професійної діяльності та/або продовження навчання» [1, ст.54].

Знайомитися з прийомами інтерактивного навчання [5, ст. 33-79; 6] студенти Університетського коледжу починають з першого курсу на предметах загальноосвітнього циклу, зокрема на заняттях з математики, а застосувати методи інтерактивного навчання студентів педагогічних спеціальностей починають на другому курсі під час проходження педагогічної практики, коли студенти дають пробні уроки в школах міста Києва. Методисти практики навчають методам та ефективності їх застосування на уроках студентами, а також демонструють застосування деяких методів під час обговорення і оцінювання пробного уроку.

Проблема виховання особистості нового типу, здатної розв'язувати на високому професійному рівні сучасні завдання суспільства, тісно пов'язана з вихованням і розвитком інтелектуальних здібностей кожного. Саме математика, як фундаментальна наука, має широкі можливості в розумовому вихованні, розвитку інтелекту, творчої особистості студентів. У сучасному навчально-виховному процесі переважають вербальні методи навчання і виховання, а отже існує недооцінка значення спілкування студентів для розв'язування провідних задач і завдань на заняттях математики, відсутні цікаві для студентів форми та методи організації навчальної діяльності тощо. Тому нагальною потребою сучасної системи освіти при викладанні математики є впровадження нових форм та методів навчання і виховання, що забезпечують розвиток особистості кожного студента. Розв'язанню цієї проблеми сприяє впровадження інтерактивних технологій навчання на уроках математики. Саме вони ефективніше, ніж інші педагогічні технології, сприяють інтелектуальному, соціальному й духовному розвитку студента, розвивають готовність застосувати отримані знання у майбутній професійній діяльності. В статті «Інтерактивність, як спосіб ефективної взаємодії та навчання студентів», що подана до друку в науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка» №1 2014 року ми проаналізували поняття інтерактивності та розглянули різні наукові підходи до визначення інтерактивного навчання, а також обгрунтували необхідність застосування методів інтерактивного навчання студентами педагогічних спеціальностей для подальшого застосування у професійній діяльності. В даній статті спробуємо розглянути поетапне розв'язання завдань навчання на уроках математики із застосуванням інтерактивних технологій.

У Концепції базової математичної освіти України [3] серед цілей навчання математики виділено інтелектуальний розвиток дітей, формування позитивних рис особистості, розумової активності, пізнавальної самостійності, саморегуляції, творчого підходу в навчальній діяльності. Оволодіння основами наук і розвиток особистісних якостей передбачають таке мислення, яке б характеризувалось високим рівнем сформованості загальних розумових дій (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, аналогія, класифікація) і прийомів розумової діяльності, активністю й цілеспрямованістю. Не менш важливою є здатність учня до висування гіпотез, нестандартних ідей, варіативності розв'язання проблем, тобто здійснення творчої діяльності. Провідна роль у виконанні цих завдань належить учителю, пріоритет у професійному становленні якого залежить від професійної підготовки, яку він отримав у ВНЗ, зокрема й у процесі вивчення математичних дисциплін.

Технологія досвіду відображає розв'язання цих завдань у навчальному процесі, але відомий у теорії та практиці досвід створення педагогічних технологій, орієнтований на формування особистості учнів, не завжди може бути використаний конкретним студентом-учителем, оскільки освіта на особистісному рівні – це змістовне, суб'єктивне сприйняття дійсності, і жодна предметна діяльність не гарантує утворення «вимагаючого» змісту. Як зазначає сучасна педагогіка та психологія, стверджувати про технологію впливу на особистість можна лише з високою ймовірністю умовності, розуміючи, що особистість завжди виступає діючим об'єктом, співучасником, ініціатором процесу своєї освіти. Тому, виходячи з вище зазначеного, навчання вирішує одночасно три завдання: 1) конкретно-пізнавальне, яке пов'язане з безпосередньою навчальною діяльністю; 2) комунікативно-розвивальне, у процесі якого формуються основні навички спілкування всередині і за межами цієї групи; 3) соціально-орієнтоване, у процесі якого виховуються громадянські якості, необхідні для адекватної соціалізації індивіда в суспільстві.

Розв'язання цих завдань на уроках математики з використанням методів інтерактивного навчання проходить шість етапів: 1) підготовчий етап; 2) створення проблемної ситуації; 3) формування навчальних груп; 4) організація навчальної діяльності учнів у групах; 5) презентація групових розв'язань; 6) рефлексія проведеного уроку.

На підготовчому етапі оцінюється суб'єктивний досвід учня. Учень будь-якого віку починає навчання не з «чистого аркуша», він уже має життєвий досвід, знання, інтереси. Деякі педагоги стверджують, що особистий досвід учня за деякими питаннями мізерний, у порівнянні з тим систематизованим та узагальненим досвідом, до якого їх намагаються залучити вчителі. Крім цього, вважають, що цей досвід заважає вчителю, ускладнюючи викладення нового матеріалу. Але, якщо студент-учитель планує навчання, не враховуючи досвід учня, то така його позиція не виключає взаємодії цього досвіду з навчальним матеріалом. Учень вибірково сприймає все, що надходить до нього із зовнішнього середовища. Відомо, що далеко не всі поняття, організовані за всіма правилами наукової та педагогічної логіки, засвоюються учнями, а тільки ті, що мають зв'язок із життєвим досвідом.

На першому етапі головними методами є проблемні методи, а головна мета майбутнього педагога – залучити учнів до розв'язання створених проблемних ситуацій. Проблемні ситуації в навчальній діяльності дозволяють виявити наявність або відсутність знань за тими чи іншими питаннями. Тільки логіко-психологічне протиріччя умов показує наявність в учнів визначених пізнавальних чи предметних стереотипів. Ядром проблемної ситуації повинні бути якісь значимі для учня розбіжності, протиріччя. Учень відчуває незнання, яке виникло за цих розбіжностей, більш чуттєво, ніж знання. Складається ситуація, яка відома під назвою ситуація розриву. Так, під час вивчення дробів у 4 класі виявляється що ділити ціле можна до безкінечності, оскільки натуральних чисел нескінченна кількість. Приклад поділу торта або яблука на частини приводить до того, що діти розуміють що чим більше гостей прийде, тим менший кусок торта чи яблука їм дістанеться. Це суперечить усталеному стереотипу що проміжок – скінчений. Діти приходять до висновку що дробів з чисельником 1 можна утворити нескінченну кількість, оскільки натуральні числа – нескінченні. Так ламається стереотип, що [0,1] скінченний.

Другий етап – об'єднання навчальних груп. Існує два основних способи формування груп [6, ст.100] за бажанням та під керівництвом студента-вчителя. Переваги створення груп на основі інтересів очевидні: формується атмосфера, яка налаштовує на спілкування, знімається напруження, закріплюється «почуття ліктя», впевненості та

підтримки тощо. На перших заняттях за технологією інтерактивного навчання тільки цей підхід, безперечно, повинен бути домінуючим у створенні груп.

Але в ньому наявні й суттєві недоліки: створені групи не рівнозначні за кількістю та якістю знань, а отже, може виникнути ситуація бездіяльності, коли інтерес до спілкування витісняє навчальні цілі. Тому Г. А. Цукерман [7] пропонує об'єднувати дітей у групи «з урахуванням їхніх особистих нахилів». «Слабкому» учню потрібний не стільки «сильний учень», скільки терплячий. А тому, коли студент-учитель готує інтерактивне заняття напередодні повинен вияснити у класовода про рівень знань учні. Можливий варіант з проведенням тестування на передодні заняття.

Враховуючи всі аспекти, студент-учитель повинен володіти різними методами і прийомами для створення навчальних груп [5, ст.31], незважаючи на те що організаційний момент громіздкий. Варіанти вільного розподілу учнів у групах: 1) студент-учитель називає тільки кількість (наприклад, 3 учні); 2) учні, входячи до класу, беруть різнокольорові картки й утворюють відповідні групи.

У педагогічній літературі одна з найбільш розповсюджених форм взаємодії учнів на уроці – робота в парі (діаді) [5, ст.34], з відповідними ролями Учня та Вчителя. Результат може бути достатньо вагомий, якщо виконується умова «Три рази їм розповів, на четвертий сам зрозумів». Але, на наш погляд, комунікативна результативність за такої форми роботи низька, оскільки учні спілкуються тільки один з одним. До того ж можна говорити про майже відсутній контроль з боку студента-вчителя за тим, що промовляють учні.

На **третьому етапі** – організації навчальної діяльності учнів – у групі відбувається виконання завдань, які були поставлені перед групою: процес пошуку розв'язання, підбиття підсумків роботи групи; підготовка презентації своєї роботи із залученням усіх членів групи (спікер (керівник групи), секретар, посередник, доповідач тощо [5, ст.39]). Оскільки проблема або постановка задачі по-різному сприймається учнями (це зумовлено індивідуальними особливостями сприйняття), тому необхідно для групи ставити завдання, яке буде зрозумілим для всіх членів групи. Відомо, що цінність таких уроків в активній позиції кожного учня.

Паралельно з роботою над навчальним матеріалом продовжується формування доброзичливого комунікативного середовища: напрацювання правил кооперації, співробітництва, які сприяють, а не заважають пошуку спільного розв’язку: 1) у спільній праці немає «акторів» і «глядачів», усі – учасники; 2) кожний член мікрогрупи заслуговує на те, щоб його вислухали не заважаючи; 3) потрібно говорити так, щоб тебе розуміли; висловлюватися беспосередньо з теми, без використання додаткової інформації; 4) якщо прозвучала незрозуміла інформація, ставити запитання «на розуміння» (наприклад, «Чи правильно я зрозумів, що...»), тільки після цього робити висновки; 5) критикуються ідеї, а не особистості; 6) мета спільної діяльності не в «перемозі» якоїсь точки зору, а пошук найкращого (оптимального) розв'язання на підставі зібраних думок щодо проблеми.

Тільки на цьому етапі можна виділити зовнішні та внутрішні результати навчання в інтерактивному режимі. Зовнішні педагогічні результати: визначен-ня спільних завдань групової роботи; формування навчальних груп; ознайом-лення з правилами навчального співробітництва; формування системи оціню-вання, яке закріплює інтерактивні вміння та навички учнів. Зовнішні психо-логічні результати: формування мотиваційної готовності учнів до взаємоспілкування; сприйняття учнями моральних норм і правил спільної діяльності; розвиток спільно-групової рефлексії; формування групової єдності. Внутрішні педагогічні – формування підготовленості до інтерактивного навчання; розвиток навичок взаємодії в навчально-виховних ситуаціях; оптимізація системи оцінки процесу та результату спільної діяльності; підвищення пізнавальної активності класу; формування класного колективу. Внутрішні психологічні – особиста готовність роботи до праці в групі; усвідомлення прав і обов’язків члена групи; відпрацювання навичок міжособистісного спілкування; розвиток особистої рефлексії; становлення учня як суб’єкта навчальної діяльності.

Четвертий етап – презентація групового розв’язання – залежить від задуму та логічних кроків членів групи. Якщо розглянути класифікацію форм спільної діяльності, то можна визначити варіанти презентації групових розв’язань. В спільно-індивідуальній формі кожна група презентує підсумок своєї діяльності; розв’язки обговорюються, з них вибираються кращі. В спільно-послідовній результат діяльності кожної групи стає незамінним елементом до розв’язку спільної проблеми. У спільно-взаємодіючій формі необхідною умовою є перегрупування учнів, а в результаті цього між новими учасниками груп відбудеться інтенсивний обмін думками, за найменшої витрати часу, для розв’язання поставленої проблеми.

Презентація розв'язань може проходити за сценарієм однієї із форм: усна доповідь; презентація у вигляді структурно-логічних схем; заповнення таблиць тощо. Етап презентації групових розв’язків замінюється, виключно за своєю значимістю, **п'ятим етапом,** який можна означити як відмінну особливість інтерактивного навчання, – рефлексією минулого уроку.

Студент-учитель заздалегідь підбирає запитання, які допоможуть учням зрозуміти і рівнозначно висловити ставлення до процесу (дослідження). Якщо студент-учитель зацікавлений у тому, щоб учні вчилися розуміти й конструктивно оцінювати процес, він повинен приймати різні точки зору учнів. Ефективність рефлексивного етапу залежить також від готовності учнів до самоаналізу. Важливо, щоб рефлексія була присутньою на кожному уроці. Завершує етап рефлексії завжди студент – учитель, і він, крім конструктивної критики, повинен не скупитися і на позитивні оцінки, таким чином виконуючи правила для викладачів, щодо стимулювання творчої активності учнів на уроці [6, ст. 87-88].

Відмінність основ інтерактивного навчання від традиційного потребує перегляду системи оцінювання на суб'єкт-суб'єктне, з варіацією в бальній межі. Робота за такою технологією потребує від студента-учителя: вміння знаходити проблемне формулювання теми уроку; вміння перед учнями ставити запитання, які сприяють пошуку і спонукають до спільної роботи; готовності до детального аналізу і самоаналізу заняття; витрат часу на планування уроку.

Таким чином, навчальна взаємодія побудована на основі методів інтерактивного навчання, які спонукають до розвитку навичок спільної праці, що, у свою чергу, забезпечує розвиток комунікативної компетентності.

Отже, весь процес діяльності студентів під час педагогічної практики пробних уроків з математики та на заняттях з методики навчання математики спрямований на професійне становлення студентів як майбутніх учителів і сприяє виконанню одного із важливих завдань курсу методики навчання математики – оволодінню майбутніми вчителями вміннями формувати необхідні навички використання прийомів розумової діяльності та розвивати їх у своїх учнів.

Література:

1. Братко М.В. Сутнісній зміст поняття «освітнє середовище університетського коледжу»: Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: зб.наук.праць/ Київ.ун-т ім. Б.Грінченка, Ін-т проблем вих. НАПН України/ редкол.: Огнев'юк В.О., Бех І.Д., Хоружа Л.Л. [та ін.]. – К.: Київ.ун-т ім. Б.Грінченка, 2012. – №18. – 96с.
2. *Братко М.В. Університетський коледж: пошук ідентичності// Педагогічний альманах: Зб. наук. праць. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. – Випуск 16. – с.189-196*
3. Концепція базової математичної освіти в Україні //Ін-т системних дослід. освіти. – К., 1993. – 31с.
4. Огнев'юк В.О. Освітологія як відображення міждисциплінарного підходу в наукових дослідженнях феномену освіти / В.О. Огнев'юк// Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси: наук.пр. / за матер. Першої Всеукр. наук.-практ. конф. «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти»; авт. кол.: В.Г. Кремень, В.О. Сухомлинська та ін. – К.: Київ. Ун-т ім.. Б. Грінченка, 2011. – с. 53-61
5. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод, посіб. / О. І. Пометун. – К.: АСК, 2006.-192с.
6. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник. – К.,2011. – 320 с.
7. Цукерман Г.А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов / Г.А. Цукерман. – Рига: Эксперимент, 1997. – 276 с.

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор Хоружа Людмила Леонідівна.

Гулназ Сакулова
(Тараз, Казахстан)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Изучение проблемы воспитания и развития личности будущего учителя связано с необходимостью анализа её психологических аспектов. Основные вопросы, требующие комплексного исследования, состоят в следующем:

- Характеристика индивидуальных и возрастных особенностей будущих учителей и их учет в процессе воспитания;
- Раскрытие социальной сущности профессии учителя и её психолого-педагогическое обоснование;
- Определение структуры и направленности процесса воспитания и развития будущего учителя;
- Развитие индивидуальных способностей и личностных качеств будущих учителей, формирование у них навыков самооценки;
- Направленность воспитания на развитие склонностей к профессии учителя;
- Расширение возможностей восприятия и осмысления профессиональных проблем в будущей деятельности педагога;
- Учет индивидуально-типологических особенностей личности будущего учителя;
- Опора на деятельностный подход в воспитании и развитии будущего учителя;
- Социальная ориентированность будущего учителя на основе практического опыта;
- Опора на гуманистические тенденции в воспитании и развитии будущих учителей. [6, с. 23]

Мною были изучены и проанализированы возрастные особенности студентов во время педагогической практики с позиций психологических подходов, и на этой основе определены ведущие факторы, влияющие на воспитание и развитие будущих учителей. Во-первых, это мировоззрение, идеалы, убеждения будущего учителя, которые будут отражаться в его дальнейшей деятельности. Во-вторых, личностные качества будущего учителя – целеустремленность, духовность, общественная активность, идейность, отношение к национальным ценностям и др. В процессе воспитания и развития будущих учителей принимаются во внимание и такие свойства личности, как богатство эмоционально-чувственной сферы, уровень культуры, интеллекту-альная развитость, логическое мышление, стремление к знаниям, интерес к профессиональным знаниям, ценностные ориентации, постоянное стремление к повышению уровня профессионализма, социальная активность, коммуникатив-ная культура, потребность самовоспитания, личного совершенствования.

Воспитание и развитие будущего учителя – одна из важных проблем в психологии. Данная проблема является составной частью общей и возрастной психологии, рассматривающей вопросы, связанные с развитием склонностей, воспитанием характера, формированием поведения личности в конкретных условиях. Процесс воспитания и развития будущего учителя связан с изменением его личности и поведения, проявлением себя в общественной жизни, с его ценностными ориентациями, поступками и привычками в повседневной жизни – со всем, что относится к психологии личности.

Понятие "личность" в психологии трактуется по-разному. Одно из определений сводится к тому, что личность и ее качества формируются по мере участия индивидуума в общественных отношениях, то есть личность рассматривается как субъект общественных отношений. Исходя из этого определения, личность занимает особое место в системе реальных жизненных отношений. Личность вступает в определенные отношения и сотрудничество с другими членами общества, в результате чего развиваются личностные качества.

Другая точка зрения, близкая к первой, также определяет личность не только субъект общественных отношений, но и как субъект сознательной деятельности. Применительно к рассматриваемой нами проблеме данное утверждение означает, что будущий учитель должен осознанно подходить к своей деятельности, иметь определенное представление о материальной стороне профессии, четко представлять свои перспективы, планировать будущую деятельность и постоянно совершенствовать профессионально-личностные качества. Подготовленный таким образом будущий учитель проявляет себя в профессионально-общественном плане. Он постоянно занимается самообразованием и особенно повышением профессиональных знаний. У таких специалистов можно наблюдать осознанную деятельность, соблюдение этических и правовых норм, высокий

уровень педагогического сотрудничества (то есть отношений учитель-ученик), устойчивый интерес к избранной профессии. [5, с. 45]

Формирование профессионализма у будущих учителей связано с усвоением духовных и культурных ценностей, овладением общепедагогически-ми знаниями и одновременно с развитием и совершенствованием личностно-профессиональных качеств. Организуя учебный процесс и внеаудиторную работу со студентами следует ориентироваться именно на комплексную подготовку будущих учителей к профессиональной деятельности.

В число обязательных профессиональных навыков будущего учителя входят:

– изучение индивидуальных особенностей учащихся;

– усвоение новых критериев профессиональной этики;

– самовоспитание: развитие в себе необходимых профессионально-личностных качеств.

К последнему требованию можно добавить, что будущие учителя должны уметь критически оценивать себя, в будущей профессиональной деятельности постоянно пополнять свои знания и овладевать секретами профессионального мастерства.

Избранная студентами профессия обязывает их быть неравнодушными, чувствовать настроение учащихся и переживать вместе с ними радости и неудачи, быть в курсе интересов и увлечений своих учеников и умело направлять их на путь познания и самосовершенствования. Будущего учителя необходимо готовить к профориентационной работе с учащимися. Свой интерес к профессии, ее творческие стороны учитель должен раскрыть перед учащимися.

Среди задач по развитию у учащихся интереса к профессии учителя, можно выделить следующие:

а) формирование положительного отношения учащихся к профессии учителя, доведение до их сознания значимости профессии, её гуманного характера;

б) стимулирование у учащихся глубокого овладения знаниями в избранной области;

в) выявление причин, повлиявших на выбор профессии, и определение их роли для профессионального формирования и развития. [2, с. 18]

В воспитании и развитии будущих учителей большое значение приобретают их личные качества и психические свойства. Особо следует отметить аналитические способности и способности к обобщению, способ мышления (проблемное, творческое, теоретическое, эмпирическое, образное мышление), умения делать выводы и резюме, особенности эмоционально-чувственной сферы. Специфика педагогического труда связана и с такими качествами личности, как репродуктивные или продуктивные (творческие) способности, общественные или индивидуальные склонности, психическая устойчивость, традиционное мышление, романтическая увлеченность, мечтательность, быстрота реакции, воспитанность и многими другими.

В процессе подготовки будущего учителя необходимо принимать во внимание умения управлять своим поведением и поступками, его отношения с окружающими.

Воспитание и развитие будущего учителя неразрывно связано с реализацией «Я – концепции», то есть формированием у студентов представлений о себе. Для педагога это имеет очень большое значение, потому что в профессиональной деятельности ему придется не раз услышать мнение учеников, их родителей, членов коллектива о себе, и надо, чтобы учитель был во всеоружии, сумел бы отстоять свое достоинство и привести убедительные аргументы. Профессия учителя предполагает его участие в разных видах деятельности, следовательно, будущие педагоги должны быть к этому готовы. Основные виды деятельности таковы:

– учебно-познавательная деятельность;

– внеучебная, интеллектуально-творческая и общественная деятельность;

– педагогическая деятельность (в процессе практики это может быть учебная и воспитательная деятельность).

Государственная политика в области подготовки кадров и в частности педагогических кадров направлена на подготовку высокообразованных специалистов, способных выполнить ответственную задачу воспитания всесторонне развитого молодого поколения. Как было отмечено выше, современный учитель должен постоянно развивать в себе новые способности, готовность оперативно вырабатывать алгоритмы мышления, умения управлять своим психическим состоянием. Другими словами, речь идёт о готовности к постоянному саморазвитию, которое понимается как интегративное личностное образование, существующее в единстве мотивационно – ценностного, эмоционально-волевого и содержательно-операционного компонентов. Рассмотрение психологической сущности саморазвития личности позволяет утверждать, что под самостоятельностью понимается переход от системы внешнего управления к внутреннему контролю. Такое управление требует сведений, информации субъекта о самом себе, значит, личность сталкивается с проблемой изучения специальной научной литературы. [4, с. 52]

Понятия «личностное» и «профессиональное» развитие тесно смыкаются с точки зрения современных требований к учителю. Переход от представлений о профессии (именно на этом уровне находятся студенты до педагогической практики) к реальной деятельности (период педагогической практики) предполагает формирование конкретных целей и задач, определения путей, средств и методов этой деятельности. Будущий педагог поставлен перед необходимостью особенно активно заниматься самообразованием и саморазви-тием, ибо от статуса обучаемого он переходит в статус обучающего.

Перед студентом-практикантом выдвигаются новые по содержанию задачи: он должен проектировать учебный процесс, сочетать различные подходы и технологии обучения, использовать инновационные системы обучения, осуществлять педагогическую рефлексию, то есть решать творческие, проблемные задачи. Всё это предполагает рассмотрение обучения как процесса межличностного взаимодействия и общения в системе «учитель-ученик». Реализация личностного подхода требует и адекватных ему личност-ных свойств педагога – эмпатийности, увлеченности, толерантности, отноше-ния к ученику как к уникальной личности и др. [3, с. 33]

К сожалению, в ходе проведенных нами наблюдений установлено, что большая часть студентов педагогических вузов не до конца понимают сущность профессии «учитель – педагог» и затрудняются ответить на вопрос, почему они выбрали именно эту специальность. Поэтому актуальными проблемами на сегодняшний день остаются: более ранняя ориентация на профессию учителя (на этапе, предшествующем выбору направления среднего специального образовательного учреждения); организация педагогической практики студентов с позиций личностно-ориентированного образования; создание оптимальных условий в педагогических вузах для самообразования и саморазвития будущих педагогов.

Литература:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. – М., 1997.
2. Андреева Г.М. Социальная психология.-М.: МГУ, 1980.
3. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности. – М., 1976.
4. Асмолов А.Г. Деятельность и установка. М., 1978.
5. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе //Вопросы психологии.-1978. – № 4.-С.13-44.
6. Бонадаревская Е.В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания//Педагогика 1995.-№ 4. – С. 29-36
7. Бондаревская Е.В Нравственное воспитание учащихся в условиях реализации школьной реформы. – Ростов \ н. Дону, РГПИ, 1986.

Юлия Снегирева
(Екатеринбург, Россия)

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ

Целью современного образования в ВУЗе является полноценное воспитание разносторонней личности студента, формирование у него таких качеств как чувство долга, ответственности, патриотизма, инициативности, а также выявление и развитие творческих способностей, т.е. воспитание достойного гражданина своей страны. Во многом эффективность образовательного процесса и достижение поставленных в нем целей зависит от вида применяемых методов обучения. На данном этапе развития образовательной системе возможно применение следующих методов обучения:

— пассивный метод – метод, при котором преподаватель является действующим лицом, а обучающиеся выступают как пассивные слушатели. Пример: лекция, опрос, контрольная работа, тест;

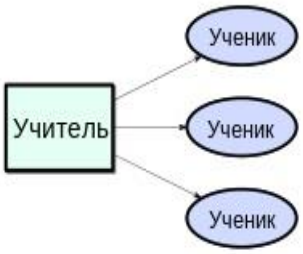

Рис.1 Пассивный метод обучения.

— активный метод – заключается во взаимодействии преподавателя и обучающихся, которые при данном методе являются не просто пассивными слушателями, а активными участниками образовательного процесса. Пример: метод проектов, деловые игры, брейн-ринги;

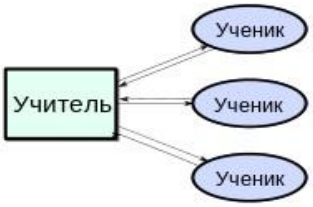

Рис.2 Активный метод обучения

— интерактивный метод – появился относительно недавно, его отличие от активного метода в том, что обучающиеся взаимодействуют не только с преподавателем, но и друг с другом в форме беседы, диалога. В.С. Дьяченко об интерактивном методе отмечал: «все обучают каждого и каждый обучает всех».

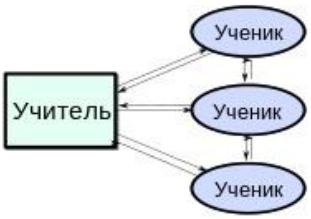

Рис.3 Интерактивный метод обучения

Таким образом, можно сделать вывод о том, что пассивный метод является самым неэффективный с точки зрения усвоения обучающимися учебного материала, однако его безусловный плюс – это легкость подготовки к его проведению для преподавателя. Активный метод обучения имеет ряд преимуществ перед пассивным и очень часто его приравнивают к интерактивным методам, однако интерактивный метод – более современный и в процессе его применения обучающиеся в большей степени изучают новый учебный материал, чем закрепляют уже изученный. Поэтому, именно интерактивные методы обучения в большей степени, чем остальные методы, способствуют активизации учебной деятельности студентов.

Разберемся с сущностью интерактивных методов более подробно. Интерактивный метод обучения – метод, основанный на диалоговом взаимодействии всех участников образовательного процесса, в результате чего у студентов формируются навыки совместной деятельности. Образовательный процесс, который основывается на применении интерактивных методов, подразумевает активную познавательную деятельность всех студентов группы. Их совместная деятельность подразумевает, что в ходе обучения между ними идет процесс обмена информацией, знаниями, идеями, высказываются различные предложения, наиболее интересные из которых обсуждаются, дорабатываются. Данный метод основан на принципах группового взаимодействия, активности,

обязательной обратной связи. Преподавателю необходимо создать такую среду образовательного процесса, которая способствовала бы открытости обучающихся, их общению как между собой, так и с педагогом.

Преподаватель со своей стороны уступает место активности студентов, для него главная задача – это развитие условий, способствующих инициативности студентов, их самостоятельному поиску. Его роль сводится к помощнику, консультанту, к дополнительному источнику информации.

Интерактивный метод может выражаться в следующих формах: кейс-технологии, видеоконференции, круглый стол, мозговой штурм, ролевые игры, тренинги, анализ конкретных ситуаций. Поэтому мы можем сказать, что интерактивное обучение – своеобразная, специфичная форма поисково – познавательной деятельности студентов, имеющая такие цели как: развитие у студентов ВУЗов самостоятельности в мышлении, интеллектуальных способностей, критичности в размышлениях, способности быстро и точно замечать проблемы, способности проникать в сущность изучаемых процессов, явлений, способности генерировать идеи, творчески и неординарно мыслить, уметь применять полученные знания на практике.

Таким образом, в современной образовательной системе перед педагогами стоит задача разработки и внедрения в процесс образования интерактивных методов обучения непосредственно по своей дисциплине. Использование интерактивных методов обучения является на сегодняшний день наиболее эффективным с точки зрения усвоения студентами учебного материала. Данный метод развивает у студентов общие и профессиональные компетенции, которые пригодятся им в их дальнейшей трудовой деятельности.

Литература:

1. Ю.К. Бабанский / / Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. Бабанского К.Ю. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 385-409 с.
2. Н.М. Борытко / / Теория обучения: Учебник для студентов пед. вузов/ Борытко Н.М. – Волгоград: ВГИПК РО, 2006.– 72 с.
3. http://ru.wikipedia.org/wiki

Научный руководитель:
Старший преподаватель кафедры предпринимательства и маркетинга РГППУ
Валежанина Татьяна Владимировна.

Елена Сулейманян
(Ярославль, Россия)

РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ НА УРОКАХ ФИЗИКИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ШКОЛЕ

Овладение учебными компетенциями предполагает овладением различными видами учебных действий при решении задач по физике. Задачи – это средство формирования знаний и умений с одной стороны, а с другой стороны способ стимулирования мыслительных процессов[6], а значит и средство формирования учебных компетенций.

Одной из важнейших задач, стоящих перед учителем физики, состоит в том, чтобы научить учащихся решать задачи по физике. Задачи должны быть поставлены в такие условия, чтобы они толкали, провоцировали учащихся на активное действие, создавали мотивацию учения, причем не *вын*уждения, а *поб*уждения[7]. Для успеха этого дела нужна целенаправленная организация работы, через соответствующий подбор материала физических задач можно учащихся ознакомить с новым материалом, расширить область их знаний, подготовить к усвоению отдельных частей изучаемого курса и установить межпредметные связи. Подобранные с учетом возраста и способностей учащихся, задания вызывают интерес и являются хорошим стимулом для мотивации изучения предмета, повышают уровень результатов даже слабоподготовленных обучающихся.

Задачи могут быть использованы на различных этапах урока [6]:

1. Актуализация знаний (повторение системы основных понятий и ранее усвоенных умений, необходимых и достаточных для восприятия нового материала).
2. Первичное усвоение материала (приемы привлечения внимания учащихся к новым знаниям).
3. Осмысление (первичное закрепление изученных знаний).
4. Применение теоретических положений при решении задач (воспроизведение учащимися способов решения задач, выполнение по образцу).
5. Самостоятельное использование сформированных умений и навыков (решение задач повышенной трудности или практических задач).
6. Обобщение усвоенного (использование нового содержания с ранее изученным при решении задач).
7. Рефлексия деятельности (подведение итогов деятельности учащихся).
8. Контроль за процессом и результатом учебной деятельности (обучение способам контроля и самооценки деятельности, умение учащихся самостоятельно находить и исправлять ошибки, определение степени успешности).

Рассмотрим содержание задач, которые могут быть использованы на различных этапах урока физики.

1, 2 этап – актуализация знаний, первичное усвоение знаний.

7 класс тема «Измерение массы тела на рычажных весах». Учащимся показываем пачку сахара массой *500 грамм*. Задача: Вычислить массу каждого кусочка сахара, если они уложены в пачке 3 слоями, в каждом слое *5* рядов, в каждом ряду *8* кусочков.

Решаем задачу, определяя количество кусочков сахара в пачке, а затем рассчитываем приблизительную массу одного кусочка.

А можно ли определить массу кусочка сахара быстрее, не производя столько расчетов?

Другой способ – взвешивание, после изучения правил взвешивания на рычажных весах раздаем учащимся по кусочку сахара, которые они взвешивают.

При решении такого типа задач у учащихся формируются компоненты учебной компетенции: общекультурный (расширение кругозора) и ценностно-смысловой (овладение методами научного познания: наблюдение и измерение).

3 этап – осмысление.

9 класс тема «Равноускоренное движение». Игра «Крестики-нолики». На доске изображено поле размером 3×3. Из учащихся класса набирается 2 команды крестики и нолики. Команда выбирает номер поля, зачитывается задача (решаемая устно), если ответ правильный ставится знак соответствующей команды. Побеждает та команда, знаков которой в поле больше. Примеры задач [1,5], которые могут быть использованы:

1) Уравнение движения $s=4t-2t^2$. Определите начальную скорость и ускорение тела.

2) Уравнение скорости движения тела $v=5t$, определите ускорение и начальную скорость тела.

3) Велосипедист движется под уклон с ускорением *0,3 м/с²*. Какую скорость приобретает спортсмен через *20 с*, если начальная скорость равна *4 м/с*?

4) За какое время автомобиль, двигаясь с ускорением *0,4 м/с²*, увеличит свою скорость с *12* до *20 м/с*?

5) При аварийном торможении автомобиль, движущийся со скоростью *72 км/ч*, остановился через *5 с*. Определите тормозной путь.

6) Автомобиль, движущийся со скоростью *36 км/ч*, останавливается при торможении в течение *4 с*. С каким постоянным ускорением движется автомобиль при торможении?

7) Каково ускорение спринтера, если его координата через *0,5 с* после старта *1 м*?

8) На каком расстоянии от Земли оказался бы космический корабль через *10 мин* после старта, если бы он все время двигался прямолинейно с ускорением *10 м/с²*?

9) За *5 с* скорость шарика возросла с *2 м/с* до *5 м/с*. Определите ускорение шарика.

Решая устно в быстром темпе задачи такого типа учащиеся отрабатывают уверенное использование физической терминологии и символики, закрепляют знание зависимостей между величинами, овладевают деятельностью по решению задач, таким образом формируют компоненты учебной компетенции: ценностно-смысловой (формирование мировоззрения), коммуникативный (сотрудничество, так как работают в группе) и информационный (восприятие и работа с информацией).

4 этап – применение теоретических положений при решении задач.

8 класс тема «Законы отражения света». Решение задачи по образцу. Задача: Солнечные лучи падают под углом *50°* к горизонту. Как нужно расположить плоское зеркало, чтобы отраженные лучи были направлены: а) вертикально вверх; б) вертикально вниз?[3, с.258]

Таб.1

При решении задач такого типа учащиеся овладевают деятельностью по решению задач с использованием образца решения аналогичной задачи, при этом формируются компоненты учебной компетенции: информационный (работа с уже имеющейся информацией), коммуникативный (понимание прочитанной информации) и личностный (ощущение уверенности в успешном решении задачи).

5 этап – самостоятельное использование сформированных умений и навыков.

9 класс тема «Механические колебания». Решение практической задачи: определение роста человека с помощью часов[4]. Идея: Взять шарик с нитью, на нити отложить отрезок, равный росту человека, затем рассчитать длину нити на основе формулы периода колебаний математического маятника. Колебания шарика на длинной нити при небольших углах отклонения от положения равновесия можно рассматривать как колебания математического маятника.

$T = 2\pi\sqrt{\frac{l}{g}}$, отсюда $l = \frac{T^2 g}{4\pi^2}$, где $T = \frac{t}{N}$

Выполнение работы:

1) Отмерить на нити длину, равную росту человека. Делаем метку на нити.

2) Изготавливаем маятник, прикрепляя нить с шариком к штативу с лапкой так, чтобы точка подвеса совпала с меткой.

3) Измеряем время *20*-ти полных колебаний, отклоняя маятник от положения равновесия на *5-8 см*.

4) Повторяем измерения не менее *5* раз, не изменяя условий и определяем среднее значение времени $t_{ср}$.

5) Используя полученные данные, рассчитать длину нити по формуле: $l = \frac{t_{ср}^2 g}{4\pi^2 N^2}$, значение *l* и есть рост человека.

При решении практических задач учащиеся овладевают методами научного познания (описание, измерение и эксперимент), навыками исследовательской деятельности (учатся переносить знания в новую ситуацию), это способствует формированию компонентов учебной компетенции: ценностно-смыслового (решение задачи в реальной ситуации и осознание особенностей использования системы знаний по физике), коммуникативного (продуктивное общение в процессе совместной деятельности) и личностного (понимание важности изучения физики для представления современной картины мира).

6 этап – обобщение усвоенного.

9 класс тема «Импульс. Закон сохранения импульса». Качественные задачи могут быть подобраны с усложнением уровня знаний[2, 3].

1) Надуйте резиновый шарик и, не завязывая отверстие, выпустите из рук. Что произойдет при этом? Почему?

2) Метеорит сгорает в атмосфере, не достигая поверхности Земли. Что происходит при этом с его импульсом?

3) Почему стеклянный стакан разбивается при падении на пол, но остается целым при падении с той же высоты на диван?

4) Почему пуля, вылетевшая из ружья, не может отворить дверь, но пробивает в ней отверстие, тогда как нажатием пальца дверь отворить легко, но проделать отверстие не возможно.

5) Французский писатель Жюль Верн написал в XIX веке роман «Из пушки на Луну», в котором рассказывает, как путешественники полетели на Луну на снаряде, выпущенном из огромной пушки. Какие недостатки вы видите в этом проекте космического путешествия? Как преодолели их в современных проектах?

При решении качественных задач по физике учащиеся учатся размышлять над поставленным вопросом, объяснять описываемые физические явления, выслушивать разные мнения по решению задач, делать осознанный

выбор в пользу правильного решения задачи, при этом формируются компоненты учебной компетенции: ценностно-смысловой (формирование мировоззрения), коммуникативный (навыки монологической речи, умение вступать в диалог, отстаивать свою точку зрения) и личностный (выражение своего мнения, адекватная оценка своих знаний).

8 этап – контроль за процессом и результатом учебной деятельности.

9 класс тема «Силы в природе».

Трое учеников записали на доске закон Гука, причем каждый по-разному: $\vec{F} = -k\vec{x}$, $F = -kx$, $F_x = -kx$. Кто ошибся? Ответ обоснуйте.

При решении задач, в которых необходимо сделать выбор, учащиеся учатся формулировать проблему, логически рассуждать и устанавливать причинно-следственные связи, при этом формируются компоненты учебной компетенции: ценностно-смысловой (знание основополагающих законов и теорий физики), коммуникативный (понимание прочитанного текста, вступать в диалог, отстаивать свою точку зрения) и личностный (оценочно-эмоциональное отношение к реальной ситуации).

Умение решать задачи по физике наиболее полно характеризует уровень усвоения знаний, показывает, как учащиеся могут практически применять имеющиеся знания. Такая организация уроков позволяет максимально использовать знания, умения учащихся и побуждает их к постоянному саморазвитию и неосознанному для учащихся формированию учебных компетенций.

Литература:

1. Арбатский А.Е., Арбатская Н.В. Решения и ответы: К учебнику М.М. Балашова «Физика. 9 класс». – Снечкус: Альфа, 1997. – 160с.
2. Генденштейн Л.Э., Физика. 10 класс. В 2 ч. Ч. 1. Учебник для общеобразовательных учреждений (базовый уровень) / Л.Э. Генденштейн, Ю.И. Дик. – М.: Мнемозина, 2009. – с. 128.
3. Генденштейн Л.Э., Кирик Л.А., Гельфгат И.М., Задачи по физике с примерами решений. 7-9 классы. Под ред. В.А. Орлова. – М.: Илекса, 2007. – 416с.
4. Елькин В.И., Необычные учебные материалы по физике: Задачи, тесты, практические работы, книжка для чтения и раздумий / Сост. Э.М.Браверман. М.: Школа-Пресс. 2000. – 80с.
5. Семке А.И., Уроки физики в 9 классе. Развернутое планирование – Ярославль: Академия развития, Академия холдинг, 2004. – 352с.
6. Чебакова Г., Решение поисково-практических задач как средство формирования творческого мышления учащихся. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.znate.ru/docs/index-247116.html?page=2
7. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.posobie.sch901.edusite.ru/p26aa1.html

Наталия Тарасовская, Гульбаршин Оразалина,
Булат Жумадилов
(Павлодар, Казахстан)

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СОРНЫХ РАСТЕНИЙ

Сорные растения – сегетальные и рудеральные – имеются не только в агроценозах и культурных ландшафтах, но и на территории любых населенных пунктов. Их негативное значение зависит как от степени адаптации определенных видов растений к синантропным очагам и агроценозам, так и от характера хозяйственной деятельности. Но не зря существует мнение (в частности, высказанное героиней книг Владимира Мегре Анастасией), что все в природе существует для блага человека. Не оспаривая этой истины, можно подчеркнуть, что позитивная роль многих природных объектов открывается не всем, а лишь истинным любителям природы, людям с философским отношением к жизни, творчески мыслящим специалистам. И среди позитивных сторон сосуществования сорных растений с человеком хотелось бы отметить их учебно-методическое значение. Наш опыт преподавания биологии в школе и ряда биологических дисциплин в вузе позволяет рекомендовать использование сорных растений для учебно-методических целей – как в академическом, так и в прикладном аспекте. Попробуем перечислить основные моменты, связанные с использованием сорных растений в учебно-методических целях.

1. Организация регионального биологического и сельскохозяйственного образования. В этом плане экскурсионное изучение сорных растений населенных пунктов, культурных ландшафтов, дорожных насыпей, сукцессионных биоценозов, различных типов агроценозов позволит получить представление не только об основных видах и таксонах сегетальных и рудеральных растений, но и характере хозяйственной деятельности, основных экологических и экономических проблемах региона.

2. Получение прикладных ботанических навыков (изготовления гербариев, влажных препаратов, тематических ботанических коллекций), которые наиболее рационально отработать на примере сорных растений, собирать которые можно без ограничения в любом количестве. Сорные растения можно использовать для организации лабораторных занятий по ботанике (анатомии и морфологии, систематике растений) – благодаря тому, что многие сегеталы и рудералы вегетируют почти весь бесснежный период. Возможна также заготовка материала для лабораторных занятий в зимнее время (с хранением в холодильнике или фиксирующих жидкостях).

3. Значение сорных растений для учебно-исследовательской деятельности студентов и учащихся предопределяется как хозяйственным значением этих растений, так и их доступностью для изучения. Следует отметить, что выполнение работ по этой тематике доступно обучаемым любого возраста, не требует дорогостоящего оборудования (нужны лишь полевой дневник, региональный определитель растений, гербарная папка), а познавательное, воспитательное и прикладное значение этой работы достаточно велико. Приблизительный круг исследовательских тем, которые дадут возможность для самостоятельного сбора материала, может включать данные по сорнякам огородов и дачных массивов, полей, городских газонов, цветников и пришкольных участков, стадионов и пустырей, дорожных насыпей, сукцессионных берегов, сорным растениям из числа интродуцентов и бывшей культурной флоры, сырьевому и лекарственному значению сорняков, естественным факторам ограничения численности рудеральных и сегетальных растений в регионе, формированию экофизиологических адаптаций сорных растений.

4. Осуществление межпредметных связей не только биологических дисциплин в учебной программе профильных вузов (ботаника, зоология, экология, эволюционное учение, основы сельскохозяйственного производства, агрономия, фермерское дело, лесное и парковое хозяйство), но и школьных предметов. Например, мы рекомендуем использование многих наиболее обычных рудеральных растений населенных пунктов на уроках изобразительного искусства и технологии. Виды растений с низким содержанием влаги (рогач песчаный, качим метельчатый, кохия распростертая) можно использовать в изготовлении поделок из природных материалов, флористических композиций, оформления кабинетов и аудиторий. Высушенные листья многих сорняков отличаются декоративностью и могут использоваться для различных аппликаций или композиций. Для косметического и хозяйственно-бытового применения мы рекомендуем высушенную середину плодов эхиноцистиса (интродуцированного декоративного и медоносного растения, которое широко распространилось как сорняк даже в пойменных ландшафтах), похожую на натуральные мочалки из люффы (мочальной тыквы). Из кохии веничной, циклахены, полыни можно сделать метлы и веники для уличной уборки. При получении сведений о тканях и их природных источниках можно упомянуть изготовление тканей, мешковины и веревок из волокон крапивы и конопли. На уроках технологии и при проведении традиционного «Осеннего бала» в школе мы объявляли конкурсы блюд и напитков из дикорастущих и сорных растений, в которых ученики и их родители могли проявить свою фантазию. Например, предлагались компоты и варенья из ягод паслена черного, использование травы полыни эстрагон (пахнущей морковью) и мелколепестника канадского (со вкусом перца) в качестве приправы, салаты из одуванчика, подорожника, спорыша, плодов мышиного горошка, чай из цветов кровохлебки и чины.

5. Использование для организации лабораторно-практических занятий по общебиологическим дисциплинам с элементами исследовательского и проблемно-поискового обучения. Одной из общих тем генетики и эволюционного учения является генетика популяций – с усвоением закона Харди-Вайнберга и условий его действия. Мы разработали своеобразный мини-практикум с использованием региональных сорных растений и непосредственным сбором материала – чтобы перевести эту тему на прикладные рельсы и вывести ее из чисто академических.

По нашему мнению, из цветущих растений удачным объектом для демонстрации закона Харди-Вайнберга и вычисления частот аллелей является вьюнок полевой, или березка-вьюнок (Convolvulus arvensis). Растение цветет с мая до сентября, поэтому провести полевое занятие можно в любое удобное время, в любом населенном пункте. Наследование окраски венчика, видимо, происходит по типу неполного доминирования: у вьюнка встречаются цветки совершенно белые (двойной рецессив аа), розоватые (видимо, гетерозиготы Аа) и интенсивно розовой, почти красной окраски (гомозиготные по доминантному гену АА). Следует отметить, что неполное доминирование – довольно редкий тип наследования, и школьные учителя и преподаватели вузов не всегда могут показать его реальный практический пример (если отсутствуют классические объекты для его иллюстрации – цветки ночной красавицы).

У такого многочисленного объекта можно подсчитать частоты рецессивного и доминантного аллелей, сравнить фактическое и теоретическое количество рецессивных и доминантных гомозигот и гетерозигот и сделать вывод о соответствии распределения генотипов и фенотипов закону Харди-Вайнберга. Для статистической достоверности показателей учащиеся или студенты должны учесть несколько десятков или сотен цветков, а затем рассчитать частоты встречаемости аллелей. При этом, учитывая фенотипические различия гетерозигот и доминантных гомозигот, частоты аллелей можно вычислить двумя путями: $q=\sqrt{q^2}$; $p=1-q$, поскольку $p+q=1$, или же: $p=\sqrt{p^2}$; $q=1-p$.

На основе подсчета генов и генотипов у березки-вьюнка студенты или учащиеся могут сделать вывод о действии естественного отбора: если частоты рецессивного и доминантного аллелей, а также доля гетерозигот, подсчитанные разными способами, не будут совпадать, то это может быть результатом элиминации или адаптивных преимуществ отдельных фенотипов.

Для изучения микроэволюционных процессов и формирования адаптаций можно рекомендовать такой признак, как ширина листовой пластинки у какого-либо вида растений в условиях разного освещения. Из растений Павлодарской области наиболее вариабельны листья у одуванчика лекарственного (Taraxacum officinale) – обычного рудерального растения населенных пунктов и дач. Работу можно организовать на любой городской улице, подсчитав частоту различных форм листовой пластинки на освещенной и теневой стороне. Чтобы не осложнять расчеты, можно условно выделить 3 градации: 1) широкая, почти цельная листовая пластинка; 2) средней ширины и рассеченности; 3) узкая, с глубокими вырезами (без резких границ между отдельными градациями). Гипотезу об адаптивности этого признака студенты или учащиеся могут выдвинуть самостоятельно. Здесь возможны два объяснения, не противоречащих друг другу: с одной стороны, широкая листовая пластинка в условиях затененности нужна для обеспечения фотосинтеза, а с другой – при узкой пластинке на солнечной стороне снижается транспирация.

Сорные растения могут служить удачными объектами для иллюстрации взаимодействия естественного и искусственного отбора. С одной стороны, некоторые культурные растения дичают и становятся злостными сорняками (ведь они уже адаптированы к условиям агроценозов на генетическом уровне). С другой – очевидны перспективы окультуривания ряда сорных растений – в связи с их выносливостью, адаптацией к агротехнике, декоративными и хозяйственными качествами отдельных видов, быстрой изменчивостью, создающей материал для селекции. В качестве примера мы обычно приводим щирицу запрокинутую как предка амаранта – петушиного гребня. В г. Павлодаре студенты часто наблюдали скрещивание культурных форм амаранта с дикой щирицей с потерей гребневидной формы соцветия у гибридов. Из числа бывших сорняков в качестве декоративных растений выращивают культурные формы кохии веничной, молочая, дурмана, циклахены.

Сорные растения, особенно наиболее злостные сегеталы, могут служить примерами быстрых темпов эволюции и естественного отбора. На примерах сорняков и вредителей необходимо подвести обучаемых к мысли, что адаптации всех нежелательных спутников человека формируются под влиянием естественного отбора, а искусственный отбор сохраняет признаки, нужные для человека (хозяйственные или декоративные).

6. Формирование у будущих специалистов естественнонаучного профиля преимущественно биоцентрического, а не антропоцентрического и технократического мышления и мировосприятия. Рациональное хозяйствование на современном этапе должно сводить к минимуму грубое противостояние природе, иначе лишний раз подтвердится (и не в пользу человека) универсальный принцип Ле Шателье – Брауна: всякое действие неизбежно рождает противодействие. К тому же при обсуждении пользы или вреда для человека тех или

иных природных объектов нужно помнить об относительности любого зла или блага. Для этого мы предлагаем акцентировать внимание обучаемых на следующих основных моментах.

1) Относительность вреда многих видов сорняков, динамичность их количественного и качественного состава. В этой связи при проведении цикла экскурсий можно показать студентам смену видового состава сорных растений на дачах или городских газонах по месяцам и годам, а также привести примеры, как при определенных условиях рудеральными могут стать вполне безобидные растения (донник, манжетка, лапчатка рябинолистная, ромашка лекарственная и ободранная) и даже культуры (хрен, гайлардия, валериана, мелисса).

2) Изучение естественных механизмов ограничения численности сорняков, организация биологических методов борьбы. В этой связи уместно напомнить студентам о пользе зерноядных птиц (чижи, чечетки, коноплянки, а в городах – воробьи и голуби), которые уничтожают много семян сорняков, о необходимости охраны естественных фитоценозов, обитатели которых создают конкуренцию рудералам.

3) Пропаганда рациональной системы хозяйствования, препятствующих расселению сорняков. Образно говоря, семья, вскормившая тунеядца, виновата в этом сама. Сорные растения, как и вредителей, порой «берет на прокорм» сама система ведения хозяйства, не являющаяся природосообразной. Одним из примеров неэкологичного хозяйствования стало массовое освоение целины, которое привело к быстрому размножению многих сорняков и вредителей. Но в то же время в Казахстане есть опыт рационального хозяйствования – это система Валентина Ивановича Двуреченского – Героя труда Республики Казахстан, обосновавшего свою систему земледелия. В его хозяйстве нет вспашки и уборки соломы, которая после срезки колосьев остается на поверхности. Семена зерновых заделываются в почву на 1,5-2 сантиметра. В итоге сохраняется влага, не создается условий для массового распространения сорняков, а немногочисленные сорняки уничтожаются еще до посева.

4) Позитивное (сырьевое, кормовое и лекарственное) значение сорных растений, организация их рационального использования. Студенты могут получить на экскурсиях много интересных сведений, которые могут быть учтены в будущей деятельности и обыденной жизни. Например, такой злостный сорняк, как звездчатка средняя (мокрица) может стать источником стойкой синей краски для тканей, увеличивает количество молока у коров и кормящих матерей. Марь обладает противоглистными свойствами и применяется в ветеринарии. Мелколепестник канадский отличается вяжущими, кровоостанавливающими и противовоспалительными свойствами, хорош как пряность – имеет вкус перца и не раздражает желудок (это свойство растения мы стали использовать впервые, об этом сведений в литературе не было). Корни лопуха большого – не только традиционное средство для укрепления волос, но и сахаропонижающее средство. Крапива и конопля являются источником волокон для грубых тканей и мешковины. Листья крапивы – ценный пищевой продукт и источник многих витаминов и микроэлементов.

Таким образом, сорные растения – неизбежные спутники человека в любом населенном пункте – могут быть успешно использованы в качестве учебно-методического материала для школ и профильных вузов. А будущие специалисты, еще во время учебы получившие сведения о потенциальных сферах применения сегетальных и рудеральных растений, могут затем претворить в жизнь многие идеи рационального использования человеком природы, в которой не бывает ничего бесполезного.

Д.Б. Тойбазаров, Г.Ш. Окпебаева
(Талдыкорган, Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

XXI – век информационных технологий. Сфера информационных технологий все больше проникает во все сферы жизни. В данное время информационные технологии задействованы везде: в промышленности, в авиатранспорте, в железнодорожном транспорте, науке, образовании, социальных структурах, государственном управлении, экономики и культуре. Сегодня одной из характерных тенденций развития человеческой цивилизации является глобальная информатизация общества и активное внедрение новых информационных технологий во все сферы социальной деятельности, в том числе науку и образование. В странах СНГ этот процесс получил мощный импульс на рубеже 80-90-х гг. XX в., в период так называемой «микрокомпьютерной революции», и выразился в институциализации новых «отраслевых» направлений информатики в целом ряде научных знаний. Главным условием успеха каждого человека в эпоху информатизации является знание, полученное благодаря беспрепятственному доступу к информации и наличию умений с ней работать [1].

В послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана о стратегии вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира одним из приоритетов является развитие современного образования, непрерывное повышение квалификации и переквалификации кадров и дальнейшее процветание культуры народа Казахстана [4]. В данное время разработана и планомерно осуществляется утвержденная Президентом страны Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 гг., согласно которой инновационные разработки концентрируются вокруг пяти приоритетных отраслей: информационные технологии, биотехнологии, нанотехнологии, альтернативная энергетика, технологии переработки углеводородного сырья. Как видим, развитие информационных технологий стоит первым в отмеченном списке приоритетов Казахстана, и этому есть веские основания. Из всего вышесказанного следует: ввиду обстоятельств, продиктованных современными условиями, необходимо применять в школе информационно-коммуникационные технологии для того, чтобы не отставать от развития всего общества.

В последние годы в наряду с компьютерной техникой в казахстанские школы поступают интерактивные доски, которые представляют собой сенсорный экран, подсоединенный к компьютеру, изображение с которого передает на доску проектор. Специальное программное обеспечение для интерактивных досок позволяет работать с текстами и объектами, аудио и видеоматериалами, Интернет-ресурсами, делать записи от руки прямо поверх открытых документов и сохранять информацию [2].

Работа с интерактивной доской является ценным инструментом для обучения в руках компетентного педагога. Применение интерактивных досок в сфере образования открывает множество возможностей, которые были недоступны ранее. И самое главное: применение интерактивной доски на уроке значительно повышает мотивацию школьников к учению, а, следовательно, и качество всего образовательно-воспитательного процесса. Казахстанскому обществу требуются квалифицированные специалисты, обладающие достаточным уровнем

компетентности в условиях современного информационного пространства [1]. Область применения информационных досок весьма обширна. В сфере образования она дает возможность преподавателю работать с электронной картой схемой, рисунками, картиной. Применяя интерактивную доску, преподаватель в мультимедиа аудитории получает вместо обычной доски и мела мощный инструментарий для представления и редактирования информации в различной форме (текст, графика, анимация, звук, цифровое видео). Эта возможность позволяет преподавателю организовать процесс обучения на более качественном уровне.

Применение интерактивной доски на уроках математики имеет следующие положительные стороны:

- экономия учебного времени;
- наглядность и иллюстративность изучаемого материала;
- возможность многократного использования материала;
- Появляется интерес у учащихся к учебе и данному виду занятия.

Преимущества работы с интерактивными досками для преподавателей:

- Позволяет преподавателям объяснять новый материал из центра класса, работать в большой аудитории;
- Поощряет импровизацию и гибкость, позволяя рисовать и делать записи поверх любых приложений;
- Позволяет сохранять и распечатывать изображения на доске, включая любые записи, сделанные во время занятия, не затрачивая при этом много времени и сил и упрощая проверку усвоенного материала;
- Позволяет учителям делиться материалами друг с другом и вновь использовать их;
- Вдохновляет преподавателей на поиск новых подходов к обучению, стимулирует профессиональный рост.

Преимущества для учащихся:

- Делает занятия интересными и развивает мотивацию;
- Предоставляет больше возможностей для участия в коллективной работе, развития личных и социальных навыков;
- Учащиеся легче воспринимают и усваивают сложные вопросы в результате более ясной, эффективной и динамичной подачи материала;
- Позволяет использовать различные стили обучения, преподаватели могут обращаться к всевозможным ресурсам, приспосабливаясь к определенным потребностям;
- Учащиеся начинают работать более творчески и становятся уверенными в себе;

Использование интерактивной доски с помощью интерактивных наглядных пособий можно применять в алгебре и геометрии, для построения графиков различных функций (линейной, квадратичной, степенной, обратной, показательной, тригонометрических функций). Предусмотрены возможности редактирования построений: изменение цвета графиков, толщины линии, рисование, создание подписей графиков, нанесение и создание подписей точек, масштабирование сетки, отображение координат точек, получение распечаток построений. Учителя, начавшие работать с интерактивной доской, отмечают положительные изменения в качестве уроков, в объеме понимаемого учениками материала. Учителя утверждают, что **с использованием интерактивной доски они успевают преподнести больше информации за меньшее время, и при этом ученики активно работают на уроке и лучше понимают даже самый сложный материал.** Интерактивная доска становится незаменимой для учителей по любому предмету, будь то русский язык или математика, физика или химия, информатика или окружающий мир [3]. Сегодня использование интерактивных технологий на уроке становится делом привычным. Формы и методы уроков будут совершенствоваться и изменяться. Разработка новых программных продуктов внесёт свои положительные коррективы в образовательный процесс. Учителю предстоит всё это освоить, изучить и внедрить в школьное образование. Важно понимать, что использование только интерактивной доски не решит всех ваших проблем моментально. И преподаватели совсем не обязаны работать с ней постоянно, на каждом уроке. Но использование ее делает урок увлекательным и динамичным. Иногда доска может пригодиться только в самом начале занятия или во время обсуждения.

Литература:

1. Окпебаева Г.Ш. «Білім беру және білім сапасын арттырудағы инновациялық технологиялардың маңызы», «Инновациялық технологияларды білім беру үрдісіне ендіру-сапалы білім негізі» атты ғылыми-әдістемелік конференция материалдары, 2013 ж. – 6 б.
2. Г.К. Селевко «Энциклопедия образовательных технологий», том 2 Издательство: НИИ школьных технологий, 2006 г., – 112 с
3. Помазенков Е.В. Современные информационные и коммуникационные технологии. Интерактивная доска в профессиональной деятельности учителя-предметника. 2009 г., №8
4. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Март 2006 г. – 75 с.

Владимир Топольский
(Талдыкорган, Казахстан)

ОНЛАЙН ТЕСТИРОВАНИЕ И ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ ЗАЧИСЛЕНИЕ В КОЛЛЕДЖ

В целях исполнения Государственной программы развития образования Республики Казахстан [1] на 2011-2020 годы в области применения дистанционных технологий Талдыкорганский политехнический колледж вводит онлайн тестирование для абитуриентов.

Онлайн тестирование позволит абитуриентам не только проверить свои знания в казахском и русском языках, истории Казахстана и математике, но и получить возможность досрочного зачисления в качестве студентов Талдыкорганского политехнического колледжа. (см. рис.1)

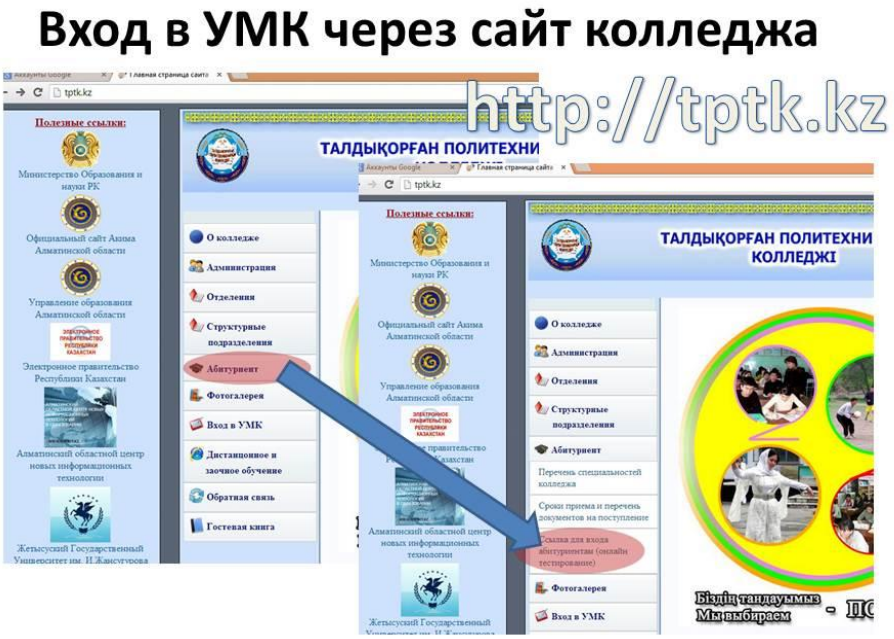

Рисунок 1. Вход в учебно-методический комплекс (УМК)

РЕГИСТРИРОВАНИЕ

Для прохождения онлайн тестирования необходимо:

- зайти на наш сайт по адресу http://tptk.kz;
- выбрать пункт меню Абитуриент и нажать на кнопку онлайн тестирование.

Открывшаяся страница будет первым шагом на пути зачисления в наш колледж. Здесь необходимо ознакомиться с положением о тестировании. Дальнейшая регистрация будет подтверждением того, что Вы согласны с этим положением. (см. рис.2)

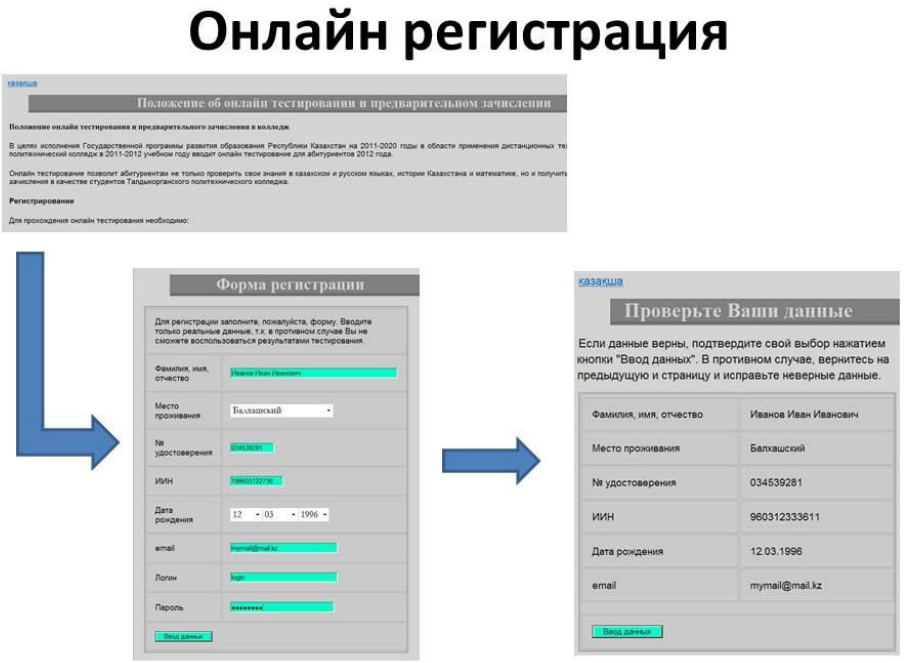

Рисунок 2. Регистрация абитуриента

В форме регистрации нужно вводить РЕАЛЬНЫЕ данные. Так как в случае Вашего поступления придется обратиться к результатам тестирования и будет довольно сложно разобраться в принадлежности Вам итогов тестирования, если Вами при регистрировании будут введены произвольные данные, даже если логин и пароль верны.

При регистрировании абитуриента, по возрасту не получившего удостоверения личности, необходимо ввести фамилию, имя и отчество абитуриента, взятые из свидетельства о рождении. А все данные удостоверения личности (№, ИИН, дату рождения) из удостоверения родственника, представляющего абитуриента – отца, матери, опекуна. При наличии собственного удостоверения личности абитуриент вводит все данные из него.

ОНЛАЙН ТЕСТИРОВАНИЕ

После регистрации можно сразу же перейти на персональную страницу абитуриента и продолжить работу (см. рис.3).

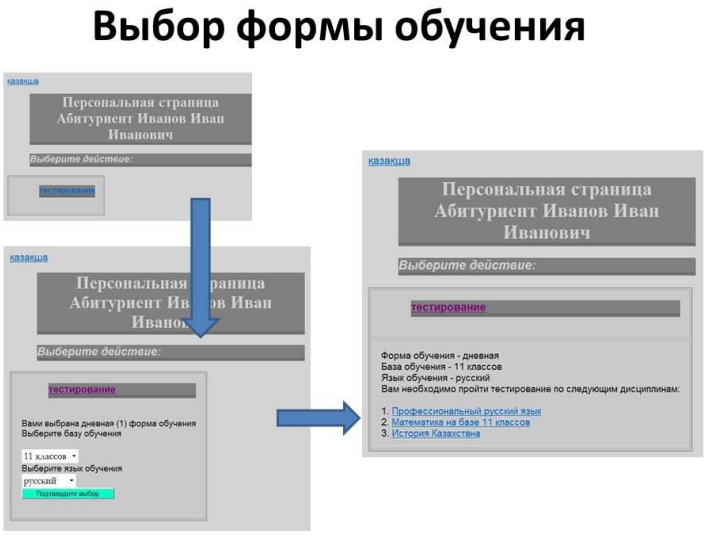

Рисунок 3. Выбор формы обучения

При необходимости прервать работу на регистрации или же при повторном входе следует обращаться к тестированию по общему регламенту, т.е. необходимо выбрать пункт меню Вход в УМК и перейти на страницу выбора категории пользователя (см. рис.4).

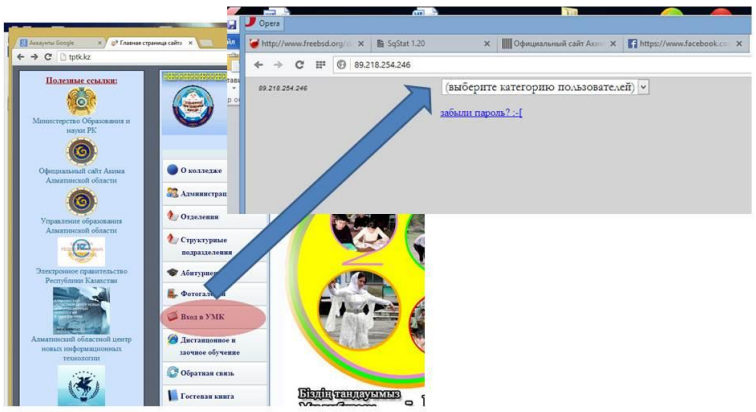

Рисунок 4. Продолжение работы с УМК

В появившемся выпадающем списке выбрать категорию абитуриент, авторизоваться и продолжить работу (см. рис.5).

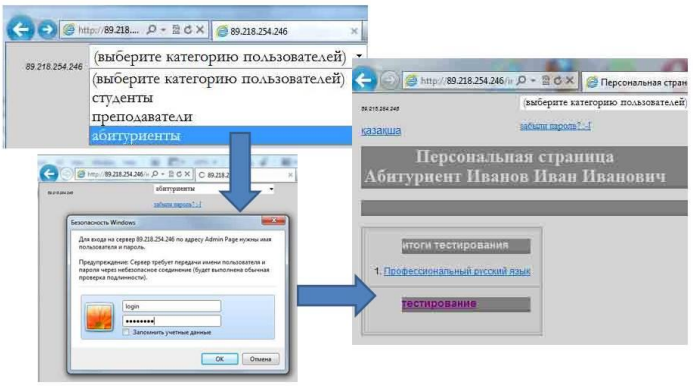

Рисунок 5. Авторизация абитуриента

ВЫБОР ДИСЦИПЛИН ДЛЯ ТЕСТИРОВАНИЯ

Для облегчения ориентирования в выборе дисциплин тестирования нужно ознакомиться со следующей таблицей.

Таблица 1. Выбор способа обучения и дисциплин для тестирования

<table>
<tr><td colspan="2" rowspan="2"></td><td colspan="2">Форма обучения</td></tr>
<tr><td>дневная</td><td>дистанционая (заочная)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">База обучения</td><td>9 классов</td><td>Обучение ведется на казахском (русском) языках. Для поступления необходимо провести тестирование по следующим дисциплинам:
1. Профессиональный казахский (русский) язык
2. Математика 9 кл</td><td rowspan="2">Обучение ведется на русском языке, на базе 11 классов. Для поступления необходимо провести тестирование по следующим дисциплинам:
1. История Казахстана
2.Профессиональный русский язык
3. Математика 11 кл</td></tr>
<tr><td>11 классов</td><td>Обучение ведется на казахском (русском) языках. Для поступления необходимо провести тестирование по следующим дисциплинам:
1. История Казахстана
2. Профессиональный казахский (русский) язык
3. Математика 11 кл</td></tr>
<tr><td colspan="4">Примечание: информацию о специальностях можно узнать на сайте колледжа (http://tptk.kz)</td></tr>
</table>

Страница тестирования содержит 30 вопросов, взятых произвольным образом из базы данных (см. рис.6).

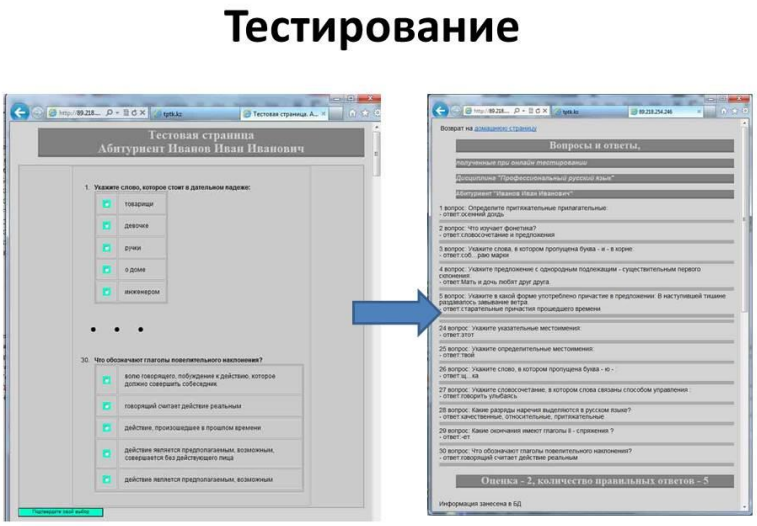

Рисунок 6. Порядок тестирования

Каждый вопрос содержит пять вариантов ответов, один из которых правильный, остальные – правдоподобные. Ответы также выводятся после вопроса каждый раз в произвольном порядке. Следует отметить, что работа с тестами допускается только в браузерах **Internet Explorer**, **Mozilla Firefox,** а также **Chrome** и его производных. В браузерах **Opera** (и производных) тестирование не разрешено вследствие некорректной работы таких браузеров с кэш-памятью.

ПОЛИТИКА ОЦЕНОК

Итоги тестирования оцениваются, исходя из следующей политики оценок:

Таблица 2. Соотношение оценки с количеством набранных баллов

В %	Количество правильных ответов из		Традиционная оценка
	10	30	
90-100	9-10	28-30	**отлично**
75-89	8	25-27	**хорошо**
50-74	5-7	15-24	**удовлетворительно**
0-49	0-4	0-14	**неудовлетворительно**

Количество попыток неограниченно. Фиксируется последняя оценка.

Итого тестирования абитуриент может просмотреть со своей персональной страницы.

ПОРЯДОК ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО ЗАЧИСЛЕНИЯ

По итогам онлайн тестирования приемной комиссией совместно с заседанием педагогического совета колледжа принимается решение о предварительном зачислении абитуриентов в состав студентов колледжа. Решение заносится в протокол заседания. Результаты будут публиковаться в газете и на сайте колледжа. Ответы на все вопросы, можно получить в приемной комиссии, по адресу: Талдыкорган, ул.Жансугурова, 226, или по телефону: 8(7282) 22-45-56

Литература:

1. Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020» http://egov.kz/wps/portal/Content?contentPath=/egovcontent/transports/communications/article/gp_inf_kaz_2020&lang=ru#7

Марія Українець, Лілія Стрелкова,
Яна Мазур, Катерина Богданець
(Переяслав-Хмельницький,Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ВСЕБІЧНОРОЗВИНЕНОЇ ООБИСТОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЇ

В умовах демократизації суспільних відносин, змін в соціально-економічній сфері, культурі та освіті особливого значення набувають питання гармонійного виховання підростаючого покоління. У суспільстві збільшується потреба у високоінтелектуальних, творчих і водночас фізично здорових особистостях, здатних самостійно вирішувати життєві труднощі, приймати нестандартні рішення та втілювати їх у життя.

В процесі становлення всебічно розвиненої людини домінуючу роль відіграє виховання старших дошкільників. Адже саме в даному віці закладається основа формування особистості, відбувається орієнтація на розвиток духовності, самореалізації, самовираження і будується світосприйняття, необхідне в подальшому житті [1, с.112]. Саме на цьому наголошували знані педагоги як минулого (Д.Б.Ельконін, Л.С.Виготський), так і сучасності (М.В.Гамезо, В.С.Герасімова, Л.М.Орлова). Організм дитини легко підпорядковується як позитивним (заняття у різноманітних спортивних, технічних та мистецьких секціях, що сприяє активному фізичному, розумовому та естетичному розвитку), так і негативним чинникам впливу (великий період часу проведеного за комп'ютером, над виконання домашніх завдань, переглядом різноманітних телепередач тощо), що в майбутньому може відбитися на фізичному та духовному розвитку учня.

Це підтверджує необхідність у розробці нових виховних методів впливу на дітей старшого дошкільного віку, як основи формування всебічно розвиненої особистості.

Багатовіковою історією людства доведено, що хореографія є одним із засобів гармонійного розвитку особистості. Теоретичний аналіз науково-методичних джерел засвідчив, що основою хореографічної діяльності є танець, специфічну особливість якого становлять два компоненти: духовно-культурний та фізичний. Функціональні можливості танцю дають змогу залучати до хореографічної діяльності всі вікові категорії людей залежно від їх інтересів, фізичних можливостей, мети та завдань навчання [2,с.28].

Елементи хореографічного мистецтва як складові входили до багатьох педагогічних систем (давньогрецька мусична система, система „вишуканих наук" часів Петра І, вальдорфська педагогіка, музично-виховна система К.Орфа, система національного та естетичного виховання В.Верховинця). Однак жодна з відомих систем естетичного виховання не пропонує науково обґрунтованих підходів до формування хореографічних умінь дітей дошкільного віку.

Видатний український філософ Г.Сковорода був переконаний, що для формування повноцінної особистості одного збагачення розуму не достатньо. Розум, на його думку, має виховуватися в поєднанні з серцем, у синтезі знань і високих духовно-моральних почуттів [6,с.8]. Розділяючи думку Г.Сковороди, О.Стьопіна вважає мистецтво найефективнішим засобом впливу на емоційну сферу людини, заснованого на загально-людських і національних духовних цінностях [6,с.11].

Продуктивність гармонійного виховання дітей засобами хореографії зумовлена синтезуючим характером даного виду діяльності, яка об'єднує в собі музику, ритміку, образотворче мистецтво, театр і пластику рухів, що відображено в педагогічних дослідженнях науковців Л.Бикова, В.Мазніченко Н.Нілова, артистів балету Т.Вечеслової, Г.Уланової. Естетичне виховання засобами ритміки та хореографії висвітлено у працях Є.Абдуліної, Б.Асаф'єва, А.Верещагіної, Д.Кабалевського, К.Тарасової, В.Шпак та інших.

Проблемам музично-рухового розвитку дітей, формуванню в них навичок виконання танцювальних композицій, розвитку творчості під час означеної діяльності присвячені дослідження Р.Акбарової, С.Акішева, Н.Ветлугіної, О.Горшкової, А.Зіміної, М.Палавандішвілі, О.Радинової та ін.

Видатні українські хореографи В.Авраменко, К.Василенко, В.Верховинець; мистецтвознавці О.Конорова, В.Красовська, О.Ліманська наголошують на актуальності використання виховного впливу народного хореографічного мистецтва у процесі формування особистості дитини.

Однією з найактуальніших на наш час можливостей сучасної хореографії є не лише досягнення високого рівня виконавської майстерності, а й гармонійного фізичного розвитку дітей [3,с79]. У результаті тривалих занять народним танцем інтенсивно збільшується рухливість в суглобах, гнучкість, сила м'язів, витривалість [2,с.27]. Науковці стверджують, що завдяки включенню класичного та народно-сценічного екзерсису в урок народного танцю відбувається зміцнення опорно-рухового апарату, врівноважується правостороннє і лівостороннє формування всіх м'язів корпусу і кінцівок, активується розвиток складної координації рухів, розширюється руховий діапазон, тренуються дихальна та серцево-судинна системи, що сприяє підвищенню життєвої активності організму старшого дошкільника.

Однак поряд з руховими навиками, спритністю, координацією рухів, заняття хореографією несе в собі яскраво виражені риси естетичної діяльності. Залучення дітей до мистецтва танцю дозволяє не тільки досягти естетики руху, але й сприяє естетичному вихованню дітей в цілому – прилученню їх до багатства танцювального та музичного сучасного мистецтва. В процесі заняття хореографією у дітей розвивається художня уява, пам'ять, творчі здібності [5,с.12].А саме естетичне враження, викликане виконанням танцювального твору, художній зміст хореографічного образу, втілений в танці виконавцем і переданий глядачу. При цьому важливо враховувати, що хореографічні образи близькі та зрозумілі не лише дорослим, але й дітям. Як відзначає Л.Цвєткова, під час формування програми танцювальної підготовки дітей особливу увагу потрібно акцентувати на розгляді хореографічного образу як особливої метафоричної форми відображення дійсності, художнього переусвідомлення світу [7,с.127].

Використовуючи невичерпні можливості пластики людського тіла, хореографія шліфує і розробляє виражальні танцювальні па. В результаті цього складного процесу формується система хореографічних рухів, особлива художньо-виражальна мова, творчий потенціал танцювальної образності.

Основними критеріями ефективності формування особистості старшого дошкільника, засобами хореографії в даному випадку повинен бути розвиток не лише спеціальних (рухових, танцювальних) якостей дітей, а й загальний (психологічний, особистісний) розвиток, включаючи розкриття творчого потенціалу дітей. Високий рівень художньо-естетичного впливу хореографії на дитину пояснюється ще й тим фактом, що народний танець відкриває творчий потенціал людини, сприяє розумінню чарівного мистецтва танцю, розвиває відчуття прекрасного, вчить сприймати образну мову музики, духовно збагачує особистість [8,с.282].

Дослідник виховного впливу танцювального мистецтва на особистість дитини В.Нілов наголошує, що за допомогою рухів дитина пізнає світ: рухаючись під музику, вона вчиться повнішому її сприйняттю, завдяки чому отримує певні враження від музичних творів [4,с.111]. При цьому у дітей розвивається загальна музичність, творча уява, поступово формується художній смак, розвиваються спеціальні здібності музично-рухового виконавства.

Отже, танець, будучи складною синтетичною діяльністю, впливає на розвиток різних сторін психіки дитини через те, що танцювальна підготовка є ефективним засобом не тільки фізичного, а й інтелектуального, морального, художньо-естетичного виховання. Правильна організація процесу викладання хореографії дітям дозволить найповніше розкрити творчий потенціал старшого дошкільника, сприятиме найбільш успішній адаптації дитини до навчання в школі та забезпечить формування повноцінної особистості дитини, її різносторонній, гармонійний розвиток.

Література:

1. Гамезо М. В.Старший дошкільник і молодший школяр: психодіагностика і корекція розвитку / М. В. Гамезо, В. С. Герасімова, Л. М. Орлова. – В.: Модек, 1998. – 256 с.
2. Мартиненко О.В. Розкриття творчого потенціалу дошкільнят виразними засобами хореографічного мистецтва /О. В. Мартиненко // Палітра педагога. – 1999. – № 4. – С. 27-30.
3. Мартиненко О.В. Хореографічна робота в дошкільній практиці сьогодення /О. В. Мартиненко // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту (Педагогічні науки). – Бердянськ: БДПІ. – 2000. – № 2. – С. 77-82.
4. Нілов В. Н. Хореографія в системі художнього виховання молодших школярів (Теорія і практика) / В. М. Нілов. – М.: Астропрінт, 1998. – 214 с.
5. Пуртова Т. В. Учите детей танцевать: [учеб. пос.] / Т. Пуртова, А. Беликова, О. Кветная. – М.: Гуманит. изд. центр Владос, 2003. – 256 с.
6. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва: автореф. дис.. … канд. пед. наук: спец. 13.00.07 / О. Г.Стьопіна. – Луганськ, 2008. – 18 с.
7. Цвєткова Л. Ю. Методика викладання класичного танцю / Лариса Юріївна Цвєткова. – К.: Альтпрес, 2007. – 324 с.
8. Чашечнікова Н. В. До проблеми художньо-естетичного спрямування спортивно-бальної хореографії / Н. В. Чашечнікова // Проблеми та перспективи розвитку хореографічного мистецтва в контексті Болонського процесу: Матеріали наукової конференції. – Х., 2009. – 289 с.

Науковий керівник: Чупрун Наталія Федорівна

Інна Учитель
(Дніпропетровськ, Україна)

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПРОФІЛЮ

Необхідність моніторингу сформованості педагогічної майстерності майбутніх педагогів професійного навчання металургійного профілю зумовила потребу у визначенні критеріїв її оцінювання.

Здійснений аналіз наукових праць та власна педагогічна практика дозволили визначити наступні критерії для оцінювання сформованості педагогічної майстерності майбутніх педагогів професійного навчання металургійного профілю: когнітивний (володіння змістом і дидактикою його організації); праксеологічний (уміння організації і здійснення педагогічної діяльності); фасилітативний (педагогічна підтримка, стимулювання і мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів); суб'єктивний (професійно важливі якості, креативність).

Для кожного із критеріїв існують конкретні прояви, які вказують на рівень їхньої сформованості [1, с. 73]. Враховуючи це, на основі аналізу наукових досліджень ми визначили чотири рівні сформованості педагогічної майстерності майбутніх педагогів професійного навчання: *елементарний, репродуктивний, адаптивний, творчий.*

За когнітивним критерієм показниками сформованості педагогічної майстерності майбутнього педагога професійного навчання металургійного профілю є наступні.

Елементарний рівень: Випускник потребує допомоги викладача у проектуванні заняття, моделюванні системи знань з окремої теми, трансформації її до особливостей учнів. Утруднюється у застосуванні традиційних методів навчання, проведенні мотивації на різних етапах заняття, в оцінюванні роботи учнів, відповідях на учнівські питання. Поведінка невпевнена, педагогічні дії не цілеспрямовані, необдумані і нелогічні. Перевантажує сприйняття учнів завеликими обсягами навчальної інформації. Не використовує електронні засоби навчання, мультимедіа, презентації.

Репродуктивний рівень: Випускник самостійно проектує заняття, застосовує традиційні методи навчання, проводить заключну мотивацію, доцільно застосовує традиційні засоби оцінювання роботи учнів. Утруднюється в моделюванні системи знань з окремої теми, у трансформації навчальної інформації до особливостей учнів. Педагогічні дії непослідовні, нелогічні. Не використовує електронні засоби навчання, мультимедіа та презентації.

Адаптивний рівень: Випускник самостійно трансформує навчальну інформацію до особливостей учнів, моделює систему знань з окремої теми, застосовує традиційні методи, адаптує існуючі методики до можливостей певної учнівської групи, проводить мотивацію на різних етапах заняття, застосовує традиційні засоби оцінювання роботи учнів. Утруднюється у використанні презентацій, мультимедіа. Педагогічні дії послідовні, логічні.

Творчий рівень: Випускник самостійно трансформує навчальну інформацію до індивідуальних властивостей учнів, моделює заняття з певної теми, творчо проводить мотивацію учнів на різних етапах заняття, застосовує інноваційні засоби оцінювання роботи учнів, використовує активні та інтерактивні методи навчання, схеми, таблиці, оригінальні презентації, мультимедіа, враховує вікові особливості учнів. Педагогічні дії цілеспрямовані, послідовні, логічні.

За праксеологічним критерієм показниками сформованості педагогічної майстерності майбутнього педагога професійного навчання металургійного профілю є наступні.

Елементарний рівень: Випускник не здатен до самоорганізації, здійснення самоаналізу, адекватного оцінювання власної педагогічної діяльності. Утруднюється в утриманні учнів у «малому колі уваги», реагуванні на «кризи уваги» учнів, змінах темпу мовлення, виразному мовленні. Відсутній план професійно-педагогічного саморозвитку. Не сформовано індивідуальний стиль педагогічної діяльності.

Репродуктивний рівень: Випускник утримує учнів у «малому і середньому колі» уваги, здійснює самоаналіз педагогічної діяльності. Утруднюється у реагуванні на «кризи уваги» учнів, у змінах темпу мовлення, адекватному оцінюванні власних результатів, виразності мовлення. Відсутній план професійно-педагогічного саморозвитку. Не сформовано індивідуальний стиль педагогічної діяльності.

Адаптивний рівень: Випускник утримує учнів у «малому, середньому і великому колі» уваги, гнучко реагує на «кризи уваги» учнів, змінює темп мовлення, інтонаційно виокремлює найважливіші поняття, здійснює самоаналіз і адекватну самооцінку власної педагогічної діяльності. Має програму професійно-педагогічного саморозвитку на найближчі 3 роки. Не сформовано індивідуальний стиль педагогічної діяльності.

Творчий рівень: Випускник утримує учнів у «малому, середньому і великому колі» уваги, гнучко реагує на «кризи уваги» учнів, змінює темп мовлення, інтонаційно акцентує увагу, творчо застосовує гумор. Сформовано індивідуальний стиль педагогічної діяльності.

За фасилітативним критерієм показниками сформованості педагогічної майстерності майбутнього педагога професійного навчання металургійного профілю є наступні.

Елементарний рівень: Випускник створює атмосферу страху, напруженості, займає авторитарну позицію, надмірно моралізує, нав'язує власну думку, створює ситуацію конкуренції. Виявляє нездатність реагувати на емоційний стан учнів, бути толерантним, щирим, виявляти інтерес до думок учнів, емоційно заражати аудиторію, звертатись до життєвого досвіду учнів, управляти власними емоціями, створювати ситуацію успіху для учнів. У спілкуванні характерна монологічність, мовлення інтонаційно невиразне, дикція нечітка. Центрується на помилках учнів. Не виявляє інтересу до педагогічної діяльності.

Репродуктивний рівень: Випускник створює атмосферу напруженості, займає авторитарну позицію. Виявляє нездатність відчувати емоційний стан учнів, бути толерантним, щирим, виявляти інтерес до думок учнів, емоційно заражати аудиторію. Утруднюється у зверненні до життєвого досвіду учнів, в управлінні власними емоціями. Ситуацію успіху створює лише для активних учнів. У спілкуванні характерна монологічність, мовлення інтонаційно невиразне, дикція чітка. Центрується на досягненнях активних учнів. Не виявляє інтересу до педагогічної діяльності.

Адаптивний рівень: Випускник створює доброзичливу робочу атмосферу, позиціонує учня як центральну постать навчально-виховного процесу, займає партнерську позицію. Виявляє гуманне ставлення до учнів, здатність реагувати на зміни емоційного стану учнів, толерантність, недостатню щирість (виражає педагогічно доцільно тільки позитивні почуття). У виборі форм, методів враховує індивідуальні особистісні властивості учнів, звертається до життєвого досвіду учнів, емоційно заражає аудиторію. Утруднюється виявляти ініціативу, творчістьу створенні ситуації успіху для всіх учнів. Виконує роль помічника, організатора. Діалогічність і монологічність у спілкуванні врівноважені. Мовлення інтонаційно виразне, дикція чітка; свідомо застосовує різноманітні засоби невербальної комунікації для сугестивно-інформаційного впливу на учнів; психологічно налаштовується на творчу працю, але витрачає забагато сил на занятті. Центрується на успішності власної діяльності. Стійкий виражений інтерес до педагогічної діяльності.

Творчий рівень: Випускник створює доброзичливу робочу атмосферу, позиціонує учня як центральну постать навчально-виховного процесу, займає партнерську позицію. Виявляє гуманне ставлення до учнів, здатність реагувати на зміни емоційного стану учнів, толерантність, щирість (виражає педагогічно доцільно як позитивні, так і негативні почуття). У виборі форм, методів творчо враховує індивідуальні особистісні властивості темпераменту учнів, звертається до життєвого досвіду учнів, емоційно заражає аудиторію творчим натхненням, жагою знань. Виявляє ініціативу, творчість у створенні ситуації успіху для всіх учнів. Виконує роль помічника, консультанта. У спілкуванні виражена діалогічність. Мовлення інтонаційно виразне, дикція чітка; вільно застосовує різноманітні засоби невербальної комунікації для сугестивно-інформаційного впливу на учнів; психологічне налаштування на творчу працю зберігає протягом усього заняття. Центрується на розвитку особистості учнів. Виражає у різних формах стійкий інтерес до педагогічної діяльності.

За суб'єктивним критерієм показниками сформованості педагогічної майстерності майбутнього педагога професійного навчання металургійного профілю є наступні.

Елементарний рівень: У випускника відсутні бажання займатись педагогічною діяльністю, зацікавлення знайомитись із новою психолого-педагогічною літературою, гнучкість мислення в процесі аналізу конкретних педагогічних ситуацій, здатністьі творчо розв’язувати педагогічні завдання. УВипускнк уруднюється у здійсненні самоорганізації і рефлексії власної педагогічної діяльності, розв'язанні прогнозованих педагогічних ситуацій. Повільно переключається з одного виду діяльності на інший. Професійно немобільний.

Репродуктивний рівень: Випускник вагається у правильності вибору професії, не ініціативний у самостійному здобуванні нових психолого-педагогічних знань і умінь. В аналізі конкретних педагогічних ситуацій мислить стереотипно. Самостійно здійснює самоорганізацію власної педагогічної діяльності. Утруднюється у здійсненні рефлексії, розв'язанні нестандартних педагогічних ситуацій. Недостатньо швидко переключається з одного виду діяльності на інший. Професійно немобільний.

Адаптивний рівень: Випускник впевнений у правильності вибору професії, проявляє ініціативу у самостійному здобуванні нових психолого-педагогічних знань. В аналізі прогнозованих і непрогнозованих педагогічних ситуацій швидко, але не гнучко мислить, йому бракує творчості Самостійно здійснює самоорганізацію і рефлексію власної педагогічної діяльності. Швидко переключається з одного виду діяльності на інший. Професійна мобільність потребує розвитку.

Творчий рівень: Випускник має виражене стійке бажання реалізуватись як педагог професійного навчання. Ініціативно діє у самостійному здобуванні нових знань за фахом. В аналізі прогнозованих і непрогнозованих педагогічних ситуацій швидко, гнучко мислить. Творчо здійснює самоорганізацію і рефлексивну діяльність (застосовує для цього електронні засоби). Швидко переключається з одного виду діяльності на інший. Самостійно ретельно планує і здійснює самоорганізацію діяльності. Швидко переключається з одного виду діяльності на інший. Професійно мобільний.

Отже, для моніторингу сформованості педагогічної майстерності майбутніх педагогів професійного навчання металургійного профілю визначено *критерії* (когнітивний, праксеологічний, фасилітативний, суб'єктний) та *рівні* (елементарний, репродуктивний, адаптивний, творчий). До кожного із критеріїв визначено *показники,* що дають змогу описати сформованості педагогічної майстерності у випускників – майбутніх педагогів професійного навчання металургійного профілю.

Література:

1. Тарасова О.В. Психологічні умови розвитку професійного мислення учнів професійно-технічних навчальних закладів гірничого профілю: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Тарасова Олена Володимирівна. – К., 2010. – 283 с.

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, Сушенцева Лілія Леонідівна.

Яна Чекаленко, Лариса Портяник
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ХОРЕОГРАФІЯ У СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Постановка проблеми. У сьогоденному вихованні дітей дошкільного віку існує багато проблем, серед яких однією із актуальних – сформованість мінімально достатнього та необхідного рівня освітніх компетенцій дитини перших 6 (7) років життя, що забезпечує її повноцінний психофізичний та особистісний розвиток і психологічну готовність до навчання у школі.

Важливу роль у процесі виховання дошкільників відіграє хореографія тому, що танець за своєю природою є синтетичним видом мистецтва, який поєднує у собі духовно-культурний і тілесно-культурний компоненти, що сприяє різнобічному розвитку людини.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати значимість хореографії в системі дошкільної освіти.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення спеціальної науково-методичної літератури та передового практичного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Освітня лінія інваріативної складової Базового компонента дошкільної освіти «Дитина у світі культури» вказує на необхідності залучення дітей до цінностей мистецтва, і як результат освітнього процесу визначає уміння дошкільника, який володіє елементарною технікою виконання хороводів, танців, музичних ігор, танцювальних рухів [4].

Теоретики хореографічної педагогіки (Г.Березова, Л.Богаткова, В.Верховинець, П.Коваль, А.Фомін, А.Шевчук та інші) вважають, що прилучення дітей до танцювального мистецтва важливе для їх духовного збагачення, творчого розвитку й формування необхідних моральних та фізичних якостей. Особливо актуальною ця проблема є на етапі дошкільної освіти як першооснови соціокультурного становлення особистості.

У дошкільному віці створюються передумови для залучення дітей до занять хореографією з метою їх всебічного й гармонійного розвитку. Зміст і структура хореографічної діяльності відповідають віковим особливостям розвитку дошкільників, провідній ігровій діяльності дітей та історичній логіці розвитку хореографічного мистецтва [6, с.13]. До передумов залучення дітей до занять хореографією з метою їх всебічного й гармонійного розвитку відносяться: зміни у психічному розвитку (удосконалення рухової пам'яті, узгодження сприймання з практичними діями, розвиток образного мислення та репродуктивної уяви, зростання усвідомленості та довільності рухів); зміни у фізичному розвитку (розвиток кістково-м'язової системи та рухової функції, покращення показників рухових якостей (швидкості, гнучкості, спритності), збільшення темпів морфофункціонального розвитку, зростання фізичної працездатності); зростання інтересу до виконавських видів мистецтва; інтенсивний розвиток музичного сприймання, музично-рухового виконавства та художньо-творчих здібностей [2,с.7].

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури показав, що в дитячій хореографії досліджувалися особливості виховного потенціалу хореографії взагалі та культурологічного значення дитячого танцю зокрема (П.Коваль, А.Тараканова, А.Фомін, Ю.Хижняк); використання традицій народної хореографії (Т.Бадмаєва, К.Василенко, К.Геворгян, А.Жолтаєва, А.Шевчук); музично-ритмічний розвиток дітей як складова частина хореографічного навчання (Т.Бабаджан, Н.Вєтлугіна, А.Зіміна, М.Палавандішвілі, С.Руднєва, К.Тарасова та інші); особливості дитячої танцювальної творчості (Р.Акбарова, С.Акішев, Є.Голікова, О.Горшкова, Р.Плавник); поліхудожній підхід до засвоєння дітьми танцювальної культури на основі створення синкретичної атмосфери мистецтва (Т.Морозова, Ю.Ушакова, Б.Юсов та інші). Існує низка науково-педагогічних досліджень, в яких хореографія розглядається як один здопоміжних засобів фізичного, розумового, морального виховання дітей дошкільного й молодшого шкільного віку (Aleszro, Brodford, Н.Власова, В.Грінер, Л.Дзержинська, М.Кольцова, Ф.Рац, А.Фомін та інші).

Під час організації та проведення хореографічних занять з дітьми дошкільного віку доцільно використовувати танцювальні вправи різної спрямованості: пантомімічні (виразні рухи, пози, жести, міміка); танцювальні (рухи народно-сценічного, класичного, сучасного та елементарного бального танців); колективно-порядкові (фігурні та композиційні перешикування); корекційні (партерні та коригуючі рухи); музично-ритмічні (завдання на емоційне сприймання музики, музично-рухову координацію рухів та розвиток уваги, передачу ритмічного малюнка); творчі (імітаційні рухи, творчі ігри та завдання) [3, с.88].

Доступний танцювальний та музичний репертуар в системі дошкільної освіти можна застосовувати не лише у хореографічній роботі, але й успішно інтегрувати в інші види дитячої діяльності (музичну, ігрову, театралізовану). Змістовне наповнення занять з ознайомлення дошкільників з навколишнім світом та природою, фізичного

виховання, формування елементарних математичних уявлень сприятиме підвищенню пізнавального інтересу дітей, закріпленню знань у нетрадиційних формах, збільшенню об'єму рухової активності.

Поряд з навчальними завданнями на заняттях з хореографії слід вирішувати виховні. Так, виконання рухів дає змогу впливати на формування вольових якостей (наполегливості, організованості, дисциплінованості, витримки), а взаємодія хлопчиків та дівчат під час танцю сприяє засвоєнню навичок культури поведінки та спілкування (вміння запросити на танок та подякувати партнеру після його закінчення). Особливу увагу під час заняття слід звертати на хлопців, стимулюючи їх інтерес не тільки мужніми темами танцювального репертуару, але й підвищеним фізичним навантаженням.

Навчання дітей дошкільного віку різноманітним танцювальним рухам дозволяє одночасно вирішувати завдання естетичного та фізичного виховання [5]. Саме в хореографічному мистецтві найбільш повно виявляється синтез тілесного та духовного компонентів, які розкривають широкі перспективи художньо-естетичного творчого та фізичного напрямку в розвитку дитини.

Так, тілесна культура танцю вирішує завдання, спрямовані на оптимізацію рухової активності, в залежності від індивідуальних та статево-вікових особливостей; підвищення функціональних можливостей організму та його гармонійний розвиток; попередження та виправлення незначних відхилень у фізичному розвитку дітей. Використання танцювальних елементів у системі фізичного виховання дітей дошкільного віку сприяє формуванню в них якісних характеристик рухів: виразності, ритмічності, чіткості, координованості, повільності та цілісності [2,с.9]. Емоційна забарвленість танцювальних вправ надає рухам енергії та м'якості, більшого розмаху чи стриманості і в той же час сприяє їх розкутості та невимушеності. Танцювальна діяльність дозволяє вирішувати корекційно – профілактичні завдання: формування постави та корекцію деяких її порушень, попередження таких відхилень в анатомічній побудові стопи, як плоскостопість та косолапість.

Духовна культура танцювального мистецтва, в широкому плані, спрямована на залучення дітей до загальнолюдських культурних цінностей, а, у вузькому, сприяє розвитку художнього смаку та емоційних проявів дитини, вихованню позитивних форм поведінки та спілкування, формуванню навичок психорегуляції [3,с.65].

Танок як один із засобів розваги сприяє психологічній розрядці, подоланню негативних емоцій, зняттю напруження [1,с.7]. Як відомо, у людини генетично закріплена необхідність психічної та фізичної рівноваги, тому люди завжди прагнуть танцювати, особливо діти, які в танці можуть виразити себе та задовольнити потребу в русі.

Саме за допомогою відповідних рухів, міміки, жестів, поз та музики дитина здатна передати свій настрій, почуття, переживання, влучно розкрити цілісний музично-руховий образ [5]. Все це допомагає розвивати танцювальну творчість, під якою слід розуміти здібність дитини до створення нових рухів, варіантів комбінування та ускладнення знайомих елементів, а також вміння самостійно імпровізувати в процесі музично-рухової діяльності, у відповідності до особливостей музичного твору на основі доступних танцювальних та образних рухів.

Хореографія виконує не тільки загальноосвітні функції, а й може вирішувати завдання морально-етичного виховання [2,с.9]. Так, під час хореографічних занять можно розширювати дитячі інтереси, розвивати вміння бачити прекрасне в хореографії та інших видах мистецтва, формувати навички культури одягу, поведінки та рухіз (зокрема, запрошення до танцю, яке підкреслює гідність і повагу до того, з ким танцюють і для кого танцюють), привчати до охайності, самостійності, відповідальності та обов'язкової дисципліни.

Танцювальна діяльність також сприяє психічному розвитку дитини: розширенню кругозору, активізації пізнавальних процесів, розвитку довільної уваги, пам'яті (зорової, слухової, м'язової), творчої уяви. У зарубіжній літературі розглядається особливий напрямок танцювального мистецтва – „educational dance", що означає „виховний" чи „навчальний" танок.

Поряд з іншими видами мистецтва танок відіграє значну роль у відродженні та збагаченні національної культури [5,6.с.13]. Знайомство дітей з яскравим колоритом української хореографічної лексики, цікавими композиційними формами, своєрідним національним костюмом допомагає усвідомити значущість вітчизняних культурних цінностей та залучити підростаюче покоління до краси мистецтва, традицій, обрядів рідного народу, поступово розкриваючи перед ними його менталітет.

Враховуючи, що в дошкільних групах хореографією займаються діти без попереднього відбору, одним з важливих завдань, яке педагог повинен вирішувати на кожному занятті, є корекційна робота (попередження та виправлення дефектів постави, стопи та ін.) [6,с.65].

Література:

1. Мануйлов Б.Б. Развитие нравственных и эстетических ценностей личности ребенка в процессе хореографического творчества: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.05 – М., 2001. – 21 с.
2. Мартыненко Е.В. Педагогические условия формирования хореографических умений детей 5-6 летнего возраста в дошкольных учреждениях: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Бердянский гос. педагогический ун-т. – Бердянск, 2005. – 24
3. Михайлова М.А., Воронина Н.В. Танцы, игры, упражнения для красивого движения. В помощь музыкальным руководителям, воспитателям и родителям. – Ярославль: Академия Холдинг, 2000. – 112с.
4. Рішення про схвалення нової редакції Базового компонента дошкільної освіти [Електронний ресурс] режим доступу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v_5-2736-12#n39
5. Халабурдіна О. В. Музично-хореографічні традиції України у дошкільній освіті на сучасному етапі /О.В. Халабурдіна // Соціум. Наука. Культура [Електронний ресурс] режим доступу http://intkonf.org/halaburdina-ov-muzichno-horeografichni-traditsiyi-ukrayini-u-dochkilniy-osviti-na-suchasnomu-etapi/
6. Шевчук А. Дитяча хореографія: програма та навчально-методичне забезпечення хореографічної діяльності дітей від 3 до 7 років: навчально-методичний посібник / А. Шевчук. – К.: Шкільний світ, 2008. – 128с.

Науковий керівник: старший викладач Чупрун Н. Ф.

Лілія Шевченко
(Одеса, Україна)

ПРІОРИТЕТИ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-ПІАНІСТІВ

Проблема з'ясування закономірностей, принципів організації навчальної роботи в системі вищої музичної освіти, оновлення змісту і технологій професійної підготовки майбутніх піаністів завжди привертала увагу визнаних вчених (Г.П. Прокофьєв, Г.М. Коган, А.Д. Алексеєв, Л.А. Баренбойм, А.А. Ніколаєв и др.) та педагогів-практиків (А.А.Люблинський, Е.М. Шендерович, Н.А. Крючков, Л.М. Живов). Між тим, питання організації педагогічного спілкування й міжособистісної взаємодії, а також навчання й професійного виховання іноземних студентів-піаністів, зокрема з китайської народної республіки, не знайшло належного висвітлення в музичній педагогіці. Проблема полягає в тому, щоб забезпечити не тільки єдність усіх аспектів професійної підготовки означеного контингенту випускників вищих музичних навчальних закладів, але й гармонізацію її змістового і процесуального, інтелектуального та емоційного, етичного й естетичного аспектів в їх єдності.

Актуальність проблеми особистісно зорієнтованого навчання іноземних студентів у вищих музичних навчальних закладах вмотивована широким проблемним полем, що можна представити у вигляді суперечностей між:

– соціальною значущістю професійної підготовки сучасного покоління піаністів й рівнем її теоретичного розроблення;

– необхідністю формування творчої індивідуальності майбутнього піаніста і стереотипним уявленням про ефективність засобів його професійної підготовки;

– вимогами до розвитку особистості, її творчої ініціативи, самостійності, мобільності, компетентності і відповідальності у сфері музичного мистецтва, та якістю професійної підготовки майбутніх піаністів із складу іноземних студентів.

Основою перспективної музично-освітньої парадигми слугує особистісно орієнтований підхід до організації професійної підготовки майбутніх піаністів. Зумовлено це тим, що міжнародна комісія виокремила кілька важливих аспектів реалізації освіти: навчитися жити і трудитися спільно, здобувати та використовувати знання, навчитися працювати й жити в нових соціокультурних умовах. Ці аспекти вмотивовують організацію професійної підготовки іноземних студентів-піаністів на особистісному рівні, а мету викладача спеціального фортепіано орієнтують на підготовку конкурентоспроможного фахівця-виконавця, здатного творчо діяти на особистісному рівні.

Особистісно орієнтований підхід до організації професійної підготовки майбутніх піаністів-виконавців випливає із системи філософсько-психологічних принципів музичної педагогіки й характеру їх творчої професійної праці, яка зумовлена активністю особистості в сфері музичного мистецтва, потребою її неперервного саморозвитку й кар'єрного зростання. Через це підготовка піаністів-виконавців повинна бути орієнтована як гуманітарний людиноутворювальний процес [1, с. 13], щоб знайти, підтримати, розвинути в них людяність й закласти професійні механізми творчої самореалізації, самозахисту, самовиховання, необхідні для становлення особистості самобутнього виконавця.

Під особистісно орієнтованим підходом слід розуміти «методологічну спрямованість навчального процесу на особистість студента, що дає змогу, керуючись можливостями, здібностями і творчим потенціалом, забезпечувати процеси професійного саморозвитку, самореалізації й самоутвердження особистості майбутнього фахівця, становлення його індивідуальності, творчого стилю діяльності» [2, с. 347]. Означений підхід орієнтує навчальний процес не тільки на особистість студента-піаніста, але й на зміну характеру його навчання в класі спеціалізованого фортепіано. При цьому важливо залучити студентів-піаністів до таких ситуацій, де б вони мали активно діяти, самостійно обирати оптимальні шляхи розв'язання музично-виконавських завдань, персонально відповідати за їх наслідки. Побудова навчальної роботи в класі спеціалізованого фортепіано як процесу розв'язання індивідуально-творчих й музично-виконавських завдань забезпечує професійну перспективу студентів-піаністів.

Крім того, особистісно орієнтований підхід до професійної підготовки майбутніх піаністів-виконавців спрямований на формування їх важливих особистісних і професійних якостей, передбачаючи створення активного креативного освітньо-виховного середовища, необхідного для становлення творчої особистості фахівця сфери музичного мистецтва. Творчість, самоактуалізація, креативність, індивідуалізація є основними складниками особистісно орієнтованого підходу як стратегії підвищення якості професійної підготовки майбутніх піаністів-виконавців. Професійна підготовка, відповідно до вимог особистісно орієнтованої музичної освіти, покликана передусім забезпечити відповідну соціалізацію особистості іноземного студента, тобто створити оптимальні умови для опанування ним нового соціального досвіду, що гармонізує його інтеграцію в життя українського суспільства, сферу української музичної культури й майбутню професійну діяльність. Соціалізація та професійно-особистісна спрямованість музично-виконавської підготовки іноземного студента-піаніста зумовлюють уведення до її змісту особистісно значущих компетенцій, що вможливлює перехід від знеособлених професійних постулатів до особистісних смислів, ціннісного ставлення до знань й мистецької освіти. Стратегія особистісно орієнтованого підходу до організації вищої музичної освіти – це відкрита освітня технологія, яка здатна до саморозвитку та базована на поєднанні сучасних дидактичних принципів музичної педагогіки. Специфічні риси цього підходу в сфері вищої музичної освіти полягають у тому, що він:

– орієнтує професійну підготовку на особистість іноземного студента-піаніста як на головну цінність і її мету;

– підтримує розвиток суб'єктних властивостей, збереження індивідуальності студента як піаніста-виконавця, орієнтує на роботу з його професійною свідомістю та особистісними смислами;

– уводить майбутніх піаністів-виконавців в у світ музичної культури, науки й освіти;

– активізує їх творчий потенціал, розвиває креативні здібності та нестандартні дії в розв'язанні різних професійних проблем;

– стимулює студентів-іноземців до вияву ініціативи й самостійності в розв'язанні власних життєвих й професійних проблем у нестабільному соціумі.

Реалізація особистісно орієнтованого підходу слугує методологічним ресурсом модернізації вищої музичної освіти й підвищення якості професійної підготовки майбутніх піаністів-виконавців. Ідеться про забезпечення прозорості педагогічного процесу й дидактичного спілкування, налагодження нових взаємин у системі «викладач – іноземний студент» в класі спеціалізованого фортепіано, реалізацію здатності сприймати студента як полікультурну

особистість, розуміти всю складність і багатовимірність його вдачі, виявити в нього спадкові, набуті й розвинені здібності та можливості, розрізняти багатозначність вчинків і дій, різноманітність мотивів, емоцій та почуттів.

Побудова професійної підготовки як процесу досягнення перспективних цілей допомагає залучити іноземних студентів до ситуацій активних професійних дій, закріплення індивідуального стилю музично-виконавської діяльності та артистичних здібностей. Виявлення особистісної позиції в навчальних ситуаціях через виконання різноманітних функцій і ролей забезпечує перетворення навчальної інформації, професійних знань у керівництво до дії. В процесі музично-виконавської підготовки студент повинен моделювати, програвати, відпрацьовувати й закріплювати власні професійні дії та вчинки, оскільки це підвищує результативність його професійного становлення як піаніста-виконавця.

Особистісно орієнтований підхід стимулює перетворення мотиваційних установок у смислові установки індивідуальності, коли музично-професійні знання, що опановуються у навчальному процесі, набувають особистісного смислу. Знання-цінності є основою виникнення особистісно-смислових відношень, що забезпечують рух від діяльної свідомості до професійної поведінки майбутнього піаніста. Для особистісно-смислових відношень характерні:

– наявність соціальної позиції студента як суб’єкта музично-виконавської діяльності;

– професійно-ціннісні мотиви, що спонукають до активних рольових дій;

– гуманістичні взаємини в системі «викладач – іноземний студент», що ґрунтовані на гуманно орієнтованій педагогічній взаємодії, співробітництві та співтворчості;

– перехід знань в особистісний смисл, професійні цінності;

– наявність професійно смислових установок;

– активні дії, регульовані професійними смисловими установками.

Усе це дає підстави для вибору цілей, різних ролей, що студент використовує як інструмент і засіб для вибору професійної поведінки. Програвання навчальних ролей у ході професійної підготовки допомагає майбутньому піаністу усвідомити її як цінність, як засіб, що вможливлює професійне зростання й перебудову власної професійної індивідуальності відповідно до вимог часу. Отже, особистісно орієнтований підхід спрямований на подолання застарілих стереотипів традиційної системи музичної підготовки й керування процесом становлення творчої індивідуальності піаніста як професійного виконавця. Загалом, використання дидактичного потенціалу означеного підходу сприяє удосконаленню професійної підготовки майбутніх піаністів, оновленню її цілей, завдань, пріоритетів, стратегій розвитку та підвищення якості вищої музичної освіти.

Література:

1. Бондаревская Е. В. Личностно-ориентированный подход к качеству образования в условиях модернизации / Е. В. Бондаревская. – Рн/Д, 2003. – 390 с.
2. Кондрашова Л. В. Высшая педагогическая школа и Болонский процесс: реалии и перспективы / Л. В. Кондрашова. – Кривой Рог: КГПУ, 2007. – 474 с.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Ольга Бизкровна, Карина Оверчик
(Харків, Україна)

ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Актуальність проблеми. Метою дослідження є теоретичні та практичні питання правового регулювання договірних відносин у сфері господарювання.

Ключові слова: господарський договір, функції господарського договору, порядок укладення господарського договору.

Господарсько-договірна тематика є однією з найпопулярніших та найбільш актуальних завдяки широкому залученню договору до впорядкування (організації) різноманітних форм участі у господарському обороті. Набуття господарським договором якості галузевого правового засобу, який ґрунтується на галузевих господарсько-правових принципах, та слугує загальній меті господарського права (підтримці правового господарського порядку), є проявом спеціалізації правового регулювання господарсько-договірних відносин. Віддзеркаленням цього процесу на законодавчому рівні є виділення в окрему главу (20) ГК України положень про господарський договір. Утім відсутність нормативного визначення самого господарського договору й наявність принципових розбіжностей між загальними положеннями про договір ГК та ЦК України зумовлює нагальну потребу у визначенні основних напрямів подальшого розвитку інституту господарського договору й відбудови логічно узгодженої галузевої системи загальних правил про господарські договори як необхідної умови підвищення рівня правового регулювання господарсько – договірних відносин. Ця потреба стає актуальною ще й у зв’язку з проблемами застосування чинного законодавства в частині нормування договірних відносин (про наявність таких проблем свідчить відсутність єдиної практики розгляду однотипних господарських спорів, що виникають під час укладання та виконання господарських договорів).

Одним з найважливіших напрямків розвитку української правової системи в умовах становлення соціально-орієнтованої ринкової економіки є створення гармонійної та ефективної системи господарського законодавства України. Оскільки одним з головних завдань господарського законодавства є координація дій суб'єктів господарювання, нормам, що регулюють договірні відносини в сфері господарювання, має належати чільне місце в системі господарського права.

У силу цього саме договірно-правова форма здатна забезпечити необхідний баланс між попитом та пропозицією, наситити ринок тими товарами, які потребує споживач. Договір служить ідеальною формою активності учасників господарського обороту, він є найбільш оперативним і гнучким засобом зв'язку між виробництвом і споживанням, вивчення потреб і негайного реагування на них з боку виробництва.

Договірні відносини виникають на певній економічній основі, отже, вони тісно зв'язані з відносинами власності. У відношенні свого майна власник вправі здійснювати будь-які дії, які не суперечать закону. У числі дій, за допомогою яких власники розпоряджаються своїм майном, найбільше значення мають договори.

Договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [2]. При цьому найважливішою вимогою є співпадання волі сторін стосовно прав і обов'язків, що виникають у них, причому воля повинна бути не тільки взаємною, але і погодженою, тобто співпадати за обсягом та змістом.

Договір являє собою одне із самих унікальних правових засобів, у рамках якого інтерес кожної сторони, у принципі, може бути задоволений лише за допомогою задоволення інтересу іншої сторони. Це і породжує загальний інтерес сторін в укладанні договору і його належному виконанні. Тому саме договір, заснований на взаємній зацікавленості сторін, здатний забезпечити таку організованість, порядок і стабільність в економічному обороті, яких неможливо домогтися за допомогою самих жорстких адміністративно-правових засобів.

Господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

У змісті договору прийнято розрізняти істотні, звичайні і випадкові умови.

Істотними визнаються ті умови, без яких даний вид договору не може вважатися укладеним. Тому істотні умови визначають обов'язковий зміст договору (наприклад, ціна в договорі купівлі-продажу).

При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору. Умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Строком дії господарського договору є час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

До звичайних умов відносяться ті, які самі по собі передбачаються і, як правило, у договір не включаються тому, що передбачені у нормах права. Невключення звичайних умов у договір не впливає на його юридичну чинність, тому що в цьому випадку застосовуються правила відповідної правової норми. Наприклад, при відсутності в договорі вказівки на місце здійснення зобов'язання застосовуються правила, зазначені в статтях Цивільного кодексу [4].

Випадковими умовами договору визнаються ті, які найчастіше не передбачаються в договорах такого типу, але можуть бути включені в його зміст за згодою сторін.

Функції господарського договору – це передбачені або санкціоновані законом регулятивні властивості його як юридичного акта, завдяки яким врегульовуються відповідні господарські відносини.

Господарському договору властиві загальні договірні і специфічні, тобто господарсько-договірні, функції.

Загальними функціями договору є:

ініціативна (договір як акт вияву ініціативи і узгодженої волі сторін врегулювати певні відносини);

програмно-координаційна (договір як програма поведінки сторін щодо здійснення господарських відносин і засіб узгодження, координації їхніх дій відповідно до економічних інтересів і намірів);

інформаційна (договір завдяки формальній визначеності його умов включає в себе інформацію про правове становище сторін у договорі, яка необхідна сторонам, у відповідних випадках – юрисдикційним органам, третім особам);

гарантійна (лише завдяки договору включаються в дію такі правові гарантії виконання договірних зобов'язань, як неустойка, завдаток, застава тощо);

правозахисна (договір є правовою формою відносин, тобто формою, в межах якої забезпечується примусове виконання зобов'язань сторін шляхом використання майнових санкцій, засобів оперативного впливу).

Відповідно до чинного законодавства України діє загальний порядок укладання господарських договорів, а саме: згідно зі ст. 181 Господарського кодексу України:

1. Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів.

2. Проект договору може бути запропонований будь-якою зі сторін. У разі якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках.

3. Сторона, яка одержала проект договору, у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог частини першої цієї статті і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору.

4. За наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором.

5. Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони.

6. У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо).

7. Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона-виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишилися неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими.

8. У разі якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна із сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами Цивільного кодексу України [2].

Таким чином, загальний порядок укладення господарських договорів, встановлений у статті 181 Господарського кодекса України, має відмінності від порядку укладення цивільно-правових договорів, визначеного у главі 53 Цивільного кодекса України [4]. Це пояснюється, зокрема, складністю багатьох господарських зв'язків, що часто зумовлює недостатність здійснення двох дискретних дій (оферти та її акцепту).

Отже, у господарському праві існують певні умови, на яких повинні базуватися сторони при укладанні договору. До таких умов відноситься, насамперед, воля договору. Прояв волі договору в конкретній договірній практиці має для сфери господарського обороту ряд дуже важливих аспектів:

1. Учасники господарських правовідносин вільні в укладанні договору. Вони не можуть бути примушені до укладання договору, крім випадків, коли обов'язок такого укладання передбачений Цивільним кодексом України, законом чи добровільно прийнятим зобов'язанням. Отже, громадяни і юридичні особи вільні укладати чи не укладати договір, а також у виборі контрагента за договором.

2. Учасники господарських правовідносин можуть укладати не тільки договори, передбачені законами чи іншими нормативними актами, але й інші договори, що не суперечать їм.

3. Сторони договору можуть конструювати свої взаємини з елементів декількох різних договорів, створюючи так званий змішаний договір. У такому випадку до їхніх відносин будуть застосовуватися у відповідних частинах правила про ті договори, елементи яких використані сторонами, якщо інше не випливає із суті змішаного договору сторін про те, які норми підлягають застосуванню до їх договору.

4. Сторони договору вільні у визначенні умов його змісту, крім випадків, коли ті чи інші умови договору прямо пропонуються законом чи іншим правовим актом.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Господарський кодекс України. // www.rada.gov.ua/ сторінка «Законодавство».
3. Господарський процесуальний кодекс України // www.rada.gov.ua/ сторінка «Законодавство».
4. Цивільний кодекс України // www.rada.gov.ua/ сторінка «Законодавство».

Науковий керівник:
Асистент Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
Надьон Олена В'ячеславівна.

Вікторія Богданенко, Наталя Коробова
(Харків, Україна)

СОЦІАЛЬНО – ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ ПРИ РЕГУЛЮВАННІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Сучасний етап законодавства про працю зумовлює необхідність внесення до них нових змін, спрямованих на адекватне умовам соціально – економічного розвитку країни регулювання трудових відносин.

Право громадян на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленою державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Держава повинна створити умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, у результаті переходу на ринкову економіку.

Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, установі або організації або з фізичною особою. Працівники мають право на відпочинок, відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на об‘єднання в профспілки та на вирішення колективних трудових конфліктів у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, та матеріального забезпечення в порядку соціального страхування в старості, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи чи займаної посади.

Основними джерелами законодавства є Конституція України (далі КУ) (ст.ст. 43-46, 53, 56, 57, 60, 68), Кодекс Законів про Працю України та нормативно-правових актів законодавства України.

Згідно ст. 252 КЗпПУ трудовий колектив підприємства утворюють всі громадяни України, що своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Повноваження трудового колективу визначаються законодавством.

Підприємство – основна організаційна ланка народного господарства України. Підприємство – самостійний господарюючий суб‘єкт, що має право юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку, комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку

Підприємство має самостійний баланс, рахунковий та інші розрахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням, а також знак для товарів та послуг.

У разі збиткової діяльності підприємства держава, якщо вона визначає продукцію цього підприємства суспільно-необхідною, може надавати таким підприємствам дотацію, інші пільги. Існують принципи управління підприємством:

Управління підприємством здійснюється відповідно до статуту на основі поєднання прав власника щодо господарського використання щодо господарського використання свого майна і принципів самоврядування трудового колективу. Власник здійснює свої права по управлінню підприємством безпосередньо чи через уповноважені органи.

Найняття (призначення, обрання) керівника підприємства є правом власника майна підприємства.

Рішення з соціально-економічних прав, що стосуються діяльності підприємства, виробляються і приймаються його органами управління, з участю трудового колективу.

Вищим керівним органом колективного підприємства загальні збори власників майна. Виконавчі функції по управлінні колективним підприємством здійснює правління.

Існують в законодавстві поняття повноважень трудового колективу:

1. Трудовий колектив з правом найняття робочої сили:

2. Трудовий колектив державного підприємства, в якому частка держави більше 50%:

При частковому викупі – трудовий колектив є співвласником, а підприємство стає спільним. Після повного викупу – трудовий колектив набуває права колективного власника.

Соціальні повноваження:

А) трудовий колектив вирішує питання соціального розвитку;

Б) підприємство зобов‘язане забезпечити для всіх працюючих безпечні та нешкідливі умови праці;

В) підприємство здійснює підготовку кваліфікованих робітників, їх економічного і професійного навчання у власних навчальних закладах і повинна надавати пільги випускникам професійних училищ, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів згідно законодавства України;

Г) піклування про пенсіонерів, що працювали на цьому підприємстві;

Д) поліпшувати умови праці жінок і підлітків, забезпечувати роботою в денний час;

Е) має право встановлювати додаткові відпустки, скорочений робочий день, а також заохочувати працівників;

Ж) має право встановлювати пенсію інваліду, що став на даному підприємстві, незалежно від розмірів пенсії;

З) в разі смерті працівника підприємство добровільно чи за рішенням суду забезпечує працівника допомогою.

Колективний договір укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов‘язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів працівників, власників і уповноважених ними органів.

Колективний договір укладається на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності і господарювання, що використовують найману працю і мають права юридичної особи.

Колективний договір укладається між власником чи уповноваженим органом з однієї сторони і однією чи кількома профспілковими чи іншими уповноваженими на представництво трудовим колективом органами, а у разі відсутності таких органів представниками трудящих, обраними і уповноваженими трудовими колективом.

Зміст колективного договору визначається сторонами в межах їх компетентності. У колективному договорі встановлюються взаємні зобов‘язання сторін щодо їх регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин.

Положення колективного договору поширюються на всіх працівників підприємства незалежно того чи є вони членами профспілки і є обов‘язковими як для власника, так і для працівників підприємства. Колективний договір набирає чинності з дня його підписання представниками сторін або з дня, що визначений у договорі. Після

закінчення дії колективний договір продовжує діяти до того часу, коли сторони не укладуть новий, чи не переглянути старий.=

В разі структурної перебудови підприємства чи зміни власника колективний договір зберігає свою чинність на встановлений термін або може бути переглянутий.

Проект колективного договору обговорюється у трудовому колективі і виноситься на розгляд загальних зборів колективу. Після схвалення проекту колективного договору загальними зборами він підписується в 5-денний термін з моменту його схвалення.

Трудовий договір є угода між працівником і власником підприємства, установи чи організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов‘язується виконувати роботу, визначену цією угодою з підляганням внутрішньому розпорядку, а власник підприємства зобов‘язується виплачувати працівникові зарплату забезпечувати умови праці необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Працівник має право реалізувати свої здатності до продуктивної і творчої діяльності шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, організаціях, якщо інше не передбачене законодавством або одночасно декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачене трудовим договором чи угодою сторін.

Особливою формою трудового договору контракт в якому строк дії, права, обов‘язки і відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення і організації праці, умови розірвання договору можуть встановлюватись угодою сторін.

Строки дії трудового договору:

Безстроковий;

На визначений строк;

На час виконання певної роботи.

Трудовий договір укладається у письмовій формі.

При укладанні трудового договору громадянин зобов‘язаний подати паспорт чи документ, що засвідчує особу, трудову книжку, документ про освіту, про стан здоров‘я.

Укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого органу. Трудовий договір вважається укладеним і тоді, коли наказ не було видано, але працівника фактично допустили до роботи.

При укладанні трудового договору може бути обумовлене випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі.

Строк випробування не може перевищувати трьох місяців. Якщо після закінчення випробуваного терміну робітник продовжує працювати, вважається, він витримав випробування.

Стаття 36 КзпПУ визначає підстави припинення трудового договору.

Основними документами про трудову діяльність працівника є трудова книжка. Ведуться на всіх працівників, що пропрацювали більше 5 днів.

Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Підприємства і організації при укладанні трудового договору можуть встановлювати меншу тривалість робочого часу.

Напередодні святкових і неробочих днів тривалість робочого дня працівників скорочується на 1 годину.

При роботі в нічний час встановлюється тривалість роботи скорочується на 1 годину. Таким вважається час з 10 до 6 годин ранку.

Забороняється до залучення до роботи в такий час:

Вагітних жінок, і жінок, що мають дітей до 3-х років;

Осіб, молодших 18 років.

Робота жінок в нічний час не допускається за винятків випадків, що передбачено законодавством. Час закінчення і початку щоденної роботи передбачається правилами внутрішнього трудового розпорядку і графіками змінності.

Надурочні роботи, як правило не допускаються..

Всім працівникам надаються щорічні відпустки із збереженням посади і середнього заробітку. Щорічна відпустка надається робітникам тривалістю не менше як 15 робочих днів. Працівникам молодше 18 років – відпустка в 1 календарний місяць.

Вивчення судової практики в справах про трудові спори показує, що в основному ці справи судами України розглядаються і вирішуються правильно.

Трудові спори виникають, як правило, внаслідок порушення прав працівників підприємства та законодавства про працю України, трудового договору.

Трудові спори розглядають:

- комісії по трудовим спорам;
- районні міські суди.

Література:

1. Краснов Ю. Методологічні основи відтворювального механізму зайнятості населення // Україна: аспекти праці. – 2008. – №4. – С.37-40
2. Левчук Ю.С. Теоретичні аспекти зайнятості населення // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №5. – С. 160-164
3. Богоявленська Ю.В. Адміністративно-правові механізми управління зайнятістю молоді в Україні в умовах фінансової кризи // Економіка та держава. – 2009. – №3. – С.44-54
4. Гаркавенко Н. Напрями вдосконалення політики зайнятості населення у ринкових умовах // Україна: аспекти праці. – 2008. – №6. – С.26-32

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонтьєва Ліна Віталіївна.

Микола Васюк
(Київ, Україна)

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ОДНЕ З ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. З розпадом Радянського Союзу в Україні почалися зміни як у економічному, так і політичному житті суспільства. Україна стала незалежною державою зі своїм законодавством. Перед правниками постало питання «визнання судового прецеденту як джерела права в Україні». Як відомо, Україну відносять до сім'ї континентального права, де основним джерелом визнається нормативно-правовий акт, тому судовий прецедент не може бути джерелом такої правової сім'ї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З проведенням судової реформи, зросла зацікавленість до дослідження джерел кримінального права, зокрема судової практики. Даною проблематикою займалися П.П. Андрушко, Ю.М. Дроздов, О.В. Капліна, В.О. Котюк, Д.В. Кухнюк, Я.М.Магазинер, І.І.Митрофанов, Н.В. Нор, О.В. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, П.П. Пилипчук, А.В.Савченко, О.Ф.Скакун, М.І. Хавронюк, Д.Ю. Хорошковська, С.В. Шевчук та інші.

Проте, проблема визнання судового прецедента (практики) залишається до нині спірною, немає одностайної думки з приводу того, чи необхідно відносити судову практику до джерел права України вцілому, в тому числі, й кримінального права

Формулювання цілей статті. Метою нашої роботи є аналіз місця судового прецеденту в системі джерел кримінального права України у працях науковців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Джерело права слід вважати основою всіх систем права, які існують на даний час. Джерело права – це спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм, який засвідчує їх загальнообов'язковість. Як вказує В.О. Котюк, термін «джерела права» має багато значень:

а) його розуміють як сили, які творять право. Наприклад, джерелом права можна вважати волю Бога, волю народу, правосвідомість, ідею справедливості, державну владу. Вони можуть мати матеріальний і ідеальний зміст;

б) матеріали, покладені в основу того чи іншого законодавства. Наприклад, римське право послужило джерелом для німецького цивільного кодексу; праці вченого Потьє – для французького кодексу Наполеона, Литовський Статут – для Уложенія Олексія Михайловича в царській Росії; ідеї правової держави послужили джерелом для підготовки нової Конституції України та інших конституційних законів;

в) до джерел права відносяться історичні пам'ятники, які колись мали значення діючого права. Наприклад, Руська Правда, яка була основним законом у Київській Русі, Закони Хаммурапі в стародавньому Вавілоні тощо;

г) під джерелами права також розуміють засоби пізнання [2].

Скакун О.Ф. зазначає, що юридичні джерела (форми) права – вихідні від держави або визнані нею офіційно-документальні форми вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення. Так до джерел права вцілому відносять: 1) нормативно-правовий акт; 2) судовий прецедент; 3) нормативно-правовий договір; 4) правовий звичай; 5)правову доктрину; 6) релігійно-правову норму; 7) міжнародно-правовий акт [7].

Ми поділяємо думку П.П. Андрушка, що джерелами кримінального права є не самі акти (документи), в яких викладені (містяться) обов'язкові для застосування кримінального закону правові позиції відповідних органів у вигляді нормативних (правових) приписів або правових позицій (ЄСПЛ, Конституційного Суду України та Верховного Суду України), а відповідні правові позиції. Акти ж, у яких викладені (містяться) відповідні правові позиції, є документами – матеріальними носіями, на яких зафіксована інформація щодо правової оцінки (розуміння) відповідним органом певних обставин, правових феноменів [1].

У Великому тлумачному словнику поняття «судового прецеденту» визначається як рішення суду щодо певної справи, яке в подальшому є взірцем для судів при розв'язанні аналогічних ситуацій. Як зазначав Я.М. Магазинер, прецедент – це своєрідне джерело права і відіграє велику роль у праві (оскільки прецедентом є такі дії органів влади, які були наявними хоча б тільки один раз, але можуть слугувати прикладом для подальших дій цих органів держави [3].

Скакун О.Ф. вказує, що правовий прецедент – правотворчий акт, що за умов відсутності нормативно-правової регламентації приймається судовим або адміністративним органом в результаті вирішення конкретної юридичної справи і містить у своїх приписах казуальну норму права, якій надається загальнообов'язкове значення при вирішенні подібних справ у майбутньому [7].

За найбільш загальним визначенням, судовий прецедент – це рішення суду в кримінальній справі щодо певного процесуального питання, в якому сформульовано правило, що є загальнообов'язковим для застосування судами тієї самої або нижчої інстанції під час вирішення подібних процесуальних питань у ході розгляду кримінальних справ.

Після розпаду СРСР Україна успадкувала ту доктрину права, яка не визнавала судовий прецедент джерелом права. Але нормативістський підхід до розуміння права поступово втрачаэ свою доречність, тобто розуміння права виключно як закону. Науковці застосовували новий підхід до розуміння права, а саме його зовнішнє вираження(гуманістичні ідеї про свободу і рівність). З цим процесом пов'язують і зміну тоталітарної влади, а також у подальшому поділ її на 3 гілки влади в Україні – законодавчу, виконавчу і судову(ст. 6 Конституції України). Судова влада почала відігравати нову роль у побудові держави. Зокрема, Конституційний Суд України був наділений рядом нових повноважень, а саме перевірка законів та інших нормативно-правових актів на відповідність Конституції України.

На даний момент ведуться суперечки з приводу того, до якого виду джерела кримінального права слід його віднести рішення КСУ. Відповідно до ст. 152 Конституції України джерелом кримінального права можуть бути і рішення Конституційного Суду України про неконстутиційність законів чи їх окремих положень. Н.В. Нор визначає рішення КСУ як судовий прецедент, який в свою чергу є джерелом права [5]. І. І. Митрофанов робить висновок, що судову практику не можна включати в систему джерел кримінального права, оскільки мова йде лише про тлумачення закону, розкриття його точного змісту, а не про створення кримінально-правових норм [4].

Новими повноваженнями були наділені також суди загальної юрисдикції, які отримали право оцінювати зміст нормативно-правового акту на його відповідність Конституції України, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. (п. 2).

З прийняттям у 2010 році Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI почалися фундаментальні зміни судової влади в Україні. Зокрема ці зміни відбулись з Верховним Судом України, який втратив повноваження надавати роз'яснення з питань застосування законодавства на Пленумі. На думку М.І. Хавронюка, Постанови Пленуму після прийняття нового закону втратили чинність, тому що такі повноваження вже не притаманні для ВСУ [8]. «У разі винесення постанов вищих спеціалізованих судів з питань, раніше викладених у Постановах Пленуму ВСУ, виникне конфлікт – законодавство, приміром, не змінилося, а вищий суд зайняв відмінну від ВСУ позицію – це ще один аргумент на користь того, що не можуть одночасно діяти роз'яснення різних судів. Постанови Пленуму ВСУ відійдуть в історію, стануть чимось на рівні наукової доктрини (з датуванням – на конкретну дату це роз'яснення було актуально)», – підсумовує правознавець [8].

Але й надалі суди продовжують використовувати роз'яснення пленуму ВСУ під час здійснення правосуддя, посилаючись на них у своїх рішеннях. Відновідно до статистики, проаналізованої М.І. Хавронюком, у наукових працях інших правознавців, можна зробити висновок, що Постанови Пленуму ВСУ і надалі залишаються джерелом кримінального права України, але знову ведуться суперечки з приводу цього.

Після реформування судової системи України Вищий Спеціалізований Суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ почав видавати інформаційні листи, які стали новелою в судовій практиці. Інформаційні листи вказують на правильність застосування того чи іншого прийнятого або доповненого нормативно-правого акту.

Взагалі слід зазначити, що до суб'єктів творення судового прецеденту можна віднести Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), практика якого, у вигляді правових позицій, є обов'язковою для застосування судами в Україні відповідно до ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого2006 р., яка передбачає, що джерелом національного права, а отже і кримінального, є практика ЄСПЛ, яку суди України мають застосовувати під час розгляду справ.

Також цікавою є думка А.В. Савченка, що судовий прецедент (Постанови ПВС України) усувають прогалини та недоробки кримінального законодавства, розкривають справжній зміст певних кримінально-правових норм, націлюють судову практику на правильне та об'єктивне її застосування [6].

Отже, слід зробити **висновок**, що судовий прецендент – є джерелом кримінального права. Судовий прецедент має рекомендаційний або обов'язковий характер застосування, основною метою якого, на мою думку, є заповнення прогалин у законодавстві про кримінальну відповідальність, які склалися під час нормотворчості.

Література:

1. Андрушко П.П. Джерела кримінального права України: поняття, види / П.П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – №8. – С. 13-22.
2. Котюк В.О. Основи держави і права: навч. посіб. / В.О. Котюк. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
3. Магазинер Я.М. Избранные труды по общей теории права / Я.М.Магазинер; отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А.К. Кравцов. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006 – 352 с.
4. Митрофанов І. І. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. / І. І. Митрофанов. – Кременчук: Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2009. – 646 с.
5. Нор Н. Судова правотворчість і практика в механізмі кримінально-процесуального регулювання / Н. Нор // Міжнародна науково-практична конференція «Право та економіка: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 30 травня 2008 р.) / ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2008 – С. 369–374.
6. Савченко А. В. Щодо питання про прецедент як джерело кримінального права / А.В. Савченко //Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених: наук.-практ. зб. / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 2009. – № 81. – С. 14–18.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун; пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
8. Хавронюк М.І. Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології КК України / М.І. Хавронюк // Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України. – Х.: Права людини, 2011. – С. 12–14.

Науковий керівник:
завідувач кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, професор Андрушко Петро Петрович.

Джамиля Джунусова
(Астрахань, Россия)

ОБ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СФЕРЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РОССИИ

Из курса классической экономики известно, что земельные отношения являются фундаментом экономической структуры любого общества, представляя собой совокупность отношений, возникающих между субъектами земельного права по поводу владения, пользования и распоряжения землей как природного объекта, ограниченного природного ресурса и средства производства в сельском и лесном хозяйстве. Однако в России этот фундамент сейчас практически отсутствует как де-факто, так и де-юре. В настоящее время функционирование рынка земли обусловило появление многочисленных злоупотреблений: значительные площади передаются или продаются в собственность без изменения в установленном порядке их целевого назначения.

Мировая практика выработала четкие механизмы экономических отношений в землепользовании. Как часть природного комплекса земля является достоянием народа в целом, но как пространственный базис и как средство производства она может быть объектом собственности отдельного индивидуума или людей. Но в силу вышеизложенного положения не следует, что земля становится средством наживы и спекуляции. Опять же практика выработала механизмы государственного регулирования и пресечения этих негативных явлений, но малоэффективные на данный момент [5, с. 43].

Центральным звеном в процессе преобразования аграрных отношений на рациональной основе были и остаются земельные отношения и механизмы реализации земельной собственности. С появлением частной

собственности на землю образовался рынок земли. Сейчас земельные участки можно свободно покупать и продавать. Проблема в том, что в современной России спрос на земли не однороден. Для нашей страны характерен крайне повышенный спрос на земли, расположенные вокруг крупных городов, в самих городах, курортных зонах, а также на земли, имеющие запасы сырья для добычи полезных ископаемых.

Следовательно, одной из важнейших составляющих землепользования является определение стоимости земли для организации сельскохозяйственного производства. С одной стороны, земля – это основа жизни человечества, с другой стороны, для сельскохозяйственных организаций она не пользуется спросом из-за низкой рыночной стоимости, что ведет к расширению процесса криминализации необоснованного перепрофилирования земель [5, с. 43].

Более того, причин, по которой сложилась непростая ситуация в аграрной сфере немало, но основной является аграрная политика, проводимая федеральным центром. Сельскохозяйственные товаропроизводители обречены на убыточное производство. Взять, хотя бы, к примеру, диспаритет цен на сельхозпродукцию и продукцию промышленного производства. В западных странах для обеспечения примерного ценового равенства, существуют различные дотации. Для сравнения, размер поддержки фермерам на 1 га сельскохозяйственных земель составлял: в США – 107 долларов, Канаде – 83 доллара, странах ЕС – 943 доллара, Швейцарии – 4214 доллара, а в России – всего 6 долларов. В связи с этим необходимо иметь какие-то приемлемые положения (решения) по использованию рыночной стоимости земель сельскохозяйственного назначения [1, с. 72].

Использование земли в сельском хозяйстве как средства производства имеет специфические особенности, и, прежде всего различия в плодородии, местоположении, правовом статусе, доходности и эффективности, что существенным образом отражается на ее полезности, ценности и цене при купле-продаже. Каждый дополнительно вовлекаемый в хозяйственный оборот земельный участок с более худшими качествами будет иметь все меньшую полезность. В случае удовлетворения всех потребностей общества следующий вовлекаемый участок может иметь даже отрицательную полезность. Таким образом, в сельском хозяйстве потребительные стоимости отдельных земельных участков выступают в виде ограничений, количественных границ при распределении ресурсов и не только земельных [3, с. 84].

Кадастровая оценка земель сельскохозяйственного назначения представляет собой комплекс мероприятий, направленных на определение стоимости земельных участков по химическим, физическим и технологическим свойствам, климатическим и пространственным факторам, влияющим на их плодородие, удобство обработки и местоположение, отражающая прежде всего потребительную ценность. Проведенная в период с 2000 по 2011 гг. в несколько туров кадастровая оценка сельскохозяйственных угодий определила среднюю по Российской Федерации кадастровую стоимость сельскохозяйственных угодий, которая составила 20 570 руб./га при максимальной величине 83 920 руб./га – по Краснодарскому краю и минимальной – 860 руб./га – по ряду субъектов РФ. Значение кадастровой стоимости, равное 860 руб./га, было принято за абсолютный минимум кадастровой стоимости сельскохозяйственных угодий в РФ, каковым и остается по сегодняшний день [4].

Следует отметить, что кадастровая стоимость оказалась существенно заниженной и намного отличается от рыночной стоимости. Поэтому рыночная стоимость – это наиболее вероятная цена продажи участка на конкурентном и открытом рынке при осознанных действиях покупателя и продавца, хорошо информированных и не испытывающих давления чрезвычайных обстоятельств. Отсюда рыночная стоимость не всегда зависит от качества и местоположения земельного участка. На нее воздействует огромное количество факторов, из-за которых рыночная стоимость может значительно колебаться в ту или иную сторону [3, с. 87].

Рынок земли является объективно необходимым элементом в рыночной системе хозяйствования. Но во всех странах формирование рынка земли характеризовалось определенными трудностями и было предметом особого внимания государства. При формировании земельного рынка нельзя рассматривать землю только как товар из-за того, что в процессе рыночного оборота потеряются ее свойства, как основного природного ресурса, главного средства производства в сельском и лесном хозяйстве. Практически это может привести к тому, что в результате расширения свободной купли-продажи сельскохозяйственных земель в первую очередь будут скуплены земли – носители скрытой сверхприбыли. Например: пригодные сельскохозяйственные земли для расширения жилого и производственного строительства, земли, содержащие полезные ископаемые, для возможной разработки и другие. Причем даже запреты на изменение целевого назначения земель не смогут защитить продуктивные угодья от перепрофилирования их. Значит, развитие земельного рынка должно выступать средством повышения эффективности сельского хозяйства России, роста доходов и улучшения социальных условий сельского населения.

Убыточность сельскохозяйственных предприятий оказывает непосредственное влияние на качество обрабатываемых земель. Отсутствие материальных средств приводит к тому, что земли используются нерационально. При минимальной обработке или ее отсутствии снижается плодородие пашни, увеличиваются площади, подверженные водной и ветровой эрозиям, расширяются масштабы загрязнения почв тяжелыми металлами, нефтью, пестицидами и другими вредными веществами. Только за период с 1990 по 2009 г. площадь сельскохозяйственных угодий уменьшилась на 1,9 млн га, сокращение площади земель, используемых под пашню, составило более 10,8 млн га [2].

Как отмечает в своей статье профессор А.М. Югай, необходимо перераспределить средства, поступающие от плательщиков земельного налога, создавать фонды для восстановления и сохранения природных ресурсов на федеральном уровне, за счет части доходов добывающих отраслей, а также на уровне муниципальных органов – фонд сохранения сельскохозяйственных земель и сельских территорий, за счет земельного налога и штрафных санкций к предприятиям, наносящим ущерб природной среде, и других источников.

В свою очередь эти меры улучшили бы качество угодий, что привело бы более выгодному положению земли в рыночной экономике. Ведь экономическая суть частной собственности на землю реализуется не в абстрактной возможности купли-продажи земли, а в количественно определенном доходе от ее использования в соответствии с целевым назначением. Формирование рынка земли, как объективно необходимого элемента рыночной экономики, невозможно и без создания государством условий для преодоления аграрного кризиса и эффективного развития сельскохозяйственного производства в стране.

Основываясь на проведенном исследовании, необходимо отметить, что земельные отношения – очень сложная многоаспектная проблема. Она включает в себя большой круг вопросов: формы собственности и хозяйствования, рынок земли, цена земли, рента, налог на землю, управление земельными ресурсами, разграничение федеральных и муниципальных земель, а также средств, поступающих от оборота земли, в том числе от аренды. Поэтому важно принимать такие правовые нормы земельного законодательства, которые бы

создали для экономических субъектов стимулы для рационального распределения и использования земли, а также основу для продуктивного землепользования.

Литература:

1. Байдильдина А. А. Финансовая поддержка сельскохозяйственного производства в странах с рыночной экономикой // Экономика и статистика. – 2009. – № 2. – С. 70-74.
2. Доклад Министерства сельского хозяйства Российской Федерации о состоянии и использовании земель сельскохозяйственного назначения за 2011 г. URL: http://www.mcx.ru›documents/file_document/show/14238.318.htm (дата обращения: 25.10.2013 г.).
3. Дугин П.И. Критерий оценки земли // Экономист. – 2007. – № 3. – С. 84-90.
4. Сапожников П.М., Носов С.И. Проблемы государственной кадастровой оценки земель сельскохозяйственного назначения и пути их решения. URL: http://www.kadastr-ocenkanp.ru/aktualnie%20publikacii/statya-1.php (дата обращения: 26.10.2013).
5. Югай А.М. Землепользование в аграрной сфере // АПК: экономика и управление. – 2005. – № 11. – С. 42-46.

Дәулетұлы Еркін
(Қазақстан, Талдықорған)

КОНТРАБАНДАНЫҢ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚОҒАМҒА ТИГІЗЕТІН КЕРІ ӘСЕРІ

Контрабанда сөзі италян тілінен аударғанда contro – қарсы bando – үкімет жарлығы деген сөзден шыққан. Сөзбе сөз алғанда контрабанда «үкімет жарлығына қарсы» дегенді білдіреді.

Қазіргі түсінікте контрабанда кез келген заңсыз жолмен тауарларды және өзге де заттарды кеден шекарасынан алып өту.

Соңғы жылдарда бұл қылмыс ұйымдасқан және көлемді түрде болуына байланысты өсуде және қоғам мүддесіне зор шығын әкеліп, қылмыстың азаюна еш шара әсер етпеуде. Соңғы жылдарда бұл қылмыс ұйымдасқан және көлемді түрде болуына байланысты өсуде және қоғам мүддесіне зор шығын әкеліп, қылмыстың азаюна еш шара әсер етпеуде. 1988 ж. республика тергеу органдарында 1 ғана қылмыстық іс қозғалса, 1989 ж – 12, 1991 ж – 21, 1993 ж – 40, ал 1995 жылы сотқа 117 іс түссе, 1996 ж – 142 болды.

Бұл жағдайда ерекше теориялық және практикалық мүдделікті контрабандамен күреске бағытталған шаралар көрсетеді, өйткені олар біздің еліміздегі шынайы құқықтық мемлекет ретіндегі экономикалық, әлеуметтік және рухани құрылыстың аспектілерімен тығыз байланысты, қоғам мен жеке тұлғаның мүддесін қорғайды.

Кеден және басқада органдардың толық бақылау жасамауының нәтижесінде елімізден кедергісіз шикізат өнімдері, металл түрлері шет елдерге шығарылса, заңсыз спирт, темекі өнімдері және сапасыз азық түлік түрлері енгізілуде, сонымен қатар тарихи мәдени құндылығы зор заттарды да сату істеріде көптеп кездеседі. Аталмыш қылмыстың өсуі аса ірі көлемдегі өнімдер мен тауарлардың, шикізаттардың тоналуымен салық төлеуден қашу және қызметтік қылмыс сияқты істермен тығыз байланысты болуымен түсіндіруге болады.

Контрабандамен байланысты қылмыстың құрылымы әртүрлі дәрежеде өтеді: тауарларды тасымалдау ірі жүкті авто көліктермен, теміржол вагондарымен, транспорттық самолеттармен жүргізіледі және де кедендік бақылаудан жалған құжат сияқты айла шаралар арқылы өтіп кетеді.

Қазақстан мен Ресей арасындағы құқық қорғау органдарының бірлесу келісім шарт жасауы контрабандалық күреске қарқынды күш береді.

1998 ж қазанда Қазақстан Республикасымен Ресей Федерациясы арасында «Байқоңыр комплексі территориясында тәртіп сақтауды қамтамассыз ету туралы құқық қорғау органдары арасында бірлестік» туралы келісім шарт жасалынды. Құжат ұйымдасқан қылмыс пен бірлесіп күресуге мүмкіндік берді. Мысалы, Қызылорда облысының ҰҚК мен РФ ФҚҚ мен бірігіп Байқоңыр қаласында аса ірі көлемдегі есірткімен қару жарақ контрабандасымен айналысатын халықаралық қылмыстық топ іс шараларын ашты [4,12].

Қазақстандық контрабандалық шолу шет елдік ұжымдастармен байланысын кеңейітті, бақылау жасалынатын тұрақтар қатары өсті. Нәтижесінде Бразилиядан Алматыға және Ресейдің басқада қалаларына героин мен какоин тасымалдау ісіне тосқауыл жасалынды.

Қазіргі кезде ТМД елдерінің аймақтық кеден қызметінің бірлестігі контрабандалық есірткі туралы ақпарат алмасу ісі бойынша орталықта Москва офистерімен және ТМД елдеріндегі офистермен табысты түрде жұмыс жасауда. Қазақстан ТМД елдерімен есірткіге бақылау жасау ісі бойынша халықаралық комитет құру жобасын жасауда.

Осылайша құқық қорғау органдары арасындағы байланыс контрабандамен және басқада қылмыс түрлерімен күрес жүргізуде оңтайлы нәтиже бермек.

Ірі қылмысты топтар өзінің тауарларын легелды жолмен жасағандай етіп бетін жауып, әр түрлі фондтар, ассосациялар, біріккен кәсіпорындар, кішігірім жекеменшік кәсіпорындар мен біріккен ұйымдар шектеулі жауаптылықпен, сонымен қоса подакциздік тауарды мемлекеттік льготамен корумпирдік байланысты қолданып подакциздік тауарды мемлекетке кіргізу мен шығаруға бағытталған контрабандамен байланысты қылмыстар структурасы барлық деңгейде оның бастамасынан сонына дейін өзгерістер болады. Мұндай жағдайда техникалық талғамдығы мен көлікпен өзгеру жағдайы ескеріледі.

Сараптаманың қорытындысы бойынша оперативті берілген белгілер бойынша, қылмыстық істер бойынша материалдары мен ғылымдар зерттеуі бойынша контрабанданың келесі үлгілері көрсетілген.

Ұйымдастырылған консперативті сипатдеме контрабандаға қойылған механизмнің функциаларының бөлігі (оның ішінде, қылмыстық структураның ұйымдастырушысы мен орындаушысының амандығын тілейтін(безопасность), көліктердің апарып – әкелуі, байланыс, контрабанданың заттарын өткізіп жүзеге асыру;

Белгіленген сақтау орнында контрабанданың жасырын орнын ашу;

Кедендік құжаттарды немесе кез-келген документтерді жалған пайдалану, декларативті тауар аттарын өзгерту, саның жасыру және бағасын төмендету;

Заңсыз ұйымдастырылған жұмыстары үшін ұсталған контрабандалық топтың істерін ашу;

Жалған экспорт және реэкспорт мемлекеттік арқылы жалған құжаттау;

Өзінің қызмет бабын пайдаланып қылмыс жасаған адам;

Әрқашанда өзінің жоспарларын іс – әрекеттерін пайда табу мен жоспарлау;

Мемлектаралық және халықаралық партнерларының болуы және олармен сөз байласуы.

Аталғанның барлығы контрабандамен күресу жайында іздестіру шараларымен іс қағаздарын жүргізу ішкі істердің жедел аппараттары күресу қажет.

Осы сияқты контрабанда халықаралық және мемлекетаралық сипаты бар, әкімшілік-территориялық бірлігі, аудандардың, облыстардың және мемлекеттердің шегінен шығады. Олардың конспирациялық бастамасы бар, сонымен қоса, олардың ұйымдастырушылары қатысушыларының саның азайтпақ ойы бар. Контрабанданы тауып ашу-өте ауыр процесс. Сондықтан да контрабанданы алдын ала ескеру ұйымдастырылуы өздерінің құқық қорғау органның контрабандамен күресу терең білімділікті талап етеді.

Сондықтан да контрабанданы алдын ала ескеру ұйымдастырылуы өздерінің құқық қорғау органның контрабандамен күресу терең білімділікті талап етеді.

Егер, қолданған тәсілдерге қарамастан, кез – келген адам коррупцияға жол берсе не оған қатысса. онда оған контрабанданы құруға дайындалуға жол бермеуіміз керек.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі контрабанданың 2 түрін анықтап көрсетті.

1. Экономикалық контрабанда, ең алдымен, мемлекеттің экономикалық мүддесіне нұқсан келтіреді, себебі, біріншіден – әкелінетін және шығарылатын тауарларға белгіленген алымдар мемлекеттік бюджетке түспейді.

Екіншіден, елдің экономикасы үшін өте қажетті болғандықтан сыртқа шығаруға тыйым салынған тауарлар (стратегиялық мақсаттағы шикізат) әкетіледі. Қосымша объектісі – Қазақстан Республикасының кедендік шекарасын кесіп өту ережесі.

Егер қылмыс заты қылмыс объектісінің аясына енетін оның бір қыры болатын болса, объект пен предмет бірі бірінен ажырағысыз егіз ұғымдар болатын болса, онда қазіргі кездегі қылмыс затының ұғымы ол талапқа толық жауап бермейді. Сол себепті, бұл проблемаға өзгеше қырынан келу ләзім.

Экономикалық контрабанданың затына және субъектісіне байланысты оның факультативті объектілеріне қоғамдық қауіпсіздік, мемлекеттік органдардың қызметі, Қазақстан Республикасының саяси мүддесі, Қазақстан халқының денсаулығы, қоғамның моральдық бастауы, Қазақстан халқының тарихи мәдени мұралары жатады.

Қылмыстың заттары – тауарлармен басқадай заттар. Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 20 шілдедегі "Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы" заң күші бар Жарлығының 18-бабының 18-тармағына сәйкес, тауар дегеніміз" – материалдық дүниенің кез келген материалдық заты, оның ішінде валюта, валюталық құндылық, қуаттың электр, жылу немесе басқа түрлері.

2. Айналыстан алынған немесе айналысы шектелген заттардың контрабандасы. Айналыстан алынған немесе айналысы шектелген заттардын контрабандасы қылмысының қылмыстық заңның қоғамдық қатынастармен қорғалатынымен байланыстырады, қоғамдық қауіпті әрекетке бағытталған және зиян келтіру немесе зиян келтіреміндеп қорқыту арқылы пайда болады.

Келесі бір қылмыс затының түсінігі бойынша, қылмыс объектісіне қол сұғуды жүзеге асыру үстінде қылмыскер тікелей ықпал ететін сыртқы әлемнің материалдық заттары ғана қылмыс затын құрайды. Бұл орайда объект қашанда зардап шеккенмен немесе шегуі мүмкін болғанмен қылмыс заты зардапты әр уақытта шеге бермейді.

Қорыта келгенде, контрабанда республикадағы көмекші экономикалық негіз болып табылады және криминалды кіріс көзі болып табылады және бұған елдің белгілі бір бөлігі қатысады. Контрабандамен күресу жедел іздестіру және профилактикалық жұмыстар жүргізуді талап етеді. Контрабандаға қарсы құқық қорғау органдарының жұмысын күшейту керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. “Уикипедия” сайты.
2. Юридическая газета. – 1997. – № 12 с 15
3. Ю.И. Зеленский "Контрабанда – язва империализма" Москва, 1985, стр. 270
4. Казахстанская правда – 1999 – № 17 с 20
5. Алиев Р.М. Совершенствование правоохранительной системы, осуществляющей борьбу с экономической преступностью // Научные труды Академии финансовой полиции. Вып. 2. А., 2001. С. 250.
6. Ералин А.Н., Пименов А.В. О некоторых проблемах борьбы с контрабандой в Республике Казахстан // Научные труды Академии финансовой полиции. Вып. 2. А., 2001. С. 234.
7. Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 20 шілдедегі "Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы" заңы
8. ҚР ҚІЖК 13.12.197ж 15.02.2012ж соңғы өзгерістермен толықтырулар енгізілген.

Дәулетұлы Еркін
(Қазақстан, Талдықорған)

ЖАУАП АЛУДЫҢ ТҮСІНІГІ, МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ

Бүгінгі күні қылмыстық істер бойынша дәлелдемелердің 80% жуығы куәлардың, жәбірленушілердің берген жауаптарына негізделіп отыр. Сондықтан да жауап алу сияқты тергеу әрекеттерінің маңыздылығына мұқият назар аудару қажет: жауап алушы тұлға (тергеуші, анықтаушы, прокурор, сот, т.б.) жауап алудағы өзінің ерекше орнын сезініп жоғары деңгейдегі кәсіби және адамгершілік қасиеттерін таныта білуі тиіс.

Жауап алу тарихы ертеден бастау алған. Әрине, ол замандарда жауап алдың тәртібі заңмен реттелмеген, бірақ адамзат тарихының дамуы барысында барлық қоғамдық қатынастар, соның ішінде жауап алу да заңдық реттеуін тапты.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде жауап алудың процесуалдық негіздері, түсінігі, мақсаттары мен түрлері айқын көрсетілген.[3]

Жауап алу – дәлелдеме жинаудың ең көп тараған тәсілі. Сонымен қатар, жауап ал күрделі тергеу әрекеттерінің бірі болып табылады: оны жүргіз тергеушіден жалпы және кәсіби мәдениеттілікті, адамдардың психологияларын терең білуді, жауап алудың тактикалық тәсілдерін жоғары деңгейде меңгеруін талап етеді.

Жауап алу арқылы жасалынған қылмыстың мән жайлары жөнінде қажетті деректерді мәліметтер алынып, олар қылмысты ашу мақсатында пайдаланылады. Іс жүргізу мақсатына байланысты жауап беретін адамнан жауап алудың сан-алуан айла-тәсілдері бар, бірақ жауап алу қатаң түрде заңда көрсетілген тәртіп бойынша жүргізілуі тиіс. Қылмыстық іс бойынша мүмкіндігінше неғұрлым әрі барынша көп, әрі маңызды мәліметтер жинап, осы тергеу әрекетінің сапасын арттыру үшін жауап алғанда барынша тиімді, ыңғайлы тактикалық тәсілдер қолданылып жүргізіледі. Дегенмен ол қаншалықты тиімді болғанымен ол заңда көрсетілген тәртіпке қайшы келемуі керек.

Жауап алғанда қылмысты оқиғаға қатысты мынадай мәліметтер анықталады: қылмыстың болған уақыты, оның орны, жасалу тәсілі, қылмысты кімдердің жасағаны, оған қанша адамның қатысқаны, қылмыстың түсірген зардабы, залалы, сипаты мен мөлшері, сонымен қатар қылмыс оқиғасының басқа да мән-жайлары. Бұлар заңда көрсетілген, міндетті түрде дәлелденуге тиісті мән-жайлар қылмыс оқиғасына тікелей қатысы бар деректер. Сондай-ақ жауап алу арқылы тікелей қылмыс оқиғасына қатысы жоқ, бірақ қылмысты ашуға керекті аралық мәліметтер де алынады. Айталық, қылмыскердің қайда жүргенін, оның мекен-жайын білу үшін қылмыскердің ең жақын адамдарынан да жауап алуға тура келеді. Жауап алудың бұл түрінің, қылмыс оқиғасына тікелей қатысы болмаса да, істі тез ашуда, қылмыскерді тауып ұстауда, істің кейбір мән-жайын анықтауда үлкен маңызы бар.[1]

Тергеуші жауап алу кезінде жалған жауап беретін қылмыскерлермен қатар шын ниетімен қателесіп жауап беретін азаматтармен де қатынасқа түседі. Міне, жауап алуды күрделі тергеу әрекеті деп айтуымызға бірден-бір негіздің бірі осы болса керек. Тергеуші ондай қателесулерді немесе жалған жауаптарды дер кезінде аңғарып, тергеудің жалған жолға түсіп кетуіне бермеуі тиіс.

Жауап алудың мақсаты тергеушінің жауап берушіден толық және шындыққа сай келетін мәліметтер алуда. Ондай мәліметтер дәлелдемелердің қайнар көздері болса, онда олардың мазмұнындағы нақты мәліметтер – дәлелдемелер болып есептеледі. Сезікті мен айыпкер үшін көрсетулер оларға қатысты туып отырған күдікке немесе тағылған айыпқа қарсы қорғану құралы да болып табылады.

Жауап алу уақыты бірқатар жауап берушілер үшін алдын-ала заңмен анықталып қойылуы да мүмкін. Мысалы, ұсталған сезіктіден немесе тұтқындалғаннан, ұсталған не тұтқындалған сәттен бастап 24 сағаттан асырмай, ал айыпталушыдан айып тағылған сәттен кешіктірмей жауап алу керек. Әдетте куәлардан, жәбірленушілерден, сезіктілерден, айыпталушылардан тергеуші өзінің жұмыс орнында жауап алады. Бірақ, жауап алуды жауап берушінің орын жайында жүргізуге де болады, бұған заңмен тыйым салынбаған. Мысалы, куә ретінде жауап беруші үйінде ауырып жатса, жәбірленуші ауруханада болса, сезікті не айырталушы қамауда ұсталынып жатса, онда жауап берушінің орын жайына барып жауап алуға тура келеді.

Жауап алудың орны мен уақыты ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 212-бабымен реттелген. [3]

Жауап алу алдын-ала тергеу өтетін жерде жүргізіледі.

Тергеуші қажет деп тапқан жағдайда жауап алуды жауап алынатын адам тұратын жерде жүргізуге құқылы.

Жауап алу кейінге қалдырылуға болмайтын жағдайлардан басқасында күндізгі уақытта жүргізіледі.

Жауап алу үзіліссіз төрт сағаттан артық жүргізілмеуге тиіс. Жауап алуды демалу мен ас ішуге арналған кемінде бір сағат үзілістен кейін жалғастыруға жол беріледі, мұның өзінде жауап алудың бір күн ішіндегі жалпы ұзақтығы сегіз сағаттан аспауға тиіс. Медициналық дәлелдер болған жағдайда жауап алудың ұзақтығы дәрігердің жазбаша қорытындысының негізінде белгіленеді (ҚР ҚІЖК-нің 212-бабы).

Ал, Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 211-бабы жауап алуға шақырудың тәртібін реттеген: куә, жәбірленуші, сондай-ақ бостандықта жүрген счезікті, айыпталушы жауап алуға олардан қолхат ала отырып тапсырылатын хабарлау қағазы арқылы шақырылады, ал олар болмаған жағдайда кәмелетке толған отбасы мүшелерінің, көршілердің, жергілікті атқарушы орган өкілдерінің бірі арқылы тапсырылады. Жауап алынатын адам өзге де байланыс құралдарын пайдалана отырып шақыртылуы мүмкін.

Хабарлау қағазына кімнің және кім ретінде, кімге және қандай мекен-жай бойынша шақырылатыны, жауап алуға келетін уақыт (күні, сағаты), сондай-ақ дәлелсіз себептермен келмейдің салдары көрсетіледі.

Кәмелетке толмаған адам оның ата-анасы немесе өзге заңды өкілдері арқылы шақыртылады.

Күзетпен ұстаудағы сезікті және айыпталушы жауап алуға ол күзетте ұсталып отырған орынның әкімшілігі арқылы шақыртылады (ҚР ҚІЖК-нің 211-бабы). [2]

Жауап алудың барысы мен нәтижелерін бекітудің бірден-бір құралы – жауап алу хаттамасы. Хаттама өзінің арзандығына және қолдану мен сақталу мүмкіндігіне байланысты ең тиімді құрал болып отыр. Осыған орай, ҚР Қылымыстық іс жүргізу кодексі жауап алу хаттамасын толтырудың заңды ережелерін ойластырған.

Жауап алушы тергеу әрекеті барысында сызбалар, суреттер, диаграммалар жасай алады, олар хаттамаға қоса тігіліп, хаттамада ол туралы белгі қойылады. Еркін баяндаудан кейін жауап беруші жауаптарын өз қолымен жазуға құқылы. Жауап беруші өз қолымен жазып, оған қол қойғаннан кейін тергеуші толықтыратын және нақыталйтын сұрақтар қоя алады.

Жауап алу аяқталғаннан кейін хаттаманы оқып шығу үшін жауап берушіге ұсынылады не оның өтініші бойынша дауыстап оқылады. Жауап берушінің хаттамаға толықтыру мен нақтылау енгізу туралы талабы міндетті орындалуға тиіс.

Жауаптармен таныстыру фактісі және олардың дұрыс жазылғанын жауап беруші хаттаманың соңында өз қолын қою арқылы куәландырады.

Жауап беруші сонымен қатар хаттаманың әрбір бетіне қол қояды. Жауап беруші хаттамаға қол қоюдың бас тартқан жағдайда тергеуші бас тарту себептерін анықтайды, оларды хаттамаға енгізеді және хаттамаға қол қойып куәландырады. [8, 228б.]

Егер жауап беруші тән кемістігіне немесе өзге себептерге байланысты хаттамаға өзі қол қоя алмайтын болса, оның өтініші бойынша хаттамаға қорғаушы, жауап беруші сенетін өкіл немесе өзге адам қол қояды, бұл туралы хаттамада белгі жасалады.

Егер жауап алуға аудармашы қатысса, онда ол хаттаманың әрбір бетіне және тұтас жауаптарының аудармасына да қол қояды.

Хаттамада жауап алуға қатысқан барлық адам көрсетіледі. Олардың әрқайсысы хаттамаға қол қоюға тиіс (ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 218-бабы).

Бекіту құралдарының қатарына дыбыс және бейне жазу құралдары да жатады. Ғылыми-техникалық құралдар дамыған сайын тергеу тәжірибесінде тергеу әрекеттерінің барысы мен нәтижелерін дыбыс және бейне жазу құралдарымен бекіту көптеп жүргізілуде. Осындай құралдар тергеу әрекетінің барысын шынайы және толық бекітуге мүмкіндік береді. Осы ретте ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі жауап алу барысында дыбыс және бейнежазбаларды жүргізудің тәртіптерін заңдастырған. [4]

Тергеушінің шешімі бойынша, сондай-ақ айыпталушының, сезіктінің, куәнің немесе жәбірленушінің өтініші бойынша жауап алу кзінде дыбыс және бейнежазба қолданылуы мүмкін.

Тергеуші дыбыс және бейнежазба туралы шешім қабылдайды және бұл туралы жауап берушіге жауап алу басталғанға дейін хабарлайды.

Дыбыс және бейнежазба жауап алудың барысын толығымен бейнелеуге және жауап берушілердің жауаптарын толық қамтуға тиіс. Жауап алудың бір бөлігін дыбыс және бейнежазба түсіруге, сондай-ақ сол жауап алудың барысында берілген жауаптарды жазып алу үшін арнайы қайталауға жол берілмейді. [6.303б.]

Жауап алу аяқталғаннан кейін дыбыс және бейнежазба толығымен жауап алынып отырған адамға тыңдатылып, көрсетіледі. Жауап берушінің дыбыс және бейнежазба толықтыру ретіндегі жауаптарды да дыбысжазу мен бейнежазуға енгізіледі. Дыбыс және бейнежазба жауап алынатын адамның бұл жазбалардың дұрыстығын куәландыратын мәлімдемесімен аяқталады.

Дыбыс және бейнежазба қолданылған жауап алу барысында алынған жауаптар жауап алу хаттамасына енгізіледі. Жауап алу хаттамасы, сондай-ақ дыбыс және бейнежазба қолданылғаны және ол туралы жауап берушіге хабарланғаны туралы белгілерді; техникалық құралдар, дыбыс және бейнежазба шарттары мен оны тоқтата тұру фактілері тоқтатудың себептері мен ұзақтығы туралы мәліметтерді; дыбысжазбасының жауап берушіге тыңдатылғаны туралы белгілерді; жауап берушінің және тергеушінің хаттама мен дыбыс және бейнежазбаның қолданылуы жөніндегі мәлімдемелерін қамтиды. Дыбысжазба мен бейнежазба іспен бірге сақталады және алдын-ала тергеу аяқталғаннан кейін олар мөрмен бекітіледі.

Фотокестелер, кино және бейнефильмдермен бөлек жауапты оқиға жерінде тексеру хаттамасына жоспар (схема) тіркелінуі мүмкін. Жалпыда тергеу әрекетіне қатысушылардың жүрі жолы белгіленеді, жекелеген жоспарда жеке объектілердің орналасқан орны, қатысушылар мен суретке түсіруді жүзеге асырған нүктелердің орналасуы жалпы жоспарға қарағанда кең көлемде белгіленеді. Егер қылмыстық іс бойынша бірнеше жауапты оқиға жерінде тексеру жүргізілсе, онда әрқайсысы бойынша бөлек жоспар құрылады. Осыдан кейін олар оқиға жерін қарау кезінде орындалған жоспармен салыстырылады. Куә мен айыпталушының жауап алған кезде, оларға жоспарды немесе жауапты тексеру кезінде көрсететін орындардың қалай орналасқаны жөнінде сызбаларды сызуы өз қолымен толтыруын ұсынады. Кейін осы жоспарды жауапты тексеру кезінде орындалған жоспармен салыстырып, алынған мәліметтердің растығын тексеруге болады. [7, 92 б.]

Жауапты оқиға жерінде тексеру мен нақтылаудың мақсаты тек қана бар дәлелдемелерді тексеру ғана емес, сонымен жаңа дәлелдемелер таб болғандықтан осы тергеу әрекетін жүргізу кезінде жарық құралдары, оптикалық құралдар, іздестіру құралдары, дәлелдемелік заттарды өлшейтін, алу мен қаптау құралдары қолданылуы мүмкін.[5]

Жауапты оқиға жерінде тексеру мен нақтылау кезі және нәтижесі хаттамада бекітіледі. Қосымша бекіту құралдары болып мыналар табылады: суретке түсіру, тексерілетін жауаптарды магниттін таспаға жазу, жауапты тексерудің бүкіл процесін қозғалыста сурттеу үшін киноға түсіру немесе бейне жазбаларды қолдану, сонымен қатар тергеу әрекеті кезінде қатысушылардың қозғалу маршрутының схемасы мен жоспарын сызу.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995ж. 30 тамыз (2007 жылғы өзгертулер мен толықтырулармен). – Алматы, 2007.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. – Алматы: «Юрист». – 2004ж.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы, 1998.
4. ҚР «Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемелекеттік қорғау туралы» 5 шілде 2000 жыл Заңы. – Алматы, 2000 ж
5. Комментарий к УПК Республики Казахстан, Общая часть. Под ред. И.И.Рогова, К. А.Мами и С. Ф.Бычковой Алматы, 2002.
6. Төлеубекова Б.К. Қапсәламов Қ.Ж. Шынарбаев Б.Қ. Бекішев Д.Қ. ҚР-ның Қылмыстық іс жүргізу құқығы. Ерекше бөлім. Сотқа дейін іс жүргізу. – Алматы: «ҚазМЗУ». – 2002.-303б.
7. Жәкішев Е. Криминалистикалық тақтика. – Алматы: «Жеті жарғы». – 1997. – 92 б.
8. Еркенов С.Е. Сұлтанов С.И. Тергеу әрекеттерінің тактикасы. – Алматы: «Дәнекер». – 2002. – 227б.

Альона Котова, Анна Сапєгіна
(Харків, Україна)

ЦИВІЛЬНО – ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

На протязі всього свого існування людина займалась певними справами, результатами яких були як матеріальні, так і не матеріальні речі та вироби. Треба відзначити, що постійно знаходились люди, які мали намір скористатись результатами діяльності інших, тобто вкрасти. Боротись з крадіжками матеріальних об'єктів людство навчилось дуже давно. Історії відомі приклади древніх законів, цілю яких було покарання крадіїв. Але, за такою власністю, як інтелектуальна було дуже складно слідкувати і контролювати законність її використання.

Людство почало осмислювати важливість законного використання інтелектуальної власності, тільки коли створило демократичне суспільство з законами, які контролювали всі аспекти її діяльності.

У наш час людина постійно стикається з інтелектуальною власністю сама цього не підозрюючи. Ми читаємо книжки, дивимось кінофільми, слухаємо музику, і це є незначною частиною того, що охоплює інтелектуальна власність. Саме тому всебічне вивчення цього питання є необхідним і актуальним у наш час.[1]

Захист прав інтелектуальної власності – це система заходів, спрямованих на визнання, відновлення цих прав та припинення їх порушень, що застосовуються правомочним суб'єктом прав інтелектуальної власності та/або компетентним органом (включаючи застосування до порушників заходів відповідальності).

Необхідність захисту інтелектуальної власності стала наявною потребою. В Україні існує декілька комітетів, агентств або відомств, що опікуються соціальним захистом громадян країни стосовно їх авторських і суміжних прав це: Державне патентне відомство України, Комітет з інтелектуальної власності, Державне агентство України з авторських і суміжних прав тощо. Дана праця створена, щоб довести необхідність захисту права інтелектуальної власності.

У наш час фактор захисту прав здобуває особливо великого значення, тому що у зв'язку зі швидким розвитком технологій, з'явилася можливість порушення прав у таких обсягах, що були неможливі раніше.

Необхідно зазначити, що дослідження поняття "захист права інтелектуальної власності" завжди посідало важливе місце в юридичній науці взагалі і в цивілістичній зокрема, адже на захист права власності прямо чи опосередковано спрямовані норми багатьох галузей права (цивільного, кримінального, адміністративного та ін.).

Захист права інтелектуальної власності поділяється на окремі види: цивільно – правовий, кримінально – правовий і адміністративно – правовий. Найрозповсюдженіший цивільно – правовий.

Цивільно-правовому захистові притаманні свої специфічні методи та засоби, які істотно різняться від існуючих в інших галузях права. Безперечно, цивільне право, як і інші галузі права, має на меті виховання громадян і юридичних осіб у дусі поваги до власності інших осіб, утримання від порушень прав власників. Ця мета досягається за допомогою спеціальних цивільно-правових методів та засобів.

Специфіка цивільно-правового захисту права власності насамперед полягає у застосуванні таких юридичних механізмів (засобів чи способів), які забезпечують, як правило, усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища потерпілого власника за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи. Цьому не можуть сприяти повною мірою норми інших галузей права, зокрема кримінального, санкції якого в першу чергу спрямовані на особу порушника чи на його майно у вигляді міри покарання (конфіскація, штраф). Більше того, в багатьох випадках потерпіла від злочину особа може бути заінтересована не у притягненні злочинця до кримінальної відповідальності, а у відшкодуванні завданих матеріальних збитків, у поверненні викраденого майна, що досягається вже засобами цивільного права. Саме в цьому і полягають специфіка та переваги цивільно-правового захисту.

Захист інтелектуального права встановлений Конституцією України, чинним Цивільним кодексом України, Законом України «Про авторське право і суміжні права», зокрема його розділ V «Захист авторського права і суміжних прав» та іншими нормативними документами.[2]

В останні десятиліття зростає актуальність посилення захисту авторського права і суміжних прав. Це зумовлюється двома основними чинниками:

1) перший чинник полягає у тому, що інтенсивно зростає вартість об'єктів авторського права і суміжних прав, неправомірним відтворенням яких можна одержати значні доходи;

2) другий чинник зумовлений появою нових технологій відтворення і використання охоронюваних законом об'єктів.

Особливо привабливим стає неправомірне відтворення і використання зазначених об'єктів. Ця проблема ускладнюється тим, що такі неправомірні дії часто залишаються поза контролем відповідних органів. Великі прибутки, одержувані від неправомірного відтворення і використання об'єктів авторських і суміжних прав шляхом хабарництва, сприяють уникненню державного контролю за зазначеними процесами. [3]

Одна з важливих проблем в притягненні до відповідальності порушника прав власності є питання про визначення майнової шкоди, що була завдана особі внаслідок правопорушення. Це питання закріплено у Цивільному Кодексі України та Законі України «Про авторське право і суміжні права», але там постає питання в оцінці судом суті порушення, адже тут відіграють роль кілька чинників, кожний з яких може дуже сильно вплинути на остаточне рішення:

1) суб’єктивна думка кожної людини (зокрема, судді) про те, що саме вважається тяжким порушенням, а що легким, адже визначення ступеня серйозності порушення авторських та суміжних прав прямо залежить від активності адвоката в судовому процесі, ставлення суспільства до правопорушення і від особистої думки суду;

2) розмір завданої моральної шкоди, який і без того є дуже спірним питанням в будь-якому судовому процесі;

3) найбільш складним питанням є визначення майнової шкоди, що була завдана особі внаслідок правопорушення. Тут очевидною є необхідність застосування відповідної категорії знань, що допоможе визначити конкретний її розмір. Тож доречним буде провести експертизу з цього питання. [4]

Також через суцільну комп'ютеризацію є досить важливими питання, щодо захисту авторських прав винахідників компьютерних програм, та розповсюдження піратських фонограм, відеограм, компьютерних програм та багато іншого через інтернетну мережу. Ця проблема в наш час дуже актуальна, і зовсім мало розглядається та має вирішень на державному рівні.

Для вирішення проблеми оцінки судом самого правопорушення, можно запропонувати розробити, разрахувати та затвердити законодавчо чіткі кількісні відшкодування для різних типів порушень прав інтелектуальної власності.

А для боротьби з порушеннями прав авторства через мережу інтернет, треба розробити цілу систему прав та правил користування інтернетом без порушення авторських прав, і створити службу, яка буде контролювати виконання цих правил на державному рівні.

Виходячи з реального стану речей, система захисту прав інтелектуальної власності, що склалася в Україні, потребує радикального і невідкладного перегляду й удосконалення. Не можна стверджувати, що наша держава у цій сфері нічого не робить. Існуючі правові засоби захисту інтелектуальної власності не досягають мети, не забезпечують надійного та ефективного захисту права інтелектуальної власності. Ці проблеми потребують спеціального дослідження.[5]

Наприклад, у Великобританії, Німеччині та низці інших країн існують спеціалізовані патентні суди. Це дозволяє сконцентрувати досвід вирішення патентних суперечок, створити умови для правильного й однакового застосування нормативних актів, скоротити число інстанцій, що розглядають суперечки.

В Україні поки що немає патентного суду, але існує практика створення судових колегій з інтелектуальної власності, наприклад, при Вищому Господарському суді України. У таких колегіях працюють судді, які мають спеціальну фахову підготовку з інтелектуальної власності і тому можуть компетентно вирішувати суперечки щодо інтелектуальної власності.

Головним висновком є потрібність у розробці нових принципів захисту прав власників інтелектуальної власності. Потрібна більш жорстка система захисту прав інтелектуальної власності, застосування якої має назавжди відбити у порушника бажання використати неправомірно твір чи об'єкт промислової власності.

Література:

1. Дахно І.І. Право інтелектуальної власності: навч. посібник / І.І. Дахно. – К.: Либідь, 2003. – 168 с.

2. Законодавство про інтелектуальну діяльність: Збірник нормативних актів. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 798 с.
3. Підопригора О.А., Святоцький О.Д. Право інтелектуальної власності: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.А. Підопригори, О.Д. Святоцького. – К.: Видав. дім «Ін Юре», 2002. –624 с.
4. Цивільний кодекс України. – Х., ТОВ "Одіссей", 2003. – 408 с.
5. Роїна О.М. Інтелектуальна власність в Україні. Нормативна база, 2-е видання / О.М. Роїна. – К.: КНТ, 2005. – 253с.

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент кафедри економіки підприємства Харківського національного автомобільно – дорожнього університету Єрофєєнко Лариса Василівна.

Елена Кузнец, Владислав Брынёв
(Харьков, Украина)

ОПЛАТА ТРУДА В УКРАИНЕ И ЕЕ НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ РАБОТНИКА

Большая часть населения является наемными работниками и от того, каков размер их заработной платы, зависит уровень достатка самого работника и членов его семьи, а значит и Украины, возможность сохранения и укрепления здоровья, получения образования, приобретения потребительских товаров соответствующих уровню социальных потребностей общества. В свою очередь, размер заработной платы зависит от множества факторов и, в первую очередь, от того, как организована оплата труда на предприятии, поскольку организация заработной платы, в т.ч. и ее величина, является прерогативой предприятия.

Вопросы организации заработной платы представляли интерес во все времена. Среди актуальных проблем, требующих первоочередного решения называют следующие:

– низкая роль заработной платы в системе стимулов рыночной экономики, поскольку размеры заработной платы не всегда зависят от конкретных результатов труда отдельных работников и предприятий в целом;

– не используются научно-обоснованные нормативы и нормы труда на большей части предприятий;

– заработная плата наемных работников на многих предприятиях не защищена, т.к. на них не заключены коллективные договоры;

– значительна межотраслевая и региональная дифференциация заработной платы;

– наблюдается снижение удельного веса заработной платы в совокупных доходах семей на фоне роста удельного веса выплат из социальных фондов;

– в реальности не действует созданный механизм социального партнерства и т.д.

Эти и другие причины снижают эффективность труда в общественном производстве, а их последствия оказывают негативное влияние на экономическое положение работников. Вот почему данная проблема является весьма актуальной. Известно, что значительную роль в формировании фонда оплаты труда, организации оплаты труда играет коллективный договор. Однако в настоящее время под защитой коллективных договоров находятся далеко не все работники.

Многие современные руководители не понимают того, что действенный коллективный договор может обеспечить стабильные и конструктивные отношения между работодателем и работниками и их представителями в лице профсоюзов, а урегулирование на его основе отношений с работниками поможет работодателю создать надежный социально-психологический климат в коллективе, локализовать возможность конфликтов и забастовок. Кроме того, конструктивные договорные отношения создают условия для объединения усилий работодателя и работников с целью обеспечения высокой эффективности производства, высокой производительности труда и, как следствие, конкурентоспособности предприятия. Солидарность работодателя с коллективом в решении производственных, трудовых и социальных вопросов формирует имидж надежного и прогрессивного предприятия, а следовательно и надежного партнера в бизнес отношениях.

Законом Украины «Об оплате труда» предусматриваются две сферы регулирования заработной платы: на государственном и договорном уровнях.

Государство осуществляет регулирование оплаты труда работников предприятий всех форм собственности путем установления минимальной заработной платы, а также иных государственных норм и гарантий; условий и размеров оплаты труда руководителей предприятий, основанных на государственной, коммунальной собственности, работников предприятий, учреждений и организаций, которые финансируются либо дотируются из бюджета, регулирования фондов оплаты труда работников предприятий-монополистов, а также путем установления налогов на доходы работников.

Минимальная заработная плата – один из важных социальных стандартов, применяемых во всех государствах мира. Согласно ст. 3 Закона «Об оплате труда» минимальная зарплата – это законодательно установленный размер зарплаты за простую, неквалифицированную работу, ниже которого не может производиться оплата за выполненную работником месячную, почасовую норму

Организация оплаты труда представляет собой систему организационно-правовых средств, направленных на установление содержания и порядка введения системы оплаты труда, тарифной системы, нормирования труда, сдельных расценок, премирования, иных поощрительных, компенсационных и гарантийных выплат, установления норм оплаты труда при отклонении от тарифных условий, форм и сроков выплаты заработной платы, порядка исчисления среднего заработка, индексации зарплаты в связи с изменением индекса потребительских цен, компенсации зарплаты в связи с нарушением сроков ее выплаты.

Согласно ст. 26 Закона Украины «О предприятиях в Украине» предприятие осуществляет кроме производственной деятельности также и деятельность социальную. Естественно, она реализуется за счет прибыли предприятия. Эта сфера включает различного рода материальные выплаты (как в денежной, так и в натуральной форме) не только работникам предприятия, но также и бывшим работникам – пенсионерам, ветеранам труда, лицам пожилого возраста.

Система оплаты труда. Под системой оплаты труда понимается способ исчисления размеров вознаграждения, подлежащего выплате работникам, в соответствии с произведенными затратами труда, а в ряде случаев и с его результатами.

На предприятии системы оплаты труда устанавливаются в коллективном договоре. Перевод работников на другую систему оплаты труда является изменением существенных условий труда и требует предупреждения работников за 2 месяца.

Практика выработала две основных системы, которые применяются как в «чистом» виде, так и с различными модификациями – повременную и сдельную системы оплаты труда.

Сдельная система предполагает определение заработка в зависимости от фактической выработки продукции надлежащего качества.

Повременная система может иметь три подвида – почасовая, поденная, помесячная. Труд оплачивается за фактически отработанное время: часы, дни, месяц. При помесячной оплате размер оклада не зависит от количества рабочих дней в месяце.

Применяется также и такая система, как аккордная оплата труда – вознаграждение за выполнение комплекса работ (объект строительства). Окончательный расчет производится по аккордному наряду после приемки всего объема работ, о чем составляется акт.

Премирование работников. Под премированием понимается выплата работникам денежных сумм сверх основного заработка в целях стимулирования результатов труда и их поощрения.

Премирование осуществляется в двух формах:

1) премирование, предусмотренное системой оплаты труда;

2) премирование как вид поощрений (вне системы оплаты труда).

При премиальной системе оплаты труда работник имеет субъективное право требовать выплаты премии при достижении запланированных показателей, а собственник несет обязанность выплатить сумму премии.

Работник имеет право на оплату своего труда в соответствии с актами законодательства и коллективным договором на основании заключенного трудового договора. Собственник при заключении трудового договора обязан сообщить работнику все условия оплаты труда, ее размеры, порядок и сроки выплаты.

Запрещается любым способом ограничивать права работника свободно распоряжаться своей зарплатой. Поэтому не допускаются случаи получения зарплаты, принадлежащей работнику, членами его семьи, другими лицами без специально оформленной доверенности.

Литература:

1. Кодекс законов о труде. Принят Законом УССР 10.12.1971г. с дальнейшими изменениями и дополнениями в соответствии со ст. 96 «Формы, системы и размеры оплаты труда работников устанавливаются предприятиями самостоятельно в договоре»
2. Конституция Украины от 28 июня 1996 года.
3. Евсеева Т. Р.Организация и виды материального стимулирования работников, 20/2001.
4. Закон Украины «Об оплате труда» [Электронный ресурс].
5. Мешков А.В., Мудра Г.Е.«Управление организация труда на предприятиях в Украине» / Научные труды ДонНТУ. Сер.: экономическая / ДонНТУ.

Научный руководитель:
кандидат юридических наук, доцент Леонтьева Лина Витальевна.

Олена Луценко, Маргарита Руденко
(Харків, Україна)

ЩОДО ПРИНЦИПІВ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Актуальність проблеми. Досліджено проблемні питання, що виникають на етапі укладення цивільно-правових договорів та спрямовані як на подальший розвиток теорії цивільно-правового договору.

Договір одна з найбільш древніх правових конструкцій. Раніше за нього в історії зобов'язального права виникли лише делікти. Будучи за своєю природою негативною реакцією з боку держави на відхилення від встановлених ним критеріїв належної поведінки, делікти були прямим спадкоємцем одного з найбільш огидних пережитків родового ладу – помсти.

Розвиток різних форм спілкування між людьми висунуло потребу в наданні їм можливості за погодженої сторонами волі використовувати запропоновані законодавцем або самим створити правові моделі. Такими моделями і стали договори (контракти) [2, стр.23].

Протягом певного часу делікти і договори були єдиними визнаними державою підставами виникнення зобов'язань.

Цивільно-правовий договір – домовленість двох або більше сторін, що спрямована на встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України).

Основними ознаками договору є:

- домовленість, тобто для його існування має бути компроміс, збіг волевиявлення учасників;
- домовленість двох чи більше осіб, тобто з волевиявлення лише однієї сторони не може виникнути договір;
- спрямованість на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, що свідчить про його правову природу юридичного факту.

Аналізуючи цивільно-правовий договір слід зауважити, що чинне законодавство визначає, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог чинного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості (ст. 627 ЦКУ). Це положення закріплює один з найважливіших принципів договірного регулювання суспільних відносин – принцип свободи договору. Свобода договору також є поняттям багатозначним і має такі складові:

1) свобода є укладання договору, тобто відсутність будь-яких примусів, щодо того, вступати суб'єктам в договірні відносини, чи ні. Винятки з цього правила може бути встановлено тільки в законі, або з деяких зобов'язань;

1. свобода вибору характеру договору, що укладаються, а це означає, що сторони самі для себе вирішують, який саме договір їм укладати. При цьому, вони можуть укладати як договір, що передбачений чинним законодавством, так і такий, що ним не передбачений, проте відповідає загальним засадам цивільного законодавства (ч. 1 ст. 6 ЦКУ);

2. вільний вибір контрагента за договором, тобто сторони шукатимуть того контрагента, який максимально підходить їм за тими чи іншими ознаками. Але й цю свободу може бути обмежено у випадках, що передбачено чинним законодавством, наприклад, переважне право співвласника на купівлю частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦКУ);

3. вільний вибір умов договору, що означає, що сторони на власний розсуд визначають зміст цього договору, формують конкретні умови тощо. Обмеженість цієї свободи також може бути передбачено за прямою вказівкою законодавства, або ж якщо це випливає зі змісту цього договору, або ж сутності відносин між сторонами.

Класифікація договорів має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення. Так, виявлення спільних типових рис договорів і відмінностей між ними полегшує для суб'єктів правильний вибір виду договору, забезпечує його відповідність змісту регульованої діяльності [1, стр.18]. Крім того, класифікація сприяє подальшому вдосконаленню і систематизації законодавства, слугує меті кращого дослідження договорів. Класифікація договорів здійснюється за різними підставами, що обираються залежно від поставлених цілей.

Суть і значення цивільно-правового договору в конкретних правовідносинах найбільш яскраво відображаються у його змісті, яким визначається і зміст самого правовідношення.

Зміст договору – це сукупність умов (пунктів), визначених на розсуд сторін і погоджених ними, та умов, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Сторони також мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не випливає із суті змішаного договору (ст. 628 ЦКУ).

Переважна більшість цивільно-правових норм, які визначають умови договорів, має диспозитивний характер, тобто сторони в договорі можуть відступити від положень закону і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Наприклад, ст. 668 ЦК України встановлює, що ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту передання йому товару, якщо інше не встановлено договором або законом. Це положення закону є диспозитивним, оскільки передбачає можливість визначення сторонами моменту переходу ризику до покупця на їх розсуд [6, стр.11].

Водночас договором може бути встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов договорів певного виду, оприлюднених у встановленому порядку. Але навіть у тому разі, коли у самому договорі не міститься посилання на типові умови, останні можуть застосовуватись як звичай ділового обігу, якщо вони відповідають вимогам ст. 7 ЦК України (ст. 630 ЦКУ).

Слід враховувати, що типові умови (типові договори) щодо певних відносин можуть затверджуватися органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування. Такі типові умови за своєю сутністю є актами цивільного законодавства, обов'язковими для застосування, якщо в них прямо не передбачено інше [4, стр. 52]. Отже, у цьому випадку вказані типові умови стають приписами імперативного характеру.

Умови, на яких договір укладається, мають велике практичне значення, оскільки від них зрештою залежать особливості договірних прав і обов'язків сторін договору, а також належне виконання зобов'язань.

Залежно від їх юридичного значення всі договірні умови можна поділити на три основні групи: істотні, звичайні і випадкові.

Істотними вважаються умови, які необхідні і достатні для укладення договору. Це випливає зі ст. 638 ЦК України, згідно з якою договір вважається укладеним лише тоді, коли між сторонами в належній для відповідних випадків формі досягнуто згоди з усіх істотних його умов. Це означає, що за відсутності хоча б однієї з таких умов договір не може вважатися укладеним [3, стр.27]. Водночас якщо досягнуто згоди щодо істотних умов, договір набирає чинності, навіть якщо не містить якихось інших умов, Саме тому такі умови ще називають необхідними.

Тлумачення умов договору здійснюється відповідно до ст. 213 ЦК України, яка визначає загальні правила тлумачення правочинів. Крім того, у разі тлумачення умов договору можуть враховуватися також типові умови (типові договори), навіть якщо в договорі нема посилання на ці умови (ст. 637 ЦК України).

Розгляньмо загальний порядок укладення договорів. Оскільки договір є загальним юридичним актом двох або кількох осіб, узгодження умов договору між ними проходить як мінімум дві стадії: шляхом пропозиції однією стороною укласти договір (оферта) і прийняття пропозиції іншою стороною (акцепт). Відповідно сторона, що запропонувала укласти договір, називається оферентом, а сторона, що прийняла цю пропозицію – акцептантом [5, стр.51].

Зміна або розірвання договору за загальним правилом допускається лише за згодою сторін. При цьому правочин, спрямований на зміну або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не випливає із звичаїв ділового обігу.

Винятки із загального правила щодо добровільності зміни або розірвання договору можуть бути передбачені договором або безпосередньо законом. Зокрема договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним вважається таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

Висновки. Розглянувши цивільно-правовий договір можна сказати наступне:

в Цивільному Кодексі України (ст. 452) містяться норми, що встановлюють певний порядок зміни і розірвання договору, а також всіх інших операцій пов'язаних з цивільними договорами.

Обов'язковою умовою зміни або розірвання договору за рішенням суду є дотримання спеціальної досудової процедури врегулювання суперечки безпосередньо між сторонами договору. Стаття 453 Цивільного Кодексу Украіни чітко регламентує правові наслідки зміни і розірвання договорів: при зміні договору зобов'язання сторін зберігаються в зміненому вигляді, а у разі розірвання договору зобов'язання, з нього виниклі, припиняються.

Момент, з якого зобов'язання вважаються зміненими або припиненими, визначається по-різному залежно від того, яка здійснена зміна або розірвання договору: за угодою сторін або за рішенням суду.

Таким чином, на минулих сторінках ми спробували обґрунтувати природу цивільних договорів. Як можна побачити з проаналізованого матеріалу законодавче підкріплення даної правової гілки, тому збоку держави має проводитися виважена законодавча політика по забезпеченню правової достовірності даного виду договорів.

Література:

1. Бервено С.М. Проблеми договірного права України: Моногр. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
2. Бабаскін А.Ю., Боднар Т.В., Бошицький Ю.Л., Венецька М.В., Дзера О.В. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2-х т. т. 1. Загальна частина; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2-е вид., допов. і переробл. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2006.
3. Білоусов Ю.В., Лозинська С.В., Русу С.Д. та ін. Цивільне право України. Навчальний посібник (рек. МОН України) / За ред. Стефанчука Р.О. – К. Наукова думка, 2005.
4. Веретельник Ламара Котеївна. Систематизація договорів у цивільному праві: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2007.
5. Дрішлюк В.І. Публічний договір (цивільно-правовий аспект): Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2007.
6. Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2007

Науковий керівник:
асистент Харківського національного автомобільно-дорожнього університету Надьон Олена В'ячеславівна.

Ольга Никонова
(Астрахань, Россия)

ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕЗАКОННУЮ ВЫРУБКУ ЛЕСА

Актуальность темы. В последнее время ситуация с лесами в целом по России выглядит удручающе. На сегодняшний день наша страна входит в число стран-лидеров по незаконной вырубке леса. Нелегальные рубки составляют более восьмидесяти процентов всех правонарушений лесного законодательства Российской Федерации.

Незаконная вырубка лесов и нелегальный оборот заготовленной древесины ухудшают имидж лесной промышленности России и иностранных государств − потребителей нашего леса и наносят огромный ущерб экономике.

Научная новизна работы заключается в осмыслении проблемы, связанной с незаконной вырубкой леса и в мерах, предлагаемых автором по предотвращению совершения данного правонарушения.

Незаконная рубка − вырубка деревьев, кустарников и лиан без лесорубочного билета, ордера или рубка с нарушением данных документов, а также рубка, которая осуществляется не на том участке или за его пределами, сверх установленной нормы, не тех пород деревьев или запрещенных российским законодательством к вырубке ценных пород деревьев, кустарников и лиан.

Лица, виновные в нарушении лесного законодательства, должны нексти административную, уголовную, имущественную ответственность в порядке, который установлен законодательством Российской Федерации.

Согласно статье 8.28 Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях, незаконная вырубка, повреждение лесных насаждений или самовольное выкапывание в лесах деревьев, кустарников, лиан влечет наложение административного штрафа на граждан в размере от трех тысяч до трех тысяч пятисот рублей; на должностных лиц − от двадцати тысяч до тридцати тысяч рублей; на юридических лиц − от пятидесяти тысяч до ста тысяч рублей.

Те же действия, которые совершены с применением механизмов, автомототранспортных средств, самоходных машин и других видов техники, если эти действия не содержат уголовно наказуемого деяния, влекут наложение административного штрафа на граждан в размере от трех тысяч пятисот до четырех тысяч пятисот рублей с конфискацией продукции незаконного природопользования, а также с конфискацией орудия совершения административного правонарушения либо без таковой; на должностных лиц − от тридцати тысяч до сорока тысяч рублей с конфискацией продукции незаконного природопользования, а также с конфискацией орудия совершения административного правонарушения либо без таковой; на юридических лиц − от ста тысяч до ста пятидесяти тысяч рублей с конфискацией продукции незаконного природопользования, а также с конфискацией орудия совершения административного правонарушения либо без таковой [5].

Создание лесных плантаций и их эксплуатация – предпринимательская деятельность, которая связана с выращиванием лесных насаждений определенных пород (целевых пород). Лесные плантации и их эксплуатация согласно Лесному Кодексу РФ могут предоставляться гражданам и юридическим лицам в аренду (статья 42 Лесного кодекса РФ) [6].

Согласно Уголовному кодексу РФ, незаконная рубка, а равно повреждение до степени прекращения роста лесных насаждений или не отнесенных к лесным насаждениям деревьев, кустарников, лиан, если эти деяния совершены в значительном размере наказываются штрафом в размере до двухсот тысяч рублей или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период до двух лет, либо обязательными работами на срок до трехсот шестидесяти часов, либо исправительными работами на срок до двух лет, либо принудительными работами на срок до одного года, либо лишением свободы на тот же срок.

Незаконная рубка, а равно повреждение до степени прекращения роста лесных насаждений или не отнесенных к лесным насаждениям деревьев, кустарников, лиан, если эти деяния совершены группой лиц, лицом с использованием своего служебного положения или в крупном размере наказываются штрафом в размере от ста тысяч до пятисот тысяч рублей или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от одного года до трех лет, либо обязательными работами на срок до четырехсот восьмидесяти часов, либо исправительными работами на срок до двух лет, либо принудительными работами на срок до трех лет с лишением

права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового, либо лишением свободы на срок до трех лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового.

Эти деяния, совершенные в особо крупном размере, группой лиц по предварительному сговору или организованной группой наказываются штрафом в размере от пятисот тысяч рублей до одного миллиона рублей или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от трех до пяти лет, либо принудительными работами на срок до пяти лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового, либо лишением свободы на срок до шести лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового.

При этом под значительным размером понимается ущерб, причиненный лесным насаждениям или не отнесенным к лесным насаждениям деревьям, кустарникам и лианам, исчисленный по утвержденным Правительством Российской Федерации таксам, превышающий пять тысяч рублей, крупным размером – пятьдесят тысяч рублей, особо крупным размером – сто пятьдесят тысяч рублей [7].

Рассматриваемое преступление является достаточно распространенным, в некоторые годы составляет до трети всех регистрируемых преступлений в экологической сфере, и характеризуется высокой латентностью. Его общественная опасность заключается в том, что вред причиняется в первую очередь лесам, которые имеют большое народно-хозяйственное значение, играют важную роль во внешнеторговой деятельности, предохраняют от разрушения плодородные почвы, способствуют улучшению климата и водного режима, наконец, являются «легкими» планеты [8].

Если лицо совершило незаконную вырубку лесных насаждений, посредством использования другого лица, который не может подлежать уголовной ответственности в силу возраста, невменяемости или других обстоятельств (в том числе в связи с прекращением в отношении этого лица уголовного дела за отсутствием в деянии состава преступления), его надлежит привлекать к ответственности как исполнителя преступления, предусмотренного статьей 260 Уголовного кодекса Российской Федерации.

Не относятся к предмету данных преступлений, в частности, деревья, кустарники и лианы, которые произрастают на землях сельскохозяйственного назначения (исключение составляют лесные насаждения, предназначенные для обеспечения защиты земель от воздействия негативных (вредных) природных, антропогенных и техногенных явлений), на приусадебных земельных участках, на земельных участках, предоставленных для индивидуального жилищного, гаражного строительства, ведения личного подсобного и дачного хозяйства, садоводства, животноводства и огородничества, в лесопитомниках, питомниках плодовых, ягодных, декоративных и иных культур, а также ветровальные, буреломные, сухостойные деревья, если иное не предусмотрено специальными нормативными правовыми актами [9, п. 19-22].

Привлечение к административной или уголовной ответственности за нарушение лесного законодательства не освобождает виновных лиц от обязанности устранить совершенное ими правонарушение и возместить причиненный этими лицами ущерб.

Лица, которые причинили вред лесам, должны возместить его добровольно или в судебном порядке. Методики и таксы исчисления размера вреда утверждаются Правительством Российской Федерации [10].

Таким образом, для исправления ситуации авторы предлагают:

1. Внести изменения в ч. 2 ст. 260 Уголовного кодекса в части усиления уголовной ответственности за незаконную рубку лесных насаждений в отношении лиц, использующих свое служебное положение.
2. Бороться с социальным неблагополучием сельских жителей, предоставляя рабочие места.
3. Ужесточить контроль над вырубкой леса надзирающими органами.
4. Повысить контроль за выдачей официальных разрешительных документов на проведение рубки.
5. Обеспечить доступ проверяющих органов на все территории, включая районы, доступ в которые запрещен или ограничен.
6. Проводить разъяснительные беседы с жителями.
7. Ввести народные дружины, которые будут совершать обходы по лесам и следить за законностью вырубки леса.

Литература:

1. Официальный сайт Управления Судебного департамента в Ивановской области. Незаконная рубка леса (практика рассмотрения ст. 260 УК РФ) [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://usd.iwn.sudrf.ru (дата обращения: 26.04.2013).
2. Методический обзор судебно-следственной практики применения ст. 260 УК РФ. М.: Следственный комитет при МВД России, 2003. С. 3; Статистические и информационно-аналитические материалы Коллегии УВД Тверской области за 2004 год // Вестник штаба УВД Тверской области. 2005. № 1. С. 17.
3. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 5 ноября 1998 г. № 14 «О практике применения судами законодательства об ответственности за экологические правонарушения» // Российская газета. 1998. № 223.
4. Зиновьева И.С., Кленникова О.С. Незаконная вырубка леса и нелегальный оборот древесины в Российской федерации: основные причины и меры по обеспечению борьбы с ними. М., 2012. С. 63.
5. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 г. № 195-ФЗ (в ред. от 05.04.2013) // Российская газета. 2001. № 256; 2013. № 77.
6. Лесной кодекс Российской Федерации от 04.12.2006 № 200-ФЗ (в ред. от 28.07.2012) // Российская газета. 2006. № 277; 2012. № 172.
7. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. № 63-ФЗ (в ред. от 05.04.2013) // СЗ РФ. 1996. № 25. Ст. 2954; Российская газета. 2013. № 6053.
8. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. А.И. Чучаева. М.: Инфра-М, Контракт, 2010. С. 1032.
9. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 18 октября 2012 г. № 21 «О применении судами законодательства об ответственности за нарушения в области охраны окружающей среды и природопользования» // Российская газета. 2012. № 251.

10. Постановление Правительства РФ от 8 мая 2007 г. № 273 «Об исчислении размера вреда, причиненного лесам вследствие нарушения лесного законодательства» (в ред. от 26.11.2007) // СЗ РФ. 2007. № 20. Ст. 2437; № 49. Ст. 6167.

Научный руководитель:
кандидат юридических наук Джунусова Джамиля Нурашевна.

Маргарита Образцова, Марина Щербак
(Харків, Україна)

ТРУДОВА ДИСЦИПЛІНА В МЕТОДАХ ЇЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті подано науковий підхід до формування трудової дисципліни. Розкрито питання щодо необхідності соціального забезпечення на сьогоднішній день.

Сучасний етап законодавства про працю зумовлює необхідність внесення до них нових змін, спрямованих на адекватне умовам соціально – економічного розвитку країни, регулювання трудових відносин.

Особливістю Законодавства про працю є те, що до цього часу застосовуються нормативні акти колишнього СРСР, якщо вони не суперечать КУ та закономірною Підставою для застосування законодавства є постанова Верховної Ради від 12 вересня 1991р. “Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства України”. Кодекс законів про працю України регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи збагаченню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, ефективності суспільного виробництва і піднесення на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини і поступовому перетворенні праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини.

Право громадян на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленою державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою.

Держава повинна створити умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, у результаті переходу на ринкову економіку.

Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, установі або організації або з фізичною особою.

Працівники мають право на відпочинок, відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на об‘єднання в профспілки та на вирішення колективних трудових конфліктів у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, та матеріального забезпечення в порядку соціального страхування в старості, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи чи займаної посади:

– Право кожного на працю.
– Вільність вибору праці та професії.
– Заборона примусової праці.
– Наявність відповідних умов праці: заробітна плата не нижча від мінімальної заробітної плати.
– Заборона роботи жінок і дітей на небезпечних для їхнього здоров‘я роботах.
– Заборона незаконного звільнення.
– Право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.
– Право на відпочинок.
– Право на соціальний захист.
– Право на освіту в різних формах навчання.
– Рівність трудових прав незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної приналежності, статі, релігійних переконань, роду і характеру занять.

Основними джерелами законодавства є Конституція України (ст.ст. 43-46, 53, 56, 57, 60, 68) (далі КУ), Кодекс Законів про Працю України (далі КЗпПУ) та нормативно-правових актів законодавства України.

Згідно ст. 252 КЗпПУ трудовий колектив підприємства утворюють всі громадяни України, що своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Повноваження трудового колективу визначаються законодавством.

Підприємство – основна організаційна ланка народного господарства України. Підприємство – самостійний господарюючий суб‘єкт, що має право юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку, комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку.

Підприємство має самостійний баланс, рахунковий та інші розрахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням, а також знак для товарів та послуг.

Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб. Підприємство здійснює будь-яку господарську діяльність, якщо вона не заборонена законодавством України і відповідає цілям, передбаченим статутом підприємства.

У разі збиткової діяльності підприємства держава, якщо вона визначає продукцію цього підприємства суспільно-необхідною, може надавати таким підприємствам дотацію, інші пільги.

Управління підприємством здійснюється відповідно до статуту на основі поєднання прав власника щодо господарського використання щодо господарського використання свого майна і принципів самоврядування трудового колективу. Власник здійснює свої права по управлінню підприємством безпосередньо чи через уповноважені органи.

У літературі поняття дисципліни праці як правової категорії розглядається в чотирьох аспектах: як один з основних принципів трудового права; як елемент трудового правовідношення; як інститут трудового права; як фактична поведінка, тобто рівень дотримання усіма працюючими на виробництві дисципліни праці.

Як інститут трудового права трудову дисципліну потрібно зрозуміти як сукупність правових норм, котрі регулюють внутрішній трудовий розпорядок, встановлюють трудові обов'язки працівників і власника або

уповноваженого ним органу, визначають заходи заохочення за успіхи у праці. Що ж стосується відповідальності за винне невиконання трудових обов'язків, то норми, котрі передбачають дисциплінарну відповідальність працівника, утворюють окремий правовий інститут у трудовому праві.

Під методами забезпечення трудової дисципліни розуміються передбачені законодавством способи її забезпечення, тобто виконання сторонами трудового договору своїх обов'язків. Традиційно вважалося, що існують два методи забезпечення трудової дисципліни: заохочення і примус. Однак в умовах ринкових відносин особливого значення набувають економічні та організаційні методи забезпечення дисципліни праці.

Суть економічних методів полягає у всебічній активізації трудящих за допомогою відновлення почуття господаря, власника. Велике стимулююче значення тут мало прийняття законів "Про власність", "Про підприємництво", якими була проголошена рівноправність всіх форм власності, господарська самостійність підприємництва, широкі права підприємств в оплаті й стимулюванні праці, використанні прибутку. Особливе значення мала приватизація майна державних підприємств, основою якої стали Закони України "Про приватизацію майна державних підприємств" та "Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)", в результаті якої працівники підприємств отримали переважне право на одержання акцій власних підприємств, стали працюючими співвласниками, що підвищило їх самостійність у вирішенні виробничих питань, створило умови для справжньої зацікавленості у результатах роботи та розподілі прибутку.

Разом із законами "Про підприємства в Україні", "Про господарські товариства" вони створили солідну правову базу для формування справжньої зацікавленості працівників у результатах своєї праці й зміцненні трудової дисципліни.

Організаційні методи управління дисципліною праці в Україні в сучасний період все більше характеризуються науковим підходом до організації виробництва загалом. Як відомо, однією із засад розвитку виробництва виступає цілеспрямоване вдосконалення його організації. Широко відомі наукові теорії управління Ф. Тейлора, Г. Файоля, Е. Маслоу, Т. Бернса та багатьох інших вчених та практиків, які обґрунтували менеджмент як науку про керівництво (управління) людьми – окремими працівниками, робочою групою, трудовим колективом.

У правовому аспекті предметом менеджменту є правове регулювання системи суспільних відносин щодо організації управління персоналом. Відносини щодо забезпечення дисципліни праці є складовою частиною цієї системи.

Сучасний правовий інститут дисципліни праці за змістом складається з правової регламентації прав та обов'язків учасників трудового процесу, стимулювання сумлінної праці.

Якщо досі правове регулювання трудової дисципліни розвивалося переважно шляхом посилення дисциплінарної відповідальності за трудове правопорушення, то на етапі переходу до ринкової економіки ухил робиться на більш чітке регламентування взаємних прав та обов'язків сторін трудових правовідносин і належне стимулювання високої якості праці працівників.

Отже, на основі зазначених загальних положень можна дійти висновку, що трудова дисципліна – це сукупність правових норм, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок і встановлюють трудові права та обов’язки сторін трудового договору, а також заохочення за успіхи в роботі та відповідальність за умисне невиконання трудових обов’язків.

Література:

1. Бурак В.Я. До питання про джерела права соціального забезпечення / Бурак В.Я. // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер. юрид. – Вип. 38. – Львів, 2003. – С. 362–368.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: [навч. посіб.] ; 5-те вид., зі змінами / Рабінович П.М. – Тернопіль: ЛІЛЕЯ, 2002. – 192 с.
3. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: [навч. посіб.] / Болотіна Н.Б. – К.: Знання, 2005. – 615 с. – Вища освіта XXI ст.
4. Право соціального забезпечення: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2008. – 504 с.
5. Алексеев С.С. Общая теория права: [учеб.] – 2-е изд., перераб. и доп. / Алексеев С. С. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 576 с.
6. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: [монографія] / Пилипенко П.Д. – Львів: Видав. центр Львів. національного ун-ту імені Івана Франка. – 1999. – 214 с.
6. Конституція України прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р.

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент Леонтьєва Ліна Віталіївна.

Наталія Потупко
(Харків, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УМОВАХ ПЕРВІСНОГО ЛАДУ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Важливою, багато в чому визначальною віхою історії держави і права є те, що вона розглядає політичні та правові інститути практично до наших днів. Тому не випадково спостерігається зв’язок з чинним правом, спонукання відповідним чином з'ясувати його сутність, недоліки, переваги. Досліджуючи, систематизуючи досвід минулих поколінь, історико-правова наука сприяє пізнанню й використанню у державному будівництві закономірностей державно – правового розвитку інших країн, дозволяє уникати повторення необдуманих кроків. Проте це можливо, з одного боку, лише за умови об'єктивного дослідження наявного історико-правового матеріалу, процесів, що здійснювалися свого часу у ході розбудови держави, з іншого – за наявності у практиці сьогодення глибокого бажання і реальних можливостей здійснити багатовікову мрію українського народу про побудову й існування демократичної держави і громадянського суспільства. Вивчення історії держави і права України має і певне ідеологічне навантаження. Не секрет, що певні великодержавні – шовіністичні кола намагаються представити

український народ «безбатченком», який не має права історичних державно – правових традицій, а відтак – і права на самостійне існування.

1. Організація влади та нормативна регуляція поведінки в умовах первісного ладу.

Первісне суспільство в своєму історичному розвитку охоплює величезний період – від появи людини до виникнення перших цивілізацій. Упродовж цього часу сформувався фізичний тип сучасної людини, яка, пристосувавшись до клімату, створила найпростіші житла і знаряддя праці, започаткувала творення перших духовних цінностей, виробила первісні форми організації громадян та правила взаємовідносин між її членами [1, ст. 7-8].

Первісна епоха властива усім без винятку формам людської спільноти. Важливими джерелами для вивчення суспільних відносин первісного суспільства є археологічні, етнографічні та антропологічні матеріали, а також фольклорні пам'ятки, здобутки лінгвістики, геології.

Проблема періодизації первісного суспільства є однією з найбільш дискусійних, хоча ще в античному світі давньоримський філософ Тіт Лукрецій Кер зробив припущення про наявність в історії первісного суспільства кам'яної, мідної та залізної епох. Також цією проблемою займалися іспанський єпископ Ієлдор Севільський (570-636), французький філосов-просвітитель Ж. Кондорсе (1743-1794), датський вчений К. Томпсен (1788-1865), шведський природодослідник С. Нільсон (1787-1887) та видатний американський історик, етнограф і археолог Л.-Г. Морган (1818-1881). Нині концепція Моргана поглиблена і уточнена.

Для першого періоду первіснообщинного ладу, який умовно називають дикунством, є характерними "поступове виділення людини з тваринного світу, привласнення готових продуктів природи, створення найпростіших знарядь праці, здобування вогню та виникнення зачатків суспільних відносин". Першою формою суспільних відносин було первісне людське стадо, в межах якого відбувалося становлення суспільної людини.

Другий період – родовий лад, або варварство, був часом повного утвердження системи виробничих відносин первісного суспільства. За родового ладу основним осередком суспільства був рід, що об'єднував групу людей, зв'язаних спорідненням. У цей період виникає скотарство і землеробство.

Сучасні дослідники в основу періодизації кладуть розвиток форм суспільної організації первісних людей. С.Т.Толстов запропонував розділити первісне суспільство на первісне стадо, первісну общину (материнський рід), військову демократію. Т.Т.Єфименко виділив періоди первісного стада, первісної общини неандертальців та первісної родової общини. Всі дослідники сходяться на тому, що для первіснообщинного ладу є більш-менш характерним послідовний колективізм у виробництві і споживанні, спільна власність і зрівнювальний розподіл.

Початкову форму організації суспільства у вітчизняній суспільствознавчій науці часто називають первісним людським стадом. Інколи замість цього поняття використовують термін "праобщина", початок якої збігається з виділенням людини з тваринного світу й утворенням суспільства[2, с. 18-19].

Звичайно, виникнення цілеспрямованої трудової діяльності викликало зміну ставлення людини до природи, а також зміну відносин між членами первісного людського колективу. Життя праобщини мало здебільшо осілий характер протягом багатьох століть. Значну роль тут відіграло полювання. Тварин лякали шумом, вогнем, кидали в них камені або гнали до глибокої ущелини чи прірви і там добивали їх. Мисливство, насамперед полювання на великих тварин, найбільше стимулювало зростання організованості праобщини, змушувало її членів згуртовуватися в трудовому процесі.

У процесі переходу від родової общини до територіальної головним чином розвивалися стосунки між однородцями. Особливо даний процес прискорювався з виникненням війн, переміщенням населенням. Цьому також сприяло примітивне рабоволодіння з його широко використовуваним звільненням рабів, шлюбами між вільними та рабами.

Первісна людина думала про свій рід, як про щось ціле, сама вона складала лише частину цього цілого і зовсім не головну частину, якою нікчемною вона була перед лицем грізної природи, якої перестала частиною роду. Якщо було видно узгодження волі окремих індивідів з волею цілого, яке перетворилося в спадкову звичку. Цю звичку в 1625 році Гуго Грецій назвав зачатками права.

Правила життя у племен, які жили в різних кліматах, оточені різними сусідами різні. Наприклад, в племенах, які жили на крайній Півночі виконувати одні звичаї обов'язково, інші – лише бажано, інакше будуть насміхатися. Так, соромно боятися смерті, просити помилування у ворога, красти, перекинутися човном в гавані, боятися вийти в море під час бурі, першому ослабнути, показати жадобу до їжі, вихвалятися, ласкати жінку в присутності сторонніх.

У всіх відомих первісних народів виробився дуже складний уклад родового життя, і в усіх тих написаних "укладах", які охороняються переказами, є правила на всі викладки життя. Одні з них зберігають форми, які встановлені для здобування засобів харчування кожного окремо і всього роду разом. В них визначаються основи користування тим, що належить всьому роду: водами, лісами та інколи плодовими деревами – дикими і насадженими, мисливськими областями, а також човнами, є також строгі правила для полювання і кочування, правила для збереження вогню.

Потім визначаються особисті права і особисті відносини: розподіл роду на відділи і система можливих шлюбних відносин. Сюди також відносяться: правила виховання юнацтва, інколи в особливих " довгих хинсах", як це робилось у первісних людей на Тихому океані; відношення до старих і новонароджених, заходи попередження гострих особистих зіткнень, а також зіткнень з сусідськими родами, особливо в тому випадку, якщо це може призвести до війни. Особливо свято поважають установки, які торкаються релігійних вірувань і обрядів, пов'язаних з нормами роду, полюванням, переселенням[3, с. 23-26].

По мірі розвитку суспільного життя відбувався перехід від інстинкту спілкування до розуміння необхідності справедливості в суспільних відносинах. В кожному суспільстві бажання і пристрасть одних людей невідворотно зіштовхуються з бажаннями інших і ці зіткнення тривали б до розпаду суспільства, але в первісних людей розвинулося почуття про рівноправність усіх членів суспільства. Якщо одна людина нанесла іншій рану, то відплата повинна була бути такою ж, але ні в якому разі не більшою.

В родовому побуті людина навчилася спочатку основному правилу: не робити другому того, чого не бажаєш, щоб робили тобі, і стримувати тих, хто не хотів підкорятися цьому правилу. Потім в людини розвинулась властивість ототожнювати своє особисте життя з життям свого роду.

Поняття про добро і зло виробилось не на основі того, що є добро і зло для окремої людини, а на тому, що є добро і зло для всього роду. Наприклад, принесення людських жертв для умилоствлення грізних сил природи – вулкану, морю, землетрусу. "Звичаєве право" для первісної людини більше, чим релігія для сучасної: воно складає основу його життя, а тому самообмеження в інтересах роду, а в окремих випадках самопожертва з тією ж ціллю

саме звичайне явище.

В житті людини з самих ранніх часів виробилось два види відносин: всередині самого роду та з сусідніми родами, і тут утворився грунт для зіткнень та війн. Робились спроби впорядкувати взаємні відносини двох сусідніх родів. Заходячи в хижу, обов'язково зброю треба залишати при вході і навіть у випадку війни між родами обов'язково треба додержуватися деяких правил відносно колодязів і стежок по яким жінки ходять по воду. Але взагалі відносини до сусіднього роду (якщо з ними не ввійшли в федерацію) були зовсім інші, ніж всередині роду[4, с. 17-19].

Держава є формою організації суспільного життя, системою управління, що забезпечує цільність суспільства, його правильне, стабільне функціонування. Тому виникнення її обумовлено відповідними потребами у зміні його станів, у першу чергу, ускладненням власне соціального життя, якісний стрибок якого виявив неспроможність "первинної демократії" у нових умовах ефективно виявляти, забезпечувати та охороняти загальні інтереси. Виникнення держави обумовлено потребою суспільства зберігати свою цілісність за його розшарування на нерівні за своїм становищем соціальні верстви, в здійсненні ефективного соціального управління за умов збільшення населення, заміни безпосередніх родових зв'язків на опосередковані продуктами виробництва, що є проявом ускладнення суспільного життя.

Всі ці та інші зміни в розвитку суспільства призводять до необхідності у черговому поділі суспільної праці на матеріальну та ідеологічну, а також остаточного відокремлення зі сфери матеріального виробництва прошарку населення, який за своїми якостями та здібностями був би спроможний адекватно осмислити закономірності розвитку суспільства, збереження його цілісності та нормальних умов існування.

Етап поділу суспільної праці призводить до розшарування суспільства на два угруповування, різних за джерелом виникнення, функцій, закономірностей розвитку. Угрупування членів суспільства, щр були зайняті безпосередньо у матеріальному виробництві, виникли і об'єднувалися на основі єдності матеріально-виробничих і соціальних інтересів, а ті, що займалися управлінням, – на соціальних та політико-управлінських.

Подальше збільшення населення, розвиток продуктивних сил, утворення спільності більш високого порядку ніж община, та обумовлена цими процесами зростання конфліктних ситуацій приводить до того, що охоронна діяльність із безпосередньо суспільної трансформується у професійну. Для виконання охоронних функцій в общинах і племенах утворюються відповідні посади, що й було первинною формою державної влади. Завершення розпаду влади родового ладу і утворення власне держави пов'язане з встановленням публічної влади, що є її суттєвою ознакою. Якщо армія і флоту первинна форма публічної влади існували у вигляді озброєної сили пануючого класу, що безпосередньо зливалися з ним, і тому протистояли тільки більшості населення, то створення поліції є наступним етапом відчуження держави від суспільства. Держава виступає вже як озброєна влада, яка відокремлена і стоїть не тільки над більшістю населення, але й над кожним окремо членом пануючого класу. Публічна влада повністю не зливається з державою – це особливим чином організована влада фізичного примусу у вигляді армії,флоту,поліції,в'язниць.

Особливість місця і ролі публічної влади в державі визначається її матеріальністю, що якісно відрізняє її від ідеологічної сили держави, яку значною мірою формує чиновництво. Із виникненням писемництва виникає і з'являється можливість втілення велінь і рішень чиновників і письмову форму, що робить можливим доведення цих рішень до загального відома усіх членів суспільства.

Розвиток держави як самостійної ідеологічної сили суспільства привів до відокремлення права у формі письмових законів від безпосередньо матеріального життя, перетворення звичаєвого права у загальнообов'язкове, здійснення якого забезпечувалося методами фізичного та економічного примусу[5, с. 29-31].

2. Розвиток держави на території України і становлення права.

Протягом усіх історичних періодів на території України існували різні державні утворення, вивчення яких дає можливість краще зрозуміти суть сучасних державотворчих процесів. Одні з найперших спроб державотворення на території України належать кочовим племенам Північного Причорномор'я – кіммерійцям, скіфам та сарматам у середині І тисячоліття до нашої ери. Особливо відомою була Скіфська держава, яка досягла найвищого розквіту в IV ст. до н. е. Це класична деспотична монархія з обмеженою владою царя, яка передавалася за спадковістю [6, ст. 22-26].

У III ст.. до н. е. у Північне Причорномор'я прийшли войовничі германські племена готів. У 375 р. їх витіснили з Північного Причорномор'я гуни. Вони утворили могутню державу, яка розпалася в середині V ст. [7, ст. 26-27].

До цих часів належать і перші згадки про слов'янські племена на території сучасної України. Найбільш відомим із слов'янських переддержавних політичних утворень став союз антських племен, що склався у другій половині IV ст. У VII із загальної маси слов'янських племен виділилися східні слов'яни, які утворили стабільні політичні утворення у формі союзів племен – полян, деревлян, дулібів і т. д. У наступні століття консолідація продовжувалася, що призвело до створення єдиної східнослов'янської держави – Київської Русі. Її виникнення пов'язують із захопленням у 892 р. Києва новгородським князем Олегом з династії Рюриковичів [8, ст. 53-59].

Київська Русь упродовж IX – XII ст. об'єднувала всіх східних слов'ян. Вона характеризується як ранньофеодальна держава, в соціальну структуру якої входили феодали та залежне від них населення (смерди, рядовичі, закупи і т. д.).

Київська Русь була монархією, на чолі якої стояв Великий князь. Державну владу здійснювали також удільні князі, тисяцькі, посадники та інші представники Великого князя на місцях. На перших етапах існування Русі певна роль в управлінні державою належала народним зборам, які називалися віче, але згодом їх значення зменшилося, зате виросла роль місцевих феодальних з'їздів. У XII ст. створенні перші пам'ятки українського права і, перш за все, – «Руська Правда». Пізніше, у середині XII ст. єдина Русь вступає в смугу роздробленості, і на її території виникають окремі феодальні князівства. Зокрема, на території сучасної України виникло Галицько-Волинське князівство, яке утворилося внаслідок об'єднання Галичини і Волині в 1199 р.

Політично роздробленні руські землі опинилися під владою Польщі, Угорщини та Великого князівства Литовського. При цьому литовські феодали зберегли віру, звичаї та права місцевого населення.

Тоді ж і утворилася Литовсько-Руська держава, на чолі котрої стояв Великий князь, при якому діяв дорадчий орган – Рада князівства. Основним джерелом права тривалий час була «Руська Правда», але згодом її змінили акти Великого князівства Литовського, серед яких найбільш відомі – Литовські статути 1529, 1566, 1588 років. Вже у 1385 р. Польща і Литва підписали Кревську унію, яка поклала початок їхньому політичному об'єднанню. Воно завершилося в 1569 р. підписанням Люблінської унії, яка об'єднала Польщу і Литву в одну державу – Річ Посполиту. Внаслідок цього українське населення опинилося в гіршій ситуації, ніж у попередній період. Однією з форм протесту стало утворення у XV ст. окремої соціальної групи – українського козацтва. У середині XVI ст. за дніпровськими

порогами склалася особлива військово-територіальна організація українського козацтва – Запорізька Січ [9, ст. 72-81].

У 1648-1654 тривала визвольна війна, внаслідок якої українські землі звільнилися від влади Речі Посполитої і потрапили у сферу впливу Росії. 21 березня 1654 р. подані прохання до російського царя з приводу майбутнього статусу України – «Березневі статті», які складалися з 11 пунктів. Територія, підвладна українському гетьману (Гетьманщина), становила 10 полків, які ділилися на сотні та курені. Адміністративно-територіальний поділ в Гетьманщині збігався з військовим, а органи військового управління здійснювали всю повноту адміністративної влади. За традицією вищим органом Гетьманщини вважалася загальна військова рада, але фактичну владу зосереджував у своїх руках гетьман, який обирався довічно. Україна зберігала власний судоустрій, важливим джерелом права залишалися Литовські статути. У 1764 р. гетьманство було скасоване. У 1775 була зруйнована Запорізька Січ. Залишки української автономії ліквідовані. У кінці XVIII ст. Річ Посполита перестала існувати, Правобережна Україна також відійшла до складу Росії. Закарпаття, Галичина та Буковина увійшли до складу Австро-Угорщини [10, ст. 95-99].

Варто відзначити, що саме у цей період – у 1710 р. була написана Конституція Пилипа Орлика – документ з приводу майбутнього державного ладу України. Конституція складалася з преамбул та 16 статей [11, ст. 123].

Вже у 1743 р. було видано кодифікований збірник українського права, який одержав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ». Він складався з передмови, 30 розділів, 531 статті та 1716 пунктів.

Пізніші спроби відновити українську державність були зроблені тільки в XX ст. – після краху російського самодержавства. У березні 1917 р. засновано Українську Центральну Раду, а з її складу виділився Генеральний секретаріат. Рада прийняла 4 універсали, які поклали початок юридичному закріпленню державної незалежності України: Перший універсал видано 10 (23) червня 1917 р. Він закликав українців до активної участі у державотворенні; – Другий універсал видано 3 (16) липня 1917 р. Згідно з цим документом зі складу Центральної Ради виділився її виконавчий орган – Генеральний секретаріат; – Третій універсал прийнято 7 (20) листопада 1917 р. Він проголосив створення УНР; – Четвертий універсал датовано 9 (22) січня 1918 р. Проголосив повну незалежність УНР. Генеральний секретаріат був реформований у Раду народних міністрів. Проголошувався мир із державами німецького блоку і боротьба з більшовиками.

Наприкінці свого існування – 20 квітня 1918 р. – Центральна Рада проголосила Конституцію УНР. Центральна Рада не користувалася підтримкою населення, а закликавши в Україну австрійсько-німецьких окупантів, вона остаточно втратила свій вплив. За таких обставин до влади прийшов гетьман П. Скоропадський. УНР була перейменована в Українську державу, а реформи УНР скасовані. Важливими джерелами права стали «Грамота до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України» [12, ст. 216-230].

Після виведення німецьких військ гетьманський режим впав під натиском Радянської Армії – з одного боку та військ Директорії – з другого. Декларації Директорії залишалися нездійсненими, оскільки реальна влада в Україні на той час належала С. Петлюрі.

Тоді ж розпалася Австро-Угорська імперія, і на західноукраїнських землях 9 листопада 1918 р. була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). 22 січня 1919 р. було офіційно проголошено злуку ЗУНР та УНР в єдину державу. Уряд ЗУНР вів тривалу війну з Польщею, яка зазіхала на її землі. В червні 1919 р. державне керівництво ЗУНР разом із армією відступили до Збруч. 22 квітня 1922 р. на західноукраїнських землях остаточно встановилася влада Польщі.

У грудні 1920 р. І Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив в Україні Радянську владу. Кілька десятиліть Україна існувала у складі СРСР. За цей період двічі робилися спроби створити Українську державу поза межами УРСР – у 1939 р. на території Чехословаччини була проголошена Карпатська Україна, а в 1941 р. на окупованих німцями українських землях – Українська соборна держава. В період радянської державності в Україні прийнято чотири Конституції – 1919, 1929, 1937, 1978 рр.

24 серпня 1991 р., коли Верховна Рада прийняла Акт проголошення незалежності, на політичній карті світу з'явилася нова держава – Україна [13, с. 27-31].

Висновок. Історія держави і права України, багатовікової боротьби її народу застворення своєї національної державності показує, що ця боротьба відбувалася у виключно складних умовах. Доводилося постійно протидіяти прагненню агресивних сусідів запровадити на території України колоніальний режим, ліквідувати не тільки паростки української національної державності, але навіть таке державне утворення, як українська козацька республіка і держава Богдана Хмельницького.

Українська національна держава бере початок від могутньої середньовічної східнослов'янської держави – Київської Русі.

Ідея розбудови української національної державності розвивалася одночасно із формуванням української народності. Вже Данила Галицького сучасники не без підстав називали "українським королем". У боротьбі з підступними намірами Литви та Польщі, зазіханнями кримського хана формувалася й міцніла козацька держава – Запорізька Січ.

Вона й до сьогоднішніх днів зберігається у пам'яті народній як символ української державності, яскравий взірець української державної ідеї, зразок самореалізації народної волі. Новий спалах боротьби та, на жаль, тільки тимчасові перемоги у відродженні української національної державності почався після Лютневої демократичної революції 1917 р. Важливою віхою на цьому шляху стало проголошення Української Народної Республіки у листопаді 1917 р. Але процес розбудови незалежної демократичної держави був припинений. В ході подальшого розвитку на політичній карті світу з'явилася нова держава – Україна.

Література:

1. Основи правознавства України: Навчальний посібник/ С.В. Ківалов, П.П. Музиченько, Н.М. Крестовська, А.Ф. Крижанівський,. – 9-те вид., доп. і випр.. – Х.: Одіссей, 2009. – 480 с.
2. Кузьминець О. Історія держави і права України: Навчальний посібник/ Олександр Кузьминець, Валерій Калиновський, Петро Дігтяр,. – К.: Україна, 2000. – 427 с.
3. Музиченко П. Історія держави і права України: Навчальний посібник/ Петро Музиченко,. – 5-те вид., випр. і доп.. – К.: Знання, 2006. – 437 с.
4. Орленко В. І. Історія держави і права України: Посібник для підготовки до іспитів/ В. І. Орленко, В. В. Орленко,. – К.: Вид. Паливода А. В., 2006. – 161 с.

5. Історія держави і права України: Курс лекцій/ О.О.Шевченко, В.О.Самохвалов, В.П.Капелюшний, М.О.Шевченко; За ред. В.Г.Гончаренка. – К.: Вентурі, 1996. – 285 с.
6. Субтельний О. Історія України: Навчальний посібник/ Субтельний, – 2-ге вид., – К.: Либідь, 1992. – 510 с.
7. Субтельний О. Історія України: Навчальний посібник/ Субтельний, – 1-ше вид., – К.: Либідь, 1991. – 337-340 с.
8. Історія України/ Керівник авт. Кол. Ю.Зайцев – Л.: Світ, 1996. – 488с.
9. Історія України: Навчальний посібник/ за ред.. Ю.М. Алексєєва. – 3-тє вид. – К.: Каравела, 2004. – 408 с.
10. Історія України: Посібник/ за ред. Г.Д. Темка, А.С. Тупчієнка. – К.: «Академія», 2002. – 480 с. (Альма-матер)
11. Історія України: Навчальний посібник/ за ред.. Ю.М. Алексєєва. – 3-тє вид. – К.: Каравела, 2004. – 408 с.
12. Історія України: Посібник/ за ред. Г.Д. Темка, А.С. Тупчієнка. – К.: «Академія», 2002. – 480 с. (Альма-матер)
13. Основи правознавства: Навчальний посібник/ О.С. Семирак, І.О. Семирак, – 2-ге вид., випр. і доп.. – К.: Знання, 2008. – 480 с.

Науковий керівник:
асистент кафедри Економіки підприємства Шевченко Л. А.

Сергей Прохоров
(Харьков, Украина)

ВИДЫ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРАВА УКРАИНЫ

Хозяйственное законодательство и право регулирует условия создания и деятельности разных видов субъектов. Каждый вид имеет законодательно определенное название и правовое положение.

Субъектов хозяйственного права классифицируют на виды согласно объективному материальному критерию. Таким критерием законодатель считает содержание деятельности или функции субъекта, которые он выполняет в экономической системе Украины.

Учитывая особенности функций, хозяйственное законодательство определяет правовое положение таких субъектов хозяйственного права, как:

1) предприятия и их структурные подразделения;
2) объединение предприятий;
3) финансовые и посреднические институты;
4) граждане-предприниматели;
5) органы государственной исполнительной власти в экономике.

Кроме того, в каждой из этих групп учитываются особенности правового положения отдельных видов субъектов хозяйственного права.

Предприятия согласно их функциям занимают главное место в экономике. С учетом социально-экономической роли предприятий законодатель квалифицирует их как основное организационное звено народного хозяйства Украины. Такая квалификация обусловлена тем, что предприятие является хозяйственной организацией, хозяйствующим субъектом. Коротко предприятие определяется как хозяйствующий субъект, который создается для осуществления хозяйственной деятельности с целью получения прибыли, которая имеет необходимые для этого полномочия и регистрируется в определенном законом порядке как коммерческое юридическое лицо. Термина "предприятие" в зарубежном коммерческом праве отвечают понятие "компания" или "корпорация".

Субъектами хозяйственной деятельности есть также подразделы предприятий и других хозяйственных организаций. Они создаются самыми организациями для определенной хозяйственной деятельности. Функции и компетенцию таких субъектов определяют предприятия в положениях о них. Положения утверждают органы управления организаций. Эти субъекты не регистрируются как юридические лица.

Вторым видом субъектов хозяйственного права есть объединения предприятий, которые определяется как хозяйственная организация, создаваемая на добровольных началах двумя и больше предприятиями для общего выполнения делегированных участниками производственных, коммерческих, научных и других определенных уставом (договором) функций и зарегистрированная как юридическое лицо. Объединениями согласно законодательству являются ассоциации, корпорации, концерны, консорциумы и другие производственно-хозяйственные комплексы. Специфическим видом хозяйственного объединения есть промышленно-финансовая группа. Объединение предприятий создается лишь в том случае, если это не противоречит антимонопольному законодательству Украины.

Третьим видом субъектов хозяйственного права есть так называемые финансовые и посреднические институты, которые принадлежат к инфраструктуре рынка. Общая черта, которая их объединяет, – обслуживание рынка. Финансовый институт можно определить как организацию, которая основывается в форме акционерного или другого общества и регистрируется как юридическое лицо, которое обеспечивает функционирование рынков товаров и капиталов. Такие акционерные и другие хозяйственные общества осуществляют кредитование хозяйствующих субъектов, инвестирование объектов предпринимательства и другой деятельности. Названия этих субъектов определяются в зависимости от вида деятельности – банки, инвестиционные фонды, инвестиционные компании, страховые компании, товарные и фондовые биржи, доверительные общества и т.п.

Четвертым видом субъектов хозяйственного права есть граждане-предприниматели (граждане Украины, иностранные граждане, лица без гражданства). Эти лица имеют право осуществлять предпринимательскую хозяйственную деятельность в любых организационных формах по их выбору. В частности, если деятельность физических лиц осуществляется с привлечением нанимаемой работы, она регистрируется как частное предприятие.

Пятым видом субъектов хозяйственного права есть органы власти и органы административно-хозяйственного управления и контроля. Кабинет Министров может образовывать правительственные органы государственного управления (департаменты, службы, инспекции), которые действуют в составе соответствующего центрального органа исполнительной власти. Правительственные органы государственного управления осуществляют:

- управление отдельными отраслями или сферами деятельности;
- контрольно-надзорные функции;

– регулятивные и разрешительные и регистрационные функции относительно физических и юридических лиц.

К системе центральных органов исполнительной власти входят министерства, государственные комитеты (государственные службы) и центральные органы исполнительной власти со специальным статусом (Антимонопольный комитет Украины, Государственная налоговая администрация Украины, Государственная таможенная служба Украины и др.). Центральные органы исполнительной власти могут иметь свои территориальные органы, которые образовываются, реорганизуются и ликвидируются в порядке, установленном законодательством.

Субъектами хозяйствования являются:

1) хозяйственные организации – юридические лица, созданные в соответствии с Гражданским кодексом Украины, государственные, коммунальные и другие предприятия, созданные в соответствии с настоящим Кодексом, а также другие юридические лица, осуществляющие хозяйственную деятельность и зарегистрированные в установленном законом порядке;

2) граждане Украины, иностранцы и лица без гражданства, которые осуществляют хозяйственную деятельность и зарегистрированные в соответствии с законом как предприниматели.

3) субъекты хозяйствования в зависимости от количества работающих и доходов от любой деятельности за год могут принадлежать к субъектам малого предпринимательства, в том числе к субъектам микропредпринимательства, среднего или крупного предпринимательства.

Субъектами микропредпринимательства являются – физические лица, зарегистрированные в установленном законом порядке как физические лица – предприниматели или юридические лица – субъекты хозяйствования любой организационно – правовой формы и формы собственности, у которых средняя численность работников за отчетный период (календарный год) не превышает 10 человек и годовой доход от любой деятельности не превышает сумму, эквивалентную 2 миллионам евро, определенную по среднегодовому курсу Национального банка Украины.

Субъектами малого предпринимательства являются – физические лица, зарегистрированные в установленном законом порядке как физические лица – предприниматели или юридические лица – субъекты хозяйствования любой организационно – правовой формы и формы собственности, у которых средняя численность работников за отчетный период (календарный год) не превышает 50 человек и годовой доход от любой деятельности не превышает сумму, эквивалентную 10 миллионам евро, определенную по среднегодовому курсу Национального банка Украины.

Субъектами крупного предпринимательства являются юридические лица – субъекты хозяйствования любой организационно – правовой формы и формы собственности, у которых средняя численность работников за отчетный период (календарный год) превышает 250 человек и годовой доход от любой деятельности превышает сумму, эквивалентную 50 миллионам евро, определенную по среднегодовому курсу Национального банка Украины.

Другие субъекты хозяйствования относятся к субъектам среднего предпринимательства.

Литература:

1. BTM Staff /Виды субъектов хозяйственного права [електронный ресурс]. Режим доступа к:http://www.btmstaff.com.ua/vidi_subektov_khozyaystvennogo_prava.html
2. Гражданский кодекс Украины – Официальный текст с изменениями и дополнениями по состоянию на 23 февраля 2009г.
3. Хозяйственное право Украины – Учебник / Под ред. А.С. Васильева, О.П. Подцерковный. – 4-е издательство, дополнение. – Х.: «Одиссей», 2010. – 488 с.

Научный руководитель:
кандидат юридических наук, доцент Леонтьева Лина Витальевна.

Аліна Скачкова, Денис Бабіч
(Харків, Україна)

ОКРЕМІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Досліджуються реституційний та віндикаційний способи захисту права приватної власності, аналізуються цивільне законодавство, судова практика розгляду цивільних справ, з'ясовуються випадки застосування власником майна позову про застосування наслідків недійсності правочину та віндикаційного позову.

Процес реформування українського законодавства, пов'язаний із гармонізацією публічно-правових та приватноправових засад, насамперед стосується відносин власності. Зміни у правовому регулюванні відносин власності є неминучим наслідком впливу на нього комплексу правових механізмів, передбачуваних суміжними інститутами договірного, корпоративного, конкурентного, природоресурсового права та інших. Це викликає необхідність переосмислення не лише поняття права власності загалом, а й розуміння таких правових феноменів, як способи захисту права власності.

Виникла потреба у з'ясуванні цивільно-правових засобів захисту права власності. На поновлення становища, яке існувало до порушення, на припинення дій, якими порушується право власності, вказують речово-правові (віндикаційний, негаторний позови, позов про визнання права власності) та зобов'язально правові засоби захисту права власності (позов про визнання правочинів недійсними, повернення безпідставно набутого чи збереженого майна, відшкодування збитків тощо) [1, с. 323]. Коли захищається право власності, може виникнути проблема конкуренції позовів, оскільки власник (титульний володілець) вправі самостійно вибирати спосіб захисту порушених цивільних прав, але у межах ст. 12 ЦК України. Якщо передане за недійсним правочином майно є індивідуально-визначене і збереглося у набувача у натурі, власник майна може пред'явити до набувача позов про витребування майна з чужого незаконного володіння в порядку віндикації, а також в порядку реституції. При цьому існує ряд застережень застосування цих засобів.

Стан дослідження. Питання способів захисту права власності, зокрема реституції та віндикації, були предметом досліджень таких науковців-цивілістів, як М.І. Брагінський, О.В. Гутников, І.О. Дзера, І.Б. Новицький,

Н.В. Рабинович, К.І. Скловський, Д.О. Тузов, Ф.С. Хейфец, В.П. Шахматов, Н.Д. Шестакова та інших. Так, у працях О.В. Гутникова та Н.Д. Шестакової містяться ґрунтовні висновки щодо конкуренції способів захисту права приватної власності. Значний науковий інтерес становить посібник К.И. Скловського, в якому йдеться про можливості повернення переданого за недійсним договором нерухомого майна.

Проте зазначені праці ґрунтуються на нормах цивільного права України. Якщо ж врахувати концептуальні особливості українського цивільного законодавства, то потреба наукових розвідок у цій юридичній площині є беззаперечною. Адже недостатньо розробленими та дискусійними залишаються питання можливості застосування реституційного та віндикаційного способів захисту права власності відповідно до цивільного законодавства України. Тому в аспекті різноманітності способів захисту порушеного права власності нашою метою є з'ясування природи віндикаційного та реституційного правовідношення, а також визначення випадків застосування неволодіючим власником майна віндикаційного позову та позову про застосування наслідків недійсності правочину.

Виклад основних положень. Для того, щоб вирішити питання можливості застосування позову з реституції чи з віндикації, необхідно виходити зі змісту правовідносин, які виникають між сторонами.

Слово «реституція» походить від латинського «restituere». Дія реституції полягала в тому, що вона позбавляла юридичної сили факт, який став підставою існуючого становища, і відновлювала попередній стан цих правовідносин [2, с. 71]. Відповідно до положень ч. 1 ст. 216 ЦК України недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Двостороння реституція полягає в тому, що кожна сторона недійсного правочину має повернути іншій стороні все, що вона одержала на виконання такого правочину [3, с. 215].

На повернення майна з чужого незаконного володіння спрямований також віндикаційний позов, під яким розуміють позов неволодіючого власника до незаконно володіючого невласника з метою відновлення порушеного володіння річчю шляхом вилучення її в натурі [4, с. 51–55; 5, с. 31].

У випадку недійсності правочину сторони не вправі пред'являти позов про витребування майна з чужого незаконного володіння (позов з віндикації), оскільки відносини між сторонами носять зобов'язальний характер. Як відзначають К. Скловський та Ю. Ширвіс, обов'язок по реституції не поставлений у залежність від володіння річчю або іншим майном, отриманим за угодою, що є характерним саме для особистого, а не речового зв'язку [6, с. 106].

На відміну від реституції витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикація) є речово-правовим засобом захисту права власності [1, с. 232; 7, с. 3], що зумовлює неможливість власника індивідуально-визначеного майна – сторони недійсного правочину скористатися таким засобом.

Крім наведеного аргументу, доцільно також вказати на односторонній характер віндикації, у зв'язку з чим вона не може повернути у початкове становище іншу сторону недійсного правочину, яка такої вимоги не заявляла. Тому необхідно погодитись з думкою І. Спасибо-Фатєєвої, що поєднання вимог однієї сторони про визнання недійсним правочину з витребуванням переданого за таким право-чином майна без відповідної вимоги іншої сторони призводить до того, що одна зі сторін недійсного правочину опиниться у становищі, коли вона матиме й передане іншою стороною майно, і поверне на її вимогу своє майно [8, с. 30]. Така можливість суперечить двосторонньому характеру реституції, вказаної у ст. 216 ЦК України, і суттєво порушуватиме інтереси особи, яка не заявлятиме такої вимоги, оскільки належне їй майно до неї не повернеться.

Викладене свідчить про те, що у випадку недійсності правочину його сторони можуть звернутись в суд лише з вимогою про повернення майна в порядку реституції. Зобов'язальний (двосторонній) характер відносин між його сторонами свідчить про неможливість його сторін вимагати один від одного повернення індивідуально-визначеної речі, яка збереглась у натурі, в порядку віндикації.

Непоодинокі випадки відчуження майна особами, які не мають право його відчужувати (наприклад, неправомірний продаж майна орендарями тощо). При такій ситуації власник індивідуально-визначеної речі вправі пред'явити до третьої особи (набувача речі) позов про витребування майна з незаконного володіння в порядку віндикації. Як зазначає К.І. Скловський, опинившись в одному процесі лише внаслідок набуття майна, який став предметом недійсного правочину, зв'язок таких осіб обмежений приналежністю спірної речі і може мати якість лише речового зв'язку [9, с. 319].

Крім цього, власник майна не позбавлений можливості пред'явити позов про визнання договору, укладеного між незаконним відчужувачем майна і набувачем, недійсним, що породжує конкуренцію позову. При цьому, якщо річ з володіння власника вибула за його волею, в тому числі при вчиненні недійсного правочину (за винятком випадків вчинення правочинів поза його волею), при заявленні ним позову про визнання такого договору недійсним не повинні порушуватись інтереси добросовісного набувача, який отримав річ за оплатним договором.

Такої ж позиції дотримується судова практика України. Так, відповідно до п. 15 роз'яснення Вищого господарського суду України 02-5/111 від 12 березня 1999 р. «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними» у вирішенні спорів, пов'язаних з витребуванням майна з чужого незаконного володіння (віндикацією майна), господарським судам необхідно врахувати, що сам лише факт відчуження майна підприємства, установи, організації, якій воно не належить на праві власності (повного господарського відання, оперативного управління), не є підставою для визнання угоди про відчуження недійсною. Правові наслідки такої угоди мають визначатися з урахуванням, зокрема, ст. 145 і 225 Цивільного кодексу [10, с 432] (мається на увазі ЦК УРСР). В свою чергу ст. 145 наведеного кодексу обмежувала право власника у встановлених законом випадках витребувати річ у добросовісного набувача ?.

Верховний Суд України також вказував на необхідність врахування інтересів добросовісного набувача при пред'явленні позову про визнання недійсним договору [11, с 42-44].

Положення про захист інтересів добросовісного набувача, який придбав річ оплатно, у випадку вибуття її за волею власника піддав сумнівам В.В. Вітрянський. На його думку, та обставина, що покупець може опинитися в ролі добросовісного набувача, щодо якого закон не допускає віндикації, не повинна служити перешкодою для застосування власником позову про наслідки недійсності нікчемної угоди [12, с 807]. Доводячи таке твердження, автор вказував, що, по-перше, недійсна угода не може породжувати титул власника у добросовісного набувача; по-друге, у випадку застосування наслідків недійсності угоди реституція повертає добросовісного набувача у попереднє становище, що не тягне за собою ущемлення його прав; по-третє, цивільне право не обмежує власника у виборі способу захисту порушеного права; по-четверте, фігура добросовісного набувача з'являється лише в правовідносинах, які виникають у зв'язку з пред'явленням власником майна віндикаційного позову.

Висновки. Сторони недійсного правочину можуть витребувати своє майно (в тому числі індивідуально-визначене) лише шляхом заявлення позову про застосування наслідків недійсності правочину (реституції). Двосторонній характер реституції виключає можливість сторін витребувати майно одна від одної шляхом віндикації.

У випадку відчуження майна власника третім особам повинні застосовуватись вимоги ст. 388 ЦК України, яка обмежує право власника витребувати майно від добросовісного набувача. Власник вправі захистити свої права шляхом пред'явлення позову про витребування майна з чужого незаконного володіння (позову з віндикації); позову про визнання правочину, вчиненого між незаконним відчужувачем та набувачем, недійсним; позову до незаконного відчужувача про відшкодування вартості майна.

Позов власника про визнання правочину, вчиненого між незаконним відчужувачем та набувачем майна, недійсним підлягає задоволенню лише у випадках, коли власник вправі витребувати майно від добросовісного набувача. Внаслідок визнання цього правочину недійсним, в початкове становище повертаються лише його сторони (відчужувач майна та набувач). Подальше застосування норм зобов'язального права (у випадку наявності між власником та незаконним відчужувачем майна дійсного договору) або наслідків недійсності правочину (якщо договір є недійсним) дає можливість власнику повернути втрачене майно.

Тому віндикація майна, на відміну від позову про визнання правочину недійсним і застосування наслідків його недійсності, є єдиним способом витребування майна у третіх осіб, після застосування якої втрачене майно переходить безпосередньо у володіння власника.

Література:

1. Конституцыя Украъни вид 26 червня 1990р.
2. Кодекс Законыв про Працю Украъни вид 10 грудгя 1971р
3. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник.-Х.:Фірма»Консум»,1998р.

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент Леонтьєва Ліна Віталіївна.

Наталія Тян
(Київ, Україна)

НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ ЧИ ОТРИМАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ ЯК ВИД КОРУПЦІЙНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Актуальність моєї теми полягає в тому, що таке явище як незаконне збагачення чи отримання неправомірної вигоди службовою особою, або особою, що уповноважена на виконання державних функцій зазнало розповсюдженості на всі сфери життєдіяльності суспільства. Незаконне збагачення є найбільш небезпечною формою корупції, і вже не є негативним фактором в діяльності службових і посадових осіб, а навпаки, це є можливістю «заплатити за послуги», прискорити та полегшити шлях для вирішення питань. Через призму кримінальних правовідносин, незаконне збагачення, надання неправомірної вигоди або підкуп особи становиться способом ухилення від кримінальної відповідальності, обрання більш меншого кримінального покарання, зміну рішення на користь певної особи, що породжує безкарність злочинних діянь і призводить до зниження довіри та авторитету правоохоронних органів і формування правого нігілізму [4; 265].

Метою моєї роботи є розгляд такого явища як незаконне збагачення чи отримання (надання) неправомірної вигоди особою яка виконує службові обов'язки і надає публічні послуги, кримінально-правова характеристика таких діянь та аналіз результатів корумпованості суспільства.

Ці злочини виділені в окремий розділ Кримінального кодексу України, який об'єднує злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Законодавство регламентує визначення корупційного правопорушення: корупційне правопорушення – умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 4 Закону, за яке законом установлено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність. [2;2].

Під незаконним збагаченням розуміють одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному розмірі або передача нею такої вигоди близьким родичам. Так само Кримінальний кодекс України в примітці до ст. 364-1 дає визначення неправомірної вигоди: неправомірна вигода – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних підстав [1; 181]. В справах про корупційні правопорушення існують певні особливості, що включають такі справи до ряду посадових злочинів [3; 317]. Наприклад суб'єктом відповідальності за такі злочини, в тому числі і незаконного збагачення є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, посадові особи та працівники юридичних осіб – у разі одержання ними [2; 1].

При розслідуванні злочинів пов'язаних з незаконним збагаченням існують певні тактичні особливості в проведенні дій, наприклад при таких слідчих (розшукових) діях, як вилучення і дослідження документів, призначення і проведення експертиз і використання оперативно-розшукових засобів. В розкритті цих злочинів найчастіше використовують таку тактичну операцію як «затримання на гарячому» [6; 20] Враховуючи суб'єктів злочинів пов'язаних з незаконним збагаченням розслідування посадових корисливих злочинів може зазнавати багато перешкод і законодавство взяло курс на вдосконалення законодавчої бази щодо засад запобігання і протидії корупції, адже таке явище, як корупція, необхідно попередити і запобігти вчиненню ще на стадії замаху [7; 13].

Законодавство передбачає відповідальність за незаконне збагачення у ст. 368-2 КК України, а відповідальність за отримання неправомірної вигоди передбачена в ст. 368 КК України. Як кваліфікуючі і особливо-кваліфікуючі ознаки виступає великий і особливо великий розмір збагачення. Отримання незаконного збагачення, чи хабара може бути в завуальованій формі, що сильно ускладнює виявлення і кваліфікацію таких злочинів,тому законодавець чітко визначає мінімальний розмір грошової суми та речі матеріального світу, що складають предмет незаконного збагачення [6; 65].

Відповідальність осіб, що скоїли корупційне павопорушення наступає згідно статей Кримінального кодексу, кодексу України про адміністративні правопорушення та Дисциплінарного статуту. Відомості про осіб, яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, крім відомостей про особовий склад органів, що провадять оперативно-розшукову або розвідувальну чи контррозвідувальну діяльність, вносяться до

Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення, що формується та ведеться Міністерством юстиції України [2;14]

Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення, порядок його формування та ведення затверджуються Міністерством юстиції України.

Відповідно до ст. 19 Конституції України посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі та в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами нашої держави. Від реалізації цього положення значною мірою залежить правильна діяльність державного апарату, функціонування підприємств, установ та організації усіх форм власності, своєчасне і справедливе вирішення соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина,законних інтересів юридичних осіб [8; 1044].

Проблеми сьогодення, що стосуються корумпованості суспільства є найчисельнішими і найшкідливішими для розбудови української держави і встановлення європейських стандартів. Неймовірними темпами зростає кількість зареєстрованих проваджень за злочини у сфері службової діяльності, а саме за отримання неправомірної вигоди, підкус службової особи і інші корупційні злочини передбачені Особливою частиною КК України. Злочини, що охоплюються поняттям отримання неправомірної вигоди, чи підкуп особи, є найнебезпечнішими посадовими злочинами. Вони руйнують економічну стабільність, підривають авторитет державного апарату, підприємства, установи чи організації, комерційної чи підприємницької структури, дискредитують діяльність правоохоронних, судових та інших державних органів і руйнують моральні підвали суспільства і держави. Тому заходи попередження, запобігання і протидії корупції і іншим посадовим злочинам пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди повинні бути передовими в діяльності законодавчих, правоохоронних і судових органах України.

Література:

1. Біленчук П.Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістично тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів.-К.: МАУП, 2007.-512с.
2. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» № 40 від 07.04.2012 р.: станом на 11 серпня 2013 року.-Х.: Право, 2013.-12с.
3. Криміналістика: методичне забезпечення.-Навчальний посібник/ За ред.. П.Д. Біленчука. – К.: «АТОПОЛ», 2010.-320с.
4. Кримінальне право України: Особлива частина // Під ред. П.С. Матишевського, К., Юрінком Інтер, 1999.-429с.
5. Кримінальний Кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 4.07.2013р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ).-К.: ПАЛИВОДА А.В., 2013.-216с.-(Кодекси України).
6. Мельник М. Корупція: проблема визначення сутності і поняття // Вісник Академії правових наук, 1997, № 3.-86с.
7. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. К., Атіка, 2001.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка.-10-те вид., переробл. та допов.-К.: Юридична думка, 2013.-1316 с.

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри досудового розслідування Навчально-наукового інституту підготовки фахівців експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ Терещенко Ю.В.

Аліна Шерстюк, Ірина Огієвич
(Харків,Україна)

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Проблеми, пов'язані з розвитком ринкової економічної системи в Україні, вимагають активного формування ринку праці і забезпечення високого рівня зайнятості економічно активної частини населення, а особливо молоді.

Зайнятість населення – це сукупність соціально-економічних відносин між людьми щодо забезпечення працездатного населення робочими місцями, формування розподілу та перерозподілу трудових ресурсів з метою їх участі у суспільно корисній праці та забезпечення розширеного відтворення робочої сили [1, с.37].

Закон України «Про зайнятість населення» визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття. Таке визначення охоплює великий комплекс проблем, за якими стоять структурна, інвестиційна, цінова, грошово-кредитна, кадрова, освітянська, міграційна, демографічна, соціальна політика держави. Ця сукупність соціально-трудових відносин знаходить свій прояв у певних економічних категоріях, таких, наприклад, як індивідуальна або колективна трудова діяльність, процес самої праці, продуктивність праці, її умови, нормування, мобільність та професійна підготовка кадрів, доходи і заробітна плата тощо. Звідси випливає, що зведення проблеми зайнятості населення лише до відсутності безробіття – це невиправдане, помилкове і шкідливе з точки зору державної політики зайнятості припущення [2, с.162].

Забезпечення задовільного рівня зайнятості молоді на сьогодні виступає одним із пріоритетних завдань розвитку держави. Адже саме молодь є найактивнішою частиною працездатного населення. Лише з урахуванням динаміки рівня її зайнятості можна розробляти соціально-економічні прогнози розвитку країни на довготривалу перспективу. Проблема зайнятості молоді становить інтерес багатьох науковців світу. Проте в Україні вона актуалізується в середньому раз на п'ять років. Це зумовлено необхідністю ухвалення державних програм щодо підтримки та сприяння розвитку цієї категорії населення.

Молодь більше піддається і зовнішнім, і внутрішнім впливам щодо ситуації із забезпеченням її зайнятості як продуктивнішої частини населення. Спостерігається така ситуація, що в умовах нестабільності молоді робітничі кадри можуть бути скороченими з підприємств через брак відповідного досвіду (до 10-20%), працівники фінансових установ – через зменшення обсягу операцій та зниження рівня доходу (до 9-12%), менеджери середньої ланки – через оптимізацію організаційних структур суб'єктів господарювання, що пов'язано із уповільненням темпів ділової активності (до 8-10%), працівники держапарату – через проголошення Президентом України скорочення чисельності держапарату, в тому числі по Секретаріату на 20% тощо [3, с.51].

Безробіття призводить до негативних соціальних та економічних наслідків. Соціальні наслідки безробіття викликають напруження в суспільстві, оскільки незайняті є нестабільною категорією населення. Професійна дискваліфікація молоді у стані тривалого безробіття зменшує їх конкурентоспроможність, що є причиною ускладнень при подальшому працевлаштуванні, зниження якості робочої сили та продуктивності суспільного виробництва. Як наслідок, у безробітної молоді знижується мотивація до суспільно корисної праці.

У процесі пошуку роботи безробітна молодь стикається із певними психологічними труднощами. Їхньою причиною є відсутність в особи внутрішньої готовності до активних дій, невміння змінити попередні установки, мотивація поведінки в нових ринкових умовах [4, с.30].

Невирішені проблеми працевлаштування молоді призводять до зростання безробіття та зниження рівня життя; поширення пасивних (утриманство), нерегламентованих (тіньова зайнятість) і деструктивних (кримінал) моделей поведінки; спонукають до зовнішніх трудових міграцій; спричиняють психологічні зміни (втрату мотивації до праці, зміну структури ціннісних орієнтацій і падіння престижності легальної зайнятості).

Держава поки що неспроможна вирішувати всі проблеми самотужки. Тому всім громадським об'єднанням варто працювати над цими питаннями та проблемами і шукати ефективні форми їх вирішення і лише створивши в Україні сприятливе підприємницьке середовище ми вирішимо багато важливих проблем, у тому числі і для розвитку економічної активності молоді, та реалізації свого трудового потенціалу.

Отже, основними заходами, які повинні проводитися для зменшення безробіття серед молоді, мають бути агітаційна та просвітницька роботи.

Для цього необхідно:

1) створити Молодіжну біржу праці;

2) розробляли проекти, орієнтовані на фінансування активних заходів сприяння зайнятості серед молоді;

3) проводити дослідження з метою визначення спеціальностей, професійних навиків та рівня кваліфікації, якими повинні володіти випускники;

4) включити до навчальних програм обов'язкове стажування студентів;

5) розробити та впровадити механізм фінансової та іншої підтримки підприємств, установ та організацій, які беруть участь у реалізації цієї програми;

6) проводити навчання з техніки пошуку роботи та розповсюдження матеріалів щодо проблем зайнятості, розширення інформаційного поля про стан на локальному ринку праці, потенційних роботодавців з метою створення умов для самовизначення особи;

7) проводити інформативні й навчальні семінари та тренінги щодо можливостей працевлаштування, активізації власних зусиль у вирішенні проблем зайнятості та підвищенні самооцінки;

8) організовувати зустрічі з роботодавцями та колишніми безробітними, які успішно знайшли роботу чи заснували власний бізнес. Забезпечити широке висвітлення позитивного досвіду засобами масової інформації;

9) запровадити в програмах навчальних закладів курси з техніки пошуку роботи та факультативні заняття з організації власної справи;

10) провадити координацію міжнародної діяльності: в частині обміну студентами з метою стажування, виконання волонтерських і тимчасових робіт.

Таким чином, в Україні розв'язати проблеми зайнятості молоді можна тільки шляхом цілеспрямованих систематизованих і скоординованих дій. При цьому держава повинна піклуватись розвитком соціальної стабільності і захищеності молоді (по мірі зміни ситуації на ринку праці – корегування політики в області працевлаштування, перегляд і доопрацювання законодавчої бази, своєчасне фінансування державних програм зайнятості, розробка системи заохочень і пільг регіонам з низьким рівнем безробіття серед молоді).

Зрозуміло, що система заходів щодо зниження рівня безробіття молоді не обмежується наведеним, існує багато можливостей для творчого пошуку шляхів виходу зі складної ситуації, що склалася зараз на ринку праці, але у будь-якому разі тільки комплексний підхід до розв'язання проблеми дозволить досягти певних позитивних зрушень у сфері працевлаштування молоді в Україні.

Література:

1. Краснов Ю. Методологічні основи відтворювального механізму зайнятості населення // Україна: аспекти праці. – 2008. – №4. – С.37-40
2. Левчук Ю.С. Теоретичні аспекти зайнятості населення // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №5. – С.160-164
3. Богоявленська Ю.В. Адміністративно-правові механізми управління зайнятістю молоді в Україні в умовах фінансової кризи // Економіка та держава. – 2009. – №3. – С.44-54
4. Гаркавенко Н. Напрями вдосконалення політики зайнятості населення у ринкових умовах // Україна: аспекти праці. – 2008. – №6. – С.26-32

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент Леонтьєва Ліна Віталіївна.

Юлія Шмигельська, Анастасія Мезєва
(Харків,Україна)

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ГАРАНТУВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Права та свободи громадян визнані Конституцією України від 28 червня 1996 р. найвищою цінністю, а їх реалізація є головним напрямом і змістом діяльності демократичної держави. Відповідно до ст. 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. У п. 2 ст. 43 Конституції України наголошено на тому, що держава створює умови для повногоздійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. В Україні заборонено будь-яку дискримінацію у сфері праці, зокрема порушення принципу

рівності прав і можливостей. Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [1].

Усі перелічені гарантії повною мірою стосуються молоді, що створює для них реальну можливість користуватися всією сукупністю трудових прав. Що ж до прав у галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці, то молодь користується додатковими пільгами.

Молодіжне законодавство України досить розвинене. Воно складається з низки нормативно-правових актів, а саме: законів України «Про дитячі та молодіжні організації», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про фізичну культуру і спорт», Кодексу про шлюб та сім'ю, Кодексу законів про працю; постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 20022012 роки», «Про затвердження Програми підготовки та залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створення умов для її професійного зростання», «Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці», «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді»; указів і розпорядженнь Президента України «Про гранти Президента України для обдарованої молоді», «Про День студента», «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», «Про Національну раду з питань молодіжної політики», «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї» та інших нормативних документів.

Питанням реалізації трудових прав молоді приділена значна увага в працях А.І. Шебанової, А.М. Гаврилова, О.М. Бляхман, Д.О. Карпенка, Б. К .Бегічева, В.С. Венедіктова, О.І. Процевського, В.В. Жернакова, О.М. Ярошенка, О.С Реус, Ю.М. Щотової тощо. Вказані роботи не втратили наукової цінності, однак, зважаючи на сучасні політичні, соціальні та економічні зміни, сформульовані в них висновки потребують переосмислення, а окремі аспекти – додаткового вивчення. На базі націо-нального і міжнародного матеріалу формується інститут захисту прав молодої людини, який з часом стане центральним у трудовому праві, адже не таємниця, що стан додержання трудових прав і можливості захисту їх в країні залишаються на недостатньому рівні. Однією з найуразливіших і найменш захищених категорій населення залишається молодь, яка потребує особливого правового захисту з боку держави.

Не можна не погодитися з О.М. Ярошенком, який вважає, що ситуація, яка протягом останніх років склалася із зайнятістю та працею молоді, без перебільшення є напруженою та має тенденцію до погіршення. Загострення соціально-економічних проблем, недосконалість правової і нормативної баз, відсутність дієвих механізмів державної підтримки молоді в період її соціального становлення і розвитку значно ускладнили процеси відновлення інтелектуального потенціалу, трудових ресурсів держави, негативно позначилися на матеріальному становищі молодої сім'ї, здоров'ї, фізичному й духовному розвитку молодих громадян, призвели до зростання безробіття серед молоді, загострення криміногенної ситуації в суспільстві. Боротьба за виживання вітчизняних підприємств призводить до погіршення умов праці, в тому числі молоді. Тим часом можливості молодих людей обмежені через їх низьку конкурентоздатність порівняно з іншими категоріями населення [2, с 205].

Слушною є думка Ю.М. Щотової, яка наголошує на особливій соціальній незахищеності молоді. Через відсутність достатнього практичного досвіду, правових і професійних знань, а часто і моральної непідготовленості до конкуренції на ринку праці, реалізувати своє право на працю молодим громадянам сьогодні складно. Різниця між рівнем домагань молодої людини високого рівня життя та можливостями його досягнення, між особистими сподіваннями та труднощами часто призводить до дезадаптації індивідуума, що зрештою може спричинити поведінку протиправного характеру, тобто до злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо [3, с 1].

Дійсно, молоді люди досить часто зазнають труднощів при реалізації права на працю. Роботодавцям потрібні досвідчені кадри, тому молодій людині без досвіду роботи працевлаштуватися нині непросто. Сьогодні зростає необхідність підвищити соціально-правовий захист права на працю молоді. Значні зміни характеру та умов праці, пов'язані з впливом соціально-економічних умов, потребують введення нових та перегляду діючих норм про умови праці й надання додаткових гарантій щодо трудових прав молоді.

Хоча державою передбачено деякі додаткові гарантії зайнятості, надання першого робочого місця, обмеження щодо звільнення, додаткові соціальні гарантії, обов'язкові щорічні профілактичні медичні огляди тощо, їх не можна назвати значними заходами соціального захисту молоді.

Так склалося, що через недостатній практичний досвід, відсутність професійних знань, моральну непідготовленість до конкуренції молоді досить проблематично реалізувати своє право на працю. Роботодавці віддають перевагу спеціалістам з досвідом, а кандидатам без досвіду пропонують мізерну заробітну плату або вакансію, дуже далеку від набутого фаху. Такі умови здебільшого не можуть за-довольнити очікувань молоді.

На думку О.М. Ярошенка, основною причиною низької конкурентоздатності молоді на ринку праці є брак професійних знань, відсутність необхідної кваліфікації і трудових навичок. Поряд із цим молодь досить вигідно відрізняється від інших категорій населення своєю здатністю до творчої діяльності, високою працездатністю і мобільністю, сприйнятливістю до інновацій, гарним здоров'ям, тривалим періодом майбутньої працездатності [2, с 206].

В.С. Венедіктов вважає, що найчастіше саме молодь є беззахисним і безсоромно експлуатованим «знаряддям» праці, отримуючи за це, та й то не завжди, жалюгідні гроші [4, с 126].

Тому досить важливо, щоб надалі законодавство про працю молоді розвивалось і враховувало ті вимоги, які ставлять різноманітні трудові процеси щодо несформованого організму молодого робітника.

Згідно зі ст. 197 Кодексу законів про працю України, працездатною молоддю вважаються громадяни України віком від 15 до 28 років. Відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні», молоддю визнаються громадяни України віком від 14 до 35 років. Останнє наведене визначення, на наш погляд, є найбільш точним та повинно бути загальноприйнятим.

Проаналізувавши статистичні відомості Харківського обласного центру зайнятості, можна констатувати, що кожен другий клієнт – молода людина. Основними ж категоріями молоді є випускники навчальних закладів різних рівнів акредитації, які не мають досвіду та є претендентами на перше робоче місце.

Важливою проблемою зайнятості молоді є відмова роботодавця в наданні першого робочого місця. Молоді люди, які бажають працевлаштуватися, як правило, не мають досвіду роботи, наявність якого є найбільш поширеним аргументом для відмови. З іншого боку, можна пояснити бажання роботодавця отримати досвідченого і кваліфікованого фахівця, адже прийнявши на роботу особу, що не має досвіду, роботодавець має забезпечити отримання робітником необхідних у майбутньому навичок та вмінь, а це може бути пов'язане з певним ризиком.

Наступною проблемою є відсутність «нещодавнього» досвіду роботи. Це значить, що існуючий досвід та кваліфікація можуть ви-явитися «застарілими». А це може призвести до втрати впевненості молодою людиною при

працевлаштуванні і, як наслідок, стати перешкодою для отримання роботи. Подолати таку перешкоду тим складніше, чим тривалішою була перерва в роботі.

Таким чином, молоді люди часто опиняються в ситуації, коли їх не беруть на роботу, оскільки вони не мають досвіду; в той же час вони не можуть набути цього досвіду, оскільки вони ніколи не працювали, тому ця тенденція певною мірою нагадує замкнуте коло.

Не менш важлива проблема в секторі вторинної зайнятості полягає в частковій (неповній) зайнятості, тобто такій зайнятості, де існують умови неповного робочого часу вимушеного характеру. Значна кількість молодих людей є частково зайнятими; при цьому вони працюють менше часу, ніж вони того бажали.

Окремо слід визначити проблему працевлаштування молоді в сільській місцевості. Причиною даної проблеми є економічний спад, що призводить до виникнення труднощів щодо збереження робочих місць у традиційних сільськогосподарських секторах.

Дієвою формою підтримки молодіжної зайнятості є працевлаштування молодих безробітних громадян шляхом надання роботодавцю дотацій за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Це повинно стимулювати роботодавців узяти молоду людину, яка згодом зможе закріпитися на виробництві і стати по-справжньому кваліфікованим фахівцем. З метою забезпечення додаткових гарантій зайнятості молоді було прийнято Закон України «Про забезпечення молоді, що отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю», що набув чинності з 1 січня 2008 р.

Для реалізації даного закону затверджена Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 р. № 223 «Деякі питання надання роботодавцям дотації для забезпечення молоді першим робочим місцем», де визначений перелік професій і спеціальностей, за якими роботодавцю може надаватися дотація у разі забезпечення молоді першим робочим муляр, маляр, електрогазозварювальник, слюсар-ремонтник, фрезерувальник, токар, тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва, інженер. Серед випускників більшість становлять молоді люди, що навчалися за такими напрямами, як освіта, медицина, економіка, комерція та підприємництво, правознавство.

На нашу думку, рішенням деяких із перелічених проблем могло б стати впровадження та стимулювання державних програм «Молодіжне підприємництво», створення окремих соціальних пакетів, в основу яких входило б надання пільгових державних кредитів на придбання житла, надання одноразової допомоги при переїзді на постійне місце проживання в сільську місцевість.

Немає сумніву, що впровадження та розвиток таких програм державою і всебічне сприяння їм є важливим заходом у поліпшенні зайнятості молоді. Допомога молодим людям правильно почати свою трудову діяльність сприяє забезпеченню їх успішного руху на шляху до гідної праці. Чим більше часу витрачається для того, щоб стати на цей шлях, тим складнішою стає ця проблема, особливо якщо такий шлях взагалі відсутній.

Отже, захисту трудових прав необхідно приділяти більше уваги, бо це є однією з головних передумов стабільного демократичного розвитку нашого суспільства на шляху євроінтеграції.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Ярошенко О.М. Проблеми та перспективи правового регулювання зайнятості та праці молоді / О.М. Ярошенко // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4. – С. 205-213.
3. Щотова Ю.М. Правове регулювання працевлаштування молоді в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. на.к: спец. 12.00.05 «Трудове право; право трудового забезпечення» / Ю.М. Щотова. – Х., – 2006. – 19 с
4. Венедіктов В.С. До трудового статусу неповнолітніх в Ук–аїні: стан та юридичні гарантії / В.С. Венедіктов // Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2003. – Спецвипуск. – С. 126-144.

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент Леонтьєва Ліна Віталіївна.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Тетяна Білоус, Роман Бойчук
(Чернівці, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ЛІКАРІВ-ПЕДІАТРІВ РІЗНИХ ЛАНОК МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Вступ. Однією з професій зі значним ризиком виникнення синдрому емоційного вигорання є лікарська спеціальність, причому саме лікарі найбільше застосовують медикаментозні засоби для корекції свого емоційного стану [3, 4]. Часто стикаючись із негативними емоціями, постійною відповідальністю і потребою хворих в увазі і турботі, лікарі починають відчувати емоційну напругу, яка в подальшому може призводити до економії емоційної сфери чи виснаження [6]. Зовнішніми передумовами розвитку емоційного вигорання в лікарів є наявність хронічної напруженої психоемоційної діяльності, дестабілізуюча організація роботи, підвищений рівень відповідальності, низька соціальна оцінка значимості праці, девальвація професійної самооцінки в процесі накопичення лікарського досвіду, необхідність безперервного післядипломного розвитку, ефект «залишкової діяльності» (лікарська праця, як правило, не обмежується рамками безпосередньо робочого часу), несприятлива психологічна сфера професійної діяльності тощо [5]. Внутрішніми чинниками розвитку синдрому емоційного вигорання є інтенсивність та стиль спілкування людини, відповідність її темпераменту виконуваній роботі, спрямованість до екстра – чи інтравертованості [2]. Схильні до розвитку синдрому емоційного вигорання люди є емоційно холодними або виразно емоційно лабільними, які не здатні до чіткого, злагодженого та рівномірного розподілу свого робочого часу та професійних дій [7].

Мета роботи. Вивчити особливості розвитку та проявів синдрому емоційного вигорання у лікарів-педіатрів, залежно від віднесення їх місця працевлаштування до різного рівня надання медичної допомоги.

Матеріал і методи дослідження. Проаналізовано результати опитування 50 лікарів-педіатрів Чернівецької області, з яких сформували 3 групи порівняння за рівнем надання медичної допомоги. До І групи увійшли 13 лікарів-педіатрів сільських лікарських амбулаторій та центральних районних лікарень (середній вік респондентів становив 51,4±3,62 років, частка чоловіків – 23,1%, середній стаж роботи – 25,8±3,85 років), до ІІ групи потрапили 11 лікарів КМУ міської дитячої поліклініки (середній вік 44,4±4,35 років, частка чоловіків – 18,2%, середній стаж роботи – 17,5±4,25 років), а ІІІ групу сформували 26 лікарів-педіатрів ОДКЛ м. Чернівці (середній вік респондентів 43,8±2,11 років, частка чоловіків – 15,4%, середній стаж роботи – 19,5±2,26 років). При проведенні дослідження використана методика діагностики рівня «емоційного вигорання» В.В. Бойка [1], за якою оцінювалися окремо симптоми кожної фази та сума балів за фази формування емоційного вигорання. Вважали, що симптом фази несформований при сумі балів менше 9, при сумі 10-19 балів симптом знаходився у стадії формування, та при сумі балів більше 20 – сформований. При сумі балів за фазу менше 36 оцінювали дану фазу як несформовану, при сумі балів 37-60 – у стадії формування та більше 60 балів – як сформовану фазу синдрому емоційного вигорання. Отримані результати дослідження аналізувалися за допомогою пакету програм «STATISTICA 7.0» StatSoft Inc. з використанням параметричних і непараметричних методів обчислення.

Результати дослідження та їх обговорення. Тривалість робочого дня в середньому становила 8,2±0,48 годин у І групі, 8,3±0,19 годин у ІІ групі та 8,0±0,26 годин у ІІІ групі. Кількість хворих, яких працівники оглядали впродовж робочого дня, сягала в І групі опитаних 18,6±2,84 пацієнтів, у ІІ групі – 16,6±1,72 пацієнтів та у ІІІ групі – 15,96±1,64 пацієнтів (p>0,05), тобто лікарі первинної ланки медичної допомоги оглядають чи обстежують дещо більшу кількість пацієнтів упродовж робочого дня. Разом із тим, відсутність вірогідних відмінностей за середньою щоденною кількістю обстежуваних хворих свідчить, напевно, про більшу напруженість праці лікарів ІІІ групи, де рівень складності й тяжкості стану пацієнтів є набагато вищим.

Встановлено, що окремий робочий кабінет мали в І групі респондентів 53,8%, у ІІ групі – 81,8% та в ІІІ групі – 84,6% лікарів (p>0,05). Водночас, достатню зручність робочого місця відмічали 30,8% опитаних І групи, 18,2% у ІІ групі та 23,1% у ІІІ групі (p>0,05), тобто лише третя або четверта частина лікарів задоволена станом свого робочого місця.

Враховуючи, що одним із чинників розвитку емоційного вигорання є нерозуміння чи відсутність підтримки з боку керівництва, проаналізовано стосунки лікарів з керівниками свого медичного закладу. Виявлено, що на рівні первинної ланки медичної допомоги 76,9% лікарів відчувають підтримку, 15,4% стверджують про нейтральний характер стосунків і 7,7% респондентів відчувають тиск і нерозуміння з боку керівництва закладів. На рівні поліклініки 63,6% лікарів відчувають підтримку з боку керівництва закладу, 9,1% оцінюють характер стосунків як нейтральний і 27,3% відчувають тиск і нерозуміння. На рівні обласної дитячої лікарні відчувають підтримку 65,4% лікарів, нейтральний характер стосунків підтверджують 23,1% і 11,5% респондентів відчувають тиск і нерозуміння з боку керівництва лікарні.

У табл. 1 представлені дані щодо формування синдрому емоційного вигорання в обстежених лікарів.

Таблиця 1

Оцінка складових синдрому емоційного вигорання за середньою кількістю балів у обстежених лікарів (M±m)

Складові синдрому емоційного вигорання	Середня кількість балів			p, НВ
	І група	ІІ група	ІІІ група	
Переживання психотравмуючих обставин	13,15±2,05	13,9±2,60	10,9±1,53	НВ
Незадоволеність собою	6,2±0,98	5,4±1,11	6,2±1,14	НВ
«Загнаність у клітку»	5,8±1,66	12,4±3,17	5,7±0,78	II:III <0,05
Тривога і депресія	10,7±1,17	12,4±2,60	6,8±0,97	I:III <0,05
Фаза «напруги»	**31,1±2,87**	**37,1±7,96**	**23,1±3,15**	НВ
Неадекватне емоційне виборче реагування	15,1±2,87	9,9±2,52	9,7±1,72	НВ
Емоційно-моральна дезорієнтація	8,4±1,59	11,9±2,16	9,0±0,93	НВ
Розширення сфери економії емоцій	19,2±4,01	16,3±3,64	18,2±2,87	НВ

Продовження табл.

Редукція професійних обов'язків	13,6±2,30	13,2±2,59	7,4±0,98	I,II:III <0,05
Фаза «резистенція»	**48,9±8,19**	**43,2±8,22**	**37,9±4,22**	НВ
Емоційний дефіцит	6,0±1,15	6,4±2,10	8,6±1,18	НВ
Емоційна відстороненість	9,1±1,68	7,0±1,15	5,8±0,77	НВ
Особистісна відстороненість (деперсоналізація)	10,2±2,67	7,1±1,16	6,8±1,71	НВ
Психосоматичні і психовегетативні порушення	13,3±2,04	8,5±1,87	8,5±1,72	НВ
Фаза «виснаження»	**31,1±4,86**	**24,0±4,39**	**22,5±3,60**	НВ

Примітка: НВ – немає вірогідних відмінностей

Відмічено, що в представників І групи порівняно з лікарями ІІІ групи зі складових фази «напруги» вірогідно частіше формувався симптом «тривоги та депресії», який характеризується розчаруванням у собі та обраній професії, місці роботи. У лікарів ІІ групи вірогідно частіше за представників ІІІ групи спостерігався симптом «загнаності у клітку» (стан інтелектуально-емоційного «затору» та бажання швидшого завершення робочого часу), який частіше розвивався при відсутності розуміння та підтримки з боку керівництва закладу (r=0,4, p=0,01).

Слід зазначити, що у респондентів на первинному та вторинному рівні надання медичної допомоги з фази «резистенції» вірогідно частіше виявлявся симптом «редукції професійних обов'язків» (спрощення чи неповне виконання професійних обов'язків, які вимагають емоційних витрат).

З фази «виснаження» у лікарів І групи порівняно з іншими групами дещо частіше спостерігалися симптоми відстороненості, зокрема, емоційної (майже повне виключення емоцій зі сфери діяльності, відсутність хвилювання, емоційного відгуку на роботі) та особистісної відстороненості (повна чи часткова втрата інтересу людини до людини, суб'єкту професійної діяльності, відчуття обтяження при спілкуванні, присутності пацієнтів і колег по роботі). Разом із тим, симптом емоційної відстороненості частіше розвивався у лікарів з невеликим стажем роботи (r=-0,3, p<0,05), що свідчить про неналежну психологічну підготовку молодих лікарів під час навчання до майбутньої роботи з пацієнтами.

У таблиці 2 наведена оцінка частоти реєстрації в обстежених лікарів синдрому емоційного вигорання.

Таблиця 2

Частка лікарів зі сформованими симптомом чи фазою синдрому емоційного вигорання

Складові синдрому емоційного вигорання	Частка лікарів зі сформованим симптомом чи фазою, %			p, НВ
	І група	ІІ група	ІІІ група	
Переживання психотравмуючих обставин	23,1	36,4	19,2	НВ
Незадоволеність собою	0	0	3,8	НВ
«Загнаність у клітку»	0	18,2	0	НВ
Тривога і депресія	0	18,2	0	НВ
Фаза «напруги»	**0**	**18,2**	**7,7**	НВ
Неадекватне емоційне виборче реагування	30,8	9,1	11,5	НВ
Емоційно-моральна дезорієнтація	0	9,1	0	НВ
Розширення сфери економії емоцій	46,1	36,4	42,3	НВ
Редукція професійних обов'язків	23,1	27,3	0	I,II:III <0,05
Фаза «резистенція»	**30,8**	**27,3**	**11,5**	НВ
Емоційний дефіцит	0	0	0	НВ
Емоційна відстороненість	7,7	0	0	НВ
Особистісна відстороненість (деперсоналізація)	7,7	0	3,8	НВ
Психосоматичні і психовегетативні порушення	23,1	9,1	7,7	НВ
Фаза «виснаження»	**15,4**	**0**	**3,8**	НВ

Примітка: НВ – немає вірогідних відмінностей

Виявлено, що зі складових фази «напруги» у всіх опитаних лікарів найчастіше відмічалося формування симптому «переживання психотравмуючих обставин», тобто людина стає роздратованою, постійно невдоволеною ситуацією на роботі, причому формування даного симптому залежить від кількості оглянутих хворих за робочий день (r=0,3, p<0,05).

З фази «резистенції» найбільш характерним виявився симптом «розширення сфери економії емоцій», коли людина намагається обмежити емоційну сферу поза професійною діяльністю, однак зазвичай зривається вдома на членах своєї родини. Водночас, слід звернути увагу, що у представників ІІ групи дещо частіше спостерігався симптом емоційно-моральної дезорієнтації, який проявляється неадекватною реакцією на колег по роботі та пацієнтів з їх поділом на «добрих» та «поганих». Поряд із цим, розвиток емоційно-моральної дезорієнтації вірогідно корелював із кількістю оглянутих хворих упродовж робочого дня (r=0,4, p=0,02). Виявлено, що симптом «редукції професійних обов'язків» сформований у четвертої частини лікарів-педіатрів І та ІІ групи порівняння, тобто саме ці робітники дають спрощені консультації пацієнтам, не пояснюють особливості лікування чи дії ліків тощо.

З фази «виснаження» в усій когорті обстежених лікарів зі сформованих симптомів переважав симптом «психосоматичних і психовегетативних порушень», коли у лікарів лише при думці про роботу чи колег погіршується настрій, виникають безсоння, судинні реакції, загострення хронічних захворювань, причому розвиток даного симптому вірогідно корелював з відсутністю окремого зручного робочого місця (r=-0,5, p<0,001).

Висновки:

1. Синдром «емоційного вигорання» лікарів-педіатрів найбільш виражений на первинній ланці охорони здоров'я, що свідчить про необхідність реформування системи надання медичної допомоги дитячому населенню,

оскільки майже кожен третій лікар, який працює у сільській місцевості чи міській дитячій поліклініці, працює з економією емоційної сфери.

2. Враховуючи, що в лікарів-педіатрів із невеликим стажем роботи спостерігається симптом емоційної відстороненості, на додипломному етапі слід приділяти більше уваги психологічній підготовці студентів до майбутньої професійної діяльності з хворими.

Література:

1. Бойко В.В. Энергия эмоций. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2004. – 474 с.
2. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. – СПб.: Питер, 2005. – 336 с.
3. Косарев В.В. Неврозы у медицинских работников / В.В. Косарев, С.А. Бабанов // Здоров'я України. – 2011. – № 1. – С. 49.
4. Пастрик Т.В. Психологічні особливості емоційного вигорання в діяльності лікарів швидкої допомоги / Т.В. Пастрик // Психологічні перспективи. – 2011. – Вип. 17. – С. 186-192.
5. Скугаревская М.М. Синдром эмоционального выгорания / М.М. Скугаревская // Медицинские новости. – 2002. – №7. – С. 3-9.
6. Судакова О.С. Специфіка розвитку синдрому емоційного вигорання у лікарів-онкологів / О.С. Судакова // Медична психологія. – 2012. – №4. – С. 92-96.
7. Хорошкина Е. Профессиональное «выгорание» специалистов / Е. Хорошкина // Отдел кадров. – 2005. – № 5. – С. 3-5.

Олена Боличева
(Київ, Україна)

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРСОНІФІКАЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАНЬ ЯК ФАКТОРУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.

Теоретичний аналіз проблеми розвитку особистості студента-психолога [1, 2, 3,4] визначили необхідність емпіричного дослідження психологічного змісту, умов та особливостей розвитку особистості у процесі навчання та опанування професії, що супроводжується персоніфікацією професійних знань студента-психолога. Дане завдання вирішувалося в ході констатуючого експерименту, у якому вивчалися особистісні характеристики та вплив процесу персоніфікації професійних знань на розвиток студента-психолога.

Процедура та методи дослідження особливостей розвитку особистості та персоніфікації професійних знань студентів-психологів було проведено в два етапи. Перший етап стосувався експериментального визначення змін та розвитку особистості студента-психолога на підставі дослідження виникнення нової ідентичності під час навчання. Другий етап емпіричного дослідження передбачав виявлення рівнів формування персоніфікованого професійного знання (ППЗ), і дослідження взаємозв'язку цих рівнів з показниками розвитку особистості студентів-психологів.

Таблиця 1.

Методики дослідження персоніфікації професійних знань студентів-психологів.

№	Критерій	Показник	Методики
1	Відповідність знань та смислів діяльності	Самооцінка рівня відповідності набутих знань зі смислами діяльності, індивідуальними стратегіями набуття знань та ідеальним рівнем професійних знань	Методика самооцінювання Дембо-Рубінштейн
2	Здатність вирішувати та толерувати невизначеність в навчальн і й та професійній діяльності	Толерантність до невизначеності	Тест ТН
3	Продуктивність діяльності	Продукти діяльності	Опитувальник, бесіда, спостереження, нестандартизоване інтерв'ю
3.1	Здатність встановлювати персоніфіковані професійні взаємовідносини (конструктивність міжособистісних відносин, конструктивність коммунікаційної поведінки; вміння включатися в емоційно довірливе спілкування з оточуючими, фасилітативна здатність)	Реалізація комунікативних здатностей	САМОАЛ шкала «Контактність»
		Гнучкість у спілкуванні	САМОАЛ Шкала «Гнучкість у спілкуванні»
		Реалізація здатності до співпереживання та прийняття інших	САМОАЛ Шкала «Погляд на природу людини»
		Реализація здатності до встановлення позитивних і доброзичливих відносин з оточуючими; Оптимізм	САМОАЛ Шкала «Цінності»
4.	Соціокультурні умови існування професії та реалізації навчання на психолога	Соціальні, економічні, організаційні умови існування професії «психолог» та освітньо-організаційні умови навчання	Опитування, спостереження, організаційно-професійний досвід роботи в системах освіти та громадсько-соціальної діяльності

Кластерний аналіз отриманих результатів дослідження виникнення нової ідентичності майбутніх психологів під час навчання у ВНЗі дозволив дослідити те, яким чином розподілені характеристики персоніфікованого професійного знання в різних групах ідентичностей. Контекст нашого дослідження вимагав зосередити увагу саме на навчальній та професійній ідетнтичностях та виявити характерні для них ознаки персоніфікованого знання (ПЗ).

Для зручності в порівнянні результатів дослідження взаємозв'язку ППЗ з розвитком особистості студента-психолога, вони були зведені до підсумкової таблиці:

Таблиця 2

Ідентичність/ Критерії ППЗ	Показ-ники	Професійна ідентичність	Навчальна ідентичність
Оцінка співвіднесенності знань	1	60	58.3
	2	52	56.6
	3	51	54.9
ТН	1	59.6	62.2
	2	13	14.4
	3	32.6	33.3
	4	14	14.2
Продукти діяльності	1	80	53.3
	2	60	40
	3	20	20
	4	20	20
	5	40	47
	6	40	20
Показники тесту САМОАЛ	1	55.5	54.5
	2	58.3	58.8
	3	65.7	62.6
	4	50.36	48.6
	5	50.9	53.7
	6	67.2	64.2
	7	52.1	49.2
	8	46.9	45.6
	9	51.2	49.2
	10	49.6	48.7
	11	47.2	50.2
	12	47.7	47.5

Отримані результати (додаток) свідчать, що по критеріям персоніфікованості професійних знань між вибірками студентів, хто обрав професійну ідентичність та вибіркою з навчальною ідентичністю, значущих відмінностей не зафіксовано.

Аналізуючи дані показників цих двох вибірок представників професійної та навчальної ідентичності, можна спостерігати наступне.

По першому критерію – самооцінка відповідності набутих професійних знань під час навчання: а) – з особистісними та професійними смислами діяльності в 97% виборів адекватна, 3% – завищена; б) – з індивідуальними стратегіями засвоєння знань та власне зі стилями пізнавальної діяльності – 77% – адекватна, 23% – занижена; в) – з ідеальним рівнем професійних знань: 63% – адекватна; 47% – занижена.

Адекватні та завищені показники по критерію відповідності набутих знань з власними смислами діяльності та життєдіяльності взагалі, свідчать про те, що відкриття, спільне конструювання, пошук смислів власної діяльності та активності представлені як онтологічна здатність та потреба особистості, що розвивається та змінюється. Якщо враховувати результати визначення найпоширенішого статусу ідентичності серед досліджуваних – це особистісно-характеріологічна, саттєво-рольова та сімейна, то можна зясувати, які завдання більш чи меньш усвідомлено ставить перед собою студент-психолог, обираючи для себе саме таку спеціальність. Цей факт не протирічить дослідженням мотивацій при обранні професії «психолог». Вони свідчать про те, що майже 83% судентів-психологів мотивовані на вирішення власних життєвих проблем, в тому числі сімейних; прагнуть навчитися більше розуміти самих себе та інших людей; отримати психологічні «інструменти» більш ефективної коммунікації та взаємодії.

Дослідження по другому критерію демонструє середні показники реалізації здібності до толерування невизначеності. Показники знаходяться в зоні стандартного відхилення. Досліджувані продемонстрували у 12% випадків перевищення рівню толерантності до невизначенності по шкалі «Новітність проблеми», та в 6% по шкалі «Нерозвязність проблеми». Це інтерпретується так, що в у випадках невизначених ситуацій ці досліджувані схильні сприймати незвичайні і складні ситуації швидше як загрозливі, чим як такі, що дають нові можливості та краще почуваються в звичній, знайомій обстановці і віддають перевагу чітким формулюванням, ясним цілям і простим завданням.

По наступному критерію – продуктивності діяльності спостерігаються наступні середні для вибірок результати: 1) участь в психологічних науково-практичних конференціях, семінарах, форумах, конгресах, фестивалях практичної психології, педагогіки, суспільних наук (в тому числі в Інтернеті) – 66,7%; 2) участь в психотерапевтичних, тренінгових, динамічних групах тощо – 50%; 3) клієнтський досвід – 20%; 4) допомогаючий досвід – 20%; 5) присутність в якості спостерігача за психологічною/психотерапевтичною консультацією (тобто, чи є досвід знайомства з процесом консультування та здійснення професійної психологічної допомоги) – 43,5%; 6) участь в інших професійних подіях та заходах – 30%.

У більшості досліджуваних спостерігається середні та низьки показники по продуктивності діяльності. Виняток – це майже 80% по першому показнику участі у професійних заходах у тих досліджуваних, хто ідентифікує себе з представником професії «психолог».

Окремим критерієм, який однак відноситься до продуктивності діяльності, виділено здатність реалізувати такі важливі на думку багатьох дослідників, професійно-важливі якості в контексті підготовки студентів-психологів, як реалізація здатності встановлювати персоніфіковані професійні взаємовідносини (конструктивність міжособистісних відносин, конструктивність коммунікаційної поведінки; вміння включатися в емоційно

довірливе спілкування з оточуючимии, фасилітативна здатність). Цей критерій було досліджено на підставі положення про соціальну фасилятивність як «інтегральну, професійно важливу якість особистості психолога». Фасилятивний ефект оцінюється за допомогою чотирьох біполярних графічних шкал: товариськість чи готовність до контакту, соціальна сміливість чи вміння підтримувати контакт, відкритість, тактовність як вміння почувати контекст

ситуації, інтелектуальність – вміння логічно обґрунтовувати свою аргументацію. Дослідниками показано, що ця властивість корелює з оцінкою успішності професійної діяльності в процесі психологічної допомоги. Показники по виділеним факторам соціальної фасилятивності знаходяться на середньому рівні. Результати інтерпретуються таким чином, що умови для реалізації такої інтегральної професійної якості, як соціальна фасилятивність, дозволяють дослідженим реалізувати їх в такій мірі; наявний рівень реалізації досліджуваного критерію відповідає статусу навчально-професійної ідентичності.

Висновки. Отримані результати свідчать, що по критеріям персоніфікованості професійних знань між вибірками студентів, хто обрав професійну ідентичність та вибіркою з навчальною ідентичністю, значущих відмінностей не зафіксовано. Враховуючи той факт, що навчальну ідентичність обрали більшість студентів – 82,3%, що свідчить про їх свідому приналежність до студентської спільноти, а професійну ідентичність – всього 35,4% досліджуваних, то ми робимо висновок про рівень сформованості особливої ідентичності студента-психолога – навчально-професійну. Рівень персоніфікації професійних знань, який визначено в результаті експериментального дослідження – той, що відповідає навчально-професійній ідентичності студента-психолога. Зважаючи на великий відсоток та диференційованість обраної досліджуваними особистісно-характеріологічної ідентичності, можна зауважити, що предметом вивчення та спостереження під час навчання є психологічні властивості та особливості власної особистості, її розвиток та прояви самоорганізації в навчальній та повсякденній діяльності. Виходячи з цього, формується відповідна система персоніфікованих знань (). Спираючись на цей факт, можна інтерпретувати навчально-професійну ідентичність як перехідну до професійної ідентичності особистості.

Література:

1. Боличева О.В. Персоніфікація знань: до визначення поняття / О.В. Боличева // Вісник післядип. освіти: зб. наук. праць К., 2009. – Ч.2. – С. 36-44
2. Боличева О. В. Проблематика досліджень феномена персоніфікації в освітньому процесі / О.В. Боличева // Вісник післядип. освіти: зб. наук. праць К., 2010. – Ч.2. – С. 27-32
3. Боличева О.В. Персоніфікований підхід до навчальної діяльності при підготовці практичного психолога / О.В. Боличева // Сучасні проблеми підготовки фахівців до соціальної і культурної діяльності – Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції 14 квітня 2011 р., Київ КІСКЗ. К., 2011. – С. 17-19
4. Боличева О.В. Дослідження ознак та критеріїв персоніфікованого знання / О.В. Боличева // Вісник післядип. освіти: зб. наук. праць – Київ, 2011. – С. 201-205

Науковий керівник:
доктор психологічних наук, Лушин Павло Володимирович.

Наталія Гринюк
(Горлівка, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ОСНОВ ПСИХОЛОГІЇ ТА МІЖОСОБОВОГО СПІЛКУВАННЯ

У національному відродженні України як суверенної держави, одним з важливих завдань є рівень професійної підготовки студента до майбутньої трудової діяльності.

З метою підготовки високоякісних фахівців набули широкого впровадження інноваційні технології навчання.

Сучасні вимоги до навчання полягають не тільки в тому, щоб студенти отримали систему теоретичних знань, практичних умінь і навичок, наукових фактів, готових істин і штампів поведінки. Навчання повинно активізувати розумову діяльність студентів за допомогою активних, діалогових форм організації занять, формувати здатність творчо мислити, вміння аналізувати факти, аргументовано захищати власну точку зору, правильно застосовувати інформацію, вчитися розуміти інших людей і співпрацювати з ними. Цього можна досягти за допомогою інтерактивного навчання.

За даними психологічних досліджень під час лекції відбувається 5% засвоєння, читання – 10% засвоєння, відео/аудіо матеріалів – 20% засвоєння, демонстрації – 30% засвоєння, дискусійних груп – 50% засвоєння, практики

через дію – 75% засвоєння, навчання інших/застосування отриманих знань

відразу ж – 90% засвоєння.

Поняття «інтерактив» прийшло до нас з англійської від слова «interact», де «inter» – взаємний і «act»-діяти. Таким чином, «інтерактивний» означає здатний до взаємодії (діалогу) з чим-небудь (наприклад, комп'ютером або ким-небудь (людиною).

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх його учасників. Спільна діяльність студентів в процесі пізнання, оволодіння навчальним матеріалом означає, що кожний вносить в цей процес свій особистий індивідуальний вклад, що йде обмін знаннями, ідеями, засобами діяльності.

Інтерактивне навчання – це співнавчання, взаємонавчання, де і студент і викладач являються рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання.

Причому відбувається це в атмосфері доброзичливості та взаємопідтримки, що дозволяє переводити пізнавальну діяльність на більш високі форми кооперації та співпраці. Створюються комфортні умови навчання, за яких кожен, хто навчається, відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Протягом останніх років при викладанні основ психології та міжособового спілкування я впроваджую окремі інтерактивні технології навчання.

Інтерактивна лекція, на відміну від традиційної лекції, яка характеризується тривалим монологічним викладом матеріалу викладачем і певною пасивною позицією студентів, передбачає активну участь студентів. Під час проведення інтерактивної лекції я намагаюсь оволодіти увагою аудиторії, використавши яскравий вступ: поставити провокаційне питання, навести цікавий приклад, продемонструвати щось, поставити кілька питань так, щоб студенти могли відповісти шляхом голосування тощо. У процесі викладання лекції я використовую ілюстрації, структурно-логічні схеми, таблиці, роздатковий матеріал. Студенти залучаються до процесу навчання й

обміркування інформації за допомогою вчасно поставлених питань. Також я намагаюсь використовувати більше прикладів для ілюстрації теорії. Після представлення навчальної інформації студентам пропонується виконати інтерактивні завдання, які допоможуть закріпити й застосувати нові знання. Інтерактивна лекція незамінна при передачі великого об'єму інформації в структурованій формі.

На практичних заняттях з основ психології я використовую роботу в парах, малих групах для вирішення психологічних ситуацій, завдань. Наприклад, при вивченні теми «Особливості міжособистісного спілкування медичної сестри і пацієнта», студенти, працюючи в малих групах, визначають тип конфлікту, конфліктну ситуацію та стиль вирішення конфлікту. Кожен студент в групі виконує свою роботу. Спікер (керівник групи) зачитує завдання групі, організовує порядок виконання, пропонує учасникам групи висловити свою думку, заохочує до роботи, визначає доповідача. Секретар веде записи результатів роботи групи і має бути готовим узагальнити думку групи під час підведення підсумків. Спостерігач бере участь в роботі групи, висловлює свої пропозиції щодо оцінювання членів команди.

Кожна група отримує не тільки конкретне завдання, але й інструкцію щодо організації групової роботи:

- Висловлюватись спочатку за бажанням, а потім по черзі;
- Дотримуватися правил активного слухання;
- Намагатися в групі дійти спільної думки.

Після обговорення проблемних завдань представники груп аналізують свою роботу.

Також використовую комунікативні ігри, тренінгові завдання, які представлені в навчально-методичному посібнику з основ психології та міжособового спілкування. Вони дозволяють за короткий проміжок часу оволодіти практичними вміннями та навичками.

Технологія «Мікрофон» надає можливість кожному сказати щось швидко, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Цей метод часто поєдную з прийомом «Незакінчені речення». Наприклад, при вивченні теми «Дослідження індивідуальних особливостей особистості» я пропоную студентам співвіднести поняття «людина», « індивід», «особистість», «індивідуальність» і закінчити речення: «Я вважаю себе особистістю або (поки не особистістю), тому що...». «Для відповіді на це питання я використовував (ла) такі теоретичні аспекти...». «Якби я був(ла) психологом, я б розглядував (ла) особистість з погляду...».

«Дискусія» – це широке публічне обговорення якогось спірного питання. Вона є важливим засобом пізнавальної діяльності, сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми.

При вивченні теми «Дослідження темпераменту» студентам пропонується тема дискусії: «Чи вважаєте ви, що вчення Кречмера про темперамент на сучасному етапі є неактуальним?» і запитання до дискусії:

1. В чому полягає суть теорії про темперамент Іманоїла Канта?
2. Що позитивного є в теорії Гіппократа?
3. Суть теорії І.П. Павлова.
4. Поясніть поняття змішаний тип темпераменту.
5. Чи є раціональне зерно в теорії Кречмера?

Навчання через дію на практичних заняттях здійснюється за допомогою елементів рольових та ділових ігор, які дозволяють оволодіти системою професійних знань, вмінь та навичок, моделями поведінки та соціально-психологічних відносин у реальній виробничій ситуації. При цьому власні переживання студентів запам'ятовуються яскраво та зберігаються протягом тривалого часу.

Отже, використання інтерактивних технологій навчання має свої переваги і труднощі. Позитивними моментами їх використання, на мою думку, є: розширення пізнавальних можливостей студентів, зокрема у здобуванні, аналізі та застосуванні інформації з різних джерел; як правило, високий відсоток засвоєння інформації; значні можливості для самоконтролю і взаємоконтролю; викладач сильніше розкривається перед студентами, він сам стає інтерактивним, виступає як лідер, наставник; забезпечуються можливості демократичного, рівноправного партнерства між викладачем і студентами та всередині колективу; активна роль студентів, які здійснюють процес навчання значною мірою самостійно і творчо; студенти мають можливість спілкування між собою і розвитку комунікативних умінь та навичок, формування особистої позиції щодо сприйняття змісту навчання; висока внутрішня мотивація студентів, основу якої становить досягнення успіху і самореалізації особистості.

До складнощів застосування окремих інтерактивних технологій можна віднести: на вивчення порівняно невеликого обсягу інформації витрачається значний час; студенти звикли до традиційного проведення занять, тому важко налагодити взаємонавчання як постійно діючий механізм; зміна традиційної діяльності призводить до виходу за рамки «зони комфорту», виникнення ситуації невизначеності, і, природно, виникнення ситуації несприйняття нового.

Для того, щоб подолати складнощі застосування інтерактивних технологій, треба пам'ятати: процес активізації діяльності студентів та їх взаємодії повинен проходити поступово. Краще старанно підготувати декілька інтерактивних занять, чим часто проводити наспіх підготовлені заняття. Треба мотивувати студентів до вивчення шляхом добору найбільш цікавих проблем, оголошення очікуваних результатів (цілей) заняття і критеріїв оцінки роботи.

Для ефективного застосування інтерактивного навчання викладач повинен старанно планувати свою роботу і попередню підготовку студентів.

Використання інтерактивних технологій – не самоціль. Це лише засіб досягнення тієї атмосфери в групі, що найкраще сприяє атмосфері співробітництва, порозуміння і доброзичливості, надає можливість дійсно реалізувати особистісно-орієнтоване навчання. Це, звичайно, не означає, що потрібно використовувати тільки інтерактивне навчання. Для навчання важливі всі рівні пізнання і всі види методик і технологій.

Література:

1. Баханов К. М. Що ж таке технологія навчання?// Шлях освіти – 1999 – № 3 – 24 с.
2. Баханов К. М. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Монографія – Запоріжжя. Просвіта, 2000 – 160с.
3. Богданова І.М. Професійна підготовка майбутніх вчителів на основі застосування інноваційних технологій – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – К . , 1998 – 22с.

Надія Ільницька
(Дрогобич, Україна)

ПСИХОЛОГІЯ ТЕРОРИЗМУ

В сучасному цивілізованому світі людина, перебуваючи в комфортних умовах проживання, мусить сплачувати за це страхом перед різноманітними небезпеками, серед яких не тільки небезпеки захворювання такими хворобами як рак і СНІД, а й загроза тероризму. Для України проблема тероризму не є гострою, але при існуванні зброї, за допомогою якої можна знищити велику кількість людей, і враховуючи стан розвитку науки та техніки, мусимо визнавати наявність цієї проблеми у всьому світі. Адже, події, що сталися 11 вересня 2001 р. у США, ще раз привернули увагу всіх країн світу до тієї величезної небезпеки, якою є для існування людства міжнародний тероризм. В умовах великомасштабних трансформацій, зумовлених глобалізацією у суспільно-політичній та економічній сферах, він перетворюється на реальну планетарну загрозу.

Тому актуальність обраної теми полягає в тому, що постійно зростає загроза життю «простої людини». Ця проблема є відносно новою для фундаментальних наук, тому мало досліджена з психологічної точки зору. Дана стаття має два завдання, а саме:

1) аналіз тероризму через застосування принципів маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю;

2) висвітлення основних методів психологічного впливу терористів.

Насамперед, терор – це політика залякування [3]. Існує три основні види тероризму: політичний, релігійний та кримінальний. Можна говорити і про можливість біологічного, ядерного, інформаційного терору У всіх цих випадках використовується для досягнення певних цілей страх, як потужний момент маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю. Ці моменти вивчаються такими дослідниками, як С. Г. Кара-Мурза, Е. І. Головаха, Н. В. та ін. [1–2]. Саме тому, що тероризм прагне створити атмосферу тотального страху серед населення, він є психологічним явищем. А одним із шляхів здійснення психічного впливу є маніпулювання людською свідомістю.

Потрібно наголосити, що психічний вплив шляхом маніпулювання здійснюється приховано, так, щоб не бути поміченим [5, с. 10–15]. При терористичному акті люди здогадуються про таку маніпуляцію, перебуваючи під впливом страху від її наявності, але не усвідомлюють, звідки саме очікувати цього впливу. А з другого боку саме через знання про факт маніпуляції настає чинник терористичного маніпулювання.

З огляду на те, що в попередніх абзацах йшла мова про страх, розглянемо страх, як чинник маніпуляції. Це почуття є дуже давнім в історії людства. Так само, як США і СРСР довгі роки використовували для маніпулювання думкою своїх громадян страх ядерного вибуху, так і терористи різних мастей використовують це людське почуття для маніпулювання свідомістю людини і досягають своєї мети завдяки тому, що цей страх в багатьох випадках призводить до паніки. Адже доведено, що не водневі і атомні бомби СРСР становили найбільшу небезпеку для США, а саме паніка, яка б виникла у разі війни, нанесла б величезної шкоди.

Існують різноманітні шляхи та принципи маніпулювання свідомістю людини. Маніпуляція здійснюється через інформацію, яку надають людям за допомогою слів, жестів, засобів масової інформації (друкованих текстів, радіо, телебачення, інтернету), образів (картин, фотографій, кіно, театру). Існує ефект 25 кадру (або "кадру-невидимки"), який використовується не тільки у відео-, але й аудіоряді. Принцип звукових зрізів, або принцип квантування звуку за часом використовують у сфері цифрової технології опрацювання звуку. Особливо гостро ця проблема стосується дітей-телеглядачів [3]. Тут можна говорити і про такі маніпуляційні прийоми, як подвійний вплив. Здійснюється це так: маніпулятор спрямовує процес уявлення у потрібне для нього русло, повідомляючи інформацію відкрито з одночасним посиланням «закодованого сигналу», щоб ним вплинути на людину і викликати такі емоції, як образу. А цього можна досягти також, руйнуючи певні образи і уявлення, а також замінюючи їх іншими. Крім того, не змінюючи переконань і оцінок людини, можна змінити об’єкт оцінки, об’єкт судження. Прикладом цього є «коментована преса». Цей прийом застосовується так: коментатор повідомляє про події і пропонує декілька варіантів «правильних» пояснень. Тоді свідомість людини оцінює об’єкт по-іншому і людина знаходить того винуватця, який потрібен маніпуляторам.

Звідси видно, що особливістю маніпуляції як механізму впливу на психіку людини, є не тільки потреба зруйнувати сталі уявлення й ідеї, але й сформувати нові ідеї, цілі, бажання, дестабілізувавши здоровий глузд людини, знову ж таки, викликавши паніку у думках і сумніви у правдивості життєвих позицій.

Прикладом цього може бути терор більшовиків, який став здійснюватися перш за все проти винуватців економічного, а не політичного хаосу: «розстріл на місці». Відома також вказівка про проведення безжалісного масового терору проти куркулів, священиків і білогвардійців. Саме тоді революційний терор вперше в історії був названий масовим. 2 вересня 1918 року була прийнята резолюція: «На білий терор ворогів робітничо-селянської влади робітники і селяни відповідатимуть червоним терором проти буржуазії та її агентів».

[6, с.89].

Ще одна особливість маніпуляції стосується природної мови суспільства. Ми є свідками того, як штучно конструюється мова, як розривається зв'язок із святенністю древніх змістів та сенсів. Древня людина через мову, яка складалася із слів, що характеризували явища і предмети, які вона могла відчути, понюхати, відчувала опору у тодішньому світі. Сучасна людина цієї опори позбавляється знову ж таки через мову, через слова, які вона чує в багатьох випадках з мікрофону і які не надають їй чуттєвої опори. Такої думки дотримується М. Хайдеггер. Певною мірою тому при маніпуляції використовуються прийоми, які повертають людину до її прадавніх коренів. І добиваються цього, використовуючи істерію, страх, невпевненість і терор. Наприклад, гітлерівський фашизм використовував давнє мистецтво з’єднувати людей в екстазі через величезне шаманське дійство, ускладнене міццю сучасного техногенного суспільства. При з’єднанні слів із зоровими образами виникла мова, за допомогою якої великий і розважливий народ перетворився на величезну юрбу візіонерів, як це мало місце в ранньому Середньовіччі. Сподвижник Гітлера А. Шпеєр згадував, як він використовував зорові образи під час декорації з’їзду нацистської партії в 1934 році: "За високими валами, що відмежовують поле, передбачалося виставити тисячі стягів усіх місцевих організацій Німеччини, які б за командою десятьма колонами ринули десятьма проходами між рядами низових секретарів. При цьому і стяги, і блискаючі орли на древках мали так підсвітити потужними прожекторами, що вже завдяки цьому відбувався дуже сильний вплив. Але й цього, на мій погляд, було недостатньо. Якось випадково мені довелося бачити наші нові зенітні прожектори, промінь яких піднімався на висоту декількох кілометрів, і я випросив у Гітлера 130 таких прожекторів. Ефект перевершив політ моєї фантазії. 130 різко окреслених світлових

стовпів, на відстані лише 12 метрів один від одного, навколо всього поля піднялися на висоту від шести до восьми кілометрів і злилися там, нагорі, у сяюче небесне склепіння, через що виникло враження гігантського залу, в якому окремі промені виглядали немов величезні колони уздовж нескінченно високих зовнішніх стін. Інколи через цей світловий вінок пропливала хмара, надаючи і без того фантастичному видовищу елемент сюрреалістично відображеного міражу" [4, с. 58].

Таким чином, основним чинником психологічного тероризму можна вважати вплив на емоційну сферу людини, а механізм психологічного тероризму виявляється у площині інформаційної теорії емоцій. Психологічний тероризм можна вважати одним із аспектів маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю.

Перераховані види маніпуляцій використовують терористи всіх мастей. Крім того «і політичні, і релігійні, і кримінальні терористи прагнуть створити паніку в суспільстві, дезорієнтувати і дезорганізувати роботу державних органів» [7, с. 4] за допомогою таких методів впливу на заручників:

1) елементи залякування через демонстрацію своєї сили та великої кількості озброєння (постійна погроза вибухом,, постійні погрози зброєю, застосування зброї, застосування зброї на ураження, розміщення серед заручників осіб, обвішаних вибухівкою («шахідів»); катування заручників);

2) психологічні методи посилення занепокоєння з метою доведення окремих осіб до істеричного стану (сортування заручників; депривація сну та дезорієнтація в часі; використання дітей для досягнення своєї мети; обіцянки відпустити частину заручників або відпускання частини заручників; розповсюдження специфічних запахів у приміщення (газу і ін..); мовчазно-агресивна та відверто-ворожа поведінка злочинців; демонстрація своєї переваги над заручниками; відсутність їжі та питної води у заручників; обмеження можливості справляти свої природні потреби. дотримуватись правил особистої гігієни, задовольняти деякі звички; перебування тривалий час на одному місці);

3) повна інформаційна ізоляція та дезінформація заручників (відбирання мобільних телефонів, заборона дивитися телевізор, слухати радіо; голосові повідомлення з фальшивою інформацією або залякуваннями, трансляція національних мотивів; вимушені дзвінки, які доводилось робити заручникам своїм близьким по телефону).

Отже, як бачимо з вищенаведеного, тероризм є психологічним явищем. І так, як метод маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю є впливом на психологічний стан людей, так і перераховані методи застосовуються терористами для впливу на психіку людей.

Література:

1. Головаха Е. И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. – К.: Абрис, 1994. – 168 с.
2. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – К.: Оріяни, 2000. – 488 с.
3. Ольшанский ДВ. Психология терроризма / Д.В. Ольшанский. – СПб. Питер. 2001. – 288 с.
4. Дарчиева Г. С. Террористы в ФРГ (группа Баадера – Майнхофа) / Г. С. Дарчиева, Я. Немеш. – М., 1980.
5. Чалдини Р. Психология влияния. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 272 с.
6. Bell J. B. A time of terror: How democratic societies respond to revolutionary violence. – N.Y., 1978.
7. Ильясов Ф.Н. Терроризм – от социальных оснований до поведения жертв/ Ф.Н. Ильясов// Социологичнские исследования. – 2007. – №6. – с. 78-86.
8. Дробижева Л.М. Политический экстремизм и терроризм: социальнве корни проблемы/ Л.М. Дробижева, э.а. Паин / Век толерантности. – 2003. – №5. – с. 24-27.

Олена Палига
(Острог, Україна)

СТЕРЕОТИП У СФЕРІ КІНЕМАТОГРАФА ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ

На сьогоднішній день спостерігається значне ускладнення соціально-політичного середовища існування людини. Кожного дня індивід сприймає значні масиви інформації, стикається з різноманітними соціальними явищами, що не завжди аналізуються та структуруються у його свідомості. Таким чином, прослідковується суттєве спрощення у сприйняті людиною цього середовища, адже серед завантаженості справами практично стало неможливим знайомство з кожним об’єктом індивідуально. Механізм спрощеного сприйняття навколишнього середовища забезпечується за допомогою стереотипів. Вони стали невід’ємною частиною сучасного життя.

Одним із перших, хто ввів поняття стереотип був Уолтер Ліпман. У своїй праці «Громадська думка» він стверджував, що стереотипи це впорядковані, схематичні детерміновані культурою «картинки світу» в голові людини, які заощаджують її зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції і права [3, с. 95].

Психолог Т. Мадржицький описує такі основні риси стереотипу:

- стереотипи є неправильними узагальненнями – занадто широкими, перебільшеними чи спрощеними;
- стереотипи є переконаннями, спільними для певної групи людей у суспільстві, переважно пов’язаними з уявленнями про соціально-психологічні чи антропологічні характеристики інших суспільних груп;
- стереотипи, будучи системою переконань і установок, прийнятих заздалегідь, не формуються через соціальний досвід; стереотипи передаються за допомогою мови;
- стереотипи відносно стійкі і досить важко піддаються зміні [1, с. 336].

Проаналізувавши основні характеристики стереотипу варто зазначити, що феномен «стереотипу» являє собою спрощене уявлення про навколишній світ чи певні соціальні явища, які постають у свідомості індивіда як узагальнені та певним чином структуровані картинки. Стереотипам властивий суб’єктивний характер. За допомогою стереотипів людина швидше сприймає і аналізує певне явище чи об’єкт, що допомагає їй краще орієнтуватись в світі.

Стереотип завжди містить у собі певний оцінний елемент, який виступає у вигляді установки. В цьому прослідковується те, що стереотип є незвичайним спрощенням. Він «найвищою мірою заряджений почуттями». Оцінний елемент стереотипу (установка) завжди свідомо детермінований, оскільки стереотип, виражаючи почуття особистості, систему її цінностей, співвіднесений із груповими почуттями і груповими діями.

Стереотипізацію варто розглядати як необхідний та важливий елемент когнітивного процесу, який опосередковує поведінку людини, допомагає її орієнтації в соціумі. Стереотип при цьому є атрибутом реальної людської психіки, а «стереотипізовані» поняття, оцінки, категорії – це закріпленні в суспільній свідомості «згустки» суспільного досвіду як повторювані властивості і явища.

Стереотипи за своєю природою є досить стійкими, адже вони часто відображають певний колективний образ, який був сформований протягом кількох років. Разом з тим вони характеризуються мінливістю, оскільки на практиці стереотипи часто реагують на нову інформацію, особливо на драматичні події. Зміна стереотипу відбувається у разі акумулювання великої кількості нової інформації, яка спростовує стару. Зокрема, історія розвитку нашої країни містить чимало прикладів зміни і зникнення соціальних стереотипів. Це було пов'язано зі зміною зовнішніх чинників: економічних, політичних, соціальних умов життя людини і т. д.

Незважаючи на досить стійку природу стереотипів, вони не є вічними. Вони формуються під впливом двох чинників: несвідомої колективної переробки та індивідуально-соціокультурного середовища, а також в умовах цілеспрямованого ідеологічного впливу за допомогою ЗМІ та інших каналів поширення інформації. Серед умов першого порядку вирізняють рівень освіти, інтелект, особистий досвід, а також норми, звички, соціальні ролі, середовище проживання.

Американські психологи визначили три основні етапи формування стереотипу: «вирівнювання» (leveling), «посилення» (sparpening) і «асиміляція» (assimilation) [1, с. 342]. Спочатку складне явище чи об'єкт зводиться до кількох добре відомих ознак, а потім цим ознакам надається особлива значущість порівняно з тими, які вони мали в складі цілого. Після цього вибираються «вирівняні» і «посилені» риси об'єкта чи явища і формується образ, що має особливе психологічне значення для індивіда. В процесі «асиміляції» стереотип зливається із буденним життям людини, її світоглядом і сприймається як щось достовірне.

Внаслідок інтеграції у життя людини стереотип виконує низку функцій. Г. Теджфел виділяє чотири функції стереотипів, дві з яких реалізуються на індивідуальному рівні, а інші дві – на груповому.

Значення стереотипу на індивідуальному рівні:

- ✓ когнітивна функція полягає у селекції соціальної інформації, схематизації, спрощені;
- ✓ ціннісно-захисна функція покликана створювати і підтримувати позитивний «Я-образ».

На груповому рівні:

- ✓ ідеологізуюча функція забезпечує формування та підтримку групової ідеології, що пояснює і виправдовує поведінку групи;
- ✓ ідентифікуюча функція полягає у створені і підтримані позитивного групового «Ми-образу» [5, с. 111].

Таким чином, стереотипи здатні визначати моральні норми, формувати політичні, релігійні і світоглядні концепції. Вони часто визначають нашу поведінку, наші думки і ставлення до навколишнього середовища та інших людей.

Багато дослідників вказують на зв'язок стереотипів у свідомості людей зі значним впливом різноманітних каналів поширення інформації, зокрема із засобами масової інформації, які формують ставлення до світу. Стереотипи впливають на поведінку, що відтворює вчинки «героїв» преси, радіо, телебачення, а також на прив'язку певних принципів поведінки до тих місць життєдіяльності людини, на які вказують засоби комунікації. На думку дослідниці Є. Орлової, соціальний стереотип існує там, де існує згода різних людей відносно стереотипізованих об'єктів і ситуацій. Чим вище ступінь погодженості між оцінками різних людей, тим більш вираженим вважається соціальний стереотип [6, с. 116-118].

Вже давно стереотипи почали використовувати у сфері кінематографу. За допомогою їх формуються образи націй, чоловіків і жінок і т. д. Такі механізми мають значний вплив на свідомість індивіда, виробляють його упереджене ставлення до тих чи інший явищ і об'єктів соціального життя. Кінематографічні стереотипи часто концентрують увагу на найхарактерніших ознаках об'єкта, нівелюючи його суттєвими рисами. Однак, такі стереотипи можуть бути як істинними, так і хибними. Вони здатні формувати помилкове ставлення людини щодо тих чи інших явищ та об'єктів сприйняття, оскільки можуть базуватися на недостовірних передумовах або певних, не завжди обґрунтованих умовностях. Це може здійснюватись як цілеспрямовано, так і без конкретного наміру впливу на свідомість людини. Тому важливо усвідомлювати, що сформований стереотип може бути не об'єктивним.

Використання стереотипних уявлень в кінематографі чітко виражається у сприйнятті людиною інших людей, народностей. Варто зазначити, що чим далі відстають одна від одної культури, тим вищою є роль стереотипів. Люди на підсвідомому рівні сприймають узагальнено-спрощенні уявлення відображені в певних образах героїв фільму і засвоюють їх як щось, що володіє достатньою достовірністю, хоча це не завжди так. Адже, як було зазначено вище, образ цих героїв відображає лише деякі поверхневі риси. І це стосується як зовнішніх ознак так і внутрішніх характеристик об'єкту.

У ситуації міжкультурної комунікації носій своїх культурних стереотипів занурюється в новий контекст за допомогою сформованої і представленої картинки в певному фільмі. Особистість звертає увагу саме на характеристики нового «ми». При цьому відзначається схильність людини відзначати негативні якості нової національно-культурної спільноти [4, с. 41].

Таким яскравим прикладом є висвітлення російського народу у різноманітних американських кінострічках. Відповідно до даного стереотипу середній росіянин уявляється як високий, темно-русявий, міцної статури чоловік. З боку моралі росіянин є агресивним, що не знає докорів сумління і міри вживання алкоголю. Саме тому, росіяни часто зображаються в бойовиках. Такі стереотипи всебічно формують і спрямовують свідомість американців на негативне сприйняття росіян.

Саме в контексті кінематографу важливим є вміння аналізувати різні стереотипні уявлення, що наштовхують людей на упереджене ставлення. Адже такі стереотипи часто ґрунтуються на недостовірних передумовах. А в деяких випадках, цілеспрямовано використовуються з метою впливу на масову свідомість та формування у них відповідних суджень.

Отже, проблема стереотипізації у сфері кінематографу як одного із чинників впливу на масову свідомість є досить актуальною. Такі стереотипи в значній мірі визначають моральні норми, формують політичні, релігійні і світоглядні концепції. Вони визначають поведінку людини, її думки і ставлення до навколишнього середовища та інших людей. Тому важливою умовою становлення людини як глибоко усвідомленої особистості, особливо в умовах української державності, є її здатність аналізувати і систематизувати різноманітні уявлення про ті чи інші соціальні явища та об'єкти.

Література:

1. Бутенко Н. Ю. Соціальна психологія в рекламі: навч. посіб. / Н. Ю. Бутенко. – К.: КНЕУ, 2006. – 384 с.
2. Грановская Р. М. Творчество и преодоление стереотипов / Р. М. Грановская, Ю. С. Крижанская. – СПб: OMS, 1994. – 192 с.
3. Липпман У. Общественное мнение: перевод с англ. / У. Липпман. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
4. Социальная идентификация личности / Под ред. Ядова В. А. – М., 1993. 167 с.
5. Стефаненко Т. Г. Социальные стереотипы и межличностные отношения / Т. Г. Стефаненко; за ред. Г. М. Андреевой, Я. Яноушек. – М.: изд-во Московского ун-та, 1987. – 357 с.
6. Орлова О. Г. Система стереотипных признаков в структуре концепта Russia [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gramota.net/materials/2/2012/1/32.html. – Название с экрана.

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, Костюченко Олексій Миколайович.

Анна Савченко
(Київ,Україна)

«ДИТЯЧО – БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ, ЯК ОДИН З ФАКТОРІВ СТАНОВЛЕННЯ КОМПОНЕНТІВ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ТА СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ»

Підлітковий вік **–** період переходу від дитинства до дорослості, інтенсивного становлення почуттів і волі, спрямованості, готовності жити і діяти так, як живуть і діють дорослі. Підліток усвідомлює себе дорослою особою. Зростає його активність, відбувається ціннісна переорієнтація під впливом прагнення бути дорослим. Проте, психічному розвитку властиво багато суперечностей. Підліток є ще дитиною, і вже **–** не дитина, має деякі риси дорослого, але **–** ще не дорослий, намагається обмірковувати свої прагнення, дії, як це роблять дорослі, але своєрідно, по-дитячому. Прагнення до самостійності особливо характерне для підлітків. Самооцінка набуває не меншого значення, ніж оцінювання його дорослими. Прагнення розібратися в собі та своїх особливостях, бажання порівняти себе з іншими та оцінити їх якості породжують підвищену чутливість до оцінювання особистісних якостей, поведінки, ставлення до себе загалом. Це основна причина вразливості підлітка, його невмотивованих, безпідставних, з погляду дорослих, бурхливих реакцій на зауваження[1]. Моральні якості пов´язані з вольовими. У цей період зникає навіюваність, зміцнюється сила волі підлітка, його самовладання, зростає здатність до подолання труднощів, вияву рішучості й наполегливості. Але підліток не завжди правильно розуміє, в чому саме полягає сила волі. Часом упертість, за допомогою якої він нерозумно домагається здійснення своїх недоцільних бажань, вважається ним позитивною вольовою якістю. За силу волі іноді приймається негативізм, що виявляється в небажанні підкорятися розумним вимогам дорослих і правилам поведінки. Вольовими вчинками підлітки часом вважають і безглузді витівки, які вимагають значних зусиль (не спати дві доби, проколоти шкіру голкою). Це свідчить про хибне їх уявлення справжньої сили волі. Колектив має важливе значення у формуванні особистості підлітка. Однією з найхарактерніших його рис є прагнення до самоствердження. Бажання зайняти своє місце в колективі, бути лідером, помітним або малопомітним виконавцем, активним або пасивним, діяти заради колективу або заради себе є виявом внутрішніх, недостатньо усвідомлених позицій дитини. Особливого значення набувають дружба і товаришування, які стають активними, набирають нових форм: просто товариші, близький товариш, друг. Важливим фактором формування особистості підлітка є дружні взаємини з батьками. У цьому віці втрачають своє значення “керування” і “підкорення”, категоричне наслідування авторитету. І це природно, адже підліток є вже напівдорослою людиною, має власні оцінні судження, вміє їх обстоювати і доводити. Дружба між батьками і дітьми **–** один із каналів виховного впливу на дитину. Тільки дружні взаємини викликають підлітка на відвертість, допомагають дізнатися про переживання дитини, впливати на них, використовуючи для цього силу власного досвіду та авторитету.[2]

Поняття життєстійкості ввели Сьюзен Кобейс та Сальваторе Мадді. Воно знаходиться на перетині теоретичних поглядів екзистенційної психології та прикладної області психології стресу та вміння справлятися з ним [4]. Прикладний аспект життєстійкості обумовлений тією роллю, яку особистісна змінна відіграє в успішному протистоянні стресовим ситуаціям. За даними останніх досліджень, життєстійкість є ключовою особистісною змінною, яка опосередковує вплив стесогенних факторів на соматичне та душевне здоров’я, а також на успішність в діяльності. Компоненти поняття життєстійкості розвиваються в дитинстві і частково в підлітковому віці, хоча їх можна розвивати і пізніше. Їх розвиток вирішальним чином залежить від відносин батьків з дитиною. Зокрема, для розвитку компонента участі принципово важливо прийняття та підтримка, любов і схвалення з боку батьків. Для розвитку компонентів контролю важлива підтримка ініціативи дитини, її прагнення справлятися із завданнями все зростаючої складності на межі своїх можливостей. Для розвитку прийняття ризику важливим є багатство вражень, мінливість і неоднорідність середовища[3].

Мадді підкреслює важливість вираженості всіх трьох компонентів для збереження здоров'я і оптимального рівня працездатності і активності в стресогенних умовах. Можна говорити як про індивідуальні відмінностях кожного з трьох компонентів у складі життєстійкості, так і про необхідність їх узгодженості між собою і з загальною (сумарною) мірою життєстійкості. Життєстійкість пов'язана зі стійким переживанням людиною своїх дій і дій, які відбуваються довкола «як цікавих і радісних (залученість), як результат особистісного вибору та ініціативи (контроль) і як важливого стимулу до засвоєння нового (прийняття ризику)»[3]. Саме життєстійкість допомагає людині виносити тривогу, що супроводжує вибір майбутнього (невідомого), а не минулого (незмінності) у ситуації екзистенційної дилеми. Тест смисложиттєвих орієнтації є адаптованою версією тесту «Мета в житті» (Purpose-in-Life Test, PIL) Джеймса Крамб і Леонарда Махоліка. Методика була розроблена на основі теорії прагнення до сенсу життя і логотерапії Віктора Франкла і мала на меті емпіричну валідизацію ряду уявлень цієї теорії, зокрема уявлень про екзистенціальний вакуум та ноогенні неврози [6].Уявлення про сенс як про життєве завдання докладно розроблено в теорії особистості і психотерапії Віктора Франкла. У своєму вченні Франкл виділяє три основні частини: вчення про прагнення до змісту, вчення про сенс життя і вчення про свободу волі. Прагнення до пошуку і реалізації людиною сенсу свого життя Франкл розглядає як вроджену мотиваційну тенденцію, властиву всім людям і

є основним двигуном поведінки і розвитку особистості [5]. У нашому дослідженні було виявлено чинники, які впливають на формування життєстійкості та смисложиттєвих орієнтацій.

У результаті дослідження було виявлено наступні кореляційні зв'язки. Рівень зануреності вищий у підлітків з повних сімей. Рівень контролю також вищий у підлітків з повних сімей. Рівень шкали прийняття ризику у двох підгруп майже збігається і знаходиться у межах норми. Показники шкали цілі в житті вищі у представників повних сімей, що говорить про те, що підлітки з таких сімей надають життю більшої осмисленості та направленість на майбутнє. Обидві підгрупи мають результати за даною шкалою в межах норми. За показниками емоційної насиченості життя підлітки з повних сімей також мають вищий результат ніж підлітки з неповних сімей. Задоволеність відносинами з мамою найтісніше пов'язана з зануреністю у власне життя. Стосунки хлопців з батьком мають такі суттєві відмінності: рівень прийняття вище, рівень емоційної дистанції нижчий, рівень демократичності батька щодо прийняття рішень дитиною дещо нижчий, рівень конфліктності суттєво не відрізняється, рівень вимогливості значно вищий, ніж у дівчат, рівень авторитарності батька по відношенню до сина, також значно вищий ніж по відношенню до дочки. І загальний показник задоволеності стосунками із батьком у дівчат набагато вищий ніж у хлопців. Це може говорити про те, що на задоволеність відносинами впливає рівень вимогливості та рівень демократичності схеми прийняття рішень. Відносини дівчат з мамами відрізняються за такими параметрами: конфліктність мами вища з дівчатами (або мами дівчат більш конфліктні), вимогливість до хлопців вища ніж до дівчат, моніторинг вищий по відношенню до дівчат, рівень контролю трошки вищий у стосунках хлопців з мамою, але рівень авторитарності вищий у стосунках дівчат з мамою. Слід звернути увагу, що достатньо висока різниця у середніх значеннях по шкалі покарання – у хлопців цей показник на 2,5 пункти вищий, ніж у дівчат. Останні три шкали – незадоволення потреб дитини, неадекватний образ дитини та непослідовність, відрізняються вищими показниками у стосунках з дівчатами. Також у ході дослідження виявився сильний вплив на формування компонентів життєстійкості та смисложиттєвих орієнтацій фактору структури родини. найбільші розбіжності між підлітками з повних та неповних родин у стосунках з мамою існують за шкалами емоційна дистанція, у неповних родинах рівень конфліктності з мамою вищий, у повних родинах мами більше заохочують автономність підлітків, але при цьому рівень контролю мамою у повних вищий. Дуже суттєва різниця помітна у середніх результатах по шкалі непослідовності мами – у неповних сім'ях цей показник набагато вищий. На відміну від цього, рівень позитивного настрою до чоловіка у повних сім'ях набагато вищий, ніж у неповних. У неповній родині прийняття батька нижче, емпатія також низька, емоційна дистанція дещо нижча ніж у повних сім'ях, співробітництво, підтримка, вимогливість, моніторинг, контроль, задоволення потреб підлітка та задоволеність відносинами. Ці показники були очікуваними у ході дослідження, оскільки неповні родини передбачаю дефіцит уваги одного з батьків. Корекційна работа, яка була розроблена для підвищення рівня життєстійкості та смисложиттєвих орієнтацій підлітків була проведений на основі отриманих результатів нашого дослідження. Після корекційної роботи було проведено додаткове дослідження рівня життєстійкості та смисложиттєвих орієнтацій. Це дослідження показало, що змінився показник локуса контролю, дещо підвищився рівень шкали «Локус контроля-я» та дещо знизилися показники за шкалою «Локус контроля-Життя». Ці результати свідчать про те, що у підлітковому віці компоненти смисложиттєвих орієнтацій продовжують формуватися і тому за допомогою них можливий вплив на процес становлення смисложиттєвих орієнтацій у підлітків.

Література:

1. Андреева Т.В. Семейная психогия. СПб., 2004
2. Кон И.С. Ребенок и общество. М.,1980
3. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций М.: Смысл, 2000
4. Мадди С. Смыслообразование в процесах принятия решения// Психологиечский журнал 2005г. Т26, №6 С.87-101
5. Франкл В. Человек в поисках смысла.М.,1990
6. Maddi S., Khroshaba D. HardiTraining/ managing Stress for Performance and Health Enhancement. Irvine: The Hardiness Institute, 2004.

Науковий кервник:
доктор психологічних наук Семиченко Валентина Анатоліївна.

Тетяна Скорбач, Олександр Неплях
(Харків Україна)

ТЕРОРИЗМ – ОДНА З ГОЛОВНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ СЬОГОДЕННЯ

Тероризм – загальнолюдська проблема сьогодення, що є серйозною загрозою суспільства та держави.

Обрана нами тема є актуальною, бо тероризм з кожним днем зростає. У зв'язку з цим, даною проблемою в 90-х роках XX століття активно займалися такі фахівці – дослідники тероризму і його психології, як Ю. М. Антонян, В.В. Вітюк, Д. В. Ольшанський, В. Ф. Пирожков,С. А. Ефірів та ін.

Таким чином, у нашому дослідженні буде розглянуто досвід, наприкінці минулого – початку нинішнього століття щодо психології терористів.

У цій проблемі, на думку доктора психологічних наук, провідного наукового співробітника Інституту розвитку особистості РАВ В. Ф. Пирожкова, «поряд із соціальним, правовим, економічним слід виділити й психологічний аспект, який потребує всебічного розгляду та глибокого вивчення»[7].

Перш за все треба визначити психологічний профіль осіб, спроможних до вчинення терористичного акту, або тих, кого можуть використати керівники терористичних груп для подібних діянь. Насамперед, це особи, які не зуміли реалізувати себе в політичній сфері, але рвуться до влади й мають певний комплекс неповноцінності.

Терористи – це особливий клас людей, свого роду подвижники зі знаком мінус, з двоїстим ставленням до життя: з одного боку, вони хочуть зробити його справедливим і правильним, а з іншого – знищують його, убиваючи багатьох для досягнення своїх ідеалів. Разом з тим у них виразно проявляється прагнення вийти за межі свого повсякденного та буденного існування, наповнити його яскравими фарбами, незвичайними подіями, ризиком, гострими переживаннями, нарешті, що особливо важливо, зіштовхнутися зі смертю. Відповідний психологічний ефект досягається двояким шляхом: коли екстреміст ризикує своїм життям і коли він вбиває.

На думку таких фахівців, як В.В. Вітюк і С. А. Ефірів, терористам притаманна гранична нетерпимість до інакодумання і фанатизм, який породжений максималістським ідеалістичним утопізмом, ненавистю до існуючого ладу або загостреним почуттям відчуженості. Їм властива тверда віра у володіння абсолютною, єдиною та остаточною істиною, віра в месіанське призначення, вищу – і унікальну місію в ім'я порятунку або щастя людства. Описуваний тип особистості – «закритий» тип, тому що він виключає будь-яку критичну думку, свободу вибору.

Тероризм являє собою породження деструктивних (руйнівних) сил у суспільстві й людині, відображає культ насильства та всіляко сприяє його посиленню та поширенню, знецінюючи людське життя. Тероризм різко знижує значимість законів і можливість компромісів, зводячи нахабну жорстоку силу в ранг чи не головного регулятора життя.

Терористи часто потребують розголосу своїх дій і з тієї чи іншої психологічної причини, що в реакціях засобів масової інформації, політичних і державних діячів та інших людей вони, як у дзеркалі, бачать своє визнання та підтвердження своєї винятковості.

Для всіх терористів характерно презирство до людського життя, усі вони вважають можливим заради досягнення високої мети жертвувати життями ні в чому не винних людей.

До терористів залучаються соціально непристосовані, мало успішні люди. Вони погано навчалися в школі та у вузі, не змогли зробити кар'єру, досягти того ж, що їх однолітки, завжди страждали від самотності, у них не складалися стосунки з представниками протилежної статі. Словом, вони ніде не відчували себе по-справжньому своїми.

У їх свідомості зазвичай присутні стійкі уявлення про історичну травму своєї нації та потужні емоційні зв'язки з останньою. Типові соціальні почуття – скорбота та горе, у поєднанні з обмеженою національною гордістю. Для терористів характерне особливе уявлення про «історичного кривдника» і потреба в його покаранні та відплата. Ці уявлення доповнюються актуальною психічною травмою, яка пов'язана з реальними фактами загибелі рідних, близьких і просто одноплемінників.

Важливим джерелом поповнення кадрів терористів є найманці, які побували в різних конфліктних регіонах, що билися то на одному, то на іншому боці. Для їх психології важливо одне: хто більше заплатить, а часто вони спонукаються просто «інтересом вбивати», «відчути владу над людьми», «показати свою перевагу над іншими».

Серед терористів багато осіб, які в дитинстві, молодості піддавалися приниженням, не могли самоствердитися. Це люди, які не змогли реалізувати свої ідеї.

Переважно терористи – це люди, які у свій час, виступаючи за якісь права та свободи, були засуджені державою, викинуті, поставлені за межу закону, і для них тероризм стає соціальною помстою цій державі.

Не слід враховувати осіб з різними власне психічними аномаліями, які мають комплекс зверхності над іншими. Необхідно зауважити, що їх діяльність стимулюється засобами масової інформації, що розкривають не тільки способи та засоби, які використовуються в терористичних актах, але й популяризують особистості їх виконавців. Своєчасне вивчення такого контингенту дозволяє застосовувати превентивнії заходи.

Здійснюючи терористичний акт, його виконавець переступає через певну межу (переступає закон), а це вимагає відповідних механізмів психологічного захисту й самовиправдання. Знання цих механізмів дозволяє зрозуміти мотивацію терористів. Найчастіше вони вважають свої дії вимушеними, оскільки інші засоби не дозволили їм досягти поставлених цілей. Терорист виправдовується тим, що до дії його ніби спонукало порушення в суспільстві справедливості або нездійснення будь-яких його прав.

Люди, що вступають до лав терористів – це вихідці з різних соціальних прошарків і життєвих сфер. Практично всі дослідники вказують на такі найбільш характерні риси особистості терориста:

1. Комплекс неповноцінності. Він найчастіше є причиною агресії та жорстокого поводження, які виступають в якості механізмів компенсації.

2. Низька самоідентифікація. Терористичне угруповання допомагає індивідууму позбавитися від нестачі психосоціальної ідентифікації, виконуючи функцію психостабілізуючого фактора.

3. Самовиправдання. Дуже часто політико-ідеологічні мотиви вказують на головні спонукальні причини вступу на шлях тероризму, але, як правило, вони є формою раціоналізації прихованих особистісних потреб.

4. Особистісна та емоційна незрілість.

У терористичних організаціях звичайно великий відсоток агресивних параноїдів. Їхні члени схильні до екстерналізації, до покладання відповідальності за невдачі на обставини та пошук зовнішніх чинників для пояснення власної неадекватності. Екстерналізація притаманна практично всім категоріям терористів. Така особливість є психологічною та ідеологічною основою для згуртовування терористів. Дана особистісна установка активно збуджує ненависть до представників інших національностей, релігійних або соціальних груп, приписуючи їм найогидніші риси. Звідси особлива жорстокість при вчиненні терористичних актів, відсутність співпереживання їхнім жертвам. Як показали багато досліджень, для конкретних осіб, яких звинувачено в тероризмі, нестерпно визнати себе джерелом власних невдач.

Інші характерні психологічні риси особистості терористів – постійна оборонна готовність, надмірна відданість собі та незначна увага до почуттів інших, іноді навіть їх ігнорування. Ці риси пов'язані з паранормальністю терористів, які схильні бачити постійну загрозу з боку «інших» і відповідати на неї агресією.

Паранормальність у терористів поєднується з ригідністю (недостатня рухливість, перемикання, пристосовуваність мислення), застрявання емоцій і переживань. При всьому розходженні терористичних угруповань усіх їх об'єднує сліпа відданість членів організації її задачам та ідеалам. Цілі й ідеали служать раціональному поясненню приналежності до терористів. Звичайно, членами терористичних організацій стають вихідці з неповних сімей, люди, що з тих або інших причин відчували труднощі у рамках існуючих суспільних структур, втратили або взагалі не мали роботу. Почуття відчуження, що виникає в подібних ситуаціях, змушує людину приєднатися до групи, що здається їй настільки ж антисоціальною, як і він сама. Таким чином, для багатьох людей, що професійно займаються тероризмом, характерна замкнутість у своїй групі, її цінностях, цілях її активності.

Порвати з групою для терориста майже неможливо – це рівнозначно психологічному самогубству. Для терориста залишити організацію – значить втратити самоідентичність. Ці зовсім неавторитарні люди стають, таким чином, членами жорстких авторитарних груп. Відповідно будь-яка акція ззовні значно збільшує групову згуртованість. У міру того, як терорист переймається ідеологією своєї організації, він засвоює абсолютистську риторику. Світ для нього розпадається на своїх і ворогів, чорне і біле,правильне і неправильне – ніяких відтінків, неясності, сумнівів. Подібна логіка спонукає терористів до нанесення ударів по суспільству і ворогу, хто б ним не був. Ворога визначають лідери організації.

Особи, схильні до тероризму, належать до такого типу особистості, для якого характерний примат емоцій над розумом, безпосередніх активних реакцій на дійсність над її осмисленням; упередженість оцінок, низький поріг терпимості та відсутність належного самоконтролю. Ці люди досить легко зживаються з ідеями насильства.Дослідники називають такі мотиви терористів:

– самоствердження,

– самоідентифікація,

– молодіжна романтика й героїзм, надання своєї діяльності особливої значущості,

– подолання відчуження, конформізму (пристосування, бездумне дотримання спільних думок), знеособлення, стандартизації, маргінальності і т.ін.

Також можливі корисливі мотиви.

Головним мотивом Ефірів вважає «ідейний абсолютизм», «залізні» переконання у володінні єдиною, вищою, остаточною істиною, унікальним «рецептом порятунку» свого народу, групи або навіть людства.

Перш за все потрібно відзначити безсумнівність такого мотиву, як самоствердження, яке часто переплітається з бажанням домінувати, пригнічувати і керувати оточуючими. Така потреба буває пов'язана з високою тривожністю, яка проявляється в разі панування в соціальному середовищі, причому панування може досягатися з допомогою грубої сили, знищення неугідних. Даний мотив виявляється в будь-якому вигляді терористичної поведінки, тим паче, що придушення інших часто забезпечує особисту безпеку.

Ще один мотив, який здатний породити терористичний акт – бажання покінчити життя самогубством, адже терористи-самогубці аж ніяк не рідкість.

Серед терористів чимало і тих, яких спонукали ігрові мотиви. Для них участь у терористичних актах – це гра: з обставинами, ворогом, долею, і навіть зі смертю. Особливо це характерно для молодих людей, зокрема підлітків. Дану ситуацію вони сприймають як захоплюючу гру, ставкою якої може бути життя. Але багатьох це не лякає: для них власне життя лише плата за участь у «захоплюючій» грі.

Отже, можна виділити ряд провідних мотивів, якими керуються сучасні терористи:

1. образа за себе особисто або через соціальну групу, до якої належить людина;
2. бажання самоствердитися, пригнічуючи інших, зокрема шляхом здійснення теракту;
3. стовідсоткова впевненість у своїй правоті;
4. гра в «сильну і круту» людину; «мені все під силу», «що хочу, те й роблю», «мені нічого за це не буде»;
5. прагнення до смерті («себе не шкода»), бажання і готовність принести в жертву інших.

З цими мотивами тією чи іншою мірою згодні майже всі дослідники. Однак, на нашу думку, не всі з цих мотивів можуть підштовхнути звичайну людину на шлях терору.

Література:

1. Антонян Ю. М. Тероризм. – М, 1998.
2. Боротьба з тероризмом / Наук.ред. Ст. Н. Кудрявцев; упоряд. Л. В. Брятова; Товариств.– консультативна рада з проблем боротьби з міжнародним тероризмом. – М: Наука, 2004.
3. Горбунов К. Р. Психологія тероризму: курс лекцій: для студентів психологічних спеціальностей. Омськ: Изд–во ОмГУ, 2007.
4. Журнал «Антитерор». –№1, вересень, 2002.
5. Іванов В. Е. Психологія тероризму. Попередження та припинення терористичних актів. – СПб.: Камея, 2005.
6. Ольшанський Д. В. Психологія тероризму. – СПб.: Пітер, 2002.
7. Виступ на «круглому столі» з вивчення феномену тероризму («Держава і право» №4, 1995 р.)
8. http://www.bestreferat.ru/referat-200495.html

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, Скорбач Тетяна Василівна.

Алла Стеценко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ФРУСТРАЦІЯ В СЬОГОДЕННІ

Фрустрація відноситься до шерегу психічних станів. Якщо психічний стан розглядати як загальне поняття щодо явища фрустрації, а саму фрустрацію як поодиноке, конкретне проявлення загального, то важливе значення для подальшого розгляду має зауваження посутніх властивостей психічних станів. На думку М.Д. Левітова психічний стан являє собою "цілісну характеристику психічної діяльності за певний період часу, який відображає своєрідність перебігу психічних процесів залежно від відображених предметів і явищ дійсності" [2, с. 120]. О.О.Прохоров вважає, що психічний стан являє собою "відображення особистістю ситуації у вигляді стійкого цілісного синдрому в динаміці психічної діяльності" [5, с. 11]. В обох наведених визначеннях наголошується на причинно-наслідковому зв'язку між "об'єктивною реальністю" чи "ситуацією" як детермінантами та психічними станами як реакціями.

Однак, наведені дефініції можуть наштовхувати на думку про визначений детермінізм між ситуацією та психічним станом. Цілком закономірно виникає питання: постання *певного* психічного стану завше порушується саме *певною* ситуацією чи ця залежність має довільний чи, принаймні, інваріантний характер? Тобто, чи завжди певна умовна ситуація необхідно веде до виникнення конкретного психічного стану як реактивного утворення чи, можливо, одні й ті ж самі ситуативні умови можуть порушувати довільні психічні стани чи певний шерег можливих? І, відповідно, навпаки, чи може певний стан, наприклад, та ж фрустрація детермінуватися невизначеною кількістю умов діяльності?

Можливі відповіді на ці питання не проглядаються у наведених дефініціях. Разом з тим, складається враження, що автори схиляються до ситуативного детермінізму. Якщо ж це і не так, то для протилежного висновку немає достатніх підстав. Той же самий О.О.Прохоров, прагнучи піддати аналізу саму ситуацію діяльності (що, ми вважаємо необхідним завданням), лише відзначає ситуативну неоднорідність, підкреслює вміщеність у певній ситуації багатьох змінних імпульсів, які вже суб'єктивно інтерпретуються як цілісна ситуація. Ця думка, здається, слушною, але у ній немає чітких відповідей на питання, які виникають цілком закономірно. Так, зауваживши аспект

посутньої цілісності та складової множинності ситуації, що пов'язується із виникненням фрустрації, потрібно вказати, що ймовірнішою стає парадигма суб'єктивної налаштованості на фруструючий стан, потенційна визначеність якого зумовлює інтерпретацію множинних впливів як фруструючої ситуації. Аналіз фрустраційної ситуації вимагає опосередкованості загальнонаукових понять "кількість" і "якість". У цьому випадкові множинність відображених імпульсів постає як кількість, що переходить у фруструючу якість. Але, як відбувався би цей перехід? На нашу думку фруструючу ситуативну якість накидає сам суб'єкт. Цілісна якість, пов'язана з кількістю, випливає не з сторонніх імпульсів, а з суб'єктивної оцінки. У контексті поставлених вище питань і висловлених міркувань, вельми актуальною постає відома теза, що зовнішні подразники не ведуть до однозначних психічних реакцій. Однак згадані автори применшують роль суб'єктивної інтерпретації. Таким чином підкреслимо, що питання індивідуально-психологічних чинників виникнення стану фрустрації вимагає подальшого розгляду.

Нині ж розробленішим є аспект ситуативної детермінації фрустрації. У цьому напрямку здійснювались дослідження Ю.Є.Сосновікової, яка вказувала на те, що психічні стани завжди ситуативні і являють собою реакцію на "чинну", сьогочасну ситуацію, розгортаючись "тут" і "зараз" [6, с. 47]. Хоч автор і послуговується термінологією гештальтизму, це більше нагадує стилістичний пасат, а не опосередковування відповідних парадигм. І це попри те, що центральна ідея гештальт-психології – вільність людини від минулого, недостатність (а іноді і шкідливість) досвіду – могла б слугувати основою для вироблення засобів подолання деструктивних впливів фрустрації. Зазначимо, що й інші дослідники поділяють погляд, згідно з яким першочергове завдання в системі дослідження фрустрації полягає у необхідності зосередження уваги саме на фруструючих ситуативних впливах. Так погляд на фрустрацію, як на реактивне утворення висловлюють і Н.Д.Завалова та В.О.Пономаренко [1]. Також потрібно вказати, що Б.Ф.Ломов усі можливі психічні стани пов'язує із детермінацією певних умов [3]. Така думка безпосередньо пов'язана із усталеним тлумаченням ситуації як системи зовнішніх стосовно суб'єкта умов, що спонукають подальшу активність. Але ця дефініція є вельми абстрактною і відображає лише загальну тенденцію, яку у жодному разі не можна розуміти як закономірну необхідність. Набагато коректнішим є твердження Д.Магнуссона, що зовнішня ситуація, справляючи вплив на людину опосередковується коґнітивними системами індивідів [4].

Для аналізу явища фрустрації суттєве значення має його віднесення до загального шерегу психічних станів, що дає змогу поширити на фрустрацію (як конкретний феномен) низку загально станових властивостей. Це в першу чергу цілісність, яка постає у кореляційній взаємодії складових елементів. Але розгляд фрустрації саме як стану вимагає відзначення соціального аспекту їхнього становлення. Виникає суттєве питання: в якій мірі психічні стани визначаються психофізіологічними причинами, а в якій – соціально-психологічними? Щодо останніх причин, то вони мають місце вже виходячи із соціалізуючого чинника. Інтерпретація сприйняттєвого змісту здійснюється людиною у інтеріоризованих нею образах і смислах. Коґнітивне опосередковування виникнення фрустрації, про яке пише Д.Магнуссон, також має соціальне коріння, оскільки коґнітивні конструкти (їхній зміст і ситуативна формалізованість) визначається рецепцією соціального.

Але соціально-психологічний аспект виникнення фрустрацій не обмежується сферою апперцепції та коґнітивності. Має значення поведінковий, соціально-рольовий чинник виникнення фрустрації. Тут ми можемо говорити:

1) про індивідуальну самоактуалізацію фрустраційного стану;
2) про поведінкове вираження, спосіб самовиявлення особистості у даному наявному стані.

У першому випадкові мова може фактично йти про квазіфрустрацію, коли людина відтворює поведінку, характерну для даного стану. Така рольова діяльність ("гра" у фрустрацію) може спрямовуватись на соціалізаційне коло, поширюючи певну смислову інформацію. Наприклад, у педагогічній діяльності рольове відтворення фрустрації може здійснюватись з метою демонстрації поглиненості працею. Або ж (найчастіше) для виправдання власних хиб у професійній діяльності; шляхом представлення умов діяльності як несприятливих, нездоланних перепон. Але така квазіфрустрація дуже легко може перейти у фрустрацію фактичну. Приймаючи ту чи іншу роль, людина усвідомлює її відношення до себе, але вже сама обставина усвідомлення викликає переживання (екзистенціальне відношення) до усвідомленого, що виражатиметься в емоційних реакціях і залученні смислових асоціацій. Це у підсумку, вестиме до вироблення фрустраційної заангажованості, формування особистісної акцентованості, з деструктивними наслідками для особистості в цілому. Згідно термінології Н.К.Майєра цю акцентованість можна назвати "фіксацією", що еквівалентна стереотипності, повторюваності, зокрема в діях, а також в асоціаціях, лексиці, оцінках тощо. "Фіксація" може виражатися в руховій активності, яка однак позбавлена цілеспрямованості. Це лише уподібнення діяльності, оскільки у ній не здійснюється жодного свідомого творення, має місце лише відтворення минулого досвіду, пов'язаних із ситуацією поведінкових стереотипів.

Згідно узагальненій типології, здійсненій М.Д.Левітовим, цей стан виражатиметься стенічно (активно) й астенічно. Автор переносить цю типологію і на фіксації. До стенічних проявів фіксації М.Д.Левітов відносить:

1) агресію, спрямовану на фрустратор;
2) агресію, що спрямовується суб'єктом на самого себе і "виявляється у самозвинуваченнях і грубому ставленні до себе";
3) "ригідну, консервативну", але при цьому "не ворожу" поведінку, яка супроводжується руховою активністю;
4) "прикованість" до фруструючої ситуації, "яка поглинає усю увагу, викликає потребу тривалий час сприймати, переживати й аналізувати фрустратор". Відмінність від попереднього прояву полягає у тім, що спостерігається не рухова активність і поведінкова негідність, а перцептивна, має місце "стереотипність сприйняття і мислення". Стенічні реакції та фрустратор можуть супроводжуватися вередливою поведінкою.

У другому випадкові фрустрація детермінована об’єктивними або ж суб’єктивними чинниками, або ж переросла з фрустрації умовної (перший випадок) у фактичну.

У свою чергу, астенічні реакції виявляються у:

1) депресії, яка, зазначає М.Д.Левітов, є протилежністю агресії, для якої "характерна не депресивність, а скоріше своєрідна маніакальність" Депресії виявляються у почутті суму, усвідомлення невпевненості, безсилля, безнадійності, а іноді відчаю. Як особливий різновид депресії виникає стан "скутості й апатії, ніби тимчасового оціпеніння";
2) регресія – тип астенічності, виділений Р.Баркером (щодо приналежності цього явища до проявів фрустрації М.Д.Левітов не має визначеної думки), яка виявляється у поверненні до поведінки властивої дитячому вікові, що веде до самозняття відповідальності за діяльність [2, с. 125-126].

Для психології центральне значення має суперечність між поняттям “процес” і “стан”. Поняття “стан” і “процес” не виключають одне одного, але питання їхньої конкретної збіжності – залишається питанням. Наголос на процесуальному характері психіки, перетворює стан на аномалію; у ліпшому випадкові робить застосовними предикати “акцентуація”, “фіксація” тощо; у гіршому ж – дає підстави говорити про “ неврози” та “психози” – порушення належної амплітуди психічних перебігів, їхнє звуження, зведеність до декількох визачальних. Відповідним чином (з точністю до навпаки) формується й уявлення процесуальності, якщо звертати першочергову увагу на станову визначеність, розглядаючи її як належну: процес здаватиметься невираженістю, не впорядкованою мінливістю, далебі, якимось хаосом; або ж, впадаючи в іншу крайність (абстрагуючись від несуттєвого у людських переживаннях) психіка уподібнюватиметься мозаїці із завершених складових.

Психологія має досвід найрізноманітніших спроб узгодження цих суперечностей. Згадати хоча б теорію “потоку свідомості” У. Джемса, яка розглядає свідомість як неперервний плин змінних образів, відчуттів та почуттів – процесуальна характеристика, – а рефлексивний акт як узгоджуючу діяльність, що породжує певну цілісність, яка практично детермінує той чи інший стан. Тобто, стверджується “об’єктивність” процесів і посутня “суб’єктивність” станів. Адже процеси розглядаються як детерміновані зовнішніми реальностями, а стани мисленнєво–вольовими актами. Проте уже у коґнітивізмі ця чітка розмежована дихотомічність беззастережно змінюється. По суті коґнітивізм екстраполює на психологію кантіанську гносеологію: показує апостеріорну визначеність перцепції і подальшу апріорну обумовленість апперцепції. Але прийшовши до такої кореляції, коґнітивізм не вирішує питання зв’язку між процесами та станами, а перетворює це питання на невирішуване.

Зазначимо, що для цієї проблеми особливе значення мають відомі принципи прегнатності, переважно сформульовані у дискусії ґештальт-психології:

1) у сфері психічного не ціле виникає із окремих елементів, а окреме із цілого;
2) психічний розвиток просувається не від специфічного до загального, а навпаки;
3) ціле володіє власними якостями, які не виявляються в його складових частинах;
4) виникнення психічної цілісності відбувається не довільно, а за законами ґештальта;
5) якщо психічне явище являє собою частину цілого, то воно має й інші властивості (зумовлені цілим), аніж у випадкові відособленого прояву.

Безпосередньо щодо становлення стану фрустрації зазначені вище положення можна конкретизувати наступним чином:

1) фрустрція як цілісний стан продукує специфічні, сув’язні притаманні (у певній якості) тільки їй прояви;
2) прояв даного стану відбувається у формі розгортання присутньої потенційно здатності до фрустрації;
3) не кожна сукупність притаманної фрустрації рис є саме станом фрустрації посутньо;
4) розготання фрустрації відбувається як окреслення її

а) структури – просторових (притягування чи відштовхування, порив, спонукання тощо) і часових (тривалість, миттєвість тощо) якостей, які у свою чергу можуть поставати синтезно і характеризуватися у предикатах ”наростання”, “спадання”, “циклічності” тощо;

б) властивостей – агресія, депресія, апатія тощо;

в) сутності (характеристики пов’язані з особистісними якостями) остання якість найменш означувана й визначається залученими теоріями особистості (фройдизм, бігевіоризм, гуманітарними та ін.);

5) прови притаманні фрустрації, як окремо взяті, не тільки не засвідчують необхідної присутності даного стану як детермінанти, але й за своїми характеристиками будуть відмінними, аніж у випадку їхнього корелювання з іншими притаманними стану проявами, фруструючими чинниками та фрустраційною визначеністю як окремими цілими (наприклад, та ж агресія, що згідно Дж. Долларду завше є наслідком фрустрації, можна мати й інші визначальні детермінанти, при цьому варто завважити феноменальну багатоманітність агресії – її характеристики будуть відмінними за відмінних чинників й умов виявлення).

Викладені вище міркування щодо взаємодії психічних процесів і станів становить загальну проблему дослідження фрустрації – той понятійний і парадигмальний контекст, який обумовлює семантику та логіку пізнання. Зазначимо також, що М. Д. Левітов, адаптуючи тему фрустрації щодо психології діяльності, розкривав проблемний дискурс в іншому ракурсі: “Фрустрація повинна розглядатися в контексті широкої проблеми: витривалості стосовно життєвих труднощів і реакції на ці труднощі” [2, с. 118]. Положення Левітова упрозорює, по суті, екзистенціальні аспекти явища. Ми ж, не відкидаючи правомірності такого підходу, вважаємо продуктивним звертання саме до гносеологічного боку проблеми.

Література:

1. Завялова Н.Д. Психические состояния человека в особых условиях деятельности / Н.Д. Завялова, В.А. Пономаренко // Психологический журнал. – 1983. – № 6. – С. 92-105.
2. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний / Н.Д. Левитов // Вопросы психологии – 1967. – № 6. – С. 118-129.
3. Ломов Б.Ф. Проблема общения в психологии / Б.Ф. Ломов // Проблема общения в психологии. – М., 1981. – С.3-8.
4. Магнуссон Д. Ситуационный анализ: эмпирические исследования соотношений выходов и ситуаций / Д. Магнуссон // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5. – № 2. – С. 28-33.
5. Прохоров А.О. Теоретические и практические аспекты проблемы психического состояния личности / А.О. Прохоров. – Самара: Изд-во СГПИ, 1991. – 215 с.
6. Сосновикова Ю.Е. Психологические состояния человека, их классификация и диагностика / Ю.Е. Сосновикова. – Горький: Изд-во ГПИ, 1976. – 217 с.

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, професор Хомич Галина Олексіївна.

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Дарья Болдарева
(Донецк, Украина)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗНАНИЙ НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ ПРИ ПОДБОРЕ ПЕРСОНАЛА

Понимание эмоционального состояния человека важно не только в наших взаимоотношениях с другими людьми, но и в отношениях с самим собой. Это понимание приводит к осознанию индивидуальных сторон, определяющих нашу жизнь. Чувства могут помочь стойко перенести какие-либо испытания, избавиться от страхов. Социолог или психолог должен знать, как люди переживают свои эмоции. Ему нельзя полагаться только на слова человека, поскольку последний не всегда способен правильно и полностью описать свои чувства. Но лицо может отразить эмоции переживаемые человеком, даже когда сам человек не может подобрать слова или не знает, что ощущает. Врачам также необходимо правильно понимать эмоции пациентов. Люди с физическими заболеваниями чаще всего неохотно говорят о своих чувствах к болезни, о своих страхах, печалях, отвращении. Поэтому врачи должны уметь правильно понимать эмоции человека. Что касается менеджеров по персоналу, то они не всегда могут верить словам человеку, пришедшему на собеседование. Является ли уверенность претендента неподдельной? Действительно ли он заинтересован в получении этого места? При проведении интервью менеджер обязан внимательно наблюдать за изменениями лица претендента, чтобы не ошибиться в своём выборе.

Исследованием проблемы языка телодвижения занимались такие учёные как Чарльз Дарвин («Выражение эмоций у человека и животных»), Альберт Мейерабиан (установил, что передача за счёт невербальных средств составляет 55%), Бердвиссл (обнаружил, что более 65% информации передается с помощью невербальных средств общения).

Понимание эмоций имеет важное значение для личного благополучия, поддержания близких отношений между людьми, успехов в профессии. Лицо является основной сигнальной системой в отображении эмоций. Через своё лицо человек передаёт сигналы трёх типов: статичные, медленные и быстрые. Статичные отражают такие характеристики лица, как цвет кожи, форму лицевых костей, форму и расположение глаз, бровей, носа, рта. Медленные сигналы отображают изменения лица, которые происходят с течением времени: изменение текстуры или цвета кожи посредством появления морщин. Быстрые сигналы возникают при движении мышц лица, они проявляются на лице в течении нескольких секунд или даже долей секунды. На лице отображаются одновременно несколько типов сигналов для передачи сообщений: об эмоциях, настроении, установках, характере, возрасте, расе, интеллекте и т.д. Мы остановимся конкретно на рассмотрении эмоциональных сообщений, передаваемых с помощью быстрых сигналов: удивление, страх, отвращение, гнев, радость, печаль.

Проблемы в понимании выражений лица возникают из-за того, что люди мало смотрят друг на друга. Существуют так называемые микровыражения, которые длятся всего доли секунды. Большинство людей просто не замечают их или не успевают их распознать. Продолжительные выражения эмоций чаще всего являются притворными.

В настоящее время проводятся исследования с целью выяснить когда два человека действительно смотрят друг на друга: чтобы увидеть, какие эмоции демонстрирует собеседник, требуется ли ему возможность вставить слово, высказаться. Почему же большую часть времени люди не смотрят друг на друга, когда разговаривают? Отчасти это объясняется вежливостью: воспитание не позволяет смотреть на человека в упор. Или нежелание смущать другого человека, который, возможно, хочет скрыть от собеседника какую-либо информацию. С другой стороны это объясняется стремлением не обременять себя дополнительной информацией.

Определение того, какие эмоции выражаются на лице, недостаточно. Важно выяснить, являются ли наблюдения и оценки правильными. В ходе анализа экспериментов действительно были найдены доказательства возможности получения точных оценок выражения лица. В одном эксперименте были сделаны фотографии людей с психическими заболеваниями во время того, как они попала и лечебницу, а затем ещё раз, после того, как они прошли курс лечения и готовились к выписке. Фотографии были показаны независимым людям и те безошибочно определили когда была сделана та или иная фотография: до или после выписки. Затем эти фотографии показывали другим людям, которые не были предупреждены, что видят снимки пациентов психиатрической лечебницы. Этих людей просили показать, эмоции каких людей являются приятными и неприятными. И снова были даны точные оценки: неприятными оказались выражения лиц пациентов до лечения, и приятными – после. В следующем исследовании других наблюдателей просили показать фотографии людей, лица которых выражают приятные или неприятные эмоции. Люди на снимках были подвержены стрессу либо находились в спокойном состоянии. Наблюдатели безошибочно оценивали выражения лиц в период стресса, как более неприятные, чем выражения лиц, которые были сфотографированы в нестрессовой ситуации.

Рассмотрим подробнее некоторые виды эмоций.

УДИВЛЕНИЕ. Является самой кратковременной эмоцией. Человек не может удивляться долго, если только поразившее его событие не открывается для него своими новыми неожиданными гранями. Никогда не растягивается. Удивление вызывается как неожиданным событием, так и событием, которое можно назвать псевдонеожиданным. Неожиданное – это событие, появление которого никто не ожидал, а псевдонеожиданное – это появление события, отличного от ожидаемого. Удивительными могут быть взгляд, звук, вкус, запах, прикосновение и т.д. Удивление является нейтральным. Поэтому фраза «я приятно/неприятно удивлён» неправильна. Радость, удовольствие или отвращение возникают вслед за удивлением, вызванным каким-либо событием. Как выглядит удивление? Лицо, выражающее удивление, имеет свои внешние характерные особенности:

– брови подняты и изогнуты;
– кожа под бровями натянута;
– поперёк лба идут горизонтальные морщины;
– веки открыты; верхние веки подняты, нижние опущены; белок глаз – склеру – можно видеть над радужной оболочкой, а нередко и под ней;

– нижняя челюсть опускается, так что губы и зубы размыкаются, а рот находится в ненапряженном состоянии.

СТРАХ. Люди боятся причинения любого вреда: физическую боль или моральные страдания. Сильный страх – неприятное ощущение, порой являющееся травматической и вредной для здоровья: кожа человека может побледнеть, учащается дыхание, дрожат руки и т.д. Страх может быть кратковременным, а может нарастать постепенно. Существуют характерные формы отражения страха на лице человека:

– брови приподняты и слегка сведены;
– морщины наблюдаются только в центральной части лба, а не по всей его ширине;
– верхние веки приподнимаются, обнажая склеру, а нижние веки напряжены и подтянуты вверх;
– рот открыт, а губя либо слегка напряжены и оттянуты назад либо растянуты и оттянуты назад.

ОТВРАЩЕНИЕ. Эта эмоция является проявлением глубокой неприязни. Человек может испытывать отвращение к звукам, прикосновениям, запахам. Отвращение подразумевает проявление реакций отталкивания и уклонения человека от объекта или удаление объекта от человека. При проявление неконтролируемого отвращения может возникнуть тошнота и рвота. Действия, наружность людей, их поступки или даже из идеи также могут вызывать чувство отвращения. Рассмотрим самые важные подсказки для идентификации отвращения:

– верхняя губа приподнята;
– нижняя губа также приподнята и придвинута к верхней губе или же опущена и слегка выдвинута вперёд;
– нос сморщен;
– щеки приподняты;
– проявляются морщинки на коже под нижними веками, а веки приподняты, но не напряжены;
– брови опущены, в результате чего происходит опускание век.

ГНЕВ. Является одной из самых опасных эмоций. Испытывая гнев, вероятнее всего, человек умышленно причиняет вред другим людям. Частью опыта переживания гнева является риск потери контроля. Причинами гнева чаще всего являются фрустрация, физическая угроза, чьи-то действия, наносящие моральный ущерб или отличающиеся от моральных принципов человека и т.д. При проявлении гнева артериальное давление повышается, лицо может покраснеть, вены на лбу и шее становятся более заметными. При проявлении гнева наблюдаются такие изменения лица:

– брови опущены и сведены;
– между бровями появляются вертикальные морщины;
– нижние веки напряжены, они могут быть или не быть приподняты;
– верхние веки напряжены, они могут быть или не быть опущены в результате опускания бровей;
– глаза глядят пристально и могут быть слегка выкачаны наружу;
– губы могут находиться в двух основных состояниях: плотно сжаты, уголки губ прямые или опущены вниз; либо губы могут быть раздвинуты (образуя прямоугольный рот) и напряжены – как при крике;
– ноздри могут быть «вразлёт».

РАДОСТЬ. Является позитивной эмоцией. Тактильная стимуляция, звуки, вкус, изображения способны вызвать приятные ощущения, благодаря которым человек чаще всего чувствует себя счастливым. Похвала, дружба, уважение других людей дают возможность человеку испытать радость. Такая радость возникает из опыта, при котором люди, которые оказывали вам поддержку, также ласкали вас, кормили, облегчали боль. Радость выражается на лице следующими факторами:

– уголки рта оттянуты назад и вверх;
– рот может быть приоткрыт или закрыт; в первом случае будут видны зубы, во втором – нет;
– морщины (носогубные складки) идут вниз от носа к областям, находящимся у краев рта;
– щеки приподняты;
– нижние веки могут быть подняты, но не напряжены; под ними появляются морщинки;
– морщинки в виде «гусиных лапок» идут от внешних уголков глаз к вискам.

ПЕЧАЛЬ. В печали человек переживает страдания «приглушённо». Он не кричит, а переживает несчастье более спокойно. Печаль пассивна. Она является вариацией горя, вызванного физической болью или тяжёлой утратой. Печальные люди не желают действовать, они неподвижны, вялые. Рассмотрим отличительные черты проявления печали:

– внутренние уголки бровей приподняты;
– участки кожи под бровями имеют форму треугольника, опирающегося на своё основание;
– внутренние уголки верхних бровей приподняты;
– опущенные уголки рта или дрожащие губы.

Как видно из вышеприведённого, умение читать человеческие лица необходимо каждому, но особенно психологам, социологам, педагогам, врачам и менеджерам, то есть тем, кто работает с людьми. Менеджерам эти знания помогут подобрать качественный персонал. Для этого необходимо знать о реальных чувствах человека, а об этом расскажет такой источник информации как лицо. Менеджер по персоналу при проведении собеседования наблюдает за тем, как претендент контролирует свои эмоции, является ли уверенность неподдельной или же под мнимой уверенностью скрыта нервозность, вызванная пониманием своей некомпетентностью. Изучение лица поможет узнать действительно ли претендент заинтересован в получении этого места или же просто уверяет в этом менеджера.

Литература:

1. Дарвин Ч.Р. Выражение эмоций у человека и животных / Пер. с англ. – М.: Москва 1872. – 1040 с.
2. Экман П. Узнай лжеца по выражению лица / Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2012. – 272 с.: ил. – (Серия «Сам себе психолог»).
3. Пиз А. Язык телодвижений / Пер. с англ. – М.: Москва 1992. – 265 с.: ил.

Научный руководитель:
кандидат педагогических наук, Самойленко Неля Васильевна.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Александр Мельников, Екатерина Алёхина
(Краматорск, Украина)

РАЗРАБОТКА МОДУЛЯ РАСЧЕТА ОПТИМАЛЬНОЙ ЗАГРУЗКИ ОБОРУДОВАНИЯ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОТДЕЛА СУПЕРМАРКЕТА

В рассматриваемом магазине всеукраинской сети супермаркетов имеется собственное производство, которое осуществляет как предпродажную обработку полуфабрикатов, так и изготовление различных салатов, готовых блюд, хлебобулочных изделий.

Для обеспечения работы предприятия используется стандартное программное обеспечение компании «1С», позволяющее автоматизировать процессы бухгалтерского учета, движения товаров на предприятии и т.п. В то же время вопрос повышения уровня использования современного программного обеспечения на предприятии остается актуальным. Была поставлена задача создания интеллектуальной системы принятия решений, содержащей модуль расчета оптимальной загрузки оборудования.

Для выпечки хлебобулочных изделий в производственном отделе супермаркета используются печи (конвекционные, пароконвекционные, ротационные), расстоечные шкафы, хлеборезки и тестомесы, тестоделители и тестораскаточные машины, жарочные и пекарские шкафы и стенды под печи, противни. Хотя отдел может выпекать различные сорта хлеба, и для приготовления разных сортов используется разное тесто, режим выпекания (температура, продолжительность выпечки) некоторых сортов может совпадать [1].

Таким образом, имеем исходные данные:

n – число сортов хлеба, которые могут выпекаться в одном режиме;

x_i – объем (число буханок) выпечки i-го вида хлеба за один заход;

m_i – число рядов, заполненных заготовками i-го вида хлеба;

Min_i – минимальный требуемый объем (число буханок) выпечки i-го вида хлеба за один заход;

Max_i – максимальный требуемый объем (число буханок) выпечки i-го вида хлеба за один заход;

a_i, b_i – размеры (длина, ширина) заготовки i-го вида хлеба;

A, B – размеры листа (длина, ширина) печи.

В один ряд выкладываются заготовки одного вида хлеба. Математически задачу можно сформулировать следующим образом:

$$Z = A \cdot B - \sum_{i=1}^{n} a_i b_i x_i \to \min . \quad (1)$$

Смысл задачи состоит в поиске минимума целевой функции – то есть минимизации свободного места на листе печи.

Ограничениями являются требуемые объемы выпечки, наполненность рядов и целочисленность аргументов:

$$\begin{cases} x_i \geq Min_i, \quad i = 1..n & (2) \\ x_i \leq Max_i, \quad i = 1..n & (3) \\ \dfrac{x_i}{m_i} a_i \leq A, \quad i = 1..n & (4) \\ \sum m_i b_i \leq B, \quad i = 1..n & (5) \\ x_i - \text{целое}, \quad i = 1..n & (6) \end{cases}$$

За основу метода нахождения оптимума функции можно использовать метод покоординатного спуска (метод Гаусса-Зейделя), который относится к методам оптимизации нулевого порядка [2].

Реально алгоритм расчета оптимальной загрузки оборудования будет выглядеть так:

- поиск сорта хлеба с максимальным значением минимального объема выпечки;
- заполнение первого ряда выбранным сортом;
- повторение процедуры для следующего ряда и другого сорта.

На каждом шаге алгоритма осуществляется расчет целевой функции и проверка выполнения ограничений.

Окончательно задачу можно сформулировать так. Необходимо спроектировать и программно реализовать систему, которая выполняла бы следующее:

- заполнение и сохранение таблиц данных о параметрах печи;
- заполнение и сохранение таблиц данных о сортах хлеба (размер заготовки, минимальная и максимальная потребности);
- выбор печи и сортов хлеба для расчета;
- расчет оптимальной загрузки печи;
- построение схемы заполнения печи.

Проектирование системы осуществляется на унифицированном языке моделирования UML [3]. Концептуальная модель системы в виде диаграммы вариантов использования (use case diagram) представлена на рис. 1.

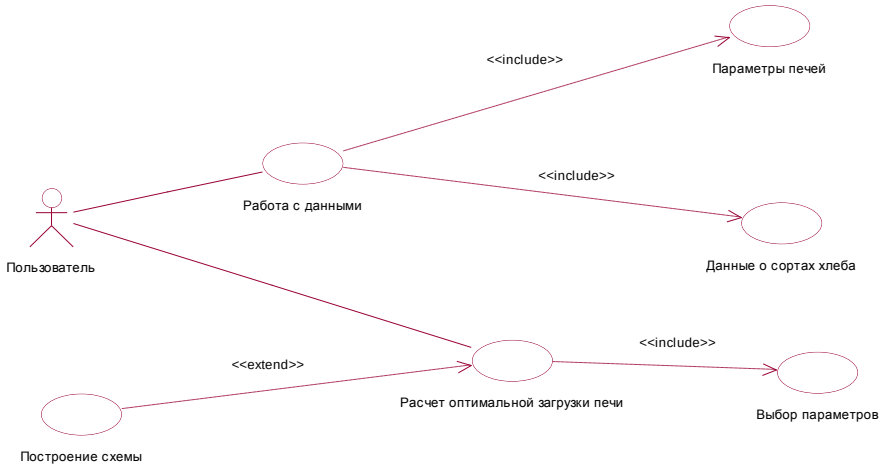

Рисунок 1 – Диаграмма вариантов использования

В рассматриваемой предметной области можно выделить две таблицы данных – «Печи» и «Продукты». Эти таблицы баз данных представлены в виде классов на соответствующей диаграмме (рис. 2).

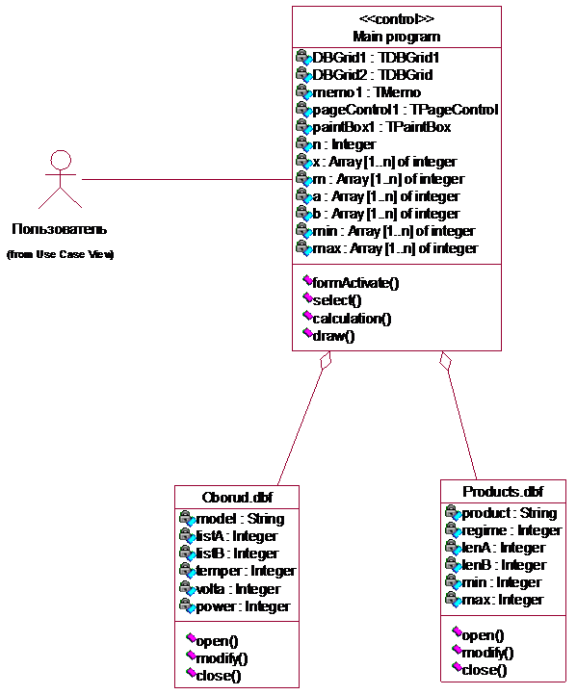

Рисунок 2 – Диаграмма классов

На рис. 3 показано взаимодействие объектов – экземпляров классов.

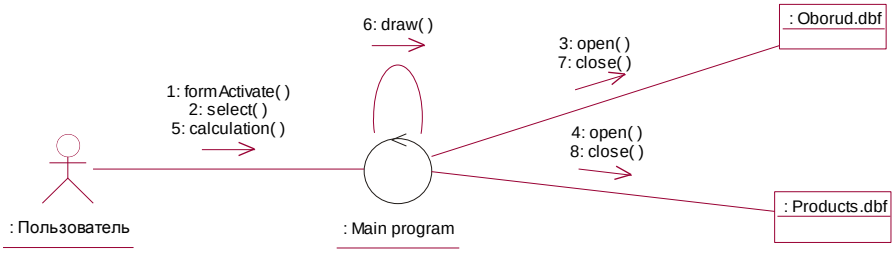

Рисунок 3 – Диаграмма кооперации

Созданная информационная модель расчета оптимальной загрузки оборудования в интеллектуальной системе принятия решений производственного отдела супермаркета была реализована в среде Borland Delphi 7.

Прежде чем начинать расчет, необходимо выбрать параметры (печь и продукты). Заполнение информационной панели происходит автоматически, при щелчке кнопки мыши на строке таблицы базы данных.

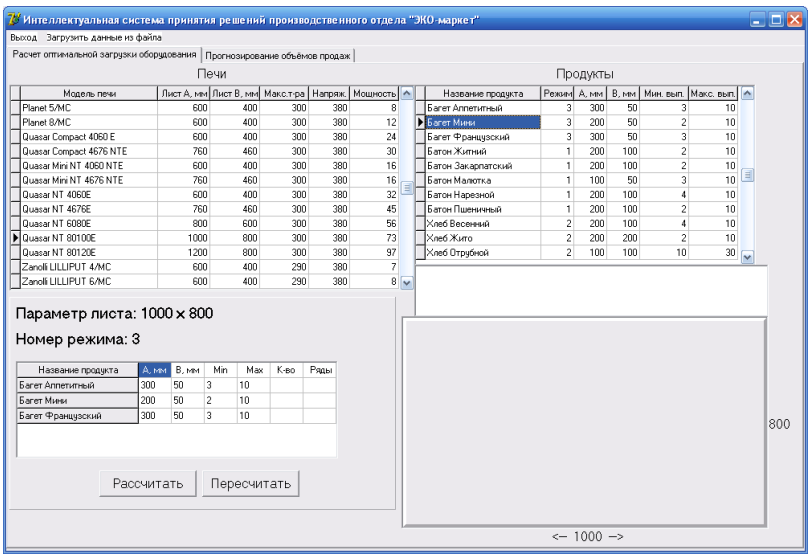

Рисунок 4 – Выбор печи и режима

Нажатие кнопки «Рассчитать» практически мгновенно рассчитывает оптимальное число багетов каждого вида (рис. 5). При этом в таблице предпоследний столбец заполняется рассчитанным количеством продуктов, а последний – количеством рядов, в которые эти продукты будут расположены. В поле вывода текста выводятся две строки: расчет остаточной (незаполненной) площади листа и информация по выполнению или невыполнению ограничений. В правой нижней части формы автоматически строится схема расположения этих багетов на листе печи. Очевидно, что для такого листа данное расположение не слишком приемлемо, и пользователь может внести коррективы, после чего нажать кнопку «Пересчитать». При этом условия выполняются, но остаток неиспользованной площади увеличивается (рис. 6).

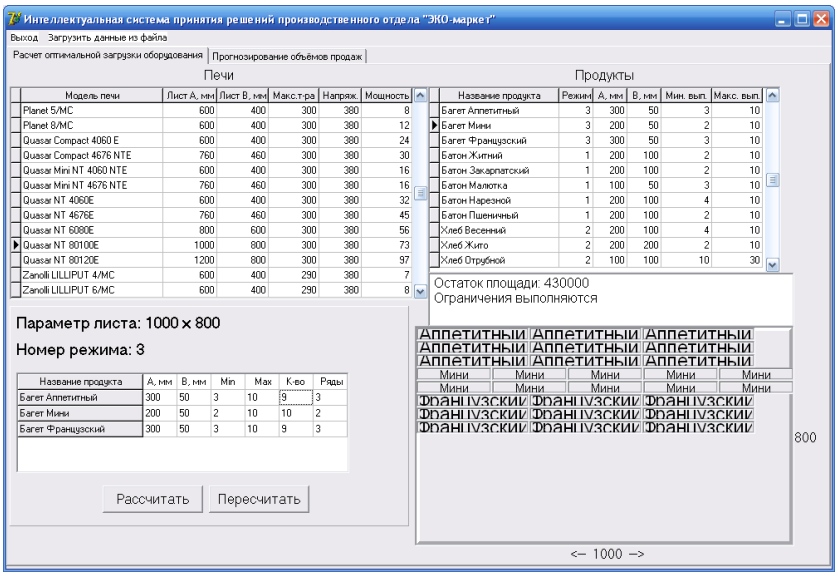

Рисунок 5 – Расчет распределения багетов на листе печи Quasar NT 80100E

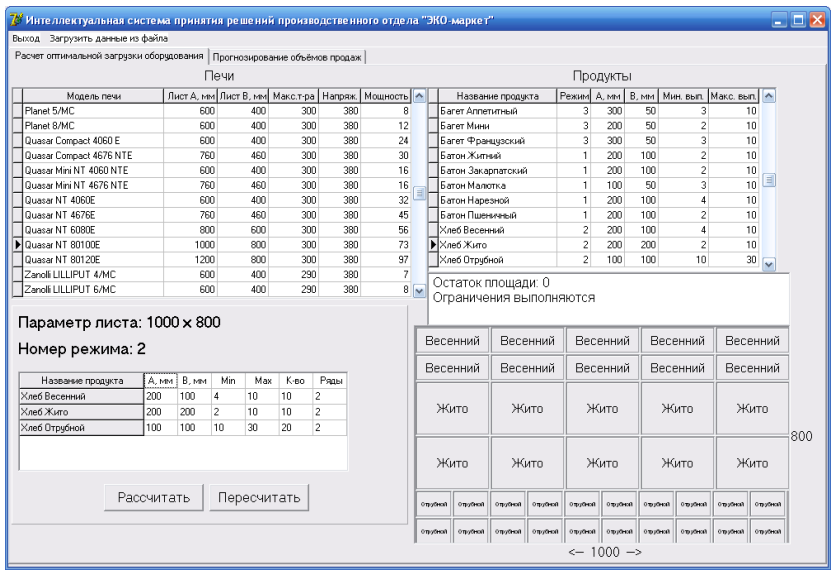

Рисунок 6 – Расчет распределения хлеба на листе печи Quasar NT 80100E

Как видно, лучше всего на печи Quasar NT 80100E могут расположиться три вида хлеба, при этом площадь листа заполнена на 100% при выполнении всех ограничений.

Литература:

1. Хлебопекарные печи [Электронный ресурс]. – URL: http://www.russbread.ru/xlebopekarnye-pechi-f7-xpe-rz-xpi-rz-xpg-rz-xpe-sh2-xpa-sh2-xpa-16-sh2-xpa-25.html (20.04.2013).
2. Турчак Л.И. Основы численных методов: учеб. пособие / Л.И.Турчак. – М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1987. – 320 с.
3. Мельников А.Ю. Объектно-ориентированный анализ и проектирование информационных систем: учебное пособие / А. Ю. Мельников. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Краматорск: ДГМА, 2012. – 172 с.

Марія Борис
(Львів, Україна)

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОЇ КОМПАНІЇ (АБК)

На сьогодні АБК є широко поширені, так як вони спроможні виконувати великий обсяг роботи. Діяльність даної компанії можна поділити на два етапи, а саме: архітектурне проектування та саме будівництво. Основним поняттям у вищезгаданих етапах є поняття проект. Проектом в архітектурній діяльності називають сукупність технічних документів (креслень, описів, розрахунків тощо), необхідних для будівництва і реконструкції будинків, споруд та їх комплексів. Проект звичайно складається з декількох частин (розділів) – архітектурно-будівельної, технологічної, енергетичної, кошторисно-фінансової та ін., які розробляються спеціалістами відповідного профілю. Склад частин проекту змінюється залежно від об'єкта проектування.

Основна частина

Мета інформаційної системи полягає у тому, щоб надати можливість користувачу отримати зібрану інформацію про певні об’єкти, матеріали, виробника, проекти, та інші дані для максимального заощадження часу та коштів.

Аналогами слугують інтернет-ресурси компаній, що займаються архітектурно-будівельною діяльністю:

- «PostScriptum» – інформаційна система (ІС), яка є розробником багатьох проектів з дизайну інтер'єрів квартир, котеджів, заміських будинків і виконавцем будівництва «під ключ». Веб-сторінка АКБ http://www.postscriptum.com.ua/ містить наступні розділи: новини, архітектура, макети, об’єкти, відділ продаж, будівництво, матеріали, девелопмент, послуги сюрвеєрів, статті, FAQ, партнери, контакти, карта сайту, інформацію про свою діяльність тощо.
- «Гражда» – ІС, яка займається проектуванням багатоквартирного житла, заміських будинків, парків та відпочинкових комплексів; будівництво та ремонт: громадські будівлі, меморіальні комплекси, житлове будівництво, інтер’єр. Веб-сайт компанії «Гражда» http://grazjda.com.ua/ містить наступні сторінки: головна, новини, про діяльність АКБ, контакти, архітектурне проектування, будівництво та ремонт, публікації, «екологічне» проектування тощо.
- «Каскад» – інформаційна система основним видом діяльності, якої є будівництво приватних котеджів та будинків на 2-4 сім’ї. Компанія будує всі види котеджів: кам'яні(цегляні), дерев'яні(клеєний брус, щитові, фахверкові). 90% необхідних для будівництва матеріалів та комплектуючих компанія отримує безпосередньо від виробників, або виготовляє на своїй виробничій базі. Всі котеджі будуються із застосуванням енергозберігаючих технологій. Архітектурно будівельна компанія «Каскад» має технічну можливість забезпечувати свої об'єкти альтернативними джерелами енергії. Веб-сторінка компанії http://abk-kaskad.com.ua/ містить такі розділи: головна, проекти, партнери, про компанію, контакти тощо.

В процесі розробки системи аналізу діяльності архітектурно-будівельної компанії я розробила діаграми, які дозволяють більш детально зрозуміти функціонування системи.

DEPLOYMENT diagram розгортання в UML призначена для візуалізації елементів та компонентів програми, що існують лише на етапі її виконання. [1,с. 369]. Дана діаграма (рис. 1) демонструє складові частини АБК. У свою чергу складові частини можуть містити більш деталізовані складові, а саме: архів, працівник, постачальник, філія, замовлення, інтерфейс і т.д..

Рис. 1. Діаграма розгортання.

ACTIVITY diagram в UML призначена для візуалізації особливостей реалізацій операцій класів, коли необхідно зобразити алгоритм її виконання [1, с. 317]. Діаграма діяльності повністю демонструє процес роботи системи починаючи від прийняття замовлення до розрахунку обсягу роботи, термін виконання і вартості. У цій діаграмі здійснюють покрокове виконання з можливістю розгалуження, причому перехід в наступний стан спрацьовує тільки після завершення операції в попередньому стані.[1,318]. Вона демонструє покрокове виконання всіх станів (рис. 2).

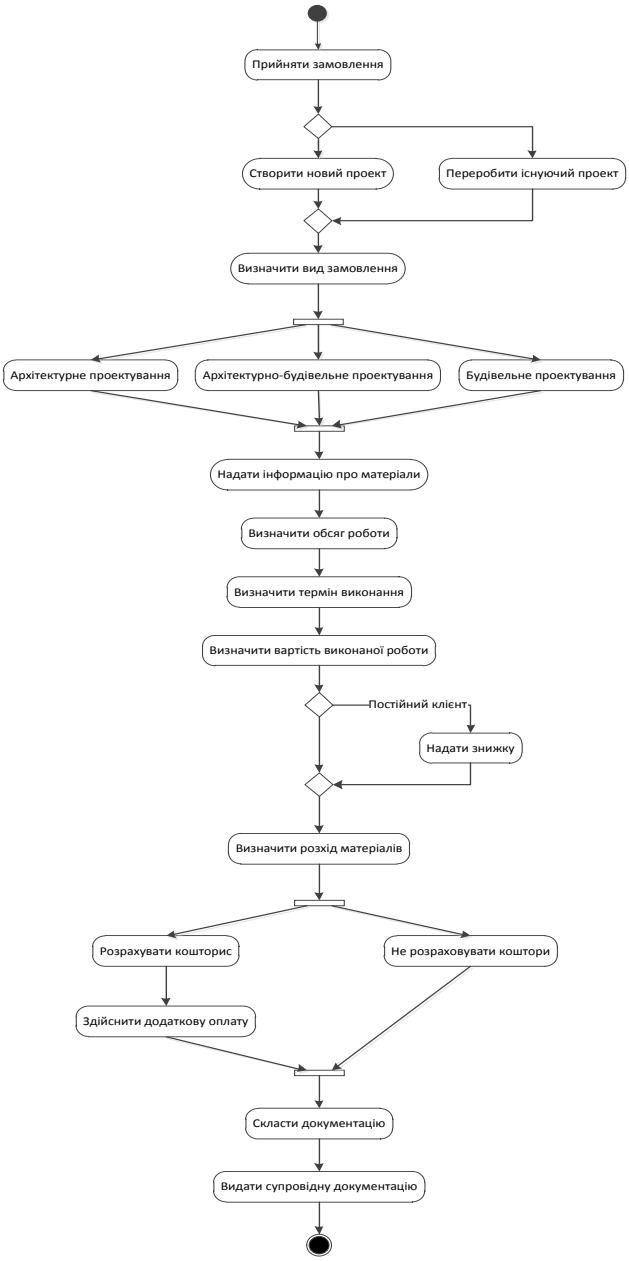

Рис. 2. Діаграма діяльності.

Висновок

Отже, інвестиції в архітектурно-будівельну діяльність на сьогодні є одним із найприбутковіших капіталовкладень. Нерухомість – надійна власність, якій не загрожує інфляція, коливання на біржі чи ще якісь несприятливі чинники, що впливають на її ціну. Однак, що більші капіталовкладення, то вищі ризики втрати коштів та порушення домовленостей суб'єктами, котрі повинні виконувати свої зобов'язання за відповідними договорами в процесі здійснення будівельних чи інших супроводжувальних робіт, а також здачі спорудженого об'єкта нерухомості в експлуатацію.

Література:

1. Литвин В. Проектування інформаційних систем: навчальний посібник // В. Литвин, Н. Шаховська. – Львів: «Магнолія – 2006», 2011. – 380с.

Науковий керівник:

доктор технічних наук, професор Шаховська Наталя Богданівна.

Євгеній Володько
(Дніпропетровськ, Україна)

РОЗРОБКА КЕРУЮЧОЇ ПРОГРАМИ ОБРОБКИ КОНІЧНОГО ШНЕКУ ЗМІННОГО КРОКУ ДЛЯ ВЕРСТАТУ З ЧПК ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ CAD-CAM СИСТЕМ ФІРМИ DELCAM

Важливим завданням машинобудування є вдосконалення виробництва. Для цього необхідно покращувати технологію виробництва, шляхом введення прогресивних методів отримання заготовок, вдосконалення їх механічної обробки. Також потрібно пам'ятати про зниження собівартості виробництва продукції і підвищення продуктивності праці. Впровадження безлюдних, безвідходних та енергозберігаючих технологій, економія сировини та енергетичних ресурсів, вдосконалення обладнання дозволять підвищити довговічність виробів і безвідмовність його роботи.

Сьогодні для досягнення успіху на ринку промислове підприємство змушене працювати над скороченням терміну випуску продукції, зниженням її собівартості і підвищенням якості. Стрімкий розвиток комп'ютерних та інформаційних технологій призвело до появи CAD / CAM-систем, які є найбільш продуктивними інструментами для вирішення цих завдань.

Під CAD-системами (computer-aided design – комп'ютерна підтримка проектування) розуміють програмне забезпечення, яке автоматизує працю інженера-конструктора і дозволяє вирішувати завдання проектування виробів та оформлення технічної документації за допомогою персонального комп'ютера.

CAM-системи (computer-aided manufacturing – комп'ютерна підтримка виготовлення) автоматизують розрахунки траєкторій переміщення інструменту для обробки на верстатах з ЧПК і забезпечують видачу керуючих програм за допомогою комп'ютера.

Розвиток CAD / CAM – систем триває вже кілька десятиліть. За цей час відбулося деяке поділ, або, точніше, «ранжування» систем на рівні. З'явилися системи верхнього, середнього і нижнього рівнів. Системи верхнього рівня володіють величезним набором функцій і можливостей, але з ними важче працювати. Системи нижнього рівня мають досить обмежені функції, але дуже прості у вивченні. Системи середнього рівня – це «золота середина ». Вони забезпечують користувача достатніми для вирішення більшості завдань інструментами, при цьому не складні для вивчення і роботи.

Загальна схема роботи з CAD / CAM-системою

Етап 1. У CAD-системі створюється електронне креслення або 3D – модель деталі.

Етап 2. Електронний креслення або 3D – модель деталі імпортується в CAM– систему. Технолог-програміст визначає поверхні і геометричні елементи, які необхідно обробити, вибирає стратегію обробки, ріжучий інструмент і призначає режими різання. Система робить розрахунки траєкторій переміщення інструменту.

Етап 3. У CAM-системі здійснюється верифікація (візуальна перевірка) створених траєкторій. Якщо на цьому етапі виявляються які-небудь помилки, то програміст може легко їх виправити, повернувшись до попереднього етапу.

Етап 4. Фінальним продуктом CAM-системи є код керуючої програми. Цей код формується за допомогою постпроцесора, який форматує КП під вимоги конкретного верстата і системи ЧПУ [1, с. 160].

Так, метою виконаної роботи було удосконалення технологічного процесу виготовлення конічного шнека змінного кроку, застосування енерго-ефективних технологій і більш економічного методу отримання готової деталі. Мета була досягнута за допомогою застосування CAD-CAM систем фірми Delcam.

Конічний шнек змінного кроку застосовується в ракетоносіях для нагнітання рідкого пального в паливну систему. Конструкція даного шнека за рахунок своєї геометрії забезпечує подачу пального під високим тиском. Дана деталь тягне за собою значні витрати на її виготовлення. Так, початково для виконання даної деталі було розроблено окреме обладнання та пристосування, що для програми випуску 24 деталі на рік є економічно недоцільним, але необхідним кроком. Так само виконання даної деталі вимагало значна кількість перевстановити, що в свою чергу знижувало точність виготовлення деталі.

Згідно схеми роботи з CAD / CAM-системою і була розроблена керуюча програма для обробки конічного шнека змінного кроку під обробний центр Multicut 500T.

На першому етапі виконання роботи була розроблена поверхнева 3D модель конічного шнека змінного кроку в CAM-системі фірми Delcam – PowerSHAPE. Поверхнева модель дуже схожа на каркасну. Уявіть собі, що між гранями каркасною моделі натягнута тонка тканина. Це і буде поверхневою моделлю. Таким чином, будь-який виріб може бути представлено у вигляді набору обмежуючих поверхонь. 3D модель конічного шнека змінного кроку розроблена в середовищі PowerSHAPE представлена на малюнку 1.

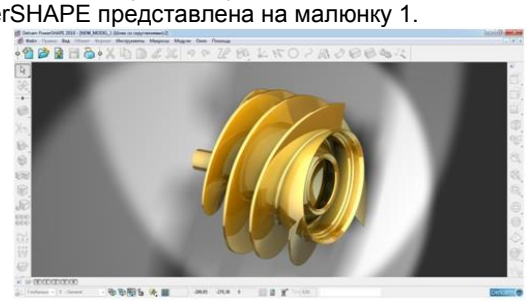

На другому етапі 3D – модель шнека була імпортована в CAM – систему FeatureCam. Delcam FeatureCam – це зручна і проста у використанні CAM –система, призначена для токарних, токарно–фрезерних і електроерозійних верстатів з ЧПК. За допомогою Delcam FeatureCam був виконаний підбір ріжучого інструменту, складена траєкторія руху ріжучого інструменту, проведена імітація обробки заготовки на моделі обробного центру і складена перша частина керуючої програми по створенню конічного шнека змінного кроку, що включає в себе токарну обробку внутрішньої і зовнішньої фасонної поверхні деталі. Інтерфейс і момент процесу імітації обробки представлений на малюнку 2.

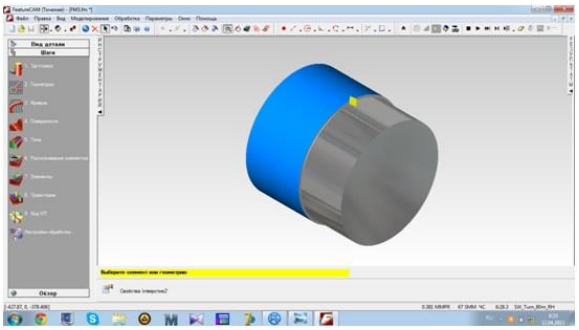

Після виконання токарної обробки, згідно технологічного процесу виготовлення деталі, потрібна обробка фасонної поверхні лопатей шнека. У базовому варіанті виготовлення деталі фрезерна обробка виконувалася на фрезерно-копіювальному верстаті. Для удосконалення процесу виготовлення деталі так само був застосований обробний центр Multicut 500T, що дозволяє виконувати 5-осьову обробку деталей.

При 5-координатному фрезеруванні інструмент може обробляти поверхню деталі торцевої або бічною частиною. При такій обробці зазвичай використовують кінцеві сферичні фрези, тому в першому випадку контакт інструмента з оброблюваною поверхнею буде точковим, а в другому – лінійним.

Керуючі програми для багато-осьової обробки створюються виключно за допомогою CAD / CAM-систем. Найчастіше технологу-програмісту доводиться будувати додаткові напрямні поверхні і обмежувати кут нахилу різального інструменту. Для отримання коректної програми потрібне ретельне налаштування постпроцесора, створення якого може обійтися підприємству досить дорого.

Так, для розробки керуючої програми для фрезерної обробки була застосована більш потужна CAM-система Delcam PowerMILL. PowerMILL – лідируюча в світі CAM-система для обробки поверхонь складних форм, що зустрічаються в аерокосмічній, автомобільній та верстато-інструментальній промисловостях і при виробництві медичного обладнання.

Програма Delcam PowerMILL дозволила розробити складну траєкторію обробки лопатей, представлену на малюнку 3,

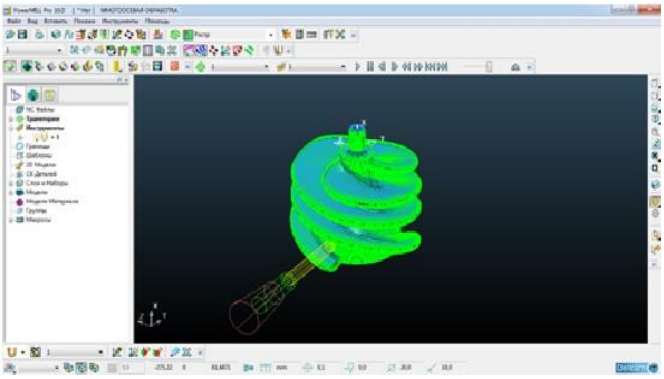

виконати імітацію обробки на обробному центрі, результат фрезерної обробки представлений на малюнку 4,

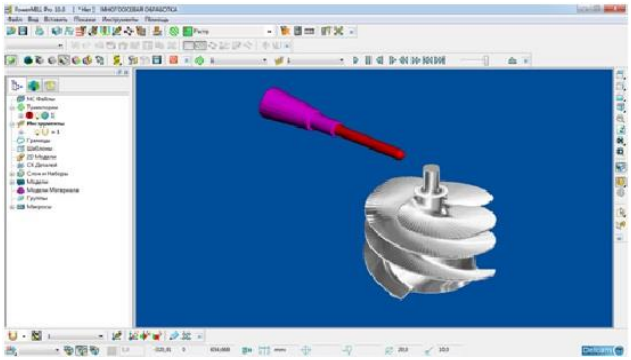

і в результаті створити керуючу програму для обробки на обробному центрі Multicut 500T. Частковий керуючої програми для обробного центру представлено нижче:

```
%
OShnek_red(FILENAME=Shnek_red)
N20 G21 G40 G90 G80
N25 G28 U0
N30 G28 W127.0
N35 T101
N40 M8
N45 G97 S549
N50 G0 X0. Z2.54 M4
N55 G83 X0 Z-194.406 Q1300 F0.
N60 G80
N65 G28 U0
N70 G28 W127.0
N75 T202
N80 G97 S359
N85 Z2.54 M4
N90 G1 Z-7.459 F0.
N95 G0 Z2.54
N100 G28 U0
N105 G28 W127.0
N110 T303
N115 G92 S4500
N120 G96 S170
N125 X7.92 Z2.54 M4
N130 G71 U5.08 R0.635
N135 G71 P140 Q200 U-0.254
```

В результаті виконаної роботи був вдосконалений технологічний процес виготовлення деталі, розроблена 3D-модель конічного шнека змінного кроку, проведена імітація обробки та розроблені керуючі програми для токарної та фрезерної обробки заготовки.

Застосування даного вдосконалення спричинило за собою значні вигоди, а саме значно скоротилася кількість перезакріплень деталі з більш ніж 15 до 5, що в свою чергу дозволило збільшити точність виконання, зменшилася кількість робочих агрегатів, застосовуваного різального інструменту, а так само час виготовлення деталі. В результаті застосування обробного центру кількість робітників для виготовлення даної деталі скоротилася втричі, так само з'явилася можливість залучення до роботи менш кваліфікованого персоналу.

У підсумку, можна сказати, що всі перераховані вище фактори спричиняють значну фінансову вигоду, до чого і прагне сучасна економіка. Застосування верстатів з ЧПК і CAD/CAM систем є важливим кроком до ефективного і економічного виробництва.

Література:

1. Ловыгин А. А., Теверовский Л. В. Современный станок с ЧПУ и CAD/CAM-система. – М.: ДМК Пресс, 2012. – 280 с.

Наукові керівники:
кандидат технічних наук Гришин В.С., старший викладач Ласкін В.М.

Александр Мельников, Юлия Григорьевская
(Краматорск, Украина)

РАЗРАБОТКА МОДУЛЯ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ОБЪЁМОВ ПРОДАЖ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОТДЕЛА СУПЕРМАРКЕТА

В рассматриваемом магазине всеукраинской сети супермаркетов имеется собственное производство, которое осуществляет как предпродажную обработку полуфабрикатов, так и изготовление различных салатов, готовых блюд, хлебобулочных изделий.

В обязанности экономиста производственного отдела входит расчет внутреннего перемещения товаров, формирование отчета о движении товаров на складе, проведение переоценки товаров собственного производства и составление калькуляции производства готовой продукции. Кроме всего приведенного, экономист ежедневно рассчитывает рентабельность производства в развернутом виде и с группировкой.

Все эти действия осуществляются с использованием информационной системы «1С Предприятие». В то же время не осуществляется таких расчетов, как определение оптимальной загрузки хлебопекарного оборудования или прогнозирование объемов продаж продукции собственного производства. В связи с этим была поставлена задача создания программного Windows-приложения – интеллектуальной системы принятия решений для производственного отдела магазина, которая позволила бы повысить обоснованность принимаемых решений в направлении корректировки ежедневной деятельности предприятия, а именно – оценивать доход предприятия путем прогнозирования объемов продаж собственного производства. Внедрение такой системы однозначно позволит увеличить прибыль предприятия.

Исходные данные хранятся в XLS-файле структуры, показанной на рис. 1.

Товар	Себестои-мость за 1	Кол-во	Себестои-мость	Продажа	Вал. доход
ТОВАРИ ВЛАСНОГО ВИРОБНИЦТВА		3 151,82	68 486,44	72 581,75	4 095,31
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА КУРКА (ВИРОБНИЦТВО)	15,96р.	1 281	20 435,86	20 190,42	-245,44
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА СВИНИНА (ВИРОБНИЦТВО)	25,07р.	613,731	15 383,59	16 565,46	1181,87
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА ЯЛОВИЧИНА (ВИРОБНИЦТВО)	29,36р.	100,442	2 948,93	2 496,14	-452,79
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА РИБА	43,96р.	387,790	17 046,73	14 491,21	-2555,52
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА ПТИЦЯ	27,05р.	30,212	817,29	924,90	107,61
ГОТОВІ СТРАВИ	17,26р.	171,674	2 963,86	5 748,29	2784,43
САЛАТИ (ВИРОБНИЦТВО)	11,69р.	135,368	1 582,08	3 758,97	2176,89
ГРИЛЬ КУРКА	25,13р.	226,144	5 683,82	5 766,32	82,50
ГРИЛЬ ПТИЦЯ	25,88р.	11,312	292,81	415,10	122,29
ХЛІБОБУЛОЧНІ ВИРОБИ (ВИРОБНИЦТВО)	6,85р.	193,288	1 323,20	2 207,98	884,78
ГАРЯЧІ СТРАВИ (ВИРОБНИЦТВО)	7,03р.	1,176	8,27	16,96	8,69

Рисунок 1 – Файл формата данных

Столбец «Валовой доход» содержит данные за 1 день, соответственно, нас интересуют следующие столбцы с данными за следующие дни (рис. 2).

Товар	12.01.2013	13.01.2013	14.01.2013	15.01.2013	16.01.2013	17.01.2013
ТОВАРИ ВЛАСНОГО ВИРОБНИЦТВА	4600,89	4950,65	4982,97	4854,57	5065,39	5082,05
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА КУРКА (ВИРОБНИЦТВО)	-145,44	15,40	15,44	15,46	15,48	15,63
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА СВИНИНА (ВИРОБНИЦТВО)	581,87	581,97	586,14	590,88	593,31	595,08
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА ЯЛОВИЧИНА (ВИРОБНИЦТВО)	152,79	153,59	153,95	155,29	156,80	157,34
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА РИБА	-155,52	13,92	14,00	-155,52	15,15	15,29
СВІЖЕОХОЛОДЖЕНА ПТИЦЯ	107,61	108,08	108,62	109,66	110,16	110,92
ГОТОВІ СТРАВИ	1784,43	1787,03	1799,76	1816,32	1832,78	1838,13
САЛАТИ (ВИРОБНИЦТВО)	1176,89	1184,64	1191,24	1202,22	1213,19	1219,18
ГРИЛЬ КУРКА	82,50	83,32	83,45	83,90	84,27	84,32
ГРИЛЬ ПТИЦЯ	122,29	123,37	123,63	124,73	125,15	125,94
ХЛІБОБУЛОЧНІ ВИРОБИ (ВИРОБНИЦТВО)	884,78	890,61	897,95	902,84	910,27	911,31
ГАРЯЧІ СТРАВИ (ВИРОБНИЦТВО)	8,69	8,72	8,79	8,80	8,84	8,92

Рисунок 2 – Файл с данными

Разрабатываемая система должна выполнять следующее:

– ввод имеющихся данных ежедневного валового дохода от деятельности производственного отдела за определенный период;
– возможность изменения этих данных пользователем;
– выбор и построение линии тренда [1];
– расчет прогноза на будущий период;
– формулирование и вывод рекомендаций.

Проектирование системы осуществляется на унифицированном языке моделирования UML [2]. Концептуальная модель системы в виде диаграммы вариантов использования (use case diagram) представлена на рис. 1, структура системы в терминах объектно-ориентированного проектирования показана на диаграмме классов (рис. 2).

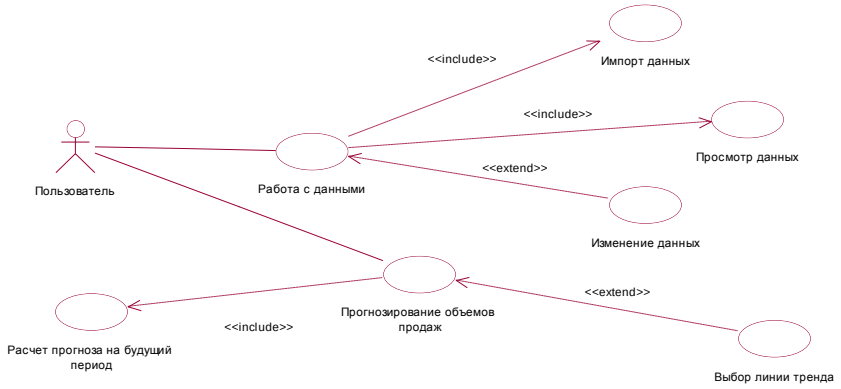

Рисунок 1 – Диаграмма вариантов использования

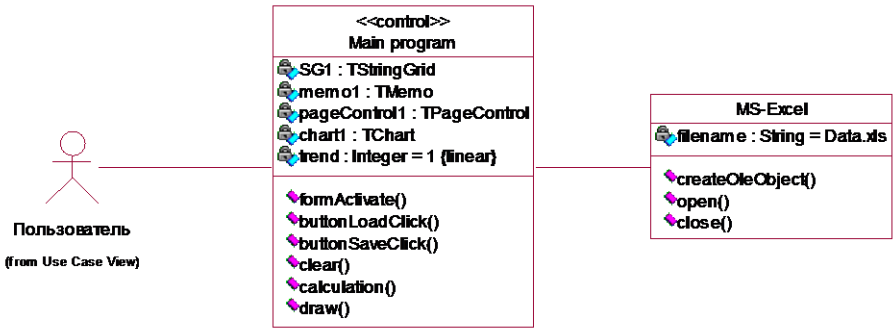

Рисунок 2 – Диаграмма классов

На рис. 3 показано взаимодействие объектов (диаграмма кооперации), диаграмма состояний (рис. 4) показывает типовую последовательность действий пользователя без привязки к структуре классов.

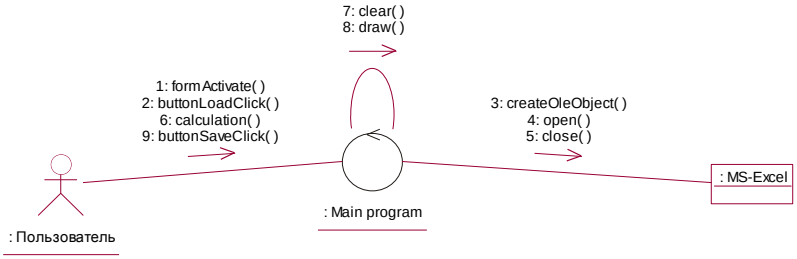

Рисунок 3 – Диаграмма кооперации

Созданная информационная модель прогнозирования объемов продаж в интеллектуальной системе принятия решений производственного отдела «ЭКО-маркет» была реализована в среде Borland Delphi 7.

Все расчеты происходят автоматически по нажатию на соответствующую ячейку таблицы данных. При этом строятся два графика: диаграмма рассеивания исходных статистических данных и полученная линия тренда. В поле вывода многострочного текста выводится информация о полученной линии тренда и рассчитанном прогнозе.

По умолчанию предполагается линейный вид функции тренда и прогноз на 1 день вперед (рис. 5-6).

На рис. 7 показано применение полиномиальной линии тренда для прогнозирования общего объема реализации товаров собственного производства, на рис. 8 – использование такой возможности системы, как «Полный прогноз». В этом случае данные по всем позициям выводятся в поле ввода многострочного текста, после чего эту информацию можно скопировать или вывести в текстовый файл при помощи вызова контекстного меню («Вывод в файл»).

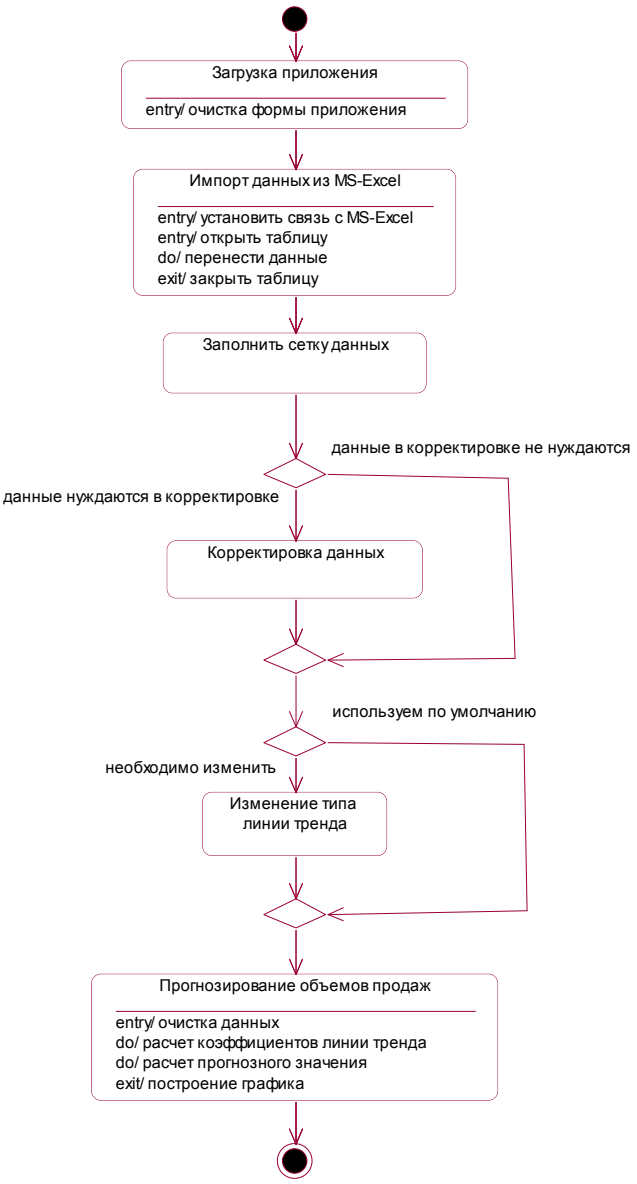

Рисунок 4 – Диаграмма состояний

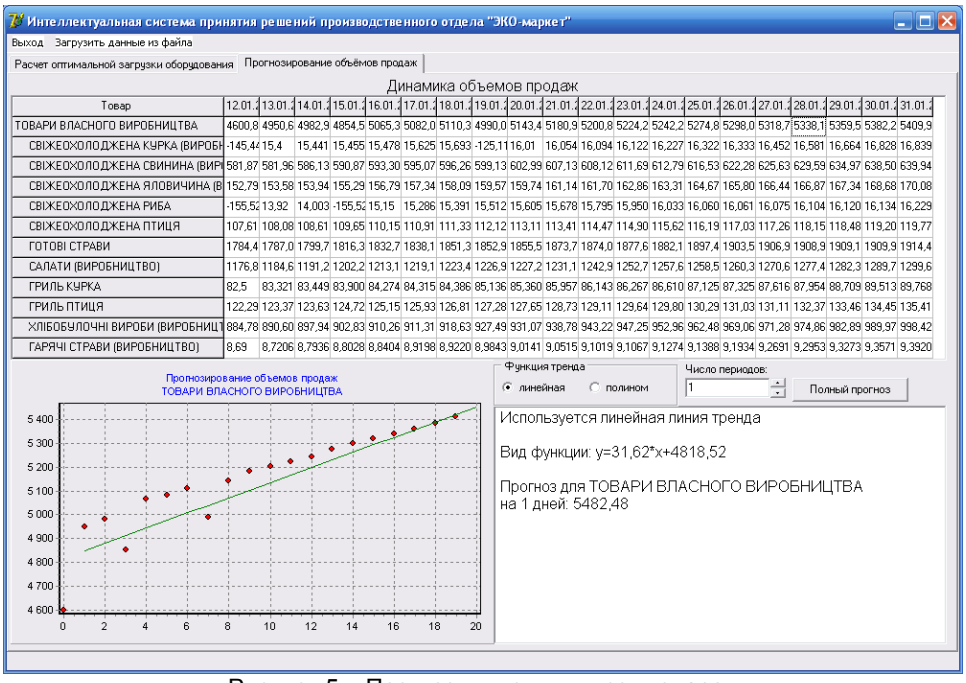

Рисунок 5 – Прогноз для суммы всех товаров

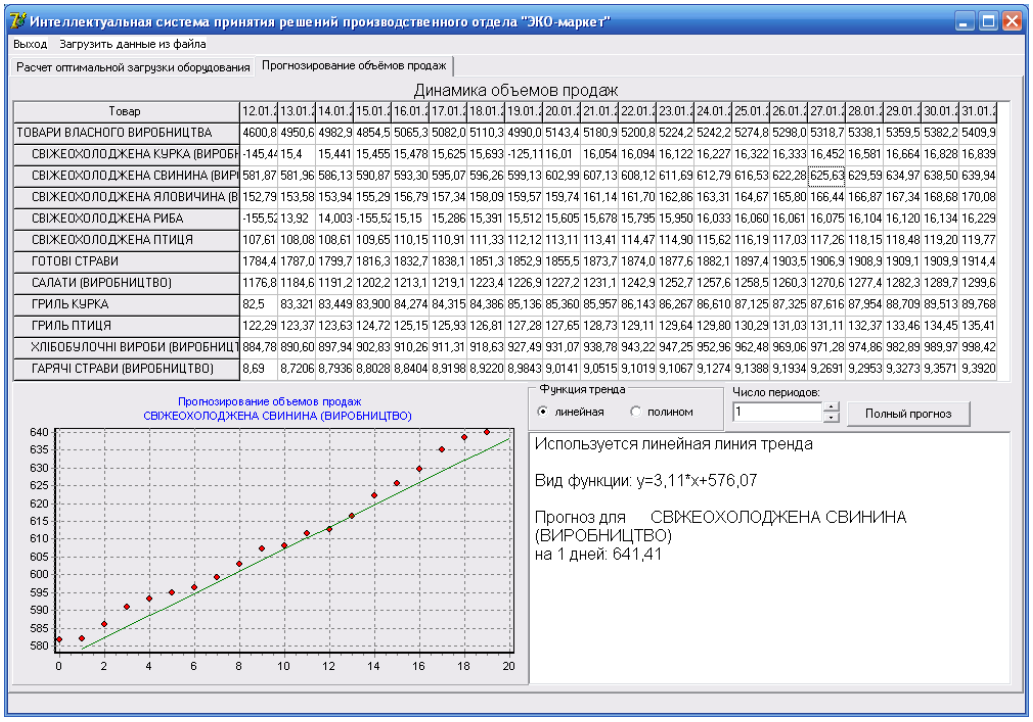

Рисунок 6 – Прогноз для свежеохлаждённой свинины

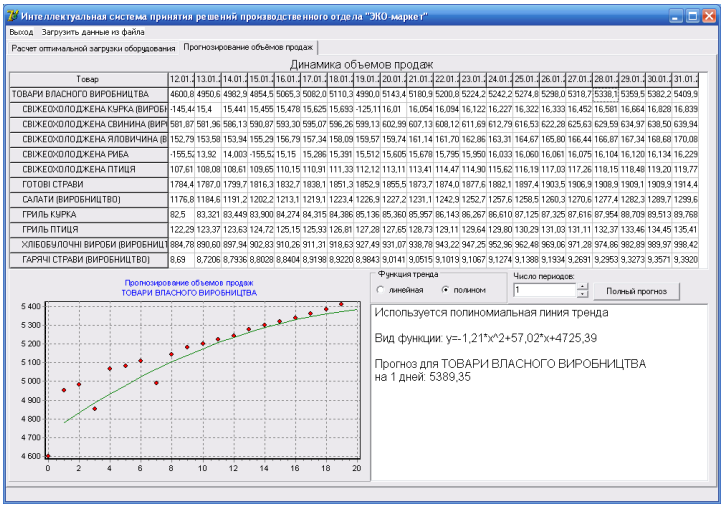

Рисунок 7 – Применение полиномиальной линии тренда

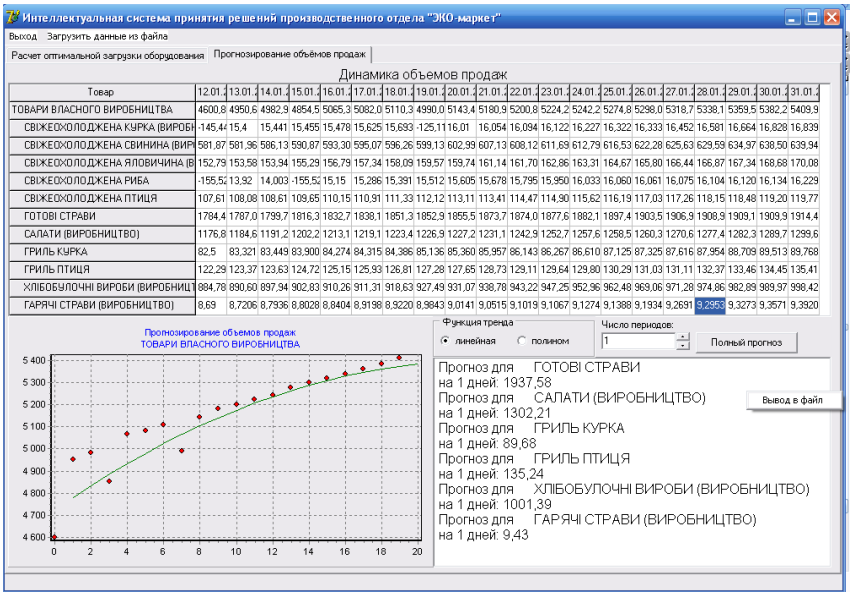

Рисунок 8 – Прогноз по всем позициям

Литература:
1. Дубров А.С. Многомерные статистические методы: учебник / А.С. Дубров, В.С. Мхиторян, Л.И. Трошин. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 352 с.
2. Мельников А.Ю. Объектно-ориентированный анализ и проектирование информационных систем: учебное пособие / А. Ю. Мельников. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Краматорск: ДГМА, 2012. – 172 с.

Володимир Грисюк
(Луцьк, Україна)

ЕСТЕТИКО-ПОЛІГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕРОТИЧНОГО ЗОБРАЖУВАЛЬНОГО КОДУ У ЧОЛОВІЧОМУ ЖУРНАЛІ PLAYBOY

На сучасному етапі модерного прогресу масової комунікації потреба усестороннього дослідження, ігнорованого вітчизняними науковцями, еротичного та порнографічного (а загалом – сексуального) дискурсу на сторінках українських[8] часописів є очевидною. Також важливо простежити нові естетичні втілення еротичних тенденцій у взаємозв'язку із новими формами калейдоскопічного світобачення та динамічного процесу пострадянського секс-розкріпачення.

У пропонованому дослідженні ми, відходячи від питань «голизни», «ракурсу», «ступеня близькості до геніальних зон», спробуємо розглянути еротику у широкому ***мистецькому*** аспекті. Тобто, апробовуючи розроблений естетико-поліграфічний аналіз (див. додаток 1), «прооперуємо» український еротичний ринок поліграфічної продукції (головно – на прикладі «легендарного» журналу PLAYBOY[3]). Якщо такий ризикований експеримент пройде благополучно, ми за допомогою набутого досвіду візьмемося за проведення аналогічних аналізів еротичного у ЗМІ, досліджуючи та відповідно оцінюючи та класифікуючи хаотичні й інтерканальні потоки розсіювання «еросу» у максимально безневинних, а також гіперфривольних і розпусних втіленнях.

Проблема наукового дослідження цієї теми недарма бентежать дослідників, передусім «фахівців-моралістів» та законодавців [1], які регулюють (чи – мали б регулювати) відповідні юридичні нюанси на державному рівні, позаяк офіційне кодифіковане «лікування» інфекційно-повсюдного проникнення сексуального вістря − головний їх обов’язок перед широкою громадськістю і, окрім того, красномовний показник дієвості не стільки законодавчого, як виконавчого апарату, що, вочевидь, будучи на дні суспільної довіри й авторитетності.

Отож розпочнемо запланований науковий експеримент, відкриваючи першу сторінку еротичного чоловічого журналу PLAYBOY. На цій стадії варто задіяти метод порівняння, дедукції та індукції, активно використовуючи навики системного опрацювання документів/фактів з їх проекцією і адаптацією до нових практичних витоків.

У структурі пропонованого аналізу загалом п’ять позицій: джерело, суб’єкт, об’єкт, ступінь еротизації/порнографізму, особливості рецепції та медіа-впливи.

Після вибору ***виду*** джерела найперше вказуємо ***наклад***, котрий у більшості випадків визначає рівень довіри, популярності та авторитетності ЗМІ. Однак, саме для еротичних видань тираж часто має тільки фінансове значення, нівелюючи згадані категорії. І це пов’язано із масовістю сексуальної тематики, що завжди була і залишається у попиті. Взяти хоча б сороміцькі неглянцеві міні-журнали майже порнографічного змісту, у яких на базі життєвих обставин розкриваються несподіванні історії різноманітних видів сексу. Така «макулатура» хоч і не має свого естетично-поліграфічного обличчя, адже працює на комерційній основі, втім продукується у геометричній прогресії.

Значно скромнішими у порівнянні є наклади легендарного чоловічого журналу PLAYBOY – двадцять п’ять тисяч екземплярів (у серпні 2013 року). І за статистичними даними, PLAYBOY поступово втрачає свій попередній обсяг продукування. Насамперед можемо це пояснити особливостями розвитку електронних ЗМІ, зокрема популяризацією інтернету, де кожен охочий тепер, маючи потребу, скористається будь-яким порно-сайтом, не витративши ні єдиної копійки. А оскільки PLAYBOY не страждає від надміру інтелектуальності й перенасичений рекламою товарів розкоші, – така тенденція, загалом, є закономірною.

Також показовою є ***ціна*** або ***вартість*** – наступна сходинка аналізу джерела. Орієнтуючись на конкретну аудиторію, видавець ставить адекватну цінову планку. Чим джерело дешевше, тим більше людей зможе його придбати – це зрозуміло. Імениті еротичні журнали прибавляють у ціні завдяки бренду: PLAYBOY, XXL[4], MAXIM[5] – 19,25 грн[9].; 18,50 грн[10].; 19 грн[11]., тим самим визначаючи соціальний статус читачів). А от згадані неглянцеві міні-журнали у метро можна придбати за 5-7 грн.

І завершуємо аналізувати джерело ***дизайн-баченням***. Як правило, солідні видання мають у штаті професійного дизайнера, який і задає основний художньо-мистецький тон. Якщо такого фахівця немає, то це не дуже важко спостерегти візуально. На етапі оцінки ***дизайн-бачення*** розглядаємо вдалість/нікчемність зовнішнього оформлення джерела (кольорову гаму, стилі, способи розміщення тексту і зображального матеріалу, якість обробки фото, чіткість тощо). У журналі PLAYBOY, варто зазначити, на це звертають особливу увагу: шрифт заголовків і вторинного тексту – чіткий, витриманий у лаконічному чоловічому стилі, легко читабельний; стиль кубізму (картинки і текст сформовано у правильні геометричні кубічні й підкреслено лаконістичні блоки; якість і поліграфічна чіткість теж на високому виробничому рівні. Відповідальні за зовнішнє оформлення журналу арт-директор Ігор Маханьков та fashion-редактор Анна Бойченко.

Друга позиція нашого аналізу – ***суб’єкт***. Для журналу PLAYBOY характерне зображувальне різноманіття, тому суб’єктами виступає ***група авторів*** (тим більше, що ми аналізуємо журнал у діахронії). Здебільшого на сторінках PLAYBOY розміщуються гумористичні ілюстрації, карикатури, малюнки, іноді репродукції картин і завжди – професійні авторські фото-сесії з моделями зразка 90-60-90. Слід відокремити

[8] Мається на увазі українських версій іноземних часописів, адже якісних еротичних національних видань (вартих аналізу) на часі бракує.
[9] Станом на серпень 2013 року (українська версія)
[10] Станом на липень-серпень 2013 року (українська версія)
[11] Станом на вересень 2013 року (українська версія)

також інтернет як негласне джерело деякого зображувального матеріалу. На нашу думку, чи не у всіх сучасних ЗМК мережа є повноцінним безіменним автором (чи псевдоавтором), якого у контексті пропонованого аналізу логічно віднести до групи ***анонімів***.

Переходимо до третього щабля – ***об'єкта***. Позаяк досліджуємо журнал у ***ретроспективному комплексі*** (у сукупності багатьох випусків PLAYBOY), видом є ***еротичний зображувальний спектр*** загалом. Щодо якості зображувального коду: фото колористично гармонійні, з широким розширенням, яке забезпечує чіткість передачі деталей; ідеї фотографів здебільшого цілком зрозуміло проглядаються і прочитуються, оскільки еротичні мотиви подані в невимушеному грайливому, відверто-показовому та часом комедійно-пародійному ракурсі (усе залежить від погляду на природу еротики автора). Журнал вдало складений композиційно: еротичні світлини грамотно розподілені відповідно до обсягу журналу (початок-середина-кінець). Таким чином читач, аби ознайомитися із змістом еротичної продукції, повинен переглянути майже усі сторінки числа (разом із рекламою). Носій зображувального коду у журналі PLAYBOY – глянець.

З огляду на те, що поліграфічний еротичний дискурс в Україні не набув грандіозної популярності через цілий ряд обґрунтованих причин, PLAYBOY представляє ***зовнішньо-структурну доречність еротики тільки на світовому ринку***. В українських поліграфічно-видавничих реаліях еротика функціонує у відносно цнотливій формі (XXL, MAXIM) і у значно меншій відсотковій кількості. Проте мистецький еротичний складник, що б там не казали, на значно вищому художньому рівні, аніж аналогічні експерименти іноземних майстрів. Наприклад, у США поп-культура, наче чума, «скосила» невимушеність, грацію, природність і незамінний провінціалізм. Натомість повсюдне явище – штучні форми, заводський зміст і очевидна проекція на порнографію, тобто відверте сексуальне фізіологічне нашарування. Така вичерпна тілесність не прижилася у відкритому світі українських ЗМІ, тож перейшла в «офшорні зони» всесвітньої павутини.

Далі розглянемо ***завдання***, котрі ставить перед собою PLAYBOY демонструючи «полуничку»:

- підтримка статусу «легендарного еротичного журналу»;
- задоволення потреб читацької аудиторії в еротичній продукції;
- привернення до себе уваги суспільства;
- популяризація третіх осіб: актрис, співачок, моделей тощо. (***комунікаційна технологія обміну славою)***;
- реабілітація «сірого» буквеного коду та надміру реклами.

Логічно, що прогнозовані результати завбачливо вкладені у завдання еротично показу.

Аби не бути голослівними – наступні сходинки аналізуємо згідно пропонованого плану, отже (див. додаток 1): ***c)*** залучені ресурси: ***c.1)*** інтелект – та дизайн-ідеї; ***c.2)*** час: проведення фото-сесій, обробка, верстка тощо; приміщення: оренда майданчиків, павільйонів; ***c.3)*** персонал: веб-дизайнери, системні адміністратори, костюмери/косметологи, освітлювачі, дизайн-редактори, спеціалісти із верстки, натурники, моделі та ін.; ***c.4)*** техніка: професійні фотоапарати, сканери, ПК, поліграфічні видавничі засоби, програмне забезпечення (Adobe Photoshop, Artweaver, GIMP та ін.); ***c.5)*** канцелярія: олівці, папір, макети, зразки; художнє обладнання: фарби, пензлики, мольберт, полотно.

Обраний еротичний підхід журналу, за нашими спостереженнями, підпадає (після розгляду ***його естетичного складника)***, під визначення пункту ***d.2) комерційно-споживацький, професійний***. Таким чином, ми не оцінюємо журнал PLAYBOY як зразок вартісного високомистецького еротичного поліграфічного продукту, а об'єктивно визначаємо його масову основу в елітерній обкладинці. Як вдалось з'ясували, концепти «еротика» і «секс» є важливими для обох соціальних груп, тож і не маємо права маркувати PLAYBOY як «тряпкову макулатуру», тільки через те, що у журналі не розвинуті філософські підтексти еросу і мистецький аспект еротики ідеально вписується у понятійні рівні загальної споживацької культури. Отже, запропонований класифікаційний варіант цілком виправданий.

Четвертий критерій аналізу − ***ступінь еротизації/порнографізму.***

Цікаво до питання розрізнення (у нашій інтерпретації – ступенювання) еротики/порнографії підійшов креативний київський фотограф Сергій Рижков. У коментарях на одному із веб-сайтів він зазначив: «Різниця між еротичним і порно у тому, що перше призначено для естетичного наповнення і має ознаки мистецтва, друге – призначене для задоволення статевої пристрасті. Я б не хотів, щоб при перегляді моїх робіт люди займалися мастурбацією. Коли вдається створити роботу, у якій тіло не грає роль сексуального збудження, а грає роль натхнення і споглядання Божественного творіння – це означає перемогу над тілесним» (переклад з рос. – В.Г.) [2]. Позаяк PLAYBOY представляє аж ніяк не еротику як мистецтво, то мусимо віднести журнал до ряду hard erotic (тобто вульгарної еротики). Беручи до уваги семантичні нашарування самого бренду чоловічого журналу (і причетність у кіноматографі до провокативних контекстів) – можливість того, чого б не хотів Рижков під час споглядання, є цілком імовірною, отож і перевага низового цілком очевидна.

І на завершення еротико-поліграфічного аналізу журналу PLAYBOY прослідкуємо ***особливості рецепції та медіа-впливи: a)*** реакція аудиторії на твір − адекватна, втім не позбавлена грайливості, певного шаржування, гумористично-пародійного присмаку; асоціації, як правило, викликані сексуальною тематикою; у суспільстві PLAYBOY – яскравий символ розпусти, всесвітнього безчинства або просто «порнографічний Олімп», хоч цю естафету в багатьох країнах світу, де порнографія легалізована, перехопили більш епатажні порно-журнали; ***b)*** зацікавленість аудиторії у проекції соціальних потреб – синтезована: розважальна, фізіологічна, певною мірою інформативна; ***c)*** доступ до аналізованого твору дітей до 18 років − заборонений; ***c.1)*** засіб захисту − герметична прозора упаковка, у продажі журнал не обов'язково у спеціалізованих магазинах, найчастіше – всюди, де є стихійні розкладки преси (кіоски, супермаркети, ринки тощо).

Отже, тепер ми можемо обґрунтовано припустити, що розроблений нами естетико-поліграфічний аналіз абсолютно придатний для широкого дослідження еротичних дискурсів у ЗМІ, адже у цьому міні-дослідженні нам таки вдалося науково проаналізувати журнал PLAYBOY за еротичним складником розміщених на сторінках фотоматеріалів

ДОДАТОК 1

СХЕМА ЕСТЕТИКО-ПОЛІГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ ЕРОТИЧНИХ ТВОРІВ

I. Джерело:

a) вид (газета, журнал, книга);

b) тираж;

c) вартість;

d) дизайн-бачення (для зображувального коду[12]) або художнє рішення (для буквеного коду[13]).

II. Суб'єкт:

a) автор (живописець, фотограф, карикатурист (тобто митці З.К.) / поет, письменник, гуморист, есеїст, журналіст і т.п. (тобто митці Б.К.);

b) група авторів (для аналізу джерел у діахронії[14] або ретроспекції[15]);

c) анонім.

III. Об'єкт:

a) вид (фото, репродукції ілюстрацій, картин, карикатур, шаржів (або зображувальний спектр загалом) / есе, нарис, повість, роман, стаття, анекдот тощо (або текстуальний спектр загалом)).

b) цілісність:

b.1) фрагмент у контексті (еротика у межах одного номера певного видання):

− якість об'єкта (ракурс, кольорове рішення, композиційна єдність і т.п.);

− внутрішньоструктурна доречність;

− естетичний складник;

− завдання аналізованого фрагмента у творі[16];

− прогнозовані результати (для нееротичних за спрямованістю видань − збільшення продажів, зростання тиражу, популяризація, привернення уваги; для тематично орієнтованих – підтримка статусу / для буквеного коду − передача відчуттів, емоцій у художньому творі і т.п.).

b.2) діахронія або ретроспекція (аналіз еротики у сукупності багатьох випусків газети, журналу чи книги):

− якість творів (чіткість відображення/зрозумілість, ракурс, кольорове рішення для З.К[17]./ мовні засоби для Б.К[18], композиційна єдність, специфіка носія (глянцевий папір, газетний, офсетний, крейдований, картон тощо);

− зовнішньо-структурна доречність еротики у джерелі (український та іноземний інформаційний простір);

− естетичний складник;

− завдання аналізованих творів;

− прогнозовані результати (для нееротичних за спрямованістю видань − збільшення продажів, зростання тиражу, популяризація, привернення уваги; для тематично орієнтованих – підтримка статусу/для Б.К. − передача відчуттів, емоцій у художньому творі й т.п.).

c) залучені ресурси:

c.1) інтелект – та дизайн-ідеї;

c.2) час, приміщення;

c.3) персонал (веб-дизайнери, програмісти, косметологи, освітлювачі, костюмери/ коректори, редактори, спеціалісти з верстки/ натурщики, моделі);

c.4) техніка (фотоапарат, сканер, ПК, поліграфічні видавничі засоби), програмне забезпечення (Adobe Photoshop, Artweaver, GIMP);

c.5) канцелярія (олівці, папір), художнє обладнання (фарби, пензлики, мольберт, полотно).

d) обраний підхід:

d.1) комерційно-споживацький, низькопробний;

d.2) комерційно-споживацький, професійний;

d.3) некомерційний, але низької мистецької вартості;

d.4) високомистецький.

IV. Ступінь еротизації/порнографізму:

− soft erotic/невимушена еротика;

− hard erotic/вульгарна еротика;

− porno/відвертий секс.

V. Особливості рецепції та медіа-впливи:

a) реакція аудиторії на твір (адекватна, позитивна/схвальна, радикальна у вигляді судових позовів);

b)зацікавленість аудиторії у проекції соціальних потреб (фізіологічна/ естетична/ гумористична/ синтезована);

c) доступ до аналізованого твору дітей до 18 років:

c.1) засоби захисту (герметична упаковка, спеціалізовані відділи у книжкових магазинах тощо).

Література:

1. Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://www.moral.gov.ua/documents/39/
2. Фото-видеосъемки обнаженной и полуобнаженной натуры [Електронний ресурс]. − Режим доступу: URL: http://drazni.com/
3. PLAYBOY украинская версия: легендарный мужской журнал [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://playboyua.com.ua/
4. XXL украинская версия: журнал с мужским характером [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://xxl.ua/
5. MAXIM украинская версия [Електронний ресурс]. − Режим доступу: URL: http://www.maximonline.ru/

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Косюк Оксана Михайлівна.

---

[12] Зображувальний код – малюнки, світлини, карикатури, ілюстрації, картини, шаржі тощо.

[13] Буквений код – поезія, проза, публіцистика.

[14] Діахронія – (термін з історичної лінгвістики, що його обґрунтував Фердинанд де Сосюр) вертикальний зріз історичного розвитку. У нашому випадку – аспект еротики у контексті аналізованого джерела.

[15] Ретроспекція – аналіз джерел минулих років.

[16] Завдання формуються на основі бажаних майбутніх результатів.

[17] З.К. – (абревіатура) зображувальний код.

[18] Б.К. – (абревіатура) буквенний код.

Лаззат Дюсембаева
(Астана, Казахстан)

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ЗНАНИЙ В ЭКСПЕРТНЫХ СИСТЕМАХ

В настоящее время промышленности требуются информационные системы, которые, с одной стороны, могут использовать большое количество знаний, передаваемых специалистами, а с другой – способны вступать в диалог и объяснять свои собственные выводы. Это предполагает наличие эффективного управления большой по объему и хорошо структурированной базой знаний, строгое разграничение между различными уровнями знаний, наличие множества удобных представлений для правил, схем предикатов или прототипов и четко определенный процесс обмена информацией между различными источниками. Представлением и обработкой знаний в компьютерных системах занимаются исследователи в области инженерии знаний, введенное в 1977 г. Э.Фейгенбаумом.

Приобретение знаний – это передача потенциального опыта решения проблемы от некоторого источника знаний и преобразование его в вид, который позволяет использовать эти знания в программе.

Передача знаний выполняется в процессе достаточно длительных и пространных собеседований между специалистом по проектированию ЭС (будем в дальнейшем называть его инженером по знаниям) и экспертом в определенной предметной области, способным достаточно четко сформулировать имеющийся у него опыт. По существующим оценкам таким методом можно сформировать от двух до пяти “элементов знания” (например, правил влияния) в день. Конечно, это очень низкая скорость, а потому многие исследователи рассматривают функцию приобретения знаний в качестве одного из главных “узких мест” технологии экспертных систем.

Языки, предназначенные для описания предметных областей, называются языками представления знаний. Универсальным языком представления знаний является естественный язык. Однако использование естественного языка в системах машинного представления знаний наталкивается на ряд препятствий, главным из которых является отсутствие формальной семантики естественного языка. Кроме того, необходимо определить, что такое «знания» и «данные».

Первый и основной вопрос, который надо решить при представлении знаний, – это вопрос определения состава знаний, т.е. определение того, "ЧТО ПРЕДСТАВЛЯТЬ" в экспертной системе. Второй вопрос касается того, "КАК ПРЕДСТАВЛЯТЬ" знания. Необходимо отметить, что эти две проблемы не являются независимыми. Действительно, выбранный способ представления может оказаться непригодным в принципе либо неэффективным для выражения некоторых знаний.

По нашему мнению, вопрос "КАК ПРЕДСТАВЛЯТЬ" можно разделить на две в значительной степени независимые задачи: как организовать (структурировать) знания и как представить знания в выбранном формализме.

Стремление выделить организацию знаний в самостоятельную задачу вызвано, в частности, тем, что эта задача возникает для любого языка представления и способы решения этой задачи являются одинаковыми (либо сходными) вне зависимости от используемого формализма.

Управляющие знания можно разделить на фокусирующие и решающие. Фокусирующие знания описывают, какие знания следует использовать в той или иной ситуации. Обычно фокусирующие знания содержат сведения о наиболее перспективных объектах или правилах, которые целесообразно использовать при проверке соответствующих гипотез (см. п. 9.2). В первом случае внимание фокусируется на элементах рабочей памяти, во втором – на правилах базы знаний. Решающие знания содержат информацию, используемую для выбора способа интерпретации знаний, подходящего к текущей ситуации. Эти знания применяются для выбора стратегий или эвристик, наиболее эффективных для решения данной задачи.

Качественные и количественные показатели экспертной системы могут быть значительно улучшены за счет использования метазнаний, т.е. знаний о знаниях. Метазнания не представляют некоторую единую сущность, они могут применяться для достижения различных целей. Перечислим возможные назначения метазнаний:

1) метазнания в виде стратегических метаправил используются для выбора релевантных правил;

2) метазнания используются для обоснования целесообразности применения правил из области экспертизы;

3) метаправила используются для обнаружения синтаксических и семантических ошибок в предметных правилах;

4) метаправила позволяют системе адаптироваться к окружению путем перестройки предметных правил и функций;

5) метаправила позволяют явно указать возможности и ограничения системы, т.е. определить, что система знает, а что не знает.

Уровни представления и уровни детальности ЭС

Для того чтобы экспертная система могла управлять процессом поиска решения, была способна приобретать новые знания и объяснять свои действия, она должна уметь не только использовать свои знания, но и обладать способностью понимать и исследовать их, т.е. экспертная система должна иметь знания о том, как представлены ее знания о проблемной среде. Если знания о проблемной среде назвать знаниями нулевого уровня представления, то первый уровень представления содержит метазнания, т.е. знания о том, как представлены во внутреннем мире системы знания нулевого уровня. Первый уровень содержит знания о том, какие средства используются для представления знаний нулевого уровня. Знания первого уровня играют существенную роль при управлении процессом решения, при приобретении и объяснении действий системы. В связи с тем, что знания первого уровня не содержат ссылок на знания нулевого уровня, знания первого уровня независимы от проблемной среды.

Число уровней представления может быть больше двух. Второй Уровень представления содержит сведения о знаниях первого уровня, т.е. знания о представлении базовых понятий первого уровня. Разделение знаний по уровням представления обеспечивает расширение области применимости системы.

Выделение уровней детальности позволяет рассматривать знания с различной степенью подробности. Количество уровней детальности во многом определяется спецификой решаемых задач, объемом знаний и

способом их представления. Как правило, выделяется не менее трех уровней детальности, отражающих соответственно общую, логическую и физическую организацию знаний. Введение нескольких уровней детальности обеспечивает дополнительную степень гибкости системы, так как позволяет производить изменения на одном уровне, не затрагивая другие. Изменения на одном уровне детальности могут приводить к дополнительным изменениям на этом же уровне, что оказывается необходимым для обеспечения согласованности структур данных и программ. Однако наличие различных уровней препятствует распространению изменений с одного уровня на другие.

Организация знаний в рабочей системе

Рабочая память (РП) экспертных систем предназначена для хранения данных. Данные в рабочей памяти могут быть однородны или разделяются на уровни по типам данных. В последнем случае на каждом уровне рабочей памяти хранятся данные соответствующего типа. Выделение уровней усложняет структуру экспертной системы, но делает систему более эффективной. Например, можно выделить уровень планов, уровень агенды (упорядоченного списка правил, готовых к выполнению) и уровень данных предметной области (уровень решений).

В современных экспертных системах данные в рабочей памяти рассматриваются как изолированные или как связанные. В первом случае рабочая память состоит из множества простых элементов, а во втором – из одного или нескольких (при нескольких уровнях в РП) сложных элементов (например, объектов). При этом сложный элемент соответствует множеству простых, объединенных в единую сущность. Теоретически оба подхода обеспечивают полноту, но использование изолированных элементов в сложных предметных областях приводит к потере эффективности.

Данные в РП в простейшем случае являются константами и (или) переменными. При этом переменные могут трактоваться как характеристики некоторого объекта, а константы – как значения соответствующих характеристик. Если в РП требуется анализировать одновременно несколько различных объектов, описывающих текущую проблемную ситуацию, то необходимо указывать, к каким объектам относятся рассматриваемые характеристики. Одним из способов решения этой задачи является явное указание того, к какому объекту относится характеристика.

Если РП состоит из сложных элементов, то связь между отдельными объектами указывается явно, например заданием семантических отношений. При этом каждый объект может иметь свою внутреннюю структуру. Необходимо отметить, что для ускорения поиска и сопоставления данные в РП могут быть связаны не только логически, но и ассоциативно.

Малое пространство решений, надежные данные и знания. Предполагается, что количество альтернатив, которые следует принимать во внимание при поиске решения, невелико и что все данные достоверны, а истинность правил не вызывает сомнений. В таком случае, возможно выполнять исчерпывающий поиск в пространстве решений и при необходимости организовать возврат с прослеживанием в обратном порядке. Для решения проблем этой группы можно воспользоваться готовыми решениями, т.е. ранее созданной оболочкой на базе экспертной системы, решавшей аналогичную проблему в другой предметной области. Распространено мнение, что такой подход позволяет получить удовлетворительное, а не оптимальное решение проблемы, т.е. достаточно хорошее, а не лучшее решение. Учтите, что попытка отыскать оптимальное решение неизбежно сопряжена с перебором нескольких вариантов, что таит в себе опасность "комбинаторного взрыва".

Выяснив характеристики проблемы, решаемой проектируемой экспертной системой, можно определиться со свойствами пространства решений, которые перечислены выше. Затем они рассматриваются совместно с предполагаемыми характеристиками разрабатываемой системы – – характеристиками порождающих правил, прямой цепочки вывода или возможностями формирования пояснений, – – и вырабатываются желаемые характеристики инструментальной среды. Последние и позволяют подобрать нужную модель инструментальной среды. Нужно сказать, что все это прекрасно выглядит на картинке, но очень сложно реализуется на практике, хотя вряд ли кто-нибудь будет спорить с тем, что такой подход более логичен, чем какой-либо другой. Как показывает практика, большинство разработчиков явно или неявно следует именно такому подходу при создании экспертных систем.

Литература:

1. Дарахвелидзе П., Марков Е. Программирование в Delphi7. – СПб.: БХВ-Петербург, 2005.
2. Дарахвелидзе П.Г., Макаров Е.П., Delphi – среда визуального программирования. – СПб.: «Питер». 1996.
3. Фаронов В. Delphi 6. Учебный курс. – СПб.: Питер, 2002.
4. Фленов М. Библия Delphi. Самоучитель – СПб.: БХВ-Петербург, 2004.
5. Пестриков В. Delphi на примерах. СПб.: БХВ-Петербург, 2005.
6. Шупрута В. Delphi 2005(учимся программировать) – ПИТЕР 2006
7. Назаров С., Першиков В.И., Компьютерные технологии обработки информации, – М,: Финансы и статистика, 2005г.

Александр Мельников, Юлия Кияшко
(Краматорск, Украина)

РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ УЧЕТА И ОБРАБОТКИ ЗАЯВОК НА ОБСЛУЖИВАНИЕ ОФИСНОЙ ТЕХНИКИ И ВЫБОРА РАБОТНИКОВ ДЛЯ ИХ ВЫПОЛНЕНИЯ

Любая организация или учреждение используют в своей деятельности вычислительную технику, которая требует периодического обслуживания и устранения неполадок. Руководство учреждения постоянно сталкивается с необходимостью организации грамотной и своевременной технической поддержки. Как правило, эти задачи решает сервис-диспетчерская служба. Она является центром приёма всех заявок, осуществляет контроль их текущего состояния и имеет полномочия по организации процесса устранения проблем. Нормальное функционирование такой службы невозможно без применения специализированного программного обеспечения [1].

На сегодняшний день на рынке программного обеспечения существует множество как зарубежных, так и отечественных предложений по автоматизации учета и обработки заявок: Service Desk (ManageEngine ServiceDesk Plus, ServiceDesk Plus MSP), «Итилиум» (на платформе «1С: Предприятие»), IBN Help Desk и другие. Все эти программные продукты требуют достаточно больших временных и финансовых затрат для адаптации под конкретное предприятие. Кроме того, ни один из них не обеспечивает автоматического выбора работника для выполнения заявки.

Была поставлена задача разработки программного продукта по учету и обработке заявок от конечных пользователей по обслуживанию офисной техники, то есть автоматизации небольшого участка деятельности группы сервиса конечных пользователей, а также процесса выбора работников для выполнения этих заявок. Реализация такой задачи обеспечит оптимальное распределение рабочего времени сотрудников компании.

Проектирование системы осуществляется на унифицированном языке моделирования UML [2]. К разрабатываемой системе предъявляются следующие требования:

– обеспечение оформления и обработки заявок от пользователей по решению проблем и устранению неполадок оргтехники;

– обеспечение как автоматического, так и самостоятельного выбора работника на выполнение заявки;

– возможность работы со справочниками, добавление, редактирование и удаление записей;

– сортировка записей по возрастанию в выбранном поле;

– обработка заявок в зависимости от их статуса;

– обеспечение возможности печати выбранной заявки;

– учет количества выполненных и невыполненных заявок по определенному виду работ для каждого сотрудника.

Все перечисленные требования представлены на диаграмме вариантов использования (рис. 1).

Выбор работника осуществляется с помощью функции выбора (1).

$$\text{Функция выбора} = (5 \cdot a_1 + 10 \cdot a_2 - 10 \cdot a_3) \cdot 100 \ , \qquad (1)$$

где

a_1 – стаж работника;

a_2 – количество выполненных заявок работником по определенному виду работ;

a_3 – количество невыполненных заявок работником по определенному виду работ;

Коэффициенты при параметрах зависят от степени их важности. Таким образом, стаж работника менее важен, чем количество выполненных и невыполненных заявок. Далее выполняется поиск максимального значения функции выбора и вывод выбранного работника. Пользователь может принять предложение программы или отклонить и выбрать работника самостоятельно из предложенного списка. После этого зарегистрировать заявку на выполнение.

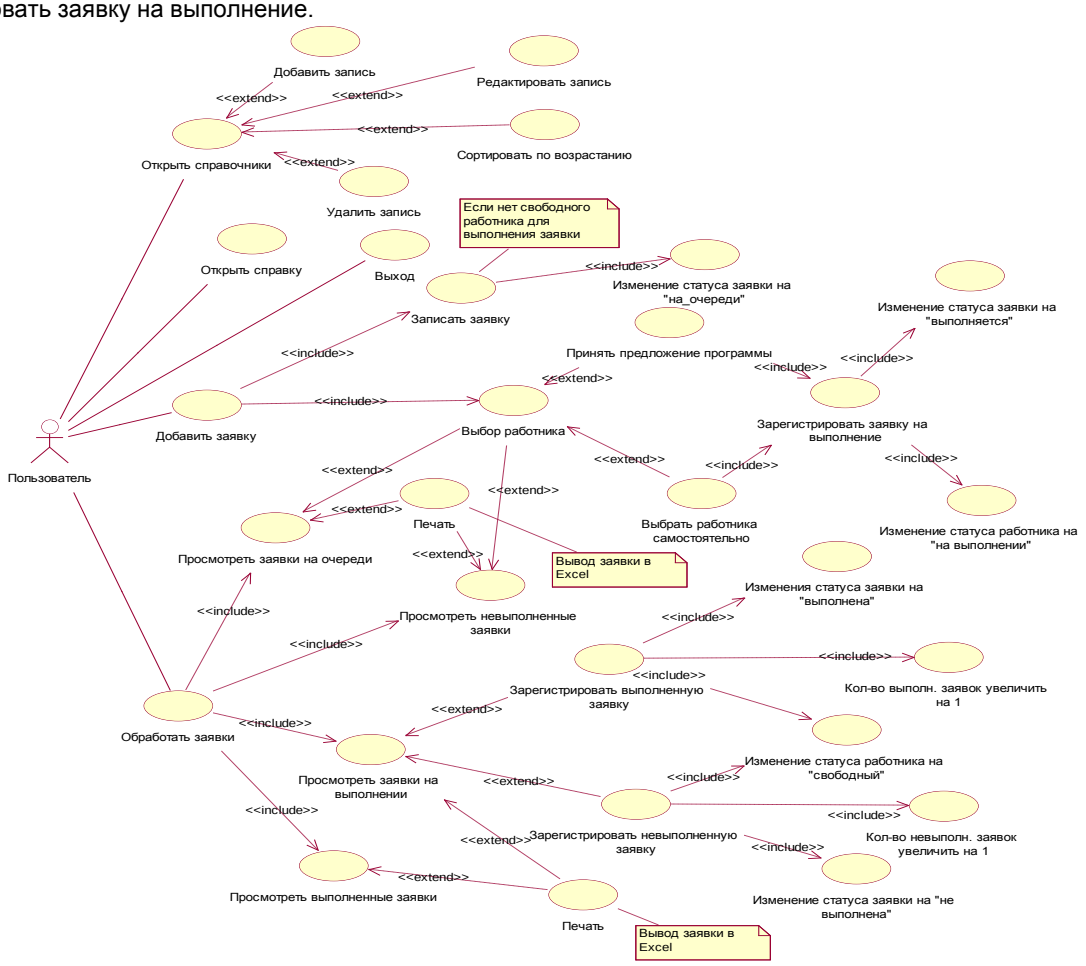

Рисунок 1 – Диаграмма вариантов использования

Структура будущей системы в терминах объектно-ориентированного проектирования представлена на диаграмме классов (рис. 2), взаимодействие классов в процессе работы системы – на диаграмме кооперации (рис. 3).

Созданная модель системы была реализована в среде визуального программирования. Программный продукт работает с базой данных, используя технологию ADO [3]. На рис. 4 представлено главное окно приложения, на рис. 5-9 – соответствующие пункты меню.

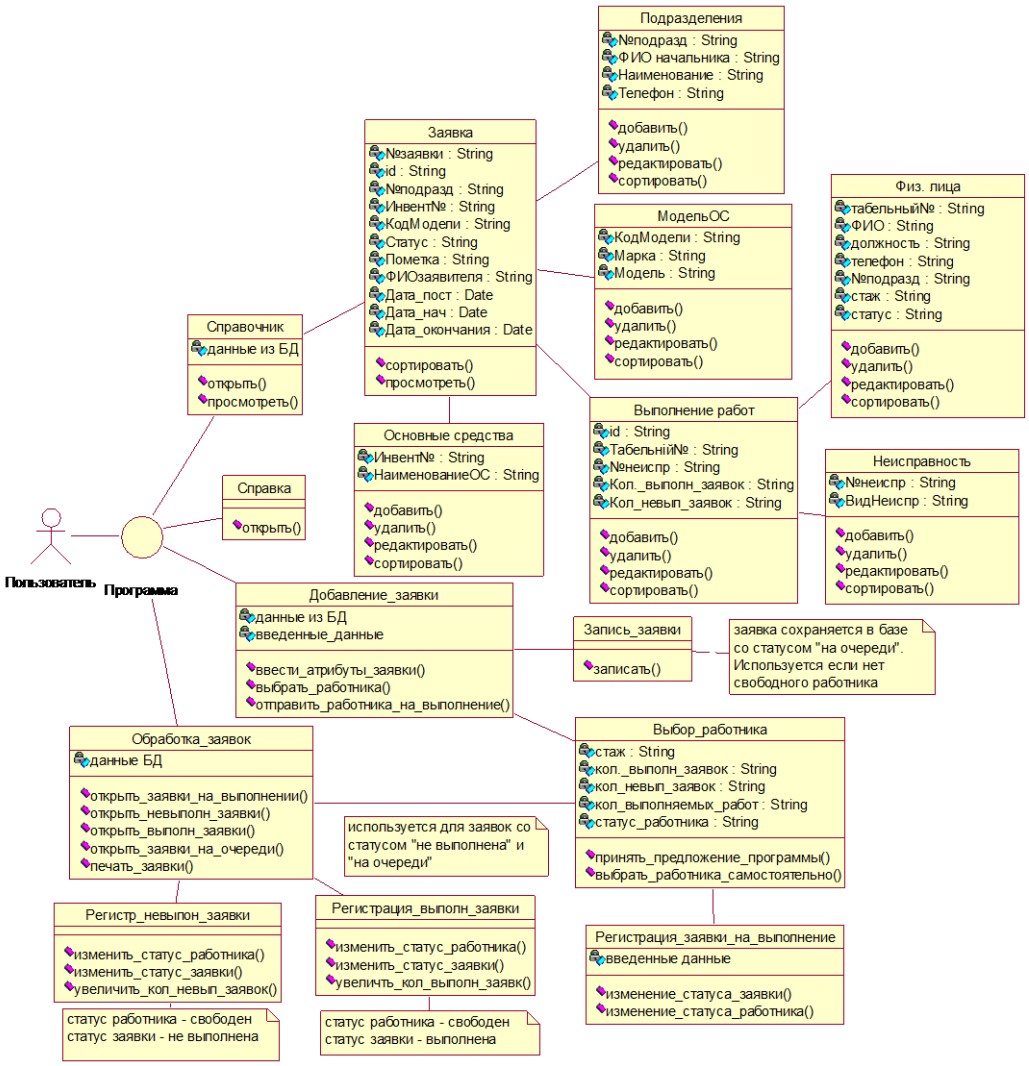

Рисунок 2 – Диаграмма классов

Таким образом, была спроектирована и реализована информационная система для учета и обработки заявок на обслуживание офисной техники и автоматизации выбора работников для их выполнения.

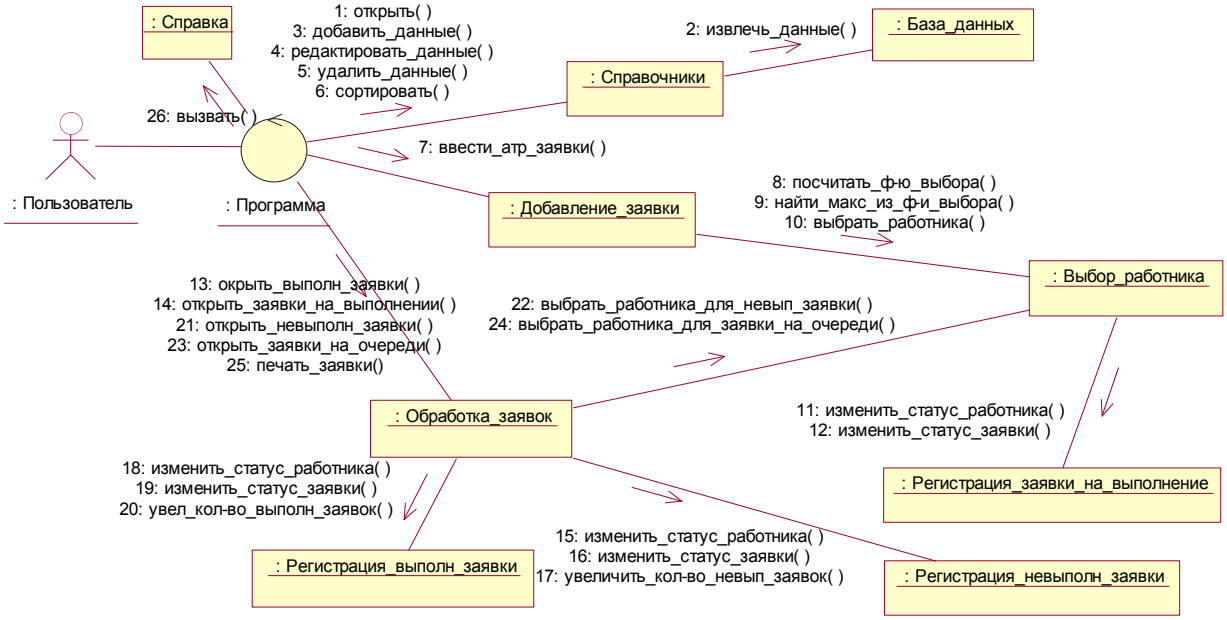

Рисунок 3 – Диаграмма кооперации

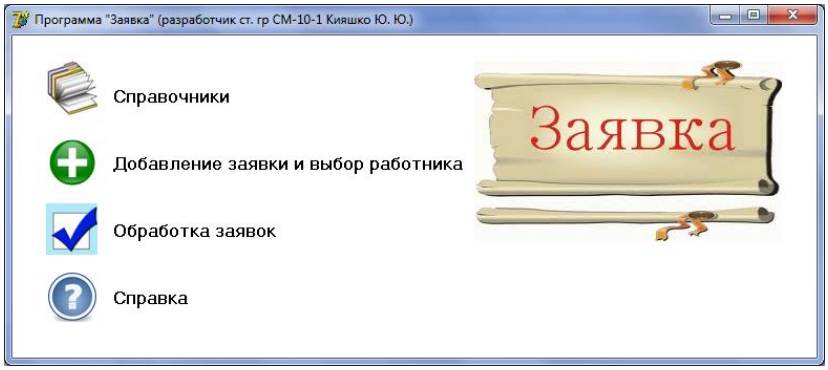

Рисунок 4 – Главное окно приложения

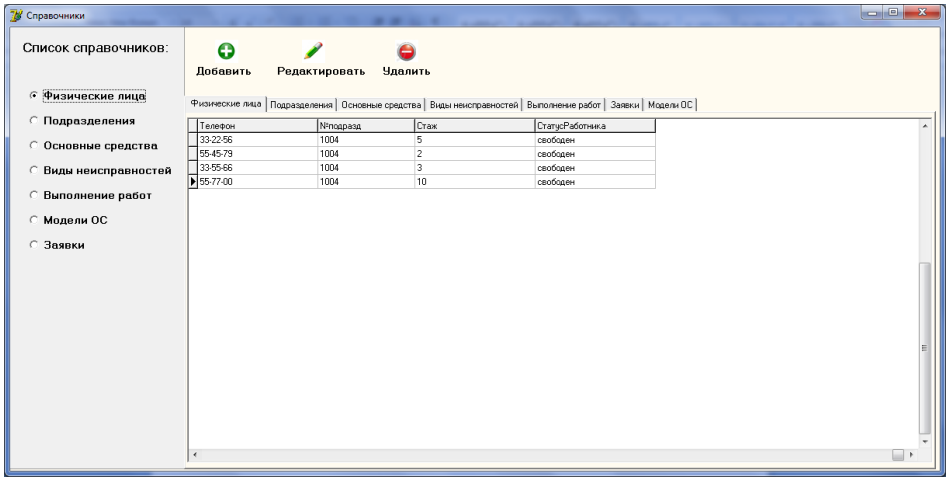

Рисунок 5 – Окно «Справочники»

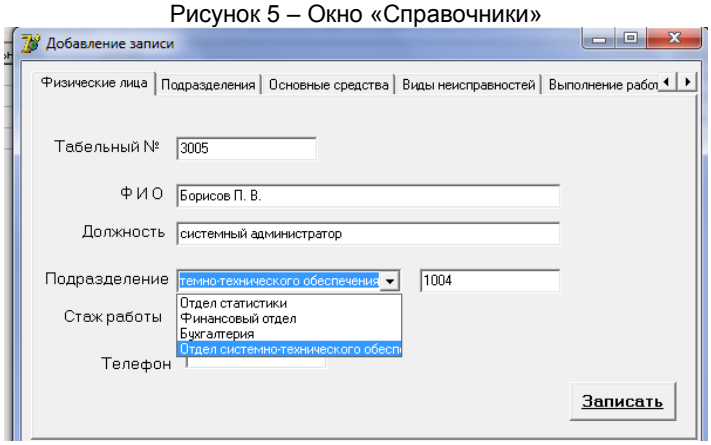

Рисунок 6 – Добавление данных

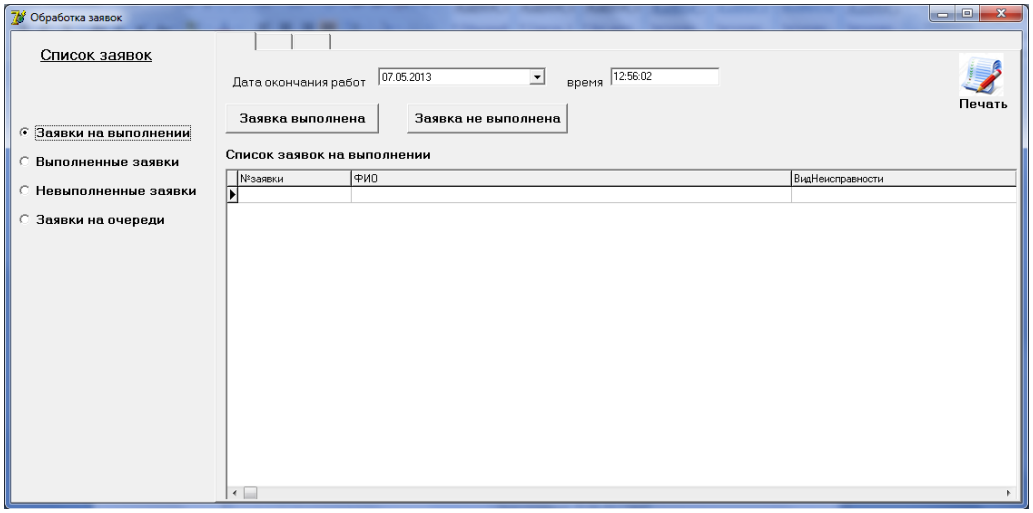

Рисунок 7 – Окно «Обработка заявок»

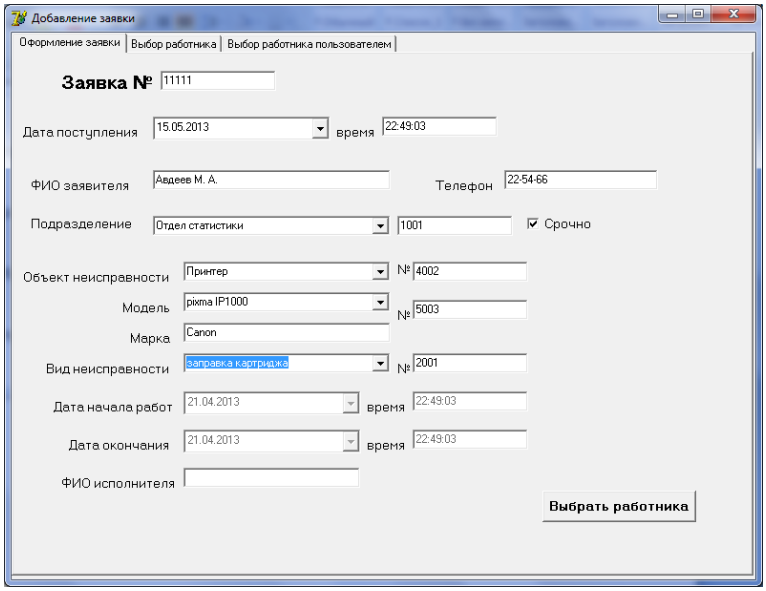

Рисунок 8 – Ввод атрибутов заявки

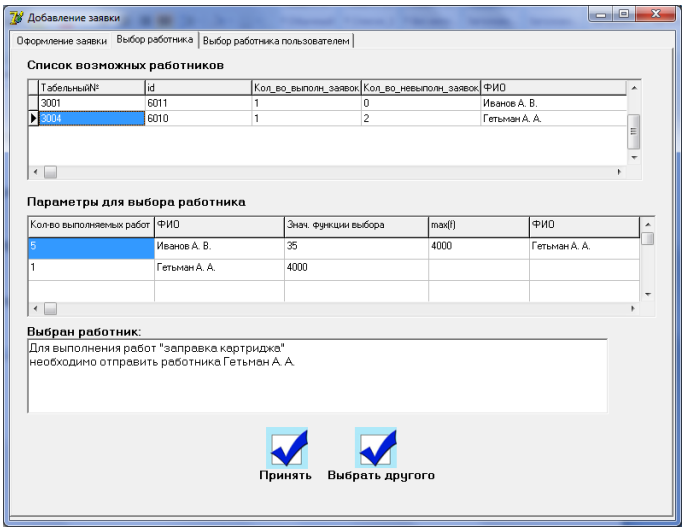

Рисунок 9 – Предложение по выбору работника

При нажатии на кнопку «Печать» в любом пункте меню «Обработка заявок» выбранная заявка выводится в Excel. Пример заявки показан на рис. 10

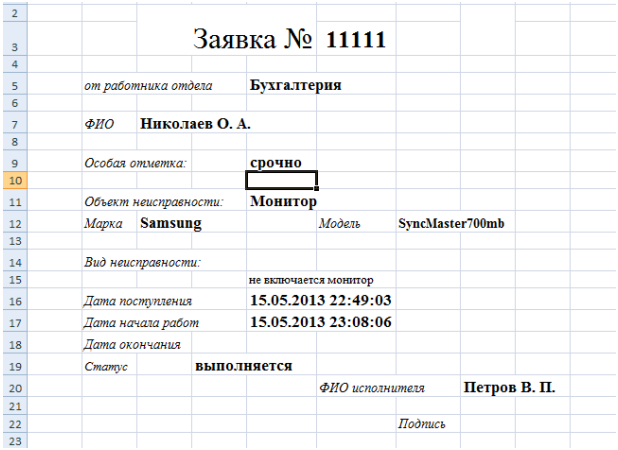

Рисунок 10 – Заявка для печати

Литература:

1. Баронов В.В. Автоматизация управления предприятием / В.В. Баронов. – М.: ИНФРАМ, 2000. – 239 с.
2. Мельников А.Ю. Объектно-ориентированный анализ и проектирование информационных систем: учебное пособие / А. Ю. Мельников. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Краматорск: ДГМА, 2012. – 172 с.
3. Гофман В.Э. Работа с базами данных в Delphi / В.Э. Гофман, А.Д. Хомоненко – СПб.: БВХ-Петербург, 2000. – 656 с.

Александр Мельников, Анна Ларченко
(Краматорск, Украина)

РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ БЮДЖЕТА ОТДЕЛА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Развитие машиностроительной отрасли, как и любой другой, в первую очередь связано с эффективным планированием и управлением с учетом факторов, имеющих случайную природу, на основе математических методов и современных информационных технологий. Важнейшим элементом процесса планирования деятельности производственно-экономической системы является бюджетирование [1-2].

Недостаточная теоретическая и методическая разработанность данного направления, актуальность и возрастающая практическая значимость определили тему и направление исследования по разработке математических и инструментальных средств обеспечения эффективности систем бюджетирования.

Была поставлена задача повышения эффективности планирования бюджетной деятельности отдела предприятия машиностроительной отрасли на основе разработки моделей и инструментальных средств. Для достижения цели необходимо решить такие задачи: исследовать и обобщить существующие подходы к построению экономико-математических моделей и методов бюджетирования деятельности производственного предприятия, построить математическую модель планирования бюджетов предприятия, разработать программную систему для оптимизации бюджета отдела предприятия машиностроительной отрасли.

Сущностью бюджетного метода управления является представление о том, что вся деятельность предприятия состоит в балансировании дохода и расхода, с четко определенными местами их возникновения и закреплением в ответственность за руководителем соответствующего ранга. Менеджеры предприятия, планируя свои действия и их последствия в будущем, имеют возможность оценить, насколько фактические результаты соответствуют их планам. Определяется экономическая эффективность деятельности предприятия в целом и его структурных подразделений, планируются и фиксируются реальные поступления и «выбытия» денежных средств, определяется экономический потенциал и финансовое состояние предприятия.

К проблемам, затрудняющим внедрение бюджетирования и других современных управленческих подходов для многих предприятий, можно отнести отсутствие или непригодность для анализа экономико-статистической информации за предыдущие три-пять лет; «налогово-ориентированный» подход к затратам, их анализу, постатейному разделению, группировке, планированию, привязку периодов планирования и внутренней управленческой отчетности к налоговым отчетным периодам; завышенные ожидания эффекта от внедрения информационных технологий и корпоративных информационных систем; пассивность руководства и персонала предприятия при внедрении изменений и завышенные ожидания эффекта от привлечения внешних консультантов.

Задачу принятия решений для оптимизации бюджета отдела предприятия целесообразно решать на основе теории полезности и теории игр методом деревьев решений [3-4].

Лицо, принимающее решение (ЛПР), выбирает оптимальное распределение бюджета в отделе предприятия. Размер условного выигрыша, который предприятие может получить, зависит от благоприятного или неблагоприятного состояния среды (табл.1).

Таблица 1 – Исходные данные

Распределение	Условный выигрыш, тыс.грн.	
	благоприятный исход	неблагоприятный исход
1	120	-50
2	350	-28
3	50	50

Перед принятием решения руководство отдела должно определить, заказывать ли дополнительное исследование среды или нет (анализируется стоимость услуги). Возможности предприятия, определенные финансово-экономической службой предприятия, в виде условных вероятностей благоприятности и неблагоприятности среды представлены в табл. 2.

Таблица 2 – Вероятности наступления прогнозных значений

Прогноз	Фактически	
	Благоприятный	Неблагоприятный
Благоприятный	0,95	–
Неблагоприятный	–	0,7

Статистическая служба предприятия, которой заказали прогноз состояния среды, утверждает:

- ситуация будет благоприятной с вероятностью 0,35;
- ситуация будет неблагоприятной с вероятностью 0,65.

Проектирование информационной системы для оптимизации бюджета отдела предприятия будем осуществлять на языке визуального моделирования UML [5]. Требования к системе представлены на диаграмме вариантов использования (рис. 1), структура будущей системы в терминах объектно-ориентированного проектирования представлена на диаграмме классов (рис. 2).

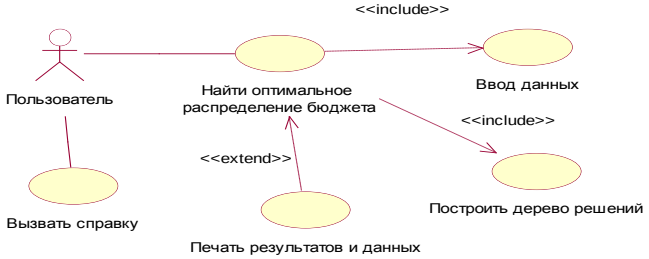

Рисунок 1 – Диаграмма вариантов использования

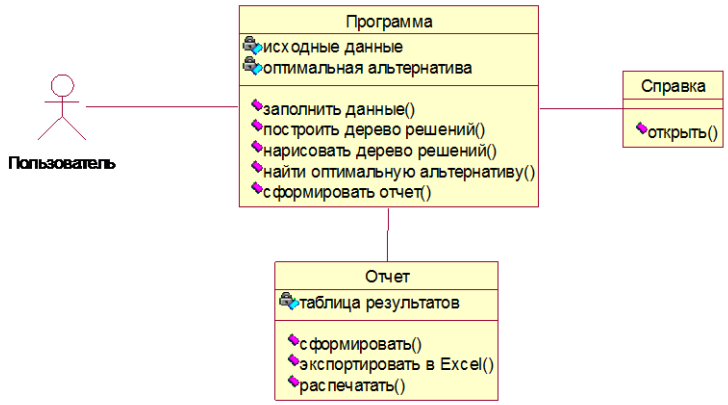

Рисунок 2 – Диаграмма классов

Представление системы в виде совокупности файлов показано на диаграмме компонентов (рис. 3).

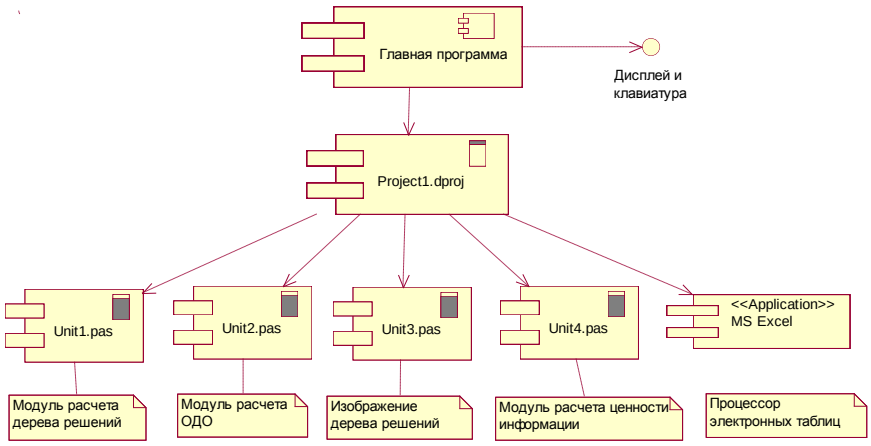

Рисунок 3 – Диаграмма компонентов

Созданная модель системы была реализована в среде визуального программирования. Программный продукт содержит четыре формы, которые позволяют в полной мере оценить альтернативные варианты распределения бюджета с помощью экономического эффекта (прибыль или убыток от события) и предоставляют пользователю информацию о наилучшем решении поставленной задачи оптимального распределения бюджета (рис. 4-6).

Пользователю предоставляется выбор из трех альтернатив – «Распределение 1», «Распределение 2», «Распределение 3», которые описывают различные способы распределения денежных средств в зависимости от цели их использования.

«Распределение 1» – позволяет распределить денежные средства равномерно, т.е. и на приобретение новой компьютерной техники, и на ремонтные работы существующей на предприятии.

«Распределение 2» – позволяет направить 75% денежных средств на ремонтные работы компьютерной техники на предприятии.

«Распределение 3» – позволяет направить 75% денежных средств на закупку новой компьютерной техники.

При использовании продукта пользователь может узнать ожидаемые денежные оценки для каждого распределения в различных состояниях внешней среды – благоприятной и неблагоприятной, а также с учетом мнения экспертов и без прогноза.

В конечном итоге пользователю предоставляется информация о наиболее оптимальном распределении бюджетных средств, размере прибыли, которое оно принесет и ценности информации экспертов.

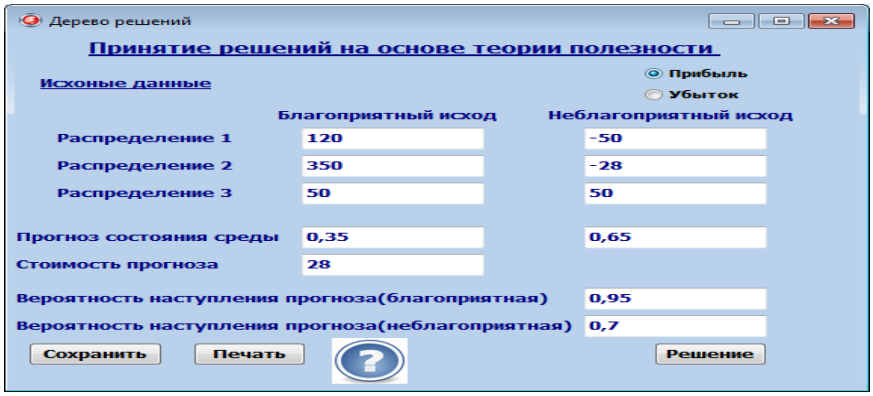

Рисунок 4 – Главная форма программы

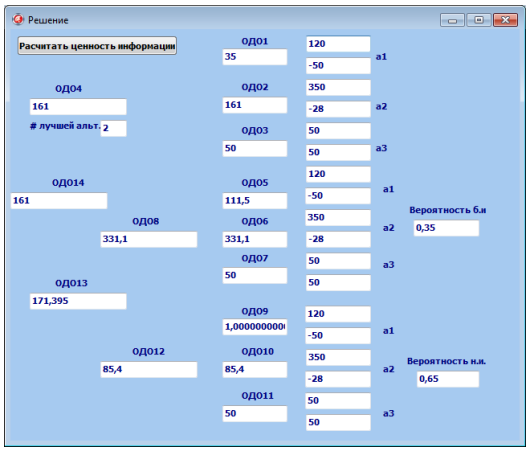

Рисунок 5 – Дерево решений

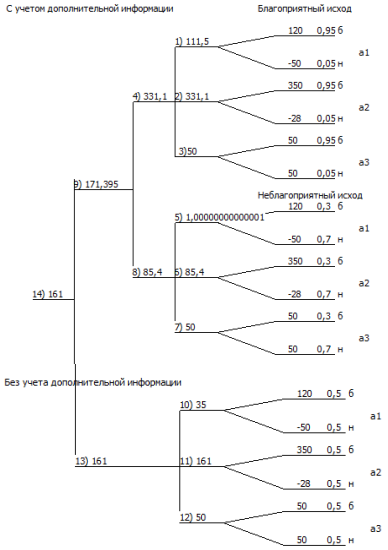

Рисунок 6 – Изображение дерева решений

Литература:

1. Гончарук О.В. Управление финансами предприятия: учебное пособие / О.В. Гончарук – Москва: Эльга, 2006. – 100 с.
2. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры / В.В. Ковалев. – Москва: Финансовая статистика, 2003. – 312 с.
3. Останкова Л.А. Теория игр: справочное методическое пособие / Л.А. Останкова, Н.Ю. Шевченко. – Краматорск: ДГМА, 2005. – 60 с.
4. Останкова Л.А. Анализ, моделирование и управление экономическими рисками: учебно-методическое пособие / Л.А. Останкова, Н.Ю. Шевченко. – Краматорск: ДГМА, 2007. – 120 с.
5. Мельников А.Ю. Объектно-ориентированный анализ и проектирование информационных систем: учебное пособие / А. Ю. Мельников. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Краматорск: ДГМА, 2012. – 172 с.

Сергей Рудницкий
(Киев, Украина)

АНАЛИЗ ТРЕБОВАНИЙ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ КОНФИГУРАЦИЕЙ В ПРОЕКТАХ К ИСПОЛЬЗУЕМЫМ ПРОГРАММНЫМ ИНСТРУМЕНТАМ

Постановка проблемы

Успешное завершение проекта зависит прежде всего от уровня согласованности элементов проекта его цели, а так же между собой и факторами дальнего окружения [1]. Для достижения этого состояния в сфере управления проектами (УП) используется процесс управления конфигурацией (УК), целью которого является поддержка общей целостности проекта [1,2,4] в течении его жизненного цикла. Эффективные программные инструменты (ПИ) используемые для УП должны предоставлять возможности для автоматизации деятельности команды проекта по УК в проекте. Возникает вопрос: в какой степени существующие ПИ поддерживают требования предъявляемые к ним процессом УК в проектах? Получив ответ на этот вопрос, можно определить области для улучшения в используемых ПИ и тем самым повысить их эффективность.

Анализ последних исследований и публикаций

Анализ современных исследований и научных публикаций в сфере УП [2-10] показал, что исследования с целью оценки степени поддержки указанных требований не проводились.

Нерешенные ранее части общей проблемы

Для этого чтобы провести эту оценку, необходимо прежде всего определить требования, которые предъявляет процесс УК в проектах к ПИ в сфере УП, а после этого проанализировать возможности существующих ПИ с точки зрения поддержки предъявляемых требований.

Формулирование цели статьи

Целью статьи является выявление требований предъявляемых процессом управления конфигурацией в проектах к используемым в сфере управления проектами программным инструментам. В дальнейшем мы будем употреблять сочетание «программный инструмент» имея в виду только те, которые используются в сфере УП.

Изложение основного материала

Нами установлено [1], что в сфере УП на самом высоком уровне можно выделить три объекта, информация о конфигурации которых необходима для успешного завершения проекта: *продукт проекта, проект и его окружение*. Для управления выделенными объектами общий процесс УК в проекте дифференцируется на три вида: процесс УК продукта, процесс УК проекта и процесс УК окружения проекта. Согласно [1,2,3,4,9,10], каждый из указанных процессов в той или иной мере реализует следующие подпроцессы: планирования и управления, идентификации, контроля, учета состояния и аудита конфигурации. Каждый из этих подпроцессов имеет свои особенности обусловленные природой объекта процесса УК.

Так как цели и общие принципы УК различных объектов[19] одинаковы, то для достижения цели исследования можно обобщить требования предъявляемые каждым видом процесса УК к программным инструментам и классифицировать эти требования по выделенным подпроцессам.

Заметим, что поскольку процесс УК в проекте относится к поддерживающим процессам, то основным критерием качества его автоматизации является «прозрачность» этого процесса для команды управления проектом. Поэтому выявление требований происходило с позиции максимизации этого показателя.

Планирование и управление процессом УК

Главной целью всего процесса УК является поддержка согласованного состояния объекта в течении ЖЦ проекта.

Для дальнейшего изложения дадим определение термина «согласованность» с точки зрения рассматриваемого процесса. Под *согласованностью одного объекта с другим* будем понимать такое состояние этих объектов, когда заданные характеристики одного объекта (любого из 2-х) получаются из заданных характеристик другого, с некоторой допустимой степенью точности, по заданному отображению. Под *согласованностью нескольких объектов между собой* будем понимать такое состояние этих объектов, когда заданные характеристики любого из них получаются из заданных характеристик любого другого, с некоторой допустимой степенью точности, по заданному отображению.

Уровень согласованности объекта может изменяться в пределах от полностью не согласованного, до полностью согласованного с точки зрения введенного определения согласованности. Поэтому можно выделить следующие требования с позиции этого подпроцесса:

1. Возможность указания минимально необходимого уровня согласованности объекта, который нужно поддерживать в течении ЖЦ проекта.
2. Возможность указания допустимой вероятности отклонения от максимально уровня согласованности объекта в течении ЖЦ проекта.
3. Возможность многопользовательского режима работы.
4. Возможность удаленного режима работы.
5. Автоматический расчет метрик как процесса УК, так и других процессов УП при фиксации изменений к какому-либо контролируемому элементу.

Идентификация конфигурации

Поскольку основной целью этого подпроцесса является определение компонентов объекта, которые должны контролироваться процессом УК и фиксация их характеристик в конфигурационной документации, то можно выделить следующие требования с позиции этого подпроцесса:

1. Возможность задания структуры и взаимосвязей между компонентами объекта.
2. Возможность определения оптимального множества единиц конфигурации.
3. Возможность определения оптимальной структуры конфигурационной документации объекта.

В дальнейшем изложении под контролируемыми элементами будем понимать как единицы конфигурации, так и конфигурационную документацию.

Контроль конфигурации

Этот подпроцесс служит для управления изменениями к контролируемым элементам в течении ЖЦ проекта. Поэтому можно выделить следующие требования с позиции этого подпроцесса:

1. Возможность автоматической регистрации запроса на изменение.
2. Возможность задания типов изменений, для указания уровня полномочий необходимых для утверждения таких изменений.
3. Возможность регистрации советов по контролю за изменениями для различных типов изменений с целью повышения эффективности взаимодействия между его членами путем рассылки извещений, электронной подписи, голосования и т.д.
4. Возможность предоставления информации, во время изменения какой-либо единицы конфигурации, о всех других связанных с ней единицах конфигурации: о тех, которые зависят от изменяемой ЕК и о тех, от которых зависит сама изменяемая ЕК.
5. Возможность контроля за ходом реализации принятого советом решения.

---

[19] В дальнейшем, если не указан конкретный тип объекта, то подразумевается один из объектов процесса УК: продукт, проект или окружение проекта.

Учет состояния конфигурации

Целью этого подпроцесса является сбор и предоставление информации о статусе каждого контролируемого элемента и каждом изменении в течении ЖЦ проекта. Поэтому можно выделить следующие требования с позиции этого подпроцесса:

1. Возможность автоматического учёта всех состояний контролируемых элементов и всех изменений этих состояний.
2. Возможность выдачи информации о любом состоянии в прошлом любой единицы конфигурации и о причинах изменений этих состояний.
3. Возможность восстановления указанного состояния контролируемого элемента.

Аудит конфигурации

Поскольку основная цель этого подпроцесса удостовериться, что актуальная конфигурация объекта соответствует той, что указано в его конфигурационной документации, то можно выделить следующие требования с позиции этого подпроцесса:

1. Предоставление всей конфигурационной документации для выбранной единицы конфигурации.
2. Возможность автоматической регистрации результатов конфигурационного аудита.

Возможность автоматического создания запроса на изменение по результатам конфигурационного аудита.

Выводы

В результате проведенного исследования нами были выявлены требования предъявляемые процессом управления конфигурацией в проектах к программным инструментам используемым в сфере УП. В дальнейшем, полученные результаты могут быть использованы для оценки степени поддержки существующими программными инструментами выявленных требований и определению в них областей для улучшения и повышения эффективности.

Литература:

1. Морозов В.В., Рудницкий С.И. Концептуальная модель процесса управления конфигурацией в проектах // «Восточно-Европейский журнал передовых технологий» № 1/10(61) ч.3 2013, стр.187-193.
2. Practice Standard for Project Configuration Management ©2007 Project Management Institute, Four Campus Boulevard, Newton Square, PA 19073-3299 USA, 53 p.
3. Руководство к Своду знаний по управлению проектами (Руководство PMBOK®) Третье издание ©2004 Project Management Institute, Four Campus Boulevard, Newton Square, PA 19073-3299 USA/США, 388 с.
4. MIL-HDBK-61. Military Handbook. Configuration Management Guidance. USA. Department of Defense, 1997.
5. Бушуев С.Д. Креативные технологии управления проектами и программами: монография / ред. С. Д. Бушуев. – К.: Саммит – Книга, 2010. – 768 с.: ил.
6. Морозов В.В. Формування, управління та розвиток команди проекту (поведінкової компетенції): навч. посібн. / В.В. Морозов, А.М. Чередніченко, Т.І. Шпільова; за ред. В.В. Морозова; Ун-т економіки та права «КРОК». – К. Таксон, 2009. – 464 с.: іл.
7. Арчибальд Р. Управление высокотехнологичными программами и проектами / Рассел Д. Арчибальд; пер. с англ. Мамонтова Е.В.; под. ред. Баженова А.Д., Арефьева А.О. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Компания АйТи; ДМК Пресс, 2004. – 472 с, ил.
8. Милошевич Д. Набор инструментов для управления проектами / Драган З. Милошевич; пер. с англ. Мамонтова Е. В.; под ред. Неизвестного С. И. – М.: Компания АйТи ДМК Пресс, 2006. – 729 с.
9. H.R. Berlack, Software Configuration Management, John Wiley & Sons, 1992.
10. Leon Alexis Software Configuration Management Handbook, Second Edition. Norwood: Artech House Publishers, 2005. – 352 p.

Научный руководитель:
к.т.н., профессор, Морозов Виктор Владимирович.

Даурен Тлеубаев, Динара Жаугашева
(Караганды, Казахстан)

ОЦЕНКА УСТОЙЧИВОСТИ ПОРОД КРОВЛИ В УСЛОВИЯХ РУДНИКА ЖОМАРТ

Постановка проблемы. Как мы знаем, одним из главных факторов, влияющие на безопасность и рентабельной производительности горных работ, является устойчивость кровли. Поэтому, на данный момент на руднике Жомарт крепление кровли является актуальной проблемой. В сфере решение этого вопроса в мировой практике большим спросом пользуется рейтинговая классификация Лобшира и моделирование в ПО фирмы RocScience (Phase2).

Целью публикации является достижение требуемых результатов для безопасного ведения горных работ, поиска путей их решения.

Основные результаты исследования:

1.Оценка по рейтингу *MRMR Лобшира.*

$MRMR = RMR \times K_1 \times K_2 \times K_3 \times K_4$	$RMR = R_{RBS} + Js + Jc$
где, RMR – рейтинг горного массива;	где, R_{RBS} – рейтинг прочности пород в горном массиве;
K_1 – коэффициент влияния выветривания;	
K_2 – коэффициент ориентации трещин;	Js – рейтинг расстояния между трещинами;
K_3 – коэффициент влияния давления г.п.;	
K_4 – коэффициент влияния взрывных работ.	Jc – рейтинг контактных условий трещин.

Расчетные значения рейтингов:

Тип пород	IRS	RQD,%	FF	инверсия	FF* инверсия	k	RBS	R_{RBS}	Jc	Js	RMR
красные алевролиты, аргиллиты	2,7	40 – 45	7	0,33	2,3	0,77	1,7	1	16,2	5	22,2
	7,2		12		4,0		4,4	2	16,2	5	23,2
	12,9						7,9	3	16,2	5	24,2
бурые песчаники	11,6						7,1	3	16,2	5	24,2
	15,7						9,7	5	16,2	5	26,2
	22						13,6	6	16,2	5	27,2
серые песчаники	11,9						7,3	3	16,2	5	24,2
	22,6						13,9	7	16,2	5	28,2
	46,8						28,8	12	16,2	5	33,2

Тип пород	RMR	K_1	K_2	K_{31}	K_{32}	K_4	$MRMR_{60}$	$MRMR_{120}$
красные алевролиты, аргиллиты	22,2	0,88	0,8	0,6	1,2	0,8	7,50	15,00
	23,2	0,88	0,8	0,6	1,2	0,8	7,84	15,68
	24,2	0,88	0,8	0,6	1,2	0,8	8,18	16,36
бурые песчаники	24,2	0,88	0,8	0,6	1,2	0,8	8,18	16,36
	26,2	0,88	0,8	0,6	1,2	0,8	8,85	17,71
	27,2	0,88	0,8	0,6	1,2	0,8	9,19	18,38
серые песчаники	24,2	0,88	0,8	0,6	1,2	0,8	8,18	16,36
	28,2	0,88	0,8	0,6	1,2	0,8	9,53	19,06
	33,2	0,88	0,8	0,6	1,2	0,8	11,22	22,44

Влияние напряженного состояния дает примерно от 60 до 120 % изменений. Учитывая неясный характер напряженного состояния массива, в расчетах принят весь диапазон изменений в виде коэффициентов K_{31} = 60 и K_{32} = 120.

Таким образом, рейтинг MRMR изменяется в диапазоне от 7,5 до 22,44. Данному рейтингу соответствуют V и IV классы устойчивости массива горных пород. В соответствии с Таблицей 1, разработанной Д. Лобширом, обрушение пород кровли возможно при гидравлическом радиусе подработки от 5 до 8м.

Таблица 1 – Рейтинг MRMR массива и на устойчивость пород

Класс/Рейтинг	5/5-20	4/21-40	3/41-60	2/61-80	1/81-100
Гидравлический радиус, м	1-8	8-18	18-32	32-50	+50
Обрушаемость	очень хорошая	хорошая	средняя	плохая	очень плохая
Крепление	усиленное	среднее	среднее	локальное	-

При отработке одного МКЦ с оставлением сигнальных целиков гидравлический радиус подработки составит:

$$HR = S/P = a*b/\ 2(a+b) = 27*14/2\ (27+14) = 4{,}7м,$$

a – пролет кровли при оставлении сигнального целика, м;

b – ширина кровли камеры, м.

При отработке двух МКЦ гидравлический радиус составит

$$HR = 45*14/2(45+14) = 5{,}3м.$$

Как видно, уже при отработке одного – двух МКЦ возможно обрушение пород кровли.

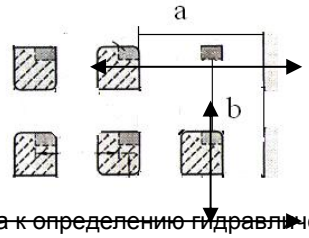

Рисунок 1 – Схема к определению гидравлического радиуса

2. Моделирование устойчивости камер, способа и параметров крепления в программе Phase2.

Исходные данные:

– ширина барьерного целика составляет 40 м;

– целик прорезан вентиляционными сбойками через 30-50м.

Отработка БЦ производится сразу после отработки одного ряда МКЦ в одной из панелей, после чего производится отработка одного ряда МКЦ в следующей соседней панели.

Отработка БЦ производится следующим образом:

– на первом этапе БЦ прорезается двумя – тремя поперечными выработками шириной до 5м и на высоту камер. В результате образуются ленточные целики длиной 40м и шириной 10-12м;

– на втором этапе два крайних ленточных целика прорезаются выработками шириной до 5м, образуя 6 МКЦ размерами 10х(10-12)м;

– на третьем этапе производится отбойка трех крайних МКЦ;

– далее отрабатывается ряд МКЦ в следующей панели;

– последующая прорезка ленточного целика и отработка трех МКЦ, сформированных из БЦ, производится после отработки очередного ряда МКЦ в первой панели.

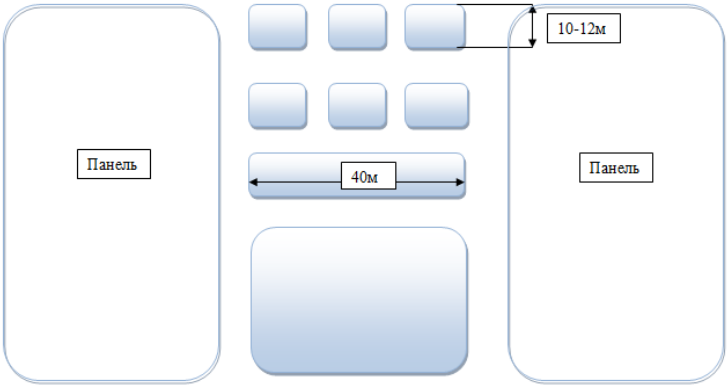

Рисунок 2 – Определение параметров тросового крепления

Рисунок 3 – Схема отработки МКЦ и БЦ с открытого пространства.

Длина анкеров может быть определена по следующей эмпирической формуле (Cablebolting in Underground Mines. D.J.Hutchinson, M.S. Diederichs):

$$L = 1{,}5 * HR, \text{ м} \quad (1)$$

– для варианта отработки, когда крепление тросовыми анкерами производится в зоне погрузки, длина тросовых анкеров составит:

$$L = 1{,}5 * 4{,}7 = 7 \text{ м}; \quad (2)$$

– для варианта отработки, когда требуется временное поддержание консоли кровли шириной до 14 м на границе отработки целиков по всей ширине панели, длина тросовых анкеров должна быть не меньше – 13м;

– для варианта, когда необходимо временное поддержание консоли кровли шириной до 14м на границе отработки междукамерных целиков и барьерного целика в двух панелях, длина тросовых анкеров должна быть не меньше – 15м;

Расстояние между анкерами определяется по графику Potvina (Cablebolting in Underground Mines. D.J.Hutchinson, M.S. Diederichs), представленному на Рисунке 4, где J_n – показатель числа систем трещин в классификации Бартона. $J_n = 9$ – для пород разбитых тремя системами трещин, RQD /J_n изменяется от 0,5 до 0,4. Для данного диапазона необходимо установить от 0,35 до 0,4 штанг на один квадратный метр обнажения, что соответствует сетки крепления 1,7 х 1,7м (1,5 х 2,0).

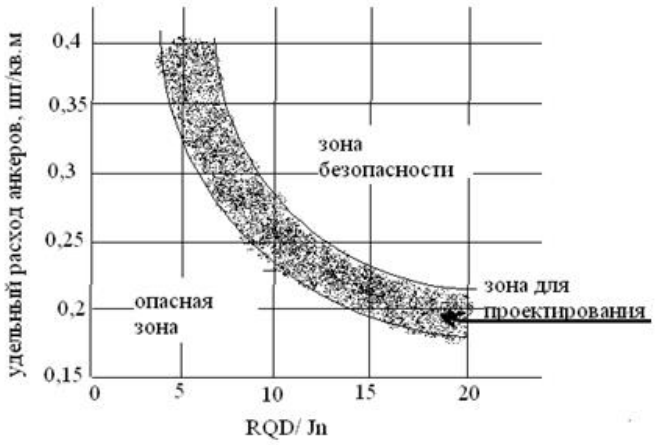

Рисунок 4 – График определения удельного расхода анкеров

Моделирование напряженно-деформированного состояния массива горных пород, представленное на Рисунках 5, подтверждает необходимость укрепления кровли тросовыми анкерами длиной до 15 м, установленных по сетке 2х2м при несущей способности не менее 500 кН.

Рисунок 5 – моделирование целесообразности укрепления кровли тросовыми анкерами.

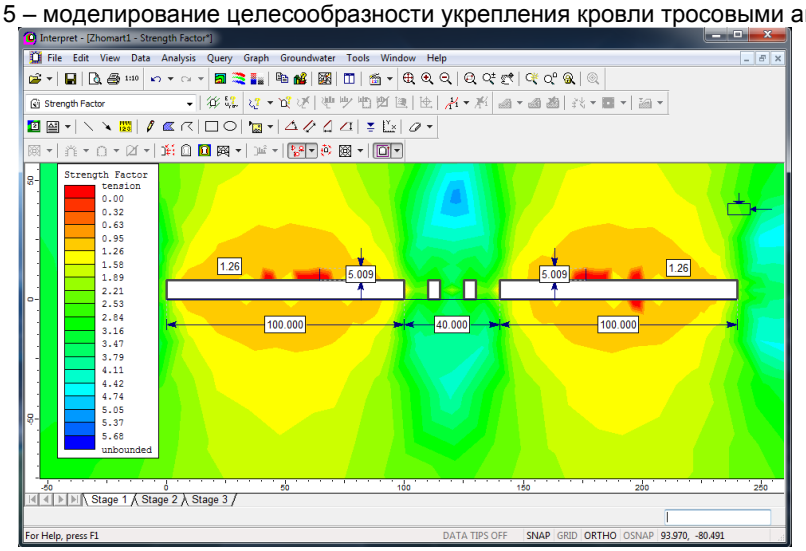

Отработка МКЦ в двух смежных панелях с прорезкой БЦ.

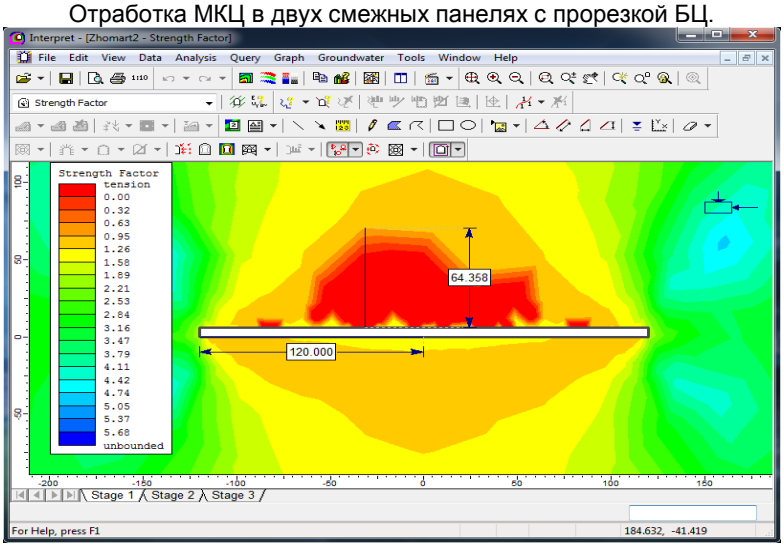

Область разрушения налегающей толщи пород при отработке МКЦ и БЦ.

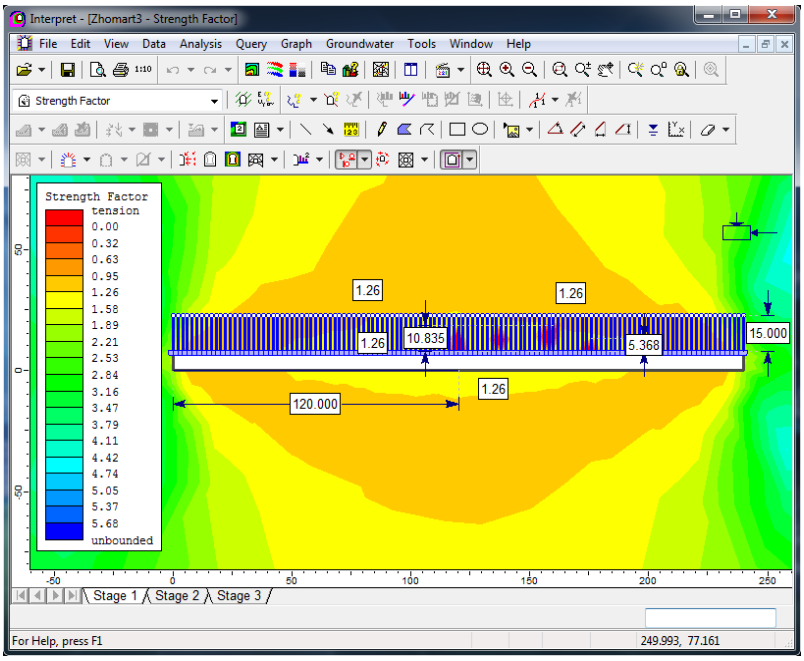

Снижение области разрушения пород кровли при ее укреплении тросовыми анкерами.

Выводы:

Поддержание пород налегающей толщи рекомендуется производить канатными (тросовыми) анкерами длиной не менее 15 м по сетке 2х2м. Несущая способность анкеров должна быть не менее 500 кН;

Крепление тросовыми анкерами производить:

– в панелях по разрезам камер, на всю ширину панели;

– во всех выработках барьерного целика.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Андрій Бойко
(Львів, Україна)

АНАЛІЗ НАПРЯМКІВ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В ПАРНО-ГРУПОВИХ ВПРАВАХ У СПОРТИВНІЙ АКРОБАТИЦІ

Сучасна спортивна акробатика – один із найбільш яскравих та видовищних видів спорту. Таким його зробило введення в програму змагань музичних композицій. Сьогодні це сплав складних, ризикованих акробатичних елементів з хореографією та музичним супроводом. Під хореографічною підготовкою акробатів розуміється вся система вправ і методів впливу, спрямованих на формування у них культури руху.

З огляду Кодексу правил зі спортивної акробатики ми бачимо, як багато уваги приділяється хореографічному компоненту музичних композицій.

З 16 по 20 листопада 2011 року у м. Львові був проведений Чемпіонат України серед молоді зі спортивної акробатики. У змаганнях брали участь 119 спортсменів з різних регіонів України в наступних категоріях: 14 чоловічих пар, 16 жіночих пар, 7 змішаних пар, 7 жіночих груп, 6 чоловічих груп. Було проведено спостереження за виступами акробатів та аналіз 50 технічно-хореографічних композицій.

Специфіка постановки парно-групових вправ спортивної акробатики полягає в тому, що хореографічні та акробатичні елементи повинні чергуватися між собою. Тривалість технічно-хореографічних композицій – не більше двох з половиною хвилин. Кожна пара або група має три композиції: балансову, динамічну та комбіновану. В категорії «Age» («ейдж») (10-16 років) хореографічні елементи займають 40-45% відведеного часу, в категорії «Юніори» (16-18 років) – 25-30% від часу всієї композиції.

В старших категоріях – юніори та дорослі, після виконання більш складних пірамід або елементів вольтижування часу на хореографічну складову залишається ще менше. Як підсумок зазначимо, що хореограф за такий короткий проміжок часу повинен відобразити характер музичного супроводу та індивідуальність самих спортсменів, щоб в результаті отримати яскраву технічно-хореографічну композицію.

В парно-групових композиціях акробатів використовувався музичний супровід різного характеру. Більшість тренерів взяло за основу вправи цілісну музичну композицію (88%), деякі тренери скомпонували музичну основу з декількох частин (12%), що дало можливість спортсменам змінювати характер танцювальних рухів.

На змаганнях в постановках парно-групових композицій використовувались всі основні напрямки хореографічного мистецтва: класичний, народний, сучасний, бальний; як окремі, так і поєднані між собою. 74% технічно-хореографічних композицій взяли за основу сучасний напрямок хореографії, 8% використали хореографію народних танців, 4% застосували класичний та народний напрямки, 6% використали елементи класичного та сучасного напрямків хореографії, 2% – класичний, сучасний та бальний напрямки, 2% – бальний та сучасний, 2% взяли елементи сучасної та народної хореографії, 2% – бальний та народний напрямок.

З огляду на вище зазначене, хореографи більш за все використовують елементи сучасного хореографічного мистецтва. Поєднання різних хореографічних напрямків було задіяне у 18% технічно-хореографічних композицій. Хоча 100% тренерів вважають доцільним застосування в одній композиції різних напрямків хореографії.

На Чемпіонаті України серед молоді зі спортивної акробатики було проведене письмове опитування (анкетування) 27 провідних тренерів зі спортивної акробатики в парно-групових вправах з різних областей України (м. Київ, м. Донецьк, м. Харків, м. Львів, м. Севастополь, м. Луцьк, м. Суми, м. Стаханов, м. Миколаїв, м. Дрогобич, м. Винниця, м. Одеса, м. Умань, м. Орджонікідзе) та одного тренера з Республіки Молдова(м. Бендери) з метою виявлення їхнього ставлення до проблем хореографічної підготовки кваліфікованих спортсменів-акробатів. Усі опитані тренери займаються з дітьми наступних вікових груп: 6-10 років; 10-16 років; 16-18 років.

100% респондентів вважають, що хореографічна підготовка необхідна в спортивній акробатиці для якісного виконання парно-групових композицій. Крім того, що оцінка за артистизм включає в себе хореографічний компонент, на погляд тренерів різностороння хореографічна підготовка спортсменів-акробатів дає впевненість та виразність рухів, розвиток емоційного сприйняття руху, відчуття ритму та характеру музики, покращення координації та взаємодії хореографічних рухів з акробатичними елементами.

На питання, які напрямки хореографічного мистецтва є найактуальнішими для спортивної акробатики 97% відповіли, що класичний танець, 90% тренерів вважають сучасний напрямок найактуальнішим, 68% вибрали напрямок народної хореографії, 32% – бальний напрямок.

Отже, є всі підстави зробити такий висновок, що на сьогоднішній день, незважаючи на застосування різних напрямків хореографічного мистецтва для створення парно-групових акробатичних композицій, класичний танець залишається основним при підготовці спортсменів в даному виді спорту. Можливо це відбувається тому що на протязі багатьох років у видах спорту, які пов'язані з мистецтвом, в хореографічній підготовці використовувався тільки класичний напрямок хореографії, методика якого описана в різних підручниках та посібниках.

Для різнобічної хореографічної підготовки спортсменів тренери, на свій розсуд, обирали і по декілька напрямків хореографічного мистецтва; це напрямки, які вони хотіли б використовувати на тренуваннях. Так 46,5% респондентів вказали на чотири найактуальніших, потрібних їм, основних хореографічних напрямки – класичний, народний, сучасний, бальний. На три напрямки хореографії вказали: 18% – класичний, народний, сучасний, 3,5% – класичний, сучасний, бальний. На два напрямки хореографії вказали: 14% – класичний, сучасний, 3% – класичний, народний. Один напрямок хореографії обрали: 7% – сучасний, 3% – класичний.

Відзначимо, що приблизно половина опитаних тренерів хотіли б застосувати всі запропоновані напрямки хореографічного мистецтва.

Таким чином перед нами постає тенденція до використання більшої кількості напрямків, які застосовуються не тільки при постановці технічно-хореографічних композицій, а і для різносторонньої підготовки та створення культури руху акробатів.

На питання «Чи проводяться у вас уроки хореографії?», 93% респондентів відповіли позитивно, у 7 % не проводяться уроки хореографії для спортсменів-акробатів. Тренера вказали причини, з яких не проводяться хореографічні заняття, це – відсутність кваліфікованих хореографів та місця в залі для занятій з хореографії.

У відповідях на наступне питання тренера зі спортивної акробатики вказали на ті напрямки хореографії, які вони вже використовують на тренуваннях. Всі напрямки хореографічного мистецтва (класичний, народний, сучасний, бальний) використовують 29% опитаних; 25% – використовують класичний, народний та сучасний напрямки; 18% – використовують класичний та сучасний; 7% – класичний та народний; 18% – використовують тільки класичний напрямок; 3% – сучасний. Відтак, можна впевнено стверджувати, що при великому бажанні використовувати всі напрямки хореографії, тренери не в змозі це зробити за відсутності кваліфікованих кадрів та матеріальної бази.

Різні погляди мають тренери і на то, який тижневий обсяг годин достатній для занять з хореографії. 25% респондентів вважають достатніми 2 години на тиждень, 22% – вважають достатніми 3 години, 7% – достатньо 4 години хореографічних занять на тиждень, більшість – 39% – вважає достатніми 6 годин на тиждень, і 7% тренерів хотіли б більше ніж 6 годин хореографії в тиждень.

На питання «Уроки хореографії у вас проводять фахові спеціалісти?», 75% тренерів відповіли ствердно, 25% – не мають фахового спеціаліста і проводять заняття з хореографії самі. Але деякі тренери, які мають у себе в школах хореографів нарікають на їх недостатню підготовленість для роботи в спорті, або ж на вузьку спеціалізацію: тільки класичний, або тільки бальний напрямок.

Для покращення якості хореографічної підготовки в парно-групових вправах у спортсменів-акробатів тренери хотіли б мати фахових, універсальних спеціалістів з хореографії, досвідчених балетмейстерів. На сьогоднішній день проблему також становить підготовка кваліфікованих суддів з артистизму. В суддівський бригаді, яка оцінює артистизм, незалежно від рівня змагань, повинні бути не тренери, декотрі з яких мають дуже відносні поняття про хореографію, а професійні тренери-хореографи. Декілька тренерів запропонували зробити курси підвищення кваліфікації тренерів-хореографів при університетах фізичної культури, проводити у себе в спортивних школах майстер-класи з різних напрямків хореографії. Не всі спортивні школи мають матеріально-технічну базу для занять хореографією – зал з дзеркалами, станками, з окремим музичним супроводом, це також становить проблему, яка стоїть на заваді нормальній підготовці до змагань. І загалом треба знайти додатковий час в навчальних планах, тобто виділяти більше годин для хореографічної підготовки у всіх вікових групах: від початкових до дорослих.

Література:

1. Гальпер Р.Г. Акробатические музыкальные композиции / Р.Г. Гальпер // Гимнастика. – М.,1987. – С. 84-87.
2. Дражина И.В. Состояние и перспектива развития мастерства в парно-групових видах акробатики / И.В. Дражина // Проблемы развития массовых видов спорта и подготовка кадров по физкультуре: Материалы IX Международной научной сессии по итогам НИР за 2005 год. – Минск, 2006. – С.268-277.
3. Прокопюк С. Динаміка змісту та структури музично-акробатичних композицій відповідно до змін правил змагань / С. Прокопюк // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2006. – №1. – С.48 – 52.
4. Сосина В.Ю. Хореография в гимнастике: Учебное пособие для студ. ВУЗ / В.Ю. Сосина // – Киев: Олимпийская литература, 2009. – 136с.
5. Спортивная акробатика. Свод правил 2009-2012. – Международная федерация гимнастики, 2008. – 64с.

Тетяна Лісовенко
(Богуслав, Україна)

ПСИХОРЕГУЛЯЦІЮ – В ПРАКТИКУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Статтю присвячено проблемі оптимізації навчально-тренувального процесу шляхом використання способів і прийомів психолого-педагогічного впливу та методів психорегуляції. Дана стаття може бути корисною для студентів спеціальності "Фізичне виховання" та в роботі вчителів фізичної культури.

Один із принципів фізичного виховання – формування гармонійно розвиненої особистості вимагає постійної уваги до студента, до його інтересів, мотивів та цінностей. Досліджуючи процес фізичного виховання студентів коледжу, спостерігається в більшості одностороння система, мета якої формування фізичних якостей, тренування тіла, залишаючи поза увагою психічні, духовні сили. Виконання фізичних вправ без думки, свідомості почуттів роблять їх монотонними і не цікавими. Тому і не дивно, що зменшується ефективність занять, інтерес до них та важко розраховувати на високий рейтинг (престиж) фізичної культури та виховання.

Фізична активність – це природно, вона необхідна кожному, враховуючи вікові особливості та стан здоров'я. Але не треба забувати, що наші м'язи потребують не тільки фізичного навантаження. Необхідно навчитися керувати ними, оволодіти прийомами м'язової релаксації.

Як приклад, можна розглянути древні східні системи фізичних вправ: йогу, айкідо, конфу, тайцзи та інші, що поєднують і вдосконалюють фізичне, психічне та духовне "начало" людини. Заняття тим або іншим видом східного єдиноборства розглядається не тільки як тренування вибраним видом спорту, а як життєвий шлях людини, досягнення фізичного та духовного досягнення особистості.

При виконанні вправ і дій концентрується увага на певних м'язах, частинах тіла. Для чого? Відомо, що концентрація уваги на певних частинах тіла або органах викликає більший приплив крові до них і це сприяє підвищенню обміну речовин, розвитку та вдосконаленню фізичних, психічних якостей і здібностей і перш за все однієї із найважливіших–саморегуляції.

А від розвитку навиків саморегуляції залежить уміння людиною управляти собою, мобілізуючи психічні і фізичні ресурси організму.

Проте реально піти по шляху гуманізації навчання, значно більше приділяти уваги особистості кожного студента. Необхідно, щоб на кожному занятті з фізичного виховання або спортивної секції форми та засоби фізичної активності і шляхи їх реалізації сприяли не тільки фізичному вдосконаленню, але й розвитку психічних, естетичних і моральних якостей особистості.

Питання заключається в тому, як реалізувати це в конкретних умовах? Як перебудувати діючі механізми, підходи та здійснювати пошук нових ефективних шляхів вирішення даної проблеми.

Одним із таких шляхів може стати психологізація занять фізичними вправами у формі застосування різних засобів і методів психорегуляції. Особливо доречне їх впровадження в спеціальних медичних групах та в спортивних секціях. Це потребує підвищення соціально-психологічних знань викладачів фізичного виховання та рівня їх професійної підготовки.

Застосування психорегуляції при виконанні фізичних вправ підвищить інтерес до них, сприяє розвитку життєво важливих якостей і навиків, розумової і фізичної працездатності та її швидкому відновленню.

Чим пояснюється ефективність занять з використанням психорегуляції?

В першу чергу, за її допомогою вступає в роботу психіка людини, її свідомість і підсвідомість, емоції, почуття, мислення та воля. Завдяки чому додатково відкриваються внутрішні резерви людини та можливість їх напрямку на фізичне вдосконалення. Про це свідчить досвід людей, які використовують фізичне та психологічне тренування.

Проведемо просте завдання: з упору лежачи здійснити максимальну кількість згинання-розгинання рук. Запам'ятайте це число. Після достатнього відпочинку виконайте ще раз це завдання, проте із спеціальним фізичним настроєм.

Необхідно зайняти зручну стійку (позицію) і ноги на ширині плечей, руки і голова опущені, очі закриті. Розслабтесь і зосередьтесь у собі. Подумки огляньте свої руки від пальців до плечей та назад, після цього ідеомоторно (подумки) виконайте 2-3 рази згинання-розгинання рук із відчуттям темпу руху і напруження – немов би реально.

Після цього відкрити очі, сильно видихнути повітря, одночасно з повільним вдиханням повітря через ніс зігнути руки в ліктьових суглобах, напружуючи м'язи плечового поясу і тулуба, проговорюючи, що ваші м'язи наливаються силою. Так повторити 2-3 рази до відчуття приливу сил і енергії і віддати собі наказ: я готовий показати максимальний результат.

Результат завжди буде кращим. За рахунок чого? А через те, що за допомогою психологічного настрою вдалося підвищити рівень емоційного збудження, тонус нервово-м'язової системи, а значить і працездатність всього організму. І це тільки один із багатьох діючих способів активізації психічної діяльності людини, збільшення можливостей організму.

Є дані, що за методом аутогенного тренування та іншими способами психорегуляції можливо значно підвищити швидкість реакції (в середньому на 50%), покращити здатність концентрації уваги (на 60%), збільшити об'єм зорової пам'яті (на 60%) і т.д. Також можна навчитись засинати в незвичних ситуаціях та пробуджуватись в заданий час, управляти функціями організму, наприклад збільшувати або зменшувати частоту серцевих скорочень, підвищувати або знижувати температуру тіла і т.п.

Таким чином, можна говорити про позитивний вплив засобів і методів психорегуляції на психічні і фізичні можливості людини, що є підставою її використання під час занять фізичними вправами.

Навчальне заняття або тренування в спортивній секції можна почати із психологічного настрою, нестандартного ритуалу в наступній послідовності. Студенти займають стійку релаксації: ноги на ширині плечей, руки і голова вільно опущені, очі закриті, всі м'язи розслаблені. Викладач (тренер) зосереджує увагу студентів (учнів) на своїх словах і намагається ввести їх в стан релаксації за допомогою наступних словесних формулювань:

1 Вся увага тільки на моїх словах.
2. Руки розслаблюються.
3. Повністю розслаблені руки.
4. Руки починають бути теплішими.
5. Тепло рухається від плечей, передпліччя теплі, кисті теплі, кінчики пальців теплі.
6. Вся увага тільки на моїх словах.

Після чого викладач (тренер) в імперативному (наказовому) тоні чітко і коректно оголошує завдання заняття. Наприклад: "рівномірний біг до 3 хвилин, ЗРВ та вправи на розвиток силових якостей, технічні елементи та гра в баскетбол. Працюємо з вогником та самовіддачею".

Після цього заключна частина психологічного настрою, завдання якої – мобілізувати психофізичні можливості та бажання займатися. Викладач пропонує зробити сильний видих, відкрити очі і одночасно з повільним вдиханням через ніс повітря, зігнути руки в ліктях, напружити м'язи плечового поясу і тулуба. Це все супроводжується словесним формулюванням:

1. Все тіло наповнюється силою і енергією!
2. Енергія переповнює межі.

І далі продовжуємо заняття в реальному темпі.

Психологічний настрій займає до 2-3 хвилин. В процесі оволодіння психологічними прийомами можна зменшити кількість формулювань і вправ.

Якщо заняття проводять на повітрі, можна одразу після оголошення завдання заняття переходити до мобілізуючої частини, упускаючи стан релаксації.

Психологічне налаштування бажано проводити і в кінці заняття: для прискорення процесу відновлення організму після фізичного навантаження, формувати у них відчутне задоволення від проведеного заняття. Проводити його можна стоячи, проте краще сидячи або лежачи.

В даному випадку використовують ті ж прийоми, що й на початку заняття, але є й свої особливості.

Наприклад, так для прискорення процесів відновлення збільшують тривалість першої частини (кількість словесних формулювань). Після слів „руки розслаблені..." викладач (тренер) говорить: „Руки починають бути важчими... все більше і більше наливаються вагою... важкі руки..." І лише потім відомі вже формулювання на відчуття тепла в руках.

Аналогічні прийоми використовують і для розслаблення в певній послідовності м'язів інших частин тіла і ніг, голови, тулуба, але якщо психологічний настрій проводиться в положенні стоячи, то відповідно ноги розслабленню не підлягають.

Після стану релаксації потрібно приступити до формування відчуття задоволення від проведеного заняття:

1. Ви сьогодні добре працювали! Навантажили м'язи, серце, легені.

2. Ви стали сильнішими, витривалішими (швидкими і т.п.). Отримали заряд енергії і бадьорості, який будете відчувати протягом дня та в наступні дні! У вас прекрасний настрій!

3. Підтримуйте цей стан щоденними самостійними заняттями, фізичною культурою і психорегуляцією.

Після цього коротка пауза (20-30 секунд), під час якої студенти дають собі настанову індивідуальних планів та бажань. Якщо після заняття є наступні навчальні дисципліни, то необхідно налаштування провести заняття по іншому. Потрібно, щоб вихованці уявили собі аудиторію, викладача, сусіда за навчальним столом. Після чого кожен подумки наказує собі бути максимально зібраним, уважним на занятті. Це дозволяє швидше увійти в робочий стан та ефективно працювати на наступному занятті.

Потрібно пам'ятати, що дане налаштування проводиться в стані релаксації і для того, щоб забезпечити активність студентів на наступних заняттях, треба створити позитивний емоційний настрій. Наприклад: „У вас проходить відчуття розслабленості, проходить важкість... Ви стаєте активними, бадьорими..." Після чого студенти відкривають очі, декілька разів енергійно стискають кулаки і встають (якщо сиділи або лежали). Заключним моментом є виконання відомої вправи з „наповненням енергією" (напруженням плечового поясу і тулуба при вдиху). Це повторюють двічі.

Є й інші види психологічного настрою, які можна використовувати на занятті. Наприклад, використання оперативного настрою при підготовці до виконання силових вправ (підтягуванні на перекладині, згинання-розгинання рук в упорі лежачи, на брусах, піднімання штанги). Студенти приймають релаксаційну стійку і дають команду розслабитись, зосередившись на відчутті розслаблених і теплих рук. Досягнувши бажаного стану, вони 2-3 рази подумки виконують вправу з відчуттям самого руху, напруженням м'язів та вольового зусилля. Потім, відкривши очі. виконують вправу з „наповненням енергією" на вдиханні та дають собі наказ „Вперед!" і виконують вправу. Таке налаштування займає до 1 хвилини, але після нього, як правило, вдається підтягнутися або виконати вправу більшу кількість разів, ніж у звичайних умовах.

Після виконання силової вправи можна увійти в стан релаксації (до відчуття розслаблення і тепла в руках). Засвоївши цей прийом, студенти швидко навчаться розслабляти м'язи і відновлюватись після навантаження.

Під час інтенсивних, напружених занять слід раціонально використовувати паузи саморегуляції.

Пауза триває до 5 хвилин і складається із трьох частин. Використання її доцільне, коли студенти помітно втомилися, але їм потрібно ще виконати одне або декілька завдань.

Починають паузу з команди: „Увага!" Виконуємо паузу саморегуляції. «Створюємо умови для переходу до релаксації). Виконуємо три вправи:

• руки вверх, потягнутися, піднімаючись на носки;

• рівновага ("Ласточка");

• різке розслаблення м'язів (руки розслаблені внизу, нахил вперед, всі м'язи розслаблені).

Друга частина паузи – входження в стан релаксації. Прийняти релаксаційну стійку і, використовуючи словесні формулювання (відомі способи) або інші аутогенного чи психом'язового тренування (1,5-2 хвилини). Наприклад:

1. М'язи обличчя розслаблені; ви відпочиваєте...

2. Руки розслаблені; приємний спокій...

3. М'язи тулуба розслаблені; повний спокій і розслаблення...

4. Весь організм відпочиває і відновлюється...

5. Відпочивають мозок, нерви, м'язи; повний спокій і відпочинок.

В третій частині вирішуються завдання оптимального настрою і

мобілізації психічних і фізичних можливостей на використання наступального тренувального завдання (1-2 хвилини).

Окрім вирішення завдань фізичного розвитку та вдосконалення студентів, викладач (тренер) не повинен забувати про виховний аспект. Всі заняття з фізичного виховання проводяться колективно, тобто відбувається тісне спілкування викладача із студентами, студентів один з одним. Тут формуються відносини, які визначають моральний потенціал особистості.

Використання способів і прийомів психолого-педагогічного впливу, методів психорегуляції в першу чергу має відношення до фізичних вправ та є доцільним і раціональним їх впровадження на позанавчальних заняттях (спортивних секціях). Проте, застосування їх у навчально-тренувальному процесі сприятиме різносторонньому вдосконаленню особистості, тому що відбувається формування не тільки фізичного розвитку, але й психічних та моральних якостей. Є всі підстави для серйозної роботи над даною проблемою та можливості її реалізації на практичних заняттях.

Література:

1. Аносов І.П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: монографія / І.П.Аносов – К.: Твім інтер, 2003. – 391 с.
2. Виленский М.Я. Здоровый образ жизни студентов: сущность, строение, формирование / М.Я.Виленский // Социокультурные аспекты физической культуры и здорового образа жизни. – М.: Сов. спорт, 1996. – С. 14-31.
3. Карвасарский Б. Д. Психотерапевтическая энциклопедия. – СПб.: Издательство "Питер", 1999. – 752 с.
4. Научно-методический журнал "Физическая культура в школе". М. Педагогіка, 1991.
5. Шойфет М. С. Психофизическая саморегуляция. Большой современный практикум. – Москва: Издательство "Вече", 2010. – 678 с.

Іван Яремчук, Оксана Тарасюк
(Дрогобич, Україна)

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Практика показує, що резерви підвищення ефективності фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів є. У цьому плані ще не вичерпані всі можливості аудиторної форми занять. На заняттях фізичного виховання ще повністю не вирішуються такі завдання, як прищеплення студентам умінь самостійно займатися фізичними вправами, підвищення освітньої та виховної спрямованості заняття, збільшення моторної щільності за допомогою методу кругового тренування, що в даний час недостатньо використовується в навчальних і самостійних заняттях з фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів.

Підвищення ефективності фізичного виховання студентської молоді у великій мірі залежить від форми організації занять. Чим краще організація, тим вище щільність і ефективність навчального процесу. Якість і ефективність занять буде вища там, де викладач зуміє знайти шляхи для масового одночасного виконання вправ, з урахуванням індивідуальних можливостей вихованців. Важливо навчити студентів працювати самостійно, визначаючи навантаження за силою і підготовленістю; виконувати такі вправи, що різнобічно впливають на організм, зміцнюючи не тільки м'язи, а й розвиваючи внутрішні органи; систематично перевіряти результати впливу виконуваних ними вправ. Саме цими можливостями і характеризується кругове тренування.

Проте сучасне заняття повинно не тільки вирішувати завдання підвищення моторної щільності занять, воно ще зобов'язане формувати стійкий інтерес до фізичного виховання і звичку самостійно займатися фізичними вправами у вільний час.

Інтерес студентів до предмету потрібно можливо створювати, застосовуючи творчі методи навчання, активізуючи процес навчання за допомогою проблемного навчання, яке викликає прагнення до пошуку. Ключем до самостійних занять фізичними вправами служать систематичні домашні завдання з фізичного виховання, які є ще й потужним резервом підвищення рухового режиму студентів.

На жаль, на цю тему для вищих навчальних закладів є дуже обмежене число праць. Проте, на сучасному етапі чітко простежується тенденція до організації домашніх занять з студентами, оскільки успішно осилити нормативні вимоги навчальної програми тільки за рахунок навчальних годин не є можливим.

Учені вважають, що домашні завдання з фізичного виховання не є додатковим навантаженням, а розвантаженням для студентів, перемиканням їх з розумової діяльності на фізичну. Вони сприяють зняттю втоми, напруги, підвищенню життєвого тонусу і працездатності.

Практика також показує, що найбільшою мірою стимулює студентів до самостійних занять проведення систематичних спортивних змагань та спортивних свят.

Підвищенню рухової активності студентів дуже ефективно сприяють такі форми позааудиторної роботи, як спортивні секції, туристичні походи, Дні здоров'я, спартакіади.

Вважаю, що згадані резерви та засоби підвищення рухової активності разом з використанням цікавих нетрадиційних форм організації занять фізичними вправами в позааудиторний час могли б значно активізувати руховий режим студентів вищих навчальних закладів, попередити і ліквідувати гіподинамію, а також сприяти значному підвищенню їх працездатності.

У своєму дослідженні ми зупинимося на одному з трьох найважливіших, на наш погляд, шляхах підвищення ефективності фізичного виховання у вищих навчальних закладах: організації кругового методу тренування на навчальних заняттях.

Організація кругового методу тренування на навчальних заняттях з фізичного виховання.

Із багатьох відомих засобів, що підвищують моторну щільність занять і сприяють активному розвитку необхідних фізичних якостей, на наш погляд, кращим є метод кругового тренування. На відміну від загальноприйнятого методу кругового тренування, нами в комплекси включалися спеціальні та підготовчі вправи з розділів навчальної програми (гімнастика, легка атлетика, спортивні ігри). Це дозволило не тільки цілеспрямовано розвивати фізичні якості, але і прискорити процес освоєння рухових навичок. Методика впровадження кругового методу тренування: викладач складає символ (графічну схему) кругового тренування, який відбивав послідовність фізичних вправ, спрямованих на основні м'язові групи (ніг, рук і плечового пояса, черевного преса, спини), і сприяє розвитку внутрішніх органів (серцево-судинної та дихальної систем).

Зауважимо що, при виборі вправ і ступеня навантаження тренувальних комплексів потрібно дотримуватися таких основних правил: для розвитку сили – кількість зусиль при вправі допускається до 10 повторень, для розвитку силової витривалості – більше 10, але менше 30 повторень. Можливість повторення вправ понад 30 разів меншою мірою сприяє комплексному розвитку фізичних якостей і більшою мірою підвищує лише витривалість. Тому ефективність тренування залежить, насамперед, від методичного оформлення ступеня навантаження у вправі, а також від способу його проведення. Незалежно від символу тренування передбачається, що перша вправа дає навантаження на м'язи ніг або включає в роботу всі основні м'язи тіла і внутрішні органи. Таким «настроєм» до роботи серцево-судинної та дихальної систем є розминочний біг та інші загально-розвиваючі вправи. Наступним важливим підготовчим етапом є чітка розмітка місць занять за допомогою спеціальних таблиць з номером «станцій», фото – або графічним малюнком у вигляді «чоловічків» і коротким описом вправ. Розташовані, найчастіше, по колу, проти руху годинникової стрілки, їх добре бачать студенти, що займаються.

Потім із студентами вивчають усі вправи в комплексі. Для цього вони розташовуються по «станціях» рівномірно, по 2-4 особи, і кілька заздалегідь ознайомлених студентів або викладач послідовно пояснює і показує вправи на всіх «станціях». В ознайомленні з комплексом використовувалася і така форма як демонстрація навчального кінофільму з поясненнями викладача. Це сприяє міцнішому і правильному сприйняттю технічного виконання комплексу. Далі під керівництвом викладача студенти самостійно проходять ознайомлення на всіх «станціях» в оптимальному режимі і в скороченому ліміті часу (10-15 с). Оскільки в комплекс підбирали нескладні вправи, то для технічно правильного сприйняття їх виявилося достатнім одне тренувальне заняття.

При виконанні вправ, по черзі, в процесі ознайомлення із вправами здійснювався не тільки контроль за правильним виконанням з боку викладача, але і взаємоконтроль студентів, які займаються та враховують правильність і кількість виконаних рухів.

Особливо важливим у підготовчому етапі ознайомлення є навчання студентів вмінню вимірювати пульс, а потім і стежити за процесами адаптації організму до навантаження. Облік здійснюється щотижня за зрушеннями у серцево-судинній системі (покращення регуляції серцево-судинної системи виражається у більш швидшому зниженні частоти пульсу після навантаження).

Частота пульсу визначається всією групою одночасно після команди «Увага, пульс!» і до команди «Стоп!». По закінченні комплексу вправ, необхідно визначити пульс на сонній артерії, при цьому врахувати що частота пульсу досягла 180-200 ударів на хвилину. Підраховують пульс за проміжок в 10 с. і потім результат множать на 6 для отримання результату за 1 хв. Підрахунок пульсу за більш тривалий час вважається нераціональним, оскільки відбувається швидке зниження частоти пульсу відразу ж після навантаження. Показники частоти ударів пульсу потрібно знімати після кожного заняття.

Із багатьох відомих методів кругового тренування з варіантами (метод тривалої роботи, повторної інтенсивної інтервальної, екстенсивної інтервальної) у своїй роботі ми частіше застосовуємо метод екстенсивної інтервальної роботи. Сутність його полягає в наявності пауз при переході від «станції» до «станції», відпочинку між колами тривалістю в 3-5 хв. Фізіологічна спрямованість цього методу полягає в можливості регуляції діяльності серцево-судинної системи, сенсомоторної координації.

При цьому варіанті в режимі 30 с. роботи на «станції» і 30-секундної паузи здійснюють раціональний підбір вправ, з тим, щоб студент за відведений час міг виконати не менше 15-20 повторень.

Тренувальний ефект проявляється в розвитку загальної та спеціальної витривалості студентів, силової витривалості, швидкісної витривалості, швидкісної сили, спритності.

Необхідно відзначити, що залежно від поставлених завдань змінюються і структура занять, якщо основним завданням був розвиток рухових якостей, то вона вирішувалася як у підготовчій, так і в основній частинах, коли ж основним завданням було вивчення техніки того чи іншого виду навчальної програми, то вправам по колу відводився час наприкінці основної частини заняття, після вивчення нового матеріалу.

Комплекси кругового тренування ми розташували за таким принципом: номери «станцій», схема вправ у малюнках з описом, записом мети виконання вправи, методичних вказівок і результату.

Найбільш характерними комплексами кругового тренування, проведеними нами при вивченні програми з гімнастики, легкої атлетики, баскетболу.

Гімнастичний комплекс.

1-а «станція» – повороти тулуба з *торканням* носків ніг з вихідного положення: в нахилі вперед ноги ширше плечей, руки в сторони.

2-а «станція» – стрибки через скакалку на двох ногах.

3-тя «станція» – піднімання тулуба з положення лежачи, руки за голову, з подальшим нахилом до носків ніг.

4-а «станція» – піднімання рук з ядром (4 кг.) до плечей.

5-а «станція» – багаторазове відштовхування носками ніг з підтягуванням колін до грудей в упорі.

6-а «станція» – нахили вперед з торканням носками ніг з вихідного положення: ноги разом, руки вгорі долонями вперед.

7-а «станція» – вистрибування вгору зі зміною ніг з вихідного положення: тримаючись руками за гімнастичну стінку, одна нога на підлозі, інша на 4-5-й рейці гімнастичної стінки.

8-а «станція» – згинання та розгинання рук в упорі лежачи на гімнастичній лавці.

9-а «станція» – кругові обертання тулуба з ядром (4 кг.).

10-а «станція» – почергові випади вперед з гантелями.

Легкоатлетичний комплекс.

1-а «станція» – біг в упорі з високим підніманням стегна.

2-а «станція» – кидок і ловля набивного м'яча (дівчата – 3 кг.) двома руками від грудей з відстані 2 м.

3-тя «станція» – стрибки через гімнастичну лаву, відштовхуючись двома ногами.

4-а «станція» – віджимання в упорі лежачи від підвіконня.

5-а «станція» – стрибки через скакалку.

6-а «станція» – махи ногою.

7-а «станція» – вистрибування вгору, відштовхуючись однією ногою, з торканням предмета (м'яч і ін..) головою.

8-а «станція» – стоячи на місці, робота рук, як при бігу на короткі дистанції.

9-а «станція» – вистрибування вгору з упору присівши.

10-а «станція» – піднімання колін до грудей у висі.

Баскетбольний комплекс.

І-а «станція» – кидок м'яча однією рукою від плеча.

2-а «станція» – передача і ловля м'яча однією рукою від плеча.

3-тя « станція » – піднімання тулуба з положення лежачи, руки за голову.

4-а «станція» – вистрибування вгору з упору присівши.

5-а «станція» – передача і ловля м'яча двома руками від грудей.

6-а «станція» – кидок м'яча двома руками від грудей.

7-а «станція» – настрибування на гімнастичну лавку і зістрибування з неї.

8-а «станція» – сидячи на підлозі в упорі ззаду, перенесення ніг через набивний м'яч.

9-а «станція» – стрибки через скакалку.

10-а «станція» – обведення перешкоди правою і лівою рукою.

При проведенні кругового методу виявилося, що у більшості студентів спостерігалося зниження частоти пульсу від 1 – го до 6-го заняття, незважаючи на покращання результатів на 6-му занятті. Це говорить про адаптацію організму студентів, котрі займались до поступово збільшуваного навантаження.

Все це дозволяє зробити важливий висновок про те, що ефективність кругового методу виявилася високою.

Література:

1. Приходько С. Вплив навчального процесу на рівень фізичного здоров'я та захворюваність школярів і студентів / Світлана Приходько // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 2. – С. 81–83.
2. Теория и методика физического воспитания. Том 2 / [под ред. Т. Ю. Круцевич]. – К.: Олимпийская литература, 2003. – 391 с.
3. Яремчук Іван Васильович, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Грушевського 66 кв. 24, (244) 3-58-91, Дрогобицький механіко-технологічний коледж, викладач першої категорії.
4. Тарасюк Оксана Станіславівна, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Будівельна 4 кв. 24, (244) 2-09-26, Дрогобицький механіко-технологічний коледж, викладач вищої категорії.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Feruza Kasimova
(Uzbekistan)

INFLUENTIAL FACTORS TO EFL LEARNERS

Although an egg is high quality,
only in the condition of environment
it can open a chick

By following this saying, knowledge cannot be developed alone; it looks like in slumber position, for its awakening and developing, we need environment to practice. Environment is the summary of external situations, which influence to every person.

If the pupil or student is in appropriate environment, his/her talent can be appeared very quickly.

So, EFL (English as a Foreign Language) teachers should take into consideration, that they should provide English environment during and after lessons. During the lessons the teacher explains some rules, makes artificial environment. But pupils are in it only one or two lessons a day. What about environment of the outside? Are pupils in the outside much or not?

Certainly, “much”! Learners talk with each other; communicate with some people in the outside. It means, if the learners learn in class and practice in social environment, they will know and understand much in English.

Factors to EFL learner

We can say, social environment, education and behavior will awake ability, if the person takes part in it, actively. Whether the learner is very interested in learning English, he/she can appear capability.

“Age” is one of the most influential factors to the EFL learners. By growing every child, becomes pupil, student… According to psychologists, 6-7 years old pupils have good memory[20]. They can learn even very long poems. Together with it, they have great interest in everything. We inform them as 1st grade pupils. They begin realizing listened and read information in letters in direct meaning. But in the 1st grade, EFL learners work with pictures, audio and video materials, theme will be kept in mind easily and completely. It is very difficult to accept “letter” information on their age. Songs and poems make bright their “English environment”.

Since children (up to the age of about 11) are still in an intellectual stage of what Piaget[21] called “concrete operations” we need to remember their limitations. Rules, explanations and even other slightly abstract talk about language must be approached with extreme caution.

12-13 years old pupils are full of sharp changes in their behavior: sometimes active, sometimes passive; in some cases passionate, in some cases slow; sometimes they have great interest, sometimes not. So, EFL teachers should work with parents, too.

Every pupil likes to be in the centre of attention. He tries to have respect for him in community. If he has not it, he gets attention with making noise, breaking rules. That’s why, the first task of teachers is to make busy and teach according to their interests.

Children are often innovative in language forms, but still have a great many inhibitions. They are extremely sensitive, especially to peers: What do others think of me? What will so-and-so think when I speak in English? Children are in many ways much more fragile. Their ages are still being shaped, and therefore the slightest nuances of communication can be negatively interpreted. Teachers need to help them to overcome such potential barriers to learning:

- Elicit as much oral participation as possible from students, especially the quieter ones, to give them plenty of opportunities for trying things out
- Help your students to laugh with each other at various mistakes that they all make
- Be patient and supportive

Having pupils’ attention is very important. Since language lessons can at times be difficult for children, teacher’s job is to make them interesting, lively and fun. How to do that?

- A lesson needs a variety of activities to keep interest and attention alive
- Because children are focused on the here and now, activities should be designed to capture their immediate interest
- A teacher needs to be animated, lively and enthusiastic about the subject matter. Consider the classroom a stage on which you are the lead actor; your energy will be infectious
- A sense of humor will go a long way in keeping children laughing and learning. Since children’s humor is quite different from adults’, remember to put yourself in their shoes

[20] Umarov B.M.,Tashkent 2012, Psychology
[21] Piaget J. 1972. Play dreams and imitation in childhood. New York: Norton

- Children have a lot of natural curiosity. Make sure you tap into that curiosity whenever possible, and you will thereby help to maintain attention and focus.

Teaching English to young learners has become its own field of study as the age of compulsory English education has become lower and lower in countries around the world[22]. It is widely believed that starting the study of English as a Foreign Language (EFL) before the critical period – 12-13 years – will build more proficient speakers of English. However, there is no empirical evidence supporting the idea that an early start in English language learning in foreign language contexts produces better English speakers (Nunan, 1999).

Rewards can help, but more affective on the whole are elements that contribute motivation: interest in doing the learning activity itself. They activate the children in speech or movement.

Three very important sources of interest for children in the classroom are pictures, stories and games: the first being obviously mainly a visual stimulus;

the second both visual and aural; and the third using both visual and aural channels as well as activating language production and sometimes physical movement.

In general, children have a greater immediate need to be motivated by the teacher in order to learn effectively.

What about adult learners? Age, health and other personal circumstances influence adult learners. Adult classes often include student ranging in age from 18 to 80 more. Younger students may perceive those who are older as slow and rigid, while older adults may feel that younger ones are frivolous and irresponsible

Health, particularly for the older adults, may be a complicating factor. Difficulties with hearing, eyesight and memory need to be taken into account.

Effective instructors need to inform their teaching by collecting information about their students' first language knowledge, knowledge of the world, previous learning experience, learning styles and preferences, personalities and personal circumstances, as well as their existing second language skills and goals. Some characteristics for adult learners:

1. Adults have longer attention spans for material
2. They are self-confident
3. Adults, with their more developed abstract thinking ability, are better able to understand a context-reduced segment of language
4. Adults are more able to handle abstract rules and concepts
5. Sensory input need not always be as varied with adults, but one of the secrets of lively adult classes is their appeal to multiple senses

Furthermore, the most influential factor to EFL learners is education. Every child together with communicating with people gets education, practice and qualification. At first, he/she gets education in family and kindergarten, then at schools, lyceums, universities…

In the result of environment, hard work and learning language, the child gets

good or bad behavior. Because:

1. The person can know much from education that cannot find from the nature. For example, the child can know mother tongue from social environment, but cannot know reading or writing.
2. Even with the help of education, we can change inborn minorities. Some children born blind, deaf and dumb etc. However, by special education, their intellect being developed.
3. We can stop or reduce bad habits, which appeared in the result of negative influence of environment (For example, rudeness)
4. In order getting knowledge, practice and qualification, intellectual outlook being developed, too. It causes to moral and physical growing.

In accordance with these reasons above, I think, education has the greatest affect in appearing EFL speaker, specialist…

In conclusion, I can say that learner populations differ according to various parameters: whether the learners are beginner, intermediate or advanced; their objectives in learning the language, and how they are motivated whether their environment outside the classroom is target language or mother tongue; the size of the group, and many more.

If the EFL teachers will know these factors and teach by taking them into consideration, learning and teaching will be effective. Also, it is very important to affect pupils pedagogically.

Bibliography:

1. Umarov B.M., Tashkent 2012, Psychology
2. Piaget J. 1972. Play dreams and imitation in childhood. New York: Norton
3. Shin J.K. 2006, Ten helpful Ideas for Teaching English to Young learners, English Teaching forum

Supervisor: candidate of pedagogical sciences – S.Misirov

Фатима Абдурахманова
(Тараз, Казахстан)

РОЛЬ ПРОГРАММЫ RWCT В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

Более чем тридцатилетний опыт преподавания в ВУЗе, создал «незыблемое», устоявшееся мнение в моем сознании об учителе, о его роли в процессе обучения.

Какие же изменения произошли во взглядах на обучение и какую форму они приняли после того, как философские рассуждения «Развития критического мышления через чтение и письмо» (RWCT) укоренились в моём сознании, и я стала пользоваться стратегиями RWCT на уроках русского языка?

Намереваясь проводить занятия с упором на мышление, первым делом задала себе вопрос «Как планировать практическое занятие?» и пришла к выводу, что необходимо четко представить четыре основных

[22] Shin J.K. 2006, Ten helpful Ideas for Teaching English to Young learners, English Teaching forum

момента занятия. Это, во-первых, цель занятия, во-вторых, ожидаемые результаты занятия, в-третьих, выбор стратегий и четкое представление совместных усилий преподавателя и студента для достижения поставленных целей, в-четвертых, проверка результатов: поняли ли студенты тему, могут ли они использовать полученные на занятии знания.

Можно с полным правом предполагать, что методы и стратегии критического мышления прекрасно развивают мыслительные процессы у студентов. Мало кто оспорит суждение, что в социальной среде основными умениями и навыками являются коммуникабельность и общительность. Мы на практике убедились, что программа RWCT накладывает специфический отпечаток на развитие критического мышления у студентов и способствует:

- творческой, коллективной работе;
- появлению желания говорить и быть услышанным;
- конкретному, образному, логическому мышлению;
- умению свободно вести себя в обществе;
- свободному выражению собственного «я»;
- возрастанию терпимости, доброжелательности к окружающим;
- формированию умения ставить себя на место другого;
- взаимопониманию людей.

И как результат таких умений и навыков, у студента возрастает коммуникабельность. Он начинает всё чаще прислушиваться к чужому мнению, охотно делится своими знаниями с другими людьми. Это помогает ему легко находить общий язык как с сокурсниками и друзьями, так и с родственниками и незнакомыми людьми [1, с. 20]

Предлагаем вашему вниманию практическое занятие «Выражение определительных отношений причастиями», проведенное со студентами первого курса педагогического факультета Жамбылского гуманитарно-технического университета. Наблюдения за процессом преподавания русского языка показывают, что изучение причастий вызывает затруднения у студентов. Трудности могут быть вызваны тем, что студенты не овладели полностью ранее изученным материалом. Например, не совсем правильно определяют спряжение глаголов, неправильно пишут безударные личные окончания – это приводит к ошибкам в написании суффиксов причастий; ошибочные написания *не* с причастиями, пунктуационные и синтаксичес-кие ошибки можно объяснить неумением студентов устанавливать связь причастия с определяемыми и зависимыми словами.

Неуверенность студентов в правильности употребления причастий и причастных оборотов чаще всего приводит к тому, что они избегают употреблять их в своей устной и письменной речи, предпочитая употреблять вместо них сочетание слов «который + глагол в настоящем или прошедшем времени» (белеющий парус – парус, который белеет, прозвучавшая музыка – музыка, которая прозвучала и т.д.).

Программа RWCT позволяет так преподнести «трудную» тему, что студент не только вникнет её суть, но надолго запомнит материал и будет стараться употреблять причастия в своей речи. Сознание того, что он сам «создавал» правила, дошел собственным умом до понимания темы, коллективная работа над заданиями, текстами – всё это поможет усвоить, запомнить причастия, способы их образования.

Согласно требованиям RWCT содержание занятия строится вокруг Чтения, Письма и Дискуссии. Все используемые стратегии направлены на развитие критического мышления. Занятие состоит из 3 фаз.

Занятие начинаем с мотивации студента, постановки цели занятия.

Подбрасываем заранее принесенные с собой листья и обращаем внимание на то, как они падают.

– Посмотрите, сейчас листья падают. Обратите внимание на момент падения листьев.

– Как мы скажем о них? Листья какие? – листья падающие.

– Вот они уже лежат на земле. Какие это листья? – лежащие, упавшие.

– А если речь идет о птице в воздухе? Самолете в полёте? Как мы о них скажем?

– Летящий самолёт, летящая птица.

– А если самолёт приземлился?

– Приземлившийся самолет.

– А сейчас что вы делаете? Сидите, слушаете, смотрите. Значит, какие вы студенты?

– Слушающие, смотрящие, сидящие.

– Как вы думаете, какая из знакомых вам частей речи может обозначать не просто признак, а признак действующего предмета? Знаете ли вы такую часть речи? Этот удивительный феномен грамматики, грамматический гибрид называется – ...

– Причастие.

– Сегодня мы будем говорить об этом феномене грамматики – причастии. (Только тогда записывается на доске тема занятия).

Фокусирование внимания студентов, постановка цели – это I фаза занятия, именуемая по RWCT «Побуждением» [4, с. 104].

Все вместе, сообща отвечаем на вопросы: «Свойствами каких частей речи обладает причастие?», «Какие свойства глагола мы наблюдаем у причастий?», «Какие свойства прилагательного мы находим у причастия?», «Сможете ли вы образовать причастие будущего времени?».

На II фазе занятия – «Реализация значения» [4,с.104] – студент знакомится с мнениями ученых о причастии, приобретает новые знания, делится идеями. Но следует отметить, что эта фаза требует тщательной подготовки самого преподавателя, наличия различных видов раздаточного материала. Каждый студент еще со школьной скамьи имеет представление о таких частях речи как глагол и прилагательное. Необходимо восстановить эти знания в памяти студента. В этом посильную помощь окажет стратегия «Диаграмма Венна». Эта стратегия является наиболее употребляемой в сфере преподавания языков, истории, географии, литературы и т.п., поскольку легко воспринимает-ся не только самим преподавателем, но и студентами. Пользуясь случаем, хотелось бы отметить, что популярность данной стратегии не только не радует меня как приверженца RWCT, а огорчает: «оторванная» от своей среды стратегия поверхностно отражает идеи критического мышления и мало способствует глубокому пониманию философии программы RWCT.

Выработке личностных качеств студента способствует стремление поддержать слабых, умение оценивать и себя и своих товарищей, умение признавать достоинства других. Согласитесь, мысленно оценивая каждое из перечисленных качеств, мы могли бы назвать обладателя совокупностью таких качеств настоящим человеком. А ведь эти качества приобретаются и вырабатываются при обучении по программе RWCT.

Совместная работа в мини-группах, коллективный поиск правильного решения, высказывание своих мыслей (не чужих!), своего мнения и умение аргументированно отстоять их, выработка самостоятельного суждения – это понравится студенту больше, чем преподнесённые на «блюдечке» готовые истины, которые необходимо автоматически заучить, запомнить и повторить для оценки.

Поиск, свобода мыслей, высказывание своего суждения, коллективное обсуждение идей, самостоятельные шаги к истине на занятиях по программе RWCT приведут, на наш взгляд, к возникновению у студента потребности в получении знаний. Он будет стремиться уже к самостоятельному получению знаний и навыков, используя при этом самые разнообразные источники. И постепенно у него будет развиваться более высокий уровень мышления. Полученные на занятиях навыки студент «примеривает» к жизни и начинает использовать их в различных ситуациях. Он проверяет достоверность информации, делает выводы, начинает искать пути применения своих знаний и умений, ищет возможные пути решения возникающих проблем.

Разумеется, такая «примерка» требует умения систематизировать полученные на занятиях сведения и волей-неволей студенту приходится проверять приобретенные знания на истинность. И он проходит через такое испытание с уверенностью, поскольку научился критически мыслить.

И всё это благодаря программе RWCT. Программа научила его умению анализировать и высказывать свою точку зрения, умению оценивать полученную информацию. Перечисленные нами качества помогут студенту стать полноправным хозяином своей судьбы и найти своё место в жизни. Наша задача, задача преподавателя – «вооружить» студента необходимыми знаниями, умениями и навыками. Задача студента – суметь применить полученные знания и навыки в жизни.

В заключение хотелось бы присоединиться к мнению педагогов-практиков: уровень личностного развития человека, социализация, критическое мышление и компетентность в решении нестандартных жизненных задач должны стать приоритетными в процессе образования и воспитания [6, с. 9; 7,с. 21]. Можно с уверенностью утверждать, что программа RWCT способствует внедрению именно этой цели.

Литература:

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии – М.: Педагогика, 1989.
2. Блум Б. Таксономия общеобразовательных целей. Нью-Йорк, 1956.
3. Исследование процесса обучения. Лучший опыт учителей. Под ред. С. Мирсеитовой. – Алматы: Маркет, 2009.
4. Клустер Д. Что такое критическое мышление // Философия и методы RWCT в действии. Алматы: Маркет, 2004, с. 104-114.
5. Селезнева Г. Роль текста оригинала на уроке литературы в восприятии «своей» и «другой» культуры // Сб. материалов Первой Национальной конференции по чтению «Слово учителю». Алматы, 2001.
6. Успехи и вызовы сегодняшнего дня RWCT. Под ред. С. Мирсеитовой, А. Иргебаевой. Алматы: Маркет, 2005.
7. Шереметова В. Методология и практика социализации личности и ее духовно-нравственного развития // Журнал «Голос и видение» № 4, 2010г.

Рысгуль Абилхамиткызы
(Астана, Казахстан)

ҰЛТТЫҚ ПЕРСОНОСФЕРАДАҒЫ ТАРИХИ ҚАҺАРМАНДАР ТҰЛҒАСЫ

Қазіргі гуманитарлық ғылымдар саласында «персоносфера» ұғымына бір ғана анықтама берілген. «Персоносфера – әрбір халықтың әдебиетіндегі, тарихындағы, фольклор және діни шығармалырындағы кейіпкерлер сферасы» деген анықтаманы орыс зерттеушісі Г. Хазагеров берген болатын [1, 134].

Әдебиет – образды ойлау болса, осы образдардың көпшілігі ұлттың, қала берді күллі адамзаттың қоғамдық жадынан орын алады. Әдебиеттің нысаны – адам. Адамның қоғамдағы, тарихтағы ролі туралы айтылып та, жазылып та келеді. Әдебиеттану ғылымында көркем туындыдағы адам образы түрлі аспектіде қарастырылып, зерттеудің негізгі өзегіне айналғаны белгілі.

Қазақта ел тағдырын өз тағдырынан биік қойған, ұлтының тұтастығын, жерінің бүтіндігін мұрат еткен батырлары қазақ тарихының әр белесінде персоносфера деңгейіне көтеріліп отырған. Яғни, олар ұлттық тұлға болған. Ең алдымен, ұлттық персоносфера деген ұғым – тарихи өлшем. Тарихи тұрғыдан ұлт үшін, халық үшін орасан маңызы зор, тарихи мәні терең іс-әрекетке жасаған немесе аса жауапты тарихи сәттерде халық тағдырында айрықша орны болған адамға халықтың өзі осындай ұлттық, тұлғалық деңгейге көтеретін бағаны беріп отырған. Қазақ тарихының әрбір белесінде осындай орасан зор халықтық болмысы бар тарихи оқиғалардың ортасында жүрген немесе осы тарихи оқиғаларды басқарған, басшысы, ұйтқысы болған, немесе асқан ерлік көрсеткен азаматтар халық қаһармандары атанған. Аттары аңызға айналған батырлардың ішінде, Абылай ханның бас қолбасшылары саналған Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шапырашты Наурызбай болса, тағы да осылардың қатарынан орын алатын қазақ батырлары: Қарасай мен Ағынтай, Саңырық пен Тайлақ, Өтеген мен Сұраншы, Сеңкібай мен Шойбек, Малайсары мен Райымбек, Бөлек пен Сатай, Жәнібек пен Тілеуке, Қылышбек пен Естенбек, Есенқұл мен Сыпатай сынды ақберендердің есімдері де айрықша.

Әр кезеңде өмір сүріп, сан алуан тағдыр кешкен басқа да ұлттық деңгейдегі тұлғалардың қай-қайсысын алсаңыз да олардың бейнесін халық ішінен шыққан өнер иелері көркем сомдаған, жырға қосқан. Оның ішінде, әсіресе халық ауыз әдебиетінің, яғни фольклордың үлесі дара да мол.

Қазақ батырларының тұлғасы жазба әдебиетінде де, әсіресе прозалық туындыларда көбірек сомдалды. XX ғасыр әдебиетінің бастапқы кезеңінің өзінде-ақ қазақ қаламгерлері халық жүрегінен берік орын алған осынау айтулы қазақ батырларының тұлғасын қоғамдық-әлеуметтік, тарихи оқиғалармен астастыра отырып жырлады. 1920-30-40 ж.ж. қазақ ақын-жазушылары І.Жансүгіров, С.Мұқанов, М.Жұмабаев, М.Әуезов, Жамбыл, Иса, Нұрпейіс, Кенен, Қалижан Бекхожин, т.б. өз туындыларының негізгі кейіпкерлері етіп батырлар тұлғасын жасап

шығаруы – осының айғағы. Қара қыпшақ Қобыланды, Қара қасқа атты Қамбар батыр, Ер Тарғын, Абылай, Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шапырашты Наурызбай, Батыр Баян, Қарасай, Өтеген, Сұраншы, Саурық, Сыпатай, Райымбек, Махамбет, Исатай, Сырым, Кенесары, Наурызбай, Амангелді, Бекболат, т.б. есімі елге мәшһүр болды.

Ел тағдырын алға қойған батырлардың тарихи орнын бейнелеген, сомдаған өнер туындыларын сөз еткенде біз ауыз әдебиетін, яғни халық мұрасын алдымен атаймыз. Бұл мұралардың аса құндылығын, ел тағдырындағы тарихи мәнін аға буын, әдебиеттанушы ғалым – зерттеушілеріміз астын сызып айтып кеткен. Мәселен, қазақ эпостану ғылымында батырлық жырлардың мазмұнына, көркемдік сипатына қатысты алғашқы, құнды ғылыми ой-толғамдарға арна салған маңызды зерттеулер, жинақтар жарық көре бастады. Қ.Жұмалиевтің “Қазақ эпосы мен әдебиет тарихының мәселелері”, М.Ғабдуллиннің “Қазақ халқының ауыз әдебиеті”, Ә.Марғұланның “Ежелгі жыр, аңыздар”, Ә.Қоңыратбаевтың “Эпос және оның айтушылары”, “Қазақ эпосы және түркология”, М.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының ғалымдары дайындаған “Қазақ әдебиетінің тарихы”, “Фольклор шындығы”, “Қазақ фольклорының тарихилығы” т.б. іргелі ғылыми-зерттеу еңбектер әдебиеттану ғылымының эпостану мәселелерін кең ауқымда қарастыруға жол ашты. Кейінгі жылдары жарық көрген Р.Бердібайдың “Эпос – ел қазынасы”, “Қазақ эпосы”, “Кәусар бұлақ”, С.Садырбаевтың “Фольклор және эстетика”, “Халық әдебиетінің тарихи негіздері”, О.Нұрмағанбетованың “Казахский героический эпос “Кобланды батыр”, Қ.Сыдиқовтың “Ақын жыраулар”, Е.Тұрсыновтың “Қазақ ауыз әдебиетін жасаушылардың байырғы өкілдері”, С.Қасқабасовтың “Ертек пен эпостың сюжеттік типологиясы” (“Қазақ фольклорының типологиясы” жинағында), Ш.Ыбыраевтың “Эпос әлемі. Қазақтың батырлық жырларының поэтикасы” т.б. еңбектер эпостық жырлардың тарихи, көркемдік құндылығын арттыра түсті.

Әдебиет теоретиктері тарапынан көркем туындыдағы атқаратын роліне қарай кейіпкерлерді жоғары сатыдағы және екінші сатыдағы кейіпкер деп жіктейтін тұжырым қалыптасқан. Бұл тұжырым бойынша бірінші сатыдағы кейіпкер «қаһарман» деп аталады. Қаһарман – көркем шығарманың орталық (негізгі) кейіпкері болып, оқиға барысында белсенділік танытып, оның дамуына себепкер болады. "Қаһарман" термині – батырлық пен адам күші жетпейтін қасиеттердің бастамасы болып табылатын коннотациялардың байланыс ұғымын өзімен бірге алып жүреді. Алайда бұл термин әдебиет теориясында кеңінен қолданатындықтан, оны кез келген кейіпкерге қолдана отырып, баяндау барысында орталық рөлді орындайтындарға телиді. Екінші сатыдағы кейіпкер шығармада маңызды рөл ойнайды, алайда, оның қаһармандардан айырмашылығы – сюжеттің даму барысында белсенді түрде көрінбейді және көп жағдайда қаламгер оны оқиғаны дамыту мақсатында өзге кейіпкерлермен салыстыру үшін қосымша енгізіп, көмекші құрал ретінде қолданады.

Жоғарыда кейіпкерлердің ішінде қаһарман атауын иеленген көркем бейнелер туралы айттық. Осы тұрғыдан пайымдап көрсек, аңыз қаһарманы бойындағы қасиеттерге байланысты өзе адамдардан ерекше болады. Басқаша айтқанда, ол асқақ тұлға. Ертегі қаһарманы да дәрежесі бойынша басқа кейіпкерлерден асып түседі. Яғни, ондай қаһарман ерекше бір қасиеттерге, мінез-құлқы ғажап және табиғаттан тыс күштерге ие құдыретті адам болып табылады. Ал, эпос қаһармандарына келетін болсақ, олар өз бойларына аңыздық, ертегілік сипатты қатар дарытқан, ерекше жаратылысты тұлғалар.

Ұлттық танымымызда осындай өнер туындылары арқылы тұлғаға айналған, сондай-ақ белгілі бір тарихи кезеңде әрекет еткен адамдар персоносфера жүйесін құрайды. Кез келген халықтың мәдени жадында персоносфера, яғни кейіпкерлік өріс әрекет етеді, олар қоғамдық сананың белсенді түрдегі ұғымы болып табылатыны ақиқат. Ұлтымыздың тарихи, мәдени мұрасынан біз Мөде, Білге қаған, Күлтегін, Тоныкөк, Жәнібек хан, Қасым хан, Абылай хан, Сыпыра жырау, Асан қайғы, Қорқыт, Кетбұға, Қабанбай, Бөгембай, т.б. кейіпкерлерді мысал ете аламыз.

Персоносфера ұғымына тоқталар болсақ, «Персоносфера дегеніміз – әдеби, тарихи, фольклорлық, діни персонаждардың өрісі. Бұл жерде тек ұлттық персоносфера туралы ғана емес, жекелеген адамның, белгілі бір әлеуметтік топтың, трансұлттық, күллі адамзаттық кейіпкерлік өріс туралы айтуға болады», – дейді Г.Хазагеров [1,136].

Зерттеушілердің тұжырымдарына сүйене отырып, персоносфераны бейнелі түрде концепт әлемінің жанды, сана-сезімге ие, тағдыры, өмір сүру ұстанымы бар тұрғындары деуге болады. Орыс академигі Д.Лихачевтің [2] орыс тілінің концептілік өрісі туралы ойларының жалғасы ретінде туындаған персоносфера туралы идея орыс әдебиеттануында қазірде кең көлемде қарастырылуда. Зерттеушілер персоносфераны концептосферадан ерекшелеп тұратын өзіндік екі басты белгісін атап көрсетеді. Бірінші белгісі ретінде атайтындары – персоносфера нысандарының кескін-келбеті анықталған, даралық сипатқа ие тұлғалар екендігі. Осы тұста өзіңді сол тұлғалармен салыстыру, олардың бойындағы ерекше қасиеттерді үлгі тұту, оларға тән мәнерді өз бойыңа орнықтыру мүмкіндігі туындайды. Ал, екінші ерекшелік ретінде поэтика мен риторикада антономасия деп аталатын, құбылысқа, белгілі бір жағдаятқа назар аудару айтылады.

Кейіпкер – көркем шығармада әрекет ететін тұлға, ол оқиғаға тікелей қатысушы немесе эпизодтарда жай ғана аталып өтуі мүмкін тұлға. Әдеби туынды құрылымындағы аса маңызды элементтің бірі әрі бірегейі кейіпкер болады, өйткені ол оқиғаның немесе басқа да маңызды көркемдік функциялардың дамып, орындалуына ықпалын тигізеді.

Әдебиеттануда мінез сипатымен танылатын кейіпкерлер ортақ қасиеттерге ие бола тұра даралықтың биік дәрежесінде танылады. Олардың айырмашылықтары осы даралық сипатына байқалады. «Кейіпкер» термині адам болмысымен тікелей тығыз қатынаста. Ол тек психикалық қасиеттерімен ғана шектеліп қалмай, қоршаған ортамен де, өмірбаянмен де, іс-әрекеттермен де тікелей байланыста болады. Әдеби-көркем туындыда кейіпкерге қатысты танылатын мінез – аяқталған, қайталанбас тұлға көрінісі. Сан алуан мінез сипаты әр түрлі болмысты, қат-қабат жан әлемі бар кейіпкерді сомдап шығаруға қызмет етеді.

Кейіпкерлер туралы сөз қозғағанда ұлттық мәдени құнды мұраларымызға айналған фольклордағы кейіпкерлерге ерекше назар аударамыз. Себебі, жазба әдеби туындылардағы кейіпкерлер тұлғасының сомдалуында сондағы әдеби дәстүр негіз болғаны белгілі.

«Антономасия, антономазия (қайта атау, жаңа ат қою) – троп, белгілі бір атау мен есімнің орнына сол заттың немесе жанды тұлғаның маңызды ерекшелігін немесе соған қатысты бірдемені айтатын троп. Нысанның маңызды ерекшелігін ауыстыруға мысал ретінде «Пушкиннің» орнына «ұлы ақын», қарым-қатынасты көрсетудегі ауыстыруға «Толстойдың» орнына «Соғыс және бейбітшіліктің» авторы», «Ахиллдің» орнына «Пелейдің ұлы» ұғымдарын қолдануды айтуға болады. Сондай-ақ, жекелеген атаудың орнына жалпылама атауды қолдану да

антономасия делінеді. Мысалы, «Эскулаптың» орнына «дәрігер» сөзін қолдану». Бұл екі жағдайда да антономасия метонимияның ерекше түрі болып табылады» [3].

Біз Отелло туралы ойлағанда қызғанышты еске алсақ, риясыз қиялшылдықты Дон Кихот есімімен, күштілікті Илья Муромец, өлімнен қашуды Қорқыт ата, жайлы қоныс – Жерұйықты іздеуді Асан қайғы, «отқа салса жанбайтын, суға салса батпайтын, атса оқ өтпейтін, шапса қылыш кеспейтін» ғажайып жаратылысты Алпамыс батыр, сән-салтанаты келіскен айрықша сұлулықты Қыз Жібек атымен қатар еске түсіреміз.

Ұлттық персоносфераның негізгі бір бөлігін тарихи тұлғалар, өнер адамдары, дана ойшылдар, керісінше, жаулап алушылар мен тирандар құрайды. Алайда, персоносфераның елеулі бөлігін біздің жадымызға әдеби туындылар арқылы орныққан кейіпкерлер толықтыратыны белгілі. «Көптеген тарихи тұлғалар біздің санамызға көркем әдебиет пен өнердің байланыс призмасы арқылы бас кейіпкер болып қабылданды. Оған мысал ретінде Иван Грозный мен Борис Годунов образдарын келтіруге болады» – дейді Г.Хазагеров [3, 45].

Персоносфера ұлттық-мәдени негізіміздің нығаюына ерекше қызмет етеді. Бұл бағытта ұлттық мәдени жадымызда ғасырлар бойы сақталып келе жатқан көркем бейнелер жүйесін айтуға болады. «Халықтық концептілік өрістің органикалық бөлігі ұлттық «персеносфера» болып табылатынын» ескерсек [1], біздің тілдік-мәдени қоғамдастығымызда кейіпкерлердің маңызды орны бар екенін нақтылай түсеміз.

Тағы да теориялық тұжырымдарға сүйенер болсақ, мәдени танымдағы кейіпкерлер жүйесіне семиотикалық және миметикалық қызмет атқаратын әдеби, мифологиялық, діни, т.б. кейіпкерлер енеді.

Миметикалық, семиотикалық қызметтің мәнін түсіндіру үшін «мимесис», «мимезис» сөздеріне тоқтала кеткен жөн. «Мимезис, мимесис (еліктеу, жаңғырту) – 1) адамдардың ақиқатқа еліктейтін шығармашылық қызметінің мәнін сипаттайтын философиялық-эстетикалық категория; 2) қоғамның дамуы «шығармашылықтан тыс көпшіліктің» «шығармашылық азшылыққа» тәуелді болуына байланысты деген пікірді қуаттайтын ұстаным; 3) ақиқат болмыстың өнерде бейнеленуі, бөгде мәдениетке еліктеу, шығармашылық элитаға еліктеу» [4];

Семиотика (белгі, нышан) – белгілер мен нышандар, белгілер жүйесі, символдар мен мифологемдер туралы ғылым. Ғылым саласының бұл атауын американ оқымыстысы Чарльз Сандерс Пирс ойлап тапқан. Алайда, оның кітаптары өзі қайтыс болғаннан кейін жарық көруі себепті, семиотика ғылым ретінде 1930 жылдарда пайда болды. Пирстан өзге белгілі семиолог ғалым ретінде Ролан Барттың есімін атауға болады» [4].

Н.Фрай басқа адамдармен қарым-қатынасының тәуелділік дәрежесіне қарай кейіпкерлердің мынадай типологиясын ұсынады: миф қаһарманы, аңыз-ертегілер қаһарманы, жоғарғы миметикалық модус және төменгі миметикалық модус, ирониялық модус кейіпкерлері [5,232].

Миф қаһармандары өзге адамдардан өзінің сапасымен ерекшеленеді. Басқаша айтқанда, олар «құдай тектес». Олар адамзат баласы бағынған заңдылықтарға бағына бермейді. Миф қаһармандары туралы зерттеушілер олардың персоносфералық әлемін осылайша пайымдайды. Ал, аңыз, әспана қаһармандарының болмысы олардан сәл ерекшелеу. Өзінің сапалық белгісі жағынан миф қаһармандарынмен үндес келетін тұстары болғанымен, адамзат баласына тән заңдылықтарға мойынсұнатын, оларды аттап өте алмайтын жандар.

Жоғарғы миметикалық модустың қаһарманы дәрежесі бойынша басқа адамдардан ерекше тұрады, бірақ ол адам баласы болғандықтан қоршаған ортаның заңдылықтарына тәуелді болады. Негізі мұндай қаһарман қарапайым адам бола тұра, өзге адамдардан ерекшелендіріп тұратын аса құнды, жақсы қасиеттерге ие.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Хазагеров Г.Г. Два свойства персоносферы. http://www.litmir.net/br/
2. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность: Антология / Под ред. В. П. Нерознака. – М., 1997.
3. Хазагеров Г.Г. Основы теории литературы. Ростов на/Д.: «Феникс», 2009. – с. 316
4. Седых А.П. О персоносфере французской культуры / Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2011. № 2 (9). с. 154-156.
5. Фрай Н. Анатомия критики: очерк первый //Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв: Трактаты, статьи, эссе. Москва, 1987. – с.521

Лідія Агамір'ян, Ольга Калініченко
(Харків, Україна)

МОВА, МОВЛЕННЯ Й МИСЛЕННЯ ЯК НАЙВАЖЛИВІШІ ФАКТОРИ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

Історія мови унікальна та неповторна. Лише в XX столітті філософи усвідомили, що наше мислення залежить від мови. Стався так званий лінгвістичний поворот. Перше використання цього виразу зустрічається в есе Густава Бергманна 1953 "Логічний позитивізм, мова і реконструкція метафізики ", перевиданої у збірнику "Лінгвістичний Поворот: останні есе про філософський метод". На думку Х. Келлнер, ні сам Бергманн, ні інші "користувачі" зазначеного виразу не помічають, що фраза "лінгвістичний поворот" насправді є троп або фігура мови. І розуміють під лінгвістичним поворотом тезу про те, що філософськими проблемами є тільки ті, які можуть бути вирішені або перетворенням мови, або досягненням її кращого розуміння [1]. Нам цікава, безпосередньо, проблема зв'язку цієї самої мови із соціумом.

Ідея про зв'язок мови та народу вперше отримала оформлення в якості як наукова теорія в роботах В. Гумбольдта. Уже в другій половині XIX століття в різних країнах, у тому числі і в Росії, починає розвиватися новий напрямок в етнографії, що вивчає лінгвістичні дані чи категорії для отримання інформації для етнографії або соціології (етнографічна фольклористика, вивчення систем спорідненості і т.ін.). Новий імпульс розвитку етнолінгвістичних ідей дала на початку XX століття структурна теорія мовознавства, створена Ф. Де Соссюром (1857-1913), який сформулював принцип «Звичаї нації відбиваються на її мові, а з іншого боку, значною мірою саме мова формує націю» [2, с 56]. Із цим не можна не погодитися. На нашу думку, цей принцип також стосується не тільки націй, а й етнічних груп, певних професійних спільнот. Особливості їх мови та її вплив можна, імовірно, простежити в діалектах, у першому випадку, і в професіоналізмі – у другому. Ф. де Соссюр розрізняє мову (langue), мовлення (parole) і мовленнєва діяльність (langage). Мовна діяльність багатоформна й стикається з низкою галузей: фізикою, фізіологією, психікою. Мовлення – індивідуальне явище, а мова – "соціальний продукт

мовленнєвої здібності, сукупність необхідних умов, засвоєних громадським колективом для здійснення цієї здатності в окремих осіб". Мова виступає як "система суто лінгвістичних відносин", і лише вона повинна вивчатися мовознавцями: "єдиним і справжнім об'єктом лінгвістики є мова, розглянута в самій собі і для себе [3].

За основу у Ф. де Соссюра взяті когнітивна та комунікативна парадигми, як і в багатьох напрямках етнолінгвістики. Вона зародилася на початку XX століття в США (хоча витоки її підходів вбачають уже в працях І. Г. Гердера, В. Гумбольдта, а в Росії – Ф. І. Буслаєва, О.М. Афанасьєва та О.О. Потебні ; серед перших етнолінгвістів європейські дослідники називають також Б. Малиновського, а передбачення концепції мовного релятивізму, близьке гіпотезі Сепіра-Уорфа, знаходять вже в Еміля Дюркгейма, чиї ідеї були застосовані в етнології, зокрема, М. Моссом) [2, с. 56]. Уже багато чого було сказано про поняття, так чи інакше, пов'язані з мовою. Що стосується її самої – це система знаків, символів, які позначають речі або процеси реального світу. Знак являє собою іншу річ, не таку, як він сам. Тих, кого зацікавив такий стан речей, неодмінно зацікавить праця М. Фуко «Слова і речі» (1966). У цій роботі розглядаються три періоди в історії європейської культури: Середні століття та Відродження (до XVI століття), класика (XVII – XVIII століття) та сучасність (XIX – XX століття). Періоди розрізняються за характером знань, у кожному з них теорії, ідеї мають свою специфіку. Своєрідність періоду визначає епістема – уявленням про те, як співвідносяться між собою слова та речі. Епістема задається положенням мови в культурі. У період до XVI століття не було відмінності мови від речей. Слово і річ тотожні один одному, і навіть можуть взаємозамінюватись. Слова або символи сприймаються як матеріальні речі. Люди вірили, що прокляття може викликати хворобу, а заклинання – дощ. З іншого боку, самі речі сприймалися як знаки, у них було вкладено певний сенс (тлумачення природних явищ супроводжувалося моралізаторством, наприклад, у байках). Світ трактувався як книга, а пізнання тлумачилося як розшифровка тексту.

Період XVII – XVIII століть відрізняється вже тим, що мова – не річ серед речей, а засіб вираження думки. Слово ж її прозоре знаряддя. Мова, власне, і функціонує для передачі думки. Проблема мови цікавила раціоналістів у двох аспектах. По-перше, у центрі уваги опинилося питання про мову як засіб передачі ідей, що сприяло логічному аналізу змісту слів і прагненню "поліпшити" мову, звільнивши її від двозначностей і неточностей семантики. Це підводило до ідеї штучних мов, яка, як відомо, хвилювала Лейбніца, і він навіть схилявся до думки, що китайська мова "штучна, тобто вона була цілком придумана якоюсь видатною людиною" ("Нові досліди про людський розум", розділ " Про слова, або Про мову взагалі"). Такий підхід зосереджував увагу не на механізмах мовного вираження, до яких пред'являлася єдина вимога: не затемнювати змісту, – а на повідомленні ідей. Це, у свою чергу, обумовлювало твердження про те, що мова як засіб повідомлення ідей притаманна тільки людині й принципово не може бути властивою для тварин. Лейбніц у " Новому досліді про людський розум " стверджував, що тварини "зовсім не здатні до промови. Тільки людина здатна користуватися звуками як знаками внутрішніх думок, щоб таким чином вони могли ставати відомими іншим".

Із цим аспектом був пов'язаний другий: двоєдність мовного знака уявлялася окремим випадком проблеми з'єднання інтелектуального та фізичного початку, що в кінцевому підсумку призводило до дуалізму вихідних понять [4].

Третій, сучасний період, найбільш цікавий. Мова набуває самостійності, має свою історію, закономірності. Мова «непрозора», вона може накладати свої обмеження на мислення. До того ж вона передує думці. «Мова визначається тим, що вона змушує сказати».

У 40-х роках XX століття набула поширення гіпотеза лінгвістичної відносності (Сепіра-Уорфа). Передбачається, що люди, які говорять різними мовами, по-різному сприймають світ і по-різному мислять. Наше бачення світу залежить від обумовленої нами мови. При сприйнятті світу ми несвідомо розчленовуємо його на елементи у відповідності з тими правилами класифікації, які закладені в граматиці нашої мови. Це можна довести тим, що для європейців світ ділиться на процеси та істоти, відповідно існують імена іменники і дієслова. У мові ж хопі північноамериканських індіанців зовсім інша картина, і світ вони сприймають інакше. Тобто потрібно відзначити, що мова безпосередньо впливає на мислення, яким би то не було чином [5, с. 96-97].

Надзвичайно цікавою є теорія мовних ігор Л. Вітгенштейна і теорія мовленнєвих актів Дж. Остіна, в яких також можна простежити зв'язок мови, мовлення і мислення. Дж. Остін відкриває новий аспект дослідження мови, вказуючи, що за допомогою мови ми не просто передаємо повідомлення, а здійснюємо дію в реальному світі. При чому, мова йде не про фізичний світ, а про соціальний світ (світ відносин). Слово виступає в ролі сили, яка становить соціальні факти. Мовленнєвий акт складається з локуції (повідомлення про стан справ), ілокуції (здійснення якої-небудь дії в ході говоріння) і перлокуції (вплив висловлювання на почуття, думки). Якщо мовленнєвий акт успішний, то він змінює поведінку людей. З поведінкою людей певним чином пов'язана й теорія мовних ігор Л. Вітгенштейна. У ній порівнюється використання мови з грою. Як і будь-яка гра, мова – це діяльність, що здійснюється за правилами. Коли люди говорять, вони слідують правилам, які створені тими ж людьми стихійно. До того ж, правила не тільки створюються несвідомо, вони ще й засвоюються несвідомо. Термін «мовна гра» покликаний підкреслити, що говорити мовою – це компонент діяльності або елемент життя.

Усе це говорить про те, що мова – неймовірно важлива частина людської істоти. Вона безпосередньо пов'язана з нашим мисленням, діяльністю, різноманітними виборами, які ми робимо в житті. Що ж до вибору різних життєвих практик, на наш погляд, цікавий зв'язок мови з мисленням (про це говорять багато теорій). Адже саме мислення є визначальним у багатьох аспектах життя. Також, безсумнівно, правила, задані мовою, як у грі, певним чином будуть накладати відбиток на життя людини.

Література:

1. Кукарцева М.О. Початок лінгвістичного повороту в історіописанні/ Кукарцева М.О. Monstera № 4. Філософські проблеми соціально-гуманітарного знання. МГТУ "МАМІ", 2004 [Електронний ресурс] / / Доступно на сайті: http://abuss.narod.ru/Biblio/kuk_monstera.htm
2. Добреньков В. І., Кравченко О. І. Соціальна антропологія/ Добреньков В.І., Кравченко О.І. М.: Інфра, 2005. – С. 688
3. Ф. де Соссюр. Курс загальної лінгвістики. Витяги. [Електронний ресурс] Доступно на сайті: http://genhis.philol.msu.ru/article_184.shtml
4. Лотман Ю.М. Структура художнього тексту // Лотман Ю.М. Про мистецтво. – СПб.: «Мистецтво – СПБ», 1998. – с 285. [Електронний ресурс] / / Доступно на сайті: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_01.php

5. Волков Ю.Г., Добреньков В.І. Соціологія М.: Гардарики, 2000. – С. 96-97

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, Калініченко Ольга Василівна.

Амангүл Әділбек
(Астана, Қазақстан)

БІРЫҢҒАЙ СӨЙЛЕМ МҮШЕЛЕРІ АРАСЫНДАҒЫ СИНТАКСИСТІК БАЙЛАНЫСТЫҢ СИПАТЫ

Сөйлемнің семантикалық және интонациялық аяқталуын сипаттайтын бірінші және негізгі қызметі оның коммуникативтік қызметі. Жай сөйлемнің басқы түрлеріне қарағанда, бірыңғай мүшелі сөйлемнің коммуникативтік қызметі нақтырақ және анықталған.

Сөйлемнің бірыңғай мүшелері арасында салаластық байланыс қызмет етеді. Салаластық байланыс болмаған жағдайда бірыңғайлық байланыс болуы мүмкін емес. Сөйлем ішіндегі салаластық байланысты іске асырушы тәсілдер – салаластырушы жалғаулықтар мен ерекше интонация. Жалпы тілдік категориялардың әр алуан түрлері – бәрі бір мезгілде бірдей пайда бола қалмағаны, олар тілдің даму сатысына лайық біртіндеп қалыптасқаны белгілі. Алдымен тілдің қарапайым құрылымдары, одан әрі адам ой санасының дамуымен тіл бірліктері күрделене бастаған. Кейбір ғалымдардың пікіріне қарағанда, тілдің қалыптасуының ертерек кезеңінде сөздерді, жай сөйлемді бір – бірімен байланыстыратын тәсілдер болмаған. Яғни, сөздер бір-бірімен көбінесе тұрған орындарына, мағыналарының жақындығына қарай қабыса байланысқан [1,177-б.].

Түркі тілдерінде, оның ішінде қазақ тілінде тілдік жүйелердің дамып, жетілуімен бірге сөйлемнің бірыңғай мүшелері және олардың арасындағы байланыс та дамыған. Салаластырушы қатынасты көрсететін тәсілдердің бірі – интонация. Сөйлемнің бірыңғай мүшелері және олардың арасындағы байланыстың дамуы, жетілуі байланыс құралы ретіндегі интонацияның мағынасын кеміткен жоқ.

Ғалымдар А.М. Пешковский, В.В.Виноградов, А.А.Гвоздев және басқалары интонацияны сөйлемнің бірыңғай мүшелерінің негізгі көрсеткіші деп есептейді. З.Базарбаева: «Бірыңғай мүшелердің бәріне тән ерекшелікті айтсақ, ол олардың біркелкі интонациясы мен біркелкі айырым паузасы», – деп пайымайды [2,157-б.]. Сонымен бірыңғай мүшелер арасындағы бірыңғайлық қатынас мынадай:

а. Жалғаулықсыз, бірақ жазуда бірыңғайлық тыныс белгілері арқылы, ал айтылғанда жалғастырушы интонациямен қатар тұрып байланысады.

Мысалы:

Алыстан **таулар, адырлар** қараңғы кеште көрінбейді (Тар жол тайғақ кешу. 194-б.).

Олар бес болыс ел **– Тама, Алшын, Жағалбайлы** (Тар жол тайғақ кешу, 24-б.).

Осы сөйлемдердегі бірыңғай бастауыштар, бірыңғай баяндауыштар, интонацияға тән айырым паузамен айтылып тұр. Мұндайда ойды одан әрі жалғастыруға болады, ол шектелмейді. Демек, мағыналық қатынасқа түскен бірыңғай мүшелер орын тәртібі арқылы қатар келіп байланысқа түседі.

ә. Салаластырушы жалғаулықтармен бірыңғайлық қатар құрайды. Жалғаулықтар салалас қатардағы сөздердің қызметін көрсетеді және байланыстың семантикалық көрсеткіші болып табылады.

Бірыңғай мүшелердің арасындағы мағыналық қатынас былайша жүзеге асады:

1. Ыңғайластық жалғаулықтар (мен, (бен, пен), және, әрі, да/де, та/те).
2. Талғаулықты жалғаулықтар (бірде, біресе, не, немесе, я,яки, кейде)
3. Қарсылықты жалғаулықтар (бірақ, алайда, әйтсе де, сөйтсе де, әйтпесе, дегенмен).

Сөйлемнің бірыңғай мүшелерін байланыстыруда ыңғайластық *мен, (бен, пен), және, әрі, да/де, та/те* жалғаулықтарының өрісі кең.

а. *Мен (бен, пен)* жалғаулықтары бірыңғай бастауыш, бірыңғай толықтауыш, бірыңғай есім баяндауыштарды байланыстырады. Мысалы:

Жігіт пен қатын майлы буын бұрқыратып, іркілдетіп қоңыр қойды сойып жатыр (Айша, 248-б.).

Сырт киімге **аяз бен қырау, мұз** қатады (Тар жол тайғақ кешу, 301-б.).

Бұл жалғаулықтар арқылы байланысқан бірыңғайлардың септік жалғауы тек соңғысына жалғанады.

Атбасар уезі мен Ақмоланың шекарасына келдік (Тар жол тайғақ кешу, 78-б.).

ә. *Да/де, та/те* жалғаулықтардың ішіндегі мағына жағынан да, тұлға жағынан да ең тиянақсызы. Р.Әміров: «Мағынасы осындай дәйексіз болып, тек дәнекерлік қызмет атқарғандықтан бұл жалғаулықтардың жұмсалуы тіпті шексіз дерлік. Ол тек бірыңғай мүшелерді немесе сөйлемдерді ғана байланыстырып қоймайды. Ол күрделі сөздердің, қос сөздердің компоненттерінің арасына кірігіп те дәнекерлік қызмет атқарады», – деп жазады [3, 40-б.]. Олар бірыңғай мүшелердің барлық түрін байланыстырады және солардың жетегінде қайталанып келіп, оларды саралап, екпін түсіре айтып, оларға күшейту, анықтау мәнін беріп отырады. Мысалы:

Қарагер құнанға да, шабдар тайға да таласып, тармасып, үймелесе шуылдасып жатыр (Сол жылдарда, 293-б.).

Былайша айтқанда, **үшеуінің басшысы да, білгіші де** сол еді (Жер қазғандар, 71-б.).

б. Қазақ тілінде «және» жалғаулығының көбінесе бірыңғай мүшелер мен құрмалас сөйлемдер арасында қолданылатыны туралы С.Аманжолов, Н.Сауранбаев, М.Балақаев, Р.Әміров т.б. ғалымдар еңбектерінде қарастырылады. *«Және»* жалғаулығы сөйлемнің бірыңғай мүшелерінің барлығының жетегінде қолданыла береді. Осы жалғаулықтар арқылы байланысқан бірыңғай мүшелер септік жалғауын жеке-жеке қабылдайды. Мысалы:

Қажырлы, қайыспайтын және саяси білімі жақсы адам еді (Тар жол тайғақ кешу, 319-б.).

Бізбен қатынасып, бізге ас жіберетін Омбыдағы Мұқандікі, сонда жататын **– Жанайдар және Құрманғали** (Тар жол тайғақ кешу, 325-б.).

Демек, «және» жалғаулығы сөйлемнің аясын кеңейту қызметін атқарады екен.

2. Талғаулықты жалғаулықтар *(бірде, біресе, не, немесе, я, яки, кейде)* сөйлемдегі бірыңғай бастауыш, баяндауыш, анықтауыш, толықтауыш, пысықтауыш мүшелерінің барлығын салаластыра байланыстырып, оларды бірінен кейін бірін кезектестіріп, талғап, кейде қарама-қарсы қойып айту мақсатында да қолданылады.

а. *Біресе, бірде* жалғаулықтары істің, заттың кезектесіп, қайталанып отыратынын көрсетеді. «Бір» жалғаулығы тек бірыңғай пысықтауыш пен бірыңғай етістік баяндауыштарды ғана байланыстырады. «Бұл жалғаулықтың санаулы сөздермен жұмсалуының себебі оның сан есімдік мағынасынан түгел арылып болмағандығынан, абстрактылық дәрежесінің төмендігінен болу керек» [4, 60-б.]. Мысалы:

Айқаймен араласып, шабысқан аттардың тулақ сабалағандай дүсірлері **біресе оң жағына, біресе сол жағына** ойысқандай болып отырды (Айша, 225 – б.).

Екі қараның арасы **біресе қосылады, біресе ашылады** (Сол жылдарда, 282-б.).

«Кейде» жалғаулығы да осы жалғаулықтармен мәндес, ол істің мезгілін, уақытын көрсетеді. Мысалы:

Босағанда д**омбыра шертеміз, кейде карта ойнаймыз** (Тар жол тайғақ кешу, 425-б.).

ә. *Не, немесе* жалғаулықтарынан құралған сөйлемдер бірыңғай мүшелермен айтылған зат, құбылыстардың ұзақ уақытта кезектесіп келетінін көрсетеді. Мысалы:

Бұл дертті белдесу **не алып шығады, не беріп шығады** (Тар жол тайғақ кешу, 135-б.).

Сиезге келген адамдардың көбі **не болыстардың «ат ұлтандары», не інілері, не құдалары** болып шықты (Тар жол тайғақ кешу, 94-б.).

3. Қарсылықты *(бірақ, алайда, әйтсе де, сүйтсе де, әйтпесе, дегенмен, әйтпегенде)* жалғаулықтары сөйлемдегі айтылған ойдың мағыналық жағынан бір-біріне қарама қарсылығын білдіреді. Бұл аталған жалғаулық түрінің барлығы бірыңғай мүшелерді байланыстыруда қолданылмайды, тек «бірақ» жалғаулығы қолданылады.

Сөйлемнің баяндауыш, анықтауыш, пысықтауыш мүшелерін байланыстырып, ол бірыңғай мүшелер өзара қарсы мағынада байланысады. Мысалы:

Сыпан болыс Ақмолада **мықты, атақты, бірақ қу, сыпайылау адам** (Тар жол тайғақ кешу, 86-б.).

Авдеев сен **біздің жауымызсың, бірақ жақсы адамсың** (Тар жол тайғақ кешу, 270-б.).

Тіл біліміндегі ықшамдалу заңдылығы тілдің барлық салаларын қамтитын, кең ауқымды құбылыс. Ықшамдалуды тілдің ішкі даму заңдылықтары деп қазақ тіл білімінде алғаш рет профессор Н.Оралбаева ғылыми түрде дәлелдеген. Ғалым «Қазақ тілінің грамматикалық құрылысының совет дәуірінде дамуы» деген мақаласында қазақ тілінің грамматикалық құрылысының толығуы мен жетілуін тілдің ішкі заңдылықтары арқылы көрсетуді мақсат еткенін айта келіп, тілдің дамуындағы заңдылықтардың бірі ретінде ұсынған [5, 27-32 б.].

Синтаксис саласындағы ықшамдалуға байланысты сыйысу, эллипсис, толымсыз сөйлемдер терминдері, сонымен байланысты синтаксистік ұғымдар қалыптасқан. Басқа түркі тілдеріндегі сияқты қазақ тілінде де сөйлемнің бірыңғай мүшелері тұлғалас, мағыналас болғандықтан, оларды жинақтап, лайықтап айту үшін қосымшалар, көмекші есімдер барлығына ортақ етіліп соңғы сөзге жалғанады. Бірақ бұл ерекшелік якут тілінде басқашалау, ол туралы якут тілін зерттеуші Убрятова былай атап өтеді: «В якутском языке однородные члены предложения связаны между собой связью согласования, поэтому каждый из однородных членов имеет при себе падежный аффикс. Даже в том случае, когда к другим членам предложения отношение однородных членов выражается с помощью служебного слова и оно ставится при последнем из однородных членов, полного «выноса за скобку» нет, так как каждый из однородных членов принимает оформление, требуемое способом связи их со служебным словом» [6, 230-б.].

Сонымен, бірыңғай мүшелерге жалғанатын көптік, септік жалғауларының қосымшалы, қосымшасыз қолданысы ықшамдау заңдылығымен тығыз байланысты. Мысалы:

Бесін еңкейген кезде **Бұзаубақ, Хасендер** қайтты (Жер қазғандар, 84 – б.).

Тәшібайдың үлкен құба үйіне **Бақмағамбет қажы, Иса мола, Әріп, Әміраш, Қамбар, Жапарларды** түсірген (Сол жылдарда, 299-б.).

Болыс, старшын, тілмаш, поштабайлармен Шұбарға келдік (Тар жол тайғақ кешу, 40-б.).

Ауырып жатқан **Баймағамбет, Бәкеннің** қасына келдім (Тар жол тайғақ кешу, 333-б.).

Осы келтірілген сөйлемдердегі көптік, септік жалғаулары соңғы бірыңғай мүшеге жалғанып, сөйлемді жинақылауға, ықшамдауға лайықтағанын байқауға болады.

Көмекші есімдер, тіпті күрделі бірыңғай мүшелер жасауға қатысатын көмекші етістіктер соңғы бірыңғай мүшенің жетегінде айтылады. Мысалы:

Семіз жылқының қазы, қартасы, майлы бүйрегі, семіз қойдың сүбесі, майлы жамбасы сияқты ылғи майлы ет (Сол жылдарда, 464-б.).

Ашай күйшілік, аңшылық туралы әңгімелер айтысып отыр (Тар жол тайғақ кешу, 457-б.).

Бізді **«дінсіз», «елді бұзушылар» деп** сөз жүргізіп бақты (Тар жол тайғақ кешу, 69-б.).

Ал кейде бірыңғай мүшелерді топтап, жіктеп, анықтап айтқанда морфологиялық тұлғалар әрқайсысына жалғанады. Мысалы:

Әсіресе, топтың ішінен **Күдерінің, Сәрсенбайдың, Нұртазаның, Құдайбергеннің, Садуақастың** дауыстары басым шықты (Сол жылдарда, 358-б.).

Елдің қолға түскен **жақсы аттарын, мықты көліктерін, киім – кешектерін, азық-түліктерін** қолма-қол алып қалады (Тар жол тайғақ кешу, 395-б.)**.**

Ойымызды қорыта келе, сөйлемнің бірыңғай мүшелері өзара салаласа, тең қатынаста тұруымен қоса олардың арасында мағыналық қатынас та болады. Бірыңғай мүшелер мынадай тәсілдер арқылы байланысады: интонация, жалғаулықтар, орын тәртібі. Олардың арасындағы мағыналық байланыс ыңғайластық жалғаулық, талғаулықты жалғаулық, қарсылықты жалғаулықтар арқылы іске асады. Мағыналық қатынастың қайсысында тұрмасын сөйлемнің бірыңғай мүшелері орын тәртібі арқылы байланысады.

Барлық бірыңғай мүшелерге жалғанатын қосымшалар, морфологиялық тұлғалар, көмекші есім, көмекші етістіктер, оларды шұбалаңқы етпей, жинақтап, ықшамдау үшін соңғы бірыңғай мүшеге жалғанады, кейде оларды саралап, анықтау үшін әр бірыңғай мүшеге жалғанады.

Әдебиеттер:

1. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі. Синтаксис. – Алматы, 1992. – 248 б.
2. Базарбаева З.М. Қазіргі қазақ тілі интонациясының негіздері. – Алматы, 2002. – 203 б.
3. Әміров Р., Әмірова Ж. Жай сөйлем синтаксисі. – Алматы, 1998. – 192 б.
4. Единицы морфологий и синтаксиса в семантическом аспекте. // Сборник научных трудов. – Ростов-на-Дону, 1979. – С. 55-63.

5. Оралбаева Н.О. Қазақ тілінің грамматикалық құрылысының Совет дәуірінде дамуы // ҚазССР ҒА хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы. – Алматы, 1981. – №1. – Б. 27-32.
6. Убрятова Е.И. Исследования по синтаксису якутского языка. – М-Л.: Издательство АН СССР, 1950. – 305 с.

Людмила Бондарчук
(Львів, Україна)

БІЗНЕС-НЕОЛОГІЗМИ АНГЛОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Англомовні країни, насамперед США, досягли значних успіхів в економіці та поступово почали впливати на весь інший світ, причому не лише на країни третього світу, що розвиваються, але й на розвинуті країни Західної Європи та Японію.

Як зазначають В.Калашник та М.Черпак, на сьогодні англійська мова є аналогом латини у XVIII ст., тому процес інтернаціоналізації науково-технічної термінології на англомовній основі є природним [5, с. 131].

Варто зазначити, що англійські економічні фахові лексеми на українському ґрунті здебільшого не зазнають морфологічних змін і тому продовжують сприйматися як чужомовні, важкозрозумілі елементи: ***кліринг, лізинг, консалтинг, демпінг, андеррайтер, варрант, маржиналізм, делівері, слоган, факторинг, паблік рілейшинз (піар), венчурний, репорт*** тощо.

Як слушно вважає Т.Лещук, "… чужі слова при входженні у мову повинні відповідати нормативам, що існують у вхідній мові, повинні відповідати потребі, доцільності, осмисленості, доступності вживання і розуміння, лаконічності, чіткості, красі і гармонійності" [8, с. 148]. Надуживання ж англо-американізмів у ЗМІ, діловому та науковому дискурсах викликає дискусії в термінологів, фахівців-економістів, перекладачів, оскільки транскрибовані англійські терміни нерідко звучать недолуго в українському дискурсі, а надто якщо мова йде про українські реалії: "Облік негативного *гудволу* здійснюють відповідно до Положення бухгалтерського обліку №19" [10, с. 48]; "Українському *піару* варто задуматися над власним *промоушингом*" ("Вікна-бізнес", 22.12.2003).

Разом з тим, попри загалом несхвальну позицію мовознавців щодо таких стихійних мовних інтерференцій, у лінгвістиці існує також виправдання транскодуванню неологізмів: "Транскодування неологізмів відбувається при перекладі в тих випадках, коли в культурі і, зокрема, науці країни мови перекладу відсутнє відповідне поняття і відповідний перекладний еквівалент, а перекладач не може підібрати слово або слова в мові перекладу, які б адекватно передавали зміст поняття і задовольняли вимоги до термінотворення. Оскільки при транскодуванні транскодоване слово має одне значення, то такий спосіб перекладу доцільно застосовувати в тих випадках, коли в мові перекладу необхідно створити чітко означений термін" [6, с. 22].

Наприклад, автори "Українсько-російсько-анґлійсько-німецького тлумачного та перекладного словника термінів ринкової економіки" за редакцією Т.Кияка [11] керуючись критерієм "прозорого терміна" пропонують вживати замість транскодованого терміна "***директ мейл***" український відповідник "***рекламування поштою***". І навпаки, з метою уникнення двозначності та надання терміну кращих дериваційних задатків вони надають перевагу терміну "***інновація***" в порівнянні з терміном "***нововведення***" [11, с. 4].

Зазначені вище лексикографічні проблеми можна розв'язати за допомогою фундаментальних видань, що описували б багатотисячний обсяг фахової лексики (в тому числі терміноїдної, архаїчної, іншомовної тощо). На нашу думку, така робота під силу не одному лексикографові, а досить багаточисельному колективові лінгвістів та фахових економістів з визначеним керівником проекту.

У справі укладання фахових словників з економіки в Україні нерідко беруть участь економісти з інших країн, зокрема США, Канади та ін. [2; 3; 1; 9]. Їхня участь в українському словникарстві означає інформативну насиченість і виняткову практичність видань.

Все частіше лексикографічні праці укладають у вигляді словника-довідника, наприклад, видання філолога Л.Герасимчука та американського економіста В.Кодру має численні додатки: "Корисні ідіоми", "Пунктуація", "Кореспонденція", "Зразки ділового листування" тощо [12].

Словник, який уклав Р.Соневицький, є перекладного типу, але часто тут присутні обширні тлумачення [3].

Поряд із важливою інформативно-семантичною функцією тлумачний словник можна використовувати з методичною метою.

Так, описуючи власний досвід укладання тлумачного словника і його використання в роботі із студентами немовного фаху, О.Зеленська зазначає: "Словник використовується для навчання англійської мови студентів, для освоєння ними термінології, для розвитку критичного сприйняття матеріалу, становлення власної думки, поглиблення професійної підготовки, навичок перекладу" [4, с. 161].

Ще більше сприяють навчанню студентів перекладові, розвиткові перекладацької критики тлумачні перекладні словники, наприклад, "Англо-український словник термінів і понять з державного управління" [1].

Досвід цих авторів ми використали у своїй лексикографічній праці (Л.Й.Бондарчук, В.В.Бондарчук, І.М.Теплий "Короткий англо-український тлумачний словник з фінансового менеджменту"). Словник розроблено за оригінальними тлумачними словниками з питань економіки та фінансів різних авторів та опублікованих у Великій Британії за останнє десятиріччя. Запропоновано майже двісті словникових статей, які описують найважливіші поняття фінансового менеджменту Заходу (в т.ч. й ті, український переклад яких являє собою транс кодування англійських термінолексем), як-от:

INDORSEMENT: the actual writing of the name of the person entity on the back of a negotiable or quasi-negotiable instrument.	**ІНДОСАМЕНТ:** дійсний напис імені особи або назви організації на титульній стороні оборотного або напівоборотного документа.
HEDGE: a transaction tending to the opposite effect of another transaction, engaged in to minimize a potential loss on the latter. Hadging usually relates to commodity, currency and financial transaction.	**ХЕДЖУВАННЯ:** оборудка, яка приводить до протилежного ефекту іншої операції, метою якої було мінімізувати можливі збитки. Хеджування зазвичай відбувається в товарних, валютних та фінансових операціях.

Продовження табл.

GOODWILL (UK): the value of a business to a purchaser over and above its net asset value. It is normal practice to show goodwill in the balance sheet but to write it down for depreciation.	**ГУД ВІЛ (брит.):** вартість нематеріальних активів, ціна компанії без відрахувань, встановлена на випадок продажу. Прийнято включати гуд віл до балансового звіту і списувати його в амортизаційних відрахуваннях.
FUTURES: a vehicle for the purchase and sale of commodities and financial instruments at a date in the form of a fixed and binding contract for a standard amount to be sold at a fixed price at a fixed future date. A future is a negotiable instrument.	**Ф'ЮЧЕРС:** засіб для придбання та продажу товарів і фінансових документів в певний час у майбутньому. Ф'ючерс буває у формі фіксованого (зобов'язуючого) контракту про продаж стандартної кількості чогось за фіксовану суму у визначений термін. Ф'ючерс є договірним засобом.

Зіставлення контекстового (а не лише лексемного) матеріалу дає змогу зробити аналіз конкретного перекладацького матеріалу на лексичному та синтаксичному рівнях. У поле аналізу потрапляють важливі мовні й позамовні чинники перекладу: розв'язання дискусійних фонетичних проблем; відтворення абревіатур і акронімів, терміноїдів, іншомовних вкраплень; перекладацькі трансформації на лексичному, семантичному і стилістичному рівнях, функціональні перетворення відповідно до архаїчності деякої інформації тощо.

Наведені приклади ілюструють нашу перекладацьку позицію – використовувати метод транс кодування у виняткових ситуаціях за умов відсутності адекватнішого варіанту відтворення українською мовою і принагідно наводити синонімічні варіанти з ресурсів цільової мови.

Отже, значну частку іншомовної лексики, якою активно збагачується український економічний дискурс в умовах свого стрімкого сучасного розвитку, становлять транс кодовані англійські терміни. Органічно поєднані з власне українською термінологією, але перебуваючи у статусі неологізмів, вони потребують особливо уважного ставлення як з боку мовознавців, так і фахових економістів.

Література:

1. Англійсько-український словник термінів і понять з державного управління [уклад. Г. Райт, К. Є. Мак-Вікар, Т. Монастирський], [пер. В. Івашко]. – К.: Основа, 1996. – 127 с.
2. Англо-український тлумачний словник економічної лексики / [уклад. А. Шимків]. – К.: Вид. дім "Києво-Могил. акад.", 2004. – 429 с.
3. Базова економічна фінансова та ділова термінологія: англо-український словник / [уклад. Р. Соневицький]. – Тернопіль: Збруч, 2001. – 335 с.
4. Зеленська О. П. Структура "Українсько-російсько-англійського тлумачного словника ділової людини" та використання його для навчання англійської мови для спеціальних цілей / О. П. Зеленська // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів: Нац. ун-т "Львівська політехніка". – 2002. – №453 [відп. ред.. Л. Полюга]. – С.158-164.
5. Калашник В. Еволюція впливу російської та англійської мов на розвиток української науково-технічної термінології в умовах глобалізації економіки й інтернаціоналізації науки / В. Калашник, М.Черпак // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів: Нац. ун-т "Львівська політехніка". – 2000. – №402 [відп. ред. Л. Полюга]. – С. 131-132.
6. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2001. – Ч.2. – 303 с.
7. Короткий англо-український тлумачний словник з фінансового менеджменту / [уклад. Л. Й. Бондарчук, В. В. Бондарчук, І. М. Теплий]. – Львів: Українські технології, 2004. – 74 с.
8. Лещук Т. В царині мовного інтелекту (на основі німецько-українських лексичних порівнянь) / Т. Лещук. – Львів: Просвіта, 1996. – 211 с.
9. Словник ділових термінів українською та російською мовами / [уклад. Я. Гаврилишин, О. Каркоць]. – К.: Смолоскип, 1993. – 95 с.
10. Сопко В. Бухгалтерський облік: навч. пос. / В. Сопко. – К.: КНЕУ, 1998. – 448 с.
11. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки / [уклад. А. С. Д'яков, З. Б. Куделько, В. І. Куліш, О. А. Покровська]; [за ред. Т. Р. Кияка]. – К.: Обереги, 2001. – 620 с.
12. Dictionary of Everyday Economy / [уклад. Л. Герасимчук, В. Кодру]. – К.: Міжнародний громадсько-політичний журнал "Президент", 2001. – 207 с.

Олена Боричевська
(Макіївка, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Навчальний процес у вищій школі відповідно до Болонського процесу, що поступово впроваджується у вищу освіту України, має бути спрямований на підготовку освіченого фахівця, який уміє ініціативно, творчо мислити, самостійно поповнювати свої знання та застосовувати їх у діяльності.

Успіх підготовки фахівців залежить від багатьох факторів, одним з яких є самостійна робота студентів. В процесі впровадження кредитно-модульної системи навчання у вищому навчальному закладі (ВНЗ), значна частина навчального матеріалу виноситься на самостійне опрацювання студентами. Тому основним завданням викладача у ВНЗ стає організація активної самостійної роботи студентів.

Щоб виконати завдання, які постали перед вищою школою, потрібно вдосконалювати навчально-виховний процес, розробляти нові методи і форми взаємодії викладача і студента, стимулювати самостійну навчальну діяльність молоді, оскільки саме життя довело, що тільки ті знання, які людина набула самостійно, завдяки власному досвіду, думці й діям, стають справді її здобутком. Тому останнім часом спостерігається

тенденція до збільшення годин на самостійну роботу студентів у ВНЗ. Оволодіння уміннями та навичками самостійної діяльності є найважливішою умовою здійснення безперервної освіти.

Реалізація цієї мети тісно пов'язана з посиленням ролі самостійної роботи в навчальному процесі. У зв'язку з цим у навчально-пізнавальному процесі актуальною стала проблема раціональної організації самостійної роботи. Вчені й педагоги-практики завжди приділяли багато уваги вивченню різних аспектів, пов'язаних із самостійною роботою. У наукових роботах В.К. Буряка, Б.Г. Єсипової, А.М. Івасишина, В.В. Луценко, П.І. Підкасистого, Н.О. Шишкіної та інших, досліджувались сутність поняття самостійної роботи, принципи її організації, розглядались різні класифікації, вивчались методи, форми, засоби проведення самостійної роботи, розроблялись методики планування, організації та контролю самостійної роботи.

Необхідність пошуку нових підходів щодо організації самостійної роботи студентів у сучасних умовах, де інформаційні технології є невід'ємною частиною, пов'язана з розв'язанням наступних протиріч:

- між динамічним розвитком інформаційних технологій, засобів дидактичного супроводження та збереженням традиційних моделей навчання;
- між потребами в опануванні способами моделювання навчання з застосуванням інформаційних технологій і відсутністю реалізації процесів системних технологій.

Розв'язання цих протиріч й визначає **актуальність** нашого дослідження.

Мета даної статті – розглянути поняття самостійної роботи студентів та розкрити специфіку організації самостійної роботи студентів-філологів засобами інформаційних технологій навчання.

Поняття «самостійна робота» вчені розглядають у двох значеннях: 1) як активну пізнавальну творчу діяльність студента, яка присутня у будь-якому виді навчальних занять; 2) як один із видів навчальних занять під керівництвом викладача, але без його особистої участі.

Вчений П.Підкасистий розрізняє самостійну роботу та самостійну діяльність студентів. Під самостійною роботою, він розуміє «дидактичний засіб навчання, штучну педагогічну конструкцію», за допомогою якої педагог організує діяльність суб'єктів навчання як на занятті, так і під час виконання домашнього завдання. Крім того, суб'єкти навчання беруть участь у різнорівневих процесах навчального пізнання під час виконання самостійної роботи. Таким чином, самостійна робота – це «засіб організації та виконання учнями визначеної пізнавальної діяльності». Самостійна діяльність розглядається автором як «цілеспрямований процес, який організується та виконується у структурі навчання для розширення конкретних навчально-пізнавальних завдань» [1, с.45].

Самостійна робота є найважливішим компонентом педагогічного процесу, що передбачає інтеграцію різних видів індивідуальної та колективної навчальної діяльності, яка здійснюється як під час аудиторних, так й позааудиторних занять, без участі викладача та під його безпосереднім керівництвом [2, с.65].

При вивченні іноземної мови у ВНЗ самостійна робота передбачає поетапне засвоєння нового матеріалу, його закріплення, застосування на практиці, повторення матеріалу. Ефективність самостійної роботи залежить від її організації, змісту, взаємозв'язку та характеру завдань у даному виду самостійної роботи та результатів її виконання[3, с.15].

Поняття інформаційні технології – це система сукупності методів засвоєння знань і способів діяльності на основі взаємодії викладача, студента та засобів інформаційно-комунікативних технологій, спрямованих на досягнення результату навчального процесу. Аналіз вивченої літератури та узагальнення практики дозволяють визначити дидактичні можливості інформаційних технологій в організації самостійної роботи студентів:

- забезпечення гнучкості навчального процесу за допомогою варіативності, зміни змісту і методів навчання, форм організації навчальних занять, поєднання різних методик навчання для студентів різного рівня підготовки;
- варіювання складності завдань, об'єму завдань та темпу їх виконання;
- активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів за рахунок ігрового навчання, моделювання якісно нового типу візуалізації навчального матеріалу, як реальних, так і віртуальних об'єктів, процесів та явищ;
- посилення мотивації і пізнавального інтересу студентів у навчанні за рахунок новизни методів навчання, можливості індивідуалізації навчання, реалізації технічних можливостей комп'ютера, забезпечення позитивного емоційного фону навчання;
- організація гнучкого управління навчальним процесом на основі здійснення педагогічної корекції і безперервного зворотного зв'язку, якісні зміни контролю навчальної діяльності – це здійснення контролю з діагностикою, зворотнім зв'язком і оцінюванням етапів, надання контролю характеристик систематичності й об'єктивності.

Усі сучасні освітні технології спрямовані на те, щоб привчити студента працювати самостійно, так як саме ця якість дає можливість успішно адаптуватися в умовах швидкозмінного суспільства. Головну роль в організації самостійної роботи студентів мають ті інформаційні технології, які відкривають студентам доступ до нетрадиційних джерел інформації, дають можливості для творчості, набуття та закріплення навичок, дозволяють реалізувати нові форми й методи навчання.

Самостійну роботу студентів при вивченні іноземної мовиз використанням інформаційних технологій можна організувати як систему:

1. роботи з електронними виданнями в бібліотеці, підготовки до практичних занять;
2. виконання індивідуальних завдань на основі використання інформаційних технологій;
3. поточної атестації за допомогою електронного тестування;
4. використання освітніх сайтів та автоматизованих навчальних програмних засобів.

Значне місце в самостійній роботі студентів-філологів займає використання Інтернет-технологій для ефективного пошуку інформації. Доступність великої кількості електронних статей, книг, довідкової літератури, електронних навчально-методичних розробок, які викладено на сайтах університетів, безумовно розширюють творчий потенціал студентів за умов, якщо вони вміють творчо працювати з добутою інформацією. Окрім знання методів пошуку студенти мають опанувати методи аналізу, синтезу, узагальнення інформації [4, с.105].

Значна увага в рамках самостійної роботи студентів-філологів приділяється виконанню ними проектних робіт з подальшим представленням проектів у формі презентацій. Це забезпечує можливість групової інтеракції та індивідуального вдосконалення мовленнєвих та дослідницьких вмінь студентів, а також навичок вмінь проведення групових дискусій та обговорень.

Проектна методика має досить великий потенціал, оскільки характеризується високою комунікативністю та передбачає висловлювання студентами своїх власних поглядів, почуттів, активне включення у реальну дійсність, прийняття особистої відповідальності за результат. Відмітна риса цієї методики – це організація навчальної діяльності у формі проекту-роботи, що самостійно планується та реалізується студентами, в якій мовне спілкування вплітено у інтелектуально-емоційний контекст іншої діяльності (гри, подорожі тощо).

Проведення Інтернет-проектів дає можливість практично використовувати здобуті знання в реальних життєвих ситуаціях, сприяє розвитку комунікативних умінь та навичок студентів. Існує два види проектів: WWW-проекти і E-mail-проекти.

WWW-проекти розраховані на те, що студенти отримують завдання, для виконання якого їм необхідно знайти інформацію в Інтернеті, а потім представити результати свого пошуку. Тема проекту може відповідати темі підручника або бути незалежної від неї, але в будь-якому випадку вона має бути цікавою для студентів.

Комунікацію електронною поштою краще проводити за допомогою E-mail-проектів, які проводяться за участю двох чи декількох груп студентів із різних країн, для яких мова, яка використовується, є іноземною, а не рідною.

Перевагою цих проектів є те, що комунікація іноземною мовою відбувається з реальними партнерами. Студентам важливо, що тексти створюються не для викладача з метою продемонструвати свої знання та отримати оцінку, а для партнерів-однолітків з метою передачі цікавої інформації чи обговорення актуальної проблеми. Це сприяє розширенню мовної комунікації студентів і підвищенню мотивації вивчення іноземної мови [5, с.27].

Оволодіння іноземною мовою в процесі проектної роботи надає студентам справжню насолоду пізнання, залучає до нової культури. Перевагами проектної методики безсумнівно є різноманітність, проблемність, задоволення від навчання, яка розвиває в студентів навички самостійної роботи.

Принципово новим підходом до організації самостійної роботи, як зазначає Н.Бойко, є використання мережевих технологій та телекомунікацій, що надає доступ студентам до значного обсягу інформаційних ресурсів. Розгалужені пошукові можливості мережевих систем дають змогу оперативно знаходити потрібну інформацію, допомагають перейти від звичайного отримання інформації до активної участі студента в її пошуку [6, с.64].

Розглянемо можливості використання деяких інформаційних технологій у самостійній роботі студентів при вивченні іноземної мови:

- для пошуку інформації в мережі – використання web – браузерів, баз даних, користування інформаційно-пошуковими і інформаційно-довідковими системами, автоматизованими бібліотечними системами, електронними журналами;
- для організації діалогу в мережі – використання електронної пошти, синхронних і відстрочених телеконференцій.
- для навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності (читання, письма, говоріння та аудіювання) – використання групи вузькоспеціальних навчальних сайтів, які мають кілька видів складності.

Проектна робота має потенціал для комплексного застосування всіх попередніх видів роботи з використанням інформаційних технологій та може відбуватися у таких формах: робота за проектами, запропонованими викладачем (використання всього комплексу можливостей телекомунікаційних мереж: пошук інформації, діалог в мережі, розробка і проведення власних проектів в курсі навчання у ВНЗ і на практиці.

Отже, необхідність ефективної організації самостійної роботи студентів обумовлена все вищими вимогами до рівня підготовки майбутніх фахівців для їх компетентного входження в ринок праці міцно сформованими потребами у постійній професійній самоосвіті та саморозвитку. Вирішенню цього завдання сприятиме широке застосування інформаційних технологій навчання.

Література:

1. Пидкасистый П.И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов: учебн. пособие / Пидкасистый П.И. – М.: Педагогическое общество России, 2004. – 112 с.
2. Журавська Л. М.Концептуальніумовиуправліннясамостійноюроботоюстудентів у ВНЗ / Журавська Л. М. // Освітатауправління. – Т. 3. – 1999. – №2.
3. Козаков В. А.Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: учебн. пособие. / Козаков В. А. –К.:Вища школа, 1990. – 112с.
4. Ландэ Д. В. Поиск знаний в интернет. Профессиональная работа / Ландэ Д. В. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 72 с.
5. Подопригорова Л.А. Использование Интернета в обучении иностранным языкам/ Подопригорова Л.А.// Иностранные языки в школе. – 2003. – №5. –с. 25-31
6. Бойко Н.І. Основні педагогічні аспекти використання інформаційних технологій та технологій дистанційного навчання в самостійній роботі студентів /Н.І.Бойко// Наукові записки: Збірник наукових статей НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова – Випуск 71. – 2008. – с.63-69

Діана Дунда
(Чортків, Україна)

МЕДИЦИНА В ЖИТТІ Й ТВОРЧОСТІ АНТОНА ЧЕХОВА

Антон Павлович Чехов – один із найулюбленіших, зрозумілих і водночас найскладніших митців XIX ст. Він увійшов в історію людської культури і як великий письменник, і як лікар, тому що протягом свого життя займався медичною практикою. "Доктор Чехов" – саме така табличка завжди була на дверях письменника, бо лікував не лише хвороби, а передусім, людські душі та серця.

Навчаючись у Московському університеті на медичному факультеті Антон Павлович зацікавився новими досягненнями в лікуванні інфекційних хвороб: туберкульозу, тифу, холери, сифілісу.

Після закінчення університету працював земським лікарем у Підмосков'ї. Брав участь в організації допомоги голодуючим.

Ось що своєму другові й однокурснику Россолімо писав Чехов: "Медична освіта й лікарська практика допомагала мені розширити коло своїх спостережень і відтворити це у літературі". [6,с.502] Письменник створював героїв, малював їх як справжній лікар, як великий художник, знаючий всі деталі "внутрішньої анатомії" людського буття. В їхнє життя він приходив у різний час, особливо – в критичні моменти хвороби, смерті. Лікар бачить людей справжніми: егоїстами, жадібними, боягузливими, та водночас, поруч із ними – сміливими, щирими, добрими і вдячними.

Чехов як подобає лікарю, завжди з увагою та любов'ю ставився до пацієнтів. Лікарську етику висвітлює у багатьох своїх творах. Але основний акцент робить на питанні: чи кожна молода людина, яка обрала професію медика, може ним стати?

Чехов вважав, що молоді люди, які в своєму житті обрали медичний фах, окрім співчуття повинні бути наділені естетичним світосприйняттям, розумінням прекрасного. Саме про це він пише в оповіданні "Анюта": студент-медик третього курсу був неохайним і що найстрашніше – не знав, що таке співчуття. Оповідання написано в сатиричному тоні, та гумору в ньому обмаль; швидше відчувається зневага автора до майбутнього лікаря, у якого черства душа та недобре серце, і не хотілося би потрапити до такого у пацієнти. Доречно пригадати вислів А.Чехова: "Професия врача, медицина, как и литература, – подвиг. Она требует самоотвержения, чистоты души и чистоты помыслов. Не всякий способен на это..."

Бездуховність, егоїзм лікаря розкриває та висміює А. Чехов в оповіданні "Моє життя". Молодий лікар Благов закохався в юну дівчину, та коли вона захворіла на туберкульоз, відвернувся від неї, залишивши на вулиці без помочі

Письменник був певен – слово може зашкодити здоровій людині та, навпаки – вилікувати хворого. Про що і йдеться в оповіданні "Вовк". Поміщик, якого покусав вовк, боячись сказу, звертається до лікаря. А той намість щоби надати допомогу, починає залякувати потерпілого, розповідаючи про невиліковність цієї недуги.

За життя Чехова ще не існувало поняття "деонтологія", яке означає "належне вчення" про поведінку медичного працівника в процесі виконання ним професійних обов'язків.

Слід зазначити, Антон Павлович на початку своєї літературної діяльності багато уваги приділяв психотерапії. В оповіданнях змальовував не душевну хворобу героїв, а душевний біль ("Чорний монах", "Напад", "Палата № 6").

Яскравим прикладом є учитель Бєліков в оповіданні "Людина у футлярі".

Його боязкість, "як би чого не сталося", тримала в страху протягом багатьох років не лише гімназію, а й усе місто. Цікаво і водночас прикро те, що й сьогодні можна зустріти таких «бєлікових», які навіюють страх і вагання на оточуючих людей.

«У Бєлікова, – наголошує Чехов, – наблюдалось постоянное и неопределимое стремление окружить себя оболочкой, создать себе, так сказать, футляр, который уединил бы его, защитил бы от внешних влияний. Действительность раздражала его, пугала, держала в постоянной тревоге...» [8, с.407].

Герої багатьох творів Чехова (завдяки об'єктивній, точній манері письма автора), викликають у читачів співчуття, розуміння, бажання допомогти. Письменник добре розумів поведінку людини, знав її психіку та причини психічних розладів.

А.Чехов практикував у лікування й інфекційних хворіб, особливо холери, з епідемією якої боровся в Московській губернії. «На губернию надвигалась эпидемия азиатской холеры, – пишет П.И. Куркин [2, с.67]. – Были мобилизованы все врачебные и санитарные силы… И вот в знаменитом писателе в эту трудную минуту народной опасности тотчас же сказался врач-гражданин. Немедлино, с первого почти момента он образовал около с. Мелихова обширный земский медицинский участок в составе 26 селений, принял на себя надзор за здоровьем населения этой местности и нес обязанности врача в течении 2 лет, пока не миновала опасность…».

Професія лікаря вимагає від нього щоденної готовності до ризику, хоча, на жаль, не завжди сприймається, як повсякчасний героїзм. До прикладу, лише рядком в історію медицини ввійшла боротьба лікарів за життя дітей, хворих на дифтерію в «досироваткові» часи. Скільки незнаних героїв, особливо з середовища земських лікарів, самі заразилися й загинули. Імена їхні забулися та пам'ятником їм залишається оповідання А.Чехова "Вітрогонка". Герой –скромний доктор Димов – умирає, заразившись від свого маленького пацієнта.

А.Чехов прожив нелегке життя. Вся його творча і суспільна діяльність пройшла в умовах важкої хвороби. Тому медицина відіграла важливу роль не лише в його творчості та лікарській роботі, але в його житті, як хворого на туберкульоз. З роками напади ставали все частішими, не зважаючи на це, Антон Павлович вирішує їхати на острів Сахалін. Загалом життя острова Чехов вивчав протягом трьох місяців. У цей період він здійснив (виключно важкий в умовах Сахаліну), перепис населення – близько 10 000 чоловік. Пробирався по тайзі, заходив у кожну хату, говорив із кожним каторжником і поселенцем. Його робочий день розпочинався о п'ятій ранку і закінчувався пізно ввечері. Вивчав захворюваність і смертність на острові; хвороби сифілісу, туберкульозу, цинги.

Опісля повернення з острова продовжив роботу над книгою "Острів Сахалін", яка стала науковим дослідженням і великим медичним письменницьким подвигом А.Чехова. Адже, не зважаючи на свою хворобу, він продовжував боротися на острові з голодом і страшними недугами.

Письменник у п'єсі "Дядя Ваня" звернувся до найактуальнішої теми сьогодення – екологічної. Бажав за необхідне захищати й оберігати природу. Намагався попередити людей про невтішні, плачевні наслідки, до яких призводять необдуманні втручання у природу.

Все своє життя А.Чехов залишався вірним клятві Гіппократа, яку врочисто підписав, закінчуючи медичний факультет Московського університету. І ставши письменником змальовує у своїх творах важку щоденну працю медиків в ім'я здоров'я людей. Нам, майбутнім працівникам охорони здоров'я, в своєму житті слід повсякчас брати приклад із славетного письменника-лікаря А.П.Чехова, котрий говорив: «Все в людини повинно бути прекрасне…».

Література:

1. Визначні імена у світовій медицині / За ред. заслуженого діяча науки України проф.О.А.Грандо. – К.: Тріумф, 2001. – С.259-260.

2. Куркин П.И. Антон Павлович Чехов как земский врач. Материалы для биографии (1892 – 1894). – Общественный врач, 1911, №4, с. 66 – 69.
3. Лихтенштейн Е.И. Помнить о больном. – К.: Вища шк., 1978. – 174 с.
4. Меве. Є.Б. Медицина в творчестве и жизни А.П.Чехова. – К.: Здоров'я, 1989. – 280.
5. Меве Є.Б. Чехов Антон Павлович // БМЭ. – изд.1986. – Т.27. – с.327-328.
6. Россолимо Г.И. Воспоминания о Чехове. В кн.: Чехов в воспоминаниях современников. М., 1952, с.496-505.
7. Хижняков В.В. Антон Павлович Чехов кал врач. М., 1947, 14 с.
8. Чехов, А.П. Рассказы [Текст] / А.П. Чехов. – М.: Художественная литература, 1970. – 534 с.
9. Щербак Ю.М.Школа Чехова // Літ. Україна. – 1985. – 31 січня. – С.6

Науковий керівник:
викладач словесності Чортківського державного медичного коледжу, Безпалько Наталія Андріївна.

Кенжегуль Жүнісбекова
(Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы)

Ә. АБАЙДІЛДАНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӨНЕР – ӨЛЕҢ ТАҚЫРЫБЫ

XX ғасырдың екінші жартысында қазақ поэзиясында өзіндік терең із, мол мұра қалдырған ақиық ақынның бірі – Әділбек Абайділданов.

Ақын 1932 жылы 18 наурызда Талдықорған облысы, Ақсу ауданындағы Бақалы ауылына қарасты Бастаушы бөлімшесінде дүниеге келген. Әке-шешесінен ерте айырылған Әділбек атасы Смағұлдың қолында тәрбиеленген.

1950 жылы Лепсі педучилищесін бітіргеннен кейін Ақсу ауданының «Октябрь» жеті жылдық мектебінде бастауыш сынып мұғалімі болып еңбек еткен. 1951 жылы С.М.Киров атындағы Қазақтың мемлекеттік университетіне түсіп, оның филология факультетін 1956 жылы бітірген. Алғашқы өлеңдері университет қабырғасында жүргенде-ақ республикалық баспасөз беттерінде жарық көрген. Жас ақын университет қабырғасында жүріп-ақ газет жұмысына белсене араласқан. 1956-59 жылдар аралығында Әділбек Талдықорған облыстық «Советік Жетісу», кейіннен Алматы облыстық «Жетісу» республикалық «Қазақ әдебиеті» газеттерінің редакцияларында әртүрлі қызметтер атқарған.

Өмір де – өнер.Өнер де – өмір. Ендеше өмір мен өнерді қатар ұштастыра отырып, артына мол рухани мұра қалдырып, қыран жетер биікке көтерілген Әділбек Абайділданов – ақиық ақын.

Оның өнер өлкесіндегі соқпақтары да сан тарау – өлеңдер мен дастандар жазды, шебер аударма жасады, сын, публицистика саласында да қаламын еркін сілтеді. «Ақ қайың» атты тұңғыш өлеңдер жинағымен-ақ ол өз оқырманын тапты, ал «Салтанат», «Маржан», «Құс жолы», «Жүрегімнің шұғыласы» атты жыр жинақтары Әділбектің өлең өлкесіндегі орнын бекітіп, дүлдүл ақын қатарына қосқаны мәлім. Бір сүйсінерлігі ақындық өлкеге қадам басқаннан соңғы сәтіне шейін оның жазған шығармаларынан үнемі іздену, өсу байқалады.

Ал, Әділбек шығармаларындағы лирикалық кейіпкер қандай? Ол – өзінің қарапайымдылығымен, сыршылдығымен ерекшеленетін күнделікті тіршілікте жиі кездесетін жандар. Сөз өнерін қадірлеп, оған табынған ақынның кейіпкері жыр бұлағынан сусындап, азаматтық, адамгершілік секілді қасиеттерімен көңілге жақын келеді.

Тұтанып күнде,
от болып мен де
шағылып жатқан шақпақпын.
Отымды, жұртым,
жоғары сені қарату үшін жақпақпын.
Жүрегімді алға шырақ қып ұстап,
шырқау шыңға шығарып,
Күндерде бір күн кетсем де сөніп.
сол биікте жатпақпын.

Кейіпкердің бойын жылытқан от – ақындық өнері. Ол биіктерге қол созып, алға ұмтылады. Осы отымен адамзат қауымына жарық түсіріп, оған қызмет қылу – ақынның өмірлік кредосы.

Кейде өшіп қалатын,
Кейде лапылдап жанатын
Отым бар, сол менің ұшатын қанатым,
Онсыз жоқ адамдық санатым.

Сол отпен қайнатам ойымды,
Сол отпен өлшеймін бойымды.

Ақынның аяулысы да, жақыны да, ұшар қанаты да – өлең. Осы өлшеуші оның адамдық санаты.

Жырымды жіберейін төгілдіріп,
Елеңдеп тұра алмасын не бір күлік.
Осынау жалпақ жатқан кең даланы,
Күлдіріп қарап тұрсын көңілділік.

Ақындық өнер автордың жеке басының құмарынан жоғары тұр. Өнерін халқына арнаған, ел өмірін қуанышқа бөлеп, өзгенің көңілін көкке көтеретін құралға айналдырғанда ғана көңілі жай табады. Халқына қызмет етуді қалаған ақын үшін жадыраған күлкіге кенелген ел келбетінен артық ештеңе жоқ.

Ақын поэзия жайлы өлеңдерінде бір ғана қағиданы ұстанады. Бұл – үлкен өнер, осы өнерді халық игілігіне пайдалану қажет. Өнер өлең арқылы өмірді сүю, тіршілікті бағалауды насихаттайды.

Адамды жылытатын, күлдіретін,
О, өлең керемет қой құдіретің.
Көгінде көлбеңдесе көк ала үйрек,

Менің де қаршығам бар ілдіретін.

Атақты айтыскер ақын Кемпірбай өлер шағында Әсет ақынмен дидарласа отырып, «Кеудесінен көк ала үйректің қош деп ұшқанын» айтады. Бұл жерде ол өлеңді аузына ала отырып, оны қаршығасына, яғни шабытына ілдіретінін айтады.

Қазақ халқы қашанда мал байлығынан гөрі жан байлығын қастерлеген. Дүниеге келгенде әлди өлеңмен ауыздандырса, жер бесігі – қара жерге әнмен шығарып салған. Демек, өлеңді, жалпы сөз өнерін және осы өнердің иесі ақындарды рухани байлығы санаған.

Осы ортадан шыққан Әділбек жастайынан өлең сөзінің қадірін жете түсініп өсті. Нәр алған алғашқы бұлағы халық әндері мен қисса жырлары ақындық қадамын шыңдай түскеніне өлең жолдары айғақ. «Жыр – қала» өлеңінде:

Жыр сүйген біреуі еді атам көптің,
Өстім мен сөзін жаттап Махамбеттің.
Өстім мен Абайды оқып, Ілиястың

Ойлапты тасқынынан татам деп кім, – дей келе, әлемнің әйгілі классиктері Пушкиннің, Гомер, Данте жырларынан қуат алғанын айтады [1,124]. Әйтсе де, соңғы екі жолда үлкен мән жатыр. 1937-38 жылдары қазақ елі үшін өте ауыр жылдар болды. Қазақ көгінде жаңа үн мен тәуелсіздік ұранын батыл көтеруінен қанат қаққан А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытовтар репрессияға ұшырады. Азапқа түскен тағдырлар тарихы Әділбекті де толғандырғаны анық. Құпияға толы өмірбаяндар әр түрлі жалған жаламен төңкерілді. Сәкеннің сазды жырлары, Ілиястың арынды дастандары, Бейімбеттің шығармалары қаншама уақыт «абақтыда» жатты. Ел аузынан бірлі-жарым естігені, қолға түскенді жасырып, тығып оқығандары болмаса, ашықтан – ашық оқуға тыйым салынған. Бұл туындыларды Әділбекте кейінірек оқып, танып, «Тасқынынан татса» керек. Міне, ақынның ашына отырып, ақыры дәмін татқанына шаттанған жолдары осыны айтпақ.

Жыр – қала!
Іздегенім – бәрі осында,
Сан түнеп жүрдім Пушкин қаласында.
Мен жоқта іздей қалсаң Гомерград,
Байронбург,
Дантекенттен табасыңда.
(«Жыр – қала»)

Әр ақынды және оның шығармашылығын жеке қалаға балаған автор, осы жыр кенттерінде жай жүрмей, өзіндік қолтаңбасы бар ұлттық мінезі «Мен мұндалаған» жаңа жырларға толы жаңа қала орнатып жатқанын білдіреді.

Қалаймын кірпіш етіп жырымды оған,
Оу, адам, әдейілеп бұрыл маған.
Қомсынба, кіші екен деп қалашығы,
Москва бір-ақ күнде құрылмаған.

Өлең өрісі екінің бірінде даңғыл жолдай сайрап жатпайды. Ақындардың сыршылы да, сыншылы да, жыршылы да бар. Жыр қаланы тұрғызу үшін үлкен күш, ақындық талғам, шалқар шабыт қажеттілік етеді. «Әдейілеп бұрыл» дегені ішкі, сыртқы жарасымдылығы қатар табылатын өлеңдерім, дастандарыма жете көз тастап ұғынуға тырыс. Астарына үңіліп, қажетіңе жарат. Яғни, бәрі де саған арналады. Бәрі сен үшін дегені.

Шабыт бір бөлек сыншыл да, сыршыл жыр тудыру оның көпшілік көңілінен шығуы бір бөлек екені белгілі.

Өлеңі арқылы ақынның, ақын арқылы елдің, адамзаттың өрісін тануға болады. Әділбекте, өлең Абай бабамыз айтқандай, «жұп – жұмыр» туа қалмайтынын жақсы білген. Осы орайда Тұманбай Молдағалиев Әділбектің ақындық кіділігін дәл тани отырып, ол: «табиғатынан талғампаз ақын өз өлеңдеріне де соншалықты қатаңдықпен қарайтын. Ол төкпе ақын емес еді. Қиналып, көп толғанып, көп тер төгетін өлең жолында. Бірақ Әділбек қол қойған өлеңдер көбінесе шебер қолынан шыққан жиһаздай көзді де, көңілді де тартып тұратын», – деп жазады [2,89].

Ақынның:
Жанымды жеп отырмын өлең жазып,
Далаға да шықпаспын дене жазып.
Келтіре алмай көрікті келісімді,
Будақ – будақ көк түтін үйге сіңді.
Ойға оралмай қойды бір іздегенім,
«Кемпір болып шығады қыз дегенім»,
Аяусыз кеп сызамын шумақтарды,

Қанша қағаз жыртылып шимайланды – деген өлең жолдары оқырманға әр өлеңнің қаншалықты азаппен дүниеген келетінін сездіреді. Ақынның өмірлік пірі тұтқан орыс ақыны Есенин де егер күні бойы төрт жол жақсы өлеңді жазбаса таңды көзімен өткерген екен. Жоғарғыдағы шумақтарды оқығанда, алдын шимайланған қағаздар көмкеріп, жазғандарын қайта түзетіп, темекісін будақтата ой құшағына кіріп кеткен ақын бейнесі елестейді. Әділбек: «Әдетте шығарма болашағымен емес, бергенімен бағаланады» [3,25] деген. Ақын болсын, жазушы болсын еш уақытта да даңқын шығару үшін, осы өлеңдеріммен кейінгі ұрпаққа атым жетсін деп қаламын ұштамаған. Әділбек те өмірден көргенін, түйгенін пайымдап, сезінгенін, көңілін тербеп, қиялын әлдилеген тәтті шақтарыдың елесін жеткізген.

Қазақ халық ауыз әдебиетінде «Сырлы өлең» деп те кездесетін лирикалық өлеңдер ерте кезден келе жатыр. Оның элементтерін әр жанрдан байқауға болады. Мысалы, батырлар жырындағы кейіпкерлердің көңіл – күйлері мен тебіреністері – осы лириканың элементтері. Сондай – ақ, сыңсу, жоқтау секілді салт өлеңдерден де танылады.

Егер қазақ әдебиетіндегі лириканың кемелдену процесіне көз жүгіртсек, жыраулар поэзиясында толғаулар түрінде болса, Абайдан бастау алып, Шәкәрім, Ілияс, Сәкен, Мағжандар жалғастырған белгілі бір лирикалық кейіпкер сезімін жырлау жанрына Әділбек Абайділданов та өз қолтаңбасын қалдырды. Қаһарманы

арқылы өзінің ой – қиялын, мақсатын, арманын танытты. Ақынның лирикалық жырларынан өзіне ғана тән сезім иірімдеріннің өрнегі байқалады.

Әдебиеттер:

1. Ахметов З. Өлең – сөздің теориясы. Алматы, 1973. 212б.
2. Молдағалиев Т. Ақын көктемі // Қазақ әдебиеті, 14 сәуір. 1992. Б 6.
3. Абайділданов Ә. Қыран. Алматы, 1964. 42 б.

Тетяна Комар
(Чортків, Україна)

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ

Тривалий час побутувала думка, що наша писемність з'явилася лише після хрещення Русі, коли з Візантії та Болгарії прийшли у Київську Русь книги для богослужіння. Проте у багатьох поселеннях наших пращурів, особливо в Північному Причорномор'ї, археологи знаходили на кам'яних плитах, надгробках, амфорах таємничі й незрозумілі знаки. Але питання про існування писемності в ті давні часи залишається відкритим і нині.

Перший історик давньої слов'янської писемності болгарський книжник, учений Чорногорець Храбр жив у X столітті при дворі болгарського царя Симеона. У книзі «Сказання про письмена» він розповідає про два етапи розвитку слов'янського письма. Перший – коли слов'яни, будучи язичниками, читали за допомогою рисок та зарубок. Другий етап – після прийняття християнства, коли писали римськими й грецькими письменами. Але було це письмо не пристосоване до слов'янської мови.

Так продовжувалося до тих пір, поки великі просвітителі слов'ян Кирило і Мефодій створили алфавіт.

Ми дослідили, що Кирило і Мефодій – високоосвічені люди, що були тлумачами християнського вчення. Кирило працював у патріаршій бібліотеці й викладав філософію, а Мефодій був настоятелем монастиря. Обидва проникливі, обдаровані полемісти, мовознавці та перекладачі.

Кирило створив спеціальну азбуку для мораван (на сьогодні точно невідомо, яку саме – кирилицю чи глаголицю), разом з Мефодієм перекладав грецькі релігійні книги слов'янською мовою. З дитинства обоє добре знали давньоболгарську мову, тому що були родом з м. Солуні, де поряд з греками проживало багато болгар. Це пояснює, чому в основу слов'янської мови брати поклали солунсько-македонський говір староболгарської мови, доповнивши новотворами з інших мов. Саме цю мову згодом назвуть старослов'янською. Та вона багато в чому була штучною. За свідченням середньовічного вченого Чорноризця Храброго, це сталося 863 року. Цей рік і вважається початком слов'янської писемності.

Костянтин і Мефодій прибули у Велику Моравію, маючи при собі переклади старослов'янською мовою Євангелія, Апостола, Псалтиря, Часослова та деяких інших книг релігійного змісту. Впродовж трьох років вони впроваджували культуру, сприяли моравам (предкам сучасних чехів, словенців, словаків) у звільненні їх від політичного, економічного й культурного гніту, поширенню християнського слова, вчення у слов'янському світі. У інших слов'янських країнах також успішно здійснювалася їхня навчально-педагогічна діяльність.

Навіть римський папа Адріан II визнав старослов'янську мову, освятив богослужебні книги, написані старослов'янською мовою, та поклав у церкві святої Марії. Це стало серйозною перемогою першовчителів слов'ян. Почали організовуватися слов'янські школи, засновувалися монастирі й церкви.

Після смерті Мефодія у 885 році відбулися різкі зміни: заборонено слов'янське богослужіння, розгромлені слов'янські школи, храми, спалені слов'янські книги, а учнів Кирила і Мефодія, священиків, проповідників забивали на смерть. Один із учнів Климент знайшов притулок від смерті на березі Охридського моря Македонії, де заснував монастир, який у майбутньому став могутнім центром слов'янської писемності й культури. Відомо, що від Святого Климента навчилися слов'янської грамоти понад три з половиною тисячі активних діячів слов'янської духовної культури.

Церковнослов'янська мова стала офіційною мовою Болгарії у 894 році під час царювання Симеона (893-927 роки). Цей період став золотим віком старослов'янської писемності. З Болгарії кирилична слов'янська писемність проникла в Сербію та Русь.

Життєвий подвиг християнських святих Кирила й Мефодія, їх учнів Костянтина Ярославського, Климента Охридського та багатьох інших в ім'я поширення християнської віри, їх відданість справі просвіти слов'ян – це неабиякий приклад християнської моралі.

Щорічно, 24 травня Церква святкує день пам'яті слов'янських учителів, рівноапостольних Кирила й Мефодія, що відвіку вважалися покровителями науки, "книжних" людей, які вчать і вчаться. З 1987 року в Україні до цього свята стали приурочуватися Дні слов'янської писемності.

Існує два різновиди старослов'янських писемних знаків: кирилиця (названа так учнями Кирила на честь свого учителя) і глаголиця. Тоді що ж давніше: кирилиця чи глаголиця?

У науці тривалий час вважалося, що будь-яке письмо у своїй основі являє собою культурне наслідування. Спираючись на це, учені XIX – XX століть намагалися у такий спосіб вивести глаголицю з якогось ще більш давнього письма: давньоєврейського, готського, рунічного, грузинського... Усі ці трактування були непереконливими. Обриси літер глаголиці своєрідні. Схожості між нею та іншими алфавітами немає. Вчені змушені були визнати, що скоріш за все давнішою є глаголиця цілком винайдена солуньськими братами Кирилом і Мефодієм, як про це свідчить древній слов'янський список руської редакції «Похвала святим Кирилу та Мефодію».

Рукописи X та XI століть написані двома різними абетками. Одні – кирилицею, інші – глаголицею. І знову постає питання: то яка з них давніша?

Факти переконують, що більш давньою абеткою слід вважати глаголицю. Найдавніші пам'ятки (наприклад, «Київські листки») написані саме глаголицею, до того ж написані архаїчною мовою, близькою за фонетичним складом до мови південних слов'ян. На те, що глаголиця більш давня, вказують також палімпсести, що збереглися до наших днів. На всіх палімпсестах, стерто глаголицю, а новий текст написано кирилицею. Немає

жодного палімпсеста, написаного навпаки. Найдавніші книги, написані глаголицею, дійшли до нас з XI століття. А найстаріша книга на Русі, написана кирилицею, – «Остромирове Євангеліє» – 1057 року.

Після смерті Кирила й Мефодія користуватися слов'янською писемною мовою в Моравії було заборонено, їхніх учнів вигнано до Болгарії, яка прийняла християнство у 865 році і наприкінці IX у X століттях стала центром слов'янської писемності. Саме з Болгарії було запрошено в кінці X століття до Київської Русі перших служителів церкви й завезено церковні книги, написані мовою, якою перекладали Кирило та Мефодій. У науковому обігу цю мову називають старослов'янською. Раніше її називали церковнослов'янською.

Старослов'янська мова мала чимало спільного з давньоруською мовою періоду Київської Русі, тому була швидко пристосована до передачі давньоруських звуків на письмі. Так, під впливом старослов'янської мови у Київській Русі почала розвиватися давньоруська літературно-писемна мова на кириличній графічній основі. Старослов'янська й давньоруська писемні мови співіснували в Київській Русі, доповнювали одна одну, виконували різні функції. Наприклад, старослов'янська вживалася переважно в церковній сфері, а давньоруською укладалися державно-юридичні закони, велися ділові документи, писалися художні твори («Слово о полку Ігоревім»).

Кириличний період поділяється на устав, на півустав і скоропис.

Уставне письмо характеризувалося чітким, каліграфічним накресленням літер, кожна з яких писалася окремо, ставилася перпендикулярно до рядка, мала геометричний вигляд. Уставом виконані найстаріші давньоруські рукописи. Одним з найдавніших і найкрасивіших зразків уставного письма є шрифт першої, що збереглася, руської датованої рукописної книги «Остромирове Євангеліє». Цю книгу написав дяк Григорій у 1056-1057 роках для Остромира, посадника київського князя у Великому Новгороді.

З середини XIV століття геометричний вигляд літер поступово спрощувався, писалися вони з нахилом, допускалися скорочення слів. Такий тип слів називався напівуставом. З пам'яток, написаних на Україні, можна назвати «Пересопницьке Євангеліє» 1556-1561 років.

Рукописні книги, як відомо, завжди служили наснагою для першодрукарів. Так було й з виданнями Івана Федорова. Вони відтворюють напівустав, що був поширений у рукописних пам'ятках. Шрифт книг, виготовлених Іваном Федоровим, є кращим зразком напівуставного друкарського шрифту.

Третім за часом еволюції письма є скоропис. Але елементи його трапляються з XI століття, особливо часто – з другої половини XIV, а в XV столітті скоропис поступово поширюється й витісняє напівустав. У скорописі букви виокруглені, писані зв'язно, окремі з них виносилися понад рядком. Розвиток українського скоропису був пов'язаний з діловодством. Зразком українського скоропису є, наприклад, універсал Богдана Хмельницького.

Завдяки "штучному", книжному характеру старослов'янська мова сприймалася слов'янами як літературна, загальнослов'янська мова. Вона не тільки впливала на інші слов'янські мови, але й зазнавала активного впливу з їх боку, тому в кінці XI – на початку XII століття старослов'янська мова уже не існувала у своєму початковому вигляді. На сьогодні це мертва мова.

І все ж старослов'янська мова відіграла важливу роль у розвитку культури Київської Русі, яка підтримувала зв'язки з Болгарією та Візантією. Тут старослов'янська писемність поширилася ще до прийняття християнства.

Таким чином, як видно з даного дослідження, з усіх наявних на той час конфесій князь Володимир, державний діяч європейського рівня, вибирає саме християнську віру і слов'янську азбуку як своєрідний знаковий код для передачі найважливіших людських і духовних здобутків, графічної форми поширення християнського вчення у слов'янському світі.

Література:

1. Традиції і свята українського народу. – Донецьк, 2007. – С. 166.
2. В. А. Глущенко. Кирило і Мефодій // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000.
3. Кирил і Мефодій в історії українського Християнства
4. Лавров П. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві. К., 1928;. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. – К.: Наукова думка, 1988. – 261 с.

Науковий керівник:
викладач Чортківського державного медичного коледжу, Кнобель Оксана Теодорівна.

Зареслава Копелюк
(Львів, Україна)

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПІД ВПЛИВОМ ІНШИХ МОВ

На сучасному етапі розвитку української термінології чільне місце посідають терміни іншомовного походження. Така тенденція, як відомо, спостерігається не тільки в українській мові, але вона притаманна багатьом іншим мовам, зокрема французькій, англійській, німецькій та іншим.

Основними джерелами запозичування термінів стали класичні мови, тобто грецька та латинська. На їх основі формувались термінології більшості європейських мов. Терміни вказаних мов творять у мовознавстві більш, ніж 60% усіх простих термінів. Відомо, що грецька мова старша, ніж латинська, та створює самостійну галузь індоєвропейської мовної сім'ї. Перші лінгвістичні терміни, котрі з'явились на території колишньої Київської Русі, були запозичені саме з грецьких граматик. Грецька термінологія стала основним джерелом для формування української лінгвістичної термінології та більшість грецьких термінів в ній збереглася в ужитку аж до сучасної доби.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях терміноелементами прийнято називати міжнародні форманти греко-латинського походження, "цеглинки", з яких будуються терміни [6, с. 47], причому вони використовуються регулярно: *біо* (гр.βios життя) біографія – життєпис, *анемо* (гр.ανεμos вітер) анемометр – вітромір, *графо* (гр.grapho пишу) орфографія – правопис, *уні* (лат.unus – один) уніполярний – однополюсний та інші.

Таке мовознавче явище отримало назву дублетні терміни. Це слова, чи словосполучення, які об'єднуються особливою термінологічною співвіднесеністю з одним і тим самим науковим поняттям і об'єктом дійсності [7, с. 52; 1, с. 54]. У багатьох учених дублети одержали різні найменування: "паралельні терміни" [Л.А.Булаховський]; "стопроцентні синоніми" М.М.Шанський; "дублети"[6, с. 47]; "лексичні дублети" О.С.Ахманова; "термінологічні дублети"[7, с.69]; "дублетні найменування" [3, с. 105], "тотожні синоніми", "повні синоніми" С.Г.Бережан; "синонімічні дублети" М.Д.Степанова, І.І.Чернишова; "логічні синоніми" та інші.

Значна частина мовознавців дотримується думки, що "дублетна синонімія представлена термінологічними рядами, одним із складників яких виступає міжнародне або запозичене (скальковане) слово, другим – автохтонне" [11, с.178]. Зазначимо, що греко-латинським терміноелементам у зв'язку з питанням термінологічної синонімії приділяли увагу в своїх працях В.О.Нагіна [8, с. 63-71], Д.С.Лотте [6, с. 15], В.П.Даниленко [2, с.37], Б.Н.Головін [1, с.53-58], Ф.О.Нікітіна [9, с.47-49], З.Й.Кунч [5, с.49-56], Н.А.Цимбал [13, с. 45-49], В.М.Молодець [7,с.51-55] та інші.

Дублетні терміни з терміноелементам греко-латинського походження з'явилися в мові внаслідок двох методів: калькування та запозичення.

Запозичення – слова, засвоєнні українською мовою з іншомовних слів; в нашому випадку це слова греко-латинського походження, хоча значна їх частина була запозичена опосередковано: з англійської, російської та інших мов. Наприклад, ***підводний човен – субмарина***. Останній термін був запозичений з англійської мови (***submarine***), хоча він має латинське походження (лат. ***sub – під***; ***marinus – морський***).

Другий зазначений метод поповнення лексичного складу – калькування. Калька – слово чи словосполучення, складене з українських мовних елементів (морфем, слів) шляхом перекладу структури іншомовного зразка: *гідротерапія – водолікування*; *бібліофіл – книголюб*.

В залежності від структури кальок, вони поділяються на наступні види:

1) з точним переданням структури: *теолог – богослов*,

2) без збереження форми:

а) на рівні терміноелементів: *сингамія (гр.γαμος – шлюб) – запліднення*;

б) на рівні "слово – словосполучення": *продром – передвісник хвороби*;

Деякі мовознавці дотримуються думки, що кальки – це приховані запозичення. Так, дублет до грецького *"уніполярний" – однополюсний* насправді походить від латинського слова *polus (вісь)*.

Значно меншу роль, у порівнянні із класичними мовами виконували в процесі розвитку української термінології західноєвропейські мови. В даних мовних середовищах виникали нові терміни, але в них можливо побачити попередній вплив класичних мов (напр., фр. *linguistique* зберігає латинський корінь lingua – «мова»). Найбільшим західноєвропейським джерелом стала французька мова, вплив якої відображається, наприклад, в таких термінах, як *арго* та *арготизм* (фр.argot та argotismes з первісним значенням жебрацтво); *фейлетон* (фр. feuilleton – «лист, аркуш»); *каламбур* (фр. calembour – «гра слів») та інші. Менш представлені терміни німецького (*аблаут, йотація, дефіс)* та англійського походження (*менталізм, інтернаціоналізм*).

До джерел, тобто мов, які стали основою при формуванні української термінології можливо ще включити давніші слов'янські мови, зокрема праслов'янську та старослов'янську. Саме на базі них створювалася українська мова. Слова зазначеного походження спочатку не були термінами, але загальновживаними словами (*мова, голос, слово, ясна, сила)* та найчастіше вони називають частини тіла, предмети, явища та процесуальні дії, пов'язані з функціонуванням мови.

До слів із **праслов'янським коренем** треба віднести, наприклад, терміни *наголос – наголошування – приголосний* (основа від псл. *golsъ); *іменник, приіменний* (псл. корінь *jьmę); *слово – дієслово – словник – словотвір – висловлення* (слова із псл. коренем *slovos); *мова – мовознавство – мовець* (основою таких слів виступає праслов'янський корінь *mluva); *речення – наріччя* (псл. *rekti). Слід зазначити, що такі назви частин тіла як *ясна* (походить від псл. слова *desn) та *надгортанник* (псл.*grtanь) беруть початки вже в індоєвропейській мові.

Важливу роль у становленні української термінології виконували **праслов'янські дієслова**, на основі яких сформовано багато термінів на позначення дії або результатів дії, наприклад:(dati, davati – *додавання*; stati – *протиставлення*; vrtěti – *звертання*) Що стосується **числівників**, за допомогою яких виникають терміни-композити або які є основою інших термінів, то вони також беруть свій початок у праслов'янській мові, наприклад – *много: множина* (псл. *mъnogъ); *багато: багатозначність* (псл.*bogatъ); *один: однина, одномовність* (псл.*edinъ, стсл. єдинъ).

Терміни **старослов'янського походження** представлені меншою кількістю слів. До них слід зарахувати терміни *азбука* (утворений за зразком грецького слова άλφάβητος з назв двох перших літер абетки); *прикмета* (слово, яке походить від ерковнослов'яньского *кметь*). Старослов'янські корені містять також деякі слова на позначення процесів, напр., *приєднання* (єдин – єднати).

Значна кількість простих українських термінів має свій початок ще в добі праслов'янської мовної єдності. У меншій кількості представлені слова старослов'янського та українського походження (*прислівник, прикметник, дієслово, сполучник*). Слід азначити, що хоча нові терміни створені вже в українській мові, їх джерелами постійно залишились давні слова.

Висновки: Українська лінгвістична термінологія в своєму становленні пройшла довгий шлях. На її формування на різних етапах здійснювали свій внесок різні мови, вона створювалася під впливом різних культурних, соціальних та політичних умов. Нашим завданням в цьому аналізі було з'ясувати значення інших мов у формуванні лінгвістичної термінології, розглянути її терміни з погляду походження.

Література:

1. Етимологічний словник української мови. Том 1 – 5. Редактори В. Є. Дубко, ISBN 966-00-0785-X(5)
2. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М. Высшая школа. – 1987. – 102с.
3. Квитко И.С. Термин в научном документе. – Львов. – Вища школа. – 1976.
4. Короткий словник синонімів української мови. Деркач П.М. – Львів.-Просвіта.-1993.-210с.
5. Кунч З.Й. Лексико-генетичні особливості сучасної української риторичної термінології // Мовознавство. – № 4-5. – 1996. – с. 49-56.
6. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М. АН СССР. – 1961. – 157с.

7. Молодець В.М. Класифікація синонімів російських і німецьких лінгвістичних термінів за мовою-джерелом // Мовознавство. – 1978. – № 3.-96с.
8. Нагіна В.О. Основні тенденції розвитку української метеорологічної термінології // Мовознавство. – 1989. – № 5. – 80с.
9. Нікітіна Ф.О. Засоби структуризації інтернаціональних термінів в українській науковій термінології // Мовознавство. – № 4-5. – 1996.
10. Словник іншомовних слів. Під ред. Пустовіт Л.О. – К. Довіра.-УНВЦ Рідна мова. – 2000. – 1016с.
11. Сташко М. Абсолютні синоніми в бібліотечній термінології // Українська термінологія і сучасність. Збірник наукових праць. – К. – 1998. – 263с.
12. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. // Мовознавство. – 1999.- №1. – с.7-21.
13. Цимбал Н.А. Термінотворення в органічній хімії // Мовознавство. – 1997.

Анна Корнієць
(Харків,Україна)

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Синтаксична будова мови розвивалася в тісному зв'язку з розвитком категорій мислення, із суспільно-виробничою практикою людей. У спільнослов'янський період використовувалися переважно прості речення, що поступово ускладнювалися, набуваючи більш повної форми висловлення думки. Таким чином, виникли складні речення, які в мовознавстві досліджуються протягом тривалого часу. Проте до цього часу не існує одностайної думки щодо визначення складного речення, тому й нині викликає це питання інтерес у дослідників синтаксису.

Мета статті: розглянути еволюцію формування поняття складного речення в мовознавстві

Завдання статті: проаналізувати погляди мовознавців на граматичний лад української мови; простежити шляхи формування поняття складного речення в українському мовознавстві.

До початку XIX ст. в наукових колах сформувалась думка про те,що речення бувають або прості, або складні, залежно від того, чи одне чи багато суджень виражаються в них. Наукові засади дослідження граматичного ладу української мови заклав О.Потебня (1835-1891). Наслідки роботи О.Потебні вилилися в чотиритомній праці "Из записок по русской грамматике" (1874), в якій багато уваги приділено проблемі утворення складного речення,встановленню генетичних зв'язків між простим і складним реченням. О. Потебня запропонував гіпотезу походження гіпотаксису: "Із самого початку прості речення слідують одне за одним так, що формальні відношення між ними зовсім не усвідомлюються й не позначаються. Ряди їхні подібні малюнку без перспективи. Зв'язок між ними встановлюється за допомогою займенників відносних, розгляд яких відноситься до вчення про складне речення" [8, 127]. На прикладах паратактичних конструкцій О.Потебня показував послідовність розвитку означальних і додаткових підрядних речень, з'єднаних підрядними сполучниками.

1. Зразок: *Прислалъ человѣка, Иваномъ зовуть* [9, 251]. У цьому типі зв'язку підрядне паратактичне речення не має не тільки відносного, але й вказівного займенника, а підмет і додаток головного слугують підметом та додатком підрядному.

2. Зразок: *Есть печера, изъ тоя печеры исходит ьисточникъ* [9, 255]. У цьому типі речення іменник головного речення, від якого залежить підрядне паратактичне, повторюється впідрядному із займенником (займенника може й не бути), що вказує на згаданий вище іменник.

Отже, О. Потебня встановив, що процес заміни паратактичних речень відбувався рівномірно, з посиленням гіпотактичності й прямування до об'єднання речення, з розвитком відносних займенників." [9, 251]. Таким чином, у своєму дослідженні О. Потебня утверджує домінування граматики над мисленням, яке виявляється в тому, що мова не просто виражає готову думку, але членує її, оформлює, інтерпретує її, збагачуючи своїм граматичним значенням. На початку ХХ ст. граматичній розробці української мови прислужилися С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, які заклали основи наукового опису й термінології українського синтаксису. «Граматика руської мови» С. Сталь-Потоцького і Ф. Ґартнера складалася з чотирьох частин: 1) «Звуки», 2) «Словотворення та значення слів», 3) «Відмінювання» і 4) «Складня». У четвертій частині граматики під назвою «Складня», яка містить відомості про граматичний (власне синтаксичний лад української мови), виділено три основні підрозділи:

А) «Реченє (гадка)»;

Б) «Частини мови в реченні й форми відмінювання» (про рід, число та відмінки іменників, про прикметники, займенники, числівники).На жаль, ні у вступній частині граматики, ні безпосередньо у вступі до розділів не знаходимо обґрунтування самого терміна «складня», що відповідає грецькій назві «синтаксис» (паралельний термін «синтакса», який вживали деякі українські мовознавці..Для поняття «складне речення» введено термін «сполука речень» [12, 113, §234], визначено два типи «сполуки речень», що складаються з «дрібних» [12, 114, §234] речень, тобто предикативних частин: «рівнорядних» та «підрядних» [12, 114, §235]. У підрядних реченнях визначено «головні» та «побічні» [12, 114, §235]. Як бачимо, С. Смаль-Стоцький звертає увагу й на синтаксичний зв'язок «дрібних речень» у складнопідрядному: «підрядні» та «надрядні» [12, 114,§235], що зумовило їх поділ на «речення сполучені рівнорядно»»[12, 114,§236], та «речення сполучені підрядно»»[12, 117,§239] Надзвичайно важливим вважаємо те, що в «Граматиці руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера звернено увагу на так звану «звязь» [12, 114, §237], у якій рівнорядні речення до себе стоять»[12, 114,§237], тобто різні семантико-синтаксичні відношення, у яких перебувають «дрібні речення» у сполуках речень (тобто у складносурядних реченнях). Різновидами є «злучна звязь»

[12, 114, §237], тобто єднальні відношення, які передає злучка ***і*** або ***тай***; «протиставна звязь» (при злучках ***а***, ***але***, ***а прецінь***, ***а таки***, ***а все ж таки,***, ***однак*** тощо)» [12, 115, §237], а також «причинова, наслідкова, умовна, замірова, припустова, порівняльна» і «часова» [12, 115–116, §237]. Підрядні речення С. Смаль-Стоцький пов'язує і з питанням про пряму мову («бесіду пряму») та непряму мову («бесіду залежну»), показує, як їх можна взаємозамінювати, напр.: *Він,певно, відповість, що нічого не знав = Він, певно, відповість: Я нічого не знаю* [12, 118, §241].

О. Курило (1890–1937) чимало попрацювала в галузі синтаксису та фразеології. Одна з найбільш цікавих у цьому плані робіт – «Уваги до сучасної української літературної мови», яка вийшла в 1923 р. Мовознавець розмірковувала про природу складного речення: « Певна річ, думка ширшаючи, глибшаючи, складнішаючи, вимагає й складніших висловів, щоб виразити себе, і легкість літературної мови не може дорівнювати легкості народного вислову. У мовах культурних націй заміна старих сурядних конструкцій новішими підрядними є факт прогресивний: де менш розвинена думка вбачає незалежні явища, там розвиненіша думка шукає залежності й знаходить її.» [6, 105]. Синтаксис української мови особливо активно почав розвиватися у 70–80-х рр. XX ст., очолюваний відділом теоретичної граматики української мови Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, а з 90-х рр. Інституту української мови НАН. Проблема про сутність складного речення остаточно не розв'язана.

Найпереконливіше тлумачення складного речення дає В. Бєлошапкова, вона намагається пояснити проблему складного речення з позицій структурно-семантичного синтаксису. Складне речення вона розглядає з трьох точок зору: формально – граматичної, семантичної та комунікативної.

З формально-граматичного погляду складне речення відзначається тим, що воно будується за певною структурною схемою на основі двох чи більше предикативних одиниць. Звідси таке визначення складного речення: «Складне речення може бути визначене як об'єднання предикативних одиниць на основі синтаксичного зв'язку, побудоване за тією чи іншою структурною схемою й призначене для функціонування як одна комунікативна одиниця» [13, 515]. В. Бєлошапкова підкреслює, що специфіка складного речення криється в основному в його комунікативній будові. К. Шульжук (1940–2010) визначає складне речення порівняно з простою одиницею вищого порядку, оскільки складається з двох і більше простих речень. Частини складного речення – це звичайні двоскладні чи односкладні речення, поєднані між собою сполучниковим синтаксичним зв`язком або ж безсполучниковим. Вони утворюють структурну семантичну й інтонаційну єдність. Частини складного речення із синтаксичного й часто змістового боку відповідають простому реченню; з боку комунікативного вони не становлять окремих комунікативних одиниць. Тому складне речення мовознавець визначає як поєднання простих речень або ж як складне ціле, частини якого не мають змістової та інтонаційної завершеності та не можуть бути визначені як прості речення. Специфіка складного речення виявляється й у тому, що в ньому повідомляється про кілька ситуацій і відношення між ними [15, 210].

Значне місце відведено аналізові складного речення в монографії А. Загнітка. Автор висвітлює закономірності формальної та смислової організації складного речення, граматичне значення, граматичну форму та конкретний зміст речень різних типів, вільність, зв'язаність будови складних речень, їх основні різновиди. Автор висвітлює різновиди структурно-семантичної класифікації. На особливу увагу заслуговує розгляд А. Загнітком регулярності/нерегулярності підрядності в системі складного речення. При вивченні структурно-семантичних особливостей складнопідрядного речення важливо усвідомити природу й функції тих специфічних мовних засобів, які служать для зв'язку частин цього типу складного речення. Автор наголошує, що на конкретному мовному матеріалі потрібно показувати, що складнопідрядне речення становить структурну й семантичну єдність, частини якої взаємопов'язані. В організації внутрішньо-синтаксичної структури складнопідрядного речення як комунікативної одиниці важливу роль відіграють такі мовні засоби, як сполучники підрядності та сполучні слова, вказівні слова, співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків, порядок частин, лексичні елементи, інтонація [4, 228]. Складне речення становить нову якість порівняно з простим реченням і протиставлене простому за синтаксичною структурою, тобто у формально-граматичному (конструктивному) аспекті. Найважливіша ознака простого речення – предикативність [2, 227]. Предикативність — це віднесеність змісту речення до об'єктивної дійсності. Складне речення складається з двох або більше предикативних одиниць. Отже, складне речення протиставлене простому пропозицією як одиниця полі предикативна – одиниці монопредикативної. Складне речення – це речення, що складається з двох і більше граматичних основ (предикативних одиниць), які становлять семантичну, структурну та інтонаційну єдність. Частини складного речення тільки умовно можна назвати простими реченнями. Маючи подібну до простих речень синтаксичну будову, вони не мають: а) змістової завершеності, бо тільки в поєднанні виражають складну думку, різнобічні зв'язки між предметами й явищами довкілля; б) інтонаційної завершеності, бо лише все складне речення характеризується інтонацією кінця; в)комунікативного значення, оскільки не є самостійними одиницями спілкування. Складне речення, що складається з двох предикативних одиниць, називається двочленним, або двокомпонентним: *Тож будьмо чесні відверті в ділах великих і простих, щоб від народження до смерті за все відповісти* (В. Крищенко). Складне речення, що складається з трьох і більше предикативних одиниць, називається багаточленним чи багатокомпонентним*: Дитяче довір'я до вчителя – це крапля чистої роси на квітці троянди, треба так зірвати квітку, щоб не струсити цю краплю* (В. Сухомлинський). Складне речення не є механічним поєднанням простих речень, воно побудоване за певною своєрідною схемою. Під час конструювання використовуються ті або інші структурні різновиди простого речення, які модифікуються відповідно до особливостей складного речення. Отже, частини складних речень не виступають окремою комунікативною одиницею й не мають семантичної та інтонаційної завершеності. Тільки все складне речення загалом можна розглядати як самостійну структурну й комунікативну одиницю, що є засобом формування й передачі інформації. [14, розділ 6.3, §23]. Таким чином, усе вище розглянуте дало можливість простежити еволюцію формування поняття складного речення в мовознавстві, огляд матеріалу дав змогу упевнитися в тому, що від часів О. Потебні до сьогоднішнього дня як термінологія, так і розуміння предмету складного речення значно змінилося.

Література:

1. Булаховський Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л.А. Булаховский // Дослідження з синтаксису української мови. – К., 1958. – 8 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. – М.: Изд. «Наука», 1975. – 560 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис: підручник / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису / А.П. Загнітко. – Горлівка: ГДПІІМ, 2004. – Ч. 1 – 228 с. – Ч. 2. – 254 с. – Ч. 3. –266 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

6. Огієнко І.І. Історія української граматичної термінології / І.І. Огієнко // Записки українського наукового товариства в Києві. – К., 1908. – Кн. 1. – С. 111–113.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.: Просвещение, 1958. –551 с.
8. Русская грамматика: в 2 т. – Т. 2: Синтаксис. – М.:Наука, 1980. – 714 с.
9. Слинько І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: навч. посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
10. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Ґартнер. – 3 переробл. вид. – Відень, 1914. – 202 с.
11. Современный русский язык / под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1981. – 515 с.
12. Шевчук С.В.·Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник / С.В. Шевчук, О.О. Кабиш, І.В. Клименко. – К.: Алерта, 2011. – 544 с.
13. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник / К.Ф. Шульжук. – 2-е вид., доп. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 408 с.

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук Скорбач Т.В.

Людмила Лис
(Боярка, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛГІЙ У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА

Немає в світі більш гуманної і відповідальної професії, ніж педагог. У його руках найкоштовніша цінність – людина! Життя змінюється, треба не відставати від нього. У контексті сучасності серед освітян повинні поширюватись нові педагогічні технології, які б відповідали вимогам сучасного навчально–виховного процесу. Сьогодні педагог повинен навчатись управляти діяльністю як усього колективу, так і кожного учні зокрема. Проте це не можливо в межах традиційного уявлення про педагогічний процес. Вища школа повинна бути спрямована на пошук нових ефективних методів підготовки спеціаліста; вивчення сучасних педагогічних технологій і їхню роль в навчально-виховному процесі.

Навчальний процес в сучасних умовах реформування системи вищої освіти вимагає постійного вдосконалення. Головними вимогами до випускника, крім професійних знань, вмінь та навичок, стають компетентність і мобільність. У зв'язку з цим акценти при викладанні навчальних дисциплін переносяться не тільки на формування знань і вмінь та навичок, з боку викладача, а й сам процес пізнання, ефективність якого повністю залежить від пізнавальної активності самого студента. Успішність досягнення мети залежить не тільки від змісту освіти, але і від того, як засвоюється навчальний матеріал.

При підготовці фахівців сучасного інформаційного простору необхідно, щоб знання носили творчий та пошуковий характер, оскільки навчання стимулює розвиток пізнавальної активності, сприяє розвитку творчих та розумових здібностей.

Для успішної та ефективної побудови методики викладання слід спиратися на такі компоненти як: індивідуальні здібності студентів, здатність викладачів до ефективного впровадження сучасних освітніх технологій, дидактична орієнтація на вироблення позитивного мотивованого ставлення учнів до нового, оцінку результатів діяльності, аналіз схеми управління впровадженням сучасних освітніх технологій. В зв'язку з цим визначальну роль у наданні високоякісної освіти відіграє викладач з його професійними та особистісними якостями. Так, сучасний викладач виконує ряд багатофункціональних ролей, а саме наставник, лектор, психолог, соціолог, експерт, модератор, консультант, аналітик, посередник. Тому викладачу потрібні різноманітні навички: лекторські, професійні, методичні, аналітичні, соціальні тощо.

Той метод викладання хороший, яким добре оволодів викладач, – говорить педагогічна мудрість стосовно вчителя школи. Це твердження буде правильним і для педагога вищої школи. У будь-якій справі потрібна професійна майстерність. Особливо потрібна досконала майстерність у такому гнучкому процесі, як формування особи і підготовка фахівця у вищій школі.

Педагог повинен любити свою справу, бути працьовитим, сповненим життя, діяльним і чуйним, любити студентів, прагнути до збагачення своїх знань і досвіду. Він не може вважатися добрим педагогом, якщо не здатен привертати до себе студентів своєю ласкою, не ставиться до них, як рідний батько, не залучає всіх вихованців до навчальної праці, не вміє пробуджувати у них інтерес до знань.

Сучасні освітні технології сприяють підвищенню ефективності діяльності вищих навчальних закладів з умов:

- ✓ їх науковості;
- ✓ дотримання принципу безпосередньої взаємодії викладача та студента;
- ✓ володіння викладачами активними методами навчання, позитивною мотивацією до підвищення інтелектуального рівня студентів у процесі активного навчання.

Важливо, щоб викладач умів обирати такі методи і форми роботи, які відповідають меті навчальної дисципліни. Як зазначали свого часу відомі педагоги: «Викладання є мистецтво, а не ремесло – у цьому самий корінь викладацької справи. Весь час винаходити, вимагати, удосконалюватися – ось єдиний курс викладацького робочого життя».

Можливості сучасного комп'ютера дозволяють інтенсивно застосовувати комп'ютерну техніку в навчальному процесі. Відкриваються нові можливості викладання навчального матеріалу. З'являється можливість використовувати комп'ютер під час лекцій, практичних і лабораторних занять. Застосування графічного зображення, комп'ютерного моделювання, анімації, різноманітної кольорової палітри дають нові можливості викладачеві зробити навчальний процес біль цікавим, різноманітним і ефективним.

Використання сучасних інформаційних технологій на занятті – надзвичайно актуальне і водночас проблематичне для викладача. Сьогодні використання інформаційних технологій – одна з умов успішного

вивчення, засвоєння та застосування набутих знань та умінь. Тому викладач повинен окрім ґрунтовної фахової підготовки, володіння сучасною комунікативною методикою, використовувати інформаційні технології на усіх етапах навчання – це вимога часу. Сучасні інформаційні технології мають бути ефективним інструментом, який полегшить засвоєння знань, зробить навчання інтерактивним, комунікативно спрямованим, цікавим, наочним, індивідуальним.

Розглядаючи питання, щодо використання комп'ютера у навчанні можна виділити такі позитивні моменти його впровадження:

- мотивує навчання;
- дає можливість викладачу застосувати індивідуальний підхід;
- сприяє розвитку самостійності студентів;
- спонукає користуватися інформацією, що безпосередньо стосується особистого чи професійного життя;
- підвищує поінформованість щодо інших дисциплін;
- забезпечує сучасний матеріал, що відповідає інтересам і потребам студентів;
- використання мережі Інтернет, як джерела додаткової інформації.

Використання інформаційних технологій дозволяють інтенсифікувати діяльність викладача, підвищити якість навчання предмету. Застосування нових інформаційних технологій дозволяє направити інтелектуальний потенціал студентів на позитивний розвиток.

На заняттях можна використовувати такі форми інформаційних технологій: створення презентацій, готові програмні засоби, тестові оболонки. Застосування презентацій та слайдів – фільмів під час лекцій забезпечує динамічність, наочність, більш високий рівень і обсяг інформації порівняно з традиційними методами. Комп'ютерні презентації – ефективний метод вивчення будь-якого матеріалу. Під час презентації матеріалу в графіках, картинках, таблицях, тезах, віртуальних моделях включаються механізми не тільки звукової, але й зорової й асоціативної пам'яті.

Виділяють низку переваг впровадження інформаційних технологій в навчальний процес:

- можливість демонстрації експериментів, прикладів, порівнянь, аналізу ситуацій і т.д.
- розвиток творчих здібностей студентів, активізація пізнавальної діяльності і підвищення мотивації до навчання;
- здійснення контролю знань

До інформаційних технологій необхідно звертатися лише в тому випадку, коли вони забезпечують більш високий рівень освітнього процесу в порівнянні з іншими методами навчання.

Нові інформаційні технології навчання надають потужні і універсальні засоби отримання, опрацювання, зберігання, передавання, подання різноманітної інформації, полегшують виконання рутинних, технічних, нетворчих операцій, пов'язаних із дослідженням різних процесів і явищ або їх моделей, розкривають широкі можливості щодо істотного зменшення навантаження під час навчально-пізнавальної діяльності.

Перехід до інформаційного суспільства кардинально змінює положення системи освіти, її інституційний статус. Освіта стає не лише інструментом взаємопроникнення знань і технологій в глобальному масштабі, але й капіталу, засобом боротьби за ринок, рішення геополітичних завдань. Сучасному суспільству необхідна масова якісна освіта, спроможна забезпечити зростаючі потреби споживача та виробника матеріальних і духовних благ.

Таким чином, використання сучасних освітніх технологій у практичні й діяльності викладача дозволить максимально ефективно забезпечити засвоєння знань та навичок студентами та активувати їх потенціал, що дозволить підготувати висококваліфікованих спеціалістів.

Література:

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 229с.
2. Жук Ю.О. Характерні особливості поведінки у комп'ютерно – орієнтованому навчальному середовищі // Компютерно-орієнтовані системи навчання: збірник наукових праць./ Ю.О. Жук. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова Випуск 4, 2001. – 230с.
3. Мархель І.І. Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України. / І.І. Мархель. – Одеса: Друк, 2001. – 242с.
4. Наволкова Н.П. Практична педагогіка для вчителя. / Н.П. Наволкова, В. М. Андрєєва. – Ооснова, Х., 2009. – 120 с.
5. Пєтоха О.М. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О.М. Пєхота, А.З. Кіктенко, О. М. Любарська. – К.: Вид-во А.С.К, 2003. – 255с.
6. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: Вид-во А.С.К, 2004. – 189с.

Катерина Меженська
(Харків, Україна)

ПЕРЕКЛАД РЕАЛІЙ – ЧАСТИНА ВЕЛИКОЇ ТА ВАЖЛИВОЇ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ ВИСХІДНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ СВОЄРІДНОСТІ

Переклад – це мистецтво, тому перекладач має не лише вільно володіти мовами, а й мати хист витлумачити думку та поняття однієї мовленнєвої системи іншою, бути знавцем усіх категорій вихідної та цільової мов, уміти зіставляти фонетичні, морфологічні та синтаксичні одиниці мов.

Відомий класик світової літератури О. С. Пушкін вважав, що висловлене автором повинно бути перевиражене перекладачем.

Переклад реалій – частина великої та важливої проблеми передачі висхідної національної та історичної своєрідності, яка сягає самого зародження теорії перекладу як самостійної дисципліни.

Яскравим прикладом елементів тексту, що не перекладаються, є реалії, які, не будучи термінами, мають міжнародне значення. Реалії – народні слова, тісно пов'язані з побутом і світоглядом.

У А. Д. Швейцера [1] є навіть назва «термін – реалія». Але від терміну не можна вимагати «національної приналежності». Термін у більшості випадків виконує називну функцію, означає точно виражене поняття. Це однозначні, позбавлені синонімів слова. А реалія належить народу, у мові якого вона народилася. Усі спостереження свідчать про те, що термін «реалія» у більшості випадків виражений іменником.

Про реалії як про показники колориту, заговорили в 50-х роках минулого століття.

Поняття «колорит» прийшло в літературознавчу термінологію з мистецтвознавства (лат. color = колір, порівн. англ. local color), де воно має досить конкретне значення, на відміну від колориту літературних творів: «Особлива властивість літературного твору, мовна характеристика персонажу і т. ін.» [2], «особливий картинний, емоційний або мовний вигляд окремого літературного твору чи творчості письменника» [3], «Своєрідність, характерна особливість будь-чого» [4], «Відбиток будь-чого, сукупність особливостей (епохи, місцевості)» [5].

Саме колорит створює з нейтральної, лексичної одиниці реалії. Колорит – це та забарвленість слова, якої воно набуває завдяки приналежності його референта (об'єкта, який він позначає) певному народу, певній країні або місцевості, конкретній історичній епосі, завдяки тому, що цей референт характерний для культури, побуту, традицій, тобто особливостей дійсності в даній країні або регіоні у певну історичну епоху, на відміну від інших країн, народів, епох.

Національна (місцева) та історична забарвленість реалії є додаткового до основного смислового значення.

Доречно буде зіставити реалії – слова зі специфічною національною та / або історичною забарвленістю – з конотативною лексикою – словами, які позбавлені такого колориту. Скористаємося надзвичайно популярним прикладом. Черемха та шпак – нічим не примітні деталі живої природи: перша – рід дерев і чагарників, які дико ростуть у Північній Америці, Європі та Азії, та друга – птах сімейства воронових, який зустрічається в Європі й Азії. Ці слова не можна вважати реаліями хоча б уже через широкий ареал розповсюдження їх референтів, відсутність зв'язку з певним народом чи країною.

Проте асоціації, пов'язані в українця з черемхою (розпал весни) і шпаком (передчуття, очікування весни), які змушують частіше битися наші серця, пов'язують їх конотативно з реаліями.

Також можна замінити «незручне» слово функціональним аналогом. Наприклад, черемху можна замінити будь-яким рано квітучим деревом або чагарником – для Болгарії черешнею або сливою, або навіть бузком; місце шпака може посісти інший подібний птах – знову ж таки для болгарської дійсності підійде кіс (чорний дрізд). Порівняймо початкові рядки вірша Еліна – Пеліна для дітей: «Добре дійшов кіс, наш пролетен гост!» (Здрастуй, дрізд, наш весняний гість!). Залежно від контексту, можна ввести і ластівок, і лелек, чи інші ознаки весни, що надходить. Усе зводиться до того, щоб ці слова викликали в читача перекладу такі ж асоціації, як у читача оригіналу або близькі до них.

Щоб втратити свій статус, реалія повинна позбутися якості, що відрізняє її від «рядового» слова, тобто позбутися колориту.

1. Щоб своя реалія, припустимо, слово «галушка» в українській мові могла перетворитися на національно незабарвлене, нейтральне слово, увійшовши до складу страв та мову багатьох народів і затвердившись у них настільки, щоб забулося навіть її українське походження, буде потрібно, імовірно, чимало часу.

Щодо чужої реалії, очевидно, теж необхідний подібний процес, але на цей раз в одному – мовою, – реципієнтом: перетвориться на звичайне запозичення. Наприклад, слово «парасолька» може в результаті інтенсивного застосування відповідного об'єкта в побуті та вживання самого слова в мові, позбавитися, таким чином, не тільки оригінального національного колориту, а й взагалі ознаки чужорідності.

2. Існують також ситуації, за яких можна очікувати стирання колориту вже залежно від самої реалії та її функції в мові.

У контексті реалії можуть мати розширювальне значення. Це спостерігається при застосуванні слів, які мають багато значень у контексті. Слово «чоловік» як «особа чоловічої статі», як «одружена особа» стосовно своєї дружини та в значенні «людина». «Дружина» як «одружена жінка» стосовно свого чоловіка, як «об'єднання людей, створене з якою-небудь метою», як «збройний загін у стародавній Русі».

3. Буває, що реалія вжита в тексті не в прямому, а в переносному значенні. Той же «шербет» вживається в болгарській мові в значенні прикметника, коли йдеться про будь-що нудотно солодке, приблизно як синонім «сироп» («це ж не чай, а сироп»).

Узагалі про вживання реалій у переносному значенні можна говорити в усіх випадках використання їх як різних тропів і, у першу чергу, метафор і порівнянь. Коли автор говорить про капелюшок гриба «з монету», він має на увазі не грошову одиницю, а лише дві її ознаки: розмір, перш за все, і круглу форму, так що від самої «копійки» залишається лише її словесна оболонка.

На відміну від цього цілком конкретного вживання, реалія може з'явитися в більш абстрактному порівнянні, як, наприклад, у заголовку роману С.Моема «The Moon and Sixpence». (Щоправда, тут, скоріш за все, протиставлення «місяця» – символу піднесеного, поетичного, «шестипенсовику» – чогось дрібного, низького, вульгарного.) При буквальному перекладі читач у шестипенсовій монеті не знайшов би нічого з вкладеного в неї автором, оскільки в романі вона є лише символом. Тому вважається вдалим переклад роману, який має заголовок "Місяць і гріш " – слово " гріш " значно ближче до оригіналу («копійчаний заробіток», «віддати за копійки», «ні гроша не варте»).

Коли автор пише про землю «плоску, як млинець», у «млинця» він бере лише тільки одну ознаку – його форму, а самого млинця в поданні читача вже немає, та й навряд чи про нього взагалі хто-небудь подумав, прочитавши це порівняння, – тут тільки абсолютно плоска земля, образ якої автор йому підказав за допомогою тропа.

4. Серед наведених прикладів були й стійкі сполучення, фразеологічні одиниці («плоский, як млинець»), в яких реалії також тою чи іншою мірою втрачають свій статус, і навіть більшою мірою, ніж в інших із згаданих випадків.

У всіх чотирьох випадках (пп. 1 – 4) реалії мусять, за логікою міркуючи, утратити свій колорит і, відповідно, статус реалій, перетворитися на загальномовні, нічим не примітні лексичні одиниці. Однак, за яких може статися таке «знебарвлення», показує закономірно, що повного стирання конотації не виходить, а якщо й

вийде, то як виняток: як аромат гарних парфумів, колорит виявився якістю надзвичайно стійкою, і думка низки дослідників про «втрату специфічності», про «скоєне освоєння» реалій поспішні.

Наведені як ілюстративні приклади «макарони» (інтернаціональна реалія) і «тюбетейка» (регіональна реалія) не дуже переконливі: макарони, як останнім часом і спагетті, увійшли шляхом транскрипції до безлічі мов (зокрема німецької), з'явившись в меню їх носіїв, але зберегли своє значення національної страви італійців; досить показова в цьому відношенні зневажлива кличка «макаронники». Тюбетейка, незважаючи на широке поширення в колишньому Радянському Союзі, теж не втратила свого східного колориту, і навіть на голові Купріна нагадує Схід.

Викладені міркування слід враховувати, вибираючи спосіб перекладу в наведених вище випадках.

При першому положенні, зважаючи на «освоєння референта» і звичності форми, звичайний шлях перекладу – транскрипція: і «гріш», і «макарони», і «тюбетейка» (остання як регіональна реалія) у переважної більшості перекладів зберігають свою форму.

Інша справа, коли реалія вжита «не за призначенням», а в складі фразеологізму. При розширювальному вживанні правильний переклад обумовлений добиранням найбільш вірної відповідності, зокрема й еквівалента, зазвичай позбавленого колориту, як при перекладі звичайної лексичної одиниці. Так, у прикладі з І. А. Гончарова «вершок» у болгарському перекладі замінений «незначною частиною». Зате «дюйм» є перекладом англ. «дюйм» – реалією, але також з групи тих, які можуть мати й розширювальне значення.

Збереження реалії у функції тропа (порівняння, протиставлення, метафора та ін.) означало б спробу одним невідомим визначати величину іншого невідомого. Адже, якби монету, якою ми визначали розміри капелюшка гриба, у ролі порівняння зустрів іспанець в іспанському перекладі українського твору, він так ніколи б і не дізнався про величину гриба. Тут реалія дійсно майже повністю втратила свій національний колорит: у площині однієї мови читач практично не сприймає її в усій повноті її значення, помічаючи тільки даний показник якості. У площині двох мов транскрипція можлива лише як виняток, наприклад, при інтернаціональній реалії, показники якої добре відомі й носію. В інших випадках перевага надається перекладу нейтрального функціонального еквіваленту, тим більше, що й у першообразі реалія вжита без урахування її конотативного значення.

І все ж реалії зберігають і в положеннях якийсь відблиск конотації. Перекладаючи, наприклад, порівняння, зазвичай небажано одну реалію замінювати іншою. Не дуже доречно передавати за допомогою звичного порівняння «як млинець» і навпаки. Те ж, але ще категоричніше, стосується реалії в складі фразеологізму.

Особливо варто підкреслити, що, передаючи тими чи іншими засобами реалію, небажано при цьому втратити троп і, відповідно, фразеологізм. Тропи слід передавати тропами, фразеологізми – фразеологізмами; тільки «наповнення» їх тут буде відрізнятися від оригінального.

5. Поширені випадки перекладу реалій у порівняннях, у яких не тільки не втрачається колорит, а навпаки, виходить надлишкова конотація. Щоб підказати читачеві зміст чужої реалії, автор порівнює її зі своєю; при перекладі такого тексту виходить, що одне поняття позначено двома реаліями – зовнішньою та внутрішньою.

Що ж повинен зробити перекладач, щоб, не втративши колориту, довести до свідомості читача зміст реалій? Теоретично можливі кілька варіантів. По-перше, залишити все як є, тобто перекладаючи, транскрибувати кожну реалію окремо. У перекладі з чеської читаємо: «Увечері. Молода вчительська пара... запросила нас на барбекю. Це нагадує наші вечори біля табірного вогнища, коли на вогні смажать ш п е к а ч к и». Отже, барбекю і шпекачки, тобто пояснення одного невідомого іншим, не менш невідомим.

По-друге, можна замінити внутрішню реалію, наслідуючи приклад автора. У такому випадку «шпекачки» довелося б, через брак придатної національної реалії, замінити регіональною, наприклад, «українським салом». У результаті читач отримав би більш вірне уявлення про австралійську страву («барбекю» –гаїтянське слово, що потрапило через іспанську до англійської мови та закріпилося в австралійській культурі), але дуже б здивувався, почувши в устах чеха про «наші вечори» з салом. Теоретично цей варіант найбільш хибний, оскільки призводить до змішування різних реалій за національною приналежністю.

Третя можливість – відмовитися від транскрибування обох реалій, просто передавши їх зміст своїми словами. Це описовий переклад, який прозвучить приблизно так: «.. запросила нас на своєрідний пікнік, що нагадує наші вечори, коли у табірного багаття пригощають смаженим на вогнищі м'ясом». Але це начисто позбавляє австралійський побут його колориту.

Нарешті, четвертий варіант полягає у введенні транскрипції зовнішньої реалії та передачу внутрішньої її функціональним еквівалентом або видо-родовою заміною. Вийде, скажімо, так: «Увечері молода вчительська пара запросила нас на барбекю. Це нагадує наші вечори біля табірного вогнища, коли їдять смажене на багатті м'ясо».

Останній варіант ми вважаємо найбільш вдалим, оскільки при вірному перекладі змісту вдалося зберегти колорит шляхом транскрибування основної реалії – носія цього колориту.

У подорожніх нотатках Маргарити Алігер " Чилійське літо" знаходимо кілька більш складних випадків: «... тут можна поїсти, одна жінка пече пиріжки – ем – панадос – на продаж» і «е м п а н а д о з виявилися схожими на наші чебуреки, дуже смачні з пилу з жару і досить великі», тобто в даному прикладі є три реалії: основна зовнішня – іспанського походження – «емпанадос» пояснюється однією українською, національною – «пиріжки» і однією регіональною, кавказькою (тюркського походження) – «чебуреки». Думається, що й тут, у перекладі, наприклад, болгарською мовою, як у попередньому прикладі, слід зберегти основну реалію: вона стоїть у центрі уваги автора, а інші дві слід замінити іншими, нейтральними засобами.

Таким чином, реалії являють собою мовні одиниці, якими однаковою мірою користуються як письменники, так і перекладачі. Перекладач, як і письменник, бере участь у збагаченні (або збідненні) мови, якою він перекладає.

Література:

1. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика, Москва – 1973, 279с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Сов. энциклопедия, 1966.
3. Речник на лит. термини. София, 1969.

4. [Большой академический словарь] «Словарь современного русского литературного языка». Т. 1 – 17. М. – Л.: Наука, 1950 – 1965.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Изд. 10-е. М.: Сов. энциклопедия, 1973.
6. Мамин-Сибиряк Д. Н. Собр. соч. в 10-ти томах. Т. 4. М.: Правда, 1958, с. 44.
7. Алигер, Маргарита. Возвращение в Чили. Чилийское лето. М.: Сов. писатель, 1966. с. 48 – 49.
8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода, Москва «ВЫСШАЯ ШКОЛА» 1983, 303с.
9. Вестник Московского университета Серия 19 лингвистика и международная коммуникация 3/2010, 142с.
10. Вестник Московского университета Серия 19 лингвистика и международная коммуникация 1/2005, 198с.
11. Вопросы философии. № 8 Москва «Наука» 2004, 192с.
12. Тлумачний словник української мови 14000, Харків Синтекс 2002.

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, Ніколаєва Алла Олексіївна.

Наталія Проходовська
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ (на прикладі новели Стефана Цвейга «24 години з життя жінки»)

Німецька мова вважається однією з найпопулярніших мов світу. Зміна фонетичної системи мови призвела до її відокремлення від родини германських мов. У Середньовіччя відбувається нормування фонетики та морфології німецької мови, збагачується лексичний склад. Сучасна німецька мова, історія якої починається з другої половини XVII століття, інакше називають нововерхньонімецькою мовою. Велику роль у її становленні відіграли переклади Біблії Мартіна Лютера, творчість знаменитих німецьких письменників, таких як Йоганн Вольфганг фон Гете, Фрідріх Готліб Клопшток і Йоганн Крістоф Готтшед, праці Йоганна Крістфа Аделунга, братів Грімм і Конрада Дудена [1].

Зіставне вивчення мов є надзвичайно важливим як для теорії перекладу з одної мови на іншу, так і для практичної його реалізації. Мовні та мовленнєві норми відрізняються одна від одной не тільки за якістю, але й в кількісному аспекті.

Актуальність даного дослідження полягає у визначенні необхідності розглянути особливості перекладу твору С. Цвейга, враховуючи різні методи перекладу і їх відповідність до мови оригіналу.

Метою є розглянути способи використання методів перекладу для покращення розуміння тексту реципієнтом.

Предметом дослідження є компоненти та рівні які є вирішальними при еквівалентному перекладі.

Наукова новизна поданої студії виражається в тому, що у ній вперше запропоновано компаративний аспект аналізу методів перекладу на прикладі новели Стефана Цвейга «24 години з життя жінки».

Літературна німецька мова, що виникла на основі верхньонімецьких діалектів, має складну граматичну структуру, що пояснюється історичними процесами її формування. На противагу верхньонімецької мови окремі діалекти (наприклад, нижньонімецькі діалекти) не піддавалися цим процесам, зберігши початковий лад чи змінивши його під впливом інших процесів. У підсумку це призвело до того, що в самій Німеччині в різних її частинах, Австрії та Швейцарії сформувалися власні варіанти німецької мови, що мають специфічні риси фонетичного, граматичного та лексичного ладу.

При перекладі з/на німецьку мову слід враховувати його особливості. Почнемо з того, що німецька мова поділяється на вісім різних регіональних діалектів. Не тільки у іноземця, що володіє німецькою мовою, але навіть і у жителя Берліна що приїхав, наприклад, в Баварію можуть виникнути проблеми з розумінням місцевого діалекту. Це правило також поширюється на австрійський та швейцарський варіанти німецької мови. Також перекладачу необхідно бути достатньо ознайомленим із особливостями культури нації – носія мови перекладу. Часто тут використовується при перекладі метод політкоректності для того щоб не образити нікого.

При виконанні перекладу з німецької на російську мову і навпаки, перекладач насамперед стикається з багатозначністю німецьких слів. Саме тому для коректного перекладу слід чітко дотримуватися загальної тематики тексту.

При перекладі з німецької на російську необхідно приблизно половину німецьких речень з модальними дієсловами перекладати іншими засобами російської мови.

Приклад: – *Du hättest vorsichtiger sein müssen* [4].

– ***Тебе следовало быть осторожнее*** [5].

Беручи до уваги різну частотність модальних дієслів в німецькій і російській мовах, необхідно перекладати німецькі вислови з модальними дієсловами за допомогою не тільки аналогічних російських дієслів, а й лексичних та граматичних засобів, при підборі яких слід орієнтуватися на норми російської мови. Без урахування кількісних розбіжностей в мовах перекладний текст набуває іноземного лексико-граматичного акценту, що негативно відбивається на еквівалентності його сприйняття.

Надзвичайна стабільність кількісних співвідношень може характеризувати мову також специфічно, як її характеризують, наприклад, фонетична або лексична системи. У зв'язку з цим кількість може стати якістю мови, яку необхідно враховувати при перекладі. Це тим більше важливо, що кількісна впорядкованість даної мови є ніби його латентною закономірністю, що не має

такої виразності і чіткості, як вищезгадані особливості мов при їх зіставленні. Розкриття таких явно не детермінованих лінгвістичних фактів можливе шляхом застосування певних прийомів статистики.

У німецькій мові конструкції з абсолютним знахідним досить широко поширені. В сучасній російській мові такі конструкції майже не зустрічаються, їм відповідають місцеві конструкції або дієприслівникові звороти.

Приклад: – *Er trat ins Zimmer den Hut in der Hand* [4].

– ***Он вошел в комнату со шляпой в руке (держа шляпу в руке)*** [5].

Досягнення перекладацької еквівалентності попри всі розбіжності в формальних та семантичних системах двох мов вимагає від перекладача перш за все уміння проводити різноманітні багаточисленні якісні міжмовні перетворення, тобто перекладацькі трансформації, які мають комплексний характер і характеризують переклад як складний процес. Міжмовна комунікація, міжмовне взаєморозуміння значною мірою залежить від компетентності перекладача, його професіоналізму та майстерності.

Є декілька тез щодо процесу й результату перекладу:

- Як формально, так і за змістом слова мови перекладу та вихідної мови не збігаються.
- Структура мови перекладу є іншою, ніж у вихідній мові.
- Переклад повинен, насамперед, повністю передавати смисл оригіналу.
- Переклад повинен справляти на свого читача такий самий вплив, як і оригінал на власного читача.
- Переклад повинен звучати, ніби оригінал, і не містити у собі відчуття іншомовного забарвлення [2].

Як відомо, в процесі перекладу текст зазнає як міжмовних змін, так і перекладацьких. Ці трансформації та псевдотрансформації прослідковуються на різних рівнях мовної діяльності: фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному та текстовому. Їх передають відповідними засобами. Використання цих засобів допомагає перекладачам зменшити розходження між мовою оригіналу та перекладом.

Розглянемо детальніше:

1. Транслітерація та міжмовно-еквівалентні способи транскрипції. Використовується при запозиченнях. Перевагою є максимальне наближення до мови оригіналу, перекладач уникає можливості зробити смислову помилку.

2. Парадигматичний антонімічного перекладу. Полягає в заміні того чи іншого поняття на протилежне йому по принципу.

Приклад: – *Und dann geschah etwas so Furchtbares,* ***das es kaum wiederzuerzählen ist,*** *weil die gewaltsam aufgespannte Natur in den Augeblicken des übermaßes der Haltung der Menschen oft einen dermaBen tragischen Ausdruck gibt, dass ihn weder ein Bild noch ein Wort mit der gleischen blitzhaft einschlagenden Macht wiederzugeben vermag* [4].

- *И тут произошло нечто ужасное,* ***что почти не поддается описанию,*** *ибо в минуту душевного напряжения во всем облике человека столько трагизма, что не передать ни пером, ни кистью* [5].

3. Синтагматичний спосіб перечленування. Часто використовується об'єднання речень, при якому синтаксична структура двох оригінальних речень об'єднується а при членуванні одне, відповідно, розбивається на два та більше.

Приклад: – ***Die meisten Menschen sind von strumpfer Phantasie. Was sie nicht unmittebarer anrührt, nicht aufdringlich spitzen Keil bis hart an ihre Sinne treibt, vermag sie kaum zu entfachen; geschiet aber einmal knapp vor ihren Augen, in unmittebarer Tastnähe des Gefühls auch nur ein Geringes, sogleich regt es in ihnen übermäßige Leidenschaft*** [4].

-Большинство людей не отличается богатим воображением: то, что происходит где-то далеко, не задевает их чувств, едва ли их трогает; но стоит даже ничтожному проишествию произойти у них на глазах, как разгораются страсти [5].

4. Парадигматичний спосіб генералізації полягає в тому, що вузьке поняття про реалію замінюється ширшим.

Приклад:-***Sie haben vollkommen recht: die halbe Wahrheit ist nicht wert, immer nur die ganze*** [4].

– Я с вами согласна – хороша только полная правда [5].

5. Деідеоматизація – вживання нейтрального виразу замість метафори. Приклад: – *Man wird verstehen,* ***das ein solches blitzschlaghaftes, knapp vot unseren Augen und Sinnen niedergefahrenes Ereignis wohl geegnet war****, die sonst nur an Langeweile und sorglosen Zetvertreib machtig zu erregen* [4].

– Естественно, что такое проишествие, ***разразившееся как удар грома у нас на глазах****, сильно взволновало людей, привыкших к однообразному и беззаботному времяпровождению* [5].

Естетико-мовний профіль особистості перекладача як цілісний вияв його буття у світі, утвердження його особистого естетичного світу проявляється у виборі твору та автора для перекладу, у тактиках та стратегіях перекладу, а також у його ідіостилі. На мовному рівні це проявляється у виборі певних лексичних, фразеологічних, синтаксичних та стилістичних засобів у різних комунікативних ситуаціях, на психологічному рівні – у задоволенні від своєї мовленнєвої/ комунікативної/ перекладацької діяльності, відчутті потрібності суспільству, можливості впливати на інших, просувати певні твори, культуру, поширювати ідеї тощо. Можемо констатувати той факт, що саме мова визначних письменників, на сьогодні – журналістів та телеведучих, а також і мова перекладачів є соціально вагомою, такою, що впливає на суспільство – його мову, світосприйняття, систему цінностей, поступово – картину світу [3].

Отже, якість перекладу художньої літератури в перекладі з німецької мови залежить від самої особистості перекладача, а також від багатьох методів, що він використовує при перекладі. Структура мовної особистості перекладача − це багатовимірна неієрархічна і нелінійна система мовних та екстралінгвістичних елементів, котрі взаємопов'язані і взаємообумовлені. Між рівнями цієї системи немає чітких меж, явища, що описані як елементи одного компонента, можуть так само бути під впливом іншого. Крім того, кожен компонент можна розглядати у різних контекстах. Методи перекладу допомагають перекладачу передати зміст оригіналу, максимально мінімізуючи відхилення від тексту, а також уникнути калькування чи проблем на лексичному чи синтаксичному рівні.

Література:

1. Німецька мова – Енциклопедія Кругосвет – [Електронний ресурс] – Рпежим доступу до енциклопедії http//www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/NEMETSKI_YAZIK.html?page=0, 0.
2. Кияк Т.Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) / Кияк Т.Р., Науменко А.М.,Огуй О.Д. – Вінниця, Нова Книга. – 2006 р. – 592 с.
3. Іваницька М.Л. Структура мовної особистості перекладача художньої літератури як інтердисциплінарна категорія / Марія Лонгинівна Іваницька // Нова філологія. – 2012. – № 3. – С. 12-21.

Ілюстративні джерела:

1. Zweig S. – Brief einer Unbekannten – Vierundzwanzig Stunden aus dem Leben einer Frau / Stefan Zweig. M.: Юпітер-Інтер, 2004. – 236 с.
2. Цвейг. С. – Страх. Новеллы. – Двадцать четыре часа из жизни женщины / Стефан Цвейг (переводчик: Л. Вольфсон) – М.: Рипол Классик, 2002. –. С. 5-74

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент, Скляренко Олеся Богданівна.

Анастасія Рябошапка
(Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ СЛЕНГУ В АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВОЮ (НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО СЕРІАЛУ «BREAKING BAD»)

Сленг – це мова властива певній соціальній замкненій групі людей (професійна група, молодь, інтернет-групи, в'язні тощо). Найбільш поширений сленг серед певних соціальних і вікових груп (правопорушники, школярі, студенти). Сленг лежить за межами стандартної літературної мови, тому його відповідники неможливо знайти у словниках. Проблемою визначення терміну сленг та різними аспектами функціонування самого явища займалися такі дослідники як І.Р. Гальперін, Дж. Гріног, І.Арнольд, Т.Є. Захарченко, Г. Менкен, Г. Кіттрідж, В.А. Хомяков, Е. Патрід та інші.

Сьогодні сленг – один з найпоширеніших мовних засобів, що використовується практично у всіх сферах сучасної культури: література, телебачення, радіо, кіно. Актуальність питання полягає в тому, що переклад сленгу як безеквівалентної лексики надзвичайно важливий для вирішення перекладацьких труднощів, оскільки його правильний переклад є необхідною умовою розуміння реципієнтом твору, що ним сприймається. Від цього залежить і адекватне сприйняття твору в цілому, його окремих частин, формування певного ставлення до героїв, що в ньому фігурують, а також до автора, який створив даний продукт.

Мета дослідження – виявити основні проблемні моменти перекладу сленгу та визначити найбільш доцільні способи перекладу цих одиниць мови. Для цього необхідно виконати наступні завдання:

- з'ясувати, які саме елементи сленгу є найчастіше вживаними в англійській мові
- створити класифікацію цих елементів
- проаналізувати конкретні приклади на матеріалі аудіовізуального твору
- розробити висновки та рекомендації, щодо опрацювання елементів сленгу при перекладі англомовних аудіовізуальних творів

Як і в розмовному мовленні, у творах аудіовізуального жанру, неформальна лексика використовується для підвищення емоційно-експресивного забарвлення мови героїв. Breaking Bad – кримінальна драма, у якій вчитель хімії, дізнавшись, що в нього рак легень, через бажання залишити сім'ї грошей, став метамфітаміновим королем. У серіалі використовується такий лексичний тезаурус, який властивий сучасному кримінальному світові Сполучених Штатів Америки.

Цей серіал є найпопулярнішим у світі за даними The Hollywood Reporter і буде зарахований до книги рекордів Гіннесса, оскільки на сайті Metacritic набрав за рейтингом 99 зі 100 балів. Він отримав 9 премій Еммі, ним цікавились не лише прості люди (аудиторія серіалу складає більше 10 млн. глядачів), але й такі відомі персони як Стівен Кінг, який зазначив, що сценарій серіалу є найкращим на ТБ, та Ентоні Гопкінс, який відмітив чудову гру актора Браяна Кренстона, що виконав головну роль. Серіал спричинив фурор у всьому світі, ось чому важливо, щоб і українські глядачі змогли правильно оцінити і сприйняти цей твір, що можливо лише за умови якісного перекладу.

На сьогодні, основною складністю перекладу серіалів подібного жанру є проблема адекватного перекладу вузьковживаної англійської лексики українською мовою. У поданому дослідженні визначено ключові проблемні питання для перекладача та редактора під час опрацювання таких творів.

Перша проблема – це різний склад лексико-семантичних груп слів. Хоча і в українській, і в англійській мовах функціонують схожі лексичні одиниці за своїм основним значенням, проте при перекладі вони можуть мати зовсім різне експресивне забарвлення.

Друга проблема – це різне лексичне значення слів через різні культурні традиції та реалії – безеквівалетна лексика. Єдиним шляхом вирішення цих труднощів є пошук аналогів сленгізмів, мовних одиниць заниженого стилю в мові перекладу. Тут постає завдання відшукати не просто відповідник чи близьке за значенням слово, найголовніше – це відшукати відповідник з точним емоційно-експресивним і стилістичним забарвленням [1].

Під час перекладу без еквівалентної лексики ретельну увагу треба приділяти контексту, в якому вжито певну мовну одиницю, оскільки саме він найточніше вказує на лексичне значення слова та його образно-експресивний відтінок.

Для того, щоб зробити аналіз особливостей перекладу сленгу у серіалі Breaking Bad необхідно розробити класифікацію сленгових одиниць за сферами вживання, які функціонують в даному аудіовізуальному творі.

1. Молодіжний сленг

Служить засобом спілкування людей однієї вікової категорії – 15 – 30 років. Він є засобом вираження нових понять, реалій, або використовується для надання нової, більш сучасної назви, старим поняттям. Часто ці мовні одиниці не зрозумілі людям іншої вікової категорії. Завдяки ним молодь стає певною замкненою соціальною спільнотою. Також молодіжний сленг сприяє створенню нового стилістичного ефекту завдяки експресивності і яскравості відтінків [3].

2. Ненормативна лексика

Цей вид сленгу представлений жаргоном, лайкою, фамільярною, вульгарною, нецензурною лексикою, лексикою-табу та слабо зниженою, близькою до нейтральної, менш експресивною лексикою. Найбільшою

проблемою при перекладі тут стає збереження рівня експресії. Лише в окремих випадках можна заміняти ці слова евфемізмами або робити адаптацію (для певних вікових категорій).

3. Професійний сленг

Професійний сленг – це лексика працівників певної галузі, людей з певною професією. В серіалі Breaking bad – мова працівників ВБН (Відділ боротьби з наркотиками).

Наведемо вдалі та невдалі приклади перекладу сленгу серіалу Breaking Bad кожної з класифікованих груп та спробуємо визначити способи їх перекладу.

Молодіжний сленг

«…listening to this ***asshole talk –*** *слухати, що говорить цей* ***мудак»****,* ***«There's no way*** *I could say I wasn't in on it.* ***–*** *Сказати, що я був не в курсі, –* ***не прокотить» –*** в цих реченнях перекладачі застосували **аналоговий** переклад, що є найбільш доцільним, оскільки зберігає стилістичний відтінок сленгових мовних одиниць. Ще два приклади вдалого застосування аналогового перекладу зі словом «стукач» та «стукати»: *«I'm* ***no rat****, and you know it.– Я* ***не стукач****, і ти це знаєш.», «…sooner or later, someone's gonna* ***flip****. – рано чи пізно, хтось візьме і* ***настукає»****.* До речі «стукач» можна зарахувати як до молодіжного, так і до професійного сленгу ВБНщиків, оскільки працівники ВБН в рамках своєї професії мають швидко знаходити спільну мову зі злочинцями для співпраці, саме тому в їх інтересах використовувати ту ж саму лексику. В реченні *«No joke. You way back* ***in business****,* ***man****. – Без, жартів. Ти знову в справі, чувак».* До словосполучення «**In business» –** застосований **дослівний** переклад, проте краще використати аналоговий – **в темі**, оскільки такий відповідник поширений в нашій країні. Переклад «***man***» – чувак, повністю відповідає стилістичному забарвленню.

«***Nothing beats free. – Безкоштовний сир лише в мишоловці****»* та *«I'd have said this was just a* ***top–up job****, – я б вам сказав, що* ***справа вже в капелюсі»****.* До обох цих речень застосований **еквівалентний** переклад, оскільки він є єдиним правильним способом перекладу фразеологізмів.

«…and ***get high*** *to prove it to you? – і впарювати наркоту, щоб довести тобі це*?» Неправильний переклад, оскільки ***get high –*** це не продавати, поширювати наркотики, а вживати їх. Правильний переклад – **обдолбатись**, **обкуритись**.

Ненормативна лексика

«Shut the fuck up. – Заткнися нахер.» – застосований **еквівалентний** переклад, що точно і в повній мірі передає експресивне забарвлення фрази.

«...you know, ***cut the crap*** *and keep the methylamine coming.– ну знаєш,* ***типу кінчай херню мутити*** *і продовжуй поставляти метиламін.»* Дослівно cut the crap – досить молоти дурниці. Застосований **аналоговий** переклад, що допомагає зберегти стилістичне забарвлення.

Oh, I've been pulling their ***chestnuts*** *out of the fire, – О, я витягав їх* ***каштани*** *з вогнища.* Каштани – це дослівний переклад, що зовсім не відповідає стилістичному та експресивному забарвленню, доцільніше було використати – **яйця** (аналоговий переклад).

I mean, like, ***holy shit****. – Я маю на увазі, типу, от чорт.* Краще застосувати еквівалентний переклад – ***От гівно,*** оскільки от чорт, менш експресивно і зустрічається дуже часто.

Професійний сленг

Професійний сленг в нашому прикладі мало чим відрізняється від інших двох груп, оскільки, як уже зазначалось, службовці ВБН працюють з людьми відповідного соціального прошарку, тож, щоб швидше порозумітися із правопорушниками, вони використовують такий же шар лексики, що і злочинці.

«Tell him, Gomie. – Yeah. Some small amounts on the ***street–side pulls****. – Ага. Невелика кількість у* ***вуличних бариг****.»* ***Pulls –*** дослівно штовхати, тому український аналог «барига», найкраще передає стилістичний відтінок мовної одиниці, що позначає поширювача наркотиків.

«B&E artists*.»– Майстри злому і проникнення*. Дослівний пояснювальний переклад.

Речення «*they'll come back and* ***live for goods themselves****.» – вони самі повернуться і* ***обчистять будинок****»* – зразок вдалого аналогового перекладу. Обчистити – поширена в українській мові одиниця сленгу, яка є аналогом слів – обікрасти, пограбувати.

Таким чином, на нашу думку найбільш правильними і адекватними є способи перекладу, які виділяє у своєму дослідженні І. С. Бик:

1) еквівалент – це постійний рівнозначний відповідник певному слову або словосполученню в іншій мові, який в абсолютній більшості випадків не залежить від контексту. Еквівалентами переважно перекладаються стійкі та фразеологічні сполучення. Уже те, що вони не творяться заново під час використання в мові, а відтворюються, спонукає перекладачів шукати для кожного з них постійні відтворювані відповідники в українській мові;

2) аналог – один із декількох можливих синонімів. У будь-якому двомовному словнику іноземному слову звичайно відповідає декілька українських синонімів. Вибір слова з ряду синонімів при перекладі визначається контекстом. Переклад за допомогою аналога – вищий ступінь з точки зору перекладацької майстерності і методики перекладу. При перекладі аналогом потрібно вміти вибрати з декількох синонімів один, найбільш придатний у всіх аспектах, причому не завжди його можна знайти у словнику;

3) пояснювальний або описовий переклад. При цьому виді перекладу замість самого слова вживається його пояснення. Такий прийом перекладу або, точніше, інтерпретації слова застосовується в тих випадках, коли у словниковому складі мови, якою робиться переклад немає ні еквівалента, ні аналогів, які б відповідали значенню слова чи словосполучення оригіналу. Найчастіше описово перекладаються слова, котрі позначають поняття або явища, які відсутні в нашому житті, а тому вони не мають в українській мові спеціальних слів для їх позначення.

До вищезазначених слід додати ще транскрипцію, транслітерацію та калькування (переклад по частинах слова). Використовуються ці способи в тих випадках, коли неможливо відшукати у мові перекладу лексичної одиниці, яка б відповідала усім вимогам перекладу сленгу, через різні соціокультурні реалії.

Отже, як бачимо з прикладів, найбільшою проблемою при перекладі сленгізмів є збереження та правильна передача емоційно-експресивного забарвлення та стилістичного відтінку. Не завжди ці умови виконуються. Відбувається це через те, що перекладачі необізнані з відповідним шаром лексики. Виправити цей недолік, можна лише, якщо фахівці перед тим як робити переклад будуть ретельно досліджувати і вивчати відповідну лексику. Найлегше це зробити, шляхом вивчення соціального прошарку населення, який користується такою лексикою, аналіз реалій життя цих людей та спілкування з ними (по можливості). Лише в таких випадках

буде досягатися найвищий рівень точності і правильності перекладу, що буде переконувати глядача у реальності подій, які відбуваються на екрані.

Література:

1. Низенко Я. Основні труднощі адекватного перекладу нестандартної лексики англійської мови [Електронний ресурс] / Я. Низенко, Н. Григоренко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2012/Philologia/6_111668.doc.htm (11. 10. 2013). – Назва з екрана
2. Бик І.С. Теорія і практика перекладу / І. С. Бик – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, – 2005. – 240 с.
3. Абабілова Н. Реалізація молодіжного сленгу як одна з проблем сучасного перекладознавства [Електронний ресурс] / Н. Абабілова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2011/Philologia/6_80004.doc.htm (5. 10. 2013). – Назва з екрана

Науковий керівник:
доцент кафедри видавничої справи та редагування,
кандидат наук із соціальних комунікацій Сегол Радміла Ігорівна.

Роза Садыкова
(Казахстан, Алматы)

ТҮР-ТҮС КОНЦЕПТІСІНДЕ ПАРСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚТАРЫ МӘДЕНИЕТІНІҢ СИПАТЫ

Бүгінгі таңда әлемдік лингвистикада түр-түс атауларының зерттелуіне айрықша мән беріліп келеді. Бұның себептері көп: ең алдымен, атап айтар болсақ, көптеген ғалымдар түр-түс атауларын бірыңғай психологиямен байланыстырады. Өйткені психологтар табиғатта түр-түс толқындары болады, түр-түс дегеніміздің өзі адамның миы мен көзінің жемісі, бұл нервке қатысты деп есептейді.

Физика саласындағы ғалымдарды түр-түстің энергетикалық табиғаты қызықтырады, физиологтар болса, адам көзінің түр-түсті қабылдау үдерісін зерттейді, психологтар түр-түс адамның психологиясына қалай әсер етеді, қандай эмоция туғызады деген мәселелерді қарастырады, гуманитарлық салаларда (көркем әдебиет пен көркем өнерде) түр-түстің эстетикалық қызметіне көңіл бөлінеді.

Ал лингвистикада, оның ішінде, әсіресе, когнитивтік лингвистика саласында түр-түс атауларын сол тілді иеленушілердің әлем бейнесі тұрғысында жинақтаған өмірлік тәжірибесін, рухани болмысындағы ерекшеліктерді танытатын тілдік дереккөздер ретінде қарастыру қарқынды жүре бастады. Лингвистикада түр-түс атаулары американдық ғалымдар Л. Уорф, Э. Сепир еңбектерінде, көптеген жекелеген тіл білімдерінде түр-түс атауларының концептуалдық, символикалық т.б. сипаттары туралы зерттеулердің туындауына түрткі болды. Мысалы, қазақ тіл білімінде түр-түс атауларын Н.Н. Аитованың [1], Ш.Қ. Жарқынбекованың зерттеулерін [2] атауға болады.

Жалпы тілді ұлттың таным-түсінігі, сана құрылымы, ойлау механизмі туралы мәліметтердің көзі ретінде қарастыру тілді белгілі бір ұлттың рухани-мәдени коды ретінде танытуға бағытталатын В.фон Гумбольдт концепцияларымен іліктес жатыр деп ойлаймыз [3, 138 б.].

Түр-түс атаулары, түр-түс символикасы – әрбір халықтың өзіндік феноменін танытатын күрделі құбылыс. Осыған байланысты қазіргі кезде жедел даму үстіндегі тілдердің қолданылуының когнитивті және прагматикалық аспектілерінің зерттелуінің аясында түр-түс атаулары да жиі қарастырылып келеді. Өйткені түр-түс атауларының лингвистикасы «тіл және ойлау», «тіл және қоғам», «әлемнің тілдік бейнесі» сияқты іргелі мәселелердің жаңа қырларын таныта алады. Сонымен қатар түр-түс атаулары мәдениетаралық коммуникацияда да ерекше маңызға ие. Түр-түс атаулары этномәдени жағынан барынша байлаулы (маркерлі). Түр-түс атаулары – мәдениеттің жемісі, әрі мәдениетті жасайтын фактор; ұлттық мәдениетті танып-білудің негізгі құралы. Зерттеушілердің бұл салаға қызығушылықпен қарауының басты себебі осында.

Сондықтан тілші-ғалымдар түр-түс атауларының барлық аспектілеріне назар аударып келеді. Ғалымдарды төмендегі мәселелер ойландырады:

– әрбір ұлтқа тән маңызды (когнитивті және прагматикалық тұрғыдан) түр-түс атауларын ажырату;
– түр-түс атауларына лингвистикалық парадигма ретінде қарап, зерттеу;
– түр-түсті қабылдау мен оны атаудың универсалиялары;
– лексикалық-семантикалық ақпарат беретін компоненттерді зерделеу;
– түр-түс атауларының семантикалық өрісінің корреляциясын анықтау;
– түр-түс атауларын метатіл ретінде зерттеу;
– әрбір халықтың түр-түс атауларының лингвомәдени ерекшеліктерін салыстырып, кешенді түрде сипаттау және т.б.

Осы аталғандардың ішінде бірнеше аспект айрықша маңызды болып, қазірге дейін, зерттеулердің көп болғандығына қарамастан, қызу пікірталас тудырып отыр. Атап айтқанда, мұндай мәселелердің бірі – әрбір ұлтқа тән маңызды, ұлттық этносимволиканы білдіретін түр-түс атауларын ажырату. Көптеген ғалымдар И. Гётенің жүйесін атап өтеді; ол барлық түр-түс спектрін үш топқа бөлген:

1. Негізгі түстер: сары, көк, қызыл; басқа түстер осы арқылы жасалады.
2. Бірінші дәрежедегі құрамдас түстер – жасыл, қызыл сары (оранжевый), сия көк, бұлар негізгі екі түстің араласуы арқылы жасалады.
3. Екінші дәрежедегі құрамдас түстер – бірінші дәрежедегі түстердің араласуынан пайда болған түстер [4].

Ал американдық лингвистер Б. Берлин мен П. Кей пікірі бұл мәселенің анық-қанығын ашып берді деп есептеуге болады. Олар 98 тілдегі түр-түс атауларын зерттеп, жинақтаған материалдың негізінде 11 негізгі түсті

көрсетеді: *basic colour terms – black (қара), white (ақ), red (қызыл), yellow (сары), green (жасыл), blue (көк), brown (қоңыр), purple (алқызыл), pink (қызғылт сары), orange (қызылсары), gray (сұры)* [5].

Яғни, қайсыбір тілде бар болғаны үш қана түс атауы болатын болса, онда олар – *ақ, қара, қызыл*. Орыс тілші ғалымдарының көпшілігі осы жіктемені мойындайды және орыс тілінде 11 негізгі түс бар деп санайды, олар – ағылшын тіліндегі blue дегеннің орыс тілінде екі баламасы бар деп есептейді: *blue – көк (синий*) және *көгілдір (голубой).*

Б. Берлин мен П. Кейдің жіктемесі негізінде ғалымдар барлық тілдердегі дерлік түр-түс атаулары төмендегідей иерархияда орналасады деп есептейді: black, white} – >{red} – >{green, yellow} – > {blue} – > { brown } → > {gray, orange, pink, purple}. Бірақ орыс ғалымы Р. Фрумкина жоғары аталған жіктемеде түр-түс атауларының 11 болып көрсетілуі шартты түрде деп есептейді, солай бола тұрса да, өзінің негізгі түр-түс жіктемесін ұсынбайды. Р. Фрумкинаның пікірінше, негізгі түр-түс атауларының олардың реңктеріне (мысалы, көк-көкшіл) қарсы қойылуы мәдени-тарихи және психологиялық факт болып табылады, олар психофизиологиялық тұрғыдан қарағанда өзара теңбе-тең. Яғни, психофизиологиялық жақтан түс пен оның реңктеріне бөлу мүмкін емес, бұлайша бөлу әлемнің қарапайым бейнесіне тән. Түр-түс атауларының негізгілерін, маңыздыларын, яғни ұлттық-мәдени ерекшеліктерді белгілей алатындарды ажыратып көрсетуде түр-түс атауының негізгі түбір болатындығы да айтылады. Бұл пікір бойынша, сұр – негізгі түс; сұрғылт – негізгі түс емес, түстің реңкі. Осыған байланысты орыс тілінде 800-дей атау бар деп айтылады [6].

Ал қазақ тіліне келер болсақ, «Сырға толы түр мен түс» [7] кітабында қазақ тіліндегі түр-түс атауларының саны көрсетілмейді, авторлар түр-түс атауларын біршама санап шығады, бірақ олар толық емес. Бұдан басқа қазақ тіліндегі *құла, шабдар, тарғыл, күрең* деген түстер қазақ ұлты үшін маңызды, бұлардың қазақ халқы үшін этнобасымдығы мен этнорелеванттығы бар. Бұған қазақ көркем әдебиетінің фактілері мен паремиология, бастысы, түр-түске қатысты ғылыми зерттеулер айқын дәлел бола алады.

Қазақ тіліндегі этнобасымдық пен этнорелеванттыққа ие түр-түс атауларының талдауына келгенде, А. Тоқтаубайдың ғылыми-зерттеу мақаласының маңызын ерекше көрсетуге болады [8, 15 б.]. Ол: «Қазақта жылқы түстеріне байланысты сөздер өте көп. Қазір біздің картотекамызда жылқы реңіне қатысты 300-ге жуық сөздер бар» деп көрсете келіп, оларды орыс, француз, неміс тілдеріне аударудың мүмкін еместігі туралы айтқан шетел ғалымдарының пікірін келтіреді. Және қазақтың жылқыға байланысты шыққан наным-сенімдерінің ішінде осы түлік түсіне байланысты жора-жосықтарды зерттеудің тұрарлық іс екенін дәйектей отырып, қадірленетін жылқы түсіне келгенде, алғашқы орында қаракөк, одан кейін шұбар (оның ішінде, бозшұбар, көкшұбар, байшұбар), бұлардан кейін тобылғы торы, күрең, жирен т.с.с ретімен баяндайды. Тіпті «Абайдың әкесі Құнанбай өзінің түп-тұқиянын «Қаракөктің тұқымымыз деп ажыратқан» деген деректі де келтіріп, қаракөк түсінің қазақ дүниетанымында ерекше қастерленетініне көптеген дәлелдер келтіреді [8, 15 б.].

Парсы тілінде де түрлі тұқымдас жылқы аттарын беру түр-түс негізінде жүзеге асқан. Әр ақынның шығармасында жылқының дәрежесін оның түр-түсіне көңіл бөлгендігі зерттелінеді. Сонымен әр ақын жылқыға ат беру және түр-түспен суреттеуі шеберлікпен бейнеленген.

Бұрынғы кезде түр-түсті тек қана өнер және әдеміліктітануда қолданған болса, бірақ қазіргі таңда түр-түс атауы экономика және өндіріс саласында кең қолданыста. Көптеген поэзиядағы теңеулер мен ойлар түр-түс негізінде туындаған.

Парсы поэзиясындағы түр-түс атаулары негізінен шығарманың мазмұны мен тақырыбына қатысты берілген. Көне парсы қасидаларында, ақындар мереке күндері патша сарайларында болып, көктем және күз мезгілдерін көрсеткен. Бірақ ақындар өз шығармаларында көктем көрінісін өте көп бейнелеген. Ақындардың ойынша «Ертедегі ирандық ақындар шөл және қуаң даланы, көктемді, Каспийдің жап-жасыл айналасын және Мазендаранның түрлі түсті ормандарын өте керемет суреттеген» [9, 23 б.]. Парсы поэзиясында түр-түстер қолданылған, тақырыбы да белгілі болған. Мысалы: ағарған шаш → көріліктің, қарға→ақ және қара түс, алма→ сары және қызыл, жасмин, лилия және нарцисс гүлі → ақ түс, фиалка→ қара түс, жасыл жер →көк шөп және аспан әлемін бейнелуде түрлі түсті формадағы мата немесе түрлі түсті гауһарлармен салыстырылған. Қызыл, ақ түстер арқылы сүйіктісін бейнелеген және сары, қызыл түстермен ғашығын суреттеген.

Табиғаттың бір тақырыбы түр-түспен ажарланады, түс әрдайым ақындардың көз елегінде елестейді. Түс жайында барлық ақындар ойының оянуы, бір-біріне ұқсамайды. Парсы ақындардың еңбегінде түр-түстер әртүрлі беріледі. Басқа ақындарға қарағанда Фарухи поэзиясында түр-түс атаулары көбірек көрсетілген. Хақани шығармасында жасыл (زیتونی зайтуни-оливковый) және шұбар ала (غبیرا ғобайра-шетен жидегі) түс, Низами шығармасында темір түстес түстер кең берілген. Кейбір ақындар шығармасында бір түр-түс атауы әртүрлі мағына берген. Мысалы: ақындар سبز[сәбз] жасыл түсті→خضرا [хәзәра]→زمردگون [зоморродгун] ашық жасыл → زبرجدین [зәбәрджәдин] зеленый с оливковым оттенком→ میناگون[минагун] ашық көк деп көрсеткен, бірақ оның бәрі тек жасыл түсті берген. Хафәз өлеңдерінде қызыл және қара түстерді көбірек қолданған. Бұл жағдай ақынның психологиялық ерекшелігіне қатысты берілген. Өйткені әр адам өз өмірінде және әр түрлі дәуірде арнайы түстерден ләззат алған немесе өзін тамаша сезінген.

Соңғы жылдары әлем тілдерінде түр-түс атауларын беретін лексикалық тілдік бірліктер құрамы мен саны жағынан күрт өзгеріске ұшырады. Бұған ағылшын тіліндегі лексикалық модельдердің әсері болып отыр. Ағылшын тілінде, әсіресе, жарнама терминдерін беру кезінде сипаттама түр-түс атаулары жиі қолданылады: олар мәдениетаралық қарым-қатынас бойынша орыс тіліне де өтіп, колоростика терминдерінің қатарын толықтыруда. Орыс тілінде негізгі түр-түс атауларымен қатар объектінің түсін нақтылайтын атаулар (*изумрудный*, *малиновый, сиреневый*), түстің реңктерін айқын көрсету үшін приставка қосылып жасалған атаулар (*ярко-синий*, *светло-коричневый, бледно-розовый*) қолданылады.

Эмоциялық реңк үстемеленген атаулар (*вызывающе розовый, темно лиловый, крутой красный*), заттың атауымен тіркескен сөздер (*цвет морской волны, цвет слоновой кости, цвет асфальта, цвет кофе с молоком, пепел розы, пьяная вишня, бежевый иней, мокрый асфальт*), ассоциацияға негізделген атаулар қазір жиі қолданыста. Мәдениеттердің өзара тығыз байланысы нәтижесінде аталған түр-түстер қазақ мәдениетінен де орын алды. Алайда тұрмыстық-әлеуметтік қарым-қатынаста түр-түстердің орысша атаулары қолданылады *(Көйлек сатып алдым. Түсі өте әдемі – цвета морской волны – ауызекі сөйлеу тілі).* Қазақ көркем әдебиетінде жоғарыда аталған түр-түс атауларының қазақша баламалары мүлдем кездеспейді деуге болады, қазақ суреткерлері негізгі түр-түс атауларын пайдаланады. Жазушы Ғ. Мүсірепов ««Кофе с молоком»-дегенді «кофе түстес» деп тілге біртіндеп енгізе беру керек шығар» деп айтқан болатын [10].

Алайда, жоғарыда атап өткеніміздей, қазіргі заманда қазақ тілінде түр-түс атауларын білдіретін лексикалық топтың құрылымы мен құрамы едәуір өзгеріске ұшырады. Бұған әсер етіп отырған жағдайлар: а) экономикалық, әлеуметтік-мәдени байланыстар аясының кеңеюі; ә) жанрдың жеке типі ретінде жарнаманың дамуы; б) әлеуметтік-мәдени байланыстардың негізінде туындаған мәтіндер мен жанрлар типтерінің қазақ тіліне кеңінен аударыла бастауы және осының нәтижесінде өзге тілдердегі түр-түс атауларының қазақша баламаларының ұсынылуы.

Қорытындылай келгенде,соңғы кезеңдерде түр-түс атаулары тақырыбы көптеген зерттеушілердің назарын аударып отыр. Өйткені түр-түс атаулары – әрбір халықтың өз игілігі. В.А. Московичтің көрсетуінше, түр-түс атаулары лейтмотивті сипаттағы, әрбір ұлттың әлемнің бейнесін пайымдауындағы эмоционалды образға ие, сонымен қатар дербес авторлық дүние-танымды көрсететін үлкен категория [11, 84 б.**].** Шын мәнінде түр-түс атауларын білдіретін сөздер әр тілде де болсын, күрделі және көп деңгейлі түс символикасын білдіретін ауқымды ақпараттық әлеуетке ие болып табылады.

Осыған байланысты бұрын түр-түс атаулары тек лексикология, семасиология саласында тақырыптық топ көлемінде қарастырылып келсе, кейінгі жылдары бұл мәселе тіларалық коммуникация, концептология, когнитивті және антропоцентрлік лингвистика, психолингвистика салаларының шеңберінде де кеңінен талдауға түсе бастады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Аитова Н.Н. Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік семантикасы: Оқу құралы. – Ақтөбе: Қ. Жұбанов атындағы АқМУ, 2006. – 161 бет.
2. Жарқынбекова Ш. Концепты цвета в казахской и русской культурах. –Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 226 с.
3. Гумбольдт В. О различении строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человека // В.фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. – М.; Прогресс, 2000, – 400 с.
4. نیکوبخت ن. ، " روانشناسی رنگ در اشعار سهراب سپهری "، فصل نامه. قاسم زاده س.ع. 1382. ص – 148
5. Гачичеладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. – 2-ое издание, – М.:Советский писатель, 1972. – 262 с.
6. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство. – М.: Наука, 1984. – 174 с.
7. Қайдаров Ә., Өмірбеков Б., Ахтамбердиева З. Сырға толы түр мен түс. – Алматы: Қазақстан, 1986. – 95 б.
8. Тоқтаубай А. Тұлпарлар театры // Егемен Қазақстан газеті, 2003.
9. Тамыз (№ 219-222).
10. de Fouchecour C.H. La description de la nature dans la poesie lyrique Persane du XI siecle, librairie e.Klincksieck, Paris, 1969. – 152 p.
11. Мүсірепов Ғ. Түстердің аясы //Қазақ әдебиеті газеті, 1966. – сәуір.
12. Москович В.А. Система цветообозначений в современном английском языке // Вопросы языкознания. – М., 1994. – №6. – С. 84-95.

Назира Сайбекова
(Алматы, Қазақстан)

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ «МАХАББАТ» КОНЦЕПТІСІ

Мақалада қарастырылатын негізгі мәселе: «махаббат» концептісі. Мақаланың негізгі бағыты ағылшын және қазақ тілдеріндегі «махаббат» концептісі. Концепт дегеніміз не? Концептінің лингвистикадағы мағынасы. «Махаббат» концептісі және оның лингвокогнитивті сипаты және түрлері.

Тірек сөздер: махаббат концептісі, сүю, жақсы көру, объективті махаббат, тұлғааралық махаббат.

Кез-келген халықтың көне замандардан бері қалыптасқан өзіндік болмыс бітімі, салт-дәстүрі, материалдық және рухани мұралары – сол халықтың ғұмыр жолының айнасы. Өткен замандардан жеткен мұралары – бүгінгі ұрпақ үшін тек тарихтың қарапайым куәгері ғана емес, сонымен бірге қазіргі сан тарау мәдениетіміздің бой көтерген берік тұғыры да.

Концепт терминінің теориялық негіздерін ғалымдар Д.С.Лихачев, Н.Д.Арутюнов, Е.С.Курбяков, А.Н.Мороховский, Н.К.Репцев, В.В.Колесов, А.П.Бабушкин, В.А.Маслов, А.Л.Туревич, А.Вежбицкая, Ю.А.Степанов т.б. ғалымдардың ізденістерінде өзіндік қырларынан көрінген.Концепт адам санасындағы ұлттық бірліктерді, психикалық ресурстарды, адам білімі мен тәжірибесі арқылы жинақталған ақпараттық құрылымды, ментальдық лексиконның, концептуалдық жүйенің адамзат психикасында бейнеленген барлық әлем бейнесінің оперативті мазмұндық бірліктерін түсіндіреді.

Бүгінгі таңда лингвистика ғылымында концепт терминінің қарастырылуы лингвистика мен философияның өзара бір-біріне деген әсерінің күшеюіне байланысты туындаған. Логикада “концепт” термині “ұғым, түсінік” терминдерімен тең. Ресей тіл білімінде “концепт” термині алғаш рет XX ғасырдың 20-30 жылдарында пайда болды.

Концепт ұғымы адамзат іс-әрекеті нәтижесінің мазмұны, тәжірибе мен білім мазмұнын бейнелейтін ұғымдар, әлемді тану процесі туралы танымдарға жауап береді. Концепт – латынша "conceptus" көптеген формалардың мазмұнын өзіне жинақтаушы және солардың бастауы дегенді білдіреді. Концепт терминінің мағына ауқымының кеңдігі соншалықты, зерттеуші тарапынан оған берілген анықтамалар әрқилы және сан алуан. Негізінен бәрінің ой-пікірлері концепт деген ұғымға саяды [1,42].

Ал, «концепт» ұғымы дегеніміз – адам санасына тұрған орта, дін, мәдениет, жалпы айтқанда, дүниетаным негізінде белгілі-бір ұрпақтан өзгеріссіз беріліп отыратын құндылық [2,31].

Н.Д. Арутюнова мәдени концептілер туралы былай дейді: «Каждое из этих слов обладает своими законами, сочетаемости, своим лексиконам, фразеологией, риторикой и шаблонами, своей областью референции, и поэтому, описывая и анализируя «язык» каждого культурного концепта, мы открываем доступ к соответствующему понятию».

В.В.Колесов концепт ұғымын қазіргі зерттеулерде кездесетін мәдени концепт ұғымымен байланыстыра келе былай деп жазады: «Концепт» сөздің мағыналық толығуының негізгі нүктесі әрі дамудың ең соңғы шегі. Мәдени таңба ретіндегі сөз мағыналарының даму нәтижесіндегі

алғашқы мағына –соңғы нүкте, яғни қазіргі мәдениеттегі қатары молайған ұғым концепт бола алады. Концептілер ұлттық дүниетаным, мәдениет негізінде қалыптаса отырып, ұлттың ұлт болып айқындалу белгісі ретінде де маңызды және олар тілде де көрініс тапқан, яғни белгілі-бір концепт төңірегінде тілдік белгілер оның мән-мағынасын ашуда бірденбір маңызды орын алады. Концептілерге талдау жасағанда, әр тілде мәдени-ерекше концептілер басым болады [3].

Белгілі зерттеуші ғалым Ш. Елемесова:" Концепт базалық когнитивтік маңыздылық ретінде мәнді пайдаланылатын сөздермен байланыстырушы концептуализация процесінің мазмұнды бірлігі ретінде шындықтың адам миында бейнеленуі"-деп атайды [4,85].

Мәдени концептілердің беретін ұғымын, семантикалық қырларына талдау жасау арқылы жеке адамнан бастап, қоғамдық топтардың, бүкіл бір ұлттың, халықтың ой-өрісін, өрісінің, дүниетанымының ерекшеліктерін айқындауға болады.

Мәдени концептілер белгілі-бір халықтың, ұлттық мәдениетін, салт дәстүрін, дүниетанымын түсінудің кілті. Олар халықтың өзіндік мәдениетін өз ішінен ұғынуға көмектеседі. Мәдени концептілерді талдау арқылы ұлттық мәдениеттің даму қалпын, оның қазіргі өмірдегі жай күйін білеміз. «Мәдени концепт» ретінде танылатын тілдік бірліктің концепт құрудағы өзіндік лексиконы, синонимдік қатары, ассоциациялық байланысы бар және семантикалық өрісі кең атауларды білеміз. Солардың бірі ретінде «Махаббат» ұғымын қарастыруға болады.

Бұл мақалада қазақ және ағылшын тілдеріндегі күрделі эмоцияларды білдіретін «махаббат» концептісі негізге алынды. "Махаббат" концептісінің негізгі логикалық моделі мынадай: сүю, жақсы көру, жан тәнімен шексіз сүю, махаббаты үшін барлығына да даяр болу.

«Махаббат» концептісі туралы ғасырлар бойы ер кісілер мен әйел кісілердің ұғымы әртүрлі болды. Ер кісілер махаббат ұғымын логикалық және шынайы түрде қабылдаса, әйел кісілер романтикалық түрде қабылдады. Диан Эккерманстың «The Natural History of Love» атты кітабында Рим дәуірінен қазіргі таңға дейін махаббат концептісінің әртүрлі екендігін сипаттаған кезде екі жыныс өкілі ажырап, бөлінгендігін айтады. Эккерман сонымен қатар, ер кісілер мен әйел кісілер үшін ережелердің де әртүрлі болғандығынан хабардар етеді. Ағылшын тіліндегі «Beauty and the Beast» ертегісі әйел идеясындағы романтикалық, христиандық, үнсіз және платондық махаббаттың керемет мысалы болып табылады. Мысалы:

In Beauty and the Beast, Beauty exhibits christian love. The Beast is physically repulsive and frightening; but somehow Beauty manages to see pass his physical exterior. Someone who has been indoctrinated with the ideology of Christianity would be able to accept a monstrous looking creature as the Beast. Christianity teaches its followers to love the afflicted, sick and the ugly. Christianity instills in its followers to love everyone for their spiritual interior and not their physical exterior [5].

Махаббат концептісі екіге бөлінетіндігін төмендегі кестеден көруге болады.

Кесте 1

Ағылшын тіліндегі махаббат концептісі	Қазақ тіліндегі махаббат концептісі
Love can be: • Impersonal love; • Interpersonal love. *Impersonal love:* A person can be said to love an object, principle or goal if they value it greatly and are deeply committed to it. *Interpersonal love:* Interpersonal love refers to love between human beings. It is a more potent sentiment than a simple *liking* for another. Such love might exist between family members, friends and couples.	Махаббат түрлері: • Объективті махаббат; • Тұлғааралық махаббат. *Объективті махаббат:* Адамзаттың бағалауына байланысты затты, қағиданы немесе мақсатты жақсы көруі жатады. *Тұлғааралық махаббат:* Тұлғааралық махаббат адамдар арасындағы махаббат болып табылады. Махаббаттың бұл түрі жанұя мүшелері, достары және жұбайлар арасында кездеседі.

Тұлғааралық махаббатқа байланысты ағылшын тілінде келесі мысалды бере кетсем:

Love is not attraction. One does not fall in love with a person based on their physical appearance. In other words, love at first site does not exist in a healthy reality. It may be a euphorically awesome experience, but it is not love. And that is not to say that you should avoid such a feeling. Quite the contrary. What else is life for if not to enjoy in such a magical way. Unfortunately, many people's lives are seriously damaged when they label the overwhelmingly pleasurable feelings that they are experiencing as a result of such a strong attraction as love. When this happens, goals are changed, priorities are changed, values are changed…all based on a feeling. An emotion. Most often, this emotion fades rather quickly, or is not reciprocated…and the person feels the other end of the emotional spectrum. If you equate a physical attraction to someone, it will be important for you to realize that this is not love. Until you have come to know the person within that body; until that person comes to know you…what you are experiencing is not love. It may be admiration, affection, attraction, desire…heck, it may even be desperation…but attraction is certainly not love.

Әлемнің бейнесінде физикалық субъект– эмоцияның иесі. Эмоционалды күй субъектінің еркінен тәуелсіз болады және ішкі сезіммен тікелей байланысты. Осылайша тұлғааралық махаббатқа байланысты сөздер пен махаббат тәрізді зат есімдер Ә.Нұршайықовтың «Махаббат қызық мол жылдар» атты романында сыртқы әсерлер арқылы болғандығын дәлелдейтін мысалдарға толы болып табылады [6]. Әдебиет әлемінде мәңгілік тақырыпқа айналған «махаббат» мәселесі бұл романның асыл арқауы... азіргі жастарымыздың да жанын тербеген, жалпы адам баласына тән мөлдір сезімді өзек еткен шығармадан мысал ретінде үзінділер беріледі.

Мықты жүректі мекендеген *ескі махаббат* та осыған ұқсайды – өшсе де орын бермей, қоламталанып жатып алады; оны жалынды *жаңа махаббат* қана тықсырып шыға алады.

Ұлы Отан соғысында біз жауды қаруымыздың – самолеттің, танктің, артиллерияның құдіретімен жеңдік, – деп ойладым мен онан әрі. –Сол сияқты алаулаған *асыл махаббаттың* күшімен де жеңдік.

Біздің жүрегімізде Отанға, анаға, сүйген жарға деген *шексіз махаббат* болды. Соңғы күш алдыңғының қуатты қозғаушысына айналды да, өлім мен өмірдің арпалысындай айқаста біз жеңіп шықтық.

Меніңше, *махаббат* – дүниедегі барлық күштің көзі, барлық қуаттың бұлақ –бастауы. Онсыз еш жерде жеңіс жоқ.

Ендеше, қыздар, *махаббаттың* мөлдір бастауы – сендерді көргенде қалай тебіренбейін, қалай қуанбайын мен!

Өзіңді *уыз махаббатыммен* сүйгенім үшін кеш.

Махаббат пен сана бірін –бірі тыңдамайтынын, әрқайсысы тек өз дегенім ғана болсын дейтінін мен бірінші рет осы кеште ұққандай болдым.

Махаббат бар жерде көз жасы қоса жүреді.

Адамның өмірі қысқа болғанымен, *махаббаты* ұзақ өмір сүреді.

... Мені *махаббаттың* улы жыланы шақты аямай. Жаныма дәрі, дертіме шипа сен ғана!

Еркектер әлімен күшті болса, әйелдер *махаббатымен* мықты.

Әйел *махаббаты* – ең күшті *махаббат*.Әйел *махаббаты* – әлемнің тұтқасы.

Жоғарыда аталған романдағы махаббат концептілерінің басым көбі тұлғааралық махаббатқа арналғандығын және зат есім сөз табына жататындығын көруге болады. Махаббаттың түрлеріне байланысты бөлген концептілер кездеседі: *уыз махаббат; асыл махаббат; шексіз махаббат; ескі махаббат; жаңа махаббат.*

Қорыта келгенде, кез – келген елдің дүниетанымында орын алған «махаббат» концептісінің түрлері ажыратылып, ерекшеліктері көрсетілді. Концепт терминіне байланысты мәселелерге соңғы жылдары көп көңіл бөлінуде және мәдениетпен, салт – дәстүрмен байланысты, жалпы барлық дүниетанымға байланысты көптеген пікірлерді табуға болады. «Махаббат» концептісі әр халықта әртүрлі түсініктермен берілетіндігін, ол жайында әрқилы пікірлер бар екендігін көруге болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Жампейсова Ж.М.ҚР ҰҒА-ның хабаршысы, 2005. – №8. «Ақ» және «Қара» концептілерінің әлеуметтік мағыналары.
2. Ислам А. ҚР ҰҒА –ның хабаршысы.Тіл әдебиет сериясы. «Өмір» концептісінің тілдегі көрінісіне лингвомәдени сараптама, 2003.-№ 4.
3. Күшпаева М.Т.Тары концептісінің семантикалық құрылымы мен лингвомәдени мазмұны.-2003.Дис.жұмыс.
4. Елемесова Ш. Көркем мәтіндегі ұлттық мәдениеттің тілдік релеванттары. Канд.дис. Алматы 2003-128б.
5. Ackerman, Diane. A Natural History of Love. New York: Random House, 1994.
6. Ә.Нұршайықов. Махаббат қызық мол жылдар. – Алматы: Атамұра, 2002. – 320 бет.

Марина Симонец
(Макеевка, Украина)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЛАТИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Фразеология современных славянских, романских, германских языков сложилась сравнительно недавно. Ни в отечественном, ни в зарубежном языкознании до настоящего времени не было фундаментальных теоретических работ, в которых бы освещались вопросы фразеологии и лексикологии латинского языка. Данное исследование базируется на основе теоретических положений, выдвинутых разными поколениями исследователей фразеологии индоевропейских языков, такими как Ш. Балли, В.В. Виноградов, Н.М. Шанский, В.Н. Телия, А.В. Кунин, В.Г. Гак, А.Г. Назарян и др.

Родоначальником теории фразеологии является швейцарский лингвист французского происхождения Ш. Балли, который рассматривал фразеологические обороты как устойчивые сочетания с различной степенью спаянности компонентов. Он различал внешние и внутренние признаки этих оборотов, причём под первыми понимал их структурные особенности, а под вторыми – семантические [1, с. 98].

Широко известны в лингвистической литературе работы Н.Н. Амосовой и А.В. Кунина по английской фразеологии; И.И. Чернышевой, А.Д. Райхштейна и М.Д. Городниковой по немецкой фразеологии; Е.М. Вольф, В.С. Виноградова, А.В. Супрун и Н.Н. Курчаткиной по испанской фразеологии; Т.З. Черданцевой по итальянской фразеологии; В.Г. Гака, А.Г. Назаряна, И.Н. Тимесковой, К.Д. Приходько по французской фразеологии.

По мнению А.В. Кунина, фразеологические единицы (далее – ФЕ) – это устойчивые сочетания лексем с полностью или частично переосмысленным значением [2, с. 160]. Наиболее общими признаками ФЕ называют «языковую устойчивость, семантическую целостность» [3, с. 162]. Решающим фактором закрепления ФЕ в языке является её образность, что соответствует одной из тенденций развития языка, – тенденции к экспрессивности [4, с. 293].

Значение фразеологизма отличается от лексического значеия слова своеобразием отражения предметов, явлений, признаков окружающей действительности, особенностями мотивирования своего значения, характером участия компонентов в формировании целостного значения фразеологизма [5, с. 52].

Целью данной работы является исследование латинских фразеологических единиц с точки зрения их классификации по различным параметрам: 1) по грамматической организации компонентов и их семантическим взаимоотношениям; 2) по выполняемой образно-стилистической функции фразеологической единицы; 3) по соотносительности стержневого слова с той или иной частью речи. Все фразеологические единицы организованы на основе синтаксических моделей устойчивых словосочетаний или предложений. В основу классификации исследуемых фразеологических единиц положен их морфолого-синтаксический принцип, позволяющий выделить в них две общие группы фразеологизмов: фразеологические единицы со структурой словосочетаний и фразеологические единицы со структурой предложений.

Предметом исследования (всего 210 ФЕ) являются фразеологические единицы со структурой словосочетаний (90 ФЕ) и фразеологические единицы со структурой предложений (120 ФЕ), определённые методом сплошной выборки из лексикографических источников [6], [7]. При проведении исследования были использованы следующие лингвистические **методы:** лексико-семантический, структурный и статистический.

Латинские фразеологизмы, как и большая часть фразеологических единиц других языков, содержат важную культурологическую информацию и свидетельствуют об уникальной национальной самобытности народа.

Лексико-семантический анализ ФЕ в латинском языке позволил выявить 4 группы, которые обозначают римские реалии, отражающие национальное своеобразие истории, культуры, традиционного образа жизни италийцев:

1) ФЕ, обозначающие предметы и явления быта (кухонная утварь, предметы одежды и роскоши, огонь и вода, дым и пламя) – 80 ФЕ (38 %). Например, *lutum, nisi tunditur, non fit testa* (‘не замесив глины, не вылепишь горшка’);

2) ФЕ, обозначающие детали римской кухни (хлеб, вода, вино, продукты питания и плоды) – 30 ФЕ (14 %). Например, *ab ovo usque ad mala* (‘от яйца до яблок’ – от начала до конца), *panem quotidianum* (‘хлеба насущного’);

3) ФЕ, обозначающие религию (культовые обряды) – 50 ФЕ (24 %) – (мудрые советы, выдержки из Библии, человеческие пороки). Например, *Deus nil frustra facit* (‘Бог ничего не делает напрасно’);

4) ФЕ, обозначающие юридические понятия (право, юрисдикция, правонарушения, публичное право, преступления, нравственность) – 50 ФЕ (24 %). Например, *dura lex, sed lex* (‘закон суров, но это закон’), *conscientia mille testes* (‘совесть – тысяча свидетелей’).

Во фразеологических единицах, организованных по структурной схеме словосочетания, между компонентами наблюдаются два вида связи: подчинительная и сочинительная. Наиболее многочисленными являются фразеологизмы с подчинительным видом связи между компонентами, которая обусловливает наличие во фразеологической единице независимого (стержневого) компонента и компонента зависимого. Многие исследователи определяют стержневое слово как «компонент», организующий фразеологический оборот, как структурное целое определенной модели [8, с. 4].

На основании лексико-грамматической принадлежности все фразеологические единицы – словосочетания подразделяются на именные (70 ФЕ), выполняющие номинативно-экспрессивную функцию, и глагольные (20 ФЕ). От способа выражения зависимого элемента определения наиболее продуктивными моделями являются следующие структурные типы ФЕ: 1) тип NA (существительное + согласованное с ним прилагательное); 2) тип AN (прилагательное + существительное); 3) NN тип (существительное + существительное в родительном падеже); 4) расширенный атрибутивный тип, представляющий собой словосочетание (Praep. + AN (Abl.) + Nom.). Все они объединены общим значением лица, предмета, содержат в своем значении разную степень оценочности и не только передают качественные признаки, присущие лицу или предмету, но и выражают оценку со стороны субъекта, в большинстве случаев иронически отрицательную. Из других частей речи, вовлеченных в процесс фразеологизации, следует отметить притяжательные прилагательные и указательные местоимения «наш, ваш, их, свой».

Глагольные фразеологические единицы имеют грамматические категории лица, залога, наклонения и, как и именные фразеологические единицы, структуру словосочетаний. Стержневым элементом их является глагол в форме инфинитива. Глагольные ФЕ объединяются в две подгруппы, одна из которых включает фразеологизмы с обозначением деятельности лица, другая – с обозначением эмоционального состояния человека. Для обеих групп характерно явление антропоморфизма и наличие эмоционально-экспрессивной коннотации. Количественные характеристики вышеназванных структурных типов латинских фразеологических словосочетаний представлены в таблице 1.

Таблица 1.

Структурные типы фразеологических словосочетаний в латинском языке

№	Структурные типы	Количество	%	Примеры
1.	NA (сущ.+согл.прил.)	35 ФЕ	39	Terra incognita (неизвестная земля)
2.	AN (прил.+сущ.)	20 ФЕ	22	Piperata facundia (язвительная речь)
3.	NN (сущ.+сущ. в Р.п.)	10 ФЕ	11,4	Lux veritatis (свет истины)
4.	Praep.+AN (Abl.)	5 ФЕ	5,5	In caducum parietem (на падающую стену)
5.	Verbum	20 ФЕ	22	Vendere fumum (напускать туман)
	Всего:	**90 ФЕ**	**100**	

Что касается ФЕ со структурой предложений, то нами были выделены многокомпонентные структуры (от 4 до 13 компонентов) с одним предлогом (ad, cum, in, de), с двумя предлогами (de…ad; ab…ad; in…in) и союзом (et). Количественное соотношение данных структурных типов латинских ФЕ представлено в таблице 2.

Таблица 2.

Продуктивность структурных моделей фразеологических предложений в латинском языке

Количество компонентов	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**Всего**
Количество примеров	44	22	12	12	6	6	3	6	5	4	**120**
%	**37**	**18**	10	10	5	5	2,5	5	4,2	3,3	**100**

Проведя исследование фразеологических единиц в латинском языке, можно сделать следующие **выводы:**

Именные и глагольные ФЕ образованы по грамматическим и синтаксическим моделям, существовавшим в литературном латинском языке. Исключения составляют отклонения от нормативной грамматики – препозиция прилагательного или существительного в родительном падеже. Например, *fabariae Kalendae* ('Календы бобов'), *piperata facundia* ('наперченная речь', т.е. резкая, язвительная речь).

Наиболее продуктивными моделями фразеологических предложений в латинском языке были выявлены 4-х (37 %) и 5-ти (18 %) компонентные структуры фразеологических единиц. Например, *justitia nihil expedit praemii* ('Справедливость не требует никакой награды'); *jus est ars boni et aequi* ('Право есть искусство добра и справедливости').

В формировании языковой картины мира особую роль играет фразеология. В образном содержании фразеологического состава языка воплощено культурно-национальное восприятие окружающего мира. Латинские фразеологизмы носят рекомендательный и нравоучительный характер, которые сформулированы с типичной для латинского языка точностью и краткостью.

Литература:

1. Балли Ш. Французская стилистика (Traite de Stylistique Francaise): перевод с французского. – Изд. 3-е, допол. и передел. / Ш. Балли; пер. Е.Г. Эткинд. – М.: Либроком, 2009. – 393 с.
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учебное пособие. – Изд. 3-е, допол. и передел. / А.В. Кунин. –Д.: Феникс+, 2005. – 488 с.
3. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: Учебное пособие. – Изд. 2-е, допол. и передел. / И.В. Арнольд.– М.: Флинта: Наука, 2012. – 376 с.
4. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики: Учебник. – Изд. 3-е, допол. и передел. / Д.Н. Шмелев. – М.: ЛКИ, 2008. – 280 с.
5. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков: Научное издание / В.Г. Гак. – М.: Либроком, 2013. – 287 с.
6. Корнеев А. 3000 латинских крылатых выражений / А. Корнеев. – Д.: ООО ПКФ «БАО», 2011. – 304 с.
7. Литвинов В.Д. 500 крилатих висловів: Тексти / В.Д. Литвинов, Л.П. Скорина.– К.: Індоєвропа, 1993. – 320 с.
8. Єрченко П.Г. Класифікація фразеологічних одиниць / П.Г. Єрченко // Іноземна філологія. – 1994. – Вип. 4. – С. 8-12.

Ірина Струк
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ПОБУДОВИ АНГЛІЙСЬКИХ ПОГОДНИХ ПРИКМЕТ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Народна прикмета – важлива складова частина національної культури. Маючи пряме відношення до культурних та етнічних сфер людського суспільства, прикмети відображають «мовну картину світу» його носіїв. Вони перебувають у тісному зв'язку з багатьма сферами життя і побуту людини, узагальнюють багаторічні спостереження людей над природними явищами.

Попри свою архаїчність погодні прикмети продовжують своє існування, що підтверджує особливості дослідження їх функціонування у сучасному мовленні. Необхідність вивчення народних прикмет пояснюється тенденціями, що спостерігаються в сучасній лінгвістиці у зв'язку з активною взаємодією різних національних культур, що стимулює проведення досліджень національних мовних картин світу, особливостей мовної свідомості різних народів, прояви національно-специфічних рис людського досвіду взаємодії з навколишньою дійсністю.

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що переклад здійснений на матеріалі різноструктурних неспоріднених мов – української і англійської, дозволяє на прикладі фольклорних мікротекстів продемонструвати універсальні та унікальні риси «способи категоризації і концептуалізації внемовної дійсності» представниками українських і англійських етнокультурних соціумів, а також простежити вплив мовної стереотипізації на формування і функціонування мовних структур на міжнародному рівні [1, с. 9].

На сучасному етапі свого розвитку, прикмети все ще не мають чіткої класифікації. Різні лінгвісти по-різному розуміють поняття прикмета відносячи її, то до народних паремій побутового значення (Г. Л. Пермяков), то співставляють з забобонами і повірями (М. Я. Нікіфоровський), третя група лінгвістів відносять паремію до прикмет які відображають погодні явища. До прихильників третої групи відносяться сучасні лінгвісти Маряна та Зоряна Лановик, які характеризують прикмету, як «сталий вислів, в якому певні явища природи відповідно до зміни пір року пов´язуються з кліматичними чи погодними змінами, які впливають на наслідки хліборобської праці: «Грім гримить – буде хліб родить», «Два дощики у маю – певно бути врожаю». Дослідниці вважають, що вони переважно вживаються у «прямих значеннях, без підтексту чи надмірної художньої образності», та відносять їх до народної агрономії [3, с. 443].

Ще у першій половині XXI столітті визначний географ і метеоролог-кліматолог А.І. Воєйков рекомендував ретельно вивчати народні прикмети погоди, вважаючи, що в них можна знайти зачатки стародавніх знань. «Як полководець вивчає сили свого ворога, так і ми повинні знати свій клімат, щоб боротися з ним і перемогти його [5, с. 146]». Саме тому, для розгляду були обрані, найменш дослідженні, проте найбільш поширені у двох національних культурах метеорологічні прикмети.

Попри те, що перший телевізійний прогноз погоди був показаний саме в Англії 11 листопада 1936 року, англійці продовжують черпати знання з вкоренілих життєвих спостережень. Про що свідчить велика кількість пісень та поезії які базувалися саме на погодніх прикметах. Для прикладу розглянемо вірш англійського лікаря Е. Дженнера, котрий не лише увійшов в історію як рятівник людства від віспи, але і був поціновувачем погодніх явищ. Він тонко відчував зміни погодніх явищ і відобразив свої спостереження у вірші про прикмети дощу – «Сорок причин для того, щоб відмовитися від прогулянки з другом»

SIGNS OF RAIN

The soot falls down, the spaniels sleep.
And spiders from their cobwebs peep.
Loud quack the ducks, the peacocks cry.
How restless are the snorting swine!
The busy flies disturb the kine.
Low o'er the grass the swallow wings,
The cricket, too, how sharp he sings!
Puss on the hearth, with velvet paws,
Sits wiping o'er her whiskered jaws.
Through the clear stream the fishes rise,
And nimbly catch the incautious flies.
The frog has changed his yellow vest,
And in a russet coat is drest.
The mellow blackbird's voice is shrill.
The dog, so alter'd in his taste,
The tender colts on back do lie,
Nor heed the traveller passing by.
'Twill surely rain, we see't with sorrow,
No working in the fields tomorrow [9]

Народні прикмети являють собою семантичну структуру. У ній присутні дві ситуації, з яких одна залежить від іншої: вони відбуваються одночасно або послідовно. На думку Закірова М. І. «у них простежується природний причинно-наслідковий зв'язок між умовою і його наслідком, незалежно від волі мовця. Такі прикмети побудовані за формулою «А пророкує» («Якщо А, то слід чекати») [2, с. 8]» Ця формула у перекладному варіанті на українську мову, має місце у вище зазначеному вірші, котрий складається з повноцінних прикмет зашифрованих у поетичній римі. На матеріалі вірша, розглянемо деякі англійські погодні прикмети, та здійснемо спробу виявити способи й засоби їх можливої заміни українськими відповідниками. Розглянемо наступні дві пропозиції: «**The soot falls down, the spaniels sleep**»

The soot falls down – «If the smoke is going down toward the ground, expect rain [11]». Іменник «the soot» перекладається на українську мову «сажа», у оригіналі іменик «the smoke» – дим, відповідно в українській мові зустрічаємо відповідник: «Дим стелиться по землі – до дощу [8]»

The spaniels sleep – «Dogs, before rain, grow sleepy and dull [11]», при перекладі серед українських погодних прикмет знаходимо: «Собака мало їсть і багато спить – до зміни погоди [11]», враховуючи відмінності у спостереженнях українського та англійського народу, у оригіналі англійської прикмети відбувається конкретизація сонливої поведінки собаки іменником «dull» (млявий), тоді як в українському варіанті відбувається доповнення ще однією характерною рисою «багато спить».

Наступний рядок «**Loud quack the ducks, the peacocks cry**» відображає дві погодні прикмети зоологічного характеру, а саме: «When ducks quack loudly, it's a sign of rain [10]», котрий перекладається дослівно: «Якщо качки крякають голосніше, ніж зазвичай, – прикмета до дощу [8]». Інша погодна прикмета «When the peacock loudly bawls, soon we'll have both rain and squalls [7, с. 473]» виконана у формі римівки і має відповідний римований переклад у російській мові (Когда павлин громко поет, значит, что скоро дождь пойдет [9]). Українські погодні прикмети, на відміну від англійських та російських прикмет, витримані в стриманому стилі без римівок, тому переклад здійснюється відповідно до формули «N(іменник) + то (до, на)» Павлін голосно кричить, – до дощу [8].

У рядку: «**How restless are the snorting swine**» зашифрована прикмета: «If swine be restless, and grunt loudly, expect rain [11]». Структура англійської паремії побудована за формулою «If (When) + V (foreshow, expect, mean, denote), що значно полегшує переклад, адже за структурою нагадує українську прикмету. В українській мові відповідає паремії такого типу: «Свиня, хоч і сита, а ходить по оборі, кувікає – на зміну погоди [8]», конкретизована словами «хоч і сита» і більш лексично забарвленим словом «кувікає» замість «grunt» (хрюкає).

У наступній пропозиції: **«The busy flies disturb the kine»** автор відобразив прикмету: «When flies bite greedily, expect rain [6, с. 24]». Як бачимо, дана прикмета не викликає труднощі для перекладу, адже має прямий відповідник в українській мові: «Якщо мухи дуже кусаються – ознака наближення негоди [8]»

У поетичному рядку «**Low o'er the grass the swallow wings**» відображена наступна метрологічна прикмета: «Birds flying low, expect rain and a blow [11]», де римований вислів знаходить точний, стриманий відповідник в українській мові: «Якщо ластівки літають низько – бути дощу [8]».

У Англії найбільш велике значення надають поведінці кішки, тому інколи для коректного перекладу важливо зрозуміти різні спостереження правильно. Простежимо цю закономірність починаючи із поетичних рядків. Отже, строфа «**Puss on the hearth, with velvet paws, sits wiping o'er her whiskered jaws**», відображається у англійській прикметі: **«**When cats wipe their jaws with their feet, it is a sign of rain [12]», проте не знаходить свого відповідника в українській мові, натомість зустрічається приказка, такого типу: «Якщо кіт вмивається – на суху погоду [8]». Як виявилося англійці у своїх спостереженнях, розділили поняття «wipe their jaws» – витирати писок та «washes her face» – вмиватися. В результаті з'являється ще одна приказка, котра передбачає хорошу погоду, а саме: «If a cat washes her face o'er her ear,'tis a sign the weather will be fine and clear [12]».

У поетичній римі: **«Through the clear stream the fishes rise, and nimbly catch the incautious flies»** відображена прикмета: **«**Fishes jump high and catch insects, foreshow rain [12]». Як приклад вдалого відтворення приказки у перекладі можна навести українську паремію: «Риби вискакують з води і ловлять комах – до дощу [8]».

Наступний рядок: «**The merry blackbird's voice is shrill**» передає зміст англійської прикмети: «When the voices of blackbirds are unusually shrill, rain will follow [12]». Прикмета вживається відповідно до формули If (When) + V(Future Simple). В українській мові існує прикмета: «Чорні дрозди починають пронизливо свистіти, ховаються – буря, дощ [8]», доповнена ще одним фактом спостереження, а саме «ховаються», який при перекладі на українську мову може бути упущеним.

У даній статті ми розглянули лише декілька погодних прикмет дощу, і з впевненістю можемо погодитися з В.К. Харченко, яка досліджувала тексти традиційних прикмет XIX століття, щодо важливості та жанрової самостійності прикмети: «Народна прикмета – маленька клітинка, порівняно простий за формою фольклорний миніжанр, що, проте, становить цікаву ланку будь-якої національної культури [4, с. 116].»

Прикмети, зважаючи на різностороність та не схожість двох культур, подолали прогалину міжмовного нерозуміння – перейшли через пустоту, не заповнивши її по суті, адже у англійських приказках структура побудови звичайно відрізняється від українських приказок, проте сенс залишається однаковим, що значно полегшує задачу розуміння перекладу.

Отже, в нашому дослідженні при аналізі англійських прикмет та їх перекладних відповідників в українській мові, ми дійшли до таких висновків.

Англійські приказки завжди мають форму простого часу (Present Simple) інколи використовуючи речення майбутнього простого часу (Future Simple) Найчастіше вживається складнопідрядне речення, прослідковується використання римівок. Вживаються такі дієслова передбачення як: «foreshow», «foretell», «expect». Українські погодні прикмети стриманно передають прогноз, уникаючи римівок та прогностичних дієслів типу: «віщує», «предвіщає», натомість вживаючи просту формулу «N(іменник) + то (до, на)». Саме простота, чіткість, ясність та схожість англійських народних прикмет з українськими пареміями робить переклад та його сприйняття легшим, як для перекладача так і для реципієнта.

Література:

1. Вагнер К. Р. Семантика и синтаксис русских народных примет с компонентом «зооним» (в зеркале английских примет): автореферат дис.... кандидата филологических наук.: 10.02.01, 10.02.20 / К. Р. Вагнер. – Казань, 2008. – 15 с.
2. Закиров М. И. Концепт вода/су в русских и татарских народных приметах: автореферат дис.... кандидата филологических наук: 10.02.01, 10.02.02 / М. И. Закиров; – Казань, 2009. – 16 с.
3. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість: Навчальний посібник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
4. Садова Т. С. Народная примета как текст и проблемы лингвистики фольклорного текста: Дис.... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Т. С. Садова. – Санкт-Петербург, 2004. – 373 с.
5. Шахнович М. И. Приметы верные и суеверные. Очерки народного знания и бытового суеверия / М. И. Шахнович – Л., Лениздат, 1984. – 190 с.
6. Garriott, Edward B. Weather folk-lore and local weather signs. / E. B. Garriott. – Washington, Gov't Printing Office, 1903. – 153 p.
7. Northall, G. F. English folk-rhymes: A collection of traditional verses relating to places and persons, customs, superstitions, etc. / G. F. Northall. – Kegan Paul, Trench, Trubner, 1892. – 565 p.
8. Народні прикмети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://traditions.org.ua/
9. Приметы. Павлин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chtojebudet.ru
10. The Seasons [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bartleby.com
11. Weather changes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.phrases.org.uk
12. Weather signs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lowellhighlandsweather.com

Науковий керівник:
доктор філологічних наук, професор Гудманян Артур Грантович.

Ірина Тесля
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «НАД ПРІРВОЮ У ЖИТІ» Д.Д. СЕЛІНДЖЕРА)

Переклад має довгу історію, яка розпочалася в ті часи, коли виникла потреба в людях, які володіли б декількома мовами і могли бути посередниками при спілкуванні різних мовних спільнот. Проте, у якості самостійної науки переклад сформувався лише на початку XX ст. В умовах поглиблення та розширення міжнародних зв'язків та обміну інформацією перекладознавство отримало можливість швидко розвиватися.

Як відомо, у системі значень мови кожного народу відбиті результати досвіду людини. Саме через відмінні умови життя, клімату, історії, культурних цінностей, традицій та звичав, у кожній мові виникають такі одиниці, що позначають явища та процеси, властиві лише побуту та способу життя кожного конкретного народу. Вони можуть як мати свої відповідники у близьких чи далеких народів, так можуть і взагалі не мати таких. Ось чому до труднощів перекладу відносять переклад безеквівалентної авторської лексики. Проте такі семантичні невідповідності не повинні бути нездоланним бар'єром для перекладу, тобто наявні труднощі не означають, що їх значення безеквівалентної лексики не може бути передане в перекладі або що вона перекладається з меншою точністю, ніж одиниці, що мають прямі відповідники[1, с. 16].

У продовж багатьох років провідні вчені-філологи відстоювали гіпотезу, про неможливість рівноцінного відтворення як змісту, так і форми оригіналу засобами іншої мови, цілком правильно стверджуючи, що художній твір завжди має чітко виражений національний характер, що кожна мова має власні, притаманні лише їй засоби виразності.

Кожна країна, будь-який народ, всяка місцевість мають притаманні лише їм умови розвитку, які виступають їхніми характерними рисами, надаючи їм щось особливе, незвичайне, неповторне. Кожна мова містить у своєму лексичному складі слова, які належать до національної лексики, не маючи ані аналогів, ані еквівалентів в інших мовах. Такі слова або словосполучення називають безеквівалентною лексикою.

Переклад безеквівалентної лексики – це частина великої і важливої проблеми передачі національної та історичної самобутності нації, яка сягає самого зародження теорії перекладу як самостійної дисципліни.

Безеквівалентна лексика належить до найменш вивчених лінгвістичних одиниць, а тому її переклад завжди становить неабияку складність [2, с. 106].

У запропонованій статті робиться спроба детального розгляду безеквівалентної лексики, як одноієї з найбільш складних ділянок перекладу, з якою доводиться зустрічатися перекладачеві. Мета роботи полягає у висвітленні особливостей та прийомів перекладу безеквівалентної авторської лексики у творі Д. Д. Селінджера «Над прірвою у житі».

Переклад не може бути абсолютним аналогом оригіналу, тому головне завдання перекладача полягає у створенні тексту, максимально наближеному до оригіналу за семантикою, структурою та його потенційним впливом на реципієнта. У цьому випадку необхідно застосовувати перекладацькі трансформації. Цей процес пов'язаний з глибинним розумінням змісту тексту однією мовою і свободою володіння виразними засобами іншої мови.

Безеквівалентна лексика наявна в кожній мові. М. Кочерган вважає, що безеквівалентна лексика переважно становить не більше 6-7 % загальної кількості активно вживаних слів [3, с. 171-172].

Кількість безеквівалентної лексики у тексті залежить від авторського стилю, змісту самого твору, часу його написання та багатьох інших факторів.

Під час перекладу частіше за все видозмінюється не лише безеквівалентна лексика, а й оточуюче її речення. Це обумовлено наступними факторами: особливостями синтаксису мови перекладу, нормами сполучуваності слів у мові перекладу і контекстом, який виступає одним із найважливіших засобів перекладу, тому що він дуже часто уточнює значення реалії. В одному випадку перекладачеві доводиться додавати деякі слова, які необхідні для розуміння тексту, в інших – перекладач може упустити кількість слів для розуміння значення реалії.

Для розгляду конкретних перекладацьких прийомів: перестановки, упущення, заміни було взято роман Д.Д. Селінджера «Над прірвою у житі».

Прийом перестановки характеризується зміною порядку лінгвістичних елементів

МОВА ОРИГІНАЛУ МОВА ПЕРЕКЛАДУ

He used to be just a regular writer, Поки Д.Б. сидів удома, то був
when he was home. письменник як письменник.

And underneath the guy on the horse's Під тією картиною з жевчиком
picture… на коні …

…and you were supposed to commit …і якби наша стара Пенсі
suicide or something if old Pency програла, то найменше, чого
didn't win. від нас усі сподівались, – це са-
могубство чи щось в цьому ду-
сі.

She probably knew what a phony Мабуть, сама знає, що він про-
slob he was. сто пустомолот.

I left all the foils and equipment Я забув у метро наші рапіри й
and stuff on the subway. інше причандалля.

Прийом упущення характеризується упущенням певних елементів. Але слід пам'ятати, що перекладач не повинен відкидати смислових елементів, якщо тільки вони не повторюються певним чином і не є зайвими.

МОВА ОРИГІНАЛУ МОВА ПЕРЕКЛАДУ

Robert Tichener and Paul Campbell Роберт Тічнер і Пол Кембл –
were chucking a football around, просто перед вікнами школи
in front of the academic building. Ганяли м'яча.

…but we didn't want to stop doing … але кидати гри нам не хоті-
what we were doing… лося.

This teacher that taught biology, Наш біолог, містер Зембізі,ви-
Mr. Zambesi, stuck his head out of стромив із вікна голову й на-
this window in the academic казав, щоб ми вшивалися в гу-
building and told us to go back to ртожиток і готувалися до ве-
the dorm and get ready for dinner. чері.

I ran all the way to the main gate, Я біг аж до головного виходу,
and then I waited a second till I а там спинився і перевів дух.
got my breath.

…and I sort of brushed my hair … а я тим часом прилизав до-
back with my hand. лонею чуб назад.

Прийом заміни: характеризується заміною однієї граматичної одиниці в мові перекладу іншою з інакшим граматичним значенням.

МОВА ОРИГІНАЛУ МОВА ПЕРЕКЛАДУ

Where I want to start telling is the Найкраще почати з того дня,
day I left Pencey Prep. коли я чухнув із Пенсі.

Very big deal! Велике цабе !

Anyway, it was the Saturday of the Одне слово, це було в субботу,
football game with Saxon Hall. коли наші грали із Сексон-
холлом у футбол.

Only, I wasn't waching the game Але за грою я майже не сте-
too mach. жив.

I was trying to feel some kind of Хотів перейнятися, як то ка-
a good-bye. жуть, прощальним настроєм.

Finaly old Mrs. Spencer opened Нарешті з'явилася стара місіс
it. Спенсер.

The way she asked me, I knew right З її тону я відразу здогадався:
away old Spencer'd told her I'd been старий Спенсер їй розповів, що
kicked out. мене виперли зі школи.

Розглянувши варіанти перекладу безеквівалентної лексики на прикладі роману Д. Д. Селінджера «Над прірвою у житі » (перекладач О. Логвиненко), ми прийшли до висновку, що на практиці перекладачі застосовують великий спектр прийомів перекладу безеквівалентної лексики. Однак, перевага надається прийомам заміни, упущення та перестановки.

Література:

1 Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) /Л. С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
2 Бугулов И.Н. Особенности передачи слов – реалий в переводах англоязычной литературы развивающихся стран / И.Н. Бугулов, О. Ф. Шевченко. – К., 1985.-С.160
3 Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / М.П. Кочерган. – К., 1999.-260с.
4 Возна М.О. Англійська мова для перекладачів і філологів/ – Вінниця., 2006.-337с.
5 Дж. Д. Селінджер. Над прірвою у житі: Повісті,оповідання. К.: Молодь, 1984.272с. С.: 3-172
6 J.D. Salinger The catcher in the ray. – USA., 1945.-250с.

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, Пангелова Марія Борисівна.

Людмила Фоміна, Тетяна Скорбач, Ольга Калініченко
(Харків, України)

МЕДИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД – РІЗНОВИД НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Важливу роль у становленні сучасного фахівця відіграє його уміння вміло оперувати термінологічною лексикою, оскільки термінологічна база є однією з підвалин вивчення й розвитку науки. У зв'язку із цим тема «Особливості перекладу медичних термінів» є однією з актуальних проблем.

Переклад як вид духовної діяльності бере початок ще з глибокої давнини. Він завжди відігравав важливу роль в історії культури окремих народів та світової культури в цілому. У наш час – із середини XX століття – перекладацька діяльність у всіх її різновидах набула неймовірного розвитку завдяки інтенсивності міжнародних відносин, що невпинно зростають.

Переклад – це комплексний процес. Для вірної та точної передачі думки та ідеї оригіналу необхідно не тільки знайти в мові перекладу потрібні слова, але й надати їм відповідної граматичної форми. У більшості випадків до цього ще й додаються стилістичні чинники, які не можна не враховувати. Перекласти – означає виразити вірно та повно засобами однієї мови те, що до того було виражено засобами іншої мови.

Перекладачеві нерідко доводиться шукати особливі засоби для передачі стилістичних складових оригіналу. У такому випадку досягається прагматична еквівалентність між оригіналом і перекладом.

Прагматичні аспекти перекладу дослідив видатний вчений В.Н. Комісаров. Щодо його наукових досліджень, теорія рівнів еквівалентності ґрунтується на виділенні в плані змісту оригіналу й перекладу п'яти рівнів:

1) рівень мовних знаків;
2) рівень висловлення;
3) рівень повідомлення;
4) рівень опису ситуації;
5) рівень мети комунікації

На кожному із цих рівнів за допомогою мовного коду (одиниць слів) і змісту, що володіють планом, передається особливий вид інформації. При цьому обов'язковою умовою еквівалентності В.Н. Комісаров вважає збереження домінантної функції висловлення [1: 61-78].

У зв'язку із цим А.Д. Швейцер, який доповнив дослідження В.Н.Комісарова, стверджує, що "прагматичний рівень займає вище місце ієрархії рівнів еквівалентності" [5]. Отже, адекватний переклад можна визначити як переклад, що забезпечує програматичні завдання перекладацького акту на максимально можливому для досягнення цієї мети рівні еквівалентності.

Варто зазначити, якщо цільова аудиторія говорить іншою мовою, а також має специфічні особливості соціокультурного середовища, то прагматичною адаптацією можна вважати зміни, внесені перекладачем у текст перекладу з метою домогтися необхідної реакції з боку цільової аудиторії, інакше кажучи, необхідно передати основну комунікативну функцію оригіналу.

Медичний переклад – це різновид науково-технічного перекладу.

Розрізняють декілька основних напрямків медичних перекладів:

- медична документація (епікризи, виписки, історії хвороби, результати лабораторних та інструментальних обстежень, протоколи операцій, висновки фахівців);
- документація з клінічних досліджень лікарських препаратів (договір про проведення клінічного дослідження, протокол дослідження, брошура дослідження, форма обізнаної згоди, індивідуальна реєстраційна картка);
- фармацевтична документація (анотація лікарських препаратів, листки-вкладиші, інформація для лікарів і пацієнтів, документація з контролю якості);
- документація до медичного устаткування й інструментарію (інструкції з експлуатації, посібники, описи, рекламні матеріали, каталоги, презентації);
- сайти з медицини, фармації, клінічних випробувань, медичного устаткування й інструментарію;
- науково-популярна література з медицини;

- наукова медична література (наукові статті, матеріали конференцій, огляди, автореферати, дисертації, монографії, довідники, посібники, навчальні посібники для лікарів і студентів медичних вузів.

Щодо цих напрямків наші викладачі мають величезний досвід перекладів медичних текстів.

Наслідки дилетантського перекладу медичних документів, історій хвороб, медичних довідок, висновків і результатів експертиз можуть бути непередбачуваними. Якщо мова йде про здоров'я людини, переклад текстів слід довіряти тільки досвідченим фахівцям, які мають відповідну кваліфікацію.

Медичний переклад характеризується *різноманітним набором термінів,* скорочень. При цьому однакові терміни можуть мати різні назви в різних мовах і в різних країнах. Аналіз крові перекладається кількома варіантами: blood test і blood analisis, хоча британські та американські лікарі вживають спеціальний термін complete blood count (CBC), але про це не написано в жодному словнику.

Медичний переклад вимагає від перекладача знання чи розуміння латини. Латина завжди була основною мовою медицини. І сьогодні медичні документи часто містять багато латинської термінології, часом достатньо складної. Тому перекладачі в процесі роботи над текстом постійно звертаються за консультацією до фахівців з медицини, будь-то акушери-гінекологи, хірурги, терапевти, стоматологи тощо.

Процес медичного перекладу проходить, щонайменше, у два етапи: з'ясування змісту медичного тексту й вибір варіанту перекладу. Варіанти перекладу бувають різні: терміновий переклад, напівтерміновий та звичайний.

Медичний переклад, в обов'язковому порядку, після перекладача підлягає редагуванню.

Переклад медичних термінів вимагає великої відповідальності, оскільки від правильності перекладу документів, медичних довідок і діагнозів деколи залежить життя людини.

Отже, переклад є важливим допоміжним засобом, що забезпечує виконання мовою його комунікативної функції, тому наукова термінологія та медичний переклад повинні стати невід'ємною складовою в підготовці висококваліфікованих фахівців з вищою медичною освітою.

Література:

1. Комиссаров В.Н. «Лингвистика перевода». М., 2009
2. Комиссаров В.Н. «Современное переводоведение». М., 2007
3. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. – Львів: Кальварія 1999.
4. Циткина Ф. А. Терминология и перевод(к основам сопоставительного терминоведения) – Львов, 1988.
5. Швейцер А.Д. «Перевод и лингвистика», М., 2008
6. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус,проблемы, аспекты.» М., 2009.

Людмила Фоміна, Інна Делікатна
(Харків, Україна)

УКРАЇНСЬКА МОВА:ВИЗНАЧЕННЯ, ПОХОДЖЕННЯ, СТАТУС, ФУНКЦІЇ. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА, ЇЇ НОРМИ

Загальновідомо, що мова етносу виконує культурологічну функцію та формує національно-мовну картину світу. Кожна національна мова є носієм мовної свідомості народу. Цю думку обстоювали В. фон Гумбольдт, Борун де Куртене, О. Потебня, Л. Щерба, Д. Овсянников – Куликовський, Ж. Сокольська та інші вчені. «Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова», – писав В. фон Гумбольдт. Безперечно, найбільше й найдорожче добро кожного народу – це його мова. Вона існує не сама по собі, а в людському суспільстві, у свідомості членів суспільства, реалізується в процесах мовлення (усного чи писемного). Тому доля мови певною мірою залежить від кожного з мовців.

Мова – найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження і передавання думок, почуттів, волевиявлень. Мова – це система звукових та письмових знаків, що служать засобом людського спілкування. Мова виконує низку функцій, життєво важливих для суспільства, суспільних груп і кожної людини зокрема:

1. Номінативна. Ця функція називання, тобто предмети і явища пізнані людиною, отримують назви, відбувається процес називання, омовлення (лінгвізації), з яким пов'язане створення кожним народом його мовної картини світу.

2. Комунікативна. Суть її полягає в тому, що мова використовується для спілкування, обміну інформацією в усіх сферах комунікації – науці, виробництві, культурі, ділових стосунках. Це найважливіша, базова функція мови, якій підпорядковані всі інші.

3. Гносеологічна, або пізнавальна. Людина пізнає світ не тільки через досвід, а й через мову, яка є сумою знань про світ. Людина ніколи не пізнає світ з нуля, вона має досвід суспільства, закодований у мові. Пізнаючи мову, людина пізнає світ.

4. Мислетворча. Мова – засіб творення, вираження й передачі думки. Мислити – значить оперувати мовним матеріалом, словами. Вислів «обмін думками» значить вдало добирати слова.

5. Експресивна, або виражальна, емоційна. Це висловлення своїх почуттів, емоцій, здатність впливати на почуття інших людей.

6. Культуроносна. Мова – основа культури кожного народу. Культура може розвиватися тільки в мові, фіксується нею. Через мову (фольклор, художню літературу, театр, кіно) людина пізнає духовний світ свого народу. Ставлення до своєї національної мови, своєї національної культури віддзеркалює загальний рівень культури людини, свідчить про її громадянськість.

7. Ідентифікаційна, або об'єднуюча, ототожнювальна, розпізнавальна (об'єднує мовців у часовому та просторовому вимірі). Завдяки мові кожний з нас має свій «мовний портрет», « мовний паспорт» у якому відображені всі параметри нашого «я» – національно-етнічні, соціальні, культурні, духовні, виховні тощо.

8. Естетична. Мова фіксує естетичні смаки й вподобання її носіїв, крім того, милозвучність мови, гармонія змісту й форми стають самі по собі джерелом естетичної насолоди.

9. Магічно – містична (здатність мови впливати на свідомість та підсвідомість людини через заклинання, замовляння, гіпноз). Люди ще на зорі цивілізації вірили в магію слова, тому деякі слова вимовляти було просто

заборонено. Інші дослідники називають ще фактичну (встановлення контактів), волюнтативну, демонстративну, акумулятивну функції.

Наука про мову поділяється на інші науки (залежно від того, які складові частини структури мови та в якому аспекті вивчаються). Серед них такі:

– фонетика – наука про звукову сторону мови;
– семантика – наука про значення мовних одиниць;
– лексикологія – наука про словниковий склад мови;
– дериватологія – наука про способи творення нових слів;
– морфологія – наука про будову та граматичні форми слів;
– синтаксис – наука про сполучуваність слів, словосполучення та речення;
– стилістика – наука про стилі мови та їх функціонування.

Українська мова за походженням належить до східної групи слов'янських мов. Усі слов'янські мови поділяються на західнослов'янські (польська, словацька, чеська та лужицькі мови); південнослов'янські (сербська, хорватська, македонська, болгарська, словенська) та східнослов'янські (російська, українська, білоруська). Від інших слов'янських мов українська відрізняється чергуванням о-е-і (ніч-ночі, сім-семи), буква і на місці праслов'янського ять (ліс, дід), збереження палатального ц (криниця, пшениця, палець), повноголосся оро, оло, ере, еле (берег, золото). «Історія української мови як і української нації взагалі надзвичайно трагічна і разом з тим повчальна. Вона свідчить про якусь незбагненну силу українства, здатність його знову і знову відроджуватись після нищівних, здавалося б, смертельних ударів, катастроф!», – зазначає Василь Горбачук.

Відповідно до статті 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 року, українська мова є державною мовою в Україні, «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

Державна мова – «це закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики», [1,стор. 8]. На ґрунті української національної мови формується та розвивається українська літературна мова. Літературна мова – це унормована, регламентована, відшліфована форма існування загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей. С. Єрмоленко зауважує, що головними ознаками літературної мови є:

- її наддіалектний характер;
- стабільні літературні норми в граматиці, лексиці, вимові;
- функціонально – стильова розгалуженість [4, стор 293]

Літературна мова виконує функцію обслуговування всіх сфер діяльності суспільства, а саме:

1) функціонує в державній матеріально-виробничій, культурній, науковій сферах;
2) є мовою освіти, радіо та телебачення, преси, художньої літератури;
3) є засобом вираження національної культури, національної самосвідомості українців.

Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі південно – східного наріччя, увібравши в себе окремі риси північних і південно-західних діалектів. У становленні її літературних норм важливу роль відіграла художня література. Зачинателем нової української літературної мови вважають І.П.Котляревського. Його «Енеїда», «Наталка Полтавка» написані на основі живого усного мовлення народу. Активними учасниками процесу творення української літературної мови на народній основі були Г.Квітка-Основ'яненко, А. Метлинський, Л. Боровиковський, Є.Гребінка та ін.. Пошук шляхів розвитку української літературної мови, на думку В. Русанівського, завершився у творчості Т.Шевченка [4, стор. 736]. Українська літературна мова і сьогодні продовжує вбирати в себе як духовні цінності українського народу (зокрема досягнення культури мовлення), так і виразові засоби з творів українських письменників. Триває і процес розвитку літературних норм. У сучасній українській літературній мові літературна норма орієнтується не лише на мову художніх творів, а й на стандарти мови засобів масової інформації, де реалізуються, крім писемних, і орфоепічні норми літературної мови. Творцем літературної мови стає культурна особистість (культурний соціум). Важлива роль належить і мовним індивідуальностям, які цілеспрямовано шліфують слово. З поняттям «мовна норма» пов'язане поняття «культура мови». Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні. Розрізняють такі типи літературних норм: орфоепічні, морфологічні, орфографічні, лексичні, синтаксичні, стилістичні, пунктуаційні, акцентуаційні. Орфоепічні норми регламентують правила вимови звуків, звукосполук та граматичних форм слів. Вивчення правильної вимови спрямовується на подолання помилок, серед яких насамперед виокремлюють фонематичні та фонологічні.

Фонематичні помилки – це порушення, пов'язані зі змішуванням фонем, із заміною однієї фонеми іншою, наприклад: *вимова с замість з*: *[везти][вести],[казка][каска]; вимова т замість д: [родовиї] [ротовиї],[гадка] [гатка].* Такі помилки спотворюють зміст слова. Інколи фонематична помилка зумовлюється пропуском однієї з фонем, наприклад: *плутати – путати, плутаю – путаю, плутають – путають.* Дуже часто в мовленні замість фонеми |ф| вживають поєднання фонем |хв|, а замість |хв| – фонему |ф|:*факт – хвакт, фарба – хварба.*

Фонетичні помилки – це суто вимовні недогляди, що виявляються у вимові різних варіантів звуків, наприклад: *вимова [л] замість [л]: лекція – лекція, телеграма – телеграма; вимова [і] замість [и] у словах іншомовного походження: директор – діректор, тираж – тіраж, симпозіум – сімпозіум, циркулярний-ціркулярний.*

Вимова голосних має такі особливості: 1. голосні [а], [і], [у] – в усіх позиціях вимовляються виразно, чітко: [знати]-знати; [пунктуал'н'іс'т']-пунктуальність; У деяких словах на початку слова голосний [і] вимовляється з наближенням до [и]:[і^{и}нод'і] – іноді [і^{и}нколи] – інколи [і^{и}нде] – інде [і^{и}нший] – інший.

2. Звук [о] вимовляється виразно й здебільшого не змінюється; лише перед складом з постійно наголошеним [у] й [і] вимовляється з наближенням до [у]: [то^му] – тому; [порушити] – порушити; [й^му] – йому; [со^бі]-собі.

3. Звуки [е], [и] в ненаголошеній позиції вимовляються нечітко: *[е]-з наближенням до [и]* [ме'ті] – *мета;* [ре^{и}агувати] – реагувати; [мен'і] – мені. У ненаголошеній позиції в кінці слова звук [е] вимовляється чітко: [р'іуне] – Рівне;*[їй]-з наближенням до [е]* [ви'даток] – *видаток;* [обви^{с}нув¿че'н':а] – *обвинувачення;* [си^{с}сте^{и}матични^{с}ї] – *систематичний.* Звуки [е], [и] в наголошеній позиції вимовляються чітко:

[полем'іка] – полеміка; [вибори] – вибори; [кре^и^дит] – кредит. Українській літературній *мові* невластива вимова [а] на місці ненаголошеного [о]: [мажоритарна] – мажоритарна (неправильно мажаритарна). Усі мовні норми характеризуються системністю, стабільністю, історичною та соціальною обумовленістю. Мовні норми можуть бути стабільними упродовж тривалого часу, але це не означає, що вони не можуть змінюватися. Існування норм літературної мови не виключає паралельного існування мовних варіантів, які збагачують мову в стилістичному плані. Тисячоліттями український народ творив високорозвинену літературну мову. Вона до послуг кожного з нас, її необхідно свідомо і активно вивчати, осягати, оволодівати виражальними засобами української мови.

Література:

1. Горбачук В. Барви української мови, К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1997–272с.
2. Гриценко Т.Б. Українська мова за професійним спрямуванням. Вид-во центр учбової літератури 2011 – 624 с.
3. Дубчак О.П. Українська мова та література. Видавництво: Генеза, 2011, – 334с.
4. Русанівський В. М. Українська мова:Енциклопедія,К.:Українська енциклопедія 2000 – 752с.
5. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням: Підручник. – 2-ге вид., виправлене і доповнене. –К., «Алерта», 2011 – 696 с.

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук Фоміна Людмила Володимирівна.

В'ячеслав Шако
(Київ, Україна)

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ З ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ

Дослідження процесу термінологізації загальновживаної лексики, семантичний аналіз термінів екології є актуальним на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки, що дає можливість встановити змістовні відмінності між терміном і загальновживаним словом, здійснити співвідношення між терміном і термінологічним поняттям, розглянути стратифікацію його значення. Становлення і розвиток термінології ініціюються позамовними чинниками, оскільки термінологічна лексика є основним показником розвитку й рівня функціонування наукової мови в суспільстві, але самі процеси становлення і розвитку термінології, так само, як і результат цих процесів, регулюються законами мови, а сам стан термінології, її досконалість, багатство свідчать про науковий прогрес у тій чи іншій галузі знань, а також про можливості конкретної мови виражати наукові поняття [2, с. 86].

Актуальність даної проблеми вбачаємо і в тому, що на початку XXI століття

значно посилився інтерес науковців щодо дослідження структури екологічної науки, яка стала відбивати окремі її галузеві підрозділи: екологічну економіку, екологічну етику, екологічну культуру тощо. У зв'язку з цим, значно збагатився словниковий склад мови й термінологічна лексика, яка є невід'ємним і дуже важливим елементом загальнонаціональної мови.

Одним з активних шляхів появи термінів є термінологізація. Проблема формування термінологічного значення на основі загальновживаного слова останнім часом все більше привертає увагу лінгвістів А.Ю. Белова, О.І. Блінова, М.Н. Володіної, Е.А. Войцева, С.В. Гриньова, В.П. Даниленка, О.Є. Єфімова, Т.Р. Кияк, В.О. Татаринова, С.П. Хижняк, О.М. Шиловського, Д.М. Шмельова та ін. Незважаючи на те, що в науці вже існують певні думки з цього питання, багато в чому ця термінологія залишається ще невирішеною і потребує подальшого дослідження.

Структурні й семантичні особливості галузевих терміносистем української мови вивчалися в працях (С.В. Овсейчик, Л.О. Симоненко, Т.І. Панько, Н.В. Місник, І.В. Волкова та ін.). Спробуємо проаналізувати мовні особливості та мовну стратегію української екологічної термінології з податкової сфери, що й визначає *мету* нашої статті, основні завдання якої:

розглянути і опрацювати теоретичні питання стосовно екологічного терміна з податку, з'ясувати його класифікаційні ознаки;

проаналізувати й визначити лексичні та граматичні особливості української екологічної термінології, звернути увагу на його багатошаровість, оцінити пропозиції щодо способів його дослідження, показати застосовність такого аналізу до термінологічних одиниць на матеріалі екологічних термінів з податкової сфери.

Об'єктом дослідження є українська екологічна термінологія з податку.

Наукова новизна запропонованої праці полягає в тому, що в ній уперше розглядається й аналізується екологічна податкова термінологія, перше досліджується мовна стратегія термінів з екологічного податку.

Проблема термінологізації загальновживаної лексики визначає вибір функціонально-семантичного підходу, залучення нових прийомів і методів дослідження, що відбуваються в семантичній структурі самого терміна. При цьому важливим виявляється коцептуалізація різних його ознак, оскільки формуванню термінологічного значення відповідає складний процес, що порушує не тільки семантику, але і системні зв'язки лексичної одиниці, її парадигматичні і синтагматичні властивості [3, с. 119]. Тому за своїми структурними особливостями екологічна термінологія у самому розумінні цього слова тлумачиться як сукупність усних і писемних текстів, які присвячені екологічним проблемам, що стосуються взаємодії людини з її природним оточенням, природи як такої і стану навколишнього середовища, а базовими концептами виступають концепти «природа» та «стан навколишнього середовища» [1, с. 34]

Досліджуючи наукові погляди щодо екологічного оподаткування як терміносистеми загалом, слід розпочати з того, що вперше зазначене поняття розглянуто та сформовано представником Кембриджської економічної школи, послідовником Альфреда Маршалла – Артуром Пігу (1877–1959 рр.) в концепції економіки добробуту [6, с. 5]. Згідно із зазначеною теорією забруднення навколишнього природного середовища розглядається як екстерналія, це термін, що дозволяє значно розширити практично необхідне розрізнення предметів та явищ, зокрема, використання іншомовної лексики. До такої термінології належать лексеми *інтерналізація, екстерналії, субсидії, популяція, ландшафт, лавріцид, лагуна, едифікатор, евритерм і под.*

Основними граматичними компонентами екологічної термінології процесу оподаткування виступають, в основному, повнозначні слова, зокрема, іменники типу *забруднення, повітря, відходи, середовище, оподаткування, субсидування, інтерналізація, реінвестування, інтеграція платежів, природомісткість економіки, рента, ресурси,* що позначають як предметні екологічні денотати, так і економічні екологічні стереотипи.

Характерною особливістю щодо визначення мовних особливостей і мовних стратегій термінів екологічного податку, що вказують на складні за будовою термінологічні утворення з двокомпонентними та три – і багатокомпонентними сполуками у різних текстах даного спрямування, можна поділити на групи, на які вказує у своєму дослідженні Л. Тиха [5, с.60]:

1) складені екологічні терміни, де обидва слова мають термінологічний характер: *екологічні чинники, екологічний податок, інтерналізації екстерналій, руйнування екосистеми, ефективність ресурсозбереження, коригувальні податки, екологічний моніторинг, об'єкт оподаткування;*

2) складені екологічні терміни, у складі яких окремі компоненти, узяті ізольовано, можуть і не бути термінами. Цю групу екологічних термінів можна поділити ще на декілька підгруп:

а) де означуване слово – термін, а атрибут може мати нетермінологічний характер: *динаміка населення, природні ресурси, забруднені речовини, втрата ефективності, ринкова система, визначення обліку;*

б) де означення має термінологічний характер, тоді як означуване – загальновживане слово: *ресурсна природа, екологічна безпека, екологічна політика, екологічне лихо, оподаткована система;*

в) де обидві лексеми, вжиті окремо, можуть бути загальновживаними словами: *зовнішні ефекти, естетична спрямованість, безпечне місце, сонячна активність, шкідливі стереотипи, забруднені шляхи.*

С. В. Овсейчик двокомпонентні атрибутивні словосполучення екологічних фахових текстів розглядає по-іншому [4, с. 2].

Щодо багатокомпонентних сполук виділяємо у текстах складені терміни, що мають термінологічний характер, окремі компоненти яких можуть існувати відокремлено, а деякі з них можуть і не бути термінами, – інші можуть бути загальновживаними словами, наприклад: *навколишнє природне середовище проявляється в забрудненні та руйнуванні екосистеми, нормування в охороні екологічної природи, адекватний економічний облік екологічних чинників, екологічний податок осилюється з кожної одиниці продукції емітента, інструменти екологічної політики, реінвестування ресурсної ренти, екологізація податкових систем, механізм екологічного оподаткування, рішення проблеми інтерналізації потребує участі держави, яка має законні права стосовно оподаткування та субсидування.*

Прикметники та дієприкметники, що входять до складу екологічних термінів – словополучень, структурно впорядковують атрибутивні комплекси та вказують на їхню приналежність до екологічної сфери: *зовнішнє середовище, екологічне лихо, іонізуюче випромінювання, регулюючий фактор, екологічний податок, природна естетична цінність, асиміляційний потенціал, ресурсна рента, екстернальні витрати, інтерналізації зовнішніх витрат, екологічний моніторинг.* Дієприкметники типу: *даний принцип заснований на підході до інтерналізації зовнішніх витрат, зумовлених забрудненням навколишнього природнього середовища, у внутрішні витрати виробництва* тощо.

Часто складні термінологічні одиниці за змістом і будовою нагадують односкладні (називні) речення із відносними іменниками: *природні рослинні ресурси загальнодержавного значення; геологоекономічна оцінка родовищ мінеральних вод; інтеграція платежів стосовно забруднення довкілля з інструментами податкової системи в рамках теорії про «подвійні дивіденди; реінвестування ресурсної ренти* тощо.

Характерною своєрідністю щодо використання мовних особливостей у термінологічній структурі екологічних термінів з оподаткування в різних текстах даного напряму є вживання термінів-епонімів, наприклад: *податок Артура Пігу є одним з інструментів екологічної політики, де він виступає у формі податку на емісію забруднених речовин, тобто екологічного податку.*

Таким чином, екологічна терміносистема з економічного податку у сучасній українській мові є чітко організованою, граматично і структурно впорядкованою. Мовні особливості характеризуються утворенням складних і складених термінів, одним (або й кількома структурами), компонентом яких є загальновживане слово, що дозволяє значно розширити практично необхідне розрізнення предметів та явищ. Проте спеціальна екологічна термінологія з оподаткування має й інший шлях для свого поповнення – це використання іншомовної лексики.

Література:

1. Иванова Е.В. Метафорическая концептуализация природных катастроф в экологическом дискурсе (на материале медийных текстов): дис. канд. филол. наук: 10.02.19 / Иванова Елена Валерьевна. – Челябинск, 2007. – 219 с.
2. Михалевич О. М. Інтерпретація понять «термін», «економічний термін», «економічна терміносистема» в сучасному мовознавстві / О. М. Михалевич // Наук. вісник Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – №2. – 2010. – С. 86–89.
3. Науменко Л.О. Лексична своєрідність термінів залізничного транспорту// Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство. − К.: ІАЦ − Спейс-Інформ; ФОП Гудименко, 2010. – С. 118-205.
4. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології: автореф. дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова» / С. В. Овсейчик – К.: Інститут філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2006. – 20 с.
5. Тиха Л. Граматична структура екологічних термінів у посібниках і підручниках для студентів-екологів / Лариса Тиха // Вісник Нац. Ун-ту «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології», 2012. – № 733. – С. 158–160.
6. Pigou, Arthur Cecil. The Economics of Welfare (London, 1920) рус. перев.: Пигу А. Экономическая теория благосостояния: В 2 т. М.: Прогресс, 1985. – 512 с.

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця Науменко Людмила Олексіївна.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Елена Комисова
(Донецк, Украина)

ОТ МИФА К РЕЛИГИИ

Выдающийся немецкий философ Иммануил Кант ввёл такое понятие, как «вещь в себе» – это объекты и явления, не познаваемые человеческим разумом до конца. Большинство жизненных существующих реалий остаются для нас в определенной степени закрытыми. Античный ученый Зенон писал, что, чем больше человек познает, тем больше расширяется островок его знаний в безграничном океане незнания [1, с. 35]. И вот для того, чтобы не впасть в отчаяние от общей непостижимости мироздания, необходимо иррациональное доверие к порядку вещей, вера в высшие, сверхразумные силы, надежда на бессмертие человека, пусть в форме нематериальной и также до конца неведомой – человеческой души. Вера как бы заключает с нами контракт – при выполнении требований той или иной религии человек приближается к «вечному спасению». Именно поэтому религия часто является причиной кровавых распрей и финансовых вымогательств, средством жестоких манипуляций. Религиозные организации с давних времен являлись средоточием людей не только искренней веры и чистых побуждений, но и стремящихся к власти и обогащению. К примеру, в католичестве зажиточные элементы общин стремились оттеснить пророков-учителей из простого народа, которые не поддавались контролю и регламентации, и передать власть в руки определенных, подходящих, лиц. Так возникли церковные организации с епископом во главе, чьей задачей сначала было установить единую линию христианских убеждений, свободную от критики власти и богачей.

Религия была и остается причиной не только воин и междоусобиц, но и сплочения людей. Ведь те, кто поклоняются чему-либо сверхъественному, люди духовные, гораздо более близки друг другу, чем те, кто ставят материальную выгоду выше инстинктов человеческого сердца.

Решительный противник социально-философского материализма П. Сорокин полагал, что духовное в общественной жизни полностью определяет материальное [3, с. 65]. К примеру, что позволяет нам различать хирургическую операцию и разбойное покушение на человеческую жизнь, если и в том, и в другом случае нож вонзается в тело человека? Характер социальных предметов и процессов определяется идеями, целями, замыслами людей, а не вещественно-энергетическими средствами, которые используются для их воплощения.

Религиозное сознание человека характеризуется чертами, присущими и иному, древнейшему типу общественного сознания, – мифологическому. Это – наглядность, создаваемые воображением яркие образы, соединение адекватной действительности с иллюзиями и вымыслами, символичность, сильная эмоциональная насыщенность, определенная лексика. Огромное количество символов, возникших еще в мифах, перешли в религию. Так, символика Библии исторически сложилась на базе символических понятий Древнего Израиля и Иудеи, а также других народов эллинистического Востока – ассирийцев, вавилонян, халдеев, хеттов, финикийцев, персов, греков. Вследствие этого прочтение Библии является многовариантным, что, с одной стороны, сделало ее более понятной и доступной для разума ранних христиан Азии и Римской империи, а с другой – не позволило ей стать общей национальной символикой ни для одного народа Европы. Противоречива трактовка даже такого наиболее популярного религиозного символа, как крест. В Древнем Египте был широко распространен крест Анх. Он назывался crus ansata, или крест с рукояткой. Анх наносился на стены храмов, на всевозможные предметы, использовался в амулетах, многие египетские боги изображались с анхом в руке. Он состоял из непосредственно креста как символа жизни и круга как символа вечности, а вместе они обозначали бессмертие. Этот крест символизировал также объединение женского и мужского божеств, Осириса и Исиды, союз земного и небесного. Глубокие языческие корни имеет кельтский крест. Он символизировал четыре стихии в единстве, также обозначал замкнутость и цикличность. Стандартный христианский крест имеет весьма негативное происхождение – в Римской империи, где складывалось христианство, деревянное приспособление в форме креста являлось орудием казни рабов и других людей низкого происхождения.

Религиозное мировоззрение человека глубоко взаимосвязано с мировоззрением мифологическим, наверное, гораздо больше, чем научное и философское. Мифология соединяет в себе представления о мироздании и его основных законах, богах, героях, пророках. Мифологическое сознание формировалось на основе древних книг, сборников сказаний и легенд, так же как христианское учение основывается на Библии, иудейство – на Торе, индуизм – на Ведах, ислам – на Коране. В эпоху Древнего царства в Египте существовал обычай чтения жрецом вслух заклинаний для умершего фараона, что должно было обеспечить ему загробную жизнь без страданий. В русском православии подобный широко распространенный обряд называют отпеванием. Британский религиовед Джеймс Фрэзер писал, что под религией он понимает умиротворение сил, стоящих выше человека, сил, которые направляют и контролируют ход природных явлений и человеческой жизни [2, с. 80]. Такая формулировка непосредственно указывает на связь религии и мифологии, ведь именно в мифах люди поклонялись неведомым сущностям, будь то боги Олимпа или всеобщая душа природы, приносили жертвы и выполняли обряды с целью их умилостивления.

Мифологическое сознание было свойственно первобытному мышлению и нередко является для современного человека альтернативой настоящего интеллекта. Мифы управляли жизнью древнего общества гораздо больше, чем управляет нами сейчас религия. Они не только объясняли мир, но и выполняли регулятивно-прагматические функции. Мифы учили правильно жить, так как были «основаны на истине, воспринимаемой как непреложный закон и священное слово, неверие в которое равно богохульству» [2, с. 105], их предписания не требовали никакого дополнительного обоснования. В древнем мире практически не существовало атеистов (кроме известной индийской материалистической школы чарвака-локаята). Из этого миропонимания рождалась поэзия, живопись и другие искусства. Так, туча закрывающая солнце, превращалась для первобытного человека в страшное чудовище, звезды – в животных. Подобные образы и сказочные интерпретации становились основой мифологии разных народов.

Мифологическое сознание физиологически обусловлено деятельностью правого полушария мозга, которое руководит чувствами и эмоциями человека. Левое же полушарие специализируется на логических операциях. Для атеистов религия – это сфера мифологического сознания, эмоций, фантастических образов и

надежд, желаний невозможного и несбыточного. Религиозные верования представляются им сродни художественным и литературным образам, которые создаются фантазией человека и не имеют под собой действительной аргументации, и в этом они близки мифу. В первобытном мифологическом сознании не существовало чисто физических материальных объяснений жизненных фактов и событий, особенно таких, какие придает им современный человек. Водопад или течение реки, ураган, дождь, снегопад, любое явление природы или даже просто звук и цвет воспринимались теми же органами чувств, что и у нас, однако интерпретировались через иное сознание, отягощенное огромным количеством социальных представлений и мифологических образов [5, с. 39].

Таким образом, мифологическое сознание предваряет сознание религиозное. В процессе эволюции миф как бы распался, и та его часть, которая была связана с верой в сверхъестественные и сверхразумные силы, его иррациональная часть, реализовалась в религии.

Литература:

1. Абрамович С., Тілло М., Чікарькова М. Релігієзнавство. – К.: Дакар, 2006. – 512 с.
2. Воронянский А.В., Зайончковский Ю.В., Власенко О.И. Религиоведение: учебное пособие. – Х.: Парус, 2007, – 512 с.
3. Кузнецов В. Г., Кузнецова И. Д., Миронов В. В., Момджян К. Х. Философия: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 519 с. – (Высшее образование)
4. Лобазова О. Ф. Религиоведение: Учебник / Под общ. ред. проф. В. И. Жукова. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2002. – 384 с.
5. Религиоведение: Учебное пособие для вузов (под ред. Солдатова А.В.) Изд. 4-е, испр., доп. 5-е, стереотип. **–** СПб: Лань, 2003. **–** 800 с.

Научный руководитель:
доктор философских наук Емельянова Наталья Николаевна.

Альона Лещенко
(Херсон, Україна)

ЗНАЧЕННЯ СИМВОЛУ У ФОРМУВАННІ ЗМІСТУ РЕЛІГІЙНОГО МИСТЕЦТВА

У сучасній науковій думці багато уваги приділяється феномену мистецтва взагалі і релігійному мистецтву зокрема. Робляться спроби пояснити причини виникнення мистецтва, його вплив на життя та діяльність суспільства, особливості формування його змісту тощо. Аналіз релігійного мистецтва ускладнюється тим, що воно більше звертається до абсолютних, надприродних явищ, які й так є складними для розуміння та усвідомлення. Тому, актуальним є пошук тієї основи, що дає поштовх для формування саме змістовної, ба навіть сенсової, складової релігійного мистецтва. Механізми впливу символів на формування змісту сакрального мистецтва заслуговують окремого аналізу.

Звертаючись до поняття символу, треба пам'ятати, що символ є "приближеним" до предмета чи явища, які він символізує (на відміну від поняття «знак», яке є набагато ширшим за своєю суттю). Але в дійсності їх досить складно розмежувати, і тому, фактично завжди, вони виступають у тісному взаємозв'язку. С. Аверінцев виходить з того, що "символ є образом узятим в аспекті своєї знаковості і що він є знаком, наділеним усією органічністю міфу та невичерпною багатозначністю образу. Символ акцентує увагу на виході образу за власні межі, присутність певного смислу, інтимно злитого з образом, але йому не тотожного" [1, 178].

Символ виступає як єдність предметного образу і глибинного сенсу. Завдяки цьому для нього є характерним колосальний потенціал невичерпності внутрішнього змісту, що передає таємниче. Ще отці східнохристиянської патристики висунули і розробили теорію онтологічного символу. Одним із головних положень святоотцівської теорії символу є те, що видимий світ – це символ світу невидимого і людина може отримати уявлення про сакральний світ тільки засобами символічного зображення. Вони виходили з наступного, що "Господь сотворив світ за законами краси, за художнім принципом, навіть, насмілимось сказати, за художньо-символічним принципом" [4, 69]. Святий Діонісій Ареопагіт звертав увагу, що символ дозволяє людині розкрити можливість духовного сприйняття, тобто фактично він ототожнював поняття символу з поняттям образу. Святий Григорій Палама символ пов'язував тільки з чуттєвим світом. Але, незважаючи на дещо відмінні розуміння символу, вони сходилися у думці, що сприйняття земного світу, як символу світу небесного є необхідним з точки зору Богопізнання. Отже, віруюча людина дивиться на світ як на іконічне, образне, символічне зображення вищої духовної дійсності.

Безумовним є те, що символ передбачає поєднання чуттєвого явища і надчуттєвого значення як цілісного. Таким чином, будь-яка символіка заснована на чуттєвому поєднанні Бога та людини, але в той же час "символ не поєднує автоматично світ ідей з чуттєвим світом, він дозволяє замислитися про невідповідність форми та сутності, виразу і змісту" [2, 122]. Тому, виходимо з того, що символ – це повна єдність явища та ідеї, яка відповідає його понятійному змісту. Він, символ, не тільки вказує, але й замінює те, що є відсутнім. В релігійній вірі символізм сакрального мистецтва має настільки важливе значення для віруючої людини, яка відчуває та переживає його присутність, що він не просто замінює образи, але й створює відчуття їх присутності в собі. Сприйняття релігійною людиною священного образу за допомогою сакрального мистецтва відбувається на підставі харизматичної та чудотворної функції [5, 177]. Ці функції виявляються у тому, що вони допомагають людині спрямовуватися до відчуття духовного шляхом споглядання тілесного.

Символ є своєрідною мовою, за допомогою якої відбувається процес обміну інформацією між об'єктом і суб'єктом сприйняття, це також має відношення і до символів сакрального мистецтва. Символ виражає те, що знаходиться за межами свідомості людини, те, що з точки зору релігії, є іншою реальністю. Відомий російський філософ, письменник, поет В. Іванов нагадував, що символи сходять з "божественного лона". Божественна всеєдність усього в світі і зв'язок "его" з божественним порядком розкриваються у символах: "символізм – мистецтво, засноване на символах. Воно утверджує свій принцип, коли розвінчує свідомості речі як символи…,

розкриваючи в речах навколишню дійсність символів, тобто значення іншої дійсності,… дозволяє усвідомлювати зв'язок і сенс існуючого не тільки в сфері земної емпіричної свідомості, але і в інших сферах. Так, істинне символічне мистецтво торкається області релігії, оскільки релігія є перш за все почуття зв'язку усього сущого і сенсу всілякого життя" [3, 237].

Символи орієнтують свідомість віруючого, чи людини, яка виявляє інтерес до релігії, до світу Божественного. В той же час символ приписує сенс речам, значення якого відрізняється від того, що його надають люди в звичайному житті. Символічне ж значення сакрального мистецтва божественне, боговдохновенне. В. Іванов пояснює, що "…символізувати – означає зв'язок між двома світами: людським і божественним" [3, 239]. Таким чином, Бог, виступає "першосимволом". У процесі функціонування релігійної віри наявність цього першосимволу дозволяє усвідомити істинність його існування як сущого, що у своєму змісті наділяє речі певними ідеями. Бог, наділяючи речі ідеями, перетворює речі у символи, тому мета віруючої людини почути, побачити, відчути зміст цих символів і тим самим здійснити шлях до одкровення. Тому, мета сакрального мистецтва – відобразити нижчу реальність у божественній перспективі, надати людині можливість відчути те значення, що Бог вкладає в наш світ. Для В. Іванова "символ є життя безпосереднє і опосередковане, не форма, яка утримує, але форма, через яку тече реальність", [6, 255], а також він є "надіндивідуальний за своєю природою, чому і має силу перетворювати інтимне мовчання індивідуальної містичної душі в органи вселенського єдиномислення і єдинопочуття…" [3, 259].

Таким чином, символ не існує, як якась частина фізичного світу, йому лише є притаманним певне значення, за допомогою якого відбувається формування системи світовідчуття релігійної людини і для неї встановлюється певна форма дійсності, що проходить через її почуття. Символ, у сакральному мистецтві, допомагає створювати певну символічну реальність чуттєвого світу віруючого. Ця символічна реальність виступає як синтезована реальність його Я-концепції та ідеального світу, оскільки вона, переважно, може існувати і підтримуватися тільки на чуттєвому рівні. Символічним образам притаманний яскравий характер, який передбачає присутність в них зовнішніх ознак світу, в тому числі і ілюзорному, що сприймаються зовнішніми органами чуття людини, та внутрішніх ознак, які не підпадають під сприйняття зовнішніми органами чуття, а є лише сферою внутрішніх механізмів сприйняття. Крім цього, символічні образи творів сакрального мистецтва спрямовують свій зміст у сфери інобуття людини, що сприймає цей зміст. У субстанційному відношенні ці сфери відрізняються від безпосереднього буття образу як такого, тому символічний образ не є самодостатнім, значимим сам по собі без його співвідношення з іншою реальністю, ніж реальність його безпосереднього буття. Символ стає зв'язуючою ланкою між реальним та сакральним світами.

Отже, релігійне мистецтво є каналом передачі думок, а художньо-образна форма способом активізації процесів навіювання. Саме символьна сутність сакрального мистецтва сприяє активізації емоційно-чуттєвої сфери віруючого та робить його більш сприйнятливим до релігійного вчення. Сакральне мистецтво впливає на вірян через поєднання священного першообразу з художнім образом, з використанням елементів таємничості та символізму. Символізм як механізм впливу творів релігійного мистецтва забезпечує єдність предметного образу та його глибинного сенсу, що дозволяє ототожнювати символ з образом. Основною функцією символу у сакральному мистецтві є спрямовування людини до відчуття духовного через сприйняття тілесного.

Література:

1. Аверінцев С. С. Софія-логос. Словник / Сергій Сергійович Аверінцев. — К.: Дух і літера, 2004. — 636 с.
2. Гадамер Х-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Ханс Георг Гадамер; [пер. с нем. М. А. Журинской, С. Н. Земляной, А. А. Рыбакова, И. Н. Бурова]. — М.: Прогресс, 1988. — 704 с.
3. Гурко Е. Н. Божественная ономатология: именования Бога в имяславии, символизме и деконструкции / Елена Николаевна Гурко. — Минск: Эконом Пресс, 2006. — 445 с.
4. Лєпахін В. Ікона та іконічність / Валерій Лєпахін; [пер. з рос. Т. Тимо].–Львів: Свічадо, 2001. — 287 с.
5. Рачеєва Л. П. Релігійний живопис у системі соціокультурних функцій / Людмила Петрівна Рачеєва // Мультиверсум. Філософський альманах.. — К.: академічний центр "Аналітика". — № 66. — 2007. — С. 176 — 184.

Олмос Турсунова
(Самарқанд, Ўзбекистон)

АМИР ТЕМУР «ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ»ДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ МАСАЛАЛАРИ

Ўзбекистон Республикасида инсон ҳуқуқлари азалдан ўзининг қонуниятларига эга бўлган. Ҳуқуқ манбаларимизнинг илк намуналаридаёқ инсон ҳуқуқларига катта эътибор берилганлиги, инсон ҳуқуқлари олий қадрият эканлиги қайд этилган. Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари шарқона урф-одатлар, миллий ғоя, миллий мафкура, ўзбек миллий фалсафа асосида шаклланиб келган. Инсон ҳуқуқлари миллатимизнинг ҳуқуқий маданиятида, дунёқарашида муҳим ўрин тутган. Тарихий даврлар мобайнида инсон ҳуқуқлари масалалари буюк аждодимиз Амир Темур ғояларида асосий нуқтани эгаллаган. Ҳеч шубҳасиз айтиш мумкинки, Амир Темурнинг «Темур тузуклари» Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг иккинчи бўлими моддаларининг бош мезонидир. Чунки, ўзбек давлатчилигининг ҳуқуқий манбаси ҳисобланмиш «Темур тузуклари»ни зикр этилган ҳужжатлар билан таққослаганда, инсон, унинг қадр-қиммати, шаъни, эркинлиги ўша даврлардаёқ олий қадрият ҳисобланган. Зеро, юртбошимиз таъкидлаганларидек: «Мустақил Ўзбекистоннинг куч-қудрат манбаи – халқимизнинг умуминсоний қадриятларга содиқлигидир» (1).

Юқоридаги фикрларнинг исботи тариқасида «Темур тузуклари» ва Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг иккинчи бўлимида назарда тутилган фикрларни кўриб чиқишни тавсия этган бўлар эдик. Жумладан, «Темур тузуклари»да инсон ва фуқароларнинг сиёсий ҳуқуқлари борасида қуйидаги сатрларни кўриш мумкин: «Ҳар вақт кенгашчилар йиғилиб, мажлис очилар экан, яхши-ёмондан, фойда-зиёндан, олдимиздаги ишларни қилиш-қилмасликдан сўз очиб, улардан фикр сўрар эдим. Буларнинг сўзларини эшитгач, ишнинг ҳар икки томонини мулоҳаза қилиб, фойда-зиёнларини кўнгилга келтирардим» (2, 15). Ушбу тузукка яқинроқ, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 32-моддасини

ҳисоблаш мумкин: «Ўзбекистон республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эагдирлар. Бундай иштирок этиш ўзини-ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оошириладн» (3, 15).

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасига кўра: «Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга» (3, 14) дейилган, «Темур тузуклари»да эса: «Ҳар кимдан сўз олиб кенгаш сўрар эдим» (2,16) шунингдек, Амир Темурнинг фикрича: «Салтанат ишларида ҳар кимнинг сўзини эшитсин, ҳар кимдан фикр олсин. Қайси бири фойдалироқ бўлса, уни кўнгил хазинасида сақлаб, вақтида ишлатсин» (2, 69).

Амир Темурнинг «Темур тузуклари»га кўра: «Золимлар етказган ашёвий ва зарарларни исботлаганимдан кейин, уларни шариатга мувофиқ одамлар ўртасида муҳокама қилдим ва бир гуноҳкорнинг ўрнигабошқасига жабр-зулм ўтказмадим» (2, 54) дейилган, Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 8-моддасига назар ташлайдиган бўлсак: «Ҳар бир инсон унга конституция ёки қонун орқали берилган асосий ҳуқуқлари бузилган ҳолларда нуфузли миллий судлар томонидан бу ҳуқуқларнинг самарали тикланиши ҳуқуқига эга» (4, 185) шунга яқин фикрни кўришимиз мумкин.

Тарихий-миллий қомусномамизга кўра: «Саййидлар, уламою машойих, оқилу донолар, муҳаддислар, хабарчилар (тарихчилар)ни танланган, эътиборли одамлар ҳисоблаб, иззату ҳурматларини жойига қўйдим. Шижоатли кишиларни дўст тутардим, чунки Тангри таоло жасур кишиларни ардоқлайдилар. Уламо билан суҳбатда бўлдим ва пок ниятли, тоза қалбли кишиларга талпиндим. Буларнинг ҳимматларидан улуш тиланиб, муборак нафаслари билан дуо-фотиҳа беришларини илтимос қилдим. Дарвиш, фақир ва мискинларни ўзимга яқин тутдим, уларнинг кўнгилларини оғритмадим ва бирон талабларини рад этмадим. Бузуқи ва оғзи шалоқ ғийбатчи одамларни мажлисимга йўлатмадим, сўзларига амал қилмадим. Бирор кимсага туҳмату ғийбат қилсалар, қулоқ солмадим» (2, 55), шу фикрларни Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида кўриш мумкин: «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар. Имтиёзлар фақат қонун билан белгиланиб қўйилади ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт» (3, 12).

Шунингдек, «Темур тузуклари»да: «Одам Атодан бошлаб Ҳотам ул-анбиёгача, улардан ҳозирги дамгача ўтган султонларнинг қонунлари ва туриш-турмушларини донолардан сўраб-суриштирдим. Ҳар қайсиларининг йўл-йўриқлари, туриш-турмушлари, қилиш-қилмишлари, айтган гапларини хотирамда сақладим ва яхши ахлоқлари, маъқул сифетларидан намуна олиб, унга амал қилдим» (2,55), Республикамиз фуқароларининг бурчларида ҳам шуни қонуний мустаҳкамланганлигини айтиш мумкин: «Фуқаролар Конституция ва қонунларга риоя этишга, бошқа кишиларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилишга мажбурдирлар» (3, 18).

Амир Темур даври ҳуқуқий нормасида келтирилишича: «Раият аҳволидан огоҳ бўлдим, улуғларини оға қаторида, кичикларини фарзанд ўрнида кўрдим. Ҳар ернинг табиати, ҳар эл ва шаҳарнинг расму одатлари, мизожидан воқиф бўлиб турдим. Ҳар бир ўлка ва шаҳар аҳолисининг ашроф-улуғлари ва бузурглари билан ошна тутиндим. Уларнинг мизожларига, табиатига тўғри келган, ўзлари тилаган одамларини уларга ҳоким қилиб тайинладим. Ҳар бир диёр аҳолисининг аҳволидан огоҳ бўлиб турдим. Ҳар бир мамлакатнинг аҳволини, сипоҳу раият кайфиятини, туриш-турмушларини, қилиш-қилмишларини, булар ўрталаридаги алоқаларни ёзиб, менга билдириб туриши учун диёнатли, тўғри қаламли кишилардан воқеанавислар (ахборнавис-хабарчилар) белгиладим» (2, 56), «… мазкур тоифа ва табақалардан бўлган саййидлар ва уламони иззат-ҳурмат қилишни, ҳар қандай истаклари бўлса дарҳол муҳайё этиб, муқаррар равишда уларнинг аҳволидан хабардор бўлиб туришни буюрдим» (2, 67), шу фикрларни Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 2-моддасида кўриш мумкин: «Ҳар бир инсон ирқи, терисининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ва бошқа эътиқодларидан, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мол-мулки, табақаси ёки бошқа ҳолатидан қатъи назар ушбу Декларацияда эълон қилинган барча ҳуқуқ ва барча эркинликка эга бўлиши зарур. Бундан ташқари, инсон мансуб бўлган мамлакат ёки ҳудуднинг сиёсий, ҳуқуқий ва халқаро мақомидан, ушбу ҳудуд мустақилми, васийми, ўз-ўзини идора қиладими ёки бошқача тарзда чекланганлигидан қатъи назар бирор-бир айирмачилик бўлмаслиги керак» (4, 184).

«Темур тузуклари»да: «Турку, тожик, арабу ажамнинг турли тоифа ва қабилаларидан бўлган ва менинг паноҳимга кирган кишиларнинг улуғларига ҳурмат кўрсатдим, қолганларини ҳам ўз ҳолига яраша сийладим. Яхшиларига – яхшилик қилдим, ёмонларини эса ўз ёмонликларига топширдим. Ким менга дўстлик қилган бўлса, дўстлиги қадрини унутмадим ва унга мурувват, эҳсон, иззату икром кўрсатдим. Кимки менинг хизматимни қилган бўлса, хизмати ҳаққини адо этдим. Кимки менга душманлик қилса-ю, кейин пушаймон бўлиб, илтижо билан ҳимоя истаб, тиз уриб олдимга келса, душманлигини унутиб, мурувват ва дўстлик кўрсатдим» (2, 56), Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 1-моддасида эса: «Ҳамма одамлар ўз қадр-қиммати ҳамда ҳуқуқларида эркин ва тенг бўлиб туғиладилар. Уларга ақл ва виждон ато қилинган, бинобарин бир-бирларига нисбатан биродарларча руҳда муносабатда бўлишлари керак» (4, 184) дейилган.

Амир Темурнинг тузукларида: «Фарзандлар, қариндошлар, ошна-оғайни, қўшнилар ва мен билан бир вақтлар дўстлик қилган барча одамларни давлату неъмат мартабасига эришганимда унутмадим, ҳақларини адо этдим. Ўз фарзандларим, қавму қариндошларимдан қариндошлик меҳрини узмадим. Улардан нораво иш ўтган бўлса, дарҳол боғлаб, ўлдиришга буюрмадим. Ҳар кимни турли йўллар билан синаб билим олдим ва уларга шунга яраша муомала қилдим» (2, 56), Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 25-моддасида эса: «Ҳар бир инсон ўзининг ҳамда оиласининг саломатлиги ва фаровонлигини таъминлаш учун зарур бўлган турмуш даражасига эга бўлиш, жумладан кийим-кечак, озиқ-овқат, тиббий хизмат ва зарур ижтимоий хизматга эга бўлишига ҳамда ишсизлик, касаллик, ногиронлик, бевалик, қарилик ёки унга боғлиқ бўлмаган шароитларга кўра тирикчилик учун маблағ бўлмай қолган бошқа ҳолларда таъминланиш ҳуқуқига эга» (4, 189) дейилган.

Шунингдек, тузукларда: «… ҳар эл ва ҳар шаҳарда сипоҳ ва раият орасида урф-одатларга оид жанжалли ишлар ҳақида менга маълумот бериб турсин деб адолат амирини тайинладим» (2, 58), декларацияда эса: «Ҳар бир инсон ўз ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш ва унга қўйилган жиноий айбнинг қанчалик даражада асосли эканлигини аниқлаши учун тўлиқ тенглик асосида унинг иши ошкора ва адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва холис суд томонидан кўриб чиқилиши ҳуқуқига эга» (4, 185) деб таъкидланган.

«Темур тузуклари»да фуқароларимизнинг бурчлари ҳақида ҳам эслатиб ўтилади: «Ҳар тоифа ва ҳар синфдан кимки ўз ихтиёри билан сипоҳгарчилик хизматига киришни истаса, уни аскарий (хизматга) олсинлар.

Асил ва шижоатли сипоҳийзода қайси тоифадан бўлмасин, унга ўрин бекриб, қилган хизматига ва ишига яраша тарбият қилсинлар» (2, 67), шу сатрларни Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 52-моддасида учратиш мумкин: «Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш – Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ва муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар» (3, 18).

Шунингдек, фуқароларимизнинг бурчлари ҳисобланмиш: «Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар» (3, 18) нормани «Темур тузуклари»да кўриш мумкин: «Хирожни раиятдан калтаклаш ва савалаш йўли билан эмас, балки огоҳлантириш, қўрқитиш ва тушунтириш йўли билан ундирсинлар» (2, 72).

Тузукларга кўра: «Агар доруғалар ва ҳокимлар халққа жабр-зулм қилиб, уларни хароб қилган бўлсалар, қилган ишларига лойиқ жазо берилсин. Агар бирор кимсанинг гуноҳи исботлангандан сўнг ундан жарима олсалар, бошқа яна дарра билан урмасинлар. Агар дарра уриш билан жазоласалар, ундан жарима олмасинлар» (2, 74), Декларацияда эса: «Ҳеч ким, содир этилган вақтда миллий қонунлар ёки халқаро ҳуқуқларга кўра жиноят деб топилмаган хатти-ҳаракати ёки фаолиятсизлиги учун жазога ҳукм қилиниши мумкин эмас. Шунингдек, жиноят содир этилган вақтда қўлланиши мумкин бўлган жазога нисбатан оғирроқ жазо берилиши мумкин эмас» (4, 186) дейилган.

Шунингдек, тузукларда: «… фатҳ этилган ҳар бир мамлакатдаги сипоҳийлар паноҳимга келсалар, уларни навкар қилиб жой берсинлар. У диёрнинг раиятини ёмон ҳодисалардан, қатл эттиришдан, асиру банд этилишидан ва таланишдан муҳофаза қилсинлар. Уларнинг мол-мулкини, буюмларини талон-тарождан сақласинлар. Ўша мамлакатдан тушган ўлжа молларни ҳисоб-китоб қилсинлар» (2, 96), Декларациянинг 5 ва 6-моддаларида эса: «Ҳеч ким қийноққа ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни хўрловчи муомала ва жазога дучор этилмаслиги керак», «Ҳар бир инсон қаерда бўлишидан қатъи назар, ўзининг ҳуқуқли субъект сифатида тан олинишига ҳақли» (4, 185).

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, «Темур тузуклари» инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг асосий кафолати, миллий-маънавий қадриятларимиз инсон ҳаёти, шаънини кафолатловчи асосий норматив-ҳуқуқий ҳужжатдир. «Темур тузуклари» инсон ҳуқуқлари ва уларга амал қилишнинг йўллари, шарт-шароитларини кўрсатиб беришга доир бўлган таълимотдир. Бу таълимот ҳозирги кунда мамлакатимизда инсонпарвар, ҳуқуқий, демократик давлат қуриш шароитида янада чуқур маъно касб этмоқда.

Адабиётлар:

1. Каримов И. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тошкент, 1993, 74-б.
2. Темур тузуклари. Форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. ЎзФА мухбир аъзоси, тарих фанлари доктори, профессор Б.Аҳмедов таҳрири остида. Тошкент, Ғафур Ғулом нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1991.
3. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 2003.
4. Инсон ҳуқуқлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1997.

Научный руководитель:
доктор философских наук, профессор Яхшиликов Журабой Яхшиликович.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ
СВЕДЕНИЯ ОБ УЧАСТНИКАХ КОНФЕРЕНЦИИ

Абдикашев Ержан Насипбаевич – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Абдраманова Гулжан Куанбековна – кандидат экономических наук доцент кафедры «Туризм», Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева.

Абдурахманова Фатима Кадыровна – кандидат филологических наук, доцент кафедры «Мировые языки» Жамбылского гуманитарно-технического Университета.

Агамір'ян Лідія Вікторівна – студентка Харківського національного медичного університету.

Адильбек Амангуль Муратовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры практического курса казахского языка Евразийского национального университет им. Л.Н.Гумилева.

Акбомбетова Д. – студент Карагандинского Государственного Технического Университета.

Акбомбетова Дана – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Алёхина Екатерина Олеговна – студентка Донбасская государственная машиностроительная академия.

Архипова Оксана Игоревна – преподаватель Южно-Российского института - филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации.

Аужанова Назгуль Бектурсуновна – Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова.

Ахмет Даулет – студент Карагандинского Государственного Технического Университета.

Бабіч Денис Ігорович – студент Харківського національного медичного університету.

Барилюк Мирослава Василівна – студентка Національного університету ДПС України.

Батирєва Тетяна Валеріївна – студентка Національний університет державної податкової служби України.

Бизкровна Ольга Володимирівна – студентка Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Білоус Тетяна Михайлівна – кандидат медичних наук.

Бобровнік Юрій Вікторович – кандидат історичних наук. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Богданенко Вікторія Василівна – студентка Харківського національного медичного університету.

Богданець Катерина Іванівна – студентка факультету педагогіки та психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Бойко Андрій Борисович – старший викладач кафедри хореографії Львівського державного університету фізичної культури.

Болай Лідія Сергіївна – студентка Чортківського державного медичного колледжу.

Болдарева Дарья Николаевна – студентка Донецкого Национального технического университета.

Боличева Олена Вікторівна – викладач психології та педагогіки, здобувач кафедри загальної та практичної психології УМО НАПН України.

Бондарчук Людмила Йосипівна – старший викладач кафедри іноземних мов Львівський національний аграрний університет.

Борис Марія Михайлівна – Національний університет «Львівська політехніка»,

Боричевська Олена Михайлівна – асистент кафедри германської філології Макіївського економіко-гуманітарного інституту.

Боровик Петро Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Уманського національного університету садівництва.

Брынёв Владислав Олегович – Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

Бутусов Алексей Сергеевич – аспирант кафедры отечественной средневековой и новой истории ЯрГУ им. П.Г. Демидова.

Валь Людмила Валеріївна – магістрант кафедри диригентсько-хорової підготовки ПНПУ ім. К.Д. Ушинського.

Василина Орися Романівна – кандидат економічних наук, доцент. Львівський національний аграрний університет.

Васильева Лилия Александровна – аспирант Российского Государственного Педагогического Университета имени А.И. Герцена.

Васюк Микола Миколайович – студент юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вдовика Каріна Ігорівна – аспірант Академії фінансового управління.

Власов Алексей Владимирович – аспирант исторического факультета 2-го курса в ЯрГУ им. Демидова.

Володько Євгеній Григорович – магістрант кафедри технології машинобудування Національної металургійної академії України.

Гайовська Інна Іванівна – студентка Чортківського державного медичного колледжу.

Галиновский Николай Геннадьевич – кандидат биологических наук, доцент, заместитель декана биологического факультета УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».

Геза Альона Василівна – аспірантка Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України.

Горбатовська Олеся Олексіївна – студентка Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Горюнова Светлана Васильевна – доктор биологических наук, профессор Московского городского педагогического университета.

Григорьевская Юлия Викторовна – студентка Донбасской государственной машиностроительной академии.

Гринюк Наталія Миколаївна – викладач основ психології та міжособового спілкування Горлівського медичного коледжу.

Грисюк Володимир Петрович – студент Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

Гурська Лілія Михайлівна – студентка факультету фінансів та банківської справи Національного університету державної податкової служби України.

Данюк Марія Іллівна – викладач біології Чортківського державного медичного коледжу.

Делікатна Інна Сергіївна – студентка Харківського національного медичного університету.

Джунусова Джамиля Нурашевна – кандидат юридических наук, доцент кафедры «Гражданско-правовые дисциплины» Астраханского Государственного Университета.

Дітяшова Інна Геннадіївна – студентка Черкаського державного технологічного університету.

Домбровская Татьяна Геннадьевна – магистрант УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы».

Домбровский Павел Эдуардович – старший преподаватель кафедры информатики и компьютерного моделирования УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы».

Доскоч Роман Павлович – студент Чортківського державного медичного коледжу.

Дюсембаева Лаззат Каиратовна – старший преподаватель кафедры «Высшая математика» Казахского агротехнического университета им. С.Сейфуллина.

Жанбулатов Болат Ергазинович – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Жаугашева Динара Мухаметкалиевна – магистрант Карагандинского Государственного Технического Университета.

Житарюк Дмитро Валерійович – студент Чортківського державного медичного колледжу.

Жумадилов Булат Зулхарнаевич – кандидат биологических наук, доцент, заведующий кафедрой общей биологии Павлодарского государственного педагогического института.

Жунисбекова Кенжегуль Шакеновна – кандидат филологических наук, доцент кафедры казахской филологии и журналистики, Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.

Закиров Роман Ринатович – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Замалиев Н.М. – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Зеліско Наталія Богданівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Львівського національного аграрного університету.

Ибраев Аслан Кабдуллович – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Иванисенко Анастасия Юрьевна – Студентка Курского государственного университета.

Ільницька Надія Дмитрівна – викладач ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний колледж».

Калініченко Ольга Василівна – кандидат філологічних наук, доцент. Харківський національний медичний університет.

Камзина Мадина Кайрулловна – студентка Павлодарского государственного педагогического института.

Караван Юрій Володимирович – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри природничо-математичних дисциплін.

Кияшко Юлия Юрьевна – студентка Донбасской государственной машиностроительной академии.

Кобринчук Тетяна Миколаївна – студентка факультету педагогіки та психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Коваль Лариса Євгенівна – старший викладач кафедри педагогіки та психології професійної освіти Інституту післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників (м. Донецьк) ДВНЗ «Університет менеджменту освіти».

Кодинець Марія Анатоліївна – викладач інформаційних дисциплін ВП НУБІПУКРАЇНИ «Боярський коледж екології і природних ресурсів».

Колач Світлана Михайлівна – кандидат економічних наук. Львівський національний аграрний університет.

Комисова Елена Игоревна – аспирант кафедры философии Донецкого Национального университета.

Копелюк Зареслава Юріївна – викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.

Корнієць Анна Володимирівна – студентка Харківського національного медичного університету.

Коробова Наталя Ігорівна – студентка Харківського національного медичного університету.

Коротєєва Ганна Володимирівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри вірусології. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННЦ «Інститут біології».

Котова Альона Ігорівна – студентка Харківського національного автомобільно–дорожнього університету.

Красницька Ольга Володимирівна – викладач кафедри психології і педагогіки Національного університету фізичного виховання і спорту України.

Крицкая Алеся Николаевна – ассистент кафедры анатомии человека с курсом топографической анатомии оперативной хирургии УО «Гомельский государственный медицинский университет».

Куанышева Жибек Куанышевна – Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина.

Кузнец Елена Николаевна – Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет.

Кузнецова Ирина Сергеевна – кандидат физико-математических наук, старший преподаватель кафедры гуманитарных и естественнонаучных дисциплин АФ НИУ «БелГУ».

Курдельчук Тетяна Миколаївна – Національного університету державної податкової служби України.
Курманбаев Абдулла Наматуллаевич – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.
Курятников Владислав Владимирович – кандидат физико-математичних наук, доцент кафедры общей и теоретической физики Одесской государственной экологического университета.
Куц Олена Ремівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, політології та українознавства Київського національного університету технології та дизайну.
Куцина Ольга Анатольевна – учитель высшей категории школы №8 им. Островского г. Талдыкоргана. Казахстан.
Лавріненко Ольга Сергіївна – студентска педагогічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
Ларченко Анна Владимировна – студентка Донбасской государственной машиностроительной академии.
Леонтьєва Ірина Олексіївна – аспірантка факультету економіки і менеджменту Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича- Сагайдачного.
Лещенко Альона Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії.
Лис Людмила Михайлівна – викладач ВП НУБіП України «Боярський коледж екології та природних ресурсів».
Лисик Юлія Станіславівна – студентка Національного університету ДПС України.
Лісовенко Тетяна Олександрівна – керівник фізичного виховання Богуславського гуманітарного коледжу імені І.С. Нечуя-Левицького.
Луценко Олена – студентка Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.
Мазур Яна Петрівна – студентка факультету педагогіки та психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
Майборода Наталія Марківна – студентска педагогічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
Макарова Станислава Николаевна – аспиранта кафедры «Экономическая теория и управление персоналом» ФГБОУ ВПО «Госуниверситет - УНПК».
Мамонова Динара Оразгуловна – студентка Павлодарского государственного педагогического института.
Мартышов Александр Владимирович – инструктор по рукопашному бою, заместитель директора по обеспечению безопасности ГБОУ ЦО № 1432 г. Москвы. Россия.
Маслова Татьяна Васильевна – студент Государственный университет – УНПК.
Меженська Катерина Андріївна – студентка Харківського національного медичного університету.
Мельников Александр Юрьевич – кандидат технических наук, доцент кафедры интеллектуальных систем принятия решений Донбасской государственной машиностроительной академии.
Моисеенко Андрей Александрович – преподаватель. Южный Федеральный Университет.
Мусин А. – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.
Негоденко Андрій Сергійович – магістрант ННК «Інститут прикладного системного аналізу» НТУУ «Київський політехнічний інститут».
Немова Наталья Анатольевна – кандидат технических наук, доцент, старший преподаватель кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.
Неплях Олександр Вікторович – студент Харківського національного медичного університету.
Никонова Ольга Александровна – Астраханский государственный технический университет.
Нирка Анна Вікторівна – магістрант обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету.
Нургалиева А. – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.
Образцова Маргарита Вячеславівна – студентка Харківського національного медичного університету.
Оверчик Карина Володимирівна – студентка Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.
Огієвич Ірина Іванівна – студентка Харківського національного медичного університету.
Онищенко Вікторія – студентка факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету садівництва.
Оразалина Гульбаршин Айтбековна – учитель высшей категории СОШ № 23, г. Павлодар, Казахстан.
Осадча Тетяна Всеволодівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри диригентсько- хорової підготовки ПНПУ ім. К.Д.Ушинського.
Осажанов М. – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.
Павловець Анастасія Сергіївна – студентка Донецького державного університет управління.
Палешко Яна Сергіївна – аспірант Класичного приватного університету (м. Запоріжжя).
Палига Олена Михайлівна – студентка Національного університету «Острозька академія».
Парфьонов Михайло Петрович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Макіївського економіко-гуманітарного інституту.
Першко Лариса Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національний університет державної податкової служби України.
Підкаура Олена Анатоліївна – студентка факультету фінансів та банківської справи Національного університету державної податкової служби України.

Подольская Оксана Александровна – аспирант второго года обучения кафедры «Экономика», Учреждение образования «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка».

Портяник Лариса Юріївна – студентка факультету педагогіки та психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Проходовська Наталія Іванівна – студентка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Прохоров Сергей Леонидович – студент Харківського національного медичного університету.

Пузир Таїсія Миколаївна – викладач кафедри ландшафтної екології і заповідної справи НУБіП України; здобувач кафедри педагогіки Житомирського державного університету ім. І. Франка.

Рабатулы Мухаммедрахым – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Радушинский Дмитрий Александрович – кандидат экономических наук, доцент кафедры рекламы и связей с общественностью Санкт-Петербургского государственного университета кино и телевидения.

Раскильдинова Айсулу Бейсенбаевна – студентка Павлодарского государственного педагогического института.

Рахимбекова Гульзат Уринбаевна – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Рашид Жулдыз – студент Карагандинского Государственного Технического Университета.

Руденко Маргарита – студентка Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Руденко Ніна Миколаївна – викладач математики Університетський коледж Київського Університету імені Бориса Грінченка, аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка.

Рудницкий Сергей Иванович – аспирант кафедры бизнес администрирования и управления проектами, Университет экономики и права «КРОК».

Рябошапка Анастасія Василівна – студентка НТУУ «КПІ».

Сабов Анна-Марія Іванівна – Націоналний університет харчових технологій.

Савченко Анна Сергіївна – аспірант другого року заочної форми навчання КНУ імені Тараса Шевченка.

Садвакасова Акмарал Асылбековна – студент Костанайского государственного университета им. А. Байтурсынова.

Сакулова Гулназ Бейсембековна – старший преподаватель кафедры «Мировые языки» Жамбылского гуманитарно-технического Университета.

Саницька Алла Орестівна – старший викладач кафедри природничо-математичних дисциплін Львівського інституту економіки і туризму.

Сапєгіна Анна Володимирівна – студентка Харківського національного автомобільно – дорожнього університету.

Селін Олександр Миколайович – кандидат технічних наук, доцент доцент ННК «Інститут прикладного системного аналізу» НТУУ «Київський політехнічний інститут.

Симонец Марина Семёновна – асистент кафедры иностранных языков Макеевского экономико-гуманитарного института.

Ситников Р.С. – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Скачкова Аліна Олегівна – студентка Харківського національного медичного університету.

Слюсаренко Марина Юрьевна – студентка курса Харьковского национального автомобильно – дорожного университета.

Снегирева Юлия Андреевна – старший лаборант кафедры Профессионально-экономического обучения, студентка 4 курса направления Профессиональное обучение (экономика и управление), специализации предпринимательская деятельность Российской государственный профессионально-педагогического университета, Институт экономики и управления.

Стеценко Алла Іванівна – аспірантка кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Сторожук Інна Миколаївна – викладач інформаційних дисциплін ВП НУБІПУКРАЇНИ «Боярський коледж екології і природних ресурсів».

Стрелкова Лілія Сергіївна – студентка факультету педагогіки та психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Струк Ірина Василівна – викладач Національного авіаційного університету.

Суінова Діана Михайлівна – викладач екологічних дисциплін ВП НУБІПУКРАЇНИ «Боярський коледж екології і природних ресурсів».

Сулейманян Елена Аркадьевна – заместитель директора по воспитательной работе Университетский колледж ФГБОУ ВПО ЯрГУ им. П.Г. Демидова.

Супіханов Б.К. – член-кор. НААН України, доктор економічних наук, головний науковий співробітник НСГБ НААН України.

Тарасовская Наталия Евгеньевна – доктор биологических наук, профессор кафедры общей биологии Павлодарского государственного педагогического института.

Ташак Мирослава Степанівна – старший викладач кафедри охорони праці Національного університету «Львівська політехніка».

Темиралыев Жанат Кенжибаевич – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Тисбаева Айгуль – старший преподаватель кафедры истории Казахстана и зарубежных стран факультета филологии и истории Павлодарского государственного педагогического института.

Титаренко Любов Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософських та соціально-політичних наук ОРІДУНАДУ при Президентові України.

Тлеубаев Даурен Омирзакулы – магистрант Карагандинского Государственного Технического Университета.

Топольский Владимир Николаевич – преподаватель специальних дисциплин, заведующий службой разработки дидактических средств ДОТ и ЭО. Талдыкорганский политехнический колледж.

Тулганбаева А. – магистрант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Турсунова Олмос Файзиевна – Самаркандский государственный университет.

Українець Марія Андріївна – студентка факультету педагогіки та психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Учитель Інна Борисівна – старший викладач кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України.

Фурса Ганна – студентка факультету екології і сталого розвитку НУБіП України.

Хлыбов Андрей Леонидович – Евразийский Национальный университет им.Л.Н. Гумилева.

Хуанган Н. – докторант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Чорна Марина Анатоліївна – студентка Національний університет державної податкової служби України.

Чорнобай Інна Тарасівна – студентка факультету педагогіки та психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Шабельник Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент Донецький національний університетекономіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановького.

Шако В'ячеслав – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.

Шевченко Лілія Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціалізованого фортепіано Одеської державної музичної академії ім. А.В. Нежданової.

Шерстюк Аліна Андріївна – студентка Харківського національного медичного університету.

Шмигельська Юлія Сергіївна – Харківський Національний Автомобільно-Дорожній Університет.

Шмидт И.М. – докторант кафедры «Разработка месторождений полезных ископаемых» Карагандинского Государственного Технического Университета.

Шпак Марія Зеновіївна – студентка Чортківського державного медичного коледжу.

Щербак Марина Станіславівна – студентка Харківського національного медичного університету.

Янборисов Наиль Ильдарович – магистрант второго года обучения исторического факультета Астраханского Государственного Университета.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУИЩИЕ КОНФЕРЕНЦИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты СНГ!
Государственное высшее учебное заведение
"Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»,
молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,
студенческое научное общество исторического факультета
«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 29 по 30 ноября 2013 г. проводится **XVII** Международная научно-практическая интернет-конференция **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ».**

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ
1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ
1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА
1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ
1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА
1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VII. ИСКУССТВО
1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА
1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ
1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО
1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ
1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ
1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ
1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо-и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ
1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

Оргкомитет конференции планирует размещать доклады на Web-странице по адресу: **http://conferences.neasmo.org.ua**.

По результатам конференции будет сформирован электронный сборник материалов, который можно будет скачать в PDF-формате на главной странице конференции по адресу: **http://conferences.neasmo.org.ua/.**

Рабочие языки конференции – украинский, русский, английский французский, белорусский, грузинский, армянский, азербайджанский, казахский, узбекский, таджикский, киргизский, молдавский, туркменский.

Последний срок подачи статей – 28 ноября 2013 г. (включительно).

Стоимость участия в конференции и размещение статьи в электронном сборнике составляет:
Оргвзнос - **10 USD США (перевод в рублях – 370 рублей);** (в оргвзнос входит оплата за размещение на сайте, верстка макета, редактирование текстов).

Объем статьи – не более 7 страниц. Скачать сборник можно будет через одну неделю после проведения конференции на главной странице конференции.

Для участников стран СНГ (за исключением Украины) средства перечисляются следущиим образом:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:
Переводы по системе **«Юнистрим»** для Бобровника Юрия Викторовича в пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницкий (в квитанции должен бить указан **код перевода и** Ф.И.О. того, кто переводил деньги, страна).
(комисия 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк России»)

Для учасников из Російської Федерации (370 руб.) оплаты оргвзноса в рублях РФ (RUB) в отделениях **ОАО «Сбербанк России»** ***(для того, что бы оргвзнос дошол, в розделе НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА, нужно указывать «ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ»).***

56A: Банк-Посредник:	**ОАО «Сбербанк России», Москва, РФ** **БИК 044525225, К/С 30101810400000000225** **ИНН 7707083893** **СВИФТ: SABRRUMM**
57D: Банк Бенефициара:	**/30111810100000000540** **АО «СБЕРБАНК РОССИИ»** **Киев, Украина**
59D: Бенефициар:	**/ 26207017148867/ Бобровнік Юрій Вікторович**

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:
Или почтовым переводом на Ф.И.О.: Бобровник Юрий Викторович, 08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА: Western Union на **Бобровник Юрий Викторович** (укажите код переводу Ф.И.О того, кто переводит оргвзнос).

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

Название статьи (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи
(ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:
1. Евремов С. Михаил Коцюбинский // Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Начный руководитель: кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!
После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм.** Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу**: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 29-30 ноября 2013 г.)** или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:
08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.
Контактное лицо в Украине и за рубежем: Бобровник Юрий Викторович
Контактные телефоны: +**38 (097) 923 16 58, +38 (093) 335 78 86.**
E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ! Работы с рисунками и таблицами принимаются только в том случае, если они представлены в формате **JPEG отдельным файлом.**

ВНИМАНИЕ! После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!
Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**
С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу **http://conferences.neasmo.org.ua/**

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,
студентське наукове товариство історичного факультету
«Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що **з 29-30 листопада 2013 р.** проводиться **XVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»**

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ
1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ
1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостерігання, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізнеоманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільствах.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ
1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА
1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ
1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА
1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VII. МИСТЕЦТВО
1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

XIX. ПЕДАГОГІКА
1. Дистанційна освіта у вищий школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ
1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО
1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забеспеченя.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ
1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку. особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ
1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ
1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ
1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на Web-сторінці за адресою: *http://conferences.neasmo.org.ua.* За результатами конференції буде сформовано електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції за адресою - **http://conferences.neasmo.org.ua/.**

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська, французький, білоруська, грузинска, армянска, азербайджанска, казахска, узбекська, таджиська, киргизська, молдавська, туркменска.

Останній термін подання статей – **28 листопада 2013 р. (включно).**

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:
Оргвнесок – 80 грн. (в оргнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів).

Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після проведення конференції за адресою *http://conferences.neasmo.org.ua/* натиснувши на слово **ТУТ**.

Кошти перераховуються на рахунок:
Р/р: 26002273854001
ПАТ КБ «Надра» ЦЕНТР
МФО 320564
Одержувач: МГО «Незалежна асоціація молоді».
Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ – 26426765.
Призначення платежу: благодійний внесок на проведення конференції, П.І.П. автора статті.
Або на картку **Приват банку 5457 0829 1319 9290 (**одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович)** та відправити **SMS**-підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
за зразком: **Іван Петренко**
(Київ, Україна)

Секція, підсекція *за зразком*: (**ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ)

Текст статті
(посилання на літературу по тексту у квадратних дужках *за зразко*м [1, с. 23])

Література:
1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!
Після літератури **(*у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів*))** подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (*повністю*) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь.

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файла з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com**, *тема повідомлення: **29-30 листопада 2013 р.*** (уразі виникнення помилки при відправленні, повторно відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net)** або на CD-дисках **(дискети не приймаються)** із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS-підтвердження**).

Уразі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається достатньо відправити **SMS з прізвищем автора публікації**.

Увага! *У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Уркпоштою не потрібно!*

Увага! *Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та зараховано»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.*

Адреса оргкомітету:
08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.
E-mail: neasmo@gmail.com

Координатор – **Бобровнік Юрій Вікторович**
Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

УВАГА! Роботи з малюнками та таблицями приймаються лише у тому разі, якщо вони подані у форматі JPEG окремим файлом.
РОБОТИ ОБ'ЄМОМ **менше 3 сторінок** НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!
ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!
З результатами та форматом проведення подібних конференцій можна ознайомитися за адресою:
http://conferences.neasmo.org.ua/

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Құралай Бөксенова, Жадырасын Нұрбекова, Максим Сутула (Астана, Қазақстан)
ВИРУСТАР-ӨСІМДІК АУРУЛАРЫН ҚОЗДЫРУШЫЛАР РЕТІНДЕ 6
Құралай Бөксенова, Жадырасын Нұрбекова, Максим Сутула (Астана, Қазақстан)
РНҚ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ МЕХАНИЗМІ 8
Мархамат Исмайилова, Бахритдин Бозоров, Бустаной Эшболтаева (СамГУ, Узбекистан)
ИССЛЕДОВАНИЕ ТИРЕОИДНОГО И ЭЛЕМЕНТНОГО СТАТУСОВ ПРИ
КАНЦЕРОГЕНЕЗЕ В УСЛОВИЯХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ГИПОТИРЕОЗА И ТИРЕОТОКСИКОЗА 10
Ганна Коротєєва (Київ, Україна)
ВИЯВЛЕННЯ ВІРУСУ АСПЕРМІЇ ТОМАТІВ У РОСЛИНАХ ГЛАДІОЛУСІВ ВІДКРИТОГО ҐРУНТУ 11
Алеся Крицкая (Гомель, Беларусь)
КАРАБИДОКОМПЛЕКСЫ ОКРЕСТНОСТЕЙ ОТВАЛОВ ФОСФОГИПСА ГОМЕЛЬСКОГО ХИМИЧЕСКОГО ЗАВОДА 13
Акмарал Садвакасова (Костанай, Казахстан)
ИММУНОГЕНЕТИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ КРОВИ И МОЛОЧНАЯ
ПРОДУКТИВНОСТЬ КОБЫЛ КОСТАНАЙСКОЙ ПОРОДЫ 15
Наталия Тарасовская, Булат Жумадилов, Динара Мамонова (Павлодар, Казахстан)
ВИДОВОЙ СОСТАВ СОРНЫХ РАСТЕНИЙ В ДАЧНЫХ МАССИВАХ Г. ПАВЛОДАРА 17
Наталия Тарасовская, Булат Жумадилов, Мадина Камзина (Павлодар, Казахстан)
ХОЗЯЙСТВЕННОЕ И ЛЕКАРСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ КУЛЬТИВИРУЕМЫХ
И РУДЕРАЛЬНЫХ ГУБОЦВЕТНЫХ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ 20
Наталия Тарасовская, Айсулу Раскильдинова (Павлодар, Казахстан)
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РУДЕРАЛЬНЫХ И СЕГЕТАЛЬНЫХ
РАСТЕНИЙ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ ДЛЯ ОЗДОРОВЛЕНИЯ ЖЕНСКОГО ОРГАНИЗМА 22

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

Владимир Демин, Наталья Немова, Ержан Абдикашев, Аслан Ибраев, Жанат Темиралыев, Болат Жанболатов (Караганда, Казахстан)
ОБОСНОВАНИЕ СПОСОБА РАЗМЕЩЕНИЯ ПОРОДЫ В ШАХТЕ И ПОДХОД ПРИ
СОЗДАНИИ ДОЗИРУЮЩИХ УСТАНОВОК МЕХАНИЧЕСКИХ СМЕСЕЙ В ТРАНСПОРТНЫЙ ТРУБОПРОВОД 25
Николай Дрижд, Ирина Шмидт, Руслан Ситников, Наиль Замалиев, Ахмет Даулет, Рашид Жулдыз (Караганда, Казахстан)
СПОСОБ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ВЫБРОСОВ И ПОВЫШЕНИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕГАЗАЦИИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫХ ВЫРАБОТОК 27
Аскар Имашев, Наталья Немова, Гульзат Рахимбекова, Мухаммедрахым Рабатулы, Роман Закиров, Абдулла Курманбаев (Караганда, Казахстан)
ИССЛЕДОВАНИЕ ТРЕЩИНОВАТОСТИ ГОРНЫХ ПОРОД ЗАКОНТУРНОЙ ЧАСТИ МАССИВА 29
Айбек Мусин, Нурбол Хуанган, Дана Акбомбетова, Асель Нургалиева, Айнура Тулганбаева, Мади Осажанов (Караганда, Казахстан)
ИССЛЕДОВАНИЯ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМАЦИОННОЕ СОСТОЯНИЯ МАССИВА ГИДРОРАЗРЫВОМ СКВАЖИН 32
Анастасія Павловець (Донецьк, Україна)
РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ ТА ЇХ МОНІТОРИНГ 35
Андрей Хлыбов (Астана, Казахстан)
«ЧАРЫНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПАРК– ОБЪЕКТ ПРИРОДНОГО НАСЛЕДИЯ ЮНЕСКО» 37

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Оксана Архипова (Ростов-на-Дону, Россия)
СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ 39
Андрей Моисеенко (Ростов-на-Дону, Россия)
ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СДЕРЖЕК И ПРОТИВОВЕСОВ
В СИСТЕМЕ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ ГОРОДСКИМИ АГЛОМЕРАЦИЯМИ 41
Любов Титаренко (Одеси, України)
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ 42

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Назгуль Аужанова (Талдықорган, Казахстан)
ПРОВЕДЕНИЕ ЭКСКУРСИИ «РАСТИТЕЛЬНЫЙ МИР КУЛЬТУРНЫХ ЛАНДШАФТОВ» 45
Інна Дітяшова (Черкаси, Україна)
МАКРОСКОПІЧНІ ЗМІНИ ДЕРЕВНИХ РОСЛИН В УРБОТЕХНОГЕННИХ ЛАНДШАФТАХ 47
Анастасия Иванисенко (Курск, Россия)
НРАВСТВЕННОСТЬ – ОСНОВА ЭКО-КУЛЬТУРЫ МОЛОДЁЖИ 48
Юрій Караван, Алла Саницька, Мирослава Ташак (Львів, Україна)
ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ 49
Владислав Курятников (Одесса, Украина)
МИГРАЦИЯ РАДИОНУКЛИДОВ В ГРУНТЕ 51
Александр Мартышов, Светлана Горюнова (Москва, Россия)
ОЦЕНКА ЭКОЛОГО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ
ЗАНЯТИЙ КАРАТЭ НА АДАПТАЦИЮ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К УСЛОВИЯМ СРЕДЫ МЕГАПОЛИСА 53
Ольга Пчеленок, Александр Шушпанов (Орел, Россия)
ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЛИЯНИЯ ГЕРБИЦИДА
ЛОНТРЕЛА НА БИОЛОГИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ ПОЧВЫ И ГАЗОВЫЙ СОСТАВ ВОЗДУХА 55

Діана Суінова (Боярка, Україна)
ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ 55
Ганна Фурса, Таїсія Пузир (Київ, Україна)
ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ЯК ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ 57

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Гулжан Абдраманова (Астана, Казахстан)
ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА КЛАСТЕРНЫХ ИНИЦИАТИВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 59
Мирослава Барилюк, Юлія Лисик (Ірпінь, Україна)
АНАЛІЗ СТАНУ ТА ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ 60
Тетяна Батирєва (Київ, Україна)
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ 62
М.Л. Бобось, В.О. Білошкап (Київ, Україна)
СТАН ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПОКРАЩЕННЯ 64
Петро Боровик, Вікторія Онищенко (Умань, Україна)
АКЦИЗНИЙ ПОДАТОК: ПРОБЛЕМИ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ 67
Орися Василина, Світлана Колач (Львів, Україна)
УКРАЇНСЬКА ШКОЛА ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ У КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 67
Каріна Вдовика (Біла Церква, Україна)
СУТНІСТЬ КВАЗІФІСКАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ 69
Алексей Власов (Ярославль, Россия)
РАЗРАБОТКА КОНЦЕПЦИИ ТЕАТРАЛЬНОГО РЕСТОРАНА «КРАСОТА ИГРЫ» 71
Наталія Зеліско (Львів, Україна)
ОСВІТА ЯК ЧИННИК СТВОРЕННЯ І НАКОПИЧЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ 72
Юрий Кривуц (Харьков, Украина)
ПРИБЫЛИ ХИТРЫЕ ГОСТИ МОРЕЙ, ФИНИКИЙСКИЕ ЛЮДИ 74
Ирина Кузнецова (Алексеевка, Россия)
ПРОБЛЕМЫ МУЛЬТИКОЛЛИНЕАРНОСТИ В РЕГРЕССИОННЫХ МОДЕЛЯХ 76
Тетяна Курдельчук, Анна Сипкова (Ірпінь, Україна)
МОНІТОРИНГ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ,
КОРОТКОСТРОКОВИЙ ПРОГНОЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ 78
Ірина Леонтьєва (Київ, Україна)
ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ СУЧАСНОГО ВОДНОТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА 80
Станислава Макарова (Орел, Россия)
ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ТЕОРИИ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ 82
Татьяна Маслова (Орёл, Россия)
СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ ИННОВАЦИОННЫХ КАДРОВ 84
Вера Накарякова (Екатеринбург, Россия)
РОЛЬ КОНТРОЛЛИНГА В СИСТЕМЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ 86
Андрій Негоденко, Олександр Селін (Київ, Україна)
ІМІТАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОБОТИ СТРАХОВОЇ
КОМПАНІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕОРІЇ МАСОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ 88
Анна Нирка (Миколаїв, Україна)
ФАКТОРИ АКТИВНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ В СИСТЕМІ
ВІДНОСИН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ З ПОКУПЦЯМИ 91
Яна Палешко (Запоріжжя, Україна)
АНАЛІЗ БОРГОВОГО ПОРТФЕЛЯ УКРАЇНИ
В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ ТА СУЧАСНІ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНІМ БОРГОМ КРАЇНИ 94
Лариса Першко, Лілія Гурська (Ірпінь, Україна)
ЗНАЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ 95
Лариса Першко, Олена Підкаура (Ірпінь, Україна)
ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПОДАТКОВОЇ АМНІСТІЇ В УКРАЇНІ 97
Оксана Подольская (Гомель, Беларусь)
ВОПРОСЫ УСТОЙЧИВОСТИ И РАВЕНСТВА В ПРОДВИЖЕНИИ КОНЦЕПЦИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ 98
Дмитрий Радушинский (Санкт-Петербург, Россия)
РОЛЬ БРЕНД-МАРКЕТИНГА В ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ 99
Анна-Марія Сабов (Київ, Україна)
СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ 102
Марина Слюсаренко (Харьков, Украина)
ФИНАНСОВЫЕ РЕСУРСЫ ПРЕДПРИЯТИЯ 104
Шавкат Сунакбаев (Туркестан, Казахстан)
ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫМ ПРОЦЕССОМ 106
Борис Супіханов (Київ, Україна)
РИНОК НІШЕВИХ КУЛЬТУР 108
Аліна Тарапата, Людмила Бурсак, Аліна Петльована (Ірпінь, Україна)
ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ 111
Марина Чорна (Київ, Україна)
ГНУЧКІСТЬ РИНКУ ПРАЦІ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД 113
Тетяна Шабельник (Донецьк, Україна)
АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МАРКЕТИНГО-ОРІЄНТОВАНИХ ПІДХОДІВ
ТА МЕХАНІЗМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ 115

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Юрій Бобровнік (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ (1991 – 2013 РР.) 117
Лідія Болай (Чортків, Україна)
БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – БОРЕЦЬ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ 119
Алексей Бутусов (Ярославль, Россия)
ЯРОСЛАВСКАЯ ГУБЕРНИЯ В КОНЦЕ XIX ВЕКА 121
Інна Гайовська (Чортків, Україна)
СЕРГІЙ БУБКА – ЛЕГЕНДАРНИЙ СИН УКРАЇНСЬКОГО СПОРТУ 123
Альона Геза (Вишневее, Україна)
ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ КІБЕРНЕТИКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ 125
Олеся Горбатовська (Черкаси, Україна)
АНГЛО–ФРАНЦУЗЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ В РАМКАХ
ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО ТЕАТРУ СЕМИРІЧНОЇ ВІЙНИ (1756 – 1763 рр.) 126
Володимира Дмитерко (Чортків, Україна)
КНЯГИНЯ ОЛЬГА. У ПОШУКАХ ІСТИНИ І БЛАГОДАТІ 128
Роман Доскоч (Чортків, Україна)
УКРАЇНО, ПРОСТИ, КОЛИ Є ЩЕ ЗА НАМИ ВИНА 129
Дмитро Житарюк (Чортків, Україна)
«НАРОДЖЕНИЙ ПІД ЗНАКОМ ПЕРЕМОГИ» АБО «КІЛЬКА ШТРИХІВ ДО ПОРТРЕТУ ВІДОМОЇ ЛЮДИНИ» 131
Денис Ільків (Чортків, Україна)
АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ – ДУХОВНИЙ БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ 133
Юрий Кривуц (Харьков, Украина)
ПРИБЫЛИ ХИТРЫЕ ГОСТИ МОРЕЙ, ФИНИКИЙСКИЕ ЛЮДИ 135
Олена Куц (Київ, Україна)
УКРАЇНСЬКЕ КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ 137
Айгуль Тисбаева (Павлодар, Казахстан)
ИСТОРИОГРАФИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
СЕМИПАЛАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВВ. 139
Марія Шпак (Чортків, Україна)
О, СИВОЧОЛИЙ, ДРЕВНІЙ МІЙ ЧОРТКОВЕ – СВІТЛИЦЕ МОГО ЩАСТЯ І ДОБРА! 140
Наиль Янборисов (Астрахань, Россия)
ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ТУРЦИИ И ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИХ
РЕСПУБЛИК (КАЗАХСТАН, КЫРГЫЗСТАН, ТУРКМЕНИЯ) НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ 142

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Лаззат Дюсембаева, Жібек Қуанышева (Астана қаласы, Қазақстан)
ДАЛАМБЕР ӘДІСІ БОЙЫНША ІШЕК ТЕРБЕЛІСІ ТЕҢДЕУІНІҢ ШЕШІМІ 145
А.С. Нишонбоев, Ш.К. Каримкулова (Фергана, Узбекистан)
О НЕКОТОРЫХ КРАЕВЫХ ЗАДАЧАХ СО СМЕЩЕНИЕМ ДЛЯ ОБОБЩЕННОГО УРАВНЕНИЯ ТРИКОМИ 147

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Інна Чорнобай, Тетяна Кобринчук (Переяслав-Хмельницький, Україна)
СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА 150

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Larisa Koval (Donetsk, Ukraine)
INDIVIDUALIZATION OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT
IN ENGINEERING-PEDAGOGIC WORKERS BY MEANS OF INFORMATION TECHNOLOGIES 152
Назгуль Аужанова (Талдықорган, Казахстан)
СЦЕНАРИЙ ВЕЧЕРА ДЛЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ «МИР ТВОИХ УВЛЕЧЕНИЙ» 154
Назгуль Аужанова (Талдықорган, Казахстан)
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРНОГО МАТЕРИАЛА ПРИ ИЗУЧЕНИИ «КЛАСС РЫБЫ» 155
Татьяна Валежанина (Екатеринбург, Россия)
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТОВ
КАК ВЕКТОР ДВИЖЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ НА ПУТИ К ПРОГРЕССУ 158
Людмила Валь, Тетяна Осадча (Одесса, Україна)
МИСТЕЦЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ ШКОЛЯРІВ 160
Лилия Васильева (Санкт-Петербург, Россия)
ТРАДИЦИИ КАК ОСНОВА ИННОВАЦИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ 162
Марія Данюк (Чортків Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «БІОЕТИКА»
В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ 162
Павел Домбровский, Татьяна Домбровская (Гродно, Беларусь)
ИНДИВИДУАЛЬНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ТРАЕКТОРИЯ
В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ НА ДИСТАНЦИОННЫХ КУРСАХ 166
Марія Кодинець, Інна Сторожук (Боярка, Україна)
КРОСВОРД, ЯК ЗАСІБ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ У ВНЗ І-ІІ РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ 167
Ольга Красницька (Київ, Україна)
ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ НА РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ 169
Ольга Куцина (Талдыкорган, Казахстан)
ТВОРЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ МУЗЫКИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ 171

Ольга Лавріненко (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ 173
Наталія Майборода (Переяслав-Хмельницький, Україна)
РОЗВИТОК ОСНОВ ГУМАНІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ 175
Айтжамал Нұғысова, Дархан Тойбазаров (Талдықорған, Қазақстан)
БОЛАШАҚ МАТЕМАТИКА МҰҒАЛІМІН 12 ЖЫЛДЫҚ БІЛІМ БЕРУГЕ КӨШУГЕ КӘСІБИ ДАЯРЛАУ 176
Сауле Нұрқасымова, Роза Аканова (Астана қаласы, Казахстан Республикасы)
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА КРЕДИТТІК ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ 178
Михаил Парфёнов (Макеевка, Украина)
РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСА К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У СТУДЕНТОВ 180
Ніна Руденко (Київ, Україна)
НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАСТОСУВАННЮ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ 181
Гулназ Сакулова (Тараз, Казахстан)
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ 184
Юлия Снегирева (Екатеринбург, Россия)
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ 186
Елена Сулейманян (Ярославль, Россия)
РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ НА УРОКАХ ФИЗИКИ
КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ШКОЛЕ 187
Наталия Тарасовская, Гульбаршин Оразалина, Булат Жумадилов (Павлодар, Казахстан)
УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ СОРНЫХ РАСТЕНИЙ 189
Д.Б. Тойбазаров, Г.Ш. Окпебаева (Талдыкорган, Казахстан)
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ 191
Владимир Топольский (Талдыкорган, Казахстан)
ОНЛАЙН ТЕСТИРОВАНИЕ И ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ ЗАЧИСЛЕНИЕ В КОЛЛЕДЖ 192
Марія Українець, Лілія Стрелкова, Яна Мазур, Катерина Богданець (Переяслав-Хмельницький,Україна)
ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ВСЕБІЧНОРОЗВИНЕНОЇ
ООБИСТОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ХОРЕОГРАФІЇ 196
Інна Учитель (Дніпропетровськ, Україна)
КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МЕТАЛУРГІЙНОГО ПРОФІЛЮ 197
Яна Чекаленко, Лариса Портяник (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ХОРЕОГРАФІЯ У СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ 199
Лілія Шевченко (Одеса, Україна)
ПРІОРИТЕТИ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-ПІАНІСТІВ 201

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Ольга Бизкровна, Карина Оверчик (Харків, Україна)
ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ 203
Вікторія Богданенко, Наталя Коробова (Харків, Україна)
СОЦІАЛЬНО – ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ ПРИ РЕГУЛЮВАННІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН 205
Микола Васюк (Київ, Україна)
СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЯК ОДНЕ З ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА 207
Джамиля Джунусова (Астрахань, Россия)
ОБ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ
ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СФЕРЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РОССИИ 208
Дәулетұлы Еркін (Қазақстан, Талдықорған)
КОНТРАБАНДАНЫҢ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚОҒАМҒА ТИГІЗЕТІН КЕРІ ӘСЕРІ 210
Дәулетұлы Еркін (Қазақстан, Талдықорған)
ЖАУАП АЛУДЫҢ ТҮСІНІГІ, МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ 211
Альона Котова, Анна Сапєгіна (Харків, Україна)
ЦИВІЛЬНО – ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ 213
Елена Кузнец, Владислав Брынёв (Харьков, Украина)
ОПЛАТА ТРУДА В УКРАИНЕ И ЕЕ НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ РАБОТНИКА 215
Олена Луценко, Маргарита Руденко (Харків, Україна)
ЩОДО ПРИНЦИПІВ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН 216
Ольга Никонова (Астрахань, Россия)
ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕЗАКОННУЮ ВЫРУБКУ ЛЕСА 218
Маргарита Образцова, Марина Щербак (Харків, Україна)
ТРУДОВА ДИСЦИПЛІНА В МЕТОДАХ ЇЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 220
Наталія Потупко (Харків, Україна)
ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УМОВАХ ПЕРВІСНОГО ЛАДУ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ 221
Сергей Прохоров (Харьков, Украина)
ВИДЫ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРАВА УКРАИНЫ 225
Аліна Скачкова, Денис Бабіч (Харків, Україна)
ОКРЕМІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ 226
Наталія Тян (Київ, Україна)
НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ ЧИ ОТРИМАННЯ
НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ ЯК ВИД КОРУПЦІЙНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ 228

Аліна Шерстюк, Ірина Огієвич (Харків,Україна)
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ 229
Юлія Шмигельська, Анастасія Мезєва (Харків,Україна)
СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК
ТА ГАРАНТУВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ 230

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Тетяна Білоус, Роман Бойчук (Чернівці, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ
У ЛІКАРІВ-ПЕДІАТРІВ РІЗНИХ ЛАНОК МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ 233
Олена Боличева (Київ, Україна)
РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ
ПЕРСОНІФІКАЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ ЗНАНЬ ЯК ФАКТОРУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ 235
Наталія Гринюк (Горлівка, Україна)
ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ
ВИКЛАДАННІ ОСНОВ ПСИХОЛОГІЇ ТА МІЖОСОБОВОГО СПІЛКУВАННЯ 237
Надія Ільницька (Дрогобич, Україна)
ПСИХОЛОГІЯ ТЕРОРИЗМУ 239
Олена Палига (Острог, Україна)
СТЕРЕОТИП У СФЕРІ КІНЕМАТОГРАФА ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ 240
Анна Савченко (Київ,Україна)
«ДИТЯЧО – БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ, ЯК ОДИН З ФАКТОРІВ СТАНОВЛЕННЯ
КОМПОНЕНТІВ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ТА СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ» 242
Тетяна Скорбач, Олександр Неплях (Харків Україна)
ТЕРОРИЗМ – ОДНА З ГОЛОВНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ СЬОГОДЕННЯ 243
Алла Стеценко (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ФРУСТРАЦІЯ В СЬОГОДЕННІ 245

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Дарья Болдарева (Донецк, Украина)
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗНАНИЙ НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ ПРИ ПОДБОРЕ ПЕРСОНАЛА 248

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Александр Мельников, Екатерина Алёхина (Краматорск, Украина)
РАЗРАБОТКА МОДУЛЯ РАСЧЕТА ОПТИМАЛЬНОЙ ЗАГРУЗКИ ОБОРУДОВАНИЯ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ
СИСТЕМЕ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОТДЕЛА СУПЕРМАРКЕТА 250
Марія Борис (Львів, Україна)
АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОЇ КОМПАНІЇ (АБК) 253
Євгеній Володько (Дніпропетровськ, Україна)
РОЗРОБКА КЕРУЮЧОЇ ПРОГРАМИ ОБРОБКИ КОНІЧНОГО ШНЕКУ
ЗМІННОГО КРОКУ ДЛЯ ВЕРСТАТУ З ЧПК ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ CAD-CAM СИСТЕМ ФІРМИ DELCAM 255
Александр Мельников, Юлия Григорьевская (Краматорск, Украина)
РАЗРАБОТКА МОДУЛЯ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ОБЪЁМОВ ПРОДАЖ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ
СИСТЕМЕ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОТДЕЛА СУПЕРМАРКЕТА 257
Володимир Грисюк (Луцьк, Україна)
ЕСТЕТИКО-ПОЛІГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕРОТИЧНОГО
ЗОБРАЖУВАЛЬНОГО КОДУ У ЧОЛОВІЧОМУ ЖУРНАЛІ PLAYBOY 261
Лаззат Дюсембаева(Астана, Казахстан)
ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ЗНАНИЙ В ЭКСПЕРТНЫХ СИСТЕМАХ 264
Александр Мельников, Юлия Кияшко (Краматорск, Украина)
РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ УЧЕТА И ОБРАБОТКИ ЗАЯВОК
НА ОБСЛУЖИВАНИЕ ОФИСНОЙ ТЕХНИКИ И ВЫБОРА РАБОТНИКОВ ДЛЯ ИХ ВЫПОЛНЕНИЯ 265
Александр Мельников, Анна Ларченко (Краматорск, Украина)
РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ
ОПТИМИЗАЦИИ БЮДЖЕТА ОТДЕЛА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ 270
Сергей Рудницкий (Киев, Украина)
АНАЛИЗ ТРЕБОВАНИЙ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ
КОНФИГУРАЦИЕЙ В ПРОЕКТАХ К ИСПОЛЬЗУЕМЫМ ПРОГРАММНЫМ ИНСТРУМЕНТАМ 272
Даурен Тлеубаев, Динара Жаугашева (Караганды, Казахстан)
ОЦЕНКА УСТОЙЧИВОСТИ ПОРОД КРОВЛИ В УСЛОВИЯХ РУДНИКА ЖОМАРТ 274

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Андрій Бойко (Львів, Україна)
АНАЛІЗ НАПРЯМКІВ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
В ПАРНО-ГРУПОВИХ ВПРАВАХ У СПОРТИВНІЙ АКРОБАТИЦІ 278
Тетяна Лісовенко (Богуслав, Україна)
ПСИХОРЕГУЛЯЦІЮ – В ПРАКТИКУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ 279
Іван Яремчук, Оксана Тарасюк (Дрогобич, Україна)
ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ 282

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Feruza Kasimova (Uzbekistan)
INFLUENTIAL FACTORS TO EFL LEARNERS 285

Фатима Абдурахманова (Тараз, Казахстан)
РОЛЬ ПРОГРАММЫ RWCT В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА 286
Рысгуль Абилхамиткызы (Астана, Казахстан)
ҰЛТТЫҚ ПЕРСОНОСФЕРАДАҒЫ ТАРИХИ ҚАҢАРМАНДАР ТҰЛҒАСЫ 288
Лідія Агамір'ян, Ольга Калініченко (Харків, Україна)
МОВА, МОВЛЕННЯ Й МИСЛЕННЯ ЯК НАЙВАЖЛИВІШІ ФАКТОРИ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ 290
Амангүл Әділбек (Астана, Қазақстан)
БІРЫҢҒАЙ СӨЙЛЕМ МҮШЕЛЕРІ АРАСЫНДАҒЫ СИНТАКСИСТІК БАЙЛАНЫСТЫҢ СИПАТЫ 292
Людмила Бондарчук (Львів, Україна)
БІЗНЕС-НЕОЛОГІЗМИ АНГЛОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ 294
Олена Боричевська (Макіївка, Україна)
ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 295
Діана Дунда (Чортків, Україна)
МЕДИЦИНА В ЖИТТІ Й ТВОРЧОСТІ АНТОНА ЧЕХОВА 297
Кенжегуль Жүнісбекова (Талдықорған қаласы, Қазақстан Республикасы)
Ә. АБАЙДІЛДАНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӨНЕР – ӨЛЕҢ ТАҚЫРЫБЫ 299
Тетяна Комар (Чортків, Україна)
ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ 301
Зареслава Копелюк (Львів, Україна)
ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ПІД ВПЛИВОМ ІНШИХ МОВ 302
Анна Корнієць (Харків,Україна)
ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ 304
Людмила Лис (Боярка, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛГІЙ У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА 306
Катерина Меженська (Харків, Україна)
ПЕРЕКЛАД РЕАЛІЙ – ЧАСТИНА ВЕЛИКОЇ ТА ВАЖЛИВОЇ ПРОБЛЕМИ
ПЕРЕДАЧІ ВИСХІДНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ СВОЄРІДНОСТІ 307
Наталія Проходовська (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(на прикладі новели Стефана Цвейга «24 години з життя жінки») 310
Анастасія Рябошапка (Київ, Україна)
ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ СЛЕНГУ В АУДІОВІЗУАЛЬНИХ
ТВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВОЮ (НА ПРИКЛАДІ ТЕЛЕВІЗІЙНОГО СЕРІАЛУ «BREAKING BAD») 312
Роза Садыкова (Казахстан, Алматы)
ТҮР-ТҮС КОНЦЕПТІСІНДЕ ПАРСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚТАРЫ МӘДЕНИЕТІНІҢ СИПАТЫ 314
Назира Сайбекова (Алматы, Қазақстан)
АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ «МАХАББАТ» КОНЦЕПТІСІ 316
Марина Симонец (Макеевка, Украина)
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЛАТИНСКОМ ЯЗЫКЕ 318
Ірина Струк (Київ, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ
ПОБУДОВИ АНГЛІЙСЬКИХ ПОГОДНИХ ПРИКМЕТ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ 320
Ірина Тесля (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «НАД ПРІРВОЮ У ЖИТІ» Д.Д. СЕЛІНДЖЕРА) 322
Людмила Фоміна, Тетяна Скорбач, Ольга Калініченко (Харків, України)
МЕДИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД – РІЗНОВИД НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ 324
Людмила Фоміна, Інна Делікатна (Харків, Україна)
УКРАЇНСЬКА МОВА:ВИЗНАЧЕННЯ, ПОХОДЖЕННЯ,
СТАТУС, ФУНКЦІЇ. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА, ЇЇ НОРМИ 325
В'ячеслав Шако (Київ, Україна)
МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ З ПОДАТКОВОЇ СФЕРИ 327

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Елена Комисова (Донецк, Украина)
ОТ МИФА К РЕЛИГИИ 329
Альона Лещенко (Херсон, Україна)
ЗНАЧЕННЯ СИМВОЛУ У ФОРМУВАННІ ЗМІСТУ РЕЛІГІЙНОГО МИСТЕЦТВА 330
Олмос Турсунова (Самарқанд, Ўзбекистон)
АМИР ТЕМУР «ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ»ДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ МАСАЛАЛАРИ 331

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ / ВЕДОМОСТИ ОБ УЧАСНИКАХ 334

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУИЩИЕ КОНФЕРЕНЦИ

Информация для участников из стран СНГ 339
Інформація для учасників з України 342

Збірник наукових праць / Сборник научых робот

Українською, російською, казахською, вірменською та англійською мовами

Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 352 с.

Материалы XVI Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. - 352 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, Ю.С. Табачок.

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав, Ю.С. Табачок.

Проведення **XVI** Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщенні на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою http://conferences.neasmo.org.ua

Адреса оргкомітету конференції:
08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

Підписано до друку 03.11. 2013. Формат 60х84 1/8
Збірник наукових праць видрукувано ТОВ «Колібрі 2011»,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська область,
www.kolibri.org.ua

ДЛЯ НОТАТОК